

ספר טבריה

עיר כינרות ויישובה בראי הדורות

עודד אבישר

בית הוצאה כתר בע"מ

ירושלים, תשל"ג - 1973

יצא לאור בסיוע משרד החינוך והתרבות, משרד הפנים ועיריית טבריה
בהוצאת כתר בע"מ, ירושלים

זכות היוצרים © לספר טבריה, לרבות זכות ההעתקה, השעתוק והביצוע הפומבי,
בכל דרך שהיא – שמורות לעודד אבישר
זכויות התרגום וההפצה – לבית ההוצאה כתר בע"מ, ירושלים

מס' קטלוגי 250160

Copyright © 1973, Oded Avissar

No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means
without a prior written permission of the Editor.
All translation and distribution rights are reserved by Keter Publishing House Ltd., Jerusalem

PRINTED IN ISRAEL

עיצוב גראפי: ח. פרידלנדר
הספר סודר בדפוס כתר, ירושלים, ונדפס בדפוס יפת בע"מ, תל-אביב / תמונות צבעוניות: אמנים מאוחדים בע"מ, תל-אביב
כריכה: כריכיית וינר, ירושלים

דבר העורך

משבאתי אל טבריה – לאחר צאתו לאור של 'ספר חברון', באביב התש"ל – וסיירתי בשביליה וראיתי לא רק בעין האורח הנפעם מיפי נופה, אלא גם בעין המבקש אחר שרידי תקופותיה שנמחו ואינם ואחר אוצרות דורותיה שנגחו ואין יודע להיכן, נראתה לי טבריה כעיר נשכחה וכנסיכה שירדה מנכסיה, והיא שפלת־רוח ומשפלת־עיניה אל הכינרת שלמרגלותיה, כנחבאת לה ומצנעת שבת בביקעת כינרת; אם משום שלא שפר עליה גורלה ואין היא מתנוססת בראשי הרים וצופה למרחקים, כשלוש אחיותיה: ירושלים, חברון וצפת, או אם משום שאך מעטים, יחסית, פקדוה במחקריהם ורק יחידים העלו לה אחדות מאותן אבני־חן שזהרו לה בתקופות קדומות שלה ושיבצו בכתר עברה. אותה שעה, דומה שעלו ובאו לפני בשורה ארוכה־ארוכה כל אותם גדולים בתורה, בני האלף הרביעי לבריאת העולם, שקבעו את טבריה כמושב להם – כל אותם תנאים, אמוראים ונשיאים, אנשי הסנהדרין ויוצרי התלמוד, ראשי הפקד והחברים והחזנים, חכמי המסורה ואדריכלי הדקדוק העברי, קדמוני הפייטנים וראשוני הגאונים – וכאילו עמדו כל אלה ותבעו עלבונה של נסיכת הכינרת בדורות האחרונים, שאין משים לב אליה ואין גואל לה משיכחת העבר, על אף היותה "יותר מחמש מאות שנה" לב העם היהודי ובירת האומה כמחליפתה של ירושלים – כעדותו של סהל בן מצליח בתחילת המאה השמינית לאלף הרביעי – ועל אף כתר תורה שנתעטרה בו כשבוע מאות שנה ויותר. ונתמשכה השורה הארוכה ועלו ובאו גם בני האלף החמישי ליצירה, כל אותם יהודים ששבו אליה בעקבות ראשונים, וחוננו חורבותיה וקידשוה ביישובה כאחת מ"ארבע ארצות", ונאחזו בה ונתייסרו בעבורה ביסורים רבים־רבים, עד שהביאוה לימינו אנו.

כיון שראיתי בכך נרתמתי למלאכה, בתקווה כי יעלה בידי להעלות לה לטבריה מחיק עברה את תמרורי דרכה במרוצת אלף ותשע מאות וחמישים וחמש השנים – מאז ייסודה לעיר ועד לשנת התשל"ג – ולנסות להציב לה יד, שי צנוע, לכה שנים לגאולתה, מה גם שנתקיים בה מאמרו של ר' יוחנן בן הנפת, כי "משם עתידין (ישראל) ליגאל" (רה"ש ל"א, ב'), חכתה להיגאל ראשונה לארבע ארצות, בעיצומה של מלחמת השחרור, ביום העשרה בניסן, בשנת התש"ח.

ברם, הברכה על המוגמר מגעת גם לרבים וטובים, אשר תרמו לא מעט, כאו"א חלקו שלו, לשערי הספר ולפרקיו. להוקרה ולתודה ייפקדו תלמידי החכמים, החוקרים והסופרים, אשר נענו לבקשתי והעניקו לספר טבריה ממחקריהם ויצירותיהם, להעשרת תוכנו ולמידע נוסף על יישובה של עיר כינרת. עמם יבואו לתודה ולהוקרה כל האחרים הנזכרים בספר, אשר מחיבוריהם דליתי מידע וחומר תיעודי רב.

תודה מכופלת חב אני לאלה שהנחוני בעצותיהם וסייעו בידי לעמוד על דיוקם של עניינים. ויזכר לברכה מר י' ברסלבי ז"ל (יישובה של א"י), רבל"א ולתודה: מו"ר פרופ' ר"ש ליברמן (תלמוד ירושלמי), פרופ' י' פליקס (צמחיית התלמוד); מר ג' קרסל (ביבליוגרפיה), ד"ר א' שמואלביץ וד"ר א' לוי (תעודות עותומניות), מר ח' שורצבום (עדויות מוסלמיות), גב' א' בלהורן ומר מ' היילפרין (אתרים היסטוריים).

לבני טבריה ויוצאיה שהגישו לי עזרתם, אם במידע או בפיענוח כתבים שהיו ברשותם ואם בלקט תעודות ומסמכים – מלוא התודה. ויזכרו לברכה הה' אבואלעפיה, ב"צ בהלול וד"ר מ' בוכמן ו"ל, ויב"א: ר' מאיר ועקנין ובנור' מנשה, מ' ברנדויך, י"ז לוריא, ח' שאפר, מ' קובי, א' דוידוביץ, מ' סמאג'ה, א' אלחדיף, ח' אלחדיף, מ' שוען, ב' סיתון, א"ג שטרנברג, ח' אבואלעפיה, נ' עבן, ע' ישכיל, ד' טברון, גב' ש' טויסטר, גב' ג' סודרי (טולידאנו), גב' ל' ניניו, גב' ע' נחמני וגב' ר' מטלון (בן טובים). במיוחד עלי לציין בהוקרה את ראש העירייה מר מ' צחר וממלא מקומו מר מ' אדרעי, וכן מר א' ענתבי וגב' א' עזארי, שהושיטו לי את סיוע העירייה בכל ששאלתי. אליהם תצורף תודתי לאדר' ו' ברוך שעשה רבות לשירות המפות, ולגב' ב' אביתן שעמדה לימיני באיסוף ובלקט חומר בטבריה במשך שנתיים ימים.

טובה מיוחדת מחזיק אני לציירים: ר' ראובן, נ' גוטמן, י' קוסובני וש' כץ, שהואילו להעניק לספר מיצירותיהם מנופי טבריה, וכן למשפחות בלטמן ונוסבאום שהרשוני להדפיס מצוירי מ' לבנון ו' נוסבאום, זכרונם לברכה, המצויים ברשותם. כן יעמדו על הברכה הצלמים: נ' בהלול, ש' הרשקוב, גב' ה' קולליך, ג'ודי וקני, י' שוויג, א' ארדה, ד' חריס, ו' בראון, נ' ברקת ו"אמנים מאוחדים", אשר תצלומיהם מעטרים את הספר.

לחובה נצימה מוצא אני לציין את המחיאונים, הארכיונים, הספריות והמוסדות, וכן את עובדיהם, על שגענו לי ברצון והרשוני להיעזר במסמכים שברשותם. ויבואו לתודה: אנף העתיקות והמחיאונים במשרד החינוך והתרבות (א' פומרנץ ו"ל רחמני); מחיאון ישראל (ד"ר י' שחר, א' לויט ו' ישראלי); המחיאון הימי חיפה (א' בן אלי וע' שפירא); מחיאון קדמן למטבעות, מחיאון הארץ (א' קינדלר); המחיאון לעתיקות טבריה (א' בלהורן); מכון בן צבי (י' טובי); הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (ד"ר ד"י כהן וא' פרץ); הארכיון הציוני המרכזי (ד"ר מ' היימן וגב' ר' עבר-הדני); ארכיון עיריית טבריה; המפעל לחשיפת גזוי תימן (י"ל נחום); בית הספרים הלאומי האוניברסיטאי; בית ביאליק (מ' אונגרפלד ו' כהן); המחלקה לקשרי תרבות ומדע במשרד החוץ (ש' סמילן וא' ארזי); גנזך המדינה במשרד רה"מ (א' אלסברג); השירות הבולאי; מפקדת חיל האוויר והמרכז לתיירות ולמרפא טבריה. כן יפקדו לתודה: פרופ' א' דותן, ש' קדר, א' ארליך, מ"ש גשורי, א' אלמליח, מ' מגידן וא' קובץ, אשר העמידו לרשותי חומר, מסמכים ותצלומים מאוספיהם הפרטיים.

על הרשות שניתנה לי מאת בתי ההוצאה: "מוסד הרב קוק", "עם עובד", "דביר" ו"מקור", וכן מאת גב' יערי וגב' פינקרפלד, בהעתקת היצירות המוגנות על-ידם – מוגשת תודתי מכל לב. כן רואה אני לזכון לשבח את הנהלת בית ההוצאה "כתר" ועובדיו המסורים, ובמיוחד את המעצב הגראפי ה' פרידלנדר, שלא חסכו דבר על-מנת להוציא מתחת ידם מלאכה מתוקנת ונאה, כאחת.

לבסוף – מבקש אני להביע את רחשי הוקרתי ל"קרן עמו"ס" אשר לנשיא המדינה, לקרן רוטשילד "יד הנדיב" ול"קרן זיכרון למען תרבות יהודית", על שאיפשרו לי להקדיש לעבודתי זו שלש שנים תמימות, והודות לפועלן המבורך עלה בידי להשלים אשר נטלתי על עצמי.

ולחתימה – יורשה לי להוסיף גם מה-שהוא אישי, שאין לך דבר שאדם עושה בלא שבין השאר חבוי גם מה-שהוא אישי שלו. לי היו אלה אותם סיפורי ילדות רחוקים שסיפרה לי בילדותי אמי הורתי, רבקה לבית כ"ץ – שהיתה בת "מלחמיה" מימי ייסודה הראשונים ואשר גם ילדתיני בטבריה – שבכל שנות נעוריה ובחורותה היתה לה עיר כינורות העיר הגדולה והיפה מכל הערים שבעולם, וסיפוריה שהיתה מספרת בה ומספרת עודם מלווים אותי כיום.

התוכן*

דבר העורך

13 מטוב טבריה – שניאור זלמן שזר

שער ראשון עיר כינרות

17 רוצה אני לערוך שיר – פיוט לר' יעקב בירב

עמק כינרות – פרופ' י' בן-אריה, 17 • אקלימו של עמק כינרות – פרופ' ד' אשבל, 22 • ים כינרת – ר' יהוסף שווארץ; ר' מנחם
מנדל ראבין; א' עודד, 28 • חמי טבריה – מ' מאירי, 29 • נופה של עיר, 35 • בתי הכנסת שנחשפו בטבריה – ד"ר מ' דותן, 43 •
שרידים ארכיאולוגיים מטבריה הקדומה – מ' היילפרין, מ.א., 46 • בית המרחץ הביזנטי והשוק – א' בלהורן, 49 • מטבעות טבריה:
בימי רומי – א' קינדלר, 50 • בימי שלטון העברים – ש' קדר, 60 • שמות מטבעות ועריכיהם – א' קינדלר, 69 •
מחצלות טבריה, 70

שער שני שימי לך תמרורים

73 אוחיל יום יום אשתאה – פיוט לר' דוד בן אהרן ׳ חסין

ייסודה של עיר, 74 • בין חורבן ומרד, 81 • בעול קיסרות רומי, 81 • מושב הנשיאים והסנהדרין, 84 • בגזירות ביזנטיון, 89 •
עם הכיבוש הערבי, 91 • בצל נושאי הצלב, 96 • בחורבנה ובשממונה, 96 • בחסות 'השער העלין', 97 • חידושו של הישוב,
104 • מעליית החסידים ועד לרעש התקצ"ז, 108 • "קנים והנה והי", 116 • בימי התורכים, 118 • עם המנדט הבריטי, 129 •
במדינת ישראל – מ' צחר, 142

שער שלישי אחת מארבע ארצות

154 הודיעו ברחובות קריה – פיוט לר' יעקב בירב

הקהילה: מפת העיר העתיקה, 146 • ה"חכם באשי", 147 • בתי כנסת (עד לשנת התר"ס), 149 • כוללי קהילת טבריא (הת"ק –
התר"פ), 156 • מקוואות, 158 • שטר מכר משנת התקס"ה, 159 • "חברת ישוב ארץ הקדושה", 162 • ההסכם לחלוקת כספי
השדר"ים, משנת התר"ל, 163 • ימי מועד והילולות דטבריא, 163 • מניגוני חסידים ראשונים, 166

קופת רמב"ה: קופת רבי מאיר בעל הנס, 170 • "מי שברך" לר"מ מוויטבסק, 174 • פנקס "הקופה הקדושה" (התרכ"ז –
התרל"ו), 175 • 17 מכתבי פקא"מ אמסטרדם (התרס"ה – התרס"ט), 179 • חלוקה דרבנן – "חדר", 184

שלוחי דרבנן: השד"רות, 185 • שד"רי טבריה לדורותם, 189 • שליח עיה"ק טבריה לעשרת השבטים, 193 • מסיפורי השד"רים
– מ' אדרעי, 195

"טבריה לתורה": בתי מדרש ושיבות (עד לשנת התר"ס), 196 • תלמוד תורה וחינוך (עד לשנת התש"ו), 201

* מאמרים וסקירות ללא שם המחבר – נכתבו בידי ע' אבישר.

שער רביעי אתרים מספרים

ידידי, בחיי נפשך – קום גלך לטבריה! – פיוט לר' יצחק

חומות טבריה ומגדליה, 209, • מפת טבריה ותקופותיה, 210

בתי עלמין וקברים קדומים: בית העלמין הקדום, 215, • מערתו של רבן יוחנן בן זכאי, 218, • מערתו של רב כהנא, 219, • מערתם של ר' חייא ובניו ורב הונא, 220, • קברו של רבי משה בן מימון, 221, • קברו של ר' דוד הנגיד, 223, • קברו של ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ, 224, • בית העלמין של טבריה, 225, • בתי עלמין אחרים, 228

מסורות קבורה: רבי מאיר בעל הנס, 229, • רבי עקיבא, 235, • ר' ירמיה, 236, • רבי יוחנן בן הנפה, 237, • ר' אמיור' אסי, 238, • "עיר האימהות", 238, • מסורות קבורה נוספות, 239, • מסורות קבורה מוסלמיות, 241

מערות טבריה: המערה הגדולה שבטבריה, 243, • המערות בהר ביריניק – ע"פ ג' לנדאן, 224

כנסיות ומסגדים: כנסיות, 245, • מסגדים, 248, • המחיאן העירוני לעתיקות טבריה – א' בלהורן, 252, • בתי הארחה, אכסניות ובתי מלך (עד תום מלח"ע הראשונה), 253

שער חמישי אישים ודמויות

אשירה נא – פיוט לר' יוסף שמואל אבואלעפיה,

אישים: ר' מאיר, 257, • רבי יוחנן בן הנפה – ר' אלפסי, 259, • רבי חיים אבואלעפיה, 261, • רבי מנחם מנדל מוויטבסק – ר' אלפסי, 265, • רבי אברהם הכהן מקאליסק – ר' אלפסי, 269

חכמי טבריה לדורותם: א. באלף השלישי והרביעי, 272, • ב. באלף החמישי, 278, • ליקטו ע' אבישר ור' אלפסי.

דמויות: דונה גראסיה ודן יוסף לבית נשיא, 315, • ד'אהיר אל-עומר, 323, • ר' לייבקה קונסטנטינובר, 329, • ר' שמעון בערמאן, 331, • ר' אברהם ב"ק, 333, • ד"ר דייוויד וואט טוראנס – א' בלהורן, 334, • משפחת טברי, 337, • זאכי אלהדיף – מ' צחר, 339

שער ששי חכמת ישראל דטבריא

כחידשת – מתוך קרובה לר"ח לר' פינחס בירבי יעקב הכהן מכפרא,

על הירושלמי, 343, • שרידי גניזה מן הירושלמי ומספר המעשים – פרופ' צ"מ רבינוביץ, 351, • מסורה וניקוד נוסח טבריה – פרופ' א' דותן, 353, • פייטני טבריה הקדומים – פרופ' ע' פליישר, 368, • "זולת" לפרשת 'ויגש' – פיוט לר' פנחס בירבי יעקב הכהן מכפרא, 372, • "שבעתא לזכר משמר אביה – עידו" – פיוט לר' פינחס בירבי יעקב הכהן מכפרא, 373, • בקרית ספר טבריא, 374.

שער שביעי איגרות ורשמי ביקור

משכיל שיר על חמי טבריה – יעקב טאפראווער,

מאיגרות המיוסרים (א', ב'), 381, • הגאון בן יהודה, 382, • ר' בנימין מטודילה, 382, • ר' פתחיה מרגנשבורג, 382, • ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, 383, • ר' שמואל ב"ר שמשון, 383, • אלמוני תלמיד הרבמ"ן, 383, • ר' משה בסולה, 384, • ר' זכריה אלצהארי, 385, • ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ, השל"ה, 386, • ר' חיים אבואלעפיה, 386, • ר' יוסף סופר, 387, • ר' משה ירושלמי, 388, • ר' אברהם הכהן מקאליסק, 389, • ר' מנחם מנדל מוויטבסק (א', ב', ג'), 390, • ר' אליעזר זוסמן, 391, • ר' נחמן מברסלב, 392, • ר' דוד דבית הלל, 394, • ר' מנחם מנדל מקמניץ, 395, • ר' ישראל משקלוב, 395, • ר' אריה נאמן, 396, • רבני טבריה, 397, • יהודית מונטיפיורי, 397, • ר' בנימין השני, 399, • ד"ר אברהם אלעזר פראנקל, 400, • ר' אברהם ישראל רחאניס, 401, • ר' אברהם ב"ק, 403, • ר' רחמים יוסף אופלטקה, 403, • ר' מנחם מנדל ראבין, 406

שער שמיני סיפורים מן העבר

409 ואלה דברי השירה השלוחה לטבריה המעטירה – ר' זכריה בן סעדיה אלצאהרי,

ויהי בשנת שלוש ועשרים . . . – ר' יוסף ב"ר יהושע הכהן, 409 • זמרת הארץ – ר' יעקב בירב, 410 • נס השני – ר' יעקב בירב, 419 • כיצד הוברחו מעות ארץ ישראל – ר' אליעזר זוסמן, 420 • 'חיים דאקטאר' ומלוגו – ע"פ א"א פראנקל ומ' איש-שלום ואחרים, 422 • מעשה הנס באבן השנייה – ר' אברהם ישראל רחאניס, 426 • הילולא דר' מאיר בעל הנס – ר' אברהם משה לונק, 427 • מעשה בכתב שיטנה – ע' בן יחזקאל, 428 • רופא בא לטבריה – ד"ר הלל יפה, 430 • ארבעים ימי בלהות – אהרן אבן-חן, 432 • אכסנייתו של מרשה לייב – רבקה איבשר, 434 • אלו שירותים שאין להם שיעור – מאיר אדרעי, 438 • כיצד שוחררו 69 מבחורי טבריה – ר' רבנו ח"י אבואלעפיה, 441 • הנחיתה בטבריה – מנדל נוק, 445

שער תשיעי מאגדות טבריה

449 טבריה – יעקב פייכמן,

מטה אהרן אשר ברקת, 449 • אדריינוס קיסר והוקן מטבריה, 449 • מעשה בשלושה תנאים ובמין אחד, 449 • טיהורה של טבריה, 450 • רבי ואנטונינוס קיסר, 450 • דמי עטרה שבטבריא, 450 • מעשה במרגלית, 450 • מעשה ברבי יוחנן וריש לקיש ועני אחד, 451 • העכן שעל פי מערתו של רב כהנא, 451 • חכמי טבריה ודקליטינוס, 452 • קבורתו של רב הונא, 452 • נבואתו של הילד נחמן, 453 • קבורתו של הרמב"ם, 453 • מטה השמות ועמוד האש, 453 • ר' נחמן מהורודנקא ושר של עיר, 454 • ר' מנחם מנדל חמר הדייגים, 454 • טבלתן של תפילות בני ישראל בכינרת, 455 • מעשה בהרב משפטובקא ואחד מלמדיו הצדיקים, 455 • מעשה בשמש בית מדרשו של ר' מנחם מנדל, 457 • מעשה נורא שהיה על קבר רמב"ה, 457 • מעשה בשני פרשים אלמונים, 459 • המצבה שעל ההר – מניין, 459 • העומד וניצב, 460 • מעשה הנס לחכם שלמה, 461 • סלע הנמלים, 462 • עץ האוהב, 463 • בארה של מרים, 463

465 נספחים

• תאריכים בתולדות הישוב היהודי בטבריה, 466 • מיפקדים, 473 • הכרח על שחרור טבריה, 474 • שמות משפחות, 476 • טופסי מכתבים של אגודות, מוסדות וחברות, 478 • חותמות-דואר ובולים של טבריה, 480

רשימת העיטורים

133	בתיא הראשונים של "קרית שמואל",	83	דמות ספטימוס סוירוס	17	ראובן רובין / ציור – בדרך לטבריה,
133	משנת התרפ"ג (1923)	85	דמות קונסטנטינוס קיסר	18	התרפ"ו (1926)
133	סנקס התקנות ל"חברת אחות בית"		נוסח איגרתו של הנשיא	18	עמק כינרת – מפה גיאוגרפית
134	חותם ביה"ד המאוחד, משנת התר"ץ (1930)	87	הלל השני, משנת ד'צ"ט (339)	18	מפת סוגי המטלע בעמק כינרת
134	הכרזת המשותף לנכבדי היהודים והערבים		האתרים הקדושים ב"ארבע ארצות" – ציור	19	מוצא הירדן מן הכינרת, לפי וקוטין, 1799
134	לשמירה על השקט במאורעות התרפ"ט	88	ר' ראובן גבאי משנת התרכ"ד (1864)	19	שרידי גשר "אל-קנאחיר", לפי לינץ, 1848
135	חנוכת בה"ח ע"ש פ' שוויצר, התר"ץ (1930)		פסיפס כפסי עץ לר' מרדכי הכהן; סרטי	20	מוצא הירדן מן הכינרת, לפי לינץ, 1848
135	"קול קורא" של עיריית טבריה לשמירה על	89	בד שזורים זהב וכסף לס"ת בטבריה	20	מוצא הירדן מן הכינרת, לפי
137	השקט במאורעות התרצ"ו	88	דמות יוליאנוס קיסר	20	מק"גרניור, 1869
137	פרטיכל הייטוד של העדה הספרדית,	90	קטע מתוך מפת פריטינגר, מן המאה ה"ט	22	טבלת המשקעים בעמק כינרת
138	משנת התש"ד (1944)	98	השולטאן סולימאן המחוקק, "המפואר"	24	הכינרת הסוערת, תצלום משנת 1930
139	המחלקה הנצורה בעיר בעתיקה,		חייל יאניצ'ארי – חיתוך עץ	25	טמפרטורות ימי השנה במערב הכינרת
139	בניסן התש"ח (1948)	100	מסוף המאה ה"ט	27	כיווני הרוחות על הכינרת
140	יציאת הערבים מטבריה, ביום ט' בניסן,	101	בריכת מים קדומה מצפון לביה"ע	29	שרידי המרחצאות הרומיים
140	התש"ח (18.4.48)	103	קורנליוס דה ברין / ציור – טבריה, 1681	31	מרחצאות טבריה בתחילת המאה הנוכחית
140	י' נתנון / רישום – שחרורן של טבריה וחופה		קורנליוס דה ברין / ציור –		חלקים מרצפת הפסיפס בביה"כ
140	3 כרוזים של ההגנה וועד הקהילה	104	שרידי חומות משנת 1681	32	של חמת-טבריה
141	לשחרור טבריה		איגרת השדר"ות לר' מסעוד בוגאן,		מחצלת שנעשתה בטבריה במאה
143	"המעברה" בשנת התש"ט (1949)	107	משנת התק"ח (1748)	33	העשירית למניין או"ה
144	בית הכנסת המרכזי "אוהל נחום"		איגרת השדר"ות לר' יוסף נ' סאמק,		הבריכה הגדולה – ציור משנת
144	בחוץ הרחצה של הכינרת	111	משנת התקס"ב (1802)	33	ה"80 של המאה ה"ט
144	מרדכי לבנון / ציור – הבניינים על קבר	112	ה' לייט / תחרות – המסגד בטבריה, 1814	34	כיפות בית המרחץ התורכי
145	רמב"ה, התש"ט (1959)		שטר קניין לר' רפאל פיג'וט,		קנינות חרס מוזוגות מן
146	מפת חזיר העתיקה	114	משנת התקפ"ב (1822)	36	המאה ה"2 למניין או"ה
146	פרסום מינוי של ר' בכור	116	ליאון דה לבורד / ציור – טבריה		טבריה במאה השלישית
147	אלחדיף ב"חצלת"		וחומותיה לפני הרעש	37	למניין או"ה – חיתוך עץ
148	פירמאן מינוי של ר' רבנו ח"י אבולאפיה	117	ליאון דה לבורד / לאחר הרעש	42	ענבים על הכינרת
150	מכתבו של ר' יקיר גירון, משנת התרל"א	119	ואן דה-ולד / ליטוגרפיה – טבריה, 1852	43	ציור ספיפס בביה"כ חמת – חפירות סלוש
150	הפינה הדרומית – מערבית בחומה,	121	שער הכניסה לבנייני רמב"ה, התר"ס (1900)	44	אתר החפירות בחמת – חפירות דותן
151	על שפת הכינרת		"חותם ועד הכלל" ר' חותם אמת דבית דינא	44	תכנית ביה"כ של סוירוס
151	כתב שדרות מאויר על קלף	123	רבא", משנת התש"ש של המאה ה"ט	44	תושבים רצפת ביה"כ של סוירוס
152	משנת התרע"ד (1914) –		העיר העתיקה על חוף הכינרת,	45	כתובת הפסיפס הארמית
152	כתובה מאוירת מטבריה,	124	משנת התר"ס (1900)	46	תכנית ביה"כ מתקופת בית אומייה
153	משנת התרמ"ו (1866)		חותם ומני של כוללות הספרדים,	47	דופן ארוך-קבורה יהודי וכתובת
152	בית הכנסת "עץ חיים"	124	משנת התר"ס (1900)	47	ארוך-קבורה יהודי
153	בית הכנסת "הסניור" – מבחן ובפנים		איגרת השדר"ות לר' אליעזר בהלול,	48	שער הבולט שנמצא בביה"ע הקדום
155	בית הכנסת "בית אברהם ואהל יעקב"	125	משנת התרס"ג (1903)		קנקנית ופך עשויים חרס,
155	חותמות בתי כנסת	125	שרידי השער הצפוני – מערב, 1906	49	מן המאה ה"8 למניין או"ה
157-156	לחותמות כוללים		"שלושת הבתים" שנוסדו בשנת	68	"מדליחן טבריה" משנת התשכ"ה (1965)
158	המקווה העתיקה, תצלום ותרישים	126	התרע"א (1911)		חלקה התחתון של מחצלת טבריה
158	תצלום שטר המכר לקרקע,		הברון בנימין אדמונד רוטשילד, אבי הישוב	72	מן המאה העשירית למניין או"ה
160	משנת התקס"ה (1805)	129	ספינת הקיסר "נירוד", 1920		נחום גוטמן / ציור – על שפת הכינרת,
162	דף מפנקס קהילת אלטונה, התקנ"ב (1792)		פרוטוקול יסוד "אחחת בית",	73	התש"ד (1954)
162	תהלוכת חוגנים בהילולת רמב"ה	130	משנת התרע"ט (1919)		הפיט "אוהיל יום יום אשתאה"
165	משנת התרס"ט (1909)		התכנית הראשונה של השכונה	73	בכתב יד, משנת התקצ"ט (1839)
165	חוגנים באים להילולת רמב"ה,	130	"אחחת בית", 1921		לחן הפיט "אוהיל יום יום אשתאה",
170	משנת התרס"ב (1922)	130	קבלת ע"ס 110 ג"מ ל"קרן הגאולה"	73	משנת התרי"ח (1858)
170	חוגנים בהילולת רמב"ה,		פגישת נכבדי טבריה עם המושל	74	דמות טיבריוס קיסר
171	משנת התר"פ (1920)	132	הבריטי בדקוק, 1922	80	דמות אספסיינוס קיסר

268	מצבת קבורתו של רמ"מ מדיטבסק	222	המצבה שעל קבר הרמב"ם, תצלום 1916	176	עמוד מ"פנקס הקופה הקדושה", משנת ה'תרכ"ח (1868)
269	חתימתו של רבי אברהם הכהן מקאליסק	223	המצבה שעל קבר הרמב"ם, תצלום 1972	177	עמוד מ"פנקס הקופה הקדושה", משנת ה'תרל"ה (1875)
269	תצלום איגרתו של ר"א מקאליסק, משנת התק"ץ (1790)	223	קבלה וחזות של "התוד המימוני", 1913	178	פתק-סגולה-קבלה לתורם למען רמב"ה
270	מצבת קבורתו של ר"א מקאליסק	224	המצבה שעל קבר השל"ה	182	תצלום שני מכתבי פקא"מ אמסטרדם, משנת ה'תרס"ז (1907)
	ליאון דה לבורד / ציור -	225	שבר ארץ-קבורה יהודי	183	תצלום מכתב פקא"מ אמסטרדם, משנת ה'תרס"ט (1909)
271	טבריה לפני רעש 1837	225	חלקת הקברים של מש' אבואלעפיה		רישום "חילוקים" בחלוקה דרכנן, מפנקס "הקופה הקדושה", משנת ה'תרכ"ז (1867)
	תעודת הזהות של ר' יוסף דוד	227	מצבות בניה"ע היהודי בשנים 1930, 1972	184	כתב = מגר לר' אליעזר מנצור סתהן כשר"ר, משנת ה'תרמ"ח (1887)
279	אבואלעפיה, חזותו		עמוד 2 מפנקס ה"חברה קדישא", משנת ה'תרל"ט (1879)	185	כתב הרשאה לאפוסטרופסות על בני השדר, משנת ה'תר"ס (1900)
281	חזותו של ר' שלמה רחמים אבואלעפיה	228	מצבות בבניה"ע הפרסי של ד"ר טוראנס	187	איגרת שדר"ות משנת ה'תרנ"א (1891)
282	שער הספר "פיתוחי חזותם" בכתב יד	228	המצבה שעל קבר רמב"ה, תצלום 1905	192	טופס המכתבים של כוללות רמב"ה ספרדים
	שער הספר "טובת מראה"	229	שמואל כ"ץ / רישום-הבנינים שעל מצבת רמב"ה	195	ס' מונק / ציור - טבריה בשנת 1841
283	לר' רפאל אוחנא, חזותו	233	המערה המיוחסת למקום קבורתו של רבי עקיבא	196	חזותם אמת מכוללות ספרדים רמב"ה
284	חזותו של ר' אהרן אלחדיף	235	המצבה המיוחסת למקום קבורתו של ר' ירמיה	198	שמואל כ"ץ / רישום - ביהכ"ג "הסיניור"
284	שער הקתרט "משפט וצדק" לר"ח אלחדיף	237	המצבה המיוחסת למקום קבורתו של ר' ירמיה	198	עמוד מכתב יד על התורה
285	חזותו של ר' חיים אלחדיף	239	המצבה המיוחסת למקום קבורתו של ר' ירמיה		התחייבות 9 חכמי טבריה להמסכת לימודים בישיבת "עץ חיים", ה'תרפ"ב (1920)
	חזותותיהם של ר' חיים סמאג'א	241	קבורת רמח"ל		כותרת נייר = מכתבים לישיבת "כתר תורה" (1910)
286	ור' סודרוס עפשטיין	242	המסגד החרב שעל קבר "סית סוכינה"	200	חזותם ישיבת "אור תורה" (1920)
289	חזותו של ר' רפאל ביבאס	244	כתב הרשאה מחו"ר טבריה, משנת ה'תש"ג (1953)	200	כותרות לנייר מכתבים: ת"ת הכללי, בית ת"ת וחניך יתומים הכללי
	מירשם רפואי של ד"ר ר' בלידן, משנת ה'תרס"ג (1903)	244	דגם של הכנסייה הקדומה "סנט פטר"	204	חזותות: ת"ת הכללי
289	עמוד מתוך כתב היד לר' שמואל בן קיקי	245	פנים הכנסייה הקדומה "סנט פטר"	204	ו"בית חינוך יתומים הכללי"
291	חזותו של ר' צ"א בראנדווין	246	משרדי הכנסייה המרתיתית	205	תלמידות ביה"ס לתפירה, ה'תרפ"ב (1920)
292	חזותו של ר' שלמה גרוס, בשפה הערבית	247	חצר הכנסייה היוונית-אורתודוקסית	206	טיול תלמידי ביה"ס העברי למגדל, בשנת ה'תרפ"ד (1924)
	חזותותיהם של ר' יעקב	247	הכנסייה הסקוטית	207	בניין בית הספר "הכרמל"
295	ור' מאיר וואצקין	247	הכנסיית והמסגד המרכזי, תצלום 1915	208	וי"נידרול / ציור - ים כינרת, 1833
	כתב הסמכותו של ר' א"ז ורנר	247	הכנסייה המרתיתית		שמואל כ"ץ / ציור - פנים האולם שעל מצבת רמב"ה, התשל"ב (1972)
296	כרב ראש ואב"ד	248	האגודה הפולנית בחצר "קאזה גובה"		מפת טבריה ותקופותיה
298	חזותו של ר' יעקב חי זריהן	248	לוח השש שעל פתח המסגד המרכזי	211	שרידי החומה הרומית הדרומית
	חזותותיהם של ר' אודה	249	מסגד "אל-בחר" שעל שפת הכינרת	212	שרידי המגדל המערבי בשער הדרומי
299	ור' יעקב משה טולידאנו	249	צריח המסגד המרכזי והכניסה אליו	212	החומה המזרחית הנוכלת עם הכינרת
300	חזותו של ר' אליהו ילח		תצלומי-אחרי של העיר טברית בשנים: 1918, 1968, ואחרים שונים בעיר	213	משרידי החומה המזרחית שבכינרת פנים המצודה הצפונית
303	שער הספר "זרע יעקב"	250-1	שרידים ארכיאולוגים	213	תצלום מתחילת המאה הנוכחית
304	שער הספר "מאיר בת עין"	252	במחיצת לעתיקות טבריה	213	קנה התוחח שהיה מוצב על גג המצודה
306	חזותו של ר' יעקב הכהן סקלי	253	אכסניית "קאזה גובה", 1920	214	המגדל הצפוני-מזרחי אשר בחומה
307	שער הספר "תקפו של נס"	254	מלך "טבריה", 1920	214	משרידי החומה הדרומית
	חזותותיהם של ר' חביב דוד ור'	254	מסוס ימי הולנדי נחת בכינרת, 1928		2 עמודים מכ"י מאיר, משנת ה'שנ"ח (1598)
307	שלמה יצחק סתהן	254	נחת בכינרת, 1928	216	פסיפס הרצפה של בית המרחץ הבזנטי
310	שער הספר "סבור הארץ" לר"מ קליצרס	254	בית הנדירות האיטלקיות, 1908	217	ו"ה ברסלס / ציור-המצודה והחומה הצפונית, 1847
311	חזותו של ר' מכלוף שטרית	255	מלך "טברמן", 1920	217	שרידי קברים הבניים ליד המצודה
311	תעודת הגמר לרוקחות לר' לייב שטרנברג	255	מלך "אלישבעת", 1929	218	המצבה שעל קבר רבן יוחנן בן זכאי
312	אבן חותם מתחילת המאה ה"ט, מטבריה	256	בית "הכנסת אורחים"		המערה המיוחסת למקום קבורתו של רב כהנא
312-278	128 חתימות של חו"ר טבריה פגית חו"ר טבריה לר'		ראובן רובין / ציור - הרבי מטבריה, ה'תרצ"ו (1936)		
	רבנו ח"י אבואלעפיה		שער הספר "עץ החיים", מהדורת התפ"ס (1729)		
313	פגית חו"ר טבריה לר' רבינו ח"י אבואלעפיה		עמוד בספר "עץ החיים" עם תיקנים בשוליו בידי ר"ח אבואלעפיה		
	לחזור בו מהתפטרותו, ה'תרע"ג (1913)		ד' רוברטס ציור - טבריה משנת 1839		
	ההסכם שנחתם בין "ועד עזרת חולים הכללי"		כיסות רמב"ה, מגדל "אל-בחר"		
	עם ר' לייב שטרנברג להעסקתו הרוקח, ה'תרע"ג (1913)		חתימתו של רבי מנחם מגדל מדיטבסק		
313	עצומה ע"י 128 מתושבי טבריה לממשלת המנדט, נגד מאורעות ה'תרצ"ו	257	מול	216	מול
314	מדליח "דונה נאציה" משנת ה'שי"א (1551)	262	מול	217	מול
317	דמותו של השולטן סלים השני	263	מול	218	מול
319	טבריה ליד הכינרת, קטע ממפה משנת 1560	264	מול	219	מול
320	שער הספר "ספר בן פורת יוסף"	265	מול		
322		265			

428	טבריה - מראה כללי, 1900	384	מפת העיר טבריה, לפי ציור משנת 1517	324	מגדל המסגד, ציור משנת 1883
431	בית "הכנסת אורחים" ומסגד "אל-בחר" תצלום מכתבו של ד"ר הרצל לר"א רייסברג, "חייטנר", משנת התרנ"ט (1899)	386	קטע מתוך מפה, 1681	327	ד' רוברטס / ציור - שרידי חומות על שפת הכינרת, משנת 1839
431	2 עמודים מפנקס "החברה קדישא" האשכנזית, משנת התרס"ג (1902)	387	המצודה הצפונית - ציור משנת 1883 איגרת הש"ד דרות לר' שמואל שלם, משנת התק"כ (1760)	329	י"ד הארדינג / ציור משנת 1830
433	חותמות הדואר התורכי בטבריה מתחילת המאה הנוכחית	388	ו"ה ברטלט / ציור - מרחצאות טבריה, 1840 לערך	332	ה"פאוויליון", משרידי העיר העתיקה
434	תצלום גופה של טבריה מתחילת המאה הנוכחית - על גליה משנת התרס"ז (1907)	389	תצלום איגרתו של ר' מנחם מגדל מוויטבסק, משנת התקמ"ו (1786)	335	ד"ר טוראנס בביקורו בבתי היהודים הכניסה לבית ד"ר טוראנס וביח"ת הכקוטי
435	רחוב בעיר העתיקה - תצלום מתחילת המאה הנוכחית מרצפת הסמטאות בעיר העתיקה קטע מספר הפרטיכלים של מועצת עיריית טבריה, משנת 1904	391	ציור מספרו של פ' לינדסי לאחר הרעש - (כנ"ל)	336	מצבת קבורתו של ד"ר טוראנס
436	"קושאן" משנת 1873	393	ד' רוברטס / ציור - טבריה והכינרת, 1839 שרידי מגדל בחומה הצפונית	337	מוז הדריגים בתחילת המאה הנוכחית
437	מראה כללי של טבריה, 1920	394	טבריה והכינרת - ציור מספרו של ו"פ לינק, 1849	338	מכתבו של ראש עיריית טבריה ו' אלחדיף שמואל כ"ץ / ציור - ארון הקודש בישבת "מתיבתא דרבי יוחנן", התשל"ב (1972)
439	תעודת פטור משירות בצבא התורכי, 1915	395	מאהל-נוסעים ליד חמי טבריה - ציור מספרו של פ' אגרטל, 1840	339	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
440	סימטה בעיר העתיקה	396	שטר מכר משנת התר"ג (1843)	342	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
441	מראה כללי של טבריה, 1915	397	תצלום שער מפנקס שנמסר ש' למשה מונטיפיורי בטבריה, 1859	344	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
442	בניסן, התש"ח, 1848 - יום השחרור	398	ו"ה ברטלט / ציור - דייגים בכינרת, 1850	345	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
443	סירת עץ-גב בדרכה ל"לידד" שמואל כ"ץ / רישום -	399	עמוד אחרון בכ"י של הספר "עץ חיים", שנכתב בשנת התק"א (1750)	348	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
444	שרידי מגדלים בחוף הכינרת	400	"מדרש שמואל - בית הכנסת "הסניור" כתב הרשאה רפ"ר-כות, התרמ"ו (1886)	349	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
449	דמות אנטוניוס קיסר	401	קטע מתוך מפתו המצויירת של ר"ח שלמה פיניג, משנת התרל"ה (1875)	351	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
450	שרידי החומות מהתקופה הרומית, ציור משנת 1850	402	פסק-דין רבני משנת התרנ"א (1891)	352	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
451	המערה המיוחסת לרב כהנא	403	יעקב נוסבאום / תחרית - בעיר העתיקה, 1926	354	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
452	דמות דיוקליטינוס קיסר	404	נחום גוטמן / ציור - שבת בטבריה, התרצ"ב (1932)	356	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
453	פייטרו אנטוניו / ציור משנת 1703	405	קטע מפה מן המאה הי"ז	357	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
455	קטע ממכתבו של ר' יעקב שמשון משפוטובקא, וחימתו ו"י נידרביל / ציור משנת ה'80 של המאה הי"ט	406	ה"מואזין" של המסגד המרכזי הפינה המזרחית-דרומית בחומת טבריה, 1925	358	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
456	בנייני רמב"ה בשנת 1918	407	שרידי אחד המגדלים שעל שפת הכינרת שער הספר "זמרת הארץ", מהדורת צפת, התרל"ו (1876)	359	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
457	כתובה משנת התקצ"ב (1837)	408	שרידי המצודה הצפונית, 1920	363	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
458	גט פטוריני נוסח טבריה, התרנ"ט (1899)	409	ד' רוברטס / ציור משנת 1739	365	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
459	ג"מ ברנץ / ציור משנת 1839	410	בור עתיק בשטח "גני חמת", שהיה כנראה מקום "הגניזה" חופה של טבריה, תצלום משנת 1857	367	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
459	המערה המיוחסת למקום קבורת ר"ע עקיבא מראה כללי של טבריה, בשנת 1935	411	שחפים על הכינרת	370	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
460	שלושה בחנות אחת	412	צלוהיות, כדים ופכי זכוכית ממרחצאות טבריה בתקופה הרומית-ביזנטית	375	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
461	חנרות יהודים בשוק העיר העתיקה, 1920	413	שטר-קנין משנת התר"ל (1869)	376	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
462	משרידי החומה הדרומית	414	המצבה שעל קבר רמב"ה, 1912	379	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
464	גוף טבריה, התשל"ב (1972)	415	סירה מלאה חוגגים בדרכה להילולת רמב"ה, 1919	381	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
		416	חוגגים בהילולת רמב"ה, תצלום מסוף המאה הי"ט	382	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
		417	טבריה - ציור משנת 1880	383	עמוד מתוך תלמוד ירושלמי, דפוס ראשון מכ"י לידד, וויניציאה, הרפ"ג (1523)
		418			
		419			
		420			
		421			
		422			
		423			
		424			
		425			
		426			
		427			
		428			

עטיפה פנימית: שני עמודים מתוך כתב יד לנינגראד לתנ"ך (מס' B19^a) משנת 1009 למניין אר"ה. צד ימין - עמוד מספר איוב ל"א, 35 - ל"ג, 11; צד שמאל - עמוד מספר משלי ג' 4 - ד', 8.

מטוב טבריה

בשנת ה'ת"ש, משחגגה טבריה מלאת מאתיים שנה לחידוש בנינה ע"י עולי איזמיר, ובראשם הרב ר' חיים אבואלעפיה, רשמי:

"טבריה הישישה היתה לענותנית מאד, אין היא מרבה לתבוע לה עניין, ומעטו בה השוקדים על בניין. את העסקנים אין היא מטרידה ובעתונים אין היא דורשת מקום רב. לשכיות עברה עוד לא קמו מטפחים וגם יפי נופה עוד לא גידל לו פרחים. כאילו עיפה מפרסום העתיקה בקהילות והטרדנית שביניהן, שנטלה כבר די שבעה מקפי הרעשנות ותעמולת החלוקה אשר הציפה במשך מאות בשנים, משהיה שמה נישא עד אפסי-גלויות וקופסת-קופתה צילצלה בנדיחות שבעיירות. עכשיו הס. חדלו שד"רים ופסו אמרכלים ואין פוקד ממרחקים. לא "יארה" ולא הדלקה, לא נדרים ולא צדקה, לא מבגדד ולא ממרוק, לא מלבוב החשובה בכולליה ובודאי לא מז'טומיר, ואפילו סלונים הנאמנה והחרוצה הכתה שאיה. דומם שוכנת היא במכיתתה, מכונפת בזכרונות עברה ומכונסת בשרידי-אתריה, משהיא צמודה לכחול הכינרת וכולה – ויתור וענווה ושקט".

רק כשלושים שנה חלפו מאז, ומה שונו פני הדברים.

ממעל לטבריה העתיקה נישאת כבר משנים "קרית שמואל". בתים יפים ילבינו שם ודקלים בשדרות יוריקו. גם כבישים, מכוניות ואורחים ונוער ממלאים אותה. לשם יעלו אחד אחד כל בחור ואמיד אשר מן העיר, כי בת צעירה היא קרית-שמואל לטבריה האם הישישה. אולם טבריה האם, אם גם צמוקה היא וקטנה מאד ורק שרידים מעטים נותרו ממנה – עוד תשכך לה כבוד במקומה, משכנה מאז ומתמיד. עדים לה רק שרידי החומה השחומה והיא שומרת אמונים לקברים הקדומים-קדומים. הכינרת תשעשענה חליפות ותחליק לה פניה חדשות לבקרים ולערבים, והיא תחריש לה – עוטיה ורדומה.

עוד לפני היות ישו לכריסטוס ניבנתה העיר וראשוני יושביה עוד ראו את ישראל לפני חורבן עצמאותו. הילד אשר יוולד בה עתה לא יספיק להגיע לשנות עצה וטבריה תהא כבר בת אלפיים שנה. ורבות הן התמורות והנצורות אשר חלפו על פניה. גלי-גלים של חורבן ובניין, של עזיבות ועליות, של מלחמות ומרידות, של שטפונות ורעידות-אדמה, של התאחזות גבורה והעפלות-נאמנים, של התנחלות מדינאים-חולמים והשתחויות-המונים של אסירי-תקוה וחזי-יה. וכל כמה שלא גדלו מאמצי ההתאחזות, גברו מהם שליחי ההרס והחורבן, שלא אחת עלה הפרץ על העומד. אכן, רבות רבות הן תמורותיה בתולדות עמה: הנה היא מזדקרת כמרכז נישא והשפעת אישיה כובשת ארץ-ישראל וגלויות רחוקות; הנה שאיפת תקומה תעטרנה וגדודי-חיל עברי עומדים לחתוך בה את גורל המולדת; הנה רבי-תורה ומניחי לשון יוצקים בה דפוסים לנוסח ספר הספרים, והם מתקבלים ומתקדשים עד אפסי-גולה ולעולמי-עד; הנה היא בימי שלטון תוגרמה, משהיתה ארץ-ישראל קשורה שוב ומחוברת עם הארצות הראשיות של הגולה, וכל פינות ישובה מאורות באור בהיר, והנה שוב רבים המה הכתמים האפלים מסביב לה ולקורותיה. לפתע ילהיב חלום מדיני גדול את דונה גראסיה ואת דן יוסף נשיא להקים לה חומה ו"לנטוע עצי תות" בה, ו"להביא צמר מספרד" ו"להתחרות בתעשיית בגדים עם וונציה", ואף כרח יצא לגולה לשלוח אנשים יהודיים בעלי מלאכה, כדי לישב ולתקן את הארץ בישובה ("עמק הבכא" לר' יוסף הכהן). הנה עלייה וזרמת אליה ותעשייה מסתמנת בה ומפעלי צדקה מוקמים בתוכה וגם ניצני חקלאות נזכרים סביבה, ובינתיים רבנות נודעת מתנוססת תהילה, ספרות רבנית

ענפה גדלה ומשפיעה; והנה – שממה בה ואֵלם סביבה, אין ספר ואין עקבות ואין זכר למכתבי שד"רים ולתכניות עסקני החלוקה: "טבריה חרבה ושוממה, מבלי בניה היא יושבת. ואין בה בית-כנסת ולא בית-מדרש ולא נשמע בה קדיש מיום שנחרבה" ("זמרת הארץ" לר' יעקב בירב). ומקור שני יוסיף: "לא יעבור בה איש ולא יש בה אדם אשר בשם ישראל יכונה" (שו"ת "יד יוסף") ועם התקדמות הדרחים, בימי מלחמת תורכיה-וונציה, היא נחרבת שוב (בשנת התכ"ב): "וחזרו יושבי טבריה וספרי תורה שלהם לצפת" ("זרע אנשים", ס' ל'). יותר משבעים שנה נמשכת תקופת השממה האילמת הזאת לטבריה ולסביבתה, ורק עם העלייה הגדולה של הר"ר חיים אבואלעפיה ואנשיו מאיזמיר (בשנת הת"ק), החל הבנין המחודש וחיים חדשים החלו לפכות בה. וכל אותה טבריה העתיקה, זו המכונסת בסימטאותיה ובחצרותיה אשר בין שיירי-חומה לבין הים, כולה מוצאה מתקופה זו של עולי איזמיר לפני כמאתיים ושלשים שנה.

אולם את מפעל חייו של ר"ח אבואלעפיה המשיכו והרחיבו לאו-דווקא יודעי שמו וגידולי מסורתו. ממשיכו באו ממרחק וממצינות אחרים ינקו. לא מאיזמיר זרחה להם השמש כי אם ממזרח וממזריטש – כך דרכה המופלאה של ראשית שיבת גלויותינו, שכל גל וגל בה יינשא ממקור אחר, ולא יכיר כלל בקודמו ואף לא יתייחס על קודמו, וכל נדבך נוסף בבניין רואה עצמו מסד ראשון. ומי יודע אם לא תודעת הראשונות היא גם המוסיפה עז משלה לגביר חיילים ולהתגבר על המכשולים ולעמוד בפני הפיתויים. הנה מגיעים לטבריה תלמידי הפעש"ט – ר' נחמן מהורודנקה ור' מנחם מפרימישלן; הנה עולה לטבריה שיירת החסידים מרייסק בראשותם של ר' מנחם מנדל מוויטבסק, ר' אברהם מקאליסק ור' ישראל מפולוצק והם מניחים את היסוד היישובי לתנועה החסידית המסתעפת, וטבריה להם כאבן שואבת.

כאן נוסד הכולל הכללי של האשכנזים ולאחר כך של "רייסיץ", שעל שמו של רמ"מ מוויטבסק בעל "פרי הארץ" מכאן נכתבו אגרות הלהט והתביעה מאירות העינים ומעוררות הלב של ר' אברהם מקאליסק ומכאן נשלחים המשולחים החדשים לכל פוזרי אנ"ש "מדי שנה בשנה תמיד כסדרן", לרוסיה ולליטא ולפולין ולז'מוט, כדי לעודד ולהפעיל, להעלות ולהחיות, והחוטם המוליכים ממרחק לאיחודים ולפירודים בקרב התנועה – מכאן נמתחים. הנה מכאן ממליך ר' אברהם מקאליסק את חברו הרב ר' שניאור זלמן מלאדי למנהיג החסידות, במקום רבו המנוח המגיד ממזריטש, ומכאן הריהו מצווה לאחר-כך לחסידי רש"ז מלאדי להיפרד מעל רבם, בעל "התניא" ומייסד חב"ד, ולדבוק "כאשר ידבק איש באחור מתניו" בר' מרדכי מלכביץ, אשר ממנו הסתעפו חסידיו-תלמידיו ר' משה מקוברין ולאחר-כך ר' שלמה חיים מקוידאנוב ור' אברהם מסלונים – מייסדי שושלות לעצמם. הנה כאן מתהלך האדמו"ר-המשורר ר' נחמן מברסלב, ומכאן באה לו, כדבריו, "כל הציית שיש לו", ואולי גם לסיפורי-מעשיות שלו, שעוד "אשם מהבהבת" מאז ולדורות. לא בית צדיק אחד בגולה הרחוקה נחתך גורלו כאן וכוכבו עלה או שקע לפי רוח בני העלייה אשר בטבריה. לכאן עולים העולים והצירים ולכאן זורמים כספי "המעמדות" למיניהם, וטבריה החסידית מפרנסת את התנועה לזרמיה ומתפרנסת הימנה ומיניקה אותה ובונה דורי דורות.

אפילו האסוק הכביר שהתחולל על טבריה, עם רעש התקצ"ו, אשר בני הדור חשבו אז כי סתם את הגולל על העיר, גם הוא אינו עוצר כוח לדחן לכליה מפעל אשר איתני-אומה ציוו עליה את החיים. לשעה אמנם הושם סכר לזרם, אך קמעא קמעא נפתחים מעיינות חדשים. הבנות הצעירות אשר לחסידות קמות ותופסות את מקום המבצר אשר נהרס ושָׁמם, והן בונות אותו וניבנות הימנו. באה עלייה מקרלין, נכנס בעובי הבנין ר' אהרן (השני), הוקם הכולל הויליני ועלתה שמשו של סלונים. אשר היתה חברק לחב"ד, וצפת לנסיכי ריז'ין, היתה טבריה לסלונים. האדמו"ר עצמו היה המשולח וקובע ה"מעמד", וכל חסיד שבשטיבל בעיירה נידחת תרם והתרים, ובכל ער"ת היו חסידי קרלין מחלקים את הכסף שהגיע. הופיעה וויז'ניץ, הופיעה בריאן, והגדיל עשה כולל למברג.

אכן, לא בנקל נתמזגו יחד העליות, הישנות עם החדשות, ומחלת-קדומים היא זאת לנפתולי שיבת ציון. אפילו גלי העלייה של אותה תנועה נתפדלו זה מזה ונתפלגו ולא מצאו מסגרת משותפת לחייהם ולפעלם. וכל כמה שקשים היו חבלי הקליטה, היו חבלי הליכוד קשים מהם, מאז ומתמיד, ועלייה היונקת ממרכזי גלויות שונים ואשר מרכזים שונים יונקים הימנה – לא כן שכן. לא אחת גדלה התמרמרותם של מיעוטי טבריה, שראו עצמם מקופחים על-ידי קודמיהם, בעלי הרוב התקיפים, בין בתוך טבריה ובין ב"שלוש הארצות" (ירושלים, חברון, צפת); ולא פעם מובהלים מרחוק "מגיני ארץ" בעלי תריסין, לפשר בין מפלגים ולעמדם בפני עויבות וליישר הדורים, בין ספרדים לאשכנזים ובין פרושים לחסידים, בין סיעות שונות שבתוך החסידים ובין בתי צדיקים מתפוררים ואחים יריבים בתוך אותה סיעת-חסידים. לא מחלוקת אחת בין ה"חצרות" מוצתת ומושקטת כאן, ולא "חצר" אחת קנתה לה עולמה על שהציתה או השקיטה את המחלוקת כאן . . .

והנה בעצם ימינו היום, כאשר באו הנצורות והחלה מלחמת השחרור לקוממיות ישראל, היתה טבריה הראשונה לגאולה בין כל ארבע אחיותיה לשוב הישן (ירושלים, חברון, צפת וטבריה): עשרים וחמשה יום לפני הכרזת המדינה ע"ד בן-גוריון בתל-אביב – נגאלה היא, וקיים בה מאמרו של גדול אמוראי טבריה בשעתו "ומשם עתידין (ישראל) ליגאל" (רה"ש, ל"א). וכשזכיתי אני לקבל אזרחות כבוד בטבריה (בשנת התש"כ) לא הכרתי את העיר, כי שונתה מאד דמותה וקָהְבו גבוליה. בימי רבנותו הראשית של הרה"ג ר' רפאל קוק זצ"ל ובימי הנהלת העירייה ע"י יבל"א משה צחר – עלה בה השחר. עם העלייה ההמונית מארצות המזרח העפילה הָרָה טבריה העילית, ובין שנים מועטות עלתה בכמותה על כל טבריה התחתית. ממרחקים הודקרו לעיני מגרדי-שחקים, גם בעיר מתחת וגם בראש טבריה העילית ובדרכים השוממות שבין טבריה ל"פוריה" – גם זו שָׁבָה הוקם בית החולים הממשלתי וגם בזו הסמוכה ל"נוה עובד", ומן ה"דגניות" מזה ועד ה"פוריות" מזה ועד לירכתי צמח – צמחו החיים השוקקים. והלא על פרשיות גידולה וגבורתה של טבריה לתקופותיה עוד יסופר פה בפרטיות – ואין לחזור.

לפנים קרא מעריץ תלמודי לעיר טבריה "טבור הָאָרֶץ" וכיוון כנראה לשעתו. אך מאז רַחְבָּה הארץ מאד וטבריה חדלה לשכון בטבורָה, אבל מעריץ אחר קרא לה: "טוב רֹאֵי" (מגילה ר' ע"א) והוא כיוון לדורות. כי טובת מראה היא טבריה כאן כן עתה, וטובה רֹאֵיתָהּ, ורב טוב טוֹבִיָּה ומיטיבה.

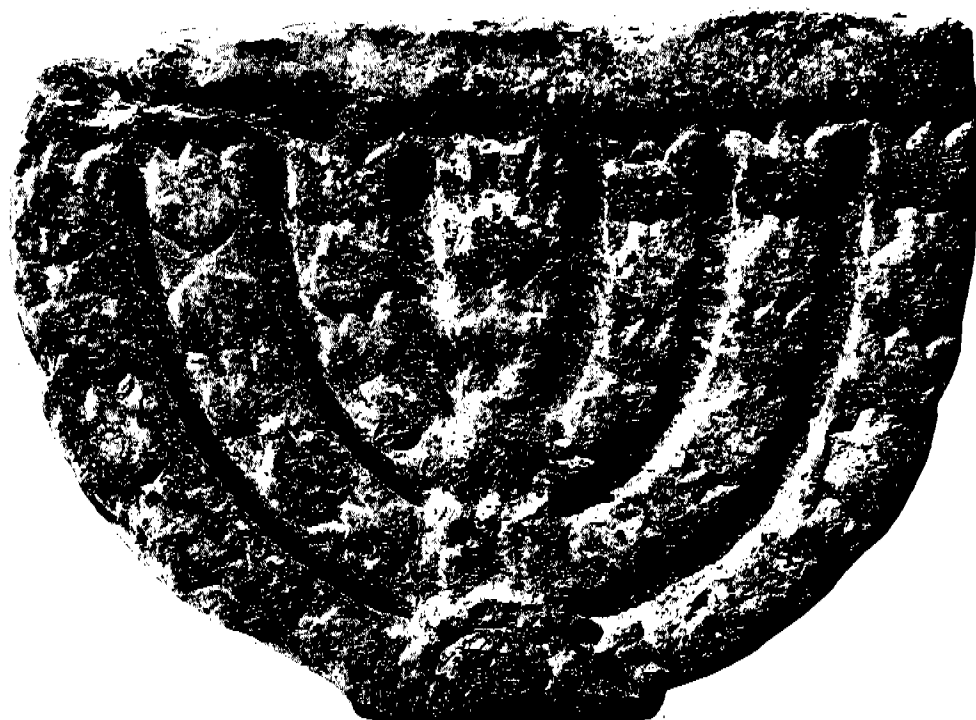
ואכן, ראויה טבריה לפי כל טובָה וטיבָה וטבָעָה לראות בָּהּ רבבות רבות טובֵי רֹאֵי ורואים בָּטוֹב.

לנ-א/קלמן ע

הת"ש-התש"י-התשל"ג

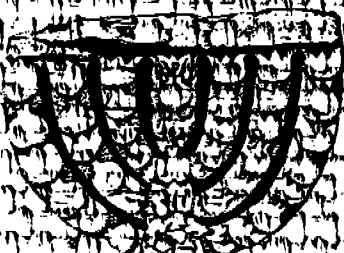
טבריה – היא משלמת למשיח

ילקוט יוח"י, רמז קס"א

מנורת בית הכנסת של חמת-טבריה, מן המאה השנייה או השלישית למניין או"ה. המנורה נמצאה ע"י פרופ' נ' סלושץ בחפירות שנעשו מטעם "החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה", ביום ז' באייר, התרפ"א (1921).

המנורה חצובה מאבן-גיר קשה הדומה לשיש. רוחבה 60 ס"מ, גובהה 46 ס"מ ועוביה 13 ס"מ. שבעת קניה מגולפים בתבליט נמוך בדגמי רימונים ופרחים, לסירוגין, כתבנית מנורת המקדש. מעל כל קנה חצובה שקערורית, אשר שימשה כנראה להנחת פך השמן שבו היו מדליקין את נר השמן. השקע המצוי בבסיס הענף המרכזי, שימש כנראה מקום חיבור לפך שעליו הוצבה המנורה. כיום – מוצגת המנורה במוזיאון ישראל, ירושלים.

ספריה הלאומית

עזרה כספית

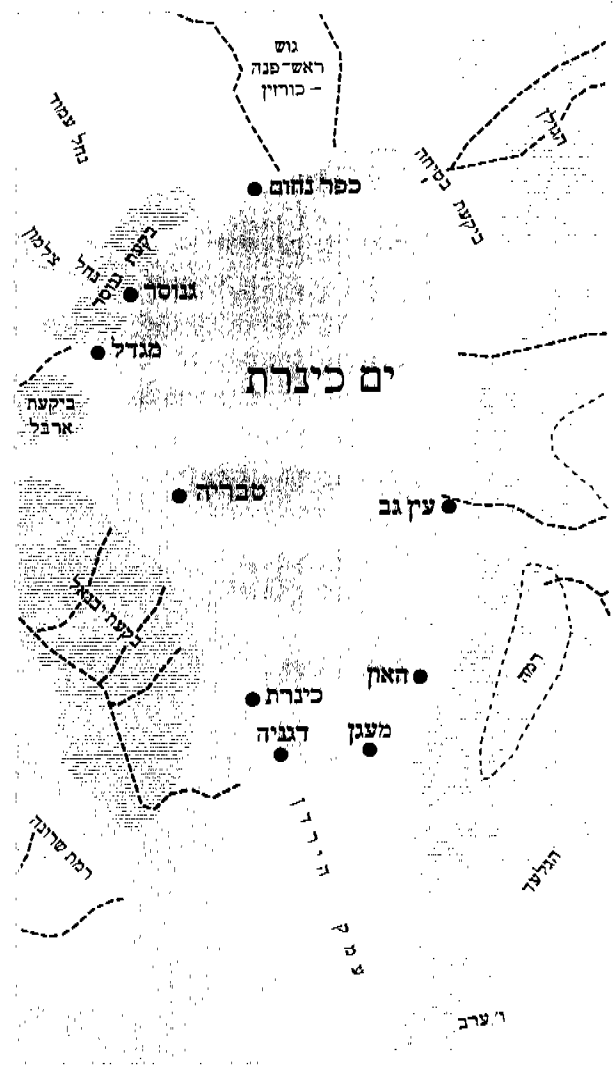

(אפריל-יוני 1961) ע"י חברת תה"ל, נמדדו עמקי הימה בעזרת מכשירי מד-קול (ECHO-SOUNDER); צולם ונמדד קו החוף של הימה וכן נקבע הרום המוחלט שלה באותו זמן. ואלה תוצאות המדידות (ליום 14.7.1961): שטח פני המים - 168.4 קמ"ר; רום פני המים - 209.68 - מ'; נפח כללי - 4290.10⁶; היקף קו החוף - 55 ק"מ (אורך מירבי 22 ק"מ, רוחב מירבי - 12 ק"מ); העומק המירבי של המים מתחת לרום - 44 מ'.

מסלע גירי קדם גיאוגני	סדרת חוואר הלשן
מסלע גירי גיאוגני	העמק האלובי-אלי של הירדן
מסלע בזלתי	קרקעות אלוביאליות

עמק כינרת - סוגי מסלע

עמק כינרת

החמים מכילים מינרלים, בעיקר גופרית, וכן חומרים רדיו-אקטיביים - דבר המעיד על נביעתם ממעמקי האדמה ועל פעילות טקטונית במקומות נביעתם (וראה 'חמי טבריה' - העורך). עמק הירדן כולו ידוע בפעילות סיסמית ניכרת ורעשי-אדמה פוקדים לעתים את האזור. אזורי המוקד של הרעש הם בסביבות הערים טבריה ויריחו. מקורות היסטוריים שונים מספרים על 14 רעשי-אדמה בעמק כינרת, וביניהם רעשים. קשים וקטלניים, בכ"ג בשבט, שנת ד' אלפים תק"ט (18 בינואר 1749 לסה"נ); בי"ב בטבת, שנת ד' תשצ"ד (5 בדצמבר 1033); בט' בחשוון, התק"ט (30 באוקטובר 1759); בכ"ד בטבת, התקצ"ז (1 בינואר 1837), ובקיץ התרפ"ז (1927).

התופעה הטקטונית השלישית היא מציאותם של שטחים בולתיים גדולים באזור ובקרבתו. השטחים הוולקניים עצמם אינם מוגבלים לרצועה הצרה של העמק, אלא משתרעים במיוחד בשני צדדיו: בגולן שממזרח לירדן ובשטחים הרמתיים שבגליל התחתון המזרחי, וכן הגוש הבולתי שבצפון האזור - שטח כורזין.

ימת הכינרת

ימת הכינרת, שהיא הימה השנייה בגודלה בא"י, מצויה בשטח של שקע הירדן, מתחת לפני הים התיכון, והיא הימה המתוקה הנמוכה ביותר בעולם. במדידות, שנערכו בכינרת לאחרונה

עמדה הכינרת בגובה נמוך הרבה יותר, מאחר שישנן הוכחות מספיקות שמוצא הירדן לא ירד תמיד הרבה מתחת לקו הגובה הנוכחי שלו, וגורם זה הוא אשר קבע כי גם הימה נשארה באותו גובה עצמו.

קביעה נכונה של הגובה המוחלט של הכינרת נעשתה לראשונה רק בסוף שנות השבעים של המאה ה־20, כאשר אנשי קרן החקר הבריטית (ה־PEF) קבעו (במרץ 1877) את גובה המים ל־208 מ' מתחת לפני הים התיכון. התגלויות השנתיות של מיפס הכינרת העסיקו נוסעים וחוקרים שונים, ששהו באזור במאה הקודמת ובראשית המאה הנוכחית. מדידות מוחלטות לגובה הכינרת החלו רק בשנת התרפ"ה (1925), ואלו נמשכות עד היום. בשנת התרצ"ב (1932) הוקם על הירדן סכר, במקום מוצאו מהכינרת ליד גשר דגניה. מטרתו היתה לווסת את זרימת הירדן לצרכי המפעל ההידרו־חשמלי של חברת החשמל הא"י אשר הוקם בנהריים, וכתוצאה מכך הפכה מאז הכינרת למאגר־מים מלאכותי. סיכום מדידות התגובה השנתית של מיפס הכינרת מורה, כי עד לבניית סכר דגניה היתה התגובה השנתית הטבעית של הימה, בין חורף לקיץ, בין 1–2 מ'. לאחר הקמת מפעל נהריים נעה התגובה השנתית בצורה מלאכותית בין 2–3 מ'. עם נטישת המפעל בתש"ח (1948) חזרה התגובה השנתית (אם כי מלאכותית) להיות שוב 1–2 מ', בלבד. מאז הפעלת המוביל הארצי הישראלי הפכה הימה למאגר־מים לצרכי המפעל, והתגובה בעתיד תיקבע במידה רבה בהתאם לצרכי המפעל ולטיב שנות הגשם בעתיד. שתי תופעות גיאומורפולוגיות נוספות בעלות חשיבות בכינרת, הן גסיסת החוף הדרומי של הימה ובעיית מוצא הירדן מתוכה. מאחר שהחוף הדרומי של הימה בנוי חומר רך – שכבות של סדרת הלשון – הריהו הולך ונסוג. בקצב מהיר למדי, יחסית. כתוצאה מגידוד גלי הים עליו. בעבר הוערך קצב הנסיגה ב־5 עד 10 ס"מ לשנה. בתקופת המנדט הבריטי הוקם קיר מגן לאורך חלק ניכר מן החוף הדרומי והנסיגה נמשכת כיום רק בחלקה הדרומי־מזרחי של הימה. תהליך נסיגה זו נמשך, כנראה, מאז היווצרותה, ומכאן שמקום החוף הדרומי המקורי של הכינרת, מיד לאחר היווצרותה, היה צפונה יותר.

שרידי הגשר הרומי "אום אל־קנאטיר" שעל הירדן, במרחק מאות מטרים ממוצא מן הכנרת – ציור מתוך ספרו של ו"פ לינץ משנת 1848.

מוצא הירדן מן הכינרת – לפי הקטע הדרומי במפת ז'אקוטין משנת 1799. "אום קנאטיר" מסומנת במפה בערבית ובצרפתית (אנף העתיקות – מחיאן רוקפלר).

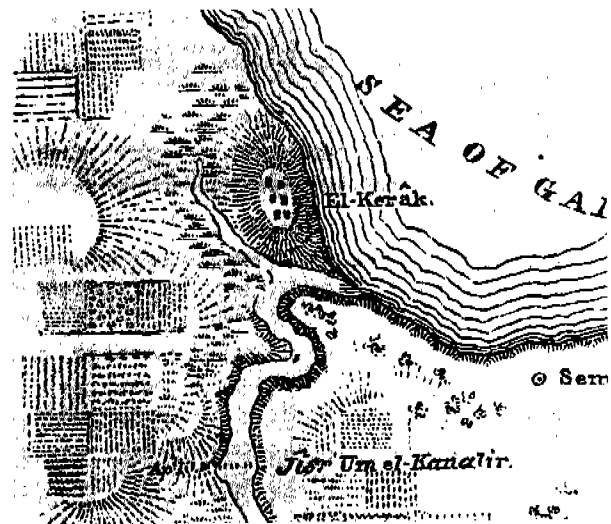
בצורתה הנוכחית הכינרת היא תופעה גיאומורפולוגית צעירה מאוד. לגבולותיה הנוכחיים נראה שהגיעה לאחר התכווצות ימת הלשון – זו הימה הפנימית שהשתרעה לכל אורך עמק־הירדן – בסוף תקופת הפליסטוקן. לעצם היווצרות השקע הטופוגרפי שבו ניקוו מימי הכינרת נראה, כי הוא התהווה עוד בזמן השבירה העיקרית של שקע הירדן. יתכן שיש אף לראות קשר בין המבנה הטקטוני של הגליל התחתון המזרחי עם צורת הצד המערבי של הכינרת.

בתקופת הפליסטוקן התיכון או העליון השתרעה בעמק הירדן – בין הכינרת בצפון ועד 30 ק"מ מדרום לים המלח – ימה פנימית המכונה כיום בשם "ימת הלשון" או "ימת הירדן". משקעה של ימה זו ידועים בשם "משקעי סדרת הלשון" והם הבונים את אזור כיכר הירדן, שמדרום לכינרת. גובה פני המים של הימה הגיע ל־180 מ', לערך, מתחת לפני הים, היינו כ־220 מ' לערך מעל לגובה הנוכחי של ים המלח. בתקופת קיומה כיסתה "ימת הלשון" כנראה גם את כל שטח הכינרת, אלא שזמן שהייתה של הימה באזור הכינרת לא הספיק כדי למלא במשקעים את האגן העמוק אשר היה במקום. עם תחילת התכווצות "ימת הלשון" עדיין הוסיף להתקיים שקע טופוגרפי באזור הכינרת, והוא שהביא להישארות מים באגן זה. שקע זה התחזק כתוצאה מכך, שבדרום הכינרת נוצרה בתקופת קיום "ימת הלשון" דלתת־סחף של נהר הירמוך, אשר הביאה שם להגבהת מישור כיכר הירדן שמדרום לכינרת. שני גורמים אלה הם שהביאו להיווצרות הכינרת הנוכחית, שמראשיתה היתה ימת־מעבר שהירדן נכנס לתוכה ויצא ממנה. גובה פני המים של הכינרת נשאר זהה, לערך, מאז היווצרותה של הימה הנוכחית ועד היום. אמנם יתכן, שמיד לאחר היווצרותה עמדו בה המים בגובה גדול קצת יותר, עד אשר הירדן המצוקן אותה התחזק למצבו הנוכחי, אולם גם גובה זה לא היה יכול להיות יותר ממספר מטרים (8–10 מ'). מאחר שגובה המצוק מדרום לימה הוא מטרים אחדים בלבד, אין לקבל גם שכאילו

בסוף ימי הבית השני התרחב הישוב, ואריח (היא אולי בית-ירח) וטבריה הם מהישובים החשובים באזור. בתקופה הרומית-ביזנטית הוקמו מפעלי-מים גדולים והישוב פרח בשני עבריו של עמק כינרות. גם בתקופה הערבית נמשכת התפתחות הישוב במקום, מהיותו מעבר חשוב לארצות המזרח המוסלמיות, ואילו בתקופה הצלבנית, שבה נהרס גם חלק מן המערך החקלאי-כלכלי, נידלדל הישוב. עם הכיבוש הממלוכי, משעברה דרך הדואר המלכותי באזור, החל הישוב בעמק כינרות להתאושש במעט, אולם עם הכיבוש העותומני, משהחלו פשיטות של שבטים נודדים על עמק כינרות, נהרסו כמעט לחלוטין יישובי הקבע על ארגונם החקלאי, כאשר בידואים נודדים משתלטים על חלקים ניכרים של האזור (וראה שער שני - העורך).

שיפור-מה בנוף האזור החל מסתמן במחצית השנייה של המאה ה"ט, כאשר השלטונות העותומניים יחמים התיישבות מאורגנת באדמות הג'יפסליק, ותושבים מוסלמיים, פרסיים ומערביים מתיישבים בעמק הירדן. ברם, השינוי העיקרי בנוף האזור החל מתרחש בתחילת המאה הנוכחית, כאשר המתיישבים היהודים הראשונים נאחזים במקום.

שלוש סיבות גרמו לו לעמק כינרות שיהא צומת-דרכים ראשי בתחבורה של צפון הארץ: (א) העובדה שמצפון לו משתרע גוש הבולת של כורזין, עם הערוץ העמוק של הירדן, ששניהם אינם

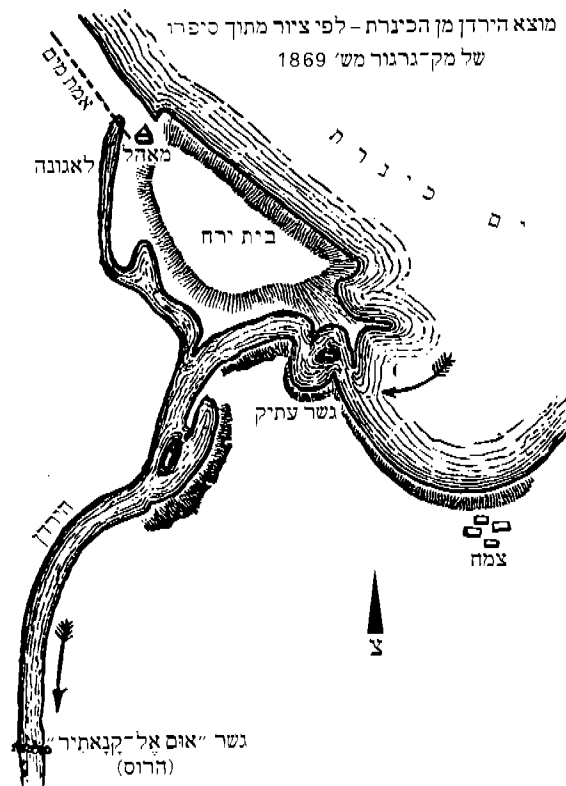

מוצא הירדן מן הכינרת לפי מפת ו"פ לינץ' משנת 1848.

מוצא הירדן מן הכינרת היה לראשונה אף הוא במקום צפוני יותר, מצפון לתל של בית-ירח. מוצא קדום זה של הירדן נראה היטב בטופוגרפיה הנוכחית של השטח ובתצלומי-אוויר. בתקופות מאוחרות יותר החל פועל המוצא הנוכחי של הירדן, שהינו מדרום לתל של בית-ירח. נראה אף כי במשך מאות בשנים שימשו שני המוצאים גם יחד, עד שלאחרונה נשאר פעיל המוצא הדרומי בלבד. סיבת שינוי מקום מוצאו של הנהר מאפיקו הקדום לאפיקו הנוכחי אינה ברורה עדיין, ויתכן שיש להתערבות האדם חלק ניכר בכך. חפירת תעלה או חפיר, ואפילו מלאי-מים, בין הכינרת והירדן בשטח שמדרום לבית-ירח, לצורכי הגנה על המקום, הוא מעשה סביר ביותר שעשוי היה להביא לפריצת המוצא הנוכחי.

יישובו של עמק כינרות ודרכיו

תכונותיו המיוחדות של עמק כינרות, על שפעת המים, הצומח והדגה שביניהם, משכו למקום תרבות אנושית כבר בתקופות פרה-היסטוריות קדומות. שרידי תרבות עשירה, עוד מן התקופה הפליא-אוליתית הקדומה, נמצאו באתר עובדייה. התפתחות ניכרת של הישוב חלה בתקופת הגיאוליתית, ומתקופה זו נמצאו שרידים המעידים על תהליכי התיישבות-קבע במקום, ואילו מן התקופה הפלפוליתית ותקופת הברונזה הקדומה, שבהן כנראה גדלה הצפיפות היישובית באזור במידה ניכרת, נמצאו מימצאים רבים. מתקופת הברונזה הקדומה בולט בעיקר הישוב הגדול שהיה בתל בית-ירח, שמסיבות בלתי ברורות נעזב בסוף תקופת הברונזה התיכונה. מתקופת זו ותקופת הברונזה המאוחרת מצויים סימנים המעידים על נסיגה חלקית מיישובי האזור, ונראה שדלדול הישוב נמשך גם בתקופת הברזל עד לתקופת הפרסית-הלניסטית, שבה התחדש הישוב הגדול בתל-ירח ועמו חלה גם פריחה כללית ומחודשת בכל עמק כינרות.

מאפשרים מעבר נוח, פרט לדרך משנית לאורך החוף הצפוני של הכינרת, דרך בקעת בטיחה, (ב) תנאי-מעבר נוחים, יחסית, ברמות הגליל התחתון שממערב לאיזור, (ג) הפרשי-גובה קטנים, יחסית, בין רכסי ההרים ומישור האיזור, שהם ההפרשים הקטנים ביותר בכל שקע הירדן.

דרך-הרוחב החשובה ביותר, שעברה בעמק בתקופות ההיסטוריות השונות, היתה זו שהוליכה מדמשק לעכו. למהלכה הנוח הפריעו אמנם ים כינרת וגוש כורזון, ולכן עקפה הדרך מכשולים אלה ועברה בצפון דרך "גשר בנות יעקב", ובדרום – דרך נגב כינרת. בתוה הדרומי היו התנאים נוחים יותר להמשך הדרך מערבה – דבר שהביא להתפתחות גדולה יותר של קטע זה. יתר-על-כן, בחלק המערבי של הארץ נאלצה דרך-הרוחב הצפונית, זו העוברת ב"גשר בנות יעקב", לרדת אף היא דרומה, למרגלות הרי הגליל העליון, ולהתחבר עם הדרך הדרומית בתחום איזורנו.

מלבד דרך-הרוחב העיקרית עברה בעמק כינרת גם דרך-אורך חשובה. דרך זו היתה סעיף של שתי דרכי-אורך שעברו בא"י המערבית, דרך-ההר ודרך-הים, שבהגיען לשטח המישורי של עמק זרעאל פנו בחלקן לעמק בית-שאן. בעיר זו התפצלו הדרכים, ואחד הסעיפים עלה לאורך הגדה המערבית של הירדן, צפונה, עד לנגב כינרת. מכאן המשיכה הדרך מזרחה, בדרך-הרוחב שהחכרה לעיל, או צפונה, בכיוון טבריה, אל דרך-הרוחב העוברת ב"גשר בנות יעקב".

צמחייה טבעית וגידולים חקלאיים

בצמחייתו הטבעית משתייך עמק כינרת לחבל הצומח האֶרְנוֹ-טוֹרָאנִי, אף כי החורף כאן אינו קר כבאזורים מובהקים אחרים לצמחייה טבעית זו. בחורף הגשום מתפתחת צמחייה עשבת גבוהה ויש ריבוי של צומח חד-שנתי. בקיץ השחון והחם כמעט שאין צומח טבעי באיזור. מן הצומח הרב-שנתי, שנדד לכאן מבקעת בית-שאן ועמק הירדן הדרומי, הוא העץ שִׁינִי הַשִּׁינִי, וכיום הריהו מצוי רק באזורים בודדים על מתלולי ההרים שממשי עברי עמק כינרת. גם שאר הצמחים מצויים כיום, בעיקר, במורדות ההרים ובעמקי הנחלים היורדים לעמק, וביניהם קבוצות קטנות של השיטה המלבינה, אלוך תבור, שקד הבר, ואחרים. כמו-כן מצויות מובלעות של צומח ים-תיכוני, כגון הסירה הקוצנית, הקידה השעירה והאיזוב המצוי. בין צמחי הַבָּצֵל ראו לציין את הַחֶצֶב, הַכֶּלְנִית, הַנֶּרְקִיס והַנֶּקֶפֶת, ברם כל חברות הצומח הללו נדחקו מפני התרבות החקלאית ומפני יד האדם. לאורך אפיקו של הירדן מצויה צמחייה הִידְרוֹפִילִית, ובה קנה, צַפְצַפֶּת הַנֶּקֶת, אשל הירדן והעברה המחודרת. כ"כ מצויות בעמק מספר חורשות אקליפטוסים ובין בֵּית-נָרַע ומנחמיה מעט צומח בִּיצָתִי.

עם תחילתה של המאה הנוכחית קמו בעמק כינרת ארבע צורות של התיישבות חקלאית עברית: מושבה, חווה, אחזה וקבוצה. המושבה היתה דרך ההתיישבות המקובלת של יק"א;

החווה שימשה להכשרת חקלאים יהודים, ובעת ובעונה אחת לפיתוח ענפי-משק חדשים; האחזה היתה מיועדת כנחלה לבעלי-הק יהודים שישבו בחו"ל, מתוך מגמה שבבוא השעה, משיעלו ארצה, תהא להם למקום מושב. ואילו הקבוצה הגתה את הרעיון של עיבוד הקרקע במשק משותף המתנהל ע"י חברי הקבוצה עצמם.

בראשית דרכה צעדה ההתיישבות היהודית בעמק כינרת בעקבות השכנים הערביים, ומבחינה חקלאית נתבסס המשק על גידולי-בָּעַל: חיטה, שעורה, פול ועדשים – כתבואות חורף, וחומצה וקטניות – כתבואות קיץ. אך מאחר שלא ניתן לגדל חיטה ושעורה מידי שנה בשנה, אלא במחזור ורעים, הותרו בכל שנה חלקים ניכרים כשטחי בור, חאת – הודות לשטחי הקרקע הגדולים שעמדו לרשותו של כל מתיישב, כ־250–300 דונם. עד מהרה נוכחו המתיישבים היהודים, כי להצלחת מפעלם החקלאי עליהם לעבור מחקלאות-בעל אקסטנסיבית לחקלאות-שלחן אינטנסיבית. לפיכך החלו בשאיבת מימי הכינרת ונהרות הירדן והירמוך אל משטחי החקלאות, וכתוצאה מכך באה המהפכה החקלאית הגדולה בעמק כינרת. בעזרת צינורות, אמות-מים ותעלות הוחל בהשקאת הצפה, אשר איפשרה פיתוח שלחן אינטנסיביים. כמרות המים הגדולות שהיו כמעט בלתי-מוגבלות, והמחיר הזול שלהם; השטח המישורי הנוח לעיבוד והשקאה; הקרקעות הפוריים יחסית, ותנאי האקלים המיוחדים של עמק כינרת – כל אלה גרמו להתפתחות נוף חקלאי המיוחד לאיזור זה, אשר ייחודו הוא העיבוד האינטנסיבי המירבי: ההשקאה בשיטת ההצפה; השליטה באיזור של ענף הבנגנות, שתנאי המים והאקלים סייעו להצלחתו המיוחדת; מציאות ענפי גידול אינטנסיביים אחרים בו, כמידגה, מטעי תמרים, כרמים והדרים, ובפיתוח גידולים אחרים אשר הדגש בגידולם הוא בתנאי ההצלחה המוקדמים של האיזור. לימוד ההתפתחות היישובית-ההיסטורית של עמק כינרת מורה אם כן כי חלו בו שינויים ניכרים בין תקופות של פריחה, מחד, ותקופות הנוחה, מאידך, כאשר תקופת הפריחה המירבית היא תקופת ההתיישבות העברית החדשה. ההתפתחות היישובית של עמק כינרת בתקופות ההיסטוריות השונות נבעה לא רק מהיותו איזור בעל אפשרויות פיתוח חקלאיות, אלא במידה רבה יותר עקב היותו איזור מעבר וצומת-דרכים ממדרגה ראשונה בחלקה הצפוני של א"י.

בכל התקופות ההיסטוריות, לרבות כיום, היתה והוזה החקלאות ענף הקיום העיקרי של האיזור. ארבעה הגורמים המייחדים את עמק כינרת: הגיאומורפולוגיה, המים, האקלים והישוב, הם שקבעו את אופי החקלאות לתקופותיה השונות. השפעתה העיקרית של הגיאומורפולוגיה התבטאה בזאת, שבחלק הדרומי שלו – איזור עמק הירדן ובקעות גינוסר ובטיחה שבצפונה – מצויים שטחי מישור בעלי קרקעות פוריים יחסית, וללא סלע, ולפיכך הוא נוח לעיבוד חקלאי. מה שאין כן המתלולים המזרחי והמערבי, שאינם נוחים לעיבוד חקלאי, בהיותם סלעיים ובעלי שיפועים חזקים. השפעת גורם המים מתבטאת בכמורות הגדולות המצויות באיזור: בכינרת, בפלגים היורדים אליה, ובירדן והירמוך שבדרומה. ואילו גורם האקלים – בטמפרטורות הגבוהות,

במיצוט הקרה ובתהליך המהיר של התחממות האוויר מן החורף אל הקיץ, וכן ברוחות העזות הנושבות כאן. ההבדל היסודי בשימוש החקלאי של האזור בין התקופות הקודמות וכיום הוא בזאת, שבתקופות קודמות לא ידע האדם להעלות את המים מן הכינרת והירדן למישורים החקלאיים, ואילו כיום איפשרה ההתפתחות הטכנית העלאת המים למשטחי החקלאות. הודות לכך כונסו לכאן צמחי-תרבות שונים מאקלימים שונים וע"י התאמת גידולם לפרקי העונה המיוחדים

נתאפשרה קליטתם במקום. המים והתאמת עונת הגדילה לתנאי האקלים המיוחדים של האזור, הם היסוד לחקלאות השלחין הנוכחית של עמק כינרת.

ביבליוגרפיה: בן אריה י', 'עמק הירדן התיכון' הקיבוץ המאוחד. ת"א, 1965. זיו ד', 'צמחי תרבות בנגב כינרת', טבע והארץ ג', ב' 1960. רייסברג א' 'מלחמת המורע והשימון', ירושלים, 1950. וויץ י', 'התנחלותנו בארץ כינרת', ארץ כינרת, ירושלים, 1950.

אקלימו של עמק כינרת רב אשבל

התצפיות הראשונות באקלימו של עמק כינרת, הכולל את שטח האגם וחופיו, החלו בשנות התשעים של המאה הקודמת עם תצפיותיו של רופא ביה"ח הסקוטי, ד"ר דוויד טוראנס. בתצפיות אלו נמדדו הגשמים, הטמפרטורות, עליית מימי הכינרת וירידתם, הרוח והעננות. כל הנתונים הללו נתפרסמו עד לשנת 1913. כן נעשו מדידות שונות, ובעיקר של גשמים, במקומות הבאים: במנחמיה בשנים 1906–1910, ונחדשו שם לאחר שנות העשרים; במגדל טפחה: 1909–1915; ביבניאל: 1912–1920, ומ" 1924 ואילך; במגדל: 1913–1924, ואח"כ באחוזת מלצ'ט עד 1943; במושבה כינרת, לצרכי האוירונאוט הצבאית הגרמנית: 1915–1918; בדגניה א' וכינרת מ" 1916; במושבה מצפה (320 מ' מעל לטבריה) מ" 1919, ובנהריים: 1926–1947.

משנת 1933 הוחל במושבה כינרת במדידות במכשירים רשמיים טמפרטורה, לחות, תאודות וגשמים, וכן בדגניה א' החל משנת 1945. בעיקר נעשו תצפיות במכשירים בשנים 1939–1945, ובקבוצת גינוסר מ" 1943 ואילך. (כאן נעשו גם תצפיות במימי האגם, בבריכות הדגים ובחדרי המגורים). על אלה יש להוסיף מדידות גם בדגניה ב', בבית זרע, באפיקים, באשדות-יעקב, בצמח, בשער הגולן, בחמת גדור ובבגורה. בשנות החמישים נעשו בחמי-טבריה מדידות בעליית מימי הכינרת, בטמפרטורות האגם והמעיינות החמים, ובטבריה נעשו מדידות הידרולוגיות, ליד אחד ממגדלי החומה העתיקה, ומדידות לכמויות המים היוצאת מן האגם נעשו ליד הסכר שבדגניה.

תנאי הגשמים

כמות הגשמים היורדת בשנה נורמלית בעמק כינרת נעה בין 400 מ"מ בדרום ל" 500 מ"מ בצפון. הפרש זה, לפרחות 100 מ"מ, קיים בין חלקיו הצפוניים לחלקיו הדרומיים של האגם. לפי מדידות עין-גב יש להניח, כי בחלקו המזרחי של האגם קטנה כמות הגשמים מאשר בחלקו המערבי. נראה כי קו העליה של זרמי האוויר המערביים פועל בהרי החורן רק לאחר עוברם את האגם בעקומה חריפה ופתאומית. בשנה גשומה מאד עולה הגשם עד ל" 760 מ"מ, כאשר קרה

במדידות טבריה בשנות ה" 90 של המאה הקודמת; ומאידך, פוחת ל" 179 מ"מ בשנה שחונה מאד, כדוגמת התרצ"ג. הייגו, שהפרשים בין שנה גשומה לשחונה גדולים למעלה מפי ארבעה.

מניתוח התצפיות מתברר, כי שנות ה" 90 של המאה הקודמת היו שנים גשומות מאד, בזו אחר זו, מה שאין כן במחצית הראשונה של המאה הנוכחית. ומאחר שמרבית התצפיות בעמק כינרת הן מתקופה שבה היו גשמים ועומים, יתכן על כן כי הממוצעים שבידינו הם נמוכים מכפי שעשויים להיות לאחר שתמצאנה בידינו מדידות רבות יותר משנים גשומות.

בשנות המדידה בטבריה היתה ב" 40% מכלל השנים כמות של 400–500 מ"מ; 26,7% – 300–400 מ"מ; 9% קיבלו 500–600 מ"מ; 3 שנים, שהן 6,7%, קיבלו 600–700 מ"מ ו" 4 שנים קיבלו כמות של 700–800 מ"מ. מסתבר כי מתוך 45 שנות מדידה, היו 30 שנות 300–500 מ"מ. הממוצע רב השנים בטבריה הוא, איפוא, 490 מ"מ. להלן שכיחות כמויות הגשם, לפי אחוזים, בטבריה ובמקומות אחרים בעמק כינרת:

מ"מ לשנה	טבריה	מצפה	מגדל	דגניה	יבניאל	נהריים
150–200	2.2	—	—	—	—	—
200–300	6.7	3.7	3.7	20.8	6.6	17.6
300–400	26.7	33.4	29.5	27.6	30.0	35.2
400–500	40.0	22.1	37.0	31.2	40.0	29.5
500–600	9.0	26.0	22.1	10.4	13.3	11.7
600–700	6.7	3.7	3.7	6.9	3.3	5.9
700–800	9.0	7.4	3.7	3.5	3.3	—
800–900	—	3.7	—	—	3.3	—

עונת הגשמים

חודשי הגשמים בעמק כינרת הם בין חשוון לאייר (נובמבר-מאי). לרוב יורד היורה באמצע חשוון, אולם יש שהוא מקדים בשבוע או בשבועיים, ויש שהוא מאחר במספר שבועות, ואין המועד קובע אם תהא זו שנה גשומה או שחונה. חודשי הגשמים העזים הם כסליו, טבת ושבת (דצמבר-פברואר), ואילו חודשי סוף העונה (אדר-

אייר) מקבלים כמות שאינה עולה בדרך כלל על 15% מכלל גשמי השנה. שלושה חודשי הגשם העיקריים מקבלים כ-70%, כאשר חודש טבת (ינואר) עומד בראש. חלוקה זו, המצויה בשנה נורמלית, אינה חזרת תמיד. יש שמרבית גשמי העונה יורדים כבר בחודשים הראשונים, או באחרונים, וקרה גם שהגשמים ירדו באמצע העונה ובעז בלתי מצוי; ואילו חודשי ראשיתה של העונה וסופה קיבלו כמויות גשם פחות מן המגיע להם.

תופעה מיוחדת הם שבירי הענן והשטפונות הכבדים הפוקדים את אזור עמק כינרת בראשית עונת הגשמים, או בסופה. שטפונות אלה עלו לישוב טבריה, למשל, לא רק בחורבן חומרי אלא גם באבידות שבנפש. שטפונות קטלניים כאלה היו ב-21 בנובמבר 1921; ב-11 במאי 1923; ב-29 במאי 1929; ב-14 במאי 1934 וב-15 בו, וכן ב-11 במאי 1944. בשנת 1923 ירדו 109 מ"מ במשך שעה ומחצה – הור אומר, שהכמות לשעה רצופה הגיעה ל-75 מ"מ. גם בשבר הענן ב-14 במאי 1934 ירדו כ-54 מ"מ בשלושת-רבעי השעה. במאי 1944 ירדו בעמק בית-שאן התחתון 45 מ"מ ב-20 דקות במקום שהמדרן זקוף וגבוה עלולות כמויות המים המתקבצות מקמ"ר אחדים, כמו למשל מעל לטבריה, לגרום נזק עצום. המתבונן על המדרונות המזרחיים של הרי פוריה, הגולשים לעבר הכינרת, יבחין ב-11 סמני שטפונות קטלניים, לפחות. הקשה ביותר היה כנראה לפני מאות שנים מעל לחמי טבריה, כאשר לשון הסלעים שירדה מראש ההר קברה תחתיה את המרחצאות העתיקים באלפי טונות של עפר וסלעים. בשטפון 11 במאי 1923 זרמו המים לואדי העובר בין טבריה ומגדל (אבו אל-אמיס). אילו זרמו כמויות מים אלו בטבריה (109 מ"מ), לא היה נשאר בעיר גם בית אחד על תילו.

בין המושבה כינרת לבין טבריה מצויים מקומות קלטיים אחדים המועדים לשטפונות כאלה. בנובמבר 1921 קרה כזאת באמצע הדרך לכינרת, ליד בית סַעִיד אֶ-שֵׁיח'. המים גרפו אלפי מע"ק עפר וסלעים ומאות ראשי צאן ובקר נסחפו אל הים. בתעלת "ביריניק", הבאה ממעיין פג'אס לטבריה, נהרסו כל הפניות והגשרים, ובעיקר נעלם כל חלקה האחרון שלפני טבריה. ליד המושבה כינרת, וליד המעיין עצמו, מצויים כמה חלקים מתעלה גדולה זו (שאורכה היה בימי בית שני כ-18 ק"מ), אשר מהם ניתן לראות מה הרסו זרמי המים שירדו מהרי טבריה ופוריה (וראה מפת 'טבריה לתקופותיה'). יתכן כי בתקופה קדומה היו ההרים מכוסים בעצים, והנזקים לא היו אז כה חמורים. עתה, לא תיתכן פעולת הרס ממש, ונסיונות הייעור מעל לטבריה עשויים להחזיר למוטב את המצב שהיה, משהעפר נאחז במדרונות ההרים, בתנאי ששריפות לא תשתנה את העצים בקיץ.

עוצמת הגשם הבינונית

משאנו מחלקים את כמות הגשם השנתית למספר ימי הגשם, אנו מקבלים את העוצמה הבינונית ליום גשם. מְחֻלָּקַת הכמויות החודשיות למספר ימי הגשם בחודש, קטנים המספרים מן ההמצע השנתי. בחודשי תחילת העונה ובסופה גדולה יותר העוצמה מאשר בחודשים הגשומים שבאמצע החורף. והואיל והכמות השנתית

שבצפון עמק כינרת גדולה יותר מאשר בדרומו, תלויה העוצמה היומית במספר הימים שבשני החלקים. בדרך כלל אין המספר שונה בהרבה, וכתוצאה מכך מתקבלת בצפון עוצמה יומית גדולה יותר. עכ"פ, מן השטפונות יורעים אנו שהנחה זו נכונה. מלבד העוצמה ליום, יש גם עוצמה לשעת-גשם ואף לדקת-גשם, ובמובן הידרולוגי חשובות אלו יותר מן העוצמה היומית. כי אין הגשם יורד 24 שעות ברציפות, אלא מספר שעות מועט, ובכלל אין מדרכו של הגשם לרדת יומם ולילה, ללא הרף, פרט לפעם או פעמיים בשנה.

הממוצע השנתי של הגשמים היורדים על שטח האגם הוא כדי 72 מיליון מע"ק. בשנה גשומה כתרפ"ט ירדו על הכינרת 125 מיליון מע"ק; בתשכ"ט ירדו 144 מיליון, ובתש"ג – 105 מיליון מע"ק. לעומת זאת אין הכינרת מקבלת בשנה שחונה מאד אלא כ-34 מיליון מע"ק, כפי שקרה בתרצ"ב ובתרצ"ג. גם בתרצ"ו השחונה לא קיבלה הכינרת אלא 39 מיליון מע"ק. יש להניח, שאילו היו ידועות לנו כמויות הגשמים של שנים שחונות רבשות מאלו שהוכרנו, היינו מגיעים לידיעה מבוססת יותר.

הטמפרטורה

את ערכי הטמפרטורה של חופי האגם לא ניתן להסיק מטמפרטורת האוויר בלבד. יש להכיר איפוא גם את המבנה התרמי של האגם עצמו, בעונות שונות, ואת השפעתו על סביבתו. יחד עם זאת יש להכיר גם את התחממות האדמה שבחופים וחלקה במאון הכללי של הטמפרטורה באוויר הסביבה.

הכינרת רפודה בין הרים גבוהים והמקום עצמו נמוך מפני הים 212 מ' (לפי מדידה בדצמבר 1937). העננות כאן מועטת מאשר באזורי ההר והחוף, וגם כמות הגשמים קטנה יותר. הרוחות היורדות משני העברים תמיד חמות יותר מאשר בשני העברים עצמם. המזרחיות מגיעות לכאן בחורף בטמפרטורה שהיא, פעמים נמוכה מזו השוררת אותו זמן באזור החוף, הקרוב לים התיכון.

קרני השמש מחממות את פני האגם מספר רב של שעות. אילו היה האגם רדוד, כפי שהיה בשעתו אגם החולה, כי אז היו ימימי הרבה יותר חמים. יש אף לזכור, כי קרקעיתו של האגם דומה לחרוט הפוך שקצתו החד למטה ובסיסו למעלה, כשראש החרוט מצוי לא הרחק מעין-גב, ואילו כל דרומו של האגם רדוד הרבה – דבר המונע את חילוף המים. המים הקרים והכבדים שוקעים לעומק המתאים למשקלם, ואילו החמים, הקלים, אינם יורדים כלל. מאחר שאין מוצא טבעי לחלקו העמוק של האגם כלואים המים העמוקים, הקרים, בכל העונה החמה. בחורף, משטמפרטורת המים העליונים פוחתת ומשתווה לזו של המים העמוקים, עשויים המים הפנימיים לעלות ולצאת פעם מן האגם דרך הירדן. קרני השמש גם אינן חודרות במימי הכינרת אלא מעט, ובניגוד למקובל על זפותם אין עין האדם יכולה לחדור פנימה, אלא כדי שני מטרים בלבד, ובעומק 20 מטרים כבר שוררת אפילה. אילו היה שורר במקום שקט אטמוספירי, כי אז היתה טמפרטורת המים

הכינרת הסוערת - תצלום "בן דוב משנת 1930 (הארכיון הציוני המרכזי)

בחודש האביב, משמתחילה התחממות המים העליונים, פוסק העירבול מלמעלה עד למטה, והוא מצטמצם בשכבות דקות בלבד, ההולכות ונעשות דקות ככל שתרב ההתחממות מלמעלה. בכוחן של הרוחות החזקות עוד לערבב גופי-מים, בעומקים שונים, ע"י תהליך מיוחד היוצר זרמים זורמי-נגד עליונים ותחתונים. הרוח הנושבת מכיוון אחד, ובעוצמה רבה במשך שעות רבות, מעלה גלים ודוחפת גופי-מים לכיוון הנשיבה. כתוצאה מכך נוצר בחוף שמנגד זרם יורד פנימי, הזורם לכיוון ההפוך, אל החוף שמעברו נושבת הרוח. טמפרטורת פני האגם, בממוצע חודשי, היא כלהלן: בינואר - 17.9 מעלות צלסיוס; בפברואר - 15.0; במארס - 16.4; באפריל - 21.0; במאי - 24.4; ביוני - 26.8; ביולי - 28.5; באוגוסט - 29.5; בספטמבר - 29.5; באוקטובר - 27.7; בנובמבר - 23.9; בדצמבר - 21.5. בעומקים שמתחת ל-30 מטר אין הטמפרטורה משתנית כמעט במשך כל השנה.

חום קרינת השמש נספג בשכבת-מים שעוביה מגיע ל-20 מטר. נפח המים המקבל חום זה כולל 3,449 מלייוני מע"ק. מתוך 4,562 מלייוני מע"ק מים המצויים בכינרת, 76% ממימי האגם שרויים איפוא בדרגת חום של 27-29 מעלות, והם מסיקים את האוויר שבחופי האגם גם בשעות שאין קרני השמש מגיעות. בחודשים החמים יש למימי האגם השפעת קירור על סביבתו בשעות היום, באמצעות הרוח הקלה הנושבת או מן האגם אל החופים, ונושאת עמה לא רק טמפרטורה נמוכה במקצת, אלא גם לחות ניכרת המעכבת את ההתאדות בעלייתה. ופעולה זו ניכרת יותר בעין-גב מאשר בדגניה.

טמפרטורת האדמה

מקור ההסקה העיקרי של האוויר הוא האדמה ולא קרני השמש הישירות. אין האוויר מתחמם מלמעלה, מן השמש, אלא מלמטה, מן האדמה והעצמים אשר עליה, ופעולה זו נעשית רק בשעות היום. האדמה החמה פולטת מתוכה חום בצורת קרניים ארוכות, אפילו ובלתי-נראות, והפליטה היא פרופורציונלית לטמפרטורת פני האדמה והיא גדולה יותר ביום מאשר בלילה.

מדרום לכינרת פני האדמה הם מישוריים וכמות החום היורדת על יחידת השטח אינה קטנה יותר מזו היורדת על שטח המים. אולם התחממות פני האדמה היא הרבה יותר מהירה ועולה לדרגות גבוהות; בעוד שבאגם, שהטמפרטורה שלו כמעט שווה עד לעומק של 20 מ', אין החום חודר לאדמה אלא סנטימטרים מועטים.

עולה לדרגות גבוהות יותר. השפעת הרוחות החזקות בשעות החמות ביותר, ודווקא בימי הקיץ, פועלת נגד ההתחממות, אם על ידי עירבול המים ואם ע"י התאדות מוגברת.

כאמור, אין מימי האגם העמוקים יכולים לעלות אי-פעם אל פני השטח בחודש הקיץ, ומי הירדן הנכנסים בצפון לאגם זורמים, איפוא, רק בשכבה העליונה של האגם. מבחינה זו צדק יוסף בן מתתיהו באמרו, כי מי הירדן עוברים את הכינרת לאורכה ואינם מתערבבים בה. ניתן לתמוך בחלקו הראשון של המשפט ואילו חלקו השני, שבו הוא אומר כי "רואים את מי הירדן בזרמם באמצע האגם", ניתן להבינו בכך, שה"זרמים" הנראים על פני האגם בשעות אחה"צ אינם אלא "מכות רוח" על-פני המים, ואך במקרה מתאימה התוצאה ממכות הרוח, בימי הקיץ, לכיוון הזרימה שלדרום-מזרח ודרומה.

המבנה התרמי של האגם

באמצע החורף כמעט שווה הטמפרטורה בכל עומקי הכינרת. בראשית החורף עוד חמים המים העליונים מהפנימיים, אולם הם מתקררים והולכים, עד שבפברואר משתווה הטמפרטורה בכל העומקים, וקו הטמפרטורה דומה אז לקו ישר. בסוף החורף מתחילים המים העליונים להתחמם, ומכאן ואילך יש לעקומת הטמפרטורה צורה שבורה, שקיצה התחתון עודנו מאונך וקיצה העליון גם הוא הולך ונעשה יותר ויותר מאונך, אבל המרחק שבין הקצוות גדל והולך. בחודש הקיץ יש למימי הכינרת, כמו למעיינות הירדן, טמפרטורה של 14-15 מעלות, ובלילות גורם הקור המקומי לעירבול האגם על כל שכבותיו.

	xii	i	ii	iii	iv	v	vi	vii	viii	ix	x	xi	xii	i	ii	
	0 מ'	21.5	17.0	15.0	16.3	21.0	24.4	26.8	28.5	29.5	29.5	27.7	23.9	21.5	17.0	15.0
	10 מ'	17.5	15.9	15.0	15.4	16.0	20.8	26.6	28.0	29.4	29.1	27.3	23.5	17.5	15.9	15.0
	20 מ'	15.4	15.0	15.0	15.0	15.0	16.7	20.8	26.0	27.0	27.0	25.0	18.0	15.4	15.0	15.0
טמפרטורת ים כינרת בעומקים שונים,	30 מ'	15.0	15.0	15.0	16.0	15.0	15.0	15.2	15.7	15.7	15.4	15.2	15.0	15.0	15.0	15.0
מפני המים ועד 40 מ' בעומק - לפי	40 מ'	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0
מדידותיו של פרופ' ד' אשבל																

בעומק של 30 ס"מ אך כבר כל תהליך יומי, וההבדל שבין טמפרטורת פני האדמה לזו שבעומק 10 ס"מ מגיע בשעות הצהריים לכדי כמה עשרות מעלות. לפיכך, המסיק העיקרי של האוויר ביום היא השכבה העליונה ביותר של האדמה.

התהליך היומי של טמפרטורת האדמה היבשה מפותח יותר מאשר באדמה לחה. והרי היבשה מצויה בעיקר בעונה החמה, כאשר הימים ארוכים או כדי 4 שעות יותר מאשר בחורף, השמים פחות מעוננים והשמש גבוהה מעל האופק, עד שעוצמת קרינה על השטח המאוזן היא כמעט מכסימום. אמנם, בגלל עומק הבקעה ואורך הדרך שעל קרן השמש לעבור באוויר הדחוס, חלשות קרני השמש בעמק כינורות מבמקומות גבוהים, וכתוצאה מכך מתחממת האדמה פחות מאשר באזור גבוה יותר.

במדרונות המערביים והמזרחיים שונה התחממות האדמה מזו שבמשור הדרומי. ההרים שבמזרח גבוהים יותר וגם המדרון וקוף והזריחה עליהם מאוחרת מאד; בעיקר מתחממים הם לאחר הצהריים עד שעה מאוחרת. ההיפך חל במדרונו המערביים. שם הזריחה כתיקונה ושעות הבוקר המוקדמות גורמות להתחממות המדרונות במידה יתירה. בצהריים פוחתת השפעת הקרניים ולאחר הצהריים פוסקת פעולתן לחלוטין. כל שיגבה המקום בזקיפות המדרונות, כן תמעט התחממות האדמה.

טמפרטורת האוויר

על תנאי החום בעמק הכינורות יש בידינו ידיעות מגוונות מן החוף המערבי, המזרחי והדרומי, ואילו מן הצפוני אין עוד מספרים. אפשר היה להניח, כי במקום גבוה יותר, למשל בקרית שמואל שבטבריה, לעומת דגניה או כינרת, תהא הטמפרטורה נמוכה יותר. ברם, התצפיות הראו ההיפך מזאת. גם בן קבוצת כינרת לדגניה נמצא הבדל: בכינרת גבוהות יותר הטמפרטורות. ונראה שתופעה זו קשורה בהתחממות האדקבאטית ברוח הירדת מן ההרים. בשעות החמות של אחר הצהריים גולשת רוח מערבית מהרי פוריה אל עבר האגם, וככל שמספר מאות המטרים של הירידה יגדל, כן תגדל התחממותו של האוויר המגיע למטה. מנקודת ראות זו יש להניח, כי אילו היז בידינו נתוני מדידות מתחת להרי פוריה ממש, היז אולי הערכים גבוהים יותר. ואכן, לפי הפרש עוצמת הרוח הגולשת בן טבריה לכינרת, יש להניח כי כי מול "מבצר השדים" (קלעת א-עול) תימצא הטמפרטורה המירבית בכל החוף.

התהליך היומי

כבר הזכרנו כי התנודה היומית גדולה במקומות המרוחקים מן האגם יותר מאשר בחוף, ומשום כך נמוכים יותר ערכי המינימום בלילות במקומות המרוחקים. ערכי המכסימום נקבעים לפי שיעור ירידת האוויר, יותר מאשר לפי הקירבה אל האגם או הריחוק ממנו. התהליך בחופי הכינרת מראה ירידת הטמפרטורה קמעה בשעה התשיעית או העשירית לפה"צ, ירידה כדי מעלה אחת לכל היותר, אבל העובדה שאין הטמפרטורה ממשיכה לעלות

ללא הרף, אלא נעצרת בדרכה לכמה שעות, היא השינוי הבולט לגבי התמונה שבמקומות אחרים. פרט שני היא העלייה הפתאומית של קו הטמפרטורה, בן השעה הראשונה והשנייה שלאחר הצהריים, שעולה בבת אחת כדי 2-3 מעלות. קפיצה זו בולטת בעין-גב יותר מאשר בקבוצת כינרת, והיא תוצאה ישרה מן הרוח המערבית הירדת מהרי פוריה. עליית הטמפרטורה היא תוצאה מהפרש הגובה שבין גב הרכס לים כינרת, והואיל ואין ההפרש שווה בכל מקום, אין ההתחממות שווה בכל חופי הכינרת. מעניינים התנאים בעברו המזרחי של האגם. מאחר שכאן מבדילה רצועת מים של 8-14 ק"מ עד לחוף המזרחי, ניתן היה לחשוב כי ההתחממות תהא פחות ניכרת בפתאומיותה. ברם, נמצא שאין הדבר כך. בעין-גב חריפה מאז העלייה בקו הטמפרטורה יותר מאשר בכינרת. לפני הרוח המערבית "החמה" נשבה בחוף המערבי רוח מן האגם, ממזרח, ובחוף המזרחי - ממערב; אלא שהמערבית הקודמת היתה "קרירה" ואילו המערבית, החדשה, שבעין-גב היא חמה מאד. מעניין גם ההבדל שבין שני החופים לפני הרוח המערבית. קו הטמפרטורה בעין-גב מאד "בלתי-שקט", ואילו בשעה שנושבת הרוח המערבית החמה והחזקה, נעלמת "אי-המנוחה". דבר זה מוכיח כי הרוח החמה יורדת ירידה רצופה.

כולי עלמא לא פליגי כי עמק כינורות חם בקיץ, אולם בציבור רווח מושג על הטמפרטורה הגבוהה כאן בחורף. מקובל, כי בכל עמק הירדן שוררות גם בחורף טמפרטורות גבוהות יותר מאשר בשאר האזורים. ברם, השוואה עם תל-אביב מראה, כי בינואר שווה לגמרי הטמפרטורה בשני המקומות (13.9 מעלות). גם בהדר הכרמל ובחיפה העיר אין הטמפרטורה בינואר נמוכה יותר מאשר בטבריה. ואף טמפרטורות הצהריים כמעט שוות או על שפת הים התיכון, במורד הכרמל ובחוף הכינרת, כאחת.

שנה	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
0	12.4	12.6	13.3	18.9	21.1	24.1	28.1	27.0	26.3	23.1	18.1	14.0
1	12.3	12.1	12.9	17.6	20.5	23.6	26.7	26.9	24.6	20.5	17.9	13.7
2	12.2	11.8	12.6	18.5	20.0	22.9	25.2	23.7	21.6	17.4	14.1	13.5
3	12.0	11.4	12.3	18.1	19.0	22.5	24.9	24.9	22.4	18.1	14.0	13.0
4	11.8	11.3	12.1	16.7	18.0	22.7	24.9	26.3	23.4	21.4	18.1	13.0
5	11.7	11.2	11.7	15.5	17.5	21.7	24.5	24.9	23.1	20.8	18.6	12.7
6	11.6	10.9	11.6	16.6	18.9	22.9	25.1	25.4	23.6	20.1	18.6	12.3
7	11.6	10.9	12.2	17.7	22.2	25.1	25.9	23.2	21.9	22.2	18.7	12.6
8	12.2	12.1	12.6	20.0	24.9	27.2	28.2	26.9	24.6	20.9	18.5	13.9
9	13.2	13.9	15.9	21.9	26.5	28.9	29.9	28.4	26.0	22.8	20.3	15.2
10	14.5	15.5	17.5	23.4	28.0	30.3	32.5	32.9	30.3	26.8	23.1	16.8
11	15.5	16.8	18.0	24.9	29.4	31.8	34.2	34.3	32.4	28.0	25.7	19.7
12	16.6	17.7	19.8	26.0	31.0	33.6	35.4	35.7	33.6	31.2	28.9	18.8
13	17.1	18.2	20.6	26.9	32.2	34.1	36.6	36.7	34.6	32.1	29.9	19.8
14	17.1	18.0	21.4	27.4	32.7	35.2	37.5	37.8	35.5	32.8	30.3	19.6
15	17.1	18.7	21.0	27.9	32.5	34.1	36.8	37.9	35.9	32.9	30.3	19.3
16	16.7	18.3	20.5	27.0	31.8	33.6	35.7	35.1	33.4	30.9	28.9	18.5
17	16.8	17.9	19.9	26.4	30.3	32.1	34.2	34.9	32.9	29.9	28.9	17.7
18	14.7	15.7	17.3	26.3	28.3	29.5	31.9	32.9	30.9	27.9	25.9	17.1
19	13.9	14.8	16.2	21.3	25.7	26.1	28.0	28.2	26.9	23.9	21.9	16.7
20	13.8	14.0	16.4	20.4	24.7	25.9	27.7	27.9	26.7	23.7	21.7	16.2
21	13.3	13.5	14.8	17.3	22.7	23.1	24.9	25.9	24.9	21.9	19.9	14.9
22	12.9	13.2	14.2	18.8	22.5	23.4	25.6	26.9	25.3	24.3	18.9	14.3
23	12.6	12.8	13.7	18.1	22.0	24.7	26.6	27.3	25.9	23.9	18.4	14.1
ממוצע	13.9	14.3	15.8	20.8	25.2	27.8	29.7	30.2	28.3	26.1	20.1	15.5

הטמפרטורה לפי חודשי השנה ושעות היממה, בחוף המערבי של הכינרת - לפי מדידותיו של פרופ' ד' אשבל

גלי חום וגלי קור

החמסין מופיע כאן בשתי צורות: בשעה שלחץ האוויר יורד, עם התקרב מינימום ברומטרי מעבר הים התיכון, או בלחץ-אוויר גבוה המתרכז על המזרח, במדבר סוריה למשל, או בין עיראק ותורכיה. במקרה הראשון נמשך האוויר אל מרכז המינימום, המתקרב ממערב, והרוח הנושבת כאן מוכרחה להיות מזרחית על גוניה השונים (כלומר, היא יכולה להיות תחילה צפונית-מזרחית ולאח"כ דרומית-מזרחית). ואילו במקרה השני יוצא האוויר לעברים ממרכז הלחץ הגבוה, וגם אז מגיע הוא אלינו ממזרח. בשני המקרים מצויים זרמים יורדים, הגורמים אחריהם התחממות והתייבשות. לפי ערך הירידה ממרומים. אין החמסין, הקשור בלחץ יורד, קשה ומכביד על האדם יותר מהשני, ושניהם קשים בחודשי האביב והסתיו. הטמפרטורה הגבוהה ביותר שנמדדה בחמסין הייתה 50 מעלות צלסיוס (יוני 1942), ואילו טמפרטורות של 46, 44 ו-48 מצויות יותר.

בחודשי החורף מגיעים גם גלי אוויר קר ממזרח-צפון וממזרח. הרוחות המזרחיות חזקות כאן בהרבה מאשר בחוף הים או בהרים, ואף בעמק זרעאל. סערות אלו קרות עפ"י הטמפרטורות הנמוכות ביותר שנמדדו היו בגבול של מינוס 2, ואף מינוס 3 מעלות. בדרך כלל מעטה היא סכנת הכפור בעמק כינרת, וככל שיקרב השדה והגן לאגם, כן תמצטע בו סכנת הכפור, בגלל השפעת אוי המים שבאוויר.

הלחות: היחסית והמוחלטת

העובדה שרוח האגם וגם רוח הים התיכון חייבות לעבור על פני הכינרת, לפני הגיען לחוף המזרחי, מרבה לחות בצד המזרחי, כפי שהוכיחו תצפיות עין-גב. הנחה זו נכונה לכל החודשים ובר-לטת במיוחד בחודשי הקיץ. בחוף המערבי אין הלחות שווה בכל מקום, הואיל והיא מושפעת מזרמי האוויר היורדים מן ההרים, בשעות מסוימות. בקיץ, אין ספק כי גם בחמי טבריה יבש האוויר יותר מאשר בקבוצת כינרת, עקב ההפרש בגובה, וככל שהפרש זה גדול כן ייבש גם האוויר היורד.

הלחות הבינונית החודשית בחודשי החורף גבוהה יותר מאשר בקיץ, זאת מצאנו בכינרת, אולם אין כן בעין-גב שתנאי דומים לתנאי שפת הים התיכון, והלחות היחסית כאן גבוהה יותר בחודשי הקיץ. מתוך תמונת האיופולטים של הלחות לשעות במשך השנה נראים שני מרכזי לחות גבוהה בלילות החורף והקיץ; ביניהם מבדילים חודשי המעבר שלילותיהם יבשים יותר. הוא הדבר גם במרכזי הלחות הנמוכה בשעות הצהריים. ההבדל שבין קבוצת כינרת לעין-גב הוא בולט: בעין-גב האוויר לח יותר, והוא הדין בכל החוף המזרחי לעומת כל החוף המערבי.

בניגוד ללחות היחסית יש ללחות המוחלטת תהליך שנתי שווה בשני עברי הכינרת. המכסימום הוא בקיץ והמינימום בחורף. בצד המזרחי גבוהה יותר הלחות המוחלטת, בין בחורף ובין בקיץ. בחורף משפיע הדבר להמעטת הכפור, ואילו בקיץ אין תכונה זו נעימה ביותר, מאחר שהאוויר אינו יכול להתקרר, גם בלילות.

העובדה שהכינרת נמצאת כ-210 מ' מותחת לפני הים מתבטאת במי-עוט ההתקררות ובדרגות החום הגבוהות בחודשים החמים. ככל שתגבר הלחות המוחלטת כן תמצטע עוצמת קרני השמש הישירות המגיעות לאדמה, ויגדל אחוז הבליעה של הקרניים החמות, האדומות והאינפרה-אדומות, באדי המים שבאוויר. בליעה גדולה מחייבת גם פליטה מרובה של קרניים אלו, בצורת גלים עוד יותר ארוכים, מן האוויר אל החלל. המחצית החורית אל האדמה אינה קטנה כלל. בהרים שבשני העברים קטנה יותר הלחות המוחלטת בגלל לחץ האוויר הקטן, וגם החום האצור באוויר הוא מועט. הקרינה האפלה מן האוויר היא מועטת, ולכן מרגיש העולה מכינרת להרי פוריה, למשל, הקלה עצומה. דבר זה מוצא ביטוי חריף ביותר בשינת הלילה ובשיכרות הפיסיו-לוגית האופפת את החושים.

ההתאדות

להתאדות תהליך שנתי וגם יומי. השנתי מראה מכסימום בקיץ והמינימום בחורף, ואילו היומי מראה את המכסימום לא בשעות הצהריים, אלא בשעות הרוח החזקה שלאחר הצהריים. בחלקי החוף שלחותם עולה בלילות לדרגת הרוי, פוחתת ההתאדות עד האפס כמעט, ואילו בחלקי החוף שבהם האוויר יבש גם בלילות, לא קטנה ההתאדות גם בשעות אלו.

לקראת הקיץ גובר ההפרש שבין טבריה וקבוצת כינרת בתהליך השנתי, והוא פוחת כלפי הסתיו. בחורף גדולה ההתאדות בטבריה כדי 15% עד 20% מאשר בקבוצת כינרת, ובקיץ - כדי 23-24 אחוזים. בנובמבר ובדצמבר אין הבדלים ניכרים בין שתי התחנות. באופן שנתי קטנים ערך קבוצת כינרת מערכי טבריה כדי 20%. לפי המדידות בצינור פישט, הממוצע הוא 5.9 מ"מ בקבוצת כינרת לעומת 7.3 מ"מ בטבריה.

ההתאדות בשעות השונות

המדידות במכשיר הרושם של הודייל חשבות להבנת ההתאדות בשעות היממה השונות. ההתאדות בשעה 9-10 בבוקר ובשעה 7-8 בערב מתאימה לממוצע היממה. לאחר הצהריים היא גוברת, בחורף פחות ובקיץ יותר, בגלל הרוח החזקה. בשעות אחר-צ בקיץ מגעת ההתאדות לערכים מכסימליים.

זמן המכסימום לשעות כמעט שווה כל השנה, אבל הערכים עצמם גדולים ביותר ביולי ובאוגוסט. הטמפרטורה בקיץ, בשעות המאוחרות של לפה"צ, גוררת אחריה תגובה גם בערכי הלחות היחסית ומעכבת לזמן קצר גם את עליית ערכי ההתאדות, עד בואה של הרוח המערבית החזקה, החמה והיבשה. ערכי ההתאדות גוברים אז משעה לשעה עד לשעה שש אחה"צ, ומכאן ואילך הופך הסדר לכיוון השני.

הרוחות

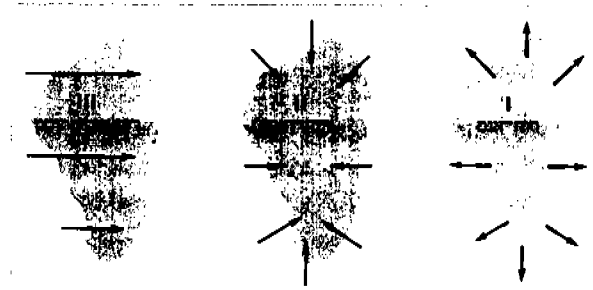
הגורם להתהוות רוחות מקומיות הוא ההפרש בלחץ האוויר שבין האגם וסביבתו הקרובה, מכאן, לבין עמק הירדן לים התיכון, מכאן. מה שאין כן הרוחות הכלליות של החורף שהן כרוכות

בחלוקת הלחץ על פני כל המזרח התיכון. עונת הרוחות המקומיות היא בקיץ, ואילו הכלליות – בחורף.

הפרש הלחץ נוצרים ע"י ההתחממות השונה של היבשת ומשטח האגם, במובן המצומצם, כשהמדובר הוא ברוחות המקומיות. מימי הכינרת מתחממים פחות מאשר החופים שמסביב, וקרני השמש מחממות עמוד מים ארוך יותר מאשר עמוד אדמה. ההתחממות המהירה של היבשה בשעות הבוקר מזעזעת את שווי המשקל הברומטרי של שכבות הלחץ על פני עמק כינרת. מעל היבשה מתרוממות שכבות אלו וגופי-אוויר מתגלגלים במרומים, בגובה כמה מאות מטרים, אל משטח האגם. ע"כ גובר הלחץ על פני המים ונוצרת רוח מן האגם אל החופים. אין זו רוח חזקה ואף אינה מרחיקה מן החוף, אולם ערכה הביולוגי רב מאד. רוח האגם נחשבת בכל אחד מחופי, וכיוון הזרימה שונה בכל קטע וצד: בצמח הרוח היא צפונית; בטבריה – מזרחית; בטבחה – דרומית; בעין-גב – מערבית, ובדגניה – מזרחית-צפונית. בשעה 13.00 פורצת רוח חזקה וחמה ממערב, היא הברזיה של הים התיכון, וכל שאר הכיוונים נעלמים.

עד לאיזה מרחק מגיעה הברזיה של אגם הכינרת, בחופים השונים – על כך אין עדיין תשובה. נראה, כי אשדות-יעקב עוד נמצאת בקיץ תחת השפעת רוח הכינרת, ואילו נהריים – כבר מחוץ לגבול. והואיל ושני חופי הכינרת המזרחי והמערבי, הריים וגבוהים כמה מאות מטרים מעל למשטח האגם, אין רוח הכינרת מגיעה אל הרכסים עצמם. לעומת זאת שוטפת רוח הים התיכון את עמק כינרת כולו ו"בולעת" את כל ההשפעות המקומיות.

הפוכה מרוח האגם ביום היא רוח החופים הנוצרת בשעות הלילה. התהליך אשר עורר את הרוח מן האגם הוא שמעורר, בצורה הפוכה, גם את זרמי האוויר מן החופים אל האגם. עם ההתקררות כלילה שוקעים שטחי הלחץ השווה שעל פני היבשה, בעוד שעל פני המים לא חלה עוד כל התקררות ראויה לשמה. ובגלל שקיעת שטחי הלחץ השווים שעל היבשה מתגלגלים גופי-אוויר במרומים, ממשטח האגם אל החופים, וגובר הגורם המעורר רוח בכל אחד מהם אל משטח האגם. גם רוח חופים זו מצטמצמת ברצועה צרה.

כיווני הרוח השונים על פני הכינרת ביום של קיץ.

1. רוח אגם – בשעות לפה"צ; 2. רוח חוף – אחר חצות לילה ובשעות הבוקר המוקדמות; 3. רוח הים התיכון, הנחשבת ממערב בעוצמה גדולה לא רק על פני הכינרת, אלא בכל ביקעת הירדן. לפי מדידותיו של פרופ' ד' אשבל

עוביה של רוח האגם, או רוח החוף, אינו רב, לכל היותר 500 מ'. מעל לגובה זה שוררים בעמק כינרת תנאים כלליים שאינם שונים מאלה המצויים בשאר אזורי הארץ.

כאמור, הברזיה של הכינרת היא רוח חלשה מאד, אולם ערכה הביולוגי וההיגייני הוא עצום. כמו-כן חשובה מאד, בתנאי האקלים הקשים של עמק כינרת, גם הברזיה של היבשה, הנחשבת בלילה מן החופים אל האגם, ויש לנצלה במידה המירבית להעמדת חדרי השנה בכיוון הנכון. לעומתן, חזקה מאד הברזיה של הים התיכון, הנופלת כאן בשעות אחה"צ המוקדמות. עוצמתה במגדל, למשל, מגעת ל-30-50 ק"מ לשעה, ואף בחלקים האחרים של הכינרת אין היא חלשה יותר. רוח זו היא אימפולסיבית ודחיפית נמשכות מספר שניות, בהפסקות קצרות בין דחיפה לדחיפה. רוח קיץ זו מסעירה אחה"צ את האגם. סערות ים הכינרת מפורסמות עוד מקדם ונוכרו גם בבירת החדשה. הן מסוכנות לסירות משוט ומפרש ואף גרמו לאסונות. רוח זו מתחילה לאחר הצהריים, נמשכת עד לשעה תשע, ופעמים עד עשר בלילה. לאחר מכן משתרר שקט ומצויה או רק הברזיה הקלה של הלילה.

רוחות החורף

רוחות החורף הן פחות קבועות ומתעוררות רק במחזור של שניוי הלחץ הברומטרי. עם רדת הלחץ והתקרבותו של מינימום ברומטרי ממערב, נחשבת תחילה רוח מזרחית, ואחר דרומית, על-מנת ליהפך למערבית. משהפכה להיות מערבית, כבר מופיעים ענני חורף כבדים, המורידים גם גשמים. עם רוח צפונית-מערבית פוסקים הגשמים והשמים מתבהרים. לאחר הפסקה מסוימת מתחיל המחזור מחדש. עפ"י חדר המחזור אחת לשבוע, אולם יש גם הפסקות ארוכות יותר, וימים אלה הם היפים בחודשי החורף. השמים אז כחולים ועמוקים והאוויר קריר ושקט.

רוחות החורף הן כלליות ואינן מיוחדות לארץ זו, אלא לכל המזרח הקרוב. (ברם, יש שימיים חמים גם בחורף תתעורר רוח מקומית מן האגם ביום ואל האגם בלילה). עוצמת הרוח ביום סערה גדולה מאד ואף עוברת על הרוח המערבית של הקיץ. אולם ההפסקות הארוכות שבין סערה לסערה, והזמן הקצר שבנשיבת הרוח החזקה עצמה, גורמים לממוצעים החודשיים שבחודשי החורף שיהיו קטנים ממוצעי הקיץ.

בימי הקיץ מסעירה הרוח המערבית את האגם בכל יום בשעות אחה"צ, וגם הרוח הדרומית-מערבית שבחורף מסעירה אותו. אף רוח הקדים בחורף, ה"מכינה" את הגשם, מסעירה את האגם. אחת הרוחות המזרחיות בעמק כינרת הוא רב בהשוואה לים המלח. רוח זו לא רק שאינה חמה בחורף, אלא שנושאת עמה לפעמים גם כפור וקפאון. דבר זה קורה, בעיקר, כשמכסימום ברומטרי משתלט על המזרח הקרוב ואוויר אסיאתי יורד לאזורנו. קורה שהרוח המזרחית תביא בכנפיה גם קור רב. במקרים קשים כאלה ירדה הטמפרטורה עד למינוס 3 מעלות, או עד למינוס 4 (בכינרת!). קיפאון בגני הירק בסוף דצמבר 1931, בפברואר 1932, בינואר 1941, ובפברואר 1950, זכור עוד בודאי לאנשי עמק כינרת.

ים כינרת

ים כינרת בל"ע (בלשון ערבי) 'בַּחַר טַבְרִיָא'. לפי שטבריא (ישבת) על שפתו המערבית. ארכו בערך 2 פרסאות ורחבו ג' רביעית (3/4) פרסה. הירדן יורד לתוכו הצפוני סמוך לכפר תנחום (נחום), ויוצא ממנו סמוך לכפר סאמא"ח (סמך-צמח). והוא לא יתערב עם מי הים וכמעט נראה דרך מהלכו בכל הים [בראשית רבה פ"ב – "הירדן עבר בימא דטבריא ולא מתעריב ביה". מעשה נסים יש בדבר]. מחוז ים כינרת מבורכת ופוריה הרבה... ועוברים עליו בספינות קטנות [יושבי עבר הירדן מביאים עצים למכור בטבריא דרך אגיה בלב ים]. וכמעט כל ימות השנה לא יש שם רוח, אכן לפעמים ינשב פתאם רוח גדול על הים. המהפך כרגע אחד כל הספינות. יושבי טבריא שותים מי הים כי טובים וקלים הם, ופורשים מצודות דגים והם טובים. ולפעמים יפלו גלי הים בעת הרוח הגדול בבתי העיר [פני ים כינרת 535 רגל (78.3) מ' (מפני מי הים הגדול)].

ר' יהוסף שווארץ, שנת ה'ת"ר (1840), מתוך ספרו 'תבואות הארץ'.

שכרנו סירת דוגה לשוט את מי הכינרת לארכו (של האגם). עד מקום צאת הירדן ממנו. ישבנו על הספינה לערך שמונה-עשר אנשים, וארבעה מלחי הספינה קנו ויניעו את ההגה אשר בידיהם ויסעו אתנו לארכו (של האגם), (ל)ערוך ארבע שעות. תלה כל לשון תת אַמְרֵי שָׁפָר (כדי) לתאר את נועם זיו מי הים הלזה. עליו אמרו חז"ל: "הים דומה לרקיע". כולו משתרע בגן ירוק (סביבו והוא כולו) בתכלת, וכפי מאמר משכילי אַנְגֵּלֶאנְד, אשר עמדו על מתכונתו למדוד עומק מי הים הזה, עמוק הוא מכל ימי תבל (= הימה המתוקה העמוקה ביותר בעולם). דגים בו למכביר, עד כי אין מספר למשקל הציד אשר יצידו ציידים הדגים יום יום; מימיו מתוקים וקלים מאד, עד כי לא ילאה האדם לשותתם לרווייה, כמה וכמה מידות כל היום, ולא נודע כי באו אל קרבו בַּמֶּתֶק טַעְמוֹ כְּלֶשֶׁד הַשֶּׁמֶן. נסענו ככה על הספינה ארבע שעות עד אשר באנו אל קצהו הדרומי, (ג)מקום (ש)זחלת הירדן מתוכו, והוא ג"כ (גם כן) מפלאי בראשית, כי ניכר היטב לעין רואה (את) מי הירדן בעודו הולך על מי הים בתווח. טעמו (של הירדן) יעמוד בו ומראהו לא נִמָּר. ובצאתו, כמין שני חוטין מהלכין מזה ומזה, ומי הים מפריע (ים) בינם, וכרגע אחד (משרק מגיעים מי הירדן) לגבול הים, הם (מתאחדים) לאחדים. רץ ונמהר מאד (הירדן) במהלכו. השלכתי מעט נייר על הירדן וכהרף עין תעוף בו ואיננו.

ר' מנחם מגדל ראב"ן, שנת ה'תרמ"ח (1888), מתוך ספרו 'מסע מירון'.

לפני רבוא יובלות ואֶלֶף דור נדור
נִשְׁרָה מַעַל דְּמָעָה-שֶׁל-רַחֲמִים,
וּתְתַגַּלְגַּל אֶל בֵּין גּוֹלָן וְהַגְלִיל,
וְתִהְיֶינָה – מְלֶכֶת הָאֲגָמִים.

שָׁזָר אֶז תִּירְדֵּן בָּה מִתְרִי-זָהָב
וְרִיחַ קַל-שׁוֹבֵב בֵּין הַהָרִים
יָרֵד וְהִתְרַפֵּק עַל חִלְקָתָהּ,
וְאֵט פָּרַט לָהּ עַל הַמִּיתָרִים.

עֲלֶה אֶז נְנוּנָה מִבֵּין אֲדוּמֹת-גְּלִיל
כְּלָחֵן בְּנִזְרוֹת וְעֻגָּבִים.
הַקְשִׁיבוּ אֶז, הַקְשִׁיבוּ הַהָרִים סָבִיב,
וְלֶה קָרְאוּ – בְּנֵת-אֶהֱבִים.

וְכָל כּוֹכְבֵי מָרוֹם, בְּכָל חֲצוֹת-שָׁל-לֵיל,
קִשְׁרוּ לָהּ כְּתָר-הוֹד עֲלֵי גְדוֹת,
וּבִשְׁחַר אֹר יִרְדּוּ כָלֶם אֶל הַמְצוּלָה
וּבָהּ הִפְכוּ – פְּנִינִים-שֶׁל-אֲגָדוֹת.

שרידי המרחצאות מן התקופה הרומית, שליד המעינות החמים המעלים אדים (אוסף ע' ישיכיל)

בתארו את הרעש הגדול שנתחולל בארץ-ישראל בשנת 749 לסה"ג, מספר מיכאל הסורי על מעיין אחד שבטבריה. ברם, נראה סיפורו נסמך מפי השמועה ולא ממראה-עיניים. בשנת 985 לסה"ג מספר אל-מקדסי על שמונה מעיינות חמים המצויים בטבריה, ואילו "המיוסרים" שישבו ליד המעינות אינם מציינים במכתבם (1034) את מספר המעינות שהיו שם, אלא רק כותבים שהם נקבצו אל "מקום (המים) החמים" (וראה 'איגרות' – העורך). הנוסע הפרסי-מוסלמי נאסר אל-ח'וסר'או (1047) מציין שבטבריה ישנו מעיין אחד, שמימיו לוחטים ביזת; ואילו הנוסע המוסלמי אי־דריסי, שבא לטבריה (1154), מספר על "מעיינות" שנבעו בבתי המרחץ אשר בעיר, ונראה שהיו אלה מוצאי התעלות שהובילו את מי המעינות אל תוככי טבריה.

ר' בנימין מטודילה, המגיע לטבריה בשנת ד' אלפים תתק"ל (1170) לערך, כותב רק כי "שם מים חמים גובעים מתוך הקרקע וקוראים להם חמי טבריא". וכשלוש שנים לאחריו, משמגיע הנוסע הערבי עלי מִהִינדאט למקום, הריהו כותב כי בחזיתו של בית המרחץ שהיה כארמון, פורצים המים "משניים עשר (!) מעיינות"; בו בזמן שהגיאוגרף המוסלמי יאקות (1225) אינו מציין את מספר המעינות, פרט לאחד "המיוחס לישו ולכנסיית העץ, והוא קשור בסיפור על בעלי מלאכה וישו".

במחצית השנייה של המאה ה־13 למניינם מעיד ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, כי "בחמי טבריא, כנגד (מצויים) ארבעה מרחצאות על שפת ים כינרת". . . ואין לדעת אם נתכוון לבניינים או למעינות. בשנת הרפ"ב (1522) כותב ר' משה בסולה כי ראה בטבריה שני מעיינות, שכל אחד מהם נבע מתוך כותלו של בית מרחץ אחר; ומשמגיע למקום ר' משה ירושלמי (1769) הריהו מספר על מעיין אחד הנובע מתוך האדמה, אשר עובי זרמו כעוביה של הזרוע (וראה 'איגרות ורשמי ביקור' – העורך).

בשנת 1817 לסה"ג רושמים שני הקצינים הבריטים צ'ארלס אירבי וג'יימס מאנגלס, כי מספר המעינות הוא שלושה, וכמותם מעיד גם הנוסע ר' אברהם ישראל רחאניס, המבקר במקום בשנת התרכ"ז (1867). בשנת התרמ"ג (1883) כותב ר' יחיאל ברי"ל, כי בחמי טבריה מצויים חמישה מעיינות, והוא ממשיך: "... ואנכי

חמי טבריה משה מאירי

יש להניח כי אדם המערות, אשר התגורר במערות הר ביריניק, הוא הראשון שגילה את המעינות החמים הגובעים למרגלות ההרים חורמים לתוך הכינרת, והוא שהחל להשתמש במימיהם לעינוגיו ולצרכיו. ומשנודע דבר המים החמים לשאר שוכני האיזור בבקעת כינרת ובהר הגליל, מתקבל על הדעת שנקבצו אל מקום המים החמים ועשאוהו מקום פולחן לאלי הפרית, ואילו יובלות רבים לאחר מכן קידשוהו תושבי האיזור כמקום פולחן לאלי הבריות. במרוצת אלפי השנים, משלומד האדם להקים לו בתים למגוריו, אם של חמר ואם של אבן, הריהו מקים ליד המים החמים ישוב וקורא לו בשם "חמת" – הלא היא אחת מערי המבצר שכבש במאה ה־1 לפה"ס יהושע בן נון (שם י"ט, י"ד). מאז באה חמת בנחלת ישראל ועד היום היו מעיינותיה החמים כאבן השואבת ליישובה של עיר כינרת, כאשר שמם של מעיינותיה הולך לפנייהם בכל הארץ ובארצות הסמוכות, שאין כמותם למרפא ולעינוג ואף לחימום ולתעשייה.

לא בכדי בחר הורדוס אנטיפס במקום זה לבנות בו בירתו, במקום ציפורי שבגליל, ואין ספק כי אחד הגורמים העיקריים להקמת טבריה ליד המעינות החמים היו זכרונותיו מימי נעוריו, משהיה יושב ברומי ורואה את מרחצאותיה הנודעים לתהילה. ברבות השנים הביאו מרחצאות טבריה ליושבי העיר ולבאים אליה תרבות חדשה, תרבות המרחץ, שלא היתה נודעת עד אז. תרבות זו השפיעה אף על מישורי חיים שונים והיוותה נושא לדיונים מעמיקים וממושכים לחכמי טבריה, שראו במעינות החמים מעשה בראשית. "אמר ר' יוחנן: כל מעיינות תהום רבה – שלושה נשתמרו מהם: בלועה דגדר וחמי טבריה ועיניה רבתי דבירם" (סנהד' ק"ח, א'). ואילו רש"י מפרש הפסוק שבבראשית "ויסכרו מעיינות תהום", שלא כל מעיינות תהום נסתתמו ונשתירו אלה "שש בהם צורך לעולם, כגון חמי טבריה וכיוצא בהן". גם מקורם וטיבם של המים החמים היו נושא לדיוניהם של חכמי טבריה, אם 'תולדות אור' המה או אם 'תולדות חמה', עד שפסקו כי המה 'תולדות חמה' "דחליפי אפיתחא דגהיננס" (שבת כ"ח, ע"א).

מספר המעינות

בכל דיוניהם ודבריהם של חכמי טבריה שמתקופת התלמוד לא מצינו שהיו מונים מספרם של המעינות החמים שבמקום, ואין אנו יודעים מספר הנביעות שנבעו בתקופתם. ברם, בתקופות שלאחריהם מוצאים אנו בתיאורי סופרי העתים ונוסעי המסעות שביקרו במקום, שהם נוקבים במספרים שונים למספר המעינות החמים. ואין פליאה בדבר שאין מספר המעינות וזה בכל התקופות כולן, שהרי רעידות האדמה וארחיית הקרקע היו גורמים לשינוי במספר המעינות. וכשם שנסתתמו מעיינות כן נבעו חדשים במקומם, ושלא במקומם, כך שבדרך כלל יש לראות את המספרים שצוינו בעבר ע"י נוסעים וחוקרים כנכונים, אם כי היו שהפרזו והגזימו במספר הנביעות, והיו שצינו כי מצאו במקום רק מעיין אחד.

חיפשתי בין המעינות האלה ומצאתי מעיין קטן אשר מימיו גם כן מרים ומלוחים (היינו, מינרליים) אבל קרים ממש. והראיתי ליושבי טבריה ויהי לפלא (בעיניהם). גם הרופא דאקטאר פאלק, היושב בטבריה כעשר שנים, לא ידע ממנו. ומשהחלה "חברת חמי טבריה" בפעולתה בתחילת שנות השלושים של המאה הנוכחית, בעזרת ההידרולוג המהנדס שרר, איתרו במקום שבע-עשרה נביעות.

חומם של המים

חכמי התלמוד עמדו רבות על מידת חומם של מעיינות טבריה, שהיו משתמשים בהם לא רק לרחיצה אלא גם לחימום צוננים – "והביאו סילון של צונן לתוך אמה של חמין" (שבת ל"ט, ב') – ואף לבישול (פסחים מ"א, א'). בעיקר עמדו על בישול בחמי טבריא שהוא בשבת וכן על בישול קורבן-פסח. מדיניהם ופסיקתם משתמע שחום המים היה גבוה, עד שיכלו לבשל במים החמים ולא-כל-שכן לשלוק בהם ביצה.

במרוצת הדורות שלאחר מכן, מתארים כמעט כל הנוסעים והמבקרים במקום את חומם של המעינות, שהוא גבוה מאד. ברם, היו שקבעו כי המים לוהטים ואף "רותחים" עד שאי-אפשר לטבול בהם את היד, והיו שקבעו שניתן לטבול בהם. בשנת 951 לסה"ג כותב הנוסע הערבי אל-אצטחרי, כי "אי-אפשר להשתמש במים חמים אלה (לרחיצה) אלא לאחר שימוגו בתוכם מים קרים". גם הנוסע הפרסי-מוסלמי נאסר אל-ח'יסראו (1047) קובע כקודמו; ואילו הגיאוגרף אידריסי (1154) מעיד, שהמעיינות "רותחים" ו"כשפורצים המים מתוך האדמה הם כה לוהטים, עד שהם מסירים את שער העורות בנקל (שהיו משרים במים), וכן אפשר לשלוק בהם ביצים" – ואין לדעת אם קבע זאת על סמך ניסויים שערך בעצמו, אם לאו. לעומתו מעיד עלי מהיראט המוסלמי (1173), כי "החום הוא עצום" רק במקום אשר בו גובעים המים; ואילו הגיאוגרף יאקוט קובע, כי המעינות המלוחים, היינו המינרליים, הם "רותחים".

בשנת הרפ"ב (1522) מוסר ר' משה בסולה, כי מימי המעיין האחד היו "רותחים" ... ולא יוכל אדם ליגע בהם מרוב חום" ... ואילו מימי השני "אינם רותחים כל-כך כמו הראשונים". בשנת 1751 מוסר הנוסע הנוצרי פ' הסלקוויסט, שאפשר בהחלט לטבול את היד במימי המעיין, אלא שאינו מציין באיזה מעיין וכמה זמן ניתן להשהות את היד במים. ובשנת התקכ"ט (1769) מעיד ר' משה ירושלמי, כי "המים חמים מאד עד שאפשר לשלוק בהם ביצה". לראשונה מודד את טמפרטורת המים החמים הנוסע הנוצרי ג' ס' באקינגהאם, שבא למקום בשנת 1816, והוא מוצא כי חומם מגיע ל- 54.44°C צלסיוס. בשנת 1838 מודד הנוסע א' רובינסון את חום המים ומוצא שהוא 60°C , ושלוש שנים לאחריו מוצא החוקר רוסיגר שמידת חומם של המעינות היא 57.5°C . הנוסע אנדרסן רושם בשנת 1852 חום של 61.83°C , ובשנת 1856 מודד ל"א פראנקל את חום המים ומוצא שהוא 61.25°C .

ברם, ניסויים "מעשיים" לבדיקת חומם של המים עושה לראשונה הנוסע היהודי ר' אברהם ישראל רחאניס, האב"ר,

שביקר במקום בתרכ"ז (1867). הוא הביא עמו חמש ביצים וניסה לשלוק אותן, ולאחר שהשהה כ"א מהן זמן ממושך יותר מהקודמת, לא עלה בידו לשלוק ביצה גם כשהשהה אותה ארבע שעות. אין פלא אם היה האב"ר תמה ונבוך כיצד יפרש את דברי חז"ל, שקבעו כי ניתן לבשל כח"ט תבשילים, וביצה לא-כל-שכן, והוא כותב: "מה נשתנו המים הללו? נפלא כוח הטבע שאי-אפשר לבוא על תכונתו, ומאד מאד עשתונות יבהלוני על דבר זה, מבלי שיקרב אל השכל" ... (וראה 'איגרות ורשמי ביקור' – העורך). בשנת 1885 מודד המהנדס החוקר שומכר את חום המים ב"מרחץ החדש", ומוצא שהוא מגיע בין 58° ל- 59.5° צלסיוס. באפריל 1912 מודד אלכסנדר פרידמן, לאחר ששעה במקום בדיקות מפורטות ומדויקות, ומוצא כי חומם של המים מגיע ל- 61.6° צלסיוס, ובשנת 1931 מפרסם ד"ר מ' בוכמן, איש טבריה, את חקירותיו ורושם, כי מידת חומם של המים הוא 60° צלסיוס. בשנת 1942 מוצא פרופ' הימן מחיסה, שחום המים מגיע ל- 59° צ', ובשנת 1969 מוצא י"ל מלמד, כי מידת החום היא 57.5° צ'.

מעיינות מרפא

כבר בתקופות קדומות חשו המתרחצים במימי המעינות החמים בהשפעה הטובה והמרגיעה שהיתה לרחיצתם על מיתושיהם ומדווייהם. ודי היה במקרים אחדים, שנראו בימי קדם כ"מעשה נסים", כדי להביא את שמע המעינות החמים כמעיינות מרפא לכל יושבי האיזור והסביבה.

הראשון המספר בסגולתם הרפואית של ח"ט הוא יוסף בן מתתיהו, הכותב על המעינות שהם "חמים ומבריאם". בתקופתו שומעים אנו גם על יוחנן מגוש חלב, שבא לטבריה, באמתלא שהוא חולה הנוזק לרחיצה במעינות החמים ('חיי יוסף', י"ד). באותה תקופה לערך מטביעים שלטונות טבריה הרומית מטבע מיוחד, המסמל את החשיבות הרפואית הנודעת לטבריה בעבור מעיינותיה החמים (וראה 'מטבעות טבריה בתק' הרומית' – העורך). משיצאים רשב"י ובנו ממחבואם במערה, לאחר ששהו בה י"ג שנים וגופם העלה "חלודה", הריהם יורדים תחילה לחמי טבריה ונרפאים ברחיצתם. גם ר' יהודה הנשיא יורד מעיר מושבו ציפורי לטבריה, ושוהה בה חודשים מספר לרפוי במעינות החמים, וכמותו חכמים רבים. ומשיצא שמעם של חמי טבריה וסגולותיהם המרפאות, היו אומרים: "מפני מה אין חמי טבריה בירושלים? כדי שלא יהיו עולי רגלים אומרים: אלמלא עלינו אלא לרחוץ בחמי טבריה – דיינו, ונמצאת עלייה שלא לשמה" (פסחים ח', ב'). אכן, רבים היו באים לטבריה, מכל ערי הארץ ואף הארצות הסמוכות, למצוא במעינותיה מזור למכאוביהם ולמדוניהם. מדור לדור עבר שמע סגולותיהם של המים החמים, ואם גם אין אנו שומעים עליהם בתקופות שלאחר חכמי התלמוד, במשך מאות בשנים, אין להסיק מכך שלא היו ח"ט נודעים כמקום מרפא לחולים רבים. בשנת 985 לסה"ג כותב אל-מקדסי "כי הטבריינים יספרו שהיו להם (בעבר) בתי מרחץ למחלות שונות, וכל מרחץ ומרחץ למחלה אחרת, וכל חולה במחלה מסוימת היה רוחץ

מרחצאות טבריה בסוף המאה הי"ט למניין או"ה (הארכיון הציוני המרכזי)

המרחץ ואחריה – אז אין כל תפוצה כי תהי טבריה אחת ערי הרפואה היותר נודעות במלוא רוחב ארצות התבל, ואלפי נפשות תחלצנה ממות ואבדון... לאחינו בני ישראל משפט הנאולה... כי עיר שרובה ישראל היא טבריא, ורוב החולים הבאים להרפאות במימיה החמים, גם הם מאחינו בני ישראל המה (וגם מבני העמים באים רבים מאד ואולי עוד יותר מבני ישראל, אבל הם באים לעריהם). ומדוע לא ישימו נדיבינו לב לעשות תיקון נשגב כזה בארץ הקודש בעוד מועד?...

משמעות חדשה על סגולותיהם המיוחדות של ח"ט נודעה בשנת 1912, עם פרסום מחקרו של א' פרידמן, אשר לראשונה בדק, במעבדה משוכללת, את היסודות המינרליים של המעיינות. ערכם הרפואי של ח"ט נתעלה יותר, מפרסם בשנת 1931 ד"ר מ' בוכמן, איש טבריה, את האנליזות ההשוואתיות שבין חמי טבריה לבין אלו של וויסבאדן-אאכן שבגרמניה ופיסטיאן בצ'כיה. בשנת 1969 עשה י"ל מלמד אנליזה יסודית באמצעים חדישים, לרבות הבדיקות הרדיו-אקטיביות, השאריות והמרכיבים הגזיים של המים החמים. תוצאות המחקר הוכיחו, כי ח"ט הם היפר-תרמליים (חמים יותר מחום הגוף); חומציים (ע"י תחמוצת הפחמן); היפרטוניים (מכילים מלחים יותר מאשר מכיל הדם), ורדיו-אקטיביים. לסיכום ניתן לומר, כי המעיינות הם בעלי טמפרטורה גבוהה, הם רדיו-אקטיביים ומכילים כמויות גבוהה של מלחים ויונים. כ"כ מכילים הם גזים מומסים ויסודות המופיעים בעקבות בלבד. ההשוואה בין תוצאות האנליזות האחרונות לבין אלו שנמצאו קודם לכן מוכיחה, כי תכולת המלחים, היונים והגזים המומסים משתנית בגבולות מסוימים ובזמנים שונים. ברם, אין בכוחם של שינויים אלה להשפיע על אופיים הכימי של המים.

זאת ועוד. נוסף למחקר שנעשה במימי המעיינות החמים, נעשו אנליזות ובדיקות יסודיות ב"פילומה" – הוא "הבוק" המיוחד שבו משתמשים לחבוש בו חלקי-גוף חולים – שמקורה בלשון היוונית ובתלמוד: "קורדיקה". במקומות שונים בעולם משמשת הפילומה לריפוי מחלות מסוימות, כדוגמת הפילומה של ח"ט, ואף ידוע כי שבטים פרימיטיביים משתמשים בפילומה קרה כדי להוריד את חום הגוף. סגולתה של הפילומה המוליכה חום באיטיות – נוסף ליסודות המינרליים שבה, בהיותה ספוגה

במרחץ המיוחד ונרפא ממחלתו. כל זה היה עד זמנו של אריסטו. זה האחרון ביקש את המלך (שבזמנו), כי יהרוס את בתי המרחץ הללו, המיוחדים, היות שהאנשים חדלו לשאול בעצת הרופאים. וסיפור זה נאמן עלי. כל שסבל ממחלה מסוימת היה עליו להיכנס ולהיטבל בכל סוגי המים, על-מנת למצוא את המים המתאימים למחלות... היינו, שכל חולה היה עושה מעין "מבחן" על עצמו, עד שמצא את המים המתאימים לריפוי.

אותה תקופה כבר היו מקובצים ליד "המים החמים" "מיוסרים" רבים שבאו מכל הארצות הסמוכות, כדי למצוא מזור וגעה לחולים. מתיאוריהם המזעזעים באיגרותיהם נראה שמרביתם היו מוכי צרעת, והיו מתגוררים במחנה נפרד ליד "המים החמים" שמחוץ לעיר (וראה 'איגרות' – העורך). על מיוסרים אלה וגם על חולים אחרים כותב גם אידריסי בשנת 1154: "... ואנשים חולים מכל הארצות הסמוכות נוהרים למעיינות אלה, בעיקר חולי המַתָּה והסובלים משיתוק, ממחלת השיגרון, אנשי כיב קיבה ובעלי גֶרֶב וְשֶׁחִין. והם טובלים במים הללו שלושה ימים ואחר זאת המה מתרפאים ממחלתם, בעזרת אללה". ... ומוסיף הנוסע הערבי עלי מהיראט (1173) כי "א משנים-עשר המעיינות החמים שהיו בתקופתו בטבריה נועד למחלה אחת, ואשר ירחץ במעיין, החולה באותה מחלה (שמי המעיין מרפאים) – יתרפא בעזרת אללה הנעלה... והאנשים שותים שם (את מי המעיינות) ותועלתם גלויה לעין כל" ... לראשונה שומעים אנו איפוא, כי המים שימשו גם כרפואה בשתייה, ואין זאת כי שִׁמְעַה השפעת שתייתם הגיע אף להרמב"ם, שהוא כותב כי "מי חמי טבריה משלשין".

הניאוגרף יאקות (1225) כותב, כי במים אלה "יטבלו חולי הגרב והשחין"; ואילו ר' משה בסולה (1522) כותב, כי "אומרים שאלו המרחצאות מכריאים ומחזיקים הגוף וטובים לשיאטקי (מתנת) ולכאב האיברים ולדברים הרבה". לא מן הנמנע הוא, כי שמע סגולתם המרפאה של מעיינות טבריה הגיע גם לדונה גראסיה, שהיתה כפי הנראה חולה בערוב ימיה, והיא מבקשת מאת דן יוסף לבנות לה בית לשבתה ליד המעיינות החמים, אלא שאינה זוכה (וראה 'דונה גראסיה' – העורך). גם רמ"מ מקמניץ (1838) כותב, כי "טעם המים הוא מלח ואעפ"כ הטובלים בו (במעין) שותים ממנו מעט מעט, כי טוב הוא לרפואה". ר' אברהם ישראל רחאניס מציין (1867) כי המרחץ הישן, שבו המים חמים יותר, הוא טוב יותר לחולים במחלות קשות, מה שאין כן המרחץ החדש, שנבנה ע"י איברהים פחה (1833) שהמים פחות חמים בו טוב רק "לחפצים להתענג או (לחולים) במחלה קלה". הראשון שעמד על ערכם הרב של ח"ט כמקום מרפא, היה רי"ד פרומקין. בשנת התרמ"ה (1885), לאחר סיורו במקום, הוא מפרסם ב'חבצלת' (שנה ט"ו, גל' 36) מאמר גדול, ובין השאר הוא כותב: "בהעיר טבריה אצור אצור חמדה. מי מעיינות החמים אשר בתוכם כלולים גפריית, מלח וברזל במידה גדושה, ורפואות חולשת עצבים וכו'. ואם רופא מובהק ימצא בה להתבונן על תחלואי החולים הבאים להתרפא בהם, ולהורותם בדרך ילכו בה – כמה מרחצאות (אמבטיות) דרושים להם, כמה רגעים יתמהמהו במרחץ, ועד כמה יגדלו חום המים, (כמו) כן את הנהגת (אורה) חייהם בעת

ביסודות המינראליים – שהיא נהפכת למעין מצבר-חום בטמפרטורה של עד 55°C . משחובשים את האיבר הדווה והחולה בפילומה, קורן חומה לאיטו ונספג דרך העור ברקמות הגוף יחד עם מינראלים מסויימים – פעולה המביאה הקלה רבה לאיבר החולה ולריפוי. תוצאות המחקרים שנעשו ע"י ד"ר בוכמן והאוניברסיטה העברית בירושלים, בהשוואה לפילומות שונות של פיסטיאן בצ'כיה, פנגו דה/בטליה באיטליה, ולימן אודיסה ברוסיה הוכיחו, כי מוליכות החום של הפילומה הטבריינית היא איטית וניתן אפוא להחדיר את חומה, ואף בטמפרטורה גבוהה, לגוף האדם במשך זמן ממושך (בין 20 ל-30 רגעים).

ד"ר מ' בוכמן אשר חקר רבות גם את תכונותיהם הסגוליות של ח"ט, ואשר לו חלק הארי בקביעת ההוראות הרפואיות לנוקמים למעיינות החמים קובע, שלפי הרכבם הכימי ניתן להגדיר את המים החמים "כימיים-מלחיים-סידניים-גפרתיים" (על ריח הגפרית הנודף מהם, כבר עמדו רבים מן הנוסעים שביקרו במקום במאות הקודמות). וכמעט שאין דומים להם, ממש, במעיינות חמים בעולם. תועלתם הרפואית ניכרת למחלות רבות, כגון מחלות ריאומטיות ומחלות אחרות של איברי התנועה (פרקים, עמוד השדרה, שרירים, רקמות-חיבור, וכד') וכן טיפולים שלאחר שבירת-עצם; מחלות עצבים; מחלות נשים; עקרות והפרעות במחזור האשה (ר' רפאל אוחנא, יליד טבריה, היה מיעץ לנשים עקרות ללכת לבריכה הגדולה ולטבול בה שבע פעמים, אח"כ לשבת על "האריה" המפורסם, לצקת שבע קופסאות ממימי הבריכה על הראש ולומר: "אריה בן אהרן, תן לי הריקן, גם כן שבע פעמים. והרפואה תבוא בעזרת השם"; מחלות דלקתיות (של הערמונית, פקקית הוורידים, ועוד); מחלות עור (ספחת, גרב, וכד'), ומחלות דרכי הנשימה העליונות, ע"י אינהלציה.

הנה כי כן רואים אנו, שלא בכדי האמינו כבר קדמונים בסגולתם הרפואית של המעיינות החמים שבטבריה, ויש אמת רבה בכל תיאוריהם של הנוסעים והמבקרים שבאו למקום – אשר רק מקצתם ומקצת תמיאוריהם הבאנו לעיל – כי חמי טבריה טובים הם לריפוי מחלות רבות, ותועלתם להרגעה ולשיכון כאבים ומדווים היא מן המפורסמות. לפיכך עמדו יושבי טבריה לדורותיהם והקימו את בתי המרחץ שלהם, דור דור ומרחצאותיו ודור ודור ומקוותיו.

דימוסין טבריא

עוד מקדמת דנא ראו תושבי המקום לכוון את מי המעיינות החמים לצרכיהם, בכך שהעבירו בתעלות בנויות מן המעיינות לבריכות ולמקווי המים שביקשו לרחוץ בהם. המבנים הקדומים, אשר שרידיהם נראים עוד כיום באתר החפירות העתיקות, הם שלוש בריכות אשר היו כנראה חלק מדימוסין של חמת. יש להניח כי בריכות אלו היו במקום עוד בטרם נבנתה טבריה ובתי מרחצאות-תיה המפוראים.

משבונה הורדוס אנטיפס את טבריה (14–18 לסה"נ) והוא מקים גם את בתי המרחץ כאשר תיכנן, משתרעים אלה, כמשוער, על

שטח של כ-3,600 מ"ר. כאמור, היו אלה מרחצאות מפוארים שהיו בנויים לפי הארכיטקטורה והטכניקה הרומית החדשה של אותה תקופה. מרבית האולמות היו מצופים בשיש לבן ומלוטש, והכילו חדרים-אולמות, כאשר לכל אולם וחדר תפקיד ויעוד משלו. באולם אחד היו הבאים פושטים את בגדיהם; אולם אחד היה למרחץ קר; אחד – למרחץ חם; אחד – למרחץ פושר, ואחד – להזעה. נראה שהבעלות על דימוסין אלה היתה בידי ה"בוליי", היא מועצת עיריית טבריה, וכל תושבי העיר היו רשאים לרחוץ בהם. לא מן הנמנע כי ליד ארמונותיהם של עשירי העיר נבנו גם מרחצאות פרטיים, ברם אלה טרם נתגלו. וכדוגמת רומי – כן בטבריה. פסלים ו"תבניות" רבים פיארו את אולמי המרחצאות, כפי שמצינו: "ר' יוחנן אמר לבר דרוסי: רד ושבור כל הצלמים שבתוך המרחצאות, וירד ושבר כולם כאחד" (ירי, עבודה זרה פ"ד, מ"ג). עפ"י שרידים ארכיאולוגיים שנמצאו במקום ניתן אף לשער, כי עמודים גדולים היו תומכים את גג בית המרחץ ושימשו אלה גם כסתווים, כפי המשתמע ממשלו של ר' יוחנן: "כשני עמודים שבתוך דימוסין דטבריא, כך היו זרועותיו של יעקב" (תנחומא, ויחי, ר').

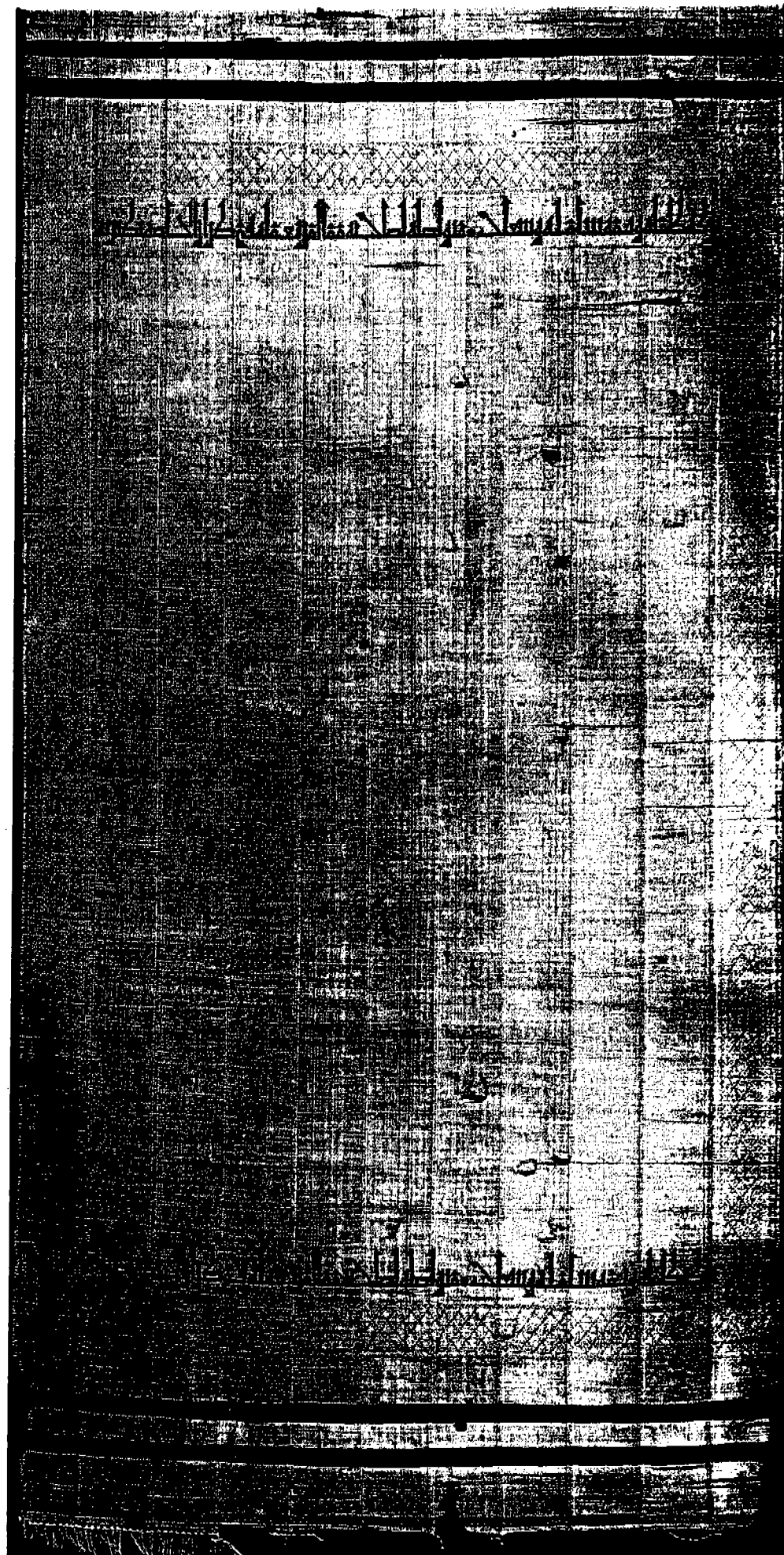
המים החמים שמילאו את בריכות הרחצה הוזרמו ממעיינות חמת באמצעות "אמה של חמין" (שבת ל"ח, ע"ב), היינו – תעלה בנויה המובילה את המים החמים. בצד בריכות אלו היו מצויות גם בריכות למים קרים ומתוקים (שבת ו', ע"א), ואלה הובאו, כפי הנראה, ממעיין ואדי פג'אס המרוחק כ-18 ק"מ לדרומה של טבריה. אולם ההזעה היה כדוגמת הסאונה המודרנית, כאשר הסקתו נעשתה מתחת לרצפת השיש באמצעות תנור מרכזי, והאוויר הלוחט התפשט מן התנור בצניורות פחוסים, מעין לבנים חלולות, לכל רוחבם וגובהם של הקירות, עד מתחת לתקרה – בדומה למרחץ ההזעה שנחשף לא מכבר במצדה.

במרחצאות היו עובדים ושרתים שונים, ומהם ידועים לנו: ה"פֶּלֶן", או ה"אֶלְיָר", שהיה מקבל את בגדי הבאים והיה סך גוים בשמן, בדומה לַמָּשֶׁשׁ של ימינו (ירי, מעשר שני נ"ב, ה"ד). בעבור שירותו קיבל הבלן "מעות", אם כשכיר מועצת הבוליי או אם שהיה עובד עצמאי. מסתבר, שרבים היו מביאים עמם את פְּפִי השמן שלהם, כפי שמצינו בר' יצחק בן אבדימי (שבת מ', ע"ב), ואילו האחרים היו משלמים בעבור השמן אשר הבלן סך בו את גוים. שרת אחר היה ה"תִּרְמָסָא", הוא מסיק התנור (שבת מ"ו, ע"ב), ועובד נוסף היה ה"אַרְגֶּנְטִין", שהיה לץ המשחק לפני המתרחצים ומשעשעם בשהותם שם (ירי, תרומות ח'). בתקופה הביזנטית היה מרחץ גדול לבני טבריה.

משנידלדל יישובה של טבריה, כמעט שאין שומעים על בתי המרחץ שלה. נראה, כי אותם דימוסין מפוארים ששימשו את יושבי העיר בתקופות זוהרה חרבו ונהרסו. בשנת 749 לסה"נ, משפוקד רעש גדול את א"י, וטבריה בכללה, "התמוטטו בתי המרחץ שנבנו לפי האגדה בידי המלך שלמה בן דוד. בניין נפלא נהרס, ובו היה גם מעיין של מים מטהרים (מתוקים?) ועל ידו בניינים נפלאים וגם בתי מלך מכל צדדיו" (מיכאל הסורי). אולם לא עברו דורות רבים והערבים משלי הארץ בנו בתי מרחץ חדשים, לא במקום שהיו המעיינות, כשם שהיו קודם לכן, אלא העבירו לעיר

חלקים מרצפת הפסיפס בביהכ"נ של חמת-טבריה, אשר נחשף ע"י ד"ר מ' דותן, למעלה: ארון הקודש ומשני צדיו: מנורות, לולבים, אתרוגים, שופרות ומחתות; למטה: המזלות מאוניים ובתולה שבגלגל 12 המזלות – וראה 'בתי כנסת שנחשפו בטבריה' – ברשותם האדיבה של ד"ר מ' דותן ואגף העתיקות והמחיאונים במשרד החינוך (תצלום יי שורג)

מחצלת שנעשתה "בבית המלאכה הפרטי
בטבריה", במאה העשירית, כמשוער, למניין
או"ה - וראה 'מחצלות טבריה' - ברשותו
האדיבה של מחיאל "BENAKI", אחוזה

הבריכה הגדולה במרחץ חמי טבריה – ציור משנות ה-80 של המאה ה"ט.
מתוך הספר פלשתינא באומר ובתמונה לג' אברס וה' גוטה שטוטנארט –
לייפציג, 1883

לממשלה התורכית כל אותו סכום שהיתה גובה מן המתרחצים
או, ואף להרוויח יפה. אולם משמגישים אותם יהודים את הבקשה
לשלטונות קושטא, לקבלת רשיון לבניית בית-מרחץ חדש (1560).
אין הם נענים והממשל התורכי מסתפק בבית המרחץ הישן והמט
ליפול, המכניס לאוצרו הון רב מידי שנה בשנה (וראה 'דונה
גראסיה' – העורך).

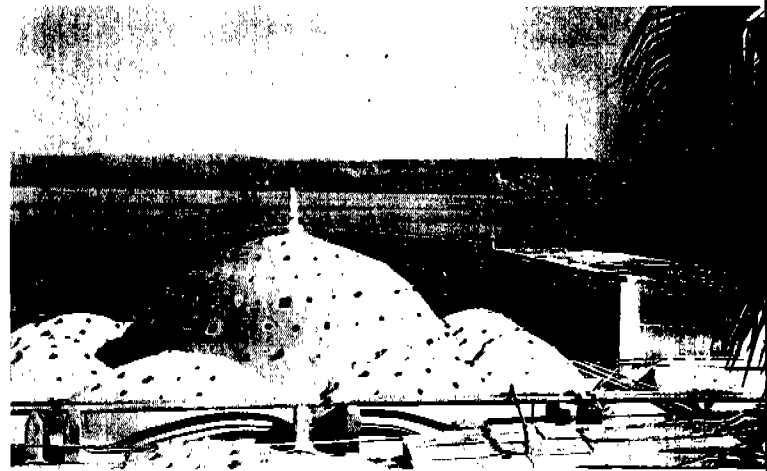
יש איפוא, להניח, כי ד'אהיר אל-עומר, בונה טבריה, אף הקים
בית-מרחץ חדש ליד המעינות החמים, במקום זה שהיה מט ליפול.
נראה שבית-מרחץ זה היה מרוחק כ"עשרים קלאפטר" – כ-800
מ' – ממעינות המים החמים, כפי שמוספר לנו ר' משה ירושלמי
בשנת התקכ"ט (1769). משהוא מבקר במקום (וראה 'אגרות' –
העורך). יש אף להניח, כי ד'אהיר אל-עומר היה בעליו של בית
המרחץ, ובוודאי שראה בו הכנסה יפה לאוצרו.

בשנת 1817 מוצאים צ'ארלס אירבי וג'יימס מאנגלס, כי "מעל
למעין (המים החמים) נמצא בית מרחץ תורכי, שבו מבקרים רבים
וביחוד יהודים". נראה שעם נפילתו ומותו של ד'אהיר אל-עומר
(1775) עברה הבעלות של אותו בית-מרחץ לידי התורכים, שכמובן
ראו בו מקור הכנסה, וזה היה בית המרחץ שבו ביקרו מתרחצים
רבים, ובעיקר יהודים. בשנת התקפ"ד (1824) מעיד ר' דוד דבית
הלל, כי על המעינות החמים מצויים "בית-מרחץ בנויים אבני
גזית" ואף הבריכה הגדולה בנויה אבני גזית (וראה, שם). מכאן
ניתן אולי להניח, כי בתחילת שנות העשרים של המאה הקודמת –
משראתה הממשלה התורכית את הברכה הטמונה במרחצאות –
הקימה זו מספר בניינים חדשים לנוחיות המוני המתרחצים. ברם,
מששתלט איברהים פחה (1831) על טבריה, ובראותו מה רב הערך
ומה רבה יכולה להיות ההכנסה מהמוני המתרחצים, הריהו מקים
במקום בית מרחץ חדש, גדול ומפואר, אשר דמי הכניסה אליו

עצמה. הגיאוגרף יעקובי (891) מספר, כי המים הלוהטים הועברו
לבתי המרחץ באמצעות תעלות, ומוסיף אחריו אל-איצטחרי
(951) ומספר, כי המעינות החמים "מצויים במרחק של כשתי
פרסאות מן העיר, וכשהמים מגיעים לעיר הם נשארים להיות
כה ללוהטים... שאי אפשר להשתמש בהם אלא לאחר שיערבבו
בתוכם קרים" ללמדך, שאעפ"י שהמים עוברים מרחק כה רב
נשארים הם חמים. תיאור מפורט מביא אל-מקדסי (985) הכותב:
"ותעלה תוביל את המים מן המעינות אל כל בתי המרחץ שבעיר.
וחום המים מחמם את כל הבתים (בתי המרחץ). ובבית הראשון
(שהיה אולי המרחץ הגדול והמרכזי) מצויים מים קרים, ואלה
המבקשים להתרחץ משתמשים במים אלה כדי להוסיפם לחמים".
מתוך תיאורו למדים אנו כ"כ, כי בתוך העיר עצמה היו שמונה
מרחצאות, שהיו מקבלים מימיהם החמים בתעלות שנתמשכו
מדרום העיר, מקום המעינות, במרחק של כשתי פרסאות.

במחצית המאה ה"ב מתאר הגיאוגרף אידריסי (1154) את
ארבעה המרחצאות שהיו בתקופתו בעיר עצמה. הגדול שבהם
היה "חַמְמָאם אֶדְמַאקִיר"; השני, שהיה קטן מקודמו, נקרא
"חַמְמָאם לִוְלִי", שמימיו היו מתוקים – ודבר זה תמוה מאחר שלא
ידוע לנו על מעיין שמימיו היו חמים ומתוקים כאחד, אלא אם אולי
התקינו ערבי טבריה כאשר עשו קודמיהם בימי התלמוד, שהיו
מכניסים "צנור של צוננים", שבו היו מזרימים מים מתוקים "באמה
של חמים" וכך חיממו את המים המתוקים. השלישי היה שמו
"חַמְמָאם אֶל מִדְאָדָה", והרביעי – "חַמְמָאם אֶל-עִיר",
היינו – הקטן, ש"נבנה ע"י מלך מוסלמי אחד בתוך ביתו הפרטי,
לשימוש שלו ולשימוש נשוי וילדיו ועבדיו. במותו הוריש את בית
המרחץ לקהל לשימוש ציבורי, ורק בבית מרחץ זה מחממים המים
באש". מדבריו האחרונים של אידריסי נמצאו למדים איפוא,
כי בתי המרחץ היו בבעלות ציבורית ורשות המרחץ בהם היה
לכל תושבי העיר. נוסף לארבעה המרחצאות הנזכרים מצייין
אידריסי, כי "מדרום לטבריה מצויים בתי מרחץ רבים(?) כגון
עֵין מוֹקִיעִין" ו"עֵין אֶל-שַׁאקִי" (או "שַׁאקִי") ואחרים, ובהם
זורמים מים חמים כל עונות השנה". נראה אם-כן, שמרחצאות
אלה היו על המעינות החמים, או בסמוך להם, ובבניינים קטנים –
שלא כאלה שהיו בעיר עצמה – כשבכל אחד מהם היתה בריכה
אחת, או שתיים, למים החמים. כעשרים – שלושים שנה לאחר
אידריסי המוסלמי מתאר ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, כי ב"חמי
טבריא, כנגד (ממול?) – ארבעה מרחצאות על שפת ים
כינרת... ואולי אלה הם המרחצאות "הרבים" וה"אחרים"
שעליהם מספר אידריסי.

במרוצת הדורות חרבו כנראה שניים מהמרחצאות שראה ר'
יעקב ב"ר נתנאל בסוף המאה ה"ב, ונותרו רק שניים, כפי שמתאר
זאת ר"מ בסולה (1522), כי ליד המעינות עמדו "שני בתים קרובים
זה לזה". ובאותה תקופה היה הישוב בטבריה מועט ומדולדל,
וייתכן מאד שגם שני המרחצאות שמצא ר"מ בסולה חרבו במאה
הט"ו, או שנותר אחד מהם אשר גם הוא היה מט ליפול, ואילו
התורכים שליטי הארץ היו גובים מן הבאים להתרחץ – בין 1,000
ל-3,000 רוחצים בשנה – סכומי כסף ניכרים. כיון שכך, מצאו
בקושטא שכדאי להקים במקום בית מרחץ ראוי לשמו, ולשלם

הכיסות העתיקות של בית המרחץ התורכי (המרכז לתיירות ולמורפא טבריה)

5,000 לירות מכיסו, ברם העיסקה לא יצאה לפועל. עם החלת המנדט הבריטי על א"י (1918) היתה הבעלות על ח"ט בידי העירייה והיוותה סעיף מכובד בתקציב הכנסותיה השנתיות. בשנת 1926 ביקשה ממשלת המנדט להפקיע את הבעלות על ח"ט מידי העירייה, אולם זו עמדה בתוקף על זכותה, כבעבר, להיות בעלי המקום. הסכסוך שהוגש לערכאות נמשך שנים, עד שלבסוף, בתחילת שנות השלושים, זכתה העירייה במשפט ובעלותה על חמי טבריה נקבעה ללא עוררין. כיוון שכך נפתחה הדרך להקמת "חברת חמי טבריה".

חברת חמי טבריה

לית מאן דפליג כי בכל הדורות והתקופות היו המעיינות החמים גורם חשוב לפרנסת בני טבריה ולפיתוחה וקידומה הכלכלי של העיר. על בתי מלך ו"מלונות אורחים" שהיו במקום אנו שומעים כבר במאה הראשונה לספירה, במקרהו של יוחנן מגוש חלב שבא להתאכסן במלך בטבריה (וע' לעיל). אף בתקופת חכמי התלמוד נראה שהיו "מלונות אורחים" לשימוש הבאים לרחוק במעיינות החמים – להבדיל מהעליות לרגל שהיו בני הגליל ומזרחה של ארץ ישראל עולים בשלושה רגלים בשנה למעזיה, היא טבריה, במקום לירושלים, אשר שעריה היו נעולים חמש מאות שנה בפני יהודים, מיכאל הסורי מספר לנו, כי במאה השמינית היו בתי מלך ליד המעיינות החמים, עד שנהרסו אלה ברעש 749 לסה"נ (וע' לעיל). לבאים להתרחץ בחמי טבריה במאות התשיעית והאחת-עשרה, שהיו זורמים בבתי המרחץ הערביים שהוקמו בתוך העיר טבריה, היו בוודאי אכסניות מיוחדות; ויש להניח כי אף בתקופות אשר בהן היה יישובה של טבריה מחציר ודל – עד לבנייתה בידי ד'אהיר אל-עומר (1738) – היתה פרנסתם המועטת של יושבי העיר ניזונה בעיקרה מן המבקרים והבאים לרחוק במעיינות החמים. כבר הבאנו לעיל את דבריו של ר"ד פרומוקן (1885) שחזה מראש את הברכה הצפונה בפיתוח המקום ע"י יהודים, בן במישור הרפואי ובן במישור הכלכלי. ובסוף המאה שעברה, משמבקר בטבריה ד"ר בנימין זאב הרצל, הריהו כותב בספרו "אלטנוילנד": "... טבריה הפכה והיתה למקום מרפא מפורסם – לרגל המעיינות החמים שלה ולרגל מעמדה הנפלא בעמק ובהר – לעשירי אירופה ואמריקה. . . ומיד לאחר שנסדו והוקמו המלונות הטובים הראשונים (מלך "טבריה" המודרני של גרוסמן הנוצרי השווייצרי הוקם בשנת 1896 – העורך) התחיל זרם התיירים לבוא גם הנה ובעלי מלונות זרחים משווייץ. . . עשו עסקים מוצלחים". ברם, עיקר פיתוחה הכלכלי של טבריה בא לה, כאמור, לאחר שהוקמה "חברת חמי טבריה" בשנות השלושים. החברה נוסדה ע"י מספר יחמים, ביניהם פולונסקי, גוונדהייט, קול' קיש, ברודה וד"ר לחמן מלנדק, שנתמנה כרופא ראשי, נוסף לד"ר מ' בוכמן איש טבריה, ועוד. החברה החלה פעולתה בהון של 55 אלף לירות שטרלינג, והעבודות הראשונות הוקדשו להשבת הנביעה הסדירה – באיחוזם של 17 המעיינות החמים ובשיפורים אחרים – עד שהשפיעה גדלה מ-200 מ"מ"ע ל-2,400 מ"מ"ע ביממה. בתי מלך

הם חמישה "פארעס" (פארא) למרחץ, כפי שמוסר לנו ר' מ"מ מקמניץ בביקורו במקום מיד לאחר שנסתיימה בנייתו של בית המרחץ (וראה 'איגרות' – העורך). מסתבר שבית-מרחץ זה היה היחיד שנותר שלם ולא נפגע כלל ברעש הקטלני בשנת התקצ"ו (1837). שאר הבניינים הקודמים נהרסו כולם, או בחלקם, ואילו אלה שרק נפגעו – תוקנו במרוצת השנים (אחד מאלה הוא הבניין הקטן הניצב עוד כיום על-יד הכביש שבו שוכנת המחלקה הפיזיותרפית) (וראה מפת 'טבריה לתקופותיה' – העורך).

בית המרחץ של איברהים פחה היה, כאמור, מפואר וכולו "מרוצף באבני שיש לבנה". גם קירות הבית היו מאבני שיש. . . החדר הגדול (לרחצה) יכול בו כמאה איש (זה המיועד להמוני העם) ועוד שני חדרים בתוכו (של בית המרחץ, המיועדים) לאצילים" (וראה יומנה של ר' מונטיפיורי, 'איגרות' – העורך). תיאורי שאר הנוסעים המבקרים בחמי טבריה במחצית השנייה של המאה שעברה, אך משלימים את תיאורה של יהודית מונטיפיורי (1839) על אותו בית מרחץ מהודר, מיתקני, תעלותיו ובריכותיו (וראה גם איגרותיהם ורשימי ביקוריהם של האב"ר, ר' יוסף רחמים אופלטקה ורמ"מ ראבין – העורך).

ניתן להניח כי משפעה בעלותו של איברהים פחה על בית המרחץ שבנה (1840) היתה הרחיצה בח"ט ללא תשלום עד לשנת התרמ"ג (1883), שבה הניח פחת עכו ידו על המרחצאות והכריזם כנכס הממשלה התורכית ('הבצלת' שנה י"ד, כסלו, התרמ"ד – 1883). הוא מסר את המקום בחכירה למוסלמי, ששילם לו בעבורה 700 מנידות בשנה, והרשות ניתנה לחוכר לקבוע את דמי הכניסה לרחצה. החוכר הקים ליד שפת הכינרת מחנה אוהלים וגבה בעבור כל אוהל סך חצי מג'ידי ליום – סכום אשר רק בעלי אמצעים בודדים יכלו לעמוד בו. מסתבר, כי כעבור שנים מספר, משנתמ- עטו המבקרים בעקב המחיר הגבוה שנדרש מהם, לא היה החוכר יכול לעמוד בתשלום דמי החכירה והבעלות חזרה לידי הממשל התורכי המקומי, שנציגותו היתה העירייה, ואילו דמי הרחצה נקבעו כשוויים לכל אדם. הממשלה התורכית אף הטביעה או מטבעות-אסימונים מיוחדים – כ"כרטיס כניסה" למרחצאות. בשלהי מלחמת העולם הראשונה, משמלאה טבריה בפליטים היהודים המגורשים מיפו, הועלתה הצעה להחכיר את חמי טבריה למגורשי יפו כדי שיהיו להם למקור פרנסה. דמי החכירה השנתיים הועמדו על 1,150 לירות תורכיות, ומשלא היה ביכולתם של המגורשים לעמוד בהתחייבות גבוהה זו, בא או ר' משה "חסיני" הטברייני והניח על שולחנו של ראש העירייה המוסלמי

חדשים הוקמו בעיר ומספר המבקרים השנתי גדל משנה לשנה. החברה בנתה בניינים חדשים והתקינה בריכות נוספות, וכן הותקנו גם אמבטיות לנוחות המתרחצים המבקשים פרטיות ברחצה. אולם מאורעות תרצ"ו (1936) שיתקו את הפיתוח כמעט לחלוטין, ומלחמת העולם השנייה (1939–1945) הקפיאה את התכניות – אם כי מספר הרחיצות הגיע בשנה, בתקופה זו, לכדי רבע מיליון. בשנות הארבעים נרתמו למפעל "טיבר ו"מ גרי, שראו בו מקור חשוב לפיתוח תיירות-מרפא, משהם משקיעים בפיתוחם של חמי טבריה מהוגם ומאונם.

תקופה חדשה לחמי טבריה התחילה עם קום מדינת ישראל. נבנה בניין חדש לרחצה, המצויד במיתקנים חדישים ומשוכללים;

נופה של עיר

באמצע המאה הי"א, לערך, כותב הקראי סהל בן מצליח באיגרתו – שנדפסה כהקדמה לספרו 'ספר המצוות' (ס' הישוב ב' ע' טבריה) – בזו הלשון: "... ואחרי עֲזָבְכֶם לְמָקוֹם (היא ירושלים) נשאר יי(ו)תר מחמש (מאות) שנה לְגָלִים מעון תַּנִּים, ולא היה אחד מישראל יכול לבוא (לירושלים). והיו היהודים אשר במזרח (בגלילות א"י הצפוניים והמזרחיים) באים אל מדינת מצויה להתפלל שם" בשלושה הרגלים: פסח, שבועות וסוכות. ואכן, כחמש מאות שנה אלו, עד לכיבוש הערבי, ששערי ירושלים היו סגורים לפני היהודים, היתה 'מצויה', היא טבריה, המרכז ליישובי היהודים שבצפון הארץ ובמזרח, ששלוש פעמים בשנה היו "עולים" אליה לרגל – וקרי: יורדים – רבבות רבבות, כדי לשמוח בשמחת התג ולחזות בישיבת הסנהדרין ובהדר הנשיא וביתו. והיתה להם טבריה בימים ההם משום סמל לרציפות קיומה של האומה, ואות-תקווה לחידוש ימיה כקדם. שבילי טבריה ושוקיה המו אז מאדם כ"שטף אנשים עוברים" לרוב, ובתי כנסיות ומדרשות שבה, היו מלאים עד אפס מקום, ולא אמר בן טבריה מעולם: "צר לי המקום" ...

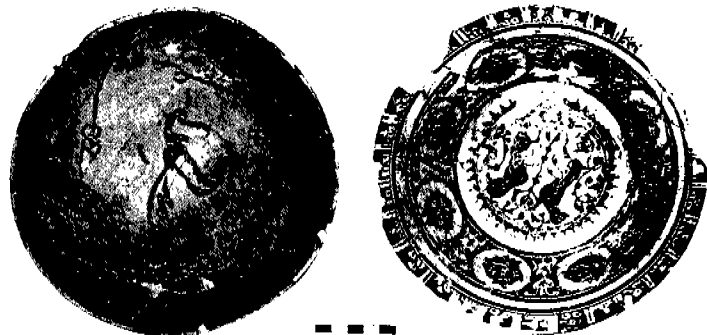
באותן חמש מאות שנה שלאחר מרד בר כוכבא, היו לה לטבריה תקופות קשות רבות, בהן נָגְשׁוּ בה רומי וכיזנטיק ולחצה בשלטון הערץ והמתנכל, כבלוה בגזירותיהן ורדפוה בְּחָרְמָן, וכל זאת נוסף לתקופות של רעב ומצוקה אשר הקדירו חייהם של בניה והשפילו רוחם עד עפר. ואולם, למרות כל אלה וחרף כל זאת, לא זו בלבד שעמדה טבריה בְּמָרִי גורלה, אלא שגדלה והתפתחה והרחיבה גבולותיה מיום ליום, ונתעצמה באוכלוסייתה ונתרבתה בבתי כנסיותיה ובבתי מדרשותיה, מדור אלי דור, והעניקה מזוי תורתה וחכמתה לאומה המסועפת שבארץ ישראל, ואף הקרינה תורה אל כל פוזרי הגולה באשר הם שם. ועל טבריה זו, זו העיר, שעל אף עֲקָת המִסִּים והארנונות שעמסו על שכמם בניה-בנייה ועל אף עֲוָתָה ומצוקתה שהיצרו ימיה, היו שביליה-רחובותיה שוקקים מחי מלאכה, תעשייה בניין ומסחר, ובתי

הטיפולים לחולים החלו להינתן רק לפי הוראות רפואיות ובפיקוח רפואי, כאשר מספר הטיפולים השנתי הגיע לרבע מליון. "חברת חמי טבריה" צועדת אפוא בראש המוסדות הכלכליים של העיר. מספר לילות השינה בטבריה, בסוף שנות השישים, הגיע ל-750 אלף וחמי טבריה הפכו, כדברי חז"ל, לא רק כ"דיומסת עשרים ואחד יום ועצרת מן המניין" (שבת קמ"ז, י"ג), אלא גם כאתר-תיירות ומרפא לכל ימות השנה. ברם, טרם נתגשם חלומם של ראשונים וטובים לראות בטבריה עיר-מרפא בינלאומית, אשר ינהרו אליה מכל ארצות תבל ויבכרוה על מקומות אחרים, כי עוד רבה המלאכה לפני העושים ורב עוד החזון המצפה להגשמתו בעתיד.

כנסיות ובתי מדרשות שבה מלאים ברכת ה' בתורה, בהלכה ובתפילה; זרועותיה חובקות ו"בולעות" פרוורים וישובים סביבה, ובניה מתנבחים ומתיפים ושעריה מבורכים בארץ, – על טבריה זו ונופה גייחד תיאורנו הפעם. נצא אפוא לתור אותה ולסייר בתוכה, באחת משנות העשור הרביעי לאלף הרביעי לבריאת העולם (270–280 לסה"נ), שעה שר' יהודה נשיאה כיהן בה כנשיא, וראש ישיבת הסנהדרין שבה היה ר' יוחנן בר נפחא, שהיה אז בערוב ימיו, – משל היינו אנו "עולי רגל" הבאים לטבריה בדרך ציפור, ממערכה של העיר.

עוד בטרם שהיו הבאים אל העיר נכנסים בשעריה, היו עומדים על רכס ההר שבמערכה ומשקיפים שעה ארוכה על הנוף הקסום שנתגלה לעיניהם, כאשר במרכז הבקעה הגדולה, בקעת כינרות, רנע יים טיבריא" כראי-של-תכלת, שכל גוונים שבעולם היו משתקפים בתוכו. לחופו המערבי ולמרגלות ההרים השתרעה העיר הגדולה, המוקפת חומה משלושה עבריה, כאשר במזרח – היה הים חומתה (ירושלמי, מגילה פ"א, א'). חומה זו נבָּאָה עוד ר' יהודה נשיאה, משעקר מושבו ומושב הסנהדרין עמו מציפורי לטבריה, בשנת ג' אלפים תתקצ"ה (235 לסה"נ) לערך, משרבו השבטים הנודדים שצלחו את הירדן ממזרח, והיו נופלים על הישובים היהודים בגליל לשדוד ולבח בתיהם.

מדרום לעיר, וגובלת בחומתה הדרומית, שכנה חֲמַת, אותה עיר-מבצר בארץ נפתלי מימות יהושע בן נח (שם, י"ט, ל"ה), שהיתה כנראה אותה חמת דאר, עיר הלזים ועיר המקלט מימות כיבושה של הארץ (שם, כ"א, כ"ח). בימי שבת הסנהדרין בטבריה קראוה חמתן, או חמתא (בבלי, מגילה ב' ב'), על שם המעיינות החמים שנבעו לדרומה, אותם מעיינות שממי בראשית נובעים הם שם עד היום הזה, ואשר נקראו מאז ועד היום "חמי טבריה" (ירו, שבת פ"ז, י'; שבת מ', ב'; פסחים מ"א, א' ועוד). תחילה היתה חמת רחוקה מחומתה של טבריה כמיל אחד, כאמור: "כחמתן לטבריא – מיל", אולם במשך הדורות, משגדלה טבריה ו"בלעה"

קערות חרס מונוגות מן המאה ה-2 למניין או"ה, שנמצאו בחפירות בצלאל רבני בשנת התש"ד (1954/5). (ברשותו האדיבה של אנף העתיקות והמחיאונים - משרד החינוך והתרבות).

פרוריה, נחשבה חמת כאחת משכונותיה של טבריה רבתי, לפי שאמרו עליה: "בראשונה היו בני טבריא מהלכין (בתחום שבת) את כל (הדרך אל) חממא, ובני חממא אינן מגיעין אלא עד הפיפה (של השער הדרומי אשר בחומת טבריה), ועכשיו - בני חממא ובני טבריה עיר אחת היא" (ירושלמי, עירובין פ"ה, כ"ב). עוד מימים קדומים שלאחר חורבן בית שני, ישב בחמת משמר הכהנים 'מְעֻזָּה', אחד מכ"ד משמרות הכהנים שהתיישבו ביישובי הגליל, ולפיכך קראו לה לטבריה, במרוצת הדורות, גם בשם 'מעוזה', כפי שמצינו באגרת סהל בן מצליח.

הלאה, דרומה לחמת ולמעיינות המים החמים, שכנה צינבר, שחומתה הקיפתה והיתה מבוצרת. ויש שביטאו שמה גם "סנברא" ואף קראוה "כינרת סנברא" (ב"ר צ"ח, ט"ז) - בימינו אנו שוכנת באותו מקום, לערך, המושבה "כינרת". - והלאה דרומה, על שפת הכינרת, שכנה בית ירח, שקראוה גם "אריח", והיא, כחברתה הצפונית לה, צינבר, היתה באותם ימים בעלת שלטון עצמי משלה, כנאמר: "שתי אבטוניות כגון בית ירח וצינבר" (ירושלמי, מגילה פ"א, ע"ג), ואף בה, כבחמת, קבע מושבו משמר הכהנים "מעוזה".

מצפון לחומת טבריה, על חוף הים, נתנשא תל-קדומים, ויש אומרים שעליו היתה בנויה רקת, העיר הכנענית הבצורה מתקופת כיבוש הארץ בידי יהושע בן נון (שם, י"ט, ל"ה), ויש בין הארכיאולוגים של ימינו המצביעים על תל "איכלאטייה" שהוא אינו אלא "רקת" הקדומה. - משהמשיכו ההולכים שיצאו מן השער הצפוני שבחומת טבריה ללכת ב"דרך הים" על שפת ים כינרת, ועברו בדרכם כארבעה מיל, הגיעו למגדל נוניא, שהיו וקראו לה גם בשם מגדל צבעיא (ירושלמי, תענית ס"ט, ע"א). על שום שתושביה היו עוסקים במליחת דגים שדגו בכינרת ובמליחתם, מלשון 'נָגַן' העברית שהוראתה 'דג', ואחרים - על שום שהיו בעלי מלאכה שבה ידועים כמומחים בצביעת האריגים המשובחים, שהיו אורגי טבריה עושים בימים ההם. ואמרו בשמו של יוסף בן מתתיהו, שאותה טריכיאה, או טריכי, שהוא מזכירה פעמים רבות בספרו 'מלחמות היהודים', לא היתה אלא אותה מגדל נוניא - מגדל צבעיה, ובזו קבע מושבו משמר הכהנים 'יחזקאל'.

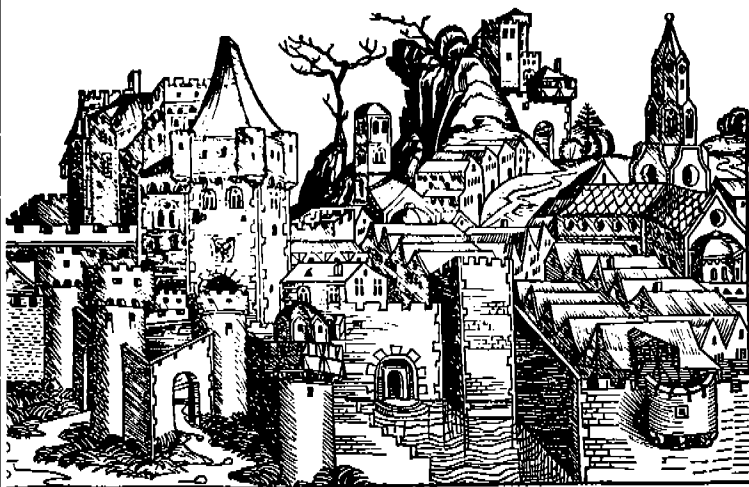
ממערב למגדל נוניא, על אחד ממדרונות ההרים הגולשים לבקעת הכינרת, ובין ההרים, שכן הכפר ארבל, שבו קבע משמר הכהנים 'ישוע' את מושבו. ומצפון-מערב לו במרומי ההרים, שכנו חט'א, אשר ברבות השנים נקראה בשם חט'ין (ירושלמי, סנה' פ"ב, י"ט), וכפר גימרה, כאשר ריחוקם מטבריה של כל אחד מאלה, לא היה אלא כארבעה מיל (שם).

על אם הדרך הבאה מציפורי, הדרך המערבית, שכן הכפר בית מעון, או כאשר קראוהו בקיצור מעון, בלבד, משחוא צמוד אל צלע המדרון הגולש לעבר בקעת כינרת. בית מעון היה אחד הישובים הקרובים ביותר לטבריה של הימים ההם. אעפ"כ לא נתחבר עמה וטבריה לא "בלעתה", למרות שאמר עליו ריש לקיש באותם ימים: "יכול אני לעשות שתהא בית מעון מתעברת עם טבריה", היינו מתחברת עמה לעיר אחת (ירושלמי, עירובין פ"ה, ה"א). שהרי ריחוקה מן השער המערבי שבחומת טבריה לא היה אלא כארבעה 'קיס', שהם כ-768 מטר (ה' ר"ס - 192 מ'). והיה העומד בטבריה ונושא עיניו לעבר בית מעון יכול היה לראות היטב את גג בית הכנסת שבמעון (זבחים ק"ח, ע"ב), ואילו אנשי מעון היו יכולים לשמוע מביתם תקיעת שופר מבית הכנסת של טבריא. ובבית מעון זה קבע מושבו משמר הכהנים 'חופה'.

שלושה ישובים שהיו מובלעים בטבריה רבתי היו: קפרא, סרונגיאי ואילסיס. קפרא או קיפרא, שמקומו בדרום-מערבה של טבריה, לערך, היה ישוב קדום, ועליו אמר בימים ההם יוחנן בר נפחא: "ידא היא עיקר טבריה קדמייתא" (ירושלמי, מגילה ו, ע"ב). לאמר: זו היא ראשיתה של טבריה הקדומה. השני היה סרונגיאי (ק"ה"ר ה', ח'), או כפי שקראוהו גם סרונגי, או סרגונג - וברבות הדורות קראו לאותו מקום בשם סרג'וניה - שכן ממערבה של טבריה, למרגלות המדרון הגולש לבקעת הכינרת, ואילו השלישי, שהיה בתוך העיר ובין חומותיה, היתה השכונה אילסיס, שמשום שמה שיווני היה, היו בני טבריה משבשים אותו וקראו לאותה שכונה גם אילסיס, או אילסיס או אילוסיס ואף אילסיס. ועל שכונה זו היו מספרים, כי "ר' בר קוריא ור' (א)לעזר היו יושבים עוסקים בתורה באילסיס זו של טבריה" (ירושלמי, כתובות פ"ב, ל"ה). ללמדך, שהיתה אחת משכונותיה של טבריה וכנראה מן הנאות שבה, שכן חביבה היתה על חכמי טבריה על שום בתי כנסיות ובתי מדרשות שהיו מצויים בה, ושוקקת תמיד חכמים ותלמידי חכמים. ועוד סיפרו בימים ההם, כי "ר' שמעון בן לקיש היה עוסק בתורה כל צרכו באילסיס זו של טבריא, והיה השוער (זה שומר החומה הסמוכה) נהוג להכין לו משקה

1 ר"מ טולידאנו יליד טבריה סובר, שטריכיאה היתה במקומה של טבריה הקדומה, ומיקומה - מטבריה העתיקה כיום ועד למעיין אבו-עיש, המצוי ב'דרך צפת' שעל שפת הים, צפונית לתחנת הקמח. חו היא גם רקת הכנענית. ועוד סובר ר"מ טולידאנו, כי זו היא כפר, כיפרא, ששמה בא לה מהמלה 'כפר', שהוא זפת. ושם היה אף מקום זיפות הספינות שהיו משיטות על הכינרת.

2 החוקר הגיאוגרף אשתורי הפרח, מראשי המאה ה"ד, קבע: "זוה מוכרח להיות מעון, (כי) משם (מטבריא) היו רואים את שילה, הוא ביהכ"נ של מעון (כפתור ופרח' מ"ג, ב')."

טבריה במאה השלישית למניין א"ה – לפי חיתוך עץ (22.5 x 14.5) המיוחס לאותה תקופה – (המחזיקן הימי חיפה)

לחומה וליד הקסטולין, היו אל-נכח אותם בניינים ששימשו לעוסקים בספורט, וליד אלה עמדו בתי הרומיים שליטי העיר. מעברו האחר של האיזטודין, משמאלם של היורדים אל שער העיר, היה האיזוד הקרוי פחורתא (שם א', ה'). בו היו בעלי מלאכה יוצרים את כלי החרס למיניהם, לרבות כדי היין שעליהם היו חכמי טבריה מספרים. אל-נכח היו במקום גם בתי-מלאכה אחרים, לרבות תעשיית הזכוכית, כיון שרובע זה שנמצא מחוץ לחומה, קרוב היה למקום שממנו היו כורים את החמר הטוב לתעשיית כלי החרס, וכן שאר המחצבים לתעשייה. לאחר שעברו את הפחורתא נמצאו ההולכים בשדה מצבות מפוארות, עשירות אבן שחורה ואף שיש לבן, שהיו ניצבות על קבריהם של נכבדים ועשירים מבני טבריה, שידי בני משפחותיהם השיגה להעמיד על קברי קרוביהם מצבות מפוארות.

השער הזה מאדם. אלה יוצאים מטבריה ודרכם למעלה ההר המערבי, ואלה באים ממערב אל העיר שבתוך החומות. ובשער עצמו, משני צדדיו, היו ספסלי-אבן קבועים, ושם ישבו לא פעם גם חכמי טבריה משהם משיח ומתווכחין בינם לבין עצמם: "מעשה היה בר' ינאי ור' יוחנן שהיו יושבים על פיילי (ואולי הוא השער?) של טבריה... ישבו על פתח המדינה" – שעה של העיר טבריה (תנחומא, שופטים י'). והיו העוברים והשבים

3 היו שסברו כי אילסיס היה רובע, או איזור, שבו היו מייצרים את זכוכית טבריה הנודעת, והסתמכו על משמעותה של המלה "אילוסיס" היוונית, שהיא זכוכית. ועוד הוסיפו שרובע זה היה מצוי על שפת הים, במורח העיר, ששם היה מצוי החול לתעשיית הזכוכית, וכי האוויר הרע שעליו התלוננו שתי הנשים מזוגה שפגשו בריש לקיש, לא בא אלא מן החום הרב שהיו תגורי הזכוכית שם פולטים תמיד (י' בראנה, 'סיני', ט"ז). סברה זו קשה לה שתהא מתיישבת מטעמים שונים: ראשית – אותו חול שממנו מייצרים זכוכית אינו מצוי על שפת הכינרת, שהרי חול הזכוכית הוא מרסיס צדפים שבים, ובימה של טבריה אין צדפים. שנית – קשה להניח שחכמי טבריה בחרו ברובע שבו מלהטים ומעלים עשן תגורי הזכוכית, כמקום מגורים של חכמים, בצידם של בתי כנסיות ובתי מדרשות. ושלישית – לטבריה היה איזור תעשייה בפני עצמו, ועל זאת ידובר להלן.

4 בשטח זה נמצאה המצבה המפוארת שהיתה על קברו של איש טבריה המכונה והעשיר סיריקין – "נפש דסיריקין" (ס' הישוע א', 176). על המצבה נמצאו כיוונית המלים: "מתוך תודה לאדוננו סיריקוס המנוח אנו עבדיך הקימונו..." מצבה זו על קברו (n).

מים" בימות השרב שהיה פוקד לעתים קרובות את טבריה (קה"ר ל"ד, ג'). ללמדך, שריש לקיש שהיה מתגורר בשכונה זו ומוצא בה "כל צרכו", משהיה שקוע בתורה לא נתפנה אפילו לשתות מים, והיה השוער של החומה, שבסמוך לו, משמשו תמיד. ועוד סיפרו על ריש לקיש, ש"היה יושב ועוסק באילסיס של טבריה. יצאו שתי נשים משם. אמרה אחת לחברתה: ברוך (ה') שהוציאנו מן האויר הרע הזה. קרא להן (ריש לקיש ושאל): מהיכן אתן? – אמרו לו: מן מזגה" (בר"ר סל"ד) זה הכפר שהיה שוכן במרומי ההרים ואווירו קריר יותר מאשר זה שבטבריה.

8

משהיו הבאים לטבריה בדרך ציפורי שבמערב עוקרים ממצפורם שעל רכס ההר ויורדים בדרך הנפתלת לעבר העיר, היו עוברים תחילה בתוך הכפר בית מעון, לפי ש"בית מעון – עולים בה (בדרך) מטבריה" (יר', סוטה א', י"ז). משיצאו ממעון והמשיכו לרדת, כבר נראתה להם חומת טבריה המערבית, כשבאמצעה, לערך, היה שערה המערבי של העיר. וככל שקרבו יותר יכלו להבחין, כי החומה לא היתה נטויה כקו ישר ועל מישור אחד. מימין לשער, באגפה הדרומי, טיפסה החומה של שיפולי ההר ואף עלתה והקיפה את אחד התלים; ואילו משמאל לשער, באגפה הצפונית, נמתח קוה הישר למרגלות מדרוני ההרים, עד שסבבה לעבר מזרח, אל הים. כיון שנתקרבו יותר, החלו רואים אותן בליטות שהיו יוצאות במקומות שונים מקו החומה החוצה. בליטות אלו נקראו כלשון הימים ההם "פיגמאות", ובלשון יחיד – פיגמא (יר', עירובין ה"א, כ"ב), מלשון יוונית "פגמה" שהוראתה – מקום חיבור בין שני חלקים, ופיגמאות אלו נועדו לשמש את השומרים על החומה, כדי שיבחינו במתקרבים אליה.

ככל שירדו הבאים לעבר שער העיר קרבו ובאו אל הפרוורים המערביים. ליד הדרך – נראה שהיה זה מימנם, מדרום לדרכם – התנשא בחומותיו הגבוהות הקצרין (יר', עירובין א', ה'), שהיה מבצרם של הרומים אשר חייליהם חנו בו כחיל-מצב. חכמי טבריה קראוהו "קסטולין דטבריא" (יר', ע"ז ג', א'), וגם "קסטולין", ושני שמות אלה לא היו אלא גוורים ממלה רומית שהוראתה – מבצר. לאחר תקופה זו שאנו עומדים בה התמוטט אותו מבצר ונהרס, לפי שאנו קוראים: "כשנפטר ר' יסא נפל קסטולין דטיבריא והיו אלה של (בית) הנשיא שמחים. אמר להם ר' זעירא... כאן נעקרה עבודה זרה" (שם). ללמדך, שאותו מבצר שהיה מעמם של רומים סימל לבני טבריא, בימים ההם, שורשה של עבודה זרה שנתפסו לה אף מן היהודים בבני טבריה. כיון שהמשיכו לירד, עברו ליד האיזטודין (יר' עירובין א', ה'), שהיה גדל-מידות, כפי שמספר עליז יוסף בן מתתיהו בספרו 'מלחמת היהודים' (ב', כ"א, ו'), עד שהיה יכול להכיל בתוכו אלפי איש. באיזטודין זה היו חיילי חיל המצב הרומי, ועמם בני נוער יהודים שביקשו לילך בדרכם של רומיים, עוסקים בספורט, במשחקים ובמירוצי-סוסים, שהרי גם ההיפודרום (שם) צריך היה להיות מגרש גדול ורחב-מידות. נראה שמגרש גדול זה היה מחוץ לחומה, בשטח המישורי שלמרגלות הגבעה הגינאה אשר עליה עמד הקצרין. בקצהו של האיזטודין, קרוב

מפסיקים משאם ומתנם שבינם לבין עצמם, או שמנמיכים קולם, ומברכים לשלום את חכמי טבריה המכובדים. כיון שכך, ידעו הבאים שהם נכנסים לעיר חכמים שתורתם נודעת בשעריה.

8.

אך עברו הבאים בשער ומיד נסחפו בזרם ההמונים הממלאים את שבי לי טבריא (ויקרא רבה כ"ב, ד'), ששקקו המון אדם כ"שטף אנשים עובר" (ירושלמי, שבת פ"ט, ט"ז) בכרך רבתי. אומרים היו שמספר בני טבריא היה גדול ורב, ורמזו כי "אם מתכנסין הם כל בני טבריא לאכול מה שבתחום טבריא (הוא אומר: כל התוצרת החקלאית של הישובים אשר מסביב לטבריה) – אין בה קומץ (של) קומץ" כדי להשביע את כולם (בר"ר צ', ה'). היו שאמדו מספר תושביה באותם ימים בין שלושה לארבעה ריבוא נפש, אולם מספרם לא מצינו. יוסף בן מתתיהו סיפר על טריכי ('מלחמות' ב', כ"א, ד'), שמספר תושביה – עוד לפני המרד הרומי, כמאה וארבעים שנה קודם הזמן שאנו עומדים בו – הגיע ל-40,000. היינו כארבעה ריבוא נפש. טבריה, שהיתה גדולה מטריכי והעיר הראשה בבקעת כינרת, לא-כל-שכן, שעוד לפני המרד ברומי, גם אז היה מספר תושביה רב יותר מאשר זה שבטריכי. אפילו אב הכנסייה אבוביוס מכתיר את טבריה שמתקופה זו בשם "עיר חשובה", ללמדך, שנחשבה בימים ההם כבעלת אוכלוסין רבים. כיצד אפוא היו מכלכלין אוכלוסיה רבתי זו אם לא היו מביאים אליה, מדי יום ביומו, כל תוצרת חקלאית שהיו מגדלים בישובים שבסביבתה – וגם אלה שמזרח לכינרת, כסוסיףא ובנותיה – ומעמידים כל יבול התבואות, הירקות והפירות בשוק אחד וגדול? אכן, שוק גדול היה לטבריה שהשתרע על שטח נרחב של העיר, הוא הדוך מוס בלשן יוונית, שנקרא בפי חכמינו שוקא דטבריא, כמסופר על "ר' אמי ור' אסי שהיו עוברים בשוקא דטבריא" (חולין מ"ח, ע"ב; קידושין כ"ע"א, ועוד). ושניים אזורים היו לו: האחד – המערבי, שהשתרע למרגלות מדרוני ההרים שבמערב, והיה קרוי שוקא עילאָה (שה"ש רבה, א' ד'), היינו השוק העליון; והשני – המזרחי, שהשתרע בהמשכו של הראשון עד שהגיע לחוף הכינרת ממש, והיה קרוי שוקא אַרְעִייתָא (שם). היינו השוק התחתון. וכך היו מספרים על אחד צעיר שלקח את רעייתו הצעירה לסובב בשוקי העיר: "משל לאחד שהלך וגשא אשה מן הכפר. אמר לה: קומי ובואי עמי! – אמרה לו: מכאן לאן? – אמר לה: מכאן לטבריא ומשם לבורסקי, ומבורסקי לשוקא עילאָה, ומשם לשוקא ארעייתא" (שם). אותו צעיר שיצא עם רעייתו הצעירה לסובב בשוקי טבריה, לא ביקש אלא להראות לה הדרך שבה יעברו, משם קונים בשוק הגדול כל הדרוש לביתם החדש. כיון שכך, יצאו מביתם שהיה בכפר, אותו פרורר שבדרום-מערבה של טבריה רבתי – אשר עליו אמר ר' יוחנן שהוא עיקר טבריה הקדומה – ונכנסו לטבריה עצמה, הוא אומר – עברו בשער הדרומי מחוץ לחומה אל השוק שהיה בתוך החומות. ראשית דרכם היתה לבורסקי העושה בעורות, כדי לקנות בחנותו מוצרי עור – אם סגדלים או מעטה צמר-כבשים לימות הקרה, אם שק של עור או אם נאד

למים. משם פנתה דרכם לשוק העליון, שבו יכולים היו לקנות מלבושים, כלי-בית, מחצלאות, כדים, רהיטים וכיוצא באלה. ורק לאחר שהצטיידו בכל שביקשה נפשם, ירדו לשוק התחתון כדי למלא סליהם במצרכי-אוכל, אם בירקות ובפירות, ואם בבשר ובדגים.

כל מרכולתה וסחרה של טבריה נתרכזו בדוך מוס הגדול על שני אזוריו, העליון והתחתון. אלא שגם בשני אלה היו שווקים שווקים, כל שוק ומרכולתו וכל שוק ותוצרתו. ונראה, ששוק עליון היו בו, בעיקר, בגדים ללבוש, אריגים, מחצלאות ושטיחים, ושאר כלי-בית ורהיטים למיניהם; ואילו בשוק התחתון היו, בעיקר, מצרכי-מזון, כתבואות למיניהם, ירקות ופירות ובשר, עד לדגים שניצודו ונמכרו בחופו של ים טבריא. הווי אומר – כל שטעון הוא שטיפה ורחיצה, ואין שטיפה טובה ונוחה יותר מזו שעל שפת הכינרת. משנפגשו שניים בשוק ועמדו ושאלו זה את זה: מאן וְלָאָן? – היו קוראים בשמות השווקים שמהם באו, ולא להם שהם מבקשים לילך. הנה זה שוק היינות, על כדי היין ושאר כלי החרס למיניהם שהיו מצויים בו, – ואולי גם שוק שמן הזית (ירושלמי, שביעית ה', ו') – קרוי היה שוקא גרי בא (קה"ר י', ח'). ואילו חנויות אריגי השק, שאורגי טבריה המומחים הוציאו להם שם כמעולים וכמשובחים בכל הארצות של הימים ההם, – ויתכן כי גם בדי המשי היו בשוק זה (ירושלמי, בב"מ ד' ב'; ויק"ר לד', י"ב) – כל אלה היו מצויים בשוקא דשקאי (בר"ר ע"ט, ו'). העושים בצמר ובמוצרי הצמר למיניהם נתקבצו כולם בשוקא דקימרי (חולין פ"ג, ע"ב), ואילו הנסרים העושים בעץ רהיטים ושאר כלי-בית למיניהם, ישבו בשוקא דגזוראי (ירושלמי, עירובין פ"ה, כ"ב). גם לסוחרים הארמים, יוצאי סוריה, שהיו נודעים כסוחרים ממולחים ומכרו בחנויותיהם ממוצרי ארם-צובא, היה שוק משלהם שקראוהו על שמם – שוקא דארמאי (ירושלמי, שבת ט"ז). בשוקא דגריגנא (בר"ר ע"ט, ו') היו מודדים מידות לתבואות השדה שבגריגרים ושוקלים מטבע לכל מידה ומידה, אם לחטים (ירושלמי, בב"ק ט', ה') ואם לתורמוסא (שם, שביעית ט', א') אם לחלתות (ע"ז ל"ט, א'), ואם לזרעי פשתים (ירושלמי, קידושין דף כ"ג, א'). ועוד שווקים היו שכל אחד מהם היה מציע לקונים סחורתו שלו, כגון: שוקא דבר קרדימא (קה"ר י', ח'); חנותא דכיתנא (ירושלמי, פאה א', א') ואפילו שוקא דזונות (פסחים ק"ג, ע"ב).

בכל אותם שווקים היו יושבים גם בעלי המלאכה עצמם, משהם עושים מוצריהם לעיני העוברים ושבים בשוק. קְדָרִים ישבו על האובניים ויצרו את כלי החרס הנאים; בורסקים הכשירו את העורות שבחנותם לדברי חפץ שונים; סגדלרים רצעו מנעלים וסָרְסִיִּים, אלה האורגים שמוצאם נוכרי היה ובאו לטבריה מטרוסוס, קלעו סלי-נצרים ומחצלאות – אותן מחצלאות טיבריא הנודעות בטיבן, שעליהן אמר אבא בר חנה בשם ר' יוחנן: "סתם מחצלאות טיבריא – טהורות" (ירושלמי, סוכה א', ג"ב). הַנְּגָגִים ליטשו את כלי הזכוכית הנודעים, כאותן "כוסות טיבריא" ששמן הלך לפניהן. וכבר אמר אבא בר חנה בשם ר' יוחנן: "כוס מזוג

5 ש' קליין סובר, 'שק' כוונתו למשקה, או השקיה, ו'שוקא דשקא' הינו שוק המשקאות. ועי' ספרו 'ארץ הגליל', עמ' 148, הערה 10.

של חג בשמחה של קניות וזלות שהיו קונים בשוקא דטבריא בחולו של מועד, והיו משלמים ב"דינר", ב"סלע", ב"דרכמן", ב"מלחמא" וב"איסר" – הלא המה המטבעות שעברו לסוחר בימים ההם.

מאז העתיק ר' יהודה נשיאה מושבו ומושב הסנהדרין מציפורי, לא עבר יום שלא היו בונים ומקמים בתים חדשים בטבריה, שהרי שעריה פתוחים היו וכל שביקש להתגורר בה, היה בא ובונה לו ביתו, וכך נתרחבה העיר וגדלה יותר ויותר. כיון שכך, רבו בעיר פנאים ורצפים, נגרים ונפחים, ואף אומני מלאכת הפסיפס – אומנות שלמדה מנוכרים – היו בה. אלא שפעמים רבות לא היו הבנאים מוצאים להם פועלים לבניין, שדיהם של פועלי טבריה היו מלאות עבודה. הלכו הבנאים לשכור פועלים שאינם מבני טבריה והיו מבקשים לשכור פועלים מבני מעון הסמוכה, שירדו לטבריה לבקש להם עבודה. אם עלה בידם לשכור מפועלי בית מעון בטבריה עצמה, זכו ושלמו לפועלים אלה שכרם כשכר פועלי טבריה, שפחות היה משכרם של בני מעון אשר נשכרו בבית מעון עצמה. והיה ולא נמצאו פועלים בטבריה עצמה, היו הבנאים עולים לבית מעון ושוכרים שם פועליהם (יר', ב"מ ז', ל'). אלא כיון ששכרום בבית מעון, היו משלמים להם שכר-עבודה גבוה יותר מזה שהיו נוהגים לשלם לפועלי טבריה. וכל זאת על שום מה? – על שום שמספר שעות עבודתם של בני מעון, מהנץ החמה ועד לשקיעתה, היה רב יותר מאלה של פועלי טבריה. שבני מעון היו "משקימין ומצריבין" והללו, בני טבריה, "לא משקימין ולא מצריבין". ואף-על-פי שהיו פועלי בית מעון העובדים בטבריה עושים במלאכתם כמספר שעות העבודה של פועלי טבריה, היו נשכרים יותר.

גם חקלאים עובדי-אדמה היו לה לטבריה, שהיו יושבים בעיר ומצבדים שדותיהם שבבקעת כינרות ועל מורדות ההרים הגולשים אליה. אולם נחלות אלו לא שלהם היו, אלא נחלותיו של קיסר רומי, שמאו חורבן בית שני עמדו קיסרי רומי והתקינו תקנה, שכל קרקעות שבקיסרותם – הריהן נחלות הקיסר. וכדי שלא יעמדו בשממונם ואף יכניסו זהב לאוצרו של קיסר, העמידו הרומים אפוטרופוס שהיא מחכיר את הקרקעות לעובדי האדמה המבקשים להוציא ממנה לחמם. מימי אגריפס השלישי זכור יוסף בן סימאי שהיה "אפוטרופוס של מלך" (יר', נדרים ד', ט', ל"ח, ועוד), שמקום מושבו היה בטבריה, וכמוהו גם אלה שבאו אחריו, שכולם יהודים היו וישבו אף הם בטבריה. והיו עובדי האדמה בני טבריה חוכרים את הקרקעות מידי של האפוטרופוס, ובעבור זאת היו מפרישים לו מידי שנה בשנה, אם מיבולם או אם מדינרים שקיבלו בעבור יבולם. משבאו שנות בצורת ונתמעט היבול, ופקידי האוצר אשר לקיסר ראו כי זרם דינרי זהוב נתמעט ונידלדל אף הוא, היו אלה לוחצים על האפוטרופוס שיגביר את ההכנסות. עמד זה והעלה מקסת האריסות שעל עובדי האדמה, עד שהגיעה זו לכדי מחצית היבול ולמעלה מזאת. כיון שכך, גדלדלו עובדי האדמה ולא היתה פרנסתם אלא לחם צר, עד שרכים נטשו – בתקופה זו שבה אנו עומדים – את אדמותיהם וביקשו פרנסתם במלאכה ובמסחר. וירד כבודו של עבודת האדמה ונתמעט כבוד עובדיה.

נראה מבחוק, רצו לומר: כגון כוסות טיבריא" (יר', בידה מ"ב, ב). ועוד היו מספרים בשבחן של כוסות טבריה, שאמר ר' אחא: "ובאיזו כוס? – זה כוס טיבריא, לא כלי שהוא שופך כולו בבת אחת, אלא כמו אותו כלי שהיא רחבה מלמטה וצרה מלמעלה" (מד' תהילים מ"ז, ע"ה, ב'), והוסיף ואמר אביי: "כוס טבריא פשוט – אפילו מחזיק שני לוגין" (יר' בידה כ"א, א').

גם הקצבים, מוכרי בשר התרנגולין שהיו מגדלים בטבריה, ישבו בשוק, ואילו על שפת הכינרת עמדו הדייגים, אלה תרמי טיבריה, שהיו צדים את דגי הכינרת הטובים למאכל גם בחכות וגם בתקנים, – הלא הן הרשתות. ברשתות היו צדים בכל יום של חול, שמלאכה קשה ומפרכת היא פרישת הרשת הגדולה, ובחכות – משביקשו לעשות מלאכתם קלה. והיו אומרים עליהם, על חרמי טיבריה, כי "קיבלו עליהם שלא לעשות מלאכה בחולו של מועד" (יר', פסחים רפ"ד, ל') ולא פרשו או רשתותיהם בים. אולם כדי שלא תמעט שמחת החג, שעולי רגל רבים היו ממלאים את שבילי טבריה בשלושה הרגלים, היו דייגי טבריה עומדים וצדים בחכות (מ"ק פ"ב, ה"ב) ונמצאו עושים מלאכה קלה ואינם עמלים ויגיעים בחולו של מועד, ובני טבריה ברבבותיהם ועולי הרגל באלפיהם היו נהנים בחג מדגי טבריא הנודעים בטיבם ובטעמם הטוב. על כל אלה יש להוסיף את החליטרים, המה האופים (חלה ב', ג'); הספרים העושים בשער הראש (יר' בב' ט', ג'), והכובקים (בבלי, ב"ב ח', א').

על כל בעלי מלאכה אלה עמדו תנאי טבריא, אלה הסוחרים, וניצחו על כל הנעשה בשווקים, אם בסחר ובמכר ואם בקביעת השערים. משהיו מביאים לחופה של טבריה כל התבואות, הירקות והפירות, היו תגרי טבריה קובעים מחיריהם לפי השער שהיה נהוג בטבריה. שאמר ר' יוחנן: "כל העצירות הסמוכות לטבריה, כיון שיצא (ונקבע) שער של טבריא – פוסקין" לפיו (יר', ב"מ ה' ח'). ואילו "פירות חוץ לארץ שנכנסו לארץ ישראל לא היו נמכרין לא במידה ולא במשקל ולא במנין, אלא כפירות הארץ, ואם היו ניכרין – מותר. אמר ר' יוסי בר רבי בון: אלה הקורדקים שעולים ונמכרים מן סוסיתא לטיבריא" (יר', שביעית, פ"ח, ל"ח). שהיו סוסיתא ובנותיה שמעבר לכינרת מורחה מעלות תוצרת חקלאית שלהן בדרך הים לטבריה כיון שהגיעו הספינות העמוסות לחופה של טבריה, עמדו תגרי טבריה וקבעו מחירים ליבולים אלה, ולא נחו עד שהיו מורידים את השער ומחילים את המחירים. כיון שכך, יצא שמעו של טבריה בכל הארץ שכל המבקש לקנות לביתו – קונה בטבריה במחיר מחל מאשר בכל מקום אחר, כפי שאמר ר' יונה: "אדם שנותן לחברו שמונה דינרים שיקנה לו חטים מטיבריה, וקנה לו מציפורי, אומר לו: אילו קנית לי מטיבריה היו עשרים וחמש מידות (של חיטה בשמונה דינרים), עכשיו שקנית מציפורי, אינן אלא עשרים מידות" (יר', ב"מ פ"ט, ו'). אמור מעתה: שעל אף קירבתה של ציפורי לטבריה, ועל אף שמידות משקליותה היו שוות "אָבן שאנשי טבריא ואנשי ציפורי שוקלים בה" (סוטה י"ב) – היו מחירים שבטבריה וזולים ברביע (25%) מאלה שבציפורי, ולא-כל-שכן ממחירים שבמקומות אחרים. לפיכך היו כל עולי רגל שבאים לטבריה בפסח, בשבועות ובסוכות, כורכים שמחה

בעיר זו שרפת אוכלוסין היתה, אי־אפשר שלא יהיו בה אף בעלי מקצועות אחרים, שהרי נוקקו בה הכל – לכל, ולא היינו מזכירים אלה עד שפגשנו ברופאים שבטבריה. מהם שהיו נאמנים בתורתם, ואחרים – שלא היו אלא רופאי אליל. ומעשה שהיה – בתקופה זו שאנו עומדים – ברבי יוחנן עצמו, ראש ישיבת הסנהדרין, שנזקק לרופא־שיניים כי "מחלת השיניים סכנה בה, ולר' יוחנן בא דבר זה והיה מתרפא על ידי בְּתוֹ של דימיטיוס של טבריא בערבים (לפי שלא הפסיק מתלמודו כל היום). בעתות ערב עלה אליה. אמר לה: האם צריך לי (לקחת) דבר מה (היינו, תרופה) מחר? – אמרה לו: לא, ואם צריך אתה (מחמת הכאבים) קח גרעיני תמרים שרופים בחציים, ויש אומרים (מ)של תמרי נקבלס (שהם מדמשק וגדולים ומשובחים), ועור של שעורים וצואה יבשה שחוקה של ילד, ושם (על השיניים) ואל תאמר לשום בן אדם (ששמת תרופה זו על שיניך). למחר יצא (ר' יוחנן) ודרש (על הדבר) בציבור. יש אומרים שהיא תלתה את עצמה, ויש אומרים שנתגירה... " (ירוש', שבת י"ד, י"ד). ואך לומר שלא היו בה מילדות (ירוש', שבת ט', ג') שהרי נולדו ילדים ורבתה אוכלוסיית טבריה מדור אלי דור, ולכל אלה תינוקות דבית רבן, מי היו המרביצים תורה אם לא מלמדי תינוקות דבית רבן?

אכן, שוקקת היתה העיר מבחינה עבודה, מלאכה ומסחר, וכל אחד היה אף עם שחר לעבודת יומו – מי לתורתו ומי למלאכתו. שהיתה טבריה מלאה חכמים ולומדי־תורה – שעוד נשוב ונדבר בהם – סנדלרים ובורסקים, אורגים וחגים, נסרים־נגרים ונפחים, כנאים ורצפים, עושי־פסיפס ופועלים, קצבים ודייגים, אופים ודורכי השמן בבית הבד, עובדי־אדמה ורופאים, ספרים וכובסים מילדות ומלמדי תינוקות דבית רבן. וכל האחרים שלא עסקו באחת ממלאכות אלו, היו קורין להם סתם אנשי טבריא, ועליהם נאמר: "וסתם אנשי טבריא – כמי שלא יבטל ממלאכתו" (עירובין פ"ו, ב', פ"ח). ללמדך, שאף סתם אנשים שבטבריה לא היו בטלים מעבודה וממלאכה, אלא עובדים ועמלים תמיד.

8.

בצד טבריה זו של מלאכה, בגין ומסחר, נשתבחה ונתעלתה טבריה של תורה, הלכה ותפילה. בתקופה זו שאנו עומדים בה, בימי זוהרן של נשיאות וסנהדרין, היו לה לטבריה שלושה עשר בתי כנסיות, שהיו אומרים: "ר' אמי ור' אסי, אף על פי שהיו להם שלושה־עשר בתי כנסיות בטבריא, לא היו מתפללים אלא בין העמודים, במקום שהיו שונים" ולומדים כל היום (ברכות ח', א'). שלושה־עשר בתי כנסיות אלה היו מצויים בכל אזורי העיר ואף בפרווריה, שלא היו אלא טבריה רבתי. מהם שהיו בנויים למרגלות ההרים הגולשים ממערב, ונקראו אלה "עליונים", ואחרים שהיו קרובים יותר לים הכינרת, ועל חופו. עולי הרגל שבאו לחג לטבריה היו מתפללים בבתי הכנסיות ובבתי המדרשות שבעיר, וממלאים כולם עד אפס מקום, שכן היה כל אורח ועולה־רגל נוהג להתפלל בבית־כנסת או בבית־מדרש שקרוביו או מכריו שמבני טבריה היו בין המתפללים הקבועים בו. ונמצא, שכל שביקש לבקר בכולם, היה עליו לילך יום תמים ב־שביילי טבריא, ואין הוא יודע אם יספיק בידו לראות כולם. וכיון ששמונו

עצמנו כאותם עולי רגל שבאו לחוג את החג, נצא איפוא עמם ונסייר בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שבטבריה.

ונתחיל ב"בית הכנסת העתיק של טבריא" (קה"ר ה', ח'), שאם קראוהו "עתיק", משמע שהיה העתיק ביותר ועוד מתקופות קדומות. בית כנסת זה עומד היה על חוף הכינרת והיו מציינים שהוא מול "בִּאֲרָה של מרים" שבים הכינרת; ואחרים הוסיפו שאולי היה זה אותו בית כנסת שעמד על מכונו כבר מאתיים שנה לפני כן, אחד מאלה שנבנו בימי ראשיתה של טבריא, שעליו סיפר יוסף בן מתתיהו בספרו "חיי יוסף" (נ"ח), כי "ליום המחרת התאספו כל תושבי טבריה בבית הכנסת, והוא היכל גדול אשר יכיל עם עצום". שני לו היה כְּנֶסֶת שבטבריא (עירובין י', י). שהיה זכור עוד מימי רבן גמליאל דיבנה שעה שבא לבקר בטבריה (שבת קט"ו, א'). יוצאי בבל שעזבו את הגולה ועלו להתיישב בטבריה היו עדה בפני עצמה, שאף נוסח תפילה שלהם שונה היה מזה של בני ארץ ישראל. לפיכך עמדו והקימו בית כנסת משלהם וקראוהו כְּנִישְׁתָּא דְּבִבְלִי (ירוש', מגילה ד', ה', ע"ה). בו היה אף בית מדרשו הנודע של חזן הבבלים בר עולה, וקראוהו על שמו: סְדֵרָא דְּבֵר עוֹלָה, ואחרים קראוהו דיפלוסטין בטבריה (מד' תהילים, צ"ג). גם יוצאי ארם־צובא וגלילות סוריה של הימים ההם, שעלו לארץ ישראל וקבעו מושבם בטבריה, הקימו לעצמם בית כנסת משלהם, כדוגמת הבבלים, והכירוהו שהוא בית כנסת של טַרְסִיִּים (ירוש', שקלים פ"ג, מ"ז). עמדו חברי ה"בולִי" – היא מועצת העיר שמנתה ארבע מאות מנכבדי טבריה, אשר נתמנו לכהן כחברי ה"בולִי" על־ידי שליטי העיר הרומיים – והקימו להם בית כנסת משלהם, הוא כְּנִישְׁתָּא דְּבולִי (שם, נ'), לפי שראו עצמם שהם שונים משאר "סתם אנשי טבריה" ולכלל חכמי טבריה לא הגיעו.

גם פרוורי העיר נתברכו בבתי כנסת משלהם. באחד – כְּנִישְׁתָּא דְּחִמְתָּא (ירוש', סוטה פ"א, ט"ז) שהיה מצוי בחמת הדרומית, ומעשה שנתחברה זו לטבריה והיתה כפרוור מטבריה רבתי, כינו אותו בית הכנסת על שם העיר הקדומה. ועוד היו מספרים, שבו היה נוהג ר' מאיר בשעתו לדרוש בכל ליל שבת (שם). השני היה בכפר, או כיפרא, שכאן אמר ר' יוחנן שהוא עיקר טבריא הקדומה, והיו קוראים לו "כנסת של קָפָר של טבריא" (הוספה לפסיקתא רבתי). שלישי היה בית הכנסת של אילוסיס – וכבר עמדנו בשכונה זו שהיתה נאה ומקום מושבם של תלמידי חכמים – שכן מציינו פעמים רבות שנוכר היה שהוא באילוסיס, אלא שלא היה לו שם משלו, כמסופר: "יצא והתפלל באילוסיס של טבריא" (קוהלת זוטא, ועוד), שכל יושביה של אילוסיס אפילו שתלמידים חכמים רבים ביניהם, היו נוהגים להתפלל באותו בית כנסת.

וגם בתי מדרש היו לה לטבריה ובהם היו לומדים ואף מתפללים. החשוב בכולם, ונראה שהיה הגדול והנאה שבבתי המדרש ואף הגדול שבבתי הכנסת שבעיר, היה מְדִרְשָׁא רַבָּא, או כפי שכינהו בארמית: "סְדֵרָא רַבָּא", הוא "בית המדרש הגדול", שעליו נאמר: "ומלא ברכת ה'" (דברים ל"ג, כ"ג). ולא זו בלבד שהיו כל חכמי טבריה יושבים ושונים בו תלמודם, אלא שאף בְּיַת הַדִּין של טבריא קבע בו מושבו. וסיפרו עליו שהיו לו תחתיו

גלתה סנהדרין... מלשבת הגזית לחנות (שבהר הבית), ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לציפורי, ומציפורי לטבריא, וטבריא עמוקה מכולן. אמר ר' יוחנן: ומשם עתידין ליבנאל, שנאמר 'התנערי מעפר, קומי, שבי'.

ראש השנה ל"א, ב'

ואתה למד ממנה (דין): שניים בני אדם היה להם דין בטיבריה. זה אומר: (המשפט ייערך) בבית דין הגדול, זה אומר: בבית דין הקטן – שומעים לזה שאמר בבית דין הגדול (ירי, סנה' פ"ג, כ"א). שעה שהיו חכמים מבקשים לעיין בכתב-יד ובספרי-חכמה, היו הולכים אצל בית עקד ספרים שהיה להם בטבריה, אשר אל-נכון מצוי היה בבית המדרש הגדול. וכיון שהיו כתבי-יד רבים – אם משניות שנכתבו בידי הסופרים ונמצאו משובשות או אם הלכות שלא נעתקו כראוי, אם תרגומים מלשון יוונית או אם אמריהם של תנאים שלא נכנסו לתלמוד בני ארץ-ישראל ושלא היו משמשים לחכמים ליום יום, ועמדו וגזזו במקום אחד וקראוהו גניזה. כמאה שנים לאחר תקופה זו שבה אנו עומדים, כותב אב הכנסייה אפיפאניוס בספרו 'פראניון' על אותה גניזה, בזה הלשון: "שוב סיפרו לנו אנשים, שהבשרה לפי יוחנן – קרי: 'הברית החדשה' – אשר תורגמה משפה יוונית לעברית, הוכנסה לגניי היהודים, כלומר לאלה שבטבריה, והיא מונחת בין הגנוזים" עד היום הזה.

6

כבר עמדנו לעיל על שיעור גדולה של אוכלוסייתה של טבריה, שגדולה היתה ורבה ומתרבה משנה לשנה, ולא היה רובה של אוכלוסייה ואלא יהודים. ברם, גם נוכרים היו מתגוררים בטבריה, כאותם ארמים שמצאנו, אלא שמיעוטם כמעט "בטל בשישים". ולא זו בלבד, שגם נוכרים אלה שהתגוררו בטבריה חשו עצמם שלא בנוח, עד כדי שעמדו – כעבור שלושים-ארבעים שנה מתקופה זו שבה אנו עומדים – ונתגוררו (ירי, שבת י"ד, י"ד). כיון שכך, היתה טבריה יהודית לכל, למעט אותם רומיים ששלטו בה ימים רבים, משהם מנהלים את העיר; שהיו ממנים ארבע-מאות מכובדים מבני טבריה ל"בולג" שלה – היא מועצת העיר; גובים על-ידיהם ובאמצעותם מסים וארנונות, ומציבים חיל-מצב שלהם בקסטולין בטבריא להגן עליה ולהיות זרוע מבצעת לצויהם שהיו יוצאים מפעם לפעם מלפניו של קיסר. וכבר מצינו אותם רומיים שהיו מתגוררים ברובע משלהם, במערבה של עיר, ליד מבצרם ואיצטדיון שלהם. וכיון ששליטים היו וביקשו ליתן חותמם גם על חיי בני טבריה, עמדו והקימו בתוך העיר, במרוצת הדורות, בניינים ואנדרטאות שלהם, למען יראו בני טבריה כוחם ותפארתם – וייראו.

אחד מאלה, שהיה כבן מאה וחמישים שנה, היה הדרניאון, בניין גדול שנבנה בצו של הדריונוס "שחיק עצמות", אותו קיסר רשע שגזר על המילה ועל תלמוד תורה, ואשר ביקר גם בטבריה. ועוד היו מספרים, שאותו בניין ביקש הדריונוס לעשותו מקדש רומי ולהציב בו צלמו של יופיטר. ומתוך שנבנה לבו של אותו רשע, עמד וציחה לקרוא אותו מקדש על שמו, וקראוהו בשמו. אלא שנעשה נס ולא השלים בניינו ועמד בניין זה שאינו גמור בשממונו מאז שבנאוהו. וכיון שהיו מצויים בו פסילים וציורי חיות ודומיהם, מפוסלים ומצוירים על כתליו ותקרתו, היו בני טבריה נמנעים מלעבור לידו מחמת אותם צלמים שהיו גלויים לעין. כחמישים שנה לאחר תקופה זו שלנו נמנו בני טבריה וגמרו להכשיר אותו בניין לבית מרחץ ציבורי, אלא שלא עלה בידם

מחילות ומרתפים גדולים (בר"ר ל"א, י"א). שבהם הסתתרו החכמים משבאו הר' מים עליהם, שנאמר רב הונא: כשהיינו בורחים בתחתיות של בית המדרש הגדול, היו מדליקים נרות עלינו. בשעה שהיו כהים היינו יודעים שהוא יום ובשעה שהיו מבהיקים היינו יודעים שהוא לילה (ירי, פסחים פ"א, כ"ז). אין זאת שהיה "מן הכנסיות העליונות" (ירי, שבת פ"א, ג'), שאותם מחילות ומרתפים גדולים שהיו תחתיו לא יכלו להימצא במישור הקרוב לחוף הכינרת, מה גם שמחילות אלו היו מערות גדולות אשר כמותן נמצאו רבות במרגלות ההר המערבי. ועוד מצינו ש"אין פותחין אותה (את בית הכנסת של העיר) אלא בגובהה של עיר" (תוספתא, מגילה ד'), לפי שכל עיר שגותיה גבוהים מזה של בית הכנסת (של העיר) לסוף תרבה" (שבת י"א, א'). אותו בית מדרש גדול, שהיה אף בית הכנסת המרכזי לטבריה, גם שיפצוהו מחדש – כשלושים שנה לאחר תקופה זו שבה אנו עומדים – והתקינו לו שערים מפוארים ואף ריצפיהו בפסיפס (ירי, שקלים ה', ז'): "בימיר אבן הת וילו לצייר על פסיפס ולא מיחה בידם" (ירי, ע"ז, פ"ג, ה"ד).

ועוד בתי מדרש היינו רואים בטבריה משאנו מסיירים בשביליה. האחד – "בית מדרשו של בר עיטיין" (ירי, ב"ב, פ"ו, ט"ו) ששמו הלך לפניו כאחד הגודעים שבעיר, שבו נהגו להתפלל מדי יום ביומו. שני לו, אך קדום יותר, היה "בית מדרשו של ר' מאיר", שהיו מספרים עליו: "משהיו מהלכין (ר' יוחנן ור' יעקב בר אידי בשבילי טבריא) הראה לו (ר' יעקב בר' יוחנן) בית מדרש אחד ואמר לו: כאן היה רבי מאיר יושב, דורש ואומר שמועה משמו של ר' ישמעאל" (ירי, ברכות פ"ד, ד'). אין זאת שבית מדרשו של ר' מאיר לא היה גדול ונודע בעיר, ואחד מן הקטנים ורבי השנים היה. ואילו בית מדרשו של ר' אמי ור' אסי היה קרוב בין העמודים – שכבר ראינוהו בתחילה – לפי שהיו בו עמודים עומדים של אבן שהיו נושאים עליהם גגו הגדול. בבתי כנסיות היו מתפללים ובבתי מדרשות היו שונים ולומדים ואף מתפללים, ובהמה"ד הגדול היתה מתפנסת הסנהדרין לדון בהלכה. אלא היכן יהיו מתוועדים תלמידי חכמים וחכמי סנהדרין משהם רוצים להיוועד יחד שלא על-מנת לשנות וללמוד או להתפלל ושלא לדון בהלכה? הרי אומר: בבית הועד. "ר' יוחנן עלה לבית הועד והיה ריש לקיש שואלו" שם (ירי, תרו' פ"ת, ה"ד). והיו מספרים עליו, על ר' יוחנן, שכיח שעלה רגזו על חכמים אחדים וביקש שלא להיפגש עמם, "לא ירד לבית הועד. אמרו חכמים: מי ירד להניח דעתו?" (ירי, מגילה פ"א, י"א), שהרי ראש הישיבה היה וראשון לחכמי טבריה בתקופה זו שאנו עומדים בה.

ושניים בתי דין היו לה לטבריה: בית הדין הגדול ובית הדין הקטן, ומושבם – בבית המדרש הגדול היה. "אמר רבי יוסי:

6 מסתבר אפוא, שכל רצפות הפסיפס שנמצאו בבתי הכנסת היהודים, בחפירות הארכיאולוגיות, תקופתן מתחילה המאה הרביעית למניננו, אם כי אותם בתי כנסת שבהם נמצאו רצפות-פסיפס היו יכולים להיות קדומים, כפי שראינו בבית המדרש הגדול שבטבריה.

עגים על הכינרת (תצלום הדד קוללין)

לעיר. אחד – שראינו מצבותיו המפוארות בטרם נכנסנו בשערה המערבי של העיר, וראה לעיל, שהיה מקום קבורתם של עשירים. שני – בדרומה של עיר, בבית הקברות של חמת, כל עוד היתה זו מרוחקת מרחק של מיל מטבריה. משנתמלאה חלקת בית העלמין הזה וטבריה נתחברה לחמת ל"עיר אחת", העתיקו בני טבריה את בית העלמין שלהם לצפונה של העיר, על מורדות ההרים הגולשים מצפון-מערבה של טבריה (וראה 'בית העלמין הקדום'). והיו מספרים שבבית עלמין זה טמונות גם עצמותיהם של רבים רבים מעולי בבל, שציוו במוותם לבניהם להעלות את ארונותיהם ולקברם באדמת טבריה. היה רבא הבבלי אומר על אלה: "משאדם נפטר כאן (בבבל) סופדין לו שם (בטבריה) כך: גדול הוא ב'ש'ש' (היא בבל) ושם לו ב'ר'קת (היא טבריה). ומשמעלים ארזנו לשם (לטבריה) סופדים לו כך: אוהבי שרידים, יושבי רקת, צאו וקבלו הרוגי ע'מק" היא בבל (מגילה ר', א'). ומיום שאמר ר' יוחנן כי "משם (מטבריה) עתידין ליגאל" (ר"ה ל"א, ב'), היינו שאתחלתא דגאולה עתידה להיות בטבריא, וישנ' עפרה אף יקיצו ראשונה, היו רבים מבני ישראל, בין שבארץ ובין שבגולה, שלא ביקשו במוותם אלא שמקום מנוחתם יהא באדמתה של טבריה. אלף שנים ויותר לאחר מכן – מתקופה זו שבה אנו עומדים – דרש החוקר אשתורי הפרחי על רצונם זה של בני ישראל להיקבר בטבריה, ואמר: "דעתידין מתי עיר הקודש טבריא תיבנה ותיכונן לקום בתחיית המתים ארבעים שנה קודם כל העולם" ('כפתור ופרח' פ"ג, דף ל"ג).

✠

תמו ימי חול המועד ותם סיוורנו בטבריה של הימים ההם – באחד מאותם שלושה רגלים שבעשור הרביעי לאלף הרביעי אשר לבריאת העולם – מש"עלינו" לעיר כינרת לחזות בנופה. ברם, אך רק מקצת ראינו, שכן רבים המקומות שנעלמו מאתנו ואחרים שלא הגענו עדיהם, ועוד כאלה שפסחנו עליהם משעברנו בשבילי טבריא לאורכה ולרוחבה של העיר רבתי. וכיון שהגיעה שעתנו לחזור, משאנו עומסים בתרמילינו כל שליטנו מתלמודה של טבריא – יודעים אנו כי שוב נשוב אליה בדרכים אחרות מזו שבאנו הפעם. ואלו – בשאר דפי הספר.

ואילו יוסף ה"קומס", שהיה בן חסותו של הקיסר, בחר בהדריגאון לעשותו כנסייה נוצרית ואף בידו לא עלה, כיון שבני טבריא עמדו עליו לשרפו באש. הוא הספיק רק להקים בין הכתלים הגבוהים כנסייה קטנה, בחלקו של הבניין, וגם זו לא עמדה ימים רבים מחמת זעמם של קנאי טבריה.

ליד בניין מועצת העיר, ה"בול", הציבו הרומים את צ'למא ד'בולי (ירי, ע"ג, ג, מ"ג), שלא היה אלא פסל שנודקר לעיני העוברים ושבים, ללמדך – שכאן רומים יושבים ושליטים המה בעיר. ועוד צלם אחר היה ניצב באחת מכיכרות העיר, שהיה קרוי אדורי צ'למא (שם), הוא "פסל אדורי", והיו בני טבריה קורין אותו "פסל ד'ארוך" לפי שהוא ארוך. והיה כתבנית שאר פסלים של רומיים שהיו מוצבים בארצות קיסרותם, שמי מעיין שמתחתיו פורצים וזורמים יומם וליל דרך זכרותו של אותו פסל, שכל צמא למים יבוא ושתה וכל מבקש ליטול ידיו יבוא ויטול, ונמצא מרכין ראשו ומשתחוה... והיו מספרים על אלה, ש"גמליאל זוגא היה מסתמך בר' שמעון בן לקיש (כיון שמופלג בשנים היה). הגיעו לתבניתא (הוא הפסל), אמר לו: מהו לעבור לפניו? אמר לו: עבור לפניו וסמא עיניו (היינו, עצום עיניו של העובר ובל יראנו); ר' יצחק בר מתנא היה מסתמך ברבי יוחנן (כדרך שהסתמך גמליאל ברש לקיש). הגיעו לצלמא דבולי, אמר לו: מהו לעבור לפניו? אמר לו: עבור לפניו וסמא עיניו; ר' יעקב בר אידי היה מסתמך ברבי יהושע בן לוי. הגיעו לאדורי צלמא, אמר לו: נחום איש קודש-קדשים היה עובר ואתה אינך עובר? – עבור לפניו וסמא עיניו" (שם). ועוד עמוד אחד וגדול הקימו רומיים במרכזה של טבריה, משל לאותם עמודים שהיו קיסרים של רומי נוהגים להציב בערים גדולות לזכר הגבורות והנצחונות שעשו. משהיו בני טבריה עוברים לידו, ליד קלון דטבריא, לא היו מרימים עיניהם אליו, אלא נותנים בו סימנים, שכן תרתי משמע ל'קלון': האחד – 'קלוןס', מלשון יוונית, והוא – עמוד; והשני – 'קלון', מלשון עברי, והוא – חרפה... שאותו עמוד חרפתה של טבריה הוא, על שהיא תחת שלטונם של רומיים, ועל עבודה זרה שבעיר.

✠

מימות ר' שמעון בן-יוחי, שטיהר טבריה מטומאת קברים שנמצאו באדמתה, הקפידו יושביה לקבור מתיהם בבתי קברות שמחוץ

בתי הכנסת שנחשפו בטבריה משה דותן

אשר נחשפה מחפירותיו של סלושץ, ניתן לייחס לראשית קיומו של ביהכ"ג היינו לסוף המאה השלישית. בקרבת מקום לבית הכנסת נחשף אף חלק מבית-קברות יהודי, ובו ארונות-אבן לקבורה ועליהם חקוקים שמותיהם היווניים של הנפטרים (וראה להלן – העורך).

בשעתו ניסה פרופ' סלושץ לזהות בית כנסת זה עם "כְּנִישָׁתָא דְחַמְתָּא" הידועה מן התלמוד. בוודאי ששלבי המאחרים של בית כנסת זה אינם ניתנים לזיהוי האמור, אולם יתכן שלגבי שלבו הקדום של הבניין, ניתן לזהות בית כנסת זה ל"כנישתא דחמתא", אם כי עליו יודעים אנו אך מעט מאד. באותה מידה אמנם אפשר לחפש את "כנישתא דחמתא" בבית הכנסת האחר שנחשף בחמת טבריה, במרחק כ-500 מ' מדרום לזה שנתגלה ע"י פרופ' סלושץ.

בית הכנסת הדרומי

החפירות באתר חמת-טבריה הן לפי שעה היחידות שנערכו בטבריה בקנה מידה נרחב, הכוללות יחידה ארכיטקטונית שלמה, הן בשטחה והן בעומקה הסטראטיגרפי. הודות לכך מתקבלת מחפירות אלו תמונה מאלפת המוסיפה רבות למידע על תולדות טבריה מן המאה השנייה לפני מנין או"ה ועד לתקופה הערבית הקדומה – ימי הגאונים. כאן, בפרוורה הדרומי של העיר חמת – אשר לראשונה היתה עיר נפרדת ולאחר מכן נתחברה עם טבריה לעיר אחת – פרחה יצירה יהודית אשר רק זעיר ממנה נחשף בחפירות. התמונה אשר נתגלתה כאן מלמדת על העיר היהודית הגדולה בארץ-ישראל בימי המשנה והתלמוד.

אין ספק כי המעיינות החמים והמרחצאות שהיו בסמוך סייצו רבות לקיומה ולפיתוחה של טבריה העיר. והנה כאן, סמוך לכינרת ולדרך העתיקה המוליכה לאורכה, נוסד יישוב כבר במאה השנייה לפני מנין או"ה. היישוב שהתפשט על המדרגות – הטרסות המלאכותיות שנמתחו במקביל לחוף הכינרת עד טבריה במערב – נצמד מדרומו לחומת העיר, שעיקרה אמנם מן התקופה הביזנטית, אולם ככל הנראה שהיא נבנתה על גבי חומה קדומה יותר.

עיקרה של השכבה הקדומה בשכבות היישוב (IV) הם שרידי בניינים רגילים הבנויים על יסודות אבן, וכן תנורים וכלי-חרס המעידים על קיומם של בתים פרטיים. לפי הממצאים, ובעיקר לפי המטבעות הקדומות שנמצאו באתר, יש לייחס יישוב קדום זה למאה השנייה לפני מנין או"ה. עם זאת ברור, שהיישוב הוסיף להתקיים במקום אף במאה הראשונה שלפני מנין או"ה, כי במקום נמצאו מטבעותיו של אלכסנדר ינאי, אשר בימיו כבר היו הגליל ים כינרת ביד היהודים. מאחר שנחשפו רק קטעים קטנים משכבת היישוב של התקופה הזאת, אין לדעת בוודאות

בית הכנסת הצפוני בחמת-טבריה נחשף ע"י פרופ' ב' סלושץ בשנת התרפ"א (1921), והיתה זו אחת החפירות הראשונות של "החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה". הבניין העיקרי שנחשף בחפירה הוא בית כנסת מטיפוס בסייליקה, שכיוונה צפון-דרום, אשר שני טורים של עמודים חילקה לאולם תווך ולשתי סיטראות וחצר מצד מזרח. שלושה פתחי הבניין היו מצרים בצד צפון, ובקצהו הדרומי של אולם התווך עמדה, ככל הנראה, ארן הקודש, ואילו בסיטרא המזרחית עמדה הקתדרה. לפי שרידי הפסיפסים וכיוון הכניסה שהוא מצד שמנגד לירושלים, אין בית כנסת זה – כפי שנחשף בשלבו העיקרי – קדום לסוף המאה הרביעית למנין או"ה. הבאים לבית כנסת מטיפוס זה היו נכנסים בכניסות שהיו מצויות בקיר אשר מנגד לירושלים, עוברים דרך האולם ופונים בשעת התפילה לעבר ירושלים. ברם, לפי שרידי הרצפות שנמצאו מתחת לרצפה האחרונה, וכן לפי ממצאים שונים, נראה שבית כנסת זה היה קיים לפחות מסוף המאה השלישית למנין או"ה. ולפי הממצאים המאוחרים ביותר ש' להנחת, כי בשלבו האחרון שימש בית כנסת זה את יהודי טבריה אף במאות השביעית והשמינית למנין או"ה. את זמנה של המנורה היפה בת שבעה הקנים, המגולפת באבן-גיר קשה,

הפסיפס ברצפת בית הכנסת אשר בחמת, כפי שנתגלה בחפירותיו של פרופ' ב' סלושץ בשנת התרפ"א (1921) וצדד ביד א' אורלנד

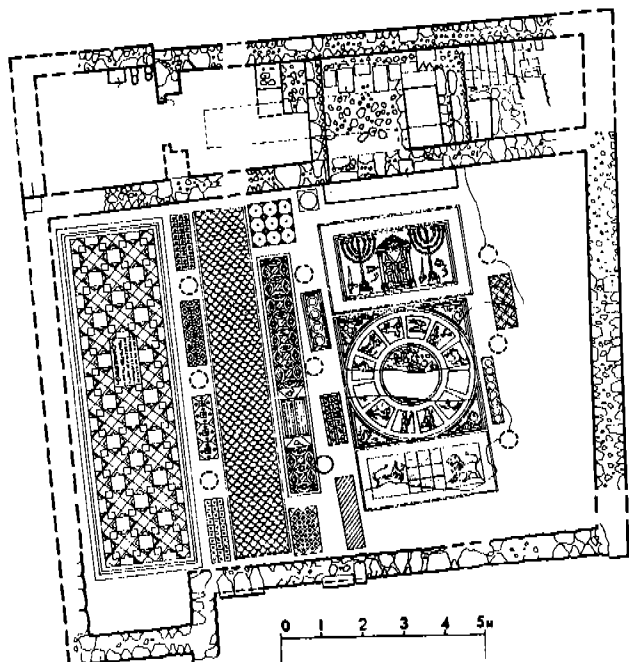

החפירות אשר בחמת שנעשו ע"י ד"ר מ' יותן - מבט מצפון-מזרח לדרום-מערב (תצלום ~ שורג)

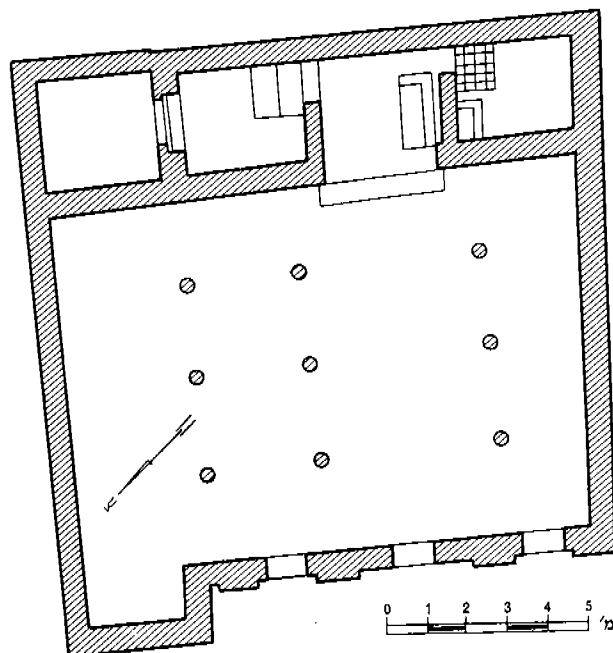
רחב-ידיים, שממדיו היו 40×60 מ' בקירוב. עיקרו של הבניין הוא חצר מרכזית שרצפתה היתה מכוסה חול ושורת אולמות וחדרים מקיפה אותה חצר משלושה עבריה, ויתכן גם מצדה הצפוני המכוסה עדיין במבנים המאוחרים. בקיר המזרחי נמצאו שני פתחים, וודאי שהבניין הגדול, הבנוי לפחות בחלקו שתי קומות, היה בניין ציבורי. לפי תוכניתו היסודית יתכן שהוא שימש כגימנסיון או פלסטרא הקשור למרחצאות החמים. גימנסיונים ופלסטראות אשר שימשו בעיקר לאמון גופני ולתחרויות, נודעו בק היהודים בארץ-ישראל כבר קודם לכן. אותו זמן היו קיימים מקדשים של ויאוס ושל היגיאָה ליד המרחצאות החמים. עם זאת לא מן הנמנע,

אם היה קשר בין היישוב הזה לבין המעיינות החמים הסמוכים. אולם נראה, שהמעיינות היו גורם בלתי מבוטל בהקמת היישוב שלידו ובפיתוחו.

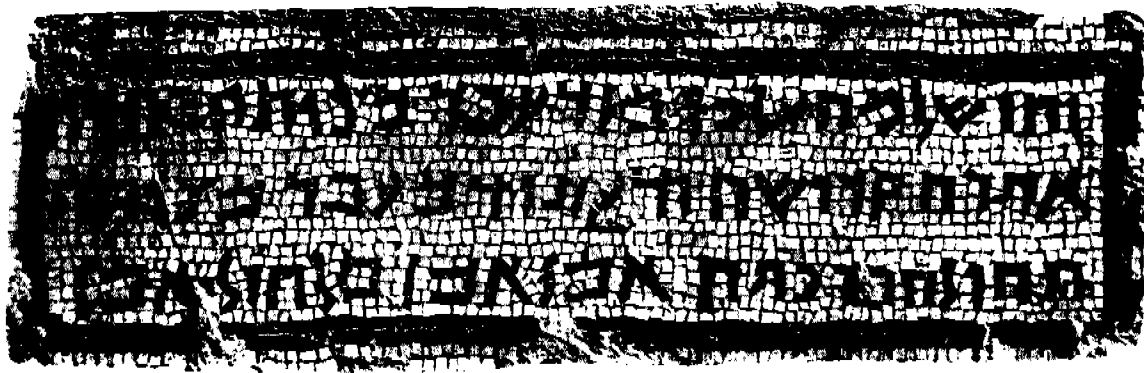
אין לדעת מתי חרב או נעזב יישוב קדום זה. אולם וודאי הוא כי הדבר אירע עוד לפני ייסודה של העיר טבריה, כי אופיים של השרידים שמעליו (שכבה III) מעיד עליהם, שהם שייכים למאה הראשונה למניין או"ה; ויתכן אולי כי ראשיתה של שכבה III הוא בתקופת התנופה העצומה של הבנייה, אשר ליוותה את הקמת העיר טבריה ע"י הורדוס אנטיפס, בסוף העשור השני למניין או"ה, לערך. בשכבה זו נחשפה כמחציתו של בניין

תרשים סכימטי של רצפת הפסיפס בבהכ"נ של סוירוס ("קדמוניות")

תכנית בית הכנסת של סוירוס, שכבה 2 א' ("קדמוניות")

כתובת הפסיפס הארמית מבית
הכנסת של סוירוס, שכבה 2 א'

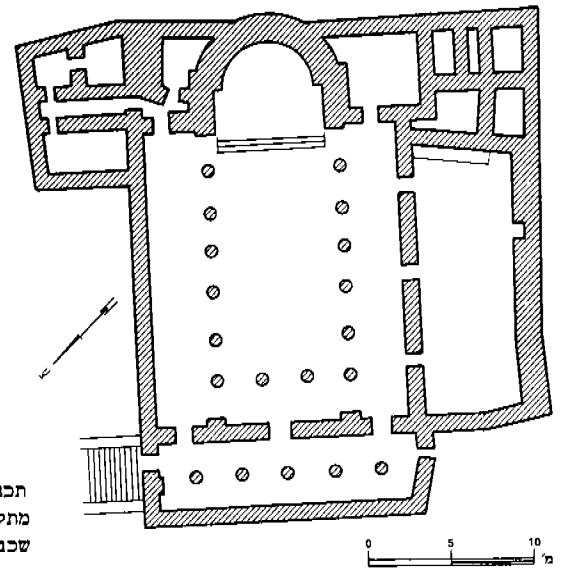
בכל טור) לארבעה אולמות, אשר הרחב שביניהם (השני ממערב) הוא אולם התוֹחַךְ. בהשוואה לביהכ"נ הקודם, הרי שהשינוי הוא בעיקרו בכיוון הכניסה, שמאז בנייתו ואילך היתה הכניסה אליו מצד צפון, ואילו הכניסה הקודמת, שהיתה מצד דרום-מזרח, נסגרה. בחלק מן הפרחדור, מול אולם התוֹחַךְ, הוקם תא מוגבה שבו הועמד כפי הנראה ארון הקודש. קירות האולמות טיחו ונמשחו בצוירים רב-גוניים. השריד החשוב ביותר הן רצפות הפסיפס המפוארות. הפסיפסים המצויים בסיטראות הם בעלי דגמים גיאומטריים בעיקרם, ואילו התיאורים החשובים היו מצויים באולם התוֹחַךְ. הרצפה כאן חולקה לשלושה סְפִינִים: בדרומי – הקרוב ביותר לארון הקודש – מתואר ארון הקודש עצמו, ומשני צדדיו מצוירת מנורה דולקת בעלת שבעה קנים, אשר שלהבותיה פונים למרכזה. משני צדי המנורות – ארבעה המינים, וכן שופר ומחנתה. בספך המרכזי מתואר גלגל המזלות ובארבע פינותיו של הספך צוירו פרוטומות של נשים, המסמלות את ארבע עונות השנה בשמותיהן העבריים: תשרי, טבת, ניסן, תמוז. במרכז גלגל המזלות מצויה דמותו של הליוס, אל השמש הנוהג בשמים במרכבת-טוסים. חלק מן הדמות והמרכבה הרוס, אולם לפי הטיפוס של דמות הרוכב הצעיר, בעל הלבוש ושאר הסמלים הקיסריים הרומיים, ברור כי זו היא דמותו של סול איניקטוס, האל העליון של האימפריה הרומית במאות השלישית והרביעית למניין א"ה. בתקופה זו זוהתה דמות זו בדמותו של הקיסר הרומי, אולם נראה, שלגבי מקימי בית הכנסת לא היתה דמות זאת אלא אינש של השמש כמרכז היקום. בספך הצפוני מצויה כתובת יוונית מאוגפת ע"י זוג אריות. לפי כתובת זו למדים אנן, כי ראש המייסדים של הבניין היה איש בשם סוירוס "עבדן של הנשיאים המזהירים", כנראה תואר לאחד ממקורביו של נשיא הסנהדרין בטבריה. ובכתובת יוונית אחרת נאמר: "סוירוס... כילה (את מלאכת הבניין) תהילה לו וליליוס הפרנס". אולם לא רק על מקימי הבניין למדים אנן מן הכתובות. מכתובת ארמית שבפסיפס למדים אנן במפורש, כי הבניין הוא בית-כנסת – "אתרא קדישא", חו לשון הכתובת: "יהי שלמה על כל מן דעבד מצותה תהי לה ברכתה אמן אמן סלה ולי אמן" (= יהיה השלום על כל מי שיעשה המצווה בזה המקום הקדוש והעתיד לעשות המצווה תהי לו הברכה, אמן אמן סלה ולי אמן). באשר לתקופת בניינו של בית הכנסת של סוירוס, נראה כי האמנות ההלניסטית-רומית של התקופה השפיעה על המרכז היהודי הגדול שבטבריה, בימי תור הזהב של נשיאי הסנהדרין, אשר מייסדי בית הכנסת היו כנראה ממקורביהם. בית כנסת זה חרב ככל הנראה במאה החמישית למניין א"ה ומעליה הוקם בית כנסת חדש (ב1). לא במבנהו בלבד שונה בית-כנסת זה מקודמיו. אלא שבו בזמן שקודמיו היו מבודדים בשטח, היה בניין זה כחלק אורגני מן הסביבה, שבה היו מצויים

שחלק מן הבניין, בעיקר בתקופה שלאחר המלחמה עם הרומאים, שימש כבית-כנסת, כי מעל לבניין זה נבנו לאחר מכן בנייני בתי כנסת זה על גבי זה במשך דורות ארוכים. מן המימצא שנחשף בבניין – ואשר יתכן שיש לו קשר עם ייעודו – יש לציין גביע וכוכית מיוחד במינו, שהוא מוכסף מבפנים ומעוטר בתבליטים מבחוץ. אשר לתקופת קיומו של הבניין, הרי נוסף לכלי החרס יש בידיו עדות של מטבעות שנתן ליחסן לתקופת הבניין. הקדומה שבהן היא מימי הורדוס אנטיפס, ואילו המאוחרת ככולן היא מימי טריינוס קיסר. לפיכך נראה, כי במחצית הראשונה של המאה השנייה למניין א"ה נהרס הבניין, ויתכן בימי מרד בר-כוכבא. מעל לשרידי הוקם בניין שונה בתכלית, המבטא בצורה ברורה את אופייה היהודי של אוכלוסיית חמת-טבריה בראשית המאה השלישית למניין א"ה, עם ראשית ישיבת הסנהדרין בטבריה והיותה למרכז הרוחני של יהודי ארץ-ישראל.

הבניין העיקרי שנחפר בשכבה הבאה (II ב) היה בניין בסיליקה, שממדיו הם 13 × 14 מ', אשר היתה מחולקת על ידי שלושה טורי עמודים – שלושה בכל טור – לארבעה אולמות מאורכים. מצד דרום היה מחובר לבסיליקה פרחדור ובו היתה כניסה מצד מזרח. שרידי הפסיפס שנמצאו בכמה מקומות ברצפה מעידים, כי כנראה היו כל הרצפות מכוסות בפסיפסים, כמו בבתי הכנסת שנבנו מעליה. פנינה הצפונית-מזרחית של הבניין היה כפי הנראה חדר מדרגות שהובילו לקומה העליונה או לגג. לפי תוכניתו היה זה בניין רוחבי, היינו שהכניסה אליו היתה בצד הצלע הארוכה יותר. במבנהו, הרי שבית כנסת זה ממשיך במידה רבה את מסורת בתי הכנסת הקדומים, וההבדל העיקרי שבינו לבניהם הוא בתוספת של סיטרא ממזרח הבניין ע"י הקמת שורה של עמודים. ע"כ נוצר אולם תוֹחַךְ ושלוש סיטראות, במקום אולם וסיטרא מכל צד. יתכן שהסיטרא הנוספת שימשה לתפילת נשים, כשמחיצה כל-שהיא מבדילה בינה לבין הסיטראות האחרות. נוסף לכל היו המתפללים נכנסים מן הצד הפונה לירושלים ועדיין לא היה בו מקום קבוע לארון הקודש. לעומת זאת מעידים הפסיפס המעוטר ו"רוחביותו" של הבניין, כי לפנינו בית-כנסת מראשית שלב המעבר בין טיפוס בתי הכנסת הקדומים שבארץ, אשר עיקרם הוא מסוף המאה השנייה וראשית השלישית, לבין הטיפוס הנפוץ שמסוף המאה הרביעית למניין א"ה ואילך (ור' להלן). אף הממצא מעיד כי בית כנסת זה נבנה לא מאוחר מאשר ראשית המאה השלישית למניין א"ה.

עם חורבנו – לפחות חלק מבניין זה, וכנראה בסוף המאה הג' – הוקם בנין חדש (IIא) שהשתמש בעיקרי התוכנית של ביהכ"נ הקודם, אולם במספר שינויים חשובים. מאחר שרובו של בית הכנסת נחשף וניתן לראותו גם כיום, מן הראוי הוא לעמוד כאן על תיאורו.

הבניין הוא בסיליקה כמעט ריבועית, וממדיה הם 13 × 14 מ'. הבסיליקה מחולקת ע"י שלושה טורי עמודים (שלושה עמודים

בית כנסת זה וסביבתו נהרסו כפי הנראה משחזור הביזנטים וכבשו את הארץ מידי הפרסים בשנת 628 למניין או"ה. בבית הכנסת האחרון (א) שהוקם על חורבות קודמו יש אך שינויים מעטים, ואחד החשובים שבהם הוא אולם מקורה המצוי בחצר, ויתכן ששימש כבית מדרש. ראויים כ"כ לציון השינויים שחלו בפסיפסים. הפעם מצויים בהם דגמים הנדסיים בלבד ותיאור מנורה סכימאטית בת שבעה קנים. בית-כנסת זה, וכן המבנים המצורפים אליו, מעידים על פעילות עניפה בקהילה. חפצים רבים, כלי-חרס חכוכית וכן מטבעות, נמצאו בחנויות שליד בית האורחים. כל אלה, כולל גרות עם כתובות ערביות וכתובת-הקדשה ארמית על פך חרס, הם מן התקופה האומיית וראשית התקופה העבאסית. נראה כי היתה זאת תקופת פעילות רבה בבית הכנסת ובסביבתו.

האתר וביהכ"ג שבתוכו חרבו כנראה ברעש האדמה הגדול שפקד את טבריה בכ"ג בשבט, ד' אלפים תק"ט ליצירה – 18 בינואר 748 למנין או"ה. ברעש זה נהרסו בתי כנסת רבים, כעדותו של מיכאל הסורי שהרעש החרב "שלושים בתי כנסיות של יהודים ודברים טבעיים נפלאים ובתי מרחץ" . . . על חורבות בית כנסת זה התקיימו במשך מאות בשנים מבנים שונים: אסמים, מחסנים ובתי-מגורים ארעיים, ששימשו את אוכלוסייתה של טבריה בתקופת ימי הביניים.

1. כאשר לתאריך הרעש – ראה גם שער שני 'שימי לך תמרורים', וכן 'פייטני טבריה הקדומים' – העורך.

רחוב על חנויותיו, שער וחומת העיר ואף אכסניית-אורחים ומבני "שירות אחרים. המבנה של בית הכנסת עצמו דומה לבסיליקה ביזנטית, ומידותיה החיצוניות הן 24 × 31 מ'; שני טורי עמודים חילקו את הבנין לאולם תווך ושתי סיטראות, וטור עמודים שלישי עבר בקצה הצפוני, לרוחב אולם התווך, וכך נוצר פרונאוס. אל צלעו הצפונית של הבנין היה מחובר נארתיקס. בצלע זאת היו מצויים שלוש הפתחים הראשיים של הבנין, היינו שכיוון הכניסה היה כאן ממול ירושלים. מאולם התווך הוליכו שלוש מדרגות אל אפסיס שפנתה דרומה, ומשני צדיה של האפסיס חוברו אליה חדרים, כשבאחד מהם היתה מצויה קופת בית הכנסת. מן הסיטרא המערבית היתה יציאה לחצר שנבלה ברחוב. רצפותיהם של האולמות כוסו בפסיפסים, שרק קטעים מהם נשתמרו, ובהם תיאורים מעולם הצומח והחי – כאלה הידועים מרצפות פסיפסים של המאות החמישית והשישית למנין או"ה.

שרידים ארכיאולוגיים מטבריה הקדומה מרדכי היילפרין

"החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה", ותוצאותיה פורסמו בקובץ הראשון של החברה שבעריכת החופר. (וראה 'בתי הכנסת שנחשפו' – העורך).

בין שאר הממצאים, שנתגלו ע"י סלושן בשתי עונות החפירות, ראוי להזכיר את מנורת האבן המפורסמת, המוצבת כיום במחיצתן ישראל; לוח השיש עם פיתוחי המנורה והשופר; לוח השיש עם פיתוחי הרימונים, הענבים והעלים; לוח השיש עם פך השמן והאשכול. כל אלה הם חלקים מסורג ביהכ"ג. נוסף לאלה מצא פרופ' סלושן בחפירה אחרת, בביהכ"ג הקדום, הצפוני, של טבריה גם כתובות קבורה. אחת מהן, ששבריה נמצאו ע"י הרב י"מ טולידאנו ז"ל, מזכירה נפטרים מנהואנד (פרס). שנקברו בטבריה בשנת 1066 למנין או"ה. כתובת קבורה מעניינת אחרת היא משנת 978 (כתובה ערבית-כופית) שנתגלתה בין האבנים ברצפת ביהכ"ג הנ"ל. בכתובת זו נזכרת אשה נוצרית שמוצאה מן החורן, ותאריך מותה מחושב גם לפי בריאת העולם וגם לפי ההיג'רה (הלוח המוסלמי).

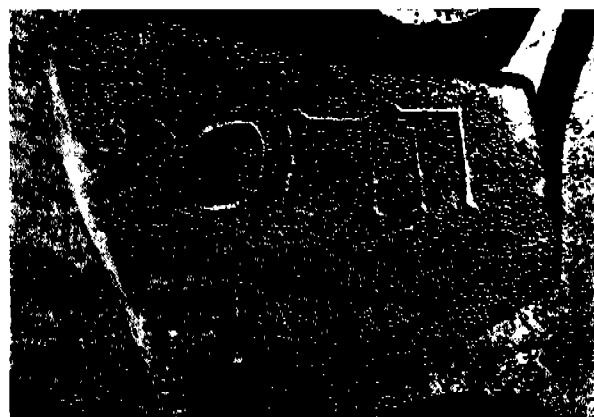
לאחר מחצית יובל שנים חודשו החפירות ע"י המהנדס העירוני ג' לנדאו מצפון למצודה. בחפירות אלו נחשפה שורת קברים מתקופת המשנה והתלמוד. על אלה ועל שרידים עתיקים אחרים

טבריה, בירת הגליל והיהדות בתקופה של קרוב לשמונה מאות שנה, היא עיר אשר ישובה היהודי קיים קרוב לאלפיים שנה, ואם נכלול בה גם את פרבריה הדרומי חמת, הרי שיישובה מתקרב ל-4,000 שנים, מאז נוצלו מעיינותיה החמים – "חמי טבריה". ניתן היה לצפות איפוא, שתקופה ארוכה זו תיתן אותותיה בשרידים ארכיאולוגיים רבים, אך לצערנו טבריה היא כמעט היחידה בין שאר הערים החשובות בארץ, שטרם חפרו בה ביסודיות ולפיכך מצויים בידינו מטבריה הקדומה, יחסית, רק שרידים מועטים. משרידי חומותיה של טבריה הקדומה ראויים לציון שני שרידי חומות שנבנו ע"י מייסדה, הורדוס אנטיפס, והם: בצפון העיר הקדומה, בקיר המזרחי של המנזר היווני-אורתודוקסי; ובדרומה של העיר הקדומה, מדרום לקטע החומה הנכנסת לים. חומות העיר העתיקה של היום, שזמנן מן המאה ה"ח למנין או"ה, הושחתו כנראה על יסודות חומתו הצלבנית של טנקרד "נסיך הגליל" (1100).

תחילתן של החפירות הארכיאולוגיות בטבריה רבת, הכוללת את חמת, היא בכסלו התרפ"א (1920), כאשר פרופ' נחום סלושן ז"ל החל בחפירת בית-כנסת קדום, ששרידיו נתגלו בעת סלילת הכביש טבריה-צמח. היתה זו חפירתה המדעית הראשונה של

(עובדי ביה"ח הסקוטי) וחלק מצא מקומו במחיצת העירוני. ואלו הכתובות: (א) על שבר דופן של ארץ-מתים משיש לבן חקוקה "שלום", (ב) כנ"ל ועליו התחלת כתובת: "הדן מש" (כבא. . .) דפלוני בן אלמוני "שלום"; גם משקוף בזלת עם עיטור עגול באמצעו, ועליו כתובת בת שורה אחת שלא פוענחה בבירור, אך נראה שהיא כוללת את שם הנפטר ושם אביו. כל אלו כתובות באותיות עבריות מרובעות וחרוטות על אבן, האופייניות לתקופת המשנה והתלמוד.

שאר הכתובות שפרסם שובה, לשונן יוונית, והן כתובות-קבורה של יהודים תושבי טבריה, או כאלה שעצמותיהם הובאו אליה לאחר מותם: (א) "מצבת זכרון של ויטאס בן אליאב בן ויטאס מאלכסנדריה" – בשעה שהשם אליאב הוא תנכ"י, הרי השם ויטאס מקביל לשם העברי "חיים" או "חייא", וזה האחרון היה נפוץ בטבריה באותה תקופה, (ב) "לתתימרה בת שמואל" אשת ליאונטיוס – וכתובת האחרת (כתובת ג) המזכירה אשה ממשפחת ראש מועצת הזקנים של קהילת אנטיוכיה (בסוריה), שחתנו היה ראש ביהכ"נ של אנשי אותה עיר. הכתובות האחרות שנמצאו בחמת הן: "מצבת יוסטוס בן איסידורוס חבר המועצה" – ארץ מתים עם כתובת יוונית זו נמצא אמנם בחורבות חמת, אך ייתכן שהנפטר היה חבר מועצת העיר טבריה, הנזכרת פעמים אחדות

דופן ארץ-קבורה עשוי שיש לבן ועליו חקוק: "הדן מש..." (המחיצת לעתיקות טבריה)

פירסם לנדאו את מאמרו "מקומה של טבריה" (קובץ 'ארץ כינרות', ולאח"כ בקובץ 'כל ארץ נפתלי') בצירוף שרטוט חומתיה של העיר הקדומה.

בשנות החמישים חפר בטבריה מר בצלאל רבני ז"ל, בעזרת רעייתו תרצה המנוחה, חפירות שיטתיות ראשונות בשטח האתר הקדום (וראה להלן סקירתה של א' בלהורן, מנהלת המחיצת העירוני – העורך). רבני חשף את בית המרחץ העירוני, ה"דמוסיון", את השוק ה"אגורה", וכנראה גם קיר של בנין ציבורי חשוב – אולי בנין מועצת העיר, ה"בוליו".

מצפון לאתר חפירתו של רבני עומדים עד היום שרידי ה"הדריניאון", המקדש האילי שבנייתו לא הושלמה, אשר נבנה בסקודת הקיסר הדריונוס "שחיק עצמות", ומאוחר יותר (335) שימש בחלקו ככנסייה נוצרית ראשונה בטבריה, מיסודו של המומר יוסף ה"קומס". עמודי שחם גבוהים אלה הם בוזנטיים שרידי יחיד מצבחה של טבריה הרומית-הקיסרית, פרט למצבות-קבורה רומיות.

בשנת התשכ"ד חשף ד"ר מ' דותן את בתי הכנסת של חמת (וראה סקירתו – העורך), ומר א' דרוקס חפר כנסייה בוזנטית ("בסיליקה") ממזרח לחפירתו של רבני. באותה תקופה נערכו חפירות אחרות לרגל עבודות "המוביל המלח", ובזמן השתתפו הארכיאולוגים: ד' בהט, י' דיין, א' קמפינסקי ו' שפירא. באביב התשל"ב ניהל מר ג' אדלמן חפירת הצלה בצפון-מערב האתר הקדום של העיר. ברם, רק חפירות שיטתיות, אשר להן מייחלים כל שוחרי ידע העבר, תחשופנה את "שפוני טמוני אדמת טבריה". בזמנים ובאתרים שונים נתגלו בשטחה של טבריה ארונות-קבורה של שאינם יהודים (וראה לעיל), של חיילים ואזרחים רומיים (ביוונית וברומית), וכמובן גם מצבות-קבורה או ארונות עם כתובות ארמיות-עבריות. אלו פורסמו ע"י מו"ר פרופ' מ' שובה ז"ל במאמרו "מה אנו לומדים על טבריה מן הכתובות" ('ספר יוחנן לו' ולאח"כ 'ארץ כינרות' וכן 'כל ארץ נפתלי'). חלק מן הכתובות מצר באוספיהם של ד"ר טוראנס וגב' ארטאן

ארץ-קבורה, סרקופאג, עשוי אבן, ובו שרידי עצמות – כפי שנמצא ע"י ג. סלשץ בחפירותיו בשנת התרפ"א (1921). תצלום י' בן-דוב (הארכיון הציני המרכזי)

בירושלמי, שהיה לה ביכ"נ מיוחד שנקרא "כְּנִישְׁתָּא דְּבִלְיָ". כתובת אחרת מחמת מזכירה את "סימאכוס בר יוסטוס". מן הראר לציין שהשם "יוסטוס" היה נפוץ מאד בטבריה בימי המרד הגדול נגד רומי (וראה שער שני "ייסודה של עיר" – העורך). הכתובת האחרונה שמביא שובה כמצבת קבורה היא של סיריקיוס, ועליה המלים: "לשם תודה לאדוננו סיריקיוס שנפטר אנו עבדיך הקיימנו". סיריקיוס זה נזכר בשמו "סיריקין", ומקום קברו היה מפורסם בימי ריש לקיש (ירושלמי, עירובין פ"ה, ע"א). כ"כ נמצאה ברומא מצבת קבורה של טברייני שכתובתה יוונית: "אילופיס מטבריה והבנים שלו יוסטוס ואילופיס העברים, יחד עם אביהם מונחם פה" (מוצגת במחיאק "תרמה", רומא). מצבה דומה נמצאה בדלמטיה והיא מהמאה השנייה למניין או"ה, מתקופת טיהורה של טבריה על-ידי רשב"י, שאז גדל ישובה של טבריה בהשוואה לפני כן. על המצבה חקוק: "אורליוס דיוניסוס היהודי הטברייני, נפטר בגיל 50 שנה, אב לשלושה בנים" (ההדגשה – מ"ה). הכתובת אמנם כתובה באותיות יווניות, אולם הלשון היא לטינית, כיאה לחלק המערבי של הקיסרות הרומית. כתובת זו היא התגלית הקדומה ביותר שנמצאה עד כה, המוכיחה על גולה יהודית ביוגוסלביה – אותה ארץ ממנה עמדו לישראל שני הרמטכ"לים האחרונים (חבר תולדות יהודי יוגוסלביה, עמ' 30).

נוסף לאלו יש להזכיר את האפיגרמה (מכתם, שיר-חכמה) של אמאנדוס שנמצאה בחמת. גבור המכתם שירת בצבא רומי, ולא ברור אם היה בן ברית אם לאו. והרי הנוסח בתרגומו של שובה: "פה אני נח, אמאנדוס, מכל תפנוק נהייתי/אורך ימים לי ניתן, רוב שנים כאלים/ובכבוד בצבא בראש כיתת עשרה הייתי /גם לאחר מותי חי נשאר שם תהילתי. /מי כמוני חי בעדנה בכל בני חלד/מי במולדתו כה רבות נאהב/בך רבבות גברים דגול הייתי... /נכספה לי עירי, היא קְּלִתְנִי, /טבריה".

פרופ' מ' אבי-יונה פירסם שתי כתובות קבורה של חיילים רומיים, שהיו מוצבים כנראה בטבריה ונקברו בה. מצבות אלו שימשו שימוש משני כאבני-בניין בחומת טבריה מימי רבי יהודה נשיאה (השני), שנבנתה בשנת 235 למניין או"ה, לערך. מכאן שזמנן קדם לתאריך זה. בכתובות מחכרים הלגיונות שבהם שרתו הנפטרים ('בימי רומא וביזנטיון, עמ' 249, הערה 3). ולסיום יש להזכיר כתובת קבורה המצויה כיום בקיר בית כנסת הרמב"ם שבעיר העתיקה.

סיכום הידיעות, שנשאבו מן הכתובות השונות יכול להוכיח מספר עובדות: (א) רובם המכריע של תושבי טבריה, בכל תקופת גדולתה של העיר (מימי מרד בר-כוכבא ועד לכיבוש הפאטימי, היינו, מאמצע המאה השנייה ועד לאמצע המאה העשירית למנינם) היו יהודים, (ב) עד למאה החמישית, היינו לאחר ביטול הנשיאות ומות הנשיא האחרון, רבן גמליאל השש "בתראה" (426), לא הצליחה הנצרות להכות שורשים בטבריה, (ג) טבריה עמדה בקשרים תרבותיים וכלכליים עם הערים החשובות של האימפריה הרומית המזרחית, כגון אלכסנדריה של מצרים ואנטיוכיה של סוריה, וכן עם רומי עצמה שבה התקיימה תחנה (Statio), מקום לינה ומרכז לעסקים לאנשי טבריה, (ד) הכתובות מאשרות אישור

מלא את ידיעותינו מן הספרות התלמודית, ובעיקר הירושלמי, לגבי שמות מקומות ואנשים, וכן מוכחת העובדה שטבריה שימשה בעיקר לאחר חורבן בית-שערים (351), כמקום קבורה מרכזי ליהדות התפוצה המזרחית. דוגמה לכך הוא גם קברו של הרמב"ם ומצבת קבר נכדו (וראה 'אתרים' – העורך).

ממצאים בודדים אחרים הם: כתובות שונות (על גבי אבנים); תבליט האריות (כיום במחיאק העירוני); ארונות קבורה; דלתות בולת של בנייני קבורה (במחיאק העירוני ובמחיאק רוקפלר); מטבעות, שטביעתם בטבריה (וראה 'מטבעות טבריה' – העורך); עמודים, כותרות וחלקי-בניין מגולפים (במחיאק העירוני); כלים שונים מחרס, מזכוכית, מתרסנה, מברונזה ומאבק, שנתגלו בחפירות ובמצואות מקריות (במחיאק העירוני); חלקי אמת המים של ביריניק, שהובילה מים ממעיין יבנאל (פג'אס), במרחק של כ-15 ק"מ עד למרכז העיר הקדומה של סוף הבית השני;

השער החצוב מאבן בולת שנמצא בשטח ביה"ע הקדום. שער זה, יחד עם שני הדומה לו, נקבעו בשימוש משני עברי פתח ביתו של עובדיה לוי (המכונה עבדללה קוקאש) שהיה ברחוב הראשי בעיר העתיקה. כיום מצר שער אחד ב"מחיאק לעתיקות טבריה"

שרידים ארכיאולוגיים אלה מעשירים את ידיעותינו על עברה המפואר של טבריה, אולם עינינו נשאות אל עתידה של טבריה המתחדשת וגם אל טבריה "התחתית", זו הקבורה תחת מפולות של רעידות האדמה וכיבושי זרים – טבריה של דורות עברו.

ברכת-אגירה למי גשמים, שנשארו עדיין לפליטה: בהר ביריניקי (קצר פְּנֵת אֶל-מַלְיָךְ), ע"י ביה"ע החדש (שנבנתה כנראה ע"י דונה גראסיה), וכן הכריכה שליד השער הדרומי של העיר העתיקה.

בית המרחץ הביזנטי והשוק אלישבע בלהורן

סביבו שוק רחב-ידיים (Agora), אשר בחלקו הגדול היה בנוי מאבני בנינים מן התקופות הקדומות יותר, בעיקר מתקופת התלמוד, שהוכנסו לשימוש משני.

את השוק הגדול חצה רחוב רחב שנתמשך מדרום לצפון, ה"קָרְדו" (Cardo), אשר הוביל מן השער הדרומי, שמיקומו נתגלה בשני מגדליו העגולים שהתנשאו משני צדדיו, עד לשער הצפוני, שמיקומו משוער בלבד.

במשך כל שנות החמישים המשיך מר ב' רבני בחפירותיו במקום בתנאים קשים ביותר, עם פועלי דחק, ולידו עזרת לו במסירות נאמנה רעייתו תרצה ז"ל. שניהם התגוררו בטבריה בתנאי מגורים פרימיטיביים ביותר, ועל אף זאת, וכן על אף העזרה הדלה שניתנה להם, המשיכו שניהם במפעלם מתוך מסירות נפש במטרה להוסיף ידע ולשמר את השרידים מעברה המפואר של טבריה. שניהם גם עבדו בתוככי העיר העתיקה, בסביבת המצודה הד'הארית, וחשפו מאוסוליאום וסארקופאגים מפוארים של בית העלמין העתיק שבטבריה מתקופת התלמוד. כן ערך ב' רבני סקר מדויק של הסביבה, בעיקר בצפון העיר – בואדי חמאם, בואדי עמוד, באַרְפֶּל, בחוקוק, בגינוסר, בסַעֲצ'ה ובמגדל. בקיץ התשי"ט (1959), בחפירה בחירבת מינים שמצפון לקיבוץ גינוסר, נפגע בצלאל רבני מעקצת צירעה ונפטר. רעייתו תרצה אמנם המשיכה בדרך שהלכו בה שניהם עד לפטירתו, אולם בשנת התשכ"ה (1965) שמה קץ לחייה והיא בת 33.

בשנת התש"י (1950) ביקשה עיריית טבריה להקים בניין מלתחה ליד מגרש הכדורגל שמדרום לעיר, למרגלות הר ביריניקי. משהחלו בחפירות לצורך בניית היסודות, נתקלו החופרים בשרידים עתיקים וביניהם גם במשטח של פסיפס. מר בצלאל רבני ז"ל, שכיהן באותה תקופה כפקח אגף העתיקות בטבריה וסביבתה, החל לחשוף אותה רצפת פסיפס שנתגלתה, וכעבור זמן מועט התברר כי במקום היה מצוי בית מרחץ ביזנטי. כתוצאה מכך העבירה העירייה את מגרש הכדורגל למקום אחר, ובאותו מקום הוחל בחפירות ארכיאולוגיות סדירות בראשותו של בצלאל רבני.

מעונת חפירה אחת למשנה התרחב שטח החפירות. בתחילה נתגלה בית-מרחץ רחב-ידיים ובו רצפות עשירות פסיפסים יפים ומעניינים. באחת הרצפות מופיעות דמויות של עופות-מים, דגים ויונים, ובאחרת – דמויות של כל מיני בעלי חיים וצמחים. לבית מרחץ זה היה פריגידאריום (Frigidarium) טפידאריום (Tepidarium) וקלידאריום (Calidarium) – חדרי צינן וחימום וכן היפוקאוסט (Hypocaust – מערכת הסקה) יפה במיוחד הבנוי לוחות חרס בצורה אומנותית. כמו-כן נתגלו בבית המרחץ בריכות רחצה ואמבטיות פרטיות ואף בריכה תת-קרקעית לרחצה במים מינראליים שהובאו למקום ממעיינות המים החמים.

נראה שבית מרחץ זה היה בתקופה הביזנטית המרחץ העיקרי לעיר טבריה. מקומו היה במרכז העיר ובין השאר שימש גם כמקום מפגש ציבורי לבני העיר וסביבתה. בתקופה בית אומייה התפתח

קנקנית חרס מזוגנת (1) ופך חרס (2) מן המאה ה-8 למניין או"ה. נמצאו בחפירות בצלאל רבני בשנת התשי"ד (1954/5) (ברשותו האדיבה של אגף העתיקות והמוזיאונים – משרד החינוך והתרבות)

מטבעות טבריה בימי רומי אריה קינדלר

למעלה מאלף שנים, החל משנת 19/20 לספירה ועד 1067/8 למניינם, הטביעו מטבעות בעיר טבריה. לפי סוגי המטבעות ומטביעיהם מתחלקת תקופה זו לשלוש תקופות-משנה: (א) מטבעות בני בית הורדוס – משנת 19/20 לסה"נ שבה הטביע הורדוס אנטיפס מייסד טבריה, לראשונה, מטבע לייסודה של עירו, ושאר מטבעותיו שטבע בטבריה עד לגירושו בשנת 39 לסה"נ, וכלה בתחילת ימי מלכותו של אגריפס הראשון שהוציא מטבע אחת בטבריה, (ב) מטבעות טבריה הרומית – מימי הקיסר קלאודיוס בשנת 53 לסה"נ וכלה – לפי המטבעות שבידינו – במטבעותיו של הקיסר אלגבולוס בשנות 218/22 לסה"נ, (ג) המטבעות המוסלמים – שראשוניהם משנת 650 לסה"נ, לערך – אשר הוטבעו בטבריה בהפסקות – עד לשנת 1067/8 לסה"נ. בחיבורנו זה נעמוד על מטבעות טבריה שהוטבעו בשתי התקופות הראשונות, עד לשנת 221/2 לסה"נ, ואילו על אלה שבתקופה השלישית, המוסלמית, ידובר בנפרד.

טיפוסי המטבעות

בטיפוסי המטבעות של התקופה הראשונה אנו מונים אותם מטבעות שהוטבעו, כאמור, עד לתחילת ימי מלכותו של אגריפס הראשון. הנסיך (הטטרארך) היהודי הורדוס אנטיפס, וכן הנציבים הרומיים באותה תקופה, נמנעו מלפגוע בדת היהודית, לפיה אסורה היתה עשיית "פסל" או "מסיכה", ונוהרו אפוא מטביעת דמויות, כאלו של קלסטר-פנים לקיסרים ומתשלים, אלים וכד', על מטבעותיהם. לפיכך אנו מוצאים בטיפוסי המטבעות לתקופה זו את הציורים והסמלים הבאים:

1. קנה הסוכר (מס' 1) – הנבדל מדגם כף התמר, שהוא שכין על מטבעות הורדוס אנטיפס בכך, שבכף התמר החודים הם זקופים ואלה שמוטים הם כלפי מטה, ממחצית אורכם ואילך בתיאור הקנה. ציור קנה הסוכר המופיע במטבעות בתאריך טביעתם הוא קדום ביותר ($K\Delta = 24$ לשלטונו של אנטיפס).

2. כף התמר (מס' 2-5, 7, 9, 10) – גם כף התמר, שהוא הסמל העיקרי שבמטבעות אנטיפס, ניתן להיחשב כסמל ניטרלי, שבו השתמשו לעתים קרובות גם על מטבעות היהודים שהוטבעו בידי בית חשמונאי, הורדוס האב, הנציבים הרומיים, וכן גם על מטבעות שהוצאו בימי מלחמות היהודים ברומים: 66-73 ו-132-135 לסה"נ. אחת התופעות האופייניות למטבעות אלה היא הצגת כף התמר בצורה מסוגגנת ביותר. כף התמר, שהיא מלולב חג הסוכות, שימשה גם סמל לשלום, לניצחון ולחג, ונישאה בימי קדם בתהלוכות ברוב עם.

3. הזר (מס' 10-1) – אף הוא סמל ניטרלי ומקיף, על הרוב, כתובת. לעתים קרובות מופיע סמל זה על מטבעות החשמונאים, מטבעות הורדוס ארכילאוס, מטבעות הנציבים הרומיים, מטבעות המלך אגריפס השני, ומטבעות בר-כוכבא. הזר מסמל את הכתר שהושם על ראשו של השליט או על ראש המנצח במשחקים ובתחרויות. הוא שימש לא רק כעיטור סביב לכתובת, אלא גם כאות כבוד לשמו של מי שנחקק בכתובת.

על אלה נכללו גם שני טיפוסי מטבעות משל הורדוס אנטיפס, אשר עליהם מופיעים סמלים אחרים, אם גם לא נכתב עליהם במפורש כי נטבעו בטבריה. אולם בכל זאת יש להניח שגם אלה נטבעו בעיר זו בשנתיים האחרונות לשלטונו של הורדוס אנטיפס ואלה סמליהם: (א) עץ תמר – הדעה המקובלת לסמל זה שעל מטבעות ארץ-ישראל היא, שהוא סמלה של הארץ, (ב) אשכול תמרים – הדגם השלישי בסידרת הדגמים המתייחסים לעץ התומר. מטבעות טבריה מתקופה שנייה הם אותם מטבעות שעליהם מצויים סמלי הפתאון היווני-רומי, והם:

4. היגיאה (מס' 12, 23) – היגיאה, כאביה אסקלפיוס, היתה אלת הבריאות, והיא מופיעה כאן כשהיא יושבת על סלע שממנו נובעים מים, ומאכילה נחש מתוך צלוחית קטנה. ללא ספק יש לראות בכך רמז למעיינות המים החמים של טבריה, שמימיהם זורמים מבין הסלעים וסגולתם המרפאה מודגשת בדמותה של אלת הבריאות. – טיפוס מטבע חשוב זה נטבע בטבריה בתקופת שלטונו של הקיסר טריינוס (99/100, ר' 108/9 לסה"נ), וכן בתקופת שלטונו של קומודוס (188/9), אף כי בצורה גסה יותר.

5. טיכית פורטונה (מס' 16, 21) – היא אלת העיר, הפטרונית שלה ואלת הגורל, כפי שמרמז משוט ההגה שבו היא מחזיקה. קרן השפע מסמלת את העושר וההצלחה של העיר, ואילו כתר החומה שלראשה – את חומות העיר הנמצאת בחסותה. האלה העומדת על סיפון אניה מדגישה שהיא גם פטרוניתם של הדייגים והממונה על כל הקשור בים. ניתן אולי להניח, כי אותו "צלמא דבול" (ירו', ע"ז ג' מג') שעמד לפני בניין מועצת העיר בטבריה, היה אולי פסל טיכית (וראה 'נופה של עיר' – העורך). כי רוב הסמלים של האלה טיכית שהזכרו, אם לא כולם, מופיעים כסמלים גם על מטבעות של ערים ארץ-ישראליות ופיניקיות אחרות. הטיכית מופיעה על מטבעותיו של טריינוס בשנים 99/100 ו-107/8 וכן על מטבעותיו של קומודוס בשנת 188/9.

6. טיכית מחזיקה פרוטומי (מס' 16) – כאן מופיעה אלת העיר בצורה שונה. אין היא לבושה שמלה ארוכה אלא כתונת קצרה, וכן חסר לה גם כתר החומה, שבו היא מעוטרת בדוגמאות אחרות

מטיפוס זה. כמו־כן חסרים ההגה וקרני השפע, אולם במקומם אנו רואים את הפרוטומי והשרביט הארוך. ברם, האלה מוסיפה לעמוד על חרטומה של אנייה, כמו טיכי שתוארה לעיל. על מטבע זו מופיעה האלה משהיא נשענת בידה השמאלית על שרביט ארוך, שעיטור בראשו, ידה השמאלית – מחזיקה בפרוטומי. במטבעות דומות אחרות אשר נטבעו בערים ארץ־ישראליות, כגון קיסריה, וזהתה הפרוטומי בוודאות כדמות דיוקנו של הקיסר, וגם כאן יש להניח, כי האלה נושאת בידה הימנית פרוטומי של הקיסר השולט, הדריינוס, ובכך הריהי מסמלת נאמנותה של העיר לשליט. בצורתה דמוית האמונה של טיכי מיוצג המיוזג של טיכ־עשתורת, מיוזג המצוי ביותר בפולחנים היווניים־רומיים של המזרח הקרוב. טיפוס זה נטבע בטבריה פעם אחת בלבד, בשנת 119/20 לסה״ג, בתקופת שלטונו של הדריינוס.

7. זיאוס, היושב במקדש בן ארבעה עמודים (מס' 15, 20) – כאן מוצב זיאוס כשהוא יושב, ופניו שמאלה, על כסא ללא משענת. ידו השמאלית מחזקת בשרביט ארוך, או בחנית, ובידו הימנית השלוחה – צלוחית. דמות זו מצויה במטבעותיהם של הדריינוס, קומודוס ואלגבלוס. דמות זיאוס נראית יושבת במרכזו של מקדש בעל ארבעה עמודים, קורינתיים, ובקצות הגמלון שלו נראות אַקְרוֹפּוֹרִיות. על המטבעות שנטבעו בתקופת הדריינוס מופיע במרכז הגמלון – רמז לקישוט בצורת עיגול – ואילו במטבעות שנטבעו בתקופת שלטונו של קומודוס, מקושט הגמלון בעיטור מסובך יותר. מקדשו של זיאוס מצוי על שתי המטבעות שנטבעו בתקופת הדריינוס (119/20) וקומודוס (188/9) ועל מטבע שלישי מתקופתו של אלגבלוס (218/22). מתקבל על הדעת, שמקדש זה הוא ה־הדרייניאון, שנבנה לכבוד ביקורו הראשון של הדריינוס בטבריה בשנת 199/20 לסה״ג, וכן מתקבל על הדעת, שגם כאן, כפי שנעשה פעמים רבות בעבר, הושווה הקיסר לאל זיאוס. אם נדחף לפי המטבעות שבידינו, הרי שלא חלו שינויים ארכיטקטוניים במקדש זה, לפחות ב־70 השנים הראשונות לקיומו. בכך יש אולי לראות הוכחה לאי־חשיבותו היחסית של מקדש זה שבטבריה, אשר היתה באותם ימים מיושבת רובה ככולה ביהודים (וראה שם).

8. ניקי (מס' 17) – ניקי, אלת הנצחון המיוצגת בצורתה המסורתית, כלומר אלה בעלת כנפיים, מחזקת כף תמר חר כדי לעטר בו את המנצח. מטבע זה, כאחרים מתקופת שלטונו של הדריינוס, נטבע בשנת 119/20. ברם לא ברור לנו לאיזה ניצחון של הקיסר מרמו המטבע.

9. סרפיס (מס' 22) – פרוטומי עוטה לבוש של סרפיס, שעל ראשו קלתוס מעוטר ושערו קשור בסרט. דמות זו מופיעה פעם אחת בלבד על מטבע חסר־תאריך של קומודוס (180–192 לסה״ג). טיפוס זה שכיה ביותר ברפרטואר המטבעות של הערים הארץ־ישראליות שמן המאה השנייה (אליה קפיטולינה, קיסריה, גיאפוליס וכו'). סרפיס הוא אל סינקרטיסטי שמקורו במצרים ההלניסטית –

מיוזג של אוסיריס ואפס המצריים, אשר בתקופה מאוחרת יותר נוספו לו גם סגולותיהם של פלוטו ואסקלפיוס, אלי העושר והרפואה. טבעי איפוא, שנמצא את סרפס בתפקידו כאן של אל רפואה, על מטבעות טבריה שהיא עיר מעיינות המים החמים.

10. פוסיידון (מס' 19, 24, 25) – אל זה מופיע בצורה זהה על שלוש סדרות של מטבעות טבריה – מימי קומודוס (188/9), קרקלה (211–217) ואלגבלוס (218–222). כאל ראשי של הים הריהו מסמל כאן בוודאי את ים כינרת. הוא מופיע על מדליח יחיד במינו ואף יפה ביותר, הנמצא במחיאן הארכיאולוגי של בית הספר המקראי הפרנציסקני בירושלים. על המדליח הוא מופיע כשהוא ערום, רגלו האחת נשענת על אנייה ובידו הימנית המורמה – דולפין. בדוגמאות של קומודוס (מס' 19) וקרקלה (מס' 24) נראית ידו השמאלית (כולה, או חלק ממנה) מחוץ לשטח המטבע. הדוגמה של אלגבלוס (מס' 25) שבה נשענת ידו השמאלית על תלת־קלשן ארוך, מאפשרת לנו את השלמת התמונה שעל שתי הדוגמאות הקודמות. תיאור פוסיידון בצורה זו ידוע היטב במטבעות ביריתוס שבפיניקיה וכן מקיסרי ומאשקלון. על מטבעות ביריתוס עומד פוסיידון ברגלו הימנית על סלע, או על אניית־קרב. ובמטבעות קיסרי – על חרטום של אנייה או אניית־קרב. ברם, במטבעות טבריה הריהו עומד תמיד כשרגלו האחת על אנייה, המתוארת לכל פרטיה: המיפרש המרובע על אבזריה, תשעת הפתחים על הסיפון, תשעת המשוטים ומשוט־ההגנה. טיפוס זה של מטבע על סמליו הימיים המפורשים מרמז לפעילותם של אנשי טבריה בים כינרת.

המטבעות האחרים למטבעות טבריה מתקופה שנייה, הם אלה שעליהם מצויים סמלים נייטרליים:

11. כף התמר (מס' 1–5, 7, 9, 10) והזר (מס' 1–10) – הם הסמלים הקבועים על מטבעות העיר הקדומים ביותר של טבריה, שנטבעו מתחילת הטביעה ועד לשנת השלוש־עשרה לשלטונו של הקיסר קלאודיוס, כלומר בשנת 53 לסה״ג. מעניין לציין, שלא חל שינוי בטיפוס המטבעות של הורדוס אנטיפס ושל המלך אגריפס הראשון גם בתקופת השלטון הרומי, כשלוש־עשרה שנה לאחר־מכן; רק שמותיהם של בני הורדוס נתחלפו בזה של הקיסר (ראה מס' 10). ייתכן שיש לראות בכך רמז להשפעתם הגדולה של היהודים, אשר היוו את מרבית אוכלוסייתה של העיר.

12. שתי קרני־שפע מצולבות (מס' 13) – טיפוס זה נטבע פעמיים בתקופת שלטונו של טריינוס (99/100 ו־108/9 לסה״ג). הוא מרמז על מצב כלכלי תקין (קרני־שפע) ושלוש (כף־תמר). סמל זה הריהו שילוב הסמלים הרגילים שעל מטבעות היהודים בימי קדם. את כף התמר יש, אולי, לראות כהמשך ישיר של המסורת, מאז המטבעות הקדומים יותר של טבריה (טיפוסים מס' 1–10), מימי הורדוס אנטיפס, המלך אגריפס הראשון, וכן של הקיסר קלאודיוס, אשר סמל זה הוא השולט בכולם.

13. העגן (מס' 14) – העוגן, שבקצהו העליק כפיס וטבעת בקצור

תיו, הריהו סמל ימי מובהק ונטבע על מטבעות טריינוס בשנים 108/9 ו-109/10 לסה"נ.

14. אניית-קרב (מס' 18) – גם היא סמל ימי, המופיע על מטבעות שנטבעו בתקופת שלטונו של הדריינוס (119/20). מבנה אנייה זו דומה במקצת לאנייה בעלת-מפרש, המופיעה על מטבעות מאוחרים יותר (ראה פוסיידן, טיפוס מס' 19, 24, 25), אך יש בה מתחת לסיפון רק ארבעה פתחים וארבעה משוטים. כמו-כן יש לספינה זו הגה וירכתיים גבוהות.

מתוך התבוננות בטיפוס המטבעות של התקופה הרומית ניתן ללמוד כי בזמן הראשון, היינו, זו הכוללת גם את שלטונו של הקיסר טריינוס, היה אופיים של הסמלים, לעתים, סתמי לחלוטין ושאינו פוגע באמונה היהודית, שכן בתקופה זו אנו רואים את כף התמר (מס' 1-5, 7, 9, 10), קרני השפע (מס' 13) העונן (מס' 14). כמו-כן נתקלים אנו בדמויות כהיגיא (מס' 12, 23) וטיכי (מס' 16, 21), שהן עדיין בגדר סמלים נסבלים (וראה השם "תבנית" הנזכר בירושלמי – 'נופה של עיר' – העורך). דומה שהשימוש בסמלים אלה נעשה בכוונה שלא לפגוע ברגשותיהם של אנשי טבריה, אשר רובה ככולה היתה מיתשבת יהודים. ברם בזמנו של הדריינוס חל שינוי במדיניות זו לאור נטייתו לייין את האימפריה הרומית. מכאן ואילך נוספים לרפרטואר האלים של מטבעות טבריה גם זיאוס (מס' 15, 20), גיקי (מס' 17), פוסיידן (מס' 19, 24, 25), ולבסוף גם סרפיס (מס' 22) – דמויות הנוגדות בגלוי את האמונה היהודית.

מאידך, אותם סמלים ימיים – הן המפורשים, כגון פוסיידן העומד על אנייה (מס' 19, 24, 25), אניית-קרב (מס' 18) ועונן (מס' 14), והן הפחות מפורשים, כזו של טיכי העומדת על אניית-קרב (מס' 16), או על חרטום של אנייה (מס' 11) – הם מעניינים ביותר, הואיל והם מתארים את אופי כלכלתה של העיר. כפי שנמסר לנו על-ידי יוסף בן-מתתיהו, היה מקור קיומה והכנסותיה של טבריה מן הדיג והיא עמדה בהתחרות מתמדת עם שכנתה הקרובה טריכיאה, היא מגדל נוגיא.

הכתובות שעל המטבעות

בשתי התקופות הראשונות נשאו מטבעות טבריה כתובות בלשון יוונית, ואילו החיקויים הביזנטיים שלאחר מכן היו דו-לשוניים – יוונית וערבית.

1. הכתובות מתקופת הורדוס אנטיפס הן:

א. ΗΡΩΔΟΥ ΤΕΤΡΑΡΧΟΥ = של הורדוס הטטרארך. פני המטבע נותנים לנו את שם משפחתו – Ηρωδης ואת תארו τετράρχης ואילו בצידו השני – שם העיר: TIBEPAC = טבריה.

2. הכתובות מתקופת המלך אגריפס הראשון הן:

א. ΒΑ. ΝΙΚ ΑΓΡΙΠΑ, ואילו בצידו השני – שם העיר: TIBEPAC = טבריה.

3. הכתובות שעל מטבעות טבריה הרומית. על פני מטבעות אלה מופיע שמו של הקיסר, שבתקופת שלטונו נטבע המטבע. שם זה ניתן לעתים קרובות יחד עם אחדים משמות-הלוואי והתארים שלו. ברוב המקרים לא ניתן לכתוב שמות אלה במילואם והיה צורך לקצרים. להלן רשימת הכתובות המושלמות והאקוילנט הלטיני שלהן:

קלאודיוס (41–54 לסה"נ):

4. ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ = (של) CLAUDIUS CAESAR

טריינוס (98–117 לסה"נ):

5. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙ(ΣΑΡΟΣ) ΝΕΡΒΑ ΤΡΑΙΑΝΟΣ
CEB(ΑΣΤΟΣ) ΓΕΡΜ(ΑΝΙΚΟΣ) ΔΑΚ(ΙΚΟΣ) =
IMPERATOR CAESAR NERVA TRAIANUS AUGUSTUS GERMANICUS DACICUS

הדריינוס (117–138 לסה"נ):

6. ΑΥΤ(ΟΚΡΑΤΟΡ) ΤΡΑΙΑΝΩ ΚΑΙ(ΣΑΡ)Ι
CEB(ΑΣΤΩ) = (של) IMPERATOR TRAIANUS HADRIANUS CAESAR AUGUSTUS

קומודוס (180–192 לסה"נ):

7. ΑΥΤ(ΟΚΡΑΤΟΡΟΣ) ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΜΑΡΚΟΥ ΑΥΡΗΛΙΟΥ
ΚΟΜΜΟΔΟΥ (או ΚΟΜΟΔΟΣ) = IMPERATOR CAESAR MARCUS AURELIUS COMMODUS

קרקלה (211–217 לסה"נ):

8. AN(TWINOC) = ANTONINUS

אלגבולוס (218–222 לסה"נ):

9. ΑΥΤ(ΟΚΡΑΤΟΡΟΣ) ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΜΑΡΚΟΣ ΕΛ(?)
AN(TWINOC) = IMPERATOR CAESAR MARCUS EL(?) AURELIUS ANTONINUS

בצידן השני של המטבעות נזכר שם טבריה, ששמה המלא הוא:

10. Τιβεριέων των καὶ Κλαυδιοπολιτῶν/
Συρίας Παλαιστίνης

= מאנשי טבריה, שהיא גם עיר קלאודית בסוריה פלשתינה.

על המטבעות מזמנו של קלאודיוס כתוב TIBEPAC = טבריה, ואילו באלה שמזמנו של טריינוס ואילך, נוסף התואר Κλαυδιοπολις = עיר קלאודית. זוהי עדות לכך, שהקיסר קלאודיוס העניק זכויות מסויימות לעיר. תואר זה מוצאים בקיצור רים שונים כדלהלן –

מטבע מס' 22 היא חסרת תאריך, ואילו מס' 24 ו-25, נשאו עליהן, לפי המשוער, תאריך. שרידי תאריך נשתמרו כנראה על מס' 25 (אלגבלוס) ששם אפשר להבחין ב (BC) = אולי 202 למניין טבריה = 221/2 לסה"נ. לגבי אלה אין לנו אלא לחכות עד שתימצאנה דוגמאות שנשתמרו טוב יותר מאלה שבידינו.

עריכי המטבעות

כל המטבעות שתוארו למעלה עשויים ארד. ערכם המוגדר אינו וודאי, הואיל ושיטת מטבעות העיר במזרח הקרוב אינה מוכרת לנו. אפילו היחס שבין המטבעות הללו לבין המטבעות הרומיים הממלכתיים אינו ידוע לנו.

1. מטבעותיו של הורדוס אנטיפס ניתנים לחלוקה לשלושה גדלים, הברורים פחות או יותר:

קוטר (מ"מ)	משקל (גרמים)	
25–21	17.76–12.50	גדול
20–16	7.50–3.66	בינוני
14–12	3.55–1.87	קטן

מטבלה זו נקל לראות מה קשה היא האבחנה בין שלושה הערי-כים השונים, בעיקר בגלל היות המשקלים שונים כל כך. נוכל איפוא רק לקבוע, שנטבעו שלוש הוצאות של מטבעות ארד: גדולות, בינוניות, קטנות.

2. גם בתקופה הרומית דומה היה המצב בכללותו. ידיעות ברורות על מערכות הכספים של מטבעות הערים הארץ-ישראליות חסרות בידינו, ואין לנו בלתי אם למיין את המטבעות לחלוקות-משנה, בהתאם לגודל ולמשקל. המטבעות שנטבעו בתקופת קלאודיוס (מס' 10) ניתנות לחלוקה דומה לזו של מטבעות הורדוס אנטיפס. ואילו אלה שנטבעו בתקופת שלטונו של טריינוס מתחלקות לארבעה עריכים:

ממוצע			
עריך	קוטר (מ"מ)	משקל (גר')	מס' דגם
גדול	27.5	14.92	11 טיכי
בינוני א'	24	9.6	12 היניאה
בינוני ב'	19	5.15	13 קרני-שפע
קטן	15.5	2.27	14 עוגן

גם המטבעות שנטבעו בתקופת הדריינוס מתחלקות לארבע קבוצות-משנה, בהתאם לגודלם, אך גדלים אלה שונים מאלה שמצאנו במטבעות טריינוס:

ממוצע			
עריך	קוטר (מ"מ)	משקל (גר')	מס' דגם
גדול	24.5	10.76	15 הדריינוס
בינוני א'	21.5	7.7	16 טיכי
בינוני ב'	18.5	5.35	17 ניקי
קטן	15	2.56	18 אניית-קרב

בתקופת טריינוס (98–117 לסה"נ):

11. TIBEPIEWN T(ων) ΚΛΑΥΔΙΟ(πολιτών)

12. TIBEP(ιέων) ΚΛΑΥΔΙ(οπολιτών)

13. TIBEP(ιέων) ΚΛΑΥ(διοπολιτών)

בתקופת הדריינוס (117–138 לסה"נ):

14. TIBEP(ιέων) ΚΛΑΥΔ(ιοπολιτών)

15. TIBE(ριέων) ΚΛΑΥ(διοπολιτών)

בתקופת קומודוס (180–192 לסה"נ):

16. TIB(εριέων) ΚΛ(αυδιοπολιτών) CVP(ιας) ΠΑΛ(αιοτινής)

17. TIB(εριέων) ΚΛ(αυδιοπολιτών) CVP(ιας) ΠΑ(λαιοτινής)

18. TIB(εριέων) Κ(λαυδιοπολιτών) CVP(ιας) ΠΑ(λαιοτινής)

בתקופת קרקלה (211–217 לסה"נ):

19. TIB(εριέων) ΚΛ(αυδιοπολιτών) ILV(?)

בתקופת אלגבלוס (218–222 לסה"נ):

20. $\Psi YC = CYP(iaς)$ בכתיבה למפרע!

התאריכים שעל המטבעות

על רובם של המטבעות שנטבעו בטבריה מופיע תאריך. תאריך זה הוא אמצעי עזר לא רק לקביעה מדויקת של תאריך הטביעה, אלא גם לתאריך ייסודה של העיר.

1. על מטבעות הורדוס אנטיפס מופיעות שנים מסוימות משנות שלטונו והן:

$19/20 = 24 = K\Delta$ לסה"נ	$32/33 = 36 = AC$ לסה"נ
$29/30 = 33 = \Lambda\Gamma$ לסה"נ	$33/34 = 37 = \Lambda Z$ לסה"נ
$30/31 = 34 = \Lambda\Delta$ לסה"נ	$39/40 = 43 = M\Gamma$ לסה"נ

2. על המטבעות מן התקופה הרומית אנו מוצאים (בראשי תיבות) את השנה ה-13 (IF) לשלטונו של הקיסר קלאודיוס, שהיא שנת 53 לסה"נ, ואילו על המטבעות מן המאה השנייה לסה"נ – את המניין המקומי.

תחת שלטון	מניין מקומי	ספירת הנצרים
טריינוס	$81 = A\Pi$	$99/100 =$
	$89 = \Theta\Pi$	$107/108 =$
	$90 = \eta$	$108/109 =$
	$91 = A\eta$	$109/110 =$
הדריינוס	$101 = AP$	$119/120 =$
קומודוס	$170 = PO$	$188/189 =$

(בהעברת התאריכים מן המניין המקומי לספירת הנצרים) הסתמכנו על היל (Hill), המציעה את התחלת הספירה לשנת 19/20 לספירת הנצרים.

נראה ש"שיטת ארבעת העריכים" נמשכה איפוא גם בתקופת קומודוס, אך חלה עליה כללית בגודל העריכים, כפי שניתן לראות מן הטבלה הבאה:

עריך	ממוצע			דגם
	קוטר (מ"מ)	משקל (גר')	מס'	
מדליון	34-38	27.8	19	פוסידון
גדול	29-30	22	20	הדריאניאוס
בינוני	28	13.49	21	טיכי
קטן	22-23	9.72	22-23	היגיאה, סרפיס

העלייה בגודל מסתברת מן העובדה, שהעריך הנמוך ביותר מתקופת קומודוס שווה, בערך, לעריך בינוני א' שבמטבעות מתקופת טרייגוס והדרייגוס. מטבעות קראקלה (מס' 24) ואלגבלוס (מס' 25) הם, כפי הנראה, מסוג ה"עריך הבינוני" של תקופת קומודוס.

8.

לסיכום נוכל לומר, כי למטבעות טבריה חשיבות רבה למחקר עברה של העיר. התאריכים המופיעים עליהם הם אמצעי עזר חשוב לקביעת תאריך ייסודה של טבריה.

תיאור מפורט של המטבעות

מתקופת הורדוס אנטיפס (4 לפס"ה – 39 לסה"נ).

1. שלושה עריכים: גדול, בינוני וקטן.

פני המטבע: קנה סוכר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: משמאל למטה כלפי מעלה: HPWA

מימין למטה כלפי מעלה: TETPAPX או בקיצורים אחרים.

בשטח: התאריך $LKA = 24$ למניין אנטיפס = 20/19 לסה"נ.

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו, בשורתיים: TIBE/PIAC = טבריה.

הואריאנטים בשלוש שורות: TIBE/PIA/C, או בשורתיים: TI/BE

2. שלושה עריכים: גדול, בינוני וקטן.

פני המטבע: כף תמר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב משמאל כלפי מטה: HPWAOY TETPAPXOY

בשטח: התאריך $L\Lambda\Gamma = 33$ למניין אנטיפס = 30/29 לסה"נ.

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו, בשורתיים: TIBE/PIAC או באחת TIB = טבריה.

3. שלושה עריכים: גדול, בינוני וקטן.

פני המטבע: כף תמר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: משמאל כלפי מטה: HPWADYP TETPAPXOY

בשטח: התאריך $L\Lambda\Delta = 34$ למניין אנטיפס = 31/30 לסה"נ.

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו, בשורתיים: TIBE/PIAC = טבריה.

טיפוסי המטבעות שנטבעו עד לתקופת מלחמת היהודים מעידים על ההשפעה העצומה שהיתה ליהודים על האדמיניסטרציה של העיר. לעומת זאת משקפות המטבעות של המאה השנייה לסה"נ את השתלטותו של המינהל הרומי על העיר, אף-על-פי שעיקר תושביה היו יהודים.

הסמלים האליליים הטבועים על המטבעות מרמזים למעיינות המים החמים (היגיאה, סרפיס), לפעילות על ים-כינרת (עוגן, אניית-קרב ופוסידון) ולאלת המגן של העיר (טיכי). רק מתחילת תקופתו של הדרייגוס, שהכניע את מרד בר-כוכבא, מתחילים להופיע על המטבעות טיפוסים אליליים טהורים, כגון זיאוס במקדש או ניקי.

הכתובות על פני המטבעות הקדומים מזכירות את הורדוס אנטיפס, מייסדה ושליטה הראשון של העיר, והמאוחרות יותר – את השליטים הרומיים. הכתובות שעל צידים השני של המטבעות מזכירות את העיר ותושביה, והחל מתקופת קומודוס גם את האזור – "סוריה פלשתינה" (Syria Palaestina), שאליו היתה טבריה משתייכת.

כאמור נטבעו המטבעות בארד, בעריכים שונים, ומשום כך מעטים המה הסיכויים שתימצאנה דוגמאות במצב השתמרות טוב.

4. עריך: בינוני.

פני המטבע: כף תמר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב משמאל כלפי מטה: HPWΔOY TETPAPXOY

בשטח: התאריך - LAC = 36 למניין אנטיפס = 32/33 לסה"נ.

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו, בשורתיים: TIBE/PIAC = טבריה.

5. שני עריכים: גדול ובינוני.

פני המטבע: כף תמר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב מימין למעלה: HPWΔOY TETPAPXOY

בשטח: התאריך - L AZ = 37 למניין הורדוס אנטיפס = 33/34 לסה"נ.

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו, בשורתיים: TIBE/PIAC = טבריה.

6. קוטר: 23 מ"מ; 14.13 גר'. עריך גדול.

פני המטבע: עץ תמר, בעל שני אשכולות תמרים. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב מימין כלפי מעלה: HPΩΔHC TETPAPXHC

בשטח: התאריך - ETO MG = 43 למניין הורדוס אנטיפס = 39/40 לסה"נ.

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו בארבע או בשלוש שורות: גאיוס קיסר גרמניקוס =

ΓAIΩ/KAICA/TEPMA/NIKΩ או ΓAI/ΩKA/ICA

7. קוטר: 18.5 מ"מ; 6.36 גר'. עריך בינוני.

פני המטבע: כף תמר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב מימין כלפי מעלה: HPΩΔHC TETPAPXHC

בשטח: L MG = 43 למניין הורדוס אנטיפס = 39/40 לסה"נ.

צידו השני: זר. שוליים מנוקדים. הכתובת בתוכו בארבע שורות:

ΓAIΩ/KAICA/TEPM/NIKΩ = גאיוס קיסר גרמניקוס

8. עריך קטן.

פני המטבע: אשכול תמרים.

הכתובת: מסביב מימין כלפי מעלה: HPΩΔHC TETPAPXHC

בשטח: התאריך - L MG = 43 למניין הורדוס אנטיפס = 39/40 לסה"נ.

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו, בשלוש שורות: ΓAI/ΩKA/ICA = גאיוס קיסר.

מתקופת המלך אגריפס הראשון (37-44 לסה"נ).

9. עריך בינוני.

פני המטבע: כף תמר, שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב: BAC NIK AΓPIΠA

צידו השני: זר. הכתובת בתוכו, בשורתיים: TIBE/PIAC = טבריה.

בשטח: התאריך - L Γ = 3 שנת 3 למניין אגריפס הראשון = 39/40 לסה"נ.

מתקופת קלאודיוס קיסר (41–54 לסה"נ).

10. עריך גדול וקטן.

פני המטבע: כף תמר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב מימין כלפי מעלה: ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ

בשטח: התאריך – II = 13 למניין קלאודיוס קיסר = 53 לסה"נ.

צידו השני: זר. בתוכו כתובת, בשורתיים: TIBE/PIAC = טבריה.

מתקופת טריינוס (89–117 לסה"נ).

11. עריך גדול.

פני המטבע: דיוקן טריינוס לימין, עטור זר עלי-דפנה, ערום. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב משמאל כלפי מעלה: ΑΥΤ ΚΑΙ ΝΕΡ ΤΡΑΙΑΝΟΣ ΣΕΒ ΓΕΡ

צידו השני: טיכ, אלת העיר (Tyche—Fortuna) עוטה כתונת ארוכה ושמלה, עומדת ופניה לשמאל, בידה הימנית משוט והגה ובשמאלית – קרן שפע. למרגלותיה חרטום של אניית-קרב. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב משמאל כלפי מעלה: ΤΙΒΕΡΙΩΝ Τ ΚΛΑΥΔΙΟΥ

בשטח: התאריך – ΑΠ (oύς) ET = 81 למניין טבריה = 99/100 לסה"נ.

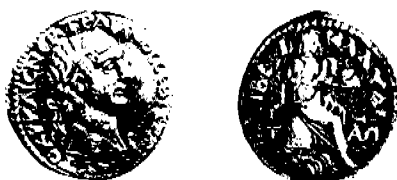
12. עריך בינוני א'.

פני המטבע: כמו במספר 11.

צידו השני: היגיאנה לבושה, יושבת על סלע שמתחתיו גובעים מים. בידה הימנית נחש, שאותו היא מאכילה מתוך צלוחית שבידה השמאלית.

הכתובת: בחצי מעגל משמאל לימין: ΤΙΒΕΡΙ ΚΛΑΥΔ

בשטח: התאריך – ΑΠ (oύς) ET = 81 למניין טבריה = 99/100 לסה"נ.

13. עריך בינוני ב'.

פני המטבע: כמו במספר 11.

צידו השני: כף תמר וקופה בין שתי קרני שפע מצולבות. שוליים מנוקדים.

הכתובת: בחצי מעגל למעלה, משמאל לימין: ΤΙΒΕΡΙ ΚΛΑΥΔ

בשטח: התאריך – ΑΠ (oύς) ET = 81 למניין טבריה = 99/100 לסה"נ.

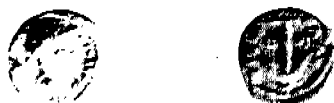
14. עריך קטן.

פני המטבע: כמו במספר 11.

צידו השני: עוגן. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב, משמאל כלפי מטה: ΤΙΒΕΡΙ ΚΛΑΥΔ

בשטח: התאריך – L 4 = 90 למניין טבריה = 108/9 לסה"נ.

מתקופת הדריינוס (117-138 לסה"נ).

15. עריך גדול.

פני המטבע: דיוקנו של הדריינוס לימין, עטור זר עלי דפנה, לבוש שריון ומעיל מעליו. שוליים מנוקדים.

הכתובת: משמאל כלפי מטה: AAPIANW KAIC CEB

צידו השני: מקדש בעל ארבעה עמודים בעלי כותרות קורינתיות. בקצות הגמלון נראות אקרורטריות. עיטור הגמלון נרמז ע"י אבן קטנה שבמרכזו. בתוך המקדש יושב זיאוס על כסא מלכות ופניו לשמאל. בידו הימנית הוא מחזיק צלוחית ושמאלו נשענת על שרביט ארוך.

הכתובת: משמאל כלפי מעלה: TIBEP; מימין כלפי מטה: KAAAYΔ

מתחת לקו: התאריך - ET(oūs)AP = 101 למניין טבריה = 119/20 לסה"נ.

16. עריך בינוני א'.

פני המטבע: כמו במספר 15.

צידו השני: אלת העיר טיכי לבושה כתונת קצרה, עומדת כשהיא פונה לשמאל ודורכת ברגלה הימנית על חרטום אניית-קרב. בידה הימנית - פרוטומי (של הקיסר?) ושמאלה נשענת על שרביט ארוך. (ברוב הדוגמאות מטיפוס זה מופיעה האלה כשלראשה כתר חומה). שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב, משמאל כלפי מטה: TIBEP KAAAYΔ

בשטח מימין: התאריך - AP = 101 למניין טבריה = שנת 199/20 לסה"נ.

17. עריך בינוני ב'.

פני המטבע: כמו במספר 15.

צידו השני: ניקי, אלת הנצחון, עומדת לחזית, כנפיה פרושות, לבושה כתונת ושמלה. היא נראית בתנועת התקדמות לימין, כשראשה מופנה לשמאל. בידה הימנית זר ובשמאלה - כף תמר. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב, משמאל כלפי מטה: TIBEP KAAAYΔ

למטה בשטח: התאריך - ET(τοūs)AP = 101 למניין טבריה = 119/20 לסה"נ.

18. עריך קטן.

פני המטבע: כמו במספר 15.

צידו השני: אניית-קרב בעלת ארבעה משוטים והגה, בירכתיה אפלסטק (עיטור ירכתיים). שוליים מנוקדים.

הכתובת: למעלה בשורתיים: TIBE/KAAAY

למטה: התאריך - LAP = 101 למניין טבריה = 119/20 לסה"נ.

מתקופת קומודוס (180–192 לסה"נ).

19. עריך מדליין.

פני המטבע: דיוקנו של קומודוס לימין, עטור זר עלי-דפנה, עוטה שריון ומעיל. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב, משמאל כלפי מטה: A[YT] K M AVP KO[MO]ΔOY; מימין עומד פוסיידון, פונה לשמאל. רגלו הימנית על אניית-קרב בעלת מפרש מרובע על אבזריו, תשעה פתחים מעבר לסיפון ותשעה משוטים. בימינו – דולפיין. שוליים מנוקדים.

הכתובת: למעלה, בחצי עיגול, משמאל לימין: TIB. KA. CYP. ΠA. מעל לאניית הקרב, בשטח: התאריך – PO – ET(oṽς) 170 למניין טבריה = 189/90 לסה"נ.

20. עריך גדול.

פני המטבע: כמו במספר 19.

צידו השני: מקדש בעל ארבעה עמודים, בעלי כותרות קורינתיות. בקצות הגמלק – אקרוטריות, בשטח – רמז לעיסור באמצעות הדגם O. בתוך המקדש יושב "זיאוס", כשצידו הימנית צלוחית ושמאלו מחזיקה בשרביט ארוך.

הכתובת: משמאל כלפי מעלה: TIB KA ; מימין כלפי מטה: CYP ΠA מתחת לקו: התאריך – PO – ET(oṽς) 170 למניין טבריה = 189/90 לסה"נ.

21. עריך בינוני.

פני המטבע: כמו במספר 19.

צידו השני: טיכ, אלת העיר (Tyche—Fortuna) לראשה כתר חומה. עוטה כתונת ארוכה ושמלה, פונה לשמאל. ימינה מחזיקה במשוט הגה ובשמאלה קרן שפע. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב, משמאל כלפי מטה: TIB KA CTP ΠA ; בשטח: התאריך – PO – ET(oṽς) 170 למניין טבריה = 189/90 לסה"נ.

22. עריך קטן.

פני המטבע: כמו במספר 19.

צידו השני: פרוטומי של האל סרפיס לימין. לבוש, חבוש קלחוס מעוטר, שערותיו אחוחות בסרט. שוליים מנוקדים.

הכתובת: מסביב, משמאל כלפי מטה: TIB KA CYP ΠA

23. עריך קטן.

פני המטבע: כמו במספר 19.

צידו השני: היגואה, לבושה כתונת ארוכה ושמלה, פונה לימין. יושבת על סלע שמתחתיו נובעים מים, ומאכילה נחש מצלוחית שהיא מחזיקה בידה השמאלית.

הכתובת: בחצי עיגול למעלה, משמאל לימין: TIB KA CY[P]IA

למטה בשטח: התאריך - PO - ET(odc) 170 = למנין טבריה = 189/90 לסה"ב.

מתקופת קרקלה (211-217 לסה"ב).

24. הקוטר: 25/27 מ"מ; המשקל: 13.5 גרם.

פני המטבע: דיוקן קרקלה, פונה לימין, עטור זר עלי-דפנה, עוטה שריק ומעליו מעיל.

הכתובת: משמאל (כלפי חוץ): AN[TW]NINOC

צידו השני: פוסיידון עומד מימין, פונה לשמאל, רגלו הימנית על אניית-קרב בעלת מפרש מרובע (המשוטים ומשוט ההגה - מחוץ לשטח האסימון). בידו הימנית - דולפין.

הכתובת: בחצי עיגול למעלה, משמאל לימין: TIB KA ILV (?)

מתקופת אלגבלוס (218-222 לסה"ב).

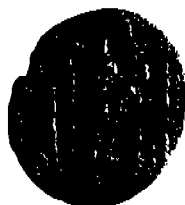
25. הקוטר: 30 מ"מ; המשקל: 14.8 גרם.

פני המטבע: דיוקנו של אלגבלוס לימין, עטור זר עלי דפנה, עוטה שריק ומעליו מעיל. שוליים מגוקדים.

הכתובת: משמאל כלפי מטה: AVT K M EL(?) ANT[WN]INOC

צידו השני: מימין - פוסיידון הפונה לשמאל. בימינו - דולפין ושמאלו נשענת על תלת-קלשן ארוך. רגלו הימנית על אניית-קרב בעלת מפרש מרובע (המשוטים ומשוט ההגה - מחוץ לשטח האסימון). שוליים מגוקדים.

הכתובת: מימין, כלפי מטה (וכלפי חוץ במהופך): CYC - CYP מלמטה משמאל - שרידי האותיות BC(?) התאריך: 202 = למנין טבריה = 221/2 לסה"ב.

26. הקוטר 24/26 מ"מ; המשקל: 9.4 גרם.

פני המטבע: דיוקנו של אלגבלוס לימין, עטור זר עלי-דפנה.

הכתובת: נשחקה.

צידו השני: מקדש בעל ארבעה עמודים וקשת סורית בגמלוק. בתוכו עומדת אלת העיר טיכי לימין ונשענת על שרביט ארוך שבידה השמאלית. בידה הימנית ראש פסל(?); עומדת ברגלה האחת על חפץ בלתי-ידוע.

הכתובת: למטה: TIB ; בצד ימין, כלפי חוץ: CY IA

מטבעות טבריה בימי שלטון הערבים שרגא קדר

למטבעות עירוניות, או אזורים, וזאת – מבלי שתהא כל אפשרות לשייכם למקום מסוים. במסגרת הנחה זו מתקבל על הדעת, כי בטבריה היתה מטבעה או בית-מלאכה למטבעות עוד לפני הכיבוש. משבאו הערבים, הם לא הביאו עמם מטבעות ואף לא דגמים וסדרים שיכלו לשנות את המסורת הביזנטית בשטח זה. בהתחלה לא היה לערבים כל עניין לשנות את הסדרים הקיימים, אלא להיפך, ניכרת בבירור מגמתם להמשיך בשיטות שהיו קודם לכן. בשנים הראשונות לכיבוש הערבי עוד המשיכו להלך מטבעות הביזנטים שהיו במלאי, במוסדות המינהל או אצל אנשים פרטיים. הבלאי הגדול ביותר היה במטבעות הברונזה, כלומר בעריכים הנמוכים, ואילו הבלאי של מטבעות הזהב והכסף, שמחזורם היה קטן והטיפול בהם היה גם עדין יותר, היה מועט. לפיכך, וכפעולה עצמאית ראשונה – מלבד ההנחה של ייצור מטבעות ביזנטיים – היתה מתן תוקף למטבעות שהשתחקו, ע"י השיטה המקובלת דאז, והיא – חותמת המישנה.

במרוצת הזמן, קרוב לוודאי בעת שהמלאי הצטמצם, הוחל בטיבוע של מטבעות שהיו חיקויים לדגמים הקודמים הביזנטיים, שבהם צויין השם "טבריה" ביוונית, וביוונית וערבית, לרבות עיטורי-צל, דמויות של שליטים, והעריך הביזנטי של האות היוונית M, אשר סימנה את המספר 40 (כמו באלף-בית העברי מ' = 40). עריך זה הוא היחיד שנותר בברונזה מן השיטה הביזנטית, והוריש את שמו – "פוליס" – בצורה משובשת כ"פוליס" אצל הערבים. כאן עדים אנו לשתי תופעות: האחת – הרגלי האוכלוסיה, בעיקרה נוצרית ויהודית, להשתמש בדגם מסוים; והשנייה – ירידה ניכרת בחיי המסחר בצמצום טווח העריכים בברונזה, משבעה עריכים לעריך אחד.

בהמשך הזמן חלו שינויים איטיים בכתובות ובדגמים, המצביעים על מגמה ברורה של התגברות ההשפעה הערבית במטבעות "החיקויים", תוך המעטת העיטורים הנוצריים וריבוי השימוש בכתובות דתיות ערביות. המיפנה הקיצוני חל בתקופת שלטונו של המלך עבד אל-מליך אבן מרוואן (685–705 לסה"נ), אשר הורה על ריפורמה מוניטרית וציווה לבטל את השימוש בדמויות – הנוגד את עקרונות האיטלאם. ריפורמה זו, שבוצעה כנראה בין השנים 696–700, שינתה את הצורה והשיטה לחלוטין. באותה תקופה נטבעו מטבעות בשלושה עריכים: זהב – הדינר; כסף – הדיקחם; ברונזה – הפלס, ורק העריך האחרון, הפלס, נטבע בטבריה. כפי הנראה נזקק השלטון המרכזי בתקופת הריפורמה למסגרות מינהליות-מחוזיות לביצוע המשימה, וכאן עדים אנו בשימוש חד-פעמי של שם המחוז, "אל-אֶרְדִּין", אשר טבריה היתה בירתו (ראה מטבע מס' 27). מתקבל על הדעת שהטיבוע המחזיתי לא סיפקה את הצרכים, והוחל או בייצור מטבעות בעוד חמש מטבעות במחוז. תחילה היו הצורה והתוכן כמעט זהים, מלבד שם המטבעה (מס' 28), ובהמשך הזמן נסתמנה מגמה לתוספות סמלים עצמיים – כרצון לביטוי ולהתבדלות עירונית.

אחרוני המטבעות של העיר טבריה מהתקופה הרומית, הידועים לנו כיום, הם מן המחצית הראשונה של המאה השלישית לסה"נ. לאחר הפסקת טביעה עירונית זו, במשך למעלה מ-400 שנה, חודשה פעילות מיטבעתית בטבריה תחת שלטונם של הערבים. בגלל מיעוט המקורות ההיסטוריים המהימנים מאותה תקופה, מן הנמנע לעמוד במדויק על הגורמים והמניעים שהביאו לחידוש הטיבוע, אך מתוך הסקת מסקנות ובהסתמך על המטבעות, נוכל לעמוד על תופעה זו.

הפציי-מתכת ועירים אלה שאנו מוצאים על פני האדמה ובתוכה, משמשים לנו כתעודות היסטוריות חשובות, ולעתים קרובות מעין מחזירי-אור קטנים, המאירים פינות אפלות בתולדותיהם של ארצות, ערים וישוביהן. תחילה, רואים אנו במטבע תפקיד כאמצעי תשלום, המשקף את הפעילות הכלכלית בעריכים שונים, וכן את השינויים החלים בגודל ובהרכב המתכות. התפקיד השני במעלה, שהמטבע שימש כאמצעי תקשורת המונית להפצת סיסמאות, דעות הרשות הטובעת וכן ציון מאורעות חשובים. גם נושא הביטוי האמנותי שנעשה ע"י החורט שחי באותה החברה והושפע מטעמה ודרישותיה, עשוי לתת לנו ציון-דרך חשוב לחקר התקופה. ולאחרונה – ואולי דבר זה הוא החשוב ביותר – היא דבקות האוכלוסיה להשתמש במטבעות אלה, או אחרים. כי בסופו של דבר, כמו היום, היה אז ערך המטבעות מבוסס במידה רבה על אמון הציבור בהם. מן הראוי לציין, כי ערך המתכת שממנה נוצקו המטבעות, היה כמעט תמיד נמוך מערך המטבע עצמו, והפרש זה, גודלו ושינויו, מהווים אחת מאמות המידה לשינויים שנתחוללו בתקופה.

עם כיבוש ארץ ישראל ע"י הערבים, בשנים 636–640 לסה"נ, ירשו הכובשים את המינהל המעולה של האימפריה הביזנטית, שבין היתר כלל שיטות מיסים ומסחר מסודרים ביותר. ידוע לנו כי ערב הכיבוש הערבי היתה שיטה מוניטרית מפותחת, המורכבת מסולם עריכי מטבעות בשלוש המתכות: זהב, כסף וברונזה. בזהב – 3 עריכים – SOLIDUS, SEMISSIS, TREMISSIS; בכסף – 2 עריכים – SILIQUA, HALF-SILQUA, ובברונזה – 7 עריכים – 40 נומיות (פוליס), 20 נומיות, 12, 10, 6, 5. שיטה זו, של ריבוי העריכים, יכולה להצביע על חיי מסחר מפותחים. מן הראוי להקטב כאן את שימת הלב לתופעה מחירה הניכרת במטבעות הביזנטיים, ואשר יש לה גם השלכות לגבי הטיבוע הערבית. המטבעות שצויינו על גבי מטבעות אלה היו מרוחקות מא"י מרחק גדול, ואילו הקרובות ביניהן היו באלכסנדריה ובאנטיוכיה. מתוך השוואת מטבעות אלה, במיוחד בעריכים הנמוכים העשויים ברונזה, ניכרים הבדלים גדולים בטיב הטיבוע, אף שהמטבעה, השנה והשליט זהים הם.

אפשרות יחידה להסבר תופעה זו היא ההנחה, כי גם בתקופה זו, בטרם הכיבוש הערבי, לא כל המטבעות נטבעו במטבעות הרשמיות, ואת הביצוע המרושל ("סגנון ברבריק") ניתן ליחס

תקופה זו מסתיימת במטבע אשר אמנם אין בו סמלים, אך הכתובת מבטאת בירור את המגמה: "בשם אללה פלוס טבריה" (מס' 43). לאחר נפילת הממלכה האומיית (750 לסה"ב) עבר מרכז השלטון מסוריה לעירק, ולמשך שנים רבות פסקה הטביעה בטבריה. חידוש הטביעה הערבית – אשר היווה גם את סיום מטבעות העיר טבריה – חל בתקופת הפאטימים שליטי מצרים. מטבעות אלה הם הדינר ורבע הדינר העשויים זהב, שהם נדירים למדי וכולם מתוארכים. התאריך הראשון הידוע לנו הוא 319 להג'רה (930 לסה"ב) והאחרון – 460 להג'רה (1067/8 לסה"ב). לא מן הנמנע כי ימצאו תאריכים נוספים אשר יגדילו את משך הטביעה לתקופה שבין עליית בני טולון לשלטון במצרים (868 לסה"ב) ועד לכיבוש טבריה ע"י הצלבנים (1099). תקופה זו שהיא רצופה מלחמות קטנות וגדולות, אי-שקט וחוסר ביטחון, שוד-דרכים והתנפלויות על ישובים, עשויה אולי לתת הסבר מניח את הדעת לתופעה יוצאת הדופן של טביעת מטבעות-זהב, במיטבעה המקומית, בה לא נטבעו מטבעות ברונזה; יתכן שנטבעו מטבעות-כסף, אולם כאלה טרם נמצאו. ההגיון מחייב כי חוסר הביטחון המינימלי בהעברת זהב ממקום למקום יצר את ההכרח לעשות זאת בטבריה, כשם שעשו בעוד ערים אשר באזור.

הדגמים והסמלים

הדגמים הראשונים של מטבעות טבריה היו כאמור "חיקיים" למטבעות הביזנטיים, ובחירת הצורות והשפעה בראש וראשונה מ"דרישות השוק", וכן מן המיטבעה המרכזית של בירת הממלכה – דמשק שהיתה קרובה לטבריה. על פני מטבעות אלה מצויה דמות שליט, ובצידם השני – סימן העיר (מס' 1, 2, 3, 4). ליד סימן העיר מופיעות כתובות יווניות ללא מובן, תופעה המצויה בקבוצה גדולה של מטבעות דומים, שיתכן שחלק מהם נטבע בטבריה. פרט למטבע אחד (מס' 1) מופיעות על גבי מטבעות קבוצה זו כתובות המציינות את שם העיר טבריה, ולפיכך יש לשייכם בוודאות לטבריה.

במשך הזמן התגבש דגם "חיקי" מקומי-טברני, שנמשך ברציפות ובשינויים קלים עד לסוף המאה השמינית לסה"ב. הדגם שנבחר הוא חיקי למטבע פוליס ביזנטי של הקיסר הרקליוס ושני בניו, הרקליוס-קונסטנטינוס והרקליוס. שנטבע בין השנים 638–641. אין זה מובן על שום מה נבחר דגם זה, אך ברור כי הוא שימש את טבריה שימוש בלעדי.

רשימת המטבעות

(מטבעות שלא צויין לידם שם האוסף – הם מאוספו של המחבר)

1.

פני המטבע: דמות שליט לחזית, לבוש בגד ארוך ולראשו כתר עם צלב; בידו הימנית נשען על מטה צלב ארוך; בידו השמאלית מחזיק כדור עליו צלב; בשטח משמאל כן בצורה T; אף כל כתובת.

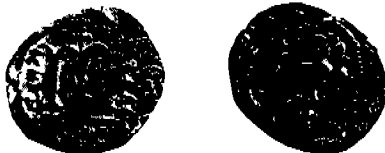
הצד השני: M, מעליו צלב קטן: +, ומתחתיו קו מאוזן; מימין, כתובת: XAAE; משמאל: AVV; בתחתית: NOB (אוסף המחזיק הפרנציסקני – ירושלים)

בקבוצה זו (מס' 5–26) החלו להופיע סמלים עצמאיים במקום הסמלים הביזנטיים. סימן המיטבעה שבתוך העריך, אשר ציין אצל הביזנטים את מספר המיטבעה (ראשונה A – שנייה B – וכו'), שונה לצורת סהר C (מס' 4, 6, 8, 10, 12, 15); לראש שור הפונה לחזית (14, 23); לכוכב (16, 24); ללולאה? (21); ולציפור פונה לימין (25, 26). גם הצלבים שבידי הדמויות ועל ראשיהם, וכן הצלבים שמעל לסימן העריך, הוחלפו בכוכבים (23, 25). לפי שעה אין בידינו להסביר את מקורות הסמלים הללו, אך ניתן להניח שכאן התפתח סיגנון מקומי בהשפעה ערבית. הסהר והכוכב הם סמלים שהיו נפוצים בקרב שבטי ערב בתקופה הטרם-איסלאמית, וכן אולי גם סמל ראש השור הפונה לחזית, שהינו תופעה יוצאת דופן וחד-פעמית בכל הטביעה הערבית. לעומת זאת אין לדמות הציפור כסמל מקורות קודמים, אך היא מופיעה גם לאחר תקופת הריפורמה (מס' 32).

סמל מעניין, אשר כיום אין אפשרות וודאית לזהותו, מופיע על גבי מטבע מס' 33, 34. בפירסומים קודמים רצו לראות בזה "אמפורה מנוגנת", אך לאור ההשוואות נראית אפשרות זו כקלושה ביותר. למעשה, ניתן לראות בסמל זה שתי אפשרויות: האחת – כראש אייל לחזית, דגם דרום-ערבי לפני האיסלאם, או – ואפשרות זו סבירה יותר – כאשכול ענבים מסוגנן ששריגיו משתלשלים לשני הצדדים.

הדקל וענף הדקל מופיעים בצורה מסוגנת יותר לקראת סוף הטביעה של שושלת בית אומיה (מס' 36, 37, 38, 39, 40, 41), זאת כסמל הארץ ותושביה הקדומים, הפיניקים והיהודים. סמל זה מושרש בארץ ובטבריה ומופיע כדגם מרכזי גם על גבי מטבעותיו של אנטיפס בן הורדוס מייסד טבריה.

תופעה יוצאת-דופן היא האריה הרובץ (מס' 35), המופיע בצורה חד-פעמית על גבי מטבע טבריה ואינו מופיע כלל בכל הטביעה של האימפריה האומיית, לא בעבר ואף לא בהמשך הטביעה של טבריה. לקראת סוף הטביעה של שלטון בית אומיה נעלמים הסמלים ומופיעות כתובות בלבד, בליווי סהרונים (מס' 42, 43) ובהמשך – תחת שלטון בית עבאס והפאטימים – נעלמים הסמלים כליל ונותרות רק הכתובות המעטות את המטבע. במבט כולל ניכרת במטבעות טבריה שתחת שלטון הערבים המגמה ליצור סמלים מקומיים מיוחדים המבוססים על מסורת מקומית מחד, והשפעת השליטים החדשים, מאידך, תוך נסיון מיזוג של שני האלמנטים.

2. פני המטבע: דמות שליט לחוית, לבוש בגד ארוך ולראשו כתר עם צלב; בידו הימנית נשען על מטה צלב ארוך; בידו השמאלית מחזיק כדור עליו צלב; משמאל, כלפי מטה, כתובת: TIBERIA; בשטח משמאל פן בצורת T. הצד השני: M, מעליו צלב קטן; + ומתחתיו קו מאחן; מימין, כתובת: XAAE; משמאל: KAV; בתשתית: NOS.

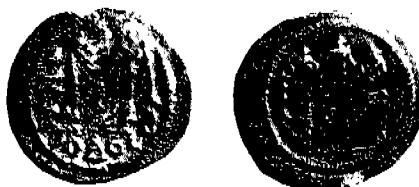
3. פני המטבע: דמות שליט לחוית, לבוש בגד ארוך ולראשו כתר עם צלב; בידו הימנית נשען על מטה צלב ארוך; בידו השמאלית מחזיק כדור עליו צלב; משמאל, כלפי מטה, כתובת: TIBERIA; הצד השני: M, מעליו צלב קטן; +, ומתחתיו קו מאחן; מימין, כתובת: XAAE; משמאל: AAV; בתשתית: AVO.

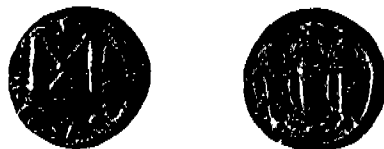
4. פני המטבע: דמות שליט לחוית, לבוש בגד ארוך ולראשו כתר עם צלב; בידו הימנית נשען על מטה צלב ארוך; בידו השמאלית מחזיק כדור עליו צלב. הצד השני: M, מעליו תשליב צלב; +, במרכזו סימן מיטבעה: C; משמאל, כלפי מטה כולל תשתית, כתובת: TIBERIAΔO; מימין, כתובת: طبرية; (הספריה הלאומית – פרח).

5. פני המטבע: שלוש דמויות מלכותיות ניצבות לחוית, לבושות בגד ארוך ולראשם כתר עם צלב; מחזיקות ביד ימין מטה צלב; בתשתית קו. הצד השני: M, מעליו תשלים צלב; +, ומתחתיו קו תשתית מאחן; במרכזו סימן מיטבעה: C; משמאל כלפי מטה, כולל תשתית, כתובת: TIBERIAΔOC; מימין, כתובת: طبرية.

6. פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קו בתשתית. הצד השני: כמו מס' 5, שינוי בסימן המיטבעה: C.

7. פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קו בתשתית. הצד השני: כמו מס' 5, שינוי בכתובת היוונית: TIBERIAΔO.

8. פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קו בתשתית. הצד השני: כמו מס' 5, שינוי בכתובת היוונית: TIBERIAΔO, ובסימן מיטבעה: C.

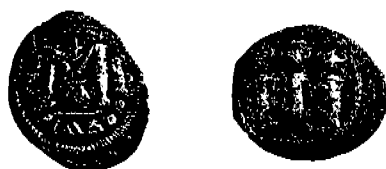
9. פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קו בתשתית. הצד השני: כמו מס' 5, שינוי בכתובת היוונית: TIBERIAΔOC.

10. פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קו בתשתית. הצד השני: כמו מס' 5, שינוי בכתובת היוונית: TIBERIAΔOC, ובסימן מיטבעה: C.

.11

פני המטבע: כמו מס' 5.

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔΟ

.12

פני המטבע: כמו מס' 5.

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔΟ, ובסימן המיטבעה: C (אוסף המחיאון הפרנציסקני – ירושלים)

.13

פני המטבע: כמו מס' 5.

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔ

.14

פני המטבע: כמו מס' 5.

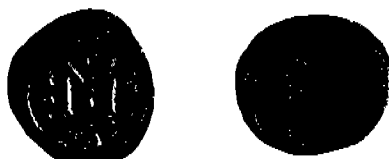
הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔΟ; סימן מיטבעה: ראש שור לחזית (אוסף א"ג שטרנברג – טבריה)

.15

פני המטבע: כמו מס' 5.

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔΑ, ובסימן המיטבעה: כ

.16

פני המטבע: כמו מס' 5.

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔΟ; סימן מיטבעה: כוכב משושה

.17

פני המטבע: כמו מס' 5; בשטח, מימין, כתובת: حصر (?)

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔΑ

.18. אסימק קטן.

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קוו בתשתית.

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובת היוונית: ΤΗΒΕΡΙΑΔΟ, ובסימן המיטבעה: ☽

.19

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא צלבים בידיהם, וללא קוו בתשתית.

הצד השני: כמו מס' 5, שינר בכתובות; מימין طبرية; בתשתית: قطري?; משמאל: ت م (אוסף מחיאון רוקפלר – ירושלים)

20.

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קוו בתשתית.
הצד השני: כמו מס' 5, שינור בכתובות; מימין: محمد; בתשתית: رسول; משמאל: الله

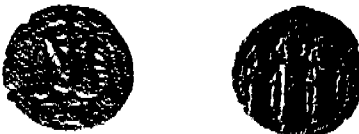
21.

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קוו בתשתית.
הצד השני: כמו מס' 5, שינור בכתובות; מימין: محمد; בתשתית: رسول; משמאל: الله
סימן המיטבעה, לולאה: 8

22.

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קוו בתשתית.
הצד השני: כמו מס' 5, שינור בכתובות; מימין: فلي; בתשתית: بالحق; משמאל: سلسر (?)

23.

פני המטבע: כמו מס' 5, אך במקום הצלבים על הכתרים ובידיהם – כוכבים משושים;
הצד השני: M קטן, מעליו כוכב משושה על מוט: *; במרכז סימן מיטבעה: ראש שור
לחזית: הכתובות – מימין: الله احد; בתשתית: الصد; משמאל: لم يله

24.

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קוו בתשתית.
הצד השני: כמו מס' 5, שינור בכתובות; מימין: الله احد; בתשתית: الصد; משמאל: لم يله
סימן מיטבעה, כוכב משושה: * (= אללה אחד לא הוליד)

25.

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קוו בתשתית.
הצד השני: M, מעליו כוכב משושה על גבי כדור, ומתחתיו קוו מאוזן; במרכז סימן מיטבעה: ציפור ניצבת לימין; הכתובות – מימין: الله احد; בתשתית: الصد; משמאל: لم يله (?)

26.

פני המטבע: כמו מס' 5, ללא קוו בתשתית.
הצד השני: כמו מס' 5, שינור בכתובות; הכתובות, מימין דרך התשתית לשמאל: لا اله الا الله وحده لا شريك له; סימן מיטבעה: ציפור ניצבת לימין.

27.

פני המטבע: כתובת בשלוש שורות: لا اله الا الله / وحده, מתחתיה כוכב מתומן: *
הצד השני: במרכז כתובת בשלוש שורות: محمد / رسول / الله; כתובת היקפית: بسم الله ضرب هذا بالاردن

28.

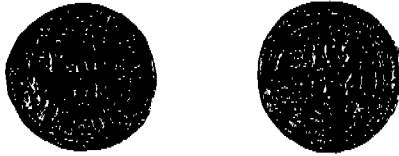
פני המטבע: כתובת בשלוש שורות: لا اله الا الله / وحده, מוקפת שלושה מעגלים.
הצד השני: כתובת מרכזית בשלוש שורות: محمد / رسول / الله; כתובת היקפית מוקפת מעגל: بسم الله ضرب هذا الفلن بطبرية

29.

פני המטבע: כמו מס' 28.

הצד השני: כמו מס' 28, בכתובת ההיקפית סימן הפרדה, לולאה? א

30.

פני המטבע: כמו מס' 28.

הצד השני: כמו מס' 28, מעל לכתובת המרכזית, סהרון: ט

31.

פני המטבע: כמו מס' 28.

הצד השני: כמו מס' 28, מעל לכתובת המרכזית, עיגול קטן: •

32.

פני המטבע: כמו מס' 28, בשטח מימין.

הצד השני: כמו מס' 28, מעל לכתובת המרכזית, ציפור על גבי כן, במאוזן כשפניה כלפי מטה.

33.

פני המטבע: ראש איל לחזית, או אשכול ענבים מסוגנן, בתוך מעגל; כתובת היקפית: لا اله الا الله وحده; מעגל חיצוני.

הצד השני: כתובת מרכזית בשתי שורות, בתוך מעגל: طبر/ة; כתובת היקפית: محمد رسول الله; מעגל חיצוני.

34.

פני המטבע: כמו מס' 33, הכתובת ההיקפית בכתב ראי.

הצד השני: כמו מס' 33.

35.

פני המטבע: כתובת מרכזית בשלוש שורות: لا اله الا الله / وحده; כתובת היקפית: عبد الله الوليد امير المؤمنين [الظلم] امر يضرب القلوس; מעגל חיצוני.

הצד השני: אריה רובץ לשמאל, מתחתיו, בניצב לאריה, כתובת בשלוש שורות: محمد / رسول / الله; כתובת היקפית: ... القلوس ضرب بطبرية سنة عشرين

36.

פני המטבע: כתובת מרכזית בשלוש שורות: لا اله الا الله / وحده; כתובת היקפית: عبد الله الوليد امير المؤمنين [الظلم] امر يضرب القلوس; מעגל פנימי וחיצוני.

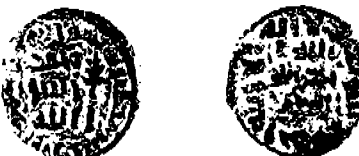
הצד השני: כתובת מרכזית בשלוש שורות: محمد / رسول / الله; כתובת היקפית: ... القلوس ضرب بطبرية سنة عشرين

37.

פני המטבע: כתובת מרכזית בשלוש שורות: الله اجد الله / الصمد; כתובת היקפית בצורת ריבוע: لا اله الا الله وحده لا شريك له; מעגל חיצוני.

הצד השני: כתובת מרכזית בשלוש שורות: محمد / رسول / الله; מצד ימין, עץ ברזל(?), או דקל מסוגנן(?); כתובת היקפית: بسم الله ضرب هذا الفلوس بطبرية; מעגל חיצוני.

38. פני המטבע: כתובת בשלוש שורות: لا اله الا الله / وحده ; מעגל חיצוני.
 הצד השני: כתובת מרכזית בשלוש שורות: محمد / رسول / الله ; בצד ימין, בהיקף, ענף
 דקל על גבי כן; בהמשכו, כתובת היקפית: ضرب بطبرية

39. פני המטבע: כמו מס' 38, אבל הכתובת בכתב ראי.
 הצד השני: כמו מס' 38.

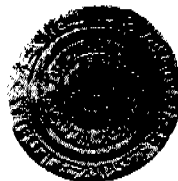
40. פני המטבע: במרכז דקל מסוגנן(?), עם פירות; כתובת היקפית: لا اله الا الله
 وحده .
 הצד השני: כתובת מרכזית בשלוש שורות, בכתב ראי: محمد / رسول / الله ; כתובת
 היקפית בכתב ראי: ضرب بطبرية

41. פני המטבע: כתובת בשלוש שורות: لا اله الا الله / وحده מעגל חיצוני.
 הצד השני: כתובת בשתי שורות: ضرب بطبرية ; מתחתיה, במאוזן לשמאל, ענף דקל על
 גבי כן; מעגל חיצוני.

42. פני המטבע: כתובת בארבע שורות: بسم الله / فلول / بن طبرية ; מעגל חיצוני.
 הצד השני: כתובת בארבע שורות: بسم الله / محمد / رسول / الله ; בסיום
 הכתובת סהרון; מעגל חיצוני.

43. פני המטבע: כמו מס' 42, נוסף סהרון בסיום הכתובת.
 הצד השני: כמו מס' 42 (אוסף המוזיאון הבריטי – לונדון)

44. 1/4 דינר זהב משנת 319 להג'רה, 931/2 לסה"נ. בימי שלטונו של אל-מוקתדר לבית עבאס.
 פורסם ללא צילום ב- A.Porter, Unpublished Coins of the Caliphate. Numismatic Chronicle, 5th Series—Vol. I, 1921, p. 325
 פני המטבע: כתובת מרכזית בחמש שורות וכתובת בהיקף; הכתובת במרכז: لا اله
 الا / الله وحده / لا شريك له / ابو القحاس / امير المؤمنين ; כתובת היקפית
 بسم الله / ضرب هذا الدين بطبرية سنة تسع عشرة وثلاثماية
 הצד השני: כתובת בשש שורות: الله / محمد / رسول / الله / المقتدر / بالله / لا اله الا ;
 (אוסף האוניברסיטה האמריקאית – בירות)

45. דינר זהב משנת 368 להג'רה, 978/9 לסה"נ. בימי שלטונו של אל-עזיז הפאטימי.
 פני המטבע: שני מעגלי כתובות ובמרכז נקודה מוקפת מעגל; כתובת המעגל החיצוני:
 بسم الله / ضرب هذا الدين بطبرية سنة ثمان وستين وثلاثماية / כתובת המעגל
 הפנימי: عبد الله / وليه / نزار الامام / المعز / بالله / امير المؤمنين

הצד השני: שני מעגלי כתובות ובמרכז נקודה מוקפת מעגל; כתובת המעגל החיצוני:
 حمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو
 كره المشركون כתובת המעגל הפנימי: لا اله الا الله محمد رسول الله على
 خير صفة الله (אוסף אגף העתיקות – ירושלים)

.46

דינר זהב משנת 395 לה'ג'רה, 1004/5 לסה"נ. בימי שלטונו של אל-חאכם הפאטימי.
 פני המטבע: שני מעגלי כתובות ובמרכז, כתובת בשתי שורות; כתובת המעגל החיצוני:
 بسم الله ضرب هذا الدين بطبرية سنة خمس وتسعين وثلاثمائة ; כתובת
 המעגל הפנימי: عبد الله ووليه على ابو الحسن الامام ; כתובת במרכז: الحاكم
 بامر الله / امير المؤمنين

הצד השני: שני מעגלי כתובות ובמרכז, כתובת בשתי שורות; כתובת המעגל החיצוני:
 محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق لتظهره على الدين كله ولو كره
 المشركون ; כתובת המעגל הפנימי: لا اله الا الله وحده لا شريك له כתובת
 במרכז: محمد رسول/على ولي الله (אוסף הספרייה הלאומית – פריז)

.47

דינר זהב משנת 424 לה'ג'רה, 1032/3 לסה"נ. בימי שלטונו של א-ט'היר הפאטימי.
 פני המטבע: שלושה מעגלי כתובות ובאמצע האות: ط ; כתובת המעגל החיצוני: بسم
 الله ضرب هذا الدين بطبرية سنة اربع وعشرين واربعمائة ; כתובת המעגל
 האמצעי: عبد الله ووليه على ابو الحسن الامام ; כתובת המעגל הפנימי:
 الظاهر لا عزيز دين الله امير المؤمنين

הצד השני: שלושה מעגלי כתובות ובאמצע האות: : ; כתובת המעגל החיצוני: محمد
 رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره
 المشركون כתובת המעגל האמצעי: لا اله الا الله وحده لا شريك ; כתובת המעגל
 הפנימי: محمد رسول الله على ولي الله ; (קטלוג מכירה G.1245 B.A.Seaby LTD.
 (London 1963).

.48

דינר זהב משנת 436 לה'ג'רה, 1044/5 לסה"נ. בימי שלטונו של אל-מוסתנציר הפאטימי.
 פני המטבע: כתובת היקפית ובמרכז כתובת בארבע שורות; הכתובת ההיקפית:
 بسم الله الرحمن الرحيم ضرب هذا الدين بطبرية سنة ست وثلاثين واربعمائة;
 הכתובת במרכז: معد/الامام ابو/تيم المستنصر/بالله
 הצד השני: כתובת היקפית ובמרכז כתובת בחמש שורות; הכתובת ההיקפית: محمد
 رسول الله ارسله امير المؤمنين بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين
 كله ولو كره المشركون; הכתובת במרכז: على/لا اله الا الله/وحده لا
 شريك له/ محمد رسول: الله/ ولي الله (אוסף המחזאון הבריטי – לונדון)

.49

דינר זהב משנת 439 לה'ג'רה, 1047/8 לסה"נ. בימי שלטונו של אל-מוסתנציר הפאטימי.
 פני המטבע: כתובת היקפית ובמרכז כתובת בשלוש שורות; הכתובת ההיקפית: بسم
 الله ضرب الدين بطبرية سنة تسع وثلاثين واربعمائة; הכתובת במרכז: الامام/
 المستنصر بالله/امير المؤمنين

הצד השני: כתובת היקפית ובמרכז כתובת בשלוש שורות; הכתובת ההיקפית: محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق لظهوره على الدين كله ولو كره المشرك; הכתובת במרכז: لا اله الا الله / محمد رسول الله / على ولي الله (אוסף הספריה הלאומית - פריז).

50.

דינר זהב משנת 447 להג'ג'רה, 1055/6 לסה"נ. בימי שלטונו של אל-מוסתנציר הפאטימי. פני המטבע: כתובת בשלושה מעגלים; כתובת המעגל החיצוני: بسم الله ضرب هذا الدين بطهية سنة سبع وأربعين وأربعمائة הכתובת במעגל האמצעי: دعا الامام معد لتوحيد الاله الصمد כתובת המעגל הפנימי: المستنصر بالله امير المؤمنين הצד השני: כתובת בשלושה מעגלים; כתובת המעגל החיצוני: محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق لظهوره على الدين كله ولو كره المشركون; כתובת המעגל האמצעי: وعلى افضل الصحن ووزير خير المرسلين; כתובת המעגל הפנימי: لا اله الا الله محمد رسول الله; (אוסף המוזיאון האוניברסיטאי - פילדלפיה).

51.

1/4 דינר זהב משנת 460 להג'ג'רה, 1067/8 לסה"נ. בימי שלטונו של אל-מוסתנציר הפאטימי. פני המטבע: כתובת היקפית ובמרכז כתובת בארבע שורות; הכתובת ההיקפית: بسم الله ضرب هذا الدين بطهية سنة ستين وأربعمائة הכתובת במרכז: لا اله الا الله / محمد رسول الله / على ولي الله (אוסף הספריה הלאומית - פריז).

מדליין טבריה שהוטבע ע"י "החברה הממשלתית למטבעות ומדליונים" בשנת התשכ"ה (1965). - צד א: חוף הכינרת, דייג מעלה דג ברשתו, נערה נושאת סל פירות ובגין עם כיפה לחוף הכינרת (קבר רמב"ה); צד ב: היגואה אלת הבריאות יושבת על המעיינות החמים, בידה קערה ונחש מתפתל מטיל ארסו בקערה. - הכתובת רומית משנת ג' תתס"א - 101 למניין או"ה.

שמות מטבעות ועריכיהם

– הנזכרים בתקופות שונות והמובאים בשערי 'ספר טבריה' – א. קינדלר.

אִיסָר – (ACCAPION) מטבע מתקופת המשנה והתלמוד. בדינר הרומי היו 24 אִיסָרִים.

דִּרְכָּמֶן – שיבוש לשוני למטבע דִּרְכָּמָה, או דִּרְיָכֹוס.

דִּינָר וְהָב – מטבע ערבי מזהב במשקל ממוצע של 4.25 גרם – נזכר כמחירה של החנות אשר נקנתה בשוק טבריה ע"י מסאפר מאת בשראן בן גאלב, בשנת 1013 למנין או"ה.

וְהָב – יש לשער כי בשם זה נקרא דינר הזהב הנ"ל – נזכר באיגרת "שני הצדדים הגרים בטבריה" משנת 1034 למנין או"ה.

דִּינָר מַעֲרָבִי – מרוקו בצפון אפריקה המערבית, מרוקו. משקלו היה זהה לדינר הזהב (4.25 גרם) – נזכר ע"י הנוסע הפרסי מוסלמי נאסר אל-ח'וסראו (1047) בספרו על מוצלאות טבריה, שכ"א מהן נקנתה במקום במחיר 5 דינרים מערביים.

דִּירְהֶם – מטבע ערבי מכסף. השם הושאל משם המטבע "דִּירְכָּמָה" (ע' לעיל). משקלו השתנה במרוצת הזמנים בין 2.5 גרם ל-3.9 גרם – נזכר בתיאור מסעו של ר' משה בסולה לטבריה (1522), ש"כל נפש פורע (משלם) ד' דרימי' (ארבעה דרימים) = דירהמים) לשמירה" בשיירה שהייתה באה מצפת לטבריה.

אֶסְפֵּרִי – שם מטבע כסף (אֶסְפֵּר־לבן) בזנטי משושלת הקומנגני. בימי קדם היו בדינר הרומי 4 אספרי – נזכר ע"י ר' יוסף הכהן בספרו על יוסף אבן אַרְדִּיט, אשר קיבל מאת השולטאן סֵלִים השני "שישים אֶסְפֵּרִי דבר יום ביומו", ובהערותו מוסיף ר"י הכהן כי האספרי הוא "מטבע של התוגרמים (התורכים) ויעלה לערך י"ז (17) גדולים" (עמק הבכא, הוצ' קראקא, 1895).

דִּוְקָט – מטבע זהב שהוטבע בפלורנץ מש' 1252 למנין או"ה, ומש' 1284 הוטבע בוויניציה. משקלו היה 3.5 גרם, בקירוב. בתקופות מאוחרות יותר הושאל השם גם למטבע זהב של מדינות אחרות באירופה – נזכר בסכומים ששלמו דונה גראסיה ודון יוסף גשיא, ולאח"כ נזכר גם ב"פנקס ארץ הקדושה", באמשטרדם.

פְּלוֹרִין – או פְּלוֹרִי. מטבע כסף גדול ושווה בערכו לסולטאני אֶלְטֶן (= זהב השולטאן) שמשקלו היה 3.43 גרם וקוטרו נע בין 18 ל-20 מ"מ. שמו היה שם צרפתי בעבור הגולדן. הונהג לראשונה ע"י השולטאן מוחמד ה-2 (1454) – נזכר ב"פנקס ארץ הקדושה" בתחילת המאה ה"י למנין או"ה.

פִּיזו – או פִּיסו. מטבע כסף ספרדי גדול שמשקלו 25 גרם, בערך. פִּיזו דה אֶ-אֹצוֹ (PESO DE A OCHO) = חתיכה מורכבת משמונה) היה הטאלר הספרדי – נזכר בפְּלוֹרִין ב"פנקס ארץ הקדושה" החל משנת 1644 למנין או"ה.

אָרִיָּה – טאלר האריה. מטבע כסף גדול במשקל 27.648 גרם. שהוטבע בהולנד החל משנת 1575 למנין או"ה – נזכר באיגרת

השד"רות של ר' מסעוד בונאן על חוב הקהילה בסך 10,000 אריות, משנת התק"ח (1748). משקלו באותה תקופה היה 9.5 גר'.

אָדוּם – אדומים. מטבע כסף בעל ערך מתכתי ירוד מאד שהוטבע בפרוסיה. למעשה היה זה מטבע נחושת מצופה כסף, ומשנשחק ציפוי הכסף נתגלה הצבע האדום של הנחושת – נזכר באיגרתו של ר' אברהם הכהן מקאליסק באיגרתו משנת התקמ"ח (1788).

גְּרוֹשׁ – גרו"ש, או גְּרוֹסוֹ (= מטבע כסף גדול). במחצית הראשונה של המאה ה"י היה משקלו 20 גרם, בקירוב, וקוטרו כ-40 מ"מ. אצל התורכים היה הגרוש שווה לפיאסט, המקביל לטאלר האירופאי, ובו היו 40 פארא – נזכר פעמים רבות ובמקומות שונים מאמצע המאה ה"ח.

לִיבִין טָאָלֶר – ראה "אריה" – רמ"מ מקמניץ מזכירו בספרו 'קורות העתים' (1834).

יֶאֱרֵמְעֵלִיק – מטבע תורכי בערך של 20 פארא, מחצית הפיאסט – רמ"מ מקמניץ מזכירו כשווה בערכו ל"גאנצ"ע של זהב".

בִּישְׁלִיק – מטבע תורכי מכסף שערכו היה 5 פיאסטר, שהיה בשימוש החל משנות ה-30 של המאה שעברה ועד לסיום מלח"ע הראשונה (1918).

יַעֲזִיק כֶּסֶף – מטבע תורכי מכסף שערכו היה 2.5 פיאסטר = 100 פארא, ומשקלו 12 גר' בקירוב.

פִּיאָסְטֶר – שווה בערכו לגרוש (ור' לעיל) – רמ"מ מקמניץ מזכירו כי ערכו בא"י שווה לגרוש, שהוא קִיֶּרֶט, שהם 40 פארא.

זוֹלוֹטָה – זאלאטה. מטבע תורכי מכסף ובו 30 פארא.

גֶּאָזִי – יתכן שהוא המטבע התורכי "אֶל־גֶּאָזִי" – נזכר בהתחייבות יחזקאל מנשה לכוללות רמב"ה בשנת התרי"א (1851).

פְּוֹלִיֹן וְהָב – מטבע צרפתי מזהב בן 20 פְּרַנְקִים. הוטבע ע"י נאפוליון השלישי – נזכר פעמים רבות כפרטיכלים של עיריית טבריה משנות ה-90 של המאה שעברה.

מֶגֶ'דִּיָּה – מאג'די. מטבע תורכי מכסף השווה בערכו ל-20 פיאסטר – נזכר רבות בסוף המאה שעברה ובתחילת הנוכחית.

לִירָה תוֹרְכִית – לירה עות'מאנית. מטבע תורכי מזהב, שמשקלו הגיע ל-7.216 גרם, וקוטרו 22 מ"מ – נזכר רבות בשם "לִירָת" בערבית, "לִירֶעס" בידיש, בתחילת המאה הנוכחית.

קֶבָּאק – מטבע תורכי מנחושת, בערך של פיאסטר = 40 פארא.

מֶטְלִיק – מטבע תורכי בערך של 10 פארא = רבע פיאסטר.

פֶּאָרָא – מטבע תורכי בערך הנמוך = חלק 40 של הגרוש.

מחצלאות טבריה

במחצאון לפולקלור ולאנתוגרפיה "בְּנָקִי" אשר באתונה מצויה – מתחת למסגרת זכוכית סגורה הרמטית – מחצלת קלועה באריגה אומונתית עדינה ומופלאה. בשלט הקבוע על המסגרת רשום: "מחצלת ערבית מן המאה ה-15 אשר יוצרה בגליל (וראה תצלום צבעוני של המחצלת).

אורכה של המחצלת – 2.32 מ', ורוחבה – 1.15 מ'; צבעה – צהוב-קש ופסי העֶרֶב שבה, הנמתחים בשני קצותיה לרוחבה, וכן שתי שורות הכתב המקבילות לפסים אלה, הם בצבע חום. שלושה פסי-עֶרֶב נמתחים מכל צד לכל רוחבה של המחצלת: שניים פנימיים, שהם עבים, ושלישי – שהוא בשפת המחצלת ממש – דק. לפי הנראה לעין נעשתה המחצלת בשיטת האריגה של שְׁתֵי עֶרֶב מסיבים צמחיים דקים וגמישים, אשר איפשרה גם מעשה מקלעת, פתקרים, מסביב למחצלת, לשם נוי – דבר הניכר גם במקלעת התחרים בפסים הדקים שבשני קצות המחצלת, כאשר חוטי-סיבי השְׁתֵי הם בצבע צהוב-קש, וחוטי-סיבי העֶרֶב הקלועים הם בצבע חום. כמו-כן נראה שבשני קצותיה של המחצלת, עם סיום קליעת הערב, נקשרו חוטי-סיבי השְׁתֵי בקשרים עדינים לאגודות-אגודות ונותרו בשני הקצוות לנוי כציציות, ומשמצופים מראה ציציות אלו לשני הפסים הרחבים וכן לקישורים, הרי מחצלת זו נראית כטלית יהודית...

אורכה של כל אחת משתי שורות הכתב הערבי-כופי הוא 95 ס"מ. רוחבן הממוצע של האותיות הברורות והפשוטות הוא 25 מ"מ, וגובהן המירבי מגיע ל-55 מ"מ. הטקסט הערבי שבשתי השורות זהה, והוא: *بركة كاملة ونعمة شاملة وسعادة متو اصلة لساخيه مما امر بعله في طرز الخاصة بطرية حه تרגومو*

"בְּרִכָּה מְלֵאָה וְהַנָּאָה מוֹשְׁלֶמֶת וְאוֹשֶׁר לְלֹא גְבוּל לְבַעְלֶיהָ, מְאֻשֶׁר נִצְטָווּ לַעֲשׂוֹת בְּבֵית הַמְּלָאכָה הַפְּרָטִי בְּטַבְרִיָּה".

התאריך המשוער לייצורה של המחצלת – לפי צורת האותיות והכתב – הוא שנת 340 לה'ג'ר'ה, לערך – היינו שנת 961 למניין או"ה. המעניין אולי במיוחד בכתובת זו, שבעלי המלאכה האומנים ציינו בכתובתם "המסחרית" רק את "בית המלאכה הפרטי בטבריה", ללא ציון שמו של בית המלאכה, או מוצאם של האומנים המומחים ואף לא לאומיותם. מתיאורי נוסעים מוסלמים בתקופה זו, כמובא להלן, מסתבר שהמחצלת הטברנית היתה מיועדת למאמינים המוסלמים, שהיו פורשים אותה על הקרקע וכורעים עליה לתפילה שלוש פעמים ביום, כמנהגם. כיון שכך, יש מקום אולי לשאול את השאלה המתבקשת, על שום מה לא ראו יצרני המחצלת להוסיף על כתובת זו פסוק מן הקוראן, כדוגמת הפסוק הפותח רבות מתפילות המוסלמים: "אין אלוה מבלעדי אלוה ומוחמד שליח האלהים", או בדומה לו, או לפחות לציין כי אותו "בית המלאכה הפרטי בטבריה" הוא של ערבים מאמינים מוסלמים? לאור שאלות אלו ניתן אולי להניח, כי אותם בעלי מלאכה אימנים מומחים לא היו אלא יהודים, שנמצאו אולי מכתבת

פסוק מן הקוראן – כמצוי לרוב בכל מקום ועל כל חפץ שהיה מיוצר בידי ערבים – והסתפקו רק באיחולי "ברכה מלאה והנאה מושלמת ואושר ללא גבול לבעליה" של המחצלת, אשר קנה אותה מאת אלה שנתבקשו לעשותה "בבית המלאכה הפרטי בטבריה", ותו לא. ואילו תו תוצרתם הריהו רק ברמז של מראה המחצלת, שהוא כאמור, כטלית יהודית.

ומעניין, גם בתיאורי הנוסעים המוסלמים המזכירים את מחצלאות טבריה הנודעות, אין אנו מוצאים רמז כל-שהוא לייצרני המחצלאות, וקשה להניח שלפחות אחד מן הנוסעים המוסלמים לא היה מזכיר, ולוא רק כבדרך אגב, שבעלי המלאכה האומנים האומנים המומחים הללו, המתגוררים בטבריה, הם מוסלמים מאמינים.

בשנת 985 למניין או"ה כותב הנוסע המוסלמי יליד ירושלים, אל-מקדסי, כי סוחר ייטביר ייצאו לארצות אחרות "רצועות ארוכות של מחצלאות" (ג' לה סטרנז, 'פלשתינה תחת שלטון הערבים', עמ' 334) – משמע, שאולי אותו בית מלאכה פרטי שבטבריה היה מייצר גם רצועות ארוכות של מחצלאות – ויתכן מאוד שרוחבן של הרצועות היה כרוחב המחצלת שלנו, היינו 1.15 מ' – ואורכן מטרים רבים, אשר שימשו ככיסוי לקירות במסגדים ובמקומות ציבוריים מקודשים, כפי שמספרים עליהם סופרים מוסלמים שונים.

בשנת 1047 למניין או"ה רושם הנוסע הפרסי-מוסלמי אל-ח'וּסְרָאן, המגיע במסעו לטבריה בדרכו מארצות הצפון למְקָה: "בעיר טבריה הם (ולא ציין מי המה "הם") מייצרים מחצלאות העשויות קנה (סוף?) ומשמשות שטיחי תפילה, הנמכרות במקום עצמו (בטבריה) בעבור חמישה דינרים מערביים כל אחת" (שם, 337). ומשמגיע הנוסע המוסלמי, הגיאוגרף אידריסי, לטבריה (1154) הוא כותב: "הם (ואף הוא אינו מזכיר מי המה "הם") מייצרים כאן את המחצלאות הנקראות אֶ-סְמִנְיָה, והן נפלאות, ורק מעטות כמותן מיוצרות באלו ערים אחרות בארץ זו" – ארץ ישראל, ולא ארצות ערביות אחרות (שם, 338). השם "אֶ-סְמִנְיָה" שניתן למחצלת "נפלאה" זו, ניתן על שם הרובע "סְמָאן" שבעיר אִיסְפָּהָאן אשר בפרס, שהיה נודע בתקופות ההן בייצור שטיחי הקִשִּׁי היפים והעדינים אשר כמותם לא ייצרו בשום מקום אחר. מתיאורי הנוסעים הנזכרים נראה, שמחצלאות טבריה היו נודעות כמחצלאות יפות ועדינות שמלאכת המחשבת שלהן היתה מושלמת, והיו משמשות לתפילה לרבבות-רבבות מאמינים מוסלמיים בכל הארצות שבהן שלטו הערבים באותן תקופות. כן מסתבר שייצורן של מחצלאות אלו, בטבריה בלבד, נתמשך בתקופה של מאתיים שנה, אם לא יותר, היינו ממחצית המאה ה-10 ועד למחצית המאה ה-12 למניין או"ה, ויש להניח שהמשיך לפחות עד לחורבנה של טבריה בידי גדודי הסרצ'ינים של צֶ'לַאק אֶ-דִּין בשנת 1187. ואם במשך כל התקופה הזאת לא היו מתחרים לבעלי המלאכה שבטבריה בארצות אחרות, יש לשער כי בלעדיות זו

היתה בבחינת "סוד" מקצועי בידם של האומנים המומחים ושבטי טבריה, וכמקובל בימים ההם הועברו סודות המלאכה בירושה מאב לבן. מתקבל גם על הדעת, שמחירה הגבוה, יחסית, של מחצלת טבריה – כעדויות של נאסר אל-ח'וסראו, שעלתה בטבריה עצמה (בשנת 1047) 5 דינרים מערביים, הווי אומר שבערים ובארצות אחרות נמכרה במחיר גבוה יותר – היווה מקור הכנסה חשוב לאומני עיר כינרות וגורם כלכלי נכבד בפרנסתם של בני טבריה. וכיון שכך, יש להניח כי אותם אומנים לא היו מעוניינים שפרנסתם זו תישמט מידיהם, משימצאו מתחרים לתוצרתם בארצות אחרות, ולפיכך שמרו על סודות המקצוע מכל משמר. הנחות אלו יכולות לחזק את השערתנו, כי אותם יצרני "בית המלאכה הפרטי בטבריה" היו אומנים יהודים, שהחזיקו בסודות מלאכת מחשבת זו במשך דורות. כי אילו היו אותם בעלי מלאכה מומחים ערביים, אין לראות כל סיבה על שום מה לא היו מעבירים את תורת הקליעה המיוחדת למחצלות נפלאות אלו לערים ולארצות אחרות, אלא אם כן היו תלויים בחומרי הגלם המיוחדים ששימשו לייצור המחצלות, שלא היה ניתן למצואם במקום אחר אלא אך ורק בעמק כינרות.

ומעניין, לאחר שהחלו יהודים לחזור לטבריה וליישובה מחדש בשנת הרצ"א (1531) לערך, כעדויות של ר' משה מטראני איש צפת, המבי"ט, אנו למדים על בית מלאכה פרטי – ואין לדעת מתשובתו של המבי"ט היכן היה מצוי בית-מלאכה זה ואף לא מה ייצרו פועלי-אומניו, אם כי רבות מתשובותיו של המבי"ט מתייחסות לבני טבריה – אשר ייצר מוצרים שהיו בבחינת "סוד מקצועי", שכל העוסק בו היה מצוה לשמור עליו ולא להעבירו לידי "גויים", קרי: ערבים. זאת למדים אנו מתשובתו של המבי"ט (ח"ב, עמ' ט, כ"ז) הכותב: "ראובן עשה שותפיו (ת) עם אלמנת שמעון בעשיי (ת) מלאכ' (ה) ידועה להם, וראובן נתחייב שלא יעשנה (אותה מלאכה) עם שום אדם, לא יהודי ולא גוי... והיה גם היא (האלמנה) נתחייבה שלא תעשה אותה מלאכה עם שום אדם כל זמן שראובן שותף עמה, ונטלו שניה' (ם) קנין ושבועה על זה ככתוב בשטר השותפות שכתבו שניהם והנה העתק השטר אות באות שלוח. ולפי שרבו ביניהם קטטות ומריבות, הסכים ראובן להיפרד מחברת אלמנת שמעון וחילקו השותפות וכלי כלי האומנו' (ת) ביניה' (ם) לחצאין... ונתפרדה חבילת' (ם) ותיכף התח' (ל) כל אחד מהם לעשו' (ת) מלאכ' (ה) בפני עצמו. אלא שראובן עושה לו לעצמו לבדו, והיא עושה מלאכה בשותפות גויים. ועתה תובע' (ת) אלמנ' (ת) שמעון את ראובן בכוח שטר השותפות שלא יעשה מלאכ' (ה) זו עם שום אדם כלל בלי חברתה, כדי שלא ילמדוה זרים ורבותו לידי הפסד בניגוד האומנים..." השותפות בין השניים נמשכה שלוש שנים ועתה, משטענה האלמנה שאסור לראובן לעשות אותה מלאכה אלא רק עמה, טען ראובן שלא נתחייב להיות שותף עמה לזמן קצוב והרשות בידו לעשות אותה מלאכה לעצמו ולבדו "בלי שום זר" ואין הוא רוצה "לאגד אומנותו" והוסיף לטעון כי מי נתן לאלמנה רשות המלאכה עם גויים "ללמד המלאכה לזרים?" (ההדגשות – ע"א).

בתשובתו פוסק המבי"ט "שיש לראובן רשות לעשות המלאכ' (ה) בפני עצמו, אלא שאינו יכול לעשות אותה מלאכה עם שום

אדם... וכמוהו האלמנה שנשבעה "שלא לעשות (המלאכה) עם שום אדם כל זמן שישתתף עמה ראובן"... "ומשמעות לשון זה הוא לענין אומנות המלאכה"... ומסיים המבי"ט פסיקתו ואומר: "ראוי לקהל לעשות תקנה ולחייבה שלא לעשות עם הגוי, כדי שלא יתפשט האומנות לגויים"...

כאמור, אין המבי"ט מציין בתשובתו זו מי היו שני בעלי הדין ומאין באו אליו, ואף לא מה היתה אותה "אומנות המלאכה" שראוי לעשות לה תקנה מיוחדת שאסור לעשותה עם גויים, כדי שלא תתפשט אומנות זו ותיוודע לזרים. אולם מותר לנו להעלות את ההשערה שאומנות זו של קליעת מחצלות טבריה – אשר נשתמרה מאות בשנים בידיהם של בני טבריה בלבד, וכאמור, בידיהם של יהודי טבריה – היתה יכולה להיות עילה מספקת לפסיקה מעין זו של המבי"ט שיש לקבוע תקנה מחייבת בפני העברת סודות המקצוע לזרים, בהיותה מפרנסת בכבוד את בעליה ומשמשת גורם כלכלי חשוב לקהילה היהודית במקום.

כ"ט-30 שנה לאחר מכן, משהחלה דונה גראסיה בבניינה של טבריה, עלה כפי הנראה בדעתו של דן יוסף להקים שם מרכז תעשייתי לאריגת משי וצמר כאחת: "יצו דן יוסף ויטעו מעצי התותים לרוב מאד (כדי) להאכיל את תולעת המשי. וגם צמר ציווה (דן יוסף) להביא מספרד (כדי) לעשות בגדים כבגדים אשר יעשו בוויציאה" (ר' יוסף הכהן, 'עמק הבכא', עמ' 147). ניתן איפוא להניח, כי דן יוסף נשיא, שהיה איש מעשה וסוחר ממולת, לא היה יחם תעשייה של אריגה מקצועית ברמה גבוהה, היכולה להתחרות במומחי האריגה של ויניציאה – המרכז התעשייתי והכלכלי החשוב בתקופה האמורה – אלא אם כן נמצאו לו בטבריה מומחי אריגה ממדרגה ראשונה, שידעו את סודות מלאכת האריגה העדינה והיפה. ומשנודעה לו מומחיותם זו הגה את הרעיון לעשות את טבריה למרכז תעשייתי לאריגת בדי משי וצמר, במקום המחצלות המפורסמות. יתכן אף שתעשייה זו של אריגה החלה בטבריה, אם כי אין אנו שומעים עליה, אולם עם חורבן יישובה של טבריה במאה ה"ז למניין או"ה, נסגרו גם בתי המלאכה ופסקה מלאכת האריגה שם.

✽

מסורת זו של אריגה וקליעת מחצלות בטבריה הינה קדומה לתקופות הנזכרות לעיל, וראשיתה עוד מימי המשנה והתלמוד. דבר זה אנו למדים מן האבחנה שבתלמוד הבבלי והירושלמי בין מחצלות טבריה לבין מחצלות אושא לגבי טומאה. כלל הוא שדבר שנהוג לישב או לשכב עליו, דינו ככלי, ואם בא הוא כמגע עם דבר טמא הריהו מקבל טומאה ("טמא"). מה שאין כן בדבר שאינו כלי ואין נוהגים לישב או לשכב עליו, שהוא טהור. קובע האמורא ר' חייא, כי "לא נחלקו... על מחצלות של אושא שהן טמאות ושל טבריה שהן טהורות. על מה נחלקו? – על שאר מקומות. הסבור שמכין שקורה ויושבים עליהן הרי הן כשל אושא" (בבלי, סוכה כ', סוף ע"א ריש ע"ב). נמצאנו איפוא למדים, כי מחצלות

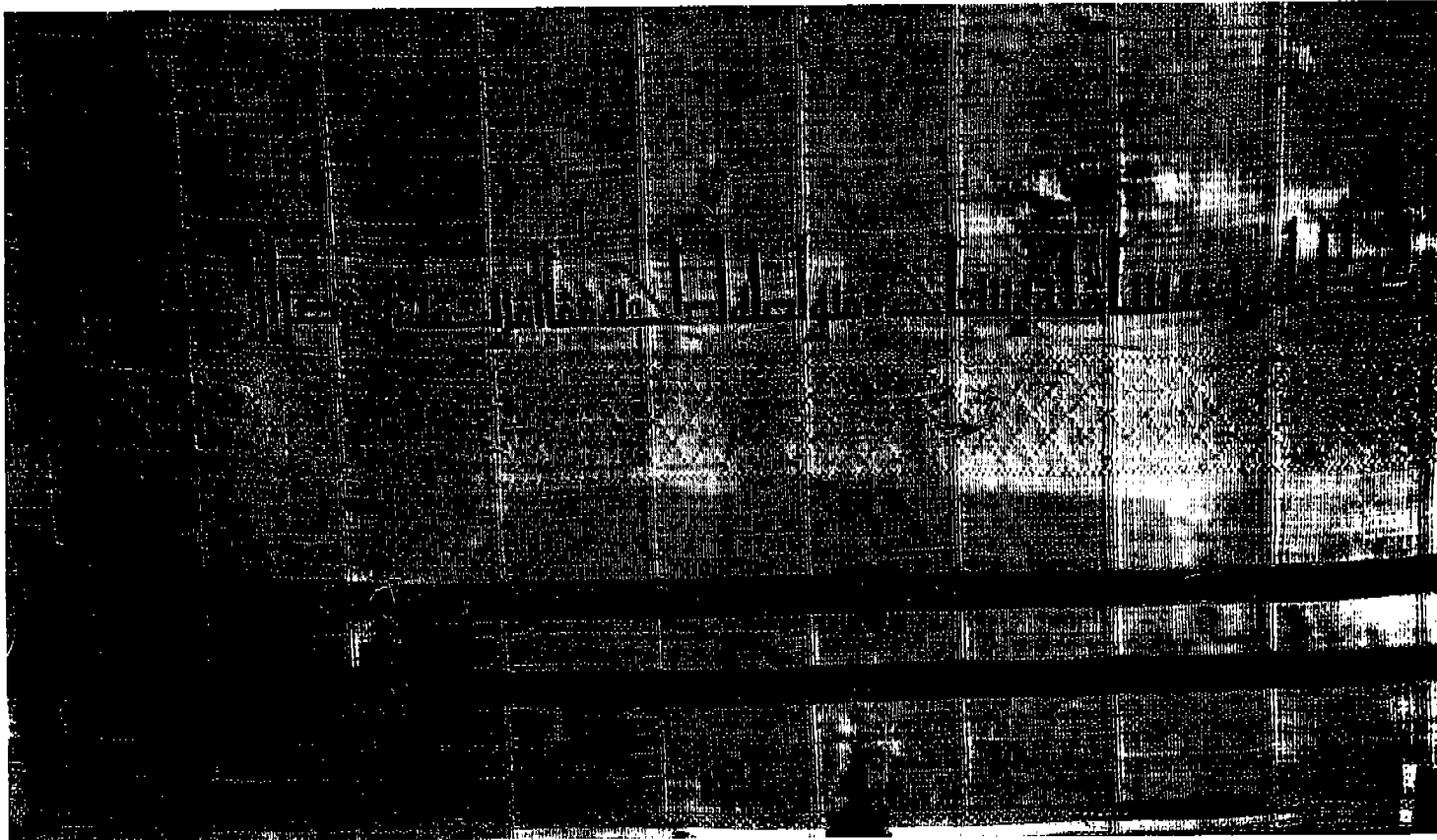
1 הכרת תודה לפרופ' פ' פליקס אשר בסובו הרב נענה לפנייתי, להסבר הנאמר בתלמוד על מחצלות טבריה, והרני מביא בזה את הסברו דלהלן.

של טבריה לא שימשו מעולם לשכיבה או לישיבה. ולפי רש"י:
 "קשות הן ואין לך אדם יושב עליהן" וכוונתו שהן דקות ועדינות.
 מסתבר כי מחצלאות טבריה שימשו בעיקר לתליה על גבי קירות,
 לבו, או בפתחי חנויות.
 ואמנם שנינו בירושלמי: "המחצלאות שעל פתחי החנויות –
 טהורות" (סוכה סוף פ"א, נ"ב, ע"ג). ועוד צויין שם: "אמר בר בר
 חנה בשם רבי יוחנן: במחצלאות טבריה שנו. אמר רבי ליעזר:
 סתם מחצלאות אושא – טמאות עד שיעשו אוהלים. סתם מחצלאות
 טיבריא – טהורות עד שיעשו לשכיבה", היינו, פרט למקרים
 שהתקינן במיוחד לשכיבה עליהן.

❧

תעשיית המחצלאות של אומני טבריה היתה נודעת איפא במאות

השלישית והרביעית למניין או"ה – ואולי עוד לפני כן – כתעשייה
 המייצרת מחצלאות עדינות ויקרות שאינן מיועדות לשכיבה, וכל
 שימושן היה לנר בלבד. ניתן גם להניח כי תעשייה זו נשתמרה
 בידיהם של אומני טבריה היהודים מאז תקופת המשנה והתלמוד
 ועד לכיבוש הערבי (636), משהיא משתכללת מדור לדור עד
 שנתפרסמה בעולם הערבי, במשך מאות בשנים, כמייצרת
 המחצלאות הנפלאות לתפילתם של רבבות-רבבות מאמינים
 מוסלמים, והיריעות הארוכות והיפות נועדו לכיסוי ולציפור קירות
 של מסגדים ומקומות מקודשים בעולם המוסלמי. והיתה אומנות זו
 בידיהם כאלף ושלוש מאות שנה, עד "שדרשה" במאה ה"ז דון
 יוסף נשיא וביקשה להפכה לתעשייה מקצועית ברמה גבוהה,
 היכולה לעמוד בתחרות עם תוצרתם של אומני ויניציאה
 המפורסמים.

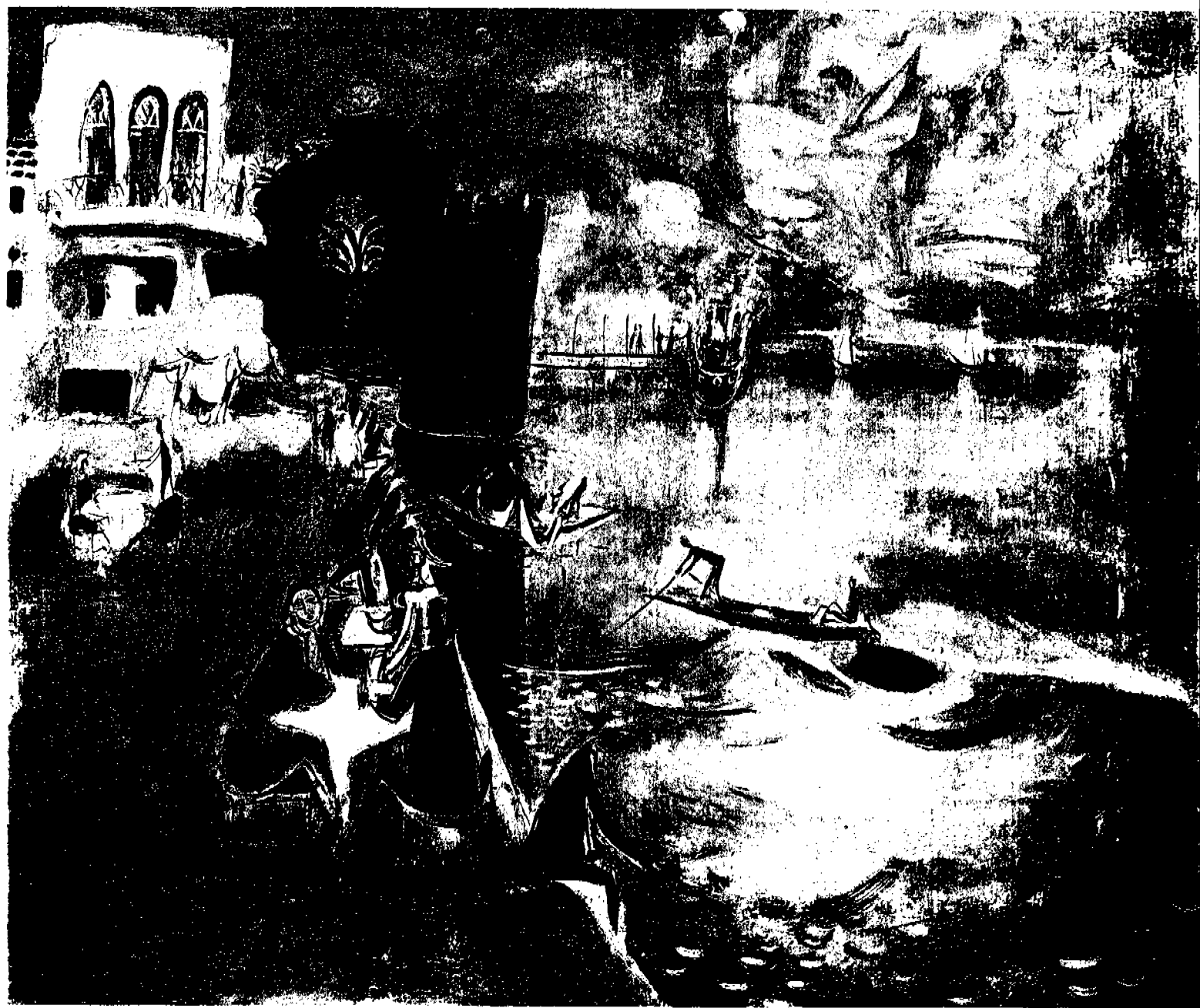

תצלום חלקה התחתון של המחצלת עם הכתובת הארוגה בסיביה – הכתובת ברשותו האדיבה של מוזיאון "בִּנְקִי", אתונה

שנת שמי

שנתו לך תמדותם

2. תחילת הלחץ לפיוס "אוחיל יום יום
אשתאח" לר' דוד ב"ר אהרן חסן,
אשר נדפסו לראשונה בספרו של ד"ר
א"ל פראנקל "ירושלימה", שיצא לאור
במהדורה הגרמנית הראשונה בלייפ-
ציג 1858

ייסודה של עיר

ה' תשע"ח-ג' תת"ל ליצירה-18-70 למניין או"ה

בחצרו של הקיסר אוקטבינוס אוגוסטוס אשר ברומי חיכו שלושת בניו של המלך הורדוס - אשר מת חודשים מספר לפני כן, בש' ג' אלפים תשנ"ו, היא השנה הרביעית לפני מניין או"ה - להכרעת הקיסר בדבר חלוקת הממלכה ביניהם. ראשון למצפים היה ארכיליאוס, בכור בני הורדוס ובן אשתו מלתקי השומרונית, אשר בימי שלטונו המעטים בירושלים הספיק להשניא עצמו על העם. השני - היה אחיו הצעיר, הורדוס אנטיפס, אשר בנערותו התחנך ברומי בירת הקיסרות, ובהשקפותיו היה רחוק מן היעוד הלאומי של היהדות, אם כי שמר תמיד על מסורת ומנהגים. ואילו השלישי היה פיליפוס, בן הורדוס מאשתו קליאופטרה הירושלמית. לאחר שמיעת תביעותיהם של השלושה, ולאחר עיין בצוואותיו האחרות של המלך הורדוס, "נתן (אוגוסטוס) את חצי המלכות לארכיליאוס וקראו לו בשם נשיא-עם (אתנארכוס), וגם הבטיחו כי ישימו למלך אם יראה במעשיו כי כבוד זה יאה לו. ואת מחצית המלכות הנשארת חילק לשני חבלי נסיכים (טטרארכיות) ונתן לשני בני הורדוס... לאנטיפטרוס (הוא הורדוס אנטיפס, נתן) לנחלה (את) עבר הירדן והגליל... ואולם הבשן וחבל ארנוב וארץ חורן... נפלו בחלק פיליפוס" (יוסף בן מתתיהו, 'מלחמות היהודים' ב', ו', ג').

אם כי היתה מרידות בלבו של הטטרארך הורדוס אנטיפס על החלטת הקיסר - באשר קיווה כי הוא אשר יוכתר למלך, כאשר ציווה אביו הורדוס בצוואתו שלפני האחרונה - הריהו עולה לתבל נסיכותו שבגליל ומשקם את צפורי השרופה - שנשרפה בידי ורודס הנציב הרומי מסוריה לפני זמן קצר, בעבור מרד אנשיה - ומכוננה כעיר הבירה לשלטונו שבגליל. אך משעולה טיבֶּרִיּוֹס בש' ג' תשע"ד (14 למניין או"ה) על כס הקיסרות, מוצא הורדוס אנטיפס הזדמנות נאותה להקים עיר חדשה ויפה, שתהא עיר מושבו ובירת מחוזות שלטונו, ואשר תיקרא על שם הקיסר החדש אשר עמו היה "בידידות גדולה". כנגד ציפורי החריבה שסבלה רבות במלחמות עם הרומאים, הוא בוחר במקום שהיה "סמוך לחלקי המשובחים ביותר של הגליל, על ים גִּיֶּסְרִי, לא רחוק (מאותו מקום) יש (מעיינות) חמים בכפר אחד, ששמו תַּמְתָּא" (יוסף בן מתתיהו, 'קדמוניות היהודים' י"ח, ב', ג'). שאר הישובים שהיו באותה תקופה על חוף הכינרת לא נראו בעיני הורדוס אנטיפס, מאחר שהיו מיושבים, בעיקר, בדייגים ובעלי מלאכה יהודים, אשר שנאו את הרומיים ובית

הורדוס, כאותם קנאים שהתבצרו במערות נחל היונים, הוא נחל ארבל, ולחמו מלחמה נואשת בחיילי הורדוס, או כיושבי מגדל שלחמו ברומיים. נוסף לכך היה המקום שנבחר על ידו קרוב לדרך הראשית שעברה בימים ההם מארצות המזרח למצרים, ועל כל אלה - קסמו לו כנראה המעיינות החמים. בעיני רוחו כבר ראה את העיר החדשה השוקקת המוני אדם, כאשר מרחצאותיה משווים לה דוגמת רומי, שבה בילה שנים בשחותו שם. וממחשבה - למעשה. הוא מזמין מרומי אנשי מקצוע לתכנן את בירתו החדשה, בסגנון יוני-רומי, כאשר ארמון מושבו יסקיף ממרומי אחת הגבעות על העיר כולה.

ברם, כדי לבנות עיר יש צורך בפועלי בניין רבים אשר יתגוררו במקום ואשר יטופקו להם "לחם ושעשועים", כאחד. לפיכך מוציא הורדוס אנטיפס קול קורא במחחות נסיכותו, לבוא למקום החדש ולבנותו, אולם לא כל אלה שהיה רוצה בהם שיבואו - באו. הבאים לקריאתו היו "ערב רב (של אנשים אשר) התיישב (במקום). ולא מעטים היו גם אנשי הגליל וכאלה שהובאו אל מקום הישוב באונס ובכוח מהארץ שהיתה תחת ידו" (שם). על אלה הנוודים והקבצנים, חסרי קרקע ונחלה, שביניהם נמצאו

טיבריוס קיסר

1 הוא ים כינרת. שם זה מופיע בתרגום אונקלוס בצורות שונות: גִּיֶּסְרִי (במדבר ל"ד, י"א); ים גִּיֶּסְרִי (יהושע י"ג, כ"ח; מל"א ט"ו, כ' ועוד); גִּיֶּסְרִי (דברים ג', י"ז); גִּיֶּסְרִי (מתי י"ד, 34); ים הגליל (מרקוס א' 16); ובתקופות מאוחרות יותר: ים טבריא; יָמָה של טבריא, או ימֵה דְטִבְרִיא, ואף ימֵה דְגִיֶּסְרִי.

2 היא תַּמְתָּא - עיר מבצר בנחלת נפתלי (יהושע י"ט, ל"ב), והיא זהה עם תַּמְתָּא - תַּמְתָּא (דבה"א ו', ס"א). בתלמוד בבלי, מגילה ב', ה' היא נקראת תַּמְתָּא, או תַּמְתָּא, ומציינת במעיינותיה החמים. המקום וזהה לא הרחק מחמי טבריה של היום.

גם יזונים וסורים רבים, "קיבל כחברים לתושבים גם את האנשים העניים שאספם מכל מקום, ואפילו כאלה שלא היו בני חורין בבירור", משמע, עבדים בורחים מאדוניהם (שם). וכדי שגם אלה לא יעזבוהו לפתע, "פטר אותם (מארנונות) רבות תעשה עמם חסדים רבים", ובזכות זאת, "הטיל עליהם את הכורח שלא לעזוב את העיר, על ידי שבנה להם בתים על חשבונם והעניק להם קרקע" (שם). ברם, מ"אנשי המעלה", אותם בעלי רכוש ומכובדים, באו למקום החדש מעטים בלבד, ואף אלה לא היו נענים אלמלי השפיע עליהם אנטיפס טובות חכיות יתר, בתארו לפניהם את העושר הרב המצפה להם בעתיד.

משהחלו בחפירות ונתגלו במקום קברים רבים, עזבו רבים מן היהודים את המקום וחדשים מאנז לבוא. ומספר יוסף בן מתתיהו: "הואיל רדע (אנטיפס) שהשוב הוא שלא כחוק ושללא כמנהג האבות של היהודים, מפני שבנייתה (של העיר החדשה) נעשה על גבי קברים, שהיו מרובים במקום זה וסולקו. והחוק שלנו (היהודים) אומר, שהתושבים (הבאים במגע עם קברים) טמאים שבעה ימים" (שם; שבת ל"ד, ע"א). מסתבר שהורדוס אנטיפס לא התחשב במסורת היהודית – המחייבת במקרה זה לנטוש את המקום – ולא נרתע, וממשיך במאמציו ובכל האמצעים שבירדו בבנין העיר החדשה. מלאכת הבנין נמשכת שנים. ב"ערב הרב" שבא לבנותה היו פועלים, בנאים ושאר בעלי מקצוע, לרבות עושי זכויות, וכל האחרים שסיפקו לעושים במלאכה את מזונם, כגון דייגים, רוכלי ירקות ופירות ותגרים שהביאו מרכולתם למקום; ועל כל אלה: קדרים, יוצרי כלי החרס למיניהם; אורגים אריגים צמר ושטיחים; קולעי מחללות; טור פישתים; בורסקים העושים בעור ללבוש ולמנעלים, וכדומה.

בנייני העיר החדשים מתגבהים ונשלמים, והארמק שעתידי היה להיות מקום מושבו של הורדוס אנטיפס, קושט לפי הוראור תיו בציויר חיות ותקריותיו צופו בזהב ("חיי יוסף" י"ב). כמקובל בארמונות הרומיים. אנטיפס מכונן בעיר גם את הממשל, דוגמת הממשל של עיר יוונית: שש מאות אנשי העלית וצמרת הישוב החדש היו את המועצה, היא הבוליי, אשר בחרה בארכון, הוא ראש העיר המנהל את העיר בשיתוף עם וועד נבחר בן עשרה חברים "עשרת טובי העיר" (שם, נ"ז). נושאי המשרות החשובות, שאחת מאלו היתה משרת האגורנומוס, הוא הממונה על המשטרה והשוק, ומשעברו כארבע שנים מאז הוחל בבנינה, מוצא הורדוס אנטיפס מעד מתאים לחגיגות חנוכתה הרשמית של עירו, והוא – חגיגות רומי במלאת שישים שנה למטיבו הדגול הקיסר טיבריוס (מ' אבי יונה, יסוד טבריה, "ארץ כינורות",

3 האומדאים הראשונים סברו בדרך כלל, שהעיר נבנתה על חורבותיה של העיר הכנענית הנזכרת במקרא ב"ק" (יהושע י"ט, ל"ה). ר' יוחנן היה סבור שטבריה נבנתה על מקום חקת הקדומה, הנזכרת אף היא במקרא (שם). והוסיף כי טבריה הקדומה נמצאה באותו מקום שהיה קרר כפר, קיפרא בארמית (ירושלמי, מגילה פ"א, ע' ע"א). ר"מ טולידאנו (י"ם הגדול, ל"ה) סובר, שאותם קברים עתיקים שנגלו עם ייסודה של העיר, היו של העיר טריכי הקדומה, הנזכרת רבות בכתבי יוסף בן מתתיהו, וחו שכנה מצפון לטבריה שמתקופת התלמוד. ואילו טבריה עצמה נבנתה על חורבות רקת, אשר בתקופת התלמוד קראה כפר – כיפרא (וספק רב בכך – ע"א).

ירושלים, תשי"א). אנטיפס עובר איפוא לגור בארמונו החדש ומכין את טכסי החגיגות, ועם הכרות החגיגות לטיבריוס קיסר במלאת לו שישים שנה, בש' ג' תשצ"ו (18 למניין או"ה), הוא מכריז כי העיר החדשה מוגשת כשי לקיסר ותיקרא על שמו: טיבריאס קלאודיאופוליס סיריא פלסטינא (Tiberias Claudiopoleis Syriae Palaestinae)⁴

✽

טיבריה נבנתה וגדלה. בנייניה החדשים, הבנויים אבן בזלת שחורה, שיו לה מראה מיוחד ושונה משאר ערי הארץ. יש להניח כי גם חומתה, שהקיפה את העיר מכל עבריה ואף בחלק משפת הכינרת, נבנתה אז. נוסף לארמונו הקים הורדוס אנטיפס שוק מרכזי ומרווח; איצטדיון בסגנון רומי, שנראה כי שימש גם למירוצי סוסים, אפודרומין, ואשר יכול היה להכיל רבבות אנשים; בית מרחץ מפואר, ואף הוא בסגנון רומי, כאשר המעיינות החמים שבדרום מספקים לו מימיו, ומטפחה למטבעות, במקום זו שהיתה לו בציפורי (וראה 'מטבעות טבריה'). מספר התושבים גדל במהירות, כי רבים באו לעיר החדשה למצוא בה פרנסתם ולהקים בה ביתם. אולם חרף הפיתוח המהיר והפאר שהושקע בבנייניה לא היתה טבריה מחזרת לטובה בפי יהודי א"י דאז, הן מחמת הטומאה שיוחסה לה בגלל הקברים שנתגלו באדמתה, והן מחמת הסתייגותם של היהודים מאורח חיי המשפחה אשר לטטרארך אנטיפס. אשתו הראשונה היתה בת המלך הערבי חקת הרביעי, שישב בפסגה שבעה ימי המזרחי, ואשר גבול ממלכתו הצפוני גבל בדרום חבל נסיכותו של הורדוס אנטיפס. משלקח לו לאשה את הירודיאה בת אריסטובולוס, אשת אחיו פיליפוס, פרצו סכסוכי גבול בינו לבין חרתת, אבי אשתו המגורשת, שנמשכו שנים. לאחר שנשא את הירודיאה לאשה הוכיחו יוחנן, שהיה קרר "המטביל", על מעשה זה, באמרו לו: "אשת אחיך איננה מותרת לך" (לוקס ג', 19). הדבר חרה לאנטיפס וציווה לחבוש את יוחנן בבית הכלא אשר במיכוור – העיר ששכנה על הגבול שבין נסיכוור – וזו לממלכת חרתת. הירודיאה ביקשה להמית את יוחנן, אולם אנטיפס שהיה ירא את ההמך כי לנביא חשבו אותו "מתי י"ד, 5) הסתפק בכך שיוחנן היה כלא במיכוור. אולם הירודיאה השיגה את שלה כאשר הבטיח אנטיפס לבתה של הירודיאה "עד חצי מלכותי", משרקדה במשתה שלכבוד יום הולדתו, וראשו של יוחנן נכרת והוגש כשי להירודיאה. מעשה זה העלה עליו את חמת כת הנוצרים שבגליל, נוסף על הנרגנות הרבה שהיתה עליו מצד היהודים, חזאת – למרות היותו צנוע באופיו ומתרחק ככל האפשר מהרששת הרומית ואף משתדל לשמור על המסורת, כשבכל חג היה עולה לירושלים להקריב שם קורבנות.

סכסוכי הגבולות עם חרתת החריפו ומשהושמד צבאו של אנטיפס בקרב, בש' ג' תשצ"ו (36), ראו בכך היהודים עונש משמים על אורח חיי המשפחה שלו, ואילו כת הנוצרים – שגדלה ורבחה

4 שם זה לא שונה, ביסודו, מאז ועד היום, אם כי מצד הוא בצורות שונות: טיבריאס; טיבריה; טבריה; טבריא (בפי ח' התלמוד); טיבריאד (בפי נוסעי הצלב); טבריה (בפי המוסלמים) וטבריה (כיום).

בימים ההם בגליל, כאשר טבריה וים כינרת שימשו, לא אחת, במתחזיון לחזק האמונה הנוצרית – ראתה בכך עונש על שהרג את יוחנן. אנטיפס ממנה איפוא לבקש את עזרת הקיסר, ידידו טיבריוס, זה פוקד על נציבו בסוריה לעלות על חרתת למלחמה. ברם, בעוד ויטליוס הנציב עושה הכנותיו למלחמה, הגיעה הידיעה כי טיבריוס מת, לאחר שמלך 23 שנים ושישה חודשים ושלשה ימים (יב"מ, 'מלחמות', ב', י"א, ה'). על כס הקיסרות עולה גאיוס, המכונה קליגולה, והשנה – שנת ג' תשצ"ו (37 למניין או"ה).

שנה לפני כן חזר אגריפס, בן אריסטובולוס ואחי הירודיאה, לרומי, לאחר שעשה בארץ ובסוריה 15 שנים, ואשר אף שירת תקופה קצרה בטבריה כמפקח השוק, אלא שבהיותו גאה נעלב מכך שגיסו אנטיפס הוא המקיימו במשכורת, ויצא להתגורר בבית הקונסול בסוריה. משעלה גאיוס לכס הקיסר וזכר חסדו לאגריפס, ששנא את טיבריוס קיסר, והעניק לו את נסיכותו של פיליפוס משהא מכתירו בתואר 'מלך'. בהגיע השמועה להירודיאה כי אחיה הצעיר הוכתר למלך, נתקאה קנאה גדולה ולחצה על אנטיפס בעלה "להפליג לרומי ולבקש גדולה בדומה לה", לזו שזכה לה אגריפס. הורדוס אנטיפס "שאהב את המנוחה" בארמונו שבטבריה, סירב, אולם בסופו של דבר נכנע ללחצה של אשתו ובא עמה לרומי (ג' תשצ"ח – 38 לסה"נ) להתייצב לפני גאיוס קליגולה. אותה שעה הגיע ציר שלוח מעם אגריפס ו"גילה" לקיסר, כי הורדוס אנטיפס כרת ברית-סתר עם מלך הפתאים, וכראיה – יעידו מחסני הנשק שצבר במחבוא בטבריה. מששאל גאיוס את אנטיפס על דבר הנשק ענה אנטיפס בתום-לב, כי אכן יש במחסניו שבטבריה נשק לשבעים אלף חיילים. גאיוס ראה בכך קשר נגדו והעניש את אנטיפס בגלות-עולם בעיר לונדונום (היא ליון) אשר בגליה. משראתה הירודיאה אשר עוללה לבעלה וויתרה על החסד שביקש גאיוס לעשות עמה – להשאיר בידיה את נחלותיה כאשה חופשית – ויצאה עם בעלה לגלות. בש' ג' תשצ"ט (39) מעניק איפוא, גאיוס לאגריפס המלך את המחוזות שהיו בשלטונו של הורדוס אנטיפס, ובתוכם – עיר הבירה טבריה.

משמגיע נציב סוריה פטרוניוס לעכו (ג' ת"ת – 40 לסה"נ), בדרכו לירושלים עפ"י צו גאיוס להציב בבית המקדש את פסלו, התחננו רבבות יהודי עכו לפניו כי לא ימלא את צו גאיוס המטורף. פטרוניוס יוצא איפוא לטבריה, "מתוך רצון לשקול בדעתו כיצד לנהוג... ושוב יצאו רבבות הרבה לקראת פטרוניוס שבא לטבריה, והתחננו לפניו שלא יביא אותם בשום פנים לידי הכרח כזה... אמר להם (פטרוניוס לבני טבריה): כלום תילחמו בקיסר?... אמרו לו: לעולם לא נילחם, אך נמות עד שלא נעבור על החוקים. והם שכבו על פניהם וחשפו צוואריהם ואמרו שהם מוכנים ליהרג. וכך עשו ארבעים יום ונטשו בינתיים את העבודה בשדה, והימים ימי זרע הוריעה" (יב"מ, קדמוניות' י"ח, ח/ב). רוח המרד ניצורה בכל העם ואל פטרוניוס השוהה בטבריה מגיעה אף משלחת מירושלים, שכללה את אריסטובולוס אחי אגריפס ואת חלקיה הגדול, המנסה לשכנע את פטרוניוס שלא למלא את הצו. אז מכנס פטרוניוס את יהודי טבריה ומסביר

להם, כי מסעו הוא לפי פקודת הקיסר, והוא מוסיף: "חושבני שאין בזה מן הצדק שלא אתן את בטחוני ואת מישרתי (בעבור) מחירכם שלא תאבדו, שהרי אתם רבים כל כך ומשרתים את תורתכם התמימה הנחשבת בעיניכם ראוייה שתילחמו לה... הריני שולח לגאיוס ואספר לו על החלטותיכם ואשמש לכם סניגור... ואם יתמרמר גאיוס ויפנה כלפי את כעסו להשחית, אקבל עלי כל סכנה וכל סבל שיפגע בגופי ובנפשי, כדי שלא אראה אתכם, אנשים רבים כל כך, קלים ואובדים בגלל מעשיכם הטובים כל כך. לכו איפוא, איש איש לעבודתו ועבדו את אדמותיכם (שם). מששמעו בני טבריה דברים אלה, נרגעו ופנו לזריעת השדות. אותה שנה היתה עצירת גשמים, והנה בגמר דבריו של פטרוניוס נתכסו השמים בעבים וירדו גשמי-ברכה שלא כרגיל. פטרוניוס מילא הבטחתו ושולח איגרת לגאיוס כי יבטל את הצו, ברם, בינתיים השפיע אגריפס ששה ברומי על גאיוס כי יבטל את הצו, וגאיוס שולח לפטרוניוס הוראה: "אם הקדמת והקיימת את הפסל – יעמוד, ואם טרם נעשתה זאת – אל תטרח... שכן איני רוצה עוד בהקמת הפסל" (שם). לאחר שהוראה זו נשלחה הגיעה בקשתו של פטרוניוס, חזו העלתה את עצמו של גאיוס ובחמת טירופו פקד להודיע לנציבו כי יסיק את המסקנות, היינו שיאבד עצמו לדעת. אולם פקודה זו נתעכבה בשל סערה שבים, ועד שהגיעה – כבר ידעו ברחבי הקיסרות כי גאיוס קליגולה נרצח. על כס הקיסר עולה דודו של גאיוס הנרצח, קלאודיוס (ג' תת"א – 41 לסה"נ). הוא נטה חסד לאגריפס והעניק לו גם את המלכות על מחוזות יהודה והשומרון, שהיו כפופות עד אז לנציב רומי. הרווחה באה ליהודים, ולתושבי טבריה בכללם, והעם חיבב את אגריפס. עם כל היותו מקבל מרות רומי עשה כל שביכולתו לבצר את הממלכה. בש' ג' תת"ג (43) לערך, זימן לשם כך לטבריה, לפגישה ולסעודה עמו, את המושלים: אנטונינוס מלך קומאגיני, שמשגרמוס מלך חמת, קוטיס מארמניה הקטנה, פולמוס מפונטוס והורדוס מכלקיס. אולם תוך כדי הסעודה וההתעצות הופיע בטבריה הנציב הרומי מרסוס, ופגישה זו גראתה בעיניו כחשודה, לפיכך "ציום לחזור בלא שהיות לבתיהם" (שם, י"ט, ח, א').

משמת אגריפס המלך (ג' תת"ד – 44 לסה"נ) ובנו בן השבע-עשרה, אגריפס השני, מוכרז כיורש הממלכה, אין קלאודיוס מוסר לו מיד את השלטון, אלא ממנה בינתיים את הנציב קוספיוס פדוס כמושל הארץ, לרבות טבריה. אחריו מושל הנציב טיבריוס אלקסנדרוס (46-48 לסה"נ), ובתקופת שניהם אין בני טבריה טובלים, בדומה לשאר יושבי הארץ, שכן "שניהם לא נגעו במנהגי יושבי הארץ ונהגו את העם בשלום ובמנוחה" (יב"מ, 'מלחמות', י"א, ו). לאחריהם שולטים בטבריה הנציבים קמונוס ואנטוניוס פליכס – עד שנת ג' תת"ד (54) – ונראה, כי בשנים אלו הוחל לקרוא לעיר בשם "קלאודיופוליס", היינו "עיר קלאודיוס" הקיסר, כי בשנת 53 לסה"נ מטביע הנציב פליכס מטבע בטבריה ובה דמותו של הקיסר (וראה 'מטבעות טבריה').

בשנה השביעית לקיסרותו (61 לסה"נ) מעניק גירון קיסר לאגריפס השני את טבריה ואת טריכי שבצפון, וכן עוד שתי ערים בעבר הירדן ('קדמוניות', כ, ח, ד'). מעמדה של טבריה כבירת

הגליל מאז ייסדה ביטל ממנה בשרירות, והעיר "ציפורי לקחה בידה את שלטון הגליל חיש מהר, אחרי (ש)קיבלה עליה את עול הרומאים. ומאיתם (מאנש טבריה) נלקחו בתי האוצר והפקידות אשר למלך" (חיי יוסף, ט'). אין זאת כי קריעתה של טבריה מעל הגליל גרמה למשבר כלכלי חמור ומצב רבים מיושביה היה "בכל רע". ועם כל היותם מוקירים את אגריפס הצעיר, שנחשב אף "מלך כשר" (פסחים ק"ז), נפגעו אנשי טבריה קשות. התמרמרות חצם מילאו לבב רבים, ותסיסה זו מוצאת את ביטוייה בהתארגנותן של שלוש כתות מפלגות בעיר: האחת היתה של "נשואי הפנים", היינו בני העילית וצמרת הישוב, כשראשם עומד יוליוס קפוללה ואנשי סודו הורדוס בן מיאריס, הורדוס בן גמלוס וקמפסוס בן קמפסוס. בין ראשי מפלגה זו נמנה גם קריספוס, אחיו של יוליוס קפוללה שנתמנה למושל העיר ע"י אגריפס השני. מדיניותה של מפלגה זו קבעה, כי על טבריה לשמור אמונים למלך אגריפס השני, השולט מטעם הרומאים, ואל להם לבני טבריה להתקומם נגד הממשל. המפלגה השנייה היתה "מקרב ההמון החשוך" (חיי יוסף ט'), היינו, מאותם בני דלת העם, הפועלים, הדייגים ובעלי המלאכה העניים, כשבראשה עמד יהושע בן צפא (ספריא), אשר לאחר מכן נבחר לעמוד בראש העיר. מפלגה זו תבעה בגלוי להתמרד בשלטון הרומי ולצאת למלחמה נגד המשעבדים. השלישית – דגלה אף היא במרד, אולם מדיניותה היתה שאין להיחפז במעשים נמהרים. מן הראוי אפוא להתארגן תחילה ולהודיע בגשק רב, ובעת ובעונה אחת לכרות בריתות עם ישובים אחרים בגליל, אשר "יקבלו בנפש חפצה את שלטון (טבריה) כעיר בירתם) מפני שנתם לאנשי ציפורי השומרים אמון לרומאים, רבואו (כולם לעזרת טבריה) בצבא להניקם במלך" (שם). מנהיגה של מפלגה זו היה יוסטוס, בנו של פיסטוס מנשואי הפנים שבטבריה, אשר בצעירותו התחנך על ברכי התרבות היוונית ושלט בלשון זו שליטה מלאה בדיבור ובכתב, נוסף להיותו מחונן בכישרון נדיר של נואם. והודות לכך שידע "לתכן את רוח העם" ולהבין לריעו, והודות לכוח השכנות שלו, ידע גם לנצח את אנשי ריבו ממפלגות אחרות בוויכוחי עמהם. יוסף בן מתתיהו תולה ביוסטוס את האשמה ש"למראית עין היה כמהסס בדבר המלחמה (נגד הרומים והמלך אגריפס), אולם בלבו שאף לתמורות, כי קיומה לבצר את עמדתו (האישית) במהפכה", והוא הוא אשר "הסית את יושבי העיר (טבריה) להודיע, ורבים נאלצו לעשות את הדבר הזה נגד רצונם" (שם).

משגברו המהומות בשנות כהונתם של הנציבים אלבינוס וטציסוס, ממנה השלטון המרכזי שכירשלים את יוסף בן מתתיהו,

שהיה צאצא למשמר הכהנים הראשון, יהוהריב, למושל הגליל, במטרה לשמור על ארץ הגליל ממרידה גלויה ברומי. יוסף עצמו נמנה על כת "הפרושים" ושלוש השנים אשר חי במחיצת הפרוש המתבודד בנוס, השפיעו על השקפת עולמו וגישתו לממשל הרומי, מה עוד שהכיר מקרוב את רומי ועצמתה. בבואו אל הגליל בשנת ג' תתכ"ו (66) לערך, מוצא יוסף את "מצב העניינים בטבריה" כמתואר לעיל, ואילו את יושבי יריבתה, ציפורי, הריהו מוצא שהם נפתחים וחרדים לגורל עירם, בשל היותה שומרת אמונים לרומי מאז כרתה ברית עם גלוס נציב סוריה, מאחר שאנשי הגליל הקנאים זממו להפכותה. יוסף שולח אפוא לירושלים דו"ח על הנעשה בגליל ומבקש הוראות לצעדי הבאים. בתשובה לכך פוקדת עליו ירושלים להישאר על משמרתו ולדאוג לבטחונו של הגליל. ובידעו כי לא בכוח ירכוש את לב הקנאים שבגליל לצידו, הוא מחליט להעניק להם נתח משלטון, וממנה בטבריה מעין סנהדרין של שבעים זקנים וכבדים מכל יושבי הגליל, ובעיר עצמה, כבשאר הערים הגדולות שבגליל, הוא ממנה שבעה שופטים "להביא אליהם כל דבר ריב קטן, אולם את הדבר הקשה ואת דיני הנפשות ציווה לשלוח אליו ואל שבעים הזקנים אשר עמו" (מלחמות' ב, כ, ה'). לאחר מכן הוא מבצר את טבריה כאשר מחצית תושביה גויסו לצבא, כבשאר הערים, והמחצית השנייה חויבה לספק לחיילים "את לחמם וכל צרכיהם" (שם, ח'). נראה שרבים מאנשי טבריה לא קיבלו ברצון את ההסדר אשר כפה עליהם יוסף, ומספר הממורמרים והזועמים הלך ורב. טבריה – על שלוש המפלגות שהיו בה, שכל אחת מהן חתרה לשלטון בעיר וביושביה – הופכת בשלוש השנים הבאות לגיא חיוך סוער – במקביל לסערות המרד אשר זיעזעו את כל הארץ ויושביה – כאשר היא מיטלטלת בין נאמנות ליוסף בן מתתיהו לבין נאמנות למלך אגריפס ואדונו הרומיים, ככסף הקלע, בדומה לספינה בים סוער שנוסעת הגבוכים ואובדי העצות אינם יודעים לנווט, משהם רואים ביאושם הרב את הגלים האדירים המתרוממים ועולים, בזה אחר זה, להטביעם.

6

אם כי לא היתה טבריה בירת הגליל בתקופה זו הרי נחשבה לאחת הערים המרכזיות שבו, אם לא הראשונה שבה, והשפעתה על שאר מרכזי הישובים שבגליל, לגבי קבלת מרות מרכזית, היתה מכרעת. לפיכך מחליט יוסף להשתלט תחילה על טבריה ולהטיל עליה מרותו. יוסף מגיע עם אנשיו לבית מעון, המרוחק ארבעה ימים מטבריה והמשקיפה עליה ממורדות ההר המערבי, ומזמין אליו לפגישה את חברי מועצת העיר. שש מאות חברי המועצה

ישרות על ניגודי ההשקפות, אלא מתוך כתבי יוסף בלבד. לפיכך, מן הראוי לנקוט זהירות במסקנותיו של יוסף לגבי גורמי המאורעות הקשורים ביוסטוס איש טבריה, כפי שהם מובאים בכתבי יוסף בן מתתיהו. למרות שסקירתו זו על תולדות טבריה הינה מתמצתת ובקיצור, אין אנו יכולים שלא להתעכב על תקופה סוערת זו שבתולדותיה גם על פרטים, מאחר שבהסתרם יחד הם יוצרים בבואה נאמנה למשברים שפקדו את כלל הישוב היהודי בארץ-ישראל, בשנים האחרונות שלפני חורבן בית שני, וחזות-גורל לטבריה בשנים שלאחר מכן.

5 השם מזכיר את "קמצא ובר קמצא" (גטין נ"ו, ע"א) והוא נשאר לשם נגאי על שהיה מלשין על היהודים שמרדו ברומאים.

6 יוסטוס איש טבריה היה יריבו של יוסף בן מתתיהו איש ירושלים, בהאשמו את יוסף בבגידה ובהסגרת עמו לידי הרומאים. דבר זה מסתבר מכתבי יוסף בן מתתיהו, ובעיקר מספרו 'חיי יוסף', שלא היה אלא התקפה נגד כתביו של יוסטוס על מלחמת היהודים ברומאים – כתבים שהתפרסמו כעשרים שנה לאחר החורבן ולאחר פרסומם של כתבי יוסף, 'קדמוניות' ו'מלחמות'. לצערנו אבדו כתבי יוסטוס ואין בידינו להסתייע בעובדות

נענים להזמנתו, כשבניהם יוליוס קפללה ויוסטוס, ראשי שתי המפלגות. בפגישה הוא מודיעם כי נשלח בהוראת השלטון המר- כזי בירושלים להרוס את ארמונו של הורדוס אנטיפס, בונה טבריה, שהיה "מקושט בציורי חיות זה בניגוד לחוקי תורתנו" ('חיי יוסף', י"ב). קפללה ואנשיו התנגדו, מאחר שידעו כי בכני- סתו לעיר יוכיח יוסף לתושבים, כי בידו בלבד השלטון, וכל התירוף לגבי ציורי החיות שבארמון, אינו אלא אמתלה להטיל מרותו על טבריה. עוד הוא מנסה לשכנע את אנש המועצה, ויהושע בן צפאי ואנשיו מתפרצים לארמון הנטוש ומעלים אותו באש, משהם בחזים את אוצרותיו ומנסים לשדוד את צפר הזהב שבתקרותיו. לאחר מכן הם ממשיכים בסערת התפרצותם ועורכים טבח אכזרי ביוונים יושבי טבריה, – להוכיח כי אין הם מסתפקים בהשמדת ציורים יוניים-רומיים... משמגיעות הידיעות על הנעשה בעיר, יורדים יוסף ואנשיו לטבריה והוא מצווה על הבחזים למסור לידיו "את חפצי (בית) המלך, וביחוד מנורות קורנטיות ושולחנות אשר לפקיד המלך, ורצי כסף במשקל רב" (שם, י"ג). הבחזים נשמעים ליוסף ומחזירים לידו את השלל – שהוא מפקידו למשמרת בידי קפללה ועשרת טובי העיר – עד שיוכל להחזירו לאגריפס המלך. נראה, שאנש טבריה נשבעים אז אמונים ליוסף והוא ממנה מטעמו את שילא (סילס) על הסדר שבעיר.

לכאורה קיבלו בני טבריה את מרותו של יוסף, אולם רבים אך חיכו לשעת הכושר להתנער משלטונו, ובתוכם יוחנן מגוש חלב, שיוסף אומר עליו כי "ביקש להיות שר צבא ועוד הלך בגדולות מאלה" ('מלחמות' ב', כ"א, א'). משמבקש יוחנן לבוא באמתלה שעליו להירפא במעינות החמים, נענה יוסף לבקשתו ואף מצוה להעמיד מלך לרשות יוחנן. יוחנן מנצל את שהותו ומשפיע על אנש טבריה להפר את שבועת האמונים שלהם ליוסף, ורבים מבני טבריה, ובתוכם יוסטוס ואביו פיסטוס, מצטרפים למרד. שילא מועיק את יוסף המגיע לטבריה למחרתו עם מאתיים מאנשיו, והנה, עוד בטרם נכנס לעיר, יוצאים כל בני טבריה לקראתו לברכו לשלום. יוסף מקהיל את העם לאיצטדיון הגדול ומוזהיר מפני "בגידה נחפזה כי תמיט עליהם חרפה" ('חיי יוסף', י"ד). כי בכך תהא טבריה חשודה בעיני הרומים כבוגדת. עוד הוא מדבר ואנש יוחנן התנפלו עליו בחרבות שלופות וכמעט הרגוהו, אלמלי הצליח, בעזרת שומר ראשו ואחד מבני טבריה, לקפוץ לחוף הכינרת ולהימלט בסירה אל טריכי (שם, י"ח). "כשמוע יושבי מגדל כי אנש טבריה הפרו אמונם", הריהם חוגרים נשקם וכוזעם הם מועיקים את שאר יושבי הגליל לעלות על טבריה. אולם יוסף החרד ממלחמת אחים – דבר שהרומים ציפו לו מכבר – עוצר בעדם. גם לאחר שיוחנן מתנצל לפני יוסף על אשר קרה, הריהו ממשיך להסית בסתר את יושבי טבריה, ציפורי וגבירה, אולם הפעם אין בני טבריה נענים לדיבוריו והמה מבטיחים ליוסף "להיות מאוהביו" (שם כ"ה).

ברם, התסיסה בעיר נמשכת, כאשר מפעם לפעם גובר מחנה אחד על משנהו, ואם שקטה העיר חודשים מספר, הרי שהיה זה שקט שלפני סערה חדשה, חו לא אחרה לבוא. בני טבריה תובעים מאת יוסף לקיים הבטחתו ולבצר גם את חומות העיר, באותם

כספים שלקח מידי חבורת הצעירים השודדים ששדדו את שיירת פקיד המלך, ובעת ובעונה אחת הם גם שולחים איגרת לאגריפס, בבקשה להעמיד בעיר צבא להגנתם. יוסף בא לטבריה ולאחר ששהה בה שלושה ימים, כדי להורות לבנאים על ביצור העיר, הוא חזר למגדל. באחד הימים רואים כמה מבני טבריה פרשים רומיים הרחק מן העיר, ומיד פושטת השמועה, כי הנה נענה המלך לאיגרתם וחיליו באים להיות להם למגן. "כרגע הריעו לכבוד המלך ומלאו פיהם תהילתו" ('חיי יוסף', ל"ב) ואת יוסף חרפו וגידפו. אותו יום יום שיש היה, ומשמגיעה השמועה ליוסף לא היו עמו חיליו, כיון ששלחם לבתיהם ליום השבת, בלתי אם שבעים איש. הוא מצווה איפוא "לאסוף את הסירות השטות כים כינרת... מאתיים ושלושים סירות, ובכל אחת (מקן הושיב) ארבעה מלחים ולא יותר" ('מלחמות' ב', כ"א, ח') וציווה עליהן להפליג לעבר טבריה, אולם לא להתקרב אל החוף יתר על המידה. רק סירתו, ושבעה אנשים עמו, קרבה לחוף ובני טבריה עלו על החומות כשהם צופים בהמוניהם וחרדים למראה הצי הגדול העונן מגד לעיר. משמוחים בני טבריה את יוסף היורד לחוף, הם ממחרים להשליך נשקם ומתחננים "כי יחמול על העיר". ויוסף, לאחר שהוכיחם "על שהם מכלים כוחם במלחמות אחים, ואינם בונים לסגור את שערי עירם בפני הבונה את חומותיה..." מודיע כי יקבל ברצון את התנצלות נכבדי העיר, ואז "יורדו אל יוסף מיד עשרה אנשים מטובי בני טבריה". הוא מקבל פניהם ומעבירים לאחת הסירות המרוחקות ודורש כי עוד חמישים איש, מוקני מועצת העיר, יבואו להתנצל. "וככה אסף אליו את כל יועצי העיר, שש מאות איש (חברי המועצה) וכאלפיים מטובי העיר, וציווה להוליכם בסירות אל טריכי" (שם, ט'). משרואים בני טבריה כי נישבו כל נכבדיהם, הם נענים לדרישתו ומסגירים לידיו את מקים המרד בטבריה, הצעיר קליטוס. יוסף פוקד על אחד מאנשיו להעניש את קליטוס, לעיני כל בני טבריה הנציבים על החומות, ולקצץ לו את שתי ידיו, אולם החייל חשש לעלות יחידי אל ההמון ולמלא אחר פקודת יוסף. והנה קם לפתע קליטוס עצמו, כאומר להשתער על יוסף, והתחנן לפניו כי יותיר לו יד אחת לפחות. יוסף נענה לתחנוניו וזה גודע לעצמו את יד שמאלו, ובני טבריה עומדים גדהמים וחרדים (שם, י').

בטריכי מכבד יוסף את כל נכבדי טבריה השבויים בידיו בסעודה רבת ומיכיהם, כי אך טוב להם מאשר יקבלו את מרותו, מאחר שאין להם מושג מכוחה של רומי הגדולה. לאחר שהם מסכימים ונענים לקבלת מרותו, הוא משחרר למחרתו את כולם, וטבריה עוברת בפעם השנייה למרות יוסף. אולם יוחנן לא נח עד שעלה בידו לשכנע באמצעות שליחיו בירושלים, כי פעולות יוסף בגליל צריכות להיחקר. משלחת מנכבדי ירושלים ובה יונתן וחנניה מכת הפרושים, יעזר מן הכהנים ושמעון הצעיר מגזע הכהנים הגדולים, יוצאת לגליל ועמה שש מאות חיילים וארבעים אלף כסף. יהושע בן צפאי, ראש העיר טבריה, מקבלם בכבוד גדול ובידם עולה להשפיע על רבים מבני טבריה לשוב ולמרוד ביוסף. שילא ממחר להועיק את יוסף ומשהוא מגיע לעיר, מתחסדים ארבעה מחברי המשלחת לפניו ומהללים את מעשיו ואף מביעים נכונותם לחזור לירושלים, לאחר שיטגירו לידיו

טבריה נגשים לבצר את חומות העיר ומצווים את כל התושבים להכין נשקם. יונתן וחנניה היוצאים לירושלים גלכדים בידי משמרות יוסף והוא שולח, לאחר יומיים, צירים לטבריה ודורש להתפרק מן הנשק ולהוציא את חיילי יונתן מגוש חלב, שבאו לעזרת בני טבריה, מן העיר. אך זאת כי אנשי טבריה היו בטוחים שיונתן וחנניה כבר הגיעו לירושלים, כי משבאים שליחי יוסף הם מחרפים את יוסף והצירים שבים ריקם. על זאת לוקח יוסף עשרת אלפים חיילים ומחלקם לשלושה ראשים, כאשר כל חיל מסתתר בכפר אחר הקרוב לטבריה, ואילו הוא עצמו יוצא בראש אלף חיילים לבית מעק הנשקפת מעל טבריה. משרואים יושבי העיר את יוסף ואנשיו, הם יוצאים כנגדו בחירופים וגידופים (שם, ס"ב). יוסף מצליח ללכוד את שמעון בעורמה ואז הוא נותן את האות לחיילים הנסתרים בכפרים לעלות על טבריה. מתחוללת מלחמה כבדה ואנשי טבריה כמעט שניצחו בה. אז שולח יוסף צבא בדרך הים ומצווה להעלות באש את הבית הראשון אשר יילכד בעיר. משרואים בני טבריה את תמרות העשן שמאחוריהם, הם משליכים נשקם ומתחננים לרגלי יוסף על חייהם (שם, ס"ג). בפעם השלישית מקבלת טבריה את מרותו של יוסף.

למחרתו מכנס יוסף את חברי המועצה לאיצטדיו המירוצים ודורש להסגיר לידו את ראש המרד. חברי המועצה נוקבים בשמות ויוסף כובל את המורדים ומשלחם ליודפת, ואילו את יונתן וחבריו הוא משלח לירושלים. אנשי טבריה נשבעים ליוסף אמונים והוא משליט סדר בעיר.

אותו זמן סערו הרוחות בירושלים. בתחילת חודש אייר, ג' תתכ"ו (66) שולח הנציב פלורוס לקחת את הכספים שבאוצר המקדש. מהומה פורצת ופלורוס טובח (ט"ז באייר) המונים ומחריב את השוק העליון. השמועות על התעללות הרומים בירושלים מסעירות את כל העם ורוח המרד ניצורה. יוסף ממחר לבצר את ערי הגליל ובונה בטבריה "את המצודה הסוגרת על טבריה" (יב"מ 'מלחמות' ג', א').

החרדה לקראת הבאות אוחזת באנשי טבריה ושוב מתנצחות המפלגות ביניהן על הדרך שבה תבחר טבריה בימים הבאים. יוסטוס ואנשיו דורשים לצאת במרד גלוי נגד אגריפס והרומיים, כפי שתבעו תמיד אנשי יהושע בן צפאי, ואילו מרבית "טובי העיר", מאנשי קפללה, תבעו להיות נאמנים למלך ולא להצטרף למרד ברומי. אין זאת כי יד המתונים גברה וראשי העיר שולחים לאגריפס איגרת ומבקשים ממנו, כי יקח את טבריה תחת חסותו. בצעד זה הפרו אנשי טבריה את שבועת האמונים ליוסף, חאת בפעם השלישית, ובעת ובעונה אחת הקימו נגדם את קנאי הגליל שראו בטבריה בוגדת, כציפורי אשר קיבלה את חסות הגייסות הרומיים. משרואה יוסטוס כי העיר הוסגרה לידי המלך, ואפסה תקוותו להנהיג את טבריה במרד, ומאידך פחד מפני יוסף כי יענישהו, הסגיר עצמו למלך אגריפס, ויצא אליו (שם ע'). ואל קנאי הגליל, אשר אמרו לעלות על טבריה ולהכותה, אומר יוסף: "את פשע בני טבריה ידעתי גם אני ולא אעצרכם מבח את עירם. אולם יאות לעשות זאת במשפט, כי לא רק אנשי טבריה כנגדו בחירותנו, אך גם רבים מבני הגליל. חכו אפוא, עד אשר נכיר את האשמים, ואז אמסור כולם כאחד בכפכם" (שם, ס"ט).

את יונתן. למחרת היום מודיעים לו אנשי יוסף כי נכבדי טבריה נאספו בבית הכנסת שהיה "היכל גדול אשר יכיל עם עצום" (חיי יוסף נ"ד). שיום השבת היה, ויונתן מירושלים רוסטוס איש טבריה היו הדוברים, ואילו יהושע בן צפאי דרש בגלוי כי מוטב לאנשי טבריה "להישמע לארבעה אנשים (חברי המשלחת) מאשר לאחד" . . . אותה אסיפה התפורה בצהרי השבת ללא החלטות. משמגיע יוסף למחרתו לטבריה, הריהו בא ישר לבית הכנסת שבו נאספו שנית כל חברי מועצת העיר. יונתן וחבריו מבהילים את הנאספים באמרם, כי במכתבים שקיבלו מירושלים נאמר, שבעוד יומיים יעלה צבא רומי על טבריה. אנשי המועצה הנפחדים דורשים מאת יוסף לבל יפקירם, והוא מרגיעם ומציע כי הצבא שלרשותו יחולק בין חמשת המצביאים, הוא וארבעה חברי המשלחת. חנניה מכרז כי למחרתו יאסוף העם לבית הכנסת לתפילה שבטרים קרב . . . ואילו שאר חברי המשלחת שולחים בסתר אל יונתן ואנשיו לבוא ישר לבית הכנסת.

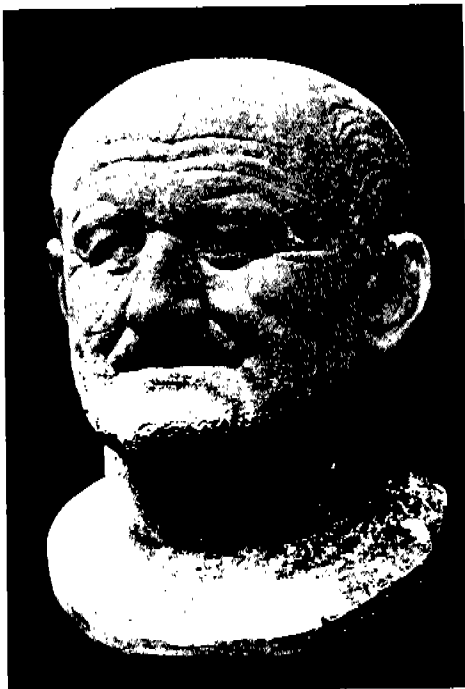
משנאספים בני טבריה לתפילה, עומד יהושע בן צפאי, ראש העיר בכבודו ובעצמו, ובודק את הנכנסים אם לא מוסתר נשק מתחת לגלימותיהם. יוסף ושניים מאנשיו נכנסים אף הם לבית הכנסת, כשהם חגורים נשקם מתחת למדיהם. תוך כדי התפילה שואל יהושע בן צפאי את יוסף על דבר השלל אשר נלקח בשעתו מידי חבורת הצעירים, שודדי שיירת פקיד המלך, ומשעונה יוסף כי הכל שמור בידי קפללה ועשרת טובי העיר, מוסיף יהושע לשאול על גורל עשרים הזהובים שיוסף קיבל במחיר חלק מרצי הכסף שמכר. משמשיב יוסף כי הכסף הוצא להוצאות הדרך לשליחים ששלח ירושלימה, מרימים יונתן וחבריו קול זעקה, כי כסף זה הוא כסף ציבורי ואסור היה להוציאו לשכר השליחים. על כך מצהיר יוסף כי אם לא טוב הדבר בעיני העיר, הריהו מוכן להחזיר את עשרים הזהובים הללו מכיסו. בעיצומו של הוויכוח, משנודע כי אנשי יונתן כבר הגיעו לטבריה והקיפו את בית הכנסת, מצווה יהושע על כל הנאספים, פרט לחברי המועצה וליוסף ואנשיו, לצאת מבית הכנסת, ומכרז: "רב לכם אנשי טבריה לחקור ולדרוש על עשרים הזהובים. לא בגללם בן מוות הוא יוסף, אפס בגלל שאיפתו לשלטון ערץ ועל תפסו את השלטון בהוליכו שולל בדבריו את המוני הגליל!" (שם, נ"ח). קריאה זו היתה האות למספר אנשים לקום ולהכות את יוסף ואנשיו, אולם אלה שלפו חרבותיהם מתחת למדיהם והודיעו, כי יכו כל הקרב אליהם. חברי המועצה נועזו וביקשו לרגום באבנים את יונתן וחבריו, ואילו יוסף ואנשיו מצליחים להימלט אל חוף הכינרת ומשם למגדל. שוב מבקשים יושבי מגדל לעלות ולהעניש את טבריה ומרעיה, אולם יוסף עוצר בעדם גם הפעם באמרם, כי הוא מחכה לשוב שליחי מירושלים.

משמקבלים יוסף וחבריו את תשובת ירושלים, כי על יוסף להישאר בתפקידו ועליהם לחזור מיד לירושלים, הם נבוכים ומוז- עיקים את שש מאות חברי מועצת העיר להתייעצות. הדעה הכללית היתה כי אל להם לאנשי ירושלים לנטוש את טבריה, מה עוד כי יוסף לא יסלח לה הפעם. עם זאת קיבלו חברי המועצה את עצת יונתן, כי שניים מחברי המשלחת, יונתן וחנניה, יצאו לירושלים וביאו לפני השלטון המרכזי את פרשת כל מעשי יוסף. אנשי

בחורף ג' תתכ"ז (67) נוכח גירוק קיסר כי קצרה יד נציבו גלוס להכניע את המורדים היהודים, והוא שולח את אספסיינוס, המצביא בעל הניסיון, לדיכא את המרד בא"י. משיוצא אספסיינוס עם חילו העצום מעכו בדרכו לגליל, אוחות חרדה בצבא יוסף החונה לא הרחק מציפורי, ואנשיו "נפוצו לכל רוח", ואילו עם יוסף נותרים אך "מתי מספר". יוסף רואה כי לא יוכל לעמוד כנגד החיל העצום והוא נמלט עם אנשיו לטבריה ומתבצר בה ('מלחמות' ג', ו, ג'). אותו זמן ניטשת מערכה כבדה ביודפת הגלילית, שבסופה גיגפים חיילי רומן, ואספסיינוס מחליט לעלות עם צבאו על יודפת ולהכניעה. משרואים אנשי טבריה את יוסף וקומץ אנשי חחרים לעירם, "חרדו יושביה חרדה גדולה, כי אמרו אנשי טבריה אל לבם, אשר לא נמלט יוסף על נפשו לולי נואש קלה מתקות הניצחון במלחמה. ואמנם לא שגו האנשים במחשבתם על יוסף . . . " (שם, ו, א'). יוסף ממחר לכתוב "לראשי הממשלה בירושלים ולהודיעם את הדברים לאשורם, מבלי להפריז במידת כוח השונאים", ודורש להשיבו "במהרה, אולי הם (בירושלים) בוחרים לכרות ברית שלום עם הרומים, או לשלוח לו צבא, אשר כוח לו לעמוד בפני השונאים" (שם). אולם בטרם סגרו גייסות אספסיינוס על יודפת, בכ"א באייר, ג' תתכ"ז (67), מצליח יוסף להגיע אל יודפת כדי "לחזק את לב היהודים" שם, ואילו את טבריה עזב לנפשה. ואולי אך ביקש להימלט מטבריה בהיותו חושש שמא יסגירוהו אנשי העיר לאספסיינוס, תמורת הצלת העיר מחורבן . . . בכ"ה בסיון, לאחר שלושים ושלושה ימי מצור, כובש שר הצבא טריינוס את יודפת ועורך טבח איום בשרידי מגיניה, וביום א' בתמוז נשלם כיבוש העיר, כשמספר הרוגיה "בעת הכיבוש ובמלחמות אשר היו לפניו הגיע עד לארבעים אלף" (שם, ל"ו), ובין השבויים המעטים אשר נפלו בידי אספסיינוס היה גם יוסף, שניצל באורח פלא.

לאחר שאספסיינוס כובש את יפו, והוא מעניק לצבאו מנוחה במשך עשרים יום בקיסריה שעל שם פיליפוס, "בעת ההיא (בחדש אב, ג' תתכ"ז – 67) הגיעה אליו הבשורה כי קם מרד בעיר טבריה, וגם טריכי התקוממה" ('מלחמות' ג', ו, ז'). יש להניח כי יושבי טריכי הסמוכה, שאנשיה היו מאז ומתמיד קנאים וקיצוניים יותר, לחצו על אנשי טבריה להצטרף אליהם במרד, ומטריכי עצמה נפוצו השמועות שהגיעו אל אספסיינוס על מרידת שתי הערים. כמו כן מתקבל על הדעת, כי לאחר צאת יוסף ליודפת, ולאחר שאנשי טבריה שמעו על הטבח שנעשה שם, הוכיחו יהושע בן צפאי ואנשיו את טובי העיר כי אותו גורל מצפה גם לטבריה, כי גם היא נשבעה, כיודפת, אמונים ליוסף, ואין לה לטבריה בלתי אם לעמוד על נפשה. אספסיינוס שולח את טיטוס בנו, בראש חיל גדול לבית שאן, ולאחר מכן הוא יוצא בראש שלושה לגיונות וחונה בצינבריי (שלפי המשוער הוא המקום שבו מצויה כיום המושבה 'כינרת') כדי שהצופים מעל חומות העיר יראו מרחוק את לגיונותיו ויכנעו, אולי ללא קרב. אז שולח אספסיינוס את שר העשרה ולריאנוס ועמו חמשים רוכבים (ובגירסה אחרת:

חמישה) "לדבר שלום עם יושבי העיר ולהטות לבם לבוא עמו בברית, בשמעו כי בני העיר רודפים שלום ורק מתי מספר מושכים אותם להילחם בעל-כרחם" (שם). וכדי שהעומדים על החומות לא יחשבו כי הרוכבים באים למלחמה, יורדים אלה מעל סוסיהם וקרבנים לחומה. אז מגיחים לפתע מבין החומות יהושע צפאי ואנשיו ונופלים פתאום על הרומים המעטים. אלה נסים מיד ברגליהם אל מחנה אספסיינוס, ויהושע מביא את הסוסים שנפלו שלל בידו לעיר פנימה, כשתרועת ניצחון בפיהם. משרואים זקני העיר אשר קרה, הם ממהרים כולם אל אספסיינוס ונופלים לרגליו, משהם מתחננים על חייהם ומבקשים ממנו כי יחוס על העיר. יהושע בן צפאי ואנשיו, השומעים כי כרתו זקני טבריה שלום עם אספסיינוס, יוצאים את טבריה ומצטרפים לקנאי טריכי, שאמרו לעמוד במלחמה. למחרתו שולח אספסיינוס חיילים לבחון אם אכן רודפי שלום הם אנשי טבריה, כאשר נשבעו הזקנים. משמגיע הצבא הרומי אל החומה, "פתחו לפניו (אנשי טבריה) את שערי עירם ויצאו לקראתו בקול ברכה וקראו לו בשם מושיעם ומטיבם" (שם). אולם מאחר ששערי העיר היו צרים מכדי שיעברו דרכם שפעת הגייסות הרומיות, על רכבם וכלי מלחמתם, פוקד אספסיינוס "לפרוץ בחומת הדרום ולהרחיב את המבוא לאנשי צבאו". יחד עם זאת הוא פוקד על צבאו לבל יבח את העיר ולבל יגעו ברעה ביושביה, כי "נשא את פני אגריפס" ולמענו אף "חמל על חומת טבריה ולא הרס אותה כליל".

אספסיינוס
קיסר

1 'שתי' אבטוניות כנגד בית ירח וצינבריי (ירי, מגילה פ"א, ע"א). וקראו גם "סנבראיי", ולפי י' ברסלבי נקרא המקום בערבית "סין-צ'נברה".

בין חורבן ומרד

ג' תת"ל – ג' תתצ"ה ליצירה – 70–135 למניין או"ה

טבריה אמנם ניצלה מהרס וחורבן, אולם שמה נכלל בין הערים המעטות שנבנו מרצון לרומי. יושבי טבריה המדוכאים מעלבון הכניעה ומאבל על רבים מבניה שנפלו במלחמות, אם בטריכי ואם בירושלים – שבה בלבד נפלו כאלפיים – קיבלו באלם את שלטון החור של המלך אגריפס, באמצעות נציגו היהודי יוסף בן סימאי "אפיטרופוס של המלך" (ירושלמי, נדרים ד', ט' ל"ח), משהעביר אספסיינוס את טבריה יחד עם טריכי לידי אגריפס. מסתבר, כי בזכות אגריפס לא חנה בעיר חיל-מצב רומי לאחר החורבן, והתאוששות יושבי טבריה מן ההלם היתה מהירה יותר מאשר ליושבי ערים אחרות, זאת חרף עקת המיסים החדשים שהוטלו עליהם, כפי שהוטלו על שאר היהודים בארץ. לאחר החורבן ראו עצמם בני טבריה כי אדמותיהם אינן שלהם, והקרקע הינה נכס מנכסי הקיסר, כאשר הוכרו שאר קרקעות ארץ-ישראל. אולם ליושבים על הקרקע ולמעבדים אותה ניתנה זו מעתה בחכירה ותמורת תשלום שנתי קבוע. נוסף על המיסים הקודמים כ'מס הגולגולת' וכ'מס הרכוש' (וראה להלן), נגבה מעתה מס חדש – 'מס היהודים', שהיה במיכסה של שני דִרְקְמוֹנִים לשנה. מס זה הוטל אחר החורבן על כל היהודים היושבים ברחבי הקיסרות, כשהוא בא, למעשה, במקום 'מחצית השקל', המס היהודי שהיה ניתן מרצון לבניין בית המקדש. גבייתו של מס זה אך הזכירה תמיד ליהודים את שפל מעמדם, ועלבון הגאווה הלאומית שנרמסה עד עפר היה נוקב וצורב.

החרדה הגדולה שאחזה בשרידי החכמים שנותרו לפליטה מן החורבן, הניעה בשנת ג' תתל"ג (73), את רבי יוחנן בן זכאי, התנא הוקן וחבר הסנהדרין לשעבר, להקים מחדש ביבנה את בית הדין הגדול. ואכן, התחדשותה של הסנהדרין היתה עוגן ההצלה היחיד מכלין רוחני וגופני כאחד לאומה הש-טועה והטרופה. פצעי החורבן החלו מגלים את אט אט בלבות אלה אשר השלימו עם השלטון הרומי והיו נאמנים לו, ודומה שיחסם הסובלני של אספסיינוס ובנו טיטוס ליהודים ירָפָא את זכר החורבן, עד שעלה אחי טיטוס, העריץ דומיטינוס, וציווה להכביד ממשלו ברחבי א"י, להחמיר בגביית 'מס היהודים' ללא רחם, נוסף לגזירות חדשות לבקרים, כאשר החמורה שבהן היתה האיסור על המילה.

שנתיים לאחר התקסרותו של דומיטינוס (ג' תתמ"ג – 83 לסה"נ) נפטר רבי יוחנן בן זכאי – שלפי המסורת נקבר בטבריה (וראה 'אתרים') ובמקומו מתמנה כראש הסנהדרין ביבנה רבן גמליאל השני – הוא בנו של שמעון תנאי של גמליאל הראשון. רבן גמליאל דיבנה מנהיג נשיאותו ביד רמה ומרחיב סמכויותיו כנשיא, עד שהממשל הרומי מכיר בו כבכִּשְׁת מייצגת יחידה ליהודי הארץ. עם מותו של אגריפס השני (ג' תתנ"ב – 92 לסה"נ), מספח דומיטינוס את חבל טבריה לפרובינציה "יודיאה" שתחת הממשל המרכזי, אולם הוא מעניק לה מעמד של עיר אוטונומית העומדת ברשות עצמה, ומספח לה את טריכי לשליטתה. יש להניח כי

פרס זה לטבריה לא ניתן אלא בעבור היותה נאמנת לממשל. מתקבל גם על הדעת, כי הודות לכך חשים עצמם ראשי העיר שהם חופשיים ובטוחים יותר, והמה ראשים לעשות כרצונם לפיתוח עירם. ואכן, קולטת טבריה מתיישבים רבים הבאים לשקם בה ביתם שחרב בחורבן, ואף חכמים רבים מתקבצים אליה, המת-מסרים בה בגלל ללימוד ולתורה, כאשר הם מהווים יחד את "כנסת טבריא". לאחר הירצחו של דומיטינוס (ג' תתנ"ו – 96 לסה"נ) באו שנות רגיעה עם שלטון של הקיסר נרוה (96–98) ותחילת שלטון של טריינוס קיסר. התפתחותה של טבריה מפרריחה בה חיי מסחר ותעשייה, אדמותיה ניטעות בגנים, פרדסים וכרמים, והיא כובשת לעצמה את מעמד העיר המרכזית בגליל. בסובבו בערי הארץ ראה רבן גמליאל לנכח לבקר בטבריה, כדי ללכד את רוח העם ולהורות לחכמיה הלכות ודינים. שנות הרגיעה נמשכות עד לשנת ג' תתצ"ה (115), שנים מספר לאחר פטירתו של רבן גמליאל דיבנה. אותם ימים החל עולה כוכבו של ר' עקיבא כמנהיג האומה, ובין מסעותיו בישובי היהודים שבא"י ובארצות אחרות, הריהו פוקד פעמים רבות גם את טבריה, משהוא נפגש עם חכמיה ודן עמם בגורל האומה (ירי, סנהדרין פ"ו, כ"ה). עם עלותו לשלטון (11 באוגוסט, 117) מעביר הדריינוס קול ברחבי הקיסרות, כי פניו לסובלנות דתית וגזעית. היהודים תולים בו תקוותם, מה עוד שהכריז כי ככוונתו לקומם את הריסות ירושלים השוממה. אולם משהם רואים שכל כוונתו היא לבנות בירושלים מקדש ליופיטור והגזירות לא הוקלו, החל המרד מִפְּעֵם במס-תרים, כאשר ר' עקיבא מפיץ בגלילי הזעם וכך כְּחִיבָא מתייצב בראש האוחזים בנשק. בשנת ג' תתצ"א (131) מגיע הדריינוס לטבריה, בסיוורו בארץ, ובין השאר הוא מצווה להקים על שמו בנין גדול ומפואר כמקום מקדש רומי (וראה 'נופה של עיר'), ומשהוא מסיר במטעים ובפרדסים הריהו מתפעל ממסירותם ומהתמדתם של עובדי האדמה שם (וראה 'אגדות'). לאחר שנה, מששב הדריינוס ממסעותיו, פורץ המרד ביהודה ושלחבתו אוחות בכל ישובי הארץ.

בעול קיסרות רומי

ג' תתצ"ה – ג' תתקצ"ה ליצירה – 135–235 למניין או"ה

מלחמת בר כוכבא בצבאות רומי טובעה בנהרי דם. הארץ חרבה ושממה. ההיסטוריון קסיוס דִּיֹן (מן המאה השלישית) אמד את מספר ההרוגים היהודים במלחמה זו ב-580 אלף. על מספר זה יש להוסיף את הרבבות שנישבו ונמכרו לעבדים ואת הרבבות שהצליחו לִמְלֵט עצמם מן ההרג ונסו לארצות סמוכות. מרכז השואה ניחת ביהודה ובשומרון, ומרבית ישוביהן נהרסו ושממו מאין אדם. גם בגליל חרבו ישובים יהודים, אולם בהשוואה לשאר גלילות הארץ הרי שהיא ניצלה מן החורבן. מ' אביונה סובר, כי לפני המרד היו בגליל כ-63 ישובים יהודים, ואילו לאחר החורבן נשארו 56. ואם נניח כי רבבות מבני יהודה ושומרון מצאו בשנות

המרד מקלט בגליל, הרי שמספר היהודים שם לאחר החורבן היה כמחצית מספר היהודים בארץ כולה, היינו: בין 350 ל-400 אלף (מ' אבי יונה, 'בימי רומי וביזנטיון', 5).

גם הפעם נכנעה טבריה לפני חילות רומי, כציפורי שכנתה בגליל, ואוכלוסייתה, שהיתה ברובה יהודית, נשארה בשלמותה. כמעט וכל השלטון המקומי היה בידי היהודים, ואם גם ניסו הרומיים מפעם לפעם להעביר את השלטון במקום לידי הזרים המעטים שנותרו בעיר – לאחר בריחת הנוכרים בשנות המרד – הרי שהדבר לא עלה בידם. אט אט, עם ההתאוששות מן ההלם שבחורבן ועם ביטול גזירות הדרייטוס, החלו חזרים לטבריה רבים מיושביה לשעבר, שנסו בשנות המלחמה. בין התנאים שנשאו ארו בטבריה בימי המרד נמנים: ר' שמעון בן יוחי (יר' שביעית ט, ל"ח, ע"ד); ר' יוסי הגלילי, שכנראה היה יליד טבריה, ובנו ר' אלעזר (ספרי זוטא י"ט, י); ר' יוסי בן קיסמא, שהיו לו תלמידים רבים בטבריה ונראה שהיה תושב העיר עוד לפני המרד (יבמות צ"ו: סנהדרין צ"ח, א'); ר' יוסי בן תדאי (מס' דרך ארץ א'); ר' שמעון בן חנניה (ספרי זוטא י"ט, י); ר' שמעון בן עזאי (עירובין כ"ט, א'; סוטה מ"ה, א'); אלישע בן אבויה, הוא "אחר" (קה"ר פ"ז, ח'; רות רבה ו', ד' ועוד) ויוחנן בן הנוף, שאצלו ישב בשעתו רבן גמליאל דיבנה בשהותו בטבריה (שבת קט"ו, א'). בין התנאים שחזרו לעיר לאחר תום המרד, היו רבי מאיר, ר' יוסי בן חלפתא ור' יוחנן הסנדלר.

טבריה נעשתה איפוא, למרכז עירוני חשוב לשרידים הכואבים והדוויים אשר בגליל. אלא שהכוהנים, שהיו נוהרים מטומאת המת, נתרחקו ממנה – מחמת אותם קברים שנתגלו באדמתה בימי ייסודה – והתיישבו בעיירות ובכפרים שמסביבה, ועפ"ר באותם מקומות שמשמרותיהם התיישבו לאחר חורבן בית שני. הם התיישבו בעיקר בכפרים ובעיירות הנטושים, במקומות שבעלי הקרקעות שמחו לבואם על שבאו לעבד את אדמותיהם. ברשימת כ"ד משמרות הכהנים שבגליל, ב' ברייתא של משמרות הכהנים – שומנה מסוף תקופת חכמי המשנה ותחילת חכמי התלמוד – מוצאים אנו את משמר הכהנים "מעזיה", שהתיישב בחמת שמדרום לטבריה, וכן ב' ארץ ו' כפר ניה", היא בית ירח שעל חופו הדרומי של ים כינרת ובחצרותיה.

הכוהנים נמנעו לבוא לעיר עצמה, ואם נאלצו לעבור בקרבת מקום הרי שהיו טורחים להקיפו (שבת ל"ג, ע"ב). כיון שכך, נחלץ ר' שמעון בן יוחי – שראה חשיבותה של טבריה כמרכז יהודי גדול וחזק בגליל בתקופה קשה זו – לטהר את העיר מן הטומאה שיוחסה לה (בר"ר ע"ט, ו'). לשם כך הריהו מכנס את חכמי הדור ותובע מהם לפסוק הלכה, לאחר דיון ממושך, כשאחדים מן התנאים אינם מוכנים לקבל את פסיקתו של רשב"י, פוסקים מרבית החכמים שראויה טבריה להיות מיושבת ביהודים, לרבות בכוהנים, ורשב"י בא לטבריה ומטהרה (וראה 'אגדות'). בין המתנגדים העיקריים לטיהור טבריה היו יושבי מגדל הסמוכה, שחששו למעמד ישובם אם תטוהר טבריה, אך מסתבר שלא עלה בידם לעכב בעד טיהורה של טבריה. ולא זו בלבד, אלא שלפי המסורת והאגדות המאוחרות, אף נענשו יושבי מגדל מידי שמים בשל התנגדותם זו.

טבריה נעשתה איפוא גם למרכז כלכלי חשוב. רבים מיושביה עוסקים בדיג בימא דטבריא ובבריכות הדגים שנחפרו לחופה של הכינרת. דייגי טבריה נזכרים רבות בתלמוד, מה גם שעבודת הדיג היתה קרובה לעבודת האדמה, שמכובדת היתה באותם ימים, ואמר ר' יהודה: "מי שהוא הומה אחר ממון וקרקע אין לו – מה הנאה יש לו?" (קה"ר ה', ח'). בין בעלי מלאכה שהיו מצויים אז בעיר, ונודעים בטיב תוצרתם, היו האורגים, שארגו שטיחים ואריגים גסים; קולעי המחצלאות הנודעות של טבריה (וראה 'מחצלאות טבריה'). הזגגים העושים בזכוכית; הקדרים יוצרי כלי החרס למיניהם, ואחרים (וראה 'נופה של עיר').

בשנת ג' תת"ק (140) לערך, לאחר ביטול גזירתו של הדרייטוס על המילה, מכנס בן אשה ר' יהודה בן אילעי את החכמים שנותרו בארץ ואלה ששבו אליה מארצות אחרות, לכינוס המקם מחדש את הסנהדרין, כאשר כתר הנשיאות ניתן לזרעו של הלל עם מינויו של רבן שמעון בן גמליאל (השני) לנשיא. ומחשש שגורל האומה יהא נתון בידי אחד ויחיד, מתמנה ר' מאיר כ"חכם", היינו כראש הישיבה, ור' נתן כאב בית הדין. רשב"ג נהג נשיאותו ביד רמה וכאביו השתדל לצמצם את המדרש לעומת המעשה של יום יום, והיה אומר: "אין גזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכול לעמוד בה" (הוריות ג', ע"ב). ברם, תקיפותיו של רשב"ג הביאתו לא אחת לפלגותא עם חכמי הסנהדרין, והגיעה המחלוקת לכך, שר' מאיר, ראש הישיבה, פרש ותפס לו ישיבה בטבריה, ושם ריכז תורה (וראה 'רבי מאיר' – 'אישים'). בסוף ימי נשיאותו של רשב"ג (השני) ירד ערכה של אושה. זמן מה התכנסה הסנהדרין בפרעם, ולאח"כ גם בבית שערים, עד שבשנת ג' תתקכ"ה (165) – משעלה על כס הנשיאות ר' יהודה בנו של רשב"ג, שכונה "רבי" – עברה הסנהדרין לציפורי. בימי "רבי" הגיעה הנשיאות לפיסגתה, כאשר הדרת מלכים, הדרת תורה ועושר חֲבְרוּ בה יחד. הנשיא הוכר כראש האומה ומייצגה כלפי השלטונות הרומיים, ובתוקף זאת אף נתעלתה סמכותו בקביעת התקנות, מה עוד שמינוי המנהיגים, הדיינים והפרנסים לערים ולכפרים היהודים היו בידיה. שלושה מרכזים למינויים היו בגליל וטבריה אחד מהם. יוקרתה והשפעתה של טבריה גדלה איפוא בקרב אותם ישובים אשר פרנסיהם ודייניהם נתמנו באמצעות המרכז שבטבריה.

עם עלייתו של רבי לנשיאות באו פורענויות ופגעי-טבע על טבריה, כעל שאר ערי הארץ: "משמת רשב"ג (השני) עלה גובאי ורבו צרות" (סוטה מ"ט, ב'). ברם, רוחו של העם שנתחשלה בעבר התגברה גם על מגפת הדבר, הבצורת ומכת הארבה, ומשחלפו אלה שבו ניצוצות התקווה לגאולה להבהב בשרידי אפר החורבן. משעלה הצעיר המושחת קומדוס (181) על כס הקיסר, החלה התערערת יסודותיה המדיניים והכלכליים של הקיסרות. אין פלא איפוא, שבתקופה זו נתחזק שלטונם של היהודים בטבריה, עד שהיה ביכולתם אף לקבוע את צורת המטבעות הרומיות שנטבעו בעירם, צורה שתאמה את ההשקפה היהודית (וראה 'מטבעות טבריה'). אותה תקופה היו מרבית חברי הבוללי, זו מועצת העיר, יהודים, אם כי הם לא היו נלהבים להימנות בין

חברי הבולוי משום חובות שהיו מוטלים עליהם. "אמר ר' יוחנן: אם הזכירך לבולוי, יהי הירדן גבולך. אמר ר' יוחנן, קבלין רשות להיפטר מבולוי." (ירד, מ"ב, ג, פ"א). גם בן ה"איסטרטגים", אותם "עשרת טובי העיר", היו יהודים. כיון שכך – ושהרגישו עצמם חופשים יותר מאשר בני ישובים אחרים – הקימו יהודי טבריה מוסדות, בנו בתי כנסת, ואפילו ביכ"נ מיוחד לחברי הבולוי (ירד' תענית פ"א, ס"ד).

הזעזועים בשלטון המרכזי שכרומי הרחיבו את הבקיעים בקיסרות ועמים ושבתים כבושים החלו להרים ראשם. כתרופה לכך נאלצו השלטונות לתגבר את חילות המצב בשכירים, ומסים חדשים הוטלו לבקרים. בני טבריה – כאשר יושבי הארץ – היו חייבים במיסים: ה"דימוסאי", הוא מס הקרקע; "מס הגולגולת", הוא מס הרכוש והנכסים; "האינפורטא", הוא מס האריסים שעיבדו את אדמות הממשלה; מס "המכס", וכן "האגנונה מיליטאריס", הוא ההיטל לצבא הרומי, שתחילתו היה באספקת בהמות ותבואה לחילות העוברים בארץ, ולאחר מכן הפך לצו גיוס והחרמת בהמות ומזון. אף פלא שרבים ניסו להתחמק מגטל מיסים זה, אולם הרומיים מצאו דרך "לצוד" את כל החייבים במס, והיו באים לגבות את המיסים בימי חג ומועד, שעה שהכל היו מצויים בבתיהם או מכונסים בבתי כנסת ובתי מדרש. טבריה, שהיתה אז בתהליך בנייה וגידול, שימשה "אבן בוץ" לגובי המיסים הרומיים. "אמר ר' חנינא (בר חמא): אף לך כל רגל ורגל (חג) שלא בא לטבריא הגמק וקנטוריק (שר מאה) ובעל זמורה" ששט המיסים בידו (שבת קמ"ה, ע"ב). ומסופר על "אחד שנשלח לגבות בני טבריה ובני ציפורי. כשהוא גובה ראה אחד מציפורי, עמד ותפשו. אמר לו: מציפורי אני. אמר לו: יש בידי כתבים (צווים גם) לציפורי לגבותה" (בר"ר מ"ט, ח'). על כל אלה נוסף המס "דמי העטרה", שתחילה היה מעין ש' לקיסר לרגל ההכתרה, וברבות השנים הפך למס קבע המוטל על כל כל העם, למעט תלמידי חכמים שהיו פטורים ממנו, כמשאר המיסים "מעשה והטילו דמי עטרה למלך על טבריא. באו בני טבריא לפני רבי ואמרו לו: יתנו (גם) חכמים עמנו (כדי להקל העומס המוטל על כל אחד). אמר להם: לא. אמרו לו: נברך (מטבריה). אמר להם: בָּרְחוּ. בָּרְחוּ תְּצִיָּם. מחל להם (לבני טבריה) המלך תְּצִי דְּהִימִים. באו אלה שנשתיירו לפני רבי ואמרו לו: יתנו חכמים עמנו. אמר להם: לא. – נָבְרַח –. בָּרְחוּ. בָּרְחוּ כולם ולא נשתייר אלא כובס אחד. הטילו דמי העטרה על הכובס; ברח הכובס ופקעה (נתבטלה) העטרה" (בבא בתרא ח', א'). משנתרבו "הבורחים" מטבריה – בריחה לימים מספר עד שעלו גובי המלך מעל העיר – חריבו אנשי הבולוי למלא את המיכסה, וכיון שלא יכלו למלא את המוטל עליהם, עשה כ"א כל שביכלתו להטיל האחריות על כתפי חברו. וכיון שגם בזאת לא הצליחו, עשו הכל כדי להיפטר מחברות בבולוי (וראה לעיל).

שנות הבצורת שבאו על יושבי טבריה גררו להזנחת החקלאות ומעמד עובדי האדמה, שהיה מכובד לפני, ירד, משוכחו החקלאים כי מוטב לעסוק במסחר. דוגמה להלך רוח זה הם דבריו הקולעים של רבא, אם כי אמרם בתקופה אחרת, שאמר: ממאה זה בעסקים – כל יום בשר ויין; מאה באדמה – מלח וירקות

(יבמות ס"ג, ע"א). שנות רעב באו על בני טבריה, כעל שאר יושבי הארץ, עד שרבי ראה צורך לפתוח אסמיו ולחלקם לכל הרעבים (בבא בתרא ח'). סיפר גם ר' יוחנן הגפח מזכרונותיו מימי נעורות: "זכורני שהיו עומדים ד' (ארבעה) סאין (של חיטה) בסלע והיו מרובים נפוחי רעב בטבריא באין איסר", פרוטה (בבא מציעא צ"א, ע"ב).

אותן שנים שהיה סורוס טרוד במלחמתו ביריבו פסקניוס ניגר, מצאו להם ישובים שונים שעת כושר לסלק חשבונות משכבר, ובין השאר פרצו תגרות בין בני טבריה לבני סוסיתא. במאבק שבין סוורוס לניגר נטו בני טבריה לצד ניגר, כי בסתר לבם ציפו למפלת סוורוס. ומשניצח ניגר את סוורוס (194) "גמל" להם ניגר על היותם שוחרי טובתו, לטבריה ולעוד ערים, ושלל מהם גם את הזכויות שהיו בידיהם. ואילו סוורוס, למרות היותו נודע כ"היר ונוקשה וכמי שהקיסרות הרומית נחשבה בעיניו כרכושו הפרטי" (גיבון, 'שקיעתה ונפילתה של הקיסרות הרומית', 99), לא שמר טינה ליושבי טבריה. משביקר בעיר יחד עם בנו קראקאלה, נענה לבקשת בנו לסלוח לבני טבריה על בגידתם בו בעבר, ואף הביע נכונותו להעניק לטבריה מעמד "קולוניה", היינו כמעמד עיר-ממשל רומית הפטורה מתשלום מיסים (ע"ז, י, א'). רבי יהודה הנשיא היה בידידות רבה עם סוורוס ובנו קראקאלה ואחת מפנישיותיהם המרובות נתקיימה בטבריה, משבא לשם רבי כדי לרחוץ בחמי טבריה. ניתן להניח, כי הודות לידידות זו הוכר חופש הפולחן הדתי, הותרה ההיאספות וההתקהלות ללמוד וללמד; נתבטלו החובות שהיו קשורים בפולחן הקיסר, לרבות השירות הצבאי, והוכר השלטון המקומי היהודי, לרבות השיפוט הדתי. ברם, משנפטר רבי, לאחר ארבעים וחמש שנות נשיאות (ג' תתק"ע – 210 לסה"נ), נתעצמו צרותיהם של בני טבריה. בנו גמליאל (השלישי) לא הגיע לשיעור קומת אביו, הן בתורה והן במעשים, ומשמת סוורוס (211) וקראקאלה נתקסר, לא קיים זה את מבוקשו של אביו לעשות את טבריה קולוניה.

ספטימיוס סוורוס

מושב הנשיאים והסנהדרין

ג' תתקצ"ה – ד' קע"ה ליצירה – 235–415 למניין או"ה

אלה, הרי שפסקי-דין אלה ניתנו בעיקר בטבריה, מקום מושב הנשיא, הסנהדרין ובית הדין הגדול, ואם בכ"ז העלים הממשל הרומי עינו מהפרת החוק, הרי שעשה זאת רק משום חשש פגיעה בכבוד הנשיא ובעיר מושבו.

בראש הישיבה בטבריה עמד ר' יוחנן בן הנפת, בר נפתא, שנודע גם בכינויו "ר' יוחנן דְּבִי נְשִׂאָה" (סוטה כ"א, א'). ר' יהודה חילק עמו את השלטון מתוך ריעות והבנה, כאשר ר' יוחנן מעריך ביותר את הנשיא ורואה בו סמל לעצמאות האומה. ר' יוחנן אף תמך בהקלות שביקש הנשיא להקל בחיי יום יום והשפעתו היתה כה גדולה, עד שלמעשה עברה המנהיגות בטבריה מידי הנשיא לידיו. מתלמידיו ושוחרי ישיבתו ידועים באותה תקופה: ר' שמעון בן לקיש, המכונה ריש לקיש; ר' אליעזר בן פדת, שהיה יוצא בבל; ר' חייא בר אבא, שבגלל דחקותו בשנות הרעב יצא בשליחות הנשיא לאסוף כספים במרכזי היהודים בתפוצות; רב אמי ורב אסי, שעלו מבבל לטבריה והוכתרו לאח"כ בתואר "דייני דארץ ישראל" (סנהדרין י"ז, ע"ב). ור' אבהו, שנודע כיפה-תואר וחרף שלא היה דוגמתו, אשר למד בישיבת ר' יוחנן ולאח"כ תפס ישיבה בקיסרין וכונה "ר' אבהו דקיסרין". הוא היה אף נציגו של הנשיא בחצר הנציבות הרומית שבקיסרין, ועם כל גדו-לתו בתורה היה נועץ תמיד עם חבריו שמבי"ד של ר' יוחנן שבטבריה, ולא זו בלבד, אלא שאף שלח את בנו לישיבת טבריה, למרות שקיסרין כבר נודעה כגדולה בתורה.

במחצית המאה השלישית למניין או"ה החמיר המצב הכלכלי והגיע לשפל שלא היה כמותו בעבר. יהודי טבריה, כאשר יושבי הארץ, נאבקו לקיומם. נוסף לנטל המיסים ונוסף לשנות הרעב והבצורת, עוד נאלץ ר' יהודה נשיא להטיל מיסים נוספים למען ספק את מיכסות המס שנדרש לשלשל לידי הנציב הרומי. וסיפר ריש לקיש: "נכנס איש לביתו ומצא בנו ובנותיו מוטלים ברעב" (סנהדרין צ"ח ע"ב) ואילו הוא "מכר עצמו ללודים" (גטין מ"ז) בעבור פת-לחם. ר' חייא בר אבא יצא, כאמור, לתפוצות בשליחות הנשיא כדי שיוכל לפרנס עצמו, ואילו על ר' אלעזר בן פדת מסופר, ש"שעתו (היתה) דחוקה לו הרבה ולא היה לו מה לטעום" (תענית כ"ה). משגבר הרעב החלו בעלי אמצעים, וכל שהיה לו גואל או קרוב בתפוצות, לעזוב את טבריה. בין החכמים שיצאו לכבל, לתורה, מצינו גם את ר' הונא, שנעשה שם גדול בתורה; ר' חלבון; ר' שמואל בן יצחק; רבה בר חנה; רב, בן אחי של ר' חייא ובן אחותו; ר' עולא, ועוד. וכיון שאי אפשר היה לעצב בעד יציאתם של החכמים לבבל, מחמת הרעב, והחשש שמא תתרוקן ישיבת טבריה גבר וגדל, ראו צורך לפסוק: "חבר (הסנהדרין) שיצא (לחו"ל) אין דוחין אותו מחברותו" (ירי, דמאי ב'). חכותו לשוב למקומו, לכשישבר הרעב, בעינה עומדת. מאידך, למרות הרעב עלו חכמים מבבל והתיישבו בטבריה, וביניהם: ר' זעירא; ר' ירמיה שחור; ר' אמי; ר' אסי בר הני; רב כהנא; ר' חייא בר יוסף; ר' יצחק בר שמואל בר מרתא, ועוד.

יושבי טבריה נידלדלו ועוניים הגיע לשפל. נצרים ונצרות בני ט"ו התהלכו עירומים בחוצות טבריה וביקשו פת לחם לרע-בם (מס' כלה רבתי, פ"ב). בעקבות הרעב והדלות פרצו ובאו

בשנת ג' תתק"ץ (230) נפטר רבן גמליאל (השלישי) ועל כס הנשיאות עלה בנו ר' יהודה (השני), שנקרא "נְשִׂאָה" וגם ר' ידן נְשִׂאָה. חמש שנים לאחר מכן (235, לערך) מעתיק ר' יהודה נשיא את מושבו ומושב הסנהדרין מציפורי לטבריה, ובכך נעשית טבריה מקום מושבם הקבוע של נשיאי ישראל במשך מאה ושמונים שנה, עד לביטול הנשיאות (415), ומושב הסנהדרין וחכמי ישראל מאות שנים, עד לשוב היהודים לירושלים לאחר הכיבוש האיסלמי. מעתה – טבריה היא מרכז היהדות של א"י וכעיר בירה ליושב היהודי בארץ ומחוצה לו במשך כחמש מאות שנים. ישיבת טבריה נעשית לישיבה המרכזית והחשובה שבן ישיבות א"י, שבה מתרכזים מרבית האמוראים של א"י, יוצרי התלמוד הירושלמי, שלא התקרא טברייני אך ורק משום כבודו שיעמוד לו גג תלמוד בבלי. ואילו שאר הישיבות, כגון: יבנה, לוד, אושה, קיסרין, ציפורי ובית שעים, שהיו בעבר מקום מושב הסנהדרין – ואחרות, כגון זו של ר' ינאי בעכברא – לא היו כולן אלא בבחינת כוכבי לכת הסובבים את המאור הגדול.

בעקבות שנות הרעב והבצורת היו שבטים נודדים שמעבר לירדן פושטים מפעם לפעם על הישובים. גם טבריה סבלה מפשיטות אלו ואחת מפעולותיו הראשונות של ר' יהודה נשיא בבואו לטבריה, היתה בניית חומה בצורה לעיר. הסכומים העצומים שנדרשו לכך חייבו גביית מיסים נוספים על המיסים הרומיים, ולא היתה ברירה לפני ר' יהודה אלא להטיל מס גם על תלמידי החכמים, שעד לאותו זמן היו פטורים מכל תשלום (בבא בתרא ז', ע"ב). החכמים התנגדו, כמוכן, ור' אלעזר בן פדת תירץ ואמר: "נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו במצרים... מפני שעשה אנגריה בתלמידי חכמים" (בדרים ל"ב, ע"א). הלחץ שהופעל על הנשיא להטיל מס גם על החכמים, בא משאר בני טבריה (וראה לעיל "מס העטרה"). ונתבקשה איפוא פסיקה איזהו תלמיד חכם? – קבע ר' יוחנן: "שממנים אותו פרנס על הציבור... שבני עירו מצווים לעשות מלאכתו" (שבת קי"ד, ע"א). יחד עם זאת השתדל ר' יהודה לעשות כל שיכול ע"מ להקל על התושבים. בין השאר התיר, על דעת ביה"ד בטבריה, את המסחר והשימוש בשמן נזכרים (ע"ז, ל"ה, ע"ב), שהיה אסור עד אז, ועוד. אולם משיקש להקל גם בהילכות גירושין, נתקל בסירוב מוחלט של ביה"ד (גטין ע"ג, ע"ב). לעומת זאת, כשם שהשתדל להקל בחיי המעשה של יום יום, כן החמיר בתלמוד תורה (שבת קי"ט ע"ב, ועוד). השיפוט הדתי בטבריה הורחב גם על השיפוט הפלילי, לרבות הוצאת פסקי דין מוות, חזת – למרות האיסור המפורש ע"פ החוק הרומי. כותב הסופר הנוצרי אוריגנס, שישב בקיסרין באותה תקופה: "אפילו בזמן הזה, שהרומים מושלים בכיפה והיהודים מעלים להם מס של שני דִּרְכֵּמוֹנִים (מס הגולגולת), יש לנשיא שלהם תקיפות גדולה בצד הקיסר. בתי דין חשאיים שופטים על פי דתם, ויש שהם מוציאים אף משפט מוות מבלי יפר כוח...". אם לקבל דברים

המקורות מוסרים כי מוצאו של דיוקלטינוס היה משפיל המדרגה, ונוסף לכך שהוריו היו עבדים הוסיפה האגדה, שהיה רוצה חזירים בטבריה בנערותו, והיו ת"ח של טבריה מלעיגים עליו תמיד. משנתקסר ביקש להינקם במלעיגיו לשעבר, אלא שנעשה נס ושינה דעתו (בר"ר ס"ג ח'). בקץ ד' מ"ו (286) שהה אף בטבריה למעלה משלושה חודשים ונפגש שם עם הנשיא הישש - חודשים ספורים לפני פטירתו - וכן עם ר' אמי, וקיבל מהם את הצהרת נאמנותם (יר', תרומות פ"ח, ה"ד) (וראה 'אגדות').

בסוף שנת ד' מ"ו (286) נפטר ר' יהודה נשיא. גלימת הנשיאות הונחה על כתפי בנו גמליאל (הרביעי), ולאחריו - על בנו יהודה (השלישי). רישומם של שני נשיאים אלה אינו ניכר בספרות התקופה, ונראה שההנהגה המעשית עברה לידי האמוראים. שתי עשרות השנים לשלטונו של דיוקלטינוס, עד לפרישתו מכס הקיסר מרצונו הטוב בשנת ד' ס"ה (305), היו תקופת רגיעה, ודומה שתקופה זו "הרדימה" את הפעילות הרוחנית היוצרת שבה נתברכה טבריה עד עתה. ואם גם היתה העיר היחידה בא"י כולה, שכולה מיושבת יהודים, הרי שוהרה הועם וחשיבותה החלה יורדת, כאשר את מקומה כשיבה המרכזית והראשונה במעלה החלה תופסת ישיבת קיסרין שבהנהגת ר' אבהו. לשקיעה זו אין הסבר אלא בכך, שלא היה באישיותם של הנשיאים - רבן גמליאל (הרביעי) ור' יהודה (השלישי) - וראשי הסנהדרין שבאותה תקופה, לרומם את המרכז שבטבריה לאותה רמה שהיה בעבר.

מעט אור על תקופה זו ועל המתרחש בבית הנשיאות, וכן על ראשית צעדיהם של הנוצרים בטבריה, נראה לנו מתוך סיפורו של אב הכנסייה אפיפאניוס - שמתחילת המאה הרביעית למג' - יינם - בספרו 'פראניק'. אפיפאניוס כתב את ספרו זה בין השנים 374-379 לסה"ג, ובו העלה את סיפורו של איש טבריה לשעבר, יוסף הזקן, שהיה כבן שבעים שנה ויותר כאשר סיפר סיפורו לאפיפאניוס, משביקר בביתו שבבית שאן. אפיפאניוס מדגיש כי את הדברים שסיפר לו יוסף איש טבריה, שמע לפני שנים רבות, ולפיכך אינו זוכר בדיוק את שם הנשיא הזקן שעליו סיפר יוסף סיפורו. רבים נטו לייחס את המאורעות המסופרים בסיפור זה לתקופת הלל השני, אולם בדיקה מדוקדקת בהשתלשלות המאורעות ובתאריכי קונסטנטינוס קיסר - שמת בשנת 337 לסה"ג - וכן הזכרת שמו של הנשיא הצעיר, יהודה, מוכיחה כי אכן טעה אפיפאניוס בכתבו כי שם הנשיא הישש היה הלל, ואותו נשיא שעליו סיפר יוסף, לא היה אלא גמליאל הרביעי, שבנו היה יהודה השלישי, הצעיר. טעות זו ניתנת להסבר בגורמים: (א) שיכחה מחמת זמן, כפי שאפיפאניוס עצמו מציין: "אולם אינני יודע אל נכון מרוב הזמן"; (ב) יוסף סיפר את סיפורו בתקופת נשיאותו של הלל השני, ונתחלפו לו השמות 'הלל' ו'גמליאל', שיש בהם דמיון בצלילים; (ג) הוא עצמו מציין כי אותו הלל היה "ממשפחת גמליאל", מי שהיה נשיא בתוכם". ואם נקבל את עדותו של אפיפאניוס, הרי זה סיפורו של יוסף אשר נולד בטבריה, לערך בשנת ד' מ"ח (288):

עוד בצעירותו נחשב יוסף כאחד מחכמי טבריה ואף היה חבר הסנהדרין: "כיוסף נחשב אצלם (היהודים) לאחד הנכבדים,

המגיפות, ואלו שיברו רוחם של בני טבריה עד דָּפָא. המוסר ירד. האביונים מרי הנפש החלו שולחים ידם בגניבה ובגזל, כמאמרו של ריש לקיש: "כשנעשה אדם רש מלמטה, נעשה רשע מלמעלה" (סנהדרין ק"ג ע"ב). ר' יוחנן התריע חזק: "כל הגחל את חברו בשווה פרוטה, כאילו נוטל נשמתו ממנו" (ב"ק קי"ט, ע"א). הבקיעים שבין דלת העם העטופה ברעב לבין בעלי האמצעים המעטים שעוד גותרו בטבריה, נתרחבו והעמיקו. הקנאה באלה שעוד היתה פת בסלם הפכה לשנאה - שנאה לאותם שבָּעִים אשר בזכות דינריהם אף קנו להם מעמד כפרנסים על הציבור. על אף הרעב והעוני ועל אף המצוקה והמגיפות המשיכה הסנהדרין שבטבריה בעבודתה בהנהגת ר' יוחנן וריש לקיש, וטווחה את היצירה המפוארת - התלמוד הירושלמי. השלטון העצמי שהיה נתון בידיהם של בני טבריה העניק להם אף אומץ בפעולותיהם גם נגד הממשל הרומי. ר' יוחנן הורה לבר דרוסי לשבור את כל הפסילים שבמרצאות, ירד בר דרוסי ושבר את כולם (יר', ע"ג, פ"ד, מ"ג). עם כל זאת היה ר' יוחנן מתן ביחסו לרומיים, שלא כתלמידו-חברו ריש לקיש, ומשרבו יסוריהם של בני טבריה וראה צורך לעודד רוחם, הכריז: "טבריה עמוקה מכולם (מכל ערי א"י) ומשם עתידין (ישראל) ליגאל" - להיגאל (רה"ש ל"א, ע"ב).

בשנת ד' ל"ט (279) נפטר ר' יוחנן בר נפחא בשיבה טובה, ולפי המסורה נקבר בטבריה (וראה 'אתרים'). לאחריו עמד בראש הישיבה ר' אלעזר בן פדה, אולם הוא נפטר כעבור חודשים מספר (279) ובראש ישיבת טבריה עמד עתה ר' אמי כשלידו ר' אסי, והנשיא המופלג בשנים סמך ידו בכל על ר' אמי. בש' ד' מ"ה (285) מתקסר דיוקלטינוס ותקופת רגיעה באה לארץ.

קונסטנטינוס קיסר

הלא המה הנקראים שלוחים, (שמקומם הוא) אחרי הנשיא. והם יושבים עם הנשיא...". בהיותו כבן 22 שנה, מוסר לידו הנשיא הזקן גמליאל "את בנו הצעיר מאד (הוא יהודה) ליוסף ולאיש אחר הגון מאד (שכנראה היה קשיש מיוסף ואף הוא מחכמי טבריה)... מפני שהנשיא (הצעיר יהודה) היה עוזר תינוק רך והיה מתחנך על ידיהם" של שני האפיטרופסים. אולם למרבה הצער, ולמרות שהשתדלו השניים להדריכו בדרך המוסר היהודי, הושפע יהודה הצעיר מאורח חייהם של הרומיים שישבו בטבריה, יחד עם מרעיו בני גילו היה מבקר גם במרחצאות הרומיים שבחמת גדר, מקום שבו היו הרומיים נוהגים הוללות. שם חשק יהודה הצעיר באשה נוצרית יפהפיה, ומשזו לא נענתה לו, ניסה יחד עם מרעיו ההוללים להביאה אליו בכוח כשפים, שהיו מקובלים אותו זמן, וערך עם מרעיו טקס מיוחד באחת ממערות הקברים. יוסף עצמו היה נוהג לעיין בסתר בכתבי הנוצרים הכתובים עברית, שהיו מוסתרים בבית הנשיא לצורך ויכוח עם הנוצרים, מפעם לפעם. מספר שנים לאחר שבגר יהודה והגיע לגיל י"ח שנים, והתמנה לנשיא לאחר מות אביו גמליאל הרביעי – לפי לוח הזמנים נראה שהיה זה בסביבות שנת ד' ע' (310) – זכר יהודה את חסדי יוסף ומסר לו "בתורת גמול" שליחות לארץ קִילִיקָה, לגבות שם מכל הערים את המעשרות והתרומות לבית הנשיא. משחזר יוסף משליחותו זו היה מקפיד ומדקדק במצוות, כיון שכיהן בתפקיד ציבורי מטעם הנשיא, שבכוחו היה להדיח "ממשרתם רבים מראשי בתי כנסיות הממונים, כוהנים, זקנים וחזנים". והנה תפסוהו משהוא "עובר על הבשורות", המה כתבי הברית החדשה. אז זרקוהו לארץ ועינוהו בעינויים קשים ואף הביאוהו לבית הדין והילקוהו. מסתבר שלאחר מכן – בין השנים 325–330 לסה"נ – התנצר יוסף רשמית ומשהגיעה הפרשה לאוני קונסטנטינוס קיסר, מיהר זה והעניק ליוסף המשומד תואר "קומס", היינו – חבר הקיסר, ובכך היה יוסף מחוסן מפני כל פגיעה בו ובבני ביתו. יוסף החל לעשות נפשות לנצרות וסבב בארץ להקים כנסיות. ברם בטבריה לא הצליח, למרות העמדה, הכסף וההגנה שהוענקו לו ישירות מאת הקיסר. משניגש לבנות כנסייה בבניין הגדול והעזוב שעמד בדרומה של טבריה, ה"הֶדְרִינְיָאוֹן" – שכנראה היה זה אותו בניין שציווה הדריינוס להקים בטבריה לצורך מקדש רומי – הפריעוהו בני טבריה הנוצרים והציקו לו רבות. לבסוף עלה בידו להקים כנסייה בחלק מאותו בניין עזוב, שקראה בשם "כנסיית סט' פֶטֶר", אולם איש מבני טבריה לא נכנס לכנסייה. משראה שכך, הגה את עלילתו הנתעבת והעליל, כי הוא אשר ראה במו עיניו, כביכול, ודרך חור המנעול, כיצד נטבל הנשיא הישיש רבן גמליאל הרביעי ע"י אפיסקופוס שהתחפש כרופא, אשר נקרא כביכול לְפָא את חוליו האנוש של הנשיא הנוטה למות... כמובן, בני טבריה לא האמינו לעלילה זו, וועצם ניתן על יוסף עצמו. אולם כיון שלא יכלו לגעת בו לרעה, בהיותו "קומס", הביאוהו לכלל יאוש עד שקם ונטש את עיר מולדתו בערוב ימיו ועבר לבית שאן, שהיתה אותו זמן מאוכלסת בנוצרים רבים, והוא אז כבן שבעים שנה.

משמכריו קונסטנטינוס על חופש הפולחן הדתי התנהלו חיי היהודים בטבריה על מי מנוחות, כבשאר ישובי הארץ. ברם,

על הגזירות שעמדו בעינן: איסור הגיור, איסור החזקת עבד נוצרי ואיסור הכניסה לירושלים, נוספה הגזירה על איסור הטרדתו של יהודי שהשתמד – אולי בעקבות פרשת ה"קומס" יוסף – ובכך ביקש קונסטנטינוס לעודד את הפוסחים על סיפי שתי הדתות, היהודית והנוצרית שעשתה אז נפשות רבות, לעבור את הגדר ולבוא לחסות בצל הצלב. משנפטר הנשיא ר' יהודה (השלישי) ועל כס הנשיאות עלה ר' הלל (השני) – ד' צ' – 330 למנינם – אשר כיהן 35 שנה עד לשנת ד' קכ"ה (365), היה עליו לעמוד פעמים רבות בלחץ הנוצרים שהחריפו תביעותיהם. משעולה באביב ד' צ"ז (337) על כס הקיסרות הנוצרית בקונסטנטינופול קונסטנטינוס, שנודע כקיצוני בקנאותו לנצרות ובשנאתו התהומית ליהדות, הריהו מכנה את היהודים "אנשי נבלה לאבדון" או "הכת הנתעבה", ואילו ביהודים ראה "אנשי נבלה ותועבה". הוא פירסם צווים חדשים שהעובר עליהם היה צפוי למוות: איסור נישואים בין יהודים לנוצרים; איסור מילת עבד נוצרי ואיסור החזקתו ע"י מי שאינו נוצרי; איסור גיור אשה נוצרית שנישאה ליהודי; ביטול נישואי נוצריות ליהודים והחזרתן לבית הוריהן, ואיסור רדיפות משומדים, שהעונש על כך – שריפה. אותה שנה שפירסם קונסטנטינוס גזירותיו, שריח תורת הגזע נודף מהן, כותב הנשיא הלל השני איגרת לראש הגולה מר עוקבא השני, הוא עוקבן ברבי נחמיה, "וריש שורא שמיה רבא", שהיה ראש הישיבה בפומבדיתא. איגרת זו נתפרסמה ע"י י"מ טולידאנו, יליד טבריה, בסיפרו 'אוצר גזנים' (ירושלים תש"ך, עמ' 9) ושם הוא כותב, כי ראה איגרת זו במו עיניו בטבריה, בבימו של יהודי תושב העיר, אשר לדבריו רכשה מאדם אשר קנה אותה באחת מן הגנזיות שבארצות המזרח. "האיגרת היתה כתובה באותיות מרובעות בכתב יפה, על קלף ישן נושן, שמרוב התיישנותו נעשה נוקשה. מספר מלים ניטשטשו עד שקשה היה לפענחן. מצב הקלף הוכיח שהאיגרת קדומה, ולפי הכתוב בה ניתן לקבל את זמנה, שהוא מן המאה הרביעית לסה"נ... לצערנו נמצאת האיגרת עכשיו (שנת התש"ך – העורך) בתוך ארץ ספרים שתחת מפולת, אשר נגרמה בשעת הריסת ביתו של בעל האיגרת עם הריסת טבריה העתיקה" (שם. ההדגשה – העורך).

מתוך הכתוב באיגרת, הרי שהיא נכתבה בידי הנשיא "הלל השני בן אדוננו ורבנו יהודה השלישי, נשיא", בשנת 267 לחורבן בית שני, היינו בשנת ד' צ"ט לבריאת העולם (339 למנין או"ה). מתוכנה מסתבר, שהיתה זו אחת מאותן איגרות שנשלחו מידי שנה ע"י הנשיא, בידי שלוחים, לקביעת סדר עיבור השנים וקביעת החודש. שמע מניה: שבאותה שנה, 339 לסה"נ, עוד לא תיקן הלל השני את חשבון העיבור. ואם היה מועד זה לאחר שתיקן הלל את חשבון העיבור, הרי שעצם שילוחה מטבריה מעיד, כי הנשיאות המשיכה בשיגור שלוחיה כדי להודיע על החגים

1 אם כן אכן היתה תעודה זו אוטנטית וגנחה באחד מבתי טבריה העתיקה, הרי שנוסף לצער על אובדנה אין ת"ח וחוקר בתולדות יישובה של א"י יכול שלא להביע את התמרמרותו, למראה ההרס והחורבן שנעשו בעיר העתיקה, וזאת – זמן מועט לאחר הקמת מדינת ישראל. היינו, שאנו במו ידינו איבדנו אוצר בעל ערך לאומי היסטורי שאין שני לו, ושלא יסולא בכל הקן שבעולם.

שלוחה ביד אמון לעם אמון

לקד(ושת) ראש הגולה מר עוקבא וריש שורא שמיא רבה לעיר ...
שלום עליכם וכל קהלכם ... פומבדיתא
לכל החברים והתלמידים ועוזריהם וכל אחינו בני ישראל בתוך
הגולה דירושלם ... אמן.

ממנו עמוסי ירכי נחשון שנתחזקו ובקשנו ...
לקבוע נציב אחד ולא הניחן הארמי הלז ונאספו בעלי אסופות
וקבעו (?) את הנציב בירח שמת בו אהרן הכהן קדושתו תצילנו נא ...
ודרך (?) חייכם שם בזמן השבור הזה ידענו (?) לנו טוב מטוב (?)
תקותנו יחד בחיינו (?) אהבה ישכן בפורינו ובתלמידים ירבה גבולנו
ולבם יהגה חכמה ותבונה באור התורה לדור דורים וממרום יגיע שיר
א ... ש ... לומות יהלל פינו ואחריתנו תהיה טובה בארצנו לקדש שם
שמים.

אנחנו יושבי יהודה והגליל בחדש זיו בשנת מ(א)תים ושישים ושבע
לחרבן הבית השני. אני הלל השני בן
אדוננו ורבנו יהודה השלישי
הנשיא.

נוסח איגרתו של הנשיא הלל השני לראש הגולה עוקבא (הוא עוקבן ברבי נחמיה) ולראש המתיבתא בפומבדיתא אשר בבבל, רבה, משנת 267 לחורבן בית שני – היא שנת ד' אלפים צ"ט – 339 למנינם. (כפי שהביאו ר"מ טולידאנו בספרו 'אוצר נגידים'. שלוש נקודות ... – מלים מחזקות; סימן שאלה (ז) – אי-הדאות לגבי נוסח המלה).

לחם בשבת ובחג הפסח (ירו', שביעית ל"ה, א'), וכל זאת נוסף לשאר נגישות צבאו של גאלוס. העם זעם והתמרמר. ומאידך, עודדו הידיעות שהגיעו על מפלת צבאו של גאלוס בקרב אטראנס, והפיתו תקווה כי יום השחרור משיעבוד העריצות הנוצרית קרב ובא. אש המרד הוצתה כשבראש המורדים עמד פטריקוס מציפורי. באחד הלילות התנפלו המורדים על חיל המצב בציפורי, השמי" דוהו ולקחו את הנשק שלל. בני טבריה משמעו על הצלחת המורדים, הצטרפו למרד, ועמם גם יושבי עכו ולוד. טבריה

והעיבור. במלים אחרות: טבריה הוסיפה להחזיק בהגמוניה לקביעת אורח החיים של העם היהודי. שנות הרגיעה לא ארכו. צבאו של גאלוס – בן דודו של קונסטנטיוס, אשר מונה ע"י הקיסר למפקד צבאות המזרח במלחמה נגד הפרסים ומלכם שבז'ר השני (וראה לעיל נוסח האיגרת) חנה בארץ ואחזקתו הוטלה על התושבים. אנשי ציפורי נאלצו למשכן בניהם כדי לספק את תביעות גאלוס (ירו', פסחים ל"א, ב'). כ"כ ניכפה על יושבי הערים, וטבריה בכללן, לאפות לצבא

נעשתה למרכז הגיוס למרד, ור' ברכיה מתקופה זו מרמז על המרידה שעתידה היא להשמיד את "אֲדוֹם" (פסיקתא רבתי ע"ט, א'). אולם זרועו החזקה של גאלוס הונחתה מיד על המורדים, ועוד בטרם הספיקו להתארגן כבר צעדו גייסות גאלוס לעבר הגליל. חרדה אחזה את יושבי הערים, ויתכן כי הנאמר "הלילו יושבי המכתש – זו טבריא" (שם), מתייחס לחרדתם של בני טבריה באותה עת. גייסות גאלוס כבשו את עכו, התקדמו לבית-שערים ושרפה – ומאו לא קמה עוד מחורבנה זה – הגיעו לציפורי והכריזו ניצחון ולאחר מכן כבשו את טבריה (ד' ק"א – 351 לסה"נ). על מסעו של גאלוס כותב הירושמי אב הכנסייה, שמאד השתוקק לראות בחורבנם של מרכי ישראל אלה, בוו הלשון: "גאלוס... הרג אנשים לאלפים רבים ואפילו טף, ואת עריהם דיוקסריה (זו ציפורי), טבריה ודיוספוליס (זו לוד) ועוד רבות אחרות העלה באש". אולם נאמנים עלינו דברי האמוראים שבתלמוד, שאינם מזכירים כלל אפילו חורבנם של ערים אלו, למעט בית שערים, כאמור.

אמנם, אלפים נהרגו וכל שיכול היה למלט נפשו ברח ונסתר באשר מצא. מתקבל על הדעת כי סיפורו של ר' הונא מטבריה, המספר על בריחת רבים שנסתרו במחילות שהיו תחת ביהמ"ד הגדול שבטבריה (בר"ר ל"א, י"א), מתייחס אף הוא לאותו זמן. ואכן, רבים מחכמי טבריה יצאו ומהם שירדו לבבל. ביניהם היה ר' יודן, ואילו ר' יוסי חברו שנשאר בביהמ"ד שבטבריה לא נפגע. יש אף להניח, כי שריפת ספר התורה בצינבריי שמדרום לטבריה (ירו', מגילה ע"ד, א') אירעה תוך כדי אותו כיבוש. טבריה הוכתה קשות ואף מעמדה נתערער. הקשר בינה לבין תפוצות ישראל נשתבש, והלל השני רואה לנכון לפרסם את "סוד העיבור" בש' ד' ק"ח (358). מעתה לא ניזקקו הקהילות לחכות להוראות טבריה ויכלו לחשב בעצמן את מועדי השנה. אעפ"כ, כיון שלא הכל היה ברור להן, עוד נזקקו מפעם לפעם לפסיקתם של חכמי טבריה – נוהג שנשתמר עוד כשבעים שנה. יתכן כי על תקופה זו מספר הירושלמי (רה"ש פ"ב, נ"ח, ע"א): "אמר ר' אבהו: אף על פי שאתה אומר ביטלו את המשואות, לא ביטלו מים טבריה. ר' זעירא שאל (עוד) לפני ר' אבהו: אלה שראות (שנראות) (מצפת, מה ששיאיו?) – אמר לו: רבי ביטל את המשואות, צפת למה משיאה? אלא בשביל להודיע (לחכמי טבריה) שהם יודעים" את מועד קידוש החודש.

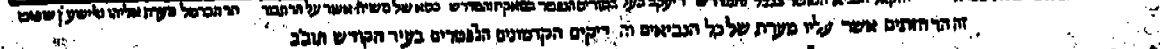
נטל הכיבוש העיק ואף שיתק את פעולת הסנהדרין. ר' יונה ור' יוסי מחלים את פני המצביא אורסקינוס להקל במעט מעול הכיבוש, אולם רק משהוצא גאלוס להורג (ד' ק"ד – 354) הוקל ליושבי טבריה. משעולה יוליאנוס על כס הקיסר (ד' קכ"ב – נובמבר 361), שהתקומם נגד הנצרות, ולפיכך נקרא בפי הנוצרים "הכופר", נתעוררה רוח היהודים. בקיץ ד' קכ"ב (362) הזמין אליו לפגישה באנטיוכיה את ראשי היהודים, ואל-נכח גם את הנשיא הלל, ואולי עוד מספר חכמים משיבת טבריה והודיעם, כי בדעתו לכונן מחדש את ירושלים כבירה לאומית לעם היהודי. במינשרו המפורסם שהופץ בכל הקהילות הריחו מכנה את "הנשיא המכובד הלל" בתואר "אָמִי", ואילו את היהודים שחרר מכל מס, בהבטיחו כי בסיימו את המלחמה יכונן את ביהמ"ק בירושלים.

כרעם ביום בהיר נפל המינשר על היהודים והנוצרים כאחד. סופרים נוצרים מאותה תקופה מספרים, כי היהודים נתקפו בהתלהבות, תקעו בשופרות וקהילות רבות שלחו תרומות נכבדות לבניין ביהמ"ק. בטבריה נחלקו הדעות. ההשקפה היהודית הקובעת כי הגואל יהיה מבית דוד לא עלתה בקנה אחד עם עובד אלילים. רמז למחלוקת זו יש אולי לשמוע בדברי ר' אחא: "ביהמ"ק עתיד להיבנות קודם למלכות בית דוד" (ירו', מעשר שני, ה', ב'). יש להניח כי משמרות הכהנים שליד טבריה, 'מצויה', "חזקאל", 'חופה', היו בין התומכים הנלהבים, והשפעתם שגברה בתקופה זו הטביעה חותמה אף על המהלכים המדיניים. לעומת אלה היו רבים שהתנגדו והיו מהססים אם אכן הגיעה שעת הגאולה. ברם, אין ספק כי איגרתו השנייה של יוליאנוס לנשיא הלל בטבריה, שבה פירט את ההוראות המעשיות להקמת המקדש, ובעת ובעונה אחת התיר ליהודים לחזור לירושלים ולגרש את הנוצרים מכל המקומות המקודשים אשר גולו מידי היהודים, כל אלה הכריעו את הכף שאץ עילה להתנגד לתוכניתו של הקיסר.

באביב ד' קכ"ג (363) הוחל בעבודות הבניין בירושלים. כחודש לאחר מכן פרצה לפתע אש מבין החורבות שפוג, והעבודה פסקה. מתקבל על הדעת שדליקה זו פרצה בעקב מגע-פתאומי

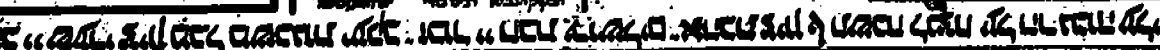
יוליאנוס קיסר

ההתרחקות אשר עלי מערת של כל תביאות הדיקים הקדמונים הנפגמים בעיר הקדוש וחבב

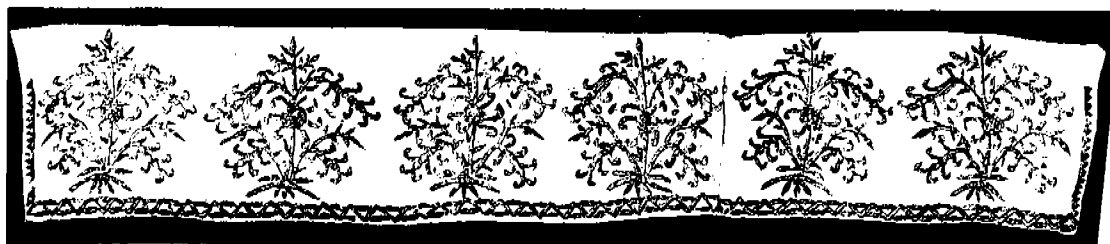

מנחה היא שלוחה מעד הקדושה ירושלים תבבא למעלת הנביר המצומם כמותר

מסבירות "צבאות ישראל" עם כלור, נמשי לפרק 11

בְּמִשְׁחָתָאֵין חָלִים: כְּמֵאֵלָךְ אֲבִישָׁה יִשְׂרָאֵל

למעלה: גופה של טבריה בשנות העשרים של המאה הנוכחית. פסיפס עשיר מ־352 כפיס־עץ מסוגים שונים - 53 x 42 - מעשה ידיו של ר' מרדכי הכהן איש טבריה, מן החסידים. שהיה נגר במקצועו ואשר עשה גם את פיתוחי העץ בארונות הקודש של מספר בתי כנסת בטבריה (אוסף גלריה "עידן", ת"א - תצלום ג'ודי־קני)

למטה: סרטי בד שזורים זהב וכסף המיועדים לקשירת ספרי תורה - מעשה רקמה של נערות טבריה בשנות ה־80 של המאה ה־20 למניין או"ה (אוסף מ' מגידן - תצלום ג'ודי־קני)

ארבע שנים לאחר מכן מתפרסמות הגבלות חמורות על היהודים, לפיהן פוטרו כל המועסקים בשירות הקיסר. החירות הכלכלית שהיתה ליהודי טבריה אמנם לא נפגעה, ואף הצו האוסר לפגוע בכבוד הנשיא וביתו נשאר בעינו, אולם הנוצרים שבטבריה הרימו ראשם. עם התקסרותו של תיאודוסיוס ה-2 (408) גוברת ידם של הנוצרים הקנאים, ומשמפרסם הקיסר צו האוסר הקמת בתי כנסת חדשים, מקימים הנוצרים בטבריה כנסיות נוספות... בשנת ד' קצ"ה (415) כותב תיאודוסיוס ה-2 לאורלינוס הנציב: "היות וגמליאל (הנשיא) מדמה בלבו שומתר לו לעבור על החוק בלי עונש, משום שהוא תופס משרה גבוהה, דע לך שצווינו לראש הפקידות ליטול ממנו (גמליאל הנשיא) את תעודת הכבוד שלו, של שר, ולהניח לו רק את מעלתו שהיתה לפנים. מעתה – אל יבנה בתי כנסת חדשים ואלה (שהתחיל לבנותם) הנמצאים במקומות ספורים, מותר לו לגמור את בנייתם, רק אם ניתן להשאירם מבלי (שתהא) התמרמרות (בין הנוצרים שבמקום). אין. הוא רשאי לדון (עוד) דיני נוצרים, וכל המשפטים ביניהם לבין היהודים יבואו לפני שרי הגלילות (למעשה היה צוו זה הפסקת פעולתה של הרשות השיפוטית היהודית בטבריה, שפעלה ללא הפרעה למעלה מ-150 שנה, מאז תקופת ר' יהודה נשיאה). ואם יעז לטמא נוצרי או בן בת אחרת, בין שהוא בן חורין ובין שהוא עבד, באות היהודית (המילה), הרי חלה עליו כל חומרת העונש כעל כל יהודי אחר. ואם יש עוד ברשותו עבד בן האמונה הנוצרית הקדושה, הריהו חייב לשחררו לטובת הכנסייה". באותה שנה מצווים הקיסרים תאודוסיוס ה-2 והונוריוס על ביטול הנשיאות. רבן גמליאל בתראה, הישיש חשון הבנים, האריך חיים עוד אחת עשרה שנים לאחר שנקרעה מעליו הנשיאות, והוא מת בש' ד' קפ"ו (426) ונאסף אל אבותיו נשיאי ישראל.

בגזירות ביזנטיון

ד' קע"ה – ד' שצ"ו ליצירה – 415–636 למניין או"ה

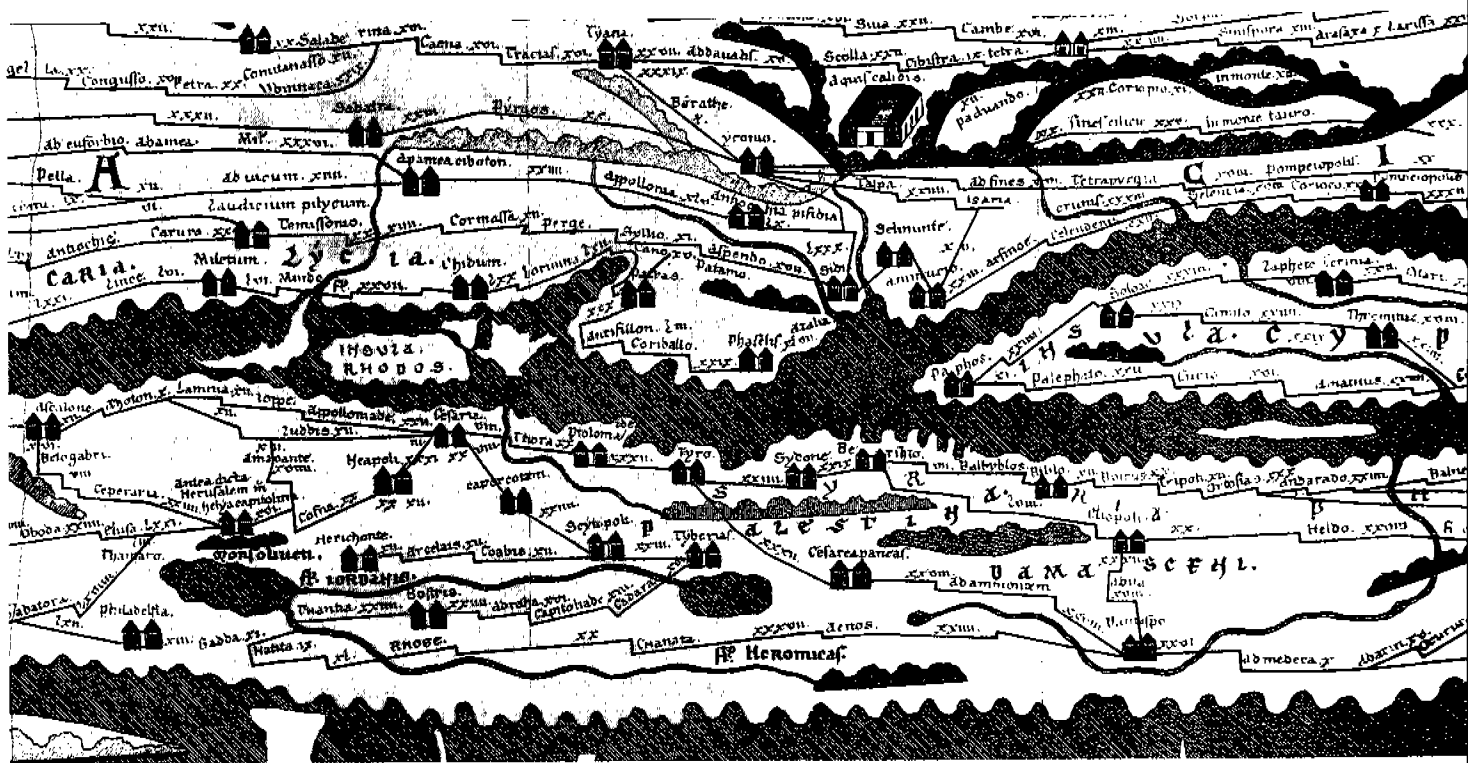
עם ביטול הנשיאות עוד נותרו בטבריה הישיבה והסנהדרין על מכונן, ומילאו אותם תפקידים – במסגרת הצווים והגזירות שצצו לבקרים – אשר הנשיא מילא בעבר, משקן מסמלות לאומה את ראשה ולבה כאחד. לפיכך, ומתוך מגמה ברורה לפצל את האומה – ומאחר שלרבן גמליאל "בתרא", האחרון, לא היה יורש – פורסם אותה שנה צו כי הסנהדריות שכשתי הפלשתינות – זו שבטבריה וזו שבקיסרין – תבחרנה כל אחת מהן בנשיא משלהן. הצו אמנם פורסם, אולם כל נשיא לא נבחר, לא בקיסרין ולא בטבריה. מינויים של פרנסי הקהילות וכן "הזקנים", המה חברי בתי הדין, נעשה מעתה ע"י הסנהדרין שבטבריה. ואילו ראש הישיבה – שנקרא מעתה "ראש הפרק" – היה למעשה ממלא אותם תפקידים שמילא בעבר הנשיא, אלא בלא סמכות רשמית. טבריה המשיכה איפוא, להנהיג את האומה, הן כמרכז תורה והן כמרכז מדיני. מספר הבאים בשעריה בשלושה רגלים היה גדל ומתרבה מרגל לרגל ומשנה לשנה, כאשר רבבות רבבות יהודים, מצפון א"י וממזרח, היו נוהרים אליה בשמחת שלוש

של גוים דחוסים עם האוויר, או כתוצאה מרעידת אדמה – הנוצרים בספרות התקופה. הנוצרים ראו בכך "אות משמים" ובדמיונם בדו סיפורי בלהות על "כדורי אש" וצלבים שהופיעו על כל יושבי ירושלים... שלושה שבועות לאחר מכן (16 ביוני) נפל יוליאנוס שדוד במערכה, כאשר חץ שלח בידי אחד מחייליו הנוצרים פילח את לבו, והוא קרא: "אתה ניצחת, הגלילי!" הנוצרים צהלו ואילו רוח היהודים נפלה בקרבם, ובסנהדרין בטבריה הרימו ראש אותם אלה שהיססו להירתם לבניין ביהמ"ק לפי צו של עובד אלילים.

עוד לפני אמצע המאה ה-4 לסה"נ חולקה א"י לחמש 'הפרוכות' – מחוזות-ממשל. מעתה נכללה טבריה במחוז 'פלשתינה סקנדה', השנייה, שבתוכה נכללו גם כל עמק כינרת ואף ציפורי. משנבחר המצביא הנוצרי יוביאנוס (363) – שהיה ראשן לכל הקיסרים הנוצרים שבאו לאחריו – החלה תקופת רגיעה ליהודים שנמשכה כ-20 שנה. חכמי טבריה יכלו איפוא בתקופה זו להשלים את כינוס החומר ההלכתי לתלמוד, ועם פטירתו של הלל השני (ד' קכ"ה–365) נשלם למעשה סידור 'הירושלמי'. על כס הנשיאות עולה בנו, רבן גמליאל (החמישי), ואילו בראש ישיבת טבריה עומדים ר' יוסי ור' יונה.

משעולה תיאודוסיוס הראשון (383), שהיה נוצרי נלהב וקנאי, על כס הקיסרות, מסתיימת תקופת הרגיעה. אם כי היה בעל דעה מדינית רחבה ופקד שלא להפריע ליהודים בעבודת אלהיהם, הרי שבשורה ארוכה של חוקים שפירסם הצר ליהודים. ברם, את הנשיא כיבד ושמר על מעמדו, ומשהתלונן רבן גמליאל לפני תיאודוסיוס כי שליחו של נציב "פלשתינה הראשונה", היסיכיוס, באו לביתו שבטבריה והחרימו מסמכים ותעודות, פוקד הקיסר להוציא להורג את היסיכיוס. על טבריה של אותה תקופה מספר אב הכנסייה הירונימוס, שזי בבית לחם, כי בטבריה מצויה הישיבה הגדולה והיא מפורסמת בתורתה, אלא שבה "נתקלקלו" ענייני הדת הנוצרית משום שהיהודי טבריה "עומדים בטעותם" – היינו, שאינם רוצים להשתמד – ושמות זרים בעיר זו נעלמים ובמקומם מופיעים שמות עבריים. יחסו השלילי לטבריה כמבצר לאמונה היהודית לא הפריע בעדו להיעזר כבר חנינה, "חכם אחד מטבריה, שנחשב בקרב העברים לאחד המופלאים... כדי לתרגם את "ספר דברי הימים ללטינית" (ס' הישוב א', 55).

בשנת ד' קמ"ה (385) נפטר רבן גמליאל ועל כס הנשיאות בטבריה עולה בנו ר' יהודה (הרביעי). משרבו המלעזים על בית הנשיא ר' יהודה ועושרו, מפרסם תיאודוסיוס צו נגד "כל שיעז להזכיר בדרך מעליבה כפומבי את הנשיא הנעלה". זמן קצר לפני מותו מחלק תיאודוסיוס את הקיסרות בין בניו (395) – לשני חלקים שמאו לא נתלכדו עוד – כאשר החלק המזרחי, שבו שלטה היוונית, נקרא האימפריה היוונית, או הביזנטית, ועיר הבירה שלה קונסטנטינופול הסבה שמה לבזנטיון; ואילו החלק המערבי, שבו שלטה הלשון הרומית, נשאר כאימפריה הרומית. עם מות הנשיא ר' יהודה (הרביעי) (ד' ק"ס–400), עולה על כס הנשיאות רבן גמליאל (השישי) – הנשיא האחרון, "בתראה", לשושלת נשיאי ישראל במשך כארבע מאות שנה, מאז הלל הזקן.

עוד כחמש שנים לפני כן (515 לערך) כבשו החבשנים הנוצרים מאפריקה את בירת ארץ חִימְיָאר, טָאפָאר. "וכשראה (מִסְרֶק – הוא דִ'ו־נוּאס מלך בני חִימְיָאר, אשר קיבל עם עמו את הדת היהודית) שאינו יכול להתגבר עליהם (החבשנים) בקרב, שלח אליהם כוהנים יהודים שהיו מטבריה... (4) על ידם מכ־ תב... (לאמר): לא יהיה לכם רע אם תצאו אלי ברצונכם ותמסרו לי העיר טפר, אלא לארצכם אשלח אתכם, אל מלכם בשלום" ("ספר בני חִימְיָאר" לא' מומברג, עמ' 65). היה זה חלק מתוכניתו המדינית של מר זוטרא שהיה בברית עם דִ'ו־נואס מלך חִימְיָאר אשר בתימן, מצד אחד, וכן בברית עם שבט ערבי ששכן בגבול פרס וביוֹנִסְטִין, אשר להלכה היה כפוף למלך הפרסי קבאד/ אולם היה מוכן לעזור למר זוטרא נגד פרס ולדִ'ו־נואס נגד ביוֹנִסְטִין. טבריה נעשית איפוא למרכז פוליטי ושגרירי מר זוטרא מטבריה בממלכת חִימְיָאר הם מראשי הכוהנים בטבריה. תוכנית רבת היקף ומעופה זו נודעה לבישוף שמעון מבית אֶרְשָׁם, והוא כותב אל שמעון ההגמח של גבולא, היא גבלא, איגרת (523, לערך) ובה: "יהודים אלה שבטבריה מִשְׁלָחִים כוהנים מהם שנה בשנה ובכל זמן עֶדְן, ומגרים לסכסוכים עם המתן הנוצרים של חִימְיָאר, אלא שאם אפיסקופים אלה נוצרים (אמיתיים) הם, ורוצים שתתקיים הנצרות, ואין הם שותפי היהודים, אז הם (מצוירים להיות) מפיִיִּסים את המלך (דִ'ו־נואס) וגדוליו, שייתפסו ראשי הכוהנים של

טבריה... וייחבשו בבית האסורים... שלא שלחו (עוד) כתבים ופרצופים (אנשים) ידועים אל מלך בני חמאיר... ויאמרו להם שאם לא יעשו זאת, ישרפו בתי כנסיות שלהם ויטרדו מתחת (לשמי ארצות) הצלב... כששמע מלך חמאיר זה, חס על היהודים חבריו ורפה מרדוף את הנוצרים... " (ס' הישוב א', 64).

התכנית הפוליטית והצבאית של מר זוטרא, שבה השתלבו מחכמי הסנהדרין "הכוהנים מטבריה", סופה שלא יצא לפועל. צבאו של ד'ו-נאס – שבו לחמו גם יהודים מטבריה – ניגף לפני החבשים והוא הטביע עצמו בים. מעמדו של השבט הערבי שבגבול פרס וביוזנטיון נתערער, ואילו על יהודי א", וטבריה בכללה, רבו הגזירות. משעולה על כס ביוזנטיון יוסטיניאנוס ה-1 (527) הוא בונה מחדש את חומות העיר ומקים בה כנסיות רבות. בעת ובעונה אחת מתחדש הקיסר הערץ את גזירותיו של קודמו תיאודוסיוס ה-2, ואף מרחיק לכת ומעז להתערב בסדרי התפילה וגזר, כי זו חייבת להיאמר ביוונית. גם את לימוד הקשנה הוא אוסר ואת "ראש הפרק" של ישיבת טבריה הוא מזהיר, שאם לא ימלא אחר גזירותיו – ייענש ורכושו יוחרם.

באותה תקופה היה מספר יושבי הארץ היהודים בין 150 ל-200 אלף, ומספר הישובים היהודים הגיע ל-43, שמהם היו 31 כפרים ו-12 ערים (מ' אבינוה, 'בימי רומי וביוזנטיון', 176), ואילו טבריה נחשבה למעשה כעיר הבירה. מר זוטרא העומד בראש הסנהדרין מנהיג את בני טבריה והישוב היהודי. את מקומו כ"ראש הפרק" הוא מנחיל לבניו אחרי, ושוב עדים אנו לשושלת מנהיגות של עשרה דורות מבית מר זוטרא, המכהנת בראש הישיבה בטבריה. לאחר מר זוטרא בא "מר גוריא ואחריו מר זוטרא בנו, ואחריו מר יעקב בנו, ואחריו רב שמעיה בנו, ואחריו מר נינא בנו, ואחריו רב מיגס בנו, ואחריו רב מיסא בנו, ואחריו רב נחמיה בנו, ואחריו רב אבדימי בנו" ('סדר עולם זוטא', ספר הישוב ב', 89). "רב אבדימי הוליד את ר' יעקב ואת ר' פינחס, ורב יעקב הוליד את ר' חצוב" (שם), אולם אלה, כנראה, לא היו "ראשי פרק". יש איפוא להניח, כי שושלת זו שעמדה בראש הישוב בטבריה, נמשכה לערך עד לתחילת המאה השמינית למנין א"ה.

לאחר הירצחו של קיסר ביוזנטיון, פוקאס (610), מסיע מלך הפרסים את צבאו למערב. צבאות הקיסר הרקליוס אינם יכולים לעמוד בפני הפרסים, ובשנת 613 לסה"נ נכבשת דמשק. יהודי א"י מתעוררים לתקוות גדולות, כי הנה הגיע השחרור מעול הנוגש הנוצרי, ובטבריה, הנעשית למרכז המרד, מארגן העשיר בנימין, על חשבתו וכספו, צבא יהודי בן 20 אלף חיילים, במטרה להצטרף לפרסים בכיבוש הארץ. בחודש יולי 614 לסה"נ נכבשת טבריה והפרסים עם היהודים משמידים כ-90 אלף נוצרים בגליל ומנפצים את כל הכנסיות שבעיר. היהודים עולים יחד עם הפרסים ירושלימה, ואף שם הורסים את הכנסיות וטובחים בנוצרים (ס' הישוב א', 65).

ברם, עד מהרה נוכחו היהודים לראות, כי השלטון הפרסי אינו טוב מקודמו, ואולי גרע ממנו. בנימין איש טבריה שומע להבטחות הרקליוס (627) ועובר לצד הצבא הביזנטי. בשנת 628 לסה"נ, לאחר שסירוס הפרסי הרג את אביו בכלא וכתר ברית עם הרקליוס, חוזרים הנוצרים לערי הארץ. בדרכו לירושלים

עובר הרקליוס בטבריה והיהודים "קיבלו את פני הרקליוס במתנות וברכוהו וביקשו ממנו שיתן להם בטחון, ונתן להם בטחון וכתב להם על זאת חחה" (מקור מוסלמי, שם, 67). ומקור נוצרי מספר, כי כאשר בא הרקליוס לטבריה, "התאוננו הנוצרים על איש ושמו בנימין, שהוא (היה) גורם להם רעות... וחקקרו המלך: למה זה תרע לנוצרים? ויען, כי שונאי אמונתנו הם... ויזכר אותו המלך ויפתחו ויטבילוהו" (לנצרות (שם) 64).

כשמגיע הרקליוס לירושלים והנוצרים מספרים לו על ההרג הגדול שעשו בהם היהודים, יותר מהפרסים, וגם מראים לו את הכנסיות ההרוסות, הם דורשים ממנו להעניש את היהודים. אולם הרקליוס טוען כי חתם "חחה" עם יהודי טבריה והוא ערב לבטחונם ולא יוכל להפר הבטחתו. ברם, הנוצרים משפיעים עליו עד שהוא נענה להם "והרג רבים מסביב לירושלים והר הגליל" (שם, 67), ויש להניח כי גם על יהודי טבריה עברה הכוס, כשרבים מהם הוצאו להורג ורבים אחרים בחרו להשתמד.

עם הכיבוש הערבי

ד' שצ"ו – ד' תתנ"ט ליצירה – 636–1099 למנין א"ה

בתחילת 636 לסה"נ כובש מפקד בצבא הערבי, ש'רף-ביל, את הגליל וטבריה. ב-20 באוגוסט אותה שנה ניגף צבא הרקליוס לפני הערבים, בקרב הגדול ליד הירמוך, והכובש החדש משתלט על ארץ ישראל. לאחר מכן קובעים הערבים את טבריה כעיר הראשה לגליל "אנרדן" (הירדן), ובמטפעה שהיתה בעיר הטביעו מטבעות חדשות ובהן השם "סַפְרִיָה" (וראה 'מטבעות טבריה'). חופש הפולחן הדתי שמעניקים הכובשים ליהודים – אחרי מאות שנים של גזירות רומי וביוזנטיון – מוצא ביטוי גם בפיוטו של ר"א הקליר, הכותב: "אותו היום אשר יבא משיח בן דוד... ומעוזה (היא טבריה) ושומרון ינוקמו, ועכו והגליל ירוחמו... " (ס' הישוב ב', 70). כ-150 שנה לאחר מכן כותב רב פירקוי בן באבוי: "... ועכשיו שכילה הקב"ה מלכות אדום (קרי: ביוזנטיון) וביטל גזירותיה ובאו ישמעאלים והניחום (לבני ישראל) לעסוק בתורה... " (שם, 71).

משמגיע אותה שנה הכיבוש עומר לירושלים, באים עמו גם יהודים מטבריה ומשאר יושבי הארץ, כדי לחזות בעיר שהיתה סגורה בפניהם במשך כחמש מאות שנים. הפליף עומר נענה להפצרותיהם של היהודים ליתן להם רשות לשוב ולהתיישב בירושלים, אולם היתנה את מספר המשפחות שתשתקענה בעיר בהסכמתו של הפטריארך הנוצרי, חה הסכים רק ל-50 משפחות. היהודים דרשו כי יורשה ל-200 משפחות לעבור לירושלים "... ויארך המיקוח ביניהם עד שציווה עומר (שיעברו) שבעים בית, והסכימו לזה... ואז עברו מטבריה וסביבתה שבעים הבית על נשותיהם וילדיהם וכוננו שכונתם... לדורות רבים... " (שם, 18). מתקבל על הדעת כי בין אותן 70 המשפחות היו גם חכמים מיישיבת טבריה, שהם אשר היוו את הגרעין של חכמי ירושלים בדורות הבאים.

גם לאחר פתיחת שערי ירושלים לפני היהודים נשארה טבריה כמרכז היהודי החשוב בארץ, ועולי הרגל שהיו נוהגים לבוא אליה מאז נסגרו שערי ירושלים, המשיכו לבוא בשעריה. מעיינותיה החמים המרפאים, שתרמו רבות לכלכלת בני העיר הוסיפו למשוך רבים מידי שנה בשנה. חופש המסחר והמלאכה שהוענק ע"י הכובשים החדשים – נוסף לחקלאות ולדיג שבהם עסקו בני טבריה מתמיד – עשה את שלו. בני טבריה היו מייצרים שטיחים, נייר, אריגי כותנה ומחצלאות, ואת תוצרתם זו היו מוכרים ליושבי הארצות שתחת השלטון הערבי. ניתן איפוא לשער, כי מבחינה מסרימת היתה זו תקופה של גאות כלכלית, אשר תרמה רבות לביסוסה של טבריה בדורות הבאים, להיות המרכז הגדול בארץ לחכמת ישראל, כאשר חכמי הישיבה הגדולה, אנשי המסורה ובעלי הניקוד הטברייני, הפייטנים והסופרים, ישבו בעיר באין מפריע ומחירי ועסקו בתורתם. במחצית השנייה של המאה השביעית למניין או"ה מתחבר בטבריה ספר המעשים לבני ארץ ישראל, שמחברו, כפי הנראה, העתיק בו את הפסקים שהיו בפניקס ביה"ד הגדול של ישיבת טבריה. החכם האחרון שפסקיו היו יסוד ל"מעשים", היה ר' יוחנן "סוף מעשה", שאולי היה גם ראש הישיבה (וראה גם על הירושלמי). במאה השביעית ובתחילת השמינית לסה"נ עוד עמדו בני שושלת מר זוטרא בראש הישיבה והישוב שבטבריה. ונאמנת עלינו עדותו של הנוסע האנגלי ויליבלדוס הקדוש, המגיע לעיר בש' 724 לסה"נ לערך, המאשר מציאותם של בתי כנסת רבים בטבריה, ואף כנסיות (שם, 10). בכ"ג בשבט, בשנת ד' תק"ט (18 בינואר 749), פקד את כל הארץ רעש חזק, אשר הרס את טבריה לחלוטין. הפייטן שמואל בר... (2) שכפי הנראה היה בטבריה בזמן הרעש הקטלני, ואולי היה איש טבריה, כותב בפיוטו "יוצר רעש שביעי" (הפיוט נתפרסם ע"י מ' זולאי, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ספר ג', עמ' קנ"ג). בזה הלשון: "בזעם תצדד ארץ / ותרגז בבהל בירת טבריה / בפתע פתאום נפלה במאפליה / גודרו (צ"ל: גודדו – נכרתו) גדעו עדת ישראל / המונים באף וחרון / כי נרמסו סגלים (אנשי סגולה) / טבעו טף ונשים מטיפי מקרא ומשנה...". בתעודה אחרת מן הגניזה (שנתגלתה כעשרים שנה לאחר שנגלה הפיוט האמור), נאמר: "ובכ"ג בשבט צום לארץ ישראל יקראה, צום הרעש, משום שארץ ישראל רעשה ונפלו ממנה הרבה ערים ומתו תחת החורבות חכמים וחסידיים וצדיקים וסופרים ותלמידים ויונקים ועוללים ובחורים וחתנים וכלות ואנשים ונשים לאין שיעור ומספר, ברוך דיין האמת. ויש לו (לרעש) רמו: בצוע"ם (המלה הפותחת, כנראה, את הפיוט הגנ'ל) תצדד ארץ. מוזמן שחרבה ירושלים עד הזמן שקרה (הרעש) בארץ ישראל – מנן בצוע"ם. אלהי ישראל ינחם כל חרבות ציון ואבליה" (התעודה פורסמה ע"י החוקר מ' מרגליות, "תרכיץ", כ"ט, 339). לפי זאת עולה מלת "בזעם" בגימטריה, כאשר ממ סופית נחשבת ל-600, ל-679 לחורבן הבית, שהיא 749 למניין או"ה. אותה שנה היתה שנת שמיטה, והמלה "שביעי" בפיוט, אינה אלא מורה על שנת השמיטה (כפי שהעלה בהשערותו א' אלינר לפני מ' מרגליות, על זמנו של הפיוט, עוד בטרם נתגלתה התעודה השנייה).

מיכאל הסורי המספר על רעש זה, שהיה בשנת 749, כותב: "... ואת העיר טבריה החריב הרעש הזה, חוץ מבית איש אחד ששמו עיסא, והחריב שלושים בתי כנסיות של יהודים ודברים טבעיים נפלאים ובתי מרחץ שנבנו ע"י שלמה בן דוד. בניין נפלא נחרב ונפל ובו היה מעין של מים מטהרים ועליו היו בניינים נפלאים וגם בתי מלך מכל צדדיו... כל הבניינים האלה נחרבו...". (לפי מרגליות, ידיעות שנה ח', עמ' 97, היה הרעש בשנת 748, וראה ס' הישוב ב', עמ' 10).

יש הסוברים כי לאחר הרעש (749) העתיקה ישיבת טבריה מושבה לירושלים, אולם נראה שאין הדבר כך. בירושלים היה אז מצב היהודים בשפל ואף מקום מושבם מוגבל, כפי שהוכיח י' ברסלבי ("ידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה", שנה ה', 27), ואילו בטבריה, מתחילת המאה ה-9 למניין או"ה, ישבו הגאונים ממשפחת בן מאיר, משהם מכהנים בראש הישיבה. על משפחת בן מאיר שהתייחסה על "משפחת רבינו הקדוש", הוא רבי יהודה הנשיא, נמנים הגאונים "יהודה גאון וח' (מודר-בנו) מאיר גאון, וח' משה גאון, וח' אהרן גאון, וח' יאשיהו גאון, וח' אברהם גאון, וח' יאשיהו גאון, וח' אהרן גאון, וח' יאשיהו אב בית דין, וח' צדוק הצדיק אב בית דין...". (ס' הישוב ב', 89). ומסתבר כי הגאון "בן מאיר" – הוא אהרן שניתכנה "בן מאיר" – סתם – 89). ומסתבר כי הגאון "בן מאיר" – הוא אהרן שניתכנה "בן מאיר" – סתם – שלח בחודש תשרי בש' ד' אלפים תרפ"ב (921) את בנו לירושלים להכריז שם על החודשים חשוון וכסליו שהם חסרים (שם, 22), ויש להניח ששלחו מטבריה ששם היה מושבו, משהוא מכהן שם כראש הישיבה. מכל האמור ניתן להניח, כי רק במחצית המאה ה-10 למניין או"ה, לערך, נעתקה הישיבה מטבריה.

מבין חכמי המסורה ובעלי הניקוד שבטבריה, ברבע האחרון של המאה השמינית למניין או"ה – ששיטתם נעשתה נחלת העם עד היום – ידוע רב משה מוֹקֶה מ"מתקני הניקוד הטבראני, ירחמם האל בניקודם" (שם, 12), אשר הוא ואחרים טיפחו את תורת הלשון העברית עד שהיתה בבחינת מאור גדול לכל בני הקהילות בארץ ומחוצה לה. ידע העברית היה לא רק נחלתם של חכמי הדקדוק והניקוד, אלא של כל יושבי העיר, כפי שנאמר בקטע קדום הדין במסורה על ההיגוי הנכון של השפה העברית, שהוא "לבני מעויה טבריה בלבד, אם יקראוהו במקרא ואם ישיחו בשיח-תם. והוא (ההיגוי הנכון) בפי האנשים והנשים והטף" (שם, 13). מוסיף המדקדק הגדול יונה אבן ין ג'אח וקובע: "כי הם (אנשי טבריה) הצחים בלשון מכל העברים" (שם). וכותב ר"א אבן עזרא בספרו "ספר צחות": "... כן מנהג חכמי טבריה והם העיקר, כי מהם היו אנשי המסורת ואנחנו קיבלנו מהם כל הניקוד" (שם). מבעלי המסורה הנודעים באותה תקופה ועד למחצית המאה התשיעית לסה"נ, ידיעים: ר' ריקאט, ר' אברהם ב"ר ריקאט (בנו); ר' אברהם בן פראת; ר' צמח בן אבי שיבה, הנודע בכינויו "בן צוארה"; ר' פינחס "ראש הישיבה", שיש המזהים אותו עם הפייטן פינחס בן יעקב הכהן מכיפרא (וראה 'פייטני טבריה הקדומים'); ר' חביב ב"ר פיפס, ור' אחייהו הכהן "החבר ממדינת מעויה", היא טבריה. לאלה יש לצרף את שושלת חמישה הדורות למשפחת בן אשר (825–295 לסה"נ, לערך) והם: רבי

אשר "הזקן הגדול"; ר' נחמיה ב"ר אשר "נפשו" (נחחו נפש); ר' אשר ב"ר נחמיה; ר' משה ב"ר אשר, ור' אהרן ב"ר משה, והוא "היה אחרית השלישלה – השושלת (ס' הישוב ב', 12). המפורסם מכולם היה ר' אהרן, האחרון, שהיה נקרא גם "בן אָשֶׁר" סתם. וכותב עליו הרמב"ם: "וספר שסמכנו עליו בדברים אלו... (ספר התנ"ך) ועליו היו הכל סומכים, לפי שהגיהו בן אשר ודיקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות..." (שם). ואילו מאביו, משה בן אשר, נמצא בקהיר ספר 'נביאים' שנכתב על ידו, כפי עדות הכתוב בקולופון שבו, האומר: "אני משה בן אשר כתבתי זה המחזור של מקרא (ס' נביאים) על פי, כידי אלהי הטובה עלי באר היטב, במדינת מעזה טבריה העיר ההוללה... נכתב לקץ שמונה מאות שנה ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני", היא שנת ד' תרנ"ו (896).

מורי טבריה להיגר נכון של הלשון העברית נפוצו בכל קהילות ישראל ולימדו את "הקריאה הטבריינית... והמורים אשר נסעו לארצות רחוקות הללו, הפצירו בהם אנשי הגולה שיווראו לידיהם את קריאת ארץ ישראל... (מתוך קטעים שפירסם קורט לוי יחד עם 'מחברת על השוא'). בפירושו לספר 'בראשית' כותב קראי בתחילת המאה ה-11 לסה"נ: "... זהו שמנחלת נפתלי יצאו המלומדים והמורים כבן אשר ובן נפתלי, אשר אנשי העולם מבין היהודים הולכים אחר קריאת שני המלומדים האלה, והיא קריאת א"י שהתפשטה בתפוצות העולם. והמלומדים יצאו ממנה (טבריה) אל ארצות עירק חולתן והורו את האנשים וכתבו את הנוסחאות הרבות (של ספרי התנ"ך)... והקריאה המשובחת (קרי: ההגיגה) מקורה מנחלת נפתלי והיא עיר טבריה הידועה בה יותר מוולתה... (פירושו של קראי קדמון מתחילת המאה ה-11, וע' ס' הישוב ב', 14).

נראה כי גם רב סעדיה גאון, משיצא את מצרים – בעשור הראשון למאה העשירית למנינים – בדרכו לסורא שבבבל, שהה בטבריה ולמד מפי החכם אבן כתיב יחיא בן זכריה "הלבבל איש טבריה", שהיה אחד מחכמי המסורה הגדולים ואשר תירגם את התנ"ך לערבית (שם, 13). ומספר רס"ג כי בהיותו שם שמע אשה שקראה לבנה, ששמו היה גד, "יא גד!", בנימל רפיה. משקראה לו פעם בנימל דגושה – מאחר שלפני המלה 'גד' לא היתה הברה פתוחה – לא הסב הילד ראשו, שלא היה מורגל לצליל זה... (פירוש ס' יצירה לרס"ג, 45) (וראה 'מסורה תיקדח נוסח טבריה').

לא רק כמרכז תורה נחשבה טבריה בתקופה זו, אלא אף מרכז מדיני שרשמו ניכר בארץ ומחוצה לה. מספר שנים לאחר שעלה על כס הכליפות בבגדד אל-מאמון בן הרק אל-ראשיד (813) גופלת מחלוקת בעם היהודי, כאשר בני טבריה בוחרים בדניאל בן יהודה כראש הגולה, ואילו אנשי בבל ופרס בוחרים בדניאל הקראי (ס' הישוב ב', 10). משמניעה המחלוקת לכליף אל-מאמון הריהו פוסק, "שכל אחד מהצדדים יקח לו כראש את מי שירצה". שניים מראשי הישיבה הא"י ידועים שהיו מחכמי טבריה, והם: ר' פינחס (וראה לעיל) ור' יהודה בן עלאן הטיבראני (שם, 12). הקראי שהיה ברבע הראשון למאה העשירית והיה נודע כמקתן מפורסם. ואילו הגאון דניאל בן עזריה (1053–1062) שהיה גם

נשיא, נתכנה בכינוי "גאון טבריה. מאחר שידוע שמוצאו של דניאל בן עזריה לא היה מטבריה, אולי ניתן להניח שהכינוי "גאון טבריה" ניתן כתואר כבוד מיוחד, לרמז על גדולתו בתורה שהיה יכול להימנות אף בן גדולי ישיבת טבריה בשעתה, בימי הסנהדרין והאמוראים.

6

תיאור חי על העיר ותושביה בסוף המאה העשירית לסה"נ מביא הסופר הערבי שאַמְסִי אֶל-מַקְדְּסִי (985), הכותב: "טבריה, שהיא העיר הראשית של מחוז אל-אֶוֶרְדִין (גליל הירדן), שוכנת בעמק כנען, בין ההר והימה, והיא צרה וגורמת בקיץ צרות ואקלימה מזיק. אורכה כפרסה ורוחב אין לה כלל, ושוקה מתמשך משער אחד של העיר עד לשער השני. בתי הקברות (שלה) מצויים על ההר (הצפוני-מערבי – וראה 'אתרים')... על אנשי טבריה יסופר, כי חודשים בשנה הם מרקדים, וחודשים הם מלקטים (בנוסח ב' – ווללים), וחודשים נאבקים (בנוסח ב' – מְכִים ונלחמים), וחודשים מהלכים עירומים, וחודשים מנגנים על קנה (חליל, אבוב). וחודשים מבוססים (בברק). הור אומר: מרקדים מרוב הפרעות; לועסים את פרי הנפק (הוא פרי הלוטוס); מברחים במטאטאים קטנים את הצרעות מעל הבשר והפירות; מהלכים עירומים מפאת החום הלוט; מוצצים את קנה הסוכר ומבוססים ברחובותיהם המרופשים... האנשים ישתו את מימי האגם, ומסביב לחופיו יש כפרים ועצי דקל ועל פניו מהלכות ובאות סירות. ומימי המרחצאות והמעיינות החמים זורמים לימה והזורים אינם מחבבים את טעם מימי הימה, שהיא מלאה בדגים, והמים קלים לעיכול" (ג' לה סטרנג, 'פלשתינא תחת שלטון הערבים', לונדון 1890, עמ' 335). אל-מקדסי אף מספר על מעיינות חמי טבריה וסגולותיהם המרפאות (וראה 'חמי טבריה'), אולם אינו מזכיר דבר על יהודי טבריה, אלא מספר על תושבי העיר כולם, יהודים וערבים כאחד. יש להניח כי אותו שוק – שהיה "מתמשך משער אחד של העיר לשער השני", ושהיה רוחבה של העיר כולה, כפי שמציין אל-מקדסי ש"רוחב אין לה (לעיר) כלל" – היה "שוק היהודים" הנודע בישובים ובארצות סמוכות, שהיה שופע בסחרו ובתוצרתו. שני טורי חנויות התמשכו בשוק לכל אורכו, משני צידי הרחוב הראשי שחיבר את שני שערי העיר, הצפוני והדרומי, כאשר שורת החנויות שמעברו המערבי של רחוב השוק נקרא "הטור המערבי", חו שכנגדה "הטור המזרחי". זאת למדים אנו מתעודה שנתפרסמה ע"י ברסלבי (מכ"א אוקספורד), שבעל חנות יהודי בטבריה "בשָׁאן בן גאלב הידוע בשם אָבֶן אלמוקפי היתום... כי מסאפר בן ישעיהו קנה ממנו (מבשראן) כל החנות בעיר טבריה, בטור המערבי של שוק היהודים, בחדש שנת ארבע עשרה וארבע מאות (למנין השטרות, היא שנת ד' אלפים תתשע"ג – 1013), בחמישה עשר דינרים זהב... (ס' הישוב ב', 54). ריתכן שבגלל היותה מרכז לישובים החקלאיים שסביב הכינרת – כפי שמציין אל-מקדסי – כאשר ספינות וסירות היו מביאות לטבריה מכפרים אלה את תוצרתם החקלאית, היו מחירי המצרכים ב"שוק היהודים" וולים ביותר. כותב מוֹבָאָרֶךְ

החמים", שבאו לכאן בבקשם רפואה ומזור לסבלותיהם. חולים אלה שנקראו "מיוסרים" נתרבו בתחילת המאה ה"א לסה"נ, עד שהיו כקהילה בפני עצמה. הם השתכנו, כנראה, ליד חמי טבריה, מחוץ לעיר עצמה, בביקתות דלות וארעיות ששיוו למקום מראה של מחנה גדול, או כפי שהם עצמם מציינים "עיר גדולה", כדי להיות מרוחקים מן הבריאים שבעיר מחמת הידבקות. יש להניח שגם מרחצם היה בנפרד ממקום המרחץ של האחרים, בבירכות מיוחדות שנחפרו במחנה והמים החמים הסמוכים החרמו אליהן בתעלות. ואם כי לא גרפאו מחוליים, כפי שהם עצמם מציינים: "ואין רפואה לנו", הרי שהמים החמים הקלו מיסוריהם ומכאוביהם.

אין ספק כי עדה גדולה זו היוותה בעיה ליהודי טבריה, מה עוד שהחולים לא עזבו את המקום, לא הם ולא בני משפחותיהם שהיו עמם, כאשר מידי שנה בשנה נוספו עליהם חדשים, ואילו אלה שנפטרו נקברו סמוך למחנה. "המיוסרים" היו חסרי כל וכל תקוותם לפת"לחם היתה תלויה בנדבות שנתנו להם בידי רחמנים בני טבריה, ובנדבות שנאספו בעבורם בקהילת פוסטאט אשר במצרים, כפי שהם כותבים באחת מאגרותיהם אל ר' אפרים בן שמריה, החבר לעדה הארצישראלית אשר בפוסטאט: "... אנו הצעירים המיוסרים, אשר בשחין מתיסרים ובגרב רע מתחפרים, עד היותנו בבתים נאספים, ככלאיים (כלואים) וחבושים, ממנו חרשים, ממנו עורים, ממנו קטעים, ממנו חגרים, בכל מיני שחין נמסרים, ובכל זאת אומרים ברוך (ה') אדיר אדירים... וכתבנו זה יגיע אל הזקן היקר (ר' אפרים בן שמריה) לקבץ מחיתנו ולאסוף פרנסתנו מן הזקן היקר ומן נדיבי עצמנו... אחיכם הצעירים גרי רַקָּת" (י' מאן, ח"ב, 197; וראה גם 'אגרות').

אין זאת שהישועה לא מיהרה להגיע מפוסטאט והמעמסה לכלכלת מחנה המיוסרים היתה כבדה על קהילת יהודי טבריה בלבד. לפיכך מחליטים המיוסרים – ויתכן גם על דעת חכמי טבריה ובעצתם – לשלוח מטעמים שני שליחים לקהיר, האחד – עובדיה, שהיה בריא, והשני – כלף בר ישועה, הקרוי 'הצובי' – על שום מוצאו שמאדם צובא – שהיה חולה אנוש, בתקווה כי בבואם אל ר' אפרים בן שמריה ה"חבר" אשר לקהילת פוסטאט, משהם מצויידים במכתב החתום ע"י "המיוסרים המתגוררים במדינת טבריה", תיחלץ קהילת פוסטאט לעזרתם (וראה שם). ב"ב בטבת, בשנת ד' תשצ"ד (5 בדצמבר 1033) פוקד רעש חזק את גלילות א", הפוגע גם בטבריה, שבו נהרסו, כנראה, כל ביקתות החימר הדלות של מחנה המיוסרים הגדול שבטבריה. מצבם נעשה חמור, מה עוד שהעזרה המיוחלת ממצרים טרם הגיעה. אותו קיץ מגיעה לטבריה ידיעה האומרת: "אנו עדים החתומים למטה, כן היה שנכנסנו (ל) כלף זה בר י(שו) (שילוח) של אחינו המיוסרים אשר במדינת טבריה, ומצאנו אותו חולה מוטל במטה ומילוליו מכוונים וכפיו כשאר בני אדם (היינו, שהיה עוד בהכרה צלולה ודיבר ככל האדם). ונתברר לנו ביום ששי, שמאותו חולי נפטר לבית עולמו בשבת, בשלושה לחודש אלול, שנת שמה לשטרות... "היא ד' תשצ"ד (1034) (ס' הישוב ב', 11). ועקתם הנואשת של 'המיוסרים' הדווים והרעבים המתגלגלים בשדה ללא בית, מזעזעת את יהודי טבריה וה"חבר" ר' הלל ביר'

אבן וְהָב אִישׁ טְבֵרְיָה, במכתבו לידידו הרופא כלפא אבן אברהם, המתגורר בחיבר והמבקש לעלות לא", בוז הלשון: "... ודע, כי טבריה וולה מרמלה, וכבר נתקשרה נפשנו בה (שהיה אף הוא, כנראה, "עולה חדש" בטבריה), והיה אם גמרת אומר לצאת אל אֶ-שָׂאם (היא סוריה וא"י), והיתה דרכך אל טבריה... (ו)את מכתבך (אלי) שלח אל שוק היהודים, אל אדון וְהָב ואסתר... (התעודה פורסמה מכ"י אוקספורד ע"י ר' ברסלבי). אמנם, מכתב זה הוא מאוחר מהתקופה שבה אנו עומדים, והוא כמשוער מאמצע המאה ה"א לסה"נ, ברם נוסף לאותו "שוק היהודים" הנודע ולרמת החיים הזולה שבטבריה, מסתבר שרבים בארצות אחרות ביקשו לעלות ולהתיישב בטבריה.

בתקופת הרדיפות של הכליף הפאטימי אל-חאכם (1011–1012), סבלו כנראה גם יהודי טבריה, וכנראה שהגיעו עד כדי "קידוש השם" – כמשתמע משרידי מכתבו של אהרן בן אברהם הגאון שנשלח לחכמי טבריה (בין השנים 1015–1020). 'שבו הוא כותב, בין השאר: "לכבוד גדולת (הקהיל)לה הקדושה שבטיבריה העומדת על חזקתה בקדושתה (מלמות) (הנב)אים הראשונים ונצבת על אמונתה מימות הנש(אים)... ולא יקפח (ה') שכר מסירת נפשה לאובדן על שימור מצוותיו... מודיע אני לכבוד הזקנים... (שם, 11). ויתכן שמכתב זה לא נשלח אלא לתזק ולעודד רוחם של בני קהילה "הקדושה" של טבריה, אשר ניצבו באמונתם על משמרת קדושת המקום.

נראה כי בתקופה זו – ברבע הראשון למאה ה"א לסה"נ – היו בטבריה שתי קהילות. האחת ארצישראלית והשנייה בבליית, כאשר ה"חברים" וה"חזנים" שניהנו בשתי הקהילות נתמנו ע"י ישיבת "גאון יעקב" שבירושלים. אלא שמינוי הישיבה נעשו לפי המלצת ראשי שתי הקהילות, כמסתבר מתעודה האומרת: "... ומינו שני הצדדים הגרים בטבריה מן החברים ומן החזנים" (י' מאן, ח"ב, 194). לשתי קהילות אלו, שעל האחת נמנו יושבי טבריה הוותיקים, ועל השנייה נמנו עולי בבל שבאו מקרוב לטבריה, היו כנראה בתי כנסת וארגון חברתי לכ"א מהן. ה"חבר" שעמד בראש הקהילה, אשר קיבל סמיכתו מחכמי ישיבת "גאון יעקב" שבירושלים ומינויו אושר ע"י הגאון עצמו, היה "המוציא והמביא" לכל ענייני קהילתו, כמשתמע מדברי רב נתן בן אברהם "אב" הישיבה – שהוא שני במעלה לאחר הגאון – בש' ד' ת"ת (1040) לערך, הכותב: "כל קהילה שאין לפניו איש כדי לעזור ולעמוד הוא בצרכיהם, אין צרכיהם נעשים, וכשהיה לפניו חבר, צרכיהם נעשים כהוגן והם מכובדים ופחדם מוטל על אחרים" (ס' הישוב ב', 88). "החבר" היה איפוא, מנהיג הקהילה והעומד בראשה, ואילו ה"חזן", שהיה אשר על בית הכנסת, היה יותר בבחינת מנהיג רוחני. שתי קהילות אלו שבטבריה היו מכובדות על חכמי ישיבת א"י וגאוניה, שהיו מתחשבים בדעת זקני הקהילות ומינו את המינויים הרשמיים כפי המלצת ראשי הקהילות. (וראה גם מכתבו של הגאון אברהם ב"ר יוסף הכהן, מש' ד' תשפ"ד לערך, אל קהילות "חמת ורקת" – שם, 11).

בין הנוהרים הרבים למעיינות החמים היו גם חולי שחין, נָרְב וצרעת, גולים בראשי מדינות וראשי משפחות למקום המים

ישועה החזן, ה"חבר" לקהילת טבריה באותו זמן, מריץ איגרת לר' אפרים בן שמריה ה"חבר" לקהילה הירושלמית בפוסטאט, וכותב: "מגמת שני טורים אלה אל החבר היקר... כי באו אלינו (לטבריה) אחינו הצעירים (והם) בוכים וצועקים עבור שלוחם... כלף הצובי (הוא בר ישועה, המיוסר ועמו אחד בריא, וב'מים האלו פָּאָת/בו) שמועתו כי נפטר... וכי פְּסִיקָת (הקצבת) אחינו (אשר) נְתַקֵּץ תְּצִיָּה (על ידו) ומת והיא (ההקצבה) תחת ידו... וכבר שאלו (מעמנו) לכתוב להם (המיוסרים) עם שליח אחר, כתב אֶנְטִילָר (הרשאה, יפרי-כוח, כדי) לקֶבֶץ הנשאר ולהביא (לטבריה) אשר הניח (הנפטר), וכי המה (המיוסרים) עניים מרודים, דלים מתבקשים אשפתות מעת קרב מקומם (מחנם ברעש) נשארו ברחובות... וצָוָה בכבוד לחזנים (המכריזים בבתי הכנסת) להכריז ולקבץ את אשר נשאר מן המתותמצית הפסיקה (ההקצבה) ולתיתו לשליחם (השני עובדיה שנתר בחיים)... אוהבך הלל החבר ביר' ישועה החזן" (שם).

נראה שעובדיה חזר לטבריה והביא עמו אותם סכומי כסף שגִדְבָה קהילת פוסטאט, וכפי הנראה אף הסדיר בהיותו שם, שקהילת פוסטאט תשלח הקצבה קבועה למיוסרים שבטבריה, מפעם לפעם, באמצעות ר' שמואל בר' משה ה"חבר" לקהילת צור, שהיה מקבל את מביאי ההקצבות בדרך הים. אין זאת כי שנים אחדות הגיעו ההקצבות הכספיות למיוסרים שבטבריה כסדרן, עד שלפתע פסקו. אז פונים המיוסרים ל"חבר" עלי בן עמרם – שהיה ראב"ד בקהילת פוסטאט – בשאלה על דבר ההקצבות הכספיות, וכנראה שהוא פונה במכתב שאלה ל"חבר" ר' שמואל בר' משה מצור, אודות הכספים שנשלחו לידיו על-מנת שיעבירם למיוסרים. על כך משיב ה"חבר" ר' שמואל בר' משה וכותב: "... לִיָּקָר... עלי החבר בן... עמרם... (במענה על) מכתבו הנכבד (הנני להודיעך כי)... והדלוקני – זו המחאת הכסף, אכן) געה (הגיעה) ונתנה (זו) לאדם כשר סוחר (אשר) ילך בה (עמה) ויחלקנה לאחינו המיוסרים שבטבריה" (שם). ברם, הכסף לא הגיע לידי המיוסרים. פרנסי הקהילה הכואבים בצרת המיוסרים כותבים תחילה ל"חבר" שמואל בר' משה אשר מקהילת צור ומודיעים לו, כי הכסף "נעלם ממנו" ואינו, ולאחר מכן מחליטים "שני הצדדים הגרים בטבריה", הן שתי הקהילות: הארצישראלית והבבלית, על דעת כל "החברים והחזנים והזקנים והנאמנים", לשלוח את כרים בן נתן כשליח רשמי מטעמם אל ה"חבר" עלי בן עמרם שבפוסטאט, – והוא למעשה השד"ר הראשון לקהילת טבריה – ועמו כתב שד"רותו זה לשונו: "... (אל) מושב כב(וד) גד(ולת) קד(ושת) מור (מורנו ורבנו) עלי (בן עמרם) החבר המעולה... (מ)מנו שני הצדדים הגרים בטבריה, מן החברים והחזנים והזקנים והנאמנים... ומודיעין אנו לכבוד אדוננו החבר המעולה, שמרו (שמורנו ורבנו מעיר) צור (אשר) עסק (בהעברת הנדבות ל)אחינו המיוסרים הנקבצים אלינו (לטבריה) לבקש תרופה (מן) המים והאיר חורמים (ומקורים) כי מכתבם (מכתם) תוחבש (תחובש)... (אך) נעלם ממנו (הכסף האמור)... וראינו (צורך) לכתוב אל הדרתו שמרו צור להודיעו הזאת למען יחוס עליהם (המיוסרים) ותחוס נפשו (על) עולליהם ותחמול על טפליהם (ילדיהם)... והנה

שלחנו שלוחנו על דעתנו ושמו כרים בן נתן, ותתנו לו שני (ה)זהובים בהגיעם (בהגיעו) עדיכם... ואשר נתקבץ (מנדבות שונות) תעשה עם שלוחנו בטובך הגדול ותכתוב בסכומי (את הסכום) בעבור נכלילו (ברישום התרומות) עם נדבת אחינו (שמארץ) ישראל, הבאה מכל מקום (ו)יחלק עליהם (להם המיוסרים) על ידי נאמנים, כל אחד ואחד כפי מה שהוא וייסורו וצערו... (לכל) עבד(י)ך המיוסרים החונים ברקת... " (י' מאן, ח"ב, עמ' 194).

הנה כי כן יוצא שד"ר קהילת טבריה הראשון, על דעת כל חכמי ורבני העיר, לקבץ תרומות ונדבות למען העדה היהודית המיוסרת המתגוררת ליד חמי טבריה, כאשר הסכום שביא עמו יירשם כדין ויחולק בתלוקה צודקת שתיעשה בידי "נאמנים" לכל הזכאים לכך.

מתיאורו של הנוסע הפרסי-מוסלמי נאסר אל-ח'וסראו (1047) נראה שהעיר גדלה מאז ניקורו של אל-מקדסי, כשישים שנה לפני כן. "שוק היהודים" שהיווה קודם את הרחוב היחיד שבעיר, הוקף מעבריו בבניינים והחומה שהקיפה את העיר משלושה צדדיה, – אשר אל-מקדסי אינו מוכירה – היתה "בצורה וחזקה". כן מסתבר שהמוני הבאים לרחוק במעיינות החמים ביקשו להם גם שעשועים, ולשם כך נבנו על שפת הכינרת על צמודים מוצבים על סלעים שבחוף, כדוגמת "קוינו", בניינים שבהם השתעשעו האורחים הרבים. גם צווי המושל על הפסקת הזרמתם של מי השפכים לכינרת ואיסור זריקת האשפה לאגם, מוכיחים על גידול מספר יושבי העיר – אם כי נקל לשער שהסירחון אשר פשט בעיר בשל צו זה לא עלה ממיימי הכינרת, כפי שמציין אל-ח'וסראו, אלא מציבורי האשפה שברחובות העיר. כ"כ מציין אל-ח'וסראו את תעשיית המחצלאות ששימשו לתפילת המוסלמים, וכן את המסגדים שהיו בעיר (ג' לה סטרנב', 336).

בתקופה זו היתה טבריה במעמד "קולוניה", היינו "מדינה חופשית", כמשתמע מכתובה שנכתבה בטבריה "ביום חמישי בשניים עשר יום בִּרְחָ סיון, בשנת השמיטה, מה שהיא שנת ארבעת אלפים ושבע מאות ותשעים וחמש לבריאת העולם" (1035) (ס' הישוב ב', 12). אין בידינו לדעת אם מעמד זה היה כבזמן רומי, שתושבי העיר היו פטורים מתשלום מיסים, או אם היה זה מעמד אחר. עכ"פ נראה שמעמדם של היהודים תחת השלטון הערבי היה טוב משהם נהנים אף מגיאות כלכלית. למרות כל זאת היו גם רבים שעזבו את טבריה ויצאו לארצות אחרות. יורדים אלה נתפנו במקומות החדשים "אֶלְטֶבְרָאִים", היינו בני טבריה. אחת התעודות (שנתפרסמה ע"י ש' אסף מכ"י קמברידג') מספרת על יוסף בר אֶסְד אֶלְטֶבְרָאִי שירד מצרימה, ואת כספו הפקיד שם במותו בידי "הזקן הגדול, השר הנכבד... חסד בן סֶהֶל אלתוסטרי", כירושה לשארתו "רעייה בת מנצור" יושבת טבריה, אשר באה לפני רבני העיר מליג שעל גדות הנילוס כדי לקבל את הירושה שהשאיר לה דודה המנוח הג"ל (ס' הישוב ב', 12). כן מוצאים אנו את אֶהֱבָ בן הָלָל אלטבראני שזוכר כעד באחת התעודות (1085), וכן אֶלְמַנַּת אלטבראני שהיתה ברשימת העניים הנתמכים בפוסטאט אשר כמצרים של הימים ההם (ס' הישוב ב', 130).

בצל נושאי הצלב

ד' תתנ"ט – ד' תתקמ"ז ליצירה – 1099–1187 למניין או"ה

ב-7 ביוני 1099 עומד מחנה הצלבנים בשערי ירושלים וב-15 ביולי נכבשת העיר, והצלבנים טובחים במוסלמים וביהודים שבעיר באכזריות. ב-25 ביולי אותה שנה צרים הצלבנים על חיפה המתגוננת בגבורה, עד שהיא נכבשת בידם ב-20 באוגוסט, ואף כאן טובחים הצלבנים ביושבי העיר וקהילת חיפה היהודית נשמדת כולה. לאחר מכן הם פונים לשאר הישובים ומגיעים גם לטבריה. אין בידינו ידיעות על טבח ביושבי טבריה, כפי שהיה בירושלים ובחיפה, אם כי גירסה אחת אומרת כי הצלבנים טבחו את יהודי המקום (ראנסמן כרך ב', 4).

לאחר הכיבוש מעניק הדוכס גוטפריד מביוון את טבריה לשלטונו של הנסיך הנורמנדי סנקרד, שבתוקף מינויו זה נעשה "נסיך הגליל". טבריה נעשית בסיס למסעות הכיבושים של הצלבנים בנסיבותיהם החחרים ונישנים לכבוש את דמשק ובצרה. בראשית פועלו בונה סנקרד עיר חדשה מצפון לטבריה של אותם ימים, למרגלות ההר הצפוני-מערבי, ומקיפה בחומה חזקה ומבוצרת שאורכה הגיע ל-1500 מ'. שטחה של העיר הצלבנית היה כ-142 דונם, לעומת 800 הדונם של העיר הרומית העתיקה. עד מהרה עוברים תושבי העיר העתיקה לדור בחדשה, ואילו העתיקה נעזבת, כאשר שיני האקלים והזמן מכרסמים בחורבותיה. מתקופה זו אין בידינו ידיעות לגורל היהודים בטבריה. ברם, נראה שיהודים מעטים התגוררו בעיר הצלבנית החדשה, ומתקבל על הדעת שהיו אלה בעיקר בעלי מלאכה שלא יכלו להעתיק מלאכתם למקום אחר, ואשר השליטים החדשים מצאו חפץ בהם. הצלבנים הזרימו את מימי המעיינות החמים – שהיו מעתה מרוחקים מן העיר – לעיר החדשה בתעלות, אשר במוצאהן הוקמו בתי מרחץ יפים, כפי שמתארם הגיאוגרף המוסלמי אידריסי שבא לטבריה בש' 1154 לסה"נ (וראה 'חמי טבריה'). כ"כ מציין אידריסי "את המחצלות הנודעות בשם אל-סמניה, שהם שטחים נפלאים, ואין כמותן בשאר ערי הארץ, וכמעט שלא מייצרים כאלו אלא בטבריה בלבד" (ג' לה סטרנצ', 338).

הידיעה הראשונה על קהילה יהודית מאורגנת בטבריה מביא לנו הנוסע ר' בנימין מטודילה, המוצא שם (בין השנים 1165–1173 לסה"נ) קהילה המונה "כמו חמישים יהודים", היינו כחמישים משפחות, ובראשה עומדים ר' יעקב אברהם החזה ור' מוכתר ור' יצחק (וראה 'איגרות ורשמי ביקור'). כעשר שנים לאחריו מוצא שם ר' פתחיה מרגנשבורג "קהילה (יהודית), כשאר הקהילות המצויות בא"י, שבכל אחת מהן יש כמאה, או כמאתיים, או כג' (שלוש) מאות". ואין בידינו לדעת אם הקהילה מנתה אותם חמישים בתי אב, כפי שמסר קודמו ר' בנימין, או כפי שהוא מציין: מאה, מאתיים, או שלוש מאות. בהמשך תיאורו הוא מספר, שפגש ביהודי "ושמו ר' נהוראי, ויש לו בן ושמו ר' יהודה, על שם ר' יהודה הנשיא, ויש לו ספר יחוס (משפחתו) עד רבי (יהודה הנשיא). ורבי נהוראי רופא ומוכר בשמים בשוק ובניו (משמשים) לפניו בחנותו ומכוסין (פגיו) שלא יראו לכאן ולכאן והוא תלמיד חכם

וצדיק . . . ואם כי אין ר' פתחיה כותב במפורש שאותו ר' נהוראי ובניו יהודה הם מיושבי טבריה, ניתן להניח כי הם היו מיושבי העיר, הן משום סמיכות הפרשיות בתיאוריו על טבריה ועל ר' נהוראי ובנו, והן משום ייחוסו של ר' נהוראי על צאצאי נשיא ישראל שישבו בטבריה. מתיאור ביקורו של ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן באותה תקופה אין בידינו פרטים על הישוב היהודי, פרט לתיאור על שודדי הקבריים הנוצרים והעריבים, שהיו פותחים את מערות הקבורה הקדומים היהודיים ומוציאים מן התכריכים את חוטי הזהב (וראה שם).

באביב 1187 לסה"נ מרכז צלאח א-דין את כוחותיו בתל אל-אשך שבחורן למלחמה בצלבנים. באחד במאי מגיע לפני חומות טבריה גדוד סרצ'ינים, לאחר שהביסו את הצלבנים ליד כפר פנה שבגליל, משהם מראים למשקיפים מעל החומות את הנוצרים הכלואים בשלשלאות, ועל חודי רמחיהם הם מרימים את ראשיהם הערופים של הצלבנים שנטבחו באותו קרב. ב-2 ביולי מקיפים גדודי הסרצ'ינים את חומות טבריה, ולמרות החומות החזקות והביצורים המעולים נכבשת העיר תוך שעות מעטות, כאשר חיילי צלאח א-דין עורכים במגינים מסבך איום ומחריד, ומיד לאחר מכן הם מעלים את העיר באש. מושלת טבריה אישיקה נסתגרה עם בניה וקומץ חייליה במבצר הדרומי (וראה 'חומות טבריה ומבצריה'). עם שחר ה-3 ביולי אמנם מצליחים הנצורים במבצר להבקיע להם מעבר, אולם הכוחות הצלבניים שהיו אמורים להגיע למקום ולחלץ את הנצורים מאחרים לבוא. צלאח א-דין יוצא לקרב עם גדודי הצלבנים, בחיטין שמצפון לטבריה, ומנחיל להם תבוסה מוחצת. משרואה אישיבה כי ניגפו הצלבנים, הריהו מסגירה את המבצר לידי צלאח א-דין ב-5 ביולי. המצביא פוקד שלא לגעת בה ובילדיה לרעה, ואף מעמיד לרשותה משמר כדי להובילה אל שרידי מחנות הצלבנים.

בחורבנה ובשממונה

ד' תתקמ"ז – ה' רע"ז ליצירה – 1187–1517 למניין או"ה

ימים תמימים תימר העשן מעל חורבותיה השרופות של טבריה, ויחד עם הצלבנים נשמד גם הישוב היהודי. נראה כי גם בשנת ד' תתקע"א (1210), 24 שנים לאחר חורבנה, משמבקר במקום ר' שמואל ב"ר שמשון, עוד לא חזרו יהודים לגור בעיר החרובה, כי אין הוא מזכיר יהודים בטבריה ואף לא בית כנסת, בלתי אם מצבות קברים (וראה 'איגרות ורשמי ביקור'). יתכן גם כי הרעש, שפקד את גלילות א"י בשנת 1202 לסה"נ, עוד השלים את הרס העיר השוממה מאין יושב. כעשרים שנה לאחר מכן (1222–1225), לערך) מביאה שיירת תלמידיו של הרמב"ם את ארונו ממצרים ועצמותיו נטמנות באדמת טבריה (וראה 'אתרים'). ומשמבקר במקום מחבר 'קברי אבות' – שהוא הראשון שציין בין שאר הקברים שבטבריה גם את קברו של הרמב"ם (וראה שם) – אף הוא אינו מזכיר ישוב יהודי. גם החוקר הערבי יאקות הבא לטבריה בש' 1225 לסה"נ, המספר על קברים ואתרים היסטוריים ועל

המעיינות החמים, אינו מזכיר אף ישוב וגם לא מסגדים, כאשר תיאר קודמיו (ג' לה סטרנג', 340).

בשנת 1240 לערך עושה שליש דמשק הסכם עם "אֶבְרִי הַיְּהוּדִים" הצלבנים ומוסר לידם את השלטון בגליל לרבות בטבריה ובצפת. הם מנסים לשקם את הריסות העיר, כששוב ערבי דל מתקבץ סביבם, אולם רק כשבע שנים מתנופף דגלם על חומותיה ההרריות של טבריה, וב-16 ביוני 1247 כובשים הקמלוזים המצרים את המבצר היחיד שנותר בעיר. יש להניח כי אותו ישוב דל של ערבים נשאר במקום, אולם יהודים לא באו אליה, ואלה שבאו לא באו אלא לחונן את קברות הצדיקים ולטפל במצבות. בסוף שנות החמישים של המאה ה-13 שוטפים השבטים המונגולים מאסיה את טוריה וא", כשטף פתאום, חורעים טרור בארץ. רק כשנתיים לאחר מכן (1260) עולה בידי ביכרם הממלוכי לגרש את המונגולים, בקרב מכריע ליד בית שאן, ולהשליט בארץ סדר ומשטר.

נראה כי גם בתקופת הפולמוס הגדול שנתעורר בשנות השמונים של המאה ה-13 למנינם, סביב 'מורה נבוכים' להרמב"ם, לא התגוררו יהודים בטבריה, כי משבאים קנאי צפת ומוחקים את החקוק על מצבת הרמב"ם וכותבים: "ר' משה בן מימון מוחרם ומין", לא היו יהודים בטבריה שיעפכו בידם ממעשה נתעב זה. אף משבא ר' דוד הנגיד, נכד הרמב"ם, בשנת המ"ח (1288) לערך לטבריה, כדי למחוק את דברי הבלע שכתבו קנאי צפת על מצבת סבו, לא התגוררו יהודים בטבריה (וראה 'קבר הרמב"ם'). גם האלמוני תלמידו של הרמב"ם, המסיר בטבריה בתחילת המאה ה-14, אינו מזכיר ישוב יהודי, ובשנת 1301 לסה"ג כותב הנוסע הערבי אבו אל-פידא, כי טבריה הינה עיר חרבה. ואכן, משמעלים באותה שנה, לערך, את ארנו של ר' דוד הנגיד לקבורה בטבריה, ליד קבר סבו הרמב"ם, אך שומעים על ישוב יהודי שם (וראה 'אתרים'). בשנת ה'פ"ב (1322) רושם החוקר אשתורי הפרחי כי "טבריה שהיא בטבעה של ארץ ישראל כחציים (מרחק הליכה מבית שאן)... ישינים קהל גדול מן הצדיקים והחסידים וגרי הצדק...". היינו שרק קברותיהם של בני טבריה לשעבר מצויים שם.

בחסות "השער העליון"

ה' רע"ז - ה' ת"ק ליצירה - 1517-1740 למנין אור"ה

עם הכיבוש התורכי (1516-1517), משהשתפר במקצת מצב הבטחון בדרכי הגליל, החלו שירות מבקרים מגיעות לעיר כינורות מפעם לפעם. מבקרים אלה נטו אוהליהם ליד המעיינות החמים ולאחר שרחצו ימים מספר עזבו את המקום. דמי השמירה בשירה זו עלו 4 ד'קה"מ, כפי שמציין ר' משה בסולה שהגיע לטבריה מצפת ביום י"ט באייר הרפ"ב (1522). נראה כי מאז שהיו עולים בשירות גדולות לצפת ולמירק, "היה כל הקהל כאחד, אנשים ונשים (יהודים), עם רב מאד", יורד לאחר מכן להתרחץ במעיינות טבריה ולהתפלל על קברי הצדיקים הקבורים שם "ערב ובוקר".

הוא אף מציין במפורש כי העיר היתה "חרבה ושוממה, גלי אבנים שחורות", וכל תושביה היו 10 או 12 משפחות ערביות שלהן מסגד "עם מגדל גדול לבן" (וראה 'איגרות ורשמי ביקור').

בשנות השלושים של המאה ה-13 למנין אור"ה החלו יהודים מצפת לבוא לטבריה "לדור ולבנות" בה, והתיישבו בבניינים הנטושים והחרבים שזכו בהם "מן ההפקר" - כמשתמע מתשובתו של המבי"ט, הוא ר' משה מטראני איש צפת, עוד לפני שנת הסמיכה בצפת ע"י ר' יעקב בירב (1538). וכך כותב המבי"ט (שו"ת ח"א, סי' ל"ה):

"החמנו לדין לפני שני אנשים מגדולי טבריה, אשר בימים האלו שהות חלה ליבנות, יכוננה עליה, על ענין בנן א' (חד) שה' (ה) בונה א' (חד) מהם" - הוא החכם ר' בנימין - ופתח חלונות (ת) למקום אחר וחברו" - הוא הרב אלעזר בן יוחאי, שהיה חברו וידידו של המבי"ט שכתבו לפני כן בצפת - "עצער עליו שהוא החזיק כבר במקו' (ם) הה' (א) ושאינו יכול לפתוח חלון לרשותו. והבונה (ר' בנימין) טוען כי המקום ההוא היא מעבר ודרך לשכני' (ם) ויכול לפתוח עליו (חלון). ובערה בם אש אדנות יצר הרע, עד שקם החבר (ר' אלעזר) והרס בנן החלונות והפכה את הבונה (ר' בנימין) הקפא' א' (חת) על הגרן וגם אשתו קובלת עליו שהפכה אותה וספירה בפניה... ופוסק המבי"ט: "שבדין יכול (ר' בנימין) לפותחן (את החלונות) כפי מה שהעידו עדים שזה המקום... הוא מעבר ודרך לכל השכנים, (ו)מיום אשר הלכו שמה לדור ולבנות, זכו מן ההפקר בכיפות שלקחו או בחורבו' (ת) - - -"

ומתשובה אחרת של המבי"ט (שם, ח"ב סי' ס'), אשר נכתבה כנראה בתחילת שנות ה-40, מסתבר כי יהודי צפת לא האמינו שאי-פעם תיבנה טבריה ותקום מחורבותיה: "ראובן מכר לשמעון חפץ שווה שניים בשמונה (היינו, פי ארבעה) והתנו ביניהם (כי) זמן הפרעון (יהיה) לכשתיבנה חומת טבריה תוכ"ב במאמר המלך יר"ה (ירום הודו - הוא השולטאן סולימאן המפואר)... ושמעון טוען כי לא היה שווה מה שנתן (לו ראובן) אלא מועט ושהיה דרך היתול ושחוק, כי לא חשב שתיבנה חומת טבריה עד שיבוא משיח... וכיון שנבנתה החומה (1540) בא ראובן לתבוע את פרעון השטר... (י) ברסלבי 'סודה של טבריה', 'ארץ כינורות', עמ' 133).

פרנסתם של המתיישבים החדשים היתה, בעיקר, מן הסחר עם ערביי הסביבה, כאשר נהגו תמיד לסוב בין הכפרים ושק הרוכלים על גבם, וכן החקלאות, כפי שמציין המבי"ט "כולם יש להם שם בתים, גנים ופרדסים". ואף גידלו דבורים בכורות לייצור הדבש (שם, ח"ג, סי' ע"א; סי' מ"ו). בחורף התיי"א (1540) בונה סולימאן המפואר את החומה ההרסה, אולם זו החזיקה מעמד שש שנים בלבד, כי ברעש התס"ז (1546) נהרסה ורבים מהבניינים הרעועים והחרבים למחצה, ויתכן גם חדשים, נפגעו. שלוש שנים לאחר מכן מבקר בטבריה מזכירו של ציר צרפת בארצות המזרח, ז'אן שטנאו, הכותב: "טבריה זו מיושבת יהודים (למרות שהיא חריבה כולה ומראה שרידיה (מוכיח) כי היתה עיר גדולה לפני" (י) ברסלבי, 'ציון' ג', ד'; 'לחקר ארצנו', עמ' 191). עדות נוספת לישוב יהודי בטבריה במחצית המאה ה-13 מצויה בתשובת

הרדב"ן (שו"ת הישנות, סי' רה"ג), שקריאת המגילה בטבריה צריכה להיעשות בימים י"ד וט"ו באדר, כדין שאר הקהילות המתגוררות בערים מוקפות חומה. ואילו בבית ציידה ובכורזין שליד הכינרת היו כנראה ישובים קטנים של יהודים, ונראה שמוצאם היה מפורטוגל, אשר עסקו בדיג ובחקלאות (מ' איש-שלום, 'מסעי נוצרים' עמ' 298).

ראש הישוב המתחדש היה "הנבך והחכם הר' צמח" (שו"ת המבי"ט ח"א, סי' ל"ד). ולידו ר' בנימין, ר' אלעזר בן יוחאי (ראה לעיל), ר' שלמה נטילאל, החתום על כמה עניינים הקשורים בישוב בטבריה, וכן ר' משה חסן ומשה חדיידה. עשרים שנה לאחר שהוחל ביישובה של העיר, בשנת ה'שי"ח (1558), כבר היתה במקום קהילה מאורגנת, כאשר בפנקס הקהילה – שבו היו רשומים ענייני העדה הסדרה – היו שלוש ושלוש חתימות (שם ח"ג, סי' כ"ט). הווי אומר: במחצית המאה ה'ט"ז התגוררה בטבריה קהילה יהודית מאורגנת אשר מנתה כמאה נפש.

✽

באותה תקופה היו שמותיהם של דונה גראסיה ודון יוסף לבית נשיא ידועים בכל העולם היהודי של הימים ההם, כפטרוניס ומגינים ליהודים הנרדפים באירופה אשר נפלטו מ"כור הברזל" בספרד ובפורטוגל. שניהם התגוררו או בקושטא ושערי "השער העליון" היו פתוחים לפניהם משהם מכובדים על באי חצר השולטאן (על תולדותיהם וקשריהם עם השולטאן – ראה 'דמויות'). מצרור תעודות עותומניות שנתפרסמו ע"י פרופ' א' הד ('תעודות תורכיות על בניינה של טבריה במאה ה'ט"ז', 'ספונות' ספר עשירי, ירושלים, תשכ"ו) מן העשור הששי למאה ה'ט"ז למניין או"ה, מסתבר כי דונה גראסיה היא שהגתה את הרעיון לחכור מידי השולטאן את העיר טבריה ושבעה כפרים בסביבתה – נפתה, תמורת דמי חכירה שנתיים גבוהים, במטרה להקים שם ישוב יהודי – מקום מקלט לאחיה הנרדפים שנצו ונדדו בשבילי אירופה העקובים מדם יהודי.

באביב ה'ש"ך (1560) הוגשה בקשה ל"שער העליון" בקושטא לחכור את מסי טבריה וסביבתה – נפתה תמורת סכום שנתי. "השער העליון" לא מיהר לאשר את הבקשה ושלה ביום 17 ביוני 1560 צו למושל הכללי של דמשק, ובו נכתב: "... יש איזור הידוע בשם טבריה, השייך לתחום השופט של צפת, בו מצויים מבנים תת-קרקעיים של הכופרים (הם הצלבנים שהיו בעבר), ובתוך המבצר בתים שנבנו ע"י הכופרים. בקרבת בתיו (של המבצר) מצר אנם גדול ובקרבתו כמה מעיינות חמים... מים בעלי סגולה (רפואית) ובית מרחץ חָרַב. (כן מצויים שם) דקלים לאין מספר ומקומות נאותים לייצור משי (ע"י גידול עצי תות ותולעת המשי) ולנטיעת קני סוכר. שנה שנה באים (למקום) אלף, אלפיים או שלוש אלפים מוסלמים, יהודים ונוצרים מכל הסביבה ונכנסים למרחץ (המים החמים). אם מספר כזה של אנשים נאספים (שם) בעוד (בית המרחץ) חרב, כמה הכנסות תתקבלנה לכשישוקם? הממונה בצפת (על האזור מטעם השולטאן) גובה (כיום) שני פאָרא מכל יהודי ונוצרי הבא לביקור, וגם גובה חמשה-עשר

אלף אקצ'ה (מטבע תורכי) מהדגים (הניצודים) מן האגם. (בעלי הבקשה) הודיעו: אנו מתחייבים לשלם (לאוצר השולטאן) סכום כזה של הכנסות מן המקום הנזכר, ואנו מסכימים (לחכור את מסי המקום) בתנאי שלאחר ששילמנו (סכום) כזה במשך עשר שנים, נשלם עשרה אקצ'ות במקום כל אקצ'ה שלו" (היינו, כעבור עשר שנים – פי עשרה). משום כך... נתתי פקודה (ב' 15 ביוני 1560) להפכו (את המקום) הקדש לבית התמחוי המלכותי הנמצא שם (בדמשק)... ואם יביאו אנשים כאלה (מגיש הבקשה, ונראה שהכוונה ליהודים)... מהחורן (הכחונה – מחוץ לממלכה העותומנית), (ו)אפריחו סביבה זו ושתקעו (במקום), אל ימנע (אותם) איש (מעשות זאת). עליך (להודיע (לי בתשובתך) אם (המקום) הוא טוב להתיישבות ולהפרחה, כפי הנמסר... ועליך לעשות שהכנסותיו (של המקום) ייגבו לצורך ההקדש (בית התמחוי שבדמשק). תהיינה אשר תהיינה, קטנות או גדולות, בין (המסים) הנלקחים מן היהודים והנוצרים ובין (מתנבות האגם). עליך גם למנות אנשים מוכשרים ולהודיע מה שניגבה... " (שם). התעניינותו זו של השולטאן סולימאן "המפואר" – "המחוקק" בטבריה ובסביבתה, ובהכנסות העשירות להיות מקור-הכנסה חשוב להקדש בית התמחוי שבדמשק, לרבות הצו אשר ניתן מטעמו כי המקום הוא נָקֵף (נקדש), אך מוכיחים כי השולטאן

השולטן סולימאן המפואר, המחוקק.

ידע שאותם מגיש הבקשה לחכירת מסי טבריה והסביבה יכולים לעמוד בהתחייבותם הכספית הגבוהה, וניתן אפוא להניח – לפי התעודות האחרות והמאוחרות יותר – שהיתה זו בקשתה של דונה גראסיה עצמה, או אחרים מטעמה ובשמה, מאחר שרק היא, שהיתה ידועה כבעלת אמצעים כספיים גדולים, יכולה היתה לעמוד בהתחייבות מעין זו.

נראה שהבקשה לא אושרה תוך פרק זמן קצר, כי קמו לה עוררים ובעיקר מבין הנוצרים המתגוררים בארץ-ישראל, אשר חששו כפי הנראה מפני תוכניתיה של דונה גראסיה. נציג האפיפיור, שביקר בארץ ובתורכיה באותו זמן, עושה מאמצים

לביטול התוכנית אצל הוויזיר הגדול רוסטאם פֶּחָה המבטיח, כי בימיו לא תוגשם תוכנית יישובה של טבריה ביהודים. ברם, שנה לאחר מכן (1561) נפטר רוסטאם פחה, וכפי הנראה הועלתה בקשתה של דונה גראסיה מחדש עד שזכתה לתמיכת השולטאן סולימאן.

בפנקס רישום הקרקעות העותומני מתקופה זו החלה טבריה להיחשב כִּנְקָה (הקדש) לבית התמחור שבדמשק החל מ-1563. ריש אפוא להניח כי רק בתאריך זה, או קרוב לו, העניק סולימאן המפואר לדונה גראסיה את הזיכיון לחכירת המסים בטבריה ובסביבתה, תמורת תשלום של אלף זהובים מידי שנה לבית התמחור שבדמשק (לפי מקור אחד – אלף דוקאטים ולפי הנוסע פנטיליאו דה-אבריררו – 1000 קרוחידים (וראה 'עריכי מסבעות').

למרבה הצער לא נמצאו הצווים המלכותיים, הפירמאנים, שניתנו לאחר שנת 1560 עד למחצית השנייה של שנת 1564 למניין או"ה, ואין בידינו עדות על אותו זיכיון שניתן לדונה גראסיה. אולם מסתבר – לאור התעודות המאוחרות ולאור המקורות היהודים והנוצרים מאותה תקופה – כי אכן ניתן פירמאן זה אשר זכה לפרסום גדול ברחבי הממלכה העותומנית, עד שסופר כי עליו חתמו השולטאן סולימאן, בנו סלים השני ונכדו, בן סלים, מוראד השלישי. השמועה שפסטה ברחבי הממלכה העותומנית ובארצות אירופה, עוררה יהודים רבים להאמין כי "פעמי משיח" ממששים ובאים, ואילו שמו של דון יוסף נשיא, חתנה של דונה גראסיה – אשר אינו נזכר כלל באף אחת מן התעודות העותומניות המצויות בידינו עד כה בקשר לבניינה של טבריה – הוכתר בעיני רוחם של רבבות יהודים כמלך היהודים. אין פלא איפוא, שהכנסייה הנוצרית גייסה את מלוא כוחה לביטול הזיכיון וקוסטוס הכנסייה בירושלים, בתיאפאציוס סטיפאנו דִּי־רֶגֶנֶץ, כותב באותה שנה בועם: "... שמעתי כי איש ידוע בשם זמניקאס (הוא דון יוסף נשיא), יהודי כופר, רצה עם גירוש הנקשים מטבריה למלך אותה שנית בדומים לנחשים (והכוונה – ליהודים), ולהפוך את הכנסייה שלנו (וו שהייתה בטבריה – הכנסייה ע"ש הילינה הקדושה) לבית כנסת" (י' ברסלבי, 'לחקר ארצנו', עמ' 195). באותם ימים (13.9.1563) כותב הציר הצרפתי בקושטא מכתב אל דֶה־בּוֹאֶסְטִייה שבחצר המלוכה בפריז, ובין השאר הוא כותב: "... למיקו (הוא דון יוסף) ניתן הרישיון מאת האדון הגדול (השולטאן סולימאן המפואר), באישורו של השולטאן סלים (השני) והשולטאן מוראד (השלישי), לבנות עיר לחוף הכינרת, למטה מצפת, מקום שם ידורו יהודים בלבד. למעשה הוא מתכוון לכַסֵּס שם את הצלחתו, כי הוא שואף, כך סוברים, להכריז עצמו למלך היהודים" (שם).

סופר קורות הימים ההם, הרופא מאוויג'ון ר' יוסף הכהן, שהיה מזכירו האישי של דון יוסף נשיא, כותב כי השולטאן העניק לייסוף נשיא – המוציא והמביא לכל עסקיה ותוכניותיה של דונה גראסיה חותנתו – "את חרכות טבריה ושבע מערי הפרדי אשר סביבותיה, ויתנהו לשר ולקצין עליהן" ('עמק הבכא', עמ' 144). אולם מאחר שהוא עצמו היה טרוד בעסקיו שלו – ומתקבל על הדעת שעניין יישובה של טבריה ביהודי הגולה הנרדפים לא

תפס אצלו מקום ראשון במעלה... – שלח לטבריה את אחד מעוזריו, את יוסף אֶבְנֵן אֶרְדִּיט (ובמקומות אחרים: ארדוט, אדריוט, אדרייט), משהוא מצויד בפירמאן מטעם יורש העצר סלים השני, ועמו שישה אנשים מחצר המלך כעוזריו ו"ששים אספרי" ליום כשכר לו (וראה 'סיפורים מן העבר').

נראה שאותם "שבע מערי הפָּרִיז" הנוכחים אצל ר' יוסף הכהן, היו שבעה ישובים כפריים הסמוכים לטבריה אשר נכללו באזוריה-נפתה, ואשר אף הכנסות מסייהם (מ-19 ביולי 1563) היו הקדש (וקף) לבית התמחור בדמשק, יחד עם הכנסותיה של העיר טבריה. בצו עותומני שניתן למושל דמשק (ב-13 במאי 1566) נאמר בין השאר: "אשה יהודיה בשם גראסיה שלחה עתה אדם לחצרי הנעלה והודיעה: (כי) הסוֹבָאֲשִׁים והוויז'וֹדִים (הפקידים התורכים הממונים) של מושל המחוז עושקים איכרים על אדמת הוקף (טבריה וסביבתה) ועושים להם עול בהתערבם בעניין (גביית) הקנסות ויתר המסים הבלתי סדירים – השייכים לפי החוק הדתי וחוק המדינה לוקף – של כפרי הוקף (הכלולים) בשם טבריה: ח'אנה, סִיבָה, כוכב ומֶאֶעֶץ. (כפריים אלה) נמצאים ברשותי מאחר שחכרתי את מסייהם מהקדש בית התמחור המלכותי דמשק... (עד כאן דברי דונה גראסיה) ובכן... ציורתי, שבהגיע פקודתי הנכבדה עליך להזהיר את הסוֹבָאֲשִׁים ואת הוויז'וֹדִים... ולאסור עליהם להיכנס (לכפרי) ההקדש הנזכר ולהתערב (בגביית) קנסותיהם ויתר מסייהם הארעיים... עליך להרשות לאנשיה של האשה הנזכרת שיבואו לגבות (מסים אלה) בשביל הוקף, על פי (וזיכיון) חכירת המסים שלה... (א' ה', 'תעודות תורכיות', שם). מסתבר איפוא, שנוסף על ארבעת הישובים הנזכרים בתעודה זו – שהיא מאוחרת – היו נכללים בהקדש בית התמחור האמור עוד שלשה ישובים וזיכיון החכירה שניתן לדונה גראסיה – ואין דון יוסף נשיא נזכר כאן... – חל גם עליהם. לפי דברי ר' יוסף הכהן ('עמק הבכא', עמ' 145) מתחיל אבן ארדייט לבנות את החומה בשנת השכ"ד (סתיו 1563) עם פועלים ובנאים שנתקבצו מדמשק ומצפת. עוד עבודת הבניין בעיצומה זועק "שארף אחד כא בימים: אֵל תתנו לבנות את העיר הזאת, כי מרה תהיה באחרונה, כי מֶצָא מֶצָאֲתִי כותב בספר עתיק זימן, כי בהיבנות העיר תאבד אמונתנו והיינו חֲסָאִים". הערבים המושפעים מדברי השיח' הזקן שובתים ממלאכתם, ורק לאחר שאבן ארדייט פונה לעזרת מושל דמשק – שחזקה עליו פקודת השולטאן – שולח זה את צבאו למקום ותולה שניים מראשי המתמרדים. ההתקוממות דוכאה איפוא, ובניית החומה אשר "אלף וחמש מאות אמה יסובבה" נמשכת, עד שנשלמה "בחודש כסלו בשנת חמש ועשרים ושלש מאות וחמשת אלפים" היא שנת השכ"ה נובמבר – דצמבר 1564). ואולם, מתוך פירמאן שנשלח למושל כשנה לאחר מכן (ב-12 בדצמבר 1565) למדים אנו, כי החומה אמנם הוקמה אך בנייתה טרם נסתיימה. וכך נאמר בפירמאן, בין השאר: "... לפי פירמאן נכבד שהגיע (לידך) קודם לכן (נאמר כי) תיבנה חומה למקום הַחֶרֶב בשם טבריה, השייך ל(מחוז) צפת והנימנה עם הקדשותיו של בית התמחור המלכותי בדמשק; כ"כ יועברו (אל המקום) המים שבכפר הסמוך לו בשם מֶאֶעֶץ (= מימי המעיין אל-כאלב שליד קבר נָאסֶר אֶרְדִּין, במקום

חייל יאניצ'ארי –
חיתוך עץ מסוף המאה
ה־19 למניין א"ה

שבהגיע פקודתי... עליך למצוא ולמנות שניים מבין המוכשרים שבקרב הַיָּנִיצ'ארים של פלך דמשק ולעשות ששני השוערים האלה יפתחו, כפי הנוהג וחוק המדינה, את שערי המבצר (בשעת) תפילת הבוקר ויסגורו (בשעת) תפילת הערב וימלאו תפקידם... " כהלכה (א' הד, 'תעודות תורכיות', שם). מקורות אחרים הוסיפו, כי בחומה המערבית היה שער "בני ליתפארת משיש שחור ולבן, ולצד צפון נמצא שער קטן יותר". ואולם, למרות שחומה היתה מקפת את העיר החדשה שבה התגוררו יהודים – ונראה שהיו בה רק יהודים – היו שודדים פורצים מפעם לפעם לפנים העיר ומלסטמים את היהודים. לפיכך שולח "השער העליון" פירמאן מיוחד ב־12 בדצמבר 1565 (עוד לפני הפירמאן הנזכר לעיל), שבו נאמר בין השאר: "... כפי שהודיע עתה אין סוגרים בלילה, כנהוג, את שעריו של מבצר (= חומת) טבריה... (ולכן) נכנסו בלילה בני בליעל מהחוץ ונגנבו חפצים מבתיהם של אנשים אחדים... ונגרם עושר ונעשה עוול לנתינים... ובכן ציויתי (כי) יסגור (כל) שוער המבצר בעת ערב כמנהג וכחוק המדינה, ובבוא הבוקר, יפתח (אותו) כפי הנוהג הקודם... " (א' הד, 'תעודות תורכיות', שם).

הנוסע הגרמני פיהרר פון היימדורף, המגיע לטבריה ב־4 במרץ 1566, רושם ביומנו: "על יד חמי טבריה נבנים על ידי יהודיה עשירה (היא דונה גראסיה) ברשות שניתנה לה מאת התורכים (ואף הוא אינו מזכיר כלל את דן יוסף) בניינים יפים אחדים" (י' ברסלבי, 'לחקר ארצנו', עמ' 184). יש להניח כי היו אלה הבניינים המרכזיים ה"יפים" של טבריה החדשה, וביניהם: בית הכנסת, בית המרחץ החדש שביקשה דונה גראסיה לבנותו למענה, ובית-הארמון הפרטי, אף הוא סמוך למעיינות החמים. ברם, אחת מן התעודות התורכיות שמאותה תקופה עשויה אולי להפיץ מעט אור על מיקומה של אותה עיר חדשה. בפירמאן שנכתב ונשלח לשופט טבריה (ולא למושל דמשק – כשאר הפירמאנים) ביום 11 בדצמבר 1565 – חורף השכ"ו – כתוב בין השאר: "אשה יהודיה בשם גראסיה שלחה עתה אדם לשערי (לחצרי – "השער העליון") והודיעה: במבצרה של טבריה הנזכרת היה בעבר מקום למסגד ובית קברות (מוסלמי). בעזרת אנשים בקיאים נודע, מהיכן משתרעים השטחים השייכים למסגד ולבית הקברות הנזכרים, ונקבעו גבולותיהם של שטחי המסגד ובית הקברות האלה. בהיות שאני (דונה גראסיה) חכרתי את מסי השטחים שמעבר לקרקעות השייכים לשטחי המסגד ובית הקברות הנזכרים, הוקמה (ההכונה – "תוקם") גדר על דעת השופט, כדי שבעתיד לא יקרה דבר העשוי לגרום לסכסוך (בין היהודים המתיישבים לבין הערבים שבמקום). ובכן ציויתי... עליך ללכת יחד עם אנשים בקיאים למקום הנזכר, ולחקור ולגלות בתשומת לב ובדייקנות (את העניין). עליך לספון מהיכן עד היכן משתרעים השטחים הנזכרים של המסגד ובית הקברות. עליך להרשות לבאי כוחה של האשה הנזכרת לתפוס ולהשתמש באותם השטחים שהם פגורים ונטושים ואינם נגמרים עם שטחי המסגד ובית הקברות הנזכרים, כדי שלא יטענו מוסלמים ואחרים... שהשטחים הנתפסים ע"י האשה הנזכרת הם משטחי המסגד ובית הקברות האלה... " (א' הד, 'תעודות תורכיות', שם).

שהיה הכפר "מעון"), וייערכו (במקום החדש ימי) שוק. יהודיה בשם גראסיה התחייבה (לשלם) כל שנה סכום קבוע של אלף זהובים (כדמי חכירה לטבריה) יחד עם כמה כפרים התלויים בה, (ואין הוא מציין כמה כפרים), בתנאי שכל ההכנסות ממנה (טבריה וסביבתה) תהיינה להם (דונה גראסיה ומתיושביה). לבנייתה (של החומה) נאמדה (ההוצאה) בחמשת אלפים זהובים. בשעתו (הוטל) עליך למנות מפקח ולבקר הראויים לאמון (כדי) לספק את החומרים (הדרושים לבניין החומה) ולעשות כל המאמצים לבניית החומה שביקשו (להקימה) בשלימותה... עתה (התברר שבניית) החומה שציוו להקימה, תיעשה (בהוצאה) העולה במקצת על חמשה אלפים זהובים המשוערים, ואילו המים הנזכרים של מאעון לא הגיעו עדיין (לטבריה). לחומה שנבנתה חסרים (עוד) כמה (חלקים) שטרם הושלמו, ולכן הכרחי להשלימה. (לשם העברת) המים הנזכרים (דרושים) שמונה מאות (זהובים) ולהשלמתה וסיומה של החומה חמש מאות (זהובים)... בטענה זו שלח דוד רופא, הממונה על העניינים האלה מטעם גראסיה נשיא הנזכרת (ואין שמו של יוסף נזכר כלל...) אדם שדרש את הזהובים. אכן, הוקמה החומה הנזכרת במקום הראוי ביותר ותמנע (להבא) התקוממויות והתמרדויות בסביבה זו (אל-נכון הגיע שמע ההתקוממויות של הבונים בחומה לאוני השולטאן סולימאן). סיומה (של בניית החומה) נחשב על העניינים החשובים... (לפיכך) שארית הבנייה של החומה הנזכרת תבוצע בעודפי ההקדש (היינו, מכספי הוקף הדמשקאי).... עליך לעשות שיבנו וישלימו (את החומה) בחמש מאות זהובים... " ובאשר להעברת המעיין של מעון לטבריה "על חוכרת המסים (גראסיה) לבצע את העברתם בכספה שלה" (א' הד, 'תעודות תורכיות', שם).

מסתבר שגם אם לא הושלמה החומה כולה, היו בה שני שערים, כמשתמע מפירמאן אחר שנכתב ב־22 בדצמבר 1565 (חורף השכ"ו): "... על פי הפקודה הנכבדה (הוא הצו לבניית החומה) נבנה מבצר יפה (חומה, מבוצרת) שבו שני שערים, והיקפו (של המבצר, קרי: חומה) למעלה מאלף וחמש מאות אמה (ד'ראע מעמארי – כ־80 ס"מ; היינו כ־1200 מטר, שהם שני שלישים של מיל, כדברי נוסע נוצרי מראשית המאה ה־19)... ובכן ציויתי,

כי אותה בריכה נבנתה ע"י אנשי דונה גראסיה ובכספה, לאחר שנקבעה הגדר הנזכרת בפירמאן, הקובעת את שטח בית העלמין המוסלמי, היינו, בשנת השכ"ו (1566).

✽

מי היו איפוא מתיישבי העיר החדשה? – אין ספק כי הגרעין ליישוב היהודי החדש היו אותם 33 ראשי משפחות שהתגוררו בביקתות החרבות של טבריה עוד לפני כן (וראה לעיל), ומשהוחל בבנייה של העיר החדשה העתיקו את מגוריהם לבניינים החדשים. כמו-כן מתקבל על הדעת כי בעקבותיהם באו קרוביהם וידי-דיהם המתגוררים בצפת, משראו אלה עתיד פורח לעיר החדשה. ר' יוסף הכהן אמנם אינו מספר לנו מי היו המתיישבים הראשונים שבאו מ"החוף", כפי שנאמר באחד הפירמאנים, אלא רק מציין כי דן יוסף שלח "קול קורא" לקהילות ישראל בגולה לקום ולהתיישב בטבריה, בהדגישו כי העולים החדשים חייבים להיות בעלי מלאכה ועובדי אדמה "כדי לתקן את הארץ בישובה". למען הקל על המבקשים לבוא לטבריה העמיד דן יוסף לרשותם ספינות בחופי וויניציאה ואנקונה, אשר יביאום לחופי ארץ ישראל. שמע בנייתה של טבריה היכה כרעם ביום בהיר את קהילות ישראל הנרדפות באיטליה בגזירותיו של פיוס ה-5, אשר עם עלותו לכס האפיפיור בשנת השכ"ה (1565) החמיר בגזירות מקודמו פאולוס ה-4. יהודים גרדפים על דתם עד למוקד האש ראו בדן יוסף נשיא גואל ומבשר פעמי משיח. קהילות שלמות צררו מטלטליהן הדלים וירדו באניות בתקווה אחרונה להגיע לחוף מבטחים. מוצעת במיוחד היא מגילת היסורים של יהודי קורי שמדרום לרומא, אשר עשו כל שביכולתם לעלות לטבריה, אולם הדבר לא עלה בידם. ואילו ר' יוסף הכהן מספר על רבים אשר ירדו בספינות, ואלו טובעו בידי "רמכי מלטה" (עמק הבכא, 150). רק בודדים הצליחו להגיע מקהילות הגולה לטבריה, ועל אחד מאלה מספר המב"ט (ש"ת ח"ג, סי' ר"ה) שהיה זה דוד אוליב'יירה, ששמו העברי היה 'גדליה', אשר היה בן אחיו "של מסטרי" (המורה) פ'דרו רופא המלכה" בפורטוגל. הוא היה עשיר וכפי הנראה הוא שהביא עמו – לבקשת דן יוסף – כבשים מספרד לתעשיית הצמר.

נראה שתוכניתו של דן יוסף היתה לכונן בטבריה יישוב תעשייתי שיוכל להיות ניזון ממלאכתו. לפיכך ציווה לטען "מעצי התותים לרוב מאד, להאכיל תולעי משי", לתעשיית המשי, וכן טווית חוטים מצמר הכבשים שציווה להביא מספרד. תוכניתו זו נשתלבה יפה בקשריו המסחריים הפרטיים שלו, שבין השאר החזיק בידיו את סחר האריגים בממלכה התורכית... אולם דעתו של דן יוסף היתה נתונה כבר באותו זמן לדוכסותו החדשה באי נקסוס ולעסקיו העצומים, ואין פלא איפוא, שלאחר ההת-עוררות הגדולה החלה השקיעה. גם דונה גראסיה, הוגת הרעיון ליישוב טבריה והמממנת בכספה את היישוב החדש, לא עברה לגור בארמון המפואר שהוקם למענה ולפי בקשתה. משנודע ליהודי טבריה כי היא לא תבוא לגור עמם, לאחר שציפו לה בכליין עיניים, הוכו בתדהמה. ומשנפטרה באביב השכ"ט (1569) בקושטא,

מסתבר, כי המסגד שהוקם על מקום קבורתה של סופיינה עוד בשנת 1517 לערך, אשר לידו השתרע ביה"ע המוסלמי, הם המקומות המקודשים הנזכרים בפירמאן הנ"ל (וראה גם "סית סוכיינה" וביה"ע המוסלמי – 'אתרים מספרים'). שרידי מקומות אלה נשארו עד היום והם מצויים מדרום לטבריה של היום, על הגבעה המתנשאת במחצית הדרך בואכה חמי טבריה. דונה גראסיה ביקשה איפוא מן "השער העלין" לגדור שטחים מקודשים אלה, כדי שתוכל להשתמש בשאר השטחים "שמעבר לקרקעות השייכים לשטחי המסגד ובית הקברות הנזכרים" – אם לחקלאות או אם לבנין – באין מפריע, מאחר שכל השטח כולו היה כלול בזכויה. וקשה אפוא להניח כי השטחים המקודשים הללו, שנקבעו מכבר כהקדש, וקף, נמצאו בתוככי העיר החדשה – ששטחה היה קטן, יחסית – למרות המשתמע מן הנאמר בפירמאן ששטחים אלה היו "במבצרה של טבריה", היינו בתוך חומותיה החדשות. אל-נכון לא היה גם עולה בדעתה של דונה גראסיה לבנות עיר חדשה במקום שמצויים שטחים מקודשים למוסלמים, ועאכו"כ לא על בית עלמין. ושאפוא להבין את המלים "במבצרה של טבריה" כי הכוונה היא לשטח הכללי הכלול בוויכין.

מכאן ניתן להניח – וכן בהסתמך על עדותו של הנוסע פון היימנדרף ופירורי עדויות שונות – שחומות העיר החדשה היו בסמוך למעיינות החמים, עכ"פ לא הרחק מהם, כאשר שטחי המסגד של קבר סית סופיינה וביה"ע שלידו השתרעו מצפון לחומות עירה של דונה גראסיה. יתכן כי באותו שטח הנזכר בפירמאן ניטעו אחר כך עצי התות לגידול תולעת המשי, אשר הושקו במימי המעיין שהחרמו למקום מהמעין שליד קבר נאסר-א-דין. מים אלה ניקו כנראה בבריכה גדולה שהיתה גובלת עם שטח ביה"ע המוסלמי – אשר כפי הנראה עוד מצויים שרידיה כיום ממערב לביה"ע היהודי. לא מן הנמנע איפוא להניח,

בריכת מים קדומה מצפון לביה"ע היהודי, שבנתה, כנראה, ע"י דונה גראסיה. מבט מצפון לדרום. בדרום נראים שרידי המסגד שעל קבר "סית סופיינה" שבבית העלמין המוסלמי

לאחר שהיתה חולה בשנותיה האחרונות, ולא זכתה לחיות בהתנשמות חזונה – אחו היאוש בבני הקהילה (וראה ר' זכריה אלצהרי – 'איגרות ורשמי ביקור').

נראה כי מכל תכניותיו הגדולות של דק יוסף לפיתוח התעשייה בטבריה כמעט שלא יצא דבר. הידיעות המועטות מאותה תקופה מאשרות רק, כי חלק מיושבי טבריה היהודים עסק בחקלאות, בעיקר באריסות קרקעות חקלאיות, בעוד שרק למעטים היו נחלות משלהם. מתשובה של המב"ט בשנת השכ"ז (1567) לערך, מתברר כי אחד מיהודי טבריה שחבר אדמה חקלאית לעשר שנים, הסתפק בזאת שקיבל חלקו ביבול, תמורת החכרת הקרקע לפלאחים שהיו מעבדי אותה קרקע מקדמת דנא. ואילו הוא עצמו – או שישב בטל או שלמד בביהמ"ד, ולכלל חקלאי ממש לא הגיע (שו"ת ח"ב, סי' ס"ד). מאידך פסק המב"ט כי קהילת טבריה היא קהילה לכל דבר, ובגט יש לרשום: "מתא טבריה שבעמק דיתבא על כף ים גינוסר" (שם ח"א, סי' רט"ו).

וזמן קצר לאחר מותה של דונה גראסיה (1569) הפסיק דק יוסף נשיא את ההקצבות הכספיות ליושב היהודי בטבריה, ופרנסי הקהילה המודאגים משגרים שלוחים לקהילות תורכיה, איטליה, מצרים, בבל ותימן, כדי לאסוף תרומות ולקיים את הישוב (ר' זכריה אלצהרי, שם). מכל השליחים ידוע לנו על ר' אברהם ב"ר יצחק אשכנזי, אשר יצא כנראה בשנת השל"ט (1579) – היא שנת פטירתו של דק יוסף נשיא – לתימן, ובבואו לשם קידמוהו יהודי תימן בסבר פנים יפות, מה עוד שהביא עמו ספרים עבריים אשר מכרם שם במחיר הקרן (שם).

בחורף השל"א מתגורר בטבריה, שבועות מספר, האר"י. ר' יצחק לוריא אשכנזי עם תלמידו ר' חיים ויטל, והיה נוהג להתפלל בבית כנסת עתיק שעל שפת הים (וראה 'אתרים'). ואין זה מפליא כי האר"י, שהיה אז כבן שלושים ושש, בחר לעבור לזמן מה מצפת לטבריה, שהרי מעריציו האמינו שנשמת משיח בן יוסף בקרבו, והוא עצמו חש שעליו להיות מוכן לקריאה ראשונה שתתגלה בו בטבריה, כי "משם עתידין (ישראל) ליגאל".

✽

עם מות השולטאן סלים השני (1574) ועליית בנו מוראד השלישי לכס השלטון הורע מצב יהודי טבריה. מוראד גילה יחס עוין ל'דוכס נקסוס' שישב בקושטא, ויחסו ליהודים שברחבי ממלכתו לא היה טוב ממנו. הפלחים תושבי הארץ קיבלו מיחס זה עידוד והחלו לשדוד את יהודי טבריה, משהם מתנפלים מפעם לפעם על עוברי אורח יהודים ומכים אותם נפש. בשנת השל"ח (1578) החזה ר' דוד מסעוד מטבריה, שהיה "פֶּטָאָר" (רוכל) בטבריה ובמֶעוֹק שליידה מזה כמה שנים, ע"י פֶּלֶח מקומי שאמר לו: "דוד, לא תבוא פה (למען) להיות פטאר, כי הזמן אינו טוב, שלא יש שתי שנים שהרגו יהודי מצרי בעבור מלבוש אחד שהיה עליו וכר, וכ"ש (וכל שכן) אתה (שסחורות בידך) יהרגוך" (שו"ת המב"ט ח"ג, סי' ר"כ). – אותו יהודי יוצא מצרים היה המלמד בכפר חנניה הסמוך, שנרצח בעבור שוד בשנת השל"ו (1576). משגבר אי השקט החלו בעלי האמצעים עוזבים את טבריה ועולים לצפת, כפי שמציין המב"ט: "טבריה... יש לה פחד מזמן

מהערלים ורוב אנשי העיר מהעשירים ברחו להם לעיר קרובה... וקצתם נשארו בטבריה והניחו שם קצת מטלטלי בית והולכים שמה ברוב הימים לראות בתייהם ושדותיהם אשר להם שם, וכולם (כל אלה שברחו) יש להם שם בתים וגנות ופרדסים" (שם, סי' ע"ח). בטבריה נשארו איפוא רק האביונים והעניים, ולאחר שחדלו התמיכות מדון יוסף ואף השלוחים לא הצליחו ביותר בשליחותם, החלה העזיבה. משהגיעו הפליטים לצפת דרשו מהם יושבי צפת "מסים וארנוות וכל מיני עולות המלך יר"ה (ירום הודו), לבד מן הכֶּרְגִי (הוא מס הפטור משירות בצבא התורכי)... ואנשי טבריה טוענים שלא באו (לצפת) ברצונם, אלא שברחו מחמת המֶצִיק וכר, וגם בטבריה הם מוכרחים לפרוע כפי נימוס הדין (את מסייהם) כיון שיש להם בתים שם... (שם, ח"ג, סי' ר"כ) – משמע, שהשאירו את רכושם בטבריה בתקווה כי מצב הבטחון ישתפר ויוכלו לחזור, וראו איפוא עצמם פטורים מתשלום כפול של מיסים.

הישוב הדל בטבריה מוסיף אמנם להתקיים אך בצל פחד משודדים, שהיו פוקדים את המקום מפעם לפעם ועושים ביושבי המקום ככל העולה על רוחם. בשנת השמ"ה (1585) נענה השולטאן מוראד השלישי לבקשת האנוס אלווארו מנדס – יליד פורטוגל שהיו לו מהלכים בחצרות המלכים באירופה ונשא חן מלפני השולטאן, ואף המיר שמו בקושטא לשלמה אֶבְנֵי יַעֲשִׁי – ומחכיר לו את טבריה ובנותיה, כשם שקיבלה בשעתה דונה גראסיה. שלמה שולח לטבריה את בנו יעקב, אשר "בנה מעונות רבים וארמון יפה", אולם הישוב עצמו לא גדל. יתכן כי יש לזקוף זאת לר' יעקב בן שלמה, שאביו כתב עליו: "... בני הוא בארץ הקודש ומתעקש בטפשותו. בפחוזו ביזבו הרבה כסף ולא העלה מאומה, מאחר שאינו מבין בטיב אנשי המקום (קרי: הערבים). הוא אדם בעל אופי טוב, הוא מבקש זמנו במילדאר (בלימוד תורה) ומשיג יותר בשטח הנפש מאשר בענייני העולם הזה"...

(ברסלבי, 'לחקר ארצנו', 214).

משוראה כך שלמה אבן יעיש, יתכן שהוא המדַרְבֵּן מספר יהודים בקושטא להקים אגודה, אשר חבריה מתחייבים בשבועה לקיים את "שיבת טבריה, וסידרו ביניהם הסכמות (החלטות) באופן הנהגתם, ונכתבו בספר, ובכלל הסכמותיהם הסכמה אחת: שכל מי שהוא חתום בהסכמה הזאת לא יוכל לפרוק עול המצווה הזאת מעליו, כל עוד יש בו כוח לשָׁרֵת, לשום סיבה ועילה, ולא יוכל לצאת מן החבורה... " (שו"ת 'מים עמוקים' לר' אליהו ך' חיים). ברם, למרות השבועה אין אנו שומעים עוד על האגודה, ופֶּקֶק אֵם גַּם אֶסְפוּ חֲבֵרֵיהָ כִּסְפִים לְקִיּוֹם "שיבת טבריה".

בשנת הש"ס (1600) דורשים חו"ר ירושלים להגדיל חלקם בחלוקה שבין "ארבע הארצות" מ"ז ל-10 חלקים. עד לאותה שנה היו הכספים מחולקים כך: ירושלים – 7 חלקים; צפת (שהיתה אז בפריחתה) – 10; חברון – 3; טבריה – 4. טענת חו"ר ירושלים היתה כי "מה (אשמה ירושלים אם) בעוונות טבריה היא חריבה זה כמה שנים?". אם נצרף לטענה זו את עדות הנוסע האנגלי ג'והן סאנדרסן (1601) שאינו מזכיר ישוב יהודי בטבריה, וכן את פטירתו של שלמה אבן יעיש, פטרונם של יהודי טבריה המעטים (1603), ניתן לומר כי בסוף המאה ה"ט ובתחילת ה"י לסה"נ

טבריה וחומותיה בשנת 1681 – תחריט צבעוני בספרו של הצייר ההולנדי קורנליוס דה ברוין. A – כנסיות "סנט פטר"; B – שפך הירדן לכינרת; C – הרי הגולן. (המחיאן הימי חיפה)

השודדים – פסקו עם הוצאתו להורג בדמשק בשנת השצ"ד (1634), כאשר "השער העליון" שבקושטא ראה את השפעתו הרבה של האמיר על יושבי הגליל שלא בעץ טובה. בבת אחת נחשף הישוב הדל שבטבריה לחסדי השודדים, ואין פלא איפוא שכל אלה שיכלו למלט עצמם לצפת, קמו ועזבו את טבריה. בשנת השצ"ח (1638) כותבים רבני צפת איגרת חריפה לאפיטרופסי הקרן שהקים יצחק פרינסיפאל בוויניציאה, ובה הם מתריעים על כך שהכספים אשר היו נשלחים בקביעות לבני טבריה פסקו, ואם כי היו אלה כספים מועטים, בכל זאת קיימו את תלמידי החכמים הטבריינים בעוני ובלחץ. כ"כ הם טוענים, כי הם, אנשי צפת, הולכים תמיד לטבריה ומשגיחים על קברי הקדושים שם, ולפיכך מתבקשים אפיטרופסי הקרן שלא להפסיק מתמיכתם – שהיתה נשלחת למעשה לקהילת צפת. ברם, נראה שלאחר הכל לא כל יושבי טבריה עזבו ומועטים עוד נותרו בעיר, על אף הפחד המתמיד משודדים ומרוצחים, חאת – משום שביכרו להישאר במקומם ולא להיות פליטים בצפת...

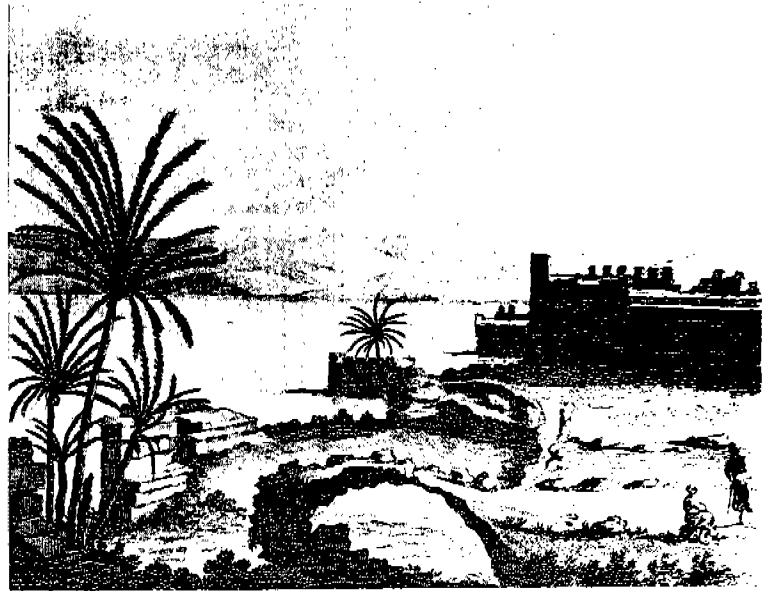
בפגס "קופת ארץ הקדושה" שבאמשטרדם אנו מוצאים – החל משנת 1644 ועד 1661 לסה"נ – שכל שנה היתה טבריה מקבלת חלקה. הסכומים היו אמנם קטנים, יחסית – בין 20 ל-60 פזוס בשנה – עד שבשנת התכ"ב (1662) אנו קוראים במפורש, כי לא הופרשו כספים לטבריה "מפני שלא גר שם שום יהודי". וכותב ר' יהוסף שווארץ: "בשנת 5420 (ה'ת"כ–1660) נחרבה (טבריה) ונהרסו חומותיה" (מעשה הארץ' דף ק). ואילו הכומר הפרנציסקאני י'אקז גיך כותב בש' 1688: "לפני זמן לא רב היה שם (בטבריה) המק יהודים, וגם אחד מבתי הכנסת החשובים שלהם. הם גורשו (?) מן העיר לאחר שבנו את חומותיה (מ' איש-שלום, שם, 363).

בשנת הת"מ (1680) לערך קובע ר' משה גלאנטי בתקנתו, כי טבריה אינה מקבלת מן החלוקה הכללית ולא כלום מאחר

לא התגוררו יהודי טבריה בעירם, אלא בצפת, ושם חיו בעוני ובחוסר כל עד שחזרו אליה. יש להניח כי הם חזרו בשנת הש"פ (1620) לערך, מאחר שבפגס "קופת ארץ הקדושה" שבאמשטרדם נרשם כי בשנת השפ"א קיבלה טבריה 50 פלורנינים מהחלוקה הכללית, וכן בש' השפ"ג. וכאשר קובע ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ, חשל"ה, את מושבו בטבריה (השפ"ו–1526), הריהו מצטרף לקהילה קטנה של מספר משפחות שישבה במקום.

בשנת הש"ץ (1630) לערך, מקדיש הגביר הוויניציאני יצחק פרינסיפאל עיזבון לקרן, שמפירותיה תיהנה "ישיבת טבריה", והכוונה לישוב היהודי שם. כאמור, מנתה או הקהילה מספר מועט של משפחות, כפי שמציין (1631) גם הכומר הפרנציסקאני אבגניוס רוג'ה, המבקר במקום, חת תיאורו: "חורבותיה והמספר הגדול של העמודים הנראים מפחרים פה ושם מעידים, כי היתה זו עיר בניה להפליא, והיא נהפכה למגרש מוקף חומה בת חמש-מאות עד שש-מאות צעדים מסביב (אורך חומת אבן ארדייט הגיע ל-1500 אמה). ובחומה שני שערים, אחד במערב והוא סתום (השער היפה שהיה נסגר כנראה בגלל השודדים שהיו באים דרכו) והשני בדרום, והוא פתוח (משמע, שפתחו שער נוסף בחומה)... בין החומות הללו חיות רק כעשרים וחמש משפחות של מאורים המתגוררים בחורבות ובסוכות. כן יש כאן גם עשר עד שתיים-עשרה משפחות של יהודים מהעדה הפורטוגזית, אשר באו שמה כדי לחיות ולמות בשמירת התורה. כבית כנסת משמש להם מחסן (ואולי נתכוון לבנין דל, מעץ ביקתה) שעל שפת הכינרת, ובשבת יושב שם רב אחד מצפת, הבא להורותם ולערוך את מנהגי הטקס (של התפילה) שלהם... " (מ' איש-שלום, 'מסעי נוצרים לא', 322).

המשטר והסדר ששרר בגליל תחת שלטונו של האמיר הדרחי פאחר א-דין – שקיבל את הגליל בחכירה עוד בש' 1595 מידוי השולטאן מוראד, ואשר חסם את הדרכים בפני הבידואים

שרידי העיר החומות בשנת 1681 – תחריט צבעוני של הצייר ההולנדי קורנליוס דה ברוך (המחיאן הימי חיפה)

לקבוע בדיוק מתי פסק הישוב היהודי בטבריה. ר' יעקב בירב קובע את שנת הת"ל (1670), כפי שהוא מציין בספרו 'זמרת הארץ' (וראה להלן); הנוסע ההולנדי דה-ברון, המבקר בטבריה בש' 1681 כותב: "וכעת לא נשאר אף אחד" מהיהודים, ואילו הנוסע הנוצרי דה-טבנו מציין את שנת 1642 לסה"נ. נראה איפוא, שמאז תלייתו של האמיר הדרוזי פאח'ר א-דין (1634) החלה העויבה שלא פסקה עד שנת הת"ל (1670) לערך, משנפטר ר' חיים ב"ר יעקב אבואלעפיה הזקן בטבריה, שהיה מן האחרונים שנותרו במקום ולא רצה לעזבו, ואולי עי"ס תאריך זה קבע ר' יעקב בירב (לפי שנת הת"ק – היא שנת חידוש הישוב בטבריה) כי "זה לה (לטבריה) שבעים שנה היותה חריבה ושוממה, מבלי בניה היא יושבת, מאן בה בית כנסת ולא בית המדרש, ואין דרים ישראל בתוכה כלל, אשר לא נשמע קדיש (בה) מיום שנחרבה" (זמרת הארץ).

חידושו של הישוב

ה' ת"ק – ה' תקמ"א ליצירה – 1740–1781 למניין או"ה

לאחר שטבריה נעזבה מיהודיה, לא נותרו בעיר החריבה אלא קומץ פלאחים עניים ורעבים, אשר נוסף לחקלאות הדלה שפיר-נסתם בקושי התקיימו גם ממתנות ידיהם של הבאים להתרחץ במעיינות החמים, מפעם לפעם, וכן ממתת יהודי צפת, שהיו משלשים לידיהם בעבור "שמירת" המצבות הקדושות שבמקום. צמרת השלטון העותומני במחצית המאה הי"ז למניין או"ה היתה משובצת בשולטאנים חסרי-כשרון ומוכי שוחד, פחווה יודפיר בצעוויזרים רפיידיים, אשר כולם יחד יצרו רקע מתאים לעלייתו של הבידואי ממדבריות ערב, הצעיר ד'אהיר אל-עומר.

ברבע השני של המאה הי"ח, לאחר שד'אהיר משתלט על הגליל ו"כל הדרכים שהיו מטוכנים מאז ומקדם, שלא אפשר היה ללכת בהם כי אם על-ידי חבורות חמישים פרשים מוויינים, מפחד האורבים והליסטים... (היו) הולכים ובאים (עתה האנשים) וכספם צורורות בשמלותם ואין מכלים דבר... " (זמרת הארץ) לר' יעקב בירב). בש' התצ"ז (1737) מבצר ד'אהיר את טבריה בחומות חזקות, ולאחר מכן הוא מחליט ליישב בעירו יהודים ונוצרים שיהיו לו בני-ברית נאמנים במאבקו נגד פחת דמשק. לפיכך שולח ד'אהיר אל ר' חיים אבואלעפיה המכהן באזמיר כרב ראשי ומציע לפניו: "קום, עלה רש את הארץ טבריה שהיתה ארץ אבותיך!" (שם), שהרי סבו כיהן בטבריה כרב בטרם חרב הישוב שם. ר"ח נענה להזמנה ובחודש סיון הת"ק (1740) הוא יוצא מאזמיר עם שלושת בניו, שני חתניו ועשרה מתלמידיו הנאמנים ומשפחותיהם, בדרכו לטבריה. "ובבוא הרב ז"ל לטבריה, עשה לו השיח' כבוד גדול והלבישו לבוש יקר הערך כלבוש מלכות, וכל אשר שאל ממנו הרב לא חסר דבר" (שם). לפי ר"מ ירושלמי קדם לעלייתו של ר"ח אבואלעפיה מו"מ בין ד'אהיר לבין רבה של צפת, ר' משה מלך, אשר יעץ לשיח' לכתוב לפקידיו א"י בקושטא ולבקשם לשלוח לו מתיישבים לטבריה. פקידיו א"י בקושטא הדפיסו את פנייתו והבטחותיו

שהיא שוממה. ומשאלה ותשובה לחו"ר ירושלים משנת התמ"ח (1688) מסתבר, כי הטבריינים שהתגוררו בצפת עמדו על שלהם להמשיך ולקבל חלקם מכספי החלוקה: "... ובהמשך הימים... נחרבה ישיבת טבריא וחזרו יושבי טבריא וס"ת (וספרי תורה) עמהם לצפת ת"ו וע"ד (תיבנה ותיכונן, ועל דבר) הקדשים שבח"ל (שבחוץ לארץ – והכוונה לקרנות המוקדשות לטבריה וליושיבה) שפעשאום לשם טבריא, כשהיו הולכים שלוחי צפת ת"ו לעב"י (לערי בני ישראל) טורקיא, היו נותנים לצפת גם חלק טבריא. אמנם יש מדינות בערי פראנקייה (אירופה) שיש להם (ה)קדשים לשם טבריא, ובפרט העיר המהוללה ויניציאה יע"א (יכוונה עליה, אמן – היא קרן פרינסיפאל), וגזברי הקדש טבריא אשר שם גובים פירות (ה)הקדשים וקובצים על ידם הפירות זה כמה שנים ואינם רוצים לתתם לצפת ת"ו, באמרם: היום או למחר תיבנה ותכונן עיר טבריא ויתנו (ה)הקדשים לאנשים שידורו בטבריא. ואנשי צפת... טוענים ואומרים, דהקדש טבריא שייך להם, שאם אין צפת אין טבריא...". על שאלה זו פוסקים חו"ר ירושלים: "... עתה שנחרבה טבריא, אנשי צפת הקרובים לטבריא הם הולכים עם עולי רגלים להשתטח על קברות הצדיקים (משמע, שהיו יורדים כמה פעמים בשנה, בשיירות גדולות, להשתטח על קברות הקדושים הטמונים בטבריה)... והם משמשים לטבריה כאילו הם דרים בתוכה" (שו"ת זרע אנשים' לחיד"א, סי' ל"ז). אין זאת כי נטל קיומם של הפליטים, וכן שמירת המצבות המקודשות שבטבריה, נפל כולו על שכם הקהילה בצפת, כפי שמאשר זאת ר' יוסף הנזיר מחברון בש' הת"ן (1690): "כיון שבעו"ה (שבעונותינו הרבים) נחרבה טבריא, זה כמה ימים ושנים שלא עבר בה איש ולא ישב אדם יהודי (בה), וודאי שהם (חו"ר ירושלים) מוכרחים לשנות הישיבה למקום אחר, ואין להתעקש ולומר שיש להם להמתין אולי יש תקווה שתשוב (טבריה) ותיבנה עוד כבראשונה, ואז תחזור הישיבה לאיתנה... " (שו"ת מט"ה יוסף'). גם ר' משה חיות מחו"ר ירושלים שנתקבל לרב בצפת, פוסק בתשובתו מ' הת"ע (1710) לערך, בדבר, כי כל ההקדשים שהוקדשו בזמנם מקרן פרינסיפאל לטבריה, חייבים להגיע לידי קהילת צפת (מובא ב'ברכת הארץ' סי' שט"ו).

מכל העדויות שהובאו לעיל וכן מאחרות, כמעט שאין בידינו

בכ"ג באדר ב', התק"ב (1742) מגיעים לטבריה ר' חיים ו' עטר – בעל 'אור החיים' וגדול המקובלים ממרוקו – ותלמידו ר' אברהם ישמעאל חי סגנ'ניטי. שניהם מתאכסנים תשעה ימים בבית ר' חיים, כאשר הוא עושה כל שביכולתו לשכנעם לקבוע את ישיבת "כנסת ישראל" – שר"ח ו' עטר עמד בראשה ושמתה כשלושים גפש והיתה בדרכה לירושלים – בטבריה. הוא אף מריץ 3 איגרות לוועד הישיבה שבאיטליה, ומסביר מדוע עדיפה טבריה על ירושלים – הן בגלל הבטחון והן בגלל רמת החיים הזולה – להשתכנותה הקבועה של הישיבה. ועל כל זאת – הוא מציע לר"ח ו' עטר שיהיה ממשיך דרכו בראש הישוב בטבריה, מאחר שהוא עצמו זקן וימיו ספורים... אולם כל ההפצרות ונסיונות השכנוע לא הצליחו, כפי שכותב ר' חי סגנ'ניטי באיגרתו: "חשבנו לעבור לטבריה, ומפני שאין שם מקום בנוי לישב וטעמים אחרים מספיקים, ולכן חשבנו לישב פה בעכו" ישיבה זמנית עד שנעבור לירושלים. ואילו ר"ח ו' עטר, שמטרתו היתה ירושלים, מבקש מאנשי הוועד שבאיטליה כי יכתבו שני מכתבים ושלחום לידו: באחד – יודו לר"ח אבואלעפיה על הצעתו, אך מאחר שהחלטתה היא להקים את הישיבה בירושלים, אין הם יכולים, לצערם, לקבלה; ובשני – יקבלו את ההצעה בתודה והישיבה תישאר בטבריה, זאת – רק אם לא תוכל הישיבה לקבוע מושבה בירושלים מאיזו סיבה שהיא. חודשים מספר לאחר שיישבת "כנסת ישראל" השתקעה בירושלים, שולח ר"ח ו' עטר לר"ח אבואלעפיה את המכתב הראשון... (וראה 'איגרות').

בשנת התק"ב (1742) פונים חו"ר צפת אל ר"ח אבואלעפיה בבקשה לכהן גם כרבה של קהילתם. למרות היותו אז כבן 82 שנה ועמוס בהנהגת הישוב המתפתח ובבנין העיר, נענה להם ר"ח, וכהונה משותפת זו, לקהילות טבריה וצפת, נמשכת גם לאחר מותו של ר' חיים במשך שלשים שנה, עד לשנת התקל"ב (1772), כאשר רבני טבריה מכהנים בכהונת רב ראשי של שתי הקהילות.

התמעטות מספר יהודי צפת הביאה לפורענות, כמסתבר מסיפורו של ר"מ ירושלמי: "משמגיע זמן לפרוע מס לשר צפת, אמר הפקדן (אשר על הקהילה) שאין ביכולתו לפרוע את המס במילואו, כי רבים ברחו לטבריה...". מושל צפת אסר את הפרנס, וזה הציע לו שיכתוב ל"שר של טבריה" כי יחזיר את היהודים שהשתקעו בטבריה. על כך השיבו ד'אהיר, "שלא זו בלבד שקיבל את היהודים ברצון, אלא אף אם כולם ירצו לברוח ממנו (מעירו של שר צפת) יקח את כולם". אז איים מושל צפת כי אם לא יחזיר את יהודי צפת לעירם, יחא עליו להיכנס למלחמה, וכתשובה לכך עולה ד'אהיר עם האינטיש'רים שלו וכובש את צפת, ואילו מושלה ברח אל פחת דמשק ודרש את עזרתו. אז "לקח הפחה אלף יניטשרים ויצא לצור על העיר...". טבריה (ידי משה' לר' משה ירושלמי).

מכאן ואילך החלה המלחמה הגדולה של פחת דמשק סלימאן בטבריה. תחילה דאג הפחה לקבל מאת השולטאן אישור למלחמתו זו, ולאחר מכן יצא מדמשק עם צבאו הגדול. ביום ט' באלול, התק"ב (1742) הגיע סלימאן "על הר אחד, לא הרחק מן העיר, הוא ההר שבו קבור ר' עקיבא עם כ"ד אלף תלמידיו" (שם), וצר על

של ד'אהיר והפיצוה בקהילות תורכיה. משקיבל ר"ח אבואלעפיה את דבר ד'אהיר קם ועלה עם תלמידיו לטבריה, כשבכיסו גם המלצה מאת הוויזיר הגדול, שבה נאמר כי "החכם מאין כמוהו יבוא אליו, ולא נמצא כמוהו בכל ארץ תונ'קמא, כי גם הישמעאלים והערבים נוהגים כבוד בחכם, בידעם שהוא גדול הדור והם יראים ומכבדים אותו בכבוד גדול...". (וראה 'איגרות ורשמי ביקור').

לאחר שר"ח אבואלעפיה והגלויות אליו התיישבו בעיר, עמד ד'אהיר בהבטחותיו "ובמשך שתי שנים (היינו, עד התק"ב-1742) בנה בתים וחצרות ליהודים, ובנה בית הכנסת נאה ומפואר מאין כמוהו בכל ארץ ישראל, ובנה בית מרחץ נאה (ובו 18 חדר) וחצרות ליום השוק ובית הַבֵּד לשמן שומשומין והתחיל לעשות מסילות (דרכים) בארץ. וגם ציווה לנטוע שדות וכרמים (שחלקם היו של יהודים), ובכל יום יום אהבת השרים (המושלים) עם הרב (הולכת) הלך וגדל, וכל אנשי טבריה דשנים ורעננים, שמחים אֵלֵי גֵיל, כי הארץ שקטה מפחד רעה ואין מחריד" ('זמרת הארץ'). שטח הרובע היהודי החדש שהוקם לחוף הכינרת הגיע ל-10 דונם, לערך (אורכו כ-200 מ' ורוחבו כ-50 מ') ונקרא "רחוב היהודים", ונראה שהרובע אף הוקף משלושה עבריו בחומה חזקה, להבדילו משאר בנייני העיר. ר"ח אבואלעפיה גמל על כל פועלו של ד'אהיר ושלם לו ביד רחבה, כאשר הממונה מטעם השיח' היה הכומר המלפ' יוסף אל-סלאל, שכיהן בתפקיד אשר על המיסים בטבריה במשך כעשר שנים. שמע התחדשות הישוב היהודי הגיע ליהודי "ארבע הארצות", ורבים מיושבי צפת עקרו ועברו לטבריה, כי "הטעם האמיתי לבריתם מצפת, הוא שצפת עיר פרוות (היינו, ללא חומה) והדירות גרועות, ובליילה באים הערבים ושוודדים, ואילו טבריה מוקפת חומה ואין שם פחד מפני גנבים" (ר"מ ירושלמי וראה 'איגרות'). ומשהגיעו הידיעות על הישוב החדש לקהילות ישראל בגולה, ארזו לא מעטים את מטלטליהם ועלו אליה, ואחרים הרימו תרומותיהם לבניינה. הגבירים דוד זונאנו ויצחק דיי-מאיו מקושטא תרמו תרומות גדולות לבנין ביהכ"נ ובתי המגורים, ואף קיבלו ע"ע לדאוג לצרכי הקהילה החדשה בקביעות. פקיד א"י בקושטא החלו שולחים מטעמים שד"רים למען קהילת טבריה, וכבר בשנת הת"ק יוצא מטעמם ר' יהושע מאיר, תלמידו של ר"ח אבואלעפיה, ושנה לאחריו – ר' יהודה ליב אשכנזי.

אולם ר"ח אינו מסתפק באלה, והוא שולח מטעמו ובשמו בשנת התק"א (1741) שני שד"רים, את ר' אברהם אֶלְחֵדִי, שעלה עמו מאזמיר, ואת ר' חיים וִינְטוֹרָה חתנו, כשבפיהם בשורת תחייתה של טבריה. ר"ח וינטורה יסד בקהילות איטליה קופות מיוחדות למען קהילת טבריה ואף קבע ימים מיוחדים לנדיבות ולנדירים לשמה. משהגיע לאמשטרדאם משתכנעים אמרכלי "קופת ארץ הקדושה" כי הגיעה העת לחדש הקצבותיהם לקהילת טבריה, וביום כ"ו באב התק"ב (1742) הם רושמים בפנקס הקופה, כי מצתה תקבל חלקה גם קהילת טבריה, לאחר 80 שנה שלא קיבלה אף פרוטה "מפני שלא גר שם שום יהודי", והם גותנים לר"ח וינטורה 250 פיוס "כדי לבנות בית וועד הקהילה", ולו עצמו, להוצאותיו, 120 פלורנינים.

טבריה 85 יום, שהיו רצופים הפגזות כבדות שכמותן לא היו עד אז בארץ. לרשות ד'אהיר עמדו 600 חייליו ועוד 400 מבני העיר, ועל אף הפגזות התותחים לא נגרם לעיר נזק ואיש מיושביה לא נפגע. גם הרעב לא הצליח להכניע את טבריה, וכל תכסיסי סלימאן – גם לאחר שנפלו מחייליו כאלף איש בנסיגות ההסתערות – לא ערערו את רוח מגיני העיר, עד שהגיע צו השולטאן לפתח להפסיק המצור ולצאת בראש עולי הרגל למקד. ביום ד' בכסלו, התק"ג (דצמבר 1742) עזב צבאו של סלימאן את המקום והעיר טבריה צוהלת ושמחה (וראה פרשת המצור וה'נס הראשון' – 'זמרת הארץ').

משחזר סלימאן פחה ממכה הריחו מבקש להחזיר לעצמו את כבודו שנפגע במפתו בטבריה, ואילו "השער העליון" שולח לו בדרך הים, לעכו, נשק כבד למלחמה. ומשמגיע לידו ר"ח אבואלעפיה אזהרתם של סניור חיים פרחי וסניור יוסף לואטאטו – שהיו מבאי חצרו של הפחה ואף הזהירוהו במכתבם הקודם (מכ"ב באב, התק"ב-1742) לכוונותיו של סלימאן – כי הפחה מתכוון הפעם למלחמה כבדה על טבריה, אוזח הפחד את היהודים ורבים בורחים, כאשר רק בודדים נשארים עם הרב הישש שהחליט להישאר בטבריה באמרו, כי בא לכאן ע"מ לבנות את טבריה ואין בדעתו לנוס ממנה... בחודש אב יוצא צבאו הגדול של סלימאן לעבר טבריה ומגיע לכפר לוביה הסמוך. שם תוקף את הפחה חולי-מעיים קשה שממנו הוא מת כעבור יומיים (י"ז כאלול, התק"ג-27 באוגוסט, 1743), ובאותו יום מרים המחנה אוהליו ויחזר לדמשק (וראה "נס השני" לר"י בירב).

לאחר שנודע דבר הנס הראשון מקבלת קהילת טבריה מ"קופת ארץ הקדושה" שבאמסטרדם 776,5 פיסוס – סכום עצום בימים ההם, ושני גבירים מאיטליה, ר' הלל פאדוה מוויניציאה ור' שלמה רקח מפדובה, מייסדים בכספם – בהשפעת פקידי א"י בקושטא – ישיבה בטבריה בשם "משמיע ישועה". שנתיים לאחר מכן מממנים שניהם גם את הדפסת ספרו של ר' יעקב בירב 'זמרת הארץ', שהיה בבחינת "אורים ותומים" לשד"רי טבריה במשך שנים רבות, משהיו באים לקהילות ישראל ומספרים על הגדולות והנצורות מעיה"ק טבריא טוב"ב.

בחורף התק"ד (1743) שולח ר' חיים את בנו ר' יצחק כשד"ר לארם-צובא. אותה שנה מקבלת הקהילה מקופת אמסטרדם את כל הכספים שנאספו בקופה בשנה ההיא – מבלי לשיר פרוטה לשאר שלוש הארצות – בסך כולל של אלפיים פיסוס. אין זאת כי שמע "הנס השני" רומם ואף הרחיב את לב אמרפלי "קופת ארץ הקדושה", כשם ש"הנס הראשון" השפיע על הגבירים מאיטליה לייסוד הישיבה. בחודש שבט חש כנראה ר' חיים אביר אלעפיה, בן ה"84, שימיו ספורים, והוא משגר איגרות למספר קהילות בגולה, ובהן מודיע כי השלים את בניינה של טבריה לתורה, וכי יסד בעיר בית כנסת, בימ"ד ותלמוד תורה. כ"כ הפעיל מחדש את "הקופה הקדושה של התנא ר' מאיר בעל הנס זיע"א, אשר... כל ימי משך היותה חריבה היתה עוזבה ונטושה ואין משים לב עליה, כממון שאין לו תובעים... (וראה 'איגרות'). בחג הפורים הוא מוזעק מסוריה את בנו יצחק, שראה בו ממשיך דרכו, וביום ו' בחודש ניסן, התק"ד (1744), נפטר ר"ח נגטמן

בביה"ע החדש שמדרום לעיר, והוא כבן 84 שנים במותו (ועל חייו ואישיותו ראה 'אישים').

שלושים יום לאחר מותו של ר' חיים אבואלעפיה ממציג חו"ר הקהילה את בנו ר' יצחק למנהיגם הרוחני והמעשי, וכבר בחודש אייר אותה שנה כותב ר' יצחק למנהיגי הקהילות באיטליה על מות אביו, משהוא מבקשם להמשיך בתמיכותיהם בישוב הגדל מיום ליום. ההוצאות הרבות לבנייה; המס השנתי למושל הערבי; התשלום החד-פעמי בעבור כל מתיישב חדש שעל הקהילה היה לשלמו החל מהשנה הרביעית; ועל הכל – צורכי הקיום של בני הקהילה; כל אלה הביאו לגרעון מצטבר, עד שחו"ר הקהילה גאלצים ללוות כספים. בש' התק"ח (1748) הם משגרים את ר' מסעוד בונאן כשד"ר לקאנרינדא שבאיטליה, כשבאיגרת השד"רות שלו הם כותבים, בין השאר, על "צרת החובות שאנו ממושכנים בעד עשרת אלפים אגרות... ואין לנו על מי להישען... ועינינו תלויות לחסדי אחינו בני ישראל רחמנים בגי רחמנים, כי מימיהם אנו שותים... (וראה תצלום איגרת השד"רות).

בשנת 1745 מעתיק ד'אהיר מושבו לעכו, וכמושל טבריה הוא ממנה את בנו בכורו צ'ולייגי, שהיה איש נוח ומצניע לכת. ברם, מצוקת הקהילה גדלה ופרנסיה שולחים בשנת התק"ח (1748) – בעוד ר' מסעוד בונאן סובב באירופה – את ר' יונה אשכנזי, עם עהרו ר' דוד ב"ר יוסף מלמד, כשד"ר לצפת אפריקה. (ר' יונה נפטר בדרך וחו"ר טבריה מילאו את ידי עהרו ר' דוד מלמד להמשיך בשד"רות). אולם ר' דוד נתקל במספר קהילות המסרבות לתת לידיהם את כספי "קופת רמב"ה" מאחר שטבריה תרבה (כפי הנראה היה מקור השמועה בעזיבתו של ד'אהיר את טבריה). חו"ר הקהילה מיהרו איפוא לשגר איגרות כדי להזים את השמורעות, ובין השאר הם כותבים: "... העיר הזאת (טבריה) חדשה בארץ לפי מיעוט השנים (ו) החוקקנו להוסיף דיורין (דירות) לתופשי התורה... יספך פי דוברי שקר... מוצאי דיבת הארץ, כי חס ושלום נחרבה (העיר) וינוסו ישראל איש לאהליו חוצה, זאת תהיה לעדה כי... דברים אשר קדו מלבם... דברי שקר המה (א' יערי, 'שלוחי א"י', 509).

אין בידינו מה היה מספר תושבי העיר היהודים באותה תקופה, אולם מדברי החוקר פרידריך הסלקוויט השווידי (1751) מתברר, כי מחצית האוכלוסיה היתה ערבית והמחצית השנייה – יהודית, כאשר השליש הם הערבים ואילו היהודים הם משלמי המיסים. אותה שנה מקציבה "קופת ארץ הקדושה" 2.903:20 פלוריינים לקהילת טבריה (1.152:20) בהקצבה הרגילה ועוד 1751 "כמניין אותה שנה". לפי שיעור ההקצבה הגדולה יחסית, יש להניח כי גידולו של הישוב הוא שהגיע את אמרפלי אמסטרדם להקציב סכומים גדולים. אותו זמן החלו בניו של ד'אהיר להתמרד באביהם, משהם מבקשים לקבל נתחים משלטונו בגליל. בשנת התק"ד (1754) הגיעו הבנים וצבאותיהם לטבריה ודרשו מיושביה לפרנס את חייליהם. השיח' הזקן עלה מיד וצר על העיר כחודש ימים, עד שכלה בעיר המזון ומחירי המצרכים האמירו ללא תקדים. הקהילה גאלצה ללוות אלפיים גרוש כדי לקיים עצמה וכן לספק מזון לחיילים, זאת נוסף לחובות הקודמים. משכנעו הבנים לד'אהיר

בביתו של ר' עקיבא קהל שמו היה נפלה מנוצת שלחן לרדנש אשר בארץ הדגה ועל גבסא הדיח הקדוש ז"ל
 לטעון ישמעו וימים רבים עמד בדבור בשם נפיו הקדוש לטעון ארצו כבר עמדה כבנתר חרץ
 ז"ל מלכוד ולפסוקי שם חסד היום מלכוד ודכסו רבב הנוצות נשאל למה נקרא
 נ"ב חסד היום הקדוש ז"ל שכן נפלה לנחל כאשר חסדו נקרא ונשאל

[illegible][illegible][illegible]

אֵיגֶרֶת הַשֵּׁד "רוֹת ל'ר" מַסְעוֹד בּוֹנֵאן שִׁצָא בְּשִׁלְיָחוֹת רַבֵּנֵי טְבֵרִיָּה בִּשְׁ הַתַּק"ח (1748) לַסְאֲנִרִידָה. תַּחֲתוּמִּים: ר"ר יִצְחָק בֵּר"ח אַבּוּלְעֶפֶי, ר' יַעֲקֹב בֶּכֶר חַיִּים פִּירֵב (מַחֲבֵר מִרְתֵּי הָאָרֶץ), ר' יִשְׁכָּר אַשְׁכְּנֵזִי, ר' שְׁמִרְיָהוּ קַטְאָרִיוּאָם, ר' מֹשֶׁה פֶּרְחִי, ר' דּוֹד בִּכְמָה ר' יִצְחָק אֵיצְבָּאן וְר' מֹשֶׁה קַלּוּמִיסִי

(ה)סמוך לו', "כפי שכותב ב' התקכ"ט (1769) ר' משה ירושלמי, "היום נמצאים שם יותר ממאה וחמישים בעלי (משפחות) ... וליהודים יש סירות קטנות והם יוצאים לשאוב מים מבארה של מרים ... " (וראה 'איגרות'). משמע, שתוך כשלושים שנה, מאז עליית ר"ח אבואלעפיה לטבריה, גדל הישוב היהודי עשרת מונים: מ-15 משפחות לערך, ל-150, ומספר הנפשות הגיע איפוא בין 500 ל-600 לערך.

עם כיבוש הארץ ע"י צבאות עלי ביי באביב 1771 נכבשת גם טבריה, אולם הקהילה לא נפגעה מכיבוש זה, מה גם שכעבור שבועות מספר, ביולי אותה שנה, עזבו המצרים את כל גלילות הארץ וחזרו לארצם. באביב התקל"ג (1773) יוצא צ'ולייבי, בפקודת אבנר ד'אהיר, בראש גדוד חיילים יחד עם עלי ביי למצרים למלחמה על אבנר ד'הב וב"י במאי נהרג צ'ולייבי – מושל טבריה במשך יומים אבנר ד'הב וב"י במקומו ממנה ד'אהיר את אחיו תג' יוסוף למושל העיר, ומסתבר שאף הוא, כצ'ולייבי קודמו, מגלה יחס חיובי ליהודי טבריה. ברם, תקופת הרגיעה הייתה קצרה מאד.

המצור הוסר, וכדרכו טלח האב לבניו, ראו חו"ר הקהילה שהם בכל רע, והם משגרים את ר' שמריה קאטאריוואס כשד"ר לארצות צפון אפריקה ומספר חודשים לאחריו (התקט"ו-1755) יוצא גם ר' שמואל שלם כשד"ר לתורכיה ולארצות אירופה. בהגיעו לפירא (אייר התק"ח-1758) נוכח ר' שלם כי שד"ר ירושלים שהיה במקום לפניו רוקן את "קופת רמב"ה" המיועדת לטבריה. ומשהוא תובע מפרנסי הקהילה שם הסברים – ואלה מתחמקים ואף אינם רוצים למסור לידיו את פנקס הקהילה שבו רשומות התרומות ויעודן – מבקש ר' שלם לתבעם לדין תורה על הגזל, אולם נוכח שאין בכוחו לעשות זאת, ברם, משהוא מוצא שגם בערים אחרות באיטליה רוקנה "קופת רמב"ה" צ"י שד"רי ירושלים מתגלעת מחלוקת חריפה בין חו"ר טבריה לחו"ר ירושלים, המגיעה כמאה שנים לאח"כ לפולמוס חריף ביותר (ור' הלץ). ביום ט' בחשוון, התק"כ (30.10.1759) פוקד רעש חזק את הגליל. בטבריה נהרסו בגינים רבים וכן חלקים מחומת העיר שנבנתה מלפני כעשרים שנה, אולם נראה שלא היו אבידות בנפש. במשך כחודש ימים הורגשו הרעידות מידי יום ולילה, וביום ו' בכסלו שוב פוקד זעזוע חזק את עמק כינרת (וראה ר' יוסף סופר 'איגרות'). בש' התקכ"ד (1764) כותבים פקידי קושטא באיגרת השד"רות לר' יששכר אבואלעפיה: "... מצרות צרורות שאירעו לאחינו רבני ציה"ק טבריה טוב"ב ... ארץ רעשה ... ונחרב הבית כנסת המהולל בתשבחות ובית המדרש שבנה ר"ח אבואלעפיה) ... ונתרעעו כל החצירות והבתים כמעט נפשו ליפול מן הרעש ... עוד רעה חולה ... שערי הכנסת (ההכנסות) ננעלו וצינורי השפע נתקלקלו ... החובות (ה)קדומים שנעשו, (היו) לצורך בנק בית המדרש ובתי החצרים, (כדי) לבנות חזר-רבות ... וריבית הארץ מר כלענה" ...

לאחר הרעש פורצת מגיפה בגליל, והבצורת שנסופה מייקרת את מצרכי המזון, ואילו הריבת ה"מרה כלענה" אוכלת בכל פה. חרף כל זאת מציין ר' יוסף סופר, כי "העיר הזאת היא טובה יפה מאד ויש בה כל טוב ודגים הרבה, ממש כחינם... (והיא) מוקפה חומה ותחוקה גדול (אל-נכח מיהר צ'יליבי לתקן את הפרצים שבחומות אשר ניבעו מהרעש)... המקום של היהודים (הרובע היהודי הוא) לבד, והוא חזקת גדול (חזק מאד) ויש לה (לקהילה היהודית) תרות מקדמת דנא..." (וראה שם).

לאחר כעשרים שנות כהונה כרב ראש לקהילות טבריה צפת, פורש ר' יצחק בר"ח אבואלעפיה בשנת התקכ"ד (1764) ממסע הרבנות, ובמקומו מתמנה אחיו הצעיר, בן ה-39, ר' יששכר משהא רואה את מצוקת קהילתו הריהו יוצא בעצמו כש"ד להתקב"ה (1765) ופקידי טבריה בקשטא הם שנותנים לו את איגרת השד"רות. כ"ב בתשרי, התקכ"ה (1764) מגיעות לסבריה שלוש משפחות חסידים: ר' נחמן מהורודנקא, סבו של ר' נחמן מברסלב; ר' מנחם מענדיל מפרמישלאן, שהיה תלמידו של הבעש"ט; ור' אורי מליטא. הם מתיישבים ב"רחוב היהודים" ועד מהרה הם מתחבבים על בני העדה הספרדית, כאשר ר' נחמן נעשה נערץ על הכל ואגדות ומעש"נים נשזרים סביב אישיותו (וראה 'אגדות'). מסתבר שבתקופה זו בונים בני טבריה את "בית הכנסת של הרב ר' חיים אבואלעפיה... ובית המדרש

מעליות החסידים ועד לרעש

ה' תקמ"א – ה' תקצ"ז ליצירה – 1781–1837 למניין או"ה

ביום ה' באלול, התקל"ז (1777), מגיעה לעכו ספינה ובה למעלה מ-300 נפש מחסידי המגיד ממזריטש, שנתלקטו מרייסין ומוויטבסק, ובראשם תלמידי המגיד: ר' מנחם מנדל מוויטבסק, ר' אברהם הכהן מקאליסק ור' ישראל מפוליצק. מעכו יצאה שיירת העולים רכובה על חמורים, ומשהגיעה לצפת הקימה שם אוהל. אותה שנה עולה לארץ עוד קבוצה גדולה של יהודים מתוניס, המונה כמאה וחמישים נפש, ומתיישבת בטבריה (א"י בראור, 'התור' תרפ"ד, גל' ט"ז). נקל לשער מה רבתה שמחתם של בני טבריה המעטים לבואם של יהודי תוניס. הגידול במספר בני הקהילה גרר לשיפור בתי המגורים העזובים שב"רחוב היהודים" ולבניין בתי-מגורים חדשים, ואילו הכספים שהעולים הביאו עמם הקלו במעט על מצוקת הווייתם. משמגיעים רמ"מ מוויטבסק ור"א הכהן מקאליסק (ר"ח שבט, התקל"ח – 1778) לביקור בטבריה, מקבלים כל יהודי המקום את השניים בשמחה ובכבוד, כפי שכותב ר"א: "... ואודיע גדול חסדי השי"ת (השם יתברך) עלינו, שנתן חן כולנו בעיני הספרדים והאשכנזים... וגם בטבריה ביקשו אותנו פעמים רבות לדור עמם... ונתעכבנו שם בערך שני שבועות, וממש היו בעיניהם כימים אחדים מגדול האהבה והתשוקה שיש לכולם לדור עמנו במקום אחד..." (וראה 'איגרות').

אותה שנה היתה שנת בצורת קשה ורעב כבד. רמ"מ מוויטבסק כותב באיגרתו כי מחירי המצרכים עלו "עשרת מונים", ואילו חיד"א כותב ('מעגל טוב', 52) שהיוקר עלה בארץ פי "עשרים וְחֶמֶשׁ". כתבי הפלסתר ששיגרו מתנגדי החסידים מחו"ל לקהילות א", שבהם שפכו על החסידים שעלו לארץ קיתונות שטנה וחרפות, השפיעו כנראה על יהודי צפת, והיחסים שבינם לבין עדת החסידים שם נעשו משובשים ומתוחים. מאידך, הביאו אנשי טבריה את כתבי הפלסתר שקיבלו אל ר"א הכהן מקאליסק, משהם מודיעים כי אינם מאמינים לדברי הפלע שבמכתבים, והוא שורפם לעיני כל "הנגידים" מטבריה. ר"א הכהן משבח אז את טבריה ואנשיה וכותב: "מצאנו את העיר שלווה ושקטה מן המלחמות שהיו בין מלכי כנען זה עם זה... – ללמדך, שהמצב הבטחוני בצפת לא היה טוב. בשנת התקמ"א (1781) מבשר רמ"מ מוויטבסק לחסידיו שבחו"ל, כי ר' מיכל אשר מן החסידים נתמנה לשוחט בטבריה, "זה הדבר נס מופלא...". שעת הספרדים קיבלה עליה את השחיטה האשכנזית, והריהו מוסיף: "ואני, מחמת עגמת נפש שהיתה לי מן הפקיד שצ"ה"ק צפת"ו (של עיר הקודש צפת תיבנה ותיכונן) – הוא המוציא והמביא לכל ענייני היהודים לפני הקשות התורכיות), הלכתי עם חביבי וידידי, הרב הגדול בוציא קדישא מ' (רן) אברהם הכהן לעיה"ק טבריה ת"ו, וראינו בעיני פקידא (בעין פקוחה) שהספרדים של עיה"ק הנ"ל הם צדיקים גמורים... לעומת אלה של צפת (וראה 'איגרות').

באביב התקל"ה (1775) עולה אבד"ה הממלופי ממצרים וכובש את א"י במסע אכזרי. איגרת השד"רות לר"ח שלמה עמאר מאותה שנה מספרת על האסונות שבאו על יהודי טבריה: "... סבבנו צרות רבות... שר של מצרים (הוא אבד"ה) מרד באדונו המלך (השולטאן) ירום הודו והעז ידו עם השרים המושלים בארץ ישראל וכרתו ברית יחד ובאו דרך ארצנו (עירנו) גדודים גדודים למאות ולאלפים, לערוך מלחמה על דמשק וסביבותיה. והן בעוון (בעקב זאת) היתה יקר יוקר השערים, אשר לא ראו אבותינו ואבות אבותינו... והיינו מוכרים להם (למצרים) בזמן היוקר בשער הזול של זמן הקציר... מישנו את כל כלינו למכור ולמשכן... (כדי) להביא טרף לחם לפי הטף, וידל ישראל מאד... והוכרחנו (ללוות)... בריבית קצור צה (של) עשרים למאה... (נוסף על זאת) שהחוב הנ"ל עודנו עומד על כוללות ע"ק... וכל אשר תלמיד חכם יכונה, ומי שיש (ב)ארצנו לגור בארץ (טבריה), נתן יתן חוק קבוע מאה גרוש... ודואגים אנו על עצמנו ויותר (מזאת) על חכמי האשכנזים... – המה החסידים המעטים שהתיישבו בטבריה כעשר שנים לפני כן (וראה לעיל איגרתו של ר' יצחק אבואלעפיה). נוסף לכך הטיל אותו "שר של מצרים סך עצום ורב" על הקהילה, כפי הנראה למימך מלחמתו בדמשק, אלא שנעשה "נס גדול" והוא – מותו הפתאומי של אבד"ה ב-10 ביוני 1775, וכל הצבא החונה בטבריה הרים אוהליו וחזר למצרים.

גם לאחר "הנס הגדול" לא הסתיימו האסונות. אותה שנה פורצת בעיר מגפת חולירע ורבים בורחים לצפת. ב-29 באוגוסט 1775 נהרג ליד עפו ד'אהיר אל-עומר הישיש, בונה טבריה ומכונן הישוב היהודי בה, והפחה אַחַמַּד אַל-גַּזְאֵר, "הטבח", מושל עכו, משתלט על הגליל וטבריה. 35 שנות הבטחון ששררו בגליל נעלמו כלא היו, וחבורות שודדים ורוצחים משתלטות על הדרום כים ואף פורצות לבתי היהודים לגזל ולרצח. התווה ובוהו ששרר עתה בגליל בא לידי ביטוי באיגרת השד"רות של ר' דוד גפני (המצויה עד היום בעיר פאס), שבה אנו קוראים, בין השאר: "... ויאכלו (שליטי הארץ) גם אכול את כספנו... ולכן אנו חייבים עשרים אלף גרוש, מלבד הספקת הת"ח (קיום תלמידי החכמים). זה שמונה שנים (ש)צרות אחרונות משפחות את הראשונות... (ובבוא השר (אל-גזאר) לטבריה) שאל מאתנו תשלום המסים, ואחר זה קמו שרי המדינות והשחיתו את כל העיר רות והכפרים אשר מושל בהם שר של עירנו, עד לבלתי השאיר שריד. (אותה תקופה גם נכרתו כל העצים שכיסו את מורדות ההרים ממערב ומצפון לטבריה). וסגר עלינו המדבר והעיר סוגרת ומסוגרת, אין יוצא ואין בא, וכל (בני) העיר ריחיים צָאֲרָם... ואין משיג ידו (אוכל) לפיו, והשר, מרוב דוחק, שלח ידו ביהודים ונפשו לשאול הגיעה (והרש) בתורת מוקדם (מיקדמה) דמי המירי (הוא המס השנתי) שני אֶלְפִים ומאה גרוש, ושלה משלחת מלאכי רעים... מחייליו על-מנת לגבות את המס. אין פלא איפוא, אם כל האסונות והגזירות הללו דלדלו את הישוב בטבריה, ואכן, בשנת התקל"ז (1776) שולחים אמרכלי "קופת ארץ הקדושה" לטבריה רק 150 פלורנים – סכום קטן בהרבה מסכומי ההקצבות הקודמות.

פקידי הפחה שלא הירפו מן החסידים עד שאילצום לשלם את אלף האריות. אותו זמן היו בידי הפקיד הטברייני 200 זהובים, שהגיעו לידי כ"מעות א"י" ליהודי ויילנא שבטבריה, ומצא הודמנות שלא לתיתם לחסידים באמרו, כי היה עליו לשלם 200 זהובים אלה למושל טבריה... סופו של הפקיד הטברייני שבבן חיים, כשבמקומו התמנה "איש פשוט ואינו יודע משום התנגדות שבעולם". ובדיעבד, שמחו החסידים על החצר הגדולה והמרווחת, אם כי עלתה להם בדמי שכירות עצומים ובהפסד אותם 200 זהובים... (איגרתו של ר"א זוסמן).

שוב באה שנת בצורת (התקמ"ה-1785) ושוב מאמירים המחירים. בשלוש איגרות שונות אנו קוראים על עליית השערים: פי ארבעה, פי שישה ופי עשרה. חסידי טבריה כותבים כי נוסף ל"סך עצום ורב" ששילמו בעבור החצר המרווחת, "ויחזק הרעב... והיוקר יאמיר בזמן האסיף פעמיים כבשנה פשוטה, ותיכף הוסיף שליש ורביעי, עד שבמרחשוון וכסלו עלה למעלה מארבע פעמים". באיגרת שליחותו של ר' אברהם לב-אריה, שיצא לארצות אירופה, כותבים חו"ר הספרדים כי "עול החובות בנפש ובמקבית (ריבית) יעבור בסך חמשה-עשר אלף אריות... כי קראו לרעב... עלה הצער (השער) אחת ושש... והוצרכנו ללוות בנפש ובמרבית כדי לקנות חטים לצורך העניים ותלמיד החכמים". ובאיגרת השד"ר ר"ח שאול עמאר, שיצא אז למצרים, הם כותבים: "... הקרה ה' יוקר גדול... על השער זה עשר פעמים ממה שהיה לפניו בישראל... (והוכרחנו) לקחת סך הג'ל בריבית קצוצה (של) עשרים למאה"...

לאחר הרעב באו מגיפות דבר בצפת וחולירע בטבריה (התקמ"ו-1786). אנשי צפת שברחו מן הדבר בעירם באו לטבריה והתגוררו באוהלים, כאשר בני טבריה כלכלום ואף הלבישום "כי עירומים הלכו רק נפשם הצילו... ולזאת נכנסנו בחובות עצומים וריבית קצוצה לשלש ולמחצה וניתן להציל את נפשותם" של פליטי צפת. רק פסקה מגיפת הדבר בצפת ופרצה בטבריה מגיפת החולירע, שנמשכה כשבעה שבועות, מפורים ועד "כמה ימים בחודש אייר", אולם איש לא עזב את המקום "לנוס אל אחת הערים, כי אנה מפניו נברח?" (מאיגרתו של הרמ"מ).

משתמעכת האוניה שבה היה צריך לחזור שד"ר החסידים ר"מ סגל (התקמ"ח-1788), כותב ר"א מקאליסק: "הוצרכנו ללוות (בריבית) על חמישים למאה", וההוצאות לכלכלת כל העדה החסידית בטבריה בשנה אחת הגיעו ל-700 זהובים - "אדומים". ומשהגיע לבסוף ר' משה סגל, ועמו הרב מביחוב ור' אהרן הגדול, "נתחיי רוח כל העדה". אולם זו לא ארכה כי ביום ב' בסיון נפטר מנהיג העדה החסידית ר' מנחם מנדל מוויטבסק. אבל כבד עוטה את כל יהודי טבריה, ספרדים כאשכנזים, ולאחר שלושים ימי האבל עוברת הנהגת החסידים לידי ר' אברהם הכהן מקאליסק.

⌘

שנת התק"ן (1790) מהווה מיפנה בחיי קהילת טבריה. החל משנה זו חותם ר' יצחק ב"ר יששכר אבואלעפיה כרב ראשי. באותה שנה החלו עולות לטבריה משפחות בורדות מאלג'יר ומרוקו,

היחסים שבין החסידים לעדה הספרדית בצפת נעשו ללא נשוא, מה גם שרמ"מ מוויטבסק החרים את שחיטתו של "הפקיד" הצפתי - לא בכדי מינו חו"ר הספרדים בטבריה את ר' מיכל כשווט הקהילה... עד שהוכרח "כבוד הרב הגדול לעקור את דירתו משם" לטבריה ועמו עברו עוד משפחות מן החסידים (איגרתו של ר"א זוסמן). לפי האיגרות המצויות בידינו מסתבר, כי בשנת התקמ"א (1781), היינו כ-4 שנים לאחר שהגיעו לצפת, עברו רבים מן החסידים לגור בטבריה, ובראשם רמ"מ מוויטבסק, ואילו קבוצה קטנה עברה לפקיעין, ואחרת - בראשותו של ר"א הכהן - נשארה בצפת עוד חודשים מועטים, עד שגם הם עקרו והתיישבו בטבריה.

גידול הישוב תוך ארבע שנים - מעליית יהודי תוניס ומבואם של החסידים בש' התקמ"א - בכ-300 נפש לערך, תבע הגדלת מספר בתי הדירות ברובע היהודי. ברם, התקנה התורכית שאין להרחיב את "רחוב היהודים" עמדה בעינה, וחו"ר אף קבעו "הסכמה באיסור וחרם גמור שלא להגדיל גבול העיר (הוא הרובע היהודי) מכמות שהיה", כדי שלא תהא עילה למושלים לתבוע ממון נוסף מאת הקהילה (שם). באין ברירה הצטופפו כל המתיי-שבים החדשים ברובע הצר והקטן, כאשר דירת-מגורים נכנסת לדירה אחרת וחדר נבנה מעל חדר. ונתגלגלו הדברים שדירתו המרווחת של רמ"מ מוויטבסק נכלה עם דירת "הפקיד" הספרדי של קהילת טבריה, ובה היו החסידים נאספים להתפלל. אותו פקיד שלא היה משונאי בצע-כסף, ראה בתפילת החסידים, שהיתה בקול רם, הודמנות לשלמונים - כי אם יודע הדבר למושל התורכי שהוקם ביכ"נ נוסף, יהא על הקהילה כולה לשלם "קנס עצום", זאת לכד מהריסת הכנין החדש... ברם, משנתברר שאין אמת בטענתו והוא לא קיבל את השלמונים שקיווה לקבלם, לא היתה לאותו פקיד ברירה אלא להשלים עם תפילתם של מניין חסידים בבית הרמ"מ. אולם את תוכניתו שלא יצאה לפועל - לקבלת השלמונים - שמר בלבו להודמנות נאותה, אשר הגיעה בשנת התקמ"ג (1783).

יהודי אחד תושב עכו, שהיה סוחר ממולה, שכר מידי הפחה אחמד אל-ג'זאר חצר גדולה, הגובלת עם הרובע היהודי בטבריה, ובה בניינים מרווחים, כדי להשכירה לחסידים. ומאחר שידע על התקנה האוסרת הגדלת שטח המגורים היהודי, העביר את הקול שאותה חצר נשכרה ע"י החסידים עצמם בסכום אלף אריות לשנה. מיד יצא "הפקיד" הטברייני בזעקה גדולה והריץ מכתבים לכל רבני הארץ על "פשעם" של החסידים. אמר אז הרמ"מ מוויטבסק: "הנני רואה בעיני פקחא, ברור וצלול, שהוא מעשה (של) הבעל דבר העומד עלינו (הוא הפקיד הטברייני, הרוצה) לעקור ולגרש את כולם מארץ הקודש... והבעל דבר לא נתן עינו בממון להפסידנו (לגרם לנו הפסד כספי). כי אם על עיקר שרשינו בארץ ובדעתו לשרש אחרינו...". משהתייצבה משלחת החסידים בראשות הרמ"מ לפני הפחה - שידע כי אין הם מעורבים באותה עיסקה - קיבלם זה בסבר פנים יפות, ולהפ-תעתם פתחם מכל תשלום קנס. אלא ש"הפקיד" הטברייני אשר היה ביד אחת עם הצפתי - שוכר לרמ"מ את גזירתו שלא לאכול משחיטתו ובכך גרם לו הפסדים כספיים רבים - השפיעו על

והשפה הערבית שהיתה שגורה בפי העדה התוניסאית, שבאה לפני י"ג שנים, החלה להשתלט כשפת יום יום במקומה של האיספניולית, ואילו החסידים המשיכו חייהם בלשון האידיש. אולם אלה ואלה נהגו במקראי קודש ובכתיבה בלשון העברית. אין זאת כי בעבור החובות הגדולים שלא נפרעו נאסרו ממנהיגי הספרדים, כי אותה שנה יוצאים ארבעה שד"רים ובאגרותיהם מבקשים חו"ר טבריה "גדבה חדשה לפדיון שבויים ממש". ברם, ההסכם שנחתם אותה שנה בין שתי העדות, הספרדית והאשכנזית, להקמת קופה כללית אחת, "קופת ר' מאיר בעל הנס", שתהא בעבור העדה הספרדית בטבריה והחסידים שבגליל – לרבות למשפחות חסידים שהתיישבו בפקיעין, ולאחרות שנותרו בצפת ובודדות שהתגוררו בירושלים – תרם רבות לשיפור ההכנסות לקהילת טבריה. שני השד"רים שיצאו יחדיו בשנת התקנ"א (1791) – הספרדי ר' אברהם אזולאי, בנו של חיד"א ואיש ירושלים, ור' אשר אשכנזי, מן החסידים שבטבריה – נתקבל ככרחה ובשמחה בכל קהילות הגולה. קהילת ברלין הוסיפה על מיכסתה "חמישים אדומים... דהיינו מאה וחמישים ר"ט", וקהילות אלטונה והמבורג הכפילו תרומותיהן. אעפ"כ, ולמרות ההסכם האמור שהתיר לשתי העדות להוסיף ולשגור שלוחים נפרדים לקהילות הגולה כדי להגדיל את ההכנסות, לא השיג גידול ההכנסות את ההוצאות, והחובות גדלו ועצמו. כ"כ מסתבר, שהשליטים התורכים העלימו עין מהגזירות הקודמות בדבר הגבלת איזור המגורים ליהודים, כי ראו בבניינים החדשים שנבנו מקור הכנסה רב. הקהילה ניצלה העלמת-עין זו ובנתה בניינים רבים, כפי שמציינים פרנסי הקהילה באגרת השד"ר ר' משה מאג'אר: "משכנות לאביר יעקב, זה בנין בתי מדרשות שנבנו מחדש... הנה אנחנו עוסקים בבניינו של עולם, להוסיף ולבנות עוד תוספת על העיר ועל העזרות... ובנתה עיר על תילה – זו בנין ארץ ישראל...". אולם יחד עם זאת גדל חוב הקהילה והגיע ל-20,000 אריות.

לאחר חג הסוכות התקנ"ט (1798) מבקר בטבריה ר' נחמן מברסלב. סופר מסעו של ר' נחמן מספר, כי אותו זמן קם בטבריה מושל חדש, "איש בליעל אחד שעשה רעות גדולות לאנשי טבריא, ונתפסו על ידו כל גדולי העיר (אל) הַשְׁבִּיחַ (הכלא), וברחו כל (תושבי) העיר, והיו בקיות וצעקות וגם רבי ז"ל (הוא ר' נחמן) רצה לברוח ולא היה יכול, מחמת חולשתו", שהיה חולה לפני כן. מתקבל על הדעת שהמושל החדש אשר בא וראה שקהילת טבריה הרחיבה גבולה ובנתה בניינים חדשים רבים – חאת בניגוד לחוק ולתקנות התורכיות – החליט להעניש את פרנסי הקהילה והשליכם לכלא. ואולי גם נתקנא זה במושל הקודם שמילא כיסו כזהב היהודים... ורצה אף הוא להיבנות, אם לא מדמי הבנייה הגדולה שפסקה בינתיים, לפחות מ"פדיון שבויים"... ומוסיף מְסַפֵּר מסעו של ר' נחמן, כי רבו נפגש עם אותו מושל פעמים מספר והשפיע עליו, עד שנעשה זה אוהב היהודים ואף שחרר את כל הכלואים, ובני טבריה שמחו על הטובה הגדולה שבאה להם בזכות ר' נחמן (וראה 'איגרות').

אותו זמן, תוך כדי נסיונותיו של גפוליאק לאַלֵּץ את "השער העליון" לבקש שלום (1799), מסתננים לערי הגליל אורחים

צרפתים. משנודע לפחה אל-ג'זאר, אשר חשד כי היהודים הם שנתנו מחסה לצרפתים, הכביד ידו על תושבי טבריה וצפת (התקס"א – 1801) וגזר "גזירות קשות ויטורין ועונשין קשים מרים ממנו, להשמיד... להרוג ולאבד... וגם תלה..." שני אברכים יהודי מציפורי ('זרע אמת' ח"ג, סי' קכ"ט). יהודי טבריה נאלצים לפדות נפשם תמורת 150 כיסים, שהם 75 אלף גרושים, לאחר שהם מוכרים כל שהיה להם "מחוט ועד שרוך נעל ואפילו כסף הקדשים, עטרת ורימונים של ספרי תורה נמכרו, לא נשאר (דבר) בלתי אם גזיתנו...". (מאגרת השד"ר ר' יוסף נ' סאמון). מסתבר כי גזר הדין שהיה מרחף גם על אחדים מבני טבריה, הומר כנגד התחייבות הקהילה בסך 40 גרושים נוספים. איגרות השד"רים של ר' יאודה נְחֻמָּד (1801), ר' יוסף נ' סאמון (1802) ור' שמואל קוֹשֶׁטָא (1803), מוזעזות מתאור המצב המחריר של יהודי טבריה באותה תקופה. למרות המצב החמור מקבלת טבריה (התקס"ב – 1802) מ"קופת ארץ הקדושה" באמשרד, סך 121.17:8 פלורנים – הקצבה בעבור 5 שנים (התקנ"ז – התקס"ב). בשנת התקס"ד (1804) מת העריץ אל-ג'זאר ועל כסאו עולה סולימאן פחה, אולם האימה והחרדה נשארו נחלתם של בני טבריה, וגזירות חדשות באו עליהם מידי שליטים חדשים שהתחרו על השלטון. "כל אחד אומר אני אמלך וברשעת הגויים האלה שמו יד אחת לארוב לדמם של ישראל... והם זדים אכזרים, שופכי דם האדם על פחות משהו פרוטה...". (מאגרת השליחות לר' חיים רפאל סגרי מ"ש התקס"ה – 1805). באגרת אחרת אנו קוראים: "ואף כי אחרי מותו (של אל-ג'זאר) צרים רדפוננו... החיל כבד (חנה סביב טבריה) וסוגרו דלתים... (הרי) כל מחשבותיהם רק, כל היום, לשפוך דמינו כמים וכל הטף והנשים... ובחמלת ה' כל החיל הכבד נתרצה וַיֵּאֵת לַצֵּאת מִן הַמִּקְדָּשׁ (העיר) אך בזאת (אם) ייתן לו סך עשרת אלפים גרוש...". וכך נוספו עוד עשרת אלפים גרוש על החוב הקודם שהסתכם ב-50,000 גרושים. ועל כל אלה – תָּרַב גם ביהכ"נ הגדול שנבנה מלפני כשישים וחמש שנה ע"י ר' חיים אבואלעפיה, ובני טבריה מתחננים באגרותיהם ל"מנחה מיוחדת" כדי לשקמו.

כקֶרֶן אור הבוקעת בְּחֶשֶׁת עֲבֵי הצרות, שהקדירו שמיים של בני הקהילה באותה תקופה, היתה רכישת שטח קרקע של למעלה מחמישה דונמים – כמחצית השטח שעליו היתה "חצר היהודים" מתקופת ר"ח אבואלעפיה – אשר השתרעה על שפת הכינרת, מצפון ל"חצר היהודים" (וראה 'שטר מכר מ"ש התקס"ה'); וכן נטיעתו של פרדס-אתרוגים על אדמה יהודית סמוך לעיר – שלאחר מכן נקרא בפי הערבים "בִּסְתָאן אַל-יֶאֱהוּד", "גן היהודים". גם שיקום ביהכ"נ הגדול בכספים שניסו השד"רים במיוחד, עודד במעט את רוחם הנכאה של בני הקהילה, שכלל שלחצו עליהם הגזירות ושליטי הארץ החדשים לבקרים, כן נאחזו בצפורניהם במקום, העמיקו שורשים וקיוו בתפילה לימים טובים יותר.

בשנת התקס"ח (1808) עולה לארץ השיירה הראשונה של תלמידי הגר"א מליטא ומרייסין, בראשותו של מנחם מנדל ב"ר ברוך בענדט משקלוב, ומתיישבת בטבריה. ונראה, כי החסידים הוותיקים קיבלו את פני החדשים בסבר פנים יפות. היחסים בין

五

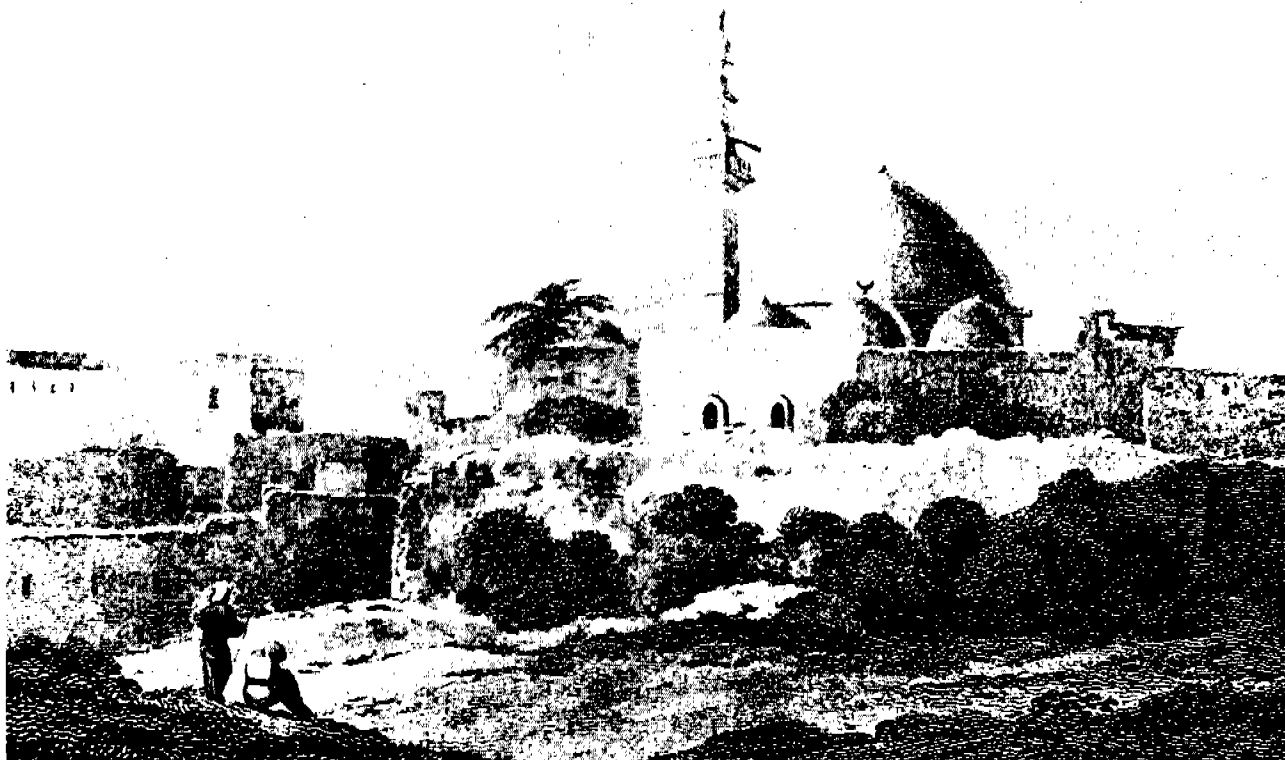
על

የገንዘብ ምንጭ

ישראל יקראו עליהם ויהיו להם

[illegible]

פג' עשר וקדש סביר'ה תובב כח' וזעזעס זעזעס ישימח צדיק אה' כזעס זעזעס

המסגד בטבריה – תחריט צבעוני מאת ה' לייט משנת 1814 (המחיאון הימי חיפה)

דיות (60 ספרדיות ו-50 אשכנזיות), וכ-50 משפחות נוצריות (מ' אי"ש 'מסעי נוצרים', 441). ממספרים אלה מסתבר כי הישוב היהודי בטבריה גדל מאז סוף המאה הקודמת, ונוסף לכך, באותה שנה (1815), מתיישבת בטבריה עוד קבוצה של חסידים שבאה מוהליץ ומרוסיה, וכן ר' זאב מטרנואוסטרהא המתקבל כרב העדה האשכנזית.

אותה תקופה היה עוד ר' יצחק ב"ר יששכר אבואלעפיה רב ראשי של קהילת טבריה, ונראה שהיה גם רבה הראשי של קהילת צפת, כאשר מעיד עליו ר' ישראל משקלוב, שהיה "מושל ופקיד שתי העיירות האלה בתוקף ממשלת השר הצדיק ר' חיים פרחי". ונראה כי ביהכ"נ הגדול של העדה הספרדית מושכן אז כנגד חוב כספי חדש, שנגרם בעקב מס על כל "ת"ק (500) רגלי הגברים, לבד מטף" היהודים בטבריה (מאיגרת השד"רות לר"ח שלמה אבואלעפיה מ'ש' התקע"ו-1816). היטל כספי זה הסתכם איפוא ב-75 אלף גרוש, או 150 גרוש על כל גבר. אותה שנה כותב חבר הפרלמנט הבריטי ג'יימס באקינגהאם, כי אוכלוסיית טבריה "אינה עולה על אלפיים נפש... וכמחציתם – יהודים שרבים מהם מאירופה, וביחוד מגרמניה, רוסיה ופולין", היינו מן העדה האשכנזית (מ' אי"ש, שם, 421). ואכן, עשר שנים לאחר פטירתו של מנהיג החסידים ר"א הכהן מקאליסק, כבר הגיע מספר המשפחות האשכנזיות שמן הפרושים – שחסידי טבריה כינום "מתנגדים" – לכדי אפשרות של הקמת "כולל" משלהם (1820). שיקבל הכנסותיו במישרין מקהילות חו"ל. נוכח ההקצבות הזעומות שקיבלה הקהילה מאמשטרדם, ראו פרנסי הספרדים את הקמת הכולל של הפרושים בעין טובה, כי בש' התקפ"א (1821) מקבלת טבריה מ"קופת ארץ הקדושה" סך של 74.11:8 פלורנינים

החסידים לפרושים שזה מקרוב באו להחריפו, עד שהפרושים נוטשים את טבריה כעבור זמן קצר ועוברים לצפת. ברם, לאחר פטירתו של ר"א הכהן מקאליסק (בשבת, התק"ע-1810), החלו הפרושים מצפת "להסתנן" לטבריה. תחילה היו שולחים מידי שנה מניין אנשים, כדי "להתפלל על קבר ר' מאיר בע"ה ור' עקיבא ושאר תנאים וגאוני הארץ" (מאיגרת תלמידי הגר"א מצפת, מיום י' באדר ב', התק"ע-1810), ולאחר מכן אף עברו משפחות אחדות לטבריה, וכיון שנחלש כוחם של החסידים שם, מתחילה טבריה לקלוט יותר ויותר "פרושים". אותה שנה (1810) אף החלו להגיע לטבריה ראשוני הפליטים היהודים מכורדיסטאן, שברחו מאימת הדרדופות שם. ברם, למרות גידול הישוב מקבלת הקהילה בש' התקע"ב (1812) מ"קופת ארץ הקדושה" שבאמשטרדם את החלק השביעי (4:28) מכלל הכספים שנאספו למען ירושלים, חברון, טבריה וצפת. ואילו החסידים ממשיכים בדרכם, מאז עלייתו של רמ"מ מוויטבסק, לשגר שלוחיהם לאנשי שלומם שבקהילות חו"ל לקבץ את הכספים הדרושים למחייתם הם.

אותה שנה (1812) מפילה מגיפת הדבר חללים רבים בטבריה. ערך הכסף יורד, המחירים מאמירים והמחסור עוטף את בני הקהילה ברעב. על אלה נוספות גם גזירות חדשות ובשנת התקע"ג (1813) משלמת הקהילה לנוגשים התורכים 50 אלף גרושים, כדי להציל "לקוחים למוות" (מאיגרת השד"רות לר"ח שלמה אבואלעפיה, התקע"ו-1816). למרות מצוקה זו מצויים בטבריה מספר יהודים עשירים שעסקו במסחר, כפי שמוסר הנוסע הבריטי ויליאם טורנר (1815), שהתאכסן בביתו של יהודי עשיר מיוצאי ארצות המזרח. אותו יהודי אף מסר לטורנר, כי בטבריה התגוררו אז כ-550 משפחות, מהן: 400 תורכיות, היינו ערבים; 110 – יהוד

אלף טאלר. ומשבאה שמועה שהפחה יטיל היטלים נוספים, ברח "הפקיד (הספרדי האחראי על המסים בפני הרשות התורכית) וכל גדולי העיר וחכמי הספרדים לדמשק, והשער סגרו שלא להניח שום נפש לצאת מן העיר, אפילו (לא) לחמי טבריא, עד שבר"ח אדר בא"ה הפקודה ליתן עוד מאה וחמישים אלף טאלר. ותיכף קיבצו אותנו (האשכנזים) אל המבצר (שעל הגבעה הצפונית) והתחילו להכות כמה אנשים בכף רגל(ם) מכות אכזריות (פלקות) עד שיקבלו עליהם (ויתחייבו) ליתן מִחְצָה, דהיינו סך ע"ה (75) אלף טאלר". ולא הניחו לאשכנזים לשלוח שליחים לקונסול האוסטרי שבעכו והשאירו במעצר "את האדמו"ר הרב הצדיק נ"י", ר' זאב וואלף מטשרנואוסטרהאוזן וכן את ר' צבי הירש מהארקע ור' מרדכי מטטאלק, שאותו אף היכו "מכות רצח עד שהיינו יראים לנפשו". בדיעמל הצליחו האשכנזים להתקשר עם אנשיהם שבצפת שיצאו אל הקונסול בעכו, וזה נתן "פקודה" שבני העדה האשכנזית שבטבריה לא ישלמו פרוטה, אפילו מי שמתגורר בעיר כבר ארבעים שנה (משנת בואם של החסידים, התק"א-1781), ואפילו מי שנולד בטבריה. אולם את החוב המגיע לספרדים, בסך 50 אלף טאלר, עליהם לשלם. כיון שלא היתה בידי האשכנזים אפילו פרוטה אחת לפרוטה, הילווה להם הקונסול האוסטרי סכום זה. משהגיעה הידיעה לטבריה פנו הספרדים לקאימקאם בדרישה, כי האשכנזים יכתבו לפחה, היינוציחירו, שהם מונים 2/3 מכלל תושבי טבריה היהודים, ומהם שמתגוררים בעיר כחמישים שנה וכאלה שאף נולדו בה, ולפיכך פקעה נתינותם הזרה מכבר והם רשומים איפוא בפנקסי התורכים כנתינים עותומניים. אי לזאת פקד הקאימקאם לגבות מיד מן האשכנזים את הסך של 75 אלף טאלר – בהתאם להסכם שבין שתי העדות – ללא כל ויתור ורחמים. האדמו"ר ר' זאב וואלף חוייב לשלם תוך 24 שעות 17 אלף טאלר, אשר עליהם התחייב וחתם בשם הכולל האשכנזי, שאם לא כן "ילבינו שפודות (שיפודים) של ברזל ויתנו על ראשו ועל ראש שאר החותמים, ועוד שאר עניינים אשר כל השומע תצילנה אונם".

הציל את האשכנזים הפחה עצמו שחמל עליהם ובגלל "אהבת הקאנשול" צוה על הקאימקאם שבטבריה לוותר על חלקם בהיטל, אולם דרש שהאשכנזים יפרעו לספרדים את חובם בסך 50 אלף טאלר. ברם הקאימקאם לא מיהר לעשות כמצווה, עד שבאה הצלה לבני העדה האשכנזית "מאיש ערל מצרי שבא לשכור המכס (של) העיר מהמושל" הקאימקאם, היינו לחכור את המסים. משהתווכח זה עם המושל על גובה המס השנתי, שהוא גדול מדי, טען שהאשכנזים "כעת אינם אוכלים בשר ולא דגים ולא שום דבר מחמת שהמה עניים גדולים ובעלי חובות, וכעת (נוסף על זאת) יש להם נגישה (תביעה כספית) גדולה מהספרדים", הוא החוב בסך 50 אלף טאלר. ועוד הוסיף החוכר המצרי, כי "הם עניים גדולים ובודאי השר הגדול יר"ה (הפחה) אינו מטיל (היטל) על עניים רק על עשירים, והראיה שהמה עניים, שהמה בעלי חובות גדולים להספרדים ואין להם במה לשלם, כי גם הבתים שגרים בהם הם גם כן בשכירות, ומה (יוצא) להם שהם הרוב (שני שלישים) כשאין להם במה לשלם?"

בסופו של דבר זימן הקאימקאם ביום ה' באדר התקפ"ב (1822)

בעבור עשר השנים התקפ"ב-התקפ"א, היינו קצת יותר מ-2/3 מן הסכום אשר קיבלה בשנת התקפ"ב בעבור חמש שנים. אין גם פלא איפוא, שפרנסי הקהילה מערערים על מיכסה זו, כי הקומץ לא ענה על הצרכים המינימליים, ומה גם שמספר תושבי העיר גדל משנה לשנה. ובעוד פרנסי הקהילה מחפשים דרך להגדלת ההכנסות, מגיעה הידיעה כי שד"ר ירושלים, ר' יוסף מצליח, לקח את כספי "קופת רמב"ה" שבמִכְנָאס, בטענה כי אנשי מרוקו אינם יודעים היכן קבור ר' מאיר, ומשהם תורמים לקופה זו שעל שמו, הריהם מתכוונים לתרום לכל יושבי ארבע הערים הקדושות. לפיכך חייבים הכספים של הקופה להגיע לידי חו"ר ירושלים והם יחלקום בין הקהילות לפי ראות עיניהם. שוב החלו איגרות חריפות לרוץ בין טבריה וירושלים ומכנאס, ורק לאחר שהגיע למכנאס שד"ר טבריה ר' יצחק איזנאס (התקפ"ג-1823), שקבע שם תקנה מפורשת עם חו"ר מרוקו, כי "קופת רמב"ה" שייכת אך ורק לקהילת טבריה, שקטו הרוחות. עוד בשנת התקפ"א (1821) עולה מחלף שבטוריה סיניור רפאל פיג'וטו, יחד עם ארבעת בניו, ומשתקע בטבריה. משפחה מכובדת ועשירה זו, שבניה כיהנו כקונסולים של מדינות שונות באירופה ובאמריקה, עזרת רבות לישוב הדל בתרומות כספיות ובסעד פוליטי הודות לקשריה הטובים. עד לסטירתו, במשך כשבע שנים, היה סיניור פיג'וטו הישיש פטרונה של קהילת טבריה, וביתו המרווח והנאה שימש לא אחת גם אכסניה מכובדת לנוסעים שביקרו במקום.

ממכתבו של תושב טבריה אשר מן החסידים, ר' ראובן דובער הכהן פאפאריש, שנשלח לחו"ל באייר התקפ"ב (1822) (פורסם ע"פ פרידמן ב'ציון' שנה נ', ספר ג', התרצ"ח), מצטיירת תמונה קודרת על היחסים ששררו אותה שנה בין שתי העדות, הספרדית והאשכנזית, בגלל החובות שחבו החסידים לספרדים במשך שנים ולא סילקום, עד שלא הגיע הדבר להתערבותם של השלטונות התורכים.

אותה שנה, משבא "קאנשול" אוסטריה לעכו, אמר למושל התורכי, הפחה, כי בהתאם למוסכם בין השולטאן לבין הקיסרים האוסטרי והרוסי, פטורים נתיני שני אלה – היינו, בני העדה האשכנזית – מכל מס. משנדע הדבר לבני העדה האשכנזית בצפת, יצאו כולם ונרשמו מיד בפנקסיו של הקונסול כנתיניו ופטרו עצמם מכל חובותיהם לפחה שבעכו, וכן פטרו עצמם מדמי ירושות, עזובנות וקבורה שהיו הספרדים גובים מהם, ותמורת חסלום שנתי של 8000 גרוש לקונסול קיבלו מעמו חסות והגנה. גם בני העדה האשכנזית שבטבריה היו רוצים לעשות אותו צעד, אלא שחששו "מחמת שהמה נערכים (רבים) ביניהם בחתימות והימים (ומימים) רבים, ועוד, שהמה בעלי חובות להספרדים. ויראו לנפשם שלא יגשו אותם, ועוד כמה טעמים הכמוסים אשר לא ניתן לגלות כי אם מאוזן לאוזן (!) ונשארו עמהם בשותפות ועשו עמם קָתָב שותפות (הסכם), שכל מה שיהיה הטלה (היטל) מהשר הפאשין ירה (הפחה שבעכו, ירום הודו) יתנו האשכנזים מחצה והספרדים מחצה".

בחנוכה אותה שנה הטיל הפחה על קהילת טבריה היטל בסך 50 אלף טאלר, ובהתאם להסכם היה על האשכנזים לשלם 25

את ראשי שתי העדות והתנצל לפני הספרדים, שלמרות כל מאמציו צווה ע"י הפחה לוותר לאשכנזים על מחצית ההיטל ובלבד שיהא "שלום בית" שורר בין שתי העדות. שמחו או האשכנזים וביקשו אפילו לעשות אותו יום "בכל שנה יום משתה ושמחה" . . . ואולם לא לימים רבים שרר "שלום בית" בין שתי העדות. בחודש ניסן התקפ"ג (1823) סערו שוב הרוחות בקהילה, כאשר מספר יהודים אשכנזים, והפעם מן "הפרושים", הושמו בכלא בעבור חוב לכוללות הספרדים. לאחר שהנאסרים הוכו בכלא "הוכרחו ליתן סכום גדול בשיעור של חמישים ביסים (הכיס – 500 גרוש) וחזק (מזה) הוצאת (ב) ערך ס"ו (15) ביסים וגם לקחו שטר (התחייבות) מהם לפני הקאדי (השופט המוסלמי) על דבר תשלום ש' (300) כיסים". הפרושים טענו כי המאסרים נגרמו בעקב הלשנת הספרדים באוני הפחה בעפו, כי רשינות מגוריהם אינם כשירים. גם הישיש פיג'וטו הואשם כאילו הוא שכתב לקונסול ביירות שאין בידי הפרושים רשינות מגורים כשירים, אלא שלא הוא עצמו עשה זאת בודק, מאחר שהוא "חלוש הרבה ושוכח מה שאומר ועושה היום למחר . . . " ואלה שעשו זאת הם חו"ר הספרדים שגבבו את חותמו וחתמו בשמו. לאחר ששחררו ראשי הפרושים באו אל סיניור פיג'וטו בדרישה שיחזור בו ממכתבו. על דעת הכל, לרבות חו"ר הספרדים שהיו נוכחים באותה פגישה, הוחלט שכולם יצאו לדין-תורה לדמשק. באייר אותה שנה יוצאים איפוא ראשי הפרושים והספרדים עם הישיש פיג'וטו לדמשק לדין-תורה, שבסיכומו חוייבה עדת הפרושים בתשלום כל המגיע ממנה לכוללות הספרדים. אולם מאחר שלא היו בידיהם הסכומים הרבים, חתמו ראשי הפרושים על שטרי-חוב (מתוך צרור מכתבים שנתפרסמו ע"י ר' רפאל, 'סיני' ה').

בעיצומה של סערת רוחות זו הגיעה עוד ידיעה מאמשטרדם, כי מאחר שהאשכנזים דורשים שגם הם יקבלו חלק מן החלוקה הכללית, נעשה חישוב מחודש לחלוקת כספי הקופה, לפי 168 חלקים, שמהם תקבל העדה הספרדית רק שמונה חלקים, ואילו כולל ווהלין יקבל 13.5 חלקים. מצב העדה הספרדית היה בכל רע ובכתב השד"רות של יצחק בן סמחון (1823) וזעקים פרנסי העדה, כי תוך שנה ומחצה נצטבר עליהם "חוב סך מאתיים אלף גרוש . . . וריבית בהם שלושם למאה . . . " ועוד בטרם "עיקלו" פרנסי העדה את מצבם החדש, הגיעה "בשורה" חדשה (1824), כי באמשטרדם נוסדה "חברת תרומות הקודש", המרכות מעתה את התרומות למען א"י מהארצות הולנד, אנגליה, צרפת וגרמניה, ואילו הארץ היחידה שעוד נותרה באירופה לשיגור שד"רים – היא רק איטליה.

אמנם מצרכי המזון בטבריה היו זולים מאשר בירושלים, אולם גם מידת המשקל היתה קטנה ב-25%, ואם גם היו ירקות דגים בשפע – כפי שמתאר ר' דוד דביה הלל בשנת התקפ"ד (וראה 'איגרות') – הרי לא היה השובע נחלתם של בני טבריה, מה עוד שבשנת התקפ"ו (1826) מכסה ארקה כבד את כל בקעת הירדן, אשר בעקבותיו שרר רעב ממש "וכל העם מקצה נודדים ללחם . . . " (איגרת השד"ר ר' יחזקאל אליעזר אבואלעפיה, התקפ"ו–1827). משמבקר בטבריה סר משה מונטיפיורי (1828), המתאכסן בביתו של הרב חיים נסים אבואלעפיה, חנ"א, וראה

את מצב הקהילה, הריהו מרבה לדיבר על לב פרנסי הקהילה, כי אין טוב להם מאשר יקימו ליד העיר התיישבות חקלאית, שתוכל לפרנס את כולם בכבוד. ואילו ביומנו הריהו רושם: "חבל על האדמה הזאת . . . גם עצי תות כבירים לימים רבים מאד במקום הזה. מעולם לא ראיתי אדמה פורייה ויפה כזו, ובצדק נוכל לקרוא למקום הזה גן עדן" (מתוך ספר זכרונותיו, עמ' 68).

בשנת 1831 כובשים צבאות מוחמד עלי את גלילות א"י. יהודי טבריה מקבלים את שלטונו של איברהים פחה ומעלים לו מס. משהוא רואה את העושר הגנוז בחמי טבריה, הריהו בונה על המעיינות החמים בית מרחץ חדש והדור, וגובה תשלום של 5 פארא לאיש כדמי כניסה למרחצאות. בחורף התקפ"ג מכסים שלגים כבדים את כל הגליל, ורבים מיושבי צפת ויישובים אחרים יורדים לטבריה בהימלטם מהקור העז. בני הקהילה מאכסנים ברצון את פליטי הקור בבתיהם הדלים, חאת – על אף יוקר המצרכים שהריקיע למימדים שלא היו דוגמתו בעבר.

משדורש איברהים פחה מן הפלאחים שבגליל, כי יעמידו מאנשיהם לצבא, הריהם מתקוממים ביום ח' בסיון התקצ"ד (15 ביוני 1834) ומתנפלים על חילות המצב שלו. לאחר מכן פורעים הפלאחים ביהודים ושלוחה ימים תמימים עוברים על קהילת צפת בזוועות שוד, ביזה ואונס. האימה אוחת ביהודי טבריה, אולם אירע להם מעין גס והם ניצלים תמורת דמי כופר עצומים. ר' מנחם מנדל מקמיניץ, עד הראייה לזוועות, מספר: " . . . והי כאשר שמעו יושבי טבריה את אשר עשו השוללים בצפת, אף (כי) הם רצו להחריב היהודים שבטבריה, ונתפשרו אתם ליתן להם מאה כיסים מעות. ואעפ"י כפחדו (יהודי טבריה) על נפשם, כי בכל היום היו (הפורעים) מתחרטים ורוצים לשלוט (ולהכות) בהם . . . " ('קורות העתים', מהד' קרסל, מ"ו). ואילו באגרת פקוא"מ אמשטרדם מסופר, כי בני טבריה שילמו כופר נפשם "מאתיים כיסים, שהם מאת (100) אלף גרוש". לשאול הורנשטיין בעל 'גבעת שאול' יש גירסה אחרת, כי טבריה ניצלה מן הפורעים רק הודות לאנול אל-אגר – הוא שיח' עזלייה אגא, שיח' ההנאדים שבעבה"י, שהטיל מוראו גם על גלילות עמק הירדן – אשר "אהב מאד את אנשי עיר הקודש טבריה", חאת – בזכות עזרו הנאמן יד ימינו ליב קונסטנטינר איש טבריה (וראה ר' לייבקה קונסטנטינובר).

כעבור 33 יום, משמשתלטים אנשי האמיר הדרחי פאשיר – שהיה ביד אחת עם איברהים פחה – על טבריה וצפת, מאלץ איברהים פחה את הפלאחים להחזיר לבני טבריה את כל הסכום שעשקו מאתם. יהודי טבריה היו אסירי תודה על כך לאיברהים פחה, ואין פלא איפוא, אם כעבור שנה, ב"ב בתמוז התקצ"ה (1835), משמרדו הדרחים בשלטון המצרי, חרדו בני הקהילה לחייהם, ומשפחות רבות נמלטו לחיפה והתגוררו שם "בחדרים צרים מאד, ארבע עד חמש משפחות בחדר אחד . . . " (מאיגרתו של דר' אליעזר הלוי, מיום ה' באב, התקצ"ח–1838).

בס"ו באייר התקצ"ד (1834), בשלושים לעומר, "רעשה הארץ פעמיים. פעם אחד בעת הצהררים ופעם שני בלילה, בשעה ט" – כותב מ"מ מקמיניץ (שם). רעידות אדמה אלו היו קלות ולא גרמו כל נזק לבתי טבריה, ועד מהרה נשתכחו בשטף המאורעות

האחרים וחיי יום יום. וכיון ששקטו הרוחות לאחר מרד הדרוזים (1835), דומה היה להם לשלוש מאות המשפחות שבטבריה, כי הנה באו להם ימי רגיעה, חלף כל הסבל והצרות שפקדום עד כה. אמנם שוב חזרה פרשת "קופת רמב"ה" לזעזע את ח"ר טבריה, משתיקנו חכמי מכנאס (בסיון התקצ"ו-1836) "לעשות הקופה הנ"ל... לשם כל ד' ארצות ובראשם ירושלים עיה"ק...". ושוב החלה חליפת איגרות חריפה בין טבריה וירושלים, אולם לא הרי צרה זו כאלו שעברו עליהם לאחרונה. בני טבריה למודי הסבל המשיכו בחייהם היומיומיים באמונתם בעתיד טוב יותר ובתפילתם לגאולה שלמה.

"קינים והגה והי"

ה' תקצ"ו - ה' תקצ"ט - 1837-1839 למניין א"ה

ביום א' בשבוע, בכ"ד בטבת, התקצ"ז (1 בינואר 1837), בשעה חמש אחה"צ, לערך, "לעת מנחה" - כפי שכותב ר' ישראל משקלוב - התחוללה בגליל רעידת אדמה חזקה, שפגעה קשות בצפת ובטבריה וכן בשאר יישובי הגליל. בירושלים ובשפלת החוף אמנם הורגש הרעש, אולם לא גרם לאבידות בגפש ואף לא לבזקים חמורים. הרעש הקטלני הרס כליל את צפת ומספר ההרוגים שם הגיע קרוב לאלפיים, ובטבריה, שאף היא נהרסה ברובה, הגיע מספר הקורבנות בין 600 ל-700 נפש, מרביתם יהודים.

מתיאוריהם של עדי הראייה אשר נשתמרו, נראה שהרעש מוטט חלקים רבים מחומות העיר וממגדליה, לרבות המבצר שעל הגבעה הצפונית. כל הרובע הצפוני המיושב במוסלמים נהרס כליל, ומרבית הבניינים אשר ב"חצר היהודים", שבדרום העיר ולשפת הכינרת, נהרסו אף הם. עדי ראייה ספרו כי מימי הכינרת "ברחו לתוך הים, מרחק רב", עד שאפשר היה לאסוף ביד דגים מפרפרים (מתיאורו של ר' נחום הכהן, שהיה בין מתכנני הבניין

שעל ציין קבורתו של רמב"ה), ואחרים ספרו כי "אש יצאה מים כינרת ויצף הים על העיר" (ממכתבו של ר' ישראל משקלוב). את המתיאור המזעזע ביותר מביא הכומר הצבאי הגרמני יוהאן נפומוק וויזנו - אשר הגיע לטבריה ימים ספורים לאחר הרעש - והוא סיפורה של צעירה יהודיה אשר התגוררה באוהלה שעל החורבות, יחד עם בנה שניצל עמה. צעירה זו ששהתה בבואריה שלוש שנים ועלתה לטבריה כשנתיים לפני הרעש, יכלה לספר לכומר הגרמני את סיפורה בגרמנית רהוטה:

--- "אני נשארת לרעות את עצי ולקחתי עמי את פני זה... שניים אחרים (מילדי) נשארו בבית. לאחר חצי שעה שמעתי רעש כרעש סערה חזקה. האדמה התנועעה תחת. מן ההרים נידרדרו שברי-סלעים והעצים נדחקו אלי מרוב פחד. מלאת חרדה השקפתי אל העיר שלמטה, מקום שם נשאר היקר לי מכל יקר - בעלי וילדי. אלהים אדירים! לא שבת לראותם מעולם! השקפתי על חומות העיר. בקיעים רחבים נבעו בהן. המגדלים התנועעו, המינרטים, כיפת בית הכנסת. הכל זע ונע. פתאום נדמה היה כאילו העיר כולה נטתה לצד הים, וכעבור רגע לא ראיתי דבר מלבד ענן-אבק עבה וכהה שכיסה את כל העיר. אחר-כך נשמע כקול רעם בגלגל ונשמעו זעקות-זוועה ויללות מפי אלפים, ומתעלפת צנחתי ארצה... הדאגה לגורל ילדי ובעלי העירתי בכוח, אולם רגלי לא נשמעו לי. היללות המזעזעות עוד נמשכו, ובעד הפרצות שבחומות העיר התפרצו תושבים מבוהלים, משהם נושאים עמם חלק מרכושם או שאר-פֶּשֶׁרם הפצוע, או גופת אדם רצוצה... בית הכנסת נהרס עד היסוד וכל האנשים שהיו בו נהרגו. העיר כולה תל-חורבות. עוד מעט ועמדתי על חורבות ביתי. עמלתי כל הלילה לגולל את האבנים מעל גוויות ילדי. אצבעותי שתתו דם, איש לא עזר לי. נאלצתי לוותר על תוכנתי למצוא את ילדי. הם קבורים פה, מתחת למפולת. גם את בעלי לא ראיתי עוד..." (מ' איש-שלום, 'מסעות נוצרים לא"י', עמ' 478).

המומר קלמן - שעשה כמסיונר בקהילות היהודים מטעם המסיון הירושלמי - אשר היה באותו יום בטבריה, כותב: "... לא

טבריה וחומותיה לפי ציוריו של ליאון דה לבורד: לפני הרעש בשנת התקצ"ז (1837);

נשתמר דבר זולת הרס, שיממון וסבל אנוש. המעטים שעמדו במהפכה הרת-אסון זו, הוכו בתימהק-לבב, עד שהיו דומים יותר לסהרורים מאשר לאנשים בעלי שכל בריא. והם רוכצים על הריסות מעונותיהם וסופדים את קרוביהם שמתחת להרי-סות... בטבריה נקברו חיים לא פחות משבע-מאות ושבעים וחמישה, מלבד הפצועים" (שם, 673). וערבי אחד סיפר לנוסעים אדוארד רובינסון ועלי סמית האמריקאים, שהגיעו לטבריה כשנה לאחר הרעש, כי משהתחוללה רעידת האדמה היה הוא וארבעה חבריו במורד ההר המערבי, בדרכם אל העיר עם תום עבודת יומם. והנה "לפתע פתאום נבקעה האדמה ונסגרה שנית, ושניים מבני לווייתו נעלמו. הוא רץ לביתו בבהלה ומצא שאשתו אמו ושניים ממשפחתו נספו. משתפר למחרתו במקום שבו נעלמו שני בני לווייתו מצאם שהם מתים בעמידה" (י' ברסלבי, 'הידעת את הארץ', כרך ה', 51).

ממשיך אותו כומר גרמני, יוהאן נפומוק וויינר, וכותב: "איזה מראה! בכל מקום שאליו הופנה מבטי נתקלתי בתלי-חורבות. הרעידה הרסה כליל את העיריה הלא על-כך ועירה וקברה במפולת את מחציתם של 4000 (?) התושבים. אלה שנשארו בחיים נטו מספר אוהלים גרועים מעל למפולת, בהם מנסים הם להתגורר כעת... המסכנים רבצו על החורבות בבטלה וראש דומם... " (מ' אי"ש, 477). בדו"ח אשר הגיש הנוסע תומסון - כשבועיים לאחר הרעש - אשר השתתף בעבודות ההצלה בצפת, הוא כותב: מספר (ההרוגים) בטבריה לא היה כה רב, ביחס לאוכלוסייתה, כמו בצפת. הסיבה העיקרית היא, שטבריה בנויה במישור שטוח, ואילו צפת - במדרון הר. לפי המשוער נספו כאן 700 נפש מכלל אוכלוסייה בת 2500 נפש... " ('ירושלים' ה' להרא"מ לונץ, עמ' 302). הנוסע הנוצרי פיקלר מוסקאו, שאף הוא הגיע לטבריה זמן קצר לאחר הרעש, מוסר כי כ-500 יהודים נספו ברעש, שהם כמחצית ממספר היהודים אשר התגוררו בטבריה. בין הנספים היו גם הרבנים: ר' חיים דוד "הקטן", רב החסידים; ר' חיים אביטבול; ר' יעקב הכהן ור' חיים בונאן (ממכתבו של רפאל יצחק אלפנדארי לאמסטרדם).

הידיעה על האסון הגיעה לירושלים רק כעבור 10 ימים, ביום ד' לחודש שבט. מיד התארגנה קבוצה לצאת לעזרת הנפגעים ויחד עמה יצאו "קברנים יהודים לחצוב קברים ולקבור מתים". משהגיעו לטבריה היו מזועזעים ממראה עיניהם: "מכל העיר והחומה נעשה גל של אבנים, ויתר הפליטה הנשארת לחיים, ומהם מוכים ופצועים ובעלי-מומים מנפילת האבנים עליהם, יושבים באוהלים מחוץ לעיר, ואין בית אשר אין שם כמה מתים. ובהיות האדם פהול על מתו, יש שנתנו אלף גרו"ש בעד קבורת מת, כי הוצרכו לשפור פועלים להוציאם מתחת האבנים. ותכבד העבודה והשכר על זה... מאחינו בני ישראל אשר בטבריה מתו לערך מחצית הנפשות שהיה שם... " (וראה איגרתו של ר' אריה נאמן, וכן איגרות ר' ישראל משקלוב ו"בנימין השני"). במשך שבועות התגוררו השרידים באוהלים וכצריפים רעועים. לאחר מכן נאלצו להעתיק מקומם למורדות ההר המערבי, מחמת הצחנה שעלתה מן הגוריות הנרקבות. רבים מאלה שנותרו בחיים קנאו במתים, אולם לא התלוננו וקיבלו גורלם הנורא באומרים: "ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך", ואילו אותה צעירה שנותרה בחיים רק עם בנה האחד, אמרה: "אמנם, נוח יותר היה להישאר שם (בין החורבות) לצמיתות... אולם לא יכולנו לעזוב את העיר היקרה לנו כל-כך גם בחורבנה; בה נחיה ובה נמות" (מ' אי"ש, שם, 478).

שמע האסון המחריר פשט בקהילות ישראל שבחו"ל וכמעט שלא היתה קהילה יהודית שלא קוננה במספד על ההרוגים, ואף הרימה תרומה מיוחדת להצלה ולשיקום ההריסות. משוררים כתבו קינות מיוחדות ואלו נאמרו בבתי הכנסת בניגון מגילת 'איכה'. דוד לוונטאל כתב את קינתו 'קִינִים וְהִנֵּה זֶה' ימים מעטים כלאחר שהגיעה הידיעה על האסון, ובין שאר בתי השיר הוא כותב: "תֵּל זַעֲזַע הוֹשְׁמָה סְבָרְיָא הַחֲקָמָה / סְבָרְיָא הַכְּלִילָה בְּחֻמְקָהּ וְנִזְרִיָּה / טוֹבִים וְחֲסִידִים נִהְרָגוּ, הִפְתָּ שְׁמָמָה / הָעִיר הַנּוֹשֶׁבֶת מִקֶּדֶם - סְבָעוּ שְׁעָרֶיהָ" (מתוך ספרו 'אֵילַת הַשֶּׁחַר', ווארשה, התר"ד). המשורר דוד רחובנאנד מוורשה כתב בקינתו הגדולה: "... עוֹד בְּתוֹךְ הָרוּחַ קוֹל סְבָרְיָא נוֹהֶמֶת / בְּקִבְרֶיהָ

לאחר הרעש. המבט בשני הצידים - מדרום-מערב לצפון-מערב (המחיצה הימית חופה)

הדרך לעובדים חוסמת / לא פשוטה לבוש, אבל עוד תתייחס /
עוד יכמרו רחמיך בעת התפורה / מתנה וחי רוחה לא קצרה /
קול דמי חסידיה עוד מרה צורח" (מתוך מחברת שיריו 'הפינור',
אמשטרדם, התר"א).

לאט לאט החלה שארית הפליטה המוכה והדויה להתאושש.
בראש הקהילה עמד אז ר' חיים נסים אבואלעפיה, המכונה חנ"א,
אשר בעת הרעש נשברה רגלו. חו"ר טבריה פונים איפוא באיגרות
דחופות לקהילות בחו"ל, להיחלץ לעזרתם לשיקום ההריסות.
ואכן מגיעות התרומות ובני טבריה ניגשים לבנות מחדש את
בתיים (וראה 'איגרתם של רבני טבריה' מש' התקצ"ח-1838).
רק כארבעה חודשים לאחר הרעש נאלצים חו"ר הקהילה לכתוב
איגרת ארוכה וחריפה למכנאס אודות "קופת רמב"ה", אשר
שוב נלקחה ע"י שליח ירושלים (וראה 'קופת רמב"ה'), ומשמגיעים
ימי הקיץ הלוהטים, מפילה מגיפה חללים נוספים. על כל המכות
שתכפו ובאו בזו אחר זו, באה גם מכת המסיונרים הרבים שהחלו
לפקוד את טבריה, בתקווה לדוג מדוכאים ומיואשים מבין היהודים.
אולם מסיונרים אלה מעלים אך חרס בתקתם ואפילו יהודי אחד
לא השתמד, ואילו יהודי טבריה נשארו איתנים בדעתם שלא
לזוז מעירם.

חורף התקצ"ח (1838) היה שחון במיוחד והבצורת הקשה
גררה אחריה רעב כבד. הקהילה נאבקה על פת-לחם ממש.
רבני הקהילה כותבים בקרי רוחם: "... שנה זו מעוברת עברה
חכם וצרה וקרא רעב לארץ... מידה של חיסים שנמכרה
בשנה שעברה בשלושה) גרוש וחצי, נמכרה לעת כזאת בט"ו
(15) גרוש", וגם זו לא היתה נמנצא... באין מוצא לזרם פרנסי
הקהילה כספים רבים כדי לשגר לפחות את רעב התינוקות
המבקשים לחם - ואין. עוד בני טבריה מבקשים לחם לילדיהם,
והדרושים אשר מרדו באיברהים פחה פשטו, בחודש סיון, על
ישובי הגליל, ואילו יהודי טבריה נתבעו לשלם דמי כופר עצומים.
אלא שגם בפעם הזאת, מששב חילו של איברהים פחה במסע-
עונשין נגד הדרושים, מחזירים אלה את אשר עשקו (מתוך הקדמתו
של ר' ישראל משקלוב לספרו 'פאת השולחן').

נראה שבהיותם במצוקה הכספית החמורה מכרו היהודים
לערבי גם את פרסם האתרוגים "בוסתאן אל-יאהוד". ומשבאו
להחזירו לידם דרש הערבי סכום עתק שלא יכלו לשלמו. כיון
שכך, הפיצו האשכנזים שמועה, כי העצים הורכבו ולפיכך פסולים
אתרוגיהם... אולם הספרדים לא שחו לבם וקנו אתרוגיהם
מידי הערבי לקראת חג הסוכות, התקצ"ט.

בשנה זו מוסר הקונסול יאנג, כי מספר יהודי טבריה הוא
כ-600 (מכתבו מ-25 במאי אותה שנה). הנוסעים המסיונרים
אגדרו א' בונאר ורופרט מק ציין מוסרים, כי בהיותם אותה
שנה בטבריה נאמר להם מפי שני רבנים, שמספר יהודי טבריה
הוא 600. ברם, לפי מפקד מונטיפיורי אותה שנה מסתבר, כי
הקהילה מנתה אז 712 יהודים: 395 אשכנזים ו-317 ספרדים.
אותה שנה עובר לגור בטבריה ר' ישראל משקלוב, אולם
כעבור זמן קצר נפטר ונקבר שם. ומשמגיעים משה מונטיפיורי
ורעייתו לטבריה הם מבקרים את אלמנתו בביקור ניחומים,
מאחר שקיוו לפגוש בר' ישראל אשר ציפה להם במיוחד. שוב

חזר מונטיפיורי באוני פרנסי הקהילה, כי אין טוב להם מאשר
יחלו בעבודה ובמלאכה ויחיו מעמל כפיהם, וכי על הנוער ללמוד
את עבודת האדמה והמלאכה המחייבה בעליה. שוב מחלק
מונטיפיורי תרומות ונדבות לכל מבקש ודורש, לרבות לערביי
טבריה שבאו להקביל פניו בחנופה, כשבראשם גם השיח' סעיד
אללה הקאדי (השופט). תושבי טבריה, יהודים כערבים, מתחננים
לפני מונטיפיורי כי יבקש מפתח מצרים שיבצר את החומות
ההרוסות מאז הרעש, כי אין הם בטוחים בחייהם מפני הדרושים
והשוודים הנודדים. וביומנו רושם מונטיפיורי, בין השאר: "אני
חפץ מאד... לרפא את הריסות טבריה... להתיר ליהודים
לחקור אחוות שדה וקצם... לתת לי הרשיון לשלוח אנשים
מחו"ל אשר ילמדו את יהודי ארץ הקודש את עבודת האדמה,
מטע הגפנים והזיתים וצמר-גפן ותותים... וגם ללמדם גידול
צאן ופקק".

בימי התורכים

ה' תקצ"ט - ה' תרע"ח ליצירה - 1839-1918 למניין או"ה

לאחר פיגור כוחותיו של איברהים פחה מגלילות א"י (1839)
נקט השלטון התורכי בריפורמות, לרבות מתן שוויון-זכויות
גם לנתינים שאינם עותומניים. בין השאר הציעה הממשלה
התורכית לערביי טבריה, כי בידם לרכוש את האדמות שמסביב
לעיר, במחיר סמלי של גרוש אחד לדונם. הערבים לא ששו להצעה
באומרם, כי ממילא אדמות אלו מעובדות בידם ואין בדעתם
לקנותן. אולם שיח' עומר טבירי קנה או עשרות אלפי דונמים
(1840), שלאחר שנים העשירו את משפחתו טבירי עושר רב. כ"כ
פתחה הממשלה התורכית את שערי העיר למתיישבים חדשים,
ומשנה זו גדל מספר היהודים מידי שנה בשנה בעולים שבאו
ממערב וממזרח. ברובע היהודי עוד היו חורבות רבות, אולם
כנגדן כבר נראו בניינים חדשים המוקמים ונבנים בזה אחר זה.
אותה שנה פותח חיים וייסמן, שהיה גם "רופא" הקהילה, את בית
מלונו (וראה 'חיים דאקטאר ומלונו'), ולדייג יהודי, שקיבל רשיון
דיג היז שתי סירות על הכינרת. שלושה בתי כנסת היו בעיר,
שניים לאשכנזים ואחד לספרדים, ובהם הצטופפו מניינים רבים.
אותו זמן היו בני טבריה עמלים, כמו ידיהם, לבנות את ביהכ"נ
הגדול שחבר ברעש התקצ"ח, ואילו הרעב שנמשך שנתיים מאז
התקצ"ח הוקל במעט משעלו יבולי ברכה בשנת הת"ר. עוד
התקווה מפעמת ביהודי טבריה כי מעתה יוקל להם גם מסבלו-
תיהם, ובשנת התר"א (1841) פורצת מגיפה קשה (חולירע?) שבה
נספים רבים. ריידלי ח' הירשל המשומד, המבקר במקום כשנתיים
לאחר מכן, מעיד מפי חיים וייסמן כי במגיפה זו נספו כשליש מכל
התושבים. ובשנת התר"ג (1843) רושם החוקר ר' יוסף שווארץ,
כי בטבריה 130 משפחות, מהן 80 אשכנזים ו-50 ספרדים (תבואות
הארץ, תפ"א).

בהתקדש ליל כיפור של שנת התר"ז חונכת עדת הספרדים
ברוב פאר והדר את ביהכ"נ הגדול שהוקם על הריסות הבניין
שחבר ברעש (וראה 'בתי כנסת'). הקמתו מחדש של ביהכ"נ

טבריה והכנרת - ליטוגרפיה צבעונית (23 x 30) מאת ואן דה-ולדה משנת 1852 (המחיצון הימי חיפה)

היה מספר יהודי טבריה 1456 נפש, מהם: 659 ספרדים ו-797 אשכנזים. מספר התושבים הערבים בטבריה באותה תקופה היה כ-1000 נפש. שנה לאחר מכן (1856) מוסר ל"א פראנקל, כי מספר יהודי טבריה הגיע ל-1514 נפש, ומהם: 633 ספרדים ו-881 אשכנזים. כ-660 מן האשכנזים היו יוצאי רוסיה וכ-200 יוצאי אוסטריה, גליציה והונגריה. מכלל כל תושבי טבריה היהודים היו רק 17 ראשי משפחות מתפרנסים מעמלם: 6 "מוכרי ממכר" - חנוונים ורוכלים. 3 "תופרי בגדים" - חייטים; 2 "גודרים" - בנאים; 2 "עושי כלי מודיעי עתות" - שענים; 1 "חורש" - נפח; 1 "שולחני"; 1 "תופר נעלים" - סנדלר; 1 דיג ("ירושלימה" מהד' עברית, וינה 1860, עמ' 397). הנוסע הנוצרי פרייס המגיע אותה שנה לטבריה, מוסיף כי כמה מיהודי המקום היו מייצרים יין משובח מ'איי'ש, שם, 704). נראה שלבעלי המלאכה היהודים לא תמיד נמצאה פרנסה, כי משושב השורצרי פליכס באוזה (1858) בבית מלונו של חיים וייסמן, נכנסו אשכנזים עניים שביקשו נדבות, ואילו "אחד מהם, חייט לפי מקצועו, מתחנן לפני שאמציא לו עבודה... מכנס שנקרעו במקומות רבים... משמשים לו תירוץ שאין לעמוד בפניו לזכותו בעבודה, והוא יושב על עקביו לרגלי ומאחז את הקרעים... " (שם, 713).

בשנת התרי"ז (1857) הוקמו ביהכ"נ והישיבה "בית יעקב" בתרומות הגביר ר' יצחק גורטע (וראה 'בתי כנסת' ו'ישיבות'). שנה לאחר מכן מתפעל הנוסע פליכס באוזה ממראה הרובע היהודי, שביקר בו ביום השבת, והוא כותב: "עד היום מייצגת טבריה את הטיפוס המעניין של עיר יהודית. אדם הנכנס אליה בשבת מוצא בה שקט וסדר למופת, כפי שאינו מוצא בשום מקום אחר... כשזוכרים את ירושלים, זכאית טבריה להיחשב כעיר נקיה ומטופחת היטב... קצת יותר רחוק מבחן אני ביהודים היושבים לפני פתח ביתם, או המטיילים לאיטם, הלך ושוב, כשהם לבושים בגדי-חג... כמעט כולם מדברים עברית רהוטה וטהורה למדי... והם חדורים תקווה גדולה" (שם, 711).

הפיחה תקווה וחיים, וכדי לעודד הקמת בניינים חדשים מוצאים רבני טבריה לנכח לחדש תקנה - שהיתה עוד מתקופת ר"ח אבואלעפיה - לפיה כל הבונה ביתו על חורבות בנין קודם, יגור במקום חמש שנים בלא תשלום בעבוד הקרקע. לאחר מכן ניתנת הברירה לבעל הקרקע: או להחזיר לבתה את הוצאות הקמת הבית, וזה עובר לרשותו, ואם לא ירצה בכך - תיחשב גם הקרקע כנכס הבונה ותיירשם על שמו ושם יורשיו. על התקנה שנקבעה בר"ח כסלו, התר"ו, חתמו חברי ביה"ד דאז: ר' יאודה נחמד; ר' רפאל ממאן, ור' רפאל ארדי הכהן ('אוצר גזים', 150). תקנה זו נקבעה עקב מחלוקת שהיתה בין בונה בית חדש על עיי החורבות של בנין אשר נהרס ברעש, שבעלי לא הקימו מחדש, וכן בגלל יוקר הדירות המעטות שהיו פנויות למתיישבים חדשים. כותב עולה שבה מצפון אפריקה לטבריה: "... מיוקר הבתים אין מקום פנוי, ואני נוסע היום הזה לעיה"ק חברון, ושם לשבת על התורה..." (שם). הנוסעים הנוצרים המבקרים במקום בשנים 1848-1850 מוסרים, כי באותה תקופה היו בטבריה בין 1000 ל-1200 יהודים, או כשלוש מאות משפחות, והיהודים עצמם נראים כ"אנשים ענווים, נבנעים וחסרי יומרה... הנשואים עליהם עדיין חותם הפורענות המדאגה בקלסתר פניהם מוכי העניות והלומי הצער ובמנהגיהם ובנימוסיהם נעדר החיים" (מ' אי"ש, שם, 1562 583).

החל ממחצית המאה ה"ט למניין או"ה מקבלים עליהם יהודי טבריה את חסותו של השיח' ספרי, שהיה מקובל כמנהיג על ערבי הסביבה. ברם, משפורצת מלחמת קרים (1853) והממשל מדלל את מספר הז'נדרמים המצויים ביישובים להגנת האוכלוסיה, חחר חוסר הבטחה לגליל. ר' שניאור זלמן המבקר אותה שנה בטבריה, כותב: "עתה... אין אש יכול לילף משפנת הערבים (המה השבטים הבידואים שמעבה" שהפילו חיתתם באזור) אלא בזמן השיירה, (שאו) הולכים עם רב מאד בלוית שמירה" ('זכרון ירושלים').

בשנת התרט"ו נערך מיפקדו השני של מ' מונטיפיורי, ולפיו

מיפנה בחי' הקהילה חל בשנת התר"ך (1860). בראשית אותה שנה יצא השיח' עגליה אגא שמעבר הירדן לבער את קיני השודדים וטיהר את בקעת כינורות, משהוא מצליח לגרש אף את הכורדים הנודדים, שמנו אז כ-700 תופשי נשק, אשר קנו להם ישיבה בקרבת טבריה משהם מפילים חיתתם על יושבי האיזור. לאחר מכן החלה העלייה הגדולה ממרוקו, ובעיקר מהעיר מכנאס. מ-300 המשפחות שעלו משם התיישבו מרביתן בטבריה, ובראשן ר' יוסף הלוי בן יולי. בין הבאים היו רבנים מהמשפחות טולידאנו, בירדוגו, פקלול, ועוד, אשר גם הביאו עמם מאות כתבי-יד (רי"מ טולידאנו, 'אוצר גנוזים', 165). מרבית החכמים באו ללמוד בישיבות טבריה, ונאמר עליה: "טבריה – לתורה", ואף כינוה "כ"מכנאס הקטנה". אמנם כעבור כשנתיים פרצו חילוקי-דעות בין באי מרוקו לוותיקים, מההופצה השמועה כאילו מקופחים עולי מכנאס בחלוקת הכספים הנאספים לטובת טבריה במרוקו, אולם לאחר חקירה ועדותו של ר' יוסף בן יולי התברר, כי אין אמת בשמועה, והמחלוקת יושבה.

בשנת התרכ"ג (1863) מגיע לטבריה גם ה"מושיר", הוא שר הצבא התורכי מביירות, במסעו להשלטת סדר בכפרי הפלאחים שהתמרדו בממשל וסירבו לשלם מיסים ואף לא התגייסו לצבא התורכי. במסעו זה השלים ה"מושיר" את אשר החל השיח' עגליה אגא שלוש שנים לפני כן, ומעתה שרר בגליל השקט, כפי שמציין ר' אברהם ב"ק: "חופש ודורור בארץ הזאת" ('חבצלת' שנה א', חשוון, התרכ"ד). גם ר' שניאור זלמן מוסיף בזכרון ירושלים, כי "תהילות לאל שהעיר היום בגויה ומיושבת ובני אדם עוברים ושבים ואין מקלים דבר", בעוד שעשר שנים לפני כן ציין את הפחד והמגור ששלטו בדרכי הגליל.

בספרו 'שערי ירושלים' כותב ר' משה ריישר (1862), כי בטבריה חיים כיום כ-3000 יהודים, מהם כ-2000 אשכנזים וכ-1000 ספרדים. כן מציין גם ר' יהוסף שווארץ ('תבואת הארץ', שער ד') ומוסיף, כי לאשכנזים יש כבר שני כוללים "וואהל"ן ו"עסטרייף". משמגיע לטבריה בשבת הנוסע המסינור הנרי בייקר טריסטראם (1863), הריהו רושם כי "טבריה היא כמעט עיר יהודית. הבתים נראו מבפנים נקיים ומבהיקים לכבוד השבת, והאנשים לבושים במבחר בגדיהם... אותה שבת היו בטבריה "שני מסינורים יהודים, כומר ורופא, שבאו מירושלים", ומאחר שבטבריה לא היה גם רופא אחד לרפואה, חילק הרופא המסינור באוהל שהקימו השניים תרופות ליהודים, בעוד חברו מטיף בחוץ באוני הנאספים "מעלות השחר עד הערב". במקום התקבצו בעיקר יהודים אשכנזים, אשר "אף הביאו עמם כסף (בשבת?) לקנות את ספרי הברית החדשה", ולעומתם עמדו ילדים וצוחו: "זאת היא ארצנו ותשוב להיות שלנו! למה יטמאו אותה הנוצרים?" ואילו הרבנים מצידם הכריזו חרם על כל הקרב לאותו אוהל. ומסיים טריסטראם: "לאמיתו של דבר משמשת טבריה סמל נאמן לעם המפחד והמפורד... " (מ' אי"ש, שם, 723).

בשנת התרכ"ה (1865) משתוללת בעיר מגפת חולירע המפילה חללים רבים. פרנסי הקהילה פונים בקול קורא לקהילות ישראל לחשו לעזרתם, משהם מדגישים בצורך החיוני כי רופא יהודי יתגורר במקום. ובעוד המגיפה בעיר מפרסמת הממשלה

התורכית שכל המבקש לבנות ולנטוע – תינתן לו הרשות. אז נחלצים בני הקהילה ורוכשים בסכומי עתק (התרכ"ו) חלקת קרקע מסביב לציון קבורתו של ר' מאיר בעל הנס. אלא שמחוסר כספים לא החלו מיד בבניין. עוד הם מתכוונים לבנות, ושוב חזרה החולירע והפילה קורבנות רבים ומשפסקה – שרר רעב כבד: "ולא שקטנו ולא נחנו קרוב לשני חודשים, וקפץ רוגז המחלה הנוראה שנית, ותבוא העיר במצור צוקה... אשר לא נשמע כזאת בשום עיר ומדינה. על כן אמרנו: נחפשה דרכינו... ותלינו הדבר (ב)עיקוב הבניין הקטן (שעל קבר רמב"ה), ונדרגו, נדרגו (כי) כשירחיב ה' לנו ויסר מעלינו את המוות הזה, נתחיל בבניין הקדוש... " (ר' אברהם ישראל רחאניס, 'המגיד' שנה י"א, 12). ביום ח' בשבט, התרכ"ז, הונחה אבן הפינה על ציון קבורת רמב"ה, ובט"ו בשבט הונחו היסודות (ועל הקמת בנייני רמב"ה – ראה 'אתרים').

עוד בתרכ"ה (1865), לאחר פרסום ה"קול קורא" של חו"ר טבריה, שבו ביקשו רופא לקהילתם, הגיע מירושלים ר' זעליג הויזדורף ועמו "הרופא הגר" (2). השניים הציעו לפרנסי הקהילה להקים "בית חולים" (קרי: מרפאה) ולשם כך, לרבות שכר הרופא, דרושים 5000 פרנקים לשנה. מאין תקציב חזרו ר' הויזדורף ו"הרופא הגר", ואילו פרנסי הקהילה המשיכו לטעם עצה מאין ימצא סכום עצום זה. נוסף לזאת התלוננו "אנשים לא חכמים", כי לא טוב להקים "בית חולים", משום שמאז הוקם בירושלים ביה"ח רוטשילד באוועל היהודים שם "תחלואים שונים", ואין טוב מאשר לבטוח בה... והיות שגם הכסף לא נמצא, נשארה טבריה ללא רופא (רחאניס, שם). אולם שנתיים-שלוש לאחר מכן פתחה העירייה מרפאה ומינתה את "הירש היהודי" לרופא.

תיאור מפורט מטבריה היהודית ומוסדות הקהילה מוסר הנוסע ר' אברהם ישראל רחאניס ב'המגיד' (התרכ"ח). לפיו היו בעיר כ-1000 בתים בני קומה אחת והמה "חזקים", היינו חדשים; "רוב התושבים" הם יהודים ומספרם 2530 נפש, מהם: 1270 אשכנזים ו-1260 ספרדים; בטבריה 60 חכמים "השוקדים על לימודם בשקידה רבה ויקירה ואין בהם מתבטל בשווקים או בטוילים"; החלוקה – "חלק כחלק יאכלו... כקטן כגדול" לפי שלוש דרגות חלוקה. השוק "קטן מאד" ובו "30 חנויות לכל היותר... וכל מקנה וקנין מן רפי אכילה ולבישה" בדרך כלל בידי היהודים; המחירים זולים מבירושלים, ששם עלה אז רוטל (3 ק"ג) קמח 8 גרושים בעוד בטבריה – 2.5 גרוש. לספרדים – 2 בתי כנסת ומצויים בעיר "כמה בתי מדרש"; העיר אינה נקיה ו"א"א זורק אשפתו "על פני כל חוצות"; בחומה יש עוד פרחות ובעיר אין גינות ופרדסים, רק 4 עצי תומר ועץ פלפל אחד בחצר ביתו של המושל, ובכמה חצרות היהודים צומחים עצי רימונים, "לא יותר".

לאחר "מעשה הנס" שקרה עם חפירת היסודות לבניינים שעל קבר רמב"ה, באדר א' התרכ"ז (וראה 'אתרים'), תפסה טבריה מקום מכובד בקהילות ישראל. בכ"א באדר ב' התר"ל (1870) מבקר בעיר הגביר אברהם שלום לבית ששון, בדרכו מלונדון להודו, ותורם 1400 פרנקים לבני טבריה, כאשר "לספרדים

שער הכניסה (היחיד) לבניינים שעל מצבת רמב"ה שבאגף העדה הספרדית. מעבר לבניין ולקיר שמימין (ממערב) – החצר והבניינים של העדה האשכנזית. תצלום משנת התר"ס (1900) (אוסף חיים בן יוסף אבאלעפיה)

(בתן) מנה אחת אפיים, כי מִמְעֵי הספרדים תוצאותיו" (המגיד' ניסן, התר"ל). אותה שנה חותמים רבני ירושלים, חברת, טבריה וצפת על הסכם בדבר חלוקת הכספים אשר יקובצו ע"י שד"רים, ספרדים ואשכנזים כאחד, לפיו: (א) הכספים שיבואו מהמדינות דאגיסטאן וגורג'יסטאן יחולקו לפי: 65% לספרדים ו-45% לאשכנזים, כ"כ לא ישלחו עוד שד"רים ואף לא מכתבים למדינות אלו; (ב) הכספים מאיטליה ואגפיה יחולקו לפי 55% לספרדים ו-45% לאשכנזים; (ג) הכספים מארצות אמריקה, קליפורניה ואוסטרליה – בין שיהיו מיועדים לספרדים, או לאשכנזים, בלבד – יחולקו שווה בשווה; (ד) מס הגבילה על הפֶּשֶׁר יהיה בשיעור 7 פרוטות, וכל כוללות תקבל שבע פרוטות אלו, ואין כוללות אחת רשאית להעלות את מכס הבשר ללא הסכמת הכוללות האחרת (וראה נוסח ההסכם בשער 'אחת מארבע ארצות').

אותה שנה מוכר הוואלי מדמשק בחשאי, לידי היוונים האורטודוקסים, את שטח הקרקע שעליו עמד הבניין החרב, המכונה בפי יהודי טבריה בשם "כיפות השל"ה". ליהודים נודע הדבר רק לאחר מעשה וכל קריאותיהם להצלת המקום העתיק והמקודש מידי הנוצרים לא נשאו פרי (וראה 'כיפות השל"ה' – 'בתי כנסת'). משמבקר במקום הכומר הצרפתי ז'אן אוגוסטין בוסט (1870) הריהו כותב כי מספר היהודים "הולך וגדל ללא הרף", והם "לא פסקו מלהיאחו (בעיר זו) בכל המרץ שביאוש. עירם שהיתה לעיר קודש קיפלה בעיניהם את כל העבר וההווה, והיא טמנה בשבילם גם את העתיד... שם מוֹחִים הם לבוא המשיח...". כ"כ הוא מציין, כי בכינרת מצריה "סירה אחת כבדה ועלובה", ונראה שהיתה זו סירתו של דייג יהודי, ברם בלא ערבות הממשלה לביטחון אין היהודים מוכנים להשקיע בפיתוח העיר, מאחר שכל "קֶלֶס אלמוני בשם השולטאן ובשמו של מוחמד (הנביא) יכול לגנוב מידי הבעלים את המפעל שהקים" (מ' אי"ש, שם, 739).

באדר ב' התרל"א (1871) מבקר בטבריה הנסיך הגרמני פרידריך פראנץ מקלנבורג, וכל בני הקהילה יוצאים להקביל פניו. לאחר שביקר בחמי טבריה ובביהכ"ש שרמב"ה, והדליק שם 110 נרות ואף ענה 'אמן' לברכה שנאמרה לכבודו, הריהו חותם שמו ב"ספר זכרון לבני ישראל המתנדבים בעם" – הוא ספר התרומות לביהכ"נ (ד' שיפמאן, 'המגיד', שנה ט"ו, גל' 19). באותה שנה גם מגיע ר' שמעון בֶּעֶרְמָן לטבריה ומקים את "חברת ישוב ארץ הקדושה", אשר 150 איש נרשמים בה כחברים, כשמטרתם – להקים לחוף הכינרת, ליד מגדל, ישוב חקלאי חדש (וראה ר' שמעון בערמאן – 'דמויות').

נוסף לזעם שאחו בבני הקהילה על גזילת "כיפות השל"ה", חָרְדָה כל העדה (1872) ממעשה וַנְדָאִלִים שעשה או המושל התורכי, בהעתיקו את הדרך הדרומית המובילה לחמי טבריה – זו שעברה בין בית העלמין היהודי לבין ביה"ע המוסלמי – לתוך שטח בית הקברות היהודי, משהוא גחל שטח גדול, הורס את המצבות ובונה באבניהן את הגדרות, ואת הכביש החדש הוא סולל על גבי קברים (וראה 'ביה"ע של טבריה').

מאז מגיפת החולירע חצקת יהודי טבריה לרופא יהודי (1865) עושה ר"א ב"ק ימים ולילות להקים במקום בית-חולים ראוי לשמו, ולא כמרפאה שפתחה העירייה. לפיכך הוא מייסד את אגודת "ביקור חולים" ובזוועד שלה נמנים מראשי האשכנזים, כשהוא עצמו "הגזבר", היינו מגייס הכספים. מאמציו נתקלים בעוינות ואף בעלילות-שווא על הזוועד וחבריו. גם למרות פְּתָתוּ המעודדת של רי"ד פרומקין ('חבצלת' שנה ט"ו, עמ' רפ"ד) נערכים קשיים רבים להגשמת המפעל (וראה 'ר"א ב"ק' – 'דמויות'). ומשמחליטה מועצת המחוז באותה שנה לפטר את "חזוואגה" הירש היהודי מהמרפאה העירונית, בגלל התנהגותו בחולים – אין זאת כי הערבים העלילו עלילות על הירש היהודי – ולמנות "במקומו את הרופא הפולני חזוואגה בטרס מיקולי (הנוצרי) באופן זמני, עד להחלטה חדשה" (מפרטיכל עיריית טבריה, 1873). שולחים ראשי הזוועד מלונדון רופא לצפת אשר ישרת גם את טבריה, אם כי הנסיעה מצפת לטבריה אורכת שש שעות... (ר' רחמים יוסף אופטלקה, 'מסעי יר"ח' מש' 1876). נראה שהיה זה דר' פאלאק, אשר לאחר מכן השתקע בטבריה. בקץ התרל"ג (1873) כותב ר"א ב"ק להרא"מ לונץ, כי אוכלוסיית טבריה מונה 3050 נפש, שמהם 2350 יהודים; 1250 אשכנזים (800 – כולל ווהלין; 300 – כולל אסטרייך; 150 – כולל רייסין) ו-1100 ספרדים. הנותרים 250 – ערבים וישמעאלים; 400 – נוצרים מוסלמים ו-50 קתולים. אותה שנה כבר הורגש הרעב בעיר – רעב שנמשך עוד שלוש שנים תמימות. מהפריטיכלים של עיריית טבריה בתקופה זו ראוי לציין: הרחצה בחמי טבריה נקבעה ללא תשלום, מאחר שהמרחצאות הם "חמי מצוות"; שוודים פקדו את טבריה כלילות, והתושבים נצטוו להסתגר בבתיהם כלילות; הוטל איסור חמור של הוצאת חיטה ושעורה מהעיר, והעברייך היה צפוי להחרמת רכושו, ואילו החנוונים נתבעו שלא להסתיר את הקמח ולהימנע מהפקעת מחירים. כ"כ התמנעו שני יהודים למשרות עירוניות בכירות: יצחק אשכנזי – כאחראי לנקיט העיר, ודייב יצחק – כשומר העיר.

ילדים שמתו מן המגיפה, ויש להניח כי גם מילדי העדה הספרדית מתו ילדים רבים. לפיכך אין פלא איפוא, כי משמגיע לראשונה לטבריה הרופא המסיונר ד"ר ד' טוראנס הסקוטי (1884) - אשר פעל רבות במשך עשרות שנים למען יהודי טבריה (וראה 'דמיות') - אין האימהות שמות לב לחרם שהטילו הרבנים על כל הפונה לרופא המסיונר, ואף לא לאיום כי משפחותיהן עלולות שלא לקבל את קיצבת החלוקה, והן מוסרות ילדיהן החולים לטיפולו הנאמן והמסור של הרופא הסקוטי, תמורת תשלום חצי בישליק לביקור בפעם הראשונה, ואילו דמי הרפואות, אשר תהיינה, היו גרוש אחד.

בשנת התרמ"ה (1885) מוכתר לראשונה בטבריה הרב הראשי יוסף דוד אבואלעפיה כ"חכם באשי", בתוקף "פירמאן" מלכותי שהגיע מקושטא. אין זאת שענינה של הממשלה התורכית היתה צרה בשמחת היהודים על הכבוד שנפל בחלקם עם הכתרת ה"חכם באשי", כי מיד היא מטילה על הקהילה את ההוצאות לסלילת הכבישים "לצפים ולרכב ולכירכרות ולעגלות", היות שעיר הקודש טבריא היא "עיר שרובה ישראל". שוב גאלצים פרנסי הקהילה ללוות "ברביית קצוצה" ... יותר מאלף ל'ראת" - לירות תורכיות, כדי לממן סלילת הכבישים (מאיגרת השד"ר ר' ב"צ אלקלעי, התרמ"ו). ואכן, גם החוקר שומאכר שעשה או בטבריה (1887) מעיד, כי היהודים היו רוב מאוכלוסיית העיר ומספרם הגיע ל-2045 מכלל 3000 תושבים. לאחר פסח התרמ"ז פותח ד"ר טוראנס את ביה"ס שלו, כאשר התלמידים הלומדים בו מקבלים גם ארוחה ולבוש ללא תשלום. ראשי הקהילה יצאו באזהרה, אולם רבים מבני העדה הספרדית החלו ללמוד בביה"ס של טוראנס (וראה 'תלמוד תורה וחינוך בטבריה').

מאז ומתמיד היו פרנסי העדה הספרדית חרדים ל"קופת רמב"ה" שהיתה קבוצה בקהילות ישראל שבגולה, שלא אחת בלבד רוקנו אותה שד"רים מערים אחרות, והנה, בשנת התרמ"ז (1887) התגלה, כי קופה זו רוקנה בכמה קהילות ע"י שד"רי החסידים מטבריה ... (וראה 'קופת רמב"ה'). תחילה לא האמינו ראשי הכוללים האשכנזים משבאו אליהם חו"ר הספרדים בטענה חמורה זו, אולם משהתברר כי אמת בדבר פירסמו ראשי הכוללים וואהלין, רייסיין, עסטרייך וקרלין "הודעה גלויה" לכל קהילות ישראל בתפוצות, לפיה אין לתת את כספי "קופת רמב"ה" אלא לשד"רי טבריה הספרדים, בלבד (רי"מ טולידאנו, 'אוצר גנוזים', 180). מעשה זה ניתן להסבר רק בזאת, שמצב יהודי טבריה, אשכנזים כספרדים, היה אז בכל רע. כותב רמ"מ ראב"ן (1888) על יהודי טבריה, כי "חשף משחור תוארם ... העוני מולך בבתי אחינו ... ביתם ריק מכל, באין לחם ומזון ולא בגד ללבוש הול-כים יתן (ו)שְׁבָעִים ביגון ולחץ ...". ולא די בזאת, עוד משתמשת הממשלה התורכית באלף הלירות שיהודי הקהילה שילשו לקופתה, וסוללת "דרך המלך" ... ובאכזריות ובחימה פינה מושל העיר את קברות ישראל, כאשר "קברות ציני העדה (רבניה, נתונים עתה) למירמס רגל ...". (וראה איגרתו של רמ"מ ראב"ן וכן 'ביה"ע בטבריה'). תיאור קודר משחור הוא תיאורו של ר' אברהם ב"ק, תושב טבריא וסופרה ב'חבצלת' במשך שנים, הכותב: "גדול מאד עוני תושבי עיה"ק טבריא ...

שנות התרל"ה-התרל"ו (1875-1876) באו עם רעב ומגיפות. באיגרות שד"רים מתקופה זו יוספור: "... שנה זו (1875) היו לנו הוצאת מרובה בריכוז חולאים הרעים ... והבאנו רופאים חדשים ותרופות, ומינינו גופרים לתת לחולים מידי יום ביומו אוכל להשיב נפש ...". הרעב הנמשך זו השנה השלישית (1876) כבד "עשרת מונים מאשר היה לפניו ... ואין בית אשר אין שם משה מוצעת ... שנה מרה כלענה, כי רוח עברה הוא הקולירא" החולירע, ומאידך: "ירבו ויעצמו הבאים לשכך כבוד בארצנו ... ואין הקומץ משפיע לשליש ולרביע ...". ('אוצר גנוזים', 171). אעפ"כ ולמרות הרעב והמגיפות נשלם בניין הישיבה שעל קבר רמב"ה, האשכנזים מקימים את המקווה הראשונה לנשים, ושתי העדות "יידורו בשלום ובמישור ... בלב ואגודה אחת" כאשר ביה"ע שלהם משותף; לספרדים 4 בתי-מדרש ולאשכנזים - 7; השו"בים כולם אשכנזים; רבים באים לחמי טבריה אלא שאין מלך יהודי, ודמי השכירות הם כרבע מאלה שבירושלים ואף מצרכי המזון וזולים בהשוואה לירושלים (ר' רחמים יוסף אופלטקה). ובפרטיכלים של העירייה משנים אלו אנו מוצאים: קנסות כספיים על סוחרים יהודים שהפקיעו שערים בשנות הרעב, או שזייפו משקלות; פורסם צו על כל פועלי הבניין והנגרים היהודים, שאינם רשאים לעסוק במלאכתם ללא רישיון עירוני; דמי השכירות בעבור בית המטבחים ליהודים נקבעו לסך 25 ריאל בשנה, והיהודי אברהם אפנדי מתמנה כגזבר העירייה - התפקיד השני במעלה - ואילו הגזבר הקודם, חסן אפנדי אלחוסין, מתמנה לראש העיר. בשנת התרל"ח (1878) משתכנעים חברי מועצת העירייה, כי מקור המגיפות הוא בכינרת - אשר מימיה שותו בני טבריה מאז ומתמיד - ומתפרסם צו האוסר השלכת אשפה ופסולת לכינרת, והעברין - ייקנס. הצו מפרסם גם תקנות מיוחדות לשמירת הנקיון בחופים, ברם תכולת בורות השופכין המשיכה לזרום לכינרת, כמאז ומתמיד ... בתחילת התרל"ט ירד על עמק כינרת ארבה כבד אשר השמיד את כל הירק והעץ. לאחר זאת פרצה מגיפת אבעבועות אשר "הפילה חללים רבים, קטנים עם גדולים באים בימים ...". ('ד' שיפמאן בכתבתו ב'המגיד' מט"ו בכסלו, התרל"ט-11.12.1878).

למרות שהיהודים היוו רוב מוחלט מאוכלוסיית העיר לא היתה להם כל נציגות בעירייה. בש' התר"מ (1880) מפרסם מושל המחוז צו כי יש לצרף למועצה העירונית שני נציגים, ערבי ויהודי "מוסאוו" (ספרדי). אולם המועצה העירונית בוחרת (1881) למנות מכל עדה שלושה נציגים, וכנציגי הקהילה מתמנים: ר' דוד אלחדיף, ר' מנשה חמאורי ומשה "השען". (מפרטיכלים של עיריית טבריה). בשנת התרמ"ג (1883) מפקיע הפחה מעכו את חמי טבריה מרשות העירייה, ומחכירם תמורת 700 מג'ודות לשנה. החוכר הערבי מקים ליד המעיינות אוהלים ומשכיר כ"א מהם בחצי מג'ידי ליום. ליהודים העניים שבאו לרחוץ בחמי טבריה היה זה סכום עתק שלא יכלו לעמוד בו, ולפיכך הצילו את המצב ארבעה החדרים הגדולים שהוקמו ע"י אגודת "ביקור חולים" ליד המעיינות החמים.

באביב התרמ"ג פוקדת מגיפה של מחלת ילדים את טבריה, ובפנסק "החברה קדישא" האשכנזית, בלבד, רשומים כ-50

כי אין מסחר ואין עבודה בעיר הקטנה והבודדה הזאת, ומבקשי עבודה לא ימצאוה, וגם עובדיה – בעמלם לא ישבעו, כי שְׁכָרָה (של העבודה) מצער מאד. ולכן רע מאד מצב ענייה ואביוניה, ורע ממנו מצב בתי הַחֶסֶד... תלמוד תורה ירד פלאים, כי אין מקום ומוצא להחזקתו (בכספים)... כי ירדו (הכנסות) הכוללות עשר מעלות אחורנית והחלוקה מתמוטטת והולכת, ואין יד הממונים (והפרנסים) מְשַׁנֶּת לכלפל גם הזקנים, האלמנות והיתומים בלחם... רבים מילדי ישראל הולכים בְּטַל... מצב ביקור חולים... הרע עד מאד. מפעל החסד הזה אשר ימים רבים הביא ברכה לעני ולחולי עדתנו... ירד פלאים ואין עזר ותומך... חדלו הנדבות... ירד מנהליו ומייסדיו רפו... "אמנם ר' פינחס ניימנסקי מירושלים עוד תומך ב"ביקור חולים" בסך מסויים מידי שנה, אבל אין הקומץ משביע...". אל ועקתו הנואשת של ר"א ב"ק מצטרף רי"ד פרומקין וקורא מעל דפי "חבצלת" (אלול, התרמ"ט-1889) לנדיבים להיחלץ לעזרת הקהילה הדלה, לפחות בהקמת ביה"ח היהודי ובשיגור רופא יהודי למקום.

כפי הנראה הגיעה קריאתו של רי"ד פרומקין לאוני חברת "למען ציון" ור"ע הילדסהיימר מברלין שולח תחילה לטבריה את הרופא דר' הינדים מקרעמניץ, אולם אחדים מפרנסי העדה ששמעו כי שכרו יהיה 75 לירא נפוליונים, מסרבים. לאח"כ שולח חת וּמְמַנֶּת חב' "למען ציון" את החזקתו של הרופא הירושלמי דר' יהודה הולצמן – הסופר דר' העציוני – כרופא הקהילה בטבריה למשך שנה אחת. מפרטיכלים של העירייה (1890) מסתבר, כי אותה שנה נפתח לתנועה כביש טבריה – נצרת, וכי כל האשכנזים "הזרים" שבעיר (קרי: בעלי אזרחות שאינה עותומנית) נצטוו להיבדק אצל הרופא העירוני התורכי, דר' רוסתין, ותמורת בדיקה זו חוייבה העדה לשלם לעירייה 4 נפוליונים וזהב. כ"כ מסתבר, כי רק לאחר שהופעל לחץ על העירייה הותר לרוקח היהודי מריאל – שחודשים מספר לפני כן פתח בעיר בית מרקחת ונאלץ לסגור בפקודת דר' רוסתין – לפותחו מחדש. בינתיים היו בנייניו של דר' טוראנס, המרפאה והמסוק, נכנים והולכים, משהוא עצמו מקבל מידי יום ביומו עשרות חולים יהודים במרפאתו. אותה שנה (1890) ממנה מושל המחוז היהודי אשכנזי ראשון כחבר המועצה העירונית, את ר' שלמה גרוס הבנקאי היהודי, ואילו שלום ברוך מונה כחבר ביה"ד העירוני. עקב הכצורת הקשה בשנה זו האמירו מחירי התבואה, ופרנסי הקהילה באו להסכם עם אחד הסוחרים שימכור 3000 "אָקֶס" קמח במחיר 55 פרוטות האָקֶס, ואילו "הפסדיו" של הסוחר יכוסו, בסובסדיה, מקופת הכולל... "החידה", "עברי אנכי", שנה 26 גל' י"ח מיום י"ז בשבט, התר"ן-1890).

משתמשה שנת שירותו של דר' הולצמן (העציוני) והוא חזר ירושלימה, מזמינים פרנסי הקהילה את דר' הלל יפה מחיפה, הנענה להזמנתם (קיץ התרנ"א-1891) ומשרת את יהודי טבריה במסירות שלוש שנים (וראה 'רופא בא לעיר'). לאחריו מגיע דר' הירש, רופא ספרדי דובר גרמנית וחובש תַרְבּוּשׁ, אשר תמורת בִּישְׁלִיק אחד לנפש ניתן היה לבקר אצלו ביקורים ללא הגבלה במשך שלושה חודשים – מעין קופת חולים של ימינו – ואילו הרוקח

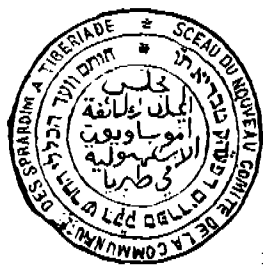
ר' צבי לוריא היה מקבל בעבור כל מירשם חתום ע"י דר' הירש, ללא הבדל תרופה, 2 מְטָלִיקִים בלבד. "שירות רפואי" זה נמשך עד ה'1 בינואר 1894, שאז פותח דר' טוראנס את ביה"ח החדש שלו, שבו היו 24 מיטות למבוגרים ו-6 מיטות לילדים, ולידו צוות רפואי מקצועי.

על אף העוני, הדלות והמרורים שהיו מנת חלקם של יהודי טבריה כל הימים, הרי משהגיע חג הפסח היו הכל מתקדשים לו וחוגגים אותו בדרכם שלהם. מעניין במיוחד הוא תיאורו של הסופר הצרפתי פייר לוטי, המסייר בטבריה בפסח התרנ"ד (1894): "היום הוא דווקא שבת הגדול, יום הפסח, זה מחדיר אוריה של עצבות בבגדי שבת של חג קודר לתוך השכונות המתות. לאורך השוק המזרחי הקטן... סגורים כל צריפי העץ (משמע, שמרבית החנויות, אם לא כולן, היו של יהודים). מגורות השבת דלוקות בדירות אלו המסויידות לבן, ואורן בוקע פה ושם מתוך ההריסות השחורות. המשפחות מסובות על לחם הפסח (המצות) בבגדי יום-טוב... בקול רם הם מזמרים את הזמירות, כולם כאחד, ושמחים בשיבתם למולדת, שעה שהם שרים את הזמירות העתיקות על אדמת האבות לאחר אלף שנות גלות ויותר... כמה מחר לראות בעיר מתים זו בחייהם ובשמחתם של אלה העומדים ללא קשר עם העולם החיצוני... "מ' אי"ש, 'מסעי נוצרים לא"י", 819).

בשנת התרנ"ה (1895) רושם הרא"מ לונץ ב'לוח א"י" (שנה א'), כי מתוך אוכלוסייה של 6050 נפש, מונים יהודי טבריה 3200, שמהם: 1620 ספרדים ו-1580 אשכנזים ולהם 21 בתי כנסת. אותה שנה מתחילה חברת יק"א, שמיסודו של הברך, לרכוש קרקעות סביב טבריה. בשנת התרנ"ו (1896) תורמת משפחת פוליאקוב שממוסקבה סכום כסף גדול להקמת בית חולים, ושנה לאחר מכן נפתח ביה"ח שנקרא על שמה. בש' התר"ז (1897) נפתח ביה"ס ה"אליאנס" לבנים, מיסודו של כ"ח (וראה 'תלמוד תורה וחינוך בטבריה'). אותם ימים "פולשים" לטבריה העתיקה חלוצים ורוחות "ציוניות" מתחילות לנשב בסימטאותיה... בשלהי המאה (1899) מייסדת פיק"א בגליל התחתון את החווה החקלאית סג'רה, וכביש חדש נסלל מטבריה אליה, ואילו בטבריה עצמה נפתחת בשנת התר"ס (1900) הישיבה הגדולה של האשכנזים "אור תורה", באחד הבניינים שליד קבר ר' מאיר בעל הנס, וכן ביה"ס ה"אליאנס" לבנות (ועל בתייה"ס – ראה 'ת'ת וחינוך בטבריה').

2

1

1. "חתום וועד הכללי החדש דק"ק ספרדים דפעה"ק טבריה ת"ו." –
2. "חתום אמת דבית דינא רבה בעה"ק טבריא וסביבותיה" (שני החותמות משנות החששים של המאה שעברה)

"חולי אבעבועות" את התושבים, וועד מיוחד מוקם מטעם ראשי העדה הספרדית לפקח על החולים ומשפחותיהם. ביה"ח היהודי ע"ש אלעזר ורחוליה פוליאקוב, שנפתח זה מקרוב ואשר ד"ר ישעיה בלידן כיהן בו כרופא הקהילה, עוזר רבות לחולים היהודים. הוצאות הסעד והתמיכות במשפחות החולים מסתכמות ב- $8300 \frac{3}{4}$ גרוש, שנתקבלו כתמיכה מיוחדת מקופת אמשטרדם (שם, 33, גל' 15-18).

בחשון התרס"א מתפטר מתפקידו הרב הראשי ר' אהרן בכור אלחדיף, לאחר שכינה כשלוש שנים, משום "שלא יכול לסבול משא יחיד ורבים לעת זקנתו", ובמקומו ממנים ראשי העדה את ר' שלמה אבואלעפיה העיוור. אלא שכעבור כחודש ימים מגיע לטבריה הפירמן מקושטא, שממנה את ר' אהרן אלחדיף ל"חכם באשי", ומועד ההכתרה החגיגית נקבע לכ"ז בכסלו התרס"א (שם, גל' 8-13), ואילו ש"ר אבואלעפיה מתמנה לראב"ד. אותה תקופה החלה טבריה להיות מרכז לפעילות ההתיישבות החקלאית שעל אדמות פיק"א שבעמק הירדן והגליל התחתון. בסתיו התרס"ב (1901) יסדו 20 משפחות מ"ראש פינה" וזכרון יעקב את "מסחה" שבגליל התחתון, וחודשים מספר לאחר מכן נוסדו גם המושבות "בניאל" ו"מלחמיה", שלאחר שנים הוחלף שמה ל"מנחמיה" על שם הברק מנחם רוטשילד. מושל המחוז ה"מותצריף" שבעכו, ומושל הנפה ה"קאימקאם" הדרומי ארסלן שבטבריה, לא מיהרו להושיט עזרתם לבני המושבות. ביום הכיפורים התרס"ב היו כל מתפללי ביהכ"ג הגדול עדים להתעללות הקאימקאם, כאשר זה ערך בחצרו שולחן לסעודה בנוכחותו של חיים קאלוריסקי מנהל פיק"א במקום.

"הא גושפנקא דבר הזמן דק"ק ספרדים בעה"ק טבריא טובה"א, חותם ביה"ד הזמני משנת התרס"ס (1900) - עברית, גרמנית וערבית

בהושענה רבה, בסוף חג הסוכות התרס"ג (1902), החלה מתפשטת בעיר מגפת החולירע. העיר סוגרה על מסגרי - אין יוצא ואין בא, כשרבים מבני המושבות נשארו אף הם תקועים בעיר. הדואר פסק והקשר בין טבריה ושאר ישובי הארץ - נותק, פרט לסלגרף שהיה ברשות הממשל בלבד. הקאימקאם ברח מן העיר ואף כתובת לפנות אליה במצוקה - לא היתה. בסוף חודש תשרי נתכו גשמי-עז כשבוע ימים. הבתים דלפו מים ושטפונות הציפו דירות. בעקבות הגשם בא גל קור והיוקר האמיר לאין שיעור. רוטל (3 ק"ג) פחמים - כדי להקם את הדירות הרטו-

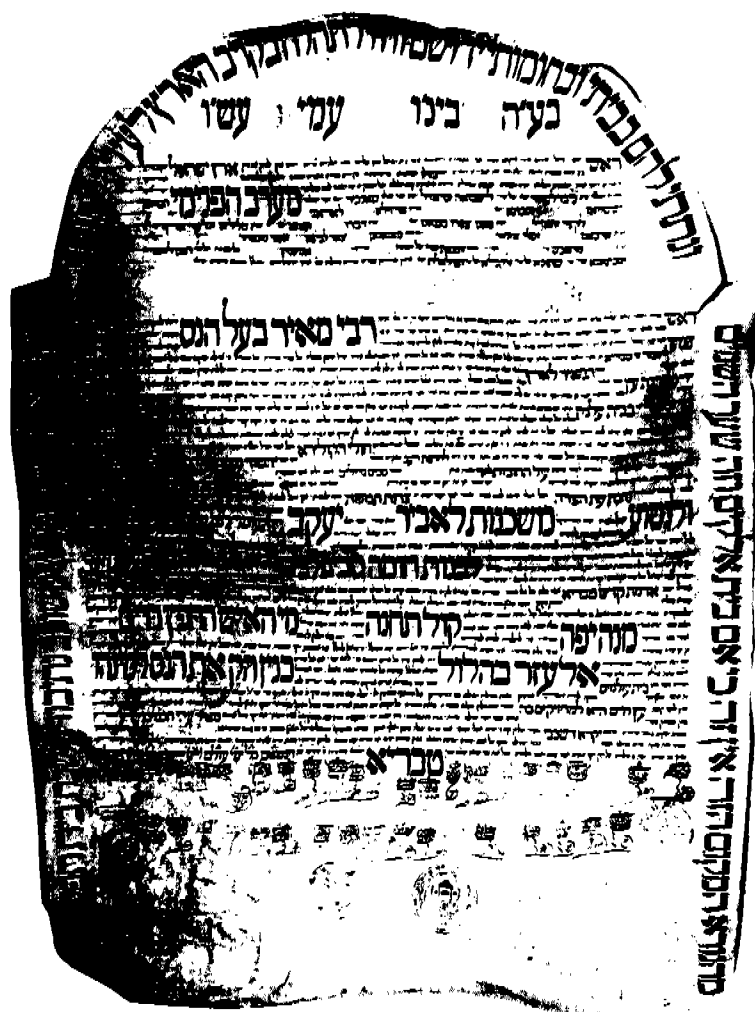

בנייני העיר העתיקה שעל חוף הכינרת - תצלום משנת התרס"ס (1900) (הארכיון הציוני המרכזי)

את תחילת המאה העשרים מקבלת העיר טבריה כשהיא צפופה ומכונסת בין החומות הסוגרות עליה מכל עבר, ורק בנייני המרחצאות ובנייני רמב"ה הם מחוצה לה. שלושה שערים היו לעיר: הצפוני, הוא "שער צפת", שלידו עמדה הסוכה המכונה "קראקן", כשדגל תורכי מתנפנף מעליה וז'נדרמים תורכיים שבה מחפשים טבק בכליו של כל נכנס ויוצא, אלא שתמורת מג'די אחד היו אלה מוותרים על החיפוש...; הצפוני-מערבי שדרכו יצאו לנצרת ולחיפה, והדרומי - המוביל למרחצאות ולבנייני רמב"ה. לרשותם של כל תושבי העיר עמד כלי-רכב אחד ויחיד, הוא הדליז'אנס של אבו עבדאללה, הרתום לסוס אחד, שבו נדחסו שישה נוסעים ואחד נוסף במרומי מושב העגלוק, ואילו תענוג הנסיעה מטבריה למרחצאות עלה ב-2 מט'ליקים לנפש. מרבית דירות המגורים היו מיקנת כספו של ח'ליל כרסביל האפנדי, שהיה עובר מדירה לדירה וגובה מידי חודש בחודשו את שכרו. על שפת הכינרת התנוודו סירות הדייגים, שאחדות מהן היו של ערבים, והאחרות - של יהודים בני משפחת אוואלוס שעלתה מקורסיקה, ובני משפחת מראד, המכונה "שושה", שעלתה מפרס.

בימים אלה כותב הרא"מ לונץ: "עיר קטנה היא טבריא, יושבת בשיפולה של א", וגם בשנים כסידרן לא קלה ישיבתה... מסחרה - הבל ומלאכתה מאפע... ובני ישראל עניים מרודים המה ובנס הם עומדים וקיימים. בשנים כסידרן הכל (כאן) בוזל, מפני שאין קונים רבים. בפרוטות אחדות קונה איש דגים די השביע נפשו ונפשות ביתו. בפרוטות אחדות - פירות גינוסר המובאים מהכפרים... ומשביע בהם רעבון ביתו יום או יומיים. הפרוטה אמנם אינה מצויה, אך פרוטה היא... וישראל בני רחמנים גומלים חסד איש לרעהו גם בעוניים ומרודם. העני מלווה לעני אחר גם בשעת דחקו, וככה הם ניזונים בני טבריא, ככה הם חיים וככה הם קיימים, ועל כגון דא אמרו חז"ל: חן המקום על יושביו" ('חבצלת' שנה 33, גל' 3).

נוסף לעוני ודחקות עלתה תחילת המאה הנוכחית בגורלם של בני טבריה במזל תחלואים ומגיפות. בחורף התרס"א פוקד

כתב שד"ר על קלף שניתן לר' אלעזר בהלול בחודש זיו (אייר) שנת התרס"ג (1903) - ששה חודשים לאחר מגיפת הקולירא (חולירע) - בצאתו כשד"ר לערי המערב הפנימי (אוסף ב"צ בהלול)

על הגבעה שמצפון לעיר. אלא שהקאימקאם עבדאללה ח'יר לא מיהר להעניק למיסדר רשיח בנייה. האיטלקים אינם מחכים עוד ומניחים את היסודות, כשמעליהם מתנופפים 4 דגלים איטלקיים בארבע פינות הבניין. ראש העירייה מנסה לעצור בבונים ואף מפקד הו'נדרמריה ניגש למקום, אולם האיטלקים אינם מקרפים ממלאכתם. משמודיע הקאימקאם למשל המחוז על הדבר, נשלח חוקר לבדוק כיצד קרה שהוקם בניין ללא רשיון. הקאימקאם פוטר ובמקומו מתמנה ארסטוגורול שאקר בייק, ועד שמכונת הפקידות התורכית פועלת - כבר נשלמת הקומה הראשונה, לרבות תקרתו. ומאחר שהחוק העותומני אוסר הריסת בית שנשלם גגו, אם גם הוקם ללא רשיון, ממשיכים הבונים האיטלקים ומוסיפים עוד שתי קומות (וראה 'אכסנויות ובתי הארחה'). משפותחות הבזירות בבניין המרווח בית יתומים ומעון יום לילדים, ורבים מילדי היהודים נוהרים לשם, כי שם ניתנו גם ארוחה חמה וגם בגד ללבוש... מההרים או פרנסי העדה הספרדית ומקימים את "בית תלמוד תורה וחינוך יתומים". (וראה 'ת"ת וחינוך').

לאחר הכרות הקונסטיטוציה בתורכיה מפרסמת הממשלה (1909) הודעה המתירה לערביי טבריה לקחת, בלא תשלום ומחיר,

בות והקפואות וכדי לבשל עליו מעט מרק-קטניות לחולים - עלה שלושה וחצי גרושים תורכיים, וגם זאת לא היה בנמצא. העיר רעבה ללחם ויום הוצאו אל מחוץ לשער העיר אלונקות עם חללי החולירע. כשבועיים חלפו עד שנודע דבר המגיפה בארץ, וועדי-הצלה הוקמו ותרומות זרמו לטובת קהילת טבריה, אולם עד שזו הגיעה - והיא עצמה היתה כטיפה בים הצרכים - השתוללה המגיפה וקטלה מאות. 40 יום היתה המגיפה ומספר חלליה בטבריה בלבד הגיע ל-650 נפש, יהודים מוסלמים ונוצרים (רק לפי הרשום בפנקס "החברה קדישא" לעדה האשכנזית מתברר, כי במגיפה מתו 46 מבוגרים ו-17 ילדים) (וראה '40 ימי בלהות').

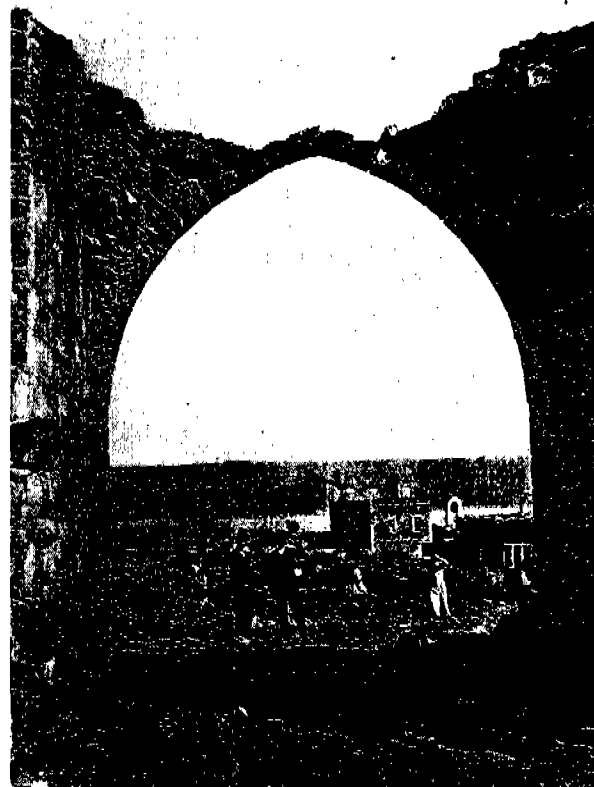
משפסקה המגיפה לפתע מצאו עצמם הגותרים בחיים שהם עירומים וחסרי-כל, לאחר שמכרו כל שהיה בבתיהם בעבור פת-לחם. הרעב הילך בסימטאות ורוח-נכאים שרמה על הכל. עוד לא התאוששו מהאסון וכבר טערו הרוחות כאשר פרנסי הכוללים האשכנזים באו בטענות חריפות נגד הפרנסים הספרדים, על שהם מתקפחים בחלוקת הכספים ששלחו שד"רי הספרדים מאיטליה. טענתם היתה כי מכספים אלה מגיעה להם לפחות המחצית (לפי ההסכם משנת התר"ל, 1870, הגיע לעדה האשכנזית 45% וראה שם), בעוד הספרדים היו מוכנים לתת לאשכנזים בין 30 ל-40 אחוזים בלבד. ראשי הכוללים האשכנזים רואים אז צדקה לעצמם לצאת ב"הודעה ובקשה" ב'חבצלת' (ו' באדר, התרס"ג) לציבור האשכנזים בארץ, כי יצילום מחרפת רעב, ובגלל הרעב מתיר ביה"ד הרבני באותה שנה, שהיתה שנת שמיטה, את החרישה והזריעה. ביום ב' בניסן, בשעה 7 בערב, פוקד רעש את עמק כינרות, אולם פרט להתמוטטות מספר מבנים עזובים וחלק מחומת ביה"ע היהודי, לא נגרם נזק ואיש לא נפגע. ובתוך כל המצוקה והחרדה הזאת שוב מגיעות ידיעות כי שד"רי ערים אחרות רוקנו בכמה ארצות את "קופת רמב"ה". על אף הכל - "נדבקים" באותו זמן בודדים מבני טבריה בצינונות, ובתמח התרס"ד, משנודע דבר מותו של הרצל, נערכת בבית-הכנס הגדול אוכרה רבת-משתתפים בנוכחותו של "החכם באשי". בעת ובעונה אחת מקים בכור שטרית את תנועת הספורט המכבי, אולם רבים מהדתיים מסתייגים ונמנעים מלהצטרף אליה.

בשנת התרס"ה (1905) נחנכת מסילת הברזל המקשרת את צמח עם חיפה, וצפירת הקטר הראשונה מחרידה את שלות עמק כינרות. התחבורה מצמח לטבריה נעשית עתה בסירת-מוטור גדולה, הראשונה בכינרת, היכולה להסיע 40-60 איש. אותה שנה מגבירה פיק"א את פעילותה ורוכשת מסביב לטבריה כ-6000 דונם. המושבות "בית גן" ו"סג'רה" נוסדות וחיים חדשים מתחילים לפכות בגליל התחתון ובעמק כינרות, אולם בקהילת טבריה עסוקים אז פרנסיה בפולמוס "קופת רמב"ה"... ור' רפאל ביבאס פותח את תלמוד התורה שלו (וראה 'ת"ת וחינוך'). בתרס"ח (1908) מתיישבת על 2600 דונם של הקהק"ל "קבוצת כינרת", ועל אם הדרך מנצרת, על 4802 דונם קרקע פרטית, קמה המושבה "מצפה". ואילו בטבריה "נפרצת" לראשונה החומה ומוקם הבניין הראשון מחוצה לה. בשעתו רכש מיסדר הבזירות האיטלקיות מידי המופתי מגרש גדול מחוץ לחומה,

אותה שנה ר' אהרן אלחדיף, ומחלוקת פורצת בדבר המועמד לרב ראשי, בוחרים חו"ר הספרדים בבית-דין בהרכב הרבנים: ר' אליהו ילח, ר' יעקב חי זריהן ור' חיים ב"ר אהרן אלחדיף, אשר ינהל זמנית, עד לבחירת רב ראשי, את ענייני העדה.

מרבית בני העדה הספרדית ביקשו לבחור בר' רבנו ח"י אבואלעפיה כרב ראשי, ואילו מיעוט קטן הציג כמועמד פקיד ממשלתי. מצב הקהילה היה אז בכל רע: המופתי שיח' סעד א-סלאם טב"ר עשה בטבריה כעושה בביתו הפרטי, משהוא עושה את יהודי הקהילה ככל העולה על רוחו ואין פוצה פה נגדו; פקידי הממשלה, ללא יוצא מהכלל, היו סוחטים שוחד ו"בקשיש" אף בגלוי, ושני המוכתרים היהודים, ספרדי כאשכנזי, גרפו לכיסיהם "דמי לא יחרץ" . . . מפחד הלשנה לרשות נמנעו איפוא רבים מהיהודים לחתום על תמיכה במועמד ר' רבנו כרב ראשי, ור"מ טולידאנו אינו רואה דרך אלא להקים את "אגודת המגן", שבה 57 צעירים ספרדים מבני הישיבות, כדי לעמוד נגד מסע ההפחדה . . . רק לאחר חודשים של מאבקים פנימיים ועלילות הגיע הפירמון מקושטא ור' רבנו אבואלעפיה הוכתר כ"חכם באשי".

ראשית פועלו היה לטהר את האווירה העכורה שבקהילה, משהוא מרחיק מכל תפקיד ועמדה ציבורית אלה שהביאו למצב זה. הוא גם לא חשש להתייצב נגד המופתי ועושי דברו כנגד העושה, ולמרות התנגדותם של רבני טבריה, שראו בבני המושבים "אפיקורסים", קשר עמם קשרים הדוקים, משראה בהתיישבות החקלאית שמסביב טבריה עוגן הצלה לשוב היהודי הקופא על שמריו בין חומות העיר . . . (לאחר מכן, ובגלל קשריו אלה, העלילו עליו שהוא "סוכן ציוני" ואף הועמד למשפט צבאי שבו היה צפוי למיתה, אולם הוא ניצל ממש כבאורח נס). ר' רבנו פעל רבות גם למען הקהילה: חלקת הקברים הקדושים גודרה בחומה גבוהה; גדר ביה"ע הפרוצה נבנתה מחדש; נבנתה מקווה חדשה לנשים הספרדיות; הנהלת ביה"ס ה"אליאנס" מיסודו

השער הצפוני-מערבי אשר בחומת טבריה - תצלום גרוסמן משנת 1906 (אוסף א' בלהורן)

קרקעות מסביב העיר, שהן "ללא בעלים", בתנאי שיחששו ויזרעו אותן וישלמו רק את המיסים המקובלים. הערבים החלו איפוא לעלות עם מחרשותיהם על אדמות ביה"ע היהודי הקדום, משהם נוגסים חלקה אחר חלקה ומחרשותיהם מנפצות את שרידי הקברים הקדומים. חו"ר טבריה נזעקים להציל את קברי ריב"ז, רב כהנא, הרמב"ם והשל"ה, אולם היות שהחוק העותומני אינו מכיר בבעלות אגודה או חברה, רוכש, על שמו, ר' רבנו אבואלעפיה, שהיה אותה שנה גם נציג הקהילה ב"מג'אלס אי-דארה", היא מועצת העירייה - חלקת קרקע של למעלה מ-2 דונם סביב המצבות הקדושות, ובני טבריה גודרים את המקום בגדר ארעית (וראה 'ביה"ע הקדום'). ראו לצידן כי נוסף לשני דונמים אלה היו רק לארבעה מבני טבריה היהודים קרקעות מחוץ לחומה: לר' בכור אלחדיף - בכפר הדרומי אל-דלייק; לדוד אלחדיף - פרדס מצפון לחומה; לבכור אבו חבט - פרדס ליד חומת העיר, ולאברהם וייסברג ובנו משה - פרדס אתרוגים בחיטין. אותה שנה נוסדו קבוצת דגניה א' על 1720 דונמים הקה"ל, ומושב הפוהמ"ז "הזורעים" על 3164 דונם מאדמות יק"א. משנפטר

"שלוש הבתים" - שלוש החוות החקלאיות שהוקמו ע"י פיק"א בשנת התרע"א (1911) מחוץ לחומת העיר העתיקה (תצלום משנת 1972)

הברון בנימין (אדמונד) רוטשילד, "הנדיב", אבי הישוב וההתיישבות היהודית בעמק כינרות והגליל התחתון

טבריה עזובה ונדדו לארצות שמעבר לים, והעניות העבירה רבים מבני הקהילה על דעתם ועל דעת קונם, משכל הגיגיהם נתרכזו אך ורק ב"חלוקה", ובו בזמן, ועל אף קנאותם הדתית, היו שולחים ילדיהם למוסדות המסיון, ששם קיבלו הילדים ארוחה חמה וגם בגד ללבוש... מלחמתו זו של ר' רבנו לשינוי יסודי באורח חיי הקהילה מצאה ביטוי הנאמן גם בדברי הכבושין שנאמרו מפי הברון בנימין רוטשילד, כבואו לביקור במושבות פיק"א שבעמק כינרות (אדר, התרע"ד-1914). משהיה במושבה "כינרת" והרופא הממשלתי של עיריית טבריה העיר בדברי ברכתו, כי "בני טבריה שותים מים רעים"... השיב הברון: "סבורני, כי הכינרת טובלת מאנשי טבריה יותר משהם טובלים ממיימי הכינרת"... ומשניסו ד"ר בלידן ורעייתו, שהיו מקורבים לברון, להשפיע עליו כי יקבל משלחת מרבני טבריה, ונענה להם, שסע הברון את דברי אחד הרבנים ואמר: "לא רעים נאמנים אתם לעדתכם כל עוד ילדיכם מתים בעירכם ממחלות ומוזמה"... ואכן, לא ביקר הברון רוטשילד בטבריה... ובעוד ר' רבנו אבואלעפיה מתכנן תוכניותיו לשינוי יסודי בחיי הקהילה – פורצת מלחמת העולם הראשונה (י"ד באב התרע"ד – 6.8.1914).

של כ"ח, שלא גראתה בעיניו כהגונה – הוחלפה, וריפורמות הוכנסו בתלמוד תורה.

בשנת התרע"ז נוסדה "אחחת מגדל", ושנה לאחר מכן (1911) מקימה פיק"א שלוש חוות חקלאיות במרחק 300 מטר מחוץ לחומת טבריה. "שלושה הבתים" הללו נמסרו ליושבי טבריה: יצחק הנקין, זליג גרשוני ויעקב גרחינסקי (האחרון היה רק זמן קצר, ומשעזב – פנה ר' יצחק טריפון לפיק"א לקבלו כאיכר והחוזה נמסרה לבנו מיכאל). תושבי העיר ראו שלוש איכרים אלה כגיבורים וכינו אותם ה"מוסקובים". נוסף לאלה העתיק הגרמני אלברכט את בית המלאכה שלו, שהיה בתוך החומות, אל מחוץ לחומה הדרומית – במקום שבו עומד כיום מלך "גלי כינרת". בבית מלאכתו למדו רבים מצעירי טבריה – ואף מצעירי ראש-פינה וחיפה – את תורת המכונאות בקורס בן שנתיים ימים.

במפקד התושבים שעורכת הממשלה בשנה זו (1911) נמנו 3389 יהודים עותומניים. ברם, מספרם היה רב יותר, מאחר שכמעט אותו מספר היו בעלי נתינויות אחרות. בש' התרע"ב (1912) נוסדות על אדמות פיק"א המושבות "ביתגיה" ו"פוריה", וטבריה המוקפת עתה ביושבים יהודים, נעשית מרכז הישוב החקלאי שבעמק כינרות ובגליל התחתון, ואף פלא שההסתה האנטי-ציונית נושאת פריה גם בטבריה. מאז ומתמיד היו יהודי טבריה המהדרין נוהגים לצאת באחד הימים שלפני פסח אל הכינרת, ולאחר שהתפללו שם 'מנחה', היה כ"א שואב ככד קטן, המכוסה בד לסינון, מים לאפיית שלוש המצות. אותה שנה – מספר ר"ח שאפר – משבאו למקום כנהוג, ראו שעל פני המים צפים אלפי פירורי פיתות... עברו משם ושאו בצפונה של הכינרת, והחליטו, שבשנה זו לא יקנו מערביי טבריה, כמנהגם כל שנה, את הירקות לחג. וכן היה. ומשבא המופתי אל ר' רבנו ושאלו לפשר ה"חרם", והרב סיפר לו, התנצל המופתי כי היה זה רק מעשה קונדס של ילדים...

בסתיו התרע"ג (1912) פורצת מגיפת חולירע. שוב מוטל הסגר על העיר, כמלפני עשר שנים, אולם השירות הרפואי הטוב של ד"ר טוראנס וד"ר בלידן מונע את התפשטות המחלה, המפילה הפעם כ-100 חללים. אותה שנה נפתח כביש טבריה-צפת, וכן נפתח סניף הבנק "אנגלו-פלשתינא" – לאחר שנעשה הסכם עם הבנק של ר' שלמה גרוס – וכמנהלו הראשון מתמנה ב' בן-טובים כשאחת מפעולותיו החשובות של הבנק היתה מתן הלוואות לאיכרי המושבות, ובעת ובעונה אחת קידם גם את חיי המסחר והכלכלה של יהודי טבריה.

מאמציו של ר' רבנו אבואלעפיה לטיהור הקהילה אמנם נשאו פרי, כאמור לעיל, אולם עוד רבים היו הערבים לפועלו, ומשראה כי רבים המפריעים לו – התפטר. הקהילה נקלעה למצב מבין כאשר עלילות והלשנות אף הביאו למאסרים, ואילו יריביו הרימו ראשם... רק לאחר מאמצים רבים המופעלים ע"י חו"ר טבריה, ספרדים כאשכנזים, ולאחר התערבות גורמים מבחוץ, נאות ר' רבנו לחזור בו ולהמשיך בכהונתו, משכל תנאיו שהיתה נתקבלו על דעת הכל. מטרתו העיקרית היתה לעקור את השמרנות הקנאית שהשתלטה על כל חיי הקהילה, אשר מנעה את פיתוח חיי הכלכלה ואף הקפיאה את קידום החינוך היהודי. צעירי

עם התמנותו של ג'מאל פחה למפקד הגיס הרביעי התורכי בארץ ובסוריה, ועם כניסת תורכיה למלחמה, החל מסע רדיפות בעיקר אחר אלו שנחשדו כסוכני בריטניה וצרפת. הבנק שנסגר בפקודתו שפקדונותיו הועברו לידי הממשלה ירד למחתרת ופעל בסתר על-מנת להמשיך ולספק אמצעים קיום ליהודים. הואלי התורכי הגיע לטבריה וכינס בביהכ"נ הגדול את כל הגברים היהודים, ובעומדו שם תפס בספר תורה חזק, שאם לא ינצחו התורכים – ישרוף את ספר התורה. ולפיכך חייבים הכל בגיוס לצבא, אלא כל שישלם 50 לירות זהב – ישוחרר... הנתינים הצרפתים והבריטים גורשו ואלה שביכרו להישאר ולקבל את הנתינות העות'מנית – שילמו 10 לירות זהב... תהלוכת חיילים בתופים ובדגלים תורכיים פתחה את הגיוס לגברים מבני 20 ועד 45. אלא כל שיכול היה להתחמק – ברח ונסתתר, ואילו הוגדרמים היו עורכים חיפוש פתע לתפוס את העריקים, ה"פראר". המלשינות והשוחד פשוט נשכו בכל חלקה טובה... אחת הפעולות העיקריות, שר' רבנו ראה צורך לעשותה בכל מחיר, היתה לפטור צעירים יהודים מחובת הגיוס, ואכן הצליח לשחרר באופן "רשמי" 69 מצעירי טבריה (וראה 'סיפורים מן העבר'). אף הוא עצמו, שהיה צעיר ובגיל הגיוס, נשלח למחנה צבאי והשתחרר משם רק בעבור 22 לירות זהב, אשר הוחזרו לו לאחר כמשהתברר כי הרב פטור מחובת הגיוס... המצב הכלכלי הקשה החמיר והחריף, ומקור רות ההכנסה מחו"ל – פסקו. רבים שיצאו לארצות אירופה ולצפון אפריקה – נתקעו בדרכם, ואחרים יצאו דחופים לארצות המזרח, כאשר מעט הכספים שהצליחו לגייס הספיקו בקושי לקיום על סף הרעב... התוצרת המקומית הוחרמה ע"י השלטונות, ללא תשלום וללא קבלה, ומשפחות מגויסים רעבו ללחם, ואילו בעלי-מלאכה הלכו בטלים... פושטידי רבצו בכל סימטא ומבוא, ותלמידי-חכמים מכובדים שוטטו לחפש פת-לחם... משכלתה פרוטה לפורטה הוציא ר' רבנו "פתקים" כמטבע עובר לסוחר, עד יעבור זעם, בעריכים: 25, 50, 75 ו-100 גרושים, ועל הבולים המודבקים חתם הוא עצמו י' ז' עם חבר ביה"ד וגזבר העדה. בעשותו זאת ידע ר' רבנו שזו עובר על החוק, ואף ידע שכל ערכם של פתקים אלה לא יהיה אפילו רבע מערכם הנקוב, משיבוא יום ויוכלו "להחליפם" בכסף ממש... ובכל זאת עשה זאת באמר: "לכו והתפרנסו זה מזה...". עם חלוקת הפתקים צעקו רבים מבין מקבלי החלוקה, ודווקא מאלה שפת פסלם, כי גם הם זכאים בקבלת הפתקים – וקיבלו. כ-600 נתינים זרים, ורובם נתיני צרפת, עזבו את העיר יצאו לקורסיקה, ושם ניהלו חייהם כעדה בפני עצמה בהנהגת של ר"מ טולידאנו. שלושת האיכרים שמחוץ לחומה סבלו קשות מהמטרה והצבא, שהיו תובעים מהם, לבקרים, ככל העולה על רוחם. משהוקם "ועד העזרה" האמריקאי ומשלוחי-מזון הגיעו ליפו באוניות, נבחר ב' נ-טובים ליו"ר ועד העזרה במקום, והיה מביא מיפה, מפעם לפעם, את משלוחי המזון אשר חולק בין הנזקקים, לרבות ערביי טבריה.

בערב פסח התרע"ה (1915) כיסה ארבה כבד את עמק כינרות, ובני העיר נצטוו לצאת ולאסוף ממנו בפחים, חומרים חומרים... אותה שנה נתמנה סעיד א-שיח' לראש העירייה, ואילו ר' רבנו

אבואלעפיה נאסר "הודות" למלשינות והואשם: (א) בציונות – בביתו נמצא בול של הקה"ל... (ב) בהוצאת "שטרי-כסף"... (ג) בשיפוט אזרחי בין יהודי ליהודי. רק לאחר חודשי-מאסר, משהיה צפוי לגור-דין מוות, זוכה בנס ושוחרר.

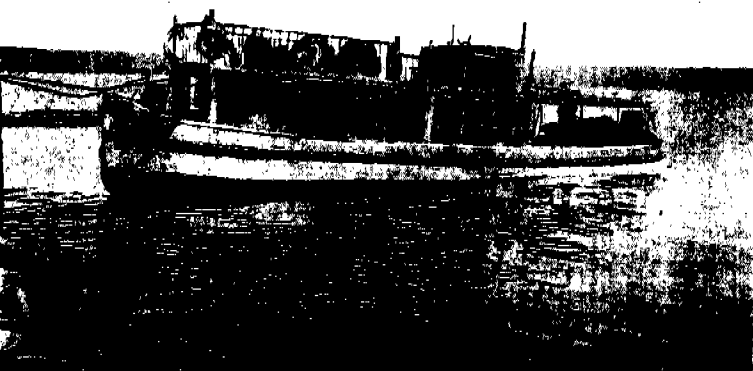
בש' התרע"ו גויסו הצעירים היהודים לסלילת כביש נצרת – טבריה, כשם שגויסו גם איכרי המושבות, כשעל כל קבוצה הוטלה מיכסת-עבודה בסלילה. מזכירות המושבות עברה אז לטבריה והוכרה ע"י השלטונות כבאת-כוח הישוב היהודי במחוז. ר' רבנו אבואלעפיה ה"חכם באשי" נטל ע"ע את כל כובד האחריות הרעבה והמיוסרת, משהוא מפעיל את קשריו האישיים לטובת הקהילה.

בתחילת ניסן התרע"ז (1917) הוכפל הישוב היהודי בטבריה בבת-אחת, משהגיעו כ-3000 מגורשי יפו ופתח-תקווה. על אף הרעב והמצוקה פתחו יהודי טבריה את בתיהם הדלים והעירור-מים לפני הפליטים, צמצמו עצמם ואיכסנו את אחיהם באהבה וברצון. הקהילה אף הקימה בית-תמחוי לפליטים ור"מ וייסברג "חייטנר" היה מקבץ מידי יום ביומו עופות, ביצים וקטניות לבית התמחוי. וועד התאחדות המושבות, בהרכב: ח' צימרמן, מ' גליקין, א' פבריקנט, ש' קרניאל וא' ארליך, דאג לדיור, להלבשה ולטיפול בנזקקים. ביחמתו של המורה ארליך ובראשותו נפתחו ביי"ס עברי ונ-ילדים לילדי המהגרים, אשר גם רבים מילדי טבריה ביקרו בהם, ושירים עבריים החלו להישמע בסימטאות הצרות... המורים העברים הפיחו רוח חיים בקהילה בהרצאות ובערבי-קריאה ואף הוצג החיזיון העברי הראשון בטבריה "מרים אפרת", אשר זכה להצלחה רבה (וראה 'תלמוד תורה וחינוך'). הוקמה ספרייה לכל שוחר דעת וספר, וטיפולם המסור של הרופאים ד"ר פלידן וד"ר דוד, שבא לטבריה בשנה זו, תרם רבות למיעוט מקרי המוות כתוצאה מחולי ומרעב. ד"ר ישעיה פלידן אף הקים בית יתומים, אשר ביקש להקימו עוד לפני שנים ולא עלה בידו, ורבים מהיתומים מבני העדה האשכנזית, אשר התחנכו בבית הנזירות האיטלקי, עברו למוסד החדש.

אותו קיץ (1917), משהחלו מאסרים המוניים בין יהודי א"י לגילוי אנשי "גילי" ו"השומר", נאסרו גם רבים מבין היהודים בטבריה, מוותיקי המקום ומבין המהגרים. לאחר ניפיר ב"ספרא"ה" נותרו כ-50 אשר נקשרו בחבלים והוכו, ולאח"כ נשלחו לבית הפלא סנט ג'וזף בנצרת. מפקד הכלא חסן פיק עינה את הכלואים ולאחר שבועיים שָׁלַחם כבולים בשלשלאות לכלא "ח'אן פאשה" בדמשק. שם המשיכו לענותם ואחדים מן האסירים מתו שם ממחלות ומעצורים. משם טולטלו הנותרים לבאטום, ורק בודדים מהם חזרו לאחר תום המלחמה בטבריה.

הצבא הבריטי התקדם מדרומה של הארץ ולאחר יום הכיפורים התרע"ט (1918) שוחרר הגליל. אותו לילה דרשו החיילים התורכים משלושה האיכרים של טבריה את עגלותיהם, ומשענה הזקן הגקן כי סוסיו כבר נלקחו ממנו, סטרו לו החיילים על פניו ומאו נתחרש. ואילו זליג גרשוני רתם בעל-כורחו את עגלתו, שעליה הועמס ארגו קופת הממשלה, ויצא עם החיילים. הצבא התורכי נסוג לצמח שבדרום והעלה באש אותו לילה את כל צידו הכבד – לרבות סירת המוטור הגדולה שפעלה בין

TIBERIA8 — Steam launch on the lake of Galilee

סירת הקיטור "נורדור" (תצלום נחמן כהלול משנת 1920, על גלריה)

הספינה 700 לי"מ, ולאחר שזו שופצה ונקראה ע"ש המנהיג הציוני בשם "נורדור", הוכנסה לשירות יחד עם סירת-גרה, בקו צמח - טבריה, משהיא מובילה משאות ונוסעים ובעיקר רבים מעולי כורדיסטאן שהגיעו לצמח. מנהל העסק ר' חיים ב"ר משה ליב שאפר מספר כי את הבנוץ לתיפעול הספינה נתנו השלטונות תמורת הסעת החיילים ההודים בין טבריה לצמח. לימים צורף לעסק שותף ערבי אמיד, שבנו היה מכונאי הספינה, אלא שזה טען לשינוי השם "הציוני", ולפיכך הוחלף שם הספינה ונקראה "שקמאל" (המוכן בערבית - צפת, ונורדור הרי אף הוא "צפת"...). ברם, משנפתח כביש צמח - טבריה (1921), לא היה צורך בספינה, ובעליה מכרוה לערבי תמורת סכום פועט. קהילת טבריה הישישה, אשר דורות קפאה על מקומה ושמריה, דמתה עתה להר געש נרדם שהתעורר לפתע פתאום. בבת אחת, באותה שנה עצמה (התרע"ט-1919), נתארגנו ונוסדו בקהילה מוסדות ואגודות, ופעילות ציבורית בלתי-פוסקת העירה משלוחתם אפילו את בני הקהילה הדתיים הקיצוניים. תנועת המכבי" גדלה ורבים מבני הנער מצטרפים עתה בשמחה לשורותיה; תנועת "המזרחי" מקימה בטבריה את מרכזה שבגליל, ורבים נרשמים כחברים בתנועה; התאחדות נשים עבריות לשוויוניות מארגנת קבוצת צעירות מקומיות ומייסדת את אגודת "בנות ציון"; השוטרים והקצינים היהודים תָּכְרוּ לפקידים הממשל והמה מקימים יחד מועדון למפגש-חברתי ולאיירועים תרבותיים; "הפועל הצעיר" פותח סניפו ו-60 חברים נרשמים בו, משהוא מקים גם "קופת-מלווה", מייסד מספרה קואופרטיבית, עורך קורסים להשתלמות לבעלי-מלאכה, ומקיים הרצאות וערבי-תרבות ב"בית הפועלים"; "אחדות עבודה" אף היא פותחת סניפה ורוכשת חברים לשורותיה; אגודת "התחיה" מייסדת את הספרייה ע"ש הרמב"ם; "הסתדרות צעירי המזרחי", שקראה לעצמה "הצופה", מציגה לה כמטרה את עידוד החינוך העברי

צמח לטבריה - ולאור הלהבות הענקיות שהאירו את עמק כינורות נסוג הצבא לדמשק. מש צאו כל התורכים, לרבות פקידים הממשל, פרצו הערבים למחסני הממשלה ושדדו את האוצר, החיטה, השעורה והשמן שהיו שם, וכל סימטאות העיר כוסו בגרגירים ובשלוליות של שמן... רק משנכנסו החיילים האוסטרלים פסק השוד.

עם המנדט הבריטי

ה'תרע"ח - התש"ח ליצירה - 1918 - 1948 למניין או"ה

כ-400 מבני טבריה מתו בארבע שנות מלחה"ע הראשונה (לפי מיפקד המשרד הא"י של ההסתדרות הציונית מש' התרע"ט) אם מפגעי המלחמה ואם ממחלות ומרעב. מאידך גדל הישוב היהודי ממגורשי יפו ופ"ת שנשארו במקום, ומשחזרו גולי קוֹרְסִיקָה לטבריה, מנה מיפקד המשרד הא"י של ההסתדרות הציונית 3066 נפש (ב-1036 משפחות). מהם: 1462 ספרדים ו-1194 אשכנזים. אין פלא איפוא, שהרובע היהודי הצר והדחוס לא היה יכול להכיל את כל המשפחות החדשות, וכן אלו שנוספו מידי שבוע בשבוע, והחלה היציאה אל מחוץ לחומה. קבוצת הבניינים הראשונים שנבנו מדרום לחומת העיר בשם "מאָרִיס" היתה גרעין לבתי-מגורים נוספים, אשר יצרו יחד את השכונה החדשה "אחווה".

עם כינון הממשל המנדטורי בעיר אירשו כמעט כל המשרות הממשלתיות בפקידים יהודים, וטבריה הפכה, למעשה, כעיר-ממשל יהודית. וכדי לפקח על הבטחון והסדר בנפה, גייסו השלטונות הבריטיים מחברי "השומר" לשעבר ומבני המושבות שבסביבה למשטרת הרוכבים, ובראשם מונו קצינים יהודים. בנק אנגלוי פלשתינא נפתח מחדש, וכן נפתח "בנק קליעריס", ושני אלה תרמו רבות להחייאת הכלכלה בעיר. "הדסה" פתחה מרפאתה, ומשחזר ד"ר טוראנס ומצא את בניניו תפוסים ע"י "היחידה הרפואית האמריקאית הציונית", השתדלו למענו וותיקי ורבני הקהילה ובניניו הוחזרו לו. עד מהרה שוקמו המרפאה ובית החולים ובצוותו הרפואי היה בנו, ד"ר הרברט, ושתי בנותיו הרפואות. כיומתם ובטיפולם של האחים ר' יעקב משה ור' ברוך טולידאנו נרכשו 70 דונם על שיפולי ההר מצפון-מערב לחומה, והוחל בבניית בתיה של השכונה החדשה "מיימוניה", שלאח-כ נקראה "שכונת הרמב"ם".

אחד המפעלים הכלכליים הראשונים היתה סירת המוטור הגדולה השרופה שנרכשה ע"י "ועד העיר היהודית", בן 7 החברים, במחיר 70 לירות מצריות, כאשר כ"א שילם 10 לי"מ - סכום עצום בימים ההם. המכונאי אֶלְבֶּרְכט דרש בעבור שיפוץ

1 המספרים, העובדות והאירועים הבאים מכאן ואילך לוקטו מתוך העיתונות היומית של התקופה; ממאמרים וסקירות שנתפרסמו בכתבי-עת ובקבצים העוסקים בתקופה, וכן מארכיוני ועד הקהילה של טבריה, "אחחת-בית" וארכיונים פרטיים.

בקרב חבריה ובעדות המזרח, וכן את השלטת הלשון העברית בחיי יום-יום, ופעילותה כוללת גם סדרות הרצאות מפי המורים העבריים המקומיים: א' ארליך, א' לולו, מ' רחנהק וא' מלצר; בראשית שנת הלימודים התר"פ (1919) פותחים מורים אלה שני בתי-ספר עבריים, לבנים ולבנות, הנוספים על הת"ת של ר' רפאל ביבאס ושני בתי-ס של ה"אליאנס" מיסודו של הכ"ח, וחד עם אלה מוקם ב"ס לתפירה לנערות מחוסרות השכלה; ד"ר טהן, יו"ר "וועד הצירים", שולח לטבריה את ד' אוסטר, המכונן את בית-המשפט השלום העברי הראשון, ואילו שופטיו הם: ב' בן-טובים, א' ינובסקי, ש' כהן, ד' דרוקר ונ' ויטלס (פסה"ד הראשון ניתן בש' התרפ"א – 1920). בתי הדין הרבניים מכירים בביהמ"ש ובנחיצותו ושני המוסדות, הרבני והחילוני, חיים בשלום ובכבוד הדדי זה בצד זה. ביחמתו של א' ארליך מתארגנת בטבריה הפעולה למען "קרבן הגאולה", זו המגבית היישובית הראשונה שמרצון ובהתנדבות שבטבריה, שמטעם "וועד הצירים", הוא "וועד הזמני ליהודי ארץ-ישראל". גילויי ההתנדבות של הסטריינים לקרן זו מעוררים פליאה בישוב היהודי בארץ בימים ההם. וכנגד לכל הארגונים והאגודות נבחר "וועד הכללי לעיר", ובו 30 חברים: הרבנים הספרדים והאשכנזים, ב"כ "וועד הצירים", ב"כ המורים, נציגי המושבות ונכבדים מקומיים.

ברם, גולת הכותרת למפעלים שנתארגנו ונוסדו בשנה זו, היה ייסוד חברת "אחחת בית", שהוקמה בכ"ז באדר א' (התרע"ט) בהשתתפות המייסדים (לפי א'–ב'): א' ארליך, ד' אוסטר, ו' אלחדף, נ' אלחדף, ט' אפשטיין, ב' בן-טובים, ב"צ בהלול, נ' ביגר, ד"ר י' בליק, ט' ברגר, אלמנת י' ברגר, נ' גולדברג, מ' גולדמן, מ' גליק, ש' גראבלי, א' גרוס, ח' גרוס, י' גרוס, מ' גרוס, א' יודברג, י' יודברג, נ' ויטלס, ל' ורהפטיג, י' טייסטר, ש' טייסטר, א' ינובסקי, ש' כהן, א' לוינגר, י' לפוסקי, ד"ר מליכין, א' מרגלית, נ' מרגלית, צ' ניסנוב, א' סגל, י' סטרומזר, א' קרסנינסקי, ר' קונדל-פפר, י' רובינשטיין, י' רחנבלום, ב' רומן, ב' שטרית, ל' שטרנברג, ח' שפר. מטרת החברה היתה "לרכוש ע"י חכירה, או כאשר ירשה החוק, ע"י קנייה, מגרשים לבניית בתים בפרוור מיוחד בקרבת טבריה, ולבנות עליהם בתים למוסדות סטריינים, לשעשועים ולדירות..." (מתוך "התקנות הנצחיות" של "אחחת בית", שאינן ניתנות לשינוי לעולם). כחברי הוועד הזמני הראשון נבחרים: א' ארליך, מראשי היחמים והפעילים, מ' גליק, א' ינובסקי, א' גולדברג, ל' שטרנברג, ו' אלחדף, וש' טייסטר. הוועד נפגש עם ראש פיק"א, הנענית לפניותם ומוכרת לחברה 484 דונם מאדמותיה שעל מורדות ההר הצפוני-מערבי, במחיר 18 ל"מ לדונם. ברם, גם סכום זה – שהיה רב בימים ההם – לא היה בידי המייסדים, ופיק"א נענית ברצון לקבל את מחיר הקרקע בתשלומים תוך 10 שנים, כנגד משכנתאות על המגרשים. יש לציין, כי אלמלי רצונה הטוב של פיק"א ועידודו האישי של הברק גימס רוטשילד – שביקר בטבריה בלוויית רעייתו וראש פיק"א באדר התר"פ (1920), כשנה לאחר ייסודה של "אחחת בית" – ספק רב הוא אם היתה שכונת "קרית שמואל" מוקמת כאשר הוקמה כשנתיים לאחר מכן.

בכ"א בשבט התר"פ (1920) נערך הביקור הרשמי הראשון של הנציב העליון הבריטי סר הרברט סמואל, ובעיריית טבריה מקבלים את פניו נכבדי כל העדות והמוסדות. חודשיים לאחר מכן מורגשת מתיחות באיזור, משנודע כי ערבים מעבה"י המזרחי מתכוננים לתקוף את טבריה. ברם, משמפילים החיילים היהודים החוננים בצמח עשרות מבין התוקפים, והמושל הבריטי אף מחלק נשק לבני המושבות שבאיזור, פנה המתיחות והיחסים שבין היהודים והערבים בטבריה מוסיפים להתנהל כמתמיד. בשנה זו פורש ר' רבנו אבואלעפיה מכס הרב הראשי ובמקומו בא ר' אליהו ב"ר אברהם ילח, שהיה ראב"ד שנים רבות. הישוב היהודי בארץ מתחיל אז "לגלות" את טבריה וההתעניינות בעיר וביושביה הוותיקים והחדשים כאחד גוברת מיום ליום. ב"י בכסלו (דצמבר 1920) מתחיל פרופ' נחום סלושץ – מטעם "החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה" – בחפירותיו הראשונות באתר חמת הקדומה (וראה 'בתי הכנסת שנחשפו בטבריה' – שער א'); ואילו חברת "אחחת-בית" מחלקת את 484 הדונמים שברשותה לפי תוכניות הבינו שהוצעו, בחלוקה כדלקמן: 80 דונם מוקצבים לדרכים ציבוריות; 74 ד' (35 מגרשים) – לאפ"ק; 272 – למגרשי-בנין, בני 1.5 ד' כ"א (מהם – 197 לחברים), 40 מגרשים – למוסדות ציבור. ב"י בתמוז (19.7.21) מגרילה החברה בין חבריה 150 מגרשים, כאשר במעמד החגיגי נוכחים ב"כ השלטונות, המוסדות היישוביים וקהל רב מבני טבריה וישובי הסביבה.

עם תחילת סלילתו של כביש טבריה – צמח (1920) נטו חברי "גדוד העבודה" את אוהליהם ליד חומת טבריה, משהם עובדים בסלילת הכביש, ומשנוסדה "הסתדרות פועלי א"י" בארץ, התרפ"א, נקבע מרכזה שבגליל בטבריה ובראש מועצת הפועלים עומד ק' קדיש. בעת ובעונה אחת מוקמת בטבריה גם חוות הפועלות בראשותה של חיותה בוסל.

בשנת התרפ"א (1921) מייסד ח' קלוואריסקי את "קלוב פלשתינא", שמטרתו אחוזה, הבנה ושלום בין העדות. ליד הקלוב מוקם גם ב"ס ערבי – עברי, ראשון מסוגו בארץ (וראה 'תלמוד תורה וחינוך'). המספר הרב של חסרי-אמצעים ואביונים בטבריה מדרבן את וותיקי הקהילה הספרדית להקים את "חברת עזר יתלים", ששנתיים לאחר כ נקראה בשם חברת "עזר דלים וביקור חולים".

במעמד הנציב העליון, נציגי השלטונות, גב' הנרייטה סולד, כל נכבדי הקהילה וקהל חוגג נורתה ביום ד' בניסן התרפ"א (17.4.21) אבן הפינה לבניין ביה"ח של זוג הנדבנים מארה"ב, פטר ורבקה שוויצר, אשר תרמו לשם כך 25 אלף דולר, וכן הונחה באותו מעמד אבן הפינה לבניין ביה"כ המקומי. ברם, חברת "אחחת-בית" טרם השיגה את הכספים הדרושים לבניין בתי המגורים, ומזכירה הכללי של החברה, הרוח החיה במפעל, מר ארליך, מתדפק יום יום על דלתות המוסדות היישוביים בבקשת סיוע.

בכ' בחשוון התרפ"ב (21.11.21) נתכו גשמי-זעף בעמק כינרות אשר גרמו לשיטפון קטלני. ליד בית סָעִיד אֶ-שִׁיח' שבין טבריה למושבה כינרת, גרפו הזרמים האדיריים אלפי מטרים מעוקבים של עפר וסלעים וכן מאות ראשי צאן ובקר. כל חלקה הדרומי

פגישת נכבדי טבריה עם מושל המחוז הבריטי מר בדקוק, בשנת התרפ"ב (1922) (אוסף א' אלחדוף). – יושבים (מימין לשמאל): ר' מאיר ואעקנין; ר' חיים סמאג'א; ר' רבינו אבואלעפיה; אליהו אל-נקוה (מנהל "אליאנס"); אשר ארליך (מנהל ביה"ס העברי); מר איינשטיין (מנהל קופ"ח); האפטריוארך חורי חנא; מושל המחוז מר בדקוק; הרב הראשי ר' חיים אלחדוף; מנהל הטאבו הערבי; זאכי אלחדוף; מושל טבריה מר אליאש; יחזקאל מורחי (קצין משטרת טבריה); פקיד ערבי; אפרים קרסינסקי; ר' יצחק נתן הכהן. – עומדים (מימין לשמאל) בשורה א': חיים אלחדוף; המורה לולו הכרמלי; מר ברנבלום (מנהל הטאבו היהודי); שמעון אדהאן; מנחם כהן (מנהל "אנגלו פלשתינא בנק"); לייב שטרנברג (הרוקח); דוד ברקאי (מנהל הדואר); יוסף נחמני; נסים טולידאנו; בכור ילח. עומדים בשורה עליונה: אהרן אלחדוף; שלמה חסין; עו"ד שלמה ממאן; מאיר כהן

לבי"ס אחד בהנהלתו של א' ארליך. היה זה צעד מהפכני בתפישת הישוב הוותיק בטבריה, אולם נראה שבני הקהילה קבלוהו בהבנה, כי מכבר עבר הגה החיים הציבוריים מדי הוותיקים הדתיים לידי החדשים החילוניים, אם כי מוסדות הדת והרבנים היו מכובדים על הכל.

ביום ו' בכסלו, התרפ"ג (26.11.22), מתאסף קהל חוגג של אלפי איש על מדרג ההר הצפוני-מערבי, ממעל לבתיה החדשים של שכונת "מיימוניה", ובמעמד הנציב העליון וב"כ המוסדות היישוביים מונחת אבן הפינה לייסוד השכונה החדשה של חברת "אחחת-בית". באותו מעמד מוכרז כי השכונה – שהיא השלישית מחוץ לחומות העיר האם – תיקרא ע"ש הנציב העליון הרברט סמואל, ושמה – "קרית שמואל". השמחה והתרוממות הרוח שאחזו בכל אלפי הנכוחים היו ביטוי נאמן להרגשה, כי הגה ימים באים וטבריה רבת השנים והתמרורים תתברך בבת נוספת צעירה ונאה, אשר תקרין מחינה ומאונה גם על העיר העתיקה ותצעידה לקראת תקופה חדשה. בעת ובעונה אחת רוכשת הקהילה שטח קרקע הגובל עם "אחחת בית", ועליו מוקמים שני הצריפים הראשונים של "שכונת הפועלים".

בגשמי הזעף שירדו באביב (11.5.23) נתכו באזור מצפה וכפר חייטין – שנוסד אותה שנה – 109 מ"מ גשם תוך 90 דקות, ורק בנס ניצלה טבריה מאסון. שטפונות אלה גרפו חלקים שלמים של

של הכינרת הפך לדייסה חומה... ומעניין, באותו יום עצמו מגיעים לטבריה חברי ההנהלה הציונית מ"מ אוסישקין וא' רופין, ובישיבה עם וועד "אחחת-בית" הוחלט על מתן הלוואה בסך 7000 ל"מ, כדי שהחברה תתחיל מיד בבנייה. ואכן, מיד לאחר מכן נישת "אחחת-בית" לסלילת הכבישים הראשונים, המקשרים את השכונה העתידה עם העיר התחתית, כאשר כל הפועלים המועסקים המה אך ורק פועלים עבריים...

במיפקד האוכלוסין הראשון שנערך ע"י הממשלה המנדטורית באותה שנה היו בטבריה כ-7000 תושבים, ומהם 4427 יהודים, היינו כ-63.7%. למרות זאת היו רוב חברי מועצת העירייה ערבים, לרבות ראש העירייה חוסני, ואילו כסגנו כיהן זאכי אלחדוף. חברת "אחחת-בית" מודיעה אז לעירייה, כי מאחר שהיא נישת להקמת חמישים בתים, בייס ל-300 תלמיד ובי"ה גדול "בעל שלוש דיוטות", וגם הממשלה מתכוננת לבנות בנייניה בשכונה החדשה, נדרשת איפוא העירייה לסלול כבישים – הראשונים בסלול ע"י החברה עצמה – וכן לספק מים לשכונה. למרות שהעירייה מכירה בצדקת הדרישה, אין היא יכולה לבצעה עקב מצוקתה הכספית ו"אחחת-בית" מציעה איפוא לעירייה הלוואה, אשר תוחזר במשך השנים תמורת המיסים העירוניים, אולם גם הצעה זו לא זכתה למענה. בראשית שנת הלימודים התרפ"ג אוחדו שני בתיה"ס העבריים שבעיר העתיקה, לבנים ולבנות,

פנקס התקנות של "חברת אחות בית" - פנקסו של ר"מ טולידאנו - מס' 32 (הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי)

ושלא תישאר בקפאונה ורלדולה, קרועה ובדולה משאר חלקי הארץ...

אכן, רק עתה הורגש הניגוד הבולט שבין הסימטאות העתיקות לבין השכונות החדשות. על טבריה העתיקה ויושביה כותב מ"ד גאון: "טבריה של היום היא סמל הדלות והעוני. רוב המתגרים בני עדות המזרח הבאים אליה יום יום, נספחים אל מחנה האב"ינים והנדכאים. יש כאן יהודים עלובים המעוררים רחמים ועגמת נפש כאחת. ישישים כפופי-גן, עירומים וחסים למחצה, עם מצנפת שחורה לראשיהם, הווה אומר - תלמידי חכמים חסרי לחם וכסות. למראה המון החלפאים הללו המסתובבים ללא עניין, או המתרכזים בבתי התפילה האפלוליים, יודעוץ הלב... ונראה שכאלו התרגלו לחיי מצוקה, לסובב בסימטאות הצרות והאבלות, להלוך ולחלוף באין מטרה, באין תקווה ובאין יכולת לבטא אף אחת מני אלף מהגיגיהם הנבוכים, כשפניהם מפיקים יגון אילם ותוו-קדרות על מצחם המקומט... הספרדיה ילדת טבריה קרובה בחינוכה והשקפותיה אל שכנותיה מבנות הארץ. שפת הבית ערבית ורק מועטות דוברות עברית... הנשים הספרדיות מדלת העם חיות חיים קשים, הבעלים סוחרים ועירים, רוכלים בכפרים, בעלי מלאכה או סבלים. מחוסרי עבודה ופרנסה אלה שולחים ידם בכל עבודה, אם אך תמצא להם... ("יהודי המזרח בא", ח"א, 214). הודות למחסור בידים עובדות

הכבישים החדשים ב"קרית שמואל", ושוב פונה וועד השכונה לעירייה (12.6.23) בדרישה לתיקון ההרס ולסלילת שאר הכבישים. ברם, רה"ע הערבי חוסני מורה רק להקים וועדה שמתפקידה לבדוק את הדרישה... בעיצומו של אותו קיץ (26.8.23) נפטר ד"ר ד' טוראנס, הרופא המסיונר הסקוטי, אשר כ-40 שנה הקדיש לבני טבריה ולשירות הרפואי בעיר. מחר, משבא לפני 40 שנה פנו לו הכל עורף ואף חרם הוכרו עליו ועל שירותו, ואילו עתה צעדו אחר מיטתו כל בני טבריה כולם, לרבות הרבנים, ור' רבנו אבואלעפיה אף הספידו לפני שנטמן בחלקת הקברים המשפחתית אשר לו שליד הכינרת (וראה 'דמויות').

חרדת המשתכנים ב"קרית שמואל" מן החורף הקרב ומן השטפונות העלולים לגרוף את שרידי הכבישים, שלא תוקנו מאשתקד, ממריצה את הוועד לשוב ולדרוש מאת העירייה לתקן את הכבישים ולסלול נוספים. הפעם משיב מ"מ ראש העירייה, מר זאכי אלחדיף (2.1.24), כי העירייה מוכנה להעביר לבעלותה את הכבישים הקיימים, ואלה יתוקנו, ואילו חדשים ייסללו לפי אפשרויותיה הכספיות. שמעה של השכונה החדשה והנאה מגיע לכל חוגי הישוב ורבים המה המתעניינים להימנות בין יושביה. בין המגיעים לטבריה בחורף התרפ"ג גם הרבי מגור והרב מבנדין וחסידיהם, הרוכשים כ-40 מגרשים ב"קרית שמואל". כ"כ רוכשים בה מגרשים: המשורר ח"נ ביאליק, עורך ה'מורגן ז'ורנל' י' פישמן, ד"ר י' קלצ'קין, ד' גליקסמן, פ' גרינבאום, א' סלוצקי ומ"מ אוסישקין. אל-נכון היתה שימת הלב של כולם מופנית לשכונה החדשה, וטבריה הישנה, העתיקה, כפי הנראה החנחה. בתזכיר של התאחדות איכרי המושבות, אשר הוגש להנהלה הציונית, אנו קוראים בין השאר: "מחוז טבריה הוא כיום המחוז היחיד בכל הארץ שבו מחצית שטחי הקרקעות, ואולי יותר, בידי יהודים ומספר הכפרים הערבים הוא כמספר הישובים העבריים, ובירת המחוז - ברובה יהודית. חובת ההנהלה הציונית לדאוג לפינת-יקרת זו שתהיה באמת תפארת לארצנו,

שכונת "קרית שמואל" בקיץ התרפ"ג (1923) - מבט מדרום לצפון (הארכיון הציוני המרכזי)

1. ברסלבי מספר, כי בשנה זו פגש בחוף עין-גב, עם שחר, קבוצת יהודים עטופי-טלית ותפילין שעמדו והתפללו "שחרית". לשאלה שנשאלו השיבו, שהם סובבים כל השבוע עם מרכולתם בכפרי הגולן, והם מצפים לסירה שתבוא מטבריה ותביאם לבתיהם.

חותם "הרבנות המאוחדת - בד"ר ספרדים ואשכנזים - בע"הק טבריה ת"ו",
משנת התר"ץ (1930) - עברית ואנגלית

בשכונה זו, בת שנתיים ימים בלבד. בתחילת ניסן התרפ"ה נוסדה תנועת "אגודת ישראל" ומספר חבריה היה 44. אותה שנה מזרימה חברת החשמל הא"י מאור חשמלי בטבריה, ובמחיר יד אחת משתנה פני הנוף, כשפנסי הרחובות שבקריה מפיצים אורם ומשתקפים בכינרת... אולם מאידך - פונים רבני טבריה בשאלה לכל רבני הארץ (אדר, התרפ"ו), אם בכלל מותר להשתמש בחשמל זה, אשר פועלים עבריים עובדים לייצורו בשבת... בשנה זו מייסדת "לשכת ר' עקיבא" של "בני ברית" - אשר נוסדה בטבריה ב"ב בתשרי התרפ"ג - את "קרן סימנס לגמ"ח", מתרומת ד' סימנס מארה"ב, המעניקה בשלוש השנים הבאות למעלה מ-500 הלוואות לזקוקים, בסכום כולל של 2000 ל"מ. בשנה זו גם מתחיל שלמה פיינגולד לבנות את בית מלונו הגדול ב"קרית שמואל" - בניין שבני טבריה ראוהו כמפעל שאין שני לו; ואילו ממשלת המנדט מבקשת להפקיע את "חמי

במושבות, הועסקו בעבודה חקלאית עונתית כ-150 פועלי-יום מבני עדות המזרח, אולם משזו נסתיימה - שבו עניי טבריה למצוקתם. בעיקר הורגש חוסר העבודה בציבור הפועלים שהתרכז בטבריה מאז סלילת הכביש לצמח ובנייתה של "קרית שמואל", ורבים מהפועלים החלו נוטשים את העיר.

בשנת התרפ"ה (1925) כבר עומדים מרבית 50 הבניינים של ראשוני "קרית שמואל" על מכונם, משהם מוקפים ירק וגנות פרחים, ובשדרות נטעו עצים ודקלים שהובאו ממשק רחל ינאית בירושלים. כל הבאים למקום מוקסמים מיפי הנוף והשכונה. בקבלת הפנים הנערכת ללורד מלצ'ט (22.2.25), הוא אומר: "השתוממתי לראות בטבריה את הקידמה הגדולה שנעשתה". ואילו הלורד בלפור, המבקר בחודש ניסן בטבריה עם פרופ' חיים וייצמן ונחום סוקולוב, אומר: "אני עודני נרגש מיפי המקום... מתפלא אני על ההתקדמות שנעשתה

אל הצבור העברי בטבריה

נלוו דעת כללי לערכי טבריה ובנותיה.

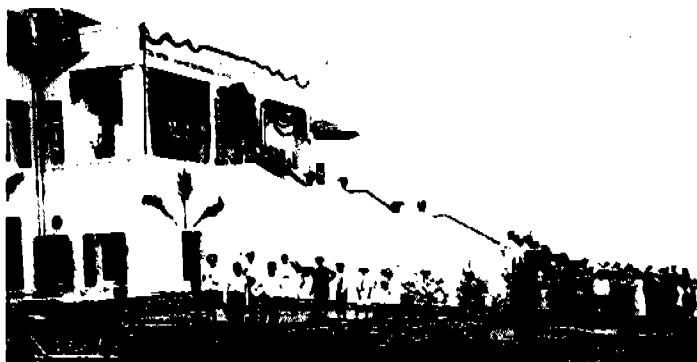
בשם אללה הרחמן הרחום.
מבחר החסלות וכל השלום על אדונינו מוחמד ועל כל הנביאים והשליחים.
אל אדוני הערבים בטבריה ובנותיה השלום עליכם ורחמי האל ומרחותיו.
לשם מניעת תוצאות השמירת המוסת הנפוצת יום יום אודות הסבב בממדיה וסגור הוא הדעות המעכרים את השלום והאסננו יחד עם נכבדי העיר והיהדות בבת כבוד המסותי הגדול הש"ך עבר אלסלאם אפנרי אלעבדי ונכדני ביוני ופנודפ כנוגע לשפיה הסדר והפחות והחלפנו יחד כי כל צד העק יחיד את ערנו לחסוך בענין ובשלות ועל כן יצנו מצודרים שאנוס מחברים ומכשרים בלתי נכש על כל טעולה בלתי רצויה שיתפלה בשריף עזרובי וכללית אומללים לחשם ופעלה ושתבח כי יצלי עלינו בזה וכללית אנוס מצודרים את אדוני כי ישאר

בישיבה המשותפת שהיתה לנו החיים עם נכבדי העיר הערבית בטבריה ובראשם המופתי הגדול עבר אלסלאם אפנרי אלעבדי נתן כפתי נאמן לרצון הטוב אשר כלל הרושנים הערבים בטבריה לשמר על יחסי השלום השוורים וקויים מדור דור בין שתי הקהלות היהודית והערבית בעיר והאות. מנהיגי הקהלה הערבית הפצו דיוס לבני עדתם את הכרזו אשר ארת חרנובו אנו נוהגים בזה דבריה הזה הקורא לסדר ולשלום. טעיד כי הסה משהדלים בכל כח השפעתם על הרשעים כדי להרגיע את היהודיות ולהכיב את השמירות הנפוצות ויכדי להסתר שאנשים כלתי אחראים ומסידו שקר מפיצים במדינה.

נכבדי הערבים מבטחים נאמנה שהם עומדים על המשפט לגלי לרת לעת כואר. מקום לשום הפרעה קלה ושום מקרה בלתי רצוי. היכול להתפרץ לא בתוך העיר ולא מחוצה לה. אף גם בקשו איתנו להרגיע בשמם את אחינו היהודים ולהבטיחם כי היקט והבטחון ישפרו וישתר חסיד בעירנו.

בדיוורנו חדודי וידיד. האמורה בנותכם השוכת והרצונם השלום של מנהיגי העיר הערבית וכל החושנים בכלל הרואנים כפנו לשלום של העיר. אנו מבקשים את אדוני היהודים להיגע ולהרגיע מצדם ארת כל קרוביהם וידידיהם. ולחיות בשוים שאחדות שלום שוורים בין שתי הקדות והתאמצות משותפת נעשית שהשלום לא יחד ותלול. יעקר כל אדם מלבו את האכזות והדמוסיה. אל יתן און לשמירת שוא ורענה לעבודתו ולמעשיו.

מאיר ואשכנזי	מאיר ואשכנזי	יעקב זריהן
נשים אלהות	שלמה כהן	רומיץ
אברהם ינבר		

חנוכת ביה"ח ע"ש פ' שוויצר, בחודש סיון, התר"ץ (1930), שנערכה בנוכחות באי כוח השלטונות, נציגי הישוב היהודי ובני טבריה (תצלום י' בן-דוב – הארכיון הציוני המרכזי)

את העיר. בראשותו של מוכיר מועצת הפועלים מ' וייס (צחר) הוחל או המאבק על עבודה עברית, כאשר רבים מהפועלים שעמדו במשמרות ליד הבניינים הנבנים בידי ערבים, נאסרו. ברם, והודות לכך, הכירו הכל בחשיבותה של העבודה העברית והבנייה המקומית נעשתה מעתה בידי פועלים עברים.

בחודש סיון התר"ץ (1930), לאחר עיכובים במשך שמונה שנים, נחנך ביה"ח ע"ש פ' שוויצר. "הדסה" קיבלה ע"ע אחזקתו וניהולו של המוסד אשר בני טבריה ציפו לו שנים, אולם בשל צמצומים בתקציבה נאלצה לסגור כעבור שנה, ואילו הישוב המקומי לא היה מאורגן כל-צורכו כדי לקיים אחזקת מוסד מעין זה.

במיפקד התושבים בשנת 1931 הגיעה אוכלוסיית טבריה ל-8601 תושבים, מהם 5381 יהודים, היינו כ-62.5%; 2645 מוסלמים; 565 נוצרים, קתולים ואורטודוקסים; 7 בהאיים ו-3 דרחים. מספר בנייני המגורים היה 2066, ובעיר היו 12 בתי כנסת, 2 מסגדים ו-3 כנסיות. שני הבנקים "אנגלו-פלשתינא בנק" ו"בנק קליערס" היו של יהודים, ומספר הרופאים (כולל הרופא הממשלתי ורופאי ביה"ח הסקוטי) היה 8, ולידם – מספר רוקחים ורופאי שיניים. לאחר שנים של הידינונות עם הממשלה המרכזית זוכה העירייה בשנה זו במשפט בדבר הבעלות על "חמי טבריה", ונפתחת דרך חדשה לפיתוח האתר כמקום מרפא וקיס (וראה 'חמי טבריה').

המפעל הגדול בנהריים מביא בעקבותיו הרווחה וגידול גם לטבריה ולעמק כינרות כולו. בטבריה הוקם המחנה של קיבוץ השוה"צ הלסבי, שחלק מחבריו עלו לאח"כ ל"כפר גלעד" ול"עין גב", ובעמק כינרות הוקמו הקיבוצים "אפיקים" (התרצ"ב) ו"אשדות יעקב" (התרצ"ג). בבחירות שנערכו למועצת העירייה (התרצ"ד), שהיו אישיות-אזוריות, נבחרו הפעם 4 נציגים יהודים ו-3 ערבים ורה"ע הקודם, ואפי אלחדיף, ממשיך ככהונתו כראש העירייה. הישוב היהודי, שהוא רוב התושבים בעיר, מחזיק כ-70% מכלל הנכסים והרכוש.

ככ"ט באייר התרצ"ד (14.5.1934), קרוב לצהרי היום, התחוללה בטבריה ובסביבתה סערת-גשם מלווה ברקים,

טבריה" מידי העירייה ולהעבירם לרשותה. מועצת העירייה מתחילה איפוא במאבק משפטי נגד הממשלה, הנמשך שנים. משפוקד המשבר הכלכלי את כל הארץ בשנת התרפ"ז (1927), נענה הנציב העליון לורד פלומר לתביעת נציגי הישוב בארץ, והממשלה המנדטורית מקציבה סכומי כסף גדולים לייצור מור-דוניהם המערביים של ההרים היורדים לכינרת. מחנה אוהלים גדול מוקם בטבריה ומאות פועלים עברים מוצאים כאן פרנסתם. בתמוח (יולי 1927) נהרסים ברעש הפוקד את כל גלילות א"י כ-150 בניינים ישנים ורעועים, אולם פרט לפצועים קלים לא נרם הרעש לאסונות בנפש. בסוף התרפ"ח (ספטמבר 1928) עוד ממשיך וועד "קרית שמואל" לתבוע מאת העירייה לקיים את הבטחותיה והתחייבויותיה שמלפני שנים... הוועדה הציבורית שהוקמה בשעתו (1923) העריכה את הכבישים שסללה חברת "אחחת-בית" בסך 1990.996 ל"מ, בו בזמן שהם עלו, למעשה, למעלה מ-5000 ל"מ. שאר הכבישים החדשים נסללו בכספי המתיישבים, לרבות עבודות ציבוריות שונות, וכנגד כל אלה לא שלמה העירייה אפילו פרוטה אחת. הוועד תובע איפוא בתוקף, כי אם לא ישולמו הסכומים המגיעים לו, יפנה לממשלה ולערפאות. משנעשה הדבר לשיחת היום בטבריה מתפרסם באותו זמן מכתב אנונימי למושל נפת טבריה, שבו כותב "תושב" טבריה העתיקה, כי העירייה אינה ממלאה חובתה לתושבים הוותיקים, בו בזמן שהיא מוציאה כספים רבים להרחבת אספקת המים של "אחחת-בית", ואף קיבלה לשם כך הלוואה מבנק אנגלו-פלשתינא בסך 1400 ל"מ. נוסף לזאת אין העירייה שמה לב לכושי העיר העתיקה ההרוסים, ובו בזמן היא משלמת לפועלים שנשלחו ע"י מועצת פועלי טבריה פי שלושה מאשר לפועלים שאינם מאורגנים, וכל זאת – למען "קרית שמואל". ועל כל אלה, מוציאה העירייה בשנה כ-500 ל"מ להרצת-מים רק ברחובות "קרית שמואל". ה"תושב" מסיים מכתבו בדרשה לשים קץ לקיפוח המשווע שבין טבריה העתיקה ל"טבריה החדשה", שאם לא כן – לא יעברו התושבים הוותיקים בשתיקה...

משנערכות אותה שנה (1928) הבחירות למועצת העירייה זוכה הישוב היהודי בניצחון מכריע. כראש העירייה מתמנה זאכי בר"ח אלחדיף – והוא ראש העיר היהודי הראשון בא"י בעיר מעורבת. בשנת התרפ"ט נפטר רבה הראשי של הקהילה, ר' אליהו ילח, ובמקומו מתמנה ר' יעקב חי זריהן. בחורף התרפ"ט נפתח "בית המרגוע והרפואה אלישבעת" (אֵלִישֶׁבֶת), הוא בית פיינגולד, בנוכחות קהל מחמנים מכל הארץ לרבות הנציב העליון החדש צ'נסלור. מאורעות הדמים של אותה שנה שפרצו בארץ, פסחו על טבריה, אמנם ניכרה מתיחות בעיר העתיקה, והערבים אף הפגינו והעלו באש כמה בניינים, וביניהם ישיבת "אור תורה", אולם מאורעות-דמים, כאלה שהיו בחברון, בצפת ובירושלים – לא היו. השקט ששרר בטבריה היה בעקבות ההסכם אשר נחתם בין ראש העירייה זאכי אלחדיף לבין מנהיגם של ערביי טבריה והסביבה, סַעִיד א־שִׁיח', שהכריז: "כל עוד אני חי לא יעז ערבי להרים ידו על יהודי!"...

בסוף התרפ"ט (1929), על אף השקט שבטבריה, היו רשומים במקום רק 179 חברי הסתדרות, מאחר שרבים מהפועלים עזבו

רעמים וברד כבד, שגריריו היו בקוטר של 2-3 ס"מ. סערת הרעמים נמשכה כ-20 רגעי והגשם העז ניתן כ-45 דקות, כשכמות הגשם באותו יום הגיעה ל-54 מ"מ. כמרות-מים עצומות התנקזו בשני זרמים ראשיים והגיעו לעיר בשני נהרות זורמים, אשר סחפו עמם גם סלעי-בולת בני 5-8 טון. העיר העתיקה נתמלאה במים שהגיעו לגובה 1.5 מ', ובמקומות מסוימים הגיעו המים אף ל-3 מטרים. עוצמת הזרימה של השטפונות היתה כה חזקה, עד שקורת ברזל אחת נכרכה כחבל דק מסביב לעמוד סלגרי. בבת אחת גאתה הכינרת ב-10-12 ס"מ. הבתים הרעועים בעיר העתיקה לא עמדו בורמים העזים ונגרפו. מרתפים הוצפו במים וקומות-קרקע רבות התמלאו עד לתקרתן במים אשר נקו מאין מוצא מנקו. מולה היחיד של טבריה היה, כי באותה שעה היו כל ילדי העיר העתיקה בבתי-ה"ס שב"קרית שמואל", אעפ"כ נספו בשיטפון 35 איש, נהרסו כ-100 בניינים וכ-400 משפחות נשארו חסרות-גג, ועוד מאות משפחות איבדו כל רכושן שנשטף וטבע בכינרת. היקף הנוקים – בתים, סחורות ורהיטים שאבדו – הגיע לפי אומדן וועד הקהילה ל-40 אלף לירות א"י. גם למחרתו פקד שיטפון את העיר, אולם לא קשה וקטלני כראשון. באותו יום ביקר הנציב העליון בעיר כדי לעמוד על מידת הנוקים.

השוואה שנחכה על טבריה ויעוצה את כל הישוב היהודי בארץ. וועד-ההצלה ועזרה לנפגעי השיטפון הוקמו בכל ישוב ועיר, ואילו הוועד הלאומי פירסם קול קורא (כ"ד בסיון – 10 ביוני) להצלת שרידי הישוב הוותיק בעיר העתיקה, אשר מאז רעש התקצי"ז, לפני 97 שנים, לא נתכה עליו שואה כזאת. חודשים חלפו עד אשר המשפחות הנפגעות התאוששו ועוד חודשים חלפו עד ששוקמו כולן מחדש. גילויי העזרה ההדדית בטבריה עצמה נגעו ללב, כאשר משפחות שלא נפגעו חילקו עם משפחות נפגעות את ביתן ושולחנן כאחת. בינתיים נערך סקר הנדסי בעיר העתיקה, והוחלט להרוס מבנים רעועים רבים שהיו צפויים למפולת. סימטאות רבות נעלמו וכבשים נסללו, ודמות העיר העתיקה בת 200 השנים שונתה עד לבלי הכר.

אחת התוצאות הישירות מאסון השיטפון היתה הרעה במצב בריאותם של תושבים רבים ובעיקר גברה התמותה בין התינוקות. עיני הכל היו בשואות או לדלתות ביה"ח ע"ש שוייצר שהיו סגורות מחוסר תקציב, עד שקופ"ח קיבלה ע"ע לפתוח את ביה"ח מחדש בקיץ התרצ"ד. חמישה חודשים היה ביה"ח פתוח וחיוניותו ניכרה היטב, אלא שלאחר מכן שוב נסגר לכמה חודשים לשיפור צימ, ורק בקיץ התרצ"ה (1935) נפתח מחדש. ב"קרית שמואל" נוספו בניינים ומשתכנים חדשים עלו אליה גם מהעיר העתיקה. בסוף התרצ"ה כבר היו בשכונה כ-135 בניינים (בשנה זו בלבד נבנו 25) שבהם התגוררו כ-1250 נפש. אדמות פיק"א שמסביב לטבריה (6000 ד', מהם: 5500 ד' אדמות-עייבוד ו-500 ד' אדמת-הרים ומרעה) הבטיחו פיתוח רב-מימדים לעיר הישיבה-צעירה, ופריחת תיירות החורף בטבריה הודות לנופה ולמעיינותיה החמים בישרה שגשוג וגידול. עוד יושבי עיר כינרת מתכוונים למפעלי הפיתוח שבעתיד, ומאורעות התרצ"ו מקפידים את כל התוכניות.

עם פרוץ המאורעות בארץ (19 באפריל 1936) הצטרפו ערביי טבריה לשביתה הכללית וההסתה גברה. מיום ליום רבתה המתיחות וגילויי אלימות והתפרעויות נראו בעיר, ואילו התחבורה מטבריה לישובי עמק כינרת והגליל התחתון – שותקה. וועד הקהילה שולה מברק לנציב העליון בדרישה להחזיר לעיר את יחידת הצבא הבריטי שהיתה במקום ופונתה לפני זמן קצר, אולם אין הוא נענה. מחסן פיק"א שליד טבריה עולה באש ובעיר התחתית נורות יריות ופצצות נורקות על חנויות יהודיות. ההפגנות הערביות עוברות בסימטאות העיר העתיקה עם דגלים לאומיים וקריאות "עליהם" (עליהם). כתוצאה מכך נפצעים שלושה יהודים ושוטר יהודי, והגורן של האיכר גרשוני עולה באש. כל הקריאות והתוככים הדחופים שמשגר וועד הקהילה לאנשי השלטון המנדטורי אינם זוכים למענה.

לאחר מאה ימי הסתה, הפגנות והתפרעויות, פורצים מאורעות אלימים (27.7.36), כאשר המוני ערבים משולהבים חודרים לעיר העתיקה ולשכונת "אחוזה" ו"קרית שמואל", רוגמים באבנים, פוצעים באלות ומנפצים חלונות של חנויות ובתי-מגורים, בחזים סחורות ומעלים באש בתים וחנויות. בשלושה ימי-טרור אלו נפצעים יהודים רבים והשלטונות הבריטים מזדורים לאסור 15 יהודים – ביניהם גם הנער בן ה-14, חביב סתהק – המואשמים בזריקת אבנים על המוני הערבים... גם השוטר היהודי היחיד שנותר במשטרה, שלמה עזני, נאסר ב"עוזן" הגנה על רכוש יהודי, ולאח"כ הריחו מוצב אך ורק ליד הטלפון בבניין המשטרה... כ"כ ממחרים השוטרים הבריטים ועורכים חיפוש קפדני בבתי היהודי, ואף מפשפשים בין ספרי התורה שבבתי הכנסת ובתלמוד התורה... למעלה מ-30 עדויות נאספו על שלושה ימי ההרס, השוד והפציעות, לרבות עדויות על האשמים, אולם איש מהפורעים לא נאסר.

הערבים רואים ביד הרפה והסלחנית של השלטון את עידוד וממשיכים בטרור: שתי פצצות מוטלות בעיר העתיקה (13.8) ומטריריות ניתן על פועלים יהודים העובדים בכביש, ורק בנס לא נפגע איש. כתשובה לכך אמנם מפגז הצבא הבריטי כפר ערבי כ-4 פגזי-תותח, אולם הפגזים מתפוצצים בשדות הרחוקים... מיד לאחר ביקורו של המושל הבריטי קיטרוטש נרגמים בתי יהודים בעיר התחתית ופצצה מוטלת לאחת החצרות (18.6). יהודיה נפצעת ויהודים רבים מובאים לביה"ח משהם פצועים.

סוף כל סוף מחליטים השלטונות "להשליט סדר" ומוציאים פקודות-מעצר נגד 8 מתושבי העיר: 4 יהודים ו-4 ערבים – למען "שוות המשקל"... מן היהודים נאסר רק אחד (האחרים לא היו בעיר באותו זמן) ואילו ארבעה הערבים המוכוונים המשיכו להתהלך בסימטאות הערביות משהם ממשיכים בהסתתם... כל הישוב היהודי בטבריה וזעם על הגלייתם מאונס של שלושה מראשי הישוב בעיר, שנגדם הוצאו גם פקודות המאסר, ומביע זעמו בתזכיר ארוך וחרוף לשלטונות, שבו מצביעים חותמיו – כל נציגי הישוב היהודי בטבריה על כל זרמיו – על האפליה המשוועת ויחס השלטונות העוינים לישוב היהודי בטבריה. אולם גם תזכיר זה, כקודמים, אינו זוכה אף באישור קבלתו...

13

לחצו על כפתור "הדפסה"

[illegible]

ورأى أن يتجلى من العصور قد حرم هذه الدعوة
والاحتفاظ على السلام الذي يعود نفعه لصالح
الجميع السلام

כל חברי מועצת התיכונים תלכוה עמכם
התושבים ידעו להעריך ולתמוך בקבוצה זו
וילשמו על השכח והשקט בעיר לתועלת כל
תושביה ושלום.

במשפט צירוף פשוט

טבריה, 18.2.1937

مجلس بلدية طبريا

1957/4/24

כרח מועצת עיריית טבריה מיום 18.2.1937 (מאורעות התרצ"ו – התרצ"ט) לתושבי העיר, לשמירת השקט והשלום (אוסף א"ג שטרנברג)

כינורות מוקמים בשנה זו (1937) הקיבוצים "גינזור" ו"עין-גב". ברם, התחבורה עם טבריה, כבמקומות אחרים, נעשת כל הזמן בשיירות מלוות צבא ומשטרה. ניתוקה של טבריה מביא עמו אף ברכה, ובתחילת שנת הלימודים התרצ"ח פותחת "אגודת ביה"ס התיכון בגליל"⁴ כיתות לימוד תיכוניות, לתלמידים שסיימו בתי"ס יסודיים ולא היה באפשרותם לצאת למקומות אחרים להמשכת לימודיהם. ליד ביה"ס התיכון נפתח גם ביה"ס תיכון-ערב, לנערים-ות עובדים ולאילה שלא הספיקו להשלים לימודיהם היסודיים, ורבים מבני הנוער שוחרים לפתחו של המוסד (וראה 'ת"ת וחינוך').

ביום ח' בתשרי, התרצ"ט (2 באוקטובר 1938), בשעות הערב המאוחרות, מצליחה לחדור לשכונת "קרית שמואל", מכיוון צפון-מזרח, כנופיה בת שלושים ערבים מזוינים. מספר מ' אדרעי: "בדרכם הציתו הפורעים את ביהכ"נ המרכזי ושמש ביהכ"נ נרצח משהוא מתקק בידי ספר תורה. בבית הסמוך נרצחו תושב וקן ואשתו והבית הועלה בלהבות. הפורעים המשיכו בהשתוללותם ברחוב ד' שב"קרית שמואל" והתפרצו לבית החלבן יהושע בן-אריה ורצחוהו, אותו ואת אשתו ושני בניו הרכים. משם פרצו למרתף שבו התגוררה רחל מזרחי עם ארבעת ילדיה. הרוצחים טבחו את כולם ולאחר מכן העלו גם את מרתף המקטבה בלהבות. משולהבים מ"צחונם" החלו הפורעים לרקוד סביב הלהבות המשתוללות והחורקות את גוויות הטבוחים, אך עד מהרה החלו בנסיגה. לוחמי המגן של טבריה שהיו מרוכזים אותו

השקט היחסי נפסק. פצצות חדשות מוטלות לבתי יהודים (2.9) והמוקן פרוץ מעלה באש את דפוס "הגליל" ועמו יחד שתי חברות ושני בתים של יהודים (5.9). האספסוף הערבי זועק ברחובות: "עליהם! אָטְבַּח אַל־יָאֹהֹד!" (עליהם, שחטו את היהודים). חנות "בָּאטָה" מוצתת ודירת יהודי בעיר התחתית עולה באש (6.9). בליל שבת (19.9) מוטלת פצצה למרפסת ב"קרית שמואל" והילד אלעזר תורג'מן נהרג במקום, ואילו אביו וסבו נפצעים קשה. משווצאים אנשי "החברה קדישא" לכרות קבר לילד הנרצח, גורות לעברם יריות רבות והם גאלצים לדחות את הקבורה... לאחר רה"ש הונחה פצצה במושב הזקנים המקומי, ורק בנס נמנע אסון גדול משו לא התפוצצה. הסוכנות היהודית פונה למפקד המשטרה בארץ (23.9) בבקשה נמרצת לחקור את המצב בטבריה ולהשלים בה סדר וביטחון... ועוד הכל מצפים לחשובה שאולי תבוא – נרצח במפת גרזן השומר חיא דהאן, ורוצחיו – "ידידיו" הערביים...

החשש פן ייסגר ביה"ח ע"ש שריצר מחוסר תקציב מביא למיפנה במעמדו בתחילת התרצ"ו. המוסד עובר לבעלותם של ועד הקהילה, וועד "אחחת-בית" ו"הדסה", כאשר תקציבו השנתי (מש' 1936) בסך 4400 לא"י מתכסה ע"י "הדסה" – 1100 לא"י, גב' ר' שייצר – 500 לא"י, וועד הקהילה ו"אחחת-בית" – 500 לא"י, ואילו היתרה – מתשלומי המאושפדים. ההפוגה הומנית בטרור מנוצלת ע"י המוסדות השוכנים לביצור ולהיאחזות על הקרקע, ונקודות ישוב עולות אז על אדמות הקהל, ובעמק

בן טבריה מדורות רבים – ראש העיר היהודי הראשון בעיר מעורבת. כעבור ימי האבל נבחר חבר המועצה שמעון דָהָאן כראש העירייה. הטרור הנפשע עוד ממשיך בדרכו וביום ה' בניסן נרצח ח' מאיר בן דוד יעל, משהלך עם אביו לתנור האפייה, כדי להשגיח על אפיית המצה השמורה ...

בשלהי מלה"ע השנייה נאמד מספר יהודי טבריה ב-6000 תושבים, מכלל 11,310 תושבי העיר, היינו כ-53%. לעומתם הגיע מספר הערבים בעיר ל-4540 תושבים, ומספר הנוצרים ל-760. שנותיים לאחר מכן נאמד מספר יהודי טבריה ב-6200, לעומת 4606 ערבים (י' ויץ, 'ארץ כינורות', 153).

לילה בעברה השני של השכונה – משנתקבלה ידיעה כי הכנופיות מתכוננות להתקיף אותו לילה את "קרית שמואל" מכיוון "מצפה", שבצפון-מערב – מיהרו לשמע הוצקות והיללות לעבר מקום המטבח. בהתנגשות עם הכנופיה הנסוגה הפילו לוחמי המגן שבעה מבין הרוצחים, אולם היתר הצליחו להימלט. לא הצבא הבריטי ואף לא המשטרה הבריטית, שהיו עדי ראייה ושמיעה לטבת, לא נקפו יד להצלת חסרי המגן. תשעה-עשר יהודים, וקנים, נשים וילדים, נטבחו אותו לילה, ובתוכם – עשרה ילדים. הועם והחרק על כשלק ההגנה, המהולים באבל קודר, ויעזו לא רק את בני טבריה השכולים אלא את כל הישוב היהודי בארץ, וגילויי הזדהות והשתתפות בצער הגיעו מכל רחבי העולם הנאור. טבריה השכולה התעטפה ביגונה ואין מנחם. הידיעות על פשיטות קפ' אורד ווינגייט ואנשיו – אשר טבריה היתה להם אחד מבסיסי התארגנותם – שיצאו ופשטו על כנופיות המרצחים והיכו בהן, היו לנחמה פורתא, אולם הכאב והיגון בשארו עמוק בלבם של בני טבריה.

הכרזת

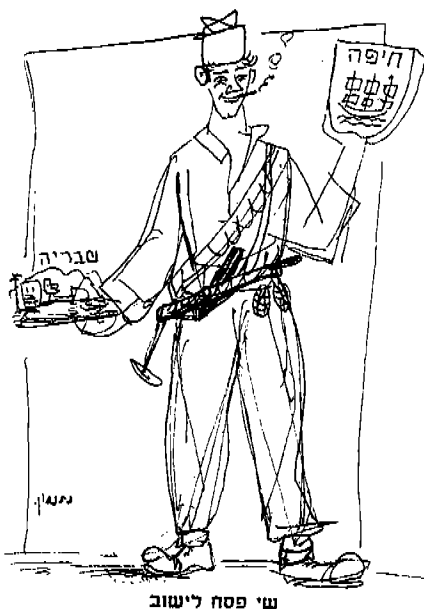
המחלקה הנצורה בעיר העתיקה – תמונה שצולמה ביום ט' בניסן, התש"ח (18.4.48), עם שחרורה של העיר (ארכיון עיריית טבריה)

משהם חולשים גם על הדרכים המובילות לגליל העליון ולעמק הירדן. הישוב היהודי שבעיר העתיקה ובשכונות "אחוזה" ו"מיימוניה" נותק, והקשר עמו נתאפשר אך הודות לנהגי "אגד", אשר מפעם לפעם הסתפנו ועל אף הצליפות והירות קיימו את התחבורה בין חלקי העיר המנותקים. משראו הערבים כי ידם על התחזונה, ביקשו נכבדיהם "הפסקת אש", וב-8 במרץ 1948 נחתם אף "הסכם שלום" בין הערבים והיהודים בטבריה. ברם, שני הצדדים נשארו בעמדותיהם משהם נוצרים את נשקם, ואילו תושבי העיר העתיקה שאינם לוחמים הועברו ל"קרית שמואל". במקום נשארה רק פלוגה קטנה של לוחמים מקומיים אמיצים, אשר התבצרה, בעיקר, בביתו הגדול של ר' רבנו אבואלעפיה. בכ"ח באדר (8.4.48), לאחר 30 ימי "שלום", הפרו הערבים את הפסקת האש משהחלו בהתקפת פתע על העיר העתיקה. קומץ המגינים שלא היה מוכן להתקפה, היה נתון במצב חמור. התחמושת והמזון שעמדו לרשות המגינים היו מצומצמים ביותר. משנפצעו שניים מן הלוחמים והחשמל בעיר העתיקה פסק, ועמו יחד נותק הקשר עם המגינים, נשלח משריין להביא לנצורים תחמושת ואספקה ולפנות את הפצועים, אולם המשריין עלה על מוקש ולא הגיע ליעדו. משנראה היה כי העיר העתיקה עומדת ליפול כפרי בשל לידי הערבים, מיהר מפקד הצבא הבריטי שבמקום והגיש למגיני העיר העתיקה אולטימטום לפינוי המקום, ולא – ירעיש את העיר ומגיניה בתותחי המוצבים במרומי "קרית שמואל". וועדת המצב ומגיני העיר העתיקה השיבוהו: "את אנשינו תוכלו להוציא מהעיר העתיקה רק משהם מתים". לאחר תשובה זו נסוג המפקד הבריטי מאיומו ותותחיו לא הופעלו.

לאחר שמחת ה-29 בנובמבר 1947 – משנתקבלה הבשורה על החלטת עצרת האו"ם להקמת מדינה יהודית בא"י – ומשהחלו נופלים בארץ הקורבנות הראשונים למלחמת השחרור, גויסו כל חברי ה"הגנה" בטבריה – כשבעים בחורים ו-4 בנות בתוכם – וחולקו לשלוש קבוצות: האחת תפסה מישלטים בשכונה הדרומית "אחוזה", השנייה עלתה ל"קרית שמואל", והשלישית – התבצרה בעיר העתיקה שבין החומות. נשיאות וועד הקהילה המקומי ו"וועדת המצב" – שהוקמה מנציגי הארגונים והמוסדות הישוביים – תיאמו פעולותיהן עם המוסדות המרכזיים של הישוב וכוחות ה"הגנה" שבגליל, לקראת ימי המיבץ שנכוננו לישוב היהודי. ערביי טבריה מילאו מחסניהם בנשק ובמזון, והתכוננו למאבק ממושך על השלטון בעיר העתיקה המוקפת חומה. הכל ידעו כי השולט בעיר העתיקה – מהיותה חולשת על צומת דרכים לעמק הירדן ולגליל העליון – ישלוט באיזור כולו. משבאו החיילים העיראקים לטבריה קיבלום הערבים בשמחה, אולם עד מהרה שובשו היחסים ביניהם ונעשו אף עוינים. העיראקים, שראו עצמם כמתנדים הבאים "להקריב חייהם" להגנת ערביי טבריה, ראו זכות לעצמם לדרוש מאת המקומיים ככל שחשקה נפשם. ומשלא קיבלו – גידפו וקיללו את המקומיים ונכבדיהם, לרבות את שיח' נא'ף סַבְרִי אשר סיפק לעיראקים את מזונם וציודם. ומשביקשו המקומיים לחַק שורותיהם במתנדים פלאחים מכפרי הסביבה, לא נענו הפלאחים לקריאה וביכרו להגן על כפריהם במקומם. משרק החלו מעשי האיבה השתלטו הכוחות הערביים על מלך "טבריה", ה"לִידו", בית הנזירות האיטלקיות ובית שַחְדָא חֲזִירי. משם צלפו על העיר העתיקה והפילו קורבנות בכדוריהם,

רק לאחר שנמלא את הפקודות שקיבלנו". משמעו זאת הערבים החלה המנוסה הגדולה. ראשונים לנוס היו בני משפחת טבר, הנכבדים צידק, ראשיד ושיח' נאף, ומיד לאחריהם כל המוני הערבים, משהם עולים על כל כלי הרכב שנותרו ברשותם – ואלה שהצבא הבריטי הואיל בטובו להעמיד לרשותם – ויוצאים בבהלה מן העיר בדרכם לנצרת.

בני טבריה יצאו והשקיפו על מנוסה זו והם אינם מאמינים למראה עיניהם... אותו לילה התכנסו נשיאות וועד הקהילה וועדת המצב, ובאשמורת שלישית נוסח הכרזת הקורא את בני טבריה למשמעת ולהתלכדות לקראת המערכות העתידות. בו בלילה נדפס הכרז (שנכתב בידי מ' ויס, צהר), ועם שחר יום העשרה בניסן, התש"ח (19 באפריל 1948), הצטופפו בני טבריה ליד הכרחים המודבקים על קירות הבתים, משהם קוראים את שורותיו ולבם מלא על גדותיו ודמעות חונקות בגרונם...

ציורו של י' נתנון בעתון "ההגנה" (גל' ז', כ"ח בניסן, התש"ח – 7.5.48) לציון שחרורו של טבריה וח'יפה במלחמת השחרור

שי פסח ליישוב

8

זכתה טבריה, אחת מארבע הערים הקדושות בארץ-ישראל, והיתה ראשונה לשחרור ולנאולה עוד 25 יום לפני קום מדינת ישראל. משק כנפי ההיסטוריה הארוכה, בת האלף ותשע-מאות ושלושים השנים, הזרועה כולה לכל אורכה תמרוני-תמרונים של סבל, יגון, דמעות ודם, השיק חרישית מעל חלקת הכינרת השלווה, משהוא חוזר ומוזכר ומוזכר וחוחר על מימרתו נבואתו של גדול אמוראי א"י, איש טבריה, רבי יוחנן בן הנפת, שאמר: "וטבריה עמוקה מכול... ומשם עתידין ליגאל" (רה"ש ל"א, ב') – ונגאלו.

שיירת האוטובוסים והמשאיות של ערביי העיר העתיקה, על מטלטליהם, יוצאת את טבריה ביום ט' בניסן, התש"ח (18.4.48). בדרכה במעלה דרך נצרת אשר ב"קרית שמואל" (ארכיון עיריית טבריה)

למרות בידודם המוחלט ומצבם הקשה המשיכו הבודדים האמיצים להחזיק מעמד בעיר העתיקה, והדפו את כל ההתקפות החוזרות ונישנות, משהם רושמים בתולדות מלחמת השחרור את אחד מדפי הגבורה המזהירים ביותר. משראו כי תחמושתם אחלת וכלה, יצא אחד מהם ביום ב' בניסן (11.4.48) בשחייה למרחבי הכינרת, ומשם סבב לעבר "גלי כינרת" ודיווח על מצבם הקשה של קומץ המגינים העייפים. מיד קיבל מטה גדוד "ברק" שבעין-גב פקודה ממפקדת ה"הגנה" באיוור לספק לנצורים תחמושת ואספקה, והשחיין אמיץ הלב חזר אל חבריו שבעיר העתיקה, משהוא מביא עמו מכשיר אלחוט, והקשר עם המגינים חודש. למחרת, ביום ג' בניסן (12.4), פתחו כוחות ה"הגנה" בהסתערות על ההר המשקיף על טבריה, והכפרים לזרחה ונאסר א-דין נכבשו בסערה. תוך התקפת-הסחה שבוצעה בליל ד' בניסן (13.4) הגיעו מעין-גב, בסירות, התגבורת והנשק למגינים הנצורים (וראה: 'הנחיתה בטבריה'). משראו הערבים כי מעוזיהם שעל ההרים נכבשו, מיהרו נכבדיה לבקש הפסקת-אש וזו נכנסה לתוקפה למחרת, ביום ה' בניסן (14.4).

ביום השישי, ז' בניסן (16.4) החלו כוחות ה"הגנה" במבצעם לפתיחת הכביש החסום לגליל העליון, ובמוצ"ש ח' בניסן (17.4), יצא קומץ מגיני העיר העתיקה בהתקפה מרוכזת על מישלטי הערבים. לאחר קרב עז כבשו המגינים את מלון "טבריה", והערבים שנותרו בחיים החלו נוטשים את מעוזיהם ונסים. המגינים עזי הנפש המשיכו בהסתערותם ופוצצו את העמדות הערביות, בזו אחר זו. בהתאם לתוכנית היה עליהם להשלים את טיהור העיר העתיקה רק בליל המחרת, ט' בניסן (18.4), אלא שעוד באותו יום פנו נכבדי הערבים בבקשת "שביתת נשק", אולם הפעם נענו ע"י המגינים: "על שביתת-נשק נדבר עמכם

אל תושבי מבריה!

התושבים הערבים עזבו את העיר.
טבריה עברה כלה לידינו.

הנני מכריז על משטר עברי עצמאי בעיר.

וזאת הודעתי הראשונה לתושבים:

א. הקימותי משמרה צבאית עברית. מתפקידה לשמור ולקיים את הסדר בעיר.
על התושבים להשמע להוראותיה בקפדנות.

ב. הנני אוסר אסור מוחלט כל פגיעה שהיא ברכוש ממשלתי לשעבר. רכוש ערבי.
או כל רכוש אחר.

ג. על התושבים לשמור ולכבד את המקומות הקדושים של המוסלמים. הנוצרים
ועדות אחרות בעיר.

ד. כל אדם שיפר את ההוראות הנ"ל יענש בכל חומר הדין.

מפקד ההגנה בטבריה.

טבריה י' ניסן תש"ח 19.4.48

שלושה הכרחים הראשונים – מטעם ההגנה והקהילה היהודית בטבריה – על שחרורה של העיר והקמת הממשל העברי העצמאי בה

פקודה מס' 2

הנני אוסר על כל התושבים
לשאת נשק בלי רשיון חתום על ידי
או ע"י הממונה על ידי.

המפיר פקודה זו נשקו יוחרם ויענש עונש חמור.
בקשות לנשיאת נשק יש להגיש בכתב
למפקדת ההגנה בעיר באמצעות ועדת המצב
במשרד ועד הקהלה.

מפקד ההגנה
בטבריה

טבריה. י"א ניסן תש"ח 20.4.48

כנסת ישראל בארץ ישראל
ועד הקהלה העברית, טבריה

אל התושבים בעיר!

הודעה מס' 1

נתנת בזה הודעה לתושבים כי בהתיעצות
עם מפקד ההגנה בעיר ומוסדות הבריאות.

הוטל הסגר חמור על העיר העתיקה
מטעמי בריאות ובטחון.

הכניסה לעיר העתיקה למי שהוא מהתושבים.
כלי אשורנו המיוחד.

אסורה בהחלט עד להודעה חדשה.

נשיאות הקהלה
ועדת המצב הזמנית

טבריה. י' ניסן תש"ח 19.4.48

עם מדינת ישראל

משה צחר

טבריה שוחררה. בעיר חונים עדיין המושל, המשטרה והצבא הבריטי. הערבים יצאו את העיר, אולם נכון יותר לומר כי השלטונות הבריטים הם שהוציאו. תביעתם הנמרצת של נציגי טבריה היהודית מאת השלטונות שלא לפנות את הערבים, נדחתה. המושל הודיע לנציגים היהודים כי הבריטים מסתלקים מאחריותם לסדר ולשלטון בעיר, וכי על היהודים לקבל על עצמם אחריות זו.

אותו יום הוקם השלטון העברי העצמאי בטבריה. שלושה חברי מועצת העירייה היהודים – ראש העירייה ש' דהאן, י' נחמני וא' ויינברג – המשיכו לטפל בשירותים השוטפים. כל ענייני הבטחון, האספקה, גיוס כוח-אדם ושאר ענייני הממשל נמסרו לידי וועדת המצב. בראש הוועדה עמד מ' ריס וחבריה היו י' טג'ר, י' סגלוביץ וי' הופמן. ד' בן-ישי, אחד ממפקדי ההגנה, מונה כמפקד המשטרה ועשרה תושבים גויסו כשוטרים. המושל הבריטי נענה לבקשת ראש הוועדה ומסר 10 רובים ו-1000 כדורים למשטרה העברית. עו"ד ש' ממאן מונה כראש ביה"ד העממי ולידו שופטים נבחרים מנכבדי הציבור.

תוך 24 שעות אורגן הממשל היהודי העצמאי על כל פרטיו החיוניים, ונקבע אף הסדר עם מפקד הצבא הבריטי, לבל יתהלכו חיילים בריטים ברחובות העיר משהם מזוינים, וכי יהיה עליהם להזדהות, לכשיתבקשו, בפני השוטרים העברים.

עשרה ימים לאחר שחרורה של טבריה (28.4.48) יצאו הבריטים את העיר. טקס יציאתם נעשה בחצר בנין המשטרה, כאשר נציגי היהודים באו להיפרד מהבריטים. מיסדר המשטרה העברית דיגל את נשקו ומשהורד הדגל הבריטי והדגל העברי הכחול-לבן הונף במקומו, פרצה שירה אדירה של "התקוה" מפי הנוכחים היהודים, לרבות מאות התושבים שהתאספו מעבר לגדרות בנין המשטרה, ודמעות-גיל עלו בעיניהם. הבריגדיר הבריטי נכנס לאולם מושבו של המושל, הוריד את תמונת המלך והמלכה הבריטיים מעל הקירות, ויצא מחצר בנין המשטרה ואחריו – כל הפמליה הבריטית.

מלבד ארגון החיים האזרחיים והסדר האספקה לאוכלוסיה עמדו בראש דאגתה של וועדת המצב ההכנות לקראת ההכרזה על הקמת מדינת ישראל והמבחן הצפוי במלחמה עם מדינת ערב. כל תושבי העיר גויסו לעבודות ביצורים: הקמת גדרות-תיל, חפירת תעלות-מגן והעמדת מכשולים נגד טנקים. משפרץ הצבא הסורי לעמק הירדן, לאחר ההכרזה על הקמת המדינה, והטנקים הסורים הגיעו לחצר קבוצת דגניה, גברה החרדה בעיר. בתיאום עם מפקדת ה"הגנה" החליטה וועדת המצב, כי אף תושב לא יצא מן העיר, וכדי להחיש את עגודות הביצורים פרסמו רבני טבריה כרח שבו קראו את כל יושבי טבריה לעבודת הברי-צורים בשבת, משהם עצמם, לאחר תפילת יום השבת, יצאו בראש המתפללים והתייצבו לעבודות הביצורים לקיום המצווה של "פקוד נפש דוחה שבת".

לאחר שהוכרעה המערכה והסורים נהדפו מגבולות הארץ, נשמה טבריה לרווחה. הממשלה הזמנית החלה לארגן את השלטון הישראלי, וועדת המצב העבירה לידי מוסדות השלטון, שלב אחרי שלב, את סמכויותיה. לבקשת המפקח הכללי של המשטרה המשיכה הוועדה להיות אחראית לבטחון הפנימי בעיר, בעזרת המשטרה המקומית, ורק בחודש אב עברה משטרת טבריה לפיקוד המטה הארצי של משטרת ישראל. וועדת המצב עוד המשיכה בפעולותיה עד למועד שבו מינה שר הפנים, י' גרינבוים ז"ל, את מועצת העירייה הראשונה. עם מינוי העירייה העברית התפרקה וועדת המצב וכל סמכויותיה עברו לידי העירייה. המועצה הראשונה שמונתה ע"י שר הפנים, על דעת כל החוגים

והמפלגות שבעיר, מנתה 11 חברים: ש' דהאן – ראש העירייה, מ' ריס – סגן רה"ע, והחברים י' נחמני, גב' ח' נחמני, נ' ביגר, ב"צ בהלול, א' סופר, ל' שטרנברג, ח' אלחדיף, א"נ מזרחי וצ' סידה. כבר בישיבה הראשונה (ט"ז בתשרי, התש"ט-19.10.48) הועלו תוכניות שונות לפיתוחה של טבריה במדינת ישראל, ומה צריכה להיות העירייה לתושביה: "... הנהלת עיר במדינת ישראל צריכה לעצב את דמות החיים הציבוריים והאזרחיים... העירייה חייבת לדאוג לכך, כי בית העירייה יהיה בית הדאגה לתושבי העיר. עבודתנו תדריך אותנו באהבתנו לעיר ולתושביה ונשקף אותם בכבוד, באהבה, בצדק, ביושר וללא משוא-פנים והפליה, כעני וכעשיר – יחס שווה לכולם... לא יוכל להיות ענין שהעירייה תאמר: אין זה מענייננו. כל צורכי התושבים – דאגותיה" (מתוך דבריו של סגן רה"ע באותה ישיבה).

השיתוק הכלכלי שבא על העיר, עקב יציאתם של כ-4000 מתושביה, העיק בכל כובדו. התיירות פסקה, חמי טבריה נסגרו, ואף הבנייה פסקה. תושבים יהודים החלו לעזוב את טבריה והנהלת העירייה ראתה בתהליך זה אתגר ראשון במעלה, והחלה מיד בתנופה גדולה של פיתוח. כצעד ראשון נשתלבה טבריה בקליטת העלייה הגדולה. בעשרה חודשים (עד לספטמבר 1949) קלטו טבריה 600 משפחות עולים. גלים גלים הגיעו משפחות העולים החדשים לעיר. ראשוני העולים שוכנו בבניינים הערבים הנטושים, ומשאלה נתמלאו הוקמה על ההר "המעברה" הגדולה – תחילה באוהלים ולאחר כך בצריפונים – אשר בשנת התש"י (1949/50) היו בה למעלה מאלף משפחות.

באביב התש"א (1951) כבר מנתה האוכלוסיה היהודית – במקום 4800 תושבים שהיו בה לאחר העזיבה הגדולה בחודשים הראשונים שלאחר הקמת המדינה – למעלה מ-14 אלף תושבים, היינו גידול של פי שלושה. ברם, גידול מהיר זה במספר התושבים חייב יחמה של עבודות בנין ופיתוח נרחבות, כדי ליצור מקורות פרנסה ועבודה לאלפים. החלה אפוא עבודת בנין גדולה לשיכוןם של יושבי המעברה. בתחילה הוקם "שיכון א", שכונת "גאולים", ובו 350 יחידות דיור, ולאחריו – "שיכון ב", שכונת "רבי עקיבא", ובו 450 יחידות דיור. כן הוכנה תוכנית-מיתאר חדשה לעיר שבה נכללו 11 אלף דוגמים קרקע – במקום 3500 ד' שהיו שטחה של העיר בתקופת המנדט הבריטי – ובתוכם גם הר "בית מעון" הקדומה. עבודות הבנין והפיתוח נמשכו גם בשכונות "קרית שמואל", "שיכון עובדים" ו"שכונת כינרת".

"המעברה" בטבריה בשנת התש"ט (1949) (ארכיון עיריית טבריה)

משפסטר ראש העירייה ש' דהאן (יוני 1950) מילא את מקומו סגנו מ' רס, ובבחירות הראשונות למועצת העירייה בנובמבר 1950, נבחרו 11 חברי העירייה: 5 מרשימת מפא"י, 1 - מפ"ם, 2 - צ"כ, 2 - אגו"י ו-1 מרשימת הספרדים. בישיבה הראשונה של המועצה (31.12.50) נבחר מ' רס - צחק לראש העירייה, וא' סופר סגן רה"ע (לשנים: 1955-1959 נבחר מ' צחק כראש העירייה, ובבחירות 1965 נבחר מ' אדרעי כראש העירייה. ב-1969 נבחר מ' צחק ומ' אדרעי כממלא מקום רה"ע).

⚡

מאז שוחררה טבריה ועד היום - אביב התשל"ג - חלפו 25 שנים, מחצית היובל לטבריה במדינת ישראל. השואה במספרים בין אז להיות תדבך בעד עצמה על גידולה והתרחבותה של עיר כינורות ופועלה במחצית יובל השנים.

מספר התושבים: מ-4800 ל-26,000, היינו כמעט פי ששה.

מספר הדירות: מ-900 ל-7000.

מוסדות חינוך: מ-5 בתי"ס ו-35 כיתות לימוד (כאשר רק 16 כיתות היו בבניינים מתאימים); ומ-4 גני ילדים ו-6 כיתות גן (כאשר רק לשני גני"י היו מבנים מתאימים); ומ-6 כיתות לימוד לחינוך על-יסודי בבי"ס אחד ובדירה ארעית - מקיף החינוך כיום בטבריה: 15 בתי"ס יסודיים ובהם 185 כיתות לימוד; 34 גני ילדים ובהם 56 כיתות-גן, ו-4 בתי"ס על-יסודיים ובהם 44 כיתות לימוד. נוסף לאלה הוקמו 3 מוסדות ובהם 10 כיתות לימוד להכשרה מקצועית ותוספת השכלה לנוער עובד. המספר הכללי של התלמידים (גנ"י, בתי"ס יסודיים ובי"ס על-יסודי) בשנת 1948 היה 850. כעבור 25 שנה מקיף החינוך בטבריה למעלה מ-8200 תלמיד (1900 - בגנ"י; כ-5000 בבתי"ס יסודיים; 1100 - בחינוך על-יסודי; ו-220 בבתי"ס להכשרה מקצועית). כ-400 מחנכים, מורים וגננות, וכ-100 עובדים בשרותי-עזר של מוסדות החינוך מצויים כיום בשרותי החינוך של עיריית טבריה.

תרבות, נוער וספורט: בתחום זה היה צריך ליצור יש מאין, והוקמו המוסדות: האיצטדיון העירוני; היכל הדור הצעיר; מרכז תרבות, נוער וספורט; מועדונים טכניים; מועדונים לנוער בשכונות; בית תרבות; מגרש ספורט למשחקים למיניהם; בתי תלמיד; קונסרבטוריון למוסיקה; בי"ס לאומנות הציור; מרכז גלריות בחומות העיר העתיקה; מחיאק עירוני לעתיקות טבריה, וספריה עירונית.

כבישים ומדרכות: אורך הכבישים החדשים שנסללו ב-25 השנים הוא פי עשרה מאשר היה קיים בשנת 1948, וגם אלה שהיו קיימים עד להקמת המדינה, נסללו מחדש. כיום מגיע אורך הכבישים הסלולים ל-55 ק"מ, ואורך המדרכות ל-60 ק"מ (בשנת 1948 היו מדרכות רק ב-2 כבישים).

גינון: מגן ציבורי אחד שהיה ברחוב "הגליל" הגיע מספר הגנים הציבוריים כיום ל-20. כ"כ ניטעו שדרות עצים בצידי הרחובות וחורשות-נו, לרבות הטיילת הירוקה שבק העיר לחמי

טבריה. עתה יתווספו עוד 50 דונם של "יער צבי", בין טבריה עלית וטבריה תחתית, שיהיו הפרק העירוני המרכזי.

תאורה: בתקופת המנדט הוארו הרחובות בפנסים קטנים שהיו מוצבים בכל עמוד שני. כיום התאורה היא בפנסים-כספית גדולים המוצבים על כל עמודי החשמל לאורך כל כביש העיר.

אספקת מים: ממפעל המים הצנוע, שיכולת השאיבה שלו היתה 50 ממע"ק מים לשעה לגובה מירבי של 120 מ', נעשית כיום אספקת המים לכל שכונותיה של טבריה ע"י מכונת-שאיבה ובריכות-אגירה (6 תחנות-ביניים מצויות כיום מתחנות השאיבה המרכזיות עד למגדל המים שבפיסגת ההר). מפעל המים מסוגל לשאוב כיום 500 ממע"ק מים לשעה, ותחנות השאיבה מעלות את המים 460 מ' מעל פני הכינרת ומבטיח אספקת מים סדירה לכל שכונותיה של טבריה. לדעת מומחים נחשב מפעל המים של טבריה למפעל המים המסובך ביותר בארץ, כאשר נוסף לתחנות השאיבה ומכונת הטיהור הוא מקיף 12 בריכות-אגירה, בקיבולת של 15 אלף ממע"ק, ו-60 ק"מ צינורות בגדלים שונים.

ביוב: עד לתום תקופת המנדט היתה טבריה בנויה על בורות שופכין. מאז נבנו כל השכונות החדשות על ביוב מרכזי ושני מכונת-טיהור משוכללים מנקים את השפכים המועברים לתעלת המים המלוחים, החוצה את העיר מצפון לדרום, ואין מי השפכים באים במגע עם מימי הכינרת.

תיירות ומרפא: ההכרה שיש לפתח את טבריה כמרכז תיירות ומרפא הניעה את כל הגורמים לתכנן ולהשקיע כספים רבים. ממספר מצומצם של בתי מלון בדרגה נמוכה - פרט למלון "גלי כינרת" שבו היו 40 חדרים ואשר עמד על דרגה גבוהה - יש כיום בבתי המלון, שבדרגה בינונית וגבוהה, כ-1000 חדרים, כאשר עוד כ-500 חדר נמצאים בבנייה. בעבר, משהיתה פוסקת עונת הרחצה היו בתי המלון נסגרים. לפי מספר התיירים הפוקדים את טבריה בכל עונות השנה, לרבות חודשי הקיץ החמים,

ובתי קולנוע. כ"כ הוחל בהקמת "יד שטרית ז"ל", להנצחת זכרו של בן טבריה שהיה שר המיעוטים והמשטרה, ובו: מרכזיה פדגוגית, בית המורה, אולם ספריה וחדרי-קריאה ואולם לאור-מנות. כן הוקמו כ-40 בנייני בתי כנסת (מחציתם – בבניינים חדשים) בעיקר בשכונות החדשות, ובניין ישיבת רמב"ה.

עתיקות: החפירות, שנעשו ע"י אנף העתיקות הממשלתית וחברת חמי-טבריה, גילו אתרים היסטוריים. מרבית הממצאים שוכנו ב"מחיאק לעתיקות טבריה" (וע"ע – העורך). עתה הוחל במבצע גדול לחשיפת העיר הקדומה הרומית, בשטח של 250 דונם שבין העיר לחמי טבריה.

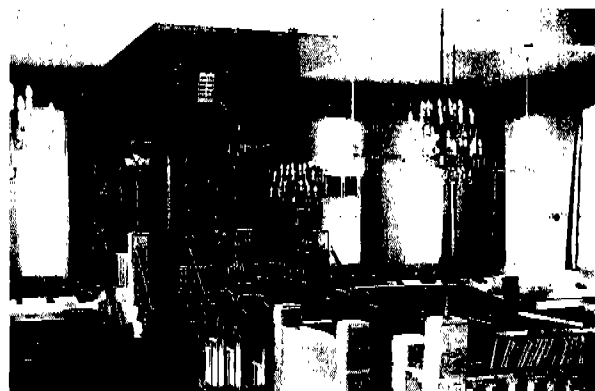
העיר העתיקה: משנעזבה העיר העתיקה בעת מלחמת השחרור זו העיר בת 200 השנים מאז בנייתה ע"י ד'אהיר אל-עומר – נמצאו בנייניה בלתי ראויים למגורים, הן בגלל חוסר יציבותם והן בגלל תנאי התברואה. לפיכך הוחלט להרוס את בנייני העיר העתיקה הרעועים – פרט לאתרים קדושים ליהדות, לאיסלם ולנצרות – ולרכז את הבעלות על שטח הקרקע המפונת בידי הממשלה. לאחר שניתנו פיצויים לבעלים היהודים ולאחר ריכוז הבעלות על כל השטח המפונה בידי המדינה, הוחל בבחינת הצעות תכנון. לפני כשנה הוחל בבנינו המחודש של השטח, ובו מוקם המרכז המסחרי החדש וכן שני בתי מלון ראשונים. בתכנון מרכז העיר העתיקה מוקם גם "גן הבנים" ואנדרטה במרכזו – לזכר הבנים שנפלו. ביצוע התוכנית החדשה יגיע ל-150 מליון ל"י.

✽

בשנת התשל"ב (1972), משמנתה אוכלוסיית טבריה, כאמור, 26,000 תושבים, הושלמה תוכנית-מיתאר חדשה לטבריה – מבחינת ייעוד השטחים לבניית שיכונים וליעדים אחרים – ל-55 אלף תושבים בעוד 20 שנה. טבריה נכנסת עתה, עם תום מחצית יובל השנים במדינת ישראל, אל תקופה חדשה, כאשר מטרותיה הן: הכפלת מספר תושביה, השלמת תוכניות הפיתוח ומילוי יעודה כעיר ראשית לתיירות ומרפא בישראל.

בחופי הרחצה של הכינרת (המרכז לתיירות ולמרפא טבריה)

בית הכנסת המרכזי בקרית שמאל "אוהל נחום" – נחנך בכ"ה באלול, התשי"ב (1952)

תופסת כיום טבריה את המקום השלישי בין ערי הארץ. בשנות החמישים נבנו המרחצאות החדשים ובתחילת שנות השבעים יובשו 70 דונם בשטח הכינרת, מול המרחצאות, כדי להקים עליהם בנייני מרחצאות חדשים ומשוכללים. לאורך חופי הכינרת פותחו חופי רחצה, לרבות חוף הרחצה העירוני שבין העיר לחמי טבריה. ואילו ענף השיט על הכינרת כולל כיום 4 ספינות, המשיטות את הנופשים והתיירים לסיורים על הכינרת, ולמעלה מ-100 סירות-מירון לספורט סקי המים (וראה 'אכסניות ובתי מלון' – העורך).

תעשייה ומלאכה: פותחו שני אזורים לתעשייה ולמלאכה. למרגלות ההר פותח המרכז למלאכה, שבו רוכזו כל ענפי המלאכה למיניהם, ובטבריה עלית פותח המרכז התעשייתי העונה בעיקר לתעסוקת נשים. כ"כ תרמו מפעלי התעשייה שבקיבוצי עמק הירדן לתעסוקת כאלף מפרנסים מטבריה.

מסחר: על השטח, שהיה בתקופת המנדט שוק הירקות, הוקם מרכז-מסחרי גדול. מבנים מסחריים חדשים הוקמו גם בשטחים אחרים. גלי העלויות לטבריה הביאו עמם מאות משפחות שלא היו יכולות להתפרנס ממקצוע או מעבודה והיו מוגדרות כמקרי סעד. וכל אלה שוקמו בבתי מסחר ארעיים וקטנים, בעיקר בשוק הירקות ושוק המסחר הוציר. עתה נשלם והולך השוק העירוני החדש ובו 150 יחידות, ובמקום השוק הישן מוקם מרכז מסחרי חדש. כ"כ הוקמו מרכזי מסחר קטנים בכל השכונות.

בריאות: הוקם ביה"ח "פוריה" – ביה"ח המרכזי לעיר ולסביבה. קופ"ח הכללית הקימה מרפאה מרכזית ומרפאות שכונתיות, וכן מרפאה מחנית ובית מרקחת מחזי. כ"כ נפתחו מרפאות קטנות של קופות החולים האחרות הפועלות בארץ.

שירותי תחבורה: הוקמה התחנה המרכזית האזורית של "אגד", ושבעה קווי אוטובוסים פנימיים משרתים את האוכלוסייה בשכונותיה של העיר. כ"כ פועלות בעיר שתי חברות מוניות.

מוסדות ציבוריים: נבנה בית העירייה, וכן בנייני מוסדות הממשלה, בית הדואר המרכזי, בית ההסתדרות, בנייני בנקים

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILL.

הוֹדִיעוּ בְּרַחוּבוֹת קִרְיָה

ר' יעקב בירב*

בְּרֹאוֹתֵי בֹנֵה אֶת יְסוּדוֹת הַחוּמָה הַקְּטָנָה,
אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגְּדוֹלָה, מְקַפֶּת לַיהוּדִים,
וְאֶעֱנֶה וְאֹמַר:

הוֹדִיעוּ בְּרַחוּבוֹת קִרְיָה
וּבְזֶמֶר וּבְהַלְלָיָה –
בְּנֵי עִיר קְדוֹשֵׁי טְבֵרְיָה,
יוֹשְׁבֵי תֵּבֶל וְשׁוֹכְנֵי-אֶרֶץ.

אֲשֶׁר זֶה לָהּ כַּמָּה יָמִים,
כָּל שְׁעָרֶיהָ שׁוֹמְמִים –
אֲשֶׁר אֵין לָהּ מִנְחָמִים,
רָעָה הַתְרוּעָה אֶרֶץ.

אֶת אֲדָמָתָהּ זָרִים אָכְלוּ,
פְּתַחֲהָ אָנוּ, אָכְלוּ –
מִתִּיהָ בְּחָרֵב נָפְלוּ,
עַל זֹאת תֵּאָכַל אֶרֶץ.

נִשְׁמָו מִסְלוֹתֶיהָ,
מִבְּצָר מִשָּׁגֵב חוֹמוֹתֶיהָ –
שִׁבְתָּ עוֹבֵר אֶרְחוֹתֶיהָ,
הַשְׁפִּיל, הִגִּיעַ לְאֶרֶץ.

עֲתָה שְׁמָעִי זֹאת עֲדִינָה,
אֲבֵן מָאֶסוּ – לְרֹאשׁ פְּנֵה –
עוֹד לֹא תִשָּׁבִי אֶלְמָנָה,
לֹא יֵאֱמִינוּ מְלָכֵי-אֶרֶץ.

שְׁפֹלֶת מֵאֶרֶץ דְּבָרִי
כִּי-בָא אוֹרֶךְ, קוֹמִי, אוֹרִי –
וּמַעְסַר הַתְנַצְרִי,
וַיֵּרְאוּ כָל אֶפְסֵי-אֶרֶץ.

מֵאֵז שְׁמוּדָה לְעַיִים,
יֵרְאוּ וַיֵּרְאוּ אֵיִם –
עֲתָה תִהְיֶי לְאוֹר גּוֹיִם,
יִתְרַדְדוּ קִצּוֹת הָאֶרֶץ.

בַּעַת רִצּוֹן עֲנִיתִיךָ,
נִצְרַתִּיךָ וְנִתְמִיךָ –
יוֹם יְשׁוּעָה עֲזַרְתִּיךָ,
לְבָרִית עִם לְהַקִּים אֶרֶץ.

אֶקוֹמֶם אֶת חֲרְבוֹתֶיךָ
כָּל יִסַּע יִתְדוֹתֶיךָ –
וַיִּרְעוֹת מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ,
תִּמּוּ רוֹמֶם מִן הָאֶרֶץ.

נַחֵם ה' חֲרְבוֹתֶיךָ,
כִּי תוֹרָה תִּצָּא מֵאִתְּךָ –
לֹא יוֹסִיף עוֹד לְהַגְלוֹתְךָ,
וַיִּשִׁים מִשְׁפָּט בְּאֶרֶץ.

הֲרִחִיבִי מְקוֹם אֶהְלֶךְ,
הֲרִמִּי בִכְתּוּ קוֹלֶךְ –
חֶפֶץ ה' גָּאֲלֶךְ,
וּמִירוֹת מִכְנֶף-אֶרֶץ.

אֲשֶׁא מִסְכִּיב אֶת עֵינֶי,
כָּאֵז – וְהָיָה ה' –
כִּי נִקְבְּצוּ כָּאוּ בְּנֵי,
לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאֶרֶץ.

העיר העתיקה

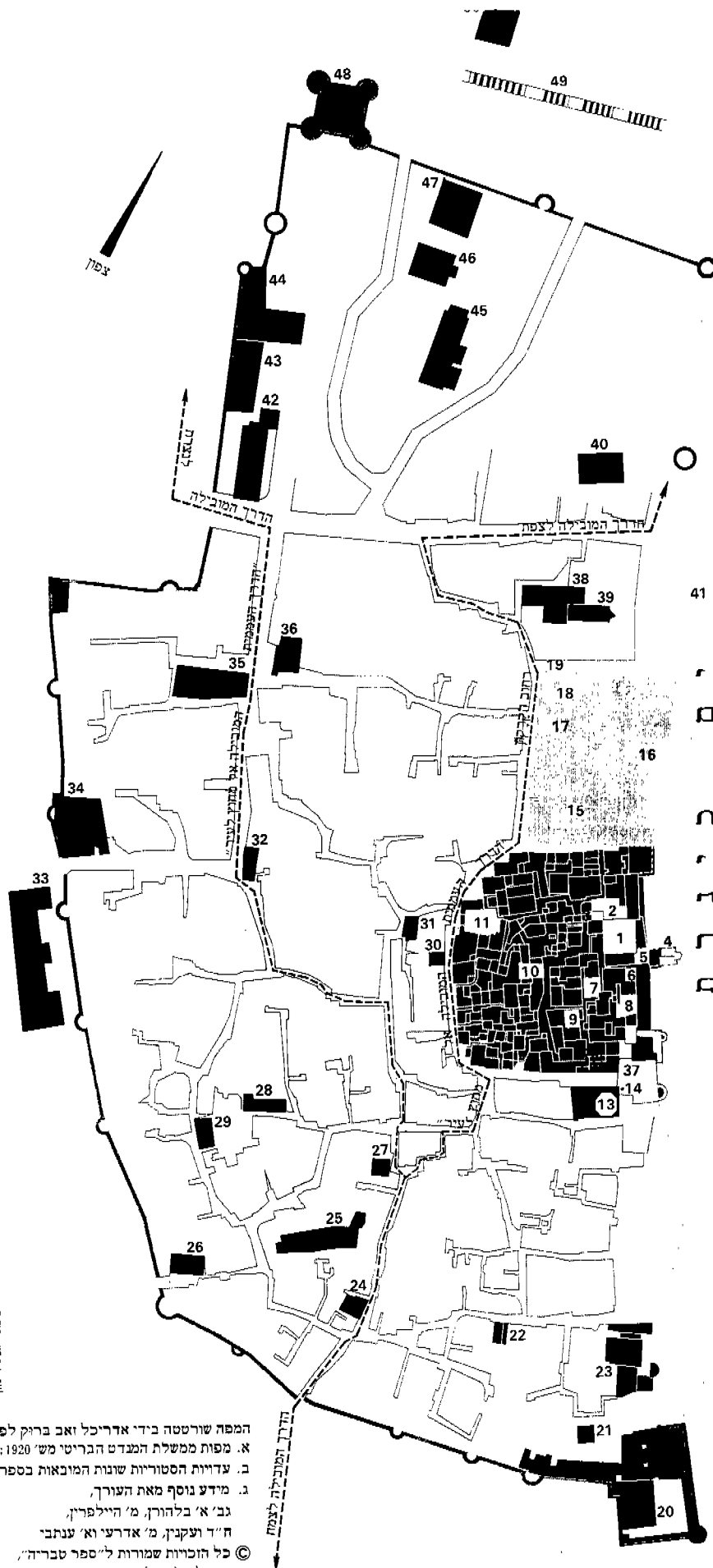
בשנים התר"ס-התר"פ (1900-1920)

חומת העיר העתיקה ומגדלי החומה

דרך ראשית בעיר העתיקה

השטח של "רחוב היהודים", הרובע היהודי, עם חידוש הישוב בראשותו של ר' חיים אבואלעפיה בשנת ה'ת"ק (1740)

השטח הנוסף שנקנה ע"י ר' יצחק אבואלעפיה בשנת התקס"ה (1805) וצורך ל"רחוב היהודים"

- 1 בית הכנסת הגדול "עץ חיים"
- 2 בית הרץ הגדול הספרדי
- 3 (למעלה) בית הכנסת של ר' עקיבא-חייא בהלול; (למטה) המקוה הספרדית
- 4 בית הכנסת "בית יעקב" (?)
- 5 בית הכנסת "איון שיל"; (למטה) המקוה של "רפאל בידער"
- 6 בית הכנסת "חולשיה"
- 7 בית הכנסת "קירישער" - "הושע שיל"
- 8 בית הכנסת "המדרש"
- 9 בית הכנסת של רמ"מ מוויטבסק - "מתיבתא דרפי יוחנן" (קארלין)
- 10 בית היתומים הספרדי מיסודו של ד"ר "בלידן"
- 11 בית הכנסת "בית אברהם ואהל יעקב" (בוואן)
- 12 השטח (המשוער) שבו היה מצוי פתח המערה הגדולה
- 13 שרידי מגדל שבחומת הים
- 14 הפתח שהיה מהלך למסגד "אל-בחר" (כיום הפתח אטום)
- 15 בית הכנסת "מדרש שמואל" - "הסניור"
- 16 בית הכנסת "צמח צדיק"
- 17 בית הספר העברי הראשון לבנות (התרע"ט)
- 18 ביתו של ר' רבנו ח' אבואלעפיה
- 19 בית הספר של כ"ח ה"אליאנס"
- 20 "כיסוף השל"ה" - המגור היווני-אורטודוקסי
- 21 בית הכנסת של ר' דוד קובי
- 22 בית הכנסת ע"ש אנא אליהו מורחי
- 23 האכסניה הרוסית
- 24 האכסניה של ר' לייב שאפר; (למטה) ה"חאן"
- 25 המקום המשוער שבו היתה האכסניה של חיים וייסמן (?)
- 26 הכנסיה המרוניטית
- 27 בית הספר העברי הראשון לבנים (התרע"ט)
- 28 תלמוד תורה "אור תורה" - בית הכנסת אורחים
- 29 בית הכנסת של רייסין-סלונים
- 30 בית הכנסת של "החברה" - "אהבת רעים" - ישיבת "לחור תורה"
- 31 בית הכנסת של המערכים - "שער השמים"
- 32 תלמוד תורה של ר' רפאל ביבאס
- 33 בית המלך "החדש" של גוברמן - ("אדלר" כיום)
- 34 בית המלך של סויסטר
- 35 בית הספר "פלשטינא"
- 36 המסגד המרכזי הגדול "אל-עומרי"
- 37 מסגד הים "אל-פחרי"
- 38 ה"קאזה נובה"
- 39 כנסית "סן סנטי" - סן פטר
- 40 הכנסיה הסקוטית
- 41 מוזיאון הסירות
- 42 בית המלך "שבריה" (גרוסמן)
- 43 בניין העירייה הישן
- 44 בניין ה"סראיה"
- 45 בית החולים הסקוטי
- 46 ביתו של ד"ר ד' טוראנס
- 47 ביתו של אויג
- 48 המצודה
- 49 שביל המדרגות המעלה משפת הכינרת למצודה
- 50 בית הנדירות האיסלקיות

צילום: א. גל

המפה שורטטה בידי אדריכל זאב ברוק לפי:
א. מפות ממשלת המנדט הבריטי מש' 1920;
ב. עדויות הסטוריות שונות המובאות בספר;
ג. מידע נוסף מאת העורך,
גב' א' בלהורן, מ' היילפרין,
ח'ד ועקנין, מ' אדרעי וא' ענתבי
© כל הזכויות שמורות ל"ספר טבריה"
התשל"ג (1973)

0 20 40 60 80 100 מ'

א. הקהילה

ה"חכם באשי" - הרב הראשי

מאז חידוש הישוב בטבריה (הת"ק - 1740) ועד לתום הממשל התורכי בארץ (1919) התנהלו חי הקהילה היהודית בטבריה - כבשאר "ארבע ארצות": ירושלים, חברון וצפת - ע"י הרב הראשי הספרדי אשר כונה "חכם באשי" (ראשי, בתורכית). למשרתו זו היה הרב הראשי נבחר ע"י חו"ר הקהילה, והחל משנת התרמ"ג (1883) קיבל מינויו אף תוקף רשמי מאת "השער העליון" התורכי בצו מלכותי, "פירמאן", החתום ע"י השולטאן עצמו או ראש הוועידים. את ההמלצה למתן הפירמאן היה מגיש הרב הראשי ליהודי קושטא, שבתוקף כהונתו היה ממונה על כל הרבנים הראשיים שבקהילות ישראל אשר תחת ממשל תורכיה.

הפירמאן החתום נשלח מקושטא אל הקאימקאם מושל העיר, וזה היה קובע את היום והשעה לטקס ההכתרה. כמו-כן היה הרב הראשי ליהודי תורכיה שולח להכתרה את משרתו האיש, ה"קוואס", שהיה מביא עמו את גלימת ההכתרה. היתה זו גלימה ארוכה המגיע עד לרצפה, עשויה מבד צמר שחור ומבריק, ובטנתה משי לבן, כאשר רוחב השרוולים הגיע ל-50 ס"מ. צווארון הגלימה עטה ריקמה עבה מחוטי-כסף, ששיוותה מראה משולש ארוך וצמוד לגלימה, כאשר 2 זוויות המשולש כיסו את הכתפיים וחורתי השלישית הגיעה עד למקום התגורה.

נוסף לגלימה הביא עמו ה"קוואס" את מצנפת ההכתרה, העשויה "תרבוש" תורכי בגן אדום כהה, אשר ממנו נשתלשלה שרשרת חוטי-משי, בלתי טוויים, בגן תכלת כהה. שרשרת זו שירדה ממרכז ה"תרבוש" ובלעה במרכז המצנפת, שהיתה עשויה מבד משי בגון תכלת כהה. סביב למצנפת היה שזור זר חוטי-כסף, ברוחב של שמונה ס"מ, המורד מלפנים, כלפי המצת, ומורם משני הצדדים, ואילו שני קצותיו של הזר היו קשורים זה בזה מאחור. אל קשר זה דיתה צמודה שרשרת מאריג לבן, אשר נשתלשלה מן המצנפת על הגב והגיעה למוותן, ובקצה היה שזור מעין ריבוע עשוי אף הוא חוטי-כסף.

טקס ההכתרה היה נערך בשעות לפני הצהריים בחצר בנין הממשל, לעיני כל באי-כוח השלטון העותומני, ראשי הפקידות המקומית, מנהלי המשרדים, שופטי ביה"ד המקומי, ראש העירייה וחברי מועצת העיר, ראשי הדת המוסלמית ונציגי שאר הדתות, ועל הכל - כל נכבדי העדה היהודית. לאחר שהמושל היה קורא את הפירמאן המכתיר את הרב הראשי במעמדו הרשמי, ולאחר שהוכרז כי מעתה אילך הרב הראשי הוא ה"חכם באשי", היה המושל מוסר לרב את הפירמאן. הרב היה מודה על קבלת המינוי ועם סיום דבריו היה פונה לצאת מחצר בנין הממשל, כאשר ה"קוואס" צועד לפניו ומכה במטהו הארוך, שגולת כסף גדולה בראשו, ואחריו צועדים שאר המחמנים לטקס ההכתרה, בסדר חשיבות מעמדם. התהלכה היתה עוברת ברחוב הרב הראשי של טבריה, וכל בני העיר היו מצטופפים משני העברים ומקבלים

את פני הרב הראשי החדש לפני כל הקרואים בקריאות הידד ושמחה, לרבות הערביים תושבי העיר. משהגיעה שיירת הנכבדים לביתו של הרב, היו הקרואים מתכבדים שם בדברי מתיקה ובמשקאות קלים, ואחר פונים איש לעברו.

בשעות אחר הצהריים של אותו יום היה בא הקאימקאם התורכי, בלוויית פקידי הממשל הבכירים ונציגי הדתות האחרות שבעיר, לבית הרב לביקור רשמי - כאות כבוד והוקרה למעמדו הרם של רב היהודים.

בתוקף מינויו ל"חכם באשי" היו לרב הראשי זכויות מיוחדות וחסינות מטעם השלטון. הרב הראשי הוכר כמנהיג היחיד, המוציא והמביא אשר לקהילה ודוכרה לפני נציגי הממלכה העותומנית, וכל צו או הוראה שמטעם הממשלה התורכית, בין המקומית ובין המרכזית, היה חייב לבוא תחילה לפניו. במעמדו היה ה"חכם באשי" יכול אף לערער על צווי המושל המקומי התורכי בפני הממונים עליו, המותצרים והוא, ודעתו במועצת העירייה היתה נשמעת. את ענייני הקהילה היה חייב לנהל ללא

שנת השלשים ואחת

חבצלת
HABAZELETH

מחיר למהדורה אחת 4
באגודת כסף, כמספר 8
למחיר, כמות 20 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.

מבשרת
HABAZELETH

מכתב עתי יוצא לאור בכל שבוע ויבשרושימעי כל דבר וחדש לחפץ לבבאיש יתד.

מאת

ישראל הרוב פרוסקין

ירושלם כ"ג מכת התרמ"א. JERUSALEM 13 Janvier 1881.

Monte sur la plus haute montagne, monsignore de Mon
Garde la vue avec force, contemple de Jérusalem? Jérusalem et
sa sainte cité.

מחיר למהדורה אחת 4
באגודת כסף, כמספר 8
למחיר, כמות 20 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.

מחיר למהדורה אחת 4
באגודת כסף, כמספר 8
למחיר, כמות 20 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.

מחיר למהדורה אחת 4
באגודת כסף, כמספר 8
למחיר, כמות 20 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.
במחיר, כמות 10 לוחות.

פירסום מינוי של ר' בכור אהרן אלחדיף ל"חכם באשי" לקהילת טבריה, בשבועון "חבצלת", מיום כ"ג בסבת, התרס"א (14.1.1901)

אל: ממשל – בירות העליון

כבוד האפנדי בעל הברכה (כנוי כבוד לבעל תואר "באשא" או מושל מחוז)
 עפי' ההמלצה שנתקבלה מראש החכמים (= הרב הראשי בקושטא), פרסמתי את
 הצו לבחירת אחד החכמים (= הרבנים) המקומיים, רבנו אבאלעפיה, לכהונה
 אשר התפנתה בטבריה כראש החכמים (הרבנים – "חכם באשי")

נערך ב-28 במרץ 328 להיג'רה
תואם ל-19 ספטמבר 326 התקציבית

היועץ
מוסטפא נדם
בן סעד אלדן
(חתימה)

(באלכטק): מספר ותאריך האיגרת היוצאת מהממשל (עכו)
אל המחז (טבריה) בנוגע למשרה הנוכרת

מספר 568
6 דו-אלח'גה 328 להיג'רה
וב-25 נובמבר 326 התקציבית

אל קצין מחוז סבריה (הקאימקאם)
מספר 108

כבוד האדון בעל התפארת (כנוי כבוד לבעל תאר "פיק").
מאחר שכבר הגיע למקום הממשל הנו ממלך ששרד המשפטים והאסכולות הנעלה על בחירת אחד התכמים המקומיים (כרב ראש). והוא האדון רבנו אביאלעפיה לראש התכמים בטבריה. הכהונה הפנייה האמורה, הנו מוצאים לנכון להודיעכם על מנו זה כדי שתבצעוהו בהתאם למקור (בטוס הציו המקומי).

מושל עכו
אסמעיל רחמי

עליון לוחם אלה חסידים לאה הנוספים

חתימתו של השל"ה - ר' ישעיהו הלר איש הורוויץ

ויליבלדוס הקדוש (724, לערך) הריהו כותב, כי בטבריה... ישנם הרבה בתי תפילה לנוצרים ובתי כנסיות של יהודים, ולא מסר מה היה מספרם (ס' הישוב ב', 10). ומשמחתולל הרעש הגדול בארץ, אשר טבריה נפגעה ממנו קשות, בכ"ג שבט, שנת ד' אלפים תק"ט (749), נהרסו כל בתי הכנסת שבעיר, כפי שמעיד על כך מיכאל הסורי "... והחריב (הרעש) גם שלושים בתי כנסיות של היהודים... (שם). לאחר מכן, במשך כארבע מאות שנים, כמעט שאין אנו שומעים על בתי כנסת בטבריה, אם כי התגוררו בה יהודים, לרבות חכמי המסורה ובעלי הניקוד ואף הפייטנים שמאותה תקופה, ואין ספק שהיו להם בתי כנסת שהיו מתפללים בהם.

בשנת ד' אלפים תתק"ל (1170) לערך, משמגיע לטבריה ר' בנימין מטודילה, אנו שומעים: "... ובטבריא כמו חמישים יהודים... ושם, בקירוב (למקום מושבם) כנסת כלב בן יפונה". הנוסעים הבאים אחריו, לרבות המוסלמים והנוצרים, אינם מזכירים בתיאוריהם כל בית כנסת בטבריה. ברם, נאמנים עלינו דברי ר' בנימין מטודילה על בית כנסת זה, שהיה מדייק בתיאוריו ומסר אשר ראה במו עיניו.

משמגיע לטבריה המשורר הדגול התימני, ר' זכריה בן סעדיה אלצהרי, בשנת השל"ב לערך - מספר שנים לאחר שהושלם בניינה של העיר החדשה בידי שליחם ועושה דברם של דונה גראסיה ודון יוסף נשיא, יוסף אבן ארדייט - הוא שואל נער שפגשו ברחוב למקום מושבם של ראשי הקהילה, וזה משיב לו כי הם "יושבים בִּכְנֶסֶת אשר בקיר החומה, על כתף ים כינרת, קדמה". לאחר מכן מתאר ר' זכריה את בית הכנסת המפואר, וכך הוא כותב: "ואחזור אל בית התפילה / ואמצאהו תהילה לתהילה / בנרות דולקים כחצים לדולקים / ומגורות טובות על אבני־שֵׁשׁ חשובות..." (מחברת כ"ג מספרו 'ספר המוסר').

בשנת השל"א לערך, עוד לפני ביקורו של המשורר ר' זכריה, מגיע לעיר כינרת ר' יצחק לוריא, האר"י, עם תלמידו חיים ויטל, ועושה בטבריה שבועות מספר. בעת שהותו מתפלל האר"י בבית כנסת שהיה במקום, ואין בידינו לקבוע אם היה זה אותו בית כנסת אשר תיארו כה יפה ר' זכריה כמובא לעיל, או אחר. יכול להיות, שבאותו מקום אשר התפלל האר"י התפלל גם השל"ה - ר' ישעיהו הלר איש הורוויץ בעל 'שני לוחות הברית' - המתיישב שם בשנת השפ"ז (1627), ואשר כמאתיים שנה לאחר מכן נקרא אותו מקום בשם "כיפות השל"ה".

כיפות השל"ה

ר' ישעיהו הלר איש הורוויץ התגורר בטבריה כשנתיים בלבד, ומשנסתלק לעולמו בשנת השפ"ט (1629) נטמן בטבריה (וראה 'קברו של השל"ה'). נראה כי בשנתיים אלו התגורר השל"ה סמוך למקום שבו התפלל, משום המסורת שקיבלה בעצמו כי באותו ביק"ג, כחמישים ושבע שנים לפניו, בשנת השל"א (1570) לערך, התפלל האר"י הקדוש בעשותו בטבריה שבועות מספר יחד עם תלמידו ר' חיים ויטל. על אותו בית כנסת כותב, בשנת

משוא־פנים וללא התחשבות במוצאם של בני הקהילה, אם ספרדים או אם אשכנזים, ואף לא בנתינותם.

בתוקף סמכויותיו היה הרב הראשי ממנה את כל העוסקים בתפקידי ציבור של הקהילה, החל מחברי בית הדין של הקהילה, שהיה פועל לידו יחד עמו, וכלה בשִׁפְטֵי בתי הכנסת ובשִׁפְטֵי האיש. בית הדין של הקהילה הוא שקבע את מגויים של החכמים והראויים לתואר "רב", והוא שמינה את "הפקיד" - הוא "המוכתר" המקומי; הגבאי - הוא גזבר קופת הקהילה; הרופא והרוקח; השוחט ועוזרו; מורי ומנהלי "תלמוד תורה" לכל עדה ועדה, ועל הכל - השד"רים, הלא המה שלוחי דרבנן שיצאו בשליחות הקהילה או העדה לאסוף ולקבץ את הכספים לקיומה. חתימתו של ה"חכם באשי", שהיתה מופיעה על כל מיסמך כראש־שונה מימין בשורת החתימות, בצירוף חתימותיהם של חברי ביה"ד או אחרים, היתה הקובעת כשרותו של כל מיסמך הקשור לקהילה או לאחד מבני הקהילה; אם לקנייה ולמכירה של נכסים דלא־ניידי, או אם לערבות על מהימנות יהודי כוכאי לקבלת הלוואה מהבנק המקומי; אם לקבלת רשיון תורכי לפתיחת תלמוד תורה או בית כנסת, או אם לפתיחת חנות או הקמת בית חדש.

במשך שלושים שנה, בשנים התק"ב-התקל"ב (1742-1772), כיהנו הרבנים הראשיים לטבריה גם כרבנים ראשיים לקהילת צפת, וכן מספר שנים בעשור הראשון והשני למאה ה' לנצי"ק למניין או"ה, בימי רבנותו של ר' יצחק אבואלעפיה (כעדותו של ר' ישראל משקלוב). החל משנת התרמ"ג (1883) עם כהונתו של ר' יוסף דוד ב"ר ישכר אבואלעפיה, הוכתרו הרבנים הראשיים של טבריה בתואר "חכם באשי".

בתי כנסת

(שהוקמו ונפתחו עד לש' התר"ס-1900)

על בית כנסת ראשון שבטבריה, עוד במחצית הראשונה למניין או"ה, מספר יוסף בן מתתיהו. בו היו נאספים מפעם לפעם "כל תושבי טבריה, והוא היכל גדול אשר יכיל עם עצום" ('חיי יוסף', נ"ד). יתכן שביכ"ג זה היה של 600 חברי ה"בוליי", חברי מועצת העיר, שהיה להם ביכ"ג מיוחד (ירו', שקלים ז', ה"ב). במאה השלישית למניין או"ה אנו מוצאים בטבריה שלושה עשר בתי כנסת (וראה 'נופה של עיר'). במאה החמישית למניין או"ה היו אל־נכון בטבריה בתי כנסת רבים, כי גזירתו של הקיסר הביזנטי תיאודוסיוס ה' - אשר לאחר ביטול הנשיאות (415) גזר שלא להקים בתי כנסת נוספים בעיר - מוכיחה שהנוצרים ראו את המיספר הרב של בתי הכנסת שבטבריה שלא בעץ טובה. מתקבל על הדעת שלאחר תיאודוסיוס ה' - משבטלו רבות מגזירותיו, הוסיפו בני טבריה להקים בתי כנסת, עד שעלה הערך יוסיטיאנוס ה' (527) על כס הקיסרות הביזנטי וגזר שלא לבנות בתי כנסת נוספים. (על בתי הכנסת שנחשפו בחמת־טבריה, ראה מ' דותן, שער ראשון).

במחצית הראשונה של המאה השמינית למניין או"ה, נראה שהיו בטבריה שלושים בתי כנסת, כי משמבקר בעיר הנוסע האנגלי

[illegible][illegible]

הש"ס (1600) לערך, ר"ח ויטל ב'שער הגלגולים': "בטבריה, בתוך העיר עצמה (ללמדך, שהמקום הוא בתוך החומות), בסופה (של העיר) לצדדין, בשפת הים (עומד) בית הכנסת גדול ליהודים. ויש שם קדושה גדולה מזמן קדמון וכו'. ובאותו קרן זווית שבצד מערב, שם היה מורי ז"ל (הארי"י) קובע מקום תפילתו בהיותו שם, לשם (משום) שיש שם קדושה גדולה. יתכן כי היה בטבריה עוד בבי"ג קטן ודל, על שפת הים, כפי שמתאר הנוסע הנוצרי אבנגניוס רח"ה, שביקר במקום בשנת 1630 לערך, הכותב: "כבית כנסת משמש להם (ליהודי טבריה) מחסן (ואולי נתכוון לביקתה דלה?) שעל שפת הכינרת. ובשבת יושב שם רב אחד מצפת, שבא להורות את מנהגי הטקס שלהם" (מ' איש שלום, 'מסע' נוצרים בא"י, עמ' 332). ואין ביקתה דלה זו, או "מחסן" כפי שכותב רח"ה, מתיישבת עם דברי ר"ח ויטל שהיה זה בבי"ג גדול.

150

בחורף התר"ל (1869) מכר הוואלי התורכי מדמשק את שטח הקרקע שעליו היו "כיפות השל"ה – אשר למעשה היה בנחלת הקהילה היהודית, כי מאז הקמתו ועד לאותה תקופה לא נמכר המקום לאיש, פרט להחזקה שהחזיקו בו הערביים משעזבו יהודי טבריה את עירם – לידי "היוונים הנקראים ראס", היינו היוונים האורתודוקסים, ושילשל לכיסו שלו את הכסף שקיבל. משנודע הדבר ליהודי טבריה, אחזה התרגשות גדולה את כל בני הקהילה. ומשכא לטבריה הגביר אברהם ששן מפלכוטא (ר"ח באדר ב' / התר"ל – 1870), התחננו לפניו חו"ר הקהילה כי יפעל למען השבת הגזילה. ברם, הוא טען שאין בידו להושיע ורעץ להם לפנות בעניין זה למשה מונטיפיורי, לרב הראשי בקושטא ר' יקיר גירן ולר' נתן אדלר. מר' יקיר גירן ומר' נתן אדלר נתקבלו תשובות, שבהן נתבקשו יהודי טבריה להביא ראיות, הוכחות ופרטים על אותו מקום, וכי אכן היה זה ביהמ"כ שבו התפלל השל"ה... ואילו

ממשה מונטיפיורי לא נתקבלה כל תשובה. משיב קר ר' יקיר גירן אותה שנה בירושלים, פנו אליו חו"ר טבריה שנית, וכתוצאה מכך נשלח לוואלי שבדמשק מכתב דחוף – העתקו נשלח לר' יקיר גירן – שבו נתבע הוואלי להשיב, אם אכן מכר אותו שטח-קרקע, על חורבות ביהכ"נ שעליו, לידי הנוצרים, בלא שידיע על כך ל"שער העליין" בקטשטא ובלא שיימצא מיסמך רשום על כך. בעת ובעונה אחת חתמו עשרה מנכבדי הערביים בטבריה על הצהרה, כי אכן היה אותו בנין בית כנסת והם קראוהו מקדמת דנא בשם "כְּנִסַּת יְהוּדִים", היינו – כנסת יהודים. גם הקונסול הבריטי ריצ'רד בורטון התערב בדבר, והיה לו דין ודברים חריף עם הוואלי שבדמשק, משרש ממנו להחזיר את שטח הקרקע וחורבות בית הכנסת שהיו במקום לידי הקהילה היהודית. הוואלי טען אז, כי הנוצרים שקנו את המקום דורשים עתה, בעבור החזרת המקום, את סכום ההוצאות שכבר הוציאו, המסתכם לדבריהם בסך של שבעים אלף גרש – סכום אגדי בימים ההם. ...

בכ"ב בשבט התרל"ג (19.2.1873), משהיתה הפרשה נידונה כבר בבית המשפט, פונים חו"ר טבריה מעל דפי 'המגיד' (תוספת מס' 8) ב"קל קורא" ובתחנונים לקהילות ישראל באשר הן שם, לעזור בידם להציל את המקום מידי הכנסייה, וכך הם כותבים, בק השאר: "... הנה בדרום עי"ק ת"ו (עיר קודשנו תיבנה ותיכונן) בקצה העיר, נמצאים כיפות גדולי השטח רמי הקומה, נודע ומפורסם אמרי קדוש רבינו האר"י זצ"ל, אשר שם קדושה נוראה, ככתוב בספר שער הגלגולים בסוף הספר. גם אור ישראל וקדושה הרב בעל שלי"ה זצ"ל, (ש)בית מדרשו (היה) בטבריא ת"ו, היה שם, ועד היום הזה נקראים בשם כיפות הרב שלי"ה זיע"א. השם הזה מורשה הוא לנו מאבותינו ואבות אבותינו. גם הישמעאלים זה שמם אשר יקראו להם מדור דור. והנה פתאום, לפני שנים מועטות, קנו הנוצרים היוונים את הכיפות הנז', ובפזיזות הן רעושר

בינתיים הודה הוואלי בעקודת ממשלת קושטא, ובאותה שנה (התרל"ג-1873) פסק בית המשפט, כי המקום שייך ליהודים ויש להחזירו לידיהם - תמורת החזרת ההוצאות שהוציאו היוונים הנוצרים, אשר הסתכמו, כפי שנתברר במשפט, בסך 4000 גרוש, בלבד. לאחר זאת יצא ר' שמעון, גיסו של ר"ח שמואל הכהן קונורטי, לירושלים להתייעץ עם ר' יקיר גירון, על-מנת למצוא דרך כדי לגייס את הסכום של 4000 גרוש. ברם, כפי הנראה איש לא תרם סכום זה, ובידי חו"ר טבריה לא עלה לגייס את הכספים הדרושים. גלגלי הזמן עשו את שלהם, העניין נשתכח ככל דבר אחר... הנזירים האורתודוקסים נשארו במקום - משהם מגביהים את הגדר הסוגרת את חצרם בחומה גבוהה יותר... (בספרו 'פתח אליהו' מביא ר' אליהו ילח מכתב-פנייה מצפון אפריקה שהופנה אליו, בדבר קברים המצויים בחצר "כיפות השל"ה", והפונים ביקשו לברר אילו קברים אלה הם).

א

בתחילת 1962 - מספרת מנהלת מחיאת טבריה, גב' א' בלהורן - הגיע לטבריה מר יהושע הורוביץ לר', יהודי בריטי אמיד וצאצא לר' ישעיהו הלוי איש הורוביץ, השל"ה הקדוש, שהתעניין למקום בית מדרשו ומקום תפילתו של השל"ה וקברו. משראה את קברו של השל"ה - שהיה באותו זמן במצב מחנה - הציע להעמיד לרשות העירייה ומנהלת המחיאת קרן כספים מכובדת לאחזקה נאותה של קבר השל"ה, וכן לשאר השרידים הקשורים בהשל"ה אשר יימצאו בעתיד.

מן הראוי להוסיף, כי עורך ספר זה השתדל לברר - באמצעות מ"מ ראש העירייה, מר מ' אדרעי - על שם מי רשומה החלקה אשר עליה מצויה כיום הכנסייה העתיקה והשוממה, אולם מסתבר, כי במשרדי רישום הקרקעות (המצויים בנצרת) לא היה איש אשר יוכל להשיב: מי הם בעליה של אותה חלקה ועל שם מי היא רשומה בספרי האחזה התורכיים. כי השאלה בעינה עומדת: האם לא ראוי הוא שהגורמים המוסמכים יתנו דעתם לגורל המקום, האתר ההיסטורי הקדום, הנודע כ"כיפות השל"ה"?

בית הכנסת הגדול - "עץ חיים"

בקרב הרחובות "הירקון" ו"הים", על שפת הכינרת וליד הטיילת היפה, ניצב בנין אבנים בן שתי קומות. בין האבנים הקבועות בכתליה ניתן להבחין ברבות שהן מימים קדומים, ובאחרות - שהן חדשות יותר. בקומת המרתף, זו הפונה לעבר הטיילת, תיראינה קשתות-בנין מתקופות קדומות, שהן שקועות באדמה. בקומתו העליונה, אשר חלונותיה הגדולים פתוחים לרווחה לעבר הכינרת, מצר כיום אולם (15 x 15 מ') ובו בית הכנסת הקרר בשם "עץ חיים". אחרים יכנהו "בית הכנסת הגדול" אשר לעדת הספרדים, ואחרים יוסיפו כי זה הוא "בית הכנסת העתיק", "כנישתא רבא", אשר לפי המסורת המקובלת עמד באותו מקום עצמו בית הכנסת הגדול שכנה ר' חיים אבואלעפיה, בחדשו את הישוב היהודי בטבריה בשנת ה'ת"ק (1740). ושמו "עץ חיים" אינו אלא מוסב על שם ספרו הנודע של ר"ח אבואלעפיה "עץ

עשו במחשך מעשיהם, ולא נודע לנו עוד (אלא) לאחר קנייתם. וצער גדול היה לנו מאד, אז וכן עתה, לראות זרים ששים בחצרות קדשנו, וישמו תועבותיהם להעמידו שם צלם במקום הנורא הזה. ולא החרשנו והרעשנו במכתבים שונים אל הרב הגדול יקיר גירון גר"י (נרו יאיר), אשר היה חכם באשי בקוסטא יע"א (קושטא, יכוונה עליון, אמון). ולהשר מונטיפיורי הי"ו, ואל הרב הג' (און) ר"ן אדלער הי"ו, ולחברת כ"ח (כל ישראל חברים) בפאריז, וכאלה רבים, (ו)יצענו ולא הונח לנו (ע"מ) להציל נחלתנו מידם... כי בהשתדלות הרב יקיר גירון ג"י נשלח לנו מאמר מאת משנה למלך תורקיא, לחקור ולדרוש אם כנים הדברים כי הכיפות הנו' הם (שיכות) לבני ישראל. ובין כה וכה והיוונים נשבתו ממלאכתם (שהפסיקו בבניית הכנסייה מאחר שהעניין כבר הוגש לביהמ"ש), ואם היה בידע לפזר כסף בגלל הדבר הזה, יכול נוכל להציל מידם (את המקום). אך יד עניי אנו (אנחנו) ואין לנו די לכלכל את נפשותינו... עינינו ראות כי היוונים נכונים היום לבנות שם בית תפילתם, ולא עוד, אלא שקנו גם את השדה מחוץ להכיפות והקיפו גדר אבנים עד סמוך לבית הקברות, מבלי נשאר דרך הרבים ללכת להר ציון התנא האלקי רבי מאיר בעל הנס ויע"א ולחמי טבריא (ששם עברה הדרך לדרום)... והישמעאלים אשר ידעו שהמקום הזה אדמת קודש הוא לנו, ועדיהם (העידו) כחתימת זקני העיר זכין (על זכותנו) לנו במקובלם, גם כן אצלם, איש מפי איש משנות עולמים. על כן נפשנו בשאלתנו... כי לא אלמן ישראל מאנשים צדיקים וגיבורי כח אשר יש לאל ידם להשיע, אם בשלוח כסף לדבר הזה (היינו, לגאול את המקום), או כח בידם לעמוד בהיכל מלך ושרים (בקושטא ובבית המשפט) להוציא לאור משפטנו... הנה אנחנו היום עשינו מה שמוטל עלינו להגיד צערנו לרבים, ואם החרש יחרישך - אנחנו נקיים... - על הקול הקורא חתמו רבני הספרדים והאשכנזים באותה תקופה: ר' חיים שמואל הכהן (קונורטי), ר' רפאל ממאן; ר' שמעון עבאדי; ר' אברהם יוסף הלוי; ר' מנחם מענדל בלא"אמו מרדכי; ר' יהודא ליב במו"ה דוד; ר' איתמר בה"ה צבי זאב, ור' מנחם מענדל בוצער.

הפינה הדרומית-מערבית שבחומת העיר העתיקה. מימין - המנדל, ומשמאל - גג הכנסייה היוונית-אורתודוקסית - המקום שבו היו מצויים "כיפות השל"ה" לפני שנת התר"ל (1870) (תצלום ש' הרשקוב)

בניין תלמוד תורה "עץ חיים" שברובע היהודי אשר בעיר העתיקה. מבט ממזרח למערב

החיים' (איזמיר התפ"ט-1729). כאמור, אין הבניין הניצב כיום עתיק ונושן, והוא עומד במקום רק משנת התש"י (1950), אולם הבניינים האחרים שבהם היה אותו בית כנסת, הקודמים לו, תחילתם בשנת התק"ב (1742).

משהשלים ר"ח אבואלעפיה את בית הכנסת לבני עדתו, כותב חתנו ר' יעקב בירב בספרו 'זמרת הארץ': "ובמשך שתי שנים (משנת הת"ק ואילך) בנה (ר"ח) בתים וחצרות ליהודים, ובנה בית כנסת גאה ומפואר מאין כמוהו בכל ארץ ישראל".

ברעש התק"ך (1759) חרב ביהכ"נ, כפי שאנו קוראים באיגרתם של חו"ר טבריה משנת התקכ"ד (1764). לאחר מכן גבנה מחדש ובאיגרת השד"רות משנת התקס"ה (1805), שנמסרה לשד"ר ר' חיים ישראל רפאל סיגרי, כותבים חו"ר טבריה, כי נוסף לכל הצרות שנתרגשו עליהם, חרב "בית כנישתא רבא בטבריא". נראה כי בכספים שהצליח השד"ר לגייס שופץ ביהכ"נ מחדש והמשיך לשרת את בני העדה הספרדית. בשנת התקע"ו (1816) מושכן ביהכ"נ הגדול "אהל מועד משכן ה'" בגלל המס הכבד, בסך 75 אלף גרוש, אשר הוטל על "ת"ק רגלי הגברים" היהודים. פרנסי הקהילה השתדלו ככל יכולתם לשחרר את המשכנתא שעל ביהכ"נ הגדול, ברם, רק כעבור שנים עלה זאת בידם. באותן שנים, מספרים, היתה מנורה דולקת בבית הכנסת יומם ולילה, בלי הרף, ואיש איש, לפי תור, היו שומרים עליה משעזיניהם צופות בכינרת, במקום שהיתה צריכה להימצא "באר מרים", בתקווה לראות בכוא הגואל משם.

ברעש הגדול בשנת התקצ"ז (1837) נהרס בית הכנסת כליל, כשאר בתי הכנסת של החסידים שהיו בטבריה (איגרתו של ר' ישראל משקלוב). שנים עמד הבניין חרב עד שבשנת הת"ר (1840) יצאו ר' חיים שמואל הכהן וחתנו ר' יעקב שאלתיאל ניניו כשד"רי טבריה, כשבין השאר קיבלו עליהם לגייס כספים מיוחדים לבניית ביהכ"נ. באותו זמן התפללו יהודי טבריה בביהכ"נ הזמני שהוקם בביתו הגדול והחדש של חיים וייסמן ובביהכ"נ של ר"ח שמואל הכהן, שנבנה זה מקרוב. ר"ח שמואל הכהן, אשר עמד לאח"כ בראשו עד ליום פטירתו, חזר כעבור שנה והביא עמו כספים לבניין, אולם אלה לא הספיקו. בשנת התר"ד הוא כותב לחתנו

כי הבנייה הופסקה מחמת "חסרון כסף". ר' יעקב ניניו נפגש בטריסט עם הגביר ר' יצחק גויטע, אשר נענה ברצון ותרם 500 דורות להשלמת הבנייה. משחזר ר' שאלתיאל ניניו לטבריה (1846) נמשכה מלאכת הבניין עד שהושלמה, וביהכ"נ המחודש נחנך ברוב עם והדר בערב יום הכיפורים, התר"ז. בבניין המחודש הוצבו שני לוחות-שיש: האחד - בקרן מערבית-דרומית, ועליו היה חקוק: "מקום זה קדוש. בקרן זרית זו התפלל הקדוש רבינו האר"י זלה"ה, זיע"א" (וראה 'כיפות השל"ה'). ואכן, מתחת לאותו לוח היה מקום ריק ושמור ואיש לא העז לשבת שם. והשני - על פתחו של ביהכ"נ, ועליו היה חקוק: "מה יפית ומה נעמת בי כנישתא רבא דטבריא. ויהללו בשערים בשערי בת ציון". ומתחת לזאת: "ונתנדב לב טהור הרב הצדיק מהר"ר יצחק גויטע, תושב טרייסט הי"ו, לתשלום בנינה סך חמש מאות דורות. ונחנכה בליל יו"כ ש' 'חסד ואמת יקדמו' לפ"ק". כעשרים שנה לאחר מכן, משמבקר במקום האב"ר, הוא מתאר את יופיו של בית הכנסת הגדול בוו הלשון: "... גדול ומפואר בתכלית היופי, לא ראיתי כמוהו בא"י. (הוא) מחזיק יותר מת"ק (500) נפשות. והבניין חדש, מרוצף באבני שיש טהור (ורצפתו מצויירת) בציור גפלא, דבר להלל" - - -

שמונים ושמונה שנים עמד ביהכ"נ הגדול על תילו. באביב התרצ"ד (14 במאי 1934) הרס השיטפון הקטלני רבים מהבניינים שבטבריה העתיקה וכיניהם גם את בית הכנסת הגדול. מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט ומלחמת העולם השנייה שלאחר מכן (1939-1945), עיכבו בעד בני טבריה מלשקם את בית הכנסת הגדול שלהם. בכ"ג בסיק, התש"ה (1945), נתכנסו מרבני הקהילה ומראשי העדה הספרדית: ר' ח"י זריהן, ר"ח סמאג'ה, ר"מ וועקנין, ר' רבנו אבואלעפיה, ש' דהאן, ב"צ בהלול, מ' אבואלעפיה, י"ש חסיק, נ' חנוכה מזרחי, מ' בן קיקי וא"צ מזרחי, והקימו "וועדה לבניין בית הכנסת הספרדי". בין ההחלטות טוכס: (א) "לבנות בהקדם האפשרי את בית הכנסת בצורה יפה, עם שמירת המקומות הקדושים"; (ב) "להתחיל במגבית בטבריה וסביבתה"; (ג) "להדפיס 1000 כרזים חתומים ע"י כל הוועד"; (ד) "לפני המגבית ינאמו בשבת בבתי הכנסת שבציר לשם תעמולה, בלי התרמה"; (ה) כנשיא כבוד של הוועדה יכהן הרב ח"י זריהן, וכיו"ר-ש' דהאן. בישיבה השנייה של הוועדה (ח' בתמוז) הוחלט: הכרה ייחתם ע"י נשיא הכבוד והיו"ר; הכספים שייאספו יופקדו ע"ש ש' דהאן, ר"מ וועקנין, ר"ח סמאג'ה, ב"צ בהלול, נ' חנוכה וא"צ מזרחי, חכות החתימה תהיה לש' דהאן ולעוד שניים, אחד מן הרבנים ואחד מחברי וועד העדה הספרדית. כ"כ הוחלט להזמין תוכניות-בנייני אצל איש טבריה, המהנדס אהרן שורצבלט.

בתמוז אותה שנה הופץ הכרז המודפס בטבריה, שהיה חתום ע"י הרב ח"י זריהן וש' דהאן, ואשר כותרתו היתה: "מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלהים". בעקבות זאת תרמו 228 משפחות בטבריה סכום כולל של 1228 לירות א"י. ב"ב במרץ 1947 חתמו נציגי הוועדה ב"צ בהלול, מ' אבואלעפיה, נ' חנוכה מזרחי ומ' בן-קיקי חחה עם הקבלן מרדכי רחמים סיידא. ברם, הקמת הבניין נתעכבה מחמת קרבות מלחמת השחרור (התש"ח), והוא הושלם ונחנך ברוב עם והדר בתחילת התש"י (1949).

הפנימי

הרץ ישראל מקודש
מערכ הפנימי
המנהל הכללי
המנהל הכללי
המנהל הכללי

רבי מאיר בער הנס
המנהל הכללי
המנהל הכללי
המנהל הכללי

רבי מאיר בער הנס
המנהל הכללי
המנהל הכללי
המנהל הכללי

רבי מאיר בער הנס
המנהל הכללי
המנהל הכללי
המנהל הכללי

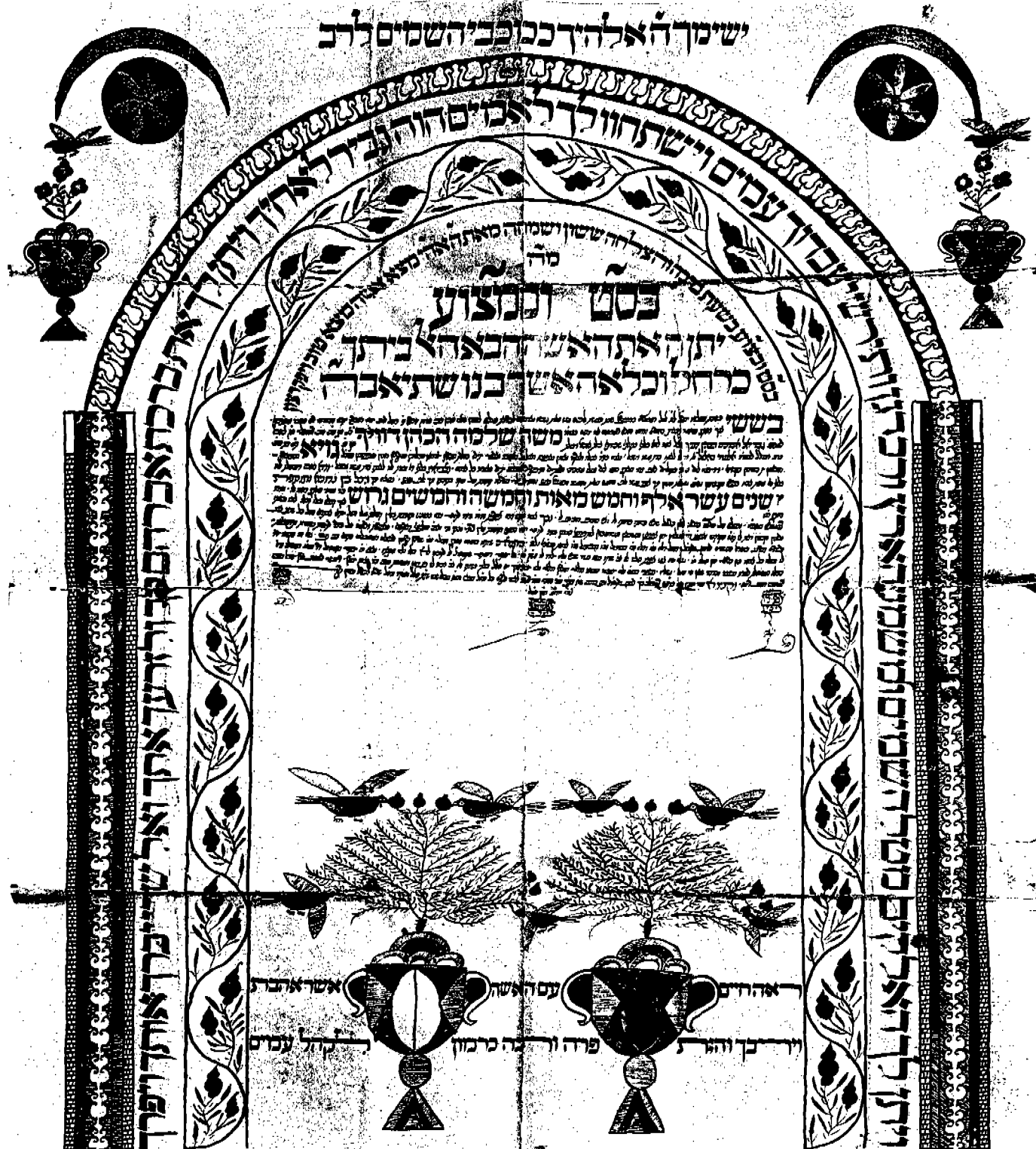
רבי מאיר בער הנס
המנהל הכללי
המנהל הכללי
המנהל הכללי

רבי מאיר בער הנס
המנהל הכללי
המנהל הכללי
המנהל הכללי

רבי מאיר בער הנס
המנהל הכללי
המנהל הכללי
המנהל הכללי

כתב שדרות על קלף שניתן
לשדר"ר סברה ר' יעקב בן-
צורי בשנת התרע"ד (1914) -
100 x 55 (אוסף מ' מגידוק -
תצלום ג'ודיק'ני)

ישימך ה' אלהיך כמו כבד השמים לרב

מימין – הקיר הדרומי של בית הכנסת "הסניור" שברובע היהודי אשר בעיר העתיקה; משמאל – בניין ביתו של רח"ש הכהן קונורטי. הכניסה – ליד העץ שבין שני הבניינים

בית הכנסת של סיניור רפאל פיג'וטו

משהשתקע ס' רפאל פיג'וטו הישיש בטבריה בשנת התקפ"א (1821), מכרה לו כוללות הספרדים בית גדול לשבתו (וראה שטר המכר). אשר בו התגורר ופתח בו בית כנסת ושיבה לת"ח. משמבקר בסוף אותה שנה הנוסע הנוצרי ג'והן קרניי, שהתאכסן בבית הנאה והמרווח של פיג'וטו, הריהו מציין כי "למארחנו החביב היה בית כנסת בתוך ביתו, ורב לשרת בקודש, ובטקס השתתפו פעמיים ביום אשתו וכל משרתיו" (מ' אי"ש, 'מסעי נוצרים לא"י', 434). עם מותו של ס' פיג'וטו ועזיבת בניו את טבריה כפי הנראה נסגר ביהכ"נ.

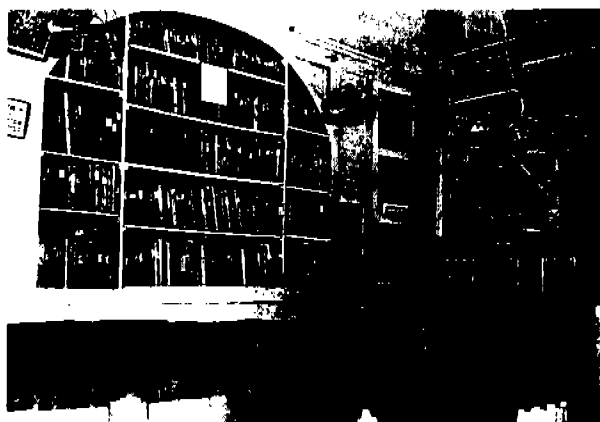
"שערי תפילה" – "מדרש שמואל" – "הסניור"

לאחר הרעש הגדול (1837) בונה ר' חיים שמואל הכהן, המכונה גם "קונורטי", את ביתו ובו הוא מקים גם בית כנסת. בשנת התקצ"ט כבר עמד ביהכ"נ על מכוננו, ובו התפללו בני העדה הספרדית, כאשר בית הכנסת הגדול "עץ חיים" עמד עוד בחורבנו (וראה לעיל). משמבקר בטבריה ד"ר ל"א פראנקל (1856) הוא מציין, כי לעדה הספרדית היו שני "בתי תפילות", ונראה כי אלה הם "עץ חיים" ובית כנסת זה. נראה ששמו היה "שערי תפילה" ובמפקד התרכ"ו (1866) של משה מונטיפיורי נרשם, כי בראשו עומד רח"ש הכהן קונורטי, ושם זה מופיע גם במפקד התרל"ה (1875). בביהכ"נ כינס ר"ח שמואל הכהן אלפי ספרים וכתבי-יד תורניים ופתח בו את הישיבה שנקראה על שמו (וראה 'בתימ"ד וישיבות'). שנים מספר לאחר פטירתו של ר"ח שמואל הכהן (י"ז באלול, התרל"ג-1873) נראה שקראו לביהכ"נ על שמו "מדרש שמואל", ולאחר מכן, בסוף המאה שעברה נקרא ביהכ"נ בשם "הסניור" – כפי שבני טבריה כינו את ר"ח שמואל הכהן קונורטי מתוך כבוד רב שרחשו לו, – שם שנשמר במשך כל השנים עד היום הזה.

כיום עומד עוד ביהכ"נ "הסניור" במקום שהוקם, ואף השיטפון הגדול (1934) לא גרם לו נזקים חמורים, ומתפללים בו בני העדה הספרדית שבטבריה התחתית, ואילו מהדרין שבהם באים אליו לכל חגיגת ברית-מילה. כתליו מכוסים באלפי קובצים וספרים תורניים עתיקים והוא בפיקוחה של עיריית טבריה, כאשר הגב' לאה ניניו, אשת נכדו של ר' שאלתיאל ניניו שהיה חתנו של של "הסניור", שומרת הליכות הבית ומפקחת על סדריו.

"בית יעקב"

בשנת התרי"ז (1857) הוקם בטבריה בית הכנסת "בית יעקב" ולידו הישיבה הגדולה של העדה הספרדית "בית יעקב" (וראה 'בתימ"ד וישיבות'). את הכספים לרכישת הבניין נתן הגביר ר' יצחק גויטע, אשר בשנת התר"ו (1846) העניק גם 500 דורוס להשלמת בניינו של ביהכ"נ הגדול. הבניין אשר נרכש מערבי, עמד על שפת הכינרת ממש והיה עתיק ורעוע, ומשהיתה הכינרת

אולם התפילה והבימה בבית הכנסת "הסניור" (תצלום ש' הרשקוב)

ביהכ"נ של ר' שמעון עבאדי

בשנת ה'תר"ו (1846) עלה ר' שמעון ב"ר אברהם עבאדי מארם-צובא והשתקע בטבריה. לאחר שחזר משליחותו השנייה כשד"ר הקהילה לתורכיה (התרי"ח-1858) פתח בביתו בית כנסת שבו התפללו יוצאי ארם-צובא ותורכיה. משבא ר' אברהם ישראל רחאניס (1867) לטבריה, הריהו מתאכסן בבית ר' שמעון, והוא מציין כי בבית כנסת זה היו מתפללים "כל יום". לאחר שנות השמונים של המאה שעברה אין אנו שומעים על בית כנסת זה, ואין לדעת אם המשיך לשרת את יוצאי ארם-צובא ותורכיה, אם לאו.

בתי הכנסת שעל ציון קבורתו של רמב"ה

בשנת ה'תרל"ל (1870), כשלוש שנים לאחר שהחלו הספרדים והאשכנזים להקים את בנייניהם, כל עדה באגפה, על ציון קבורתו של רמב"ה, כבר עמדו שני בתי כנסת במקום: ביהכ"נ ע"ש מנשה מאיר לעדה הספרדית, וביהכ"נ "כותנות אור" לעדה האשכנזית. שני בתי כנסת אלה עומדים עוד כיום על מכונם מאז הוקמו לפני למעלה ממאה שנה, אם כי חלו בהם שינויים ושיפורים במרוצת השנים (וראה 'ציון קבורתו של רמב"ה').

ביהכ"נ של המערביים – "שער השמים" (?)

עם גידול מספרם של עולי ארצות המערב בטבריה, שעלייתם הגדולה החלה בתחילת שנות השישים של המאה שעברה, ראו יוצאי צפון אפריקה צורך להקים לעצמם בית כנסת משלהם. בשנת ה'תרל"ה (1875) רכשו הרבנים ר' דוד וועקנין, ר' יאודה טולידאנו ור' מנשה חמוץ, בית כנסת שהיה בידי החסידים, אשר עמד בעיר העתיקה וליד השוק. ואם כי ביהכ"נ עצמו היה מצוי במרתף שיורדים אליו במספר מדרגות (שטחו היה כ-36 מ"ר), נראה כי שמו היה "שער השמים" – כפי שהוא מופיע לראשונה במיפקד מונטיפיורי של שנת ה'תרל"ה (1875). במרוצת השנים התחלפו העומדים בראש ביהכ"נ, ובתחילת המאה הנוכחית עמדו בראשו ר' יעקב וועקנין ושני אחיו ר' שמעון ור' מאיר. לאחר מלח"ע הראשונה היו מתפללים בו בכל יום בשלושה מניינים. ביהכ"נ ניצל מן השיטפון, אולם משעלו הבולדוזרים בשנת התש"ט לאחר שחרור טבריה, על הבניינים העתיקים שבעיר העתיקה – נהרס אף הוא.

ביהכ"נ ע"ש דוד קובי

בשנת ה'תרל"ז (1877) הקים יעקב קובי – אשר עלה לטבריה ממרוקו כ-22 שנה לפני כן – בית כנסת קטן בקרבת בתיהם של חמשה בנוי שעלו עמו. ביהכ"נ היה בתוך העיר העתיקה, סמוך לחומה הדרומית וגובל בגדר המערבית של הכנסייה היוונית-אורתודוקסית. מתחת לאולם ביהכ"נ היה מרתף ופתח למחילה ארוכה הבנויה קשתות, אשר עברה מתחת לשטח הכנסייה עד שהגיעה לכינרת. היו שאמרו כי בית כנסת זה עומד על מקום ביהכ"נ שבו התפלל השל"ה בזמנו, וזו היתה גם ה"סיבה"

שאש מהדרים בסביבתו לא נפגע כמניפת החולירע הגדולה בסתיו ה'תרס"ג (1902), ואיש מכל הבאים להתפלל ביהכ"נ גם לא חלה (וראה 'כיפות השל"ה'). החזן והגבאי היה ר' מכלוף שטרית ומספר יוצאי מרוקו שהתפללו בו הגיע ל-150. לאחר שיטפון ה'תרצ"ד, משהרסה ממשלת המנדט את כל הבניינים הרעועים ונהרסו גם חנויותיהם של האחים קובי, ויותר דוד קובי על כספי הפיצויים ובנה על אותו שטח ביהכ"נ גדול ומפואר, אשר שטחו הגיע ל-200 מ"ר. בימי חול היו מתפללים בו כ-30 איש ובחגים שיחרו לפתחו כ-90 מתפללים. עם הריסת העיר העתיקה בשנת ה'תש"ט (1949) נהרס גם הוא.

ביהכ"נ ע"ש אליאז מורחי

בשנת ה'תר"ץ (1890), עוד בחייו, החליט אג"א אליאז מורחי רופא שעלה מפרס, להקדיש את ביתו לבית כנסת "בראותו כי אבדה תקוותו ונשאר ללא בנים". רבני העדה נתנו לו ספרי תורה מביהכ"נ הגדול "פנישתא רבא", ויהודי טבריה שיחרו לפתחו של בית הכנסת. ב"ז באדר ה'תרנ"ג (1893) נפטר אג"א אליאז, ואחיו משה, יורשו, החליט לקיים את צוואת אחיו והעביר את הבעלות על הבניין לידי רבני העדה הספרדית: ר' יוסף דוד אבואלעפיה, ר' יצחק אברהם בקיריה, ר' דוד אסודרי, ר' דוד וועקנין, ר' אברהם אבואצירא, ר' יהודה טולידאנו ור' שלמה רחמים אבואלעפיה. בשטר ההתחייבות שמסרו רבני העדה לר' משה מורחי, בסיון ה'תרנ"ד (1894), נאמר: "שהבית הזה יהיה קדוש לה, לא יימכר ולא ייגאל ולא יתמשכן בשום אופן שבעולם, ובקדושתו יהיה עומד עד לביאת הגואל". אחזקתו של ביהכ"נ היתה מקופת הכוללות, ואילו ר' משה, חרצו אחריו, יהיה העומד בראשו (מתעודה של 'מכון בן צבי', מס' 104/21). לאחר פטירתו של ר' משה נמסר ביהכ"נ לפיקוח משפחת חנופא, והיא החזיקה בו עד לשטפון הגדול בשנת ה'תרצ"ד, אשר החריבו כשם שהרס בניינים רבים בעיר העתיקה.

ביהכ"נ "החברה" – "אהבת רעים"

בשנת ה'תרנ"ח (1898) התקבצו כעשרים מבני טבריה לאגודה אשר יסדו בשם "החברה". הם רכשו את קומתו השנייה של בניין אשר במרכז השוק של העיר העתיקה, ופתחו בחדר הגדול שבקומה זו (5 x 5 מ') בית כנסת בשם "אהבת רעים". בראש ביהכ"נ עמדו ר' משה יפרח ור' יצחק נתן. ביום חול התפללו בו כשלושה מניינים ובשבות וחגים – ארבעה. במאורעות ה'תרצ"ו – ה'תרצ"ט (1936–1939) החריבו הפורעים הערבים את ביהכ"נ, אולם אנשי "החברה" חידשוהו לאחר מכן. עם הריסת העיר העתיקה (1949) נהרס גם אותו בניין בן שתי קומות, אשר בו שכן ביהכ"נ "החברה" במשך ארבעים שנה.

ביהכ"נ של רמ"מ מוויטבסק

משהיישבו החסידים בטבריה (התקמ"א–1781) הקימו להם בית כנסת משלהם. לידו היה ביהכ"נ הקטן שבביתו של ר' מנחם מנדל

חזית ביהכ"נ "בית אברהם ואהל יעקב" שברובע היהודי אשר בעיר העתיקה. מבט מצפון (אוסף ע' ישכיל)

"אויבן שיל" ("העליון")

בסוף שנות השבעים של המאה שעברה הוקם בקומתו השנייה של בניין שעמד ליד ביהכ"נ הגדול של העדה הספרדית, שע"ש ר"ח אבואלעפיה, בית הכנסת לבני העדה האשכנזית שלא נמנו על הכוללים הנזכרים. בחצרו היו נערכות החופות ומתחתיו, על שפת הים, היתה מצויה המקוה של ר'פאָל (וראה 'מקוואות'). בשיטפון התרצ"ד נפגע הבניין ולאחר מכן נהרס.

"המדרש"

בשנות השמונים הוקם בבניין ערבי, על שפת הכינרת ממש, ביהכ"נ "המדרש". תקרתו היתה בנויה מקשתות גבוהות וכותלו המזרחי נבדל במימי הכינרת, כאשר גלי הכינרת הסוערת היו מתנפצים לא אחת בועף אל קיר זה. עזרת הנשים שלו היתה חשוכה, ורק אשנב אחד היה בה, שפנה לביהכ"נ שבו התפללו הגברים. לאחר שיטפון התרצ"ד נהרס הבניין.

"בית אברהם ואהל יעקב"

בשנות התשעים של המאה הקודמת מקימים חסידי בראך, שנמנו על כולל ואהל יעקב, בית כנסת קטן משלהם. הבניין שנפגע בשיטפון תוקן ושופץ ואף הורחב וחסידי בראך מקימים בו את ביה"כ "בית אברהם ואהל יעקב", העומד כיום ברח' הירקון.

חזית ביה"כ "בית אברהם ואהל יעקב" – משנת התר"פ (1920)

מוזיטבסק (וראה איגרתו של ר"א זוסמן). בשנת התקמ"ו (1786), משבנו החסידים את הבניין הגדול בן שלוש הקומות – "תחתיים, שניים ושלישים" (איגרת ב' לרמ"מ), היה בקומתו השנייה בית הכנסת המרכזי לחסידים ואילו ר' מנחם מנדל התגורר בקומה הראשונה של אותו בניין. כפי הנראה נהרס הבניין ברעש התקצ"ז (1837), כפי שכותב באיגרתו ר"י משקלוב, אולם כעבור שנתיים כבר עמד הבניין על תילו משהתפללו בו משה מונטיפיורי ורעייתו יהודית. משנתפלגו החסידים לכוללים וביהכ"נ נקרא בשם "בית הכנסת הגדולה", נשאר ביהכ"נ לחסידי קרלין, ובשנות השמונים, משעלו חסידי סטולק לטבריה, הפך ביהכ"נ זה למקום תפילתם. אותו בניין – אשר במרוצת השנים שופץ ותוקן לא אחת – עומד כיום ברח' הירקון, ושלט שעל חזיתו אומר: "מתכתא דרבי יוחנן בעיה"ק טבריה, תו"ב, ע"ש אדמו"ר הק' מסטולק – קרלין זצ"ל", הוא ר' יוחנן פערלאוו. ומספרים, כי משנחנך ביהכ"נ זה, נערכה בקרלין סעודה רבתי והצדיק מקרלין לבש באמצע השבוע את בגדי היו"ט שלו.

ביהכ"נ של חסידי רייסין

בשנת התקצ"ג (1833) מקימים חסידי רייסין בטבריה בית כנסת משלהם. כפי הנראה גם ביהכ"נ זה נהרס ברעש התקצ"ז (כנ"ל). אולם בני רייסין הקימוהו מחדש ובנו גם עזרת-נשים. בשנת התרט"ו (1855) עמדו בראשו ר' שמואל ור' ליב מפינסק (מיפקד מונטיפיורי). בניין ביהכ"נ נשאר עומד על תילו, אם כי ניזוק בשיטפון הגדול (התרצ"ד–1934), ועוד כיום מתפללים בו חסידי רייסין – חב"ד שבטבריה.

בית הכנסת "רייסין"

נעה"ק טבריא ת"י

חזיתם "בית הכנסת רייסין" – משנות ה'80 של המאה שעברה

"וולחישא"

בשנות השבעים של המאה ה'80 מקים כולל ואהל יעקב בית כנסת לחסידיו שבטבריה. היה זה ביהכ"נ קטן ונתכנה "וולחישא". בשיטפון התרצ"ד נפגע הבניין קשות ולאחר מכן נהרס.

"קירישער" – "הושע שיל"

בשנות השבעים של המאה שעברה מקים כולל עסטרייך ("קיר"ה") בית כנסת לחסידיו שבטבריה. בשנות השמונים עומד בראשו הבנקאי של טבריה דאן, ר' שלמה גרוס. גם בניין זה שהיה רב-שנים נפגע בשיטפון ועם הריסת בנייני העיר העתיקה הרעועים (1949) נהרס גם הוא.

חזיתם ב'כנסת דינולאזטרייך בעק"ק טבריא תו"בא

ביהכ"נ של חסידי טשורטקוב

בסוף המאה שעברה מקימים חסידי טשורטקוב, הנמנים על כולל וואהלין, ביכ"נ משלהם, כשבראשו עומד ר' יוסף הייזלר. הבניין נפגע בשיטפון הגדול ועם הרס שאר בנייני העיר העתיקה הרעועים נהרס אף הוא.

"אור תורה"

בשנת התר"ס (1900), משהוקמה הישיבה "אור תורה" בבנין שליד ציף מצבתו של רמב"ה, נפתח שם גם בית הכנסת, כשבראשו עומד ר"מ קליערס, רבה של טבריה. בשנות השלושים של המאה הנוכחית מקימים חסידי סלונים, הנמנים על כולל רייסיק, בשכונה החדשה קרית שמואל בית כנסת חדש בשם "אור תורה", הקיים עד היום ברח' ע"ש הרב ז' וורנר, ליד בניין עיריית טבריה.

ביהכ"נ של חסידי קארוב

בתחילת המאה הנוכחית מקימים אנשי קארוב, שנמנו על כולל ז'יטומיר, בית כנסת משלהם, כשבראשו עומד ר' יצחק מקארוב, המכונה "ציצית מאכער" – עושה הציציות. אף ביכ"נ זה אינו קיים עוד מאז שנת התש"ט.

✽

בשנת התרס"ט (1909) כותב ר' רבנו אבואלעפיה בזכרונותיו, כי בטבריה היו בשנת זו עשרים ושלושה בתי כנסת (והשווה לעיל). עם ייסודן של השכונות החדשות לאחר מלח"ע הראשונה (1914–1918) מחוץ לחומה, נבנו והוקמו בתי כנסת חדשים ואילו מבין העתיקים היו שנסגרו. השיטפון הגדול באביב התרצ"ד הוציא מכלל שימוש בתי כנסת ששכנו בבניינים רבי-שנים ורעועים, והיה צורך להרסם. כיום (התשל"ב) מצויים בטבריה חמישים ושישה בתי כנסת, הפזורים בעיר התחתית ובשכונות אחוזה, מוארים, מיימוניה, קרית שמואל ובארבעה השיכונים החדשים, מהם: 40 לעדה הספרדית ולשאר יוצאי ארצות המזרח, ו-16 לעדה האשכנזית. נוסף לנוכחים לעיל אשר עודם קיימים כיום, ראויים לציין במיוחד: ביהכ"נ המרכזי אשר לעדה הספרדית "יד אליהו", ברח' 'מגינים' שבקרית שמואל, אשר הוקם ע"י אגודת "גור אריה", ובו גם ביהמ"ד ע"ש אליהו יעיש שנפל במלחמת הקוממיות; ביהכ"נ המרכזי האשכנזי "אהל נחום" שבקרית שמואל, בפינת הרחובות 'אהל יעקב' ו'שדרות הרצל', אשר הוקם ע"ש ר' נחום ביגר, וביהכ"נ "אהל יעקב ולאח", ברח' גייברג שבקרית שמואל, שהיה ביתו של הרב ר' יעקב חי זריהן ואשתו לאה, אשר הקדישוהו לאחר מותם, לרבות הספרייה העשירה, לבית כנסת ובימ"ד. ולאחרונה – ביהמ"ד ע"ש השל"ה הקדוש שהוקם (1968) ע"י משפחת פיבקו בת"א, מצאצאי השל"ה, ובו גם ספרייה תורנית.

כוללי קהילת טבריה

(בשנים הת"ק – התר"פ)

לאחר חידוש הישוב בטבריה (הת"ק – 1740) היתה הקהילה הספרדית מאורגנת כולה בכולל אחד בשם "כוללות ר' מאיר בעל הנס". כולל זה נתקיים במשך כל הדורות ולא נתפלג ושמר לא נשתנה עד היום הזה. בראש הכוללות עמדו נבחרי העדה הספרדית, הרבנים והחכמים אשר נתמנו לנהל את ענייני העדה וכספיה, וכל בני העדה הספרדית ילידי הארץ, לרבות עולי הארצות מרוקו, תוניס, אלג'יר, איטליה, בולגריה, יוון, תורכיה, ארם-צובא (סוריה), כורדיסטאן, גורג'יה, בוכארה, פרס ותימן, היו נמנים על כולל זה. גם האשכנזים הבודדים שהתיישבו במקום עוד במחצית המאה הי"ח, וכן המשפחות הבודדות של האשכנזים שהגיעו לטבריה בשנת התקכ"ה (1765) בראשותו של ר' נחמן מהורודנקא, השתייכו אף הם לכוללות רמב"ה.

ימין: "חומת כוללות עיר הקודש טבריה תובב"א – ק"ק הספרדים "הי"ר" – משנות ה-80 של המאה הי"ט – עברית וצרפתית. – שמאל: חומת "ועד הכללי לעדת הספרדים בעה"ק טבריה תובב"א שנת תרס"ט" (1909) – עברית, צרפתית וערבית

"חומת כוללות רבי מאיר בעל הנס – ספרדים – בעה"ק טבריה – תובב"א" – משנות העשרים של המאה הנוכחית – עברית ואנגלית

משעברו החסידיים מצפת והתיישבו בטבריה (התקמ"ה–1781) נתארגנו חיי העדה החסידיית בכולל אחד שבראשו עמדו ר' מנחם מגדל מוויטבסק ור' אברהם הכהן מקאליסק. לאחר פטירתו של ר' א"ה הכהן נתפלגו, כנראה, החסידיים ובשנת התקפ"ז (1827) כבר היו בטבריה שני כוללים: "כולל וואהלין" ו"כולל רוסיה", הוא "רייסיק". גבאי שני הכוללים היו ר' מרדכי ב"ר, המכונה חיים דוד הקטן; ר' דוד אריה במהר"מ; ר' יקותיאל זלמן יהודה ליב, ור' זאב וואלף מאוסטרהא. ר' חיים דוד הקטן היה ראש וממונה של "כולל רוסיה". כולל זה מחזר בשנת התקצ"ד (1834) ע"י רמ"מ מקמניץ ('קורות העתים'), ובשנת התקצ"ט (1839) נמנו בכולל זה, במפקד מונטיפיורי, 69 נפש, ואילו בשנת התרל"ג (1863) – 150 נפש.

במרוצת השנים עברה הנהגת הכולל לידי חסידי סלונים

1. חותם "כולל רייסין" בטבריה - משנות ה-70 של המאה ה-19 - עברית וגרמנית. - 2. חותם "כולל קרלין" בטבריה - משנות ה-80 של המאה ה-19 - 3. חותם כולל רומניה - מולדובה - וולאכיה בטבריה - מסוף המאה ה-19 - עברית וגרמנית. - 4. חותם "כולל גאליציען" בטבריה - משנת ה-1920 - עברית ואנגלית. - 5. חותם כולל עסטרייך - אוונגן - מעהרן - בעהמן - בארבע ארצות - משנות ה-70 של המאה ה-19 - עברית וגרמנית

"עסטרייך", כולל נפרד בשם "כולל לעמברג", שבראשו עמד ר' ישראל נח זאלץ. בשנת ה-170 נפס, והיה אחד מהכוללים הגדולים.

בשנות השבעים של המאה ה-19 הוקם בטבריה "כולל קארלין". חסידי קארלין ראו ביישובה של טבריה חשיבות רבה, ואת מרכזם ובית מדרשם קבעו מעל ביתו של הרמ"מ מוריטבסק. בראש הכולל עמד ר' משה דוד ב"ר אהרן מסטאלין. בשנות השמונים של המאה שעברה עמד בראש הכולל ר' חיים ב"ר צבי הירש שו"ב, ובראשית המאה הנוכחית: ר' אברהם אשר ב"ר שלמה; ר' יחיאל אהרן ב"ר מרדכי אברהם ור' מרדכי שפסל וארהפטיג. בשנת ה-1880 נפס, כולל 94 נפש.

בשנת ה-1872 הוקם בארץ "כולל ז'יטאמיר" שאנשיו פרשו מכולל "וואהלין", אלא שבטבריה הוקם הכולל רק לאחר שנת ה-1880. בתחילת המאה הנוכחית עמד בראשו ר' חיים צבי הירש שו"ב, שהיה ממנהיגי כולל "קארלין" לשעבר. על כולל זה נמנו גם חסידי מקארוב, שבראשם עמד ר' יצחק ממקארוב המכונה "ציצית מאכער" - עושה הציציות. בשנת ה-1880 נפס, כולל 80 נפש. בעשור הראשון של המאה הנוכחית פרשו יוצאי פלך קשיניוב מכולל "ז'יטאמיר" והקימו את "כולל בעסרביה", ובשנת ה-1880 נפס, כולל 75 נפש.

בשלהי המאה שעברה הוקם בטבריה "כולל בוקובינה", שעמד תחת השפעתו של ר' חיים מאוטיניע, שהוא ענף ממשפחת וויזניצא-קאסוב. בראש הכולל עמד ר' משה גרוס ובשנת ה-1880 נפס, כולל 80 נפש. באותו זמן לערך, הקימו יוצאי רומניה לעצמם כולל משלהם בשם "כולל רומניה", שנקרא גם בשם כולל "בוקרשט", ובשנת ה-1880 נפס, כולל 70 נפש. ואילו אחרים מיוצאי רומניה, מפלך מולדובה, שהיו נמנים בעבר בכולל "בסרביה", הקימו בעשור הראשון למאה הנוכחית כולל נפרד משלהם בשם "כולל מאלדאווע". בראשו עמד ר' משה טודרוס הכהן, שכנראה עמד גם בראש כולל "בוקארשט".

בני העדה האשכנזית מיוצאי מרכז פולין הקימו לעצמם כולל נפרד משלהם בשם "כולל ווארשה", ובשנת ה-1880 נפס, כולל 50 נפש. ואילו יוצאי מחוז מינסק יסדו בתחילת המאה הנוכחית את "כולל קוידנוב".

ולפיכך נקרא גם בשם "כולל סלונים". בין אלה שעמדו בראשו יש למנות: ר' אהרן שמואל ב"ר משה; ר' שמואל שמעיה הכהן; מרדכי לידער ובנו ר' עזריאל זליג; ר' דוד זיבענברג; ר' מתתיהו סענברג ור' משה קליערס. במיפקד ה-1919 נפס, כולל רייסין 90 נפש, ולמרות שלא היה הגדול בטבריה, הרי שהשפעתו על העדה האשכנזית הייתה מכרעת.

בראש כולל "וואהלין" עמד בתחילה ר' יוסף יהודה ליב מרחסטרביקה "המציא ומביא דק"ק טבריא". לאחר מכן עמד בראש הכולל: ר' יוסף מנדל טשאקיר; ר' יעקב יצחק קאסיר; ר' יוסף בהר; ר' חיים ברי"י ממעוזת, ור' דוד שיפמן. מסביב לכולל זה נתרכו בעיקר חסידי בית רייזין, ולכן נקרא הכולל גם בשם "כולל בריאן". על כל כולל זה נמנו גם חסידי טשורטקוב, אף הם מבית רייזין, אולם הם קיימו לעצמם בימ"ד מיוחד משלהם ובראשם עמד ר' יוסף הייזלר. בשנת ה-1880 נפס, כולל 240 נפש והיה הכולל הגדול ביותר בטבריה.

משגדלה עליית הפרושים לטבריה לאחר מות ר"א הכהן מקאליסק, הקימו הפרושים כולל מיוחד לעצמם שנקרא בשם "כולל הפרושים". בשנת ה-1880 נפס, כולל 19 נפש. כולל זה נשאר ונתקיים בטבריה עד לתחילת שנות העשרים של המאה הנוכחית.

בשנת ה-1851 נוסד בארץ לראשונה "כולל עסטרייך", שעליו נמנו יוצאי אוסטריה-הונגריה ולאחר מכן החסידים מיוצאי גליציה. מרכזיו בחו"ל היו בערים דראהביטש, קראקוב ובראדי. בשנת ה-1856 נפס, כולל 1856 נפש. כי "ילידי עסטרייך, גאליציען ואונגארן" מנו כ-200 נפש (ירושלמה, 396). בשנת ה-1873 נפס, כולל 300 נפש, ובין אלה שעמדו בראשו יש לציין את ר' מרדכי וויס; ר' איתמר ב"ר צבי זאב; ר' אבלי בהרב; ר' נח שלמה זאלץ ור' שלמה גרוס. כולל זה נקרא גם בשם "כולל קיר"ה". בסוף שנות השבעים של המאה שעברה פרש הפלג מכולל "עסטרייך" והקים לעצמו כולל נפרד בשם "כולל וויזניצא", שהיה בהנהגתו של ר' מנדלי האגר מוויזניץ. בשנת ה-1890 נפס, כולל 1890 נפש. "וויזניצא" בטבריה והוקם "כולל קאסוב". בשנת ה-1880 נפס, כולל 1880 נפש. "וויזניצא" ו"קאסוב", עד 40 נפש. בסוף המאה שעברה הקימו חסידים, שהיו נמנים בעבר על כולל

מקוואות

ארבע שנים לאחר שעבר בראש חסידי מצפת לטבריה, בשנת התקמ"ה (1785), נכנס ר' מנחם מנדל מוויטבסק לגור בבית החדש והמיוחד שהעמידו לרשותו חסידיו. בבנין זה – ששרידיו עוד עומדים כיום ברחוב הקישון, ובו מצויה כיום בקומתו העליונה "מתיבתא דרבי יוחנן" (ע"ש האדמו"ר מסטולץ קארליץ ר' יוחנן פערלאו) – היו "תחתיים, שניים ושלישיים" (ראה איגרתו מש' התקמ"ו – 'איגרות'), ובקומת המרתף נבנתה גם מקוה לשימוש של רמ"מ מוויטבסק וחסידי. המקוה עצמה היתה בור צמוק, אשר מי התהום של הכינרת עלו מקרקעיתו. כמאה שנים שימשה מקוה זו את חסידי טבריה האשכנזים, עד שיצאה מכלל שימוש ובמקומה הוקמה חדשה, על שפת הים ממש.

❧

בשנת התקצ"ט (1839) לערך, כשנתיים לאחר הרעש, השלים ר' חיים שמואל קונורטי – ששנים לאחר מכן כונה בשם "הסניור" – את בנין ביתו ובית מדרשו שבטבריה. בחצר אותו בנין, מתחת לכל רצפת בית מגוריו וממול לביהמ"ד ולביהכ"נ שלו, השתרע אולם רחב-ידיים, אשר תקרתו מקושטת בקשתות. לאולם זה היו יורדים ב-12 מדרגות אבן ממשטח החצר המרוצפת. באמצעו של האולם היה בור רחב ועמוק – המקוה העמוקה – אשר מימי הכינרת היו עולים מקרקעיתו, כאשר גובה פני המים היה משתנה מפעם לפעם בהתאם למפלס מי הכינרת. האולם המרווח שימש כמקום להלבשה, והטובלים במקוה היו יורדים ב-10–12 מדרגות אבן עד לקרקעית המקוה. מאז הקמתה ועד לשנת התש"ח (1948), כתשעים שנה לערך, שימשה מקוה זו את בני טבריה הספרדים, גברים וילדים.

כיום, במקום שעוד עומד בניינו של "הסניור", ניתן לראות את המדרגות אשר הורידו את הבאים לטבול במקוה מחצר הבית אל האולם התחתון, ואילו באולם עצמו, המלא כיום בציבורי עצים וארגונים ישנים, אין לראות את המקוה עצמה.

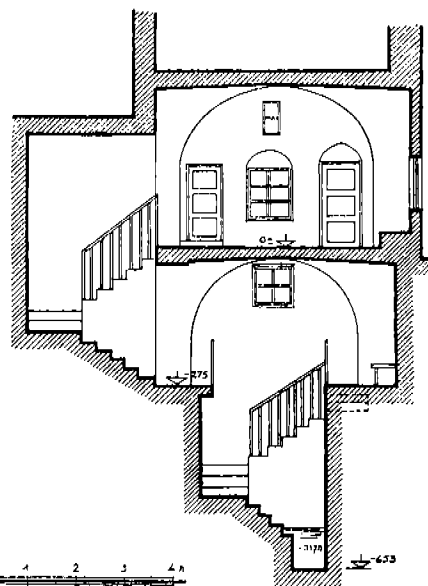
❧

כשלושים שנה, לערך, לאחר הקמת המקוה הספרדית לגברים ע"י ר"ח שמואל הכהן קונורטי הקימה העדה האשכנזית בטבריה מקוה משלה, שבו טבלו הגברים והילדים מבני העדה. מקוה זו הוקמה בבנין בן שתי קומות, שהיה מצוי ברובע בתי הכנסת ובתי המדרש המקובצים על שפת הכינרת. בקומתו העליונה שכן בית המדרש "אויבן שיל", היינו "ביהמ"ד העליון", ובקומתו התחתונה שני אגפים: באחד – בית מדרש ובית מגוריו של "רפואל בייצער", היינו רפאל הבלן, ובשני – המקוה עצמה. הקומה התחתונה היתה נוגעת ממש בשפת הכינרת, ולא אחת שטפו גלי הכינרת הסוערת את רצפת אותה קומה. המקוה לא היתה אלא בור, אשר מימי הכינרת היו עולים בו מקרקעיתו, כאשר גובה פני המים היה משתנה בהתאם למפלס מימי הכינרת. ליד המקוה היה מוצב תנור גדול ורפואל בייצער היה מחמם עליו בשני דוודים את המים

חסידי חב"ד, שהתיישבו בחברון בשנות העשרים של המאה שעברה, נאחזו בירושלים במחצית המאה הי"ט (התרי"ב–1852), ובטבריה בתחילת המאה הנוכחית. חסידי חב"ד קיבלו את כספיהם מבית הרבי מלובאוויטש, וכוללם, "כולל חב"ד", היה אחד לכל היושבים בערי הקודש בארץ. לפי עדותו של נשיא המדינה מר ז' שור, ראו חסידי חב"ד ביישובה של טבריה מצווה גדולה.

1

2

המקוה הספרדית העתיקה. – 1. המדרגות היורדות למקוה. – 2. חתך הקומות – תצלום ושירותוט מאת אד' ר' פינקרפלד

שטר מכר משנת התקס"ה (1805)

ר"מ סולידאנו, יליד טבריה, מביא לפנינו ('סיני' כרך ו', עמ' ת"ז) שטר מכר משנת התקס"ה, אשר ראהו כמו עיניו בשנת התרפ"ה בידי המופתי של טבריה, והעתיקו ככתבו וצילמו. שטר המכר היה שמור בידי המופתי ולאח"כ קיבלו ראש העיריה דאז, מר שמעון דהאן, מידי המופתי למשמרת. ברם, בשיטפון הגדול בשנת התרצ"ד (1934) אבד שטר זה יחד עם מסמכים חשובים אחרים.

התאריך הרשום בשטר המכר הוא שנת 1220 להג'רה, והיא שנת התקס"ה (1805 לסה"ג) ומתוכנו מתברר, כי בשנה זו קנה ר' יצחק אבואלעפיה, בנו של ר' חיים, את חלקת הקרקע "הנמצאת בפנים חומת העיר, על שפת הים, המחוברת לרובע היהודים הישן" והקודם, שהשתרע מדרום לחלקה זו. שטח החלקה היה קטן מן השטח שהיה מיושב כבר בידי העדה היהודית, אשר ניתן להם (או נמכר בכסף?) ע"י שיח' ד'אהיר אל-עומר בשנת הת"ק (1740). גבולות השטח שנמכר בשנת התקס"ה היו: מדרום "הדרך העממית הסלולה שמוצאה אל הים, מקום השאיבה" של המים ממימי הכינרת, שהיוותה את הגבול הצפוני לרובע היהודי בימי ר"ח אבואלעפיה, ואשר בשנת התש"י (1950) היה שם רחוב סלול וקוצא לו בשם "רחוב השלום" וכיום – "רחוב הירקון"; מצפון – "הדרך העממית שמוצאה אל הים, סמוך לכנסיית הנוצרים", שהוא המינור הצרפתי הקיים; וממערב – "הדרך העממית המובילה אל מחוץ לעיר", זו שחצתה את העיר מצפון לדרום עד לשער הדרומי.

אורך החלקה (המלבנית) היה 134 אמות, והרוחב – 82 אמה "באמת הבניין". אם נחשב את האמה כ-70 ס"מ, הרי שאורך החלקה הגיע ל-94 מ', לערך, ורוחבה ל-57 מ'. היינו, שהשטח היה 5358 מ"ר, שהם כחמישה דונמים ושליש הדונם, לערך. בשטח זה היו מצויים שרידי בניינים שחרבו, "בין מדיירים", מאותם בתי מגורים שהיו במקום מלפני-כן, וכפי הנראה מספר מבנים ראויים למגורים, אשר הכילו: 3 חצרות וארבע דירות, ונוסף לאלו 4 חדרים ואולם אחד, וכן 7 "סוכות בנין" (היינו, מבנים שהוצמדו לכתלי הבתים, ויש להניח כי היו אלה מטבחים). כ"כ היו שם 2 כיפות (על גגות הבניינים השלמים) וכן 3 קשתות – אלה שצרי חצרות הבנויים אבן.

על שטר המכר חתומים (למעלה): מצד המוכר – "בא כוח הממשלה הגבוהה והכיסא הנעלה והנבחר, ענף העץ הרענן העוותוני... הוא המושל של מחוז צידון" – הפחה באותו זמן היה סעיד א-דין ששלט "מטעם אדוננו השולטאן"; וכן הקונה – אשר "ליטפו האלה בעולמו בראשיתו ובאחריתו, פאר חבריו, מורשה וגדול לעדת היהודים... יקר האהובים והידידים, טהור החברה ואיש קאמון, הנכבד החכם יצחק... המכונה (בשם המשפחה) באבי אל-עפיה, יתמיד בבריאות וחיים ללא הפסק".

הסכום אשר שולם לפחת צידון, בעבור קניית החלקה האמורה, היה 12.500 גרוש, בערך של "כל גרוש 40 כסף ממלתיים". (לפי

ריוצקם לתוך המקווה – כל אימת שהמים שבמקווה היו צוננים מדי. (תנור זה שימש את בני טבריה האשכנזים גם בערב פסח, משהיו באים לאפות "שלוש המצות שמורות"). מקווה זו שירתה את הגברים והילדים בני העדה האשכנזית עד לשיטפון הגדול בשנת התרצ"ד (1934) שאז נהרס אותו בניין על שתי קומותיו.

✻

בשנת התרל"ה (1875) בנתה העדה האשכנזית את המקווה האשכנזית לנשים, בבנין שעמד ליד ביה"כ הגדול, שעל שם ר"ח אבואלעפיה, במרחק כ-40 מ' משפת הכינרת. את הוצאות הקמתה של מקווה זו נתן ר' זאב מיאס, אשר הלוח לראשי העדה האשכנזית 130 "והובים אדומים" (וראה 'מעשה בכתב שיטנה').

בעשור הראשון למאה הנוכחית, משרבו הנשים המשתמשות במקווה זו, אשכנזיות וספרדיות כאחת, וגם מצב התחזוקה של המקווה לא השביע רצון, נוכחו הכל לדעת שמן הראוי להקים מקווה חדשה. ומשרבו תלונות הנשים הספרדיות כי האשכנזיות נוהגות בהן שלא כהלכה בשעת הטבילה, החליט ר' רבנו אבואלעפיה (1911) להקים מקווה חדשה. לשם כך בחר באחד מבנייני הכוללות של הספרדים, שהיה מצוי בקרן שני רחובות. ברם, באותו בנין התגוררה מקדמת דנא האלמנה וזהרה, אלמנת ר' דוד רופא, אשר כל תושבי טבריה חרדו משוט לשונה... אעפ"כ לא נרתע ר' רבנו ופינה את האלמנה, למרות רצונה העקתית, ולמקום מגורים טוב יותר, ובנה את המקווה החדשה בסכום של 70 נאפוליונים זהב.

לבנין היו שתי קומות: האחת מעל פני הקרקע, והשנייה – בתוך האדמה. עומק המים במקווה היה מגיע בין מטר ל-70 ס"מ, בהתאם לשינויי מיפסל הכינרת. משהוקמה המקווה הספרדית נוכחו הכל לדעת, כי היא נוחה ונקיה יותר מקודמתה, וגם האשכנזיות החלו להשתמש בה, משנה נוטשות את זו שהוקמה כ-36 שנים קודם לכן.

לאחר מלח"ע ה"ו נבנתה קומה נוספת מעל בנין המקווה, ובה השתכן ביה"ד של העדה הספרדית. עתה היתה הירידה למקווה ב-31 מדרגות, והאור חדר למקווה דרך חלון וארובת-אור. בשיטפון הגדול בשנת התרצ"ד (1934) נהרסה המקווה האשכנזית העזובה, ועד לשנת התש"ח (1948) כל עוד התגורר הישוב היהודי גם בעיר העתיקה, שימשה המקווה הספרדית את נשות טבריה. משרבו השיפורים בבנייני המגורים החדשים אשר הוקמו בשכונות החדשות בטבריה, ומשנעזבה העיר העתיקה מיושביה היהודים, חדלה גם מקווה זו לשרת את נשות טבריה.

אומדן משוער, בהתאם לכוח הקנייה של הגרוש באותה תקופה, הרי שהסכום האמור היה שווה, לערך, לסכום של רבע מליון לירות כיום). נוסף על מחיר החלקה היתה חייבת הקהילה לשלם לאוצר טבריה, היינו לקופת הממשל המקומי, 400 גרוש, שמהם: 200 גרוש כדמי חכירה שנתיים (הוא מס ה'זורק' שהיה מקובל בממלכה העות'מנית) ודמי שכירות שנתיים בעבור המבנים הראויים לשימוש; ו-200 גרוש כמס שנתי אחר "הנהוג על היהודים מימי קדם", בעבור הזכות להביא וליישב במקום יהודים נוספים, ואשר ר' יצחק "נתחייב בהבאתם".

❧

זה נוסח שטר המכר, ככתבו וכלשונו:

טופס שטר מבורך ומוצא

השבח לאללה לבדו*

במעמד בית הדין המכובד ובמושב הדתי הנאור בטבריה הנצורה (שסביבה חומה) שתתמיד להיות מוגנה ושמורה ביד הבורא (בא לפני החתום מעלה (אשר) ליטפו האלוה בעולמו בראשיתו ובאחריתו פאר חבריו) מורשה וגדול לעדת היהודים) במעמד הנוכחי והעדים) שיתמיד בחסות הממשלה הנצורה לנצח) המכונה באפי אל-עפיה) יתמיד בברירות וחיים ללא הפסק. וקנה החלקה הנמצאת בפנים חומת העיר על שפת הים) המחוברת לרובע היהודים הישן לצד צפון) מחלק המרוזי תוך העיר על חוף הים) שאורכה יעלה במידה האמות מאה ושלשים וארבע אמות) ורוחבה שמונים ושתיים אמה באמת הבנין. (והיא מוגבלת מצד דרום) הדרך העממית (הציבורית) הסלולה שמוצאה לים) מקום השאיבה) ומן המערב) הדרך העממית המובילה מחוץ לעיר) ומן הצפון) הדרך העממית שמוצאה אל הים) סמוך לכנסיית הנוצרים. ויש בחלקה זו מקומות (אשר) חלק מהן חורבות וחלק ריק מדיירים) והיא חצר שבתוכה בית דירה בשתי קשתות ועל גבה חצר) ועוד חצר תחתית ובתוכה דירה קטנה וסוכת-בנין קטנה) ועוד מקום אחר על חוף הים שהוא בית דירה בקשת אחת וחדר קטן וסוכת בנין וסוכה חרבה) ועוד גכללה בחלקה החצר של קרא-עלי) הכוללת כיפה ועל גבה חדר ואולם וסוכת-בנין ודירה חרבה וכיפה קטנה) ועל גבה חדר ובית דירה חרבה) ועוד חצר (ובה) שלוש דירות וחדר קטן וכיפה קטנה וחדר חרב ושלוש סוכות בנין. ומכירה זו הנעשית להחכם הנזכר מאת בא כוח הממשלה הגבוהה והכיסא הנעלה והנבחר) מבחר רצויה) יחיד הדור והזמן. אלכסנדר בזמנו ושלמה בשעתו סולימאן פחה יתן לו אלה משאלותיו (שהוא שואף ויחזקוהו לנצח מעתה ועד עולם) בסך (ה)עולה (ל)שניים עשר אלף וחמש מאות גרוש) מגרושים אריות. כל גרוש ארבעים כסף. ונתקבל הסכום הנזכר לבא כוח אדונו השולטאן. והמכירה הזאת נעשתה ברצון שני הצדדים) אחרי הראות

וההכרה) ונגמרו הקבלה והמסירה והפינר אחרי ההתקשרות ושיקול הדעת ונחיצות המכר) ומכירה זו היא מכירה קיימת) חוקית) כתובה) רצונית וכוללת (כל) שאר היסודות והתנאים) ועוד נתחייב לשלם (סכום) שנתי לאוצר טבריה (בסך) מאתיים גרוש (חאת) תמורת חכירת החלקה הזאת (ודמי) שכירות בעד הבתים והסוכות ושאר המקומות הנוכחים שבתוך החלקה) השייכים אל בכבלבק) ונתחייב עוד (הקונה) לשלם מאתיים גר' נוסף על הקודם (המס) הנהוג על היהודים מימי קדם לאוצר טבריה) בעד היהודים שיתחדשו (החדשים שיבואו להתיישב בטבריה) ונתחייב בהבאתם החכם הנזכר. ועל זה האופן נעשה הפשר ונכתב כפי מה שסוכם) לפי הרצון והדרישה. ונכתב בתחילת החודש אל-חוג'ת... שנת 1120 (היא התקס"ה-1805).

שטר המכר על שטח הקרקע בן 5358 מ"ר, שנמכר ע"י פחת צידק לר' יצחק אבואלעפיה בשנת התקס"ה (1805), תמורת 12,500 גרוש. (אוצר גנוזים לר"מ טולידנו)

* הרשום בסוגריים אינו בתעודה והוא להבנת המקרא, בלבד.

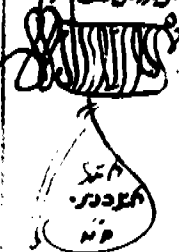
כע"ה

מורה א"ת הקדש מעה משלם משה מדין הכיב א"ך באר פה עב השולל ה"ה א"לענא
 והע"ב חסד ע"י פ"נ ומנה"ג הקהל פמנה"ג הע"ב וה"ש נכדו נחמ"ל ל"ה לבקש משה
 פ"ר ש"ג מאר"ה יחוס כולל נחמ"ל ד"ר ה"ה א"לענא פ"ה חסד ע"י פ"נ ומנה"ג הקהל פמנה"ג
 מהמשה א"לענא ע"י פ"ה וה"ה א"לענא פ"ה חסד ע"י פ"נ ומנה"ג הקהל פמנה"ג
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד

כע"ה

נחמ"ל חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד

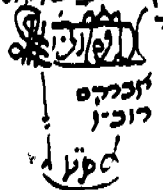
כע"ה

מורה א"ת הקדש מעה משלם משה מדין הכיב א"ך באר פה עב השולל ה"ה א"לענא
 והע"ב חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד

כע"ה

מורה א"ת הקדש מעה משלם משה מדין הכיב א"ך באר פה עב השולל ה"ה א"לענא
 והע"ב חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד
 ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד ע"י פ"ה חסד

עמדו מתוך פנקס קהילת אלטונה -
 שני שד"רי קהילת טבריה המאוחדת,
 ר' אשר אשכנזי ור' אברהם אזולאי,
 מאשרים בחתימתם בפנקס קהילת
 אלטונה את קבלת התרומה בעבור
 קהילת טבריה. התאריך: כ"ב
 בטבת, התקנ"ב (1792) (וראה רשימת
 השד"רים מס' 53, 54) (מארכיון
 "אנציקלופדיה יודאיקה")

“חברת ישוב ארץ הקדושה”

אחד הנסיונות הראשונים והמעניינים שנעשה בארץ-ישראל – עוד לפני בואם של בני ביל”ו וייסודן של המושבות החקלאיות הראשונות – להוציא מאות יהודים יושבי-עיר מדורות, מתוך בתייהם הדחוסים והצפופים שבסימטאות הצרות, אל מרחבי השדות, ולהפכם מנתמכים ומקבלי “חלוקה” לעובדי אדמה החיים ומתפרנסים מיגיע כפיהם, נעשה בטבריה בשנת התרל”א (1870). ואם גם לא הצליח הניסיון והרעיון לא נתמשש בעקב גורמים שונים, הרי שמן הראוי הוא לספר בו.

לאחר שנתאכזב מנסיונותיו להקים ישוב חקלאי בסביבות ירושלים, מגיע שמעון בערמאן בחורף התרל”א לטבריה. יהודי טבריה הכירוהו מכבר ושמו הלך לפניו בגלל מכתבו המלא מרירות לר’ צבי הירש קאלישר, אשר פירסמו ב’המגיד’ בסתיו אותה שנה. משבא, קיבלוהו מיד רבים מבני טבריה בברכת “ברוך הבא”, ותוך ימים ספורים – ובעזרתו של ר’ אברהם ב”ק שעמל להקמת “ביקור חולים” (וראה ערכו) – עלה בידו של ר”ש בערמאן לייסד בטבריה חברת מניות בשם “חברת ישוב ארץ הקדושה”, להקים ישוב של עובדי-אדמה יהודים בארץ הקודש.

תוך ימים ספורים נרשמו בחברה מאה וחמישים מראשי המשפחות בטבריה, אשר בחרו בוועד מנהל שחבריו היו: ר’ שמעון בערמאן – יושב ראש; ר’ שמואל אנגר – “איש מכובד בעיר” – סגן יו”ר; דוקטור קארפונקל – “אדם מלומד שהיה בחר ישיבה ולאח”כ למד באוניברסיטה ולא קיבל דיפלומה”; ר’ אהרן מרגליות – “זקן ות”ח מובהק שהיה שד”ר”; ר’ משה גולדצוויג – “צורף זהב ובעל מזג טוב”; ר’ מענדל אדלער – “תושב ידוע”, ושמואל פישמן – מזכיר. הוועד שלח תזכיר מפורט למשה מונטיפיורי, ובמענה לכך הם מקבלים ממנו את החותמת שעשה להקמת ישובים חקלאיים בגליל, המשמשת להם כחותם. בין הנרשמים בחברה היה גם זקן בא בימים. מששאלוהו מה לו ולעבודת האדמה, שהרי קשיש הוא וחלוש, השיב כי יוכל להיות רועה העזים של מתיישי המקום החדש... ואילו זקן אחר השיב, כי מאחר שכולם יהיו עובדי אדמה, הרי שיהיו עמי-ארצות ולפיכך הוא מעמיד עצמו לשמש להם כ”חכם”... חו היתה תכנית החברה: תחילה תימכנה 3000 מניות, שכ”א מהן תעלה 50 פלורנים אוסטריים, או 5 שטרלינג, ומשתימכנה 500 מניות תקנה החברה את הקרקע מאת הממשלה התורכית. מסביב למרכז המושבה שתוקם, שבו ייבנו הבניינים המרכזיים הציבוריים, יוקצו אלף דונמים למגרשי-בניין, ובחלקות הקרקע שליד הבתים יגדלו המתיישבים ירקות ופירות. שטח הקרקע הנותר יחולק לחלקות גדולות, בנות 30 עד 60 דונם כ”א, ואלו תינתנה אך ורק למתיישבים הקבועים. כל מניה, כאמור, תזכה את בעליה במגרש לבניין, ומניה שנייה – גם לחלקת קרקע לגינת-ירק ועצי פרי, ברם אסור יהיה שבידי מי מחברי החברה תהיינה יותר משתי מניות. תוך חמש שנים יהיו כל בעלי המניות, היינו 500 חברי החברה, חייבים לעלות על הקרקע וליישבה. לשם כך תיערך מידי שנה הגרלה שבה יעלו בגורל 100 מניות,

וכל שמנייתו עלתה בגורל באותה שנה חייב יהיה לעלות על הקרקע. והיה ולא יימצאו בידו האמצעים הכספיים לכך, או אם עודנו מתגורר בחוץ לארץ, תעמוד החברה לימינו בהלוואות, אם לבניין או להוצאות הדרך, או אם למחית בני ביתו בשנה הראשונה או לקניית זרעים, שתילים וכד’, והלוואה זו תוחזר לחברה בתשלומים – במוזמנים או בעבודה – תוך שנתיים-שלוש. על השטח המרכזי יוקם מעין בית מלון, שבו יתאכסנו כחמישים-שישים משפחות, של אותם מתיישבים אשר הוחל בהקמת בתייהם אלא שבנייתם טרם נסתיימה. באותו שטח יוקם גם בניין גדול שבו תרוכזה המלאכה, ובעלי המלאכה שמבין המתיישבים הראשונים יוכלו לעבוד שם לפרנסתם. כמו-כן תינתן לכל מתיישב שירצה בכך לעבוד גם “עבודת חוץ”, אולם זאת בתנאי מפורש אם יוכל בדרך זו להחזיר להחברה את ההלוואה שקיבל להקמת ביתו ומשקו. בשטח המרכזי ייבנו גם בית כנסת ולידו תלמוד תורה, שבו ילמדו ילדי המושבה חמש שנות-לימוד, ונוסף ללימודי קודש יקנו לילדים ערבית וגרמנית וכמובן – גם “תורת החשבון”... ר’ צבי הירש קאלישר ור’ אליהו גוטמאכר מגרידיץ עודדו את החברה החדשה במכתביהם ואף הודיעו, כי לאחר חג הפסח (התרל”א–1781) יביא עמו רצ”ה קאלישר את הכסף המצוי בקופת “החברה לישוב ארץ-ק” אשר בברלין – סכום שהוערך ע”י אנשי טבריה בכעשרת אלפים טאָלר, ואם כי לא היה זה סכום גדול, הרי שלהתחלה היה פֶּשֶׁר טוב, כאחת.

משהגיעו אנשי הוועד לבחירת המקום להתיישבות החדשה, נתלבטו לא מעט. ר”ש בערמאן הציע את סביבות חיפה בנימוק, שהיא “לחוף ימים תשכון” ולפיכך יִקַּל להביא למקום את חומרי הבניין וכן תהא מושבה זו נוחה לקלוט את העולים מחו”ל, מה גם שהמתיישבים הגרמנים מוויטנברג אשר בחיפה, יוכלו להדריך את החקלאים היהודים בעבודת האדמה. אולם שאר חברי הוועד, בני טבריה, עמדו בתוקף על דעתם, כי המושבה צריכה לקום ליד עירם, כי הרי כתוב במפורש ש”משם עתידין ליגאל”... לאחר סיורים רבים נבחר המקום “אַצו שוֹשָׁה” שליד הכינרת, ואנשי החברה הציעו לקרוא למקום “אבי שמעון”... ואולם, רצ”ה קאלישר לא בא למועד ואף לתאריך השני שקבע, לאחר חג השבועות, לא הגיע. מכתבו של ר”א גוטמאכר התברר לאנשי החברה המיחלים לישועת רצ”ה קאלישר, כי הוא חלוש ביותר ולא יוכל להגיע לא”י. ובאותו מכתב, בין השאר, קוראים אנשי החברה: “... כנראה שהקליפה עודנה חזקה ואינה נותנת בדבר הנחוץ והמועיל”...

אכזבה ממלאה את ליבם של אנשי החברה שבטבריה ור”ש בערמאן יוצא בלב מר לחו”ל לִתְהַדָּר על פתחי נדיבים, בתקווה למצוא גואלים ומושיעים אחרים ל”חברת ישוב ארץ הקדושה”. עשר שנים הריהו מִשְׁרָךְ דרכו מעיר לעיר ומארץ לארץ, אולם כל מאמציו מעלים חרס. בשנת התרמ”א (1881) חזר ר”ש בערמאן לטבריה, והוא ככלי שבור ורצוצ. משרואים אותו אנשי החברה בשובו, הריהם מבינים כי החלום הגדול והיפה נגח ואיננו (וראה ר”ש בערמאן). חמש-עשרה שנים לאחר פטירתו של ר”ש בערמאן, כותב ר’ יחיאל מיכל פינס את תקנות “חברת ישוב הקדושה” שהוקמה בטבריה כעשרים וחמש שנה לפני כן.

ההסכם לחלוקת כספי השד"רים

בין העדה הספרדית לבין העדה האשכנזית

שנעשה על דעת חו"ר "ארבע ארצות"

בשנת התר"ל (1870)

בהתאסף יחד ז' אדר א' תר"ל, חו"ר הספרדים יצ"ו וחו"ר האשכנזים יצ"ו, להסיר מעיר ה' כל העניינים הגורמים פירוד בין קהילות הקודש ספרדים ואשכנזים, באנו לידי השוואות:

א. הכסף אשר יבוא מארצות איטליה, הן אשר יבוא לידי כוללות אשכנזים והן לכוללות ספרדים, מתחלק באופן זה: נ"ה (55) למאה לכולל ספרדים ומ"ה (45) לכולל אשכנזים.

ב. הכסף הבא מאחז"ב במדינות דאגיסטאן וגורג'יסטאן יהיה: לכוללות ספרדים שבד' ארצות ס"ה (65) למאה, ולכוללות האשכנזים שבד' ארצות ל"ה (35) למאה – חוץ מדמי מכירת קברים הבא לכולל הספרדים כנהוג. ואח"כ לא יוכלו שום אחד מב' (משני) הכוללים לשלוח לבדם למדינות הנז' לא שליח ולא מכתב, מבלעדי הכולל השני עמו גם יחד.

ג. הכסף אשר יבוא מהיום והלאה מאמריקא וקליפוריא ואוסטרליא, בין אם יבוא בעד ספרדים לבד או בעד האשכנזים לבד, או ע"ש שניהם יחד כנהוג עד עתה, יתחלק לחצאין: מחצה לכולל הספרדים ומחצה לכולל האשכנזים.

ד. בענין הגבילה של בשר – מהספרדים יוסיפו על הבשר ממקח הגז' שבע פרוטות, וכן האשכנזים, וכל כולל יקח את ההוספה לעצמו. כולל אחד לא יוכל להעלות הגבילה בלי הסכמת השני.

ימי מועד והילולות דטבריא

נוסף למועדים ולחגים שנחוגו בכל "ארבע ארצות" הקודש, היו בני טבריה חוגגים מאז שנת התק"ג – ועד לימינו אנו – ימי זכרון ומועדים מיוחדים הקשורים בתולדות הישוב היהודי במקום. בימים אלה היו יהודי טבריה שובתים מתלמודם וממלאכתם וכל בני הקהילה, אנשים נשים וטף, היו יוצאים מן הסמטאות הצרות שב"רחוב היהודים" אשר בעיר העתיקה אל מחוץ לחומת העיר, וחוגגים שם בחיק הטבע זכרון ראשונים צדיקים ימי זיכרון בקורות הישוב היהודי.

ראשון לימי מועד אלה היה יום ד' בכסלו, שמאז שנת התק"ג קראוהו "פורים קטן", והוא נחוג לזכר הנס הראשון שנעשה לטבריה וליושביה, משניצלה מחורבן המלחמה אשר ערך עליה פחת דמשק סולימאן, ר' יעקב בירב, חתנו של מחנך הישוב ר' חיים אבואלעפיה, מספר על אותה מלחמה גדולה בספרו "זמרת הארץ" (וראה "סיפורים מן העבר"). וכך הוא מסיים סיפורו: "... רידי ביום ש"ק (שבת קודש) יום פ"ה (85) לביאתו (של סולימאן) פחה לצור על טבריה, ד' בחודש כסלו, באשמורת הבוקר, קם המשנה עם כל חייליו וילך אל ארצו (דמשק) ולא נשאר א' (חד).

ואז הלכו עם בני ישראל לבית הכנסת. בששון ובשמחה קם הרב (ר"ח אבואלעפיה) ז"ל לדרוש להם כמנהגו בכל שבת, ודרש להם בשבח הנס. ואחר הדרוש, קודם הקדוש בירך הגומל כלשון רבים וצוה להם שיענו אמן לצאת י"ח (ידי חובתם). ואחר כך גמרו את הלל הגדול עם נשמת כל חי, עד סוף ישתבח, ושוררו בקול זמרה ונעים כבחגים ובמועדים ועשו אותו יום משתה ושמחה. וקיבלו כל אנשי טבריה עליהם ועל זרעם, בהסכמת הרב נר"ו, להיות עושים ביום ד' בחודש כסלו, בכל שנה ושנה, יום משתה כיום פורים, על הנסים ועל הנפלאות אשר עשה האל יתברך אתם והוציאם מִמִּקְוֵת לחיים ביום ד' לחודש כסלו ש' (נת) התק"ג (1742) ליצירה". ומוסיף ר"י בירב וחזרו פיוטו לזכר היום הזה, זה לשונו: "קִבְּלוּ הַיְּהוּדִים בְּאוֹתָהּ קִרְיָה / חַג פֻּרִים כָּל הַשָּׁנִים, בְּשִׁמְחָה חֲדָה / עַל הַנְּסֵי הָיָה / עֲיִנֵּיהֶם רָאוּ, חַיִּים יָצְאוּ / בְּכִסְלוֹ הָיָה – יוֹם הָאֲרֻבָּעָה".

א

שני לימי המועד אף הוא קשור בימי ראשית הישוב בטבריה, חודשים מספר לאחר שאירע הנס הראשון. והוא יום ז' באלול, שבו מן אותו פחת דמשק מחוללי-מעיים קשה בהיותו בכפר לוביה שליד טבריה, משבא בשנית לעשות עליה מלחמה ולהחריבה. וכך מסיים ר"י בירב את סיפורו "נס השני": "... ואז שמחו העם שמחה גדולה ותעבור הרבה ביום ההוא (משנודע דבר מותו של סולימאן פחה). וביום שבת קדש דרש הרב ז"ל (הוא ר"ח אבואלעפיה) בשבח הנס ביתר שאת (מאשר) על הנס הראשון, וקראו את ההלל כבראשונה וקבלו עליהם ועל זרעם לעשות יום משתה ושמחה ביום ז' לחודש אלול, כי בו ביום נפגה המשנה ונת'. וגם לזכר יום זה חזר ר"י בירב פיוט מיוחד, זה לשונו: "יום ה' בְּאֵלּוּל הָאֵל הָאֵשׁ בְּמִצְוֵי / כְּחִיָּה נָטַל דְּבוּר שְׁפָתָיו / חָשׁ לְבוֹן יָדָאב ... הפָּחָה נִפְגַּר, הַגְּדוֹד הָסֵר / הִסַּח הַדְּרָדָר, רָשָׁע לֹא שָׁאֵר".

א

ברבות השנים קבעו להם בני טבריה ימי מועד נוספים מיוחדים, שבהם היו נוהגים לצאת ולהשתטח על מערותיהם-קבריהם של ראשונים צדיקים: ר' עקיבא; ר' יוחנן בן זכאי; ר' מאיר; ר' חייא ובניו; ר' יוחנן בן הנפח; ר' כהנא; ר' בנן סבוראי; ר' משה בן מימון; ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ, ועוד (וראה 'אתרים מספרים'). בשנת ה'תרכ"ז (1867) מספר ר' אברהם ישראל רחאניס, האב"ר, מביקורו בטבריה: "... לכל הצדיקים הנזכרים יש לחכמי העיר הע"י (ה' עליה יגן) ימים מיוחדים לכל צדיק וצדיק, לילך כולם ולהתפלל עליהם ועל שלומם ועל שלום כל ישראל בידם. רק שנאבד ממני מה שליקטתי על זה בפְּרָטוֹת, אך זה נשאר בזכרוני, שבכל חודש הם לומדים אצל ר' מאיר ב"ה (בעל הנס) ז"ל, ובל"ג בעומר אצל ר"ע (רבי עקיבא) ז"ל, וכן על זה הדרך ע"כ (על כל) צדיק ביום מיוחד. אשריהם ואשרי חלקם" ('המגיד' שנה י"א, גל' 41-43, ה'תרכ"ח). אכן, במרוצת הדורות נשתכחו כמה מימי הזכרון, כשם שהשתכחו מזכרונו של האב"ר, אולם אחדים מאלה נשארו ונחוגו מידי שנה בשנה עד היום הזה.

א

ומשקאות. להילולא זו היו קוראים "הילולת המיימוניה", ע"ש ר' משה בן מימון, הרמב"ם, ונוהגה היה מקובל בידי עדות המזרח מימים רבים. משהיתה השמש שוקעת מעבר לרכס ההר, היו הכל חוזרים לבתיהם שבעיר העתיקה.

✽

בן טבריה ר' יוסף ילח כותב בספרו 'שוב רא"י', כי גם הימים י"ג וי"ד בסיק, וכן י"ד וט"ו בתמח, היו "ימי פורים" ונקראים בשם "אבן פורים בני מעתר לזכר הנסים", ולא פירש ולא הסביר על שום מה. ברם, גולת הכותרת להילולות טבריה היא הילולת רבי מאיר בעל הנס, אשר מאז התרכ"ז (1867) ועד היום היא נחוגה שנה בשנה בליל י"ד באייר.

נראה כי לראשונה נחוגה הילולת רמב"ה בשנת התרכ"ז, לאחר הנס עם "האבן השנייה" (וראה 'סיפורים מן העבר'). כותב הרא"מ לונץ בשנת התרל"ג... אך זה כששנים אשר החלו אנשי טבריא לקנא בהם (באנשי צפת), וכי רוב הנוסעים לצפת (הבאים מכל ערי הארץ להילולת רשב"י), נוסעים דרך טבריא באמרו, הלא גם בתוכנו קבורים תנאים צדיקים, יסודי עולם אשר בהם נתפאר, ומדוע נָזַרַע מהם? וגמרו אומר לעשות הדלקה על קבר התנא ר' מאיר בעל הנס ביום י"ד אייר, פסח שני (אשר מלבד זה הוא יום טוב למי שהיה בדרך רחוקה?), כי אז כבר באו כל האורחים (מכל ערי הארץ) ועוד לא הריקו צרורות כספיהם! – ומאז והלאה כל האורחים מחכים בטבריא (ימים מספר, עד עלותם להילולת רשב"י במירון). וגם הרבה מגרי (יושבי) צפת ת"ו יבואו ויתמהמהו פה (בטבריה) עד אחר פסח שני" (חבצלת' שנה ט"ו, גל' 31).

נוסף לטעם האמור שמביא לונץ, על שום מה בחרו חו"ר טבריה ביום י"ד באייר לעשותו יום ההילולא לרמב"ה, מביא בן טבריה ר' רפאל אוחנה עוד י"ד טעמים, וביניהם: (א) פסח שני, שהוא ב"ד באייר, לעולם אינו חל בשבת, והוא יו"ט ואין אומרים בו תחנון, (ב) כל שלא הקריב קורבן פסח במועדו יכול לעשות זאת בפסח שני, ומאחר שביהמ"ק אינו קיים ואין מעלים עוד קורבן, הרי שהגדרים והגדבות הניתנים לעילוי נשמת רמב"ה, וכן הדלקת הנרות, נחשבים כאילו היו מעלים קורבן פסח, (ג) אנשי "הזי"ארה", ההדלקה, משליכים כסף וכלים לתוך הלהבות של המדורה, זאת על שום הכתוב: "לא ישאירו ממנו עד אור הבוקר, והנשא ממנו עד בוקר – באש תשרפו", (ד) יום זה ראוי הוא לתפילה, וכל שיש לו חולי בא ומתפלל לרפואה, ככתוב: "ירפא את העם", (ה) ליל י"ד בחודש הריהו מואר כולו, שהלבנה במילואה עד אור הבוקר, ואותיות חודש "אייר" מתחלפות ב"אייר", והיו"ד מתחלפת באות מ"ם, בסדר א"ת"ב"ש, היינו "מאייר" – שמו של התנא בעל הנס. ואילו יו"ד-דל"ת מרמז לרפואת חולים, ועוד...

מאז ועד היום, מידי שנה בשנה, מגיעים לטבריה להילולת רמב"ה אלפי חוגגים, הבאים להשתתף בחג ובהדלקה הגדולה הנערכת ליד ציון מצבת רמב"ה. כבר בשעות אחר הצהריים היו החוגגים נאספים ליד בית הכנסת הגדול שעל שפת הים, ומשם היו יוצאים עם ספרי תורה בתהלוכה חוגגת עם רבני הקהילה

ביום י"ח באייר, הוא יום ל"ג בעומר, נוהגים בני טבריה לערוך הילולא ליד מערתו של רבי עקיבא, המצויה במדרך ההר התלול אשר ממערב לעיר. עוד לפני כ-80 שנה מספר בן טבריה ר' רפאל אוחנא: "ביום הנו' (כר – ל"ג בעומר) פסקו מלמות תלמידיו (של ר' עקיבא)... ושמעתי, כי הרב נר המערבי, כמהר"ח (כבוד מורנו הרב ר' חיים) בן עטר (אשר שהה בטבריה זמן מה בטרם השתקע עם תלמידיו ושיבתו, ישיבת "כנסת ישראל", בירושלים – וראה 'אגרות' וכן שער שני), כאשר היה עולה להר הנו' (כר) להשתטח על קבר התנא האלהי רבי עקיבא ויע"א... היה עולה על ידי ועל רגליו, כי המקום ההוא אדמת קודש הוא, יען כ"ד (24) אלף תלמידיו (של ר"ע) שמהם קבורים, בהר ההוא..." ('טובת מראה', וראה 'בית העלמין הקדום').

אם נקבל עדות זו, הרי שהעלייה למערת ר' עקיבא ביום ל"ג בעומר היתה קבועה כבר במחצית המאה ה'י"ח למנין או"ה, לערך, ומאז ועד היום נוהגים שומרי מסורת שבטבריה, ואף בני ערים אחרות, לעלות ולהשתטח בל"ג בעומר על מקום קבורת מערתו של ר"ע. ומספר בן טבריה מ' אדרעי, משנות ה-30 של המאה הנוכחית: "באשמורת הבוקר של יום ל"ג בעומר היתה יוצאת מתוך סמטאות העיר העתיקה שיירת חוגגים בדרכה לעבר ההרים אשר ממערב לעיר. אנשים, נשים וטף, לבושים בתלבושותיהם הסטגוניות, היו יוצאים בשיירה שמחה וצוהלת. הכל היו שרים, מזמרים, מרקדים ומוחאים כפיים בדרכם, עד שהיו מגיעים לתחנתם הראשונה שליד קברות רבנן סבוראי וריש לקיש. שם נחו קמעה, סעדו מעט ואחר היו ממשיכים בדרכם ומטפסים בשורה ארוכה-ארוכה במעלה התלול של ההר, עד ייהיו מגיעים למקום מערת רבי עקיבא. משהיו הכל נאספים במקום, היו מדליקין שם הדלקה גדולה והכל היו יוצאים סביבה בזמר ובריקודים שעה ארוכה. לאחר מכן היו משפחות משפחות מתפורות על פני השטח שמסביב, ועורכות לעצמן סעודות חגיגיות שהוכנו מבעוד יום, ואילו רוכלים ערביים היו סובבים בין החוגגים ומציעים מכולתם בדבריי-מתיקה ומשקה קר. לאחר מכן היו קמים בחבורות-חבורות ומשכים דרכם על צלע ההר עד לקבר ר' חייא ובניו, ורק לאחר מכן, משנתה השמש לעבר רכס ההר במערב, היו הכל שבים לבתיהם והם יגיעים ושמים כאחת."

✽

למחרת הפסח, בכ"ב בניסן, היו מהדרין שמבני טבריה נוהגים לצאת עם שחר רכובים על חמורים ופרדות וסוסים לקבר יתרו חותן משה, המצוי לפי המסורת ליד כפר חייטין. משהגיעה השיירה למקום ואנשים סעדו פת-שחרית, היו הבאים יוצאים במקום ברי-קודים ולאחר מכן היו שבים לטבריה, כדי להצטרף אל שאר בני הקהילה אשר יצאו בשעות אחר-צהריים של אותו יום להשתטח על קברי הרמב"ם, ריב"ז, השל"ה, ואחרים, המצויים באותה חלקת-קברים שמצפון-מערב לעיר (וראה 'אתרים מספרים'). משהיו מתקבצים המוני החוגגים במקום, היו מדליקים נרות על קברי הקדושים ומתנים את צרותיהם ומשאלות לבבם. לאחר מכן היו מתפורים על פני השדות שמסביב וסועדים לבם, כאשר הרוכלים הערביים סובבים בין החוגגים ומוכרים דבריי-מתיקה

תהלוכת החוגגים ב"הילולת רבי מאיר בעל הנס", שיצאה מביהכ"נ הגדול "עץ חיים", עוברת בסימטאות העיר העתיקה, ברובע היהודי וברובע המוסלמי, בדרכה לקבר רמב"ם. בראש התהלוכה צועדים הרבנים ובידיהם ספרי תורה, ולפניהם - דגל הממלכה התורכית. תצלום משנת התרס"ט (1909) (אוסף חיים אבואלעפיה)

כשעליתי ממקום הילולא זה במדרגות-אבן כבדות, נכנסתי אל חדר שבו היה קבר הרבי מגורר גדר-עץ. בפנים עמדו רבנים ואברכים והתפללו, כשהם מטים גופם כרגיל בתפילה. אור המנורות הגדול מאיר על הכל. באמצע החדר המלא אדם היתה תלויה נברשת עצומה, שרק מספר מנורותיה דלקו. יהודי אחד שהתנדב לשמש לי מורה-דרך, הכניסני אל חדר אחר, שחום מתניק שרר בו, ושם ישב הרב הראשי בכבודו ובעצמו. אדם אחד היה קורא כאן בלי הרף בקול רם מאד, ולא הבינתי דבריו. אולם הרב הראשי, שלפניו הוצגתי, הסביר לי, כי עתה נערכת ההכרזה על מכירת הזכות להדלקת המדורות, שעוד מעט תתלקחנה לכבודו של הרבי המנוח ולכבוד רשב"י, שמסתבר כי הוא קבור במקום אחר. זכות זו נקבעה במחיר שני נאפוליונים למדורה. הזכות למדורה הראשונה נמכרה תמורת שלושה נאפוליונים, דבר שעליו הכריז הרב בפני הקהל בניגון עברי רם. הזכות למדורה הבאה נמכרה במחיר נמוך יותר במקצת. ולפי דברי איש שיחי, מוקדש הכסף לטובת העניים. לאחר שנמכרו תריסר זכריות נוספות, להדלקת המנורות, הגיע המחיר הממוצע לחצי נאפוליון.

אחר כך התארגנה מעין תהלוכה והקהל ירד אל החצר, שבטבורה ניצבו שני עמודים ומעליהם מעין שתי קערות גדולות. ההתרגשות גדלה עתה והלכה, הריקוד פסק והגברים והנשים החלו מריעים בקול גדול. אדם אחד שנשא בידים מורמות כלי קעור מלא סחבות בוערות, שהודלקו בידי בעל המחיר הגבוה ביותר, הניחו בתוך הקערה שבראש העמוד, ויצק עליה בקבוק גפס. עתה החלו האנשים מביאים מתנות כדי לשרפן... אחר כך נדלקה המדורה השנייה, וכאשר התלקחו שתי הערימות והפיצו אורן על פניהם הגלגלים של האנשים השחרחרים, בעלי הפיאות הארוכות, ושל הנשים העדיוות למכביר, היה המחזה הזה מחר ורב רושם עד למאד... (מ' אי"ש 'מסעי נוצרים לא"י', 779-781).

הקהילה בראש - לא אחת היו מצטרפים אליהם גם מנכבדי הערבים והנוצרים שבטבריה - אשר עברה דרך סמטאות העיר העתיקה בדרכה לקבר רמב"ם שליד חמי טבריה. משהיו באים לשם היו הכל נערכים להדלקה הגדולה, ולאור השלהבות היו הכל מרקדים ושרים וצוהלים עד לאחר חצות הליל. רבים המה שתיארו הילולה זו - וראה תיאורו של הרא"מ לונץ ('סיפורים מן העבר') - ואף שלא מבני ברית, ומכל אלה בחרנו במיוחד להביא קטעים מתיאורו המענין והמפורט של הנוסע לורנס אוליפנט, שהיה חובב ציף, דיפלומט וחבר הפרלמנט, ומי שזם תוכנית ליישוב היהודים בא"י, אשר בשנת התרל"ט (1879) שיתף עצמו בהילולת רמב"ם, זה סיפורו:

--- " בראשית חודש מאי חוגגים בטבריה, מידי שנה בשנה, חגיגה לכבודו של ר' מאיר, ליד המצבה הגדולה שנבנתה מעל קברו... המרחק בין העיר לקברו של הרבי הוא כמיל ומחצה לאורך שפת הים, והדרך מלאה חבורות של יהודים, אנשים נשים וטף - כולם לבושים בגדי פאר ונוהרים למקום החגיגה. שתי הסירות, או שלוש הסירות, שים כינרת יכול להתפאר בהן, הוחרמו, ושטו לאיטן כשמפרשיתן הגדולים פרושים רק קמעה ברוח הקלה שנשבה, והן עמוטות על גדותיהן נשים וטף... יותר ממוחצית (יהודי טבריה) יצאו בוודאי באותו יום מבתיהם, מלבד היהודים שבאו לכאן מירושלים, צפת ומקומות אחרים... בדרך כלל הלכו הגברים ברגל, אך אמצעי התחבורה החביב על הנשים הוא על גבי חמור... מכיח שהגיגה זו נערכת במלוא תוקפה של עונת הרחצה, נראה אותה שעה חוף הים תוסס והומה מאנשים... חולים מכל סביבות סוריה התערכו עכשיו בקהל היהודי חרמו במעלה הקטן, המוביל אל הקבר, שעל תילו כבר נקהלו רבים. עברתי תחת שער מקומר ונכנסתי לחצר שבה רקדו רק גברים בריקוד-מעגל מסורתי. הנשים העדיוות למכביר ישבו בחבורות, כשהן אוכלות כל מיני מטעמים שהביאו עמן ומעשנות נרגילות. ילדיהן הקטנים היו מקושטים קישוט מופרז ולאור העששיות הרבות והמנצנצות נראה הכל מחר ועלח למד.

מניגוני חסידים ראשונים

מים שלנו" ניגון עתיק ליהודי טבריא, משהיו מביאין מים מן הכינרת לאפיית המצות לפסח

מפי ר' דוד פרקוביץ, ירושלים – ברשם ע"י מ"ש גשורי

"אל מסתתר" לרמ"מ מוויטבסק

מפי ר' אלתר ברנשטיין, ירושלים – ברשם ע"י מ"ש גשורי

במהירות

1. 2. סוף

1. 2. לחזור מן הסימן 5: עד סוף

ניגון לברכת "גשם" לר"א הכהן מקאליסק

מפי א' גולדנברג, טבריא – גרשם ע"י מ"ש גשורי

Moderato

"אילו ה'יה לי" – שיר עממי לרמ"מ מוויטבסק

מפי ר' זלמן הבלין, ירושלים – גרשם ע"י מ"ש גשורי

Moderato

תֵּי - תִּבְּרֶךְ - יְהוָה - לִי - אֵי
 קֵב - זֶשֶׁל עֵט רֵק לִי יְהוָה - לִי - אֵי

תֵּי - תִּבְּרֶךְ - יְהוָה - לִי - אֵי
 קֵב - זֶשֶׁל עֵט רֵק לִי יְהוָה - לִי - אֵי

תֵּי - תִּבְּרֶךְ - יְהוָה - לִי - אֵי
 קֵב - זֶשֶׁל עֵט רֵק לִי יְהוָה - לִי - אֵי

אילו ה'יה לי אֵבֶן שֶׁל זָהָב - אֵבֶן שֶׁל זָהָב -
 אֵבֶן שֶׁל זָהָב - אֵבֶן שֶׁל זָהָב -
 אֵבֶן שֶׁל זָהָב - אֵבֶן שֶׁל זָהָב -
 אֵבֶן שֶׁל זָהָב - אֵבֶן שֶׁל זָהָב -

(תרגום מאידיש – ע"א)

"ניגון ישן" לרמ"מ מוויטבסק

מפי ר' אלתר ברנשטיין, ירושלים – נרשם ע"י מ"ש גשורי

Lento

הניגון היה מושר תמיד בביתו של האדמו"ר ר' דוד בידרמן, נכדו של ר' דוד מלעבליב, בירושלים (נפטר בשנת התרע"ט בהיותו למעלה מכן 80 שנה). הניגון היה מקובל על החסידים כניגון שהיה מושר על שולחנו של ר' מנחם מנדל מוויטבסק

"ניגון ישן" לרמ"מ מוויטבסק

מפי ר' אלתר ברנשטיין, ירושלים – נרשם ע"י מ"ש גשורי

Moderato

The musical score consists of eight staves of music. The first staff begins with the tempo marking 'Moderato' and a 3/4 time signature. The music is written in treble clef. The key signature has one sharp (F#). The score includes various musical notations such as eighth notes, quarter notes, and triplets. There are first and second endings marked with '1.' and '2.'.

ב. קופת רמב"ה

קופת רבי מאיר בעל הנס

כמאתיים שנה היתה "קופת רבי מאיר בעל הנס" לשם־דבר בכל בית יהודי שבגולה. כמעט לא היה יהודי באחת מקהילות ישראל בדורות שחלפו, אשר זכרונותיו לא היו קשורים עם אותה קופת־צדקה שהיתה תלויה במקומה הקבוע, והיא צופה הליכות בני המשפחה ומצפה להם עד שהיו ניגשים אליה ומשלשלים אל תוכה מטבעות־מעות – קודש ליישובה של ארץ הקודש. במרוצת הדורות נשזרו סביב אותה קופה אנדות ומעשיות, סיפורי־פלאות ואף מעשי־נסים, שלא אחד מהם גם הוצית בלב השומעים את שלהבת הגאולה וכיסופי העלייה לארץ הקודש. ואם הפכה "קופת רבי מאיר בעל הנס" ברבות הימים והשנים לסמלה של ארץ־ישראל, ובה נתקפלו כל "ארבע ארצות" קדושות שבה: ירושלים, חברון, טבריה וצפת, הרי שראשיתה של קופה זו ולידתה בטבריה היו, וכל קיומה במרוצת הדורות היה אך ורק למען קהילת טבריה ת"ו, בלבד.

✽

לאחר חידוש הישוב בטבריה (הת"ק–1740) תיקן ר' חיים אבואלעפיה תקנה מיוחדת בדבר "קופת רבי מאיר בעל הנס", שהיא מיועדת אך ורק לטבריה ולת"ח היושבים ולומדים בה תורה. בתקנתו זו אף גזר בחרם על כל הנוגע בקופה זו, לבל ישתמשו בה לצורך אחר איזה־שהוא, ולא־כל־שכן שלא יקחנה אחרים שאינם מבני טבריה. (וראה איגרתו של ר"ח אבואלעפיה – 'איגרות', וכן ר"ח אבואלעפיה – 'אישים'). את איגרתו זו שלח עם שלוחי־תלמידיו לכל קהילות ישראל שבתפוצות, אשר קיבלו הן את שלוחיו והן את תקנות הקופה "בסבר פנים יפות".

ראשון לקובעי "קופת רמב"ה" בקהילות ישראל היה חתנו של ר"ח אבואלעפיה, ר' חיים וינטורה, שיצא בקיץ התק"א (1741) בשליחות חתנו לערי איטליה, הולנד ואשכנז, וקבע בקהילות ישראל את הקופה. כן קבע בכל מקום מועדים מיוחדים לנדבות ולגדרים למען "קופת רמב"ה", עד בוא שלוחי קהילת טבריה המוסמכים לקבל את הכספים שיתקבצו בקופה. שד"רי טבריה הבאים אחריי המשיכו בדרכו של וינטורה, וקבעו את "קופת רמב"ה" בכל קהילה וקהילה שהגיעו עדיה. וידוע היה הדבר ומקובל, כי הכספים אשר הצטברו בקופה זו, אם מתרומות ואם מנדבות, אם מגדרים ואם מקדשים, הריהם מיועדים רק למען קהילת טבריה, בלבד. ברם, כשאר הערים הקדושות, קיבלה גם טבריה את חלקה בחלוקה הכללית של הכספים שנאספו ב"קופת ארץ הקדושה" שבאמשטרדם, חאת ללא קשר וללא חישוב כל־שהוא עם כספי "קופת רמב"ה".

תשע שנים לאחר שהתיישבו החסידים בטבריה, בשנת התק"ן (1790), נעשתה "קופת רמב"ה" לקופה משותפת לספרדים ולאש-

כנוים שבטבריה, וכן לחסידי צפת, פקיעין וירושלים. הודות לכך הוכפלו הכנסות הקופה, ואילו הקופסה עצמה חדרה בסוף המאה הי"ח גם לכל בתי היהודים האשכנזים שבקהילות ישראל אשר במזרח אירופה וברוסיה. בשנה זו כותבים חו"ר טבריה באיגרת השד"ר ר' יהודה סגרי שיצא לערי איטליה, כי יהודי תורכיה נוהגים לתת לקופות רמב"ה פארה (פרוטה) = 1:40 של הגרוש התורכי) אחת לשבוע, מחצית השקל אחת לשנה, וכן תרומות מיוחדות בערבי חגים ובשמחות נישואין. ומשהיו שד"רי טבריה באים לקהילות ישראל – לערך אחת לארבע שנים לכל קהילה – היה גבאי הקופה, הנאמן המקומי שהוסמך ע"י חו"ר טבריה, מקבץ את הקופות ומרוקן ומסר את הכספים לידי השד"ר, אשר היה נותן לגבאי קבלות חתומות על כל הסכומים שקיבל. הסדר ונוהג אלה נשארו כשמונים שנה ללא עוררין, ונתקבלו על דעת קהילות ישראל כולן כחוק בל יעבור מימים ימימה. עד שפרצה במרוקו מחלוקת חריפה בדבר ייעודה של קופת רמב"ה, אשר ויעזבה את קהילת טבריה ואף את קהילות ירושלים, צפת וחברון.

בשנת התקפ"א (1821) הגיע שד"ר ירושלים ר' יוסף מצליח לעיר מכנאס שבמרוקו, וביקש לגבות שם את הכספים שצטברו ב"קופת רמב"ה". רבה של קהילת מכנאס בימים ההם, ר' מימון בירדוגו, התנגד ולא נתן לשד"ר ירושלים את מבוקשו. עמד ר"י מצליח ושיגר מכתב לר"מ בירדוגו וטען, כי תורמי ומנדבי וגדרי מכנאס "אינם יודעים רמב"ה" (ר' מאיר בעל נס) איה מקום כבודו, אם טבריא, או ירושלים, או צפת, חוהי צדקה סתם... לכל ארבע ארצות (ירושלים, חברון, טבריה וצפת)... הירצה

קהל שנאסף בכניסה לבנייני רמב"ה, מצפה לבואה של תהליכת החוגגים מהעיר. סדרני "המכבי" וקצינים בריטים (על המדרגות שליד הכניסה) שומרים על הסדר (תצלום נחמן בהלול משנת התרפ"ב – 1922)

יביאו פס"ד כו"ח (פסק דין כתוב וחתום), שרשאים הם שאר (שלוש) ארצות ליהנות מהנדריים (של קופת רמב"ה) ——— ואכן לא שתקו חו"ר טבריה משודע להם נסיונו של שד"ר ירושלים ר"י מצליח, ו"הרעישו עולם" ולא נחו עד שמצאו לנכון למנות בכל קהילה מורשים ואפיטרופסים מיוחדים לקופה, אשר יקפידו וישמרו לבל תרוקן בידי שד"רי ערים אחרות. בחורף התקצ"ג (1833) מגיע למכנאס שד"ר טבריה ר' רפאל ארזי הכהן, וממנה שם "בכוח המסור" בידו מטעם חו"ר הקהילה את האחים מסעוד ועקב בן גיגי ואמם אסתר, כמורש קופת רמב"ה, ואת הרב ר' שמואל אבן יולי הריהו ממנה לאפיטרופוס הקופה. יחד עמם הוא ממנה את ר' שמואל דאנינו, ר' שלום אדרעי, ר' אברהם בן יתא, ר' יצחק עטיא ור' יעקב אלבאז "לעמוד לשרת בקדוש בקופה הקדושה", "וכל מה שיעלה ויבוא לידהם מנכסי הקופה הנו'... להביאו לביתו הכבודה והצנועה היא אסתר, שתיבת הקופה תהיה מסורה בביתה...". ואילו ר' יעקב בירדוגו, בנו של ר' מימון, "ייהיה המחזיק בכל מאמצי כוחו ויכלתו לפקח ולהשגיח בעינא פקחא בקופה הקדושה הנו'... והכל שריר ובריר וקיים".

אין זאת כי פעולתו של ר' רפאל ארזי הכהן במכנאס לא נשאה חן מלפני חו"ר ירושלים, ויש להניח כי הסכמותיהם של חו"ר מכנאס שניתנו לשד"ר טבריה אף הכעיסו את פרנסי קהילת ירושלים, משום שכעבור שלוש שנים, בסיון התקצ"ו (1836), הגיע למכנאס שד"ר ירושלים ר' אליהו ישראל "אשר קבל ונתרעם הרבה... משם גדולים רבנן תקיפי שבעיה"ק (ירושלים), על אודות ההסכמה הנו' (משנת התקצ"ג), שאין תהיה כזאת לעשות קופה לשאר הארצות ולירושלים המקודשת מכולן לא עשינו...". כך כותבים בכ' בסיון אותה שנה ר' מרדכי ור' יעקב בירדוגו, החתומים על ההסכמה לר' רפאל ארזי הכהן, במכתבם לחו"ר טבריה, ומסתבר, כי לאחר ששד"ר ירושלים הוכיחם קשות והם לא מצאו "מענה די השיב לו", החליטו על דעתם "לעשות הקופה הנו' (קופת רמב"ה) ושאר הגביות הנו' של ימי השמחה הנו' (שבהם היו נוהגים לנדב לקופת רמב"ה), לשם כל ד' ארצות ובראשם ירושלים עיה"ק, ומה שיתקבץ מהקופות ומשאר הגביות הנו', הכל כאשר לכל יתחלק בין כל הד' ארצות כמשפט חלוקתם... כי מה שתיקנו לשם שאר ארצות טבריה וצפת היה בטעות, כי לא ידענו מצרה של ירושלים ושל חברון" ———

משהגיע מכתב זה לטבריה ונתהוה הקהילה כולה, ואילו המח- לוקת עם חו"ר ירושלים, ועמם ר' יעקב בירדוגו מחבר 'קול

הילולא דרבי מאיר בעל הנס בשנת התר"פ (1920) — (תצלום נחמן בהלול — אוסף מ' היילפרין)

ה' שבטבריה יקח בששת חודשים אחרים ש' (300) זהובים (שנצטברו בקופה) חוץ ממה לקח(ה) בתוך שנה (מן החלוקה השנתית הכללית, המוסכמת בין ארבע הערים, ירושלים (שהיא) טבורה של א"י, אחר ט"ו (15) שנים, יקבל דבר מועט?... ולא נחה דעתו של שד"ר ירושלים והוא ממשיך וכותב: "... ואני נותן לכם (רבני מכנאס) קבלת ידי מכל מה שאני מקבץ (ושנאסף) לשם רמב"ע ז"ל וחכמי טבריא ורבני ירושלים יעשו ביניהם משפט. וכת"ר (וכבוד תורתו) יכתוב (לחכמי טבריא) מעשה שהיה... וכשיבוא השליח (של טבריה), יתן בידו ויקח עמו (את המכתב) לטבריא ת"ו, והם (חכמי טבריה ורבני ירושלים) יעשו משפט ביניהם (כיצד לחלק את כספי הקופה) ואתם תהיו נקיים". במכתב תשובתו מסביר ר"מ בירדוגו על שום מה נעז משד"ר ירושלים לקחת את כספי הקופה, ובין השאר הוא כותב: "... ואודיע לכת"ר (לכבוד תורתו, כי הוא) מכריח על בני אדם מה שלא יוכלו לסבול, ואנו שותקין מפני הכבוד והמורא של ירושלים... וגם כת"ר יודע האמת, שאין לשאר ארצות (ירושלים, חברון וצפת — יח"ץ) שום זכות בגדבת הצדיק הקדוש (רמב"ה), שמנהג משנים קדמוניות בכל תפוצות ישראל... שיתנו גנדבתו (של כל מגדב) למקום שנהגים מגדבתו שהוא עיה"ק טבריא תוב"ב, כי שם ביתו ושם מנוחתו של הצדיק הקדוש, ושם מקום ישיבתו (הישיבה שע"ש רמב"ה) שלומדים לשמו, ויש להם (לחו"ר טבריה) גוברים ממונים בכ"מ (בכל מקום) על כך ובכל איגרת שלהם מצוים ומוזיירים על כך אלף אזהרות, על מי שיעלים שום דבר, בנידויים ובחרמות ובכל אלות, ומעולם לא עלה ע"ד (על דעת) חכמי ירושלים לשלוח באיגרת שלהם לגבות כלום מהנדריים ההם (של הקופה) כי הם יודעים שאין אדם נוגע במוקן לחברו, ואם ישמעו (דבר) זה חכמי ורבני טבריא, ודאי שירעישו העולם על כך... ואף לנו כח ליתן רשות על זאת, וזאת אם

1 איגרת זו, וכן האחרות הבאות להלן בהקשר המחלוקת על "קופת רמב"ה", מובאות באוצר גוים' לר"מ טולידאנו, עמ' 184-197.

"חותם ועד הכללי החדש דק"ק ספרדים בעה"ק טבריא ת"ש י' תרס"א" (1901) — עברית, צרפתית וערבית

יעקב, גברה והחריפה. עוד הפולמוס בעיצומו ורעש התקצ"ז (1.1.1837) אך הגדיל את הוצע על גזילת קופת רמב"ה במכנאס. חודשים מספר לאחר הרעש, משרק החלו להתאושש קמעה מהאסון, כבר משגרים חו"ר טבריה איגרת ארוכה לחו"ר מכנאס אשר חתמו, בשעתו, על הסכמתם להיות נאמני הקופה למען טבריה בלבד. בין השאר מתריעים חו"ר טבריה וכותבים "על הרעה הגדולה אשר נעשתה במחנה מושבותם, כי עמד איש מתוך הקהל (הוא ר"י בירדוגו) וגם הוא חכם ועשה פסק כפי דעתו להנאתו ולטובתו, וביקש לעקור נטוע מוסדות דור ודור אשר גבלו (בתקנותיהם) ראשונים (שהמה) כמלאכים... (לפיהן) זר לא יקרב (לקופה) כי אם יהיה לעניי העיר הקדושה, אשר הוקבעה (בקבעה) לשמה הקופה... וע"פ התקנה הזאת נתנהגו כל ישראל אשר בכל העולם, כי כל שליח הבא מאחת מערי הק' (ודש) מתקן ומייסד קופות לעצמו... ואין אדם נוגע במה שמוכן לחברו...". ועוד הם כותבים: "ואין פוצה פה ומצפצף למחות בידו (של ר"י בירדוגו) ולהוכיחו על פניו... כי זהו חורבן עה"ק... כי כל הנוגע בה (בקופת רמב"ה)... כאילו נוגע בבית עינו, לא ינקה, והרי זה מתחייב בנפשו, נפש תחת נפש, כי נפש הוא חובל, נפשות העניים והאביונים התלויות בקופות אלו. ולא זו בלבד, אלא שהתחילו בקלקלה תחילה במח"ת (במחילת תורתם) ונתתם חלק יפה לשליח עה"ק ירושלם ת"ו מקופת רמב"ה זיע"א, וכן לא יעשו... כי זה הוא חטאה גדולה...". על איגרת זו חתומים: ר"ח נסים אבואלעפיה, חנ"א; ר' רפאל ארזי הכהן; ר' שלמה מאמאן; ר"ח שמואל הכהן, קונורטי; ר' אברהם אלחדיף, ור' יאודה נחמד.

אותה שעה היה במרוקו שד"ר ירושלים ר' אליהו ישראל, שהתאכסן בבית סיניור יהושע בן עולייל, אחד מגבירי מכנאס. והנה הגיע לגביר מכתב מצפת, מר"נ מורחי, ובו ספר על "הליצן כה"ר ר' רפאל ארזי אשר היה שליח כולל מעיה"ק טבריה ת"ו... (שאמר) דברים קשים כגידים על אודות (ר') יעקב בירדוגו)... בעבור הקופה (רמב"ה)... ובתוך דבריו – אי לעינים שכך ראו – כתוב על כת"ר (של ר"י בירדוגו) דברים שאסור להזכירם בפה וכ"ש (וכל שכן) לכתבם על הנ"ך...". וממשיך ר' אליהו ישראל, שד"ר ירושלים, במכתבו לר"י בירדוגו אודות המכתב שהגיע מצפת, ומספר: "ואני באותו פרק (זמן) אמרתי להגביר הנו/כר, סיניור עולייל שאצלו התאכסן, כי בעיני ייפלא על הליצן הנו/מה עלה בדעתו לדבר על אדם גדול כמו רבי יעקב בירדוגו יצ"ו, מאחר שבעירו (טבריה) לא נמצא כמוהו. ולא דוקא בטבריה, אפילו בירושלים (שהיא) עיר מלאה חכמים, מסופקי אם יש כמוהו שנים... ואילו כבוד עיה"ק טבריה ת"ו, הייתי מגלה טפח ממה שלבי יודע, ואפשר היה מגיע לטבריה נזק גדול, ואולם חשתי דרכי וחזרתי לאחר...". בהמשך איגרתו מבקש ר"א ישראל מאת ר"י בירדוגו כי "יכתוב שתי שורות למע/לת) הרב העצום רב חנא (חיים נסים אבואלעפיה)... וכה יאמר לו בכתבו, למען יוכיח הליצן הנו/ (הוא ר' רפאל ארזי הכהן)... כי לא די לו שהסית והדיח בהיותו במערב... אף גם בהיותו על אדמת הקודש לא נח ממדותיו... (ו)בבוא השד"ר של ע"ק טבריה ניהו כמוהר"א כהן יצ"ו (הוא

ר' אברהם הכהן דוויק), יבדוק אותו כת"ר (כבוד תורתו) ועיניו יחוו כי הוא... (וכאן כתב דברי השמצה חריפים שאין להעלותם בכתב), וראה (כי) זהו אחד מנכבדי עיה"ק הנו". ומסיים ר"א ישראל מכתבו וכותב: "אני ראיתי את עיה"ק הנו/ישבתי על תילה, וסגדתי במרומים כי לא ראיתי (בה) יותר מד' (ארבעה) אנשי צורה, והו החמישי שלהם – יכסוהו בושא וכלימה לר' רפאל ארזי" –

אין בידינו לדעת מה כתב ר"י בירדוגו, ואם כתב, לחו"ר טבריה, כבקשתו של ר"א ישראל, כי מכתב זה אינו בידינו, ואף לא תשובתם של רבני טבריה על העלילות ודברי ההשמצה של שד"ר ירושלים אולם מסתבר, כי המחלוקת נשארה וקופת רמב"ה במכנאס נמסרה בקביעות לשד"ר ירושלים, אם לא כל הכספים שבה, הרי מרביתם. חמש שנים לאחר מכן, באייר התר"ב (1842), כותבים רבני טבריה באיגרתם למכנאס, בין השאר: "... ומתוך צרה אשר אנחנו בה תוהים ובוהים, כשיכור בלב ים... והנה בקעה אל שמועה כי באה, ויקם איש אחד (והכוונה לר"י בירדוגו) וביקש להחריב שתי עיירות קדושות... כפי דעתו ולהנאתו ולטובתו... למען תת מהקופות הקדושות הקבועות לשם עיה"ק טבריה ת"ו ולשם רמב"ה זיע"א לעיה"ק ירושלים ת"ו, וכן (לתת) מהקופות הקבועות לשם עה"ק צפת ת"ו ולשם רשב"י זיע"א (ר') שמעון בן יוחאי, זכרו יגן עלינו, אמן)... והכריח לגזברי הקופות ולקח חלק יפה ונתנו ביד שליח עיה"ק ירושלים ת"ו... ולא ידענו איך מלאו לבו (של) החכם הזה לפסוק את חיותו ולא חשש לנפשו... ונתן חרב ביד שליח עה"ק ירושלים ת"ו... כי ביקש (במעשה זה) להסית ולהדיח את כלל ישראל... (היינו, שגם שאר הקהילות בגולה יעשו כמעשהו) ולהרבות מחלוקת בערי הקודש... וכבר נכתב ונחתם... לבלתי שמוע לקולו ושלא לעשות כהוראתו, כי כל דבריו בטלים ומבוטלים... ואין רשות לשום אדם, קטן וגדול, גובר וממונה ופקיד וגבאי על שום קופה מהקופות הנו/ (קופות רמב"ה ורשב"י) לתת לשליח מעה"ק ירושלים ת"ו חולתו, כי אם בידי שלוחנו דוקא, שליח קופת רמב"ה זיע"א... ובכוח תורתנו הקדושה אנחנו גוזרים... ואנחנו מחרימים חרם ה' צבאות לכל איש העובר על דברינו אלה ונותן שום פרוטה קטנה מקופות רמב"ה זיע"א לשום שליח משאר ערי הקודש טובב"א... והרי זה מתחייב בנפשו". על מכתב זה חתמו: ר' חיים נסים אבואלעפיה, חנ"א; ר' רפאל ארזי הכהן; ר' אברהם אלחדיף; ר' חיים שמואל הכהן, קונורטי; ר' רפאל מאמאן, ור' יאודה נחמד.

דבר הכרות החרם על כל הנוגע בקופת רמב"ה היכה גלים בעולם היהודי. כותב באותה שנה אב"ד איזמיר ר' חיים פאלאג'י: "... וכזאת יש בעירנו איזמיר שנודרים נדריים ונדבות למקום הקדוש הלזה בעד ובשם רמב"ה ז"ל, וכולם מקיימים מצוות שילוח לעיה"ק טבריה ת"ו... (לב חיים) לר"ח פאלאג'י, ח"ב, סי' ק"ס). מוסיף וכותב ר' יעקב שאלתיאל גיני, שד"ר טבריה בשנת התר"ג (1843): "כאשר... מהר"ח (מורנו הרב ר' חיים) אבואל-עפיה ז"ל עשה ישוב חדש בעיה"ק טבריה ת"ו, גזר והסכים בכוח קדושתו כי הנודר לשם ר' מאיר, לא ישולם נדרו במה שיתן אותו בעירו, אלא עד אשר יקיים בהצדקה נתינה לעיה"ק טבריה ת"ו,

אשר שם חלקת מחוקק ספק, למען יתפרנסו מזה ת"ח (תלמידי חכמים) שבטבריא ת"ו, וכל הספרדים בני חו"ל קיימו וקיבלו עליהם לקיים הסכמה זו" (אמת ליעקב, דף כ"ד, ע"ב).

נראה כי האיום שאיימו חו"ר טבריה בחרם ובגזירות, והסערה שקמה בקהילות ישראל בעקבות זאת, עשו את שלהם, ולאחר עשרים ושתיים שנים של מחלוקת חריפה נתיישרה שאלת קופת רמב"ה, משהיא מקודשת למען קהילת טבריה, בלבד. וככל שייראה הדבר מזור וממוה, הרי שהמחלוקת החריפה והסערה הציבורית רק האדירו את שם הקופה, והיא נתעלתה ונתקדשה בעיני המוני ישראל שראו בה קדושה מיוחדת במינה, העשויה להציל כל שתורם לה וגודר לה נדריו... מפעם לפעם אמנם הגיעו ידיעות לטבריה כי שליח פלוני, או שלוח פלמוני – מהם כאלה שסבבו בקהילות ישראל על דעת עצמם ומטעמם – "הצליחו" לסובב בכחש את פרנסי הקהילות הקטנות ולרוקן את קופת רמב"ה שבמקום. אולם בדרך כלל נשמרה הקופה וכספיה לא ניתנו בלתי אם לשד"רי כוללות רמב"ה הספרדים שמטבריה, אשר היו מצויידים בכתבי שד"רות חתומים בידי חו"ר הקהילה. ברם, משערערו חו"ר ירושלים בשנת התרל"ב (1872) על גזירת חו"ר טבריה, פירסם ר' חיים אלחנדיף באותה שנה את פסק הדין החריף נגד חו"ר ירושלים.

כחמש-עשרה שנה לאחר מכן, נתגלה כי מספר משד"רי טבריה האשכנזים עשו על דעת עצמם והגיעו לקהילות ישראל – שבהתאם למוסכם היו בגבייתם של שליחי העדה הספרדית – ובהציגם את מיסמכי טבריה שבידיהם רוקנו במספר קהילות את קופת רמב"ה. הסערה שהתחוללה בטבריה עצמה לא שככה במהרה, עד שחו"ר העדה האשכנזית פירסמו באדר התרמ"ז (1887), בעיתונות היהודית דאז, "הודעה גלויה" בוו הלשון:

"הסכת ושמע ישראל! הנו מדיעים אליכם, כאשר הצדקה הרוממה אשר הכינו וגם חקרו ראשונים כמלאכים קדמנים, מיסדי ארץ הקדושה, ושימוה לחוק לבני ישראל עד היום ולעולם, ואחינו בני ישראל בצידקתם יחזיקו ולא ירפוה, הנה הם הקופות הקבועות לשם התנא הקדוש ר' מאיר בעל הנס יזע"א, והקופות הקדושות לשאר ערי הק"י וב"ב (הקדוש, ייבנו ויכוננו במהרה בימינו). אשר קיבלו עליהם בית ישראל לשאת אלומוות צדקתיהם לבני ארעא קדישא (ארץ הקדוש), וקדמוניו הצדיקים יזע"א הציבו גבולות עמים, מדינה ומדינה, קהילות הק"י (הש) אחינו הספרדים הי"ו (ה) יצאנו (רשמים) וקהילות הק"י האשכנזים הי"ו, והנה חוק קבוע עלינו ומרובה לדור דור, כי אין אנחנו רשאים לשלוח שליח הכולל למדינות הספרדים הי"ו, ומכ"ש (ומכל שכן) שלא יגע בהקופות הקדושות המיוחדות ומכוונות לארבע ארצות (ירושלים, חברון טבריה וצפת) הק"י יזע"א וקופת רבי מאיר בעל הנס יזע"א, וזאת אם יש אחזקת מקרה מכאב אשר יקרה לנו באיזה דבר כללי, או פרטי, יכולים אנחנו לשלוח שליח לקריות הספרדים הי"ו אודות נדבה חדשה, דוקא לעמות בצרה. אבל חלילה לנו לנגוע אפס קצוה בקופות הקדושות בערי הספרדים הי"ו, לא יזע"א שליח מקרה ולא שליח קבוע, וכל הנוגע בהם (בקופות) נוגע בבבית עינו. כי איסורא רמא (האיסור הוסל) לגעת במתן דמים (כספים) הקופות הק"י בערי הספרדים הי"ו, (שהן) לשם אחינו שבערי הק"י הספרדים הי"ו, לבד בהמדינות אשר ידנו שונה בהם לטובה, כפי הפשר (ההסכם מש' התר"ל - 1870) אשר בינינו (בענין) זה, והם:) ערי איטליא וצרפת ובריטניה ואמריקא ואוסטרליה יזע"א (יכוננו עליהן, אמן). וכל השומע לנו ינעם (גורלו) ועליו תבוא ברכת טוב. ומי אשר יסובב וישוטט... יגע בהקופות הק"י של רמב"ה יזע"א ושאר קופות ערי הק"י, (הרי שהוא) לא מאתנו ולא בהסכמתנו. הנה אנחנו מודיעים למען יהיה גלוי וידוע לפניכם,

(כי) אשר אנחנו מחזיקים בגבול ובגדר אשר גבולו ראשונים כמלאכים יזע"א, תקנות קבועות כמסמדות נטועות, ושלום על ישראל". חתומים: ר' יוסף מענדיל טאשקיר, ר' יעקב בהר"ב יצחק אייזיק (חותם כולל ק"ק וואהלין); ר' אהרן שמואל ב"ר משה, ר' שמואל שמעיה הכהן (חותם כולל ק"ק רייסין); ר' איתמר בהר"ב צבי זאב, ר' אבלי בהרב (חותם כולל ק"ק עסטרייך); ר' מרדכי ויס ממאנקטש, ר' חיים במהר צבי הירש שו"ב (חותם כולל ק"ק קארלין).

סופרי קהילות הספרדים כאשר הן שם אמנם רשמו לפנייהם את תוכן ה"הודעה הגלויה" של אמרפלי וממוני כוללי האשכנזים בטבריה, אולם לא עברו שנתיים ימים וקופות רמב"ה של קהילות הספרדים אשר בבולגריה מילאו את כיסיו של "האשכנזי הנוכל שלמה אליאח בן אברהם אשר מטבריה, שאסף כל המעות עבור בניין ספיטאל (הוספיטל – בית חולים), בהראותו ליושבי בולגריה מכתבים מראשי עדת (האשכנזים) טבריא... " (החיד"ה בכתבתו מטבריה ב'המליץ' שנה 29, גל' 150, מכ"ב בתמוז התרמ"ט – 1889). היה זה שלמה אליאח אשר תפס את מקומו של ר' אברהם ב"ק – יחס ומקום מפעל "ביקור חולים" בטבריה (וראה "ביקור חולים" וכן ר"א ב"ק). ומוסיף סופר 'המליץ' וכותב: "ומיד כתבו מכתבים לכל רבני בולגריה לחפש את הנוכל הזה ולהוציא בלעז מפי, וכי כל המכתבים שבידו מזוייפים, ושלא ייכשלו ברמאי הזה... ואלה סימניו: קומתו ממוצעת, שערותיו תלתלים ושחורות, עיניו כהות, שנותיו עשרים ושש... והוא סובב והולך עתה במדינות טורקיא ובולגריה" –

מקרים בודדים כמקרה המובא לעיל המשיכו לקרות מפעם לפעם, כאשר נוכחים זייפו חתימות ומיסמכים והוליכו שולל פרנסי קהילות קטנות. ברם, עד לשנת התרס"ב (1902) נשמרו כספי הקופה הקבועה בקהילות ישראל, ואלה ניתנו לשד"רי טבריה בלבד. אולם משנה זו, משפרסמו חו"ר ירושלים קונטרס בשם 'שמרו משפט', שבו באו להוכיח כי "קופת רמב"ה" היא קופת ארץ-ישראל כולה ומיועדת לארבע הערים, ולא רק לטבריה לבדה, נפרצו הסקרים והסייגים. בתחילת התרס"ג (1902) – מיד לאחר מגיפת החולירע שפקדה את טבריה ואשר הפילה מאות חללים מבני הקהילה – כותב רבה הראשי של טבריה הדויה והשכולה, ר' אהרן בכור אלחנדיף, לרבה הראשי של חברון, ר' חיים חזקיה מדיני בעל 'שדי חמד', ושואלו: כיצד יתכן שנתן ידו והסכים בהסכמה אחת עם חו"ר ירושלים בדבר "קופת רמב"ה", שהיא מותרת מעתה לכל "ארבע ארצות"? ואמנם השיב רח"ח מדיני, כי הותעה בדבריהם של חו"ר ירושלים שהשפיעו עליו לצרף חתימתו לתקנתם החדשה, והריהו חחר בו מהסכמתו. אולם כיון שניתנה הרשות מטעם חו"ר ירושלים וקופת רמב"ה הוכרזה כקופת א"י כולה, יצאו שד"רי ירושלים דחופים ורוקנו את קופת רמב"ה בכל הקהילות שהגיעו עדיהן. חו"ר טבריה יצאו בזעקה מרה כנגד העושה, כי גזול מהם מטה לחמם, אולם אך מעטים מפרנסי הקהילות שמרו את קופת רמב"ה לשד"רי טבריה בלבד... משכלתה הרעה לקהילת טבריה, יוצא ר' חיים אלחנדיף, בנו של הרב הראשי ר' אהרן בכור, לתורכיה ולארצות הבלקן, בתקווה להקים מחדש את הסכרים ולסתום את הפרצות. בהיותו באזמיר הריהו מדפיס את הקונטרס

"יצב גבולות", שבו "נקבצו ובאו כל התעודות וההסכמות, חדשים גם ישנים, הנוגעים לזה, לבל יהינו בנפשם, בין בארץ ובין בחו"ל, לנגוע אף בפרוטת מכסף קופת התנא האלקי הקדוש ונורא שמו, רבי מאיר בעל הנס, זיע"א, ואל (יעזר) בדרך העֲרָמָה לשַׁמֵּךְ הקופה הנ"ל עם שאר הקופות של ערי הקודש בשום מקום, כי קודש היא (הקופה) כליל לעיה"ק טבריא ת"ו דוקא, ומבלעדיה – כל אוכליה יֵאָשֶׁמוּ, רעה תבוא עליהם". לקונטרס זה צירף ר"ח אלחדיף את הקונטרס "משפט צדק", ובו פסק הדין של ר' חיים אלחדיף נגד רבני ירושלים משנת התרל"ב (1872). לאחר מכן (התרס"ו) מפרסם ר"ח אלחדיף קונטרס שני בשם 'בצדקה תכונני' – רִחְמֵי מַעֲשֶׂק, שבו הוא תוקף בחריפות רבה את חו"ר ירושלים אשר פרסמו את 'שמרו משפט', כאשר חו"ר טבריה דלהלן חותמים על פרסומו זה, ואלה הם: ר' אהרן אלחדיף; ר' דוד אסודרי; ר' שלמה רחמים אבואלעפיה; ר' יאודה רבוז; ר' יאודה טולידאנו; ר' מכלוף הכהן; ר' חיים אלחדיף; ר' דוד עבו; ר' ברוך טולידאנו; ר' שלמה ׳ן סאמן; ר' שמואל קיקי; ר' דוד ריינה; ר' אברהם חיים מערבי; ר' יוסף גיגי; ר' אברהם ׳ן עטר; ר' אליהו חיים אבואלעפיה; ר' חנן אלחדיף; ר' מאיר ניניו;

ר' מרדכי קרסנטי; ר' משה הכהן דוויק; ר' אליעזר מנצור סתהון; ר' יעקב שאלתיאל ניניו; ר' עזריה חיים הלוי; ר' אליהו אדהאן ור' אברהם עבאדי. אל קונטרס זה צרפו חו"ר צפת את תמיכתם בחו"ר טבריה, משהם מתקוממים בחריפות רבה נגד תקנתם של חו"ר ירושלים.

נראה איפוא, כי פרסומים אלה הצליחו במידת-מה לקלוע למטרתם, ובקהילות רבות שבתפוצות חזרה קופת רמב"ה להיות נחלתה הבלעדית של קהילת טבריה הנאבקת על קיומה, אם כי במקומות אחרים הפכה הקופה לִשְׁמֵשׁ סמל כקופת ארץ-ישראל כולה. עם תחילת המנדט הבריטי על א"י (1919) וגידול הישוב היהודי בארץ, משנפתחו מקורות כספיים חדשים וגדולים ליישובה של א"י, נתמעטה תלותה של קהילת טבריה בקופת רמב"ה – כשם שנתמעטו תלותן של שאר הקהילות שבארץ בקופות אשר קיימן מאות בשנים. יחד עם זאת שככה גם החרדה לגורל הקופה, אשר נותרה בקהילות ישראל בגולה, זעיר פה וזעיר שם, כסמל ליישובה של א"י, כאשר רק זקני הדור יודעים לסַפֵּר לבני הדור החדש על ייחודה וייעודה של קופת רמב"ה, שלא היתה בימים עברו אלא למען קהילת טבריא טובב"א.

זאת התפילה המיוחדת אשר חיבר ר' מנחם מנדל מוויטבסק למעלים תרומתם לטובת ישיבי עיה"ק טבריא ת"ו, בשנת התקמ"ה ליצירה.

וזאת הברכה – מנחה היא שלוחה

לברך את עמו ישראל באהבה

על כל הטובה ונדבה.

כרחא קרא בחיל, והאלקים יענו בקול

לאמר: כה תברכו את בני ישראל, אמור להם:

מי שברך: אבותינו אברהם יצחק ויעקב,

משה ואהרן, דוד ושלמה, הוא יברך

וינצור ויעזור את כל אחד ואחד מישראל,

המסייעים בטובת קופת ארץ-ישראל,

בין בגוף, בין בממון, בין בדיבור ומעשה.

וכל איש ואשה אשר יעשו עוד נדבה חדשה,

ישאו ברכה מלאה וגדושה מאת ה'

אלקים בציון, כי שם ציוה את הברכה

וחיים בזכות תורתנו הקדושה

חכות הארץ ושוכניה, האבות והאמהות,

נביאים ותנאים ואמוראים, ובפרט התנא

הגדול רבי עקיבא ורבי מאיר בעל הנס

ורבי שמעון בן יוחי, המגינים עלינו תמיד.

זכותם יגן עליהם ועל בניהם

וכל אשר להם, בתוך כלל ישראל –

ואמור אמן.

פנקס הקופה הקדושה

לשנים הרכ"ז-התרל"ו

מצוי תחת ידינו פנקס "הקופה הקדושה" לכוללות הספרדים רמב"ה לשנים הרכ"ז-התרל"ו (1876-1867). הפנקס מכורך כספר בכריכה עבה וקשה עם גב עור, בגודל של 34×23 ס"מ, והוא מכיל 78 דפים (156 עמודים) של נייר עבה וחלק, התפורים בחוט-משיחה חזק. פנקס זה נקנה מערבים, שכן בשולי כל עמוד מצויה הטבעת-לחץ של כתובת ערבית מעוטרת במסגרת מסולסלת, - אותה הטבעת-לחץ המצויה בספרי הפרטיכלים של עיריית טבריה משנת 1873/4. דפי הנייר צהבו מרוב השנים, אולם נשארו כולם בשלמותם וכמעט ללא פגם מכרסום עש או כתמים-מים או עובש כל-שהוא.

המדפדף בדפי הפנקס אינו יכול שלא להשתאות למראה הסדר המופתי של הכתיבה; הכתב הבהיר והמדויק באותיות הועירות-זעירות; המערך הטורי של רישום העניינים והמספרים בזה אחר זה בשורות ישרות וללא קו וסרגל, ועל הכל - הדיוק החשבוני המפורט על לפרוטה של פרוטה. ואם כי ניתן להבחין בשניים-עשר כתבי-יד שונים - היינו, שתוך עשר השנים התחלפו 12 "סופרים" - הרי שניכר היטב עד כמה השתדלו אחדים מן הכותבים לסגל לעצמם כתב-יד ברור ובהיר, כזה של חבריהם. פרט לכותרות הרשומות בראש כל דף, שהן ברובן בכתב רש"י כאותיות דפוס מעוטרות, הרי כל הכתוב בא בכתב "חצי קולמוס", ואילו המספרים - בספרות ערביות. בצד ימין של כל דף שורטטו בעיפרון שני קווים כפולים לרישום המספרים בטור אנכי, ברם, בעמודים רבים, אם כי שורטטו בהם קווים אלה, נרשמו המספרים מחוצה להם, ועמודים שבהם נרשמו המספרים בשני טורים אנכיים, האחד - מימין, והשני - באמצע הדף.

✽

בעמוד הראשון רשומים, בשני קטעים נפרדים זה מזה, שמות כל אלה שיש להזכירם ולברכם מידי שבת בשבתו, בעת קריאת התורה בביהכ"נ ולאחריה, על כל שעשו בעבר ועושים כיום כיום בעבור "תופסי התורה בעיה"ק טבריא ת"ו".

בתחילה רשומים "שמות הנפטרים והנעדרים המקדישים חלקם בחיים בג"ע (בגן עדן) העליון, לברך להשכיבם במנוחה, ביום שב"ק (שבת קודש) בעת קריאת התורה... תנצב"ה": השר ס"י (ניור) רפאל פיגוטו ג"ע (נשמתו עדן); החה"ש (החכם השלם) ג"י חיים פרחי ג"ע; הח"ש מאיר שלמה פרחי ג"ע; הח"ש המרומם מנחם פרחי ג"ע; ג"י יוסף פרחי ג"ע; ג"י משה פרחי ג"ע; ג"י רפאל פרחי ג"ע; החה"ש אהרן הלוי ג"ע; הזקן הכשר יעקב צמח ג"ע; הרב המחבר ספר שדה יצחק גויטע ז"ל, ונפש בנו ס"י יוסף גויטע ג"ע, ונכדו ס"י אברהם גויטע ג"ע; ג"י אברהם צבאן ג"ע; ג"י יחזקאל מנשה יחזקאל ג"ע; הפקיד הרב הצדיק ר' אברהם צבי הרש לעהרן ז"ל; ס"י דוד ב"ר אהרן גבלי ג"ע; ס"י ראובן אצלן ג"ע; ס"י יצחק אצלן ג"ע; ג"י

יאודה ליאון אדוט ג"ע; ס"י נסים פראנקו ג"ע; ג"י יו"ט בן אסתר עדני ג"ע; ג"י יעקב בר שמואל ג"ע; ס"י יוסף שריקי ג"ע; ס"י גבריאל אריה ג"ע; ג"י יאודה אריה ג"ע".

מרשימה זו של הנפטרים והנעדרים עוד לפני הרכ"ז (1867) ניתן לעמוד על כל אלה שתרמו ונדבו למען העדה הספרדית וכלל בני הקהילה בטבריה. ברשימה השנייה רשומים "שמות בני ישראל... אשר על משמרתם יצמדו ללמד וללמוד בשם כל ישראל", שיש "לברך בשמם מידי שבת בשבתו ואחר קריאת התורה, בעוד שהס"ת (שהספר תורה) מונח על הבימה...". ברשימה זו רשומים כשישים שמות של תורמים, מנדבים ומקדישים, העומדים על משמרתם כל הימים כדי לתמוך ב"תופסי התורה בעיה"ק טבריא ת"ו".

לאחר העמוד הראשון, אשר בכתב הועיר נתמלא רק בחצי, פנויים העמודים 2-8. יש להניח כי כותב הפנקס השאיר עמודים אלה ריקים מתוך תקווה שיתמלאו בעתיד, בעשר השנים הבאות, בשמות תורמים ומנדבים חדשים, אולם אלה, לא נוספו.

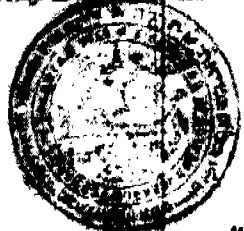
✽

בעמוד 9 מתחיל חשבון ההכנסות של "הקופה הקדושה". בראש העמוד רשומה הכותרת: "בהג"ו", סדר חשבון הכנסת הקופה הקדושה של גדול אדונינו רמב"ה זיע"א מתשרי תרכ"ז (1866/7) עד תשרי תרכ"ח ליצירה, ובשורה ראשונה שמתחת לכותרות: "02,557 - נשאר הכנסה על ההוצאה מחשבון הקודם (של שנת הרכ"ז) כפי הפנקס הראשון, ס"ה שני אלפים ותקנ"ז (557) גרוש ורביע". רשימת ההכנסות כולן משתרעת על ארבעה עמודים ומחצית העמוד ומסתכמת: "ס"ה כללות ההכנסות ש"ש (של שנת) תרכ"ז, מאה ואחד וחמישים אלף וחמש מאות וארבעה ועשרים גרוש וחמישה פרוטות" - 151,514.5 גרוש. ברשימת ההכנסות אנו מוצאים, כי מ"קופת ארץ הקדושה" שבאמשטרדם הגיעו בשנה זו לכוללות רמב"ה 8 תשלומים, המסתמכים יחד לסך 11,833.5 גר'. נוסף להקצבה מאמשטרדם הגיעו כספים שנשלחו ע"י גבאי קופות רמב"ה בערים: איזמיר, בומבי, לונדון, ערי פרס וערי המערב. בשנה זו מגיעים כספים משד"רי הכוללות שסבבו בארצות שליחותם: ר' אהרן בכור אלחדף, ר' בנימין נחמד, ר' אליהו משה הלוי, ר' אברהם צבאן, ר' יוסף נ' מלכא, ר' חביב דוד סתהון ור' מכלוף הכהן. ברשימה הארוכה של התורמים והמנדבים והנודרים, ראוי לציין את השר רפאל אהרן הלוי וסניור מנשה יחזקאל מנשה, אשר מהם נתקבלו כספים מרובים במספר משלוחים באותה שנה. מעניין במיוחד לציין הוא הסכום אשר נתקבץ מן ה"נאךה", ההדלקה הראשונה שנערכה אותה שנה ליד ציון מצבת רמב"ה, בסך 1,559 גרוש. לצומת הכנסה כוללת בסך 151,514.5 גר' הסתכמה ההוצאה באותה שנה בסך 148,935 גרוש, והיתרה, ה"הכנסה יתירה על ההוצאה", בסך 2,579.5 גרוש, הועברה לשנת התקציב הבאה - הרכ"ח (1867/8). בסעיפי ההוצאות תופסת החלוקה לת"ח ולעניים את מרבית הסכום (עמ' 15-18). בכל שנה היו מחלקים לכאור"א מבני העדה 30 "חילוקים", ומועדי החלוקה היו משתנים בהתאם למצב הקופה ולהחלטת "ממוני ומשגיחי" הקופה. עפי"ר

הנהגתו של המלך...
 1851...
 1852...
 1853...
 1854...
 1855...
 1856...
 1857...
 1858...
 1859...
 1860...
 1861...
 1862...
 1863...
 1864...
 1865...
 1866...
 1867...
 1868...
 1869...
 1870...
 1871...
 1872...
 1873...
 1874...
 1875...
 1876...
 1877...
 1878...
 1879...
 1880...
 1881...
 1882...
 1883...
 1884...
 1885...
 1886...
 1887...
 1888...
 1889...
 1890...
 1891...
 1892...
 1893...
 1894...
 1895...
 1896...
 1897...
 1898...
 1899...
 1900...

הוצאות הקופה הקדושה - סדר הוצאות הקופה הכללי מכללות ק"ק ספרדים הי"ו בעיה"ק טבריא ת"ה, ש'נת התרל"ה" (1875). הנוסח בחותם ראשון זה בעברית, בצרפתית ובערבית

הוצאות הקופה הקדושה - סדר הוצאות הקופה הכללי מכללות ק"ק ספרדים הי"ו בעיה"ק טבריא ת"ה, ש'נת התרל"ה" (1875). הנוסח בחותם ראשון זה בעברית, בצרפתית ובערבית

הוצאות הקופה הקדושה - סדר הוצאות הקופה הכללי מכללות ק"ק ספרדים הי"ו בעיה"ק טבריא ת"ה, ש'נת התרל"ה" (1875). הנוסח בחותם ראשון זה בעברית, בצרפתית ובערבית

הוצאות הקופה הקדושה - סדר הוצאות הקופה הכללי מכללות ק"ק ספרדים הי"ו בעיה"ק טבריא ת"ה, ש'נת התרל"ה" (1875). הנוסח בחותם ראשון זה בעברית, בצרפתית ובערבית

עמוד מתוך פנקס "הקופה הקדושה" - "סדר הוצאות הקופה הכללי מכללות ק"ק ספרדים הי"ו בעיה"ק טבריא ת"ה, ש'נת התרל"ה" (1875). הנוסח בחותם ראשון זה בעברית, בצרפתית ובערבית

היו מחלקים בכל חלוקה 2 חילוקים בפעם אחת. והרי מספר החילוקים והסכומים שחולקו בכל פעם: בחודש חשוון חולקו 2 חילוקים, בסך כולל של 9,180 גר'; בכסלו - 2 ח', בסך 9,290 גר'; בטבת - 2 ח', בסך 9,250; בראש חודש שבט - 2 ח', בסך 9,125 גר'; בט"ו בשבט - 3 ח', בסך 13,882 גר'; באדר א' - 2 ח', בסך 9,120 גר'; באדר ב' - 3 ח', בסך 13,852.5 גר'; בניסן - 5 ח', בסך 23,587.5 גר'; באייר - לא היתה כל חלוקה; בסיון - 2 ח', בסך 9,365 גר'; באב - 3 ח', בסך 13,657.5 גר'; בתחילת אלול - 2 ח', בסך 9,935 גר', ובסוף אלול (לפני רה"ש) - 2 ח', בסך 9,195 גר'. ב-30 החילוקים הללו חולקו באותה שנה סך כולל של 138,444.5 גרוש.

בשאר ההוצאות שהסתכמו בסך כולל של 8,144 גר' (ע' 20) אנו מוצאים: פרעון חובות שונים (לרפאל אהרן הלוי, לכולל אמשטרדם, ולאחרים) בסך כולל של 7,750 גר'. דמי הוצאות הנהלת הכולל עצמו בסך 1,896 גרוש "פחות רביע"; לשיבת צמח ז"ל ע"י הרב יאודה אסמאניא - 108 גר'; בעבור כריכת ספרים לשיבות - 292 גר'; הפסדים בחילופי מטבעות ובפוליסות ביטוח שונות, לרבות "פוליצה" של השד"ר ר' אהרן אלחדיף - 242 גר'.

השמונה ליצירה" - התרכ"ח (1867/8). רשימת ההכנסות משתרעת על ארבעה עמודים (25-28), ומסתכמת בהכנסה כוללת של 159,439 גרוש. קופת אמסטערדם שלחה בשנה זו 8 משלוחים, כאשתקד, בסכום כולל של 13,023.5 גר', היינו ב-1,190 גרוש יותר מאשר בשנה הקודמת. שאר ההכנסות הגיעו מתרומות, נדבות, גדרים ומקופות רמב"ה בערים: איזמיר, ליורנו, דמשק, רודוס, פרס, תורכיה, תוניס ואמריקא. כמו-כן נתקבלו משלוחי הכספים של אותם השד"רים ששלחו גם בש' התרכ"ז, לרבות השד"רים החדשים ר"מ חג'אל ור"י אביקציץ.

שלושים החילוקים בשנה זו (עמ' 30-32) שנעשו ב-11 פעמים (2.5 חילוקים ב"שמחת כהן" בתשרי; 4 בחשוון; 2 בכסלו; 2 בטבת; 3.5 בשבט; 2 באדר; 4 בניסן; 2 בסיון; 2 בתמוז; 2 באב; 2 באלול), הסתכמו בסך כולל של 128,303 גרוש. שאר ההוצאות (עמ' 34) הסתכמו בסך 29,179 גרוש, ובהן: ל"פרעון דמי הישיבה של סיניור גוויטע"; לשיבת צמח - 1,452 גר'; לכריכת ספרים לשיבות - 769 גר'; הפסדים ב"פוליצות" ובמטבעות - 112 גר'; הוצאות הכוללות עצמה (פחמים, מים, ספרים ועוד) בסך 862 גר'. סה"כ ההוצאות, לרבות החילוקים, מסתכמות בסך 157,482 גרוש, ואת היתרה, עודף ההכנסה על ההוצאה, בסך 1,957 גר', העבירו לשנת התקציב הבאה - התרכ"ט (1868/9).

לאחר ש"הסופר" רושם הקופה מדלג על העמודים 21-24, הריהו פותח את "חשבון ההכנסת הקופה הקדושה ש"ש הת"ר ועשרים

בשנה זו הסתכמה ההכנסה (עמ' 37-39) בסך 110,377 גר' – אחת השנים שההכנסה בהן היתה מועטת. בשנה זו מתקבלים כספים מאת השד"רים: ר"א אלחדיף, ר"מ חג'אל, ר"מ הכהן, רח"ד סתהן, ר"א צבאח ור"ב נחמד. נראה ששאר השד"רים ששמותיהם היו עוד רשומים בשנת התרכ"ח, סיימו את שליחותם. ואם כי בשנה זו יצאו שני שד"רים חדשים, ר' בכור אבו חבוט ור"ש ממאן, הרי שהכספים שנתקבצו על ידם לא הספיקו להגיע עוד בשנת הכספים הזאת. לעומת הכנסה זו הסתכמה ההוצאה (עמ' 41-45) בסך כולל של 104,292 גר', שמתוכם חולקו ב-30 חילוקים 101,270 גר'. למרות מיעוט ההכנסות דאגו "ממוני ומשגיחי" הקופה להשאיר יתרה גדולה, יותר מבשנים עברו, לשנה הבאה, זאת אולי מחשש שמא עוד תקטנה ההכנסות בעתיד... היתרה שהועברה לשנת התרל"ו (1869/70) מסתכמת איפוא בסך 6,085 גר'.

6

בשנת התרל"ל גדלו ההכנסות (עמ' 47-50) בשיעור ניכר והסתכמו בסוף אותה שנה לסך 187,984 גר'. בשנה זו הגיעו כספים נוספים מעוד שני שד"רים: ר"ג הכהן דוויק (שיצא לראשונה כשד"ר עוד בשנת התקצ"ג, היינו 37 שנים קודם לכן) ור"י ארבוה. לעומת זאת הסתכמה ההוצאה (עמ' 52-57), לרבות 30 החילוקים, בסך כולל של 186,788 גר'. היתרה, בסך 1,196 גר', הועברה לשנת התקצ"ב הבאה – התרל"א (1870/71).

בשנה זו הוסיפו ההכנסות לגדול בשיעור ניכר. שד"רים נוספים על הקודמים יצאו והחלו לשלוח סכומים ניכרים, והם: רד"ן רופא, רח"ש ש' נאים, ר"י הכהן סקלי, ר"ש אבואלעפיה, הוא "יש"א ברכה, ור"ד אסודרי. ההכנסות (עמ' 61-65) הסתכמו בסך 212,653.5 גר' – ההכנסה הגדולה ביותר בכל עשר השנים התרכ"ו-התרל"ו. מאידך הסתכמו ההוצאות כולן (עמ' 67-71) בסך כולל של 200,561 גר', ויתרת ההכנסה בסך 12,092.5 גר' הועברה לשנת הכספים הבאה – התרל"ב (1871/2).

לעומת השנה הקודמת פחתו ההכנסות בשיעור ניכר (ולמרות שהן משתרעות על 8 עמודים: 74-81) והגיעו לסך 167,794 גר', בלבד. ואילו ההוצאה (עמ' 83-88) מסתכמת בשנה זו בסך 161,830 גר'. היתרה, בסך 5,964 גר', הועברה איפוא לשנה הבאה – התרל"ג (1872/3).

בשנת התרל"ג מגיעים כספים משד"רים רבים: ר"ד אסודרי, הרב "יש"א ברכה, ר"ר ממאן, ר"י הכהן סקלי, רח"ש ש' נאים, ר"מ הכהן, ר"י אוהנא, ר"מ חמאוי, ר"י ש' סאמון, ר"א כלפון ור"ד עבו. אעפ"כ התמעטה ההכנסה (עמ' 91-98) והגיעה בשנה זו לשפל הנמוך ביותר בשנים התרכ"ז-התרל"ו, משהיא מסתכמת בסך 104,876 גר'.

אותה שנה החלו שנות רעב בארץ שנמשכו עד לשנת התרל"ו ועד בכלל. לפיכך, וכדרכם תמיד בתבונה, הקפידו השנה "ממוני ומשגיחי" הקופה הקדושה שלא לחלק את כל הכספים, ולאחר הוצאות בסך 100,385 גר' (עמ' 101-110) עוד הותירו 4,516 גר' לשנת התרל"ד (1873/4).

בשנה זו אמנם גדלו ההכנסות הודות למשלוחי השד"רים הרבים, אך יחד עם זאת גדלו ההוצאות (עמ' 120-126) בשיעור שלא היה דוגמתו. היוקר האמיר והרעב הכביד על הקהילה

ולראשונה נמצאת הקופה בגרעון כספי בשיעור 576 גר'.

בשנה זו "בלעו" גם שתי הישיבות: ישיבת רי"ד גויטע וישיבת "מאיר בת עין", סך 13,820 גר' – סכומים אשר לא שולמו בעבר. סה"כ ההכנסות בשנת התרל"ד (עמ' 112-117) הסתכמו בסך 165,976 גר'.

גרוש, ואילו ההוצאות (עמ' 120-126) הסתכמו בסך 166,552 גר'.

בשנת התרל"ה (1874/5), שהיתה שנת רעב ומגפות קשות, הגיע "מאזן התשלומים" של "הקופה הקדושה" לגרעון הגדול ביותר בשנים התרכ"ז – התרל"ו, בסך 6,840 גר'.

בשנה זו הסתכמו ההכנסות פחות מבשנה הקודמת והגיעו לסך 158,530 גר', ואילו ההוצאות (עמ' 137-142) היו כבשנה הקודמת והסתכמו בסך 165,376 גר'.

נראה איפוא, כי למרות מאמציהם לא יכלו מנהלי הקופה להפחית בהוצאות ובוודאי שלא להקטין בהרבה את החילוקים. בשנה זו מוטבע לראשונה בסיכום כל חשבון, "חותם אות אמת של הוועד הכללי מכוללות הספרדים הי"ו, בעיה"ק טבריא, ש' התרל"ה" (במעגל פנימי רשום הנוסח הנ"ל באותיות לטיניות, שמחמת טישטוש הכתב אין לדעת באיזו שפה הנוסח, ואילו בתוך העיגול רשום הנוסח בערבית). בשנה זו מקציב "הסופר" שני עמודים נפרדים (עמ' 139, 140) להוצאות הישיבות: ע"ש רי"ץ גויטע ו"מאיר בת עין".

בשנת התרל"ו (1875/6), שהיא האחרונה הרשומה בפנקס "הקופה הקדושה" שלפנינו, ואף האחרונה לארבע שנות הרעב, הוסיפו ההכנסות (עמ' 143-146) לרדת והסתכמו בסך כולל של 135,180 גר'.

אלא שבשנה זו, למרות מיעוט ההכנסה וחרף היוקר שעלה ללא שיעור, הקפידו "ממוני ומשגיחי" הקופה להשאיר יתרה לשנת הכספים הבאה, ואפילו במחיר הפחתת מכסות החלוקה, יהיה מה. לאחר ההוצאות (עמ' 147-153) שהסתכמו בסך כולל של 130,111 גר', נשארת איפוא יתרה בסך 5,069 גר' לשנה הבאה, שנת התרל"ז, אשר רישום כספיה נרשם בפנקס אחר.

פתק-סגולה מודפס באותיות זהב, שהיה ניתן בשנות התשעים של המאה שעברה לכל התורם תרומתו הקטנה לקופת רמב"ה

ומכאן מודעה לרומכ"ת נ"י, כי נפל חלקנו בנעימים למצוא איש נאמן לאלקיו אשר התורה והיראה כגל מחנהו, איש תמים וישר הולך, אשר אהבת חסד בלבו נטועה ומעשה הצדקה פרי מעלליו, הר"ר שמואל בהר"ב מרדכי בירנבוים נ"י, שמו, והוא האזין לקול בקשתנו למלא את מקום הנפקד (מבין חברי הועד שנפטרו) זה איזה זמן במשמרתנו ולשבת עמנו בועד פקידי ואמרכלי ערי הקדש ת"י, ויט שכמו לסבול עמנו משא עבודת הקודש, לחזק ידיים רפות ולאמץ ברכים כושלות באה"ק ת"י ע"י אשר אחינו אשר בקרית חוצות מושבם, (כי) זילוי מכיסם אל (ה)תכלית הזאת, ובטח יאור חלציו בכל מאמצי כחו להפרות ישע רב לאחינו השוארים על עפר ארץ²; ובאנו בזה לבקש מרומכ"ת נ"י לבוא בהסכמה עמנו ולשלוח לנו בטובם חיש מהר הרשאה (יפרי-כות) כנהוג על שם ר' שמואל הגו' (כר), למען תהי' ידו כידם ופיו כפיהם ועשייתו כעשייתם בכל אשר תמצא ידו לעשות לטובת עניי אה"ק ת"י.

ושלח (ם) תורתם יגדל כנה"ר והנשאה וכנפשות אוהבי נפשם, הדורשים שלח (ם) תורתם באה"ר (באהבה רבה) ומצפים לחסדי ה' וישועתו.

פקידי ואמרכלי ערי הקדש ת"י, יושבי עיר תהלה אמש-טרדם ויע"א (יכוננה עליה, אמן) – הק' מאיר רובענס (חתימה) אברהם הכהן אונדערווייזר, הסופר.

✽

מכתב שני – מיום ג', ד' שבט, תרס"ה לפ"ק. במכתב זה מודיעים פקוא"מ אמשטרדם לרבני טבריה הנ"ל על 4 הקצבות לחלוקה לשנת תרס"ה, והן:

(א) מס. 8805 – הסך 624.14 פר' "מההכנסה הנהוגה", כנ"ל.
(ב) מס. 8806 – הסך 24.40 פר' שנאספו ע"י "הגביר היקר כ"ה (כבוד הרב) נתן ב"ר חיים מאזעס יצ"ו (מחס, ישמרו צורו וגואלו) אשר קיבץ בסניסנאט"י והסביבה הסך הנ"ל".

(ג) מס. 8807 – הסך 134.13 פר' מהעודף המגיע לאחר החלוקה בתקופה זו לפי ההסכם (וראה לעיל).

(ד) מס. 8808 – הסך 55.02 פר' אשר תרמו "הגבירים היקרים פקידי ואמרכלי אה"ק ת"י בעדת אחינו הספרדים פה עירנו, בצירוף מה שנשאר לזכותם בדינו אחרי (שה) באנו חשבון מדויק משילוח כזה של אשתקד".

בסוף המכתב מודים פקוא"מ אמשטרדם לרבני טבריה על ששלחו להם מיד "מגילת ספר כתוב הדר ומפואר" – יפרי-כות לר' שמואל בירנבוים, כפי שביקשו במכתבם הקודם. המשלוח הראשון לחשבון שנת החלוקה תרס"ה מסתכם איפוא בסך 837.31 פרנקים צרפתיים.

מכתב שלישי – מיום ג', ו' ניסן, תרס"ה לפ"ק. במכתב זה שלוש הקצבות לחלוקה שנייה בשנת תרס"ה:

(א) מס. 8955 – הסך 1093.65 פר'; מהם: 246.74 פר' "מההכנסה הנהוגה"; 11.42 פר' מתרומות הספרדים בעיר האג ופירות הגבאי של העיר בורדו סי' מרדכי י' עטר; 835.49 לעילוי נשמת רבי מאיר בעל הנס (ההקצבה לכוללות).

(ב) מס. 8956 – הסך 215.73 פר' – העודף המגיע לאחר החלוקה בתקופה זו, כנ"ל.

(ג) מס. 8957 – הסך 38.95 פר' – לחלוקה בין ת"ח (17.89) ובין אלמנות, יתומים וחולים (21.06).

המשלוח השני לשנת החלוקה תרס"ה מסתכם איפוא בסך 1349.33 פר'.

מכתב רביעי – מיום ג', כ"ב תמוז, תרס"ה לפ"ק. במכתב זה שלוש הקצבות לחלוקה שלישית בשנת תרס"ה:

(א) מס. 9072 – הסך 630.52 פר', שהם: 246.74 "מההכנסה הנהוגה", ו-383.78 פר' "מהנדבות המובאות לעילוי נשמת רמב"ה".

(ב) מס. 9073 – הסך 150.58 פר' – עודף מההכנסה בתקופה זו "על הסך הקצוב" לפי ה"פשר" – ההסכם.

(ג) מס. 9074 – הסך 13.85 פר', לחלוקה בין ת"ח (9.11) ובין אלמנות ויתומים (4.54).

המשלוח השלישי לשנת חלוקה זו, מסתכם איפוא בסך 894.75 פר'.

מכתב חמישי – מיום ג', ט' חשוון, תרס"ו לפ"ק. במכתב זה מודיעים פקוא"מ אמשטרדם על המשלוח הרביעי, האחרון, לחשבון שנת החלוקה תרס"ה, כדלקמן:

(א) מס. 9368 – הסך 971.73 פר'; שהם: 236.84 פר' "מההכנסה הנהוגה"; 9.90 פר' "בעד הלומדים בשמיני עצרת לנשמת ר' אברהם צבי (וראה בשנה הקודמת); 702.59 פר' "הנשאר לזכות הכולל אחרי (שה) באנו חשבון מדויק משילוחים קודמים" – לסיכום שנת החלוקה תרס"ה.

(ב) מס. 9369 – הסך 177.64 פר' – עודף ההכנסה בתקופה זו "על הסך הקצוב", כנ"ל.

(ג) מס. 9370 – הסך 31.83 פר' – לחלוקה לת"ח (18.63) ובין אלמנות ויתומים (13.20).

סך המשלוח הרביעי לשנת החלוקה תרס"ה, מסתכם איפוא בסך 1,181.20 פר'; והסך הכולל שקיבלה כוללות טבריה מפקוא"מ אמשטרדם בשנת החלוקה תרס"ה, הגיע ל-4,272.59 פרנקים צרפתיים.

מכתב ששי-מיום ג'ו' כסלו, תרס"ו לפ"ק. מכתב זה הוקדם מן הרגיל ובו מודיעים פקוא"מ אמשטרדם רק על שתי הקצבות על חשבון שנת-חלוקה זו:

(א) מס. 9426 – הסך 36.97 פר' לחלוקה "בין עשרה תלמידי חכמים בעד השיעור לנר"ץ ר' יחיאל צבי ב"ר חיים בינא ז"ל".

(ב) מס. 9427 – הסך 36.98 פר' לחלוקה "בין עשרה תלמידי חכמים אשר יבחרו ויקרבו ללמוד שיעורא דרבנן בתוספת אמירת תפלת יזכור וקדיש, ביום י"ד לחודש טבת הבע"ל בכנופיא (בצוותא) לנר"ץ האשה מ' (רת) שרה הנ"מ הענדל ז"ל".

נראה כי בני משפחות הנפטרים הם שהמריצו בפיקדי קופת אמשטרדם להחיש את משלוח הכספים, ולפיכך הקדימו במכתב זה. סך המשלוח מסתכם איפוא, ב-73.95 פר'.

מכתב שביעי – מיום ג', ד' שבט, תרס"ו לפ"ק. במכתב זה ארבע הקצבות, והן:

(א) מס. 9726 – הסך 654.97 פר'; מהם: 222.22 פר' "מההכנסה הקבועה"; 432.75 פר' לעילוי נשמת רמב"ה – לכוללות טבריה.

(ב) מס. 9727 – הסך 24.50 פר' שהם מאשר אסף הגבאי ר' נתן ב"ר חיים מאזעס (וראה לעיל).

(ג) מס. 9728 – הסך 157.90 פר' "ממה שהעדיפה ההכנסה בתקופה הלזו על הסך הקצוב בפשרה".

(ד) מס. 9729 – הסך 68.07 פר', "שהוא מחיר שניים ושלשים פלורין וארבעה ושמנים וחצי פרוטות כסף מדינתנו", הולנד, אשר נתקבלו מהגבירים הספרדים באמ-שטרדם.

המשלוח השני לשנת החלוקה תרס"ו, מסתכם איפוא בסך 905.44 פר'.

מכתב שמיני – מיום ג', ו' אייר, תרס"ו לפ"ק. במכתב זה מודיעים פקוא"מ אמשטרדם לרבני טבריה, שהם שולחים הפעם שתי הקצבות, אשר תתקבלנה באמצעות הסוחרים היהודים ר' משה ואברהם עלשטיין הי"ו אשר בבירות, ואלו הן:

(א) מס. 9877 – הסך 800.23 פר'; מהם: 246.76 פר' "מההכנסה הנהוגה"; 9.62 פר' מאשר אסף הגבאי ר' מרדכי ן עטר בק"ק בורדו וק"ק הספרדים בהאג; 537.64 פר' לכוללות טבריה ע"ש רמב"ה; 6.23 פר' לעניי טבריה.

(ב) מס. 9878 – הסך 244.76 פר' – מעודף ההכנסות על ההקצבה לפי ההסכם.

בסוף מכתבם שמעבר לדף, כפי שכותבים בסוגריים ("הפוך לטובה"), כותבים פקוא"מ אמשטרדם בזו הלשון: "בבטחוננו

שכבר נסו צללי הפירוד ושיהי' (ה) הכל בשלו' (ס) ובשלוה, הרהבנו בנפשנו להציג גם רומכ"ת נ"י (רום מעלת כבוד תורתו, גרו יאיר) הראשון בקדש (הוא הרב אהרן אלחדיף) על קבלת וחלוקת הסכים (וראה לעיל) הנז' מעל"ז (מעבר לדף זה), וגדולה תקותנו שיעשה למען כבוד אה"ק ת"ו ושימחול בטוב לבבו הטהור למען טובת הכלל וגודל המצוה, לשבת עוד בקדש... עד כי יבא שילה" – הגואל. מסתבר, שהקרע בין רבני טבריה הגיע לאוני פקוא"מ אמשטרדם וכיון שחילוקי הדעות יושבו, שמחו אלה לכתוב על כך ויחד עם זאת לבקש מאת ר' אהרן אלחדיף, שיאשר בחתימתו את קבלת הסכומים וימשיך לשרת למען טובת הכלל על משמרתו עד בוא הגואל – — —

המשלוח השלישי לשנת החלוקה תרס"ו מסתכם איפוא בסך 1,044.99 פר'.

מכתב תשיעי – מיום ג', ד' מרחשון, תרס"ו לפ"ק. גם במכתב זה מודיעים פקוא"מ אמשטרדם, כי גם הפעם נשלחו הכספים באמצעות הסוחרים היהודים שבבירות, ר' משה ואברהם עלשטיין הי"ו, בשתי הקצבות:

(א) מס. 260 – הסך 822.06 פר'; מהם: 236.84 פר' "מההכנסה הנהוגה"; 9.90 פר' בעד הלומדים בשמיני עצרת לנשמת ר' אברהם צבי; 575.32 פר' "מהבא לידינו לעילוי נשמת רמב"ה זיע"א", היינו לכוללות טבריה.

(ב) מס. 261 – הסך 177.64 פר' – עודף ההכנסה בתקופה זו "על הסך הקצוב", כנ"ל.

משלוח רביעי לחשבון שנת החלוקה התרס"ו מסתכם איפוא לסך 990.70 פר', והסך הכולל שהעבירה אמשטרדם לטבריה בעבור שנת החלוקה התרס"ו, הגיע ל-3,024.08 פרנקים צרפתים, היינו ב-1,248.51 פר' פחות מבשנת התרס"ה.

מכתב עשירי – מיום ג', ו' אדר א', תרס"ו לפ"ק. מכתב זה, אשר נכתב לאחר שהגיעה לאמשטרדם הידיעה על פטירתו של ר' חביב חיים דוד סתהון, מפנים פקוא"מ אמשטרדם אל שני הרבנים ר' אהרן אלחדיף ור' שלמה רחמים אבואלעפיא "יעוד אחד אשר יבחרו ויקרבו אתם"... גם הפעם מועבר הכסף באמצעות הסוחרים היהודים שבבירות, כבפעם הקודמת, בשלוש הקצבות:

(א) מס. 606 – הסך 695.64 פר'; מהם: 332.95 פר' "מההכנסה הנהוגה והעודף"; 362.69 פר' לכוללות ספרדים בטבריה.

(ב) מס. 607 – הסך 24.41 פר' מגביית הגבאי ר' נתן ב"ר חיים מאזעס.

(ג) מס. 608 – הסך 60.07 פר' מתרומות פקוא"מ עדת הספרדים באמשטרדם.

(ב) מס. 825 - הסך 155.44 פר', שהם תרומת פקוא"מ הספרדים באמסטרדם.

רק בסוף המכתב הם כותבים: "דאבה לבנו עד מאד על פטירת הרב המאור הגדול מו"ה שלמה רחמים אבואלעפיא זצוק"ל, וה' הבוחר בירושלים ינחמם בכפליים" - - - משלוח שלישי לשנה זו מסתכם איפוא בסך 1,115.92 פר'.

מכתב שלושה עשר - מיום ג', כ"ז תמוז, תרס"ז לפ"ק. מכתב זה שונה משאר המכתבים ששלחו פקוא"מ אמסטרדם לרבני טבריה, הן בצורתו והן בתכנון. המכתב מודפס בדפוס, באותיות זעירות, ובנוסף קברו שניתן לשיפץ בתוכו את שם המועדן וסכומי הכסף שנשלחו על שמו. ההקצבה הכספית, שנשלחה הפעם אל ר' אהרן אלחדיף נגד שטר קבלה מס. 836, היא בסך 10.36 פר', והועברה ע"י סוחריו ביירות הגויים מארפיץ דה-פייראן ושותפו באמצעות הרבנים ר' יחיאל בהרמ"א ור' ישראל זאלץ מטבריה. סכום זה נשלח ע"י פקוא"מ אמסטרדם, חתום בחותמת משמו של ר' מאיר רובענס (ולא בחתימת ידו כבשאר המכתבים, ואף לא בציון שם "הסופר"). כתמיכה לר' אהרן אלחדיף בהוצאת ספרו לאור. ראיה לציון הודעתם שבכ"ה, האומרת: "... ובגופו חפצה אמרנו ליקח חבל בהוצאת שאר ספריו... " אלא שאין הם יכולים לשלוח לו את שמות התורמים, שביקש להודות להם בשער הספר, "כי זה נגד רצונם" של התורמים שביקשו, כנראה, להישאר בעילום שם (וראה תצלום המכתב)

לעה"ק טבריה ת"ו ב"ה אמסטרדם יוסף לזיתמן תרס"ז לפ"ק רב שלי' עד בלי ירח למעלת כבוד הרב המובהק והחכם הכולל מוה' אהרן אלחדיף ז"ל

אודי דרך מנא השלי' זאת אושרת כי צונו היום להסתייג ס' מארפיץ דה פייראן וחברו בכירוס לשלם נגד שטר קבלה מידו מסומן No. 836 וסקוים מהרבנים מוה' יואל אהרן בהרמ"א וישראל זאלץ נח זאלץ נח הנך 10, 36 י"ח הישג עברה פראקטעלעס ופער צענטים מעות צרפת אשר הפרשנו לשמו הסוב מנכות אשר חלוקתן מסורה בדינו וימחול לפרש כל זה בשטר הקבלה הנ' באר היסב.

עזה העו מצדדים תצוה מאהבה וזהו של' וברכה מארהש ומאתנו הרשום פקוא"מ עה"ק ת"ו יע"ת אמסטרדם יע"א.

על דצ"ק לזון א"ר קיין ולמלאות יצונו אלחנו אחד למפרץ בהגענו לנוח נח נא' צאמצענדער ט' ארז דיק הייבונד יצא, ויבנו ערב עורב על עונו לנכד חוטנו בצא ספרד, יבד עמוד לא"ש יבאו מעינותיו חוצה להרביץ תורה בישראל א"ל וצנפס חסנה לחנו ליקח חבל בהנחלת שאר ספריו וננכ העו חבועים לחובותי' בזה הסך הנ' אל הקבלה הנ', יקבלו בנכח, ואולוס לדאבוננו לא נעל לזוללות דכרז לזלמן א' אמות הנדבשים כ"ז עד רענע, ובכ"ה גדל כעמדת שפאלא הנ'

לעה"ק טבריה ת"ו

אלמעלת כבוד הרבנים המאורות הגדולים בקה"ת מוה' אהרן נגדו אלחדיף ז"ל מוה' אלה רחמים אבואלעפיא ויחיה חביב חיים כול קתניק ט'

חבתי ורבע תעלה כולל הספרדים ה"ו

בסוף מכתבם הם מוסיפים: "יקרתם למן כ"ב טבת השגנו נכון ועלינו לבנו דין על הבשורה אדיבת נפש אודות פטירת האי גברא ויקרא אלוף התורה כמהר"ר חביב חיים דוד סתהק זצללה"ה, והגנו מברכים רומכ"ת נ"י בזה ברכת תנחומים, קול יגון ונהי לא ישמע עוד במחנה תורתם לעולמים" - - - משלוח ראשון לחשבון שנת החלוקה התרס"ז מסתכם איפוא בסך 780.12 פר'.

מכתב אחד עשר - מיום ג', ט"ז אייר, תרס"ז לפ"ק. סכום הכסף במשלוח שני לשנה זו, מסתכם איפוא בסך 1,356.16 פר'. (וראה תצלום המכתב)

לענה טבריה ת"ו ב"ה אמסטרדם ט' ג' ט"ז אייר תרס"ז לפ"ק

ישמח א' ראשם צ"ע הספירה, ונכתבו המגנס עשרת תפארת ה"ה מעלת כבוד הרבנים המאורות הגדולים החכמים הכוללים, פרי קדש הגדולים בקה"ת מוה' אהרן נגדו אלחדיף ז"ל מוה' אלה רחמים אבואלעפיא ז"ל ועל א"ה א"ה יצאנו ויקדו א"ה נרם י"ה ויפיע חכמי ורבע מעלת כולל הספרדים ה"ו

אחרי דריחת עלו תורםם במעש זאת אודות כי צנו כהיום אל הקוהרים ק' משה ואברהם עלש"הו צמח"ל צירות לשלם לחצוננו נגד שטר קבלה חתומים מרומכ"ת א"ה המע"ע מפני קבלתנו צעוה' בתקופה השני הק"ה א"ה לחלק מעלת כוללם ה"ה צמח"ל במפורס ז"ל צות: 773 אל הק"ה 1280.56 הייט קלף וממנס ומא"תם פראקטע ופער צענטים מעות צרפת ויה מחבוננו: מההכנסה הנעוה ומהעורף 357.37 פר'

מחנך לז"ט מארשט א"ה הספרדים פק"ה א"ה

ימירות ל"ס הנח"ל דיק צוידע יצא פ' שידע

י' עשר 13.35

מקבולת לעילי נשחל ל' מאיר פלחם ז"ל 909.56 1280.56 774 הק"ה 75.60 הייט מנע ונערים פראקטע ופ' צענטים מעות צרפת א"ה מחנך לחלק בשבוס מחה:

בין תלמידי חכמים שכוללם חקק

צ"ל למעלות ויחנכים

ייהנו א"ה כל בשמחה וטוב לבב, ויה' לברכה דקרב אהרן: ושחלו לפרש כלל דעק וסח"ל א"ה מקור הכסף פא"ה ישג ושלחו לנו בשבוס רעיונות החלוקה ופ' חפזה לשו א"ה

ומל"א ארסם גדל כנפסם הרמה והנפלה ונפשות אלה הגדל באלו והמנפים לחסדי א' יענונו

פרי י' ואיבדל ע"י הקדש ת"ו יצ"ת ע"ת אמסטרדם יע"ת

ה"ק מליך רובענס

אברהם יק"ה אונד ערנויי צעור

היסוד

מכתב שנים עשר - מיום ג', כ"ז תמוז, תרס"ז לפ"ק. מכתב זה מפנים פקוא"מ אמסטרדם אל הרבנים ר' אהרן אלחדיף ור' שמואל ו' קיקי, שנבחר במקומו של ר' חביב חיים דוד סתהק ז"ל, ושולחים שתי הקצבות:

(א) מס. 824 - הסך 960.48 פר'; מהם: 357.37 פר' "מההכנסה הנהוגה ומהעודף"; 603.11 פר' לכוללות רמב"ה.

חלוקה דרבנן-חז"ר

חלוקה זו היתה מיועדת להחזקתם של תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, במגמה להכשיר צעירים לתפקידים אחראים שונים, אם כרבנים ודיינים, ואם כמורים ומלמדים, אם כדרשנים וחזנים ואם כשו"בים ושד"רים. הכספים, שהיו מתקבצים בקהילות היהודיות ברחבי העולם ע"י השד"רים, היו מתחלקים 60% להחזקתם של ת"ח ו-40% לתמיכה בעניים ובנוקקים. יחס-חלוקה זה היה משתנה מפעם לפעם עפ"י החלטות חו"ר המקום, שעשו אשר עשו בהתאם לצרכים המיוחדים שבכל תקופה זמן, ולחלוקה זו קראו תד"ר.

ואלה סדריה של החד"ר: אברך צעיר כי יבחר להימנות בין תלמידי החכמים הזכאים בחד"ר, היה עליו להיות ממתמדי ביהמ"ד. משהגיע לפרקו ונישא, היו ממתינים לו שנה אחת שלא יעבור לעסוק בענייני פרנסה אחרת. כיון שהיה מתמיד בתלמודו היה עומד ונבחן ע"י שני ת"ח יודעי תורה. אם עמד בבחי' גות – זכה להיחשב בת"ח וקיבל (בסוף המאה שעברה) 7.5 גרוש תורכי בכל חד"ר, היינו בכל חלוקה וחלוקה. מידי שנה היו מוסי' פים לו 7.5 גרוש תורכי, עד שהגיע לסכום של 75 גרוש. זיכוי זה לא היה תלוי בזמן אלא בקצוי' בקופה, וכמספר החלוקות – כן מספר הזיכויים. והיה אם נתמנה הת"ח לשד"ר, היה זיכוי עולה בחד"ר עד שהגיע ל-120 גר' מכל חד"ר וחד"ר.

ברבות הזמן נעשה החד"ר רשות הרבים, ולא היה מיוחד רק ללומדי תורה. מצד אחד – כל שהיה יכול היה משתדל להכניס את חתנו הצעיר לתוך רשימת הזכאים לחד"ר, ואפילו הוא בעל מלאכה שאינו מצוי באוהלה של תורה; ומצד שני – היו ת"ח, שלאחר שזוכו בחד"ר ונכללו ברשימת הזיכויים לת"ח, היו עוברים לעסוק במלאכות שונות ומוצאים פרנסתם, ואפילו בשפע, משם ממשיכים כל השנים בקבלת החד"ר.

ואכן, לא אחת קמו רבנים ועירערו נגד נוהגים אלה שנשתרשו ודרשו, מפעם לפעם, לבחון מחדש את רשימת הזכאים והזכיויים. ברם, עפ"ר היו מרבית האחרים מתנגדים לבדיקות מחודשות

אלו, וכל שהיה מעז, ואפילו הוא רב ראשי, היו רואים פעולותיו
וזו בעין לא טובה... לפיכך, כיון שזוכה מי שזוכה 'פעם אחת
ונוכנס לרשימת זכאי החד"ר כת"ח – הרי שהיה נשאר 'שם' עד
ליום מותו...

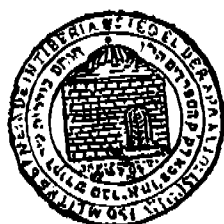
ג. שלוחי דרבנן

השדר"רות

בשאלות אישיות וציבוריות. ברם, במידה שנבחר אחד מתלמידי החכמים לכהן כשד"ר עוד בטרם הוענק לו התואר רב, הכתירוהו רבני הקהילה בתואר בטרם צאתו. לאחר שנבחר המועמד לצאת כשד"ר הכוללות, לאחת מן הארצות, או לכמה ארצות, נכתב ונחתם עמו "שטר תנאים" מפורט, שבו התחייב השד"ר למלא אחר כל תנאי השליחות. מיד לאחר מכן היה השד"ר מכין עצמו לדרך, משהוא מצטייד בבגדים חדשים ונאים למעמדו, וכן היה מכין לעצמו סידרת "דרושים" אשר יהא עליו לשאת בבתי הכנסת אשר בקהילות ישראל. אחד התנאים הכלולים בחוזה השליחות היה, כי על השד"ר לצאת לדרך ככל המוקדם, וכאשר יוכל, ורק לאחר שקבע את מועד צאתו, היה סופר הכוללות יושב וכותב את "כתב השד"רות" על מגילת קלף, שבה נרשמו הארצות והערים אשר אליהן שלוח השד"ר מטעם כוללות רמב"ה בעיה"ק סבריא ת"ו, ועל מגילה זו חתמו רבני הקהילה ופרנסיה בצירוף חותמותיהם.

השד"רות כמוסד קבע בטבריה החלה בשנת הת"ק (1740), עם יישובה של טבריה מחדש בהנהגתו של ר' חיים אבואלעפיה. מאז ועד לקום מדינת ישראל (התש"ח) יצאו מטעם קהילת טבריה מאות שד"רים – שלוחי דרבנן – אשר סובבו בארצות ובערים שקהילות ישראל חיו בהן. מרבית שד"רי טבריה היו מצויידים בשני כתבי שד"רות, – שהיו כתובים על קלף וחתומים בידי חו"ר הקהילה – האחד ע"ש רמב"ה, "רבי מאיר בעל הנס", והשני ע"ש רבי עקיבא. וידעו גבאי הקהילות שאליהם הגיעו השד"רים, כי התרומות, הנדבות, הנדריים, ההקדשים ושאר הכספים, שנאספו וניתנו לשד"ר למען כוללות רמב"ה, יהיו מתחלקים בין תלמידי החכמים שטבריה, ואילו הכספים שניתנו לשד"ר למען "רבי עקיבא", יחולקו בין האלמנות, היתומים והאביונים אשר בקהילה. השד"רים היו תלמידי חכמים מובהקים שנבחרו בקפידה רבה ע"י חו"ר ופרנסי טבריה. על הרוב היו רבנים מתמנים כשד"רים, כי נוסף לשליחותם כמאספי התרומות למען קהילת טבריה, היה עליהם לשמש לא אחת גם מורי הוראה ודינים בקהילות ישראל

بِسْمِ اللَّهِ

[illegible]

כתב מינו לר' אליעזר מנצור
סתתק לשד"ר מחודש תשרי,
התרמ"ח (1887) חתומים: ר' יוסף
דוד אבואלעפיה, "חכם באש";
ר' דוד יעקב ואעקב, ר' יעקב
הכהן סקלי; יצחק אברהם בקריה;
יאודה טולידאנו, ור' שלמה
דחמים אבואלעפיה (מכן בן-צבי,
ירושלים).

להלן נוסח "שטר תנאים" משנת התר"ל (1870):

בהג' ו' (בעזרת השם נכתב ונחתם)

בסימן טוב להיות שאנחנו חו"ר ופו"מ (חכמי ורבני ופקידי ומשגיחי) עיה"ק (עיר הקודש) טבריא ת"ו (תיבנה ותיכונן), מזה קרוב בהסכמה עלינו חייכנו שליחות... כמפורש בשטר המכר... מ"א החו"מ (מודים אנחנו החותמים מטה) היות אמו"ץ (אמת וצדק), כי זיכנו אותה (שליחות) למע' (לת) החכם השלם הכולל כמוה"ר (כבוד מורנו הרב רבי)... ללכת בשליחות מצוה, הוא בעצמו דוקא, בשם כוללות ע"ק טבריא ת"ו, חכמיה וענייה ואביוניה, לכל ערי... (כאן באה רשימת הארצות והערים)... אינהן ופרוריהן (הן ופרוריהן), כפרים ועיירות גדולות כרך, וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו, עפ"י התנאים אשר נבאר לקמן בס"ד (בסדר דברים), כולם כפולים ומכופלים כתנאי בני גוב"ר (גד ובני ראובן).

זה יצא ראשונה, שנתחייב השליח הרב... הי"ו הנו', בחיוב גו"ש כתחז"ל (גמור ושלם, כתקנת חכמינו זכרונם לברכה), ושיעבד עצמו שיעבוד הגוף לכתת רגליו לכל הערים הנו', הוא ולא ש'לוחו, ולקבץ על הגבאות כל הנידר ונידב לשם כוללות ע"ק ת"ו, ענייה ואביוניה, וכל כסף הקדשים השייך לשם האי תנא דידן (זה התנא שלנו) הוא הק' (דוש) רמב"ה זיע"א, ולחדש דבר מעתה אשר עדיין לא היה. ואת הכל (אשר) יעלה חבוא ויגיע לידו (כגון) נדרים נדבות והקדשות ועזובנות ודורונות ומחצית השקל ומעות פורים ומתנות, אשר יתנו לו, אפי' (לו) יהיו בפירוש שניתנו לו (לבדו) דוקא ואין לכוללות חלק בהם, ואפי' יהיו מקורר ביו, או אפי' יתנו אותם לשם בניו או לאחד מקרוביו, את הכל יעלה ויראה ביראת ה' על פניו, מבלי שום הטמנה והעלמה חו" (חס ושלום). וטרם כל יתנקה מן האמצע (דמי) שכירות דרכים (הוצאות הנסיעות) ופשיטי דספרא וכל הוצאות הצריכים (הצרכים), והיה הנשאר נקי ובר יתחלק לשלושה חלקים: שני חלקים לכוללות והת"ח הי"ו (והתלמידי חכמים, השם יצאם וישמרו), והשליש הנשאר (יהיה) להשליח הרב... הנו' הי"ו.

ותנאי מפורש היה, שבכל עת חמן אשר נגמר אומר להשליח הנו' לשים לדרך פעמיו לעשות שליחותו חיובא רמיא, עליו לצאת לשליחותו תיכף ומיד מבלי איחור ועיכוב כלל. ואחר חזרתו לחטו"ל (לחיים טובים ולשלום) אחר גמר שליחותו בשלימות כנו', יקח תוספת בחלוקא דרבנן סך חמשה עשר גרוש, והיה לו בחילוק בין הכל סך תשעים גרוש.

ותנאי מפורש היה, שאם חו" (חס ושלום) חזר בתוך (זמן) שליחותו ולא בא לידי גמר טוב, אפי' באונס הניכר, בין באונס דשקיה ובין באונס דלא שכיה, בכל אופן שיהיה, מלבד דפקע זכותו בשליחות הנו' ויד כל ת"ח שוה בו (היינו, שחלקו יהא שווה לשאר תלמידי החכמים לפי החלוקה), ואין לו שום תוספת בחלוקה דרבנן הנו'. עוד זאת (נוסף לזאת) היתה יתירה (כי עליו) לשלם מפיו דמי הוצאות של החזרה שחזר מהמקום אשר פסק (בדרך שליחותו) עד ע"ק ת"ו (טבריה).

עוד תנאי מפורש היה, שאם עשה אחז סחורה (עיסקה) והרויח בה, הרויח (שייך) לאמצע (היינו, לסכומי הגבייה הכללית),

הגם שהסחורה הנו' היא מחלקו (שלו), ואם ב"מ (בר מינן) – חוץ מאתנו, והכוונה: לא עלינו) יהיה לו איזה הפסד בסחורה, יד הקדש על העליונה ואין לכוללות לשלם אפי' פקש"ן (אפילו פרוטה קטנה של נחושת) בהפסד ב"מ.

עוד תנאי מפורש היה, שאם עשה והצליח (לקבל) איזה הקדש והביאו בידו לע"ק ת"ו, יקח שכר טרחו עשרה למאה (10%), ואם ההקדש הנו' (הוא) הקרן קיימת לעולם לרויח היום (היינו, שההכנסות לכוללות הן רק מן הריבית), יקח שט"ו (שכר טרחתו ועמלו) מן הרויח (היינו, מן הריבית) עשרה למאה.

עוד ת"מ (תנאי מפורש) היה, שאין לשליח הנו' שום (זכויות) אשר היו נהוגים מקדמת דנא (מלפני כן), ובפירוש איתמר (נאמר) שכל כסף הקדשים יהיה שלוח קודם צאת השליח הנו' מפתח העיר, (ו) אין להשליח הנו' בו שום זכות כלל, ואחר חזרת השליח הנו' יישבע שבועה חמורה בנק"ח (בנקיטת חפץ) כפי התקנה הנהוגה היום הזה.

והכל נעשה ונגמר בקנו"ש במדל"ב מ"כ כתחז"ל (בקניין גמור ושלם, כמנא דכשר למקניה בו, כתקנת חכמינו ז"ל), שקנינו מיד הרב... הי"ו הנו', לאשר את כל הנו' וכו', לדעת הרשב"א זלה"ה וע"ד אמו"ץ ח"ש פעה"ק (ר' שלמה בן אדרת, זכרו לחיי העולם הבא, ועל דבר אמת וצדק חתמנו שמנו, פה עיר הקודש) טבריא ת"ו, בחודש שבט, שנת התר"ל (1870), והכל שריר ובריר ונכון ואמת וקיים.

והיה לבאר שבפירושא איתמר (היינו, ואם יהיה דבר הטעון בפירוש, נאמר) שאחר גמר שליחותו (של) השליח הרב הנו' חיובא רמיא עליה (החיוב מוטל עליו) לחזור (לכאן) פעה"ק ת"ו, ולסדר חשבונו הדק היטב ולישבע שבועת השותפין ואין (דבר ה) פוטר (אותו מזאת). והכל שריר ובריר וקיים.

(חתומים: הרב הראשי, רבני ביה"ד ורבנים אחרים).

✻

אם לא היה יכול המועמד לשד"רות לצאת למסעו, ומאיזו סיבה שהיא, היה עליו לחתום על הצהרה כי הוא מוותר על התפקיד שהוענק לו, והוא מעביר כל הזכויות שניתנו לו בתוקף החחה שנתתם עמו לשד"ר אחר, אשר נבחר ע"י חו"ר הקהילה.

פרט לבודדים היו שד"רי כוללות רמב"ה – אשר משנת התקנ"א (1791) היתה מאוחדת לכל בני הקהילה, ספרדים ואשכנזים כאחד – בני העדה הספרדית, ואך אשכנזים בודדים יצאו בשליחות הכוללות כולה. ואילו העדה האשכנזית, על כולליה, היתה משגרת את שד"ריה בנפרד, ואלה היו יוצאים על הרוב לכתובת אחת והיו מקבלים שם, מאת הגבאי הממונה על איסוף הכספים לחסידי טבריה, את הסכומים שנאספו למען החסידים או למען "כולל" מסויים, וכן "מעות יחידים" שהיו ניתנות ע"י יחידים לקרוביהם היושבים בטבריה. לפיכך היו שד"רי החסידים חזרים לטבריה כעבור חודשים מספר, ובמועדים קבועים מראש, פחות או יותר, ואילו שד"רי כוללות רמב"ה היו שוהים בחו"ל תקופה ממושכת, ופעמים שנים אחדות, משהם סובבים ועוברים ממדינה למדינה, מעיר לעיר ומכפר לכפר. וכדי שבני משפחתו של השד"ר, שנשארו בטבריה תקופה ממושכת בלא ראש המשפחה,

שלום רב " לאור-נערב "

188

שד"רי טבריה לדורותם

מביחוב (בשליחות החסידים); ר' דוד אסודרי; ר' יעקב ן סאמון; ר' אליעזר מנצור סתהון, ור' אליהו ילח (ארבעתם בשליחות כוללות ספרדים רמב"ה). יש להניח כי היו עוד שד"רים במאות הקודמות, ובעיקר בשנים 1914–1948, אולם חרף כל חיפושינו ובירורינו בין המשפחות הוותיקות שבטבריה, לרבות בארכיוני כוללות רמב"ה, לא עלה בידינו להעלות שמות נוספים.

מתוך רשימת 199 השד"רים דלהלן – אשר שמותיהם לוקטו מעדויות הבאות באגרות ותעודות שונות, וכן בפנקסי "הקוסה הקדושה" ע"ש רמב"ה – יצאו משנת הת"ק (1740) ועד לקום מדינת ישראל 195 שד"רים ב-279 שליח-יות. 35 שד"רים מאלה יצאו פעמיים (פעם שנייה מסומנת במספר 2 בסוגריים); 17 – יצאו שלוש פעמים (3), ו-5 יצאו ארבע פעמים (4), והם: ר' מאיר

1. קרים בן נתן	– ד'ת"ת (1040)	– שד"ר "שני הצדדים הגרים בטבריה, מן החברים והחוננים והקנים ונאמנים"
2. ר' אברהם ב"ר יצחק אשכנזי	– השל"ט (1579)	– קושטא, שלוניקי, מצרים, תימן
3. אלמוני	– השל"ט (1579)	– ארם נהריים
4. ר' ברוך מאישטור	– הת"ל (1670)	– ארצות אירופה המערבית
5. ר' יהושע מאיר	– הת"ק (1740)	– בשם "פקידי קושטא" – תורכיה, שלוניקי, אשכנז, פולין
6. ר' אברהם אלחדיף	– התק"א (1741)	– תורכיה
7. ר' חיים וינטורה	– התק"א (1741)	– איטליה, הולנד, אשכנז
8. ר' חיים אביגדור	– התק"ב (1742)	– איטליה, הולנד
9. ר' יצחק בר"ח אבואלעפיה	– התק"ד (1744)	– סוריה
10. ר' יששכר בר"ח אבואלעפיה	– התק"ד (1744)	– תורכיה, איטליה, סופיה (2) התקכ"ד (1764) – סופיה, קושטא, איטליה, צרפת, הולנד, אנגליה, שלוניקי
11. ר' מסעוד בונאן	– התק"ח (1748)	– איטליה, הולנד, אשכנז, אנגליה
12. ר' יונה אשכנזי	– התק"ט (1749)	– צפון אפריקה (נפטר בשליחותו)
13. ר' דוד ב"ר יוסף מלמד	– התק"ט (1749)	– צפון אפריקה (עזרו של ר"י אשכנזי, ולאחר פטירתו המשיך בשליחות)
14. ר' שמריה קאטאריןאס	– התקס"ו (1754)	– מרוקו, תוניס (2) – התקכ"ה (1765) – כנ"ל
15. ר' חיים הכהן דפיק	– התק"ט (1759)	– איטליה, צרפת, אשכנז, תורכיה (נפטר באיזמיר – התקכ"ו)
16. ר' שמואל ש"לם	– התק"כ (1760)	– צפון אפריקה (2) התקכ"ח (1768) – תורכיה, בילוגרד (3) ארצות ערב וכורדיסטאן
17. ר' יוסף ן סאמון	– התקכ"א (1761)	– איטליה (2) התקנ"ו (1796) – צפון אפריקה (3) התקס"ב (1802) – ארצות ערב, עירק, הודו
18. ר' דוד ב"ר יונה אשכנזי	– התקכ"ב (1762)	– שלוניקי
19. ר' יצחק דורגין	– התקכ"ה (1765)	– עירק (2) התקל"ה (1775) – ארם נהריים, כורדיסטאן
20. ר' בנימין משה מעלי הכהן	– התקכ"ו (1766)	– איש ירושלים – ארצות אירופה המערבית (לא חזר)
21. ר' יחזקאל אבואלעפיה	– התקכ"ו (1766)	– תורכיה
22. ר' שלמה אונגאטי	– התקכ"ז (1767)	– כורדיסטאן
23. ר' חיים שלום עפאד	– התקכ"ט (1769)	– טריפולי, מרוקו (2) התקל"ה (1775) – אירופה המערבית (3) התקל"ט (1779) – טריפולי
24. ר' חיים מרדכי סוראנגה	– התקל"ד (1774)	– איש ירושלים – תורכיה
25. ר' יוסף נחמד	– התקל"ד (1774)	– טריפולי
26. ר' דוד גפני	– התקל"ו (1775)	– מרוקו
27. ר' יוסף אירגאס	– התקל"ט (1779)	– צפון אפריקה
28. ר' רפאל ישעיה אוולאי	– התק"מ (1780)	– בן חיד"א, איש ירושלים – ארצות אירופה המערבית
29. ר' שלמה זלמן הכהן	– התקמ"א (1781)	– בשליחות החסידים (2) התקמ"ה (1785) (3) התקמ"ט (1789)
30. ר' אליעזר זוסמן	– התקמ"ג (1783)	– בשליחות החסידים
31. ר' יהודה ליב קאמינר	– התקמ"ד (1784)	– בשליחות החסידים (2) התקמ"ה (1785) – (3) התק"ן (1790)
32. ר' משה מאוסטרויב	– התקמ"ד (1784)	– בשליחות החסידים
33. ר' ישראל סגרי	– התקמ"ה (1785)	– ארם צובא (2) התקנ"ה (1795) – ארם צובא
34. ר' מנדלי	– התקמ"ה (1785)	– בשליחות החסידים
35. ר' חיים שאול עמאר	– התקמ"ה (1785)	– אלכסנדריה
36. ר' רפאל אברהם לב אריה	– התקמ"ה (1785)	– איש ירושלים – ארצות אירופה
37. ר' חיים מודעי	– התקמ"ה (1785)	– ארצות אירופה
38. ר' שמואל גרוזנס	– התקמ"ו (1786)	– בשליחות החסידים
39. ר' חיים ב"ר מנחם	– התקמ"ו (1786)	– בשליחות החסידים
40. ר' צבי הירש סג"ל מהארקע	– התקמ"ז (1787)	– בשליחות החסידים (2) התק"ן (1790) (3) התקס"ג (1803)
41. ר' מיכאל שבתאי רפאל אבואלעפיה	– התקמ"ז (1787)	– תורכיה (2) התקנ"ד (1794) – תורכיה, שלוניקי (3) התקס"ב (1802) – אדריאנופולי
42. ר' אברהם בנימין רפאל הכהן	– התקמ"ז (1787)	– בשליחות חסיד טבריה לצפון אפריקה
43. ר' משה ב"ר אברהם סג"ל	– התקמ"ח (1788)	– בשליחות החסידים
44. ר' פישל ב"ר משה סאטלאוור	– התקמ"ט (1789)	– בשליחות החסידים (2) התקנ"ו (1796)

45. ר' יחיאל מיכל פינטשאוור
46. ר' מאיר מביחוב
47. ר' אפרים פישל
48. ר' יהודה ב"ר ישראל סגרי
49. ר' שמואל שושנה
50. ר' אהרן אשכנזי
51. ר' יואל ב"ר משה משקלאב
52. ר' נחמיה (?)
53. ר' אשר אשכנזי
54. ר' אברהם אולאי
55. ר' שמואל עניו
56. ר' דוד מאימראן
57. ר' יעקב שמשון משפירטובקה
58. ר' יעקב ב"ר אברהם סג"ל
59. ר' אברהם אשכנזי
60. ר' משה ב"ר יעקב מאג'אר
61. ר' אליעזר דגאן
62. ר' חיים ישראל רפאל סגרי
63. ר' דניאל פאליצקער
64. ר' יאודה נחמד
65. ר' דוד ב"ר ישראל אשכנזי
66. ר' שמואל קושטא
67. ר' ישראל שלמה אבואלעפיה
68. ר' מאיר (מביחוב?)
69. ר' שם טוב קאלידרון
70. ר' מרדכי פלול
71. ר' שמואל ב"ר דוד מאג'אר
72. ר' מיכאל יהודה ש(?)
73. ר' יוסף אבן גבאי
74. ר' חיים שלמה אבואלעפיה
75. ר' דוד מאג'אר
76. ר' יוסף דוד אבואלעפיה
77. ר' רפאל מכלוף הלוי
78. ר' משה נ' סמחון
79. ר' יצחק ב"ר רפאל אירגאט
80. ר' יהודה שמואל אשכנזי
81. ר' יצחק נ' סמחון
82. ר' חיים(?)
83. ר' שמואל יצחק
84. ר' חיים אליעזר אסמאג'א
85. ר' ישראל קרא
86. ר' יחזקאל אליעזר אבואלעפיה
87. ר' יוסף הכהן כ"ץ אשכנזי
88. ר' משה פינטו
89. ר' מתתיה אבואלעפיה
90. ר' מרדכי אסאז
91. ר' יהודה ב"ר דוד עמאר
92. ר' דוד בכור יונה
93. ר' רפאל ארזי הכהן
94. ר' אברהם משה מותיג
95. ר' אב' גבריאל הכהן דניק
96. ר' משה סקי
97. ר' יעקב שאלתיאל גניו
98. ר' משה אלקלעי
99. ר' שמואל וואן
100. ר' חיים שמואל הכהן
- התקמ"ט (1789)
– התקמ"ט (1789)
– התק"ן (1790)
– התק"ן (1790)
– התק"ן (1790)
– התק"ן (1790)
– התקנ"א (1791)
– התקנ"א (1791)
– התקנ"א (1791)
– התקנ"א (1791)
– התקנ"ב (1792)
– התקנ"ג (1793)
– התקנ"ד (1794)
– התקנ"ה (1795)
– התקנ"ה (1795)
– התקנ"ה (1798)
– התק"ס (1800)
– התק"ס (1800)
– התקס"א (1801)
– התקס"א (1801)
– התקס"א (1801)
– התקס"ג (1803)
– התקס"ד (1804)
– התקס"ה (1805)
– התקס"ו (1806)
– התקס"ט (1809)
– התקס"ט (1809)
– התקס"ט (1809)
– התקע"ה (1815)
– התקע"ו (1816)
– התקע"ז (1817)
– התקע"ז (1817)
– התקע"ט (1819)
– התק"ף (1820)
– התקפ"א (1821)
– התקפ"ב (1822)
– התקפ"ג (1823)
– התקפ"ד (1824)
– התקפ"ה (1825)
– התקפ"ו (1826)
– התקפ"ז (1827)
– התקפ"ז (1827)
– התקפ"ז (1827)
– התקפ"ח (1828)
– התקפ"ח (1828)
– התקפ"ח (1828)
– התק"ץ (1830)
– התק"ץ (1830)
– התקצ"ב (1832)
– התקצ"ג (1833)
– התקצ"ג (1833)
– התקצ"ד (1834)
– התקצ"ז (1837)
– התקצ"ז (1837)
– התקצ"ט (1839)
– הת"ר (1840)
- בשליחות החסידים
בשליחות החסידים/ (2) התקנ"א (1791)/ (3) התקס"א (1800)/ (4) – התקס"ג (1803)
בשליחות החסידים
מרוקו/ (2) התקס"ט (1809) – ארצות אירופה/ (3) התקפ"ה (1825) – כנ"ל
טריפולי, תוניס, אלג'יר
ארם נהריים, כורדיסטאן
בשליחות החסידים/ (2) התקנ"ה (1795)
מרוקו (פרטים עליו אינם ידועים)
מטעם חסידי טבריה יחד עם ר"א אולאי – איטליה, אשכנז, פולין, הולנד
בן חיד"א, איש ירושלים – מטעם כוללות ספרדים, יחד עם ר"א אשכנזי
(שליחותו הופסקה)
עירק, בצרה, תימן (קיווה להגיע גם להודו)
בשליחות החסידים
בשליחות החסידים
אדריאנופולי/ (2) התקע"ח (1818) – רודוס/ (3) התקפ"ו (1826) – אדריאנופולי
אשכנז/ (2) התקס"ד (1802) – צפון אפריקה
ארצות ערב, קוצ'ין (קבע שם לראשונה את "קופות רמב"ה")
איש ירושלים – המבורג/ (2) התקס"ה (1805) – הולנד, אשכנז, ועוד
בשליחות החסידים
מרוקו/ (2) התקצ"ב (1831) – צפון אפריקה
צפון אפריקה
מרוקו
רודוס/ (2) התקע"ז (1817) – ארצות אירופה
בשליחות החסידים (לפי איגרתו של ר"א מקאליסק) (וראה מס' 46)
מרוקו
איש ירושלים (יחד עם ר"ש ב"ר דוד מאג'אר) – אדריאנופולי
(יצא יחד עם ר"מ בעלול)
רודוס (קיבל שם 80 אריות ל-4 שנים)
מרוקו
ארצות אירופה המערבית/ (2) התקפ"ט (1829) – אלג'יר, תוניס
צפון אפריקה(?)
סוריה
תורכיה
אדריאנופולי, מרוקו/ (2) התקצ"א (1831) – אדריאנופולי, תורכיה
רודוס, צפון אפריקה/ (2) התקפ"ז (1827) – איטליה/ (3) התקצ"ג (1833) – אדריאנופולי
איטליה, אירופה המערבית/ (2) התקפ"ז (1827) – צפון אפריקה
עירק, תימן
בצרה (מחכמי האשכנזים – הנוסע ר' יוסף וולף ראהו שם ב-1824.5.25)
גזיר-יורק (אסף 197.75 ד' לאכסניה שולמו – 60.5, ולהוצאותיו ולמשרתו – 45 ד')
צפון אפריקה
בשליחות החסידים לצפון אפריקה
איטליה וצרפת (ריכוז באמסטרדם כל הכספים לאחר ייסוד "חברת תרומות הקודש")
תימן (הביא לקביעת תקנה חדשה שם למנהגי נישואין)
צפון אפריקה
תורכיה
איש צפת (יחד עם ר' מתתיה אבואלעפיה 'צל'יב')
אלג'יר
צפון אפריקה
מרוקו (יחד עם השד"ר הצפתי ר"ח אשכנזי/ (2) התרכ"ה (1865) – צפון אפריקה
סוריה, צפון אפריקה
מרוקו/ (2) התר"ל (1870) – מרוקו
ללאירופה המערבית ובלחץ "חברת תרומות הקודש" התחזה כשד"ר ר' לעצמו/ (2) התר"ח (1848) – לקח עמו 42 חביות יין (לא חזר)
במקום ר' דוד הרוש – צפון אפריקה/ (2) הת"ר (1840) – תורכיה, איטליה
מרוקו
תימן/ (2) – סוריה, תימן (נפטר בשליחותו)
(יחד עם חתנו ר' יעקב גיניו) – תורכיה, שלונקי/ (2) התר"ג (1843) – איטליה

101. ר' משה פארדו	– התר"ו (1846)	– צפון אפריקה
102. ר' משה יפה	– התר"ו (1846)	– מצרים, תימן, הודו (נפטר בכלכותא בכ"ד בשבט, התר"ז)
103. ר' מכלוף אדרעי	– התר"ט (1849)	– מרוקו
104. ר' יצחק ב"ר חנ"א אבואלעפיה	– התר"ט (1849)	– איש ירושלים – תוניס, טריפולי
105. ר' יצחק אסקאנ'א	– התרי"ד (1854)	– עירק, כורדיסטאן (הסמיך בבגדד את השד"ר ר"ן חנוכה)
106. ר' גסים חנופה	– התרי"ד (1854)	– עירק, "פרס הגדול"
107. ר' מאיר יששכר	– התרי"ד (1854)	– מצרים (קבע שם "קופות רמב"ה") (2) התרי"ז (1857) – מרוקו
108. ר' זכריהו זמיר	– התקט"ו (1855)	– לערך – (לא ידוע לאן יצא)
109. ר' בנימין נחמד	– התרי"ז (1857)	– מרוקו (יחד עם ר"מ יששכר אבואלעפיה) (2) התרי"ג (1863) – טריפולי, תוניס; (3) התרי"ה (1865) – עירק, ארצות ערב, כורדיסטאן, תימן, הודו, "פרס הגדול" וה"קטן" אדריאנופולי
110. ר' שמעון עבאדי	– התרי"ז (1857)	– אדריאנופולי
111. ר' מנשה ב"ר רפאל ארן הכהן	– התרי"ז (1857)	– מרוקו (2) התרי"ג (1863) – מרוקו (3) התרי"ז (1877) – אלג'יר
112. ר' נפתלי צבי בעש"ט	– התרי"ב (1862)	– לרוסיה – בשליחות החסידים
113. ר' יוסף מ'לקא	– התרי"ב (1862)	– תורכיה
114. ר' חיים עבאדי	– התרי"ד (1864)	– תורכיה, מצרים (2) התרי"ג (1874) – מרוקו, תוניס
115. ר' חביב דוד חיים סתהון	– התרי"ה (1865)	– תורכיה, מצרים (2) התרי"ג (1874) – מרוקו, תוניס
116. ר' אברהם עבאח	– התרי"ה (1865)	– ארצות ערב (2) התרי"ג (1873) – יחד עם ר"ח דוד סתהון
117. ר' אב' אלתר יוסף הלוי סגל	– התרי"ה (1865)	– לערך – בשליחות החסידים
118. ר' מכלוף הכהן	– התרי"ז (1866)	– מצרים
119. ר' אהרן בכור אלחדיף	– התרי"ז (1867)	– צפון אפריקה
120. ר' משה אליהו הלוי	– התרי"ז (1867)	– בגדאד
121. ר' משה חנואל	– התרי"ח (1868)	– קורפו, איטליה
122. ר' יהודה אביקציץ	– התרי"ח (1868)	– מרוקו (נפטר שם ובמקומו נתמנה ר"י ארבוט)
123. ר' יהודה ארבוט	– התרי"ח (1868)	– מרוקו, מצרים, תורכיה
124. ר' בכור מסעוד אבו חבוט	– התרי"ט (1869)	– תורכיה, מרוקו (2) התרי"ג (1893) – מצרים
125. ר' שלמה ב"ר רפאל מ'מאן	– התרי"ט (1869)	– אלג'יר (2) התרי"מ (1880) – איטליה
126. ר' דוד נתנאל רופא	– התרי"ל (1870)	– צפון אפריקה, קונסטנצה (2) התרי"א (1901) – תוניס
127. ר' יהודה ארבוט	– התרי"ל (1870)	– (במקום ר"י אביקציץ שנפטר בשליחותו) – מרוקו, מצרים, תורכיה
128. ר' רפאל חיים משה מ'נאים	– התרי"א (1871)	– תורכיה, שלוניקי, מצרים (2) התרי"א (1881) – מרוקו
129. ר' יעקב הכהן סקלי	– התרי"א (1871)	– צפון אפריקה (2) התרי"א (1886) – הודו (3) התרי"ז (1896) – תורכיה (יחד עם בנו)
130. ר' יוסף שמואל אבואלעפיה	– התרי"א (1871)	– תוניס, אלג'יר (נפטר בשליחותו)
131. ר' דוד אסד'רי	– התרי"א (1871)	– צפון אפריקה (2) התרי"ז (1877) – תימן (3) התרי"ה (1885) – מרוקו (4) התרי"ן (1890) – הודו
132. ר' מנשה חמאוי	– התרי"ב (1872)	– אלג'יר (2) התרי"ב (1902) – תוניס, טריפולי
133. ר' יעקב מ' סאמח	– התרי"ב (1872)	– ארצות ערב (2) התרי"ן (1890) – כנ"ל (3) התרי"ז (1896) (4) התרי"ה (1905) – עירק, הודו (יחד עם בנו)
134. ר' אברהם ח'לפון	– התרי"ג (1873)	– תורכיה
135. ר' משה בכור לוי	– התרי"ג (1873)	– צפון אפריקה
136. ר' דוד עבו	– התרי"ג (1873)	– תורכיה (2) התרי"מ (1880) – מצרים
137. ר' יעקב אוחנא	– התרי"ג (1873)	– הודו (2) התרי"ב (1882) – מצרים
138. ר' משה ב'הליל	– התרי"ה (1875)	– מצרים
139. ר' שלמה ב"ר יעקב טולידאנו	– התרי"ו (1876)	– מרוקו (נפטר בשליחותו)
140. ר' יהודה ב'ירדנו	– התרי"ו (1876)	– מרוקו (עם ר"ש טולידאנו והמש"ך לכדו)
141. ר' נחום חייקין	– התרי"ז (1876)	– בשליחות החסידים "לייסוד ת"ת לבני יתומים ועניים"
142. ר' אלעזר בהלול	– התרי"ז (1877)	– ארצות ערב, כורדיסטאן, פרס, עירק, ארם-צובא, בירות (2) התרי"ג (1903) – אלג'יר, תוניס
143. ר' אברהם הלוי מ' סוסאן	– התרי"מ (1880)	– מרוקו
144. ר' רפאל אוחנא	– התרי"מ (1880)	– ארם צובא, עירק, כורדיסטאן, פרס, בוכארה (2) התרי"ד (1894) – הודו, בורמה (3) התרי"ז (1897) – מרוקו
145. ר' יאודא ב"ר יעקב טולידאנו	– התרי"מ (1880)	– מרוקו (2) התרי"מ (1889) – מצרים (3) התרי"ה (1895) – מצרים
146. ר' דוד בכ"ר שלמה ריינה	– התרי"א (1881)	– אלג'יר, תוניס
147. ר' חיים רפאל ילח	– התרי"ב (1882)	– תורכיה, בוכארה, טריפליה
148. ר' יצחק ב"ר חיים ברוך הלוי	– התרי"ג (1883)	– הודו, טיבט, סין (יצא לחפש את עשרת השבטים)
149. ר' אברהם ח'נאן	– התרי"ג (1883)	– תימן (2) התרי"ח (1888) – מצרים, עדן
150. ר' רפאל משה טולידאנו	– התרי"ד (1884)	– עירק, הודו
151. ר' שלמה א'לאף	– התרי"ד (1884)	– הודו (2) התרי"ח (1888) – בולגריה (רוקן קופות רמב"ה ומעל בכספים)
152. ר' יצחק אברהם ב'קריה	– התרי"ה (1885)	– צפון אפריקה

153. ר' ב"צ ב"ר משה אלקלעי (העיוור)	- התרמ"ו (1886)	תוניס, אלג'יר
154. ר' יחזקאל שאול רוקא	- התרמ"ז (1887)	תימן / (2) התרנ"ה (1895) - מרוקו
155. ר' אליעזר מנצור סתהון	- התרמ"ח (1888)	אלג'יר / (2) התרס"א (1901) - אלג'יר / (3) התרע"ה (1915) - מצרים, ארצות ערב / (4) התרצ"ג (1933) - (יחד עם בנו גבריאל) מצרים, צפון אפריקה, הודו
156. ר' דוד ב"ר יעקב נעקנין	- התרמ"ח (1888)	טריפולי, תוניס
157. ר' אליהו ילח	- התר"ן (1890)	מרוקו / (2) התרנ"ט (1889) - כנ"ל / (3) התרע"ט (1919) - מצרים / (4) התרפ"ד (1924) - מצרים
158. ר' יצחק בן ציון הלר שבות	- התרנ"א (1891)	צפון אפריקה
159. ר' שמואל יאודה ממאן	- התרנ"א (1891)	אלג'יר
160. ר' מרדכי ב"ר יעקב אוחנא	- התרנ"ב (1892)	מרוקו
161. ר' שמואל בן-קיקי	- התרנ"ב (1892)	טראבלס, תוניס / (2) התרס"ז (1907) - אלג'יר, תוניס / (3) התר"ע (1910) בוכארה
162. ר' חיים אוחנא	- התרנ"ד (1894)	(עם אביו ר' רפאל) - הודו, בורמה, רנגון, סינגפור, פינאנג, התג'קונג, שנגחאי
163. ר' אליהו צבי	- התרנ"ז (1897)	עירק (העלילו עליו עלילות-שווא)
164. ר' חיים יוסף ממאן	- התרנ"ח (1898)	מרוקו
165. ר' יוסף חיים ילח	- התרנ"ט (1899)	(יחד עם אביו ר' אליהו ילח) - מרוקו
166. ר' משה סאג'	- התר"ס (1900)	תימן
167. ר' יצחק אלג'ראבלי	- התרס"א (1901)	תימן
168. ר' יצחק ב"ר מימון הכהן	- התרס"א (1901)	עירק
169. ר' רפאל שלמה פ'מיניטה	- התרס"א (1901)	אלג'יר, תוניס
170. ר' אליהו ב"ר יחיא אדהאן	- התרס"ג (1903)	פאס, מרוקו, מכנאס / (2) התרס"ז (1907) - מערב הפנימי, מראקיש, גילברלטאר (3) התר"ע (1910) - מרוקו, אלג'יר (יחד עם אחיו ר' מסעוד)
171. ר' חיים בן אב"א אלחדיף	- התרס"ג (1903)	תורכיה, שלניקי, בולגריה, רומניה, סרביה (בקשר לפולמוס "קופת רמב"ה")
172. ר' דוד ב"ר יעקב ילח	- התרס"ד (1904)	תימן
173. ר' דוד די ריינה	- התרס"ו (1906)	בוכארה, גורג'יסטאן
174. ר' בכור אבוחבוס	- התרס"א (1906)	תורכיה, אירופה (יחד עם ר' אברהם אמחג)
175. ר' אברהם חי אמתג	- התרס"ח (1908)	תורכיה, אירופה
176. ר' יוסף אבוחבוס	- התרס"ח (1908)	תימן
177. ר' מאיר ב"ר דוד ועקנין	- התר"ע (1910)	ארצות אירופה המערבית
178. ר' מסעוד ב"ר יחיא אדהאן	- התר"ע (1910)	(יחד עם אחיו ר' אליהו) - מרוקו, אלג'יר
179. ר' יצחק בר"ח עבאדי	- התרע"ב (1912)	תורכיה (נשאר שם עד לגמר מלח"ע ה"1)
180. ר' משה מאיר אלנקים	- התרע"ב (1912)	אלג'יר (נשאר שם ונפטר בקזבלנקה)
181. ר' אליהו ראובן בן-קיקי	- התרע"ד (1914)	(נפ' בביריות בתחילת שליחותו לצפון אפריקה ובמקומו יצא בן צורי)
182. ר' יעקב בן צורי	- התרע"ד (1914)	מערב פנימי, גילברלטאר, ליסבון, ברוזיל
183. ר' חיים אסמאג'א	- התרע"ד (1914)	תוניס (בזמן המלחמה נתמנה שם לשד"ר כל הקופות) / (2) התרצ"א (1931) - מרוקו
184. ר' יוסף ב"ר ישועה אבוטבול	- התרע"ה (1915)	עירק, תימן, הודו, בוכארה
185. ר' אשר זאב נרנר	- התרע"ה (1915)	קפריסין, מצרים, ארה"ב / (2) התרצ"ד (1934) - ארה"ב
186. ר' יוסף הכהן דתיק	- התרע"ו (1916)	תורכיה, ארצות אירופה
187. ר' יוסף חיים אבוחבוס	- התרע"ו (1916)	(יחד עם ר"י הכהן דוויק)
188. ר' רפאל ב'קאס	- התרפ"ג (1923)	מרוקו (כשד"ר עצמו ולביסוס הת"ת)
189. ר' יצחק נתן הכהן	- התרפ"ג (1923)	הודו, סינגפור (קיבל שם תרומת מנשה מאיר לבניין ביהכ"נ החדש של רמב"ה)
190. ר' אליעזר מכלוף סתהון	- התרפ"ד (1924)	הודו
191. ר' דוד נורי	- התרפ"ה (1925)	עירק, תימן
192. ר' ישראל תורג'מן	- התרפ"ו (1926)	סוריה
193. ר' שלמה יוסף סתהון	- התרפ"ט (1929)	מרוקו, תוניס
194. ר' גבריאל בר"א סתהון	- התרצ"ג (1933)	(יחד עם אביו ר' אליעזר) מצרים, תוניס, אלג'יר, מרוקו, הודו
195. ר' שלמה ילח	- התרצ"ד (1934)	(יחד עם ר' מאיר אסמאג'א) תוניס, אלג'יר, תפילאלאת
197. ר' חיים בן-קיקי	- התרצ"ה (1935)	הודו, תימן (נפטר בעדן)
198. ר' יחיא ילח	- התרצ"ה (1938)	אלג'יר, תוניס, מרוקו (יחד עם ר"ש וועקנין)
199. ר' שמעון ועקנין	- התרצ"ח (1938)	כנ"ל (יחד עם ר' יחיא ילח - יצא במקום ר' אברהם אמסאלם שויתר על שד"רותו)

כוללות רבי מאיר בעל הנס זיע"א ספרדים בעיה"ק טבריא תובב"א

האדרסה: Chief-Rabbi Colelout Address:

שליח עיה"ק טבריא לעשרת השבטים

בקיץ התרמ"ג (1883) יצא ר' יצחק ב"ר ברוך הלוי מטבריה – כפי שהוא מעיד על עצמו – כשד"ר כוללות ישראל, לעשרת השבטים שמעבר לנהר הסמבטיון. לשליחותו זו הצטייד במכתבים: "כתב חתום מכמה כוללי אשכנזים" שבטבריה, וכן איגרת חתומה ע"י ר' שלמה אבואלעפיה – הרב הראשי לעדה הספרדית בטבריה באותו זמן – ואף מכתב המלצה מחו"ר הספרדים שם, אשר אחד הרבנים הספרדים "שחתם, חזר (בו) ומחק חתימתו". הרעיון לצאת כשד"ר לעשרת השבטים נולד במוחו לאחר שמצא "ספר קדמון מאד, כתיבת יד (של ר' יוסף טאיטאצאק), ושם מודיע (המחבר) מקומם ומעמדם של "בני משה יר"ה" (ירחמם השם). ומאחר "כי מזה שלושה שנים אשר הגיעו כתבים ממשלת רוסיה לעה"ק טבריא ת"ו, שקמו הגויים והרגו (שם, ברוסיה) הרג רב בישראל, מה שלא עשו בחורבן בית שני", ראה לנכון לצאת בשליחות זו כדי להביא להם ישועה.

בחורף התרמ"ה (1885) הגיע בדרכו לפלכותא שבהודו, ובשבת אותה שנה פירסם השבועון הערבי-יהודי 'הפרח' מכתב ליהודי הודו, וזה לשונו: "אל רחמי וקציני עי"ת (עיר תורה) פלכותא ובאמני יע"א, אתה ה' תשמרם לעד כיר"א (כן יהי רצון, אמן). להווי ידוע לכם שאני שד"ר בעד כל כוללות ישראל ההולך לאחינו בני משה רבינו ע"ה, העומדים מעבר לסמבטיון מזה אלפים וארבע מאות שנה מ"מ (מעלה מטה – לערך). וכעת נתגלה לנו הדרך בסימנים מובהקים, וכל הדרך כתוב אצלי בלשון אינגליז, וגם נתן לי כתבי צוותא גור עשיר מפורסם מפה העירה (כלכותה) להמלכות של ניפאל, שיגיעני בכל מאמצי כוחם עד סמבטיון. וכעת אין בידי פקש"ן (פרוטסטנטה של נחשת) להוצאת הדרכים, ואני מודיע לכם שתסייעוני. ולדעתי שלוש מאות רופייה מספיק לי עד תוך סמבטיון. ואני לא אוכל להתעכב, כי זה זמן רב שיצאתי בשביל זה. לכן, כל מי שרוצה ליכוח במצוה זאת – זכנה, ואם לאו – זכה המלכות של ניפאל, וש"ס יסנא. הלא כה דברי הצעיר יצחק הלוי ס"ט, שד"ר בעד כוללות ישראל מעיה"ק טבריא תוב"ב".

ר' י"ד פרומקין, עורך השבועון 'הבצל'ת', העתיק את נוסח המכתב הנ"ל מעתק 'הפרח' (י' באדר, תרמ"ה) והוסיף: "נבקש מקוראינו בטבריא להודיענו מה טיבו של עוֹבֵד זה". ואכן, בגיליון 'הבצל'ת' ביום ח' באייר, תרמ"ה, נדפס: "כאשר הודיעו לנו מטבריא, הינהו (ר' יצחק הלוי) חָסֵר דָּעָה, ניתעה להאמין בכל דבר. אמנם גבר תמים ורא אלקים (הוא) זה שנים רבות לו (שהוא) נע ונד בארץ... "ברם, אין זאת כי רבים מיהודי הקהילות בהודו התרשמו ממכתבו וסייעו לו בכספם, והוא המשיך לחקור ולדרוש על הדרכים המובילות לנהר סמבטיון, וביום כ' בתמוז, אותה שנה, הריהו מפרסם מכתב נוסף ב'הפרח', וזה לשונו:

"אל אֲמוֹנִי, שלומי, אצילי בני ישראל, עשיריה וחכמיה הי"ו אֶעֱזֹר ואומר שלום. להיות כי מזה שלושה שנים אשר הגיעו אלינו כתבים ממשלת רוסיה לעה"ק טבריא ת"ו, שקמו הגויים והרגו הרב רב בישראל, מה שלא עשו בחורבן בית שני; ואחר הבכיה

שינסתי מותני ואמרתי להם (לחו"ר טבריה) שהתיקן לזה (ההרג) הוא, להודיע לבני משה יר"ה (ירחמם השם). ריען שנמצא אתי ספר קדמון מאד, כתיבת יד, ושם מודיע מקומם ומעמדם (של בני משה), לכן שמעוני חו"ר עיה"ק טבריא אשכנזים וספרדים הי"ו, ומסרו בידי כתב חתום מכמה כוללי אשכנזים הי"ו, אשר נשמעו לדברי וחתמו בכתב, ויש מהספרדים (אחד) שאחר שחתם, חזר ומחק חתימתו. איך שיהיה, אנכי כעת מודיע, שנתפרסם מקומם ושיבתם של בני משה יר"ה, ע"י גויים מסיחים לפי תומם, פה עי"ת כלפתא ועי"ת סינאפור יע"א, כאשר יעידו ויגידו הם עצמם למי שלא יאמין לדברים אלה. ומג' (ומשלשה) מקומות יכולים להגיע אליהם (לבני משה): הא' (חת) – משנֶגְהָא לְלֵאסָה (במשך) כ"א (21) ימים, ומלאסה לנהר סמבטיון ט"ו (15) ימים; הב' (השנייה) – מפלכתא על דרך ניפאל ללאסה, שני חודשים וחצי, כולו ישוב. והג' (השלישית) מדרך עיר דַּאֲרֵג'יִלִּינְג יכולים להגיע לנהר סמבטיון בחודש וחצי. ואני הלכתי למקומות האלה ולא יכולתי לנסוע מחסור קמון, ולא מצאתי שום סמך ועזר אפילו מחו"ר טבריא ת"ו, שיבקשו עלי לעזורני. וכתבתי כל זה להיות שראיתי שהעלו בספר ומכחישים עדות רבותינו ז"ל סמבטיון יזכיה, ואומ' רים שלא יש (נהר סמבטיון), וּמֵאֲמָתִים שאנשי אינגליז סבבו כדור הארץ ולא מצאו. ושקר בימיננו! ולכן, אנשי הלבב שימעו לי: כל החפץ בטובתם של ישראל יתנדב ממון בעד דרך זה, כדי ללכת לעשרה בני אדם יחד על דרך דַּאֲרֵג'יִלִּינְג, כי הוא טוב מכל המקומות, ושכרם (של המנדבים – יהיה) כפול מן השמיים. (חתום): הצעיר יצחק הלוי ס"ט, שד"ר כוללות ישראל לבני משה".

מסתבר כי לאחר שגייס כספים ניסה לילך בדרך דַּאֲרֵג'יִלִּינְג, אולם נאלץ לחזור, וכפי הנראה מחסור – כיס וכן משום שהחזירהו בעל-כורחו, מאחר שלא היו בידי המסמכים המתאימים. אז חזר לבומבי והקים שם את "חֶבְרַת מְקִימֵ דָגֵל יִשְׂרָאֵל" שעיקר מטרתה היתה לעזור לו בשליחותו לבני משה. חברה זו הוציאה לאור (בחודש תשרי, התרמ"ז-1885) עיתון בשם 'הַצֵּץ צִיץ', שנדפס בעברית, בערבית באותיות עבריות ובאנגלית, ובו פירסמו על השד"ר ר' יצחק הלוי, שהוא "עוקר הרים בכל מדע, ובפרט (הוא) מיודעי חן (חכמה ניסתרה) חכמת האמת, ומכוין(?) על האמת ובקי בשמונה שערים של מהרצ"ו ויע"א (מורנו הרב חיים ויטל, זכרו יגן עלינו, אמן), ובנקל עצום (הוא) מבין דברי רבי שמעון בן יוחאי זצ"ל, ואלוהי אברהם בעזרו שאין בו ממידות השנואות לה' (כגון) חנופה וקנאה וקמדה... ועוד הוסיפו אנשי החברה וכתבו עליו, שהוא "איש שיצא בשליחות כוללות הנפלאה ספרדים ואשכנזים וחסידים (של) ארבע ארצות (ירושלים, חברון, טבריה וצפת) תובב"א, לילך לנהר סמבטיון אצל אחינו בני בריתנו בני משה ע"ה, ה' ישמרם ויחיהם, בעזה"ו (בעזרת השם והמקום) בעגלא ובזמן קריב נתראה פנים (אל פנים) עֲמָהֶם בציון, אכ"י"ר" (אמן, כן יהי רצון).

בעזרת "חֶבְרַת מְקִימֵ דָגֵל יִשְׂרָאֵל" הוציא לאור בבומבי, בשנת התרמ"ו, את הספר 'חכמת היד' לפי הוצאת ויטאמיר משנת התר"ל, ובתחילתו הדפיס את התפילה המיוחדת שהוא עצמו חיבר ה"מסודרת על גאולתנו, זאת האחרונה, שתהיה בקרוב...

וכן את הסיפרון 'העתקת האיגרת' בן 16 עמודים, שבו הדפיס את איגרות עשרת השבטים ובני משה לשליח ר' ברוך גד (מתור-גמות לערבית, באותיות עבריות) ושלושה פיוטים משלו.

בחודש סיון, התרמ"ו (1886), הוא נוכח שלא יעלה בידו להגשים את חלומו להגיע אל מעבר לסמבטיון, והוא מחליט איפוא לחזור לעיר מולדתו טבריה. לפני עזבו את כלכותה הוא מפרסם בעתון 'הפרח' (שנה ט', גליון ב') מכתב ארוך ליהודי הודו, שבו הוא מביא לידיעתם על כל הקורות אותו, ובין השאר הוא כותב:

"ועתה תדעו רבותי, שאני טרחתני בעשר אצבעותי להגיע לשם (לעשרת השבטים) ולא יכולתי מכמה סיבות... מקום הנהר הזה (הסמבטיון) נודע לנו ע"י כמה גויים מסיחים לפי תומם ונתנו סימני הליכתו (פעולתו) ר' (6) ימים ושבתותיו יום א' (חד), וגם שקור(א)ים אותו (בשם) סבטיה. ויעידו מאנשים יראי ה' וחושבי שמו, אשר שמעו מפי הגויים הנו', ואחד מהגויים האלה כתב לי סדר נסיעת הדרך מעיר לעיר עד מלכות ניפאל והלכתי והחזירוני. אחר כך הלכתי דרך דרג'ילין, ומשם קרוב יותר, אבל היה לי שתי חסרונות: חסרון ממון וחסרון כתבי צוותא (רשיונות כניסה, כנר-אה). אח"כ הלכתי דרך ג'ין (סין) והוא דרך ישר יותר, לא כמו דרג'ילין (שהוא) דרך הרים וגבעות. והיה לי חסר ממון, כי (איש) אחד הבטיחני לשלוח לי כל הצריך (לי) לדרך זה, ולא שלח. (ולפיכך) חזרתי מג'ין ובאתי להודו, ואפילו חג הפסח עשיתי בקאפור (ספינת הקיטור), וזולת לילה א' (חד) שהייתי בסינגאפור, וכל זה למקרה להגיע אליכם.

ובאתי לכאלפתא ונסעתי דרך מסילת הברזל עד כפר גולאנדו, ומשם (נסעתי) בבאפור דרך נהר בְּרִמִּי פוֹטְרָה (בְּרִמִּי-פוֹטְרָה) עד עיר דיביוגר (מהלך) ט"ו (15) יום דרך. ומשם לעיר סידייא, והנה בסידייא לא שכי אם כמה בתים מפחרים וחנות אחת. ושאלתי אם יכול (אני) לילך יותר למעלה (במעלה הנהר), וגם חקרתי אם יודעים סימנים מזה הנהר (סמבטיון), ואינם יודעים. וחזרתי לדיביוגר ומצאתי גוי יודע לשון ערבי מעט, והודיעני שמסידייא ואילך אינו הולך בקאפור ולא ספינה ולא יש דרך. וגם מזה קרא(א)תי אם יודע או שמע סימני הנהר (סמבטיון), ולא ידע. וחזרתי לכאלפתא ע"ד (על דרך) עיר דוברי, ושם תפסוני שומרי המלכות ושאלוני מה עניני. והראיתי להם כל הכתבים של לשון אינגליז אשר היו לי, וגם מצאו ישמעאלי היודע לשון ערבי וסיפרתי לו ענין הליכתי והוא מתרגם לאנשי המלכות. ואותו הלילה לנתי אצלם ולמחרתו בא אינגליז אחד גדול משול (מממשל) העיר, והגידו לו את כל עניני והראו לו כל הכתבים שלי, ואמר לי: כיצד תלך למקום זה שהורגים נפשות? ורמותי לו (ש)הקדוש ברוך הוא יצילני, והניחו אותי. ואותו הלילה-ליל שבועות (היה ו)שנתי בבית הישמעאלי היודע ערבי ולימדתי הסדר תנ"ך דווקא, וניקצו הישמעאלים לשמוע. והישמעאלי (הזה) נתן לי דיבור שהוא יקח לי גייר הקאפור (כרטיס נסיעה בספינת הקיטור), וא"כ (ואם כך) יכול (אני) ליסע בנהר ביום מועד (חג השבועות). ועליתי לבאפור והתחלתי להתפלל, והנה אחד משומרי המלכות, מהפחותים, בא ואמר לי לחזור, וצעקתי עליו והלך. ואח"כ בא אחד נכבד לאמר לי בכבוד שאחזור, וחזרתי. ותיכף ראיתי שם להאינגליז הגדול (הנ"ל) ושאלתי: מה זאת החזרה? ואמר לי:

למחר תלך. ולמחרתו שלח עמי אחד ממשרתי המלכות ונתנו לי עשרה רופייה בעד שכירות הדרך (בשבילו) עד כאלפתא, והיה מְשַׁרְתִּי אותי בדרך. ובבואנו לכאלפתא הוליכני (המשרת) אצל המלכות וגם הביא (מ)כתב בידו ומסר להם. והיאודים הי"ו, (והיהודים, השם יצאם וישמרו) בשמעם כי נתפסתי למלכות נצטער, ובא אחד ויצא לי ערב(ות), והניחוני.

ואני הבנתי הענין על מכונו ממה פחדו. יען כשאני הראיתי להם ה(מ)כתבים, היה ביניהם (מ)כתב אחד שנתן לי עשיר אחד בכאלפתא למלכות ניפאל, ושם כתוב שאני הולך ללָאסָה ומשם לסבטיה, כי אחר סבטיה יש אנשים כמונו (בני משה), וזוהי פחדו, שמא אגיע לשם ואקיץ אותם ויצאו ויחריבו העולם. לכן, עתה שהוא בידני נעצור אותו. ועוד ראיתי שכן היה מחשבותם, שאמרו לי גדולי האינגליז אשר בכאלפתא להיאודי שיצא ערב עלי, שיאמר לי שאחזור לביתי, שכבר הם טרחו הרבה ולא יכלו ללכת שם (למעבר לסמבטיון). ושקר כימינם. שבכל עת הולכים מדרג'ילין ללאסָה, ולעת כזאת נודמנו ללכת אנשים מהאינגליז הרבה ללאסָה, ברשות המושל של לאסָה, כדי לעשות משא ומתן עם אינגליז וכדי לכתוב כל המקומות. ואילו היה לי ממון מספיק, הייתי הולך עמהם, אלא שכבר נתיגעתי הרבה והפסדתי כמה ממון. שלי ושל אחרים, וכבר זה שלוש שנים שיצאתי מביתי. ועוד שבני יחידי הגיע לפרק הנישואין, ואני חתר לביתי לעיה"ק טבריא ת"ו. וגם שבדרך זה של סידיא היה לי עינויים קשים, שאינו מצוי שם (ה)לחם והייתי אוכל פֶּאֶתְאָתָה (תפוחי אדמה), פעם חי (בלתי מבושל ו)פעם שְׁלֹק, וגם אורז שלוק, ונחליתי.

ועתה הורי ורבותי. אני הוצאתי המאה (הזו) מעלי והנחתי עלי-כס. ואתם עושו חוסו על כבוד השכינה ועל דלות ישראל ועל אבדנו בין האומות והקיצו לב הנדיבים יראי ה' דווקא, שיקדישו ממון להוצאת דרך זו ויקימו דברי ירמיהו הנביא ודברי רשב"י ע"ה (רבי שמעון בן יוחאי, עליו השלום), שהם סיגנון אחד כפי הנ"ל, ואני אלך ואמהר לגמור חופת בני ומוכן לעבודתכם ללכת (שנית) כדי להגיע אל עשרת השבטים). וכבר (יש) עמי ה(מ)כתב לבני משה והשבטים יר"ה, שסידר אותו הרב המופלא כמוהר"ר שלמה אָבֵנו אֵל עֲפִייה הי"ו, אשר בעיה"ק טבריה ת"ו, סידור נאה, ואם רצונכם לסדר (מכתב) אחר, תסדרו אחר לפי קורות הזמן. עד כאן הגיעו דברי אליכם, ומבקש אני מכל כותבי העיתים, ובפרט 'החבצלת' - אעפ"י שביזה אותי אינו חושש לבזונו ושרוי לו (ועיין לעיל) - שיעתיק דברים אלה בהגהה מדויקת, וכל כותבי העיתים יעשו כן, ויודע הדבר לכל תפוצות ישראל. ומובטחני שיעלה אֶרְכָּה למחלתינו ובקרוב נופה לביאת משיח צדקנו ועינינו יחזו בשוש ה' ציון, כיר"א. כה דברי החותם בדמע, הצעיר יצחק הלוי מתושבי עיה"ק טבת"ו.

ר' יצחק הלוי חזר לטבריה ע"ף, יגע ואכול אכזבה ומרורים, ונפטר בערב ר"ח ניסן התרנ"ו, ונטמן בביה"ע בטבריה.

אמר רבא: רַקָּת - זו טבריא. ולמה נקראה שמה רקת?
- שאפילו ריקנין שבה מלאים מצוות כרימון

מסיפורי השד"רים

משהיו השד"רים שבים לעירם, היו מספרים סיפורים רבים מכל הקורות אותם במסעות נדודיהם בקהילות ישראל, והיו הסיפורים מסופרים עוד שנים רבות גם לאחר פטירתם. ועל שניים מאלה מספר מ' אדרעי, אשר שמעם מיש"י טבריה:

מעשה בשד"ר עה"ק טבריא, שהגיע במסעותיו עד לאחת מקהילות היהודיות המרוחקות אשר בקידמת אסיה. וכנהוג, הובל השד"ר אחר כבוד לביתו של "בעל בית" מכובד מגבירי היהודים שבמקום. משבא לבית הגביר ראה שכל נכבדי הקהילה כבר נאספו שם להקביל פניו, ולאחר שברכוהו לשלום ישבו הכל לסעודה כיד המלך. ובין המטעמים שהיו אהובים על אותו גביר היה מאכל הלפת, ועמד זה וקירב לפני השד"ר מנות לפת רבות, בזו אחר זו. אכל השד"ר ממנות הלפת שלא ערבו לחיכו, אך לא אמר דבר משום כבוד המארח. ובעל הבית מקרב עוד מנה של לפת ועוד מנה, ומורו לשד"ר באכילה, באמרו: "מנה זו לזכר כבודו של אברהם אבינו, ומנה זו לזכר יצחק אבינו, חו – ליעקב אבינו". כיון שהגיע ליעקב – פסק, משום שלא ידע סדר הדורות לאחר יעקב אבינו, ולא בכדי ידעו הכל שאך הוא נמנה על תלמידי החכמים... ברם, הספיקה כריסו של השד"ר לתפוח והיתה עצמה כלפת רבתי. אז פנה בעל הבית לאורחו וביקשו שיברך אותו ברכה של חכם מארץ הקודש. נענה לו השד"ר ואמר: "זורע לפתות – ידיו פרותות/לו ה'ה מקיר כל סדר הדורות – ה'ה סופי בבית הקברות". מששמע הגביר את 'הברכה' צהבו פניו משמחה, ושקל בו במקום לידי השד"ר מאה זהובים לקופת רבי מאיר בעל הנס. ועוד יספרו ישי"ש טבריה בשד"ר אחר, שנודמן לאחת מקהילות ישראל הנידחות. כיון שהגיע לאותה עיר לא מצא אפילו יהודי אחד בביתו, ונאמר לו שהכל מכוּנסים בבית הכנסת. אותו זמן חודש אדר היה, והיה השד"ר תמה על כינוס זה שבבית הכנסת,

שאפילו יום פורים לא הגיע עוד. משבא לבית הכנסת ראה אחד שעובר לפני התיבה ומתפלל תפילת יום הכיפורים. שאל ליהודי אחד שעמד לידו ואמר לו זה, שהעובר לפני התיבה אינו אלא שד"ר מעיר פלונית שבארץ הקודש. עמד שד"ר טבריא והתפלל שבע-תיים, ולא נחה דעתו עד שקרא בקול לשד"ר העובר לפני התיבה, ואמר בלחן תפילת יום כיפור:

חָכֵם, יָא חָכֵם! מָהוּ כִּיפּוּר בְּאַדָּר?

שמע השד"ר הש"ץ ולא הירפה מתפילתו, וענה אף הוא בלחן התפילה:

שְׁתוּק שְׁתוּק, יָא חָכֵם! אַל תִּכְנֶה בְּדַבְרֵהֶן תִּרְאֶה כָּלֶם חָכְמִים בְּנֵי בְקָר/וּשְׁלָמֹו בְּתַפְלָתִי וְהוֹבִים חֲמִישֶׁה-עָשָׂר/חָצִי שְׁלִי וְחָצִי שְׁלָךְ – וּבִיָּתֶר נִקְנָה דָּג, יֵין וּבָשָׂר!

מששמע שד"ר טבריה שכן, ענה מיד בקול: "אָמֵן וְאָמֵן!" ובינו לבינו סיפר לו השד"ר הש"ץ, כי בני קהילה זו משלמים בעבור תפילת יום כיפור חמישה-עשר זהובים, לפיכך עלתה בדעתו "להקדים" בתפילת כיפור לפני שהוא חוזר לעירו בארץ הקודש...

✽

על מצוות התרומה לקופות "ארבע ארצות" הקדושות מספר בעל 'חיבת הארץ' (דף מ"ב): "שמעתי מהרב החסיד ר' זלמן ליב מטבריא ת"ו, שראה כתב-יד ישן מהר"ן שפירא, וזה לשונו: כשניכנס אדם לארץ-ישראל או בד' אמות של גבול א"י יושב בית-דין של סנהדרין על ספסל (ב)רוחב ד' אמות, ודנין את האדם אם ראוי (הוא) לבוא לארץ-ישראל. ואין דנין אותו אם הוא זכאי או חייב, רק דנין אותו אם ה' (ה) מחזיק את יושבי א"י כשהיה בחוץ לארץ".

מראה טבריה בשנת 1841 – ציור ס' מונק מתוך ספרו 'פלשתינא – תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי', 1845.

ד. "טבריה לתורה"

בתי מדרש וישיבות

(שהוקמו ונפתחו עד לשנת התר"ס-1900)

עוד בטרם קבע ר' מאיר ישיבתו-בית-מדרשו בטבריה, יצא כבר שמעה של עיר כינרות כמושב לגדולי התנאים. משהע- תיקה הסנהדרין מושבה מציפורי לטבריה, בימי ר' יהודה נשיאה (ג'תקצ"ה - 235 למנין או"ה, לערך), נעשתה טבריה מרכז לתורה וחכמיה הם שיצרו את מרביתו של התלמוד הירושלמי, כאשר בתימ"ד רבים שבה היו הומים ושוקקים יומם ולילה מתלמידי חכמים שישבו ועסקו בתורה (וראה 'נופה של עיר'). גם לאחר שפסקה שושלת הנשיאות (ד' קפ"ה - 425 למנין או"ה), המשיכה טבריה להחזיק בכתר תלמוד התורה במשך מאות בשנים, כאשר חכמיה, אנשי המסורה והניקוד, יוצקים שם את אבני היסוד למסורה ולדקדוק הלשון העברית. משנדלדל יישובה של העיר ופסקו ישיבות בעיר כינרות עוד מוצאים אנו, מפעם לפעם, עדויות של גוססים קדמונים המספרים על חכמים שישבו בטבריה ועסקו בתורה לשמה.

✽

עם יישובה של טבריה ביזמתה ובכספיה של דונה גראסיה, בשנת השכ"ג (1563) לערך, נוסדה כנראה ישיבה גדולה בעיר החדשה, שמנתה כשבעים ת"ח ומושבה היה בבית הכנסת החדש והמפואר "אשר בקיר החומה, על כתף ים כינרת, קדמה". משמבקר במקום המשורר התימני ר' זכריה בן סעדיה אלצהרי בשנת השל"ב (1572) לערך, שנתיים - שלוש לאחר פטירתה של דונה גראסיה בקושטא (השכ"ט-1569), הוא מתפעל מיופיה של העיר החדשה וחכמיה, וכותב: "... ויבוא ראש הישיבה / וישב על כסאו עם המון רבה / ובפתחו במשנה 'במה מדליקין' / ואף על פי שכבר הזקין / המקום לקולו רעד ... ויאמר: דעו כי מימים קדמונים / הנה ישיבתנו קרובה משבעים וקנים / הספקתם על ידי אשה נכבדת / והיתה לאל עובדת / מקושטני"א רבתי / לכל הנשים שרתי / והיתה קרובה למלכות / לנו מליצי אשר חכות / עד כי נתבקשה בישיבה של מעלה / וכמעט ישיבתנו דקה ודלה /

ואבדה תקותנו / ונכזבה תוחלתנו / ונשלח ... " שליחים לכל קהילת ישראל כדי לקבץ תרומות לישיבת טבריה (מתוך מחברות כ"גוכ"ד ל'ספר המוסר' - 'איגרות ורשמי ביקור'). נראה שכעבור כמה עשרות שנים, עם דלדול הישוב היהודי בטבריה זו שהוקמה ביזמתה ובכספיה של דונה גראסיה, נסגרה ישיבה זו.

ישיבת "משמיע ישועה"

כשלוש שנים לאחר שנתחדש הישוב בטבריה בראשותו של ר' חיים אבואלעפיה, בשנת התק"ג-1743, השפיעו "פקידי קושטא" על הגבירים ר' הלל פאדובה מוויניציה ור' שלמה רקח מפדובה (שבביתו היתה ישיבת רמח"ל, והיה דודו של ר' מסעוד חי רקח, בעל "מעשה רקח" על הרמב"ם), להקים בכספים ישיבה בטבריה בשם "משמיע ישועה". שני הגבירים מימנו את הוצאתו לאור של הספר "זמרת הארץ" לר"י בירב, המספר בתולדות יישובה של טבריה בשלוש השנים הראשונות, וכן את אחזקת הישיבה ות"ח שבה. יש להניח כי הישיבה שכנה בביהכ"נ הגדול "עץ חיים" שנבנה ע"י ר"ח אבואלעפיה עוד בשנת הת"ק (1740), והיא נתקיימה שנים רבות, גם לאחר פטירת שני הגבירים מייסדי הישיבה, כאשר הכספים לאחזקתה באו ע"י תורמים שונים מפעם לפעם. ברם, אין בידינו ידיעות עד מתי היתה ישיבה זו פתוחה, ואם נסגרה - מה היו הסיבות לכך (וראה להלן 'ביהמ"ד מצמיחי ישועה').

ישיבת רפאל פיג'וטו

משעולה הגביר הישיש סינור רפאל פיג'וטו עם ארבעת בניו מארם-צובא לטבריה (התקפ"א-1821), הריהו רוכש מאת כוללות הספרדים בית גדול לשבתו ופותח בו ביכ"ו וישיבה לת"ח, משהוא תומך בהם בכספו. במשך שש השנים שחי ר' פיג'וטו בטבריה התקיימה הישיבה, אולם עם פטירתו (התקפ"ז-1827) ועזיבתם של שלושת בניו את המקום (הרביעי נפטר בטבריה), נסגר ביהכ"נ וכפי הנראה גם הישיבה, ואין אנו שומעים עליה עד שנת התרנ"ה (1895), שבה נזכרת "ישיבת פיג'וטו", כשבראשה עומד ר' משה פיג'וטו - נינו של ר' רפאל ונכדו של אליהו פיג'וטו.

ישיבת יחזקאל מנשה - "מאורות עיניים" - "בתי כהונה" (?)

בשנת התרי"א (1851) מגיע לטבריה לביקור, בדרכו מלונדון לבגדאד, "הגביר החכם והמרומם" ר' יחזקאל מנשה, הקונה מכוללות הספרדים חלקת קרקע בסך 1000 גאזי, ואף קובע במקום ישיבה "לכמה תלמידי חכמים לתת להם בכל שנה שישים גאזי". ר"י מנשה מתחייב לשלם את 1000 הגאזי וכן את ההקצבה השנתית בעבור אברכי הישיבה, רק לאחר שיימסרו לידו "שטר המכר של הקרקע ושטר חיוכי הישיבה". לאחר שלוש שנים (1854), משלא נתקבלה ממנו אפילו "פרוטה קטנה של נחושת",

"חותם אמת מכו"ה הספרדים בבית מדרשו של התנא האלקי ר' מאיר בעל הנס זיע"א בע"ק טבריא ת"ו" משנת התרס"א (1901) - עברית וצרפתית

יצא השד"ר ר' יצחק אסמאג'א לבגדאד ובידו איגרת מאת חו"ר טבריה לר' ששן יחזקאל מנשה, בנו של התורם והמתחייב, לקיים ו"להוציא לאור את ההקדש הנז"ל (הנוכח לעיל)... כי בודאי הגמור אינו יכול לחזור בו כלל... (מאיגרת השד"רות לר"י אסמאג'א).

אין בידינו לדעת אם אמנם שילם ר' ששן את החוב שחב אביו לכוללות הספרדים, אולם הישיבה שהוקמה בש' התר"ו א פעלה ונתקיימה במשך שנים, ונראה ששמה היה אז ישיבת "מאורות עיניים", כפי שהיא רשומה במיפקד התר"ו (1855) למ' מונטיפיורי. כפי הנראה היתה זו הישיבה האחת אשר לעדה הספרדית, כפי שמציין ד"ר ל"א פראנקל בשנת התר"ו (1856) ('ירושלימה', מהד' עברית, עמ' 396). מתקבל כ"כ על הדעת שזו היתה אותה ישיבה אשר הנוסע הכומר הגרמני א' ור' שולץ ראה בביקורו במקום בש' 1851, ומצא בה 20 אברכים לומדים תלמוד. כפי הנראה הוחלף שמה של הישיבה ובשנות הששים והשבעים נקראה "בתי כהונה" (מיפקדי מונטיפיורי מהשנים התרכ"ו, התרל"ה-1866, 1875). בשנים התרכ"ז-התרל"א (1867-1876) רושמים חו"ר הכוללות בפנקס "הקופה הקדושה" ע"ש רמב"ה, כי נתקבלו כספים מאת הגביר סיניור מנשה יחזקאל מנשה, ויש להניח כי כספים אלה היו בעבור הישיבה שהוקמה ע"י אביו (או סבו) לפני כעשרים שנה, אולם אין בידינו סימוכין אם אמנם נשלחו תשלומים במשך כל השנים. לאחר שנת התרל"ו (1876) אין בידינו ידיעות על המשך קיומה.

ישיבת "בית יעקב"

בשנת התר"ו (1857), כאחת-עשרה שנים לאחר שת"ר הגביר ר' יצחק גוויטע מטריסט 500 דורוס לתיקונו ולשיפורו של ביהמ"ד הגדול "עץ חיים", משעלה בעצמו לטבריה, הריהו מקים בכספו את הישיבה הגדולה של העדה הספרדית, ישיבת "בית יעקב". הישיבה שכנה בבניין ביהמ"ד שהיה בנין עתיק ורעוע על שפת הכינרת (וראה 'בתי כנסת'), ובה למדו 30 חכמים מגדולי התורה בעדה הספרדית בימים ההם. החכמים חתמו על התחייבות כתובה על מגילת קלף ללמוד בישיבה יום יום, וכנגד התחייבות זו התחייב ר"י גוויטע להחזיק בכספו את 30 הלומדים בישיבה ולפרנס את משפחותיהם. בין החותמים על מגילת הקלף: ר' רפאל ארזי הכהן, ר' גבריאל אברהם הכהן דוויק, ר' דוד נתנאל רופא, ר' דוד אסודרי, ר' יצחק אברהם בקריה, ועוד. משנפטר ר"י גוויטע (לערך בשנת התרכ"ה) נותרה הישיבה הגדולה ללא פטרון ותומך, אך הכוללות הספרדית קיבלה ע"ע להחזיק את הישיבה. ובשנות השבעים של המאה שעברה אנו מוצאים כי הישיבה התנהלה בראשותו של ר' יאודה אסמאג'א וקיבלה הקצבתה, מידי שנה בשנה, מקופת רמב"ה, משהיא נקראה ישיבת ר"י גוויטע.

ישיבת "צמח צדיק"-ישיבת "צמח"

בשנת התרכ"ו (1866) רושמים חו"ר הספרדים בגיליון המיפקד של משה מונטיפיורי, כי בישיבת "צמח צדיק" לומדים 18 אברכים

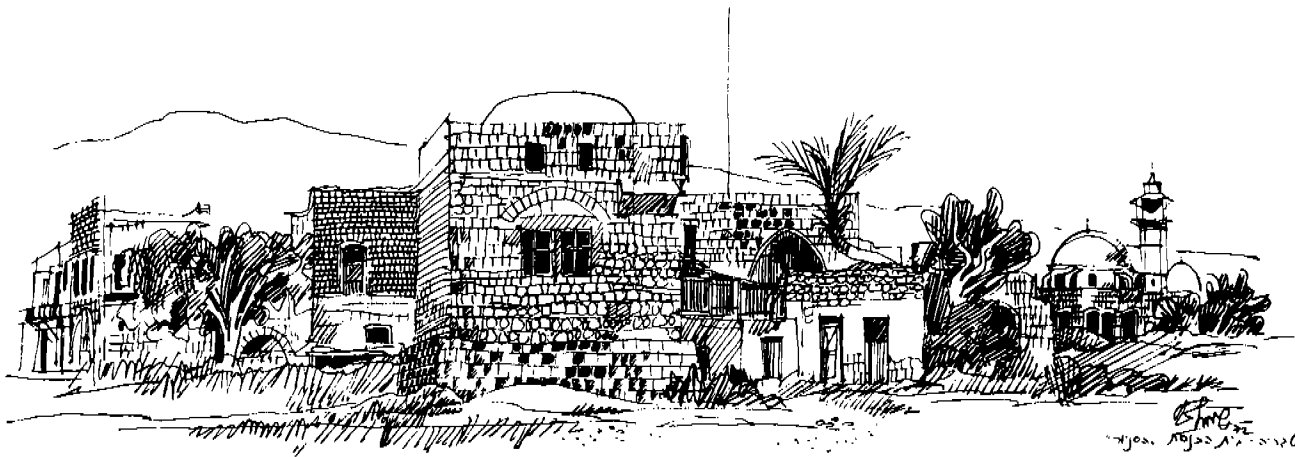
בראשות ר' אברהם הכהן דוויק, בכל יום 6 שעות. שם הישיבה "צמח" היה כנראה ע"ש יעקב צמח שהקדיש קרן, "הקדש", אשר מפירותיה יהנו הת"ח הלומדים בישיבה (במיפקד זה לא מופיע שמה של הישיבה "בית יעקב" ולעומתו מופיע לראשונה השם "צמח"). הישיבה שכנה באותו בנין שעל שפת הכינרת, שבו נוסדה לפני מספר שנים ישיבת "בית יעקב". בשנת התרכ"ח (1868) נרשם ב"פנקס הקופה הקדושה" של כוללות הספרדים, כי הגביר השר רפאל אהרן הלוי אשר מביירות תרם לישיבת "צמח" בשנה זו 1,724 גר'. בשנת התרל"א הוא עודנו מוסיף להחזיק בישיבת "צמח" ותורם בשנה זו, בשני תשלומים, 6,680 גר', וכן בשנים שלאחר מכן. (היה זה אותו גביר אשר תרם את תרומתו הגדולה בש' התרכ"ח להקמת הבניין הגדול על ציון מצבת ר' מאיר בעל הנס - וראה 'אתרים מספרים'). במיפקד התרל"ה (1875) רשומה הישיבה בשם "צמח צדיק", ומעדייות נוספות שבידינו נראה שהישיבה התקיימה ברציפות, ובאותו מקום, עד לשנת התרנ"ג (1893) - אותה שנה שבה פונה הבניין העתיק והרעוע שעל שפת הכינרת מחשש מפולת. לאחר מכן נראה שהישיבה הוסיפה להתקיים בבנין אחר בעיר העתיקה, עד לשנות מלח"ע הראשונה. לאחר המלחמה (1914-1918) פסקה הישיבה, ואילו הבניין שבו שכנה לאחרונה נהרס אף הוא עם שאר בנייני העיר העתיקה בשנת התש"ט.

ביהמ"ד "בית אורה"-בית מאיר (?)

בתחילת שנות החמישים של המאה שעברה, הוקם בביהמ"ד הגדול "עץ חיים" ביהמ"ד "בית אורה" שלאח"כ נקרא כנראה "בית מאיר", בראשותו של ר' חיים שמואל הכהן קונורטי. בשם זה מופיע ביהמ"ד גם במיפקדי מונטיפיורי בשנת התרכ"ו, התרל"ה (1866, 1875), ומספר הלומדים בו היה כ-18, אשר למדו שש שעות בכל יום (לפ"ה צ ואח"ה צ). בשנת התרל"ו מכנה ר' רחמים יוסף אופלטקה את ביהמ"ד בשם "בית המקדש הגדול", אולי משום מספר הלומדים בו ואולי משום ששכן בביהמ"ד הגדול. לצערנו אין בידינו ידיעות מתי נסגר ביהמ"ד ואף לא הסיבות שהיו עלולות להביא להפסקת פעילותו.

ביהמ"ד "מצמיח ישועה"

בתחילת שנות החמישים של המאה שעברה, לערך, היה ב"אמצע רחוב היאודים" - היינו בתוככי הרובע היהודי ולא על שפת הכינרת - ביהמ"ד "מצמיח ישועה". בתחילה עמד בראשו רח"ש הכהן קונורטי ולאח"כ ר' רפאל ארזי הכהן. מספר אברכיו היה 12 אשר למדו 6 שעות ביום. במיפקדי מונטיפיורי בשנת התרכ"ו, התרל"ה (1866, 1875) מופיע ביהמ"ד בין שאר אלה שהיו לעדה הספרדית בטבריה. אולי ניתן להניח כי בימ"ד זה הוא המשכה וגלגולה של ישיבת "משמיע ישועה" שנוסדה כ-100 שנה לפני כן (וראה לעיל). אם כי אין בידינו סימוכין לקיום ישיבת "משמיע ישועה" בכל מאת השנים שחלפו. אף על בימ"ד זה אין בידינו ידיעות לגורלו בשנים שלאחר מכן, ואף לא על תאריך סגירתו.

שמואל כ"ץ / רישום בית הכנסת "הסניור" - מבט ממזרח למערב - התשל"ב (1972)

"מדרש שמואל" - "הסניור"

ואל שפתו עגול, ותלמידי החכמים ששהו, כאמור, בישיבה במשך כל ימות השבוע, והיו מקבלים שם מאכלם, היו חוזרים לבתיהם שבעיר רק בערב שבת. הוצאות אחזקת הישיבה, לרבות שכרם של הת"ח, היו מקופת כוללות רמב"ה. כבר בשנה הראשונה לקיום הישיבה, התרל"א, רשמים חו"ר הספרדים ב"פנקס הקופה הקדושה" את ההוצאות לישיבה: אוכל, "חילוקים" לאברכי הישיבה, שכר למשרתים, הוצאות לפחמים לחימום, שמן למאור, מים לשתייה ולרחצה, כריכת ספרים, ועוד, וכן בשנים שלאחר מכן.

בשנת התקצ"ט פתח ר' חיים שמואל הכהן את ביהכ"נ שלו בבניינו החדש שבנאו לאחר רעש התקצ"ז. לאחר מספר שנים פתח באותו בניין גם ישיבה על שמו, בשם "מדרש שמואל". מאחר שהיה בעל אמצעים כספיים רכש אלפי ספרים וכתבי-יד נדירים שאספם וקיבצם מקהילות ישראל, ותלמידי החכמים שבבית מדרשו היו מעיינים גם באלה ובחידושי התורה שבהם. בשנת התרכ"ז (1867), משמסיר בטבריה ר' אברהם ישראל רחאניס ומבקר "אצל הרב הגדול ח"ר קונורטי הכהן יצ"ו", הוא מוסיף וכותב: "הרב הזה הוקן הוא זקן ונכבד עשיר מופלג, והוא היה מתעסק בבניין בית עקד ספרים גדולה ורחבת ידיים בתוך חצרו, כי הישיבה שהיתה לו קטנה (היתה) מהכיל את כל ספריו, אשר לו יותר מן ג' (שלושת) אלפים קובצים" (המגיד, י"א בתשרי, התרכ"ח); "מדרש שמואל" נשאר על מכונו גם לאחר פטירתו של ר"ח שמואל הכהן קונורטי, אב"ד העדה הספרדית בטבריה (י"ז באלול, התרל"ג), ואחזקת החכמים הלומדים היתה על קופת הכוללות, אשר היתה מפרשה שליש מכלל הכנסותיה מתרומות ומנדבות שנתקבצו ע"ש רמב"ה לאחזקת הישיבות וחובשי בתימ"ד. ברם, בשנים שמצב הקופה היה בכל רע - ושנים כאלו היו רבות - הופסקה התמיכה ללומדים ב"מדרש שמואל" עד שבאה הרווחה, או תרומה חד-פעמית, ושוב נתחדשה פעילותו של ביהמ"ד (וראה 'בית הכנסת הסניור').

ישיבת "מאיר בת עין"

לאחר שהוקמו הבניינים הראשונים על ציון מצבת ר' מאיר בעל הנס, פתחו חו"ר כוללות הספרדים את הישיבה שעל שמו של רמב"ה כבר בחורף התרל"א (1870). מספר ר"ד שיפמאן איש טבריה בכתבתו: "... והנה מקהלת הספרדים... ריבנו... לשקפה גדולה, שם ספר התורה בתוך ארון הקודש ושם בית האוצר הספרים, והעמידו משמרות. ומן היום הראשון לירח בול (חודש חשוון, בשנת התרל"א)... חליפות מידי שבת בשבתו שנים-עשר אנשים חכמים במחלקה אשר שמה, (והם) ישבו להגות בתורת ה' יומם ולילה. ואיש במשמרו על משמרתו יעמוד שבעת הימים ולא יבוא בעיר ויעבור עליו מה. וישמוה לחוק בקץ ובחורף (וכך) יהיה. ומבשלות (מטבח) עשו אשר יבשלו משרתי הבית ליושבים לפני ה' לאכול..." (הוספה להמגיד 'מס' 17, י"ב באייר, התרל"א). כפי שמוסיף ומתאר ר"ד שיפמאן היה משכנה של הישיבה באולם רבוע, "עשרים ושתיים אמה אורכו וכן רוחבו

והוא היה מתעסק בבניין בית עקד ספרים גדולה ורחבת ידיים בתוך חצרו, כי הישיבה שהיתה לו קטנה (היתה) מהכיל את כל ספריו, אשר לו יותר מן ג' (שלושת) אלפים קובצים" (המגיד, י"א בתשרי, התרכ"ח); "מדרש שמואל" נשאר על מכונו גם לאחר פטירתו של ר"ח שמואל הכהן קונורטי, אב"ד העדה הספרדית בטבריה (י"ז באלול, התרל"ג), ואחזקת החכמים הלומדים היתה על קופת הכוללות, אשר היתה מפרשה שליש מכלל הכנסותיה מתרומות ומנדבות שנתקבצו ע"ש רמב"ה לאחזקת הישיבות וחובשי בתימ"ד. ברם, בשנים שמצב הקופה היה בכל רע - ושנים כאלו היו רבות - הופסקה התמיכה ללומדים ב"מדרש שמואל" עד שבאה הרווחה, או תרומה חד-פעמית, ושוב נתחדשה פעילותו של ביהמ"ד (וראה 'בית הכנסת הסניור').

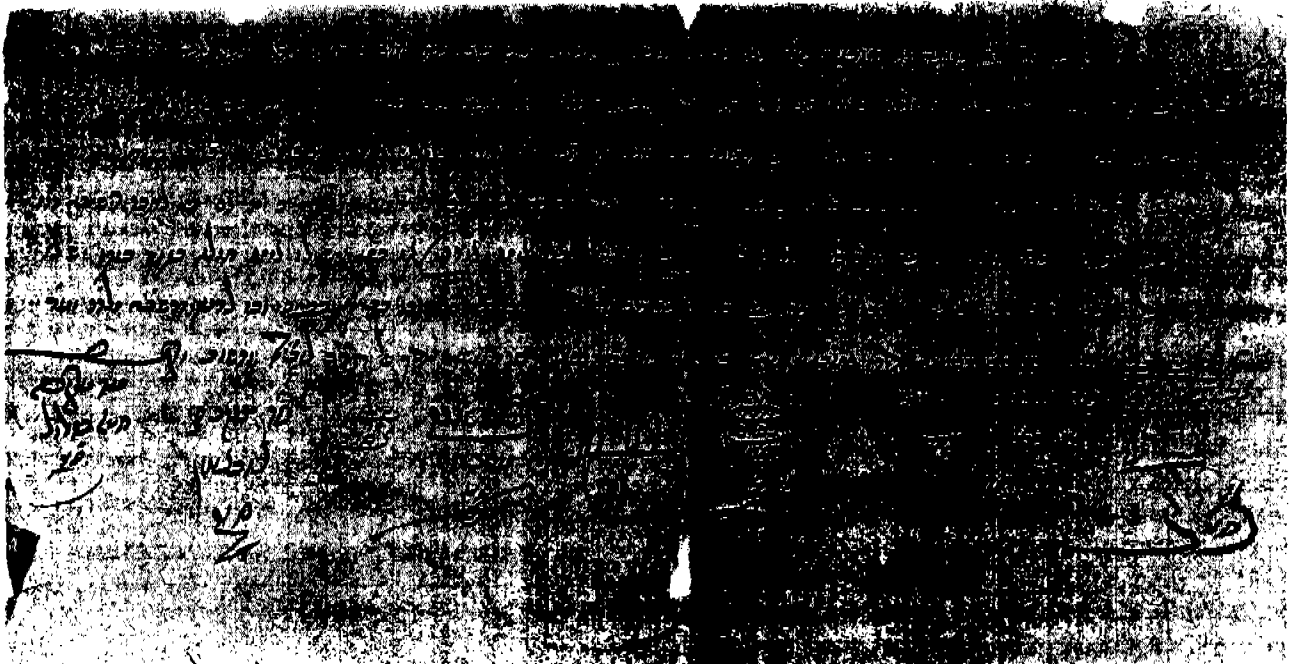
עמוד מתוך כתב-יד על התורה (פ' ויחי) שנמצא בבית המדרש "הסניור" בטבריה, בין שאר כתבי-יד שמחבריהם אינם מזהים

בסוף המאה שעברה עמדו בראש הישיבה ר"מ חמור ור"ח אלחדיף. כדי לחסוך בהוצאות הוחל בתקופה זו בהבאת האוכל מן העיר מידי יום ביומו, ויהודי אחד בשם ניסן אשר היה לו חמור, הוביל מידי בוקר, מטבריה לישיבה, את המאכלים שבישלו גשותיהם של הלומדים. בשנת התרס"ט (1909) הוקמו שני בנייני מגורים גדולים לשיכונם של חובשי ביהמ"ד – אשר נשארו במקום בימים א' – ג', ה' – ר' של השבוע – בכספי הנדיבים יצחק מאנו וגבריאל חושחאש.

בשנות מלה"ע הראשונה פסקו הלימודים בישיבה, מחוסר

אמצעים כספיים, ובשנת התר"ף (1920) מקבלים ע"ע 9 מחכמי טבריה משיבת "עץ חיים" לקיים שם ישיבה קבועה (וראה תעודת ההתחייבות). ואכן, כל-אימת שהיתה מתקבלת תרומה גדולה למען הישיבה, היו הלימודים מתחדשים. נסיונות אלה לחידוש הלימודים נעשו תמיד, אלא שלא תמיד הצליחו להחזיק מעמד תקופה ממושכת ורצופה.

בשנת התשט"ז כינס אב"ד כוללות הספרדים בטבריה ר' מאיר וועקנין כעשרה נערים מבני טבריה, שהיו נוסעים למקום מידי בוקר ויחזרים לבתיהם שבעיר עם ערב. שנה לאחר מכן כבר למדו בישיבה כ-20 נערים, משהיא נתמכת בכספי כוללות

ההתחייבות שקיבלו עליהם בשנת התר"פ (1920) לומדי ישיבת "עץ חיים", להמשיכת לימודיהם בישיבה שבבניין אשר על ציון מצבת רמב"ה

ההתחייבותם של לומדי ישיבת "עץ חיים" להמשיכת לימודי הישיבה בבניין שעל ציון מצבת רמב"ה, בשנת התר"פ (1920). להיות כי אנתנו חו"ר (חכמי ורבני) ישיבת עץ חיים בהתנא הק' (דוש) רמב"ה דע"א (רבי מאיר בעל הנס, זכרו יגן עלינו, אמן). ראה ראינו לעשות תיקונים בישיבתנו הנו/כרת), לעשות סייג וגדר למען שלא יהי ביטור(ל) תורה ח"ו (חס ושלום) וביטור(ל) תפיל(לה) בלא מנין, (אי) לזה עלינו בהשכמה (צ"ל: בהסכמה) כולנו בני הישיבה) הנו/כרת) ללכת עפ"י (על פי) התנאים אשר נבארום לקמן בס"ד (בסייעתא דשמיא): "א" זה יצא ראשונה שמחייבים כל בני הישיבה הנו/כרים) לעלות ביום א' אחה"ץ (ראשון אחר-הצהריים) עד יום ה' אחה"ץ, ואם התעכב איזה חבר מן הישיבה) הנו/כרת) לעלות, בלתי שום אונס הניכר (המוכר), או ינכו לו בעד לילה אחת חמשה ג"מ (גרש מצרי) סאג, ובעד יום א' כנו/כר) הדוקה שהתעכב ביום ב' (שתי) שעות אחר חצות ועדיין לא בא, או ינכו לו חמשה ג"מ. "ב" אם יש לחבר הישיבה הנו/כרת) איזה שמחה, כגון תפילין וברית מילה וחופה ואירוסין ושדוכין (או אם נתאכסן אצלו איזה אורח), או כ"מ (כל מקום) יש לו איזה חולה בחור ביתו, יש לו רשות להיות בעיר בלי נכר כו"ע (כלל ועיקר). והכל נו"ן בחיג"ש ובקני"ש במדל"ב מ"ך כתחו"ל (נכתב ונחתם בחיוב גמור ושלם, ובקנין גמור ושלם במנא דכשר למיקניה ב', כתקנת חכמינו וזכרתם לברכה), והכל דלא דלא וכו' בביטור(ל) ובפיטור(ל) וכו' לדעת הרשב"א וזה"ה (ר' שלמה בן אדרת, זכרו לחיי העולם הבא). וע"ד אמו"ץ ח"ש (ועל דבר אמת וצדק חתמנו שמנו) פה בבית מדרשנו של ש"ס תגא דידן רמב"ה דע"א (ששה סדרי משנה, זה התנא שלנו רבי מאיר בעל הנס, זכרו יגן עלינו, אמן). ביום ד' לח'דש) אב הנחמות ש'נת) מעשה ידיך אל תל"ף ליצירה והש"ב (הכל שריר ובריר) וקיים. (חתומים): הצבי מסעור אדהאן, ס"ט; ע"ה (עבד השם) בצלאל מלכא, ס"ט; ע"ה שלום ארוח, ס"ט; נסים חמור, ס"ט; מכלוף שטרית, ס"ט; הצעיר שלום מלכא, ס"ט; שלום אסודרי, ס"ט; ע"ה יעקב חי לובאטק, ס"ט; ע"ה עקיבא חייא בהלול, ס"ט.

רמב"ה. בשנה זו הונחה גם אבן הפינה לבניין הגדול של הישיבה החדשה "מאיר בת עין", ולאחר כשלוש שנים הסתיימה הקמת הבניין על שלוש קומותיו, ובהן למעלה מ-30 חדרים, מטבח, חדר אוכל ואולם ללימוד ולתפילה. משנפתחו שערי המוסד החדש בהנהלתו של ר' מנשה ב"ר מאיר וועקנין נרשמו עשרות תלמידים לישיבה, ובמשך הזמן ראתה הנהלת המוסד צורך בניפוי נרשמים ע"מ לשפר את רמת הלימוד. כיום מתחנכים בישיבה כמאה תלמידים, מטבריה וממקומות אחרים בארץ, בשתי מסגרות: "ישיבת צעירים" לבוגרי בתי"ס היסודיים, ו"ישיבה גדולה" לאברכים שהם בשלב לימודים מתקדם.

מדרש המערבים

משפתחו עולי צפון אפריקה, יוצאי מרוקו ותוניס ואלג'יר, בשנת התרל"ה (1875), בית כנסת משלהם, ראו צורך להקים לעצמם גם בימ"ד נפרד שנקרא "מדרש המערביים". גם בימ"ד זה קיבל תמיכתו מקופת הכוללות במסגרת ההקצבה הכללית, וכן מכספים אחרים שבאו בעיקר מנדבנים בארצות צפון אפריקה. כאמור, היתה הישיבה בביהכ"נ של המערביים ופעלה כסדרה עד תחילת המאה הנוכחית, ולאחרונה עמד בראשה ר' דוד וועקנין. משפסקו מקורות ההכנסה, עם פרוץ מלח"ע הראשונה, נסגרה הישיבה.

נייר המכתבים לישיבת "כתר תורה", מש' התר"ע (1910) – עברית וצרפתית

ישיבת "כתר תורה"

משנפתח ביהכ"נ "החברה" בשנת התרנ"ח (1898) ע"י עשרים מבני טבריה (וראה בתיכ"ב), פתחו בו מייסדי ישיבה משלהם בשם "כתר תורה". בשנים הראשונות היתה ישיבה זו נחשבת כפחותה, לעומת האחרות הוותיקות, אולם ברבות השנים נתלקטו מסביבה ת"ח שלמדו בה בקביעות ש"ס וגפ"ת, בראשותו של ר' יעקב בירדוגו. הישיבה "החזיקה מעמד" עד לשנות מלח"ע השנייה, ומשנהרס הבניין בשנת התש"ס, לא חודשה הישיבה עוד.

20

בתי המדרש של החסידים בטבריה היו בדרך כלל צמודים – בדומה לישיבות הספרדים – לבתי הכנסת שלהם, והתמיכה באברכים הלומדים ניתנה ע"י הכוללים השונים. ראשון לבתי המדרש של החסידים היה ביהמ"ד של רמ"מ מוויטבסק, שנוסד עם עליית החסידים לטבריה בשנת התקמ"א (1781), ונקרא

"ביהמ"ד של כולל רייסיץ". בשנת התר"ו (1846), משעברה ההשפעה לידי חסידי קרלין, נקרא ביהמ"ד על שמם, ובשנות השמונים של המאה שעברה הוקמה שם הישיבה "מתיבתא דרבי יוחנן פערלאוו", האדמו"ר מסטולין – קרלין. ברם, ברבות הימים פתחו חסידי "רייסיץ" בימ"ד משלהם בביהכ"נ החדש שבנו לאחר רעש התקצ"ז (1837).

ר' זאב מטשרנואוסטרהא, תלמידו של "המגיד" ממעזריטש, עלה לטבריה בשנת התקנ"ח (1798), ולאחר פטירתו של ר"א הכהן מקאליסק (התר"צ-1810) עמד בראש ביהמ"ד שנקרא לאחר מכן על שמו – "ביהמ"ד של ר' זאב מטשרנואוסטרהא". גם לאחר פטירתו (התקפ"ג-1823) נשאר שם ביהמ"ד על שמו. לאחר רעש התקצ"ז היה משקנו של ביהמ"ד בעזרת ביהכ"נ הגדול הספרדי שעל שפת הכינרת, ושם היה מקומו כל השנים עד לתחילת המאה הנוכחית. בשנת התרט"ו (1855) רשמים חסידי כולל וואהלין במפקד מונטיפיורי שני בתימ"ד: "בית המדרש" בראשותו של ר' לייבוש מחמעלניק, ו"אהל משה" בראשותו של ר' שלמה מלאדמר, ואילו במפקד התרכ"ו (1866) אנו מוצאים בימ"ד אחד בשם "מדרש שלמה". ברם, ד"ר א"ל פראנקל מספר, כי בשנת התרט"ז (1856) היו לאשכנזים "חמישה בתי תפילות וחמישה בתי מדרש" ('ירושלימה', מהד' עברית, ווינה 1860, עמ' 396). בשנות ה-80 של המאה שעברה, משנפתח בית הכנסת "המדרש" – הוקם בו גם בימ"ד "המדרש", אשר היה קיים עד שנתערער הבניין בשיטפון הקטלני בשנת התרצ"ד. נוסף לאלה היו לאשכנזים לפחות עוד שלושה בתי-מדרש, שבהם למדו חסידים מכוללי קרלין, מקארוב וטשרנוביל.

גולת הכותרת לישיבות האשכנזים היתה הישיבה הגדולה "אור תורה", שנפתחה בביהכ"נ "פותנות אור" אשר נבנה ליד ציון מצבת רמב"ה. בשנת התרנ"ט הורה נשיא ואמרפל כוללות רייסיץ ר"ש מסלונים לר"מ קליערס להקים שם ישיבה, ולאחר כשנה, בשנת התר"ס, נפתחה הישיבה בראשותו של ר"מ קליערס, ר' דוד זיבענברג ור' יצחק מתתיה סאנבערג. לאחר כשנה כבר למדו בישיבה כעשרים אברכים אשר שהו במקום במשך כל השבוע. מאכליהם הובאו מטבריה מידי יום ביומו והלומדים קיבלו מידי חודש שכר בעבור לימודם. בתחילת התרס"א שוכנה הישיבה בקומה השנייה של הבניין החדש אשר הוקם ליד ביהכ"נ "כותנות אור", ואילו בשנת התרס"ב (1902) הותקן במקום מטבח כדי "ליתן אוכל למו (הלומדים) להשיב

חותם ישיבת "אור תורה" משנת התר"פ (1920) – עברית ואנגלית

נפשם היבשה בתבשיל חם וצח פעמיים ביום. ומפְּרָטִי תקנות בית התבשיל (היתה תקנה) אשר אם יבוא איש אחר תלמיד חכם, (גם) שאינו מבני הישיבה, (ושיהיה מוכן) להיות עצור בבית ה' (קרי: הישיבה) שבועות אחדים, גם לו יתנו אוכל חנם אין כסף" (חבצלת' שנה 32, גל' 16, ס"ז בשבט, התרס"ב). ב"קול קורא" שפורסם בעיתונות היהודית דאז, פנו מנהלי הישיבה וממוני ואמרכלי הכוללות האשכנזים בטבריה לכל יהודי באשר הוא שם, להרים תרומתו לישיבה שהיא "יחידה במינה חולתה לא נמצא פה (בטבריה, לעדה האשכנזית - המע') שום מפעל אחר המחזיק לומדי תורה במקום קדוש הנז' . . . (שם). אולם תרומה זו צריכה שתהא "מנחה חדשה לשם הישיבה", ואין להשתמש בכספי הנדירים והנדבות והתרומות הקבועים ל"קופת רמב"ה", שכל מטרתה של זו היא למען הקהילה כולה.

חברת "אור המאיר" שנוסדה עם ייסוד הישיבה הציבה לה למטרה לשלוח בכל יום שני וחמישי מניין אנשים מטבריה להתפלל בישיבה יחד עם האברכים. בשנות מלח"ע הראשונה פסקו הלומדים, אולם עם הכיבוש הכריטי חידשה הישיבה פעילותה. במאורעות התרצ"ח (1938) העלו הפורעים הערביים את בנייני הישיבה באש, אולם לאחר מספר חודשים נכונה הישיבה מחדש. הודות לפועלו המבורך של ר' זאב חזנר בארה"ב, לאחר מלח"ע השנייה, הגיעו לישיבה סכומי-כסף גדולים והישיבה גדלה ונתבססה.

תלמוד תורה וחינוך

אמנם הוכתרה טבריה במחצית המאה שעברה בתואר "טבריה - לתורה", אולם הסוקר את תלמוד התורה והחינוך היהודי לילדי ישראל בטבריה - במחצית השנייה למאה שעברה ועד לראשית שנות העשרים במאה הנוכחית - אינו יכול להצמיד תואר זה לטבריה. ואין לדעת על שום מה ולמה פיגרה טבריה בתלמוד התורה ובחינוך לילדיה, בהשוואה לשאר ערי הקודש: ירושלים, חברון וצפת. שהרי רבו בקהילה היהודית בטבריה רבנים ותלמידי חכמים גדולים ומופלים בתורה, גם מבני העדה הספרדית וגם מבני העדה האשכנזית, ואילו מצב תלמוד התורה והחינוך לתינוקות-של-בית-רבן היה שנים רבות בשפל המדרגה. אולי יש מקום להניח, כי המצב הכלכלי הקשה שבו היתה הקהילה מתייסרת כל השנים, הוא שהשפיע גם על רמת הלימוד והחינוך לילדי הקהילה, ואולי גורמים אחרים הם שהטביעו חותמם על תלמוד התורה לתשב"ר. מכל מקום, בסקירתנו זאת נשתדל לעמוד, אך ורק ובעיקר, על ציוני הדרך בנתיב הלימוד והחינוך היהודי בטבריה - מבלי להיכנס לפרטים ואף לא לחקר הגורמים - בתקופה של כמאה שנה, החל ממחצית המאה שעברה ועד להקמת מדינת ישראל.

✽

במפקד מונטיפיורי בשנת התרס"ו (1855) רושמים חו"ר העדה הספרדית כי להם חמישה "בתי ספר", וקרי: תלמודי תורה, ואלה

הם: (א) "לימודי חכמה" - המלמד ר"מ מאמאן (מספר התלמידים - 12); (ב) "פרחי שושנים" - ר"ש עבאדי (9); (ג) "נטעי נעמנים" - ר"ח עבאדי (11); (ד) "תפילה למשה" - ר' אהרן הלר (15); (ה) "בית תפילה" - ר' משה מזרחי (18). סה"כ תלמידים - 65. ואילו העדה החסידית רושמת במפקד הנ"ל, כי מספר תלמודי התורה שלה הוא עשרים ואחד (!?), שבהם לומדים 94 ילדים. ואלה המלמדים ומספר התלמידים בכל ת"ת: ר"א הכהן מקאנסטין (4); ר' יעקב שלמה הכהן (3); ר' מרדכי שו"ב (4); ר' חיים מקראנטיא (3); ר' חיים מבארדיאן (4); ר' ישעיהו כהן ממינסק (3); ר' יעקב מבונדיר (3); ר' אברהם (3); ר' יעקב חר"א (5); ר' יעקב מטאלצ'ין (5); ר' מרדכי כהן (4); ר' חיים מקאסוב (4); ר' יואל בער מפינסק (4); ר' לוי מראמון (4); ר' מרדכי מאלראיי (4); ר' צבי מגאלאטש (4); ר' יעקב (10); ר' לייב (13). כל אלה הם מכולל "רוסיה", ובכולל וואהלין היו המלמדים: ר' גרשון מסלאנים (4); ר' לייב מפינסק (3); ר' אהרן מקאפוסט (5). שנה לאחר מכן (1856), משמבקר ד"ר ל"א פראנקל בטבריה, הריהו רושם ביומנו כי כל הילדים אמנם ידעו לקרוא, אולם מרביתם אינם יודעים לכתוב עברית. ואילו על חינוך הילדות הוא כותב: "חינוך ותלמוד הנערות הינה שם במעמד משולח ונעזב, כמו בכל ארצות המזרח". ואם כי דר' פראנקל התרשם מר' חיים שמואל הכהן, קונורטי, ראש הרבנים בטבריה עם שבעה מחכמיו" שבאו לבקרו, הריהו מוסיף ורושם: "העיר אשר (בה) ישבו הסנהדרין ואשר חיו והרהו בה שרי גדולי התורה, הינה כעת מושב הבערות" ("ירושלימה, מהד' עברית, ווינה, 1860, עמ' 396) (וראה 'איגרות ורשמי ביקור').

אין זאת כי ד"ר פראנקל - שנאמן עלינו במסירת העובדות - אשר הפריו בקביעתו, לא התכוון כי חו"ר טבריה באותה תקופה הפקירו ילדיהם ל"בערות", אלא אולי ביקש להדגיש שאין לימוד זה קרוי לימוד. עשר שנים לאחר"כ (התרכ"ו-1866) רושמים חו"ר העדה הספרדית בגליון "בתי הספר" של מפקד מונטיפיורי, כי להם שישה ת"ת שבהם לומדים 148 ילדים-נערים. תלמודי התורה היו משוכנים בבנייני בתי-כ"נ, או לידם, ובכ"א היתה דרגת-לימוד ותכנית-לימודים שונה מזו שבאחר. ואלה הת"ת: (א) "תפילה וברכה", שבו למדו 22 הילדים הרכים, ב"ד שעות ביום, תפילות וברכות שבע"פ, מפרי הח' רי"צ אביגדור, (ב) "חנוך לנער", שבו למדו 25 תלמידים ב"ד שעות ביום (לפה"צ ולאחה"צ), לקרוא "ספר תפילה ומקרא", מפי ח"ר חיים ארזי הכהן, (ג) "דקדוקי תורה", שבו למדו 36 תלמידים - ב"ד 4 קבוצות-כיתות לימוד - ב"ד 8 שעות ביום (כנ"ל), מקרא, תנ"ך, "מעט דקדוק הלשון ומעט פירוש רש"י", מפי ח"ר אהרן הלר שבות, (ד) "שערי תורה", שבו למדו 20 תלמידים - בשתי קבוצות-כיתות לימוד - ב"ד 8 שעות ביום (כנ"ל), "מקרא עם לע"ז (קרי: ערבית) ומעט אגדה ומשנה", מפי ח"ר יוסף משען, (ה) "שפת אמת", שבו למדו 12 תלמידים ב"ד שעות (כנ"ל), "משנה וגמרא עם פרש"י, מעט 'אורח חיים' ודקדוקי טופרים", מפי ח"ר משה ין נאים. כאן היה הלימוד מתוך עין כאשר התלמידים יושבים לפני המלמד ומעיינים בספריהם, והוא משיב לשאלותיהם, (ו) "שערי חכמה", שבו למדו 30 תלמידים - בשלוש קבוצות-כיתות לימוד - ב"ד

שעות ביום (כנ"ל), "גמרא עם רש"י ותוספות", מפי ח"ר בכור לוי.

הוצאות תלמודי התורה הללו כללו: שכרו של החכם המלמד; ספרי לימוד ומחברות; שמן למאור (בימי החורף שבהם נתמשכו הלימודים בשעות הערב); מים לשתייה ולרחצה (שהיו מובאים ע"י שואב המים מן הכינרת); כלים למים, ושכר השקת המנקה את חדר הלימוד. ההוצאות כוסו משני מקורות: (א) משכר הלימוד השבועי ששילמו ההורים, (ב) מ"חברת תלמוד תורה" אשר קיבלה הקצבה מקופת הכוללות ואשר קיצבה תרומות ונדבות שונות. אותה שנה (1866) הוציאה הכוללות על אחזקת הת"ת 175 פיאסטר לשבוע, ואילו שכר הלימוד מן ההורים הסתכם בשבוע בסך 148 פיאסטר. מספר הת"ת של האשכנזים הצטמצם ל-10 (במקום 21 כלפני 10 שנים), ומספר הילדים הלומדים בהם היה בש' התרכ"ו – 91 ילד.

בגיליון "בתי הספר" של מיפקד מונטיפיורי מש' התרל"ה (1875) רשומים שבעה (7) בתי ספר לעדה הספרדית, ובהם לומדים 171 ילדים-נערים. ואלה הם (בהקבלה לבתי"ה"ס הרשומים בש' התרכ"ו): (א) "שערי תפילה" (כפי הנראה שונה השם מ"תפילה וברכה"), ובו למדו 25 תלמידים (לעומת 22 בש' התרכ"ו), (ב) "חנוך לנער" – 30 תלמידים (25), (ג) "דקדוקי תורה" – 32 ת' (36), (ד) "שערי תורה" – 22 ת' (20), (ה) "שפת אמת" – 12 ת' (12), (ו) "שערי חכמה" – 15 ת' (30). ביה"ס השביעי שנוסף מאז אמצע שנות הששים היה "דקדוקי סופרים" ובו למדו בשנה זו (1875) 30 תלמידים. אשר לבתי"ה"ס של העדה האשכנזית בשנות השבעים, אין בידינו לצערנו פרטים, מחמת טישטוש הכתוב בגליונות המיפקד של שנה זו.

בשנת התרל"ו (1876), היינו כעשר שנים לאחר מכן, מבקר בטבריה המורה והפדגוג ר' רחמים יוסף אופלטקה – מי שהיה מנהלו של ביה"ס "דורש ציון" בירושלים – ובסיום סיורו בתלמודי התורה הספרדים והאשכנזים הוא כותב, כי הלימוד מתנהל "בלי סדרים כראוי" (מסעי יר"ח). קביעתו זו של ר"ח יוסף אופלטקה, עשרים שנה לאחר קביעתו הדומה של ד"ר ל"א פראנקל אך מוכיחה, כי גם דרך הלימוד וגם רמת הלימודים בת"ת שבטבריה, היו בשפל המדרגה.

מצב ירוד זה נמשך גם בשנות השמונים של המאה שעברה ואף הוסיף לרדת. תיאור קודר על אחד מת"ת הספרדים בטבריה, בשנות השמונים למאה שעברה, מביא בזכרונותיו (שבכתב-יד) ר' רבנן אבואלעפיה, מי שהיה בעשור השני של המאה הנוכחית הרב הראשי לקהילת טבריה, וכך הוא כותב: "... תלמוד התורה היה קרוי 'כותאב', היינו 'ספר' בערבית (האשכנזים קראו לת"ת 'חֲדָר'), והיה מצוי במרתף קבור באדמה. ליד התקרה היה אשנב אחד בגודל של 40 x 40 ס"מ, שממנו הסתגנו האור והאוויר לחלל החדר... בימי סגריר היה המרתף חשוך לחלוטין, והיה צורך להדליק את עששית הנפט הקטנה להאיר את שטחו, ולאור זה היו הילדים מאמצים עיניהם לקרוא בספרים שלפניהם. הישיבה היתה על גבי מחצלאות, ואילו המלמד היה יושב על מזון יָשָׁן וכרים ישנים סועדים את גבו. בקיץ החם היה המחנק בחדר ללא נשוא, עד שהיו ילדים חשים בראשם וכמעט

מתעלפים. כיון שכך, יעץ המלמד באותו "פותאב" להחזיק בחלון מעין ארובה, שדרכה יחדור מעט אוויר לחלל המרתף. הארובה הותקנה על חשבון ההורים, ברם, עם התקנתה נסתם האשנב ומעט האור שהסתכן דרכו לפני כן, מספר שעות ביום, אף הוא לא היה עוד. וכך, בעיצומו של הקיץ הלוהט, היה צריך להדליק את עששית הנפט הקטנה למאור, חו כדרכה היתה מעלה עשן ופיח... המלמד עצמו שהיה שרוע על כריו, חציו יושב וחציו שוכב, היה מנהל את השיעורים משהוא קורא בקול, והתלמידים חחרים אחריו בקול, פסוק אחר פסוק..."

על השפעת המצב הכלכלי הירוד של הקהילה על רמת הלימוד בת"ת אנו שומעים בשנת התרמ"ו (1886) מדברי ר' אברהם ב"ק, אשר פנה בקריאת עזרה לפרנסי ארה"ק: "... גם מהתלמוד תורה לא יעלימו נא עיניהם, כי אין העדה הענייה יכולה להחזיק בידי מלמדים ותלמידים עניים, ובני עניים אשר הופקדנו להיזהר בהם, מפני כי מהם תצא תורה, (הריהם) עוזבים ונעזבים ואין מרחם... " ('חבצלת' אדר, התרמ"ו). לאור תמונה קודרת זו שמתאר ר"א ב"ק, אין פלא איפוא, כי משפוחת המסייג הסקוטי, הרופא ד"ר ד' טוראנס, את ביה"ס החדש שלו לאחר חג הפסח בשנת התרמ"ז (1887), והוא מודיע בגליון כי יקבל למוסדו החדש תלמידות ללא תשלום שכר לימוד, נהרות רבות מבנות טבריה לביה"ס המנהל ע"י המורה פינטוק, ותוך זמן מועט, יחסית, כבר לומדות בביה"ס הסקוטי כחמישים נערות יהודיות וערביות. ראשי העדה האשכנזית יצאו מיד באזהרה חריפה ובאיום ב"חֲרָם" נגד ביה"ס הנוצרי ונגד המשפחות אשר שלחו את בנותיהן ללמוד שם, אולם בני העדה הספרדית לא הצטרפו לחרם, ורבים שלחו בנותיהן ללמוד אצל הגב' פינטוק, מה גם ששם קיבלו הבנות שמלות ומנעלים ואף ארוחת חמה... ('המליץ', י"ג בסיון, התרמ"ז). בשנת התרמ"ח (1888) אמנם היו בטבריה 12 תלמודי תורה, ספרדים ואשכנזים, אולם מצבם מכל הבחינות היה ירוד ביותר. אותה שנה כותב ר"א ב"ק בכתבתו ב'חבצלת', כי "מצב ת"ת ירד פלאים, כי אין כל מקום ומוצא להחזקתו (בכספים). בימים הראשונים (הכוונה – לשנות השישים והשבעים) עצרו עוד ראשי וממוני הכוללות לעזור עֶזֶר מצט לְדָבָר הזה, ועתה, בהיכשל עוזר ונפל גם עוזר, כי ירדו (הכנסות) כל הכוללות עֶזֶר מעלות אחורנית, והחלוקה מתמוטטת והולכת... על כן אחינו מרחמינו, נדיבים בעם, חוסו ורחמו נא על עדתנו הקדושה... חזקו ידיים רפות והחישו עזרתכם להחזקת 'תלמוד תורה' ו'ביקור חולים', אשר מבלעדיהם לא תיכון עדה בישראל...". מסתבר, שלמרות שהיו רשומים אותה שנה תריסר ת"ת בפנקסי הכוללים בטבריה, למעשה כמעט שלא למדו בהם תלמידים, כפי שמוסיף החיד"ח, פְּתָב טבריה בתקופה זו ב'המליץ', הכותב: "אין ת"ת ונערים עוזבים מסתובבים ברחובות בטלין מתלמוד תורה" (כ"ב בתמוז, התרמ"ח).

✠

עשר שנים תמימות כמעט שלא היה תלמוד תורה בטבריה. ת"ח שדאגו לילדיהם מן הסתם ישבו ולימדום בעצמם, ואילו ילדי "עמך" סתם, מן הסתם שהיו גדלים ללא לימוד וללא תורה.

המיפנה חל איפוא בשנת התרנ"ח (1898), כאשר חברת "כל ישראל חברים", כ"ח, מקימה בטבריה ביה"ס לבנים, בשם "אליאנס". ביה"ס נפתח בחדר צר שבעיר העתיקה בהנהלתו של מר מ' הוכברג, שהיה מורה ותיק מביה"ס החקלאי "מקוה ישראל". על אף העובדה שילדי ישראל הסתובבו בסימטאות העיר ללא חינוך ולימוד, ועל אף אחלת היד של פרנסי הקהילה בגיוס הכספים הדרושים לאחזקת תלמודי התורה, פרצה סערת רוחות בקהילה היהודית. פרנסי ורבני הקהילה ראו במוסד החדש והור לרוחם בשיטת הלימוד שלו איום לשלטונם, ועשו יד אחת כולם יחד כדי למנוע כניסתם של ילדים לביה"ס של מר הוכברג. אבות המשפחות הוכרחו לחתום על התחייבות שלא ישלחו ילדיהם לביה"ס ה"אליאנס", שאם לא כן – תופסק להם קיצבת "החלוקה". ברם, העניים והאביונים שבקהילה, "עמך" סתם, שראו בקניית השכלה ודעת פתח לעתיד טוב יותר לילדיהם, לא התחשבו בלחץ ובאימים ושלחו את ילדיהם לביה"ס, וכמותם גם מספר משפחות ספרדיות שלא היו תלויות ב"חלוקה". שנה לאחר שנפתח המוסד כבר למדו בו 110 ילדים, שמהם היו 10 בני משפחות בעלות אמצעים ו-100 בני משפחות עניות. בדו"ח שלו משנת הלימודים הראשונה כתב מנהל המוסד: "למרות שהילדים למדו לפני כן בת"ת, מגיל חמש שנים, היו ביניהם כאלה, בני 13–14 שנים, שלא הבינו עברית כלל. מרבית הילדים היו גם חלושים וחזורים, ונוסף על כך בלתי ממושמעים וחסרי כל הרגלים של בית ספר. בהפסקות שאגו הילדים כחיות, קיללו זה את זה, או "הִלְכוּ מְכוֹת" (ביולטין ה"אליאנס" משנת 1898, עמ' 164–166). ככל שרבו מספר התלמידים כן גדלה התנגדות חו"ר הקהילה, ולא נחו ולא שקטו עד אשר פנו גם אל הקאמקאם, הוא המושל התורכי, בדרישה לסגור את המוסד החדש. ברם, ככל שגבר מסע החרם נגד המוסד כן גדלה הפופולריות שלו בקרב בני הקהילה, ומרבית יהודי טבריה החלו לראות בביה"ס החדש מוסד חשוב ורצוי. תוך שנתיים ימים "נוגעו" גם משפחות אשכנזיות ובשנת התרס"א (1901) החלו לשלוח אף הם את ילדיהן ל"אליאנס".

הלימודים ב"אליאנס" התנהלו בשפה הצרפתית, ונוסף ללימודי הקודש למדו התלמידים גם חשבון וערבית. כתוצאה מכך נאלצו חסידי הת"ת וה"חדר" – שעשו מאמצים נואשים להחזיק מעמד – להכליל בתכנית שיעוריהם את לימוד החשבון והערבית. במרוצת השנים שלאחר מכן, לימדו ב"אליאנס" כמורים גם חכמים ורבנים, וביניהם: ר"מ טולידאנו, ר"מ חמודי, ר"ש חסין, ר"י אבוג'נים ור"א ג'ינו. לאחר מר הוכברג ניהלו את ה"אליאנס": מר ר' לוי (1909–1918); מר אל-נקווה (1919–1932); מר א' אלמליח (1933). ומר י' טג'ר (1934–1949).

חברת כ"ח השקיעה באחזקת ביה"ס סכומים רבים ועשתה כל שבידה ע"מ לשפר את רמת הלימודים ושירותי ביה"ס, ובמרוצת הזמן קיבלו התלמידים גם בגדים וארוחות. בשנת התרע"ח (1912) הגיע תקציבו השנתי של ה"אליאנס" לבנים לסך 9,713 פרנק (ביולטין ה"אליאנס" משנת 1913, עמ' 126). התבססותו של ביה"ס לבנים בטבריה המריצה את הוועד המרכזי של הכ"ח לייסד לאחר שלוש שנים, בשנת התר"ס, את ביה"ס לבנות. שלא כבראשונה, כמעט שלא קמה התנגדות

לפתיחת ביה"ס לבנות, מה גם שביה"ס של ד"ר טוראנס המסיונר, שבו למדו רבות מבנות טבריה, היה כל השנים כצנינים בעיני חו"ר הקהילה. ואכן, עם פתיחת ביה"ס עזבו הבנות היהודיות את ביה"ס הסקוטי, פרט לשלוש בנות, ועברו ללמוד במוסד החדש. כן למדו בביה"ס אחדות מבנות המושבות הסמוכות שבצמק כינרות. המוסד נפתח בהנהלתה של הגב' רומנוב – ספרדיה מארס-צובא שבעלה היה קונסול כבוד של ממלכת ספרד – ובו למדו הבנות, נוסף לצרפתית וללימודי הקודש, עברית, ערבית ותפירה. כמו-כן קיבלו הבנות שמלות ללבוש וארוחות ללא תשלום. אולם מסתבר כי ידע הלשון העברית היה ירוד ביותר. בדו"ח שהוגש לכנס הסתדרות המורים העבריים בארץ, בשנת התרס"ד (1904), נאמר כי בביה"ס "אליאנס" לבנות שבטבריה "לא היה מורה עברי בינוני שילמד מעט עברית, כראוי לבי"ס שכזה" (ח"א זוטא, 'במעלה ההר', ספר היובל להס' המורים, התרפ"ח, עמ' 120). עם הזמן רבתה אי-שביעות הרצון מהתנהגות המנהלת (אשר כפי שמספר ר' רבנו אבואל-עפיה, אף הטעתה את חו"ר הקהילה לחתום על מיסמך כחב, כי בעלה הוא שו"ב מוסמך, בו בזמן שהיה חופשי ובלתי דתי וגם מלה עברית לא ידע), ואף התברר ש"היתה מענישה את התלמידות אם דיברו עברית" ('חדשות הארץ', חשוון, התר"ע). כתוצאה מכך, ובהתערבותו של ר' רבנו שפנה להנהלת כ"ח בפרוץ, פוטר המנהלת מתפקידה (1910) ובמקומה התמנתה גב' גנן. בשנת התרע"ב (1912) הגיע תקציבו השנתי של ה"אליאנס" לבנות לסכום של 9,802 פרנק; 8,981 פר' מתמיכת כ"ח; 408 פר' משכר לימוד; 375 פר' מתמיכת חוב"צ; 38 פר' מהכנסות שונות. לעומת הכנסה זו היו ההוצאות: שכר מורים ועובדים – 5,271 פר'; שכר דירה – 2,231 פר'; חומרים ומכשירי לימוד – 414 פר'; אוכל וביגוד – 1,404 פר'; תיקונים – 51 פר'; הוצאות שונות – 336 פר'. עודף ההכנסה על ההוצאה, בסך 64 פר', הועבר לשנת 1913 (שם).

✽

בשנת התרס"ד (1904), כאשר במושבות העבריות שבארץ אף בערים השונות כבר היו 10 גני ילדים ו-28 בתי"ס עבריים (1) בירושלים, 2 ביפו, 2 בצפת, 1 בחיפה, ואפילו 1 בעזה), עוד לא הגיע ביה"ס העברי לטבריה (י' צוריהו, 'ספר היובל' התרפ"ח, עמ' 88). אולם ר' רפאל ביבאס שעלה מקובלנקה מתכנן הקמת "תלמוד תורה" כללי לעדה הספרדית, במקום ת"ת הקטנים שהיו בעבר ואשר אחדים מהם נסגרו מחוסר תלמידים ותקציב כאחד. וועד ציבורי מחו"ר טבריה מתארגן לתכנית זו, ור' ביבאס קונה ב"רוחב הנוצרים" שבעיר העתיקה ארבעה מחסני-חניות הצמודים זה לזה, ובונה מעליהם קומה שנייה ובה 7 חדרים ואולם מרכזי גדול. בחדר אחד הוקם בית כנסת ובשאר – כיתות לימוד. בשנת התרס"ה (1904) נפתח המוסד החדש, ובו 6 תלמידים בלבד. אנשי המסורת ראו בת"ת החדש מוסד לרוחם, שלא כביה"ס "אליאנס", והחלו לשלוח ילדיהם ללמוד בו, ולאחר שלוש שנים למדו בת"ת כמאה תלמיד. המלמדים בשנים הראשונות היו: ר' רפאל ביבאס, ר' סלים עבאדי, ר' חיים לוי, ר' עקיבא-חייא

לאחר מלח"ע הראשונה, משהוקמו כבר בטבריה בתי"ס העבריים הראשונים (וראה להלן), פנה מנהל הת"ת לוועד העזרה האמריקאית בבקשת תמיכה, כשאר המוסדות. התמיכה הובטחה בתנאי כי יוכנסו ספסלי לימוד לכיתות במקום המחצלות. משהגיעו הספסלים התעמדו אלה בחדרים מסביב ליד לקירות, ומעתה נאלץ המלמד לעמוד על רגליו כל שעות היום, משהוא סובב על מקומו שבמרכז החדר כסביבון, והתלמידים מוצאים להם שהות למעשי הקונדס כל-אימת שנבז של המלמד היה מופנה לעברם...

בשנת התרצ"ג (1933) הקים ר' ביבאס בניין חדש לת"ת בשכונת "מואריס" שמחוץ לחומה. הקמת הבניין עלתה 2300 לא"י – סכום רב בימים ההם – והבניין נרשם כקדש הכוללות הספרדית. בשנת התרצ"ז (1937) למדו במוסד כ-150 תלמיד ומספר המלמדים המורים היה 7, ואילו בשנת התש"ו (1946) היו בו כ-100 תלמיד. משפתחה "קרן המסעדות" את מפעל ההזנה בבתי"ס, נהנו גם תלמידי המוסד מארוחה חמה בכל יום. במרוצת השנים שופרו במידת-מה שיטות הלימוד בת"ת, ובין מוריו נמנו, בין השאר: ר' מאיר וועקנין, ר' דוד עבן, ר' אליהו אבואלעפיה, ר' יעקב חי זריהן, ר' שמעון נחמני, ר' מימון הכהן, ר' יצחק כהן, ר' יצחק תרסיס, ר' יוסף משען, ר' חנוכה מזרחי ור' חיים קשטן.

✽

תלמוד התורה המרכזי של בני העדה האשכנזית, ה"חדר", שכן ממול לביהכ"נ של כולל "רייסיץ", בבניין שלאחר מכן הפך להיות "בית הכנסת אורחים", וגם בו, כב"תלמוד תורה" של ביבאס,

נייר המכתבים של "בית תלמוד תורה והגות יתומים הכללי", משנת התר"פ (1920), לערך – עברית ואנגלית

חותם "בית חינוך יתומים הכללי לעדה הספרדית בעיה"ק טבריא תוב"ב", משנת התרס"ח (1908) – עברית וצרפתית

חתימה: Rabbi RAPHAËL BIVAS pour TALMUD THORA Général à TIBERIAS (Palestine)

נייר המכתבים של "תלמוד תורה הכללי", משנת התר"ע (1910), לערך – עברית וצרפתית

חותם "תלמוד תורה הכללי" משנת התרס"ח (1908) – עברית וצרפתית

בהלול, ר' מרדכי אמחג, ר' שבתאי ג'ומעה, ריבל"א ר' ב"צ בהלול. הלימוד היה ללא תשלום שכר לימוד ותקציבו מומן ע"י הוועד המנהל אשר אסף כספים ותרומות לאחזקת המוסד. משהיתה מתקיימת תפילה בביהכ"נ היו גם התלמידים מצטרפים ועונים בקול שירה ובמקהלה אחרי החזן. ומספר ר' רבנו אבואל-עפיה בזכרונותיו שבכ"י, כי בזמן הראשון, משלא רצו התלמידים לבוא לת"ת – אם מפחד המלקות או אם מחוסר עניין בלימוד – היה השמש אוספם ומקבצם כל בוקר ובמזרח המקל שבידו היה גוררם בכוח לת"ת... את העקשנים שסירבו לילך בעצמם היה עומס על כתפיו כשקים, והם היו מורטים בשערות זקנו ופיאותיו ואף נושכים בצווארו, ואילו השמש קיבל כל היסורים באהבה בהיותו יודע חשיבות פועלו. משגמר לאסוף את השיות הנידחות הפך למלמד וישב על המזרח שלו לפני תלמידיו הישובים על מחצלות, ומשהמקל בידו היה משנן פרקו והתלמידים עונים אחריו בקול-קולות...

בשנת התרע"ג (1913) ביקש ר' רבנו אבואלעפיה, שהיה אז רבה הראשי של הקהילה, להכניס שינויים בתכנית הלימודים שבת"ת, כדי לשפר את רמת הלימודים ולהוסיף מקצועות לימוד שהיו נלמדים בבתי"ס העבריים, אולם ר' ביבאס סירב באמרו, כי מורים "אפיקורסים", רחמנא לצלן, לא יכנסו למוסד ואת תולדות עם ישראל אפשר ללמוד מתוך התנ"ך שהכל כתוב בו, ובאשר לחשבון – הרי מספיק שהתלמידים ידעו לספור עד אותו מיספר שידע יוסף... ולשון אחרת, מלבד לשון הקודש – אסורה באיסור גמור...

למדו ילדי העדה האשכנזית לימודי קודש בלבד. בשנת התש"ו (1946) למדו במוסד כ-60 תלמיד ע"י צוות של 8 מלמדים. בשנת התרס"ה (1905), באותה שנה שנפתח הת"ת של ר' ביבאס, פתח ד"ר טוראנס שיצוריי-ערב ללימוד שפות, בעיקר לאנגלית. נערים יהודים, מאלה שסיימו לימודיהם בת"ת וב"אליאנס", באו לשיעורים אלה. בשנת התרס"ח (1908), משנסתיימה הקמתו של בנין הנזירות האיטלקיות מחוץ לחומה, ו"מסדר האחיות" פתח שם בית יתומים ומעון-יום לילדים, נהרו רבים מילדי הקהילה למקום. משראו זאת פרנסי העדה הספרדית, הודרו ורסדו את "בית ת"ת וחינוך יתומים הכללי לעדת הספרדים", במטרה להציל את הילדים היתומים והאחרים – שקיבלו בבית הנזירות גם בגד ללבוש וארוחה חמה בכל יום – מצפרני המסיון. האכן הצליחו פרנסי העדה להוציא מן המוסד של הנזירות האיטלקיות את מרבית הילדים, ובו נשארו רק ילדים יתומים ערביים. מוסד זה התמיד בפעילותו, ולאחר כחמישים שנה לקיומו התחנכו בו כ-200 ילד וילדה.

א

ביה"ס העברי נוסד לראשונה בטבריה בעצם שנות מלה"ע הראשונה, ואולי "בזכותה" של המלחמה. משהגיעו מגורשי יפו – פתח-תקוה לטבריה, פנה מר אשר ארליך – שהיה אז מוכיר התאחדות המושבות בגליל – אל מר בצלאל יפה שעמד בראש וועד החינוך, בהצעה לפתוח בית-ספר עברי לילדי המגורשים המתגוררים בטבריה. לאחר שנתקבל הרישיון התורכי לפתיחת ביה"ס – וכמובן בעזרת ה"בקשיש" הנודע בממשל התורכי – נפתחו שני בתי ספר, לבנים ולבנות, כאשר כיתותיהם פוזרות בחדרים שכורים בבניינים שונים בעיר העתיקה. משבא לטבריה המורה א' פפר מתל-אביב הביא עמו רהיטים לכיתות בתי"ס, ולטבריה נשלחו המורים: ד"ר דשמן, פלרונ' טמיר, וכן בא המורה ישי' אדלר, החלו הלימודים. מר ארליך הסדיר למורים אלה – בעזרת מפתח הקסמים התורכי, ה"בקשיש" – את שחרורם מהש"ר רות הצבאי (אשר היה, עמ' 31). ואם כי מצבם הכלכלי של המורים היה בכל רע, ועליהם היה "לרץ" מכיתה לכיתה במקומות שונים שבעיר, קיבלו המורים הכל באהבה ואף הוסיפו שעות לימוד ללא שכר, משפתחו כיתה מיוחדת לבנות בוגרות מיפו ומירושלים (חדשות הארץ, י"ט בחשוון, התרע"ט). אל כיתות לימוד אלה נכנסו גם רבים מילדי טבריה, ומפעל החינוך העברי בטבריה היכה שורשיו לראשונה במקום. הישוב היהודי בארץ ראה בהקמת בתי"ס בטבריה מפעל חיוני וחשוב "בימי תוקפה ועזה של המלחמה, בשעה שחרב חדה היתה מונחת על הצוואר" (דאר היום, ג' בחשוון, התר"פ). בתי"ס העבריים החדשים – ביה"ס לבנים בהנהלת א' ארליך וביה"ס לבנות בהנהלת א' יפה – הפיחו חיים בסימטאות הצרות של הרובע היהודי. שירים עבריים נשמעו בחצרות העתיקות וצלילי השפה העברית חדרו לכל בית וחדר. בביה"ס לבנים הוקמה תזמורת ילדים בהדרכתו של המורה ש' בן-ישראל, אשר נשתלבה בחגיגות שנערכו בבתי"ס במועדי חגי ישראל. בט"ו בשבט יצאו כל התלמידים לקבוצת דגניה

לנטוע עצים. הילדים הרכים שטו לדגניה בספינת הקיטור "נורדוי", והגדולים – יחד עם תלמידות ביה"ס לתחרים ולתפירה שנפתח בש' התרע"ט (1918) בהנהלת הגב' ד' ארליך – צעדו ברגל, כאשר התזמורת מנגנת בראש התהלוכה (דאר היום, שבט, התר"פ). בפורים ערכו התלמידים נשף מסיכות באולם ביה"ס לבנות, והכניסה לכל בני טבריה היתה חופשית. התזמורת שעברה בסימטאות העיר העתיקה משכה אחריה את כל יושבי העיר שהריעו לה ומחאו כפיים (הארץ, כ' באדר, התרפ"א). בחנוכה העלו התלמידים הצגות ומחזות שהקסימו את כל בני טבריה שבאו לחזות בהן (דאר היום, י"א בטבת, התרפ"ב). ל"ג בעומר הוחג בתכנית עשירה, וביום כ' בתמוז נערכה אזכרה רבת-משתתפים לבנימין זאב הרצל, בהשתתפות כל תלמידי בתי"ס העבריים, לרבות אלה שלמדו בשיעורי הערב שנפתחו באותה שנה (הארץ, כ"ז בתמוז, התר"פ).

כשנה לאחר שנוסדו שני בתי"ס העבריים, בשנת התרע"ט (1918), הוקם גם גן הילדים העברי הראשון. בשנה זו מקים הרופא ד"ר ר' בלידן את "בית היתומים" לילדים יתומים אשכנזים – במקביל ל"בית ת"ת וחינוך יתומים הכללי לעדת הספרדים" – וועד ציבורי מנכבדי העיר קיבל ע"ע לדאוג לתקציב אחזקתו של המוסד. "בית היתומים" נוהל ע"י גב' ד"ר גרין והיתומים קיבלו במוסד, נוסף לבגדים, גם שלוש ארוחות ביום (דאר היום, כ' באדר ב', התרפ"א).

בשנת התר"פ (1920) נפתח ליד "קלוב פלשתינא", מיסודו של ח' קלווריסקי, ביה"ס לילדים נוצרים, מוסלמים ויהודים, בשם "פלשתינא", שבו למדו בין השאר, ערבית ואנגלית, ופעולות המנהל צלאל ג'רוס זכו להוקרה רבה (דאר היום, כ"א באייר, התרפ"א). ד"ר לוריא, מנהל וועד החינוך של "וועד הצירים", ביקר בביה"ס והביע הערכתו (הארץ, ו' בכסלו, התרפ"ב). להערכה מיוחדת זכה ביה"ס זה מפי הברון גיימס רוטשילד, בניקורו בטבריה באדר התר"פ (1920), שהביע את שמחתו על כך שבטבריה יושבים בצוותא יהודים, מוסלמים ונוצרים באחוזה ידידות.

תלמידות ביה"ס לתפירה בהנהלת המורות ד' ארליך וח' בן-טובים – תצלום משנת התר"פ (1920) (הארכיון הציני המרכזי)

וערכו כשהוא לעצמו, תרם גם רבות להעלאת קרן מוסדות החינוך היהודי והעברי בתחרותם המתמדת עם מוסדות המסיון. בשנת התרפ"ט נפתח ביה"ס לילדי העובדים, בהנהלת ד' שליטין.

✻

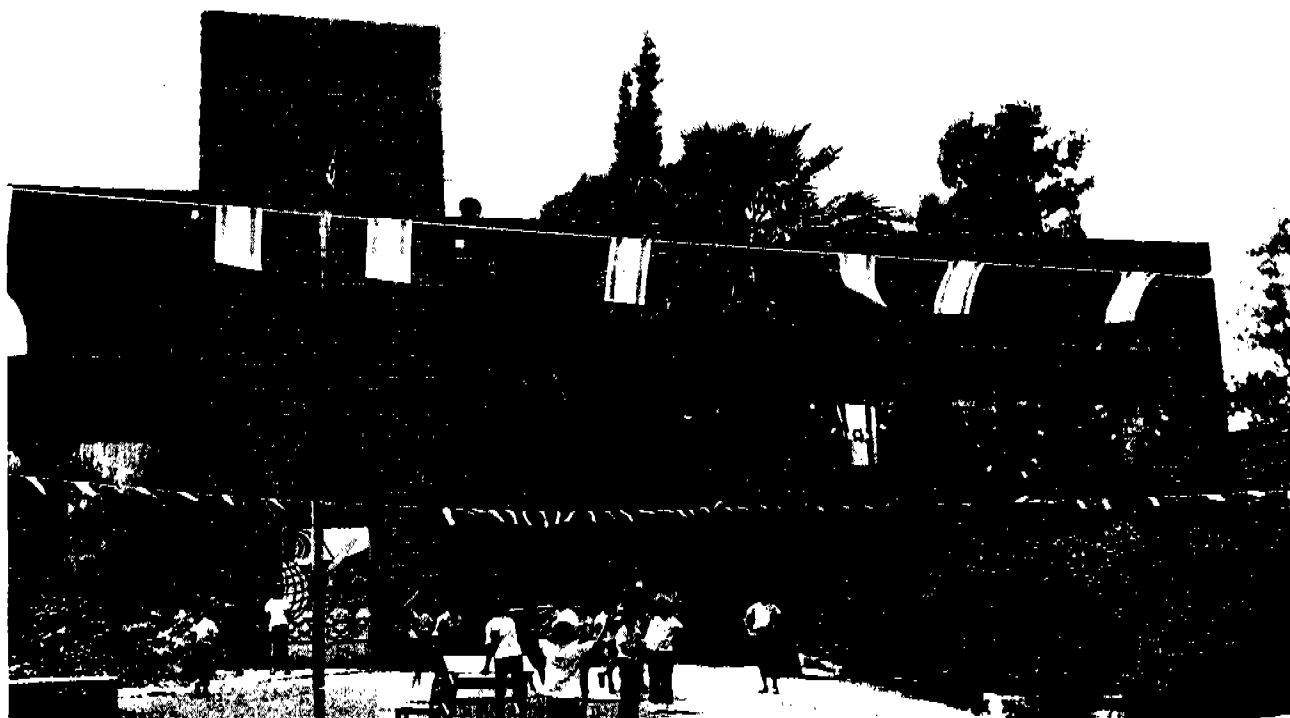
בשנת התרפ"ו (1925), משרבו מסיימי שמונה שנות לימוד בביתיה"ס העממיים אשר ביקשו להמשיך בלימודיהם, נפתחו "כיתות המשך". אולם בעקב סיבות שונות לא החזיקו מעמד כיתות אלו ונסגרו כעבור שנתיים. עוד נסיונות שנעשו לפתוח ביה"ס תיכון אף הם לא הצליחו, והחינוך העברי בטבריה נשאר איפוא במסגרת ביה"ס העממי. מסיימי ביה"ס שביקשו להמשיך בלימודיהם, היו נאלצים איפוא לצאת מטבריה – ועל הרוב יחד עם משפחותיהם – לערים אחרות. מצב זה נמשך עד לקיץ התרצ"ז (1937), שאז החליטה קבוצת הורים לייסד ביה"ס תיכון – ויהי מה. הגורם העיקרי לכך היו מאורעות הדמים שהיו בארץ, אשר שיתקו גם את התחבורה הסדירה בין טבריה לשאר ערי הארץ. קבוצת ההורים פנתה אל כל הגורמים הציבוריים של הישוב היהודי בארץ והתכוון נה להקים את המוסד החינוכי לילדי טבריה, אולם כבר בראשית דרכה נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד המורים העבריים המקומיים, אשר הזמנו להורות בביתיה"ס התיכון, מתוך שיקוליהם הם. מאחורי המורים עמד "מרכז הסתדרות המורים", ברם, כנגד חזית זו התייצבו ב"כ כל חלקי הישוב העברי, אשר פנו ל"וועד הלאומי" בירושלים בדרישה לפתוח ביה"ס תיכון אזורי

בתחילת שנה"ל התרפ"ג (1923) אוחדו שני בתייה"ס העבריים, לבנים ולבנות, לבי"ס אחד בהנהלתו של מר ארליך. לראשונה נראו בטבריה ילדים וילדות לומדים יחד, וככל שהדבר יראה מוזר הרי שתופעה זו לא "זיעזעה" את יהודי טבריה, כשם שזיעזעו בעבר פתיחתם של מוסדות ה"אליאנס". בש' התרפ"ד (1924) הגיע מספר תלמידי ביה"ס המאוחד ל-235 תלמיד ותלמידה. ברם, גם אם לא נשמעו מחאות נגד ביה"ס מעורב לבנים ולבנות, וחרם לא הוכרז, הרי שחסידי טבריה ראו צורך לפתוח ביה"ס מיוחד לבנות בשם "בית יעקב". ביחמתו של ר' יצחק מתתיה לוריא הוקם ביה"ס בש' התרפ"ד (1924), וכעבור שנים אחדות נפתח לידו גם גן-ילדים "בית יעקב". בשנת התש"ו (1946) למדו במוסד 180 תלמידות, אשר התחנכו ברוח מסורתית ע"י המנהלת ד"ר וולרייס וצוות של 6 מורים וגננות.

אותה שנה (1924) ביקר הקרדינל ג'ורג'י בבית הנזירות האיטל-קיות, ולמעלה משלושים נערות יהודיות – בנות למשפחות ת"ח וחרדים – שהיו לומדות בביתיה"ס האיטלקי תפירה ומלאכה, השתתפו בתהלוכה ובטקס הדתי שנערכו לכבוד ביקור הקרדינל. שָׁמַע המאורע היכה גלים בקהילה היהודית והוחל במסע ציבורי נגד המסיון ומוסדות החינוך שלו, במטרה להשפיע על ההורים להוציא משם את ילדיהם ולהכניסם למוסדות החינוך היהודי ('דאר היום', כ"ה בסיון, התרפ"ד). בשנת התרפ"ה (1925) החלה "קרן המסעדות בבתי הספר" – מיסודה של הסתדרות נשות "הדסה" בארה"ב – להנהיג מתן ארוחות חינם לילדי השדרות הענייות שבביתיה"ס העממיים. מפעל זה, חוץ מחשיבותו

טיול תלמידי ביה"ס העברי בטבריה למגדל בשנת התרפ"ד (1924). מימין – המורה א' לולו והמנהל א' ארליך (הארכיון הציבורי המרכזי)

בניין ביה"ס "הכרמלי" – הראשון בשכונת "אחזה" (אוסף א' בלהורן)

הקומות הכיל 23 חדרים, ובו 8 כיתות לימוד וגן-ילדים, חדר אוכל ומסבת, בית תפילה, חדר הנהלה וחדר מורים, ואחרים. שפת הלימוד הרשמית היתה מכבר העברית, במקום הצרפתית לשעבר, ו-160 מתלמידי המוסד נהנו מידי יום ביומו מארוחה חמה שנתנה ע"י "קרן המוסדות".

בשנת התש"ג (1943), בעיצומה של מלח"ע השנייה, עם הרחבת רשת בתי"ס של "המזרחי" בארץ, גוסד בטבריה ביה"ס "תחכ"מוני" עם 10 תלמידים. שנתיים לאחר מכן כבר למדו במוסד כ-100 תלמידים, בהנהלת מר א"מ עמיאל וצוות של 4 מורים. ליד ביה"ס נפתח גם גן-ילדים, מיסודה של אגודת הנשים של "המזרחי" אמ"ן, ובו 30 ילדים. (על מצב החינוך היהודי בערב הקמת מדינת ישראל, בשנת התש"ח (1948), ראה 'עם מדינת ישראל').

בטבריה. לבסוף, בתחילת שנה"ל התרצ"ח (1937), נפתח ביה"ס התיכון ובו ארבע כיתות. במשך הזמן הוכיח המוסד את חיוניותו והוא גדל והתפתח, כאשר לידי נפתח גם ביה"ס ערב לנוער שביקש להשלים את השכלתו היסודית. שני המוסדות נוהלו ע"י "אגודת ביה"ס התיכון בגליל" ואחזקתו אופשרה הודות לתמיכת מוסדות ישוביים שונים. עשר שנים לאחר ייסודו (1946) הגיע מספר תלמידיו ל-100 תלמידים-ות עם צוות של 7 מורים בהנהלת ד"ר ארצי.

ארבעים שנה היו בתי"ס של ה"אליאנס", אשר אחדו לאח"כ לבי"ס אחד, בעיר העתיקה, עד שבשנת התרצ"ז (1937) עברו 400 תלמידי המוסד המאוחד ללמוד בבניין החדש והגדול, שחברת כיה"ח הקימה על אדמת פיק"א בקריית שמואל. הבניין בן שתי

אמר רב הונא: כשהיינו בורחים בתחתיות של בית המדרש הגדול, היו מדליקים עלינו נרות. בשעה שהיו כהים היינו יודעים שהוא יום, ובשעה שהיו מבהיקים, היינו יודעים שהוא לילה ירושלמי, פסחים פ"א, כ"ז, ע"א

ים כינרת – ציור מאת ו"י ניידרול מתוך הספר 'פלשתינא באומר ובתמונה' לג' ארבע וז' גוטה, שטוטגארט – לייפציג, 1833

שערי חכמה אתגרים אינטלקטואליים

שמואל כץ/פנים האולם שבאגף העדה הספרדית, אשר בפינתו מצדה המצבה על מקום קבורתו של רבי מאיר בעל הנס – ציור משנת התשל"ב (1972) – צבעי מים – 58 x 44 (אוסף הצייר – תצלום ג'ודי-קני)

טבריה ותקופותיה

- א שטח המשוער של חמת הקרום
 ב שטח המשוער של טבריה במחצת המאה הג' למנין או"ה
 ג שטח המשוער של טבריה חמת שלטון הצלבנים
 ד טבריה וחומותיה בתקופת ד'אהיר אל-עומר
 ה טבריה וחומותיה בתקופת צ'לייבי בן ד'אהיר
 ו שטחו המשוער של בית העלמין היהודי הקדום

- א החומה הדרומית של חמת הקרום
 1 הקו (המשוער) של חומת חמת
 2 השער הדרומי של חמת
 3 הבניינים שעל קבר ר' מאיר בעל הנס
 4 ביהכ"ג חמת-טבריה שנחשף בחפירות ד"ר מ' דותן
 5 מבנה-קשתות מהתקופה הרומית (בית מרחץ-?)
 6 בית המרחץ מתחילת המאה ה"ח למנין או"ה
 7 בית המרחץ מתקופת איברארים פחה (1838)
 8 המצבה המיוחסת למקום קבורתו של ר' ירמיה
 9 המערה המיוחסת למקום קבורתו של רב כהנא
 10 ביהכ"ג של חמת שנחשף בחפירות פרופ' נ' סלושץ
 11 שרידי-חומה מתקופת הורדוס אנטיפס (?)
 12 המשך (משוער) של אמת המים של ביריניקי
 ב שרידי החומה מתקופת ר' יהודה נשיאה
 13 קו החומה (המשוער) מתקופת ר' יהודה נשיאה
 14 השער הדרומי מתקופת ר' יהודה נשיאה
 15 חורבות "קצרא דטבריא" (?)
 16 בית המרחץ הביונטי שנחשף בחפירות ב' רבני
 17 ה"פירוס" שנחשף בחפירות ב' רבני
 18 הבוליקה שנחשפה בחפירות א' דרוקס
 19 הרחוב הראשי בטבריה הרומית ה"קרדו"
 20 שרידי החומה המזרחית מתקופת ר' יהודה נשיאה
 21 פסגת הר ביריניקי ("האקרופוליס" של טבריה)
 22 שרידי מגדל מבוצר
 23 השער המערבי המשוער בחומת טבריה הרומית
 24 ביה"ע המוסלמי
 25 חורבת "סית סוקיינה"
 26 ביה"ע היהודי משנת התק"ד (1744)
 27 בריכת מים מתקופת דונה גראסיה (?)
 28 ביה"ע היווני-אורטודוקסי
 29 בריכת מים מן המאה ה"ט למנין או"ה
 30 מגדל רכוב
 31 השער הצפוני המשוער בחומת טבריה הרומית
 ג החומה (המשוערת) של טבריה הצלבנית
 32 השער המערבי בחומת טבריה הצלבנית
 33 השער הצפוני בחומת טבריה הצלבנית
 ד חומת ד'אהיר אל-עומר (1738) ומגדליה
 36 השער הדרומי בחומת ד'אהיר אל-עומר
 37 מגדל רכוב בחומת ד'אהיר אל-עומר
 38 קסע חומה מתקופת הורדוס אנטיפס
 39 המגור היווני-אורטודוקסי - "כיפות השל"ה"
 40 מגדלים בחומת ד'אהיר אל-עומר
 41 המסגד המרכזי - "אל-עומרי"
 42 המסגד שעל שפת הים "אל-פחרי"
 43 בתי כנסת
 44 כנסיות ס' פטר-פ'קה סג'ה
 ה חומת צ'לייבי משנת 1754 לערך ומגדליה
 45 המצודה הצפונית שנבנתה ע"י צ'לייבי
 47 כנייני ה"סראיה"
 48 "שלושת הבתים" משנת התרע"א (1911)
 ו חלקת הקברים של הרמב"ם ר' מיימון השל"ה ריב"ז
 49 וחמשת תלמידיו רב כהנא
 50 השטח בו נמצאה מצבתו של ר' דוד הנגיד
 51 המערה המיוחסת למקום קבורתו של ר' עקיבא
 52 המצבה המיוחסת לרמח"ל
 53 המצבה המיוחסת למקום קבורתו של ר' חייא ובניו ור' הונא
 54 מקומות בהם נמצאו סרקופאגים מהתקופה הרומית

51
52

53

54

49

50

46

45

40

37

35

35

48

30

13

31

29

38

40

28

26

24

23

13

20

11

12

1

1

2

0 50 100 200 300 400 מ'

נישוא - אבינעל יז

המפה שורטטה בידי אדריכל זאב ברוק לפי:
 א. עדויות היסטוריות שונות המובאות בספר:
 ב. תחריטו של קורגליוס דה-ברון (1681).
 ג. ממצאיו של האדריכל שומאכר (1887).
 ד. מפת מח' העתיקות מתקופת המנדט הבריטי.

וכן בעזרת מפותיהם, וברשותם האדיבה, של:
 אנף העתיקות במשרד החינוך והתרבות;
 ג' לבדאו (1947), מ' היילפרין (1966).
 א' דרוקס (1968), ומידע נוסף מאת:
 גב' א' בלהורן, מ' היילפרין והעורך

© כל הזכויות שמורות ל"ספר טבריה" התשל"ג (1973)

שרידי המגדל העגול, המערבי, שהיה השער הדרומי של טבריה בתקופה הרומית

שרידי החומה הדרומית של טבריה מן התקופה הרומית. החורים שבנדבכים התחתונים הם בעקב הוצאת אבני-בית מתוך החומה (ביניהן גם מצבה עם כתובת). מחלקה העליין של החומה נותר רק המילר הפנימי שלה

עוד בימי ספטימוס סוירוס (מ' אבי יונה, 'בימי רומי וביזנטיון', 217). בשנת התרצ"ה (1935) גילה פרופ' סוקניק באותו קטע של החומה שרידי תשתית של בניין עגול, ובחורף התש"ד (1944) מצא מר' ג' לנדאו, ליד אותה תשתית, שרידי בניין דומה לראשון. מסתבר ששני אלה היוו יחד את השער הדרומי בחומת טבריה הקדומה. ביניהם ניתן עוד להבחין באבנים שריצפו את המעבר – הרחוב – שחצה את העיר הקדומה מצפון לדרום, אשר בו עברו הבאים והיוצאים בשער הדרומי.

המשכה של החומה הדרומית הקדומה מטפס על מדרון ההר המערבי. על ראש ההר הקרוי "הר ביריניקי", בגובה של כ-190 מ' מעל לפני הכינרת, ניתן עוד להבחין בשרידי מגדל מרובע ובשרידי ביצורים ובניינים אחרים, שהם אולי גם מתקופת הצלבנים. העומד על פסגת ההר בשעות אחה"צ – לפני שקיעת השמש מעבר לרכס המערבי, כאשר קרני השמש יורדות באלכסון ממערב – יוכל להבחין בתלילות הנמתחת בקו ישר מדרום לצפון, ממרגלות הר ביריניקי בואכה שכונת "אחזה". ניתן לשער שאותה תלילות הם שרידי החומה הקדומה שבמערב. בכמה קטעים משפת הכינרת, משהיא בשפל, ניתן גם להבחין בשרידי הנדבכים של החומה הקדומה, זו שהיתה גם מצד הכינרת.

✽

לאחר כיבוש טבריה בידי הצלבנים (1099) העתיק טנקרד מושל הגליל את עיר מושבו לצפונה של טבריה העתיקה – זו שנשארה

הדעת, כי הרעש החזק שפקד את טבריה ב"ב בטבת בש' ד"א תשצ"ד (5 בדצמבר 1033), השלים את ההרס של אותם קטעי החומה והשרידים שעוד עמדו על מכונם באותה תקופה. לאחר רעש 1033 נראה שהערבים תיקנו את החומות ואף ביצרו את המצודה הגדולה שהתנשאה על הר ביריניקי, ממערבה של העיר, בהיותה חולשת על פני כל העיר והדרכים המובילות לבקעת הכינרת. בשנת 1047 לסה"נ מתאר הנוסע הפרסי-מוסלמי נאסר אל-ח'וסראו את אותו מבצר, ב"ב הלשון: "במערבה של העיר מתנשא הר אשר עליו נבנה מבצר מאבן חצובה. ושם (במבצר) כתובת בכתב עברי האומרת, כי בעת שהמבצר הוקם עמדו הפליאדות (קבוצת 7 הכוכבים "כימה" אשר במזל שור) בראש גלגל המזלות של אייל", ואילו על החומות עצמן הוא כותב: "לטבריה חומה בצורה וחזקה והיא מתחילה משפת הימה ומקפת את העיר כולה, אך מצד המים אין חומה כלל" (ג' לה סטרנג', 'פלשתינא תחת שלטון המוסלמים', 337).

✽

מאותן חומות, שהקיפו את טבריה בתקופות הרומית ולאחריה, עוד נותרו שרידים מעטים עד היום. בש' 1887 גילה האדריכל שומאכר את שרידי החומה הקדומה הדרומית, המגיעה במורח עד לכינרת – במקום שעוד ניתן להבחין בשרידי מגדל אשר היה חלק מן החומה שהגיעה אל תוך הכינרת. בקטע זה של החומה נתגלו כתובות לטיניות על אבנים, שהיו מצבות קברים רומיים. נראה שמצבות אלו שימשו לתיקונה ושיפוצה של החומה

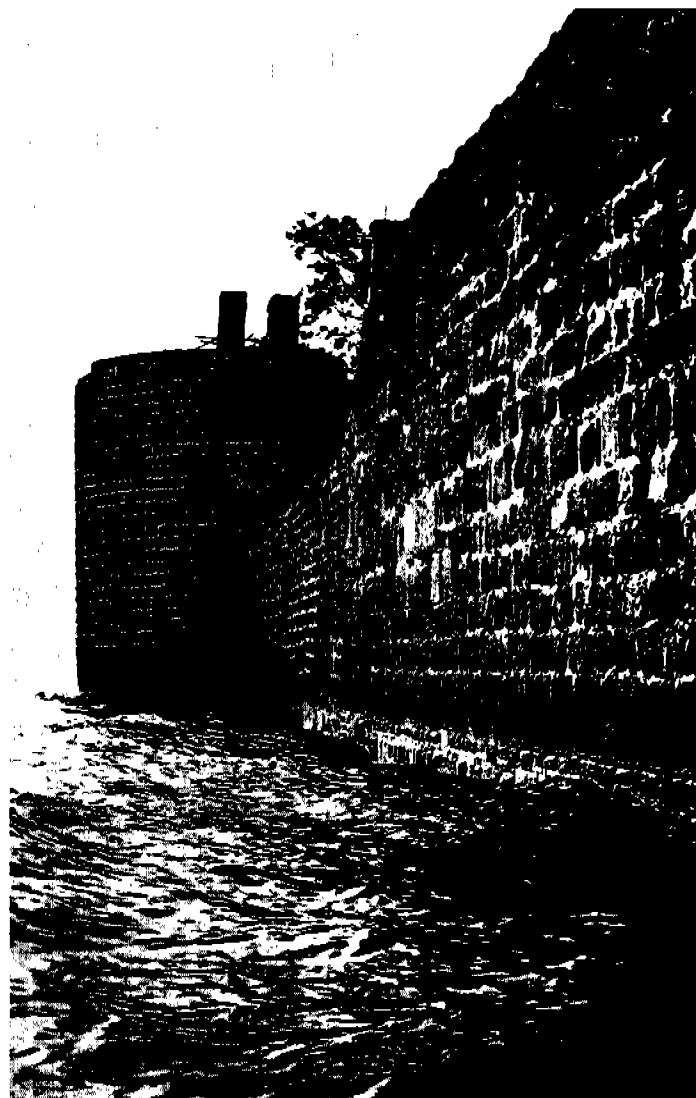
לידי צלאח א־דִין (5 ביולי 1187) (באותו מקום, בין השרידים שעוד גותרו, כאמור לעיל, מצא דר' בוכמן, איש טבריה, צלב חרות על אבן־שיש, ויש להניח כי מימצא זה הוא מתקופת הצלבנים בהיותם במקום). לאחר מכן קראו הערבים לאותו מבצר שבפסגת הר ביריניקי בשם "קֶסֶר בִּינֶת אֶל־מֶלִיךְ", היינו "מבצר בת המלך" – אם משום המסורת היהודית על ארמונה של ביריניקה בת אגריפס הראשון ואחותו של אגריפס השני, שאולי שם היה ארמונה; או משום המסורת על הנסיכה אִישיבה שהסתגרה בו בטרם הסגירה אותו צלאח א־דִין. שרידיו של אותו מבצר היו אחד האתרים הבולטים בטבריה של ימי הביניים, כי משמבקר במקום הנוסע ר' משה פסולה (הרפ"ב–1522), הריהו כותב: "... ובראש ההר הגבוה מכולם נראה בניין עתיק. אומרים ששם היה ארמון לבת הקיסר ("בת המלך" במסורת המוסלמית) שחמדה את יופיו של ר' שמעאל" (וראה גם 'עץ האוהב' – 'אגדות').

✽

משמשלים יוסף אבן אֶרְדִיַס בכסלו השכ"ה (1565) את בנייתה של חומת העיר החדשה – אשר נבנתה לפי הוראותיהם של דונה גראסיה ודון יוסף נשיא – הגיע אורך החומה המקיפה את העיר ל-1500 אמה (ר' יוסף הכהן 'עמק הבכא', עמ' 147), היינו כקילומטר אחד, לערך. נראה שעיר חדשה זו, על חומותיה, נבנתה בין החורבות של העיר הקדומה שמתקופת רומי, כי משמבקר במקום הנוסע הצרפתי וִ'אן דֶה־טֶבֶנֶז בשנת התי"ו (1657), היינו כ-92 שנה לאחר שהושלמה חומת אבן ארדייס, הריהו מוצא במקום את שרידי החומות הללו, וכך הוא כותב: "... חומותיה הישנות וההרוסות הוכיחו בבירור, כי כאן היה מקום גדול ביותר (ונתכוון בדבריו לשרידי העיר הקדומה וחומותיה של טבריה שמתקופת רומי). ומכיון שחומותיה היו חרבות, בנתה אחר כך אלמנה יהודיה (דונה גראסיה) חומות חדשות, בתבנית מצודה, על החצרות שלהן"

משרידי החומה המזרחית הרומית, השקועים במימי הכינרת, בדרך מן העיר לחמיי־טבריה (אוסף מ' היילפרין)

החומה המזרחית שליד המגדל הדרומי, אשר נדבכה התחתונים הנראים מעל פני הכינרת הם שריד מן הקטע הצפוני־מזרחי של החומה מתקופת הורדוס אגטיפס (תצלום הד"ר קוללץ)

בחורבותיה ובקתותיה הדלות עוד מתקופת רומי – ובנה חומות חדשות, גבוהות וחזקות, מסביב לעיר שלטונו, שאורכן הגיע ל-1,5 ק"מ. נוסף לחומות בנה ושיפץ את המבצר הדרומי שעל פסגת הר ביריניקי. כשלוש־עשרה שנים לאחר מכן, משגיג צבאו של בלדוין הראשון לפני חייליו של טוגטקין הסלג'וקי, בקרב שניטש בקרבת מקום שבו נמצאת כיום דגניה (1113), נסוג בלדוין עם שרידי צבאו המובס אל אותו מבצר כדי להינצל מחרב הסלג'וקים. ברם, לאחר 26 ימי מצור נחרץ גורלו של המבצר ובא קיצו של בלדוין.

כארבעים שנה לאחר מכן, משגיג לטבריה הנוסע המוסלמי אִידִרִיסִי (1154), הריהו מתאר את החומות שעטרו את טבריה הצלבנית כחומות גבוהות וחזקות. בשנת 1187 כובשים גדודי הסרצ'ינים של צלאח א־דִין את חומות טבריה הצלבנית בסערה, ומעלים את העיר באש. אִישיבה, שליט טבריה הצלבנית, אשת ריימונד השלישי אשר מטריפולי, עוד הספיקה להימלט עם בניה למבצר הדרומי שעל הר ביריניקי. ארבעה ימים עמד המבצר בהתקפות הסרצ'ינים, עד שהגיעו לאישיבה ידיעות על המפלה המוחצת אשר נחלו הצלבנים בקרב חֶשֶׁן, והיא מסגירה את המבצר

שרידי המצודה שנבנתה על הגבעה הצפונית ע"י צ'ולייב, בשנת 1750 לערך – תצלום מתוך "פלשתינא" לג' לנדאור מראשית המאה הנוכחית

בשנת 1759 פוקד רעש חזק את טבריה, ונראה כי נוסף לבניינים הרבים שנהרסו, ניזוקו קשות גם החומות והמצודה "אל צקריה". את היקף ההרס מתאר הכומר האיטלקי מפלורנץ, ג'יאוקני מאריטי, המגיע לטבריה בשנת 1767, וכך הוא כותב: "לפני שנת 1759... נמצאו בה (בטבריה) מספר בניינים יפים ביותר, וכנסיות עתיקות הראויות לתשומת לב. המפקד סלוב (הוא צ'ולייב) בנו של ד'אהיר, הקים כאן ארמון גדול שבו שכן. ברם, כל בנייני פאר אלה, עמל שנים מרובות, נעלמו תוך זמן קצר ביותר" (מ' איש-שלום, שם, 404).

בשנת התקצ"ג (1833) בונה איבֶּרְהִים פחה את הפרצות שניבעו בחומות ומקומם חלקים הרוסים של החומה. אולם ארבע שנים לאחר מכן נהרסו כמעט כליל כל החומות ברעש החזק של שנת

קנה התותח שהיה מוצב על גג המצודה הצפונית, אשר שימש עד לשנת 1948 לירי בתג המוסלמי "רמדאן" (וראה להלן – תצלום ש' הרשקוב)

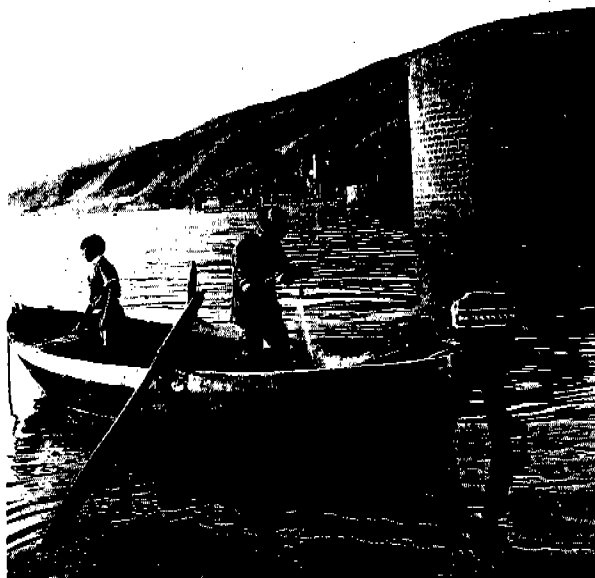
קימורי התקרה, והקשתות שבתוך המצודה הצפונית (תצלום ש' הרשקוב)

(מ' אי"ש, 'מסעי נוצרים לא"י', 352) – אותם עיי החורבות שהיו פזורים בשטח. לפי תיאורו היו חומות "מצודה" זו, החדשה, מרוחקות כמה מאות צעדים מהמעיינות החמים, ולחומות אלו שהוקמו לפי בקשתה של דונה גראסיה לא נמצא, עד היום, זכר ושריד, ואין בידינו לאַתֶּר את מיקומן, בלתי אם להסתמך על תיאורי הנוסעים שפקדו את טבריה באותה תקופה. ברם, מתמונת תחריט שנעשה בשנת 1681 למניין אור"ה, ניתן להבחין בשרידי החומה הצלבנית ומגדליה בלבד, ואילו לחומות אבן ארדייט – אין סימן וזכר באותו תחריט.

❦

בשנת התצ"ח (1738) בונה ד'אהיר אֶל-עומר את חומות טבריה עירו. לפי תיאורו של הנוסע הבריטי ריצ'ארד פוקוק מסתבר, שד'אהיר בנה את חומותיו על יסודות החומות הצלבניות שהיו במקום, ונוסף לאלה גם בנה – בקן צפונית של חומתו החדשה – מגדל מבוצר, אותו מגדל אשר ארבע שנים לאחר מכן דרש פחת דמשק סוליימאן, שבא לכבוש את טבריה, כי ד'אהיר יהרסו (וראה 'זמרת הארץ'). גם החומות החדשות וגם המגדל עמדו בהרעשה הממושכת (85 יום) משהפגז סוליימאן את העיר בתותחיו, ולא ניזוקו במאום.

משעובר ד'אהיר אל עיר בירתו החדשה, עפו, שכבשה זה מקרוב (1745), הוא ממנה את בנו צ'ולייב למושל העיר, וזה ממשיך לבצר את החומות שבנה אביו ואף מקים (1750, לערך) – ליד המגדל המבוצר של ד'אהיר – ארמון גדול ומפואר המבוצר סביבו בחומות גבוהות בניווי אבן בזלת שחורה, וקורא לו בשם "אל צקריה". ויש אומרים ששם זה ניתן על שום שהארמון נבנה בכספי השלל שנלקח באחת המלחמות מבני שבט "צקרי".

המגדל הצפוני-מזרחי שבחומת העיר העתיקה (המרכז לתיירות ולמרפא, טבריה)

רבות, ואשר בו היו יורים כדי להודיע לערביים יושבי טבריה – עד לשחרורה בשנת התש"ח – על תחילתו וסיומו של צום "רמ'דאן". ואולם, וכאים שוחרי צבָרָה ואתריה של טבריה, שמשאלתם כי יישמר צביונם ואפיים המיוחד של אתרים קדומים ומונומנטליים אלה – חומות טבריה ומגדליה – תמצא אחזן קשבת במוסדות והגורמים המוסמכים. ומן הראוי הוא, כי גם אם מוסיפות הגלריות והמסעדה, המוקמות בתוך אתרים אלה, "חיים" למקום שעמד חרב ושומם שנים רבות, הרי שיש להקפיד על כך כי אלה החדשים הבאים מקרוב, יהלמו את סגנון האתרים ואת התקופה שבה נבנו.

התקצ"ז (כ"ד בטבת – 1 בינואר 1837). השליטים התורכים אמנם תקנו לאחר מספר שנים את החומה, אך נותרו בה עוד פרצות רבות. רק בתחילת המאה הנוכחית חיזקו התורכים את החומה ואת מגדלי שלושה השערים: הדרומי – שער חמי טבריה, הצפוני – שער צפת, והצפוני-מערבי – שער חיפה, שרק בו היו קבוצות 2 דלתות גדולות אשר מוחמד סוקרי, שבידו היה המפתח הגדול – אשר עבר לו בירושה מאבותיו – היה פותח בו את דלתות השער בכל בוקר ונועלו עם ערב, וכמובן – בשעה שעלה רצון מלפניו... נוסף לחומות שיפצו התורכים את המצודה החרבה אשר על הגבעה הצפונית, ושיכנו בה את ה"סְרַאִיָה" – מקום מושב הַנְּזִדְרָמְרִיָה התורכית, פקיד הממשל ובית הסוהר.

❦

הבא כיום לטבריה יוכל לראות עוד את שרידי החומות הגבוהות הבנויות אבן בזלת שחורה, בעיקר בקטעים שנותרו בשלמותם מתקופת השלטון התורכי – החומה המקשרת בין העיר העתיקה למצודה הצפונית. כן ייראו שאר שרידי החומות, ואף חלקי מגדלים של החומה והשערים, שהם פזורים בין שאר הבניינים החדשים אשר נבנו לאחר הכיבוש הבריטי (1918). מבין אלה הנראים יפה ובשלמותם, ראוי לציין את המגדלים הניצבים על שפת הכינרת ואלה שליד דרך צפת – שרידים עדיים לימי ד'אהיר אל-עומר, מלפני כמאתיים ושלשים שנה. גם המצודה הצפונית, ארמונו של צ'ולייפי בעבר, מזדקרת ביפי המבנה המונומנטלי שלה. כל אלה משווים בצורתם ובאבן הבולת השחורה שלהם, צביון מיוחד לעיר כינרת.

בשנים האחרונות העמידה עיריית טבריה את הקטעים החרבים שבחומה, זו המקשרת את המצודה הצפונית לעיר העתיקה, לציירים אשר פתחו שם גלריות ותערוכות, ולאחרונה אף מסרה אנף מחורבות המצודה להקים בתוכו מסעדה. (עם הרחבתה של מסעדה זו, נתגלה מתחת למפולת שבאחד החדרים החרבים, בסתו התשל"ב, קנה-תותח ישן, מש' 1870, לערך, שאינו אלא חלק מן התותח התורכי, אשר היה מוצב על גג ה"סראיה" שנים

שרידי החומה הדרומית של העיר העתיקה, אשר לאחר שנת 1922 נבנו בפרצות שבה בנייני מגורים (תצלום ש' הרשקוב)

ב. בתי עלמין וקברים קדומים

בית העלמין הקדום

יש להניח, כי עד לסוף המאה השנייה למניין או"ה עוד המשיכו בני טבריה לקבור מתייהם בבית הקברות שהיה גובל עם חמת, זו שמדרום לטבריה של הימים ההם. גם ממצאיו של פרופ' נ' סלושץ בחפירותיו במקום, בשנת התרפ"א (1920), אשר מצא גלוקסמאות יהודיות מאותה תקופה, סמוך לשרידי בית הכנסת הקדום שנחשף שם, שבחלקן היו טמונות באדמת המישור ובחלקן למרגלות מדרון ההר, מעידים כי אכן קברו בני טבריה מתייהם באותו שטח. אולם עם גידולה והתפשטותה של העיר והתחברותה עם חמת לעיר אחת, נאלצו בני טבריה להעתיק את בית הקברות שלהם, והחלו קוברים מתייהם למרגלות מדרוני ההרים העוטרים את בקעת הכינרת מצפון לעיר.

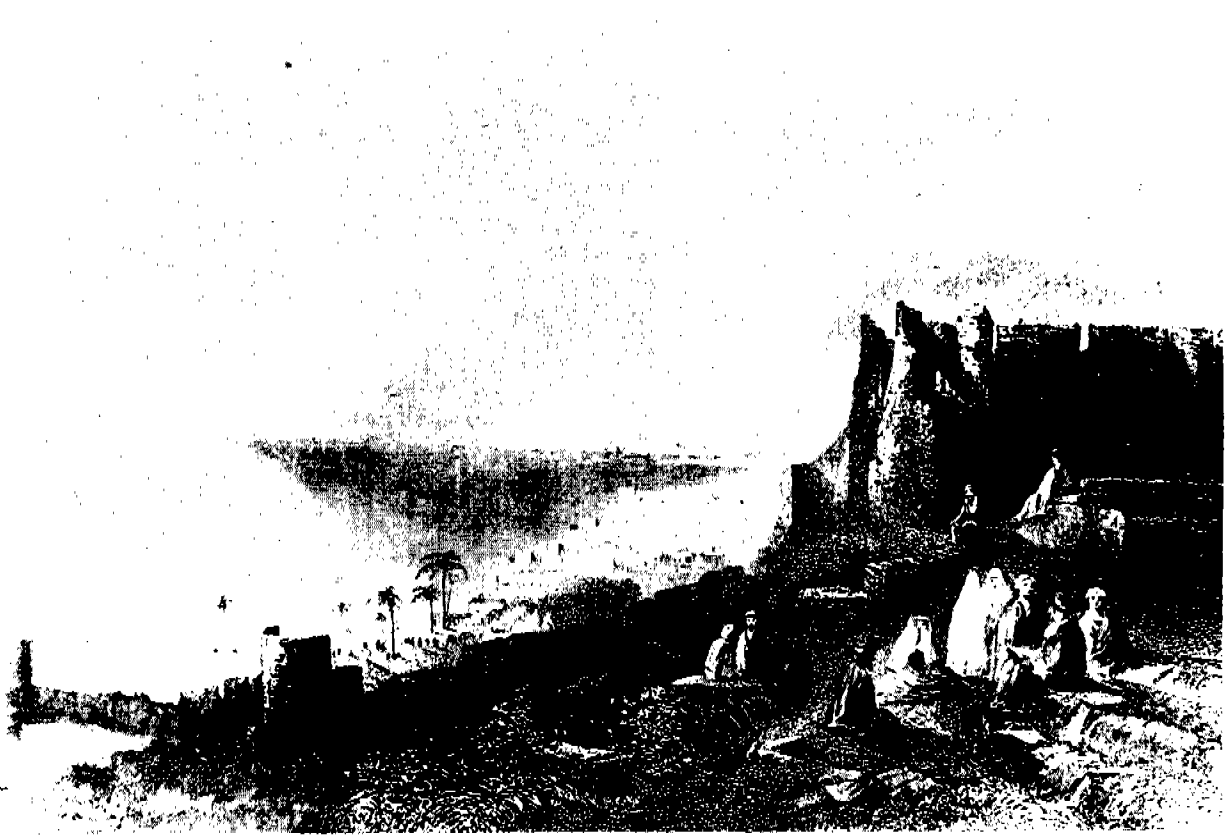
נראה שבתחילה קברו שם את הנפטרים לאורך שורות הסלעים, המצויים ברמה התלולה שמצפון-מזרח העיר, אלה הנשקפים מעל הכינרת, וכן במערות שהיו במורד ההר שמצפון-מערב, ששם נקברו בתחילה אישים וחכמים גדולים (רבן יוחנן בן זכאי ואחרים). וככל שגדל יישובה של עיר כינרת בתקופות שבת הסנהדרין בתוכה, ובעיקר משנעשתה טבריה גם למקום קבורה נכסף לאלפים רבים, שהיו מבקשים בצוואתם להעלות ארונותיהם לאחר מותם ולהטמינם באדמת הקודש טבריא, התרחב בית הקברות מערבה מאותה רמת-סלעים שממול לכינרת, חלקה אחר חלקה, לעבר מדרוני ההרים אשר עטרו את מישור הפקעה שמצפון-מערב, עד שהשתרע - לפי הערכתו של יליד טבריה ר"מ טולידאנו - על שטח של כשני מילים מרובעים.

אם ננסה לשרטט, במפת טבריה של היום, בקווי מקיף את שטח ביה"ע הקדום, הרי שהקו המתאר יעבור, לערך: במזרח - שורות הסלעים של המדרונים התלולים הנופלים לעבר הכינרת והנשקפים כיום מעל הכביש המוביל לצפת, דרומית לתחנת הקמה, ועד לשטח שעליו מצויים עוד כיום בניני ביה"ח הסקוטי לשעבר, הכנסייה הסקוטית, כנסיית סנט פטר ואכסניית 'טרה סנטה'; בדרום - הקו שבו עובר כיום רחוב 'הירדן' והמשכו המתואר בקו עולה במדרון התלול הגולש ממערב; במערב - קו הגובה של מינוס 130-140 מטר, העובר על מדרונות ההר הקריי בפני בני טבריה 'הר השקדים', היינו כשבועים-שמונים מטר נמוך ממקום המערה המיוחסת לר' עקיבא, ובצפון - המשכו של אותו קו-גובה, המקיף וסובב כיום את שכונת 'מ'מ'ניה' ועובר בשכונת 'ד'ן יוסף נשיא' (במפת טבריה של היום מקיף שטח זה, לערך, את הגושים: 15007-15012; 15016; 15033-15034).

נמצא איפוא, שבית עלמין גדול זה, אשר בני טבריה לדורותיהם היו קוברים בו מתייהם - מימי שבת הסנהדרין במקום ועד לחורבנה של הקהילה היהודית בטבריה במחצית השנייה של המאה ה-19, כאלף וחמש-מאות שנה, לערך - זרוע כולו רבבות קברים על

פני כל השטח. ואכן, כמעט ולא נמצא נוסע אחד מאלה שביקרו בטבריה בתקופות קדומות, שלא התרשם ממראה גודלו העצום של בית עלמין זה וממספר המצבות שכיסוהו. ואם נשוור על חוט הדורות כל אותם יושבי טבריה שחיו בה ומצאו מנוחתם באדמתה, הרי שבאותו בית עלמין טמונות גם עצמותיהם של אמוראים מדור שני ואילך; בעלי המסורה והניקוד הטברייני; הפייטנים ושאר חכמי ישיבת טבריה, עד שזו העתיקה מושבה לירושלים. על כל אלה יש להוסיף עוד אלפים רבים אשר נפטרו במקומות אחרים בארץ-ישראל ומחוצה לה, אשר ארונותיהם הועלו מארצותיהם ונטמנו באדמת טבריה, ועל כל אלה - רבבות-רבבות מבני טבריה שחיו במקום במרוצת כל התקופות הללו, כאלף וחמש-מאות שנים, אשר עצמותיהם נחות שם את מנוחת העולמים.

מתיאורי הנוסעים הרבים שפקדו את המקום בתקופות שונות ניתן לנו לעמוד גם על היקפו של בית עלמין זה, גם על מראה קבריו ומצבותיו ואף על מערות הקבורה הגדולות שהיו מצויות בו. עדות ראשונה על מקום הימצאו של בית עלמין זה אנו מוצאים אצל הסופר הערבי, יליד ירושלים (946), שאמס-א-דין אל-מקדסי, אשר כתב (985), כי "בתי הקברות מצויים על ההר", ואין הוא מציין של מי המה, אלא שנראו מחמת השטח הגדול כ'בתי קברות', בלשון רבים, ולא כבית-קברות אחד. משמבקר במקום הגוסע ר' בנימין מטודילה, בין השנים ד' תתקכ"ה-ה' תתקל"ג (1165-1173), הריהו מציין רק: "ושם מקום קברי ישראל". ברם ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, שביקר בטבריה באותה תקופה לערך, מתאר לפנינו תיאור מפורט של בית הקברות הגדול. לאחר שהוא מציין את מערת ריב"ז ותלמידיו ומערת רב כהנא, הוא כותב: "... וקברי אבותינו שבטבריא (מצויים על שטח) כמו שני פרסאות, (והקברים ב) מערות גבוהות כמו בית, כי כך היו קוברים: ארבע על ארבע (אמות), כמו שתי וערב, ארבע אמות על ד' אמות מחוברין בסיד". מסתבר איפוא, שהיו אלה מערות קבורה גדולות, אשר גובהן הגיע לכדי גובהו של בית-מגורים, כאשר לכל נפטר היו מועידים שטח של ארבע על ארבע אמות, ואילו ארונות הקבורים היו מונחים בשורות שורות, כאשר שורה אחת היתה מעל לחברתה "כמו שתי וערב", והארונות עצמם היו מוטיזוים ו'מחוברים בסיד" למקומם, מאחר שהיו מוציאים אותם גויים מפני שמחפשי (היו בתוך הארונות) על חשין (חוטאים) של זהב, שהיו תופרים (בהם את) תכריכיהן". ללמדך, שה'גויים' היו באים לאותו בית עלמין - אותם תושבים מקומיים וביניהם הצלבנים שמאותה תקופה - ושודדים את הקברים ומחללים את עצמות הנפטרים. והוא ממשיך בתיאור הקברים ומספר, כי על "כל משה ומטה (מצבה, היה) כתוב: פלוני בן אלמוני, ת'צ'צ'ב'ה". לאחר תיאורו זה מספר ר' יעקב ב"ר נתנאל על מקרה, שהוא עצמו היה לו עד ראייה ושמיעה בשעת ביקורו באותו בית עלמין, וכך הוא כותב: "... כאשר פרש מפרו'ב'נצ'ה (כפי הנראה אחד

המצודה והחומה הצפונית עם מגדלה המזרחי שיסודותיו במימי הכינרת. מצפון למצודה – מצבות קברים של ביה"ע הקדום ויהודים יושבים במקום – ציור ו"ה ברטלט משנות ה-40 של המאה ה"ט; מתוך ספרו של סטבינג "הנוצרים בפלשתינא" (1847)

עקיבא, אשר נקברו במדרונות ההרים נמוך יותר ממקום קבורת רבם ר' עקיבא. ואכן, מסורת זו על כ"ד אלף תלמידיו ר' עקיבא חזרת ונוכרת כמעט אצל כל הנוסעים היהודי, וכן גם בתיאורי מסעותיהם של נוסעים נוצרים אחדים שביקרו בטבריה במאות שלאחר מכן.

הרופא החוקר אשתורי הפרחי בעל 'כפתור ופרח', המבקר בטבריה בשנת 1322, לערך, מציין: "... בטבריה ישנים קהל גדול מן הצדיקים והחסידים וגרי הצדק ...", ואילו ר' משה בסולה, המבקר בביה"ע שבטבריה ביום כ"א באייר הרפ"ב (1522), מספר כי באותו יום "הלכנו כל הקהל, כאחד, אנשים ונשים, להתפלל על כל ציוני הצדיקים אשר שם, והם רחוקים זה מזה מיל ויותר ...", ללמדך, שהמצבות החשובות שעליהן הלכו הכל להתפלל, היו פזורות על פני שטח גדול ובמרחק רב זו מזו, והריהו מוסיף: "... ובאותו ההר סביב, אומרים כי נקברו כ"ד אלף תלמידיו (של ר"ע) הנוכרים ביבמות" (סב, ב). בשנות השישים של המאה ה"ט"ז כותב הפייטן ר' יצחק, בפיוטו "ידידי, בחיי נפשך – קום נלך לטבריה!", על בית העלמין הקדום בחרוזים הבאים: "צדיקים ועדה תמה / רבים הם הקבורים שמה / מכל

הצלבנים שבא למקום) וראה כי מדליקין ערלים גרות רבות" – היינו שתושבי המקום, אף שלא היו יהודים, הדליקו נרות על אחד הקברים המפורסמים שבאותו בית עלמין – "אמר להם: מי הוא זה? – אמרו לו: יהודי צדיק, והוא מרפא חולים (ו) מועיל לעקריות. אמר להם: שוטים! מה אתם עושים ליהודי (זה כל) כך כבוד? – ולקח אבן אחת והשליך לארץ, ולקח להגביה ידו להשליך (אבן) אחר(ת), (ו) היה רוכב (אותה שעה) על הסוס, מיד נפל ומת. מיד ההגמוניכ והכומרים (אמרו): לא מפני (ה)יהודי (המת) בא לו (המוות), כי הוא (נמצא) עושה ברעה שנגע בך בו של יש"ו, בשביל כך חרה אפו והמית אותו. כל זה (קרה) לפני (בני) המדינה", הלא הם יושבי העיר טבריה.

הנוסע האלמוני, תלמידו של הרמב"ן, שביקר בטבריה בתחילת המאה ה"ד, כותב בספרו 'תוצאות ארץ ישראל': "... ושם (בטבריה) בית הקברות גדול מאד, (ו)שם (קבורים) תלמידי ר' עקיבא". ללמדך שאותם כ"ד אלף תלמידיו, אשר עפ"י המסורת מתו כולם בין פסח לעצרת, נקברו שם. מסתבר שלמראה רבבות הקברים שהיו פזורים על פני כל השטח, לא יכלה המסורת ליחסם, בגלל מספרם הרב, אלא לעשרים וארבעה אלף תלמידיו של ר'

ציור הפסיפס של רצפת בית המרחץ הביזנטי בטבריה, אשר נחשף בחפירותיו של בצלאל רבני ז"ל – מעשה ידיה של רעייתו תרצה רבני ז"ל – צבעי מים – 40×75 – משמאל: תצלומים של קטעים מרצפת הפסיפס – מאוסף מוצגי "מחיאק טבריה לעתיקות" – ברשותו האדיבה של אנף העתיקות והמוזיאונים במשרד החינוך והתרבות (תצלום ש' הרשקוב)

גאוגי ע'למא / ישנים תחום טבריה / - חיש לכה לר' עקיבא / מלמדי
 בבקעה טובה / ארבעה ושרים אלף, קהלה רבה... גם ר'
 ישעיהו הלוי איש הורוויץ, בעל שני לוחות הברית, מתאר את בית
 העלמין הקדום באיגרתו משנת השפ"ב (1621), במלים הבאות:
 "... ואח"כ נלך אל קברות התנאים שאי אפשר להעלות על
 (הזכרון) את) כולם, רק אזכיר קצת מהם, רבי עקיבא וחבריו
 ותלמידיו, ור' חייא ובניו ועוד מאות. ונלך לקברות שלהם כי
 (כך) היתנו עם התפלים שלנו... משמע - ששכרו במיוחד
 תפלים על חמוריהם כדי שיובילום לכל אותם מאות המצבות
 הפזורות על פני השטח הנרחב.

המעניין במיוחד היא העובדה, כי משחרבה קהילה טבריה
 במאה ה'י"ז, היו חכמי צפת פוקדים מפעם לפעם את בית העלמין
 הקדום והנטוש, כדי לפקוח עין על המצבות הקדומות משוד קב-
 רים שהיה נעשה בידי הנדושים והפלאחים הערביים, שהיו מחפ-
 שים בקברים מטמוני זהב וכסף, ובעבור שמירה זו ראו חו"ר
 צפת לצדקה לעצמם לתבוע את הזכות לכל כספי ההקדשות
 שהועלו בקהילות ישראל בגולה למען "שני טבריא" הקדמונים
 (ש"ת זרע אנשים לחיד"א, ס' ל"ז).

תיאורים נוספים על המצבות הרבות, שהיו פזורות על מדורות
 ההרים שמצפון ומצפון-מערב לעיר, אנו מוצאים אף בתיאוריהם
 של נוסעים מתקופות מאוחרות יותר, גם לאחר יישובה של טבריה
 בידי ר' חיים אבאלעפיה בשנת הת"ק (1740), ולאחר העתקת
 בית העלמין היהודי לדרומה של העיר המחודשת. ר' משה ירושלמי
 מתאר בביקורו במקום בשנת התקכ"ט (1769), כי "על ראש ההר
 קבור ר' עקיבא ועליו בני ציון, ומסביב לו, על ההר, קבורים
 כ"ד אלף תלמידיו..." ואילו ר' אברהם הכהן מקאליסק
 כותב באיגרתו (1778) בזה הלשון: "בטבריה ת"ו היינו על קבר ר'
 יוחנן בן זכאי עם תלמידיו, ר' עקיבא עם כ"ד (אלף) תלמידיו...
 וכמוהם אין מספר..." בשנת התקצ"ד (1834) מתאר רמ"מ
 מקמיניץ בספרו 'קורות העתים' את ביקורו בטבריה, ובין השאר
 הריהו כותב: "... משם הלכנו אל קבר ר' עקיבא עם כ"ד אלף
 תלמידיו (אשר) כולם (קבורים) על הר אחד. ר' עקיבא (קבור)
 הוא על ראש ההר, והם - מפחרים על כל ההר. ונמצאות) שם
 מצבות וניכר שהמה (הקברים)..."

אין זאת כי במרוצת הדורות, נוסף לשיני הזמן והאקלים שהרסו
 במצבות, לא הקפידו תושבי טבריה, ובעיקר המוסלמים, על
 שמירת המצבות והקברים. ומשראו לנכח לסלול את הכביש החדש
 המוביל מנצרת לטבריה, סללוהו על גבי קברים קדומים רבים,
 כפי שמתאר בצער רמ"מ ראב"ן, בביקורו במקום בסוף שנות
 השמונים של המאה שעברה, זה תיאורו: "... וירדתי מן ההר
 (אשר שם מצבות הקדושים) באין דרך, רק בתוך השדות, (ו)עברתי
 (ב)דרך העיר, מקום קבורות הסנהדרין, אשר באמצע (עובר)
 רחוב הגויים. גם מקום המשפט, שם ציוני הקברות, נרמס למידרך
 כל כף רגל. אוי לעיניים שכך רואות. קברות עיני העדה (הם)
 למרמס רגל..."

כאמור, חחרים כל אלה שביקרו בבית העלמין הקדום
 שבטבריה על אותם התיאורים, מי בכללות ומי בפירוט (וראה
 'איגרות'). ברם, נשאלות שתי שאלות: (א) היכן כל אותן מערות-

קברים רבות, שעליהן הרבו לכתוב ולתארן רבים, עד לסוף
 המאה ה'י"ט, שהרי אלו חייבות היו להישאר במקומן? (ב) הרי
 קשה להעלות על הדעת שמרבבות-רבות המצבות לא נשארו
 אלא הבודדות המיוחסות לר' עקיבא, ריב"ז, הרמב"ם, והשל"ה,
 בלבד?

מסתבר איפוא, כי מערות הקברים הרבות שהיו במדרוני
 ההרים, נסתמו במרוצת הדורות בסחף השטפונות הגדולים,
 אשר פקדו מפעם לפעם את אגן הכינרת. כמותן נסתמו אף אותן
 מערות שהיו מצויות גם בעיר התחתית, אשר על עובדת הימצאן
 שם מצינו עדויות לא מעטות. נאמנה עלינו עדותו של ר"מ טולידאנו
 יליד טבריה, המעלה את זכרונותיו משנות השמונים של המאה
 הקודמת ומספר: "את הקאטאקומבות - אלו מערכות הקברים -
 של טבריה, קשה עתה (1948) לחקור בכל שטחן, מפני שכוסו במשך
 חמישים השנים האחרונות בבניינים גדולים שנבנו עליהן (ואכן
 מכוסה כיום מרבית השטח של בית העלמין הקדום בבניינים
 רבים). אולם נוכל להעיד ברורות, כי הקאטאקומבות של בית
 שערים שנתגלו לחוקרינו מקרוב, על כל גודלן ועומקן, אינן אלא
 שניות במעלה לקאטאקומבות של טבריה. אנו שעמדנו בשעת
 חפירת היסודות של הבניינים ההם, ראינו כמו עינינו את המחזה
 הנפלא של המהמורות ושורות הקברים, הבנויים קומה על גבי
 קומה, מהם שתי קומות ומהם שלוש קומות, מסודרים באופן ארכי-
 טקטוני שתי וערב, כמו שכותב ר' יעקב בן נתנאל, ולהם פתחים
 פתוחים מאחת לשנייה. יש שהקברות משקיפים משקיפי סלעים
 ובהם טבלאות של שקיפים על הקבר, ועל כמה מהם היו כתובות
 בסיקרא - צבע אדום - שמות עבריים ויווניים-עבריים, ומהם
 המוכתרים בתוארים 'רב' ו'רבי'; ויש שהיו עשויים בניין חזק
 ומטויח ועליו כתובות כנ"ל; ויש שהיו בארונות-אבן, בזלת שחורה
 או אבן-גיר צהובה, שבהם היו פיתוחים וציורים" (הקברות הקדור-
 שים בטבריה, 'ארץ כינרת', תשי"א, עמ' 141). ואכן, בחפירות
 מאולתרות שנעשו לצורך יסודות של בניינים חדשים נתגלו בשטח

קברים בנויים בביה"ע הקדום שנמצאו מצפון למצודה (וראה הציור שממול-
 תצלום ש' הרשקוב)

המצבה לרבן יוחנן בן זכאי, ריב"ז, בחלקת הקברים שבשכונת הרמב"ם

הנכנס בשער הגדול ועולה בשביל הרחב – המוביל היישר לקבר הרמב"ם – יפנה שמאלה ויעלה במדרגות-אבן אחדות עד שיראה לפניו שש מצבות גדולות וגבוהות, הבנויות בטון ומסויירות בסיד לבן ובסיסן עשוי אבן שחורה, ואילו על חמש מהן – לוחות-שיש אשר בהם חקוקים שמות. המצבה הראשונה משמאל היא ללא לוח שיש, ורק שלט קטן מודיע שהיא לציון מקום קבורתם של ריב"ז וחמשת תלמידיו, היינו לציון מקום בלבד. אחריה, ומשמאל – מצבה שנייה ועל לוח השיש שעליה חקוק: "השל"ה הקדוש"; השלישית, ומשמאל – מצבת "ר' אליעזר בן הורקנוס", תלמידו של ריב"ז; באמצע החלקה, ומול הבא אליה, מתנשאת מצבה נבוהה משאר המצבות ועל לוח השיש חקוק: "רבן יוחנן בן זכאי". מימין לה – מצבה ארוכה מן השאר, בקו מקביל לשלוש שמשמאל, ועליה חקוקים שמות שאר ארבעה תלמידי ריב"ז: "ר' יהושע בן חנניה, ר' יוסי הכהן, ר' שמעון בן נתנאל, ר' אליעזר בן ערך". מאחוריה, ובקו ישר עם מצבתו של ר"א בן הורקנוס – מצבה ועל לוח השיש שעליה חקוק: "רב אמי".

על ריב"ז יודעים אנו, שקדם חורבן בית שני ישב בירושלים (נטיב"ו) – ואולי מכאן המסורות האחרות המספרות כי נפטר שם ונקבר בהר הזיתים – ואילו לאחר החורבן ישב בסנהדרין ביבנה. ברם, אין מכך משום ראיה שלא נקבר בטבריה. יתכן כי המסורה הקובעת שמקום קבורתו הוא בטבריה, מקורה בזאת שרבים החליפו את רבן יוחנן בן זכאי ברבי יוחנן בן הנפת, ראש הישיבה בטבריה, כפי שכותב אישתורי הפרחי ב'כפתור ופרח' (וראה 'רב כהנא'); ויתכן אולי על שום טיהורה הראשון של טבריה, שנעשה ע"י רבן יוחנן בן זכאי, ומשכאן ר' שמעון בן-יוחאי לטהר את טבריה, עשה כאשר עשה קודמו רבן יוחנן (וראה 'אגדות').

הנוסע ר' בנימין מטודילה (1165–1173) מציין בביקורו בטבריא, כי מקום

האמור 7 דלתות-אבן מבולת, שכפי הנראה היו אלה השערים למערות הקברים, וכן ארונות-אבן לקבורת המתים, נוסף על שבירי לוחות של מצבות, שעליהם נמצאו כתבות המעידות על הקבורים במקום (וראה 'שרידים ארכיאולוגיים מטבריה').

אשר לשרידי המצבות הרבות שהיו פזורות על כל השטח, שמרביתן היו בנויות אבנים ומטויחות היטב בחול ובסיד – ומראן כ"בית" שממדיו כשניים-שלושה מטר לאורך ולרוחב וכמטר ויותר לגובה – ועוד רבות שניצבו במקומן עד לתחילת המאה שלנו, הרי שרובן ככולן, פרט לבודדות שנשמרו במיוחד כמבואר להלן, הושמדו ע"י יושבי טבריה הערביים שעלו עליהן במחרשותיהם, כעדותם של רבני טבריה באיגרתם לרשל"צ ר"מ פראנק, מחודש אייר התרע"ב (1912). לאחר פרסומו של צו "השער העליון" שבקושטא, בשנת התרס"ט, אשר קבע כי "כל הקרקעות הסמוכות לצי"ק (טבריא) שהם אדמת הפקר בלי בעלים, נתונה הרשות למושלמים אורחי העיר לקחתם בלי כסף וכלי מחיר (כדי) לחרוש ולזרוע ולתת מס לממשלה. מובן שהמושלמים שמחו על הדבר ויתחילו להאחז באדמה החדשה הזו (של בית העלמין הקדום), ומיום ליום התקרבו אל מצבות הקדושים ויע"א, עד שהקיפון מכל צד, והיה את רצונם לקחת הכל ולא להשאיר לנו אלא מקום המצבות בלבד (המדובר הוא על מקום קבורתם של ריב"ז, רב כהנא, הרמב"ם והשל"ה). אבל אנחנו עמדנו ברוב עוז עד שהצלנו שטח אדמה הגוף, יותר משני דונמים מרובעים, ועשינו גדר אבנים בכדי שלא יתקדמו אלינו יותר. ואולם אנחנו רואים כי אי-אפשר להשאיר הדבר במצב כזה. המושלמים שלא לקחו אדמה רבים המה וכולם לוטשים את עיניהם על אדמתנו זו, וביחוד בימינו אלה שמחיר האדמה עלה פי עשר...". מסתבר איפוא, שלאחר שלוש שנים שערביי טבריה עלו במחרשו-תיהם על כל מדרונות ההרים, שהיו זרועים בשרידי המצבות של בית העלמין הקדום, אשר שיני הזמן לא יכלו להן, לא נותרו מצבות בלתי אם אלו הבודדות, אשר למען קניית הקרקע סביבן יצאו שדר"ים מיוחדים כדי לגייס את הכספים הנדרשים בקהילות ישראל בגולה, ואילו ר' יעקב חי זריהן מטבריא בא במיוחד לירושלים, ע"מ לאסוף תרומות לבניין הגדרות סביב אותם קברים. וכך הושמדו מאות, אם לא אלפים, של מצבות קדומות ונמחה זכר בית העלמין הקדום והגדול, אשר שימש מקום קבורה לבני טבריה קרוב לאלף וחמש-מאות שנה.

מערותו של רבן יוחנן בן זכאי

אם כי אין התלמוד קובע מקום קבורתו של התנא רבן יוחנן בן זכאי, ריב"ז, ייחסו מסורות רבות את מקום מנוחתו שהוא בטבריה, במערה, בחלקת הקברים המצויה כיום למרגלות שכונת הרמב"ם, בקרן הרחובות "התנאים" ו"רבן יוחנן בן זכאי", – (בקו הגובה 170 מ' מעל פני הים ובחלקה מס' 15011 במפת טבריה כיום). חלקת קברים זו גדורה סביבה בגדר חדשה ונאה, ובה עצי-גיומסטח"ד שאופרחים ושבילים מרוצפים באבן טבריה השחורה.

קברו של ריב"ז הוא שם, ואילו ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, הבא לסבריא מספר שנים לאחר ר' בנימין, כותב: "... חצי פרסה קרוב (למערות יוכבד) למערת ר' יוחנן בן זכאי ושמונה תלמידיו. ארבעה מצד אחד וארבעה מצד אחר, והוא עצמו (ריב"ז, קבור) גבוה עליהם, בראש המערה. ובזווית אחת יכנס אדם לשם (למערה), והנה שלושה תיבות (גלוקסמאות), ובצד אחר כמו כן ארבע תיבות".

גם ר' יעקב, שליחו של ר' יחיאל מפרח (1260 לערך), מציין כי קברו של ריב"ז הוא בסבריה, וכן גם הנוסע ר' משה בסולה (1522) הכותב, כי שלושה הקברים – קבר ריב"ז, קבר הרמב"ם ומערת רב כהנא יוצרים "כמין סגול". ואילו בעל "חוס אבות" (1537) רושם: "וסמוך לכפר, לצד דרום, (קבורים) רב כהנא ורבי יוחנן בן זכאי במערות" (על אותו "כפר" ראה ר' כהנא). בשנות השישים של אותה מאה מזכיר הפייסן ר' יצחק את מקום קבורתו של ר' יוחנן (נראה פיוט), ובהקדמתו לספרו, ב"שער הגלגלים" כותב ר' חיים רטל מביקורו בסבריה עם האר"י (1571 לערך), בזה הלשון: "מחוץ לסבריא תלך משם בשדה, לצד מערב, (במקום אשר) החומה נוטה באלכסון קצת לצד דרום, ושם חצר אחד מוקף כתלים ובתוכו ציונים וארזות רבים. ובכך הסמוך לפתח שם קבור ריב"ז".

באיגרתו משנת התקכ"ג (1762) כותב ר' יוסף סופר: "והלכתי שם להשתטח על קבר ר' עקיבא וגם על קבר ר' יוחנן בן זכאי... וקירב אצל אלה הקברים הוא הקבר של הרמב"ם ו"ל". אף ר"מ ירושלמי מזכיר את ריב"ז (1769), וכן ר' אברהם הכהן מקאליסק (1778). הפייסן ר' דוד בן אהרן חסין (1780 לערך) חזר בפיוטו "אחייל יום יום אשתאה": "דָּרְךְ הָהָר אֶתְבוֹנֵן: צִיִּן רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זְכַאי שֶׁם יִתְלַתֵּן – יַחֲדִי בְדוּרוֹ תִּהְיֶה תַּחְמִישֵׁה תִּלְמִידִים מְהֵב נְחֻמָּדִים... – הֲלֹא הֵם: ר' אליעזר בן הורקנוס, ר' יהושע בן חנניה, ר' יוסי הכהן, ר' שמעון בן נתנאל ור' אליעזר בן ערך. בשנת התרכ"ז (1867) מבקר בסבריה ר' אברהם ישראל רחאניס, האב"ר, ורושם: "למערב העיר, ונוטה לצד צפון, יש שם כותלי אבנים עשירים כגלים, והם מיוחדות לקבר ר' יוחנן בן זכאי וחמישה תלמידיו, ור' רחמים יוסף אופלטקה רושם ב'מסעי היר"ח" שלו שבי"ק (1876) על קבר ריב"ז וחמישה תלמידיו; ובשנת התרמ"ח (1888) כותב רמ"מ ראב"ן ב'מסע מירק': "הלכנו להתפלל תפילת מנחה על ציון קבורת ר' יוחנן בן זכאי, עם חמשת תלמידיו השוכבים סביבותיו". ברם, הרא"מ לונץ (ירושלים שנה א', תרמ"ב) קובע, כי חמשת תלמידיו של ריב"ז סמונים בסביבות צפת.

מערתו של רב כהנא

המסורה מציינת כי סמוך לקברו של רבן יוחנן בן זכאי מצויה מערת קבורתו של רב כהנא. עליו מסופר כי עלה מבבל לסבריה, במחצית השנייה של המאה השלישית, כדי ללמוד תורה מפי ר' יוחנן בן הנפת, ראש הישיבה (בבא קמא ק"ז, א') (וראה 'אגדות').

לפי הירושלמי נקבר רב כהנא במערה בסבריא (רה"ש פ"א, ה"ג), אם כי יש לשער שחור לבבל – ועל כך נענש ומת בקיצור ימים – ואילו סופרי ה"ירושלמי" השמיטו סיפור זה. המסורות הרבות על מקום קבורתו של רב כהנא מצויות בידנו החל מתקופת ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, שביקר במקום כרבע האחרון של המאה ה"ב, המספר: "... וכנגד (מול התיבות המצויות במערת ריב"ז, מצויה) מערה של רב כהנא, מלאה מן התיבות (כאלו שבמערת ריב"ז, וראה שם). ומדליקן עליהן כל האומות גרות, כי באין (למקום זה) החולים והעקרות ומתרפאין". משמע, שמקום קבורתו של רב כהנא שימש בתקופות קדומות כמקום עלייה לרגל לא רק ליהודים שביקשו רפואה ומזור, אלא גם לשאר יושבי המקום והסביבה. גם ר' שמואל ב"ר שמשון (1211) וגם ר' יעקב, שליחו של ר' יחיאל (1160 לערך), מציינים את קברו של רב כהנא

שהוא בסבריה. תלמידו האלמוני של הרמב"ן, המבקר בסבריה בתחילת המאה ה"ד, רושם בספרו 'תוצאות א': "... סמוך לבית הקברות (הגדול, שבו טמונים לפי המסורת כ"ד אלף תלמידי ר"ע, מצויה) מערה לר' יוחנן (בן זכאי) ותלמידיו, ומערה אחת לרב כהנא". ואילו החוקר אישתורי הפרחי (1322) רושם בספרו 'כפתור ופרח' (פ"ט ג'): "עוד היום תמצא אותה מערה בסבריא המיוחדת לרב כהנא, סמוכה לזו של ר' יוחנן. ואולי עשה ר' יוחנן מערתו אצלו ליישב דעתו". נראה, כי אישתורי הפרחי סבור שאין זה קברו של רבן יוחנן בן זכאי, אלא של ר' יוחנן בן הנפת. (וראה גם פיוטו של ר' יצחק משנות השישים של המאה ה"ט).

ר' משה בסולה כותב בתיאור ביקורו (1522): "... וסמוך לו (למערת ריב"ז), מן הצד, קבר הרמב"ם. וסמוך לו, כנגדו, קבר רב כהנא. שלושתם – כמין סגול". ומסתבר כי בשלש הראשון למאה ה"ט נבנו במעלה ההר, וסמוך למקום קבורתם של ריב"ז, הרמב"ם ורב כהנא, מספר בנינים קטנים, אשר נראו למבקרים במקום ככפר, כפי שמציין מחברו האלמוני של "חוס אבות" (1537): "וסמוך לכפר, מצד דרום, (מערת) רב כהנא"; וכפי שרושם גם ר'

מערת הקבורה שבמורד ההר ליד מלך "עני חמת" כיום, המיוחדת בטעות לרב כהנא (תצלום ש' הרשקוב)

יוסף סופר באיגרתו (1762): "... ובכפר ראשון (זה שדרכו עובדים הבאים לטבריה היורדים במורד ההר) לצד דרום, יש מערה א' (חת) של רב כהנא". ר' משה ירושלמי (1769) כותב בספרו 'ידי משה': "על ראש ההר (מצויה) מערה ובה קבור רב כהנא ותלמידיו. והוגד לי שבמערה הזאת נמצא נחש גדול, ואם בא מי שאינו ראוי ליכנס אל המערה, רובץ הנחש בפתח ואינו נותן לו ליכנס. אבל מי שראוי ליכנס אינו רואה את הנחש כלל. שח לי השמש (השומר את המקום), שכמה פעמים רבץ הנחש לפני הפתח, ויש שבאו וחזרו בתשובה ובתפילה ובתענית ובטבילה ונכנסו, ויש שלא הצליחו ליכנס על ידי תענית, תשובה ותפילה... ובאשר לנחש שהזכרתי לעיל, הרי אני לא ראינו אותו" (וראה 'אגדות').

ב'מסעות האבי"ר' לארץ הקדושה, שנתפרסמו ב'המגיד' (שנה י"א, ה'תרכ"ח), מתאר לפנינו ר' אברהם ישראל רחאניס תיאור מפורט להפליא את פנים מערת רב כהנא: "ושם, על שן הסלע, מערה חקוקה בצור באומנות נפלאה). לא ראינו כמות (מסתבר שבפתח המערה החצובה בסלע היו פתוחי ציורים אומנותיים, והיא מיוחסת לרב כהנא ולתלמידיו. וזה תארה: הפתח מרובעת אמה, ואח"כ עשויה (הפתח) מלמעלה כעין פי התנור, וזו היא הכניסה. אורך המערה 7 אמות ורוחבה 4 אמות (ו)גובה המערה כקומת איש. בתוך המערה יש 6 כוכין מכוונים עפ"י מדידת הבניין, הג' מהם לצד צפון והג' לצד דרום, ובכותל מערבי אין שם שום פתח, רק לפי המקובל קבור רב כהנא" (וראה להלן על מערה זו).

כאמור, כמעט כל אלה שביקרו בטבריה מציגים את מקום קבורתו של רב כהנא, לרבות ר' חיים ויטל ב'שער הגלגלים' (מש' 1600 לערך) ור' יחיאל הלפרין בספרו 'סדר הדורות' (קכ"ז, ע"ב – משנת 1720 לערך). נוסף לאמונה שתפילה וצדקה יצא על קבר רב כהנא מביאות תרופה ומזור, כפי שמעיד ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, סופרו בכל דור ודור סיפורים רבים על מערתו ועל הנחש הקדום השומר את פתח מערתו. ואחד מהם, כמעשה שהיה, מביא ר' רפאל אוחנא בספרו 'שובת מראה', וזה לשונו: "מעשה שהיה אשר שמעתי מפי הר"ר יעקב סתהון נר"ו, אשר שמע מאביו (שעלה לטבריה מבגדאד בתחילת המאה ה"ט – העורך), מעשה שהיה בימיו (של אביו). כי במערת רב כהנא, נגד הפתח, מקום סתום לצד מערב המערה, שם הוא ציין רב כהנא. והעשה כוכין הפתוחים בצד צפון ודרום הם (מקום) תלמידיו או אביריו וזע"א (וראה לעיל תיאורו של רחאניס). וקודם הרעש לא תפ"ץ (לא תקום פעמיים צרה – רעש התקצ"ו – 1837) היה פעם אחת שהלכו הנשים להשתטח במערה הנו' (כרת), ואחת מהנ' אמרה להם: למא אתם נושקים האבנים, כי שם מקום סתום ואין שם שום צדיק? – והיא מלעגת עליהם. אזי האמינו לדבריה וחזרו לאחוריהם. באותה עשה נשמע קול רעש גדול ונסדק אבן הכיפה וירד נחש גדול וניקר שני עיניה לאותה האשה המלעגת, ולגשים האחרות ניקר לכל אחת עין אחת. עד כאן דבריו אשר שמעתי מפי וזהו שמע כן מפי אביו הוקן הכשר ה"ר אברהם סתהון נ"ע, שבימיו היה המעשה הנורא".

22

לאור העדויות שהבאנו לעיל, ניתן להבין על שום מה יש המציגים כיום את מקום מערתו של רב כהנא, שהוא במידרון ההר המערבי הגולש לעבר חמי טבריה – מעל מלון "גני חמת" של היום. במקום זה אמנם מצויה מערה חצובה בסלע, שפיתחה רבוע ומעליו קשת-אבן חצובה בסלע. במרכז המערה – מעין מישטח משוקע שעומקו כ-40 ס"מ, ובשני קירות הסלע שממין ומשמאל – מצד צפון ומצד דרום – חצובים שלושה כוכים בכל צד. בקיר הסלע השלישי, שממול לפתח, ניכרת התחלה של חציבה מתקופה מאוחרת יותר מזו שבה נחצבו המערה והכוכים, ואין בו כל כוח ואף לא סימן למקום קבורה.

אין זאת כי אלה אשר מצאו לנכח לקבוע שמערתו של רב כהנא מצויה שם, פסקו זאת עפ"י תיאורו של ר' אברהם ישראל

רוחאניס, האבי"ר, מביקורו במקום בשנת ה'תרכ"ז (1867), וראה לעיל, אם כי אף הוא אינו קובע את המקום שהוא בדרומה של טבריה. ניבצר איפוא, מהבין מה ראו אלה שפסקו קביעה זו "להרחיק" את רב כהנא מחלקת הקברים הקדומה, שבה טמונים ריב"ז, הרמב"ם והשל"ה, ולהעבירו לדרומה של טבריה, מה עוד שבתקופתו כבר פסקו מקבור את המתים ליד חמת ובית העלמין הקדום הועתק לצפון העיר (וראה 'בית העלמין הקדום').

מערתם של ר' חייא ובניו ורב הונא

על ר' חייא שהוא קבור בטבריה מספר התלמוד: "ריש לקיש היה מציין מערות (הקבורה) של חכמים. כיון שהגיע למערה של ר' חייא, נתעלמה הימנו (היכן היא מצויה). פתח ואמר: רבש"ע, כלום לא פלפלתי בתורה כמותו? – יצאה בת-קול ואמרה: בתורה פלפלת כמותו, תורה כמותו לא רבצת" (בבא מציעא פ"ה, ב'). שעליו נאמר כי ריבץ תורה בישראל, לא עוד אלא שבעבור זאת נָלָה (כלאיים פ"ט, ה"ג). ואילו על רב הונא, שהיה קרר ריש גלותא, אשר נפטר בבבל בהגיעו לגבורות בשנת ד' ר"ב (442 לסה"נ) מסופר, כי ארונו הועלה לטבריה ונקבר במערת ר' חייא ובניו יהודה וחזקיה (מועד קטן כ"ה, א'; ירושלמי פ"ט, ה"ג; וראה 'אגדות טבריה').

אין זאת שהיתה זו מערה אשר היו חצובים בה כוכים לקבורה, כמסתבר מתיאור קבורתו של רב הונא באותה מערה – ושניתן היה להיכנס אל תוכה. אלא שברבות השנים סתמו אותם כוכים באבנים ובסיד, כפי שמסתבר מתיאורו של ר' משה בסולה – משנת הרפ"ב (1522): "... ושם מערת ר' חייא ובניו, ועמם רב הונא, הנזכר במועד קטן, והיא מערה והכוכין (שבה) סתומים...". ר' חיים ויטל מתאר אותה מערה כפי שהעיד עליה רבו האר"י, משהיה עמו בטבריה (1571, לערך) וכתוב: "ושם, בהר ההוא, אשר שם קוברים מתייהם אנשי טבריא, ויש שם אכסדרה אחת בנויה בג' כתלים, וקורין אותה העולם מערת ר' חייא ובניו. ודע, כי באותם חלונות שיש בכותל הצפוני, שם קבורים ר' חייא ויהודה וחזקיה... ורב הונא ריש גלותא, שה' (יה) בזמן רבינו הקדוש והעלו ארונו למערת ר' חייא, כנזכר בתלמוד". משמע, שבתקופתו של ר"ח ויטל היתה מול אותה מערה כעין כניסה, אכסדרה, בת שלושה כתלים, כאשר הנכנסים לתוכה באו בעד פיתחה שלא היה אלא הצד הרביעי, ואילו בכותל הצפוני נראו מעין חלונות שהיו סתומים, ומאחריהם – כפי שמעיד ר"ח ויטל בשם רבו האר"י ז"ל – היו קבורים ר' חייא ובניו וכן רב הונא.

בסוף שנות השמונים של המאה ה"ט מתאר רמ"מ ראבין אותה מערת-קבורה של ר' חייא ובניו יהודה וחזקיה, בזה הלשון: "... והמערה סגורה ומסוגרת, רק מחוגת (עגול, כיפה של) אבנים יתירותה ויאופפו לציון מקום קדוש ההוא...". ללמדך, כי אותה אכסדרה שראה ר"ח ויטל בתחילת המאה ה"י, נסתמה לחלוטין ומעליה נבנתה "מחוגת אבנים" שהיא ככתר, היינו ככיפה, לציון המקום.

המשקיף לעבר מדרונות ההר המערבי הגולש לעבר חוף הכינרת, יראה ממרחק את המצבה, כשמיקומה הוא – מדרום למערת ר' עקיבא ובמחצית המדרון, לערך, למטה הימנה.

קברו של רבי משה בן מיימון – הרמב"ם

הבא אל חלקת הקברים בשכונת הרמב"ם יחלוף על פני החלקה שבה טמונים ריב"ז, רב כהנא, השל"ה ואחרים, יעלה בשביל הרחב שבסופו שלוש מדרגות אבן, ויגיע לרחבה מעוגלת המוקפת בקיר אבנים שחורות. בקיר הצפוני קבועים שלושה לוחות-שש גדולים. על הראשון, הימני, חקוק: "על המצבה הראשונה היה חקוק, פה נטמן רבינו משה בן מיימון, מבחר האנשים", ללמדך – שהמצבה העומדת באמצע הרחבה היא מצבה מאוחרת, או מחודשת, ואילו על הקדומה היה חקוק כנ"ל. על הלוח האמצעי חקוק: "הרמב"ם, נולד י"ד ניסן ד'תתצ"ה, 30 MARC 1135, נלב"ע (נפ' לבית עולמו) כ' טבת ד'תתקס"ה, 13 DEC 1204, יד החזקה – מורה נבוכים". על הלוח השלישי חקוק: "ממשה עד משה לא קם כמשה". במרכז הרחבה – מצבה גבוהה ומאורכת, הבנויה בטון ומטויחת בסיד. כל שלט אינו מוצב עליה והיא המצבה (המחודשת) שעל מקום המצבה הקדומה, אשר עליה היה חקוק כרשום בלוח הראשון. מימין, ליד גדר האבנים השחורות – מצבה דומה לזו שבמרכז, אלא שהיא קטנה יותר, והשומר שבמקום יספר לשואלים כי כאן טמונות עצמותיו של אבי הרמב"ם.

ר' משה נולד לאביו מיימון בקרדובה שבספרד ביום י"ד בניסן, בשנת ד' תתצ"ה (30.3.1135) ונפטר במצרים ביום כ' בטבת, בשנת ד' תתקס"ה (13.12.1204) בהיותו כבן שבעים שנה*. לפי המסורות שבידינו נקבר תחילה במצרים ולאח"כ העלו תלמידיו את ארונו לארץ-ישראל וקברוהו בטבריה. ר' יוסף סמברי שחי במצרים במאה ה"ג, מוסר כי "קברו אותו בבית המדרש שלו... ומשם הוליכוהו לארץ ישראל וקברוהו בטבריא". ואכן, לפני קום מדינת ישראל, עוד יכלו מבקרים בקהיר למצוא את בית הכנסת הקדום על שם הרמב"ם, ולצידו מעין אוהל קטן, שלפי המסורות של יהודי מצרים היה שם מקום קברו בטרם העלו עצמותיו לטבריה. וב'סוד חכמים' לניבוי (עמ' 133), בו מובאים דבריו של יוסף סמברי על מותו וקבורתו של ר' משה בן מיימון במצרים והעלאת עצמותיו לטבריא, אנו קוראים עוד: "שמעתי אומרים ששכחו אצבע של רגלו, כי לא מצאוה באותה שעה. אח"כ בא הרמב"ם בחלום לחכם אחד מחכמי מצרים והגיד לו, כי במקום

מתקבל על הדעת שאותה מערת-קבורה, המיוחסת לר' חייא ובניו ולרב הונא ריש גלותא, היתה בשפוע ההר שעליו מצויה המערה המיוחסת לר' עקיבא. אלא שלא כל אותם מציני הקברים והמצבות שציינו את מערת ר' חייא זו, מצביעים על אותו מקום. בעל 'קברי אבות', משנות העשרים של המאה ה"ג, רשם: "ר' עקיבא עלי ההר וחייא ואת בניו" ואין הוא מפרט היכן זו והיכן זו. אף ר' יעקב, שליחו של ר' יחיאל מפריז (1260), אינו מציין את המקום, ואילו האלמוני תלמיד הרמב"ם, כותב (1300 לערך): "ושם (בטבריה) מערה בחצי שיפוע לר' חייא ובניו ותלמידיו. למעלה (הימנה) מערה לר' עקיבא". בעל 'קבלת (קבורת) צדיקי א"י" (1443) כותב רק: "ובהר אחד, סמוך לטבריא, (קבורים) ר' עקיבא ותלמידיו ור' חייא ובניו". ברם, ר' משה בסולה, לאחר שהוא מתאר את מראה המערה, כמובא לעיל, הוא מוסיף: "ירדנו אל שיפוע ההר ושם מערת ר' עקיבא". ללמדך, שמערת ר' חייא היתה במרומי ההר, ואילו מערת ר' עקיבא – מתחתיה, בשפוע המורד. מאחר שתיאור זה הוא היחיד הקובע כי מערת ר' עקיבא היתה מתחת למערת ר' חייא, אין לנו אפוא אלא להניח, כי אותו מורה-דרך שהדריכו בין מאות המצבות שבאותו מקום, עירבב לו בין שתי אלו, כפי שמתקבל על הדעת שאף עירבב בין מצבתו של ר' מאיר לזו של ר' ירמיה (וראה 'רבי מאיר בעל הנס'). בעל 'יחוס אבות' (1537) כותב, כי מערת חייא ובניו מצויה "סמוך לכפר, לצד דרום", היינו מדרום לאותו כפר. ואילו על קברו של רב הונא הוא כותב, כי הוא מצוי "על הדרך מחמי טבריה לכפר". מסתבר, כי בזמנו הובילה דרך, או שביל, מחמי טבריה לעבר כפר אחד שהיה מצפון לטבריה, משהיא מטפסת במדרון המערבי, בין הקברים והמצבות. ובעל 'יחוס הצדיקים' (1561) שעל הרוב העתיק מדברי קודמו, אכן כותב על רב הונא כאשר כתב בעל 'יחוס אבות', ואילו על מקום קברו של ר' חייא ובניו הוא כותב: "ובהר הכרמים (קבורים) ר' עקיבא ור' חייא ובניו יהודה וחזקיה". הור אומר: שאותה דרך אשר הובילה מחמי טבריה לכפר אשר מצפון-מערב לטבריה, עלתה במדרון ההר המערבי, משהיא מטפסת ועוברת בין כרמים ומצבות. ועל אם הדרך הזאת, עוד לפני שהיו מגיעים לאותו כפר, ומדרום לו, היתה מצויה מערת ר' חייא. כמוכן מזכיר את ר' חייא ובניו גם הפייטן ר' יצחק, בפיוטו משנות השישים של אותה מאה (וראה פיוט).

כאמור, ציין ר"ח ויטל אותה אכסדרה של מערת ר' חייא ובניו ורב הונא, שהיא מצויה "בהר ההוא אשר שם קבורים מתייהם אנשי טבריא", ואף ר' יחיאל הלפרין כותב (1720 לערך) ב'סדר הדורות', כי ר' חייא ובניו קבורים ב"בית החיים", הוא בית העלמין הקדום, אלא שהוא מוסיף: "נגד שער העיר", ואין אתה יודע היכן היה אותו שער העיר שהוא מצינו. ר' משה ירושלמי כותב (1762): "ובמורד ההר (מצויה) מערה, בה נקברו ר' חייא ובניו יהודה וחזקיה ורב הונא ריש גלותא", ועל מיקומה אנו למדים מהמשך תיאורו: "על ראש ההר קבור ר' עקיבא ועליו בנו ציון". ואילו ר' רחמים יוסף אופלטקה, המסיר בטבריה באיר התרל"ו (1876), כותב ב'מסע יר"ח': "ומשם (ממערת ר' עקיבא) ירדנו על קבר ר' חייא ובניו זצ"א, ורב הונא ריש גלותא זצ"א" (וראה גם 'מערת ר' עקיבא').

מכל המובאות דלעיל נוכל להניח, כי המערה שבה נקברו, בכוכים כוכים, ר' חייא ולאחריו – בניו יהודה וחזקיה, ולאחר מכן – רב הונא המכונה גם "ריש גלותא", היתה מצויה במורד המדרון המערבי המשקיף לעבר העיר טבריה, למטה ממקום מערתו של ר' עקיבא. תחילה היתה זו מערת-קבורה ובה כוכים לקבורת המתים, שניתן היה להיכנס אל תוכה, ולאחר מכן (במאה ה"ט) בנו על פיתחה מעין מבוא משלושה כתלים, ואילו לצידן מקום הקברים קבעו חלונות בכותל הצפוני. לאחר מכן (במאה ה"ט) נסתם גם המבוא, ועל הכתלים בנו מעין כיפה עגולה ואילו המבנה טוּח וסוּיד בסיד לבן.

כיום אין לראות במקום בלתי אם את המצבה המטויחת, המעוגלת מלמעלה, וסביבה שורג ברזל השומר על המקום.

* גירסה אחרת מוסרת שהרמב"ם נולד בשנת 1133 ונפטר בהיותו בן 72 שנה, בשנת 1205; וגירסה אחרת מוסרת שהרמב"ם נולד בשנת 1133 ונפטר בשנת 1203.

המצבה שעל קבר הרמב"ם – תצלום משנת התרע"ו (1916)

הקונטרס 'קברי אבות', הכותב כי בטבריה קבורים האמוראים "אמי ואסי ובר נפח ומשה בנו (וצ"ל: בן) מימין". מכאן משתמע בבירור, כי נוסח 'קברי אבות' המצוי בידנינו נתחבר לאחר מותו של הרמב"ם ואף לאחר שקברו של הרמב"ם היה מצוי בטבריה; היינו, לא לפני שנת 1211 לסה"ג, שהיא שנת ביקורו של ר' שמואל ב"ר שמשון בטבריה, אשר עוד לא ראה – באותה חלקת-קברים שבה היו מערותיהם של ר' יוחנן בן זכאי ורב כהנא – את קברו של הרמב"ם. אמור מעתה: זמן חיבורו של 'קברי אבות' הריהו מספר שנים לאחר שקבר הרמב"ם היה מצוי בטבריה, היינו, בעשור השני למאה ה"ג ובסביבות 1220 למנין א"ה. בשנת ה'ר"ח (1258) מציין ר' יעקב, שליחו של ר' יחיאל מפריז שהשתטח על קברי הקדושים בטבריה, ב'סימני כתבי הקברות', כי בין שאר הקבורים שם קבור גם "הרב ר' משה בן מימין ז"ל".

בעשרים וחמש שנה לאחר מכן, משקמו מקובלי צ"כ בראשותו של ר' שלמה פטיט, להחריס את 'מורה נבוכים' להרמב"ם, מכרז בשנת המ"ו (1286) ראש הגולה בדמשק, ר' יש בן חזקיה, חרם על הרמב"ם וכתביו. הוא שולח לחכמי עכו את ההסכמות והחתימות של 12 רבנים, המחרימות את 'מורה נבוכים', על-מנת למסור ליד ר' דוד הנגיד, שהתגורר אז זמנית בעכו, לאחר שבא ממצרים להגן על כבוד סבו המת, ר' משה. אף רבני צפת הצטרפו לחרם זה וגם עלו אל קברו של הרמב"ם בטבריה, מחזק את החקוק על המצבה ורשמו עליה: "ר' משה בן מימין, מוחרם ומין" ('שלשלת הקבלה', ערך הרמב"ם, כפי שהם כותבים באגרתם משנת המ"ח (1288): "ועמדנו על קבר הגאון ז"ל עם מקצת מחכמי עכו, וקרינו ההסכמה וההחרמה (של ראש הגולה מדמשק) והחרמנו ונידנו על כל מי שיראה דברינו והסכמת נשיאנו ולא ישוב בכל מאודו" מאמנתו ב'מורה נבוכים' להרמב"ם ולא יסור את ההסכמות וכתבי החרם שנאספו נגד הרמב"ם וכתביו ליד ר' דוד הנגיד, או ליד בניו. גירסה נוספת מספרת, כי חכמי צפת העלו מדורה על קברו של הרמב"ם ושרפו בה את ספרו 'מורה נבוכים', ומשמע על כך ר' דוד הנגיד, בא מעכו לסבריה, מחק את כתובת החרפות והגידופים וחדש את פני המצבה. ומוסיף בעל 'סדר הדורות': "גם היה אז בארץ החסיד והנגיד ר' דוד, נכד הרמב"ם, והחרים במערת הלל ושמאי המלשינים מארץ מצרים, וימותו ביום ההוא ת"ק (500) מלשינים, ואחר ב' חודשים נעקרו נשיהם ובניהם מהעולם".

בשנת הפ"ב (1322) רושם החוקר אשתורי הפרחי – אשר שהה במצרים קודם שבה לא"י ונפגש שם עם צאצאיו של הרמב"ם – כי בחלקת הקברים בטבריה, שבה מצרים קברות ריב"ז ורב כהנא, מצוי גם קברו של הרמב"ם: "וכן תמצא היום (ללמדך, שקבר זה הוא לא כמו האחרים הקדומים, את קבר) הר"ם (הרב מימין) ביניהם" ('כפתור ופרח' פ"ט (1)). גם תלמידו האלמוני של הרמב"ם כותב בספרו 'תוצאות ארץ ישראל', מביקורו בטבריה בתחילת המאה ה'14, בוו הלשון: "סמוך לבית הקברות (של ר' עקיבא ותלמידיו, מצויה) מערה לר' יוחנן (בן זכאי) ותלמידיו ומערה אחרת לרב כהנא. ובתוך (חלקת) בית הקברות (קברו) שם רבינו משה בן הדין ר' מימין זצ"ק"ל – זכר צדיק קדוש לברכה. ואילו מחבר 'קבלת' (קבורת) צדיק ארץ ישראל' רושם בשנת ה"ג (1443): "ובהר אחד סמוך לסבריה קבורים... והרב האמין – הוא הרמב"ם ז"ל".

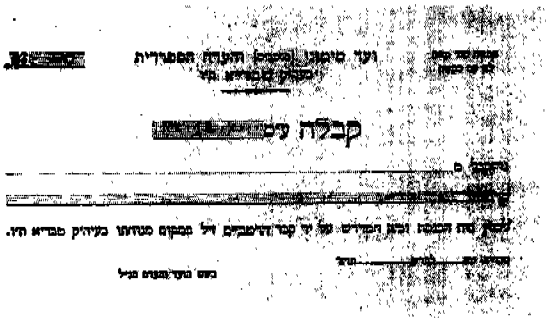
בשנת ה"פ"ב (1522) כותב ר' משה בסולת: "... וסמוך לו (לקבר ריב"ז), מן הצד, קבר הרמב"ם. וסמוך לו, כנגדו, קבר רב כהנא. שלושתם (מצויים) כמין סגול". גם בעל 'יחוס אבות' מציין (1537) את קברו של הרמב"ם בטבריה ומכנהו "רבינו משה בן מימון" ומוסיף, כי לידו קבורים גם "אביו ור' דוד (הנגיד) נכדו". ואילו הפייטן ר' יצחק כותב בסיוטו משנות השישים של המאה ה'15: "אור עולם אין אל נפשה / הוא הרב אדוני משה / בן מימין וגם אם משה / נקבר בתוך סבריה". ר' חיים ויטל הרושם דברי רבו האר"י, בהיותם בטבריה (1571 לערך). כותב ב'שער הגלגלים': "מחוץ לסבריה ת"ו לצד

פלוגי האצבע מונחת. וכך היה. ולקחו אותה משם וקברוה בטבריא עמו".

הרמב"ם עצמו ראה בהעלאת ארונו של הנפטר בחו"ל וקבורתו בארץ ישראל דבר-מצווה, כפי שהוא כותב: "אמרו חכמים, כל השוכן בא"י עוונותיו מחולין... אפילו הולך בה ארבע-אמות וזכה לחיי עה"ב, וכן הקבור בה נתכפר לו... ואינו דומה קולטתו מחיים (היינו, שחי בא"י ונקבר בה) לקולטתו אחר מותו. אעפ"כ החכמים היו מוליכים מתייהם לשם" – היא ארץ ישראל ('משנה תורה', מלכים, פ"ה, ה"א).

על העלאת עצמותיו של הרמב"ם ממצרים לסבריה מסופר, כי משבאו תלמידיו לקיים צוואת רבם, שמו ארונו על גמל והניחוהו לילך באשר ילך, עד שהגיע לסבריה ונעמד ליד מקום קברו של ריב"ז ולא זו משם. כיון שראו בכך מעשה נסים, מיד הורידו ארונו וקברוהו סמוך לקברו של ר' יוחנן בן זכאי (וראה 'אגדות'). ונוסח אחר מספר: "אמר שמואל שלם: מצאתי בקונטרס שנעלה ארון האלוהים, הרמב"ם ז"ל, בשנת תתקס"ה במצרים. וביכו אותו היהודים והמצרים שלושה ימים, ובירושלים קראו צום ועצרה. וקרא החזן תוכחות א"ם בחזקתו, והמפטיר קרא ויהי דבר שמואל אל כל ישראל, וסיים כי גלקח ארון האלהים. ואחר ימים העלוהו לארץ ישראל ופגעו ליסטים בהם. וברחו העולים והניחוהו הארון שם. והליסטים בראותם כי ברחו, רצו להשליך הארון בים ולא יכלו בכל כוחם להעתיקו מן הארץ, והיו יותר משלושים איש. וכיון שראו שכך, אמרו "איש אלהים קדוש הוא". והלכו והבטיחו את היהודים שיליכוהו למחזה חפצם, והם גם כן ליוו אותו. ונקבר בטבריא". ('יוחסין השלם' עמ' 220).

ניתן להניח כי במלה 'ימים' לא נתכוון שמואל שלם אלא למחשג המקובל בתנ"ך – שנים, כי העלאת עצמותיו של הרמב"ם לסבריה נעשתה לאחר שנת 1211, מאחר שר' שמואל ב"ר שמשון, המבקר בטבריה ליד קבר ריב"ז ורב כהנא בשנה זו, אינו מזכיר כלל את הרמב"ם. הראשון המציין מקום קבורתו של הרמב"ם הוא מחבר

טופס קבלה של ה'ועד המיימוני' אשר נוסד בשנת התרע"ג (1913) לשיקום קבר הרמב"ם

חותם ה'ועד מיימוני' (הרמב"ם) נוסד התרע"ג בעה"ק טבריה חובב"א - עברית וצרפתית

העשרים הוקמה הגדר מסביב לחלקת הקברים, אולם במרוצת השנים, ומחוסר אמצעים הוחזק המקום. עם קום מדינת ישראל הציע ר' רבנו למשרד הדתות לקבל את הבעלות על חלקת קרקע זו, תמורת תשלום לטובת העדה הספרדית שבטבריה, כדי שיוכל לפקח על המקום ולשמור על כבוד הקברים וקבר הרמב"ם ביניהם, מאחר שהמקום נעשה מקום הפקר... ואכן, נרתמו גורמים ציבוריים לפעולה וכל השטח שבו קבורים הרמב"ם, ריב"ז, השל"ה ואחרים, הוכשר וטופח לפינה נאה וירוקה המשרה הדרת כבוד על כל הבאים.

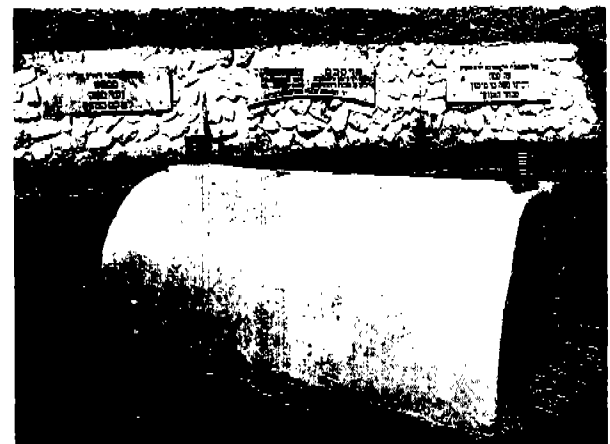
קברו של ר' דוד הנגיד - נכד הרמב"ם

פרט לאחד, לא ציינו כל הנוסעים הרבים שביקרו בתקופות קדומות בטבריה, כי נכדו של הרמב"ם, ר' דוד ב"ר אברהם, המכונה "הנגיד", אף הוא קבור בטבריה. היחיד שציין הוא מחברו האלמוני של 'יחוס אבות', משנת הרצ"ז (1537), הכותב: "וסמוך לכפר לצד דרום, (מצויים קבורותיהם של) רב כהנא ורבי יוחנן בן זכאי ורבינו משה בן מיימוני ואביו ור' דוד נכדו" (על "כפר" זה - ראה 'מערות של רב כהנא'). המעניין הוא, כי נוסף לציין מקום קבורתו של ר' דוד הנגיד, ציין אותו מחבר אלמוני שגם אבי

מצרב, החצר (הגדורה) אשר שם תמצא קבר הרמב"ם ואביו, כמו שאומרים העולם".

מאז חידוש הישוב היהודי בטבריה בהנהגתו של ר"ח אבואלעפיה, מציינים כל הבאים לטבריה את מקום קברו של הרמב"ם שם (וראה 'אגרות ורשמי ביקור'). ברם, מן הראוי להביא גם את תיאורו של אחד הנוסעים הנוצרים, פרופ' פליכס באווה, אשר ביקר בטבריה בשנת 1858. פליכס באווה היה יליד שווייץ שלמד משפטים ותיאולוגיה והשתלם בעברית באוניברסיטת ברלין. לאחר"כ החל בחקר התנ"ך ושימש ספרן ופרופיסור בקתדרה לעברית של הפקולטה לתיאולוגיה שם. ואלה דבריו: "לא רציתי לעזוב את טבריה בטרם שמילאתי את חובת הערצתי לקברו של רבי משה בן מיימוני, - הידוע ליהודים בשם הרמב"ם [ראש תיבות של שמו] ולנוצרים בשם משה מיימונידס. בתוך לגיון התיאולוגים, החכמים והמשוררים שהיו לתהילה לעם ישראל במאות ה-11 וה-12, שעה שהאומות הנוצריות שקעו במחשכים עבים, אין שם דומה שהבדיל כמוהו. משה בן מיימוני ניסה להיות מתקן היהדות, ומכל מקום היה לה לכבוד, והיהודים המשווים אותו למחוקקים הגדולים, אומרים עד היום במליצה: 'ממשה עד משה', לא קם כמשה'. אף כי נולד ונפטר בקהיר, קברוהו בטבריה, ליד חכמי המשנה. קברו נמצא על הגבעה, מהלך חמישה רגעים מהחומות. ---" (מ' איש-שלוש, 'מסעי נוצרים לא"', עמ' 713).

בשנת התרס"ט (1909), משיצא צו השער העליון כי הרשות נתונה לכל מעבד אדמה מוסלמי לזכות חנם בשטח הקרקע שיעבד, התקרבו מחרשותיהם של ערביי טבריה לחלקת הקברים ששם קבור גם הרמב"ם. רבני טבריה גזעקו ורק באמצעים רבים עלה בידיהם לרכוש - וכך להציל את המצבות הקדומות שבמקום מחורבן - כשני דונם קרקע והמקום גודר בגדר חזקה (וראה 'ביה"ע הקדום'). שטח הקרקע שנרכש בכספי קופת כוללות הספרדים בטבריה, נרשם על שמו של ר' רבנו אבואלעפיה, כי החוק העותומני לא הכיר בבעלות חברות או אגודות. בשנות

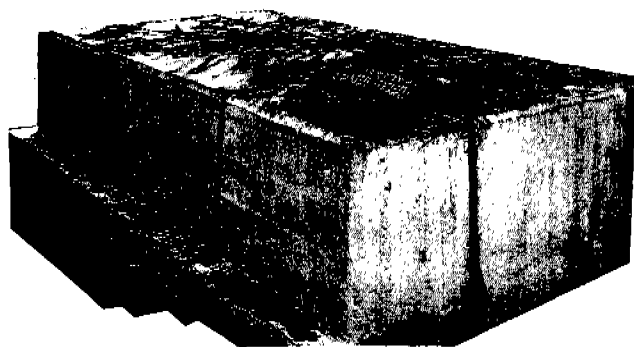
המצבה שעל קבר הרמב"ם - תצלום משנת התשל"ב (ש' הרשקוב)

בן רבנו מימון מאור הגולה זצוק"ל" (זכר צדיק וקדוש לברכה). לצערנו, נלקחה המצבה באותה שנה למצרים והונחה שם במוזיאון הקהילה היהודית, שליד בית הכנסת הגדול והעתיק של יהודי קהיר. חסרון תאריכי הולדתו ופטירתו של ר' דוד הנגיד על המצבה מוכיח אולי, כי המצבה הוקמה מספר שנים לאחר מותו ולאחר קבורת ארונו בטבריה, ומאחר שמקימי המצבה לא ידעו את תאריכי הולדתו ומותו, נמנעו מלציין תאריך כל-שהוא על גבי המצבה. עדות זו שבידינו היא של רי"מ טולידאנו, אשר הספיק עוד לצלם אותה מצבה (זו המובאת כאן), ואשר לא בכדי עשה, במשך שנים, מאמצים רבים לרכוש אותו מגרש של אבונעמה, אלא שהדבר לא עלה בידו באותו זמן. כיום אין לראות כל ציון או זכר לאותו מקום – אף לא שלט ואף לוח – המציין, כי כאן נמצאה מצבת קבורתו של ר' דוד הנגיד.

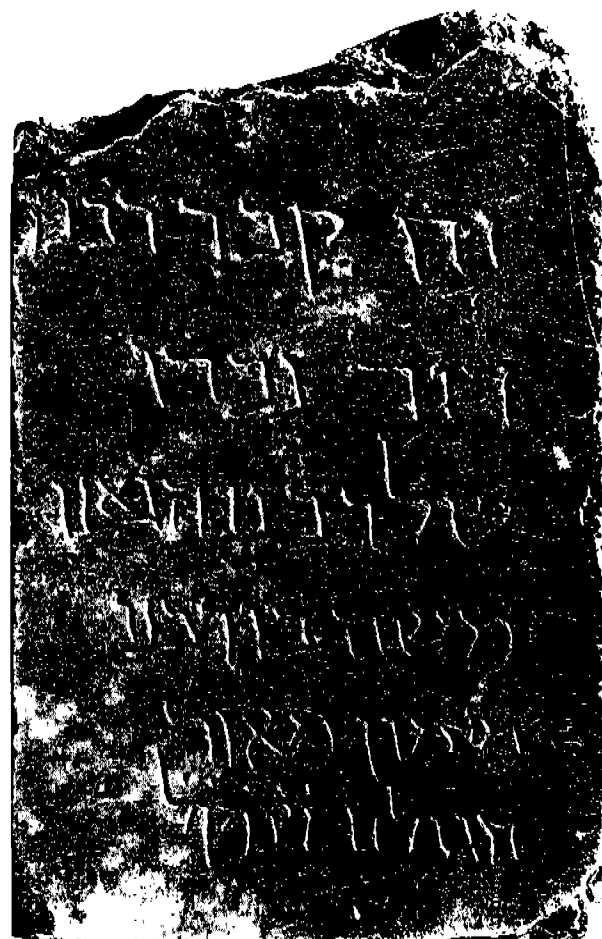
קברו של ר' ישעיהו הלוי

איש הורוויץ – השל"ה

ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ, מחבר ספר 'שני לוחות הברית', המ- כונה 'השל"ה הקדוש', קבע ישיבתו בטבריה בשנת השפ"ז (1627), ולא זכה לחיות בה אלא כשנתיים, משנפטר בו' באייר, השפ"ט (1629). על קבורתו מספר ר' יחיאל הלפרין (1720 לערך) בספרו 'סדר הדורות', בזו הלשון: "ובקשו תלמידיו להתעסק בו לטהרה, והורה הרב של"ה שחברת הקברנים יתעסקו עמו, ואם ירצו לוותר לאיזה אנשים חשובים, בשביל טובת הצדקה של הקברנים (ו)שיקנו בדמים, הרשות בידם. אבל מצד הדין אין יכולים ליקח (את הטהרה והקבורה) מהקברנים". יתכן ומשאלתו האחרונה של השל"ה היתה להיקבר בחלקת הקברים שבה מצויים קברותיהם של ריב"ז, רב כהנא, ר' אמי ור' אסי והרמב"ם, ויתכן אולי שתלמידיו השל"ה הם הם שמצאו לנכון לקברו שם. ואכן, לאחר קבורתו, כמעט שאין מבקר הבא לטבריה שלא ציין את קברו של השל"ה באותה חלקת-קברים אשר בשכונת הרמב"ם (וראה 'מערות של ריב"ז').

המצבה שעל קברו של ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ, השל"ה הקדוש

המצבה שהיתה על קברו של ר' דוד הנגיד: "זה קבר רבנו דוד נכדו של רבנו הגאון משה בן רבנו מימון מאור הגולה זצוק"ל" (תצלום רי"מ טולידאנו – הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי)

הרמב"ם, ר' מימון, קבור באותו מקום – כפי שמציינים זאת גם ר' חיים ויטל (1571 לערך), וגם ר' משה ירושלמי (1769). ר' דוד הנגיד נולד בקהיר בטבת ד' תתקע"ג (1213). לאחר פטירת אביו בשנת ד' תתקצ"ח (1238), בהיותו כבן 25 שנה, נתמנה לנגיד לקהילות הגולה במצרים, וכיהן במשרתו זו – פרט להפסקה של חמש שנים – עד ליום פטירתו בר"ח אלול בשנת ה"ס (1300). נראה, כי זמן מועט – ואולי רק חודשים מספר – לאחר שנפטר ונקבר בקהיר, קיימו חכמי קהיר את צוואתו, העלו את עצמותיו לטבריה וקברוהו סמוך לקבר סבו הרמב"ם. מתקבל גם על הדעת שר' דוד הנגיד, בשהותו בעכו בין השנים המ"ה – ה"ן (1285–1290), משבא להגן על כבוד סבו, ביקר אף על מקום קבורתו של סבו הרמב"ם, ואולי כבר אז קבע את מקום קברו לכשיבוא יומו (וראה 'קברו של הרמב"ם').

העדות למקום קברו של ר' דוד הנגיד נתגלתה רק בשנת התרצ"ב (1932), משנעשו חפירות מקריות בחצר ביתו של אבונ- נעמה הערבי, הסמוך לקבר הרמב"ם. בשעת החפירה נמצאה מצבה ועליה חקוק: "זה קבר רבנו דוד נכדו של רבנו הגאון משה

בית העלמין של טבריה

חלקת הקברים של משפחת אבואלעפיה אשר בביה"ע בטבריה (אוסף א' דידוביץ)

כחמש שנים, לערך, לאחר ביקורו של רוזאניס בטבריה, החלו המוסלמים להרחיב את ביה"ע שלהם והעתיקו את גבולו המזרחי מזרחה, לעבר הכינרת, משהם עולים על ביה"ע היהודי ובונים גדר חדשה בעברה המזרחי של הדרך הקדומה, באבני המצבות אשר הרסו בבית העלמין היהודי. ולא זו בלבד, אלא שאף סללו כביש חדש במקום זה שנבלע בביה"ע שלהם, כאשר אבני המצבות היהודיות משמשות תשתית וחצץ לכביש הנסלל על הקברים.

יהודי טבריה נזעקו על חילול בית העלמין ואין ספק שעשו כל שביכלתם להעביר את רוע הגזירה, אולם כפי הנראה לא עלה בידם לעצב את ההרס שנעשה בפקודת המושל התורכי, הקאימאקאם, וככל שנתמשכה סלילת הכביש ומצבות רבות נוספות נעקרו ונותצו, חרדו בני טבריה חרדה גדולה שמא עלול אותו תורכי להמשיך ולהרוס את כל בית העלמין כולו. בכסלו התרל"ג (1872) מפרסם הרא"מ לונץ ב'חבצלת' את מכתבו של בן טבריה, ר' אברהם ב"ק, המזעזע את הישוב היהודי בארץ, וזה לשונו: "... כאשר הרחיבו הגויים את גבולם ולקחו שטח רב סביב עד בית קברות היהודים, ועור שים גדר אצל בית הקברות, ואפילו הדרך שהולכים מהעיר לחמי טבריא לקחו והרחיבו את גבולם, ורוב ציונים (מצבות) הרסו ולקחו האבנים (כדי) לבנות הגדר מסביב; וראשי העיר (הם פרנסי הקהילה) הלכו לפני המושל וצעקו על זה, ותיכף עשו אסיפה גדולה (שבה השתתפו) ספרדים ואשכנזים, והתנדבו (יושבי) עי"ק (עיר קודש טבריא) סך מאה לירעס במומן לע"ע (לעת עתה), מה שיצטרכו ע"ז (על זה) הוצאות, שלא להניח ליקח השטח סביב בית הקברות... וביותר יראים אנחנו פן ח"ו (חס וחלילה) יהרסו כל הבית קברות". ואת תיאורו וזעקתו הוא מסיים וכותב: "ואגולל הבקשה מלפני הרבנים המעריכים (הם עורכי השבועון 'חבצלת') לעורר את לבב אחב"י (אחינו בני ישראל) בכל עוז להעמיד (להשאיר) המקום בידי היהודים כמאז

בית העלמין שבו קוברים בני טבריה את נפטריהם זה כמאתיים ושלשים שנה, עד היום, משתרע בדרומה של העיר, וגבולותיו בצפון ובמזרח – הדרך העוברת מטבריה למרחצאות חמי-טבריה, המתעקלת בקשת ליד מלך "צלי כינרת", והקרירה כיום 'שדרות אליעזר קפלן'; במערב – מרגלות שכונת 'אחנה' הבנויה על שיפוע המדרון של ההר, ובדרום – השטח שעליו מצוי כיום בית המטבחים העירוני. (במפת טבריה של היום מסומן השטח כגוש 15029). העובר במקום יכול לראות שטח זה של ביה"ע שהוא מכוסה באלפי מצבות, מהן צפופות ואפילו צמודות זו לזו; מהן שבנויות ומטויחות, ומהן עשויות אבן שחורה או בהירה.

משנתחדש הישוב בטבריה במנהיגותו של ר"ח אבואלעפיה בשנת הת"ק (1740), בחרו בני טבריה דאו להעתיק את ביה"ע לנפטריהם מן הקדום – שהשתרע על מדרגות ההרים אשר מצפון לעיר – לדרומה של העיר וסמוך יותר למקום מושבם, זו 'חצר היהודים' של הימים ההם. מתקבל על הדעת כי משנפטר ר"ח אבואלעפיה, ביום ר' בניסן, התק"ד (1744), היה קברו בין הראשונים שניכרו בביה"ע החדש, אם לא הראשון שבהם, כפי שמציין זאת ר' אברהם ב"ק באיגרתו להרמ"מ לונץ, משנת התרמ"א: "יש בית קברות ישן אחד (הוא ביה"ע הקדום) שהיה עד לשנת ה"ש (1540). הבא אחריו נעשה ע"י ר"ח אבואלעפיה בשנת 1744, עם מותו של ר"ח. ובבית עלמין זה לא נרשמו פרטים על המצבות אלא כדרך הספרדים, רק השמות (והתאריכים – העורך). ובית קברות זה הוא משותף לספרדים ולאשכנזים". ומוסיף רמ"מ ראב"ן, בתיאורו את ביה"ע בשנת התרמ"ח (1888), וכותב: "והרבה מאד גאונים וקדושים ספונים במקום הזה".

ממערב לביה"ע היהודי, וקצת דרומה לו, השתרע בית הקברות המוסלמי, אשר שרידי מצבותיו מצויים שם עוד כיום, כאשר הדרך הקדומה שהובילה למרחצאות עברה בין שני בתי העלמין והיוותה מעין גבול בין השניים. ואכן, משמבקר במקום ר' אברהם ישראל רוזאניס באייר התרכ"ז (1867), הוא כותב: "... לדרום בעיר – שם הביה"ק (הבית הקברות) של בני העיר, ואין בהם קברות עתיקים", כאלה המצויים בביה"ע הקדום שבו ביקר לפני כן.

שבר ארון קבורה יהודי, ללא כתובת, שנתגלה בשטח ביה"ע הקדום (תצלום ש' הרשקוב)

ומקדם... "נראה כי זעקתו של ר' אברהם ב"ק זיצעצה רבים מבני הישוב היהודי בארץ ובחו"ל, אשר נרתמו להצלת שארית ביה"ע היהודי, אם בתחנונים על פתחי קונסולים ואמבאדוריים, ואם בדמי-שלמונים, למלא כיסיו של אותו תורכי שלא ימשיך בהרס אשר החל בו.

אין בידינו ידיעות כיצד פסק ההרס של ביה"ע ואף לא מהו שעצר בתכניותיו של הקאמאקאס העריץ ורודף הבצע. רק זאת ידוע לנו, כי כחמש-עשרה שנים לאחר מכן, משמסיר במקום רמ"מ ראב"ן ורואה בעיניו את ההרס שנעשה, הריהו כותב: "... גם דרך מקום קברות ישראל אשר בטבריה עברתי, והוא הדרך ההולך לחמי טבריא. זה איזה שנים אשר עשו שמה את דרך המלך להמרחק, ובאכזריות חזמה פינה מושל העיר את קברות ישראל. ובשנה זו (התרמ"ח-1888) שילם לו השי"ת (השם יתברך) משכורתו כפולה (היינו, עונש כפול), כי הורד לארץ הדר גאוונו (שהודח מתפקידו), אף שמה כוס רעל על כל אשר לו מסביב. ומי יודע איך וכמה עוד יהיה אחריתו מרה כלענה. כך יאבדו כל אויבי ה'". מסתבר שהאמצעים הכספיים הדלים של קהילת טבריא לא הספיקו כדי לגדור כראוי את השטח המצומצם - זה שנשאר לאחר אותה הסגת גבול ע"י המוסלמים - ורבו הפרצות בגדר בית העל-מין. יחד עם זאת לא היה מקום מיוחד בשטח ביה"ע שבו נעשתה טהרת המתים, כי משמסיר במקום ר' יחיאל ברי"ל בחורף התרמ"ג (1882), אך הוא יכול לעבור בשתיקה על שראו עיניו, כפי שהוא כותב בספרו "יסוד המעלה" (עמ' 229): "ראיתי ונבהלתי מראות, כי ימות איש [ולא אשה] בטבריה, מוציאים אותו מחוץ לעיר ויניחוהו על שפת הים, מנגד לשדה הקברות, ושמה, תחת כיפת השמיים, לעין השמשולעני כל צובר ושב, יפשטואת בגדיו וירחצוהו וישפשפוהו מבחוץ ומבפנים, כמנהגם, ואחר הטהרה אשר תתארך לפעמים שעה או שתיים, ילבישוהו לבנים (ו)ישאוהו אל קברו! והנה (ה)אם (אין) בהמנהג הזה די ביוון וקצף בכל ימות השנה?!" והוא ממשיך ומספר: "בעת היותי בטבריה מת איש אחד והוציאוהו לטהר על שפת הים. ובין העוברים הרבים שעמדו לראות בביוון המת עבר איש נוצרי אחד, ממכרי ביפו, וימהר ויבוא אלי ויקראני

ו משללו בשנת התש"ך (1960) אותו כביש מחדש, נתגלו בתשתיתו קברים ועצמות מתים - אל-נכון מאותם קברים שחוללו בשנת התרל"ג (1873)

ללכת אתו אל מקום הטהרה (כדי) להוכיח את היהודים, מדוע ככה עושים לבזות את המת. ואמרתי לו כי האנשים האלה בדברי לא ינסרו, ומה אעשה להם באם יפגעו בי מרי-נפש על בזותי את מנהגם?".

יתכן כי עוד רבים אחרים באו לפני פרנסי הקהילה וקראו תגר על סדרי הטהרה שהיו מקובלים ע"י בני טבריה, עד שבסוף המאה שעברה הוקם בשטח ביה"ע מבנה מיוחד לטהרה. אולם השטח עצמו נשאר פרוץ ומחונח וחלקים רבים של הגדר הארעית, שהותקנה לאחר הסגת הגבולות בשנות השבעים, כפי הנראה שנפלו, אולם איש לא טרח לסתום הפרוץ ולגדור את השטח כראוי. משהוכתר ר' רבנו אבואלעפיה ל"חכם באשי" של קהילת טבריא בשנת התרע"א, הציב לפניו כאחת המטרות הראשונות לגדור את ביה"ע בגדר ראוייה לשמה, כדי שהפרצות לא תקראנה לגנבים ולא תקרוצנה לעיניהם החומדניות של מוסלמי המקום. ומאחר שאדמת בית הקברות המוסלמי, שנבלה עם ביה"ע היהודי, היתה שייכת ל'וקף' המוסלמי, פנה ר' רבנו אבואלעפיה אל המופתי של טבריה בימים ההם, שיח' עבד א-סלאם טברי, ממשפחת טברי הנודעת, בבקשה לקבוע ב"הסכם מיוחד" את גבולות ביה"ע היהודי. ברם, תשובת המופתי היתה שאין צורך ב"הסכם מיוחד", משום שהגבול יכול להיות "כאן" ו"שם". על זאת השיב ר' רבנו: ל"כאן" - משמע הגבול המוכר פחות או יותר, ברבות השנים, ולכך באמת אין צורך בהסכם מיוחד; ו"שם" - משמעו שעוד ניתן להסיג את הגבול, ואולי יש בדעתו של המופתי לעשות זאת באחד הימים... למרות בקשתו ולחצו של ר' רבנו אבואלעפיה מהמופתי לחתום על "הסכם מיוחד" לגבולות ביה"ע, התחמק זה ולא נענה. כיון שכך, הורה ר' רבנו להקים גדר בנויה סביב בית העלמין, בגבולות המוכרים במרוצת שלושים השנים האחרונות. גדר זו, וכן בניין בית הטהרה, הוקמו בשנת התרע"א (1911) בתרומת ברוך ליברמאן מניו-יורק, כפי שמעיד הלוח המוצב: "זאת הבית נדבת הנדיב המפורסם יא(?) מוה"ר ברוך פנחס בן יצחק בן יהודה ליברמאן שיח"י(ה) מניוארק ובהשתדלותו הרבה נבנה (גם) בנק החומה של הגדר, ולמזכרת נצח יבורך שמו הטוב. התייסד באדר ש' תרע"א". גדר זו קיימת למעשה עד היום, אלא שבמרוצת השנים שיפצוה ואף סתמו את הפרצות שניבעו בה מפעם לפעם.

ובשלושים השנים האחרונות

מצבות שהוקמו בביה"ע של טבריה - במחצית השניה של המאה ה"ט,

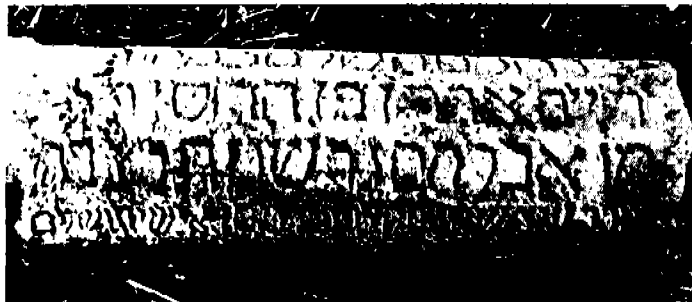
1

2

3

4

מצבות עתיקות בביה"ע של טבריה:

- 1 - ר' חיים אבואלעפיה (העליונה), התק"ד (1744), רחל אשתו (התחתונה), התק"י (1750)
- 2 - ר' מנחם מענדיל מפארימשלאן, התקל"א (1770)
- 3 - ר' נסים חיים שבתאי לאנג, התקל"ב (1773)
- 4 - "אש ירושלים" ר' חיים אהרן ב"ר אברהם גרשון, התקל"ו (1776)
- 5 - ר' נפתלי משארניאסטרסא, התקפ"ג (1823)
- 6 - ר' יוסף הלוי, התרנ"ב (1892) (אוסף א' דרדוביץ)

6

5

ביה"ע ניצבת חורבה – שריד הבנין שעל מקום קבורתה של "סית סוכינה" (וראה 'מסורות קבורה מוסלמיות').

⚭

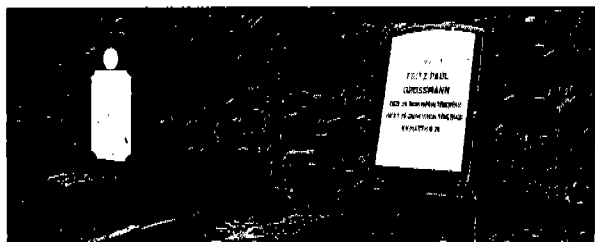
בית העלמין היווני-אורטודוקסי של המינור והכנסייה האורטודוקסית, זו שליד החומה הדרומית העתיקה, מצוי אף הוא בגוש 15028, מדרום למלך "גלי כינרת" וממזרח לכביש המוביל מטבריה לדגניה, ועל שפת הים ממש. גדר בגויה חוצצת בין הכביש ובין בית העלמין; והעובר בכביש יבחין אך בקושי כי במקום היה מצד בית עלמין. כמעט כל המצבות שהיו בו התפוררו ונהרסו במרוצת השנים. וקני טבריה יודעים לספר, כי על המצבות שעמדו שם היו חקוקות כתובות בערבית ומעליהן צלבים. מאז נעזבה הכנסייה היוונית-אורטודוקסית מן הנזירים ששכנו בקומה העליונה של בנין הכנסייה, נעזב אף בית העלמין והחנה.

⚭

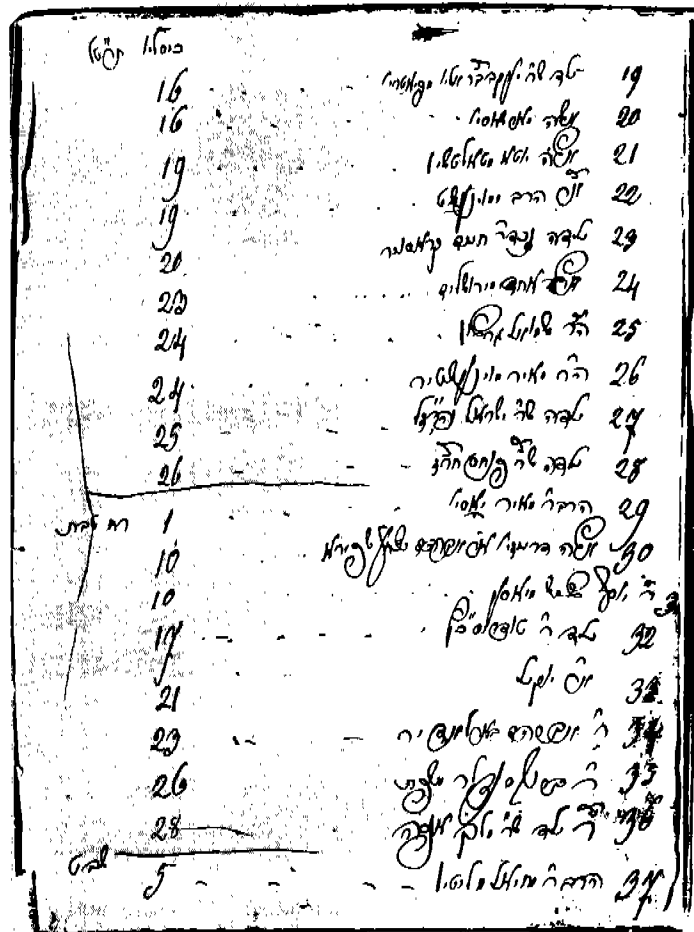
בית העלמין הקתולי שבו היו קוברים יושבי טבריה הנוצרים את נפטריהם, מצד בגוש 15011, חלקה 13, בקויר הגובה 150-160 מ' מתחת לפני הים, ובקרבן הרחובות 'אלחדיף' – 'אילת'. היורד כיום ברחוב 'אלחדיף' אל העיר התחתית יראה מימנו את שרידי המצבות המפוררות בשטח המגודר של ביה"ע. כמה מן הלוחות שעמדו על המצבות נפלו, ומצבות אחרות הבנויות מטיט וטיח – התפוררו, ורק בודדות נותרו. על לוחות האבן והשש עוד ניתן לקרוא באותיות לטיניות, את שמות הנפטרים (בין הקבורים במקום זה – האנס אלברכט אשר נפ' בטבריה בש' 1943).

⚭

בית העלמין של דר' טוראנס הוא בית עלמין פרטי, שבו נטמנו – החל מתחילת שנות התשעים למאה שעברה – בני משפחתו של הרופא המסיונר הסקוטי דר' טוראנס, וביניהם: שתי נשותיו, גיסתו, ילדיו הרכים והוא עצמו, וכן נפטרים מבני המשפחות שעזרו לידו בפעולתו הרפואית והמסיונרית. כ"כ קבורים שם גם סגן המושל הבריטי בגליל יוברט קלר בראוטש, ריכרד גרוסמן ובנו פריץ פאול, בעלי מלך "טבריה". בית העלמין מצוי בגן גדול שעל שפת הים, מדרום ל"לידו", והמקום נשמר ומטופח בידי הנוצרים הבודדים המתגוררים כיום במקום – המחזיקים בביתו של דר' טוראנס ובבית ארנג הסמוך לו כבית הארחה (וראה 'דר' טוראנס').

מצבות בביה"ע הפרטי של דר' טוראנס (תצלום ש' הרשקוב)

עמוד (שני) מתוך פנקס "החברה קדישא" לעדת האשכנזים בטבריה, מחודש כסליו, התרל"ט (1879)

בתי עלמין אחרים

בית העלמין המוסלמי של ערביי טבריה, שהוא מדורות קדומים, מצוי בדרומה של העיר. במפת טבריה של היום הוא מסומן בגוש 15028, ומשתרע בין קויר הגובה 180-190 מ' מתחת לפני הים. גבולותיו במערב ובצפון – הם בתיה האחרונים של שכונת "אהוזה"; בדרום – הגדר הישנה התוחמת את גבולו, ובמזרח – הגדר הישנה שלאורך הדרך הקדומה, אשר נסללה במקום לפני מאה שנה (התרל"ב-1872). (וראה 'בית העלמין של טבריה'). המצבות הרבות הפוזרות בשטח בית העלמין, בנויות בחלקן מאבנים ובחלקן מטיט וטיח שהתפוררו במרוצת הזמן. למרות הנהוג והמסורת הערבית, שאין לכתוב על המצבות ואין לחקוק עליהן את שמות הנפטרים, מצויות כתובות ערביות על מצבות. במחיאון המקומי מצויים גם שבירי מצבות החקוקות בכתב הכופי – הוא הכתב הערבי הקדום במאות ה-8 וה-10. בחלקו הדרומי של

ג. מסורות קבורה

רבי מאיר בעל הנס

ככותל המערבי לירושלים – שריד תפארתו של ביהמ"ק שחרב; כמזרח המכפלה לחברון – מקום מנוחתם של אבות ואמהות האומה; כקבר ר' שמעון בן-יוחאי לצפת – מקום קבורתו של אבי חכמת הקבלה והנסתר, – כן מקום קברו של רבי מאיר, בכינויו "בעל הנס", לרביעית שבארבע ערי הקודש שבארץ ישראל, לטבריה. דורות על דורות שזר העם היהודי בשמו של ר' מאיר בעל הנס אמונה עמוקה במופלא ובישועה שבנס, שהיו מנת חלקם של כל המאמינים בר"מ וכל המתפללים על קברו וכל המעלים תרומתם ונדבתם על שמו והקוראים לו: "אלהא דמאיר, עננו!". כתר זה שקשרו לשמו של ר' מאיר, שהוא "בעל הנס", מקורו וראשיתו סיפור מעשה (ירושלמי, עבודה זרה, י"ח) שבו הציל ר"מ את אחותה של ברוריה אשתו משביה, ומשנתפס השומר ששיחררה ואמרו להעלותו על חבל התלייה, קרא בקול: "אלהי מאיר, ענני!" – וניצל. והוסיפו הדורות לשזור לו לר' מאיר עוד נסים שעשה וישועות שהביא לרבים שפנו לעזרתו, ואך מעט מאלה הבאנו בשער 'אגדות טבריה' (וראה שם).

את קברו של ר' מאיר, הנודע כר' מאיר התנא אשר ישב בטבריה והרביץ תורה בבית מדרשו שם (ירושלמי, תגינה פ"ב), ייחסו שהוא מצוי בדדומה של טבריה על חופו של ים הכינרת. ברם, מן התלמוד עצמו יש בידנו סימוכין על מקום קבורתו שנפטר באסיה (או עסיה), שהיא מחוץ לארץ ישראל, ובעת מותו ציווה שיאמרו לבני א"י שמת רבם בחו"ל, כדי שיעלו ארצו לארץ ישראל ויקברוהו באדמתה על חוף הים: "הניחו ערסי על פה ימא" (ירושלמי, כלאיים פ"ט, ס' י"ד). ואם כי נאמר כי "שבעה ימים הם סובבים את ארץ ישראל", הרי שבאו רבים ופירשו כי לא נתכוון אלא לימה של טבריה; ואחרים מצאו, שמקום קבורתו אינו ליד הכינרת ואף לא בארץ ישראל, אלא במקום אחר.

הנוסעים ר' בנימין מטודילה (1165–1173) ור' פתחיה מרגנשבורג (1180) מצאו את קברו של ר' מאיר התנא שהוא מצוי בעיר חילה אשר בבבל, והוא מכונה בשם מֵאִיר אֶל-חֶנֶק, היינו 'החונק', או כפי שנתקרא בפי יהודי המקום – ר' מאיר חֶנֶק. וזה לשון סיפורו של ר' פתחיה: "ובא לעיר ששמה חילה ושם קברו של ר' מאיר חנק, הוא ר' מאיר דמתניתין (של המשנה). יש לפני העיר, אצל הנהר, שדה ובאותו השדה יש הקבר, והנה הפתח רבה לעלות על קברו ולקחו מן הממך שנודרין היהודים והישמעאלים ובנו עיר עליו, סביב קברו, ומגדלים בתוך המים ובית יפה על קברו. והישמעאלים קורין אותו חנק, מפני שפעם אחת בא השולטן וחקד אָבן אחד במעלות שעולין בו לקברו. ובחילה בא אליו

ר' מאיר בחלום ותפס אותו בגרונו ורצה לחנק, ואמר לו: גולת אבן שלי, וכי אינך יודע שצדיק ואהוב למקום אנו? – או ביקש ממנו מחילה, אמר: לא אעשה (לך מחילה) עד שתשאנה אותה (את האבן) בעצמך על כתפך לעין כל ותאמר: רשעתי שגולתי אדוני הצדיק. למחר גשא האבן על כתפו לעין כל והחזיר את האבן למקומה ואמר: רשעתי שגולתי אדוני הצדיק, ויראים ממנו (ר' מאיר) הישמעאלים ומשתחוים שם על קברו ונותנין לו מתנות ונודרין, אם יחזרו בשלום – נותנים כך וכך".

ואכן, דורות רבים הוסיפו ערביי סְפֶרְיָה לשמו של ר' מאיר את הכינוי 'אל-חֶנֶק' – החונק, הוא 'חֶנֶק' הנוכר בסיפורו של ר' פתחיה. אף בעל 'קבלת (קבורת) צדיקי א"י' משנת הר"ג (1443), כותב: "קברו של ר' מאיר התנא הידוע באחרים אומרים, מפני שלמד מאלישע אחר (שנתכנה "אחר" על ש'קיצץ בנטיעות'), והישמעאלים קורין אותו מֵאִיר אֶל-חֶנֶק, רוצה לומר: החונק".

ר' שמואל ב"ר שמשון כותב באגירתו משנת ד' תתקע"א (1211): "... הלכנו לטיבריא, ולפני בואנו (אל) העיר (היינו, מדרומה של העיר, כיוון שבאו מבית שאן) קברו של ר' מאיר... ואין הוא אומר אם ר' מאיר זה הוא התנא, מאחר שבבואו לאחר מכן לכפר נברתא הוא כותב: "ומצאנו שם קבר של ר' מאיר", ולא פירש אף לא חֶנֶק, ואילו ר' יעקב, שליחו של ר' יחיאל מפרת, כותב באגירתו משנת ה"ך (1260) לערך, כי בטבריא קבור "הרב ר' מאיר קצין". ולא מצינו אחד מהתנאים שנקרא רב, שהוסיפו לו תואר רב, ותמוהים מאד דבריו של ר' יעקב, בשנת 1300 לסה"נ לערך, כותב האלמוני תלמידו של הרמב"ן, ב'תוצאות ארץ ישראל', ב'זו הלשון': "... מצד אחר (הוא הצד הדרומי) של העיר, בהר, (קבור) ר' מאיר, ולמטה ממנו (מצוי) מרחץ חמי טבריא, (ה)מכונה על שם ר' מאיר... ואילו ר' משה בסולה, המסייר בטבריה כשמונים שנה לאחר חיבור 'קבלת צדיקי א"י' הנוכר לעיל, בשנת הרפ"ב (1522), מתאר מקום קברו של ר' מאיר: "... וקורו לשם (על שפת הכינרת, מצוי) ציון אבנים וקוף במישור. ושם מתקבצים להתפלל ערב ובוקר, אומרים כי שם נקבר אחד ששמו ר' מאיר, שנשבע שלא ישב עד כי יבוא שילה (הגאולה) ונקבר מעומד. ואינו סתם ר' מאיר דמתניתין – של משנתנו. גראה, כי לר"מ בסולה נתחלפו שני ציני האבנים שהיו סמוכים זה לזה, זה של ר' מאיר זה של ר' ירמיה, אשר רבים ציינו עליו שהוא הקבור מעומד, חאת על שום צוואתו המיוחדת במינה (וראה ר' ירמיה). עכ"פ, קביעתו זו של ר"מ בסולה שאין זה קברו של ר' מאיר התנא, ובו בזמן לא ציין איוה רבי מאיר קבור שם,

2 פרוס' מ' איש-שלום, בספרו 'קברי אבות' עמ' 167, סובר כי השם 'קצין' הוא שם עיר בצרפת, ור' מאיר זה היה צרפתי (כשם שהיה ר' יעקב עצמו) מן העיר קצין, ועליו נאמר שהיה "בעל הנס" (וראה שם).

1 על אסיה – עסיא הוכיח פרופ' ר"ש קליין – במחקרו ב'ספר היובל לר' יעקב פריימאן', ברלין תרצ"ו – שהיא אינה אלא עציץ-גבר שעל חופו של ים אילת, וכשלושה ק"מ צפונית-מערבית לאילת.

אף היא תמוהה ואינה מתקבלת על הדעת, אלא אם כן עירבב לפניו מורה הדרך שלו במצבות והוסיף וסיפר לו נוספות, עד שהגיע ר"מ למסקנתו זו שמוטב לקבוע במפורש כי אין זה ר' מאיר התנא.

בעל "יחוס אבות" משנת הרצ"ו (1537), וכן בעל "יחוס הצדיקים" משנת השכ"א (1561), שנוסחם דומה – ומתקבל על הדעת שהשני העתיק מדברי הראשון – כותבים: "אצל חמי טבריא (קבור) ר' מאיר", ובמקום אחר, שבו הם מציינים את הקברות העתיקים שבכפר גוש חלב, הם כותבים: "... וקירוב להם (למקום קבורתם של אבטלין, שמעיה ור' יצחק – מצוי קבור של) ר' מאיר בעל הנס". הנה, אם כן, לראשונה שזכר הכינוי "בעל הנס" לאחד ר' מאיר, שהוא קבור בגוש חלב ולא בטבריה... המעניין בדבר הוא, שהפייטן ר' יצחק, אשר כתב את פיוטו לעורר עלייה לטבריה, עם בנייתה של העיר ע"י דון יוסף נשיא, אינו מזכיר כלל את ר' מאיר...

בשנת 1571 לערך נמצאים בטבריה האר"י ותלמידו ר' חיים רטל, וכשלו"ש שנים שנה לאחר כ" (1600, לערך), כותב ר"ח ב"שער הגלגלים" בזה הלשון: "לדרום טבריא בלכתך אל מרחצאות של מים חומין, יש שם קברות הצדיקים רחוקים זה מזה, ואינם במקום אחד. וכבר החכרו שמותם בספר היחוס (הוא 'יחוס הצדיקים' דלעיל) והם: ר' מאיר ור' ירמיה – והוא סתם בעי רבי ירמיה הנזכר בתלמוד – ועוד שלושה צדיקים אחרים (ש)אינו זכר שמותם... ונראה לפי עניות דעתי, כי הודה לי מורי ז"ל על רבי מאיר שהיה קבור מעומד, כמו שאומרים העולם" (שם ל"ג, דף ע"ה, ע"ב). מסתבר שגם האר"י אשר "הודה" לר"ח ורטל בדבר מקום קבורתו של ר' מאיר, גרס כגירסת בעל 'מסעות אר"י' הנזכר לעיל. ברם, משמלקס ר' יחיאל הלפרין, בשנת 1720 לסה"נ לערך, כל הגירסאות על מקום קבורתו של ר' מאיר, נמצא שהוא עצמו גבוך ואינו יודע אל-נכח מהו ר' מאיר "בעל הנס". וכך מוצאים אנו בספרו 'סדר הדורות' (דף קכ"ט): "בטבריא, לצד דרום, דרך חמי טבריא, נקבר רבי מאיר תלמיד אלישע – הוא התנא, ולא גרס כי קבור הוא מעומד כשם שגרסו ר"מ בסולה ור"ח ורטל בשם מורו האר"י. אולם במקום אחר, שכפי הנראה העתיקו מ'יחוס אבות' או מ'יחוס צדיקים' (דף ס"ט), הוא כותב: "... בגוש חלב קבור אבטלין ושמעיה ורבי יצחק (מ)גוש חלב ורבי מאיר בעל הנס", והוא עצמו רואה לנכח להוסיף: "ולא ידעתי אלו השניים מ'הם', ונתכוון בדבריו לר' יצחק ולר' מאיר בעל הנס..."

מדברי כל המצינים עד כה, מסתבר: (א) שמקום קבורתו של ר' מאיר התנא לא היה ידוע בדיוק ויחסוהו גם לבגל וגם לטבריה; (ב) שהכינוי "בעל הנס" יוחס לאחד ר' מאיר שהיה קבור בגוש חלב, אשר כפי הנראה עשה אשר עשה ועל שום כך נקרא "בעל הנס". נראה איפוא, שרק עם עלייתו של ר' חיים אבואלעפיה לטבריה וחיידוש הישוב בה בשנת הת"ק (1740) נקבע, כי רבי מאיר הקבור ליד חמי טבריא הוא "בעל הנס", כפי שכותב ר"ח אבואלעפיה באגרתו משנת התק"ד (1744) על "הקופה הקדושה של התנא רמב"ה זיע"א (ר' מאיר בעל הנס, וזכרו יגן עלינו, אמן)... אשר כל ימי היותה חריבה... היתה הקופה עוזבה ונטושה ואין מְשִׁים לב אליה, כמִמָּן שאין לו חובעין...". מחדש הישוב היהודי בטבריה, בן השמונים וארבע, ידע אל-נכון, כי נוסף לחשיבות ייסודה של הקופה הקדושה על שם התנא ר' מאיר, יהיה ערך רב יותר לשמה של אותה קופה, משתהא כרוכה ומשולבת בהילתה של אגדת הקדומים על אישיותו של התנא הדגול שישב בשעתו בטבריה והרביץ שם תורתו. לפיכך כרך ר' חיים אבואלעפיה שמו של ר' מאיר עם הנס שנעשה לו בשעתו וכינוהו "ר' מאיר בעל הנס", ואילו כסיסמא וכותרת לקופה שעל שמו, קבע את מאמרו של ר' מאיר שקרא בשעתו: "אלהי מאיר, ענני!" – מימרה החזרת ונשנית בכל איגרותיהם וכתביהם של חו"ר טבריא מאז חיידוש הישוב בה ועד היום, ונלחשת ונקראת

בכל פניותיהם ותחינותיהם של כל הבאים להשתטח על קבר ר' מאיר לשפוך שם לבבם ומרי שיהם. כחמישים שנה לאחר קביעתו זו של ר"ח אבואלעפיה, כותב ר' חיים יוסף דוד אוולא, המכונה חיד"א: "מזה נשתרבו המנהג בכל גלילותינו, דעל כל צרה שמתפלל האדם הריהו אומר: אלהא דמאיר ענג, ונודרים שמן או צדקה לנשמתו של ר' מאיר". ואילו כמאה ועשר שנים לאחר אותה קביעה, משמבקר החוקר והסופר רא"מ לונץ במקום, הריהו כותב: "... פה טמון עצמות האיש הדגול מרבבה, אשר זכה להיקרא בכל תפוצות ישראל בתואר "בעל הנס", ואחר כל תפוצות ישראל נודרין ונודבין לשמו למען יפלל לאלקינו. שואה בבוא על איש – לשם ר' מאיר יתן כופר נפשו, ושב ורפא לו, שמחה כי יהיה לאחד מאחינו – גם את שם רמב"ה יעלה על ראש שמחתו! מי הוא האיש אשר לבבו לא יחדר וכליותיו לא ישתנו, לזכר שם "רבי מאיר בעל הנס", אשר עודנו בחיים חייתו, (אשר) אמר: "אלהא דרבי מאיר, ענניא!?" (חבצלת, שנה ט"ו, גל' 31). כל-זאת ללמדך, שר"ח אבואלעפיה ידע היטב בקביעתו זו את אשר קבע בראיית הנולד, שעתיד שמו של "רבי מאיר בעל הנס" לדבֵּר אל כל לב יהודי באשר הוא שם... ואכן, מאז מחצית המאה ה"ח מציינים כל נוסעי המסעות הבאים לטבריא עיה"ק ת"ו, וכל סופרי העתים הכותבים על אתרי ארץ הקודש, את מקום קבורתו של רבי מאיר בעל הנס, התנא הדגול, שהוא בטבריה (וראה 'איגרות ורשמי ביקור').

נראה, כי עד לקביעתו האמורה של ר"ח אבואלעפיה לא היה הציון שעל מקום קבורו של ר' מאיר אלא גל אבנים מגולגלות ונערמות זו על גבי זו, כפי שמציין ר"מ בסולה (1522). ומשנקבעה קדושת המקום הוסרו אבנים אלו, שניתן היה לגלגלן ממקומן בנקל, ועל מקומן הוצבה – על תלולית עפר גבוהה – אבן הדומה בצורתה לאבן-ריחיים, מאלו שהיו פזורות בשטח חורבותיה של טבריה שמתקופת רומי. ונראה, כי אבן יחידה וכבדה זו עמדה על עומדה כ-115–120 שנה, מבלי שניתן היה להזיזה ממקומה. כן מסתבר, כי בתחילת המאה ה"ט בנו בני טבריה בניין על אותה מצבת-אבן, אלא שאותו בניין נהרס ברעש התקצ"ו (1837) והפך לתל חורבות, ואז פינו בני טבריה את עיי המפולת והותירו רק את אבן המצבה במקומה. זאת למדים אנו מתוך איגרתם של חו"ר טבריה משנת התרי"ד (1854) לר' נתן עצמם, שבה הם כותבים לו כי האלמנה הטבריינית שמחה דאהן, המכונה "מוחא", הקדישה 1,000 גרוש – סכום עצום בימים ההם – לכוללות טבריה כדי לבנות מחדש את הבניין שנהרס על מצבת רמב"ה ולהקים שם בית מדרש, אשר יהיה "בית חיינו וזמון לכולא ת"ח (לכל תלמידי החכמים) והעניים ודלים ואביונים ויתומים ואלמנות" (רי"מ טולידאנו 'אוצר גזוים' עמ' 159). אלא שמאילו סיבות שאינן ידועות לא הוקם שם ביה"מ בכספי התרומה הגדולה, כפי שלמדים אנו מאגרתו של ר' אברהם ב"ק שכתבה להרא"מ לונץ בשנת התרל"א (1871), שבה הוא מספר: "אנכי מומן רב הייתי הולך להתפלל על ציון התנא ר' מאיר בעה"נס ולא היה שום ציון (מבנה-מציבה) על קברו רק א' אחד) עמוד כמו אבן מריחיים. ואמרו שבוה המקום היה האר"י אומר, שבכאן נטמן רמבע"ג,

תחת זה האבן ... "ר"א ב"ק העתיק מגוריו שבירושלים לטבריא בשנת התרי"ג (1853), וכפי הנראה בסוף שנות החמישים, או בתחילת שנות השישים של המאה הקודמת, מצא לנכון אשר מצא, כי האבן האחת אינה מספקת לשווה למצבה המראה היא לה, והציב על גבי אותה אבן עוד אחת, וגם היא כבדה כבראשונה ודומה לה בצורתה ובגודלה, בבחינת "טובות השתיים מן האחת", ושתיהן יחד שיוו מעתה למצבה מראה של שתי אבני-ריחיים, כרכב וכשכב.

משגדלה קהילת טבריה בתחילת שנות השישים, עם גלי העלויות שהגיעו אליה ממרוקו, משנת התר"ך (1860) ואילך, ראו חו"ר טבריה שאין זה לכבוד לשמו של התנא שנישא בפי כל יהודי התפוצות בקדושה ובאהבה, ושכוחותו מתקיימת קהילת עיר"ק טבריא ת"ו, שלא יהא על מקום קברו בנין נאה אשר ישמש גם בית תפילה לכל הבאים להשתטח על קבר הרמב"ה. לפיכך, עם פרסום הצו של "השער העליון" בשנת 1865, כי כל המבקש לבנות ולנטוע תינתן לו הרשות לכך, קונים חו"ר טבריא הספרדים, בתחילת התרכ"ו (1866), את חלקת הקרקע שמסביב לציון מקום קבורתו של רמב"ה, ומיד ניגשים לסקל את השטח ולהכשירו להקמת הבניין. לאחר מספר חודשי הכנה – תכניות הבנין, גיוס הכספים וחלוקת השטחים בין העדה הספרדית לעדה האשכנזית, לפי גורל – מניחים בני טבריה, במעמד חגיגי וברוב עם, ביום ח' בשבט התרכ"ז (ראשית 1867) את אבן הפינה לבנין, אשר לפי התכניות היה צריך לכלול: בית כנסת, בית מדרש, ובית מלך אורחים. (בין המתכננים היה גם ר' נחום הכהן, איש טבריה, אשר ניצל ברעש התקצ"ז בבורחו אל ים כינרת).

מיד לאחר מכן מפרסמים חכמי ורבני הספרדים "קול קורא" ליהודי התפוצות, להרים נדבותיהם ותרומויותיהם להקמת הבנין הגדול, ושמונים ושלשה (83) מחו"ר טבריה הספרדים חותמים על אותו הקול הקורא. כאשר מאשרים ומסכימים עליו 8 מרבני צפת, 3 מרבני חברון, הרשל"צ חיים דוד חזן מירושלים, וכן 3 מראשי חסידי "בית אל". זה לשון הקול קורא:

אחינו אנשי גאולתנו נפוצות עם ישראל, הדבקים בה' וכתורתו, מרצים ומחוננים עפר אדמתו, רבנים, חכמים, מורים, שופטים, נדיבים, קצינים, נשיאים, ירי גזעם ה' עליכם ... ברוכים יהיו לה' הגבירים משרי המלך, הפרתמים השוכנים סביבותינו, אשר פתחו לנו דלת חסדם וקנו לנו חלקת השדה, והוילו והב מכיס להלביש את המקום הקדוש מחלצות ולתיתו תהילה לכל הארץ, ובעזר ה' וחסדו אשר הרים כעת קרן ישראל ריתנם לרחמים לפני מלך חסד ירום הודם ויצא דבר מלכות מלפני המלך האדיר והחסיד השולטן יר"ה (ירום הודו) לאמר: איש איש אשר את לבנו לבנות ולנטוע, מן התושבים ומן הגרים, אין מעצור בעדו, אמרנו על לעשות לה', חשנו ולא התמהמהנו ונשגשג מתנינו לסקל ולנקות המקום הזה, ותחל המלאכה בח' שבט ש'נת תרכ"ז. החלילו ליסד את יסודות הקדוש ונבנה את היציעה (הקומה) התחתונה, הכל אבן בית אבנים יקרות ... ומאשר ראינו ובנו ההכרח הגדול לבנות שמה בית תפילה ובית מדרש ובית מלך לאורחים, ולחפור באר מים, להציב על המקום הזה הקדש שלשה עמודים אשר בית ישראל נשען עליהם: עמוד התורה, עמוד העבודה ועמוד גמילות חסדים ... רבני חכמי ק"ק הספרדים ה"ו, חו"ס (חכמי ופקידים) עה"ק (עיר הקדוש) טבריה ת"ו (תיבנה ותיכונן), בשנת ליהודים ה'ת"ל אור"ה שמחה לפ"ג (לפרט גדול).

(חתומים: ה'עיר) חיים שמואל הכהן ס"ט; ה'צ' רפאל ארזי הכהן ס"ט;

ה'צ' אברהם הכהן דוויק ס"ט; ה'צ' יעקב אבואלעפיה ס"ט; ה'צ' אברהם אלחדיף ס"ט; ה'צ' יצחק אסמנה ס"ט; ה'צ' יוסף מלכא ס"ט; ה'צ' שמעון עבאדי ס"ט; ה'צ' חיים עזרא הכהן דוויק ס"ט; ה'צ' יוסף דוד אבואלעפיה ס"ט; ה'צ' מאיר אבואלעפיה ס"ט; ה'צ' מנשה ארזי הכהן ס"ט; ה'צ' דוד נתנאל רופא ס"ט; ה'צ' מסעוד חניאל ס"ט; ה'צ' חביב דוד סתחק ס"ט; ה'צ' יוסף שמואל אבואלעפיה ס"ט; ה'צ' יצחק אבואלעפיה ס"ט; ה'צ' שלמה אבואלעפיה ס"ט; ה'צ' משה בן נאים ס"ט; ה'צ' אליה בן נאים ס"ט; ה'צ' יעקב הכהן סקלי ס"ט; ה'צ' אליהו משה הלר ס"ט; ה'צ' דניאל הכהן ס"ט; ה'צ' אברהם יאיר הלר ס"ט; ה'צ' נחום הכהן ס"ט; ה'צ' אהרן הלר שבות ס"ט; ה'צ' משה בעלול ס"ט; ה'צ' שלמה טולידאנו ס"ט; ה'צ' יהודה בירדנו ס"ט; ה'צ' ידידיה הכהן ס"ט; ה'צ' אברהם הכהן ס"ט; ה'צ' יצחק הלר ס"ט; ה'צ' יהודה טולידאנו ס"ט; ה'צ' יעקב סגרי ס"ט; ה'צ' ברוך טולידאנו ס"ט; ה'צ' אברהם טולידאנו ס"ט; ה'צ' יהודה רבנח ס"ט; ה'צ' מימון ס"ט; ה'צ' ישראל אנהוריס ס"ט; ה'צ' מכלוף הכהן ס"ט; ה'צ' יצחק הכהן ס"ט; ה'צ' אברהם הלר בן שושן ס"ט; ה'צ' יוסף גיגי ס"ט; ה'צ' מרדכי כרסנטי ס"ט; ה'צ' מרדכי דוויק ס"ט; ה'צ' יעקב בוקסי ס"ט; ה'צ' אברהם כסאס ס"ט; ה'צ' מאיר גיניו ס"ט; ה'צ' אליהו סעדון ס"ט; ה'צ' דוד אלחדיף ס"ט; ה'צ' יצחק אביגדור ס"ט; ה'צ' דוד ריינה ס"ט; ה'צ' יעקב בן סאמח ס"ט; ה'צ' מנשה חמר ס"ט; ה'צ' חנן אלחדיף ס"ט; ה'צ' דוד עבו ס"ט; ה'צ' שמואל בן קיקי ס"ט; ה'צ' יצחק ארזי הכהן ס"ט; ה'צ' יצחק הכהן דוויק ס"ט; ה'צ' יהודה בן שמחן ס"ט; ה'צ' חזקיה אבואלעפיה ס"ט; ה'צ' נסים אליקים ס"ט; ה'צ' שלמה אוחנה ס"ט; ה'צ' יצחק בן סאמח ס"ט; ה'צ' יוסף אטיאש ס"ט; ה'צ' אליעזר בהלול ס"ט; ה'צ' אברהם סתחק ס"ט; ה'צ' יעקב סתחק ס"ט; ה'צ' משה חיים ארזי הכהן ס"ט; ה'צ' משה הכהן ס"ט; ה'צ' שמואל הכהן דוויק ס"ט; ה'צ' חיים אלחדיף ס"ט; ה'צ' יהודה עבאדי ס"ט; ה'צ' שם טוב ריינה ס"ט; ה'צ' יעקב אוראד ס"ט; ה'צ' רפאל אוחנה ס"ט; ה'צ' מסעוד חי ברוך ס"ט; ה'צ' חיים אסמאנה ס"ט; ה'צ' הצעיר אליהו אסמאנה ס"ט; ה'צ' אהרן עבו ס"ט; ה'צ' חיים אסבאג ס"ט; ה'צ' יששכר סגרי ס"ט; ה'צ' שאול רופא ס"ט. – אלה שמות הרבנים והחכמים הנמצאים כעת פעה"ק טבריה תובב"א.

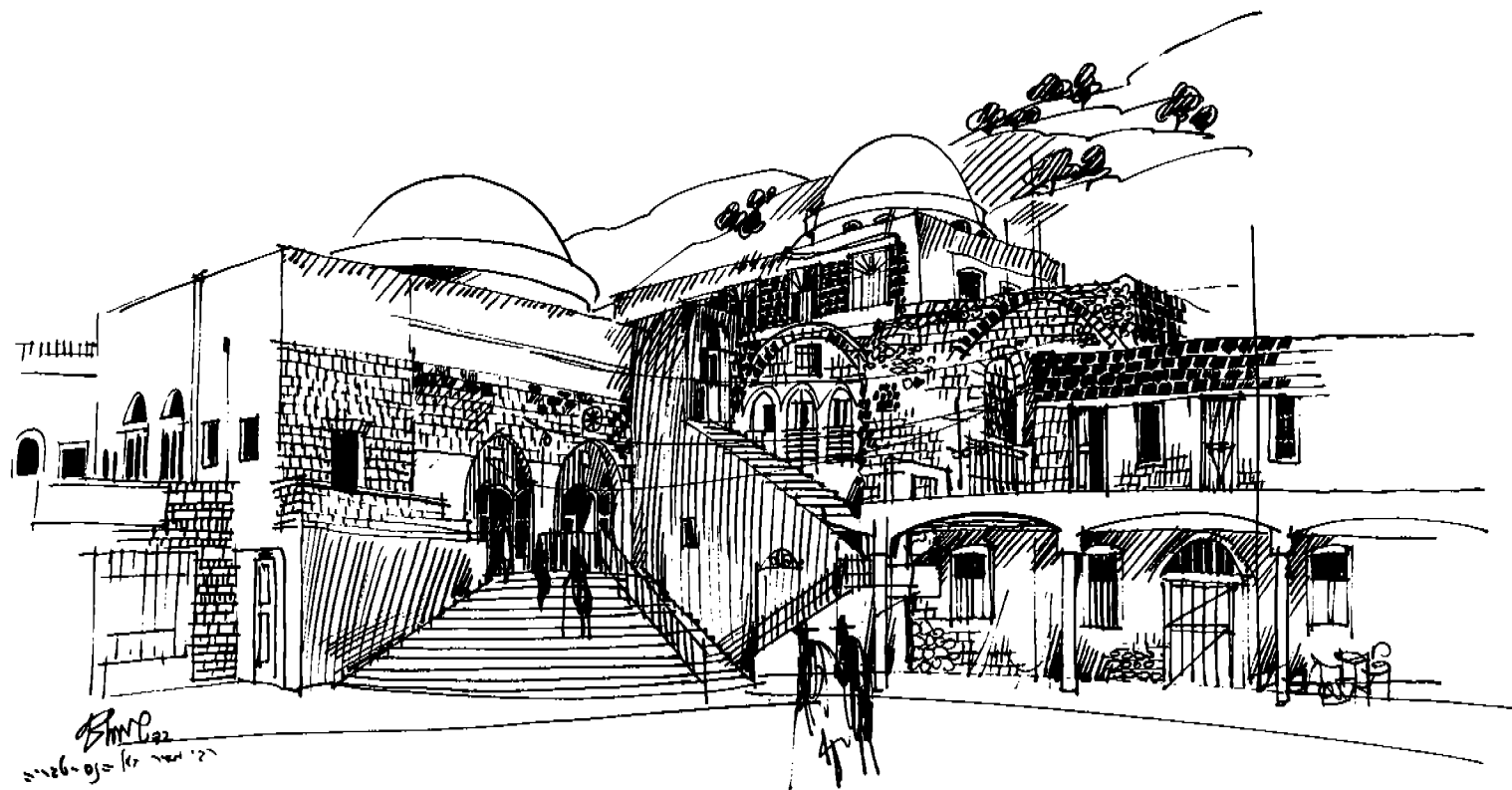
ביום ט"ו"ב (17) בחודש שבט אותה שנה, הוחל בבנין היסודות, ותוך כדי העבודה נתברר כי כדי שהמציבה – שתי האבנים שניצבו זו ע"ז – תהא בגובה אדם וכל הבא להתפלל יעמוד לפניה פנים-אל-פנים, יש להנמיך את הקרקע שעליה האבנים שהיו, כאמור, מונחות על תל עפר. לפיכך החליטו אלה אשר על המלאכה, כי תחילה יש להעתיק ממקומן את שתי האבנים הכבדות, ורק לאחר שיפונה תל העפר ישובו ויחזירו למקומן הקודם. והנה, תוך כדי עבודות החפירה, ביום ב' בחודש אדר ראשון של אותה שנה, נתרחש לעיני כל הפועלים והאורחים שנודמנו למקום, כחמישים איש במספר, מעשה פלאים אשר "רועי צאן קודשים, חכמי ומנהיגי עיר"ק טבריא ת"ו" מתארים אותו ב"קול מבשר" ב'המגיד' (שנה י"א, מיום י"ג באדר ב' התרכ"ז – 20 במארס 1867), ומספרים על "הגדולות והנוראות, אשרי עין ראתה בלי חקר נפלאות", בזו הלשון:

--- וביום טוב שבט התחלנו בבנין הקדוש לייסד את הבית (שעל קבר הרמב"ה), ה' יעורט על דבר כבוד שמו, ובהיותו עסוקים בבנין וביסוד, והנענו אל הציון הקדוש שהיה מקודם, (והם) שני עמודים גדולים זה ע"י זה מעומד, לרמח כי התנא הקדוש קבור מעומד כמבואר בכתבי רבינו האר"י ויע"א (וראה לעיל 'שער הגלגלים' לר"ח רס"ל), והנה ראה ראינו (את) ציון התנא הקדוש למטה מסרד ומכויר כאילו הוא נעשה חדש ממש, ועל גבו עפר (בנובה) יותר מקומת בן אדם, ועל גבי העפר (מצויים) העמודים הנו ואמרנו: הלא טוב להסיר (את) הערומות העפר הנו מעל גבי המציבה וישמו העמודים ע"י המציבה ממש, וכך נאה ראה, כי כל איש אשר יבוא שמה

להתפלל כל תפילה (ו) כל תחינה, יעמוד נגד המציבה עצמה, לא רחוק. וכן עשינו, כי ביום ב' חדשנו, הוא אדר הראשון, נתקבצו ובאו קרוב לחמישים בני אדם וטרחו ויגעו עד שהסירו העמודים ממקומם והניחום (על) במה (מן) הצד, ותיכף ומיד חפרו ופינו את העפר מעל גבי המציבה על למטה, ופנו לסובב סיבוב את העמוד הראשון בדרך ארוכה, על ידי מוטות וחבלים, (כדי) להורידו (מ)נגד המציבה ולהגביהו לשומו על המציבה. וכמה סירחא גדולה היתה בזה (עד אשר) תכבד העבודה על האנשים, עד כי פנה היום כי יָצו צללי ערב והם משתוממים, זה עם זה מתיעצים ומדברים להביא עצות מרחוק, לראות אופן ותיקן למען הביא את העמוד השני (כדי) לשים (אותו) ע"י חבירו, כאשר היתה באמנה (בתכנית) לראש פינה, והסכימו להגביהו עד יום המחרת (כדי) לקרוא להם אנשים מרובים מן העיר וחבלים ומוטות רבים וכולי האי (וכל זאת) אולי יוכלו האנשים להביא את העמוד השני ולתת מושבו ע"י חבירו, הוא העמוד הראשון, וגדל הצער מאד איך יהיה לינת הלילה אחת (כאשר) המציבה פנויה מהעמוד השני, יכין ויבוצו בשם נקראים איש מעל אחיו, איך יתפרדו והם נבוכים בזה. והנה ראו מעשה ה' ונפלאותיו והנה העמוד העליון, השוכב למעלה ומוטה על צידו, התחיל להתנועע ונתגלגל ובא עד נגד חבירו, זה למעלה זה למטה והחפירה ביניהם. וקפץ העמוד וניתר ממקומו בכוח גדול וכיד חזקה ונפל על גבי חבירו, איש אל אחיו ידובק, אומר לרבך טוב הוא, ונמצאו מכוונים, כאשר היתה מקדם קדמתה, ואפילו אם היו מניחים אותו בידיהם, אי אפשר לכוונם ממש, כמלפנים, מרוב הכובד, ובשעת נפילתו ע"ג (על גבי) העמוד הראשון ותיבקע הארץ לקולו והעומדים שם המה היפנו, נסו יחדיו, ויהי כראותם כי ישב העמוד במקומו ע"ג חבירו, יחדיו ידובק, ספקו כפיים, רקדו כאילים ירקדו שם בשמחה ובשרים. והפלא הזה היה בפני קהל ועדה מישראל מק"ק (מקהילת קודש) ספרדים ואשכנזים ו"ו אורחים מקרית חוצות, המה ראו כן, תמחו הפלא ופלא, אשרי האיש אשר וזה לראות המראה הנדיל הזה, והדבר נגלה לעין כל, כי חפץ למען צידוק בבנין המפואר והמקודש הזה, לבנות ולנסוע משכנות לאביר יעקב על ציונו, ללמד וללמד על קבורתו, למען יעמוד בתפילה לפני אלקינו (ה)מרחם, לבקש מלפניו לתת לכל שואל די מחסורו תאוות ליבנות לו, ולבקש מלפניו על נאולתנו ועל פדות נפשנו, כי זה דרכו דרך הקודש של התנא הק' (דוש) המאיר לעולם זיע"א (וכרו ינ עלינו, אמנ), מלמד וכות על ישראל ולבוא אל המלך מלכו של עולם, להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמו בית ישראל, וכוונתו ינ עלינו וע"כ (ועל כל) ישראל אחינו, כיר"א (כן יהי רצון, אמנ) . . . " על זאת חתומים הרבנים: הצ' (עיר) חיים שמואל הכהן, ס"ס (קונטרס), המכונה "הסניור", שהיה רבה של קהילת טבריא; הצ' יעקב אבואלעפאי, ס"ס; הצ' שמואל עבאדי ס"ס; הצ' אברהם הכהן דוויק, ס"ס, והצ' יוסף דוד אבואלעפיה ס"ס. (וראה גם: 'מעשה הנס באבן השנייה').

הד המאורע שהגיע לכל קהילות ישראל בארץ ובגולה, האדיר שמו של רמב"ה חרם התרומות גדל. השד"רים היוצאים בתקופה זו נושאים עמם בקשה "למנחה חדשה" להשלמת הבניין. בש' ה'תרכ"ח (1868) תרם הגביר ר' רפאל אהרן הלר מביירות 5,000 פראנקים, והודות לתרומה גדולה זו הושלם האולם המרכזי הבנוי על מצבת רמב"ה. בצורתו וכמבנהו דמה הבניין לביהמ"ד "תפארת ישראל" בירושלים העתיקה, לרבות הכיפה שבתקרתו. שלט חֲמַר, אדמדם, שהאותיות שבו מטושטשות ומחוקות מרוב שנים, אשר נקבע בקיר המזרחי מעל מצבת הרמב"ה, אומר: "אשר בנה נטע זה האולם / כפרי צדקה ובחסד עולם / ונתן הכסף וקם לו לזכר עולם / מעלת החכם השלם הגבור שר ואולם / רפאל הלר יצ"ו שמו לעולם / בשנת ברכות . . . " (ה'תרכ"ח - 1868). אותה שנה תורם גם הגביר מנשה מאיר מסינגאפור תרומה גדולה, להקמת בית הכנסת בחצר הנשקפת לים כינרת. נראה שבניין זה הושלם רק בשנת ה'תרל"ל (1870), ואילו להשלמת שאר המיבנים

שבאגף הספרדים, יוצא השד"ר ר' יעקב סקלי הכהן (התרל"א - 1871), ובכספים שהצליח לקבץ בצפון אפריקה הושלמו הבניינים. החל מחודש חשוון ה'תרל"א (1870) נפתחה במקום הישיבה אשר אברכיה נשארו בה כל השבוע (ראה 'בתימ"ד וישיבות'). בשנת ה'תרל"ג (1873) מתאר הרא"מ לונץ את המקום ('הבצלת' שנה ט"ו, גל' 31), בביקורו באותה שנה: "... לפני עמד על קברו (של רמב"ה) רק שני פלחי עמודי-אבן - (ב)גובה רגל האחת - זה על זה ולא יותר. וכאשר החלו לעשות הדלקה ולאסוף כסף על בנין ביהמ"ד, חילקו את המקום הזה לשתי חלקים, האשכנזים לבד והספרדים לבד, על פי הגורל. ויבוא להספרדים חצי הצינן קדמה מזרחה ולהאשכנזים החצי אשר לרוח יָמָה, ואלו מדליקין לעצמן ואלו מדליקין לעצמן" (וראה 'הלילות וימי מועד'). יום ו', י"ב אייר (ה'תרל"ג) הלכתי בלוויית מרעי לביהמ"ד אשר אשר על קבר רמב"ה. בראשונה באתי לביהמ"ד אשר להאשכנזים, ועוד לא נגמרה מלאכת, כי בהגיע אל מלאכת הכיפה לא היה להם במה לבצע את כל הבנין, וגמרו אומר לבצע לעת עתה רק רביע (מתוכנית) הבנין הנשען על צינן הקבר, ומעט מעט יבצע את אשר החלו. ואם כי קטן הבית לפי ערך (מספר) האנשים הרבים הבאים בתוכו לשפוך שֵׁית, אך בכ"ו (בכל זאת) נהדר הוא בהדרת קודש ואימה (של) קדושה חופפת עליו. קירותיו עם הכיפת האבן אשר עליהם, הכל טוֹחַ בְּשֵׁית הלבן - קעסער מיל - [מנדבת האחים הגבירים (ל)בית בלאטיסנער ביפו]. שני חלונות גדולים בהבית לרוח מערב, (ו)בצד מזרח נשקפים לעינינו שני האבנים הנו' (כרות), העומדים גם כעת זה על זה, כמלפנים, ומוקפים בגדר עצים מעשה שבכה. - - - " כ"כ נתרמה פרוכת לארון הקודש, שזורה חוסי כסף זהב, והגביר פייבל בלאטיסנר הבטיח לשלוח מווינה גברשת גדולה ומהודרת. לאחר תיאור התרגשותו הרבה במקום, ולאחר שמָּחָה דמעת-אורש מעיניו, יצא לעבר האגף של הספרדים, וכך הוא מתאר: "... והנה זאת תורת הבית: חצר רחב ידיים עם בתים קטנים למושב האורחים מסביבו (הוא בית מלך האורחים). באמצע החצר עומד עמוד אבנים ובראשו גולת אבן אשר שם ידליק את השמן. באתי (ל)תוך הביהמ"ד (הבית הכנסת שקראוהו בשם "כותנות אור") והנה הוא נפלא ונהדר מאוד, רחב ידיים וכיפה עגולה עם חלונות בתוך הכיפה, ולמעלה (דומה הוא) כתבנית ביהמ"ד תפארת ישראל אשר בעיה"ק ירושלים. באיזה מפינות הבית נמצא (ו) בתים (חדרים) למושב האורחים העשירים (הנדבנים והתורמים שהיו באים מפעם לפעם לבקר במקום). בצידו מזרחה (היה) בית קטן מרובע (חדר קטן ורבוע) וארון הקודש עומד בו לתפילה וללימוד; בצד מערבי נראה צינן הקבר, הם שני האבנים הנו', אך הם בנו על זה כיפת אבנים קטנה לכל (ו)יראו האבנים חוצה (מטעם כמוס) ודרך חור העשויה בהכותל ידליקו את נר התמיד. ועל הכיפה, מלמעלה, פרוש מכסה (של) צמר שחור - כמנהג הערביים - וסביבות הכיפה עשו מעקת ברזל, מעשה רשת, ורק דרך פתח קטן יבואו להתפלל. על המעקה תלויים מנורות חרבה ותחתיה כתוב(ים) שמות התנאים ואמוראים צדיקים וחסידים נוחי נפש זיע"א, למען יתנו האורחים הבאים שמן זית גם לעילי נשמתם. השתחורתי ויצאתי - - - ".

שמואל כ"ץ / הבניינים שעל מצבת רבי מאיר בעל הנס - רישום משנת התשל"ב (1972)

לפקיד התורכי ארבע לירות תורכיות כשלמונים, הוחל בהקמת הבניין עם פועלים שהם אינם נתינים עותומאניים. אלא שמלשינים דאגו להביא את דבר הבנייה וסוד השלמונים לפני מושל עכו התורכי, ופקיד חוקר נשלח משם לחקור את ר' חיים ילח ואת פקיד הטאבו שכטבריה. ר"ח ילח לא הכחיש כי הוא שנתן לפקיד ארבע לירות, ולא רק שתיים כפי שסופר, ואילו הפקיד התורכי, שבא להתחנן על חייו לפני ר' רבנו אבואלעפיה, ניצל רק הודות להתערבותו של ר' רבנו ומ"מ הקונסול הצרפתי שר' חיים ילח היה נתינו. בכך חוסלה פרשה אשר הראיגה את בני טבריה, אולם הבניין הושלם (מתוך זכרונותיו של ר' רבנו שבכתב יד).

בשנות מלחמת העולם הראשונה (1914-1918), משנסתתמו מקורות ההכנסה, החנחו הבניינים ועזובה שררה בכל. בש' התרפ"ב (1922) הוצבה מצבה חדשה מאבן-שיש לבנה, זו הנראית כיום, אשר נתרמה ע"י "הנדיב נסים שלמה הלוי הי"ו, תושב איזמיר יע"א, ש' תרפ"ב" (אולי קרוב משפחה של נסים שלמה הלוי מאיזמיר -?). בש' התרפ"ד (1924), הודות לכספים שהביא השדר"ר ר' יצחק נתן הכהן, שופץ מחדש ביהכ"נ שהוקם בש' התרכ"ח, בכספי משפחת התורם מנשה מאיר מסיגפורה. עתה היה בית הכנסת הדור ומפואר בריהוטו הנאה, כאשר ספות ודרגשים מכוסים שטיחים מסביבו, ואילו הפרוכיות והמנורות נתרמו ע"י מבקרים ואורחים. בעת ובעונה אחת נוספו עוד שני בתי מגורים לתלמידי החכמים שלמדו בישיבה הספרדית אשר במקום, אולם למרות כל התרומות שהגיעו מפעם לפעם ניכרה

משמבקר במקום ר' רחמים יוסף אופלטקה (התרל"ו-1876), הריהו כותב: "... עלינו לקבורת התנא הקדוש רמב"ה יע"א, (והוא) בבית גדולה (שהוא) בנך נאה ומהודר אשר בנו עליו (על הקבר) הספרדים. ולפנים מהבית הזה יש בה ישיבה לת"ח (תלמידי חכמים). כתבנית הבנין הזה הוא גם (הבניין) לעדת האשכנזים, והיא קטנה מהראשונה (של הספרדים) ועוד לא נתנו עליה תקרה". ואכן, תקרתו של ביהכ"נ של האשכנזים, "כותנות אור", טרם הושלמה, כפי שמציין זאת גם הרא"מ לונץ, בגלל חסרון כספים אצל האשכנזים. נראה, כי רק בשנות השמונים הושלמו התקרה והכיפה שעל ביהכ"נ של האשכנזים, כאשר מפעם לפעם, משהגיעו תרומות נוספות, הוסיפו חדרים והשלימו אנפים. בשנת התרמ"ב הוצב לוח-שיש לבן בכותל המערבי שליד המצבה שבאגף הספרדים המודיע, כי המצבה כוסתה בלוחות שיש לבן, מפוסלים בפיתוחי ציצים, ע"י הנדיב נסים שלמה הלוי מאיזמיר.

בשנת התר"ס (1900) הוצב השלט על השער המוביל לאגף האשכנזים, ועליו חרות: "שער המבוא לביה"כ של התנא ר' מאיר בעה"נ יע"א וישיבת 'אור תורה' לעדת האשכנזים. נדבת הגביר הנכבד יצחק ב"ר ברוך פרידמן, למזכרת נצח". בשנת התרס"ט (1909) נבנו באגף הספרדי שני בתי מגורים גדולים, לתלמידי הישיבה הספרדית, מנדבת הגבירים יצחק מאנו מטוניס וגבריאל חושש. ובשנת התרע"ב (1912) קיבל ר' חיים ילח תרומה נכבדה להקמת בניין של שני חדרים בחצר הגדולה. הבקשות לקבלת רשיון הבנייה לא נענו, ומשעברו חודשים ללא מענה, ולאחר ששולמו

לעמוד שם, מעבר לשורג הברזל, אחד אחד, ועד שלא יתפנה המקום – אין המחכים מחוץ לשורג יכולים להיכנס.

מן הפתח הדרומי יראה הבא חצר גדולה, כשבצידה המזרחי ניצב בית הכנסת שהוקם בכספי משפחת מנשה מאיר מסינגפור, ובצד המערבי מצוי החדר האטום, שרק חלון קטן קרוע בכותלו הדרומי, והוא כולו שחור מפיה, כאשר מאות שלהבות של נרות דולקות שם יומם וליל.

כדי להיכנס לאגף האשכנזים, יש לצאת תחילה משער החצר של האגף הספרדי ולעבור בשער הנפרד לחצר האגף האשכנזי, המצוי במעלה המדרון אשר במערב. מימין לחצר – בניין בן שתי קומות, שהוקם בשנת ה'תר"ס (1900) ליישוב "אור תורה". גם לבניין מוארך זה, כדוגמת הבניין המצוי בחצר האגף הספרדי, מרפסת ארוכה לקומה שנייה, המשקיפה אל החצר. ביה"כ "כותנות אור" מרוצף באריחי-שיש, כתליו מרופדים בעשרות לוחות-שיש ולוחות-עץ, שעליהם חקוקים ורשומים שמותיהם של מאות אלה אשר תרמו למקום ולבניינו. בכותל הדרומי ניצב ארון הקודש, ובפינה הדרומית-מזרחית – מישקע מרוצף, אשר שלוש מדרגות מורידות את הבא למקום ממשטח האולם המרכזי. בכותל הדרומי ניתן לראות את מחציתן של שתי האבנים, אלו שעליהן סופר שדומות היו לאבני ריחיים, שהן זו על גב זו. צבען אדמדם במקצת, וכאמור – משוקעות הן בכותל הדרומי, ושלט לידן אומר כי כאן "קברו של רבי מאיר בעל הנס". בפינה המזרחית-צפונית של האולם מורידות מדרגות אל מרתף המצוי מתחת לאותו מישקע. במרתף – שתי מצבות גדולות ומטויחות בסיד לבן, על האחת – שהיא מעוגלת ונראית כפלה עמוד גדול השוכב על צידו – שלט האומר, כי כאן "קברו של ר' סומכוס, תלמידו של רבי מאיר". על השנייה שמראָה רבוע, אומר השלט כי כאן "קברו של ר' שמעון בן אלעזר, תלמידו של רבי מאיר". מסביב לשתי המצבות, על אדן, דולקים נרות רבים. בכותל הדרומי באותו מרתף, מתחת לאותו מקום שבו ניצבות שתי האבנים הנראות במישקע הנזכר, מראה מצבה השקועה בקיר, ועליה חקוק "קבר רבי מאיר בעל הנס". (מסתבר שמיקומה של מצבה זו הוא כנגד המצבה הניצבת באגף הספרדיים, בפינה הצפונית-מערבית של האולם המרכזי שלהם).

✻

עוד היום עולים למקום מידי שנה אלפים, ומהם רבים מחו"ל, כשאמונה חזקה בשמו ובכוחו של השם 'רבי מאיר בעל הנס' בלבם – אמונה ששורשיה נשתלו לפני כמאתיים ושלשים שנה ונשזרו סביב העולם כולו. ב'מדרש תלפיות' נאמר: "מי שמאבד איזה דבר, אם ידור שמן לְמֵאור לכבוד נשמתו של ר' מאיר – מיד מוצא האבידה, ובלבד שלא יעבור זמן, רק תיכף ומיד". ובספר 'עטרת חיים' נאמר: "למצטער על סחורותיו שהם במקום סכנה, בים או ביבשה, או שירדו מִצֶּרֶם או שאין קונה, יתפלל להשי' תשיתן לו ריוח והצלחה. ויותר טוב שיקבץ עשרה תלמידי חכמים עניים, מירא ה' וחושבי שמו, שילמדו ספר תהלים כולו להצלחתו. וגם ידליק נר לפני היכל ה' בבית הכנסת לשם עילוי נשמת רמב"ה זי"ע"א (ר' מאיר בעל הנס – זכרו יגן עלינו, אמן).

בסוף שנות העשרים הונחה והעזובה נתנה אותותיה. המקום היה שומם ועירום, כאשר באגף העדה האשכנזית נמתחו כעין גדרות חוטי-ברזל ופה ושם נשתלו מספר עצי-נר שלא טיפחו, ואילו באגף העדה הספרדית – זאת לאחר כל הפאר הרב שעליו סיפרו רבים עוד בתחילת המאה – שררה עזובה רבה, הן בתוך הבניינים והן בחצרות, כאשר פנים הישיבה שהיתה מפוארת ומקושטת לפניו, לא היה אלא ארבעה כתלים חשופים ומספר ספסלי-עץ ישנים. לא ידוע לנו, ואין בידינו סימוכין, כיצד נעלמו רהיטים, שטיחים, פרוכיות, מנורות ועוד כלי-קודש רבים, ואין לנו בלתי אם להניח כי אלה נמכרו, ע"י מי שנמכרו, כדי לקיים את צרכי העדות ולפרנס את העניים הרבים.

אמנם מפעם לפעם היו משקיעים כספים לשיפורים ותוספות – שעל הרוב היו אלה מגדבותיהם החד-פעמיות של תורמים שבאו מחו"ל לסייר במקום – אולם העזובה בבניינים הנושנים היתה בכל. במאורעות ה'תרצ"ח (1938) העלו הפורעים הערבים את בניין ישיבת "אור תורה" באש, ולאחר מכן שופץ הבניין מחדש. בשנת ה'תשי"ז (1957) הונחה אבן פינה לבניין גדול וחדש מדרום לבניינים העתיקים, ומאמציו של ר' מאיר ועקבן הניבו פרי. באלול ה'תש"ך (1960) נפתחו שערי הבניין החדש וישיבת "מאיר בת עין" חידשה פעולתה בהנהלתו של ר' מנשה ועקבן (וראה ישיבת "מאיר בת עין").

✻

כיום יראה הבא למקום, הנכנס בשער האגף השייך לספרדים, חצר גדולה ובלתי מרוצפת, אשר אבנים מזדקרות בה פה ושם. מימין – ניצב בניין מאורך בן שתי קומות – מקום הישיבה ומלון האורחים בעבר – כאשר המרפסת הארוכה, המשתרעת לכל אורך הקומה השנייה, נשקפת אל החצר שמתחת. אל האולם המרכזי מעלות 13 מדרגות, הבנויות בקשת של חצי גורן עגולה, ואלו הותקנו מחדש בכספים שניים השד"ר ר' שלמה יוסף סתהק בשנת ה'תרפ"ט (1929). שני שערים גדולים, זה בצד זה, מכניסים את העולה במדרגות לאולם המרכזי, אשר תבניתו דומה לבית הכנסת "תפארת ישראל" שהיה בירושלים העתיקה. סביב הכיפה הגבוהה והגדולה קבועים חלונות גדולים, ואילו ריצפת האולם מרוצפת באריחי-שיש חדשים, שהונחו בשנים האחרונות על גבי ריצפת הבטון שהיתה שם בעבר. בכותל המזרחי של האולם, בתוך גומחה מקושטת, פתוחים חלונות גדולים שבעדם נשקפת תכלת הכינרת. במערב, בפינה הצפונית, ניצבת מצבה גדולה, הצמודה לפינה בשתי צלעותיה, והיא מצופה בלוחות שיש לבן (משנת ה'תרמ"ב). על לוח השיש המצפה את המצבה בצד דרום באותיות שחורות: "אלהא דמאיר ענני", ומתחת לזאת: "מצבת קבורת רבי מאיר / התנא האלהי בעל הנס זי"ע"א". על לוח השיש המצפה את המצבה מצד מזרח קבועה תיבת-דואר, עשויה נחושת מבריקה ולה מעול, אשר אל תוכה מטילים הבאים למקום את פתקאותיהם ובהן בקשותיהם ותחינותיהם. במרחק של כחצי מטר מן המצבה – שורג ברזל ובו שני שערים, אחד בצד הדרומי והשני – במזרחי. המבקשים להרכין ראשם על לוחות השיש של המצבה יכולים

מקום קבורתו... ואילו אשה זקנה ועיוורת, שישבה במקום ולא זוה ממנו, ענתה לשואלים, כי "ר' עקיבא איש עניו היה ולא היה רוצה שיבנו על מקום קבורתו בית מפואר"...

שתי דרכים-שבילים מביאות את הבאים למקום: האחת – דרך עפר שנסללה לא מכבר, כמעבר לכלי-רכב, ומוצאה משכונת "קרית שמואל" (שיכון ב'); והשנייה – דרך עפר שסללה עולי הרגל הבאים מן העיר התחתית, והיא תלולה ועולה ישר מן הבקעה במעלה התלול של "הר השקדים". בשטח שמסביב ניטעו אמנם מספר עצים-שטים, ואף ברושים אחדים וגבוהים מגוונים את הנוף, אולם השטח כולו מחנה – מאז מנעו הרבבות את הכשרתו וטיפוחו – כאשר בקיץ המקום מאובק, ובימות הגשמים מכביד הבוץ על הבאים, ואין בשטח אף מקום למושב ואף לא שירותים לכל האלפים הפוקדים את המקום שנה בשנה.

לפי מסכת 'שמחות' פ"ח ומדרש משלי פ"ט, נהרג ר' עקיבא, יחד עם שאר עשרת הרוגי מלכות, בקיסרי ושם קבורתו ר' יהושע הגרסי ואליהו הנביא; ולפי הירושלמי נטמן ר"ע באנטיפרס, היא אנטיפטרס-ראס אל-עין-ראש העין שליד פתח-תקוה; ואילו לפי האגדה מת ר"ע בקצרא ונקבר שם. ברם, מסורת של דורות ייחסה את מקום קבורתו של ר"ע באדמת טבריה, לאותו מקום שבו מצויה כיום המערה שעל שמו. ניתן אולי להניח, כי מסורה זו מקורה בעובדה שרבי עקיבא נתפס למלכות בהיותו יושב ולומד תורה בטבריה, ומשם לקחותו לקיסרי ושם הוציאותו להורג. וכיון שאין בידנו להצביע על מקום קבורתו שהוא בקיסרי או בסביבתה, הרי אין לנו בלתי אם לקבל את מסורת הדורות ולהניח, כי עצמותיו של אחד מגדולי הקנאים שקמו לישראל ומנהיג המרד נגד רומי, ר' עקיבא, טמונות באדמת טבריה.

המערה המיוחסת למקום קבורתו של ר' עקיבא. משני עברי הפתח – לוחות שיש ועליהם חרותים תולדותיו (תצלום ש' הרשקוב)

וכך יאמר ב' פעמים: "אלהא דמאיר ענני!" ויועיל לו בע"ה – בעזרת השם. וכזאת ימצא המחפש בספרים הרבה. ולא רק באבירה המדובר אלא גם בחולי וצרה ואסון. ומקובל היה שכל שחלה מאד וסכנה היתה נשקפת לחייו, היו מתכנסים למניין בביהכ"נ שעל קבר רמב"ה ומתפללים ומדליקין נר לעילוי נשמת רמב"ה, ומוסיפים לשמו של החולה את השם 'חיים' או 'רפאל' – ולאשה 'חיה' – ואף שואבים מים זכים ממעיין המים המתוקים של חמי טבריא ומשקין לחולה. וקבלה היא מדורות שהיה החולה מבריא. ואילו דייגי טבריא מדורות רבים היו נוהגים אף הם לקרוא בשם ר' מאיר: "אלהא דמאיר ענני!" – והערבים היו קוראים: "אֵילָאָה רַב מִיֵּיר!" – משהיו סירותיהם נקלעות לסערת-פתאום בכינרת. ואלה כאלה, יהודים וערבים, משהיו ניצולים מן הסערה, היו עולים למחרתו לקבר רמב"ה לקיים נדרם ומביאים מנחתם בפחים של שמן – להדלקה על קברו של ר' מאיר.

רבי עקיבא

במדרן ההר המערבי – המכונה בפי יושבי טבריה "הר השקדים" – הגולש לעבר בקעת הכינרת, בקו הגובה של 60 מ' מתחת לפני הים, יראה המשקיף מן העיר התחתית מצבה מבהיקה ממרחק בצבעו הלבן. רבים מצביעים לעברה ואומרים, כי שם מקום קבורת ר' עקיבא, אלא שלא כן הוא. מצבה זו – שהיא מאוחרת, ונראה שהוקמה רק בתחילת שנות השמונים של המאה ה"ט, וראה להלן – מיוחסת לרמח"ל, ר' משה חיים לוצאטו (ראה 'מסורות-קבורה נוספות'), ואילו מקום קבורתו של ר' עקיבא, כפי שקבעוהו מסורות רבות ומתקופות קדומות, מצוי במערה החבויה בצלע ההר, ממערב לאותה מצבה המבהיקה בלובנה למרחקים.

המערה עצמה היא למעשה שתי מערות הסמוכות זו לזו, ושתיהן גמוכות וגבוהות אינו מגיע לכדי מטר אחד, לערך. גם עומק אין להן ואת קרקעיתן מכסות אבנים פזורות ומפויחות (מפיח הנרות הרבים המדליקים ביניהן). נראה, כי בזמן קדום היתה אולי המערה גבוהה ואף עמוקה יותר, אלא שכפי הנראה התמוטטה המערה – אולי ברעידת-אדמה – ולא נותרו ממנה בלתי אם שני פתחיה. בין ציבורי האבנים מתגוללות פיסות-גייר רבות – בקשותיהם של העולים להשתטח על מקום קברו של ר' עקיבא ולשטח מלפניו את משאלות לבם.

מסביב למערה, על המדרן התלול, ניכרת חפירה שנעשתה לא מכבר, ובה מספר יסודות של עצמודי בטון. לפי התוכנית שהיתה קיימת בעיריית טבריה, ביקשו פרנסי העיר (1966) לשפץ את פני המקום ולבנות על המערה מבנה, כמין חופה עם כיפה ועמודים, אלא שמיד עם תחילת הבנייה נפסקה המלאכה. שְׁמַע הקמת הבניין הגיע לרבים ואלפים עלו למקום, מכל ערי הארץ, ומנעו בעד הפועלים מלהמשיך בבנייה. רבים טענו כי רבי עקיבא נראה להם בחלום, ועוררם לקום ולמנוע את הקמת הבניין על

החל ממחצית המאה ה"ב, לערך, נמשכת מסורת זו על ר"ע שהוא קבור בטבריה, וכל אותם נוסעים ומבקרים אשר עלו לחנוך עטרה של ציה"ק טבריא תוב"א, והשתטחו על מקום קבורתו של ר"ע, כולם, ללא יוצא מן הכלל, מצינים כי קבורתו מערות - על ההר שבטבריה. והמעניין הוא, שכמעט כל שהזכירו את מקום קבורתו של ר"ע, לרבות נוסעים נוצרים, מוסיפים כי ליד מקום קבורתו, ובאותו ההר, טמונים גם עשרים וארבעה אלף תלמידיו, שלפי המסורת מתו כולם בין פסח לעצרת (וראה 'בית העלמין הקדום').

מחברו של הקונטרס 'קברי אבות', שזמן חיבורו הוא בעשור השלישי של המאה ה"ג, רושם כי מקום קבורתו של ר' עקיבא (הוא) על ההר שבטבריא. ר' יעקב, שליחו של ר' יחיאל מפריה, המבקר במקום בשנת ה"ך (1260) לערך, כותב ב'סימני כתבי הקברות', כי בטבריה "קבור ר' עקיבא ותלמידיו", ואילו החוקר אישטור הפרחי מציין ב'כפתור ופרח' (הפ"ב-1322): "... ומכללם ר' עקיבא וארבעה ועשרים אלף תלמידיו שמתו מפסח עד עצרת". תלמידו האלמוני של הרמב"ן המבקר בתחילת המאה ה"ד בטבריה, רושם ב'תוצאות ארץ ישראל': "... למעלה (בהר) מערה לר' עקיבא שם בית קברות גדול, ובספר 'קבלת' (קבורת) צדיקי ארץ ישראל משנת ה"ג (1443), מצוין: "... ובהר אחד, סמוך לטבריא, ר' עקיבא ותלמידיו". הנוסע ר' משה בסולה (1522), מספר: "ירדנו אל שיפוע ההר ושם מערת ר' עקיבא מעשרה הרוגי מלכות, ונפלה פי המערה, אי אפשר ליכנס בה". משמע, שהמערה שבה היה קבור ר"ע לפי המסורת, נסתמה (וראה לעיל). גם בעל 'יחוס אבות' משנת הרצ"ו (1537) ובעל 'יחוס הצדיקים' משנת השכ"א (1561), מצינים כי מקום קבורתו של ר"ע הוא בהר שבטבריא.

ר' חיים רטל תלמיד האר"י כותב מזמן היותו עם רבו בטבריה (1571 לערך), ב'שער הגלגלים' (עמ' ל"ז), בזה הלשון: "... מחוץ לטבריא מצלה במעלה ההר ההוא, לצד מערב ונוטה לצד דרום, ושם מערת ר' עקיבא. וכבר הזהירו חז"ל, כי כשנכנסו אליהו ז"ל (זכור לטוב) ויהושע הגרסי, נפתחה להם המערה הפנימית וקברוהו. וכשיצאו - נסתמה ולא נשארה אלא המערה החיצונה הזאת, אשר כל העולם נכנסים לתוכה. והנה המקום האמיתי המכון כנגד קברו אשר בתוך המערה ההיא, הפנימית, שנסתמה פתחה, הוא כי הנה פתח המערה הזאת הוא במזרח ובקדן דרומית מערבית, ממש באותו זווית, (ו)הוא מכון כנגד קברו אשר בתוך המערה ההיא, הפנימית, שנסתמה פתחה" (השווה לעיל עם תיאורו של ר"מ בסולה).

כאמור, מצינים כל הנוסעים והבאים לטבריה, באיגרותיהם ובספריהם, את מקום מערתו של ר"ע משעלו להשתטח עליו: ר' ישעיהו הלוי איש הורוויץ, השל"ה הקדוש (השפ"ב-1621); ר' יעקב בירב בפ"ט (1744); ר' יוסף סופר (התק"ב-1762); ר' משה ירושלמי בידי משה' (התקכ"ט-1769); ר' אברהם הכהן מקאליסק באיגרותיו (התקל"ח-1778); ר' דוד אהרן חסין בפ"ט (1780); ר' מנחם מנדל מקמניץ ב'קורות העמים' (התקצ"ד-1834); יהודית מונטיפיורי בזמן מסעה (התקצ"ט-1839); ר' אברהם ישראל רחאניס ב'מסעי האבי"ר לארץ הקדושה' (התרכ"ז-1867); ר' רחמים יוסף אופלטקה ב'מסעי היר"ח' (התרל"ו-1876); ר' מנחם מנדל ראב"ן ב'מסע מירון' (התרמ"ח-1888), ועוד רבים אחרים.

בספרו 'חיבת ירושלים' (התקצ"ב-1832) כותב ר' חיים ב"ר דוב בער הלוי הורוויץ: "בטבריא, בהר, שם מערת ר' עקיבא מיו"ד (עשרה) הרוגי מלכות, ובאותו ההר סביב, אומרים כי נקברו כ"ד אלף תלמידיו הנוכרים ביבמות". ואילו בעל 'שבחי ירושלים' (התרמ"ה-1885), ר' יעקב ברי"מ חיים הכהן, כותב: "... והנה הזה הוא למערב טבריה ויש ציון על קבר ר' עקיבא (היא המצבה המיוחסת לרמח"ל), והוא בגובה ההר. וסמוך לשם מערה שהיא מערת ר"ע". ללמדך, שמקום המצבה אינו בדיק מעל המערה שבה נקבר. ר' רפאל אוחנא, איש טבריה, לאחר שהוא מציין קדושת המקום, הריהו מוסיף בספרו 'טובת מראה' (התרנ"ז-1897) מעשה מופת שקרה לאיש טבריה אחר בזכות ר"ע, וזה לשונו: "ועוד זאת אות ומופת אשר שמעתי מפי הרב מר שארני כמנהג ר' משה בהלול ז"ל, כי בימים הראשונים אשר עלה לעיה"ק טבריא ת"ו (בשנת התר"ח-העורף) אשתו עמדה מלדת, או היו בנים מתים. פעם אחת עלו להשתטח איש וביתו על קבר הצדיק הנו וביקשו רחמים שהקב"ה יפקדם בבן זכר וקראו אותו על שם הצדיק. הם

גמרו בתפילה וביקשו ורצו להלך למערת רבי חייא ובניו זיע"א, והם תעו במדבר ולא ידעו אנא יפנו לעזרה. ויהי הם נבוכים בארץ והם ראו ציפור אחד מצפצף בקולו והולך לפניו. אז אמרו: נלך למקום שהציפור הולך, אנחנו נלך אחריו. וכן היה עד שהגיע למערת רבי חייא ובניו זיע"א, והלך הציפור לדרכו. אז ידעו כי זכות התנא האלהי (ר' עקיבא) היא שעמדה. וברוך ה' נענו וגולד להם בן זכר וקראו אותו עקיבא-חייא. ומשם ואילך היתה יולדת, ברוך ה' (וראה גם 'המצבה שעל ההר').

כיום יראו מפעם לפעם אנשים בודדים, בין שבאים ברכב מ"קריית שמואל" ובין שהם עולים ומטפסים לאט לאט בשביל התלול אל מערת ר' עקיבא, משהם באים להשתטח על המקום המקודש זה דורות רבים, להדליק נר בין האבנים הפזורות במערה ולשפוך שם את מרי-שיחם וצערם בתפילה לישועה ולנחמה. וביום ל"ג בעומר ימהה השביל העולה בהר, כאשר אלפים מבני המקום על בני משפחותיהם, מתנהלים לאיטם במעלה התלול לעבר מערת ר' עקיבא, כדי לחגוג ביום זה את "הילולה דרבי עקיבא" (וראה 'הילולות יומי מועד').

ר' ירמיה

מסורות קדומות קובעות כי ר' ירמיה, שהיה מדור רביעי לאמוראי טבריה ובמחצית הראשונה של המאה הרביעית למניין או"ה, לערך, נקבר בטבריה סמוך לקברו של ר' מאיר ולא הרחק מחמי טבריה. כיום אין ציון המצביע על מקום קבורתו של ר' ירמיה, ברם לפי העדויות שבידינו, יכולים אנו לשער, בערך, את המקום. בשטח מלון "גני חמת" של היום, ליד אחד המבנים האחרונים הבנויים במעלה המדרון המערבי, ליד השביל המעלה את ההולך למערה המיוחסת כיום לרב כהנא (וראה ערכו), מצויה מצבה גדולה, מטויחת ומסויידת בסיד לבן, ולמרגלותיה המקום מפויח - זכר לנרות המדליקים שם מפעם לפעם. אולם על המצבה אין כל לוח לציון שם ואף לא שלט בקרבת מקום. ניתן אולי לשער, כי מצבה זו שהוקמה במאה הנוכחית, לא הוקמה אלא לציון את מקום קבורתו של ר' ירמיה, אשר לפי כל העדויות דלהלן, נראה שבמקום זה, או בקרבתו, עמד עד לסוף המאה הקודמת גל האבנים שהיה ציון קברו של ר' ירמיה. ואולי מיוחסת מצבה זו למקום קבורתו של ר' אסי (?- וראה ערכו).

⌘

על ר' ירמיה מספר הירושלמי (כלאיים פ"ט, ה"ג; כתובות פ"ב, ה"ג) בזה הלשון: "ר' ירמיה ציוה: הַלְפִישוּנִי כְּלִי-לֶבָן חֲפוּתִים, הַלְפִישוּנִי דְרָדְסִים, תנו סנדלים בגלי ומקל ביד, ותנוני על צד הדרך. אם יבוא משיח - ואנכי מוכן". וכיון שלא אמר במפורש "והשכיבוני" אלא "ותנוני", - ומפרש הירושלמי פירשו בלשון ארמית "ויהבוני על סיטרא", משמע "ותנוני על הצד" (והביאור הנכון הוא "על צד הדרך" ולא על "צדי") - ממאחר שציווה שיהא לבוש ונעול ומוכן עם מקלו בידו להקביל פניו של משיח, נתגלגלו

שאותו קבור מעומד אינו אלא ר' ירמיה. ומספר ר' אברהם ישראל רחאניס ב'מסעי האב"ר לארץ הקדושה' ('המגיד' שנה י"א, התרכ"ח): "לדרום העיר שם הגב"ק (בית הקברות) של בני העיר ואין בהם קברות עתיקים מאד (וראה 'בית העלמין של טבריה'). לפנים מזה, כנטייה מעט לצד ימין, (ב) שיפוע הנהר, יש שם גל אבנים גדול, מיוחס לקבר רבי ירמיה זי"ע"א (זכרו ינן עלינו), הוא אשר אמר עליו ר' בנימין הראשון במסעותיו(?) שקבור מעומד. ומהרח"ו ז"ל (ומורנו הרב ר' חיים רטל זכורנו לברכה) בשער הגלגל אמר, שזה שקבור מעומד הוא ר' מאיר בעל הגנס ז"ל (להיה מי משניכם – לא ידעתי לאיזה טעם קברוהו שלא כדרך כל הארץ).

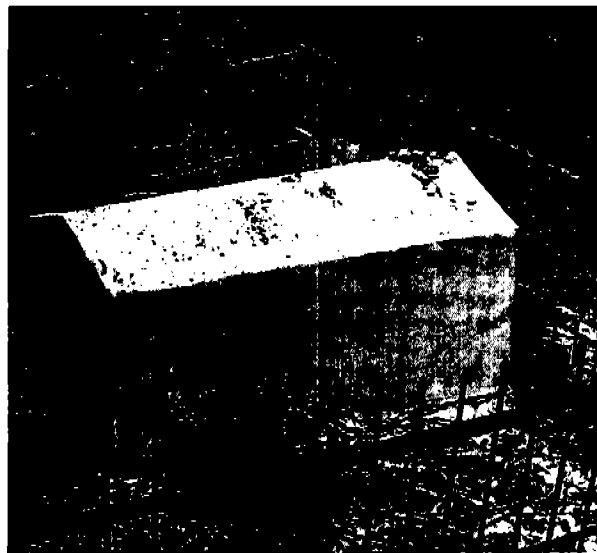
מסתבר, שאותו גל אבנים גדול אשר כפי הנראה הגביהוהו במרוצת הדורות – מאז ר' משה בסולה שכתב "מעט אבנים שחורות" (1522) – לא הגביהוהו אלא משום שתחתיו קבור מעומד ר' ירמיה. הפייטנים ר' יעקב בירב (1741) ור' דוד בן חסין (1780) לערך) חורזים חרוזים על מקום קבורת ר' ירמיה (וראה פיוטיהם). ואילו על "גל אבנים גדול" מספר גם רמ"מ ראב"ן, בביקורו במקום בשנת 1888. אולם מספר שנים לאחר מכן אין אנו שומעים על גל אבנים כל-שהוא על מקום קבורתו של ר' ירמיה, ואין הוא נזכר אצל בני טבריה ר' רפאל אוהנא, ב'טובת מראה' (1897), ור' משה קליערס ב'טבור הארץ' (1906). ללמדך, שגל האבנים שהיה ציון קברו של ר' ירמיה לא נשאר עומד על מקומו בתחילת המאה הנוכחית. ברם, המסורת נשארה עומדת. ולא זו בלבד, אלא שהוסיפה אגדות על הקבור מעומד, משהיא מחליפה, לא אחת, את ר' מאיר בר' ירמיה (וראה 'אגדות').

רבי יוחנן בן הנפח

מסורת מקובלת היא, כי ר' יוחנן בן הנפח – בר נפחא בארמית – מגדולי הדור השני לאמוראי ארץ ישראל, שהיה מכונה גם "רבי יוחנן דבי נשיאה" (סוטה כ"א, א'), שהוא נולד בטבריה. לאחר שפרש מן הישיבה שבציפורי, בימי ר' חנינא בר חמא שהיה ראש הישיבה דאז, חזר לעירו טבריה והקים ישיבה לעצמו. ומשראה ר' יהודה נשיאה לנכון להעתיק מקום מושב הסנהדרין מציפורי לטבריה (235 לסה"נ), הועמד ר' יוחנן בראש הישיבה – כהונה שכיהן בה עד ליום מותו (279 לסה"נ). וכיון שנפטר בהיותו מכהן כראש ישיבת הסנהדרין – ולא מצינו בתלמוד ואף לא במקום אחר ציון למקום קבורתו – מצאה המסורת כמתקבל על הדעת שנקבר בטבריה, העיר שבה חי מרבית שנות חייו, אם לא כולן (וראה ר' יוחנן – 'איש').

אעפ"כ – בהשוואה למסורות-קבורה על אחרים שנקברו בטבריה – מעטות בידינו המסורות המציינות כי מקום קברו של ר' יוחנן בן הנפח הוא בטבריה. יתכן שיש מקום לסברה, כי אחדים ממציני הקברים החליפוהו ברבן יוחנן בן זכאי (וראה ערכו), ולפיכך לא ציינו "שני ר' יוחנן" במקום אחד...

ראשון למצינים על מקום קברו של ר' יוחנן בן הנפח שהוא בטבריה, הוא מחבר 'קברי אבות', משנות ה-20 של המאה ה"ב, לערך, הכותב: "...אמי

המצבה בשטח "בני חמת" המיוחסת כמקום קבורתו של ר' ירמיה (תצלום ש' הרשקוב)

הדברים ונתפרשו במרוצת הדורות, כאילו ביקש שיקברוהו משהוא זקוף ומעומד... ולא זו בלבד, אלא שעוד הוסיפו וחזקו דבריו כאילו נשבע שלא ישב "עד כי יבוא שילה", היינו הגאולה... וכל זאת למרות וחרף אשר אמר ר' יוחנן (בבא בתרא ק"א, א') על קבורה מעין זאת, שהיא "קבורת חמורים היא זו". ברם, רצונו של אדם – כבודו – ואם ציווה – הרי שיש לקיים צוואתו. וכך מוצאים אנו עדויות נוסעים ומציני מצבות המיחסים לר' ירמיה שהוא קבור מעומד.

ר' משה בסולה, המבקר במקום ביום כ"ב באייר, הרפ"ב (1522). שאן ספק שמסורת הקבור 'מעומד' הגיעה לאונג, החליף את ר' ירמיה בר' מאיר, הקבור בסמוך, וכתב: "...ונשוב אל מקום תחנונו (תנינו), איש תחת אהלו, על שפת הים. וקרב לשם – ציון של אבנים זקוף במישור (שהיה קבור מעומד מתחת לאבנים אשר במישור שעל שפת הכינרת), ושם מתקבצים להתפלל ערב ובוקר. אומרים כי שם נקבר אחד ששמו ר' מאיר, שנשבע שלא ישב עד כי יבוא שילה, ונקבר מעומד, ואינו סתם ר' מאיר דמתניתין". ומיד הוא ממשיך וכותב: "סמוך לחמי טבריא, בשיפוע הנהר, קבור ר' ירמיה (אשר) ציינו (הוא) מעט אבנים שחורות". ברם, בעל 'יחוס אבות' (1537) כותב: "...ואצל חמי טבריא – ר' מאיר, ועל הדרך מחמי טבריא לכפר – ר' ירמיה. ואומרים שהוא קבור מעומד". על קברו של ר' ירמיה שהוא בטבריה חוזר הפייטן ר' יצחק, בשנות השישים של אותה מאה, שני חרוזים (וראה פיוטו), ומשבא ר' חיים רטל לכתוב את דברי רבו האר"י, מזמן היותו עמ' בטבריה בשנת 1571, לערך, הריזו כותב ב'שער הגלגלים': "ונראה לעניות דעת, כי הודה מורי ז"ל על ר"מ (ר' מאיר) שהוא קבור מעומד, כמו שאומרים העולם". ללמדך, שלא יכלו חכמי אותה תקופה לקבוע ולפסוק על מי "אומרים העולם" – קרי: המסורת – שהוא קבור מעומד, עד שבא האר"י ו"הודה" "שהוא" ר' מאיר.

אין זאת שגם קביעתו של האר"י לא נזקה על המסורת המקובלת, משום שכל הנוסעים הבאים למקום בתקופות מאוחרות יותר, מצינים במפורש

ואסי ובר הנפח ומשה בן מימון. כמאה שנים לאחריו (1322), כותב החוקר אישתורי הפרחי ב'כפתור ופרח': "עוד היום תמצא אותה מערה בטבריה מיוחסת לרב כהנא, (ו)לדרומה, כמסחר קשת, (מצויה) מערה מיוחסת לר' יוחנן. ואולי עשה ר' יוחנן מערתו אצלו (קרוב לרב כהנא) ליישב דעתו. ומהאי עובדא (ומעובדה זאת) משמע שאותו ר' יוחנן (הוא) בר נפחא, ולא ר' יוחנן בן זכאי (וראה 'אגדות')."

בשנת השכ"א (1561) מוסיף מחבר 'יחוס הצדיקים', שעל הרוב העתיק מקודמו בעל 'יחוס אבות', כי בטבריה 'קבורת ר' יוחנן ובית מדרשו'. ומסתבר מ'בית מדרשו' שלא נתחנך אלא לר' יוחנן בר נפחא. ברם, ר' חיים ויטל, אשר שהה בטבריה עם רבו האר"י בשנת 1571 לערך, כותב ב'שער הגלגלים' במפורש בזה הלשון: "רחוק מחצר (חלקת הקבר של) הרמב"ם ואביו מימן ו"ל, יש כמו חצר קטנה, לצד מערב, ואומרים העולם כי שם קבורים ר' יוחנן האמורא, והאחר – שכחתיו...". נוסח דומה אנו מוצאים גם ב'סדר הדורות' לר' יחיאל הלפרין (1720 לערך): "ורחוק מעט, לצד מערב, יש כמו חצר קטנה מאד, ואומרים העולם כי שם קבורים ר' יוחנן האמורא, ולא הוסיף על האחר – שר"ח ויטל מודה ששכח שמו – וסתם. ונראה, שכאן העתיק ר' יחיאל הלפרין מר"ח ויטל. אותו מקום מציין גם האב"ר, הוא ר' אברהם ישראל רחאניס (1867), וכותב: "... באותו דרך, לפנינו ממנו (קבר הרמב"ם, ישנה) חצר מובדלת העשויה) מכותלי אבנים, ובתוכה גל (אבנים) מיוחס למ"ק (למקום קבורת) ריש לקיש ו"ל. ומהצד אחד – ר' יוחנן...". מסתבר שאף הוא ראה באותה "חצר קטנה" שמציין ר"ח ויטל, גלי אבנים, כאשר שניים מאלה מיוחסים לריש לקיש ולר' יוחנן. יש להניח כי לא נתחנך כאן לריב"ז, הן משום שקברו מיוחס לאותה חלקת-קברים שבה מצר קברו של הרמב"ם, והן משום הוכרת שמו של ר' יוחנן עם חברו ליישיבה – ר' שמעון בן לקיש.

בניגוד לכל הנוכחים לעיל, שמציינים כי מקום קברו של ר' יוחנן בן הנפח מצוי לא הרחק מחלקת הקברים שבה קבור הרמב"ם, היינו על המדרן הצפוני-מערבי של ההר, מציינים אחרים שקברו הוא ליד חומת העיר. ב'מבשרת ציון' (ח' 15) אנו קוראים: "מחוק לעיר, נגד החומה, (מצוי) קבר ר' יוחנן", ולא נתחנך כאן למערת ריב"ז שהיא מציינת ליד קבר הרמב"ם. ואילו בשנת התרל"ו (1876) מציין ר' רחמים יוסף אופלטקה: "... ושם אומרים שסמוך לחומה קבורים הק' (דרשים) ר' יוחנן ור"ל". הוא ריש לקיש הנוכח יחד עם ר' יוחנן גם אצל האב"ר. בשנת 1888 מבקר במקום רמ"מ ראב"ן והוא כותב ב'מסע מירון' שלו: "... על מפתח שער העיר (מצוי) קבר רבי ענן, אומרים שציונה לקבור אותו (שם) למען יהי שומר העיר". נראה שנשתבש לו שמו של ר' יוחנן לרבי 'ענן', אף בטעות שבדפוס או משום מורה הדרך של רמ"מ ראב"ן ששיבש השם – מאחר שלא ידוע לנו על אחד רבי 'ענן' שמקום קבורתו בטבריה – והשמים יידו ויזו ונשאר 'חנן' ובהיגר ערבי 'ענן'.

ר' אמי ור' אסי

כל המסורות על ר' אמי ור' אסי – פרט לאחת כפי שנראה להלן – מציינות את שמות שניהם יחדיו, הן בעלייתם מבבל ללמוד בבית מדרשו של ר' יוחנן בר נפחא שבטבריה, הן בכהונתם כ"דייני דארץ ישראל" (סנהדרין י"ז, ע"ב), והן במיתתם ובקבורתם זה ליד זה באדמתה של טבריה. אין בידינו סימוכין מפורשים לכך מן התלמוד, אולם יש להניח, כי מעובדת היותם יחדיו בראש האמוראים מדור שלישי בטבריה, קבעה המסורת כי מתו בעיר שבה חיו ואף נקברו באדמתה.

הראשון המציין מקום קבורתם הוא מחבר 'קברי אבות' (1220 לערך) המוזכר שם בן שאר הקברים שבטבריה, אולם אין הוא קובע את מקום קברם אלא מציין רק "בשדה". ברם בעל 'קבלת' (קבורת) צדיקי ארץ ישראל, משנת

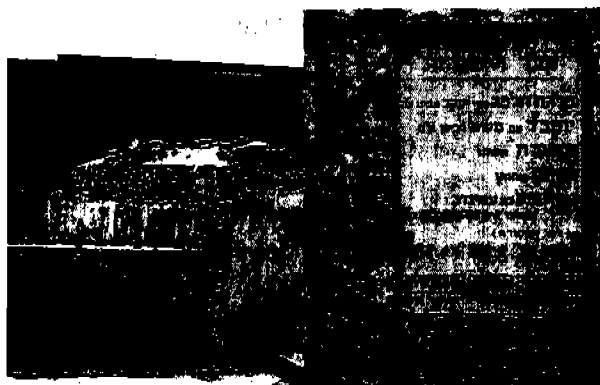
הר"ב (1443), מציין כי שניהם קבורים "בהר אחד סמוך לטבריה", ונראה שנתחנך לאותו מדרן ההר שעליו היו גם מצבותיהם של ריב"ז, רב כהנא והרמב"ם. בעל 'יחוס הצדיקים' רושם בשנת השכ"א (1561), כי מקום קבורתו של ר' אסי, ורק הוא לבדו, הוא "על הדרך מחמי טבריה" (וראה ר' ירמיה). מעצם הוכרת שמו של ר' אסי לבדו יש להטיל ספק רב אם לא נתחלף לו שם זה בשמו של ר' ירמיה המצוי בדרך חמי טבריה, מה עוד שעל הרוב העתיק בעל 'יחוס הצדיקים' את דברי קודמו בעל 'יחוס אבות' שמשנת הרצ"ז (1537), אשר אינו מזכיר כלל את ר' אמי ור' אסי.

נראה אפוא, כי ציין מקום קבריהם של ר' אמי ור' אסי נעשה ע"י האר"י, ששהה בטבריה עם תלמידו ר' חיים ויטל (1571 לערך). מאחר שכל הבאים אחריו לטבריה מחזיקים בקביעתו. ר"ח ויטל, שרשם ציוני הקברות לפי דברי האר"י רבו (1600 לערך), מציין שקבורתיהם של ר' אמי ור' אסי הם בסמוך לקבר הרמב"ם, על מורדות ההר שמצפון-מערב לטבריה. ואכן כותב ר' משה ירושלמי (1769): "ולא הרחק משם (מקבר הרמב"ם) בית המדרש (ש)בו קבורים ר' אמי ור' אסי". ברם, תמוה כאן ביטוי של ר' מ"מ ירושלמי "בית המדרש", כי עד כמה שידוע לנו מאחרים שסיירו באותו שטח, בין שלפניו ובין שלאחריו, לא היו שם שרידי בניין כל-שהוא. נראה אפוא, שאולי ניתן להסביר ביטוי של ר' מ"מ ירושלמי בכך, שרבים מן הבאים לטבריה נתרשמו רושם רב משרידי העמודים הגדולים שהיו מתגללים בעיקר על שפת הכינרת, וציינו עצמם אלה הם "בני עמודי" הנוכחים בתלמוד (ברכות ז', ע"א), ואשר שם היה בית מדרשו של ר' אמי ור' אסי שבו היו לומדים. לפיכך ניתן להניח, כי מכיון שהיתה בידו של ר' אמי ירושלמי מסורת מקובלת מפי האר"י על מקום קבורתיהם של ר' אמי ור' אסי, ובאותו מקום ראה שם גם שרידי עמודים, קבע אפוא, ששם היה "בית המדרש" שלהם ושם גם נקברו.

ר' מנחם מנדל מקמניץ המסייר בטבריה בשנת התקצ"ד (1834) לערך, אינו מזכיר כלל את קברות ר' אמי ור' אסי, אם כי מציין את קברות הסמוכים להם (ריב"ז, רב כהנא, הרמב"ם והשל"ה). חמש שנים לאחריו מסיירת במקום הגבירה יהודית מנוטיפורי הרשמת ביומנה: "עברנו דרך חומת העיר ונבוא אל קבר ר' יוחנן בן זכאי. והקרובים אל הקבר הם ר' אמי ור' אסי...". ואילו ר' אברהם ישראל רחאניס, הבא למקום בשנת התרכ"ז (1867), מציין כי באותה חלקת-קברים שבה טמונים ריב"ז וחמשה תלמידיו והרב השל"ה והרמב"ם, טמונים גם "ר' אמי ור' אסי ותלמידיהם ו"ל". והוא מוסיף: "ועליהם מצבות גדולות מסוידות ומשוקעות לארץ", והכוונה לכל הקברים שבאותה חלקה. משמע שבמחצית המאה ה"ט שיפצו בני טבריה את חלקת הקברים הזאת ועשו מצבות בנרות לכל ציוני וגלי האבנים שהיו במקום, ובתוכם למצבות קבורתם של ר' אמי ור' אסי. גם ר' רחמים יוסף אופלטקה (1876) מציין את קבריהם ביחד עם קברות ריב"ז הרמב"ם והשל"ה, ואילו רמ"מ ראב"ן רושם ב'מסע מירון' שלו (1888): "גם רבי אמי ורבי אסי שוכבים שמה, קרוב לקבר רבי יוחנן בן זכאי כמאה אחת". ברם, באותה חלקת-קברים שלמרגלות שכונת הרמב"ם, אמנם מצויה מצבה ועל לוח השיש שלה חקוק "רב אמי", אולם משום מה לא צוין – על לוח שיש נפרד ובמקום בולט לעין – כי בסמוך, כאשר קבעה המסורת, מקום קבורתו של ר' אסי.

"עיר האימהות"

מסורות רבות ייחסו את מקום קבורתה של יוכבד אם משה רבנו; בתה מרים הנביאה; כלתה ציפורה – אשת משה, וכלתה השנייה אלישבע בת עמינדב – אשת אהרן הכהן, שהן כולן קבורות במקום אחד שמצפון לטבריה. ומסורות מאוחרות יותר, שמתחילת המאה ה"ח, צירפו לאלה גם את האימהות ב'לה וזלפה. אלא שמקום קבורתן של כל אלו אינו זהה במסורות השונות. יש שקבעו קבורתיהן שהם במערה אחת ממערות ואדי

המצבה המיוחדת למקום קבורתן של האמהות, "עיר האמהות", המצויה מצפון לטבריה (תצלום ש' הרשקוב)

כי שם קבורת בלהה חלפה, יוכבד ומרים, ולא הזכיר אלישבע. ואילו באותה שנה כותב רש"י ב"ר מנחם ב'זכרון ירושלים: "מקום האימהות נקרא רא"ס ב"ן עמי"ס, והוא רחוק מעט מן העיר (טבריה), כי יש שם נחל עמוק בלי מים וקורין אותו העולם וואדי לעמי"ס" הוא ואדי א-מועס. בתחילת שנות השמונים של המאה שעברה אנו קוראים ב'מבשרת ציון' (ח' 15): "קרוב לטבריה ת", כחצי תחום שבת, יש מערה ובה קבורת יוכבד אם משה רבינו ע"ה, וציפורה אשת משה, ואלישבע בת עמינדב. ויש אומרים כי גם בלהה חלפה קבורות שם. והמקום נקרא בפי קצת (אנשים) עיר האימהות". מן הראוי להוסיף, כי מחקירה שערך רי"מ טולידאנו בש' התשס"ז התברר, כי במפת איזור טבריה, בגוש המסומן במספר 15071, חלקה 22 שהיא בת דונם אחד, יש סימן לקבר קדוש. חלקה זו רשומה בספרי האחוזה ע"ש "כוללות ספרדים רמב"ה", היינו שהמקום הוא הקדש יהודי. כיום מטופח המקום וגודר, ואף שלט הוצב בכניסה לחלקה (וראה תצלום).

מסורות קבורה נוספות

אלפי המצבות שהיו זרועות על פני שטחו הגדול של בית העלמין הקדום בטבריה, אשר נראו לעיני כל מי שבא למקום במשך תקופה של כאלף ושבע-מאות שנה, איפשרו לרבים, ובתקופות שונות, לייחס מקום קבורתם של אישים וחכמים ששמן היה קשור בטבריה, שגם הם טמונים באדמתו של אותו בית עלמין. וכיון שייחסו אלה שייחסו שמו של פלוני שהוא קבור בטבריה, ואף ידעו להצביע על המקום ששם טמונות עצמותיו – בין אם היה כאותו מקום גל אבנים, ובין אם היתה זו מצבה בנוייה ומטויחת בסיד – נשארה קביעה זו כ"קבלה בידם" של בני טבריה, עד שהפכה למסורת. וכך מוצאים אנו שמותיהם של רבים נוספים שמקום קבורתם בטבריה. ונביא כאן אך אחדים מאלה שנזכרו אצל מציני הקברים ורושמי המסעות.

א-מועס, הוא "נחל רקת", ואחרות קבעו שהם "בשדה", או "על הדרך", או "בכרם".

מסורות אלו שתחילתן מסוף המאה הי"ב למניין אר"ה, אין להן כל יסוד וסימוכין בלתי אם הנחה, כי נוצרו כולן בעקבות אותם מדרשים שבתלמוד על "בארה של מרים", שלפיהם נתגלגלה הבאר עם מסעות בני ישראל במדבר עד שנכנסה עמם לארץ-ישראל, וכיון שהגיעה לא"י צללה בים הכינרת ושם היא מצויה כל הימים (וראה 'אגדות').

ראשונה למסורות אלו שבידנו היא, כאמור, מן הרבע האחרון למאה הי"ב, בתיאור מסעו של ר' יעקב ב"ר נתנאל הכהן, המספר כי מערת יוכבד מצויה במרחק של חצי פרסה מצפון לקברות ריב"ז ורב כהנא שבטבריה. ר' שמואל ב"ר שמשון כותב באיגרתו (1211) כי יוכבד קבורה "על הדרך" בארבל שמצפון לטבריה. ואילו מחברו של 'קברי אבות' (1220 לערך), מציין כי "יוכבד (קבורה) בכרם" ו"מרים קבורה בסיבירה בשדה". וצירף כאן בעל 'קברי אבות' את מרים אל אמה יוכבד, למרות וחרף הכתוב בספר במדבר (כ', א'): "ויבואו כל בני ישראל כל העדה מדבר צין... ותמת שם מרים ותקבר שם". כמותו כותב גם מחברו האלמוני של הקונטרס 'תוצאות א"י' (1300 לערך): "ועל הדרך, כמו מיל מטברייא, מערה (ו)שם יוכבד אם משה רבינו ומרים אחותו". ואילו בעל 'קבלת (קבורת) צדיקי א"י' (1443) העתיק, לפי הנראה, מ'קברי אבות': "קרוב לטבריה (קבורה) מרים הנביאה בשדה ויוכבד – בכרם".

ר"מ בסולה המסייר במקום בשנת הרפ"ב (1522), כותב: "... משם הלכנו רחוק מיל למערה (הנראית) כמין כיפה, וצד של מטה פרוץ, ויש (שם) ב' כוכין מימין וג' (כוכין) משמאל, וב' – כנגד (המקום) הפרוץ. ושם קבורות יוכבד ושתי כלותיה ציפורה ואלישבע, והאחרים (ש)לא נודעו בשם". אין זאת כי מורה הדרך של ר"מ בסולה, זה שסייר עמו בטבריה וסביבותיה, אשר החליף לא אחת שמות ומקומות קבורה, כבר היתה לו בפיו מסורה נוספת על ציפורה ואלישבע, אלא שנשתכחה ממנו מרים (וראה ר' מאיר בעל הנס). גם בעל 'יחוס אבות' (1537) אינו מזכיר את מרים, אך לעומת זאת הוא מתאר את המקום: "וכמו תחום שבת מטבריה, בכפר שקורין (לו) ראס בן עמוס (הוא ראס א-מועס), שמה קבורים יוכבד וציפורה אשת משה רבינו ע"ה (עליה השלום) ואלישבע בת עמינדב אשת אהרן הכהן ע"ה". משמגע ר' ישעיהו הלר איש הורוויץ, השל"ה, בסיורו בגליל לטבריה, אין הוא יכול שלא לתמוה על המסירה שעל מקום קבורתה של יוכבד, והוא כותב על כך באיגרתו משנת השפ"ב (1621): "חידוש אחד אכתוב לכם, שלא הייתי יודע ולא ראיתי בשום מדרש, כי יוכבד אם משה ע"ה היתה זמן רב ונכנסה לארץ הקדושה, וקבורתה בטבריה היא".

כאמור, הוסיפה המסורה שמתחילת המאה הי"ח – זו המקובלת על יהודי טבריה – על קבורת יוכבד, בתה ושתי כלותיה, גם את האימהות בלהה וזלפה, כפי שאנו מוצאים ב'סדר הדורות' (1720 לערך) לר' יחיאל הלפרין, וכפי שכותב ר' רחמים יוסף אופלטקה (1876) ב'מסעי יר"ח' שלו, בזו הלשון: "למחרת הלכנו להתפלל על קברי האימהות שקבלה בידם (של בני טבריה)

בשנת ד' תתקע"א (1211) מסייר ר' שמואל ב"ר שמשון בטבריה ומציין באגרתו, כי ביקר על קברו של ר' זירא (ר' זעירא – אשר עלה מבבל לשיבת טבריה ונחשב כבן דורם של ר' אמי ור' אסי, בני דור שלישי לאמוראי א"י, ואשר נודע כמי שנקבר בארבל (ירושלמי, שביעית פ"ג, ה"ג), במקום שהיה עוסק שם במסחר הפישתן – שהוא בארבל אשר מצפון לטבריה. אולם הוא מוסיף, כי על מקום הקבר "אין עליו ציון, כי נפל". בשנת הרצ"ז (1537) מציין גם בעל 'יחוס אבות' כי קברו של ר' זעירא הוא ליד ארבל, וכמוהו בעל 'יחוס הצדיקים' (1561), ומסורת זו נשארה בעינה עד לימינו. נוסף לר' זעירא מציין ר' שמואל ב"ר שמשון, שביקר גם את קברו של ר' יוחנן בן נורי, שהיה קבור במערה ועליה היתה מצבה (בית), ולפי דבריו ציונה ר' יוחנן בן נורי לבנות את קברו עוד בחייו. ברם, עליו יודעים אנו כי נקבר בגנגיגר (כלאיים פ"ד, ה"ה). ליד מצבה זו ציין ר"ש ב"ר שמשון גם את קברו של אלעזר ב"ר שמשון, אשר היה מצוי בחלקת הקברים של ריב"ז ורב כהנא, ואין בידנו מי הוא אותו אלעזר ב"ר שמשון בלתי אם השערה, שאולי היה זה קרוב משפחתו של ר' שמואל ב"ר שמשון, ואולי אף אחיו.

פרט לרב אחאי בר רב הונא לא ידוע לנו ארוננו של מי מבין סבוראי הישיבות שבבבל הועלה לקבורה בא"י. אעפ"כ מצאה המסורת – החל ממחצית המאה ה"ט – לייחס מערה מיוחדת בטבריה, באמצע הדרך שבין מצבת קבורתו של הרמב"ם לבין המצבה המיוחסת לר' עקיבא, כמקום קבורתם של "רבנן סבוראי" הבבליים והכמי המסורה שמארץ ישראל. ר' אברהם ישראל רחאניס (1867) מציין, כי קבריהם של "רבנן סבוראי" הם ליד קבריהם של ר' יוחנן בן הנפח וריש לקיש, היינו – על מדרון ההר ולא הרחק מקבר הרמב"ם. ואילו ר' רחמים יוסף אופלטקה (1876) מציין, שקברותיהם של הסבוראים הם בבקעה: "משם (מקבר הרמב"ם) נסענו (ו)הלכנו להשתטח על קברי רבנן סבוראי ז"ע". משם עלינו לראש הר גבוה ותלול, מקום קבורת התנא ר' עקיבא". גם הבאים אחריו, לרבות ר' רפאל אוחנא בעל 'טובת מראה' (1897), ור' משה קליערס בעל 'טבור הארץ' (1906), מציינים את קברותיהם של רבנן סבוראי שהם בטבריה. ברם, פרט למסורות מאוחרות אלו, שאף אינן מזדהות לאותו מקום, אין בידנו אסמכתאות נוספות למערת-קברים מיוחדת בטבריה, שהיתה מיוחסת לקבורת הסבוראים או לחכמי המסורה שמארץ ישראל. יש להניח אפוא, שכיון שרבים מחכמי ישראל קבורים היו באותו בית עלמין קדום שבטבריה, מצאו לנכון לייחס שם מערה גם לסבוראי בבלי ולחכמי המסורה שמארץ ישראל. וכיון שייחסו – הפך הדבר למסורה.

בתחילת המאה ה"ד למניין או"ה כותב האלמוני, תלמידו של הרמב"ן, ב'תוצאות א"י': "ובתוך בית הקברות שם רבינו משה בן הדיין ר' מיימון זצ"ל. ואומרים כי יש שם גם (קבר של) גאון, שמו רב צמח". אף כאן אין בידנו לקבוע מי היה אותו רב צמח גאון, אם נחשב כאחד מבעלי המסורה שישבו בטבריה, כפי שמצינו בתעודה מן הגניזה: "... ופנחס ראש הישיבה (בטבריה) והיה מקודם זה צמח בן אבי שיבה וצמח הידוע בן צוארה ... " (ס' הישוב ב', עמ' 12), או אם היה אחד מן הגאונים שמתקופה מאוחרת

יותר. מכל פנים נשארת מסורה זו על רב צמח גאון בעינה עוד כמאה וחמישים שנה, משמזכירו גם בעל 'קבלת (קבורת) צדיקי א"י' ובשנת הר"ג (1443).

בשנת הרצ"ז (1537) כותב בעל 'יחוס אבות': "ועוד קבור בטבריה ר' טרפון" – התנא הדגול בן דורו של ר' עקיבא ואחד מעשרה הרוגי מלכות – למרות אשר מסורות רבות ציינו קברו שהוא במירון שבגליל. ועוד מציין אותו מחבר כי גם ר' שמואל בן תיבון קבור בטבריה. ברם, שתי מסורות-קבורה אלו אינן נזכרות, עד כמה שידוע לנו, אצל אחרים.

בשנת 1600 לערך, כותב ר' חיים ויטל מדברי מורו ורבו האר"י, מזמן היותם יחדיו בטבריה בשנת 1571 לערך, בוו הלשון: "ורחוק מעט לצד מערב (מחלקת הקברים של ריב"ז, רב כהנא והרמב"ם) יש כמו חצר קטנה מאד, ואומרים העולם כי שם קבורים ר' יוחנן האמורא והאחר – שכחתי (דברים אלה כתב ר"ח ויטל כ-30 שנה לאחר שנאמרו מפי האר"י). ומורי ז"ל אמר לי, כי האחד (שציינו במקום) הוא רב חננאל, תלמידו של רב, והשני הוא צדיק אחר, ושכחתי. ונ"ל (ונדמה לי) ששמעתי ממנו (מפי האר"י) שהוא רב ברוגא". בעקבות ר"ח ויטל רושמים גם אחרים ('מבשרת ציון' – 1884; 'טובת מראה' – 1897; 'טבור הארץ' – 1906, ועוד) שבאותו מקום קבורים ר' חננאל ורב ברוגא, ואילו רמ"מ ראב"ן המסייר בטבריה (1888) כותב: "... וכאשר פנה היום הלכנו אל ציון תלמידי רב, ר' חננאל ור' ברוגא. התפללנו שם מעריב וחזרנו לביתנו (שבעיר טבריה) בשלום".

נוסף לשני אלה מציין ר"ח ויטל ב'שער הגלגלים' כי בקבר ר' חייא, שעמו קבורים בניו יהודה וחזקיה וכן רב הונא, קבור גם "רב המנונא סבא הנזכר תמיד בספר הזוהר". את רב המנונא, שהוא קבור באותו מקום, מזכירים גם ר' יעקב בירב באחד מפיוטיו (1744); ר"מ ירושלמי בספרו 'ידי משה' (1762); ר' אברהם הכהן מקאליסק בביקורו בטבריה (1778), וכן שאר מצייני הקברים במאה שעברה.

באייר התק"ז (1747) מפרסמים רבני א"י את דבר מותו של המקובל והמפורסם הדגול, אבי הספרות העברית החדשה, ר' משה חיים לוצאטו – רמח"ל – בוו הלשון: "בת קול מכרות ויוצאת מטבריה ואומרת: על ההרים אשא בכי ונהי ... כי הרב הכולל המקובל האלקי ... מרנא ורבנא כמוהר"ר משה חיים לוצאטו, נפטר הוא וביתו במגיפה בכ"ו אייר, סמוך לטבריה, ונקבר אצל ר' עקיבא ע"ה ...". אמנם, שנה לאחר שהגיע רמח"ל לעכו הוא נפטר שם במגיפה הקשה שפרצה שם בשנת 1747, בהיותו בן 40 שנה, אולם כפי שידוע הוא נקבר בכפר יאסיף. ברם, העולה למערת ר' עקיבא יראה לידה את המצבה המיוחסת לרמח"ל, והיא המצבה הנראית ממרחקים לכל המשקיף אל מדרון "הר השקדים".

בשנת התקכ"ג (1762) מציין ר' יוסף סופר באגרתו, כי בטבריה קבור ר' יוסי הכהן, ואין בידנו לזהות למי נתכוון. בשנת התרכ"ז (1876), משמתחילים בני טבריה לבנות את הבניין על מצבת ר' מאיר בעל הנס (וראה ערכו), הם מוצאים במערה שמתחת למקום המצבה, נוסף למצבה המיוחסת לרמב"ה, עוד שתי מצבות, ונתקבל על דעתם של בני טבריה שאין אלו אלא של סומכוס,

מסורות קבורה מוסלמיות

מסורות קבורה מוסלמיות – מן המאה העשירית עד למאה הי"ד לסה"ג – מספרות כי בטבריה מצויים קבריהם של אישים יהודים, אשר המסורת היהודית לא ייחסה את מקום קבורתם שהוא בטבריה. הסופר הנוסע, יליד טנג'יר, אבן פטושה (1335) מספר, כי בטבריה מצא את קברו של ראובן (בן יעקב), וכן את קברו של יהודה (בן יעקב) (ג' לה סטרנג, 'פלשתינה תחת שלטון המוסלמים', 1890, עמ' 341). ואילו מסורות אחרות מציינות, כי קברו של יהודה מצוי בכפר קטן ליד טבריה.

הנוסע עלי מהיראט (1173) מוסר, כי יתרו חותן משה – שעייב בערבית – קבור ליד כפר חטיק ולידו קבורה אשתו. לעומתו כותב הגיאוגרף יאקות (1225) בספרו 'ממצג' אל-בולדאן (מילון הארצות), כי מצא את קברו של יתרו שהוא בטבריה. ואילו הנוסע אבן בטושה כותב, כי בטבריה מצוי קברו של "שועיב ובתו אשת מוסה" – היא צפורה אשת משה (וראה 'עיר האמהות'). בשנת 1047 רושם הנוסע הפרסי-מוסלמי נאסר אל ח'וסראו, כי בתוך שדרת העמודים (של מסגד "אל-יסקין" שבטבריה), בצד המזרחי, מצוי קברו של יהושע בן נון.

על שלמה בן דוד, המלך – סולימאן אבן דאוד – שהוא קבור בימת הכינרת, כותבים אחדים. הראשון המציין זאת הוא הנוסע עלי מהיראט (1173), הכותב: "... מסופר, כי במזרח הימה מצוי קברו של סולימאן אבן דאוד, אולם האמת היא שקברו מצוי בבית לחם. שניהם, הוא ואביו (דוד) נקברו במערה, במקום שגולד ישו". ואילו יאקות (1225) כותב בספרו הנ"ל: "במזרח של ימת טבריה מצוי קברו של סולימאן אבן דאוד, אם כי ידוע שקברו מצוי בבית לחם, בתוך המערה שבה גולד ישו" (נראה שיאקות העתיק מנוסח קודמו עלי). ברם, במקום אחר בספרו כותב יאקות: "ובתוך ימתה של טבריה מצוי סלע גדול מפוסל ("שן דטבריא" – ?), אשר נדבכייאבנים מחוברים אליו, והוא יכול להיראות למרחוק, ונאמר בפי אנשי הסביבה כי זה הוא קברו של דאוד (דוד) עליו התפילה והשלום". בשנת 1300 לסה"ג כותב הנוסע הערבי דיםשקי: "הם (אנשי טבריה) אומרים כי קברו של סולימאן אבן דאוד מצוי בתוך הימה". ואילו אבן בטושה (1335) קובע כי בטבריה מצוי קברו של סולימאן.

אותם נוסעים-חוקרים מוסלמים מציינים גם קבריהם של אישים ערבים מתקופות קדומות. עלי מהיראט כותב, כי קברו של לוקמאן החכם מצוי במזרח של ימת טבריה. מחזיק אחריו גם יאקות, הכותב: "ובמזרח ימתה של טבריה מצוי קברו של לוקמאן החכם ובנו", והוא מוסיף: "והרי קברו של לוקמאן מצוי בתימן, ואֵלֶּה הוא היודע איזה משני המקומות הוא הנכון".

על אבן הורייקה – אחד מחבריו המקורבים של מוחמד אשר מת בשנת 677 לסה"ג בעֶקֶק, וגוריתו הועברה למדינה ונטמנה בביתה – הנודע "אל-פאק" – כותבים אחדים מן הנוסעים המוסלמים שהוא קבור בטבריה. נאסר אל ח'וסראו (1047) כותב, כי 'קברו של אבן הורייקה מצוי מחוץ לטבריה, מדרומה של העיר, אולם איש אינו יכול לילך ולבקר שם, מאחר שיושבי המקום

תלמידו של ר"מ, ור' נתן, שהיה חברו של ר' מאיר ואב"ד הישיבה בציפורי בתקופת נשיאותו של רשב"ג השני, כאשר ר' מאיר היה ה'חכם', כפי שכותב ר' רפאל אוחנה בספרו 'טובת מראה' (צ"ג, ב'): "... בשנת תרכ"ז (כאשר) עשינו בנין בהכ"נ (בית הכנסת) ובית מדרשו של ר"מ ויע"א (ר' מאיר, זכרו יגן עלינו, אמן), בנינו גם מצבת קבורת התה"ק (התנא הקדוש – הוא ר' מאיר) ומצאנו (ו)ראינו מערה תחת המצבה של ר"מ, ושם שני מצבות מלבד קבורת רמב"ה. וידענו שאלו הם סומכוס ור"ן (ור' נתן) ויע"א (וראה ר' מאיר בעל הנס').

באותה שנה, משמסיר ר' אברהם ישראל רחאניס בטבריה, הריחו כותב: "באותו דרך, לפנינו ממנו (קבר הרמב"ם, יש) חצר מובדל מכותלי אבנים ובתוכם גל (אבנים) מיוחס למ"ק (למקום קבורת) ריש לקיש ז"ל. ומצד אחד – ר' יוחנן (בר נפחא), ומצד אחר – רבנן סבוראי ז"ל". ברם, תשע שנים לאחריו כותב ר' רחמים יוסף אופלטקה: "ויש אומרים שסמוך לחומה קבורים רבינו הק' (דושים) ר' יוחנן (בר נפחא) וריש לקיש). מסתבר, שהיו שלא יכלו להפריד בין ר' יוחנן בן הנפח וגיסו וחברו ר' שמעון בן לקיש גם כמותם, בבחינת "בחייהם ובמותם לא נפרדו", אם כי מסופקת היא המסורה שמקום קבורתו של ר' יוחנן הוא בטבריה (וראה ערכו) ולא-כל-שכן מקום קבורתו של ריש לקיש.

ברם, נוסף לכל ציוני הקברים המובאים לעיל, יש להניח כי עוד חכמים מתקופת התלמוד נקברו בטבריה – לפי המשתמע מן הנאמר בתלמוד – אלא שמשום-מה לא מצאו מצייני הקברים ואף לא הנוסעים ובעלי המסורות השונים צורך להזכירם ולא-כל-שכן לציין מקום קבורתם. והם: אלישע בן אבויה, הוא "אחר" (ירוש', חגיגה ב', א', קוה"ר ז', י"ח); רב הושעיה (ירוש', ע"ז ג', א'); ר' חנינא דברת חוורן (שם); ר' יסא (שם); ר' בון (קוה"ר י"א, ח'); בר רב אדא (שם, ה' ט"ז); ר' חייא בר אויא (שיה"ש רבה ו', ו'); ר' מיאשא (בבלי, כתובות פ"ב, ב').

המצבה שליד מערתו של ר' עקיבא, המיוחסת למקום קבורתו של ר' משה חיים לוצאטו, רמח"ל (תצלום ש' הרשקוב)

המסגד החרב הניצב בבית"ע המוסלמי על מקום קבורתה של "סית סוכינה". מסביב – שברי עמודים ומצבות הרוסות. מבט מצפון-מערב (תצלום ש' הרשקוב)

וראה את לוחות השש שבבנין, מזכיר קבר זה ואומר שהוא של "הגברת הזקנה". ונשתבש לו השם הערבי 'סוכינה' במלה העברית "הזקנה". נראה, כי עם כיבוש הארץ בידי התורכים (1517) הם בנו מסגד חדש על אותה מצבה, כי משבא לטבריה ר' משה בסולה (1522) הריהו מתאר: "גם לישמעאלים (יש) מרנו (מסגד) עם מגדל לבן (משמע, שהצבע היה עוד טרי ומבהיק) אומרים כי שם נקברה אשת ר' עקיבא, בתו של פלפא שבוע, וקוראים לה הזקנה". מסגד זה, על הייחוסים שייחסו לקבורה בתוכו, נשתמר, ושלש מאות שנה לאחר ר' משה בסולה, כותב בעל 'חיבת ירושלים' (1832): "גם לישמעאלים מגדול לבן, אומרים כי שם נקברה אשת ר' עקיבא, בתו של כלבא שבוע, וקוראים לה הזקנה. ויש גם עתה בנין אחד הנקראת על שם הזקנה" ("גולת תחתית", כ"ה, ע"א). בנוסח דומה חוזרים שאר סופרי המאה שעברה, ונראה שהעתיקו הנוסח מבעל 'חיבת ירושלים'.

בשנת התרמ"ב (1882) כותב ר' אברהם ב"ק על ביקורו הפתאומי של הפחה הגדול מדמשק בטבריה, ומוסיף: "פה על הבית קברות של הישמ(ע)אלים יש בנין ישן נושן וקוראים אותו (הישמעאלים) סיטא זקנה, באומרם ששם נקברה פאטאמה. ובחיבת ירושלים מביא ששם נקברה אשת ר' עקיבא (וראה לעיל). אבל נחרב הבנין ונתן הפחה נדבתו לתקן (את הבנין) לשם זמרא (ג'מאע-מסגד) סך חמישים לי"ט (לירות טורכיות) וגם צוה להפחה מעצו ולהפחה משכם ונתנו נדבתם וכל שר עירנו נתנו נדבתם, עד שנתקבץ 150 לירא (לירות) כדי לתקן המקום ההוא". שלוש שנים לאחר מכן כותב הפא"ה ב'הצבי' (שנה א', גל' ל"ה, מיום ז' בתמוז, התרמ"ה), כי "בקרוב יגמר הדרך עד לבוא סיטא סקינא, מקום קדוש לישמעאלים, כי יאמרו (ש)פה קבר בת בנו של עלי חתן הנביא" (וראה 'בית העלמין של טבריה').

כיום יראה העובר בכביש המוביל לחמי טבריה – על גבעה שמימין, בשטח בית העלמין המוסלמי – שרידי בנין עתיק הבנוי אבנים שרק כתליו נותרו. זקני המקום יצביעו ויאמרו כי שם קברה של "סית סוכינה", ואחרים – כי שם קבורה "הגברת הזקנה" ... ואלה שני לוחות השש שהיו קבועים בכותל המערבי בבנין שעל מצבת סית סוכינה: האחד, שהיה העליון, הוא בגודל של

הם מבני השיצה הקנאיים. וכאשר יבוא לשם מבקר, יתגודדו סביבו המון נערים אשר ירגמוהו רפצעוהו באבנים". גם עלי מהיראט כותב שקברו של אבו הוריירה מצוי בטבריה. וכן יאקות. ג' לה סטרנג' מעיר, כי יתכן שקבר זה הוא שנחשף בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת, אשר עליו מצויה כתובת בערבית: "זהו קברו של אבו הוריירה ... עליו ברכת אללה והשלום". יאקות מוסיף למנות קברים המיוחסים לאישים מוסלמיים מתקופות קדומות, ובספרו 'מועצ'ים אל-בולדאן' הוא מציין, כי בטבריה קבורים גם: אבו אופייירה אבן אל-ג'ראח ואשתו (אבן אל-ג'ראח היה אחד המצביאים המפורסמים בימי ראשית כיבוש האיסלם) והוא מוסיף ואומר: "יש מסורת (שנייה) האומרת כי קברו מצוי באל-אודך (בעבה"י), ושלשית, אומרת – שקברו מצוי בבית שאן". נוסף לאלה הוא מציין כי בטבריה קבורים: עובייד אללה אבן עבאס אבן עלי אבן אבו-טאליב; מעאד אבן ג'בל; פעב אבן מורירה אל-בהרי, וכן סית סוכינה.

✽

סוכינה היתה בתו של חוסין בן עלי בן אבו-טאליב חתן מוחמד (שעלה לשלטון בש' 653 לסה"נ) ומסורת קבורתה היא האחת שנשמרה, מכל שאר המסורות המוסלמיות שהאנו לעיל, עד לתחילת המאה הנוכחית, חאת – בעבור לוחות השש שהיו קבועים בבנין שהוקם במקום, וכן אולי גם בזכות מסורת יהודית שנצטרפה למסורת המוסלמית.

על סית סוכינה – הגברת סוכינה – כותב לראשונה הנוסע יאקות (1225), בוו הלשון: "... ומחון לטבריה מצוי קבר אשר האנשים מצביעים עליו שהוא מקום קבורתה של סוכינה. והנכון הוא שקברה אינו שם אלא בעיר מדינה". בשנת 1295 לסה"נ מציב פאריס א-דן איל-באק, בשמם של המושלים אל-עדיל ואל-מנצור – לוח-שש בבנין שהוקם לזכרה (ראה להלן). החוקר אישתורי הפרחי בעל 'כפתור ופרח' (1322), המסייד במקום,

93 × 56 ס"מ, ובחמש השורות החקוקות בו בכתב ערבי אורנמנטלי, נאמר: "בשם הרחמן והרחום. 'אכן חפץ אללה להעביר מעליכם את התועבה, בני הבית (משפחת מוחמד הנביא), ולטהרם בטהרה' (קוראן, סורה 33, פס' 33). (האיש) אשר פקד להקים את המבטולאום המבורך הזה שהוא של סית סוכיינה, בת חוסין בן אבו-טאליב, ושל עבד ללה בן אל-עצאס בן עלי בן אבו-טאליב, עליהם השלום, (הוא) העבד הנכסף לאלהים יתעלה, פאריס א-דין אל-באקי שליחם המשרת של (המושלים) אל-עאדל ושל אל-מנסור, נציב השולטן וממלכת צפת וא-שקין וספלת הים. זה היה באחד (לחודש) ראג'ב 694". (להיג'רה - 17 במאי 1295 לסה"נ).

בלוח השיש השני, שגודלו 90 × 103 ס"מ, חקוק בשמונה שורותיו: "בשם אללה הרחמן והרחום, אלה המקומות שנקבעו כהקדש לטובת המאוסולאום של סית סוכיינה, בהתאם להחלטת בית

ד. מערות טבריה

המערה הגדולה שבטבריה

מספרת האגדה: מערה אחת היתה בטבריה והיו אומרים שבה היה אנטונינוס קיסר הולך מביתו לבית רבי יהודה הנשיא ללמוד תורה מפיו. ומצינו, כי בשעה שהיה אנטונינוס הולך באותה מערה לבית רבי, היה לוקח עמו שני עבדים, שלא רצה לילך יחידי במערה. וכל פעם היה הורג אחד מהם שעה שהיה בא לפתח ביתו של רבי, ואת השני היה הורג שעה שבא לפתח ביתו, וכל זאת למה – שלא יאמרו שהוא נכנס ולומד תורה אצל רבי (ע"ז י', ב'; ויקרא רבה, י"ד).

✽

על אותה מערה כתב בשנת התקצ"ב (1832) בעל 'חיבת ירושלים' (כ"א, ב'), בוז הלשון: "בבית אחד בטבריה יש מקום פתח, ואומרים ששם היתה המערה שבה הלך אנטונינוס לרבנו הקדוש". הוסיף בשנת התרנ"ז (1897) בן טבריא, ר' רפאל אוחנא, וכתב ב'טובת מראה': "עד עכשיו קיימת היא אותה מערה וידועה אצל אנשי טבריא, והיא בחצר סמוכה לכיפות העניים, המה בתי המחסה. ומקובלים איש מפי איש, שכמה תלמידי חכמים שבדורנו נכנסו לתוכה והלכו מעט בתוך המערה, ואחר-כך נתפחדו מפני נחשים ועקרבים וחזרו בהם" (שם, ז', א').

בשנות העשרים של המאה הנוכחית סיפר יליד טבריה בכור שיטריט, מי שהיה שר המשטרה, כי מצא את אל-בסימה, המערה הגדולה החצובה בשכבת סלע, באורך של כ-240 צעד, אשר ממזרח לציפורי, אשר שימשה לפנים כמאגר מוליך מים לעיר זו, נתמסכה מן המערה שבבית הח' מרדכי פרסנט' שהיה גר

הדך המכובד: שני פדאנים (מידת שטח קרקע) באדמת טבריה, מתוך שלושים פדאנים, (והם) שתי חלקות קרקע הידועות כ"אל תריתיה", הקרקע הידועה כ"אל-מינבאר", והקרקע הידועה כ"בוסתאן אל-קאסיס", והגן הידוע כ"אל-קאסיל", ושני הגנים בשכנות למצבה המבורכת הזאת, והגן "כרם דאר מנסור", ושתי חלקות קרקע האחת הידועה כ"אל-ביר" והאחרת הידועה כ"א-רוג'ם אל פביר", וגן הידוע כ"אום רוג'ם", וקרקע הידועה כ"אל-בוסתאן". והאיש אשר עשה אותם וקף (הקדש) היה העבד הנכסף לאלהים יתעלה, האמיר פאריס א-דין אל-באקי, שליחם המשרת של (המושלים) מנסור (ואל-עאדל, מייסד הבניין הזה. (ההקדש) מכיל כל "בוסתאן אל-חנאנה", בקרבת העיר טבריה וימתה, וגבולותיהם של אלה נקבעו בברור בשני שטרות הנקף. "זה אשר משנה (אלה) לאחר ששמע זאת – יבוא חטאו על אלה שישנוהו, כי אללה הוא שומע וידע" (קוראן, סורה 2 פס' 177).

ליד בית הכנסת הגדול שבטבריה (י' ברסלבי, 'הידעת את הארץ', 256). ומספרים ישיש טבריה, כי משהיו מהלכין ליד אותה מערה – שהיתה בחצר כוללות הספרדים וליד בתי המחסה (בין מסגד אל-בחרי וביה"כ הגדול העתיק) – היו נוהגים תמיד בדחילו ורחימו. ומעשה באנשים בני-חיל מטבריה שניסו כוחם להיכנס לאותה מערה, כשפנסים דלוקים בידיהם, ולא יכלו להרחיק מחמת הרוח החזקה שנשבה בפניהם, אשר גם כיבתה את הפנסים. אותם בני-חיל ניסו כוחם בשנייה, בבקשם לבוא אל סודה, ולא עלה בידם ונשארה המערה תעלומה.

ועוד מספרים באותה מערה, שתקרחה – כיפה מקושחת, וקרקעיתה – כמרוצפת אבנים סדורות, ורוחבה – כשניים עד שניים ומחצה מטרים. והיו יורדים אליה ב-8-10 מדרגות, ואך ירדו לתוכה – היו מרגישים ברוח חזקה הנושבת ממול. ולא היו מרחיקים ללכת אלא רק כמה עשרות צעדים וחזרים.

בשיטפון הגדול שפקד את טבריה באביב התרצ"ד (1934) נסתם פתחה של אותה מערה. ומשעלו הבולדחורים על הבניינים העתיקים של העיר העתיקה – לאחר שחרור טבריה במלחמת השחרור, בש' התש"ט (1949) – וגרפו עמם את שרידי הבניינים בני 200 השנים, נמחה גם המקום שבו היה מצוי פתחה של אותה מערה גדולה שבטבריה, ואין איש יודע כיום היכן היה. אמנם, לאחר קום המדינה חקר ר"מ סולידאנו רבות כדי לאתר את מקום פתחה של המערה, ואף קיבל מאת כוללות רמב"ה רשות לחפור במקום. מנהל אגף העתיקות במשרד החינוך והתרבות באותו זמן, ד"ר ש' ייבין, מסר כי לפי הידיעות שבידו מצוי פתחה של המערה כ-20 מ' מערבית למסגד "אל-בחרי" (כיום מצוי בו המחיאק העירוני) והמקום מכוסה במפולת-בניין, משהרסו את המבנים הנשנים שבעיר העתיקה. גם מנהלת המחיאק לשעבר, גב' תרצה

רבני ז"ל, ציינה בשעתו כי מקום פתחה של המערה הוא בחצר המחיאון. ברם, כל נסיונותיו של צורך ספר זה לאתר את מקום פתחה של המערה – על-מנת לחפור במקום ולגלות צפונותיה – עלו בתוהו. האמנם לא יהא זה מן הראוי כי המוסדות המוסמכים יתנו דעתם על האתר הקדום, בבואם לשקם את השטח החרב שעליו עמדה העיר העתיקה לפני מחצית יובל השנים, כדי להשאירו לדורות הבאים כעדות וכזיכרון לדורות שחלפו?

המערות בהר ביריניקי*

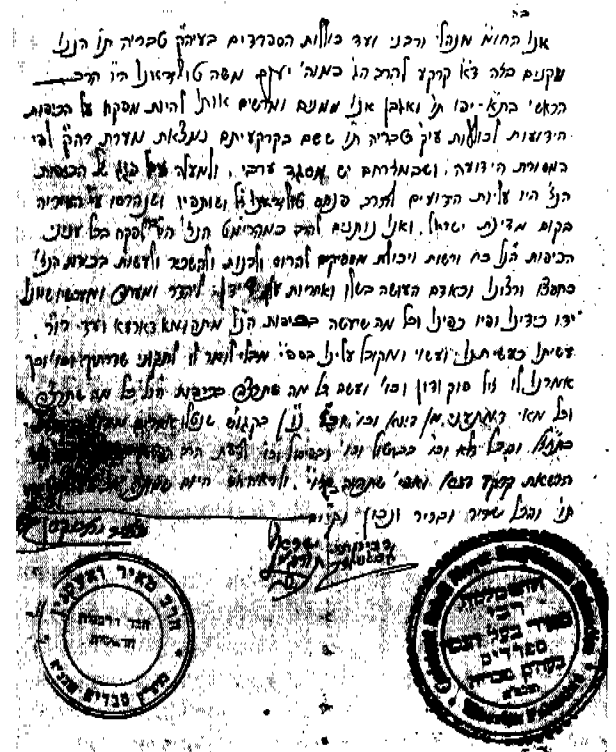
במדרק המזרחי התלול של הר ביריניקי, המתרומם מדרומה של טבריה לגובה של כ-190 מ' מעל לפני הכינרת, ייראו גם ממרחק פתחי מערות רבות. הגישה למערות אלו קשה, בשל המדרק התלול, ולפיכך מעטים היו החוקרים שבאו בסודן בתקופות קודמות. בשנת התש"ד (1944) עלו למערות אלו מר' ג' לנדאו ודר' מ' בוכמן, לאחר שהצטיידו בחבלים, בסולמות, ובשאר מכשירי טיפוס. העלייה היתה קשה ונעשתה ממרגלות ההר המזרחיים לעבר פסגתו, משהעולים נעזרים גם בשבילים צרים אשר התפתלו במדרק התלול. שבילים אלה הגיעו לפתחיהן של מערות אחדות, ואילו למערות אחרות לא היתה כל גישה גם באמצעות שביל צר.

המערות הן טבעיות, אולם גודלן שונה הוא, מהן – שהן כחור צר, ומהן – שהן כאולמות רחבים. מתחת לפסגת ההר מצויה מערה שריחה מורגש אפילו בטבריה העיר, שעה שרוחות מנשבות מעברה לעבר העיר. אחרת, הקרובה לפסגת ההר, היא מערה מטייחת בידי אדם, ואליה מורידות מדרגות-אבן, אשר כפי הנראה שימשה מאגר-מים ליושבי המבצר שעמד על פסגת הר ביריניקי. מי הגשמים היו נקווים וחודרים לתוכה בעד חור המצוי בתקרה.

נוסף לאלו מצויה מערה אשר פתחה הוא בסלע זקוף והגישה אליה כרוכה בסכנה. פתח המערה הוא למעשה תחילתה של מנהרה שאורכה כ-14 מטר. במנהרה זו ניתן לעבור בקומה זקופה, ונראה שהיא נעשתה בידי אדם. מן המנהרה מסתעפת רשת מערות אחרות, אשר כדי להגיע עדיהן יש לזחול במעברים צרים ונמוכים. אחת מן המערות הקשורה למנהרה זו, היא המערה שבה נפתח חלוק בסלע, בקרבת מקום לפתח המנהרה.

מר' ג' לנדאו ודר' מ' בוכמן מצאו במערות סכיני אבן אחדים וכן חרסים רבים. הבדיקות הארכיאולוגיות העלו, שהחרסים הם מהתקופות הכלקוליתית והברונזה הראשונה, וכן מתקופות מאוחרות יותר, עד לתקופה הביזנטית והערבית (על מערות הקברים הקדומים – ראה 'בית העלמין הקדום').

* עפ"י ג' לנדאו, 'ארץ כינרת', ירושלים תש"א, עמ' 56.

כתב ההרשאה שניתן בקיץ התש"ג (1953) ע"י חו"ר טבריה: ר' רבינו אבואלעפיה, ר' ישראל תורגמן ור' מאיר ואעקנין, לרב ר' משה טולידאנו, עפ"י בקשתו ופנייתו, כדי לחפור ולגלות את "מערת רבנו הקדוש", המערה הגדולה שבטבריה (הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי – אוסף ר"מ טולידאנו)

חמי טבריא נשתיירו מאותם מעיינות שנפתחו בדור המבול, שהיו חמים ורותחים. שבימי המבול נפתחו כל מעיינות תהום רבה, וכשנסתתמו – נשתיירו מהם אותם שיש בהם צורך לעולם, כגון חמי טבריא

סנהדרין ק"ח, א'

ה. כנסיות ומסגדים

כנסיות

קדושה מיוחדת ייחסה המסורת הנוצרית לעמק כינרת וליים כינרת בפרט, בהיותם גיא-חזיון לרבים מן האותות אשר הראה ישוע לתלמידיו ולגוהים אחריו. לפיכך נקל להבין, כי עם התפשטות הנצרות הוקמו כנסיות נוצריות במקומות-ישוב שונים בעמק כינרת, אולם לא בטבריה שתושביה היהודים מנעו הקמת כנסייה נוצרית ככל יכולתם. רק בימי קונסטנטינוס קיסר, בשליש הראשון למאה הרביעית למנינם, עולה בידי הקומס יוסף, איש חסותו של הקיסר עצמו, להקים כנסייה קטנה בחלקו של בנין בית המרחץ הגדול והבלתי מושלם, ה"הדריניאון", שעמד בשממונו שנים רבות (ס' הישוב א', 73). ברם, גם לאחר שהצליח במאמצים רבים להשלים את בנין הכנסייה, לא ניכנס אל תוכה גם אחד מיושבי העיר, ומשנאלץ הקומס יוסף לנטוש את טבריה הרסו היהודים הקנאים אותה כנסייה.

עם התקשרותו של קונסטנטינוס העריץ (337), אשר כינה את היהודים "הפת הנתעבה" ו"אנשי גבלה ותועבה", ואשר גזירותיו מיוסדות על תורת הגזע, הרימו הנוצרים המעטים שבטבריה את ראשם והילינה אם הקיסר בנתה בכספיה את הכנסייה "סנט פטר", על שמו של פטרס אשר לפי מסורתם דג דגים במימי טיבריה. משעולה על כס בחניטין תיאודוסיוס השני (408), אשר בימיו בטלה הנשיאות, הריהו אוסר הקמת בתי כנסת חדשים אך מאידך הריהו פוקד לבנות כנסיות. בדרכו זו הולך גם יוסטיניאנוס ה' (527), המוסיף להקים כנסיות חדשות בטבריה, במטרה "לכבוש" את מקום בתי הכנסת היהודיים הרבים שבטבריה.

גם לאחר הכיבוש הערבי (636) היו איפוא בטבריה כנסיות נוצריות רבות בצד בתי כנסת יהודים, כפי שמעיד ויליפלדוס הקדוש (724): "... טבריה, שם ישנם הרבה בתי תפילה לנוצרים ובתי כנסיות של יהודים" (ס' הישוב ב', 10). עשרים וחמש שנה לאחר ביקורו של ויליפלדוס נהרסו ברעש הגדול (749) הכנסיות וכן שלושים בתי הכנסת שהיו בטבריה (מיכאל הסורי, שם). יתכן שיש מקום להניח, כי שרידי אחת הכנסיות שחרבו ברעש הגדול נתגלו בשנת השכ"ג (1563) לערך, משהחלו פועליו של יוסף אבן ארדייט לחפור את היסודות לבנין החומה החדשה לעיר אשר ניתנה בזיכיון לדונה גראסיה ודן יוסף נשיא מאת השולטאן סולימאן המפואר. משהחלו הפועלים בחפירותיהם גילו "במה גדולה מלאה צלמי-שש ומזבחות כמשפט במות הערלים... וגם שלושה פעמונים... אשר הטמינו הערלים (במקום ההוא עוד) בימי גואידון המלך הערל האחרון אשר מלך בארץ, בעלות הכורת עליהם" (ר' יוסף הכהן, 'עמק הבכא', 174; וראה 'סיפורים מן העבר').

משכובשים הצלבנים (1099) את טבריה וטנקרד הנורמנדי "נסיך הגליל" בונה את העיר הצלבנית החדשה הריהו בונה גם כנסייה גדולה. יתכן ששם אותה כנסייה היה "כנסיית העץ", כפי שמספר הנוסע המוסלמי עלי מהירט מביקורו בטבריה (1173), הכותב: "בטבריה מצוי המעיין שנקרא על שם עיסא (ישוע) בנה של מאריס, עליו השלום, ו"כאניסה א-סאנ'אר" (כנסיית העץ), שעל זאת יש סיפור מופלא בקשר לעיסא אבן מאריס והצבאים ובעלי המלאכה"... (ג' לה סטרנג, 'פלשתינה תחת שלטון המוסלמים', 339). ברם, 14 שנה לאחר ביקורו של עלי מהירט נכבשת טבריה בידי צלאח א-דין וחיליו שורפים את העיר על כל בניינה (1187).

במחצית המאה ה"ז למנינם, עוד לפני בניית טבריה ע"י דונה גראסיה ודן יוסף נשיא, מסתבר שהיתה כנסייה נוצרית אחת בתחומה של טבריה הצלבנית החריבה – צפונית למקום ששם החלו פועליו של אבן ארדייט בבנין העיר החדשה – שהיתה ע"ש "הילינה הקדושה". כנסייה זו היתה כפי הנראה אחד הבניינים הבודדים שעמדו בעיר החריבה והשוממה, וכפי הנראה שימשה כאכסניה לציילנים בודדים ונוסעים שבאו לרחוק במעיינות החמים. בש' 1563 לסה"נ כותב על אותה כנסייה קוסטוס הכנסייה בירושלים, בוניפאציוס סטיפנו רגוזי – משהוא מתריע נגד יישובה של טבריה ביהודים המכונים בפיו "נחשים" – כי היהודים מתכוונים להפוך את הכנסייה לבית כנסת... ("ברסלב", 'לחקר ארצנו', 195). נראה שאותה כנסייה נשארה במקום עד לראשית המאה ה"ח, והיא צוירה לא אחת בידי נוסעים ציירים שבאו למקום במאה ה"ז.

דגם הכנסייה הקדומה ע"ש "סנט פטר" שנעשה ע"י כומר פרנציסקאני בטבריה. צורתו של ה"אפסיס" של הכנסייה כשל חרטום ספינה (ספינתו של הדיג שמעון בר יונה) (אוסף מ' היילפרין)

1 י"ם הגליל, מרקוס א', 16; י"ם הגליל לסיבך'ה, יוחנן ו', 1; י"ם סיבך'ה, שם ו', 1, ועוד.

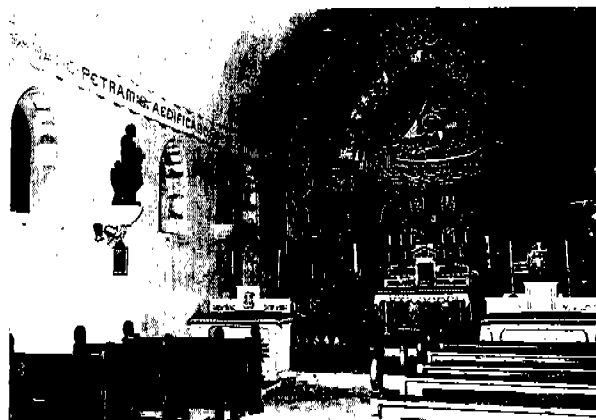
בשנת 1862 מקימים היוונים האורתודוקסים, בפניה הדרומית של העיר, על שפת הכינרת, את כנסייתם על שטח הקרקע שהיה לפני כן מכונה בשם "כיפות השל"ה" (וראה שם). עוד כיום יראה הבא אל העיר התחתית, ליד שרידי החומה הדרומית היורדת לים כינרת ומסתיימת במגדל העגול השקוע במימי האגם, בניין אשר שיני מאת שנים עשו בו את שלהן. הבניין הגדור בגדר גבוהה של אבנים נראה כיום שהוא רעוע ונושן. רצפתה של הקומה התחתונה (הקומה השנייה נבנתה בשנות התשעים של המאה שעברה, משהשתכנו בה הגוירים היוונים) ששם היתה הכנסייה, מכוסה במים שפרצו מן הקרקע, כפי שפרצו ועלו גם בגינת החצר הקטנה שממזרח לכנסייה, אשר החומה העתיקה המזרחית היא גבולה. מאז מלחמת השחרור (1948) אין מתפלל בכנסייה וגם הגוירים עזבו את המקום, והשומר היחיד, האב הנוצרי בן השמונים, המתגורר באחד מחדרי המינור שבקומה השנייה, אינו שת לבו להרס ולעזובה שבמקום ואף אין בידו, לא האמצעים הכספיים ולא היכולת, לפקח על אחזקה תקינה של הבניין.

⌘

בתחילת שנות התשעים של המאה שעברה הוקמה בעיר העתיקה הכנסייה "המרוניטית", אשר שימשה את קומץ המרוניטים שהתגוררו בטבריה עד לקום מדינת ישראל. לאחר מכן נעזבה הכנסייה והיא סגורה על מסגר והינה בפיקוח האפיטרופוס על נכסי נפקדים. בש' 1894 פתח הרופא הסקוטי דר' ד' טוראנס את ביה"ח שלו יחד עם כנסייתו החדשה, הכנסייה "הסקוטית", על הגבעה הצפונית בתחומי העיר העתיקה. כנסייה זו הוחזקה במשך כל השנים בידי עובדי המסורים של הרופא המסווג דר' טוראנס, ועד היום מתכנסים בה מספר מתפללים נוצרים לתפילת יום ראשון (וראה 'דר' טוראנס' – 'דמויות').

שרידי בניינים עתיקים ממזרח לכנסייה המרוניטית (תצלום ש' הרשקוב)

מראה פנים הכנסייה "סנט פטר" (תצלום ש' הרשקוב)

פסלו של פטר הקדוש. ברקע – קיר ה"קאזה גובה"

משבונה ד'אהיר אל-עומר את חומות טבריה (1738), הריהו מזמין את ר' חיים אבואלעפיה לעלות מאזמיר וליישב את טבריה, וכן הריהו מזמין גם נוצרים ומעניק אף להם חסותו ועזרתו. אין ספק שהישוב הנוצרי הקטן אשר נענה לקריאת ד'אהיר בונה במקום כנסייה – או מחדש את הכנסייה העתיקה ששרדה במקום מן המאה הי"ז – כשם שר' חיים אבואלעפיה בונה או את בית הכנסת המפואר שלו. משמבקר בטבריה הנוסע האנגלי א"ו קינגלייק (1834), והוא לן בכנסייה האחת שהיתה בעיר, הריהו מתאר תיאור שנק ביותר את הרפתקאותיו אותו לילה ומלחמתו בפרעושים שוכני הכנסייה (מ' א"ש, 'מסעי נוצרים לא"י', 459).

⌘

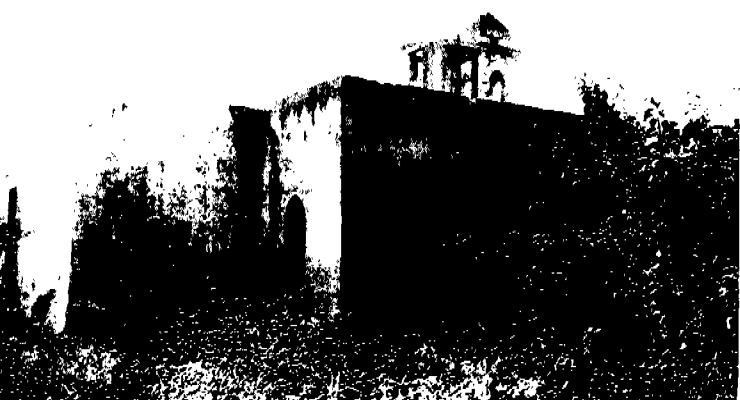
בשנת 1850 מקים מיסדר הפרנציסקאנים מצרית את כנסיית "סנט פטר". יש להניח כי כנסייה זו הוקמה על יסודותיה – חורבותיה של הכנסייה שהיתה במקום בימי הביניים. כנסייה זו – אשר במרוצת השנים, שופצה פעמים אחדות – קיימת עד היום בעיר העתיקה (וראה 'בתי הארחה ואכסניות').

הכנסייה הסקוטית, מסגד "אל-עומרי" וכנסיית "סנט פטר" – תצלום משנת 1915 (הארכיון הציוני המרכזי)

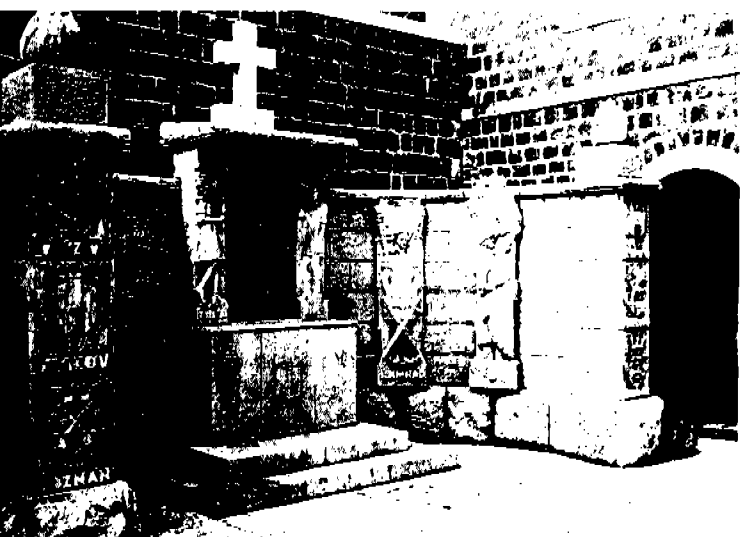
חצר הכנסייה היוונית-אורתודוקסית, הטבלת עם המגדל והחומה שבתוך מימי הכנרת (תצלום ש' הרשקוב)

הכנסייה המרונית. מבט מצפון-מזרח (אוסף ע' ישכיל)

הכנסייה הסקוטית הפרוטסטנטית (תצלום ש' הרשקוב)

האנדרטה הפולנית כחצר בנין ה"קאזה נובה" (תצלום ש' הרשקוב)

לוח השיש הקבוע שמעל פתח הכניסה למסגד, המעיד על תאריך
בנייתו – 1156 להג'ירה, היא למניין או"ה (תצלום ש' הרשקוב)

מסגדים

העיר מסגד גדול ולו מגדל גבוה וצרית, לשימושו של המתאון
הקורא את המאמינים לתפילה, ועל גג כיפה גדולה ומבהיקה
בלובנה. יתכן שקודם לכן היה באותו מקום מסגד קטן ועתיק,
שהיה אולי חרב למחצה, אשר שימש כמקום תפילה לערביי
טבריה המעטים בתקופות הקדומות. לפי מסורת אחת השתתפו
יהודי טבריה, שבאו זה מקרוב בראשותו של ר"ח אבואלעפיה,
במימון הוצאות בנייתו של מסגד זה, כי הערבים דרשו שבת
הכנסת היהודי החדש לא יושלם, עד שלא ישלמו היהודים מכספם
לבניית המסגד הגדול. אל-נכח שילמו היהודים מכספם והמסגד
נבנה והושלם בשנת 1743 למניין או"ה – כפי שחקוק בלוח השיש
הקבוע מעל פתחו של המסגד (וראה תצלום).

בשנת 1745, משעובר ד'אהיר לבירתו החדשה אשר כבשה
זה מקרוב, עכו, הריהו ממנה את בנו הבכור צ'אלייבי למושל
טבריה, וזה בונה בתחילת שנות החמישים של המאה הי"ח ארמון
מפואר ומבוצר על הגבעה הצפונית, ולידו גם מסגד. לאחר הרצחו
במצרים ממנה ד'אהיר את אחיו, חג' יוסוף, למושל טבריה (1773).
חג' יוסוף בונה כעבור כשנתיים ימים מסגד חדש על שפת הכינרת,
וקורא לו בשם "ג'מאע אל-רמל", היינו "מסגד החול". מגדלו
של מסגד זה היה בנוי שמונה צלעות, ונראה שלא האריך ימים,
כי משסייר בטבריה חבר הפרלמנט הבריטי ג'יימס סילק
באקינגהאם (1816) הוא כותב, כי בטבריה "יש מסגד בעל כיפה,
שבו מבקרים עתה (המתפללים, והוא המסגד המרכזי), ומסגד
שני אשר לו מגדל בעל שמונה הזוויות, שהוא חרב. הראשון
מן השניים אינו רחוק משער הכניסה (לעיר – השער הצפוני)
והשני קרוב יותר לחוף" (מ' איש-שלום, 'מסעי נוצרים לא"י', 421).
מתקבל על הדעת כי "מסגד החול" שבנה חג' יוסוף, נבנה אולי
לא מגדבכי אבנים, אלא מטיט וטיח (ואולי מכאן שמו "החול").
ברעש הגדול שפקד את טבריה בשנת התקצ"ז (1837)
נהרס לחלוטין המסגד שעל שפת הים, וכן נפגע קשות גם המסגד

מאז כיבושה של טבריה בידי הערבים (636 לסה"ב) התגוררו
בה ערבים ולהם מסגדים לתפילה. על מסגדים שהיו בה במאה
העשירית למניין או"ה מספר מקדסי (985): "... המסגד הוא
גדול ויפה והריהו עומד בשוק (היינו, במרכזה של העיר). רצפתו
מרוצפת באבנים קטנות (מחאיקה?) והוא (בנוי) על עמודים של
אבן מסותתת, הקרובים זה לזה". ועוד הוא מוסיף כי המתפללים
במסגדים – היינו, שהיו בתקופה זו יותר ממסגד אחד – היו
רוחצים לפני התפילה במים החמים שהחרמו בתעלות לעיר
ממעיינות המים החמים (ג' לה סטרנג', 'פלשתינא תחת שלטון
המוסלמים', עמ' 335).

הנוסע הפרסי-מוסלמי נאסר אל-ח'וסראו (1047) כותב, כי
"במרכז העיר נמצא מסגד יום השיש – היינו, המרכזי – וליד
שערו נובע מעיין ...". הוא קצה התעלה שהובילה את המים
החמים לעיר, והוא מוסיף: "במערה של טבריה מצוי המסגד
הידוע בשם "אל-יסמין", והוא בנין מפואר ובאמצעו מתנשא
דוכן גדול, שבו מצויים המן'רבים (אלה השקעים, הגומחות שבקיר,
המיועדים למקום התפילה). מסביב למח'רבים הללו שתלו שיחי
יסמין, ומכאן שמו של המסגד. בתוך שדרת העמודים, בצד המזרחי,
מצוי קברו של יהושע בן נון, ומתחת לדוכן הגדול מראים את
קברותיהם של שבעים הנביאים, עליהם השלום, שנהרגו ..."
(שם, 337).

בשנת 1335 לסה"ב כותב הגיאוגרף אבן בַּטוּטָה, כי ראה בטבריה
את "המסגד של הנביאים". מתקבל על הדעת כי היה זה אותו
מסגד "אל-יסמין", אלא ששיחי היסמין כבר נכלו מזמן ויותר
רק שם "הנביאים".

✽

משבונה ד'אהיר אל-עומר את חומות טבריה בשנת 1738 – לפי
תיאורו של המלומד הבריטי ריצ'ארד פוקוק – הריהו בונה במרכז

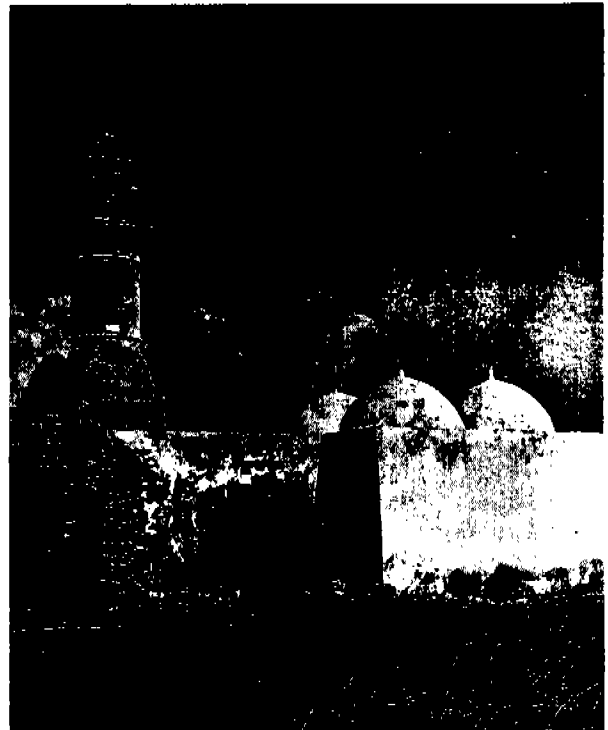

צריח המגדל של ה"מחיאק והכיפה של המסגד המרכזי (תצלומים - ש' הרשקוב)

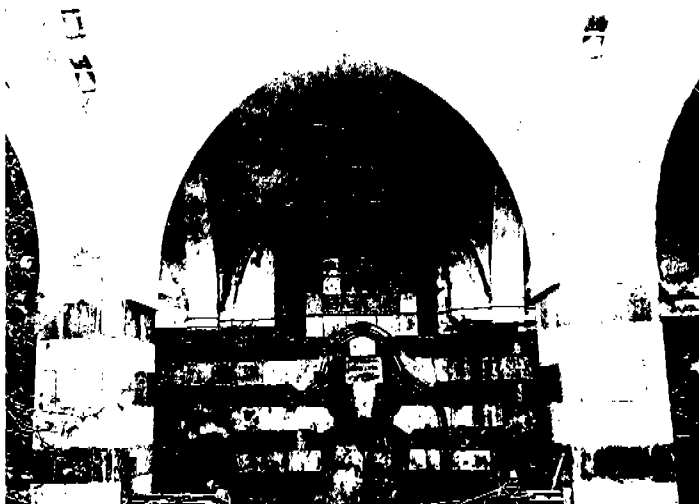
המרכזי, וכיפתו נהרסה וחלק ממגדלו נפל. נראה, כי שנים אחדות לאחר מכן תוקן ושופץ המסגד ואף הכיפה הגדולה (זו הקיימת עד היום) נבנתה מחדש, ואילו במקום המסגד שחרב, זה שעל שפת הים, נבנה חדש שנקרא בשם "אל-בַּחֲרִי", היינו "מסגד הים". בשנת 1850 מתארו גוסטאב פלובר, שמסגד זה היה בנור "מחומר אחד", ויש להניח כי לא היה בנור נדבכי אבנים, אלא מטיט וטיח כקודמו.

בשנת התרמ"ב (1882) פוקד פחה דמשק לשקם את הבניין שעל קבריה של סִית סוֹכִינָה ולבנות במקום גם מסגד (וראה 'סית סוכינה'). אולם מסגד זה לא היה בשימוש מתמיד, עקב ריחוקו מן העיר, ושירת רק את הבאים לקבור מתיהם בבית העלמין שבמקום. כמו כן יש להניח, כי שוב חרב המסגד "אל-בַּחֲרִי" שעל שפת הים, ורק בשנות ה-80 של המאה שעברה לערך, נבנה תחתיו מסגד חדש, שכולו אבנים ושמו, כקודם, "אל-בַּחֲרִי", ונראה כי גם הפעם כתמיד, השתתפו יהודי טבריה במימון בנייתו של מסגד זה בכסף רב.

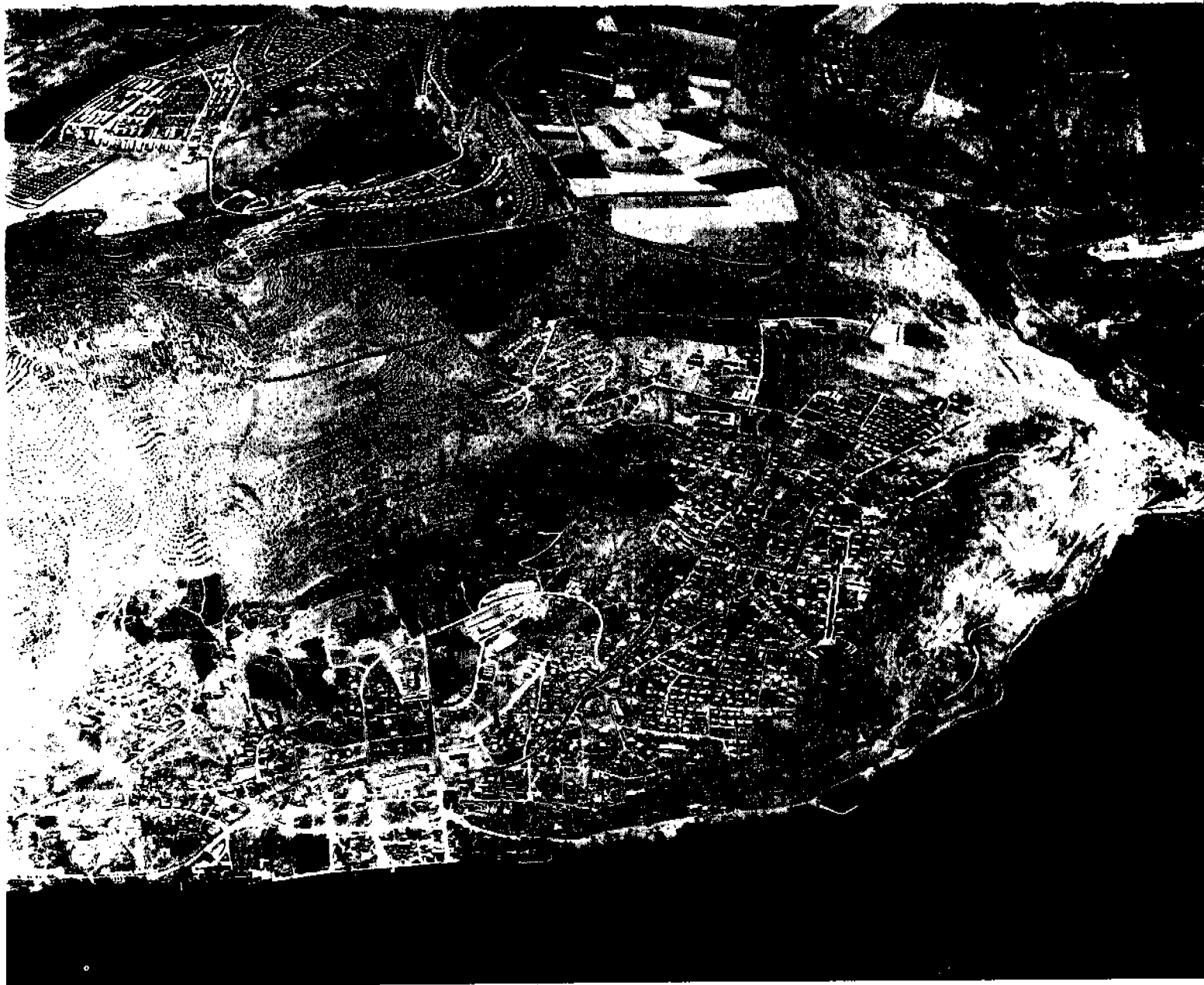
כיום יראו בטבריה שני מסגדים עתיקים: המרכזי, "אל-עומד" (וכפי הנראה שמו הוא ע"ש ד'אהיר אל-עומד), העומד במרכז השטח של העיר העתיקה שנהרסה בש' התש"ט (כיום המסגד נעזל ומפתחות שערי שמורים בעיריית טבריה); והשני - המצד לשפת הכינרת, "אל-בַּחֲרִי", המאכלס מאז שנת התש"ג (1952) את "המחיאק העירוני לעתיקות טבריה".

מסגד "אל-בחרי", כיום - "המחיאק לעתיקות טבריה"

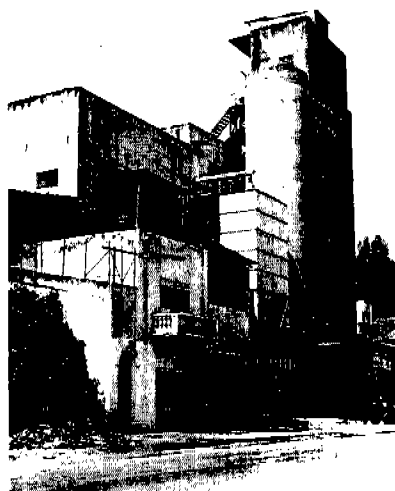
הכניסה למסגד המרכזי

טבריה - התשכ"ח (1968) (ברשות חיל האוויר הישראלי)

1. חזיתו של בית המרגת והמרפא "אלישבעת", שנבנה ע"י שלמה פיינגולד בשנת התרפ"ט (1929). כיום - מלון "גינוסר". 2. תחנת הקמח שבדרך צפת (תצלומים ש' הרשקוב - 3. קטע מן החומה הדרומית (אוסף ע' ישיכל).

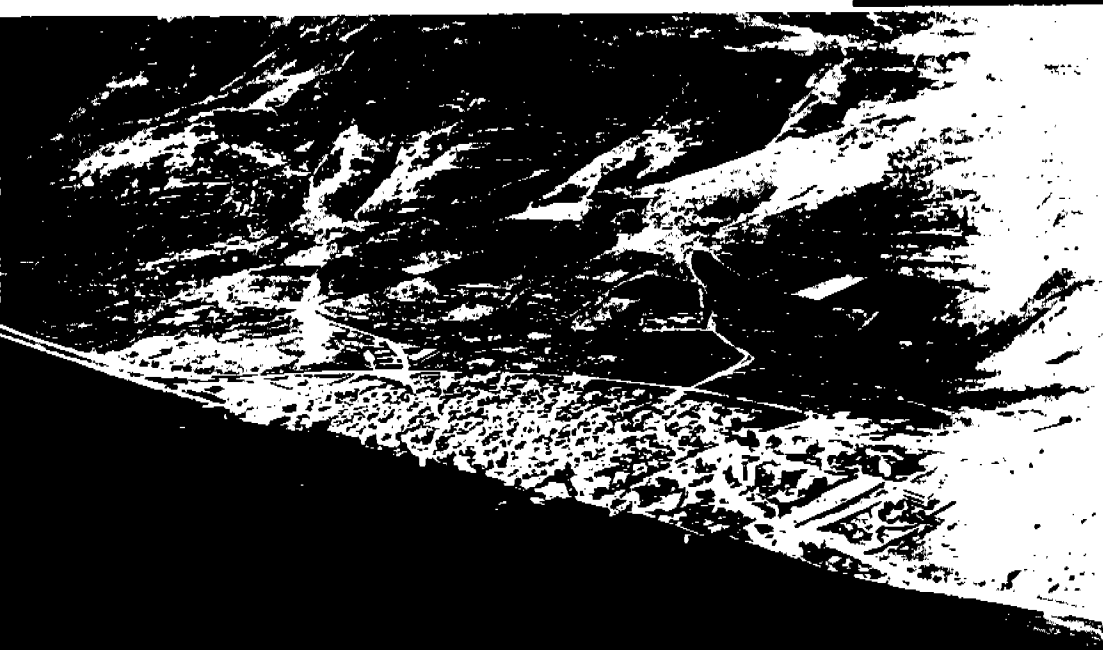
מוזח הסירות בטבריה - תצלום משנת 1900, לערך, שנעשה ע"י המשרד של "הסוכנות המסחרית של המזרח" בפורט-סעיד, מצרים. הגליה נדפסה בצ'כוסלובקיה (אוסף מ' היילפרין)

השטח שעליו היתה העיר העתיקה ושבייניו נהרסו בשנת התש"ט (1949). מבט מדרום לצפון (המרכז לתיירות ולמרפא, טבריה)

שטח שוק הירקות של טבריה בתחילת המאה, וכיום - המרכז המסחרי (תצלום נחמן בהלול)

טבריה - התרע"ח (1918).
תצלום חיל האוויר הבריטי.
(הארכיון הציוני המרכזי)

המוזיאון העירוני לעתיקות טבריה

המוזיאון נוסד ביחמת החוג לחקר עתיקות טבריה שהיה בראשותו של הרופא דר' מ' בוכמן ז"ל (וע"ע – העורך). המנהלת הראשונה היתה גב' תרצה רָבֶנִי אשר נעזרה בפעולתה בבעלה, מר בצלאל רבני, שהיה הפקח הארכיאולוגי במקום. שניהם עשו רבות לפיתוח המוזיאון ולשמירת עתיקות טבריה, אולם גורל טראגי פקד את שניהם והם נפטרו ללא עת.

הכניסה כיום למסגד היא מצד מזרח, מן הטיילת שלשפת הכינרת, אולם לפני שנת התרצ"ד (1934) היתה הכניסה מצד דרום, במקום שעוד ניתן להבחין בפתח הסתום שנסתם לאחר השיטפון הגדול. ברם, נראה ובסוף המאה שעברה ובתחילת הנוכחית היתה הכניסה הראשית מצד מערב, מצד העיר. מן החצר המקורה של המסגד מובילה בצד מערב מערכת של שבע מדרגות אל שער סתום, שכפי הנראה הוא שהיה הפתח הראשי הראשון. מחצר זו יורדות מדרגות לאולם תחתון, אשר שימש כמקום רחצה למתפללים לפני עלותם למסגד. הגישה לאולם זה היתה גם מן הים, במישקן, ובתקופות שמיפלו הכינרת היה גבוה והמים חדרו לאולם התחתון, יכלו הדייגים להיכנס אליו גם בסירותיהם. כל מערכת הבנייה התחתית נסתמה לאחר בינוי הטיילת (1935), ובריצפת האולם הגדול של המסגד נותרו רק שני חורים, לאיוורור. ממערבו של המסגד נשתמר בנין עתיק הרוס בחלקו, אשר שימש בעבר "קאפו", היינו אכסנייה לדלי העם, "דראוויש", ובתכניות הפיתוח מיועד בנין זה להיות מצורף בעתיד למוזיאון וישמש מקום התצוגה נוסף ומקום לספרייה ולמשרד.

אולם המסגד הרבוע (8.40 x 8.40 מ') בנוי בארבעה קמרונות הנשענים על עמוד מרכזי מגרניט, שהוא כנראה מהתקופה הביזנטית, ואילו "כותרתו" שמעליו היא בסיס של עמוד שיש רומי מוגומנטלי. גם בחצר המסגד, מעל לדלת צדדית, מוצב משקוף עתיק העשוי מאבן בזלת, ועליו ניתן להבחין בצלב ואמפורה – שריד מהתקופה הצלבנית שכנראה היה קבוע בכנסייה לא מרוחקת ממקום זה.

במוזיאון מצויים מוצגים ארכיאולוגיים קבועים, כגון: כותרות; תבליטים; ארונות-קבורה מאבן; דלתות הבולת הידועות ותמונות ציירים קדומים מנוף טבריה בעבר. כמו כן מוצגים כלים וחפצים קטנים הסדורים בארונות שבאולם, אשר תצוגתם מתחלפת מפעם לפעם. חלק ממוצגים אלה הם מאוסף המוזיאון העירוני וחלקם מאוסף "אגף העתיקות" של המדינה, המושאלים לתצוגות המתחלפות. המוזיאון מוחזק ומתנהל ע"י עיריית טבריה, ואילו אגף העתיקות של משרד החינוך והתרבות מסייע למוסד בהדרכה מקצועית.

כתובת הקדשה על לוח שיש מגולף בפיתוחי אקנתוס – שוכה יהודית – לזכרו של בעל בית מלאכה לאבני שיש (המוזיאון לעתיקות טבריה)

שבר דופן של ארון-קבורה, העשוי כולו שיש לבן, פיתוחים וכתובת עברית שבסופה המלה "שלום" (המוזיאון לעתיקות טבריה)

ו. בתי הארחה, אכסניות ובתי מלון

שנפתחו עד תום מלחמת העולם הראשונה – 1918

העיר. היתה זו האכסנייה היהודית היחידה בטבריה של הימים ההם – כעשרים שנה לאחר שנסגר בית מלוננו של חיים רייסמן. עם תחילת ההתיישבות החקלאית היהודית בגליל ובעמק הירדן, בעשור הראשון של המאה הנוכחית, היתה אכסנייה זו גם למקום המיפגש לכל איכרי המושבות ובית-ועד לפעילות הציונית והיישובית בימים ההם. כאן נפגשו איכרים ואנשי ה"שומר", פקידי פיק"א ועסקני "ועד הצירים", אנשי "הכוללים" האשכנזים ואנשי העדה הספרדית, וחרדים וחופשים כאחד. שמע האכסנייה בתקופה זו גודע בכל הארץ גם בעבור מאכליה היהודיים ובעיקר בשל מטעמי הדגים המטוגנים שלה, ה"סַרְבֶּלְטֶס" דגי הכינרת. בין האורחים שאהבו תמיד לסור לאכסנייתו של "מוֹשֶׁה לֵיִב" נמנו רבים מבני העלייה השנייה, וכן ח"צ ביאליק ויב"א דוד בן-גוריון. בש' התרצ"ג (1933) עברה האכסנייה מאותו בנין, שבו שכנה כ-54 שנים, לבנין חדש ב"קרית שמואל" (וראה 'אכסנייתו של ר' מוֹשֶׁה לֵיִב').

⌘

בשנת התרנ"ו (1896) הקים השווייצרי-גרמני ריכארד גרוסמן מלך חדש וגדול בטבריה – מלך "טבריה". הבנין בן שתי הקומות הוקם במורד הגבעה הצפונית, שמצפון לעיר העתיקה, ובו שכלולים חדישים שדוגמתם לא נראו עוד בארץ. היו בו חדרי אמבטיות נפרדות, אשר מים חמים וקרים זרמו מברזיו בכל צד. לאורחים שביקשו לרחוץ במעיינות המינרליים נעשה סידור מיוחד והמים החמים הובאו לאמבטיות הפרטיות שבבית המלך. ואילו למבקשים לרחוץ בכינרת, הוכשר הגן המיוחד שהשתרע עד לחוף הים, ובו הותקנו חדרי הלבשה נוחים. כן הועמדו לרשות באי המלך סירות משוטות לשיט ולדיג, ולאחר מכן גם סירת-

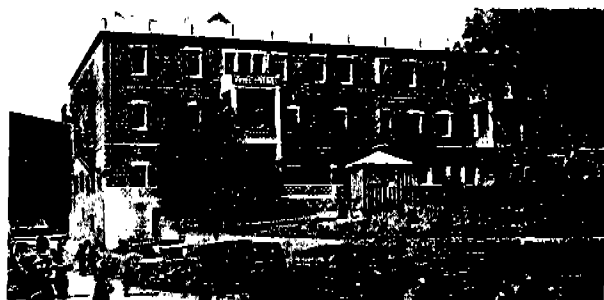
בזכות מעיינותיה החמים ובזכות נופה רפי הכינרת, היתה טבריה מאז ייסודה עיר אשר נוסעים, מבקרים ואורחים פקדה תמיד. עדויות על בתי מלון שהיו בה אנו מוצאים עוד מן המאה הראשונה למניין או"ה (יוחנן מגוש חלב שהתאכסן במלך בטבריה). עד לתיאוריהם של נוסעים ערביים שביקרו בעיר כינרות במאות ה'-9, ה'-10, וה'-11 – ועד למסעי הצלב (וראה 'חמי טבריה').

⌘

לאחר רעש התקצ"ז (1837) אנו מוצאים בטבריה את מלוננו של חיים רייסמן, שבו התאכסנו רבים מן הנוסעים הנוצרים שבאו למקום (וראה 'חיים "דאקטאר" ומלוננו'). בשנת התר"י (1850) פתח המיסדר הפרנציסקני אשר בנצרת בית הארחה בטבריה, בשם "קאַזֶּה נֹזֶה" כדי לשרת את הציילנים הרבים שלא רצו להתאכסן בביתו של היהודי חיים רייסמן. בית הארחה זה הוקם ליד שפת הכינרת, ליד הכנסייה "סַרְה סַנְטָה" ("הארץ הקדושה") – היא כנסיית "סַנְט פֶּטֶר" המצויה במקום עד היום. הבנין, כיום, הוא בן שתי קומות – לאחר ששופץ פעמים אחדות בתקופה של למעלה ממאה שנים – ומשפחה ערבית-נוצרית, השומרת גם על הכנסייה הסמוכה, משרתת את הציילנים מיעוטי האמצעים המגיעים לעיר כינרות. בתקופת מלחמת העולם השנייה התגוררו במקום מקציני צבא אנדרס הפולני, ועם צאתם העמידו, כאות הוקרה ותודה, אנדרטה עשויה משיש לזכר היותם שם במשך שנים.

⌘

בשנת התרל"ט (1879) לערך, פתח ר' משה לייב שְׁאפֶּר את אכסנייתו בעיר העתיקה, ליד החומה הדרומית ולא הרחק משער

חזיתו של מלך "טבריה" בשנת התר"פ (1920). מבט ממזרח למערב (תצלום נחמן בהלול)

אכסניית "קאזה נובה" (ליד העץ המסתיר את חזיתה). מאחוריה – כנסיית "סנט פטר" (תצלום נחמן בהלול משנת התר"פ – 1920)

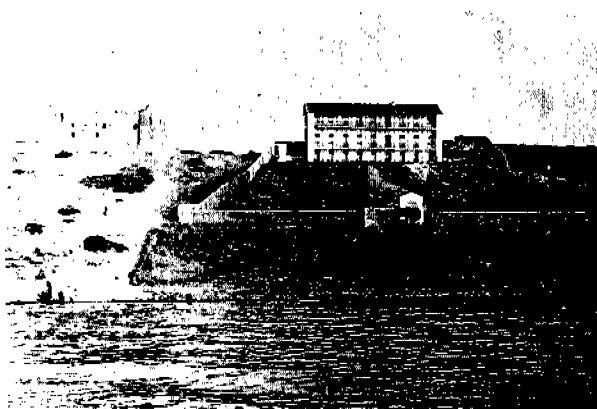
נכבש הבניין בידי לוחמי "ההגנה". לאחר מכן שימש המקום כבית-החלמה לפצועי צה"ל, ועם סיום הקרבות במלחמת השחרור הועבר לבעלות קופ"ח הכללית, אשר פתחה בו בית הבראה לחבריה. בשנת התשל"א (1971) הפך הבניין להיות אכסניית נוער.

❧

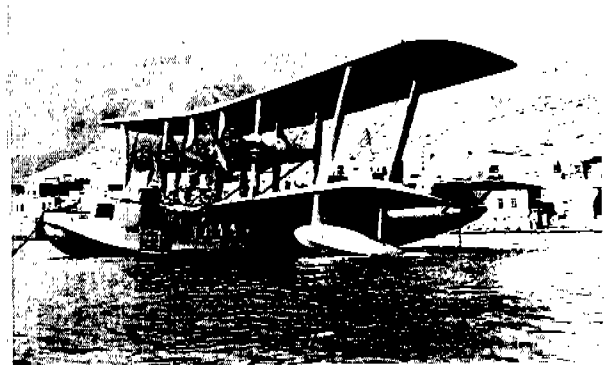
בשלהי המאה הקודמת פתחו אנשי הכנסייה הרוסית אכסנייה צנועה בבנין אשר קבלוהו, לפי דבריהם, מידי הדייג גולדצווייג. הבניין, העומד שם עוד כיום, ניצב על חוף הכינרת, בדרומה של העיר ולא הרחק מן הכנסייה היוונית-אורתודוקסית. לפי התמונות העתיקות גראה, שהבנין הוקם כבר לאחר רעש התקצ"ז (1837), ושנים רבות שימש כמקום מאסף לשלל הדיג וכמקום מיפגש לדייגים, אשר יכלו גם להכניס את סירותיהם העמוסות אל מתחת לקימורי הקשתות שעליהן היה הבנין (מאז נבנתה הטיילת שעל חוף הים, הוגבה החוף וקימורים אלה נתמלאו בעפר ונעלמו). בבנין היו שתי קומות שהיו מוצמדות אל קטע החומה העתיקה, כאשר אחד ממגדלי החומה אשר על הכינרת שימש כ"קפלה" – מקום תפילה לציילנים שהתאכסנו במקום. בשנות הארבעים נסגרה האכסנייה ושנים רבות עמד המקום שומם. בש' התש"ל (1970) נפתחה במקום אכסנייה לתיירים מיעוטי אמצעים ולנוער.

❧

בשנת התרס"ח (1908) הקים מיסדר הנזירות האיטלקיות, ללא רשיון, בנין מחוץ לחומות העיר העתיקה. היה זה הבנין הראשון שהוקם מחוץ לחומות, על מדרון הגבעה הצפונית הפונה לעבר הכינרת. הבנין היפה בן שלוש הקומות נבנה לפי סגנון איטלקי, כאשר שלוש מרפסותיו הארוכות שלאורך קומותיו משקיפות לעבר הכינרת המשתרעת למרגלות הגבעה. הגישה למינור היתה, ממזרח – במדרגות רבות המעלות מחוץ הכינרת,

בית הנזירות האיטלקיות – תצלום משנת התרס"ח (1908), עם בנייתו (אוסף א' בלהורן)

מטוס ימי של חברת התעופה ההולנדית "קור האוויר המלכותיים", החונה בכינרת בשנת 1928 (תצלום גרוסמן)

מוטור אשר הסיעה את האורחים בסירות-שיט לאורך חופי הכינרת. הגן היה מטופח בעצים, מדשאות ופרחים, ועל חלקת האגם שטו ברבורים וברווזים אשר שיו למקום יופי נדיר. בשנות העשרים העמיד גרוסמן לאורחיו גם מכוניות ומורי-דרך ערביים לסוירים בסביבה.

למעשה היה זה בית המלך המודרני היחיד בטבריה באותה תקופה, ומוניטין שירותיו התפרסמו בעולם כולו, כאשר אורחיו הרבים הגיעו מאירופה ואף מארה"ב. כל האישים רמי המעלה שבאו לטבריה, אם לנופש ואם למרפא, או לרגל עסקים או סיור, התאכסנו בו: הפחות התורכיים וצמרת הממשל העות'מאני; הנוסע החוקר תומאס קוק; בנימין זאב הרצל ופמלייתו, בביקורו בארץ, וגם הרב הראשי ליהודי תורכיה, ר' נחום, שבא לרגל בחירת הרב הראשי ליהודי טבריה התרס"ט (1909). ברם, ליהודים שהתאכסנו במלך זה, הובאו מאכליהם הכשרים מאכסנייתו של שאפר.

בשנות מלחמת העולם הראשונה (1914–1918) העמיד גרוסמן את מלונו לרשות הקצינים הגרמניים ששירתו עם הצבא התורכי. לאחר הכיבוש הבריטי חזר המלך לשרת אורחים רבים, ובעיקר גרמנים שבאו לרחץ בחמי טבריה.

בשנת התרפ"ז (1927) שיפר גרוסמן את חוף הרחצה של מלונו וקרא לו בשם "לידו" – הקיים עד היום הזה – כמקום רחצה פרטי לבאי המלך בלבד. ומשנפתח הקו האוירי של "קור האוויר המלכותיים" ההולנדיים, שהיה במטוסי-ים שנחתו בכינרת, היה מלך "טבריה" התחנה המרכזית בקווי התעופה המקשרים בין אירופה לאפריקה ולאסיה. בשנת התרצ"ח (1938) נתגלה כי אחד מבאי המלך הקבועים הגרמנים הצליח לגנוב מידי מהנדס יהודי את כל המפות והתכניות של תחנת הכוח "נהריים". משפרצה מלחמת העולם השנייה (1939), ברחו בלילה אחד בני משפחת גרוסמן וכל העובדים הגרמניים, משהם מפקירים את המלך על כל ציודו. המלך נתפס אז ע"י הצבא הבריטי אשר השתכן בו עד לפרוץ מלחמת השחרור (1948). משעזבו הבריטים את הבנין השתלטו עליו הכנופיות הערביות, בהיותו עמדת-מפתח החולשת על העיר העתיקה שהיתה בידי הערבים, ורק לאחר קרב מר

המלך של האלמנה טובה טויסטר, אשת ר' יוסף ו"ל. את המלך, שהיה בן 4 חדרים בלבד, ניהלה למעשה הבת שרה טויסטר, תבל"א. חמשה חודשים לאחר שנפתח החרים ראש העירייה הערבי את רהיטיו וסגרו, חזת – בגלל סירובן של האם והבת להיענות לתביעותיו של רה"ע הערבי, שביקש לנצל את המקום למטרות בלתי-מוסריות. לאחר הכיבוש הבריטי (1918) נפתח המלך מחדש בבנין גדול יותר, שעמד ליד קיר החומה המערבית וגבל עמה. אורחיו הרבים, שהיו בהם גם מאיכרי המושבות ואנשי "השומר" בגליל, אהבו להתאכסן בו. בין מבקריו באותה תקופה, נימנו ישראל ומניה שוחט, יוסף טרומפלדור, ברל כצנלסון, דוב הוז, יצחק בן-צבי, ד"ר מגדלבריס, ויב"א דוד בן-גוריון, הרצל, דיין, ועוד. לאחר שנתיים (1920) חזר ארצה בעל הבנין הערבי, והמלך עבר לבנין חדש שנבנה בשכונת "מיימוניה" – היא שכונת הרמב"ם – ליד כביש "נצרת", שכיום שמו "רחוב אלחדיף", ושם פעל כמלך עד לשנת התש"י (1950).

✻

ערב מלחמת העולם הראשונה (1914) נפתח בעיר העתיקה, בבנין סְעִיד אֶ-שֵׁיח' טַפְרִי, בית המלך של גוברמן. לאחר הכיבוש הבריטי עבר המלך לבנין חדש, שנבנה ע"י ערבי מחוץ לחומה וליד השער הדרומי. בשנות העשרים הועתק המלך לבנין חדש וגדול בן שלוש קומות, שעמד ליד הכביש החדש הראשי, רחוב "הגליל", מול גן העיר ובנין הדואר – מקום שבו נמצא כיום מלך "אדלר" – ועם תום מלחמת העולם השנייה עבר המלך לבנינו החדש אשר ב"קרית שמואל" ונחשב לאחד המעולים בעיר.

בית פיינגולד

אם כי סקירתנו עוסקת באכסניות ובבתי המלך שנפתחו בטבריה עד שנת התרע"ח (1918), אין אנו יכולים שלא להזכיר את המלך

מלך "אלישכעת" – "אליזבט" שנחנך בשנת התרפ"ט – 1929. (תצלום נחמן בהלול)

"מלך גוברמן" ברחוב "הגליל" בשנת התר"פ (1920). מבט מצפון לדרום (תצלום נחמן בהלול)

וממערב – ממרומי הגבעה שבה התנשאו חומות המבצר העתיק. בשנים הראשונות היה במקום ביי"ס לבנות ומעון-יום לילדים יתומים, אשר נוהלו ע"י הנזירות. בשנות מלחמת העולם הראשונה הפכו התורכים את המנזר לבית-חולים לפצועיהם, ואילצו את הנזירות לשרת את הפצועים התורכים שהובאו מן החזית הדרומית. לאחר המלחמה שימש המקום כבית הארחה לציילנים מיעוטי אמצעים. כיום מנהלות את בית הארחה – שבו 14 מיטות ב-7 חדרים – שלוש נזירות איטלקיות. רבים באים למקום בשל השקט והשלווה, כדי להתבודד מול הנוף המקסים של הכינרת. הגן הגדול המשתרע למרגלות בית הארחה והעשוי מדרגות מדרגות, מטופח ומעובד יפה, ועצי התומר הגבוהים ושאר עצי הנרי העוטרים את הבנין, משווים למקום פינת-חמד.

✻

בשנת התרע"ע (1910) לערך פתחו האלמנה ווענגער ובתה בית מלך קטן בתוככי העיר העתיקה, ליד בית הקפה הערבי. במלך היו 4 חדרים ומקום לינה לעשרה מתאכסנים אשר קיבלו רק ארוחת בוקר. בשנת התרע"ז (1917), בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, בסגר המלך ומאז לא נפתח עוד. בתחילת העשור השני נפתח בעיר העתיקה בית מלון של ר' אייזיק בן איתמר הרמן. אף מלך זה היה צנוע וקטן מבית מלון של ר' משה לייב שאפר. אורחיו היו בעיקר שומרי מסורת מקפידים שלא רצו לפגוש בסעודת הבוקר – שרק זו ניתנה לאורחי המלך – "חלוצים" הסועדים בגילר ראש... בגלל מיעוט המבקרים פירנס המלך את בעליו בדוחק, ועם פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914) נסגר ולא נפתח עוד.

✻

בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, בשנת התרע"ו (1916), נפתח ברחוב "קרקן" שבעיר העתיקה, ליד המנזר הרוסי, בית

שנותיה האחרונות בעוני, משכל פרנסתה היתה מדוכן-משקאות דל וקטן שעמד בחצר הבניין המפואר... לאחר שעזבו הקצינים הבריטים (1948) את המקום, עמד הבניין שומם ועזוב שנים רבות. רק בסוף שנות השישים נפתח בו מחדש קולנוע "אליזבט" ובית המלון "גינוסר".

א' בלהורן

א

כיום (1972) מצויים בטבריה 32 בתי מלון, מהם אחדים ברמה גבוהה וחדשים בצידום, אשר הנודע בשמו מכולם הוא מלון "גלי כינרת", שהוקם על השטח שבו היה מצוי בית המלאכה של המכונאי הגרמני אלברכט. ואלה שמות בתי המלון כיום (לפי א'-ב'): אדלר, אוגוט, אסטוריה, אשל, גוברמן, גינוסר, גינתון, גלי כינרת, גני חמת, גת, דפנה, הדר, הייזלר, הדר, המבריא, הרטמן, זהבי, חן, חרמון, יאלון, יפה נוף, לוטמן, מרגוע, ניסנוב, עדן, עטרה, פאר, פולניה, פז, קונטיננטל, רמה, שור, שפר. מספר החדרים המומלצים בבתי מלון ע"י משרד התיירות מגיע ל-903, ומספר המטות בהן - 1800. על זאת יש להוסיף את החדרים שאינם מומלצים ע"י משרד התיירות, שמספרם מגיע ל-300 ומספר המיטות שבהם ל-600. על מספרים אלה יש להוסיף עוד כ-1500 מיטות המצויות בבתים פרטיים. בשנת התשל"ג (1973) יושלמו בתי מלון אחדים שהוחל בבנייתם, ומספר החדרים המומלצים בהם יגיע בקרוב ל-500, ומספר המיטות ל-1000.

המפואר שהוקם בסוף שנות העשרים, מלון "אליזבט" - הוא בית פיינגולד. בקרן הרחובות "אחד העם" ו"ביאליק" שבקרית שמואל, עומד בניין רב-מידות, שסיגנון בנייתו שונה משאר הבניינים שהוקמו עם התפתחותה של השכונה החדשה קרית שמואל. הבניין הוקם ע"י שלמה פיינגולד, אשר התנצר משנשא, בעשור הראשון של המאה, את אשתו הראשונה אליזבט, בת פלמר הבריטי בונה נמל חיפה. עוד לפני שהקים בניין זה בטבריה, כנה שלמה פיינגולד בניינים רבים וגדולים בארץ, וביניהם גם את בניין הדואר הישן שבתל-אביב. בשנת התרע"ז (1917) הגיעה לארץ יהודית בת הרב הרמן שינדל מראמסטייט שבאנגליה - אשר נקראה ע"ש יהודית מונטיפיורי - ועבדה כמורה בארץ. שלמה פיינגולד נשא אותה לאשה, כאשה שנייה. בחורף התרפ"ט (1929) נחנך הבניין המפואר בחגיגה רבת-משתתפים, ובן המזומנים היה גם הנציב העליון הבריטי דאז. שלמה פיינגולד התגורר בבניין עם אשתו היהודית ועם אם אשתו הראשונה, הגב' פלמר, ואת הבניין המונומנטאלי קרא ע"ש אשתו הראשונה "אליזבט". הוא פתח בבניין בית מלון וגם ראינוע - והיה זה הראינוע החדש בעיר - אשר גוסף לתושבי טבריה היו באים אליו בני הגוער ממושבות עמק הירדן והגליל התחתון, משהם מטלטלים עצמם שעות רבות בעגלות האיכרים הרתומים לפרדות. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה (1939) השתכנו בבניין קצינים בריטים. משפחת פיינגולד עזבה את המקום, וכפי הנראה איבדה כל רכושה. יש אומרים שסלומון פיינגולד נפטר כיהודי, ואילו אשתו יהודית בילתה את

"בית הכנסת אורחים" - מבט מדרום-מזרח (תצלום ש' הרשקוב)

שער המישי

אישים ודמויות

ראובן רובין/הרבי מטבריה - ציור משנת התרצ"ו (1936) - צבעי שמן - 24 x 28 (אוסף הצייר)

ר' יוסף שמואל אבואלעפיה

רַבִּי מֵאִיר	סָתַם מִשְׁנָה	שָׁבַח הָאֵל תָּנָא	אֲשִׁירָה נָא
רַבִּי מֵאִיר	עַל מַצְבָּתוֹ	וּבִמְכוֹן שִׁבְתּוֹ	לְגִיל בְּבִיתוֹ
רַבִּי מֵאִיר	בַּעַל הַגֶּס הוּא	אֶכְבְּדֶהוּ	יָיִם קִינִינֶהוּ
דְּרַבִּי מֵאִיר	בְּהַלּוּלָא	אֶהַלֵּל אֲנִי	יָוֵם פִּסְחָא שְׁנִי
בְּרַבִּי מֵאִיר	שְׁשִׁים וּשְׁמֹנִים	בְּשִׁבְתֹּהֶם אֲחִים	וְהָאוֹרְחִים
רַבִּי מֵאִיר	הוּד הוּא בִּצְבָא	רַבִּי עֲקִיבָא	סִמְכוּ רַבָּא
לְרַבִּי מֵאִיר	כָּל כְּלֵי חֲמֻדָּה	גִּדְּשׁוּ חֲמֻדָּה	פְּנֵי הָעֵדָה
לְרַבִּי מֵאִיר	וּפְשֻׁטָּה יָדָה	אֲשֶׁה חֲרָדָה	שַׁעַת הַלִּידָה
רַבִּי מֵאִיר	שְׂכִינָה כְּנָגְדוֹ	עוֹמֵד עַל עֲמֻדוֹ	מְקַלּוּ בִידוֹ
לְרַבִּי מֵאִיר	סְלֵעִים דִּינָרִים	כָּל גְּדִיב רָרִים	וְהַסּוֹחָרִים
בְּרַבִּי מֵאִיר	מֵאֵן מִשְׁנִיחַ	מוֹמַחָה פְּקִיעַ	אֵף בְּרָקִיעַ
רַבִּי מֵאִיר	מוֹשִׁיעַ וְגוֹאֵל	אֱלוֹהַּ מְגִדְיָאֵל	לְכָל יִשְׂרָאֵל
רַבִּי מֵאִיר	אֲשָׁכַל הַכֶּפֶר	בְּמַגְלַת הַסֶּפֶר	חֻכָּם וְסוֹפֶר
בְּרַבִּי מֵאִיר	מִי זֶה עָרַב	מוֹשִׁיעַ וְרַב	אֵיל קְרִיבִי רַב
דְּרַבִּי מֵאִיר	בְּיוֹם שְׁמַחְתּוֹ	לְהַלּוּלָתוֹ	לְקוֹמוֹ וְאָתוֹ

מתוך ספרו של ר' רפאל בר"ח אוחנא, 'טובת מראה'
עמ' צ"ח, ירושלים התרס"ו

רבי מאיר

את כל העולם כולו" (עירובין י"ג). ואכן נאמר עליו: "ר' מאיר חכם וסופר" (גיטין ס"ז) וגם סיפרו שהיה "לְבָלֵר טוב ומובחר, והיה יגע ומשתכר שלושה סְלָעִים בשבוע. והיה שותה ואוכל באחד, ומתלבש באחד, ומפרנס בשלישי תלמידי חכמים" (קה"ר ב'). ועוד סיפרו עליו שידוע רומית היה ומעתיק ספרים בלשון רומית, והיה עושה לו קולמוסיו בעצמו ומתקן דיו שלו שהיא משובחת. משהוסמך ע"י ר' עקיבא ולאחר מכן ע"י ר' יהודה בן-נבבא בימי גזירות השמה, בין שני הרים שבין אשחא לשפרעם, והיה בישיבתו של רבן שמעון בן גמליאל השני אשר בציפורי, אמרו עליו חכמי הישיבה: "כל הרואה ר' מאיר בבית המדרש, כאילו עוקר הרי הרים וטוחנם זה בזה" (סנהדרין כ"ד). ומשראו בו שהוא מגדולי החכמים, נתמנה ר' מאיר כ'חכם/ היינו ראש הישיבה, כאשר חננו ר' נתן נתמנה כאב בית הדין. ושנו או חזקמים ואמרו: "לא ר' מאיר שמו, אלא ר' נְהוֹרָא שמו, שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה" (עירובין י"ג), ואילו ר' יוסי בי ר' חלפתא, בן דורו של ר' מאיר לְתַנְאִים, "היה מְשַׁבֵּחַ את ר' מאיר לפני אנשי ציפורי (ואומר): אדם גדול, אדם קדוש, אדם צנוע" הוא (מועד קטן פ"ג). ולא זו בלבד אלא שהיה יודע כל התורה והנביאים והכתובים בעל-פה, ו"מעשה בר' מאיר שהלך לעֶבֶר שנים כְּעֶסְרָא (להוסיף חמש אדר שני באותה שנה, בהתאם לפסיקתו של בית הדין; ועסיא – עיר קטנה שהיתה לחוף ים סוף, מדרום לאילת)

ר' מאיר מגדולי דור שלישי לתנאים היה, שקמו לישראל לאחר מרד בר-כוכבא. לאישיותו המופלאה והדגולה נקשרה הילה של אגדה והערצה כאחת, אשר הטביעה חותמה החל מימות המשנה והתלמוד ועד לדורות אחרונים. ראשיתה של הילה זו מצויה כבר במסורה על מוצאו. נרמז עליו שמוצאו מגרי הצדק היה, וש שיוחסוהו לצאצאיו של נירח קיסר עצמו. ומסופר עליו מפי ר' עקיבא, שר' מאיר היה תלמידו: "פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שמיטרפת בים והייתי מצטער על תלמיד-חכם שבה, ומי הוא? ר' מאיר. כשעליתי למדינת קפוטקיא בא ושב ודן לפני בהלכה. ואמרתי לו: בני, מי העלף (והביאך לכאן)? אמר לי: גל טַרְדְנִי לחברו, וחברו לחברו עד שהקיאני ליבשה" (יבמות, קכ"א). ללמדך – גלי החיים בעולם הגדול טלטלוהו עד שהביאוהו לפני ר' עקיבא. ...

ר' מאיר למד תורה אצל ר' עקיבא ור' ישמעאל ואף אצל אלישע בן אבירה, בטרם שהפך זה ל"אחר" על שום ש"קיצץ בנטיעות". וסיפר ר' מאיר: "כשבאתי (ללמוד תורה) אצל רבי ישמעאל, אמר לי: בני, מה מלאכתך? אמרתי לו: ליבילר אני. אמר לי: בני, הֲרֵי זוהר במלאכתך, שמלאכתך מלאכת שמים היא. שמא אתה מחסר אות אחת או מיתר אות אחת – נמצאת מחריב

ולא היתה שם מגילה (מגילת אסתר), וכתבה מלבו וקראה" (מגילה י"ח).

לימים, משגברה המחלוקת שבינו לבין הנשיא רבן שמעון בן גמליאל השני, משום שתקיף היה בענייני הלכה ועמד על שלו, ראה רשב"ג שאי אפשר לו לר' מאיר להמשיך ולקנה כ'חכם' והדיחו מכהונתו. נטש אז ר' מאיר את ציפורי ותפס לו ישיבה בטבריה, והיה "יושב דורש בבית המדרש בטבריא" (חגיגה ט"ו), כאשר חכמים שהעריצוהו היו באים אצלו לשמיע תורה מפיו, ונעשתה ישיבתו שבטבריא מרכז לת"ת, ובית מדרשו למרכז של תורה. על בית מדרשו שבטבריה מסופר כמאה שנים לאחר מכן, כי משחי ר' יעקב ור' יוחנן בן הנפת מהלכים בטבריא, הראה ר' יעקב לר' יוחנן "בית מדרש אחד ואמר לו: כאן היה רבי מאיר יושב ודורש..." (ברכות פ"ב).

חכמתו ובקיאותו של ר' מאיר נשמע בית מדרשו שבטבריא היו נישאים בפי כל חכמי הדור ההוא והבאים אחריו, כאשר אמר עליו ר' אחא בר חנינא: "גלר וידע לפני מי שאמר והיה העולם (הקדוש-ברוך-הוא), שאין בדורו של ר' מאיר כמותו. ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהיה אומר על טמא טהור ומראה לו פנים (היינו, מוכיח בראיות), ועל טהור טמא ומראה לו פנים" (עירובין י"ג). אך ספק שגדולתו זו בתורה, היא שהיתה מן הגורמים לפרישתו מראשות הישיבה בנשיאותו של רשב"ג השני, ועד כדי כך ראו בו נשיא ישראל פ"ר פלוגתא בהלכה, שגם לאחר מותו נתייראו הנשיאים מתלמידיו ר' מאיר, שמא יערערו אלה על הלכותיהם ונמצאו המה פחותים בתורה: "לאחר פטירתו של ר' מאיר אמר להם ר' יהודה (הנשיא) לתלמידיו: אל יכנסו תלמידיו ר' מאיר לכאן (לישיבה), מפי ששקטנים הם, ולא ללמוד תורה הם באים אלא לקפחני בהלכות הם באים" (בויקק מ"ט). ולא זו בלבד, אלא שרבי יהודה הנשיא היה נמנע מלהזכיר הלכה בשמו של ר' מאיר שצמחה, כפי שמספר רבא: "אפילו רבי (יהודה הנשיא) שצננתן הוא, שנה אמרו משום ר' מאיר - ואמר ר' מאיר לא אמר" (הוריות י"ג), ומצינו שסתם משנה, של ר' מאיר היא.

מאמר מורגל היה בפי ר' מאיר: "גמור בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתך" (בר' י"ז), הור אומר: לימוד התורה קודם לכל, וידעית התורה היא התעודה החשובה ביותר לאדם. כאשר הוא אדם, ואפילו גוי שעוסק בתורה שכרו גדול, ולא כל-שכן ממזר שעוסק בתורה - קודם לכוון גדול שהוא עם הארץ.

8

אישיותו הדגולה של ר' מאיר מתגלית לנו במלוא שיעור קומתה מיחסו למורו לשעבר שלמד תורה מפיו, אלישע בן אביה שהפך לאתרי. לא זו בלבד שלא החרים את רבו לשעבר, אלא שהיה היחיד מבין חכמי ישראל אז, שהיה נפגש ומתווכח צמו במטרה להשיבו לאמונה לתורה: "ר' מאיר היה יושב ודורש בבית המדרש בטבריא, והיה אלישע רבו מטיל בשוק כשהוא רוכב על סוסו בשבת. באו אמרו לר' מאיר: הרי אלישע רבך בא ומטיל בשוק. הפסיק דרשתו ויצא אליו. אמר לו אלישע: מה היית דורש

היום? אמר לו: 'זה' בריך את אחרית איוב מראשיתו'. אמר לו: ומה אמרת בו (בדרוש)? אמר לו: 'יוסף ה' את כל לאיוב למשנה, שקפץ לו את כל ממונו. אמר לו: חבל על האובדים ואינם נמצאים! עקיבא רבך לא היה אומר כך, אלא 'זה' בריך את אחרית איוב מראשיתו', בזכות מצוות ומעשים טובים שהיו בו מראשיתו. אמר לו: מה היית דורש שוב? אמר לו (ר' מאיר): 'טוב אחרית דבר מראשיתו'. אמר לו: ומה אמרת בו (בפסוק זה)? אמר לו (ר' מאיר): יש לך אדם שעשה טחורה בנערותו והפסיד, ובזקנותו ונשפך (פה). דבר אחר: יש לך אדם שלמד תורה בנערותו ושכחה ובזקנותו וקיימה. אמר לו (אלישע): חבל על האובדים ואינם נמצאים... אמר לו ר' מאיר: אף אתה חזור בך (מהתפירותך). אמר לו: איני יכול. אמר לו: למה? אמר לו: רוכב הייתי על סוס ומטיל אחורי בית המדרש ביום הקפונים שחל להיות בשבת, ושמעתי בת-קול מפוצצת ואומרת: 'שובו בנים שובבים', 'שובו אלי ואשובה אליכם', חוץ מאחר... כיך שהגיעו לתחום שבת, אמר לו (אלישע): מאיר, חזור בך, שפךר שפךרתי בעקבי סוסי (ש)עד כאן תחום שבת. אמר לו: ואף אתה חזור בך... אמר לו: ולא כבר אמרתי לך, כבר שמעתי מאחורי הפרגוד: 'שובו בנים שובבים' חוץ מאחר?!

לאחר ימים חלה אלישע בן אביה. באו ואמרו לרבי מאיר: אלישע רבך חולה. הלך אצלו. אמר לו (ר' מאיר): חזור בך. אמר לו: ועד כאן מקבליך (אחר כל החטאים בחטאתי בתשובה)?... באותה שעה בכה אלישע בן אביה ומת. והיה ר' מאיר שמח ואמר: דומה שמתוך תשובה נסתלק רבי (ומורי). כיך שקברוהו (לאלישע) יצא אש מן השמים לשרוף את קברו. באו ואמרו לו לר' מאיר: קבר רבך נשרף! יצא ופרש עליו סליתו... (וככה האור...). וממשיכה האגדה ואומרת: "... כשמת ר' מאיר עלה עשן מקברו של אחר" (חגיגה ט"ו; ירושלמי, חגיגה פ"ב, ה"א; קהלת רבה ז'; רות רבה ז'; קידושין ל"ט).

עם כל היותו תקיף בדעותיו ועמד על משמעותן של הלכות, ענותן היה וצנוע, כמאמרו של ר' יוסי בי ר' חלפתא, ונכח היה למחול על כבודו. ומעשה שהיה כך היה: "ר' מאיר היה יושב ודורש בליל שבת בבית הכנסת של חמת (שאצל טבריא). היתה שם אשה אחת עומדת ושומעת את דרשתו. פעם אחת האריך ר' מאיר בדרשתו, המתינה (האשה) עד שסיים. כשבאה לביתה מצאה הנר שפךה. אמר לה בעלה: היכן היית עד עכשיו? אמרה לו: שומעת הייתי בדרשת דורש, והיה אותו האיש ליצן. אמר לה: בכך וכך (כיון שכך) אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרקי בפניו של הדורש. יצאה מביתה, ישבה (בביהמ"ד) שבת ראשונה, שגיה ושלשית. אמרו לה שכנותיה: עדיין שרויים אתם (את ובעלך) בכעס? נבוא עמך אצל הדרשן. כיך שראה אותן ר' מאיר, צפה ברוח הקודש ועשה עצמו חושש בעיניו. אמר: כלום יש ביניכם אשה חכמה ללחוש לעץ (שתירפא)? אמרו לה שכנותיה: לכי את, לחשי לו ורקקי בתוך עינו ותהי מותרת לבעלך! הלכה, וכיון שישבה לפניו היתה מתיראה מפניו. אמרה לו: רבי, אין אני יודעת ללחוש לעץ. אמר לה: אף-על-פי-כן רוקי בפני שבע פעמים ואתרפא. עשתה כך. אמר לה: לכי אמרי לבעלך: אתה אמרת פעם אחת, ואני רקקתי שבע פעמים". משמעו תלמידיו שאשה ירקה בפניו, אמרו לו:

"רבי, כך מבין (ומשפילין) את התורה? אילו אמרת לו לא היינו מביאין אותו (איש) ומלקין אותו על העמוד והוא מתרצה (בסופו של דבר) ומתפייס לאשתו? אמר להם: לא יהא כבוד ר' מאיר גדול מכבוד קונו, ומה אם שם הקודש שנכתב בקדושה, אמר הכתוב שיימחה על המים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו – וכבוד מאיר לא כל-שכן!" (ירוש', סוטה פ"א, ה"ד). ר' מאיר היה גורס תמיד, כי מידת הדין ומידת הרחמים – מידת הרחמים עדיפה. ומעשה שהיה "בשכונתו של ר' מאיר שהיו בריונים (רשעים), והיו מצערים אותו הרבה. התפלל עליהם ר' מאיר שימותו". עמדה אז ברוריה אשתו והוכיחה אותו, שיש לבקש על אותם רשעים רחמים שיחזרו בתשובה. מיד "ביקש עליהם רחמים וחזרו בתשובה" (בר' י').

⚡

אישיותה המופלאה של אשת ר' מאיר, ברוריה, בתו של ר' חנינא בן תרדיון שמעשרת הרוגי מלכות, אי אפשר לה שלא הקרינה אף היא על אישיותו של ר' מאיר, וגדלות רוחה היא שהיתה מעלה אף אותו לאותה גדלות נפש. "מעשה בר' מאיר שהיה יושב ודורש בבית המדרש בשבת בשעה המנחה, ומתו שני בניו. מה עשתה אמם? הניחה שניהם על המיטה ופרשה סדין עליהם. במוצאי שבת בא ר' מאיר מבית מדרשו לביתו. אמר לה: היכן שני בני? אמרה לו: לבית המדרש הלכו. אמר לה: צפיתי בבית המדרש ולא ראיתים. נתנה לו כוס של הבדלה והבדיל. חזר ואמר לה: היכן שני בני? אמרה לו: הלכו למקום פלוני ועכשיו הם באים. הקריבה לפניו לאכול. לאחר שאכל, אמרה לו: רבי, שאלה אחת יש לי לשאול. אמר לה: אמרי שאלתך! אמרה לו: רבי, קודם היום בא אדם אחד ונתן לי פיקדון, ועכשיו בא ליטול אותו, אחזיר אותו אם לא? אמר לה: בתי, מי שיש לו פיקדון אינו צריך להחזירו לבעליו? אמרה לו: חוץ מדעתך לא הייתי מחזרת אותו. מה עשתה? תפשה אותו בידו והעלתו לחדר והקריבה אותו למיטה. נטלה הסדין מעליהם וראה שניהם מתים ומונחים על המיטה. התחיל בוכה ואומר: בני! בני! רבותי! רבותי! בני (שנוהגים בי) בדרך-ארץ, ורבותי שהיו מאירים עיני בתורתם! באותה שעה אמרה לו: רבי, לא כך אמרת לי, שאני צריכים להחזיר פיקדון לבעליו? כך 'ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך" (מד' משלי ל"א). לר' מאיר ייחסו הדורות מעשי נסים רבים שעשה, שלא היו אלא בכוח הנסתר שהיה צפון בו, מעשה באחותה של ברוריה שנשבתה בגזירת המלך לקובה של זונות. מה עשה? נטל תרקב (הם שלושה קבין) של דיגרים והלך לשם. בא אצל השומר ואמר לו: "תנה לי: אמר לו: מתקרא אני מפני המלכות. אמר לו: טול תרקב של דיגרים, תציד תן שוחד וחציו יהא לך. אמר לו: כשיכלו הדיגרים מה אעשה? אמר לו: תאמר 'אלהי מאיר, ענני! ותציל. אמר לו (השומר): ויאימר שקבף הוא? אמר לו (ר' מאיר): עכשיו תראו! – היו שם כלבים שהיו אוכלים בני אדם. נטל ר' מאיר צרור (אבן) חרק בהם. באו עליהם לאכול. אמר: 'אלהי מאיר, ענני! הניחוהו (והלכו להם. כיון שראה כך השומר) נתנה לו השומר. לסוף נשמע הדבר למלך (שברחה אחות ברוריה). הביאו את השומר והעלוהו

לתלייה. אמר (השומר): 'אלהי מאיר, ענני! – הורידוהו" (מעץ התלייה וניצל) (עבודה זרה י"ח).

מעשי נסים אלה ואחרים, אשר נשזרו בדמותו האגדית של ר' מאיר, הפכו במרוצת הדורות לנחלת העם כאמונה בכווח המופלא של ר' מאיר, אמונה שהאירה לרבבות-רבבות יהודים סובלים ונדכאים כשלהבת תקווה טובה לישע ולגאולה.

⚡

משהגיעה שעתו של ר' מאיר למות בעסקא, אמר: "אמרו לבני ארץ ישראל: הרי משיחכם שלכם (כלומר: הרי רבכם מת), ואפילו כן (כך) אמר להם: תנו מיטתי (קבורתי) על שפת הים, שנאמר: 'כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוֹנְנָה'" (ירוש', כלאיים פ"ט, ה"ד).

משהספידו ר' יוחנן בר נפחא, גדול אמוראי ארץ ישראל, אמר עליו: "כשהיה ר' מאיר דורש בפרקו, היה דורש שליש הלכה, שליש אגדה ושלש משלים. ושלש-מאות משלות שוועלים היו לו לר' מאיר, וְאָגוּ – אין לנו אלא אחד... ומשמת ר' מאיר בטלו מושלי משלים".

רבי יוחנן

רבי יוחנן היה אחד מגדולי התורה שקמו לישראל בתקופת יצירת התלמוד, הירושלמי והבבלי, ועמוד התווך לשניהם, אשר בצדק קוצא לו: גדול אמוראי ארץ ישראל.

לפי המקובל, נתבאב עליו רבי יהודה הנשיא, עוד בהיותו בבטן אמו, שעתיד הוא להיות תפארת עמו וקרא עליו את הפסוק "בטרם אֶצְרֶף בבטן ידעתיך" (ירמיהו א' ה'). ואכן, זכה ר' יוחנן להיות אחד מצעירי תלמידיו של רבי – "רבנו הקדוש".

ר' יוחנן בן הנפח היה – וכך גם נתכנה – ויתום מאביו ומאמו היה. אביו מת עוד בשעה שהיה עובר בבטן אמו, ואמו בלידתה אותו (קידושין ל"א, ע"א). ואף-על-פי שגדל בבית סבו, עברו עליו שנות ילדותו בצער ומרורים. ברם, עוד מילדותו ניכר היה בו שעילוי הוא וכבר גודע כמתמיד בתורה. משכבר, עמד ומכר כל הרכוש שהורישו לו הוריו, ולא עשה זאת אלא שיוכל להקדיש כל ימיו ולילותיו לתורה. שנים רבות לאחר מכן, משהיה מטייל ועולה מטבריה לציפורי והיה סמוך על כתפי תלמידו ר' חייא בר אבא, היה מראה לו, בדרך, נחלאות שמכר ואומר: "בית-שדה זה שהיה שלי ומכרתיו... בית-זית זה שהיה שלי ומכרתיו... בית-כרם זה שהיה שלי ומכרתיו – בשביל שביקשתי לעסוק בתורה. התחיל לו, חייא בוכה. אמר לו ר' יוחנן: מפני מה אתה בוכה? אמר לו: בוכה אני, שלא הנחת לויקנתך כלום. אמר לו: חייא בני, וכי קלה היא בעיניך מה שעשיתי, מכרתי דבר שניתן כששה ימים וקניתי דבר שניתן לארבעים יום?" (שמות רבה מ"ע). ואכן הניח כל עסקי העולם הזה ועסק בתורה, עד שנתעלה כמעלותיה ושמנו גודע בישראל. אולם שנות לימודו בלעז כל חסכוניותו שצבר ממכירת רכשו, עד שנאלץ לחיות בצער ובדוחק. משרבתה מצוקתו עמד והחליט עם חברו אילפא לפרוש

מן התורה ולחפש פרנסה. "הלכו וישבו תחת כותל רעוע ואכלו. באו שני מלאכי השרת. שמע ר' יוחנן אחד אומר לחברו: נפיל עליהם את הכותל ונהרגם, שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. אמר לו חברו: הנח להם, יש בהם אחד שהשעה עומדת לו... אמר ר' יוחנן: משמעתי אני ואילפא לא שמע (דבריהם של מלאכי השרת, משמע) שלי עומדת השעה" – עזב את אילפא וחזר לתלמודו (תענית כ"א, א').

כאמור, עוד מקטנותו היה ר' יוחנן מצוי בד' אמות של לימוד ותורה. ופעם סיפר, כי משהיה קטן והיה רכוב על כתפו של זקנו – סבו שגידלהו בביתו בהיותו יתום – שמע את קולו של ר' שמעון בן אלעזר שהיה יושב ושונה (ירוש', מעשרות פ"א, ה"ד). כן זכה בצעירותו ללמוד תורה מפי רבי, והיה רבי יהודה הנשיא מנבא עליו, שיהיה מורה הוראות בישראל (פסחים ג', ב'). לאחר פטירתו של רבי קיבל ר' יוחנן מפי ר' חנינא בר חמא, ר' ינאי ור' אושעיה "הגדול". מפי ר' אושעיה קיבל י"ג שנים, ואחרים אומרים ח"י שנים, משהיה יושב ושונה בשיבתו שבקסרין. את ר' אושעיה היה ר' יוחנן מעריץ מאד והיה אומר עליו: "ר' אושעיה ברבי בדורו כר' מאיר בדורו. מה ר' מאיר בדורו לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, אף ר' אושעיה..."; והוסיף: "לבם של ראשונים – כפתחו של אולם, ושל אחרונים – כפתחו של היכל, ואנו – כמלא נקב מחט סידקית. ראשונים – ר' עקיבא; אחרונים – ר' אלעזר בן שמוע. יש אומרים: ראשונים – ר' אלעזר בן שמוע; אחרונים – ר' אושעיה ברבי" (עירובין נ"ג). ואכן, גם משעמד ר' יוחנן בראש ישיבתו שבטבריה היה פונה תמיד בכל ספקותיו ושאלותיו אל ר' אושעיה.

לפי המקובל פתח ר' יוחנן את ישיבתו בטבריה לפי עצתם של רבותיו ר' ינאי ור' אושעיה (ירוש', ביצה פ"א, ה"א), ובכך זיכה את טבריה שתהא מרכז לתורת ארץ-ישראל מאות בשנים. משנסתלק ר' אושעיה באו תלמידיו לישיבת ר' יוחנן שנעשה גדול הדור בארץ-ישראל וראשון לדור שני לאמוראים. משנסתלקו בבבל גדולי האמוראים רב ושמואל נחשב ר' יוחנן לרבן כל בני הגולה. עשרות תלמידיו חכמים מבבל נהרו לישיבתו שבטבריה, ושלוחים מיוחדים – הנחותים – היו באים מבבל לא"י לשמוע תורתו של ר' יוחנן ולהביא שמועותיו לבבל. רשימת תלמידיו ר' יוחנן בישיבת טבריה רבה וגדולה, וביניהם: ריש לקיש, שהיה גם גיסו, רב אמי ורב אסי, ר' אבהו, ר' חייא בר אבא, ר' שמעון בר אבא, רבה בר רב חנה, ר' אבא ורב כהנא, ואחרים. רק מבבל עצמה נמנו על תלמידיו ישיבתו ארבעים ושמונה אמוראים.

מאמרי ר' יוחנן בהלכה מרובים מאד והם פזורים בכל הבבלי והירושלמי. כמעט שאין לך סוגיה שר' יוחנן אינו נזכר בה. ובאשר לתלמוד ירושלמי – הרי שר' יוחנן הוא יוצרו הראשון, כפי שסובר הרמב"ם ואף אחרים (וראה 'על הירושלמי'). בקיאותו המופלאה של ר' יוחנן בדברי ראשונים היתה מביאתהו למצוא משניות נשכחות, ומשהיה ר' ינאי מחדש הלכה היה ר' יוחנן מוכיחו על שזו כבר נישנתה במשנה – כפי שהיה נהוג לומר: "אני – אין לי אלא משנה". הוא היה מדקדק בדברי ראשונים וקודמים לו, עד שהיה אומר: "טובה ציפורנם של ראשונים מפרסם של אחרונים" (יומא ט', ב'), וכן כפי שהוכר לעיל על "לבם של ראשונים".

ר' יוחנן היה אחד מקובעי הכללים להבנת מחלוקות המשנה ולקביעת ההכרעה: "הלכה – כסתם משנה; מחלוקת ואחר-כך סתם – הלכה כסתם, סתם ואח"כ מחלוקת – אין הלכה כסתם", וכן: "כל מקום ששנה רשב"ג במשנתו – הלכה כמותו חוץ משלושה דברים", ורבים כהנה. ברם, לא רק גדול ההלכה היה, אלא גם מחשיב ביותר את לימוד האגדה מתוך הספר, שהיה אומר: "הלומד אגדה מתוך הספר, לא במהרה משכח" (ירוש', ברכות פ"ה, ה"א), והיה נהוג לשאת בידו תמיד ספר אגדה (שם, כ"ג, ה"א). שמועותיו באגדה רבות הנה וכמעט ואין לך מישור-חיים שלא דיבר בו אגדה: "בגאון – אלה תלמידי חכמים שעוסקים בבנינו של עולם" (שבת קי"ד, ע"א); "אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו (קיים), שנאמר (איוב כ"ח, י"ב): 'והחכמה מאין תמצא?' (סוטה כ"א, ב'); "כל תלמיד חכם שנמצא יובב על בגדו – חייב מיתה, שנאמר (משלי ח' ל"ו): 'כל משנאי אהבו מות. אל תקרי משנאי אלא משנאי' (שבת קי"ד, א'); "ראה הקדוש ברוך-הוא שצדיקים מועטין, עמד ושתקן בכל דור ודור... אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים. שנאמר (משלי ר', כ"ה) 'וצדיק יסוד עולם'" (יומא ל"ח, ע"ב).

ר' יוחנן אהב את הלשון העברית והקפיד ביותר שתישמר, לפחות בתפילה, מאחר שלשון העם היתה, בעיקר, ארמית. הוא היה אומר: "כל השואל צרכיו בלשון ארמי, אין מלאכי השרת נזקקין לו, שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי" (שבת י"ב, ב'). ואילו את ארץ-ישראל היה ר' יוחנן אוהב יותר מכל, והורה שאסור לעזוב את ארץ-ישראל ולצאת לארצות אחרות, אפילו לשם מצווה, אלא במקום סכנה ופיקוח נפש. ואדמתה של ארץ-ישראל אף היא מקודשת ואין להחכירה לזרים, והורה לר' סימון להקביר אדמותיו ולא להחכירן לגוי (ירוש', דמאי פ"ו, ה"א); וכל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל, מובטח לו שהוא בן העולם הבא (כתובות קי"א, א'); ו"מפני מה זכה עומרי (שהיה עובד עבודה זרה) למלכות? מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל" (סנהדרין ק"ב, ב'). וכדי שדרשותיו לא תתפרשנה ל"ירושלים של מעלה", היה מציץ בפירושו: "אמר הקדוש ברוך-הוא, לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלים של מטה" (תענית ה', א').

משרבו הגזירות בדורו, שזורה רומי על יושבי הארץ היהודים, ושנות יסורים באו על ישראל, ראה ר' יוחנן צורך לעודד את רוח העם ולרוממו. הוא היה אומר "אם ראית דור שמתמעט והולך – חפה לו (למשיח) שנאמר (שם"ב כ"ב, כ"ח): 'זאת עם עני תושיע'" (ירוש', סנהדרין צ"ח). ועוד הוסיף: "אם ראית דור שצרות רבות באות עליו כנהר – חפה לו, שנאמר (ישעיהו נ"ט, י"ט): 'כי יבוא כנהר צר, רוח ה' נוססה בו', וסמוך לו, (שם, כ') 'ובא לציון גואל'" (שם). ברם, גם בצרות שתכפו על דורו ראה ר' יוחנן טוב, שיסורים אלה שבאים על ישראל אך מחזירים אותו למוטב, והיה ממשיך: "למה ישראל נמשלו לזית? לומר לך: מה זית אינו מוציא שמנו אלא על ידי כתישה, אף ישראל חוזק למוטב אלא על ידי יסורים" (מנחות נ"ג).

חכמתו הקיפה גם מישורים אחרים ובידיעותיו ההיסטוריות העשיר את הידע על תקופת חורבן בית שני (גטין נ"ה, ב'). כן נודע היה בידיעותיו ברפואה, ומסופר עליו כי משחש ר' אבהו

רבי חיים אבואלעפיה

ר' חיים אבואלעפיה נולד בחברון לאביו ר' יעקב, בשנת ה'ת"ך (1660) לערך. לאחר שקנה תורה בחברון עבר לירושלים ולמד בישיבתו של ר' יעקב חאגיז, ישיבת "בית יעקב", אשר התנהלה אז בראשותו של ר' משה גאלאנטי, כשבין מוריו ורבותיו היו ר' אברהם אמיגו ור' שלמה אלגאזי. בהיותו תלמיד הישיבה התרועע עם חברו ללימודים ר' חזקיה דייסילוף, רעות שנמשכה שנים בקשר מכתבים ביניהם. בסיימו לימודיו בישיבת "בית יעקב" בהצטיינות הוסמך לרבנות, ובשנת ה'תנ"ט (1699) יצא כש"ר חברון לערי תורכיה. מביקוריו בשאלוניקי בתקופת שליחותו זו נשתמרו הדים רבים בספריהם של בני הדור שם. לאחר שובו משליחות חברון החמץ לכהן כרבה של קהילת צפת, ובשנת ה'ת"פ (1720) עבר לעיר המקובלים בגליל. כחמש שנים כיהן כרבה של קהילת צפת, עד שהחמץ בשנת ה'תפ"ה (1725) לכהן כראש רבני איזמיר שבתורכיה, והוא אז כבן ששים וחמש שנה.

בכהנו באיזמיר השפיע רבות על מצב קהילות היהודים בתורכיה, תיקן תקנות רבות ועודד את יהודי תורכיה הנידכאים. השפעתו על בני הדור ההוא, לרבות המוסלמים, היתה רבה ושמע שמו עורר הערצה בלב הכל. ר' משה ירושלמי שביקר בערי תורכיה העיד עליו, שהוא "מפורסם מאד בכל הארצות... שאין דומה לו בכל ארץ תוגרמה", היא תורכיה, "וגם הישמעאלים והערבים נוהגים בחכם זה כבוד, כי הם יודעים שגדול הדור הוא". קרוב לחמש-עשרה שנים כיהן ר' חיים בכהונתו באיזמיר, משהוא מקדיש חייו להרמת קרנם של יהודי תורכיה, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה כלכלית. ברם, בכל השנים הללו, בהיותו בנכר, היה לבו נתון לארץ הקודש, ארץ מולדתו, משהוא אינו פוסק אף לרגע מלהגות בה ולחלום לשוב אליה בערוב ימיו. בשנת ה'ת"ק מתגשם חלומו משהוא מקבל מאת הש"ח הכדורי ד'אהיר אל-עומר הזמנה לבוא אל ארץ אבותיו וליישב את העיר שבה כיהן סבו, ר' יעקב אבואלעפיה, כרב העיר, עוד בטרם חרבה – היא טבריה, והוא אז כבן שמונים שנה.

יוסופר, כי כאשר "נודע אל הש"ח" – הוא ד'אהיר אל-עומר שמשל אז בטבריה – "שהיה ברצונו (של ר' חיים) לבוא אל ארצו" – היא ארץ הקודש – "ושלח אל הרב קתב על גבי קתב, א' (חד) ושנים, א' וג' לאמור: קום עלה רש את הארץ טבריה, שהי' (תה) ארץ אבותיך" (זמרת הארץ לר"י בירב). אולם ר' משה ירושלמי, בספרו 'די משה', יספר כזאת: "... זה לא כבר חלם שר טבריה (הש"ח ד'אהיר אל-עומר) שלושה לילות רצופים, שעליו להושיב יהודים בטבריא. קם השר והתיעץ עם חכם מצפת ואמר לו, שרצונו להושיב יהודים בטבריא וכיצד עליו לעשות דבר זה. ויעץ לו החכם לכתוב איגרות לגבירי קונשטנטינא, כי שם יושבים נשיאי ארץ ישראל (המה פקיד א"י שבקושטא), והם יתנו לו יהודים להושיב במקום. אז ביקש השר מהחכם שגם הוא יכתוב איגרות לקונשטנטינא לאותם הגבירים. הבטיח השר ליתן כל מיני זכויות למתושבים בעיר (טבריה) במשך שלוש שנים, ולבנות להם בתים ובית כנסת ובית מדרש. קם החכם וכתב איגרות לנשיאי א"י בקונשטנטינא, והחכם שבאותו זמן היה חכם ר' שלמה מלכי

באונן נתן לו ר' יוחנן הוראות לטיפול, והוא אף שהזהיר משתיית מים חמים בלא שרתתו תחילה.

✽

היו חז"ל משבחין וקושרין לו כתרם. חזקיהו ב"ר חייא, שמאנש טבריה היה, אמר עליו: "לית דין בר אינש", היינו: אף הוא אדם אלא מלאך. ואחרים אמרו "כגון דין בר-נש", היינו: כגון זה – בן אדם. ועל יפי תארו שנשתמר כל חייו מספרים: "הרוצה לראות יופיו של ר' יוחנן, יביא כוס של כסף צרוף ומלאנו גרעינים של רימון אדום, ויעטר כליל של ורד אדום על פיו, ויניחנו בין חמה לצל – ואותו זוהר מעין יופיו של ר' יוחנן הוא" (ב"מ, פ"ד, ע"א); ומשראהו ריש לקיש שהוא רוחץ בירדן אמר לו "יופיך לנשים" (שם). גם גורלו האיש המר, שרדפהו כל ימיו, לא העיב את יפי תוארו. עלה בגורלו ושיכל בחייו עשרה בנים שהיו לו, ואילו הקטן שבהם נפל ליורה רותחת ומת. וכדי להתגבר על צער השכול הגדול היה חובש עצמו באוהל של תורה ושוקד עליה, עד שהיה מקור-נוחם לשפולים אחרים. ומשהיו באים אליו מרי-נפש ומרי גורל, היה עומד ומראה להם עצם קטנה שנשתמרה אצלו מבנו העשירי האחרון, והיו אלה חחרים בהם ממיריותם. על נימוסיו וטוב לבו היו מספרים כי "מכל מה שהיה אוכל היה נותן לעבדו" (ירוש', כתובות פ"ה, ה"ה), ואף היה מתגנד להעשנתו ורדיפתו על העברייך, שאין להשיבו למוטב אלא על ידי אהבת הבריות. משראה גר זקן היה קם מפניו, באומרו: "כמה צרות וסבל עברו עליו בחייו" (מגילה ט"ז, ע"א). הוא היה אומר: "עשה שפתך חול ואל תצטרך לבריות" (פסחים ק"ג, א'), ו"כל הגחל את חברו אפילו בשווה פרוטה, כאילו נוטל נשמתו ממנו" (ב"ק ק"ט, א'). משהיה כותב כתביו אל רב אשר בבבל, היה כותב: "לפני רבנו שבבבל", כשנפטר, היה כותב לשמואל: "לפני חברנו שבבבל", והיה מוכן אף לנסוע אל שמואל לבבל משנוכח בגדלותו בתורה. ברם, בכל צניעותו וענוותנותו, היה מקפיד גם על כבודו, משום כבודה של תורה. משהקפיד על רב כהנא שבא מבבל ומצאו שהוא אינו "ארי" אלא "שועל", מת רב כהנא. אולם משעמד על טעותו הלך אצל מערתו של רב כהנא והחיהו (ב"ק ק"י, ע"א). ועוד ציטרה האגדה את ר' יוחנן במעשי מופת, כאותו מעשה שהלך לבקר את תלמידו האהוב ר' אלעזר בן פדת שהיה חולה. שאלו ר' יוחנן: "חביבים עליך יסורים? אמר לו: לא הם ולא שכרם... אמר לו: תן לי ירך... נתן לו ידו והעמידו" (ברכות ה', ע"ב).

✽

משנסתלק ר' יוחנן לעולמו בשנת ד' אלפים ל"ט (279 למנינם), לאחר שעמד בראש ישיבת טבריה כשישים שנה, והוא למעלה מכן מאה שנים, "נכפפו כל האיקונן – כל הצורות הנאות והפסילים נתעוותו – לומר לך שלא היו איקונן יפים כמותו" (ירוש', ע"ז פ"ג, ה"א). והיו הספדנים קוראים עליו משר השירים: "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה – שאהב ר' יוחנן את התורה – בח יבחו לו" (ויקרא רבה ל'). עמד ר' יצחק בן אלעזר והספיד: "קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהריים" ואילו רב אמי ישב עליו שבעה ושלשים יום, כדן אבלות של בן על אביו (מו"ק כ"ה, ע"ב). א"א אלפסי

שער הספר עץ החיים לר' חיים אבואלעפיה, שנדרס באיזמיר בשנת התפ"ט (1729) בדפוס השותפים ר' יונה ב"ר יעקב ור' דוד חזן (אוסף חיים בן יוסף אבואלעפיה)

(רבה של קהילת צפת). כשקיבלו נשיאי א"י את האגרות האלה, הביאו אותן בדפוס ושלחן לכל ערי מדינת תונקמא (וכה הוסיפו: כל מי שרוצה לעלות לטבריא ולתיישב בטבריא – אל יירא, כי יעמדו לימינו ויעזרו לו. ובימים ההם היה החכם הגדול והמקובל ר' חיים אבואלעפיה, והוא איש מפורסם בכל הארצות ממש. והוא ישב בק"ק איזמיר, קהילה בת ט"ו אלפים בעלי בתים. משהגיעו האגרות לאיזמיר, התכונן הרב הנ"ל מהרה לדרך, הוא ואשתו ובניו, ולקח אתו עשרה תלמידים וספר תורה ועלה לטבריא תוב"ב" (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו) (וראה 'אגרות ורשמי ביקור').

בר"ח סיון הת"ק (1740) הפליג ר' חיים עם שירתו באנייה מאיזמיר ופניו לעכו. משהגיעה השירה בשלום לטבריה, "עשה לו (השיח' ד'אהיר אל-עומר) כבוד גדול והלבישו לבוש יקר הערך כלבוש מלכות, וכל אשר שאל הרב לא חסר דבר" (זמרת הארץ' לר"י בירב). אולם טלטולי הדרך הקשה ערערו את בריאותו, עד ששנה תמימה לאחר שהגיע לטבריה היה חולה ותשוש. ד'אהיר אל-עומר עמד בהטחותיו לר"ח ובנה לקהילת היהודים הקטנה שבאה לחדש את יישובה של טבריה. לאחר כשבעים שנה שלא ישבו בה יהודים, ככל ששאל וביקש הרב מאת השיח' ואילו ר' חיים, שראה בבנייתה המחודשת של עיה"ק

טבריה יעוד לאומי, התאושש מחליו, ולמרות זקנותו המופלגת לא נח ולא שקט עד שכונן בה את הישוב היהודי החדש, אשר לא פסק, מאז ועד היום, לגדול ולהתפתח.

כשנתיים ימים עמלו בנאיו של השיח' ד'אהיר לבנות את מקום מושבם של מתיישבי ר' חיים, כאשר הוא עצמו מפקח על הבנייה, הן של בתי המגורים והן הבניינים הציבוריים, ובעת ובעונה אחת הריהו מנהיג את צאן מרעיתו לתורה ולעמל. עם כל היותו שקוע בבנינה של טבריה, אין הוא מרפה אף ליום אחד גם מקשריו הטובים עם ראשי קהילות ישראל שבארץ ובתורכיה, והוא משגר אליהם פתבים ומספר להם על התחדשות הישוב היהודי בעיה"ק טבריא תוב"ב. משהוא מבקש לעמוד לימין החלוצים, אם בממון ואם במתישבים חדשים. ואכן, נפעמים ראשי הקהילות מגודל המעשה ותמיכותיהם אינן מאחרות להגיע לר' חיים. הוא אינו מסתפק במכתבים ומשגר אף שד"רים מטבריה, להביא את דבר התחדשות הישוב היהודי, ושליחיו יוצאים בשמו אל קהילות היהודים. בשנת התק"א (1741) הוא שולח את ר'עז וחברו שעלה עמו, ר' אברהם אלחדיף, לתורכיה. באותה שנה הוא משגר גם את חתנו, שאף הוא עלה עמו מאיזמיר, ר' חיים וינטורה, היוצא לארצות איטליה, הולנד ואשכנז. בשנת התק"ב (1742) הוא משגר את תלמידו, ר' חיים אביגדור, לאיטליה ולהולנד, ובשנת התק"ד (1744) מסמך ר' חיים את שני בניו לצאת כשד"רי קהילת טבריא: בנו ר' יצחק יוצא לסוריה, ובנו ר' יששכר לתורכיה, איטליה וסופיה.

קצב בנייתם של בתי המגורים למתיישבים החדשים אינו מדביק, כנראה, את גידול הישוב היהודי בעיר הנבנית, כי משבאים לטבריה, בכ"ג בניסן התק"ב (1742), ר' חיים ו' עטר, ראש ישיבת "מדרש כנסת ישראל" – שעלה לארץ אותה שנה מליורנו ועמו תלמידיו ובני משפחותיהם, כשלושים נפש – יחד עם תלמידו ר' חי סגנוניס, ושניהם מתאכסנים בביתו של ר' חיים אבואלעפיה במשך תשעה ימים, כותב לאח"כ ר' חי סגנוניס, כי "חשבנו לעבור אל טבריא ומפני שאין שם מקום בנוי לישיב וטעמים אחרים מספיקים, ולכן חשבנו לישיב פה, עכו". ר' חיים תלה תקוות רבות ביישובה של ישיבת "מדרש כנסת ישראל" שבראשותו של ר' ח' עטר, ואף שיגר שלושה מכתבים לוועד הישיבה באיטליה, שבהם שיבח את מעלותיה של טבריא כמקום בטוח ושקט ומתאים ביותר להקמתה של הישיבה, אולם חרף כל הפצרותיו ונסיונותיו לשכנע את ר"ח ו' עטר וועד הישיבה שבאיטליה, אין הדבר עולה בידורו. ח' עטר חזר לעכו ולאח"כ עובר עם תלמידיו לירושלים. אותה שנה באים חכמי ורבני צפת הסמוכה אל ר' חיים ומבקשים ממנו לעמוד בראש שתי הקהילות, בעת ובעונה אחת, היינו שיכנן כרב ראשי של קהילות טבריא וצפת כאחת. ר' חיים נענה להפצרותיהם ומקבל ע"ע את כתר הרבנות – כהונה שנמשכה ברציפות, לשתי ערי הקודש טבריא וצפת, שלושים שנה.

מלאו שנתיים ימים לעלייתו של ר' חיים אבואלעפיה לטבריה, והוא כבר בן שמונים ושתיים שנים, אשר בהן "בנה בתים וחקצרות ליהודים ובנה בית הכנסת גאה ומפואר מאין כמוהו בכל ארץ ישראל, ובנה בית מרחץ גאה וחגיגות ליום השוק ובית החד לשמן שומשמן, והתחיל לעשות מסילות בארץ, וגם צויה לנטוע כרמים ושדות..." (זמרת הארץ'). כל אלה הקים ר' חיים בסיועו הנאמן

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

נפסם... והם יעלו לצפת ת"ג, אשר שם יִשְׁלַח המשנה (הפחה)
קצת מאנשיו למבור (להגנת) היהודים... " (זמרת הארץ).
ד'אהיר אל-עומר אינו מאמץ לדברי האזהרה הכלולים
במכתב, משמראה לור' חיים אותה איגרת, ואינו עושה דבר לקדם
את פני הרעה. גם לאחר שהגיע מכתבם השני של שני הידידים
שבדמשק, ואף לאחר שבני הכפרים הסמוכים, שִׁשְׁמַע המלחמה
המתקרבת הגיע לאזנם, מציעים לשיח' כי יבואו לטבריה על-מנת
לעזור במלחמה נגד פחת דמשק, אין ד'אהיר אל-עומר שת
לבו לכך ברם פחד המלחמה נפל על יהודי טבריה ומשהם באים
לר' חיים ואומרים: "מה נעשה, נקומה ונלכה לצפת, או נרדה
לעכו", משתומם ר' חיים ואומר לבני עדתו: "מה אעשה, אנה
אלך ואעזוב עיר הקודש ואת בית הכנסת המפואר, אחר כמה
גיעות (שיגעתי וכמה טרחות (שטרחתי בנופי ובממוני עד אשר

של שליט טבריה שח' ד'אהיר אל-עומר, ועל כל אלה הקים סביב הרובע היהודי, הוא מקום מושבם של המתיישבים החדשים שנקרא "רחוב היהודים", אשר השתרע על שטח של כעשרה דונמים לשפת הכינרת, חומה בצורה, כאשר אורכה המקביל לשפת הים הגיע לכדי 200 מטר והרוחב – 50 מ'.

עוד הבנייה נמשכת במלוא הקצב, מקבל ר' חיים ביום כ"ב באב התק"ב (1742) איגרת משני מוקירי וירידייו שבדמשק, הלא המה סניור חיים פֶּרְחִי וסניור יוסף לִשְׁאָאִי, שהי מבאי ביתו של פֶּחֶת דמשק, כי כלה ונחרצה מלפני הפחה סוֹלִימָאן לעלות על "טבריה כְּכֶן גדול וביד חזקה, להפיל את חומותיה עד לארץ וייקח את ראש ש"ך דאה"ר המושל בארץ. . . " לפיכך מיעצים שני כותבי המכתב לר' חיים, כי "ימהר יחישא אדוננו הרב עם כל קהל עדתו לצאת מן המקום ההוא (טבריא) ולהמלט על

הביאוני עד הלום לראות טבריה בישוקה. ואנה גלך ונעזוב את בתינו ואת כל אשר לנו? ... (שם). ר' חיים משכנע את בני עדתו שאין להם לברוח מפני המלחמה, ובוודאי שאסור להם לבגוד באיש חסדם השיח' ד'אהיר. יהודי טבריה נשמעים לרצפם ומנהיגם ונשארים במקום.

ביום שבת קודש, ט' בחודש אלול (1742) בא סולימאן פחה "על הרי טבריה בתל גדול וביד חזקה", והחל להפגז בתותחים את העיר הנצורה והמסוגרת. שמונים וחמישה ימים ניסה סולימאן פחה לערוך מלחמתו בטבריה ולא יכול לה, וכל פרשת המלחמה ומראותיה, הלא הינם כתובים בסיפור 'זמרת הארץ' שכתבו חותנו של ר' חיים ר' יעקב בירב (וראה 'סיפורים מן העבר'). משעולה סולימאן פחה עם כל צבאו מעל טבריה, ביום ד' בכסלו התק"ג, חוגג ר' חיים את תשועת העיר עם כל בני עדתו בבית הכנסת המפואר, וקובע את אותו היום כיום-טוב לדורות הבאים. ר' חיים שב לפועלו בבנינה של טבריה היהודית ומכוון מחדש את "קופת ר' מאיר בעל הנס" – הקופה הקדושה – שכל הכנסותיה, אשר תתקבצנה מכל קהילות ישראל שבגולה, תהיינה קודש לבנינה וליישובה של עיר טבריה תותב"ב.

שמונה חודשים לאחר אותה תשועה, ביום י"ב בתמוז, התק"ג (1743), שוב מגיע ליד ר' חיים מכתב אזהרה משני הידידים שבדמשק, כי סולימאן פחה עולה שנית על טבריה, והפעם עם נשק כבד וחדש, ושוב הם מיעצים לו למהר ולצאת עם כל בני הקהילה למקום מבטחים. יהודי טבריה החרדים נקבצים אל בית מנהיגם ורבים ומבקשים ממנו כי יאות לעזוב את טבריה, אולם ר' חיים הישיש, בן השמונים ושלוש, "התנשא כלביא לעומת עדתו הסוערת, הרעים בקולו ויאמר: הַיִּצָּא – יֵצֵא וְהַנִּשְׁאָר – יֵשָׁאֵר. אנכי אֶתְּרֶה פֶּה. לוֹ חֶפֶץ ה' לְהַדְמִינִי, אֲנִי אֶסְתֵּר מִפְּנֵי טוֹב לִי כִי אִמּוּתָהּ פֶּה, בִּארֶץ קְדוֹשָׁה, וְיֵצֵא עִפְרָה אִם נִחְרָצָה הִיא מֵעַם תּוֹכֵן הַרוּחוֹת כִּי אִמּוּתָהּ בְּחֶרֶב, פֶּה, רַק פֶּה אֶקְבֵּר וְאֵנוֹחַ עַל מִשְׁכְּבִי לְנֶפֶשׁ. אֵךְ נִפְלְאוֹתָיו עוֹד לֹא תִמְנֹו!... ורבים מן העדה אשר פחד המלחמה בלבבם עזבו את בתיהם ואת כל רכושם וניסו לנפשם באשר מצאו, ורבים אשר דברי הרב האירו את לבבם, לא נָעוּ, גַּם לֹא נָדְדוּ וְיִסְתַּפְּחוּ לוֹ, כִּי אָמְרוּ: בְּצַרְתָּ לָהֶם צָר וְיָחַד יִסּוּפוּ" ('מעשה הצדיקים', וראה גם 'נס השני').

גדודיו של סולימאן קרבים לטבריה ובחנותם ליד הכפר לוג'יה הסמוך, ביום ה' באלול התק"ג (27.8.1743), תוקף חולי-מעיין את סולימאן והוא נפטר מחוליו ב' באלול. למחרתו הרים התל הגדול את אהליו לחזר לדמשק, ור' חיים חוגג את "נס השני", כראשון, בבית הכנסת המפואר, יחד עם קומץ אנשיו שנותרו עמו, וקובע יום זה כ"יום-טוב" לדורות הבאים.

✽

בחשו הבריא ובשכלו החרף ידע ר' חיים, כי עד כמה שקשה להקים ולבנות, הרי שלהחזיק בקיים, וכל-שכן לפתחו, קשה שבעתים. לפיכך נתן לבו בערוב ימיו לקבוע בכתרה של טבריה עירו אשר אהב אבן טובה אחת, שתהא מְהֵרָה ומאירה למרחקים ועד לפינות הנידחות של קהילות ישראל שבגולה יגיע אורה, ויהא אז שְׁמָה של טבריה נישא תמיד בפיו ובלבו של כל יהודי,

באשר הוא שם, ויזכרנה לטוב אם בתפילתו ואם בממונו. לירושלים – היה הכותל המערבי אותה "אבן טובה", אשר היתה שואבת ומושכת לבוניהם של בני ישראל בכל הדורות; לחברון – היתה זו מערת המפלה; לצפת – קברו של ר' שמעון בן יוחאי, ולטבריה – מאי? צירף ר"ח אבואלעפיה צירופים וקבע לטבריה את קברו של "רבי מאיר בעל הנס", ש"בעל הנס" מצוי הוא תמיד במחשבותיו ובתפילותיו של כל יהודי ויהודי... (וראה 'קבר רמב"ה').

✽

שבע עמל ימים, והוא בן שמונים ושלוש, עוד ממשיך ר' חיים בבניין טבריה. אולם שלא כבתחילה, שכוחו היה עוד רב עמו, אין הוא יכול לשאת לבדו במעמסת המנהיגות, והוא מעביר בהדרגה את עול העדה היהודית בטבריה על כתפי בנו ר' יצחק, שבו ראה ממשיך דרכו. באחת מאיגרותיו האחרונות, מחדש שבט התק"ד (1744), הוא מְסַפֵּם את פְּעַל חייו וכותב בין השאר: "אודה ה' מאד כפי ובתוך רבים אהללנו, זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו. ובעזרת ה' עלי (אשר) עֲזָרְנִי והשלמתי את הפְּסָא שהיה חסר מארץ הק' (ודש) זו כשבעים שנה. בעזה"ר (בעזונותינו הרבים) העיר הזאת נעמ"י טבריא לתורה, היתה שְׁפֹלָה וגלמודה ועזובה מבלי בניה. ובאתי היום ויסדתי אותה, עיר אבותי הקדושים לפני, ותלית (ותודה לאל יתברך) יצאה מחשבתי לפועל, ובניתי בה בית כנסת ובית המדרש ותלמוד תורה, ואנחנו יושבים ועובדים את ה' מְאֻהָבָה, (ואני) לא חז מחֻבָּה" –

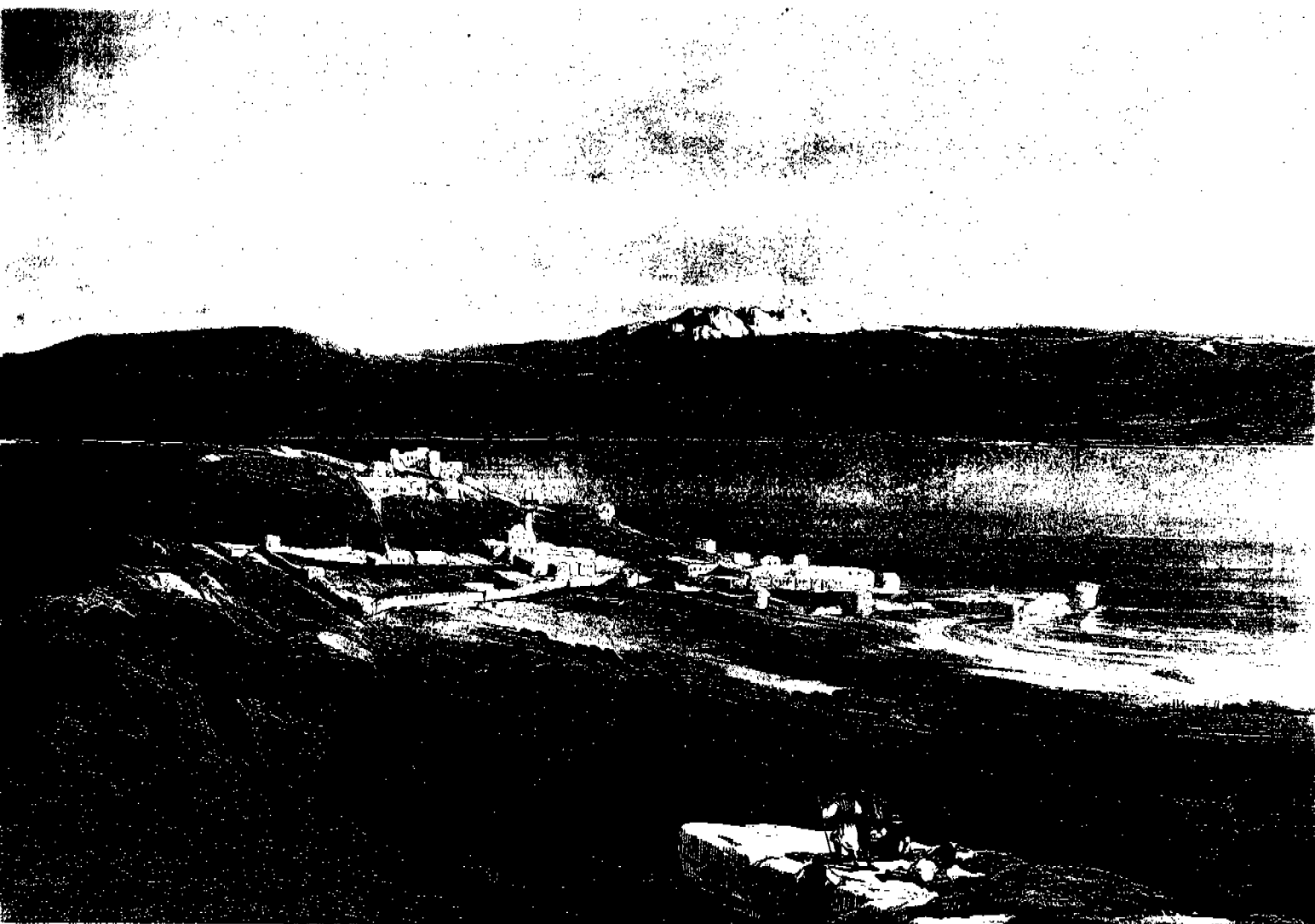
ביום ו' בניסן שנת התק"ד, והוא אז בן שמונים וארבע שנים, נקרא ר' חיים לישיבה של מעלה. אבל כבד ירד על קהילת טבריה ועל קהילות ישראל באר"י ובגולה. בו ביום נטמן בבית העלמין החדש שמדרום לעיר, בדרך בואכה חמי טבריה, ועל מצבתו, הניצבת עוד כיום, חקוקות השורות הבאות – שנטשטשו בחלקן מחמת הזמן – המְסַפֵּרוֹת:

שְׁאוֹ קִינָה... מְקוֹם רְנָה כְּאֵלְמָנָה
מְחִיִּים יִסּוֹד עוֹלָם, אֲנִשִּׁי שְׁלוֹם...
כֹּאֵן נִגְנוּ אֶרְוֵן הַתּוֹרָה
הִרָה"ג מוֹרִינוּ ורִבִּינוּ
חִיִּים אֲבוּאֲלַעֲפִיָּא תִנְצֵב"ה
בְּיוֹם ו' לַחֹדֶשׁ נִיסָן ש' הַתִּק"ד

ובפיסת-נייר שהיתה גנזה ביד ר' רבנו אבואלעפיה ז"ל, מצאצאיו של ר' חיים – אשר נמצאה ביד ר' יוסף חיים ילח ב"ז באלול התרצ"ז – היה כתוב לאמר:

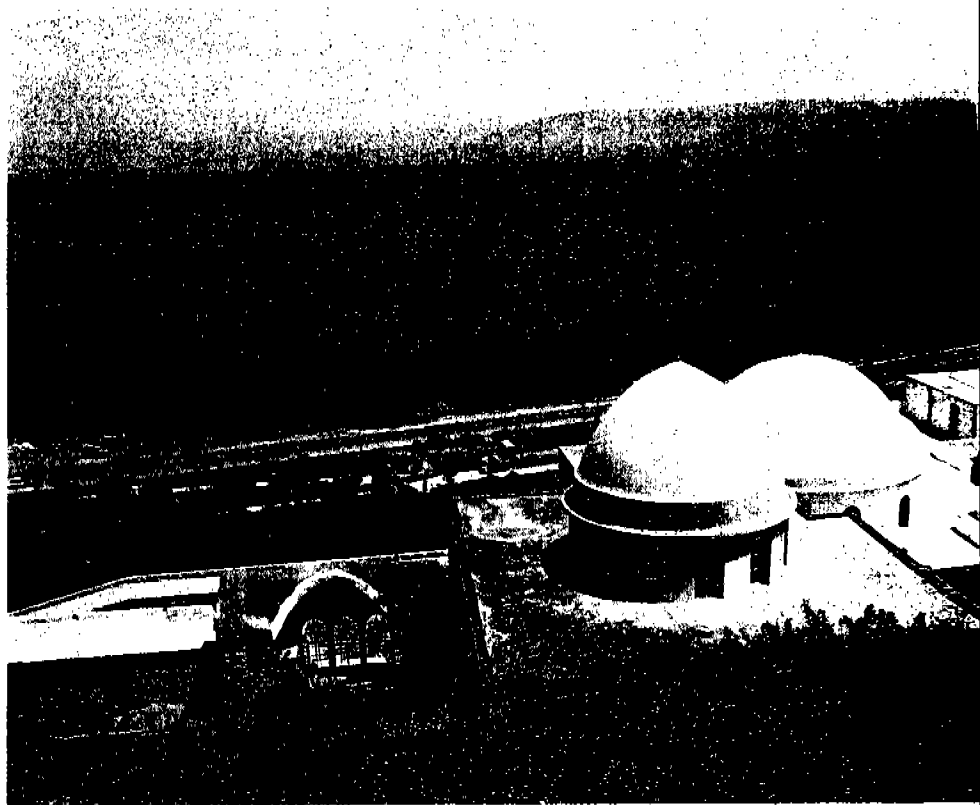
שְׁאוֹ קִינָה בְּמִקוֹם רְנָה כְּאֵלְמָנָה
מְחִיִּים יִסּוֹד עוֹלָם, אֲשֶׁר נִעְלָם
דְּבִיר וְאוֹלָם, מִטָּה חִיִּים.
כֹּאֵן נִגְנוּ אֶרְוֵן הַתּוֹרָה
הִרָה"ג מוֹרִינוּ ורִבִּינוּ
חִיִּים אֲבוּאֲלַעֲפִיָּא תִנְצֵב"ה
בְּיוֹם ו' לַחֹדֶשׁ נִיסָן ש' הַתִּק"ד

✽

טבריה וחומותיה כאביב התקצ"ט (1839) - לפי ציורו של הצייר הסקוטי ד' רוברטס. בציור זה ניסה הצייר לשחזר את טבריה כבהייתה שנתיים לפני כן, לפני רעש התקצ"ו (1837) - צבעי מים (אוסף מוזיאון ישראל - תצלום נ' ברקת)

הכיפות שעל בנייני קבר רבי מאיר בעל הנס –
מבט ממערב למזרח (תצלום ש' הרשקוב)

מגדלו של המסגד שעל שפת
הכינרת, "אל-בחר" – מבט
מדרום-מערב לצפון-מזרח

אברהם

חתימתו של רבי מנחם מענדל מוויטבסק

שפה תורכית וספרדית, לכן לא ידע מה לעשות. ובחזירתו אצל מורו הרב, פגש אותו איש א' (חד) על דרכו, מאנשי העיר, שהיה יודע שפה תורכית מעט. ויספר לו את כל הענין אשר קרהו. אז אמר לו האיש הנו': תדע לך שזה הילד הוא בנו של השיח' הגדול אדון הארץ, שיח' עומאר, ובוא עמי ואראך את ביתו, ותיכף בהודיעך אותו מה שעשה לך בנו, הוא יענישהו על זה וייסר אותו יסורי מוות, כי לא נעים בעיניו (של השיח') מה שעשה בנו.

והאיש הנו', לרוב תמימותו, הלך עמו וייכנס לבית השיח' ויספר לו כל הענין. וישבע בחיי הנשיא שלהם, השיח' עומאר הנו', ויגזור אומר לייסר את בנו במכות אכזריות מאה עצים (מאה מלקות). וגם תיכף שלח גם אחר הר"ח (הרב חיים) לראותו, כי שמע מפי משרתו את גודל תפארתו ואת קדושתו. ויבוא הרב לבית השיח' ויעמדם כולם לקראתו ויכבדוהו מאד. ויתבהלו כולם לקומתו וליופיו ולקדושה הגדולה הנוראה החופפת עליו. ויושיבהו השיח' לימינו ויספר לו את כל הקורות למשרתו עם בנו ד'אהיר, וכי נשבע עליו להכותו מאה עצים, כי כן נשבע ולא יִשָּׁנָה את דברו.

והרב בחכמתו הגדולה עשה אופן שיתקיימו דברי השיח' ושבעות, שלא יגיע נזק ג' כ' לבנו ד'אהיר. ויצו הרב להביא מאה עצים ויקשרום יחד. וישא אותם הרב ויניחם על גב ד'אהיר, ויאמר להשיח': הנה נתקיימו שבעותך ודברייך להכותו מאה עצים. וישמח השיח' לחכמת הרב הנפלאה. לקיים דבריו מבלי להזיק את בנו, וגם ד'אהיר הצעיר שמח מאד כי הציל הרב את נפשו ממות. ומאז נקשרה נפשו (של ד'אהיר) בנפש הרב ויאהבהו מאד. ויעשו לו כבוד וישלחו עמו רכב ופרשים עד הגיעו למחוז חפצו. ואחרי מות אביו עומאר, זכר (ד'אהיר) את הרב ר"ח (ר' חיים) ושלח לו לבוא תו"מ (תיכף ומיד) לעיר אבותיו לטבריא (וראה גם 'אגדות טבריה').

רבי מנחם מענדל מוויטבסק

רבי מנחם מענדל מוויטבסק, אבי הישוב האשכנזי בטבריה, נולד בשנת הת"ץ (1730), לערך, לאביו ר' משה שהיה משוחרי ביתו של הבעש"ט. על הולדתו של התינוק מנחם מענדל מספרת אגדה חסידית, שפעם, לאחר גמר תפילת מנחה, ראו החסידים את הבעל-שם-טוב שהוא שוחק, משעמדם ושאלוהו לפשר השחוק השיב להם, שבתפילתו זו התפלל להוריד נשמה קדושה מעולם העליון לעולם הזה. תשעה חודשים לאחר אותו שחוק, שוב צחק הבעש"ט שחוק גדול, והפעם – לאחר ערבית. ועוד בטרם ששאלוהו חסידיו לפשר השחוק, שח להם הוא עצמו: "זכורים אתם שסיפרתי לכם על נשמה גדולה שעתידה לירד לעולם הזה, ובכן, עתה הגיעה עת לידתו של אותו תינוק בעל אותה נשמה גדולה, ונתעורר השטן לסכן את הרך הנילוד, אלא שלא עלתה בידו. על-כן שמחתי שמחה גדולה ושחקתי".

וזכה אותו ילוד גם להכיר את יוצר החסידות, ר' ישראל בעל-שם-טוב וביקר אצלו, כהיותו כבן תשע שנים, יחד עם אביו ועם רבו, הלא הוא ר' דוב בער, "המגיד" ממוריטש, גדול תלמידי

ר' יעקב אלגזי כותב את הספרו על מות ר' חיים אבואלעפיה. בספרו 'שארית יעקב', זה לשונו: "זו צרה בלתי נחמה, אין עוד מלבדו אחד הממלא כל הארץ בשמו במעשיו וְעֵצָם בכוחו על התורה ועל העבודה, תלמוד גדול ומעשה רב. המרגז ארץ ממקומה, מלך גדול ומשול ממשל רב. הנמצא כזה או הנשמע כמוהו, מושיע ורב באור פני מלך חיים? מפאת פניו כמראה האופנים ומלאך פניו מנוגה, נגדו יהלכו כידורי אש וברקים... ויעמוד בין המתים ובין החיים. אור ישראל וקדושו, גדול אדונינו, אבינו רועינו. נר ישראל, פטש החזק, עמוד הימיני, חלק אלוה ממעל, מין במינו. אם לכוח אמיץ, גדול כוחו להאיר על הארץ. עושה אורים גדולים לעיני כל ישראל... מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו" – — —

ר' חיים יוסף דוד אוולאי כותב על ר' חיים אבואלעפיה. בספרו 'שם הגדולים', כי "קבלה היתה בידו שהוא משבט יהודה חרע המלוכה", ובדברי הספרו על "הרב הגדול עיר וקדיש מוהר"ר חיים אבואלעפייא. בעל עץ החיים", הוא כותב: "בכל הארץ יצא קו ודבריו נשמעים בשמים" – — —

⊞

ואכן, איש התורה והעבודה, איש החזק והמעש גם יחד, היה ר' חיים. בכל שנות שירותו הנאמן והמסור לבני עדתו כרב וכמנהיג, אם בא"י ואם בארמיר, לא הניח מתלמודו ומעיונו וספריו שחיבר יעידו: 'מקראי קודש' – על שולחן ערוך, הלכות פסח ויו"ט ולשונות הרמב"ם (אזמיר התפ"ט – 1719); 'שרש יעקב' – פירוש אגדות מס' 'עין יעקב' (אזמיר התפ"ט – 1729); בסופו של ספר זה נדפס גם ספרו 'באר לח' – קיצור מדרוש סבו, אבי אמו, ר' יצחק נסים ׳ ג'אמיל; 'עץ החיים' – ספרו המונומנטלי והמקובל על כל תלמידי חכמים באשר הם שם – דרושים ע"ס הפרשיות עפ"י הדין (אזמיר התפ"ט – 1729); 'יוסף לקח' – ג' חלקים – חידושים ודרושים על התורה (אזמיר התפ"ט – 1729, הת"ץ – 1730, התצ"ב – 1732); 'שבות יעקב' – ביאורי אגדות הש"ס שב'עין יעקב' (אזמיר התצ"ד – 1734); 'חנן אלהים' – ביאורים על התורה וקובץ תקנות שתיקן (אזמיר התצ"ז – 1737); 'חיים וחסד' – דרושים לסבו, אבי אמו, ר' יצחק נסים ׳ ג'אמיל (אזמיר התצ"ז – 1737).

⊞

אישיותו הדגולה והמיוחדת במינה הקרינה על כל הבאים עמו במגע, ורבים הסיפורים אשר סופרו עליו ועל פעלו, סיפורים שעטרו לו הילה ונשתבצו בכתר האגדה לעם ישראל. ר' חי ׳ן אמחג, איש טבריה, העלה על הכתב, בספרו 'אברהם בכל', כמה מן הסיפורים שסופרו בר' חיים אבואלעפיה ויסופר אחד מאלה:

"קודם בואו בשנת הת"ק לטבריא, כבר בא פעם ר' חיים אבואלעפיה עם שְׁמִשׁוֹ לטבריא להשתטח על קברות הצדיקים. ואז השיח' ׳ך'אהיר עודנו קטן, והרב הנו' (כר) שלח את שְׁמִשׁוֹ לקנות לו איזה דבר מאכל. ויטובבו עליו (על השמש) ד'אהיר הנו' ובני לווייתו ויסקלוהו באבנים עד שפך דם. ולהיות כי השְׁמִשׁ לא היה יודע בשפה הערבית, שהיא שפת הארץ, והיה יודע רק

הבעש"ט ויורשו. באותה פגישה שח לו הבעש"ט סיפור. משגדל סיפר ר' מגדל, שבאותו סיפור גילה לו הבעש"ט כל שאירע לו בעבר וכל שאירע לו בעתיד, עד יום מותו, כולל עליית לא"י. משנסתלק הבעש"ט לבית עולמו ו"המגיד" ממזריטש בא כיורשו, היה ר' מנחם מגדל לראש וראשון בחבורתו של "המגיד". ומאותה תקופה יסופר: היה ר' מגדלי עילוי ושקדן גדול, וכיון שהיה לומד היתה שמחה גדולה ממלאה את כולו. פעם אחת, משהיה שקוע בתלמודו, נשמט כובעו ממקומו ונשאר תלוי על ראשו שלא כדרכו. ראה "המגיד" ואמר לו: "מגדלי, כמה דפים שנית? השיב לו: ששה. אמר לו: אם משה דפים נשמט הכובע, מכמה דפים יושלך לחלוטין?" – מששמע זאת הנער פרץ בבכי, כי הבין ששמר טובה לעצמו, על שלמד הרבה.

ועוד יסופר: משנתבקש רבי לוי יצחק מברדיצ'ב לתקוע בשופר בבית מדרשו של "המגיד", נתעלף לפתע ר' לוי יצחק. משהחיו אותו, תמה "המגיד" ושאל: "מה ראית להתעלף פתאום? הלא רבי מגדלי מוויטבסק שהוא בעל התקוע שלנו מימים ימימה, רואה הרבה יותר ממך ואינו מפחד?"

ועוד היו מספרים על ר' מנחם מגדל מוויטבסק, כי משהיה תלמיד "המגיד" היה נוהג ללבוש בגדים מהודרים ומגוהצים, שלא כדרך שאר החסידים. עמדו רבים וערערו על לבושו, עד שעמדו נגדם הגדולים בחבורה ואמרו: "דעו, שנשמחו היא בחינת מלכות, הכוללת רוממות ושפלות גם יחד". הוסיף ר' יעקב הכהן מפולנא והמשיך: "משל למלך שהיתה לו מרגלית יקרה ביותר ולא היה יודע היכן יחביאה, עד שמצא והחביאה במקום שפל, שבדעת איש לא יעלה לחפשנה שם. כך רבי מגדלי מוויטבסק, ששפל שבשפלים הוא ולא ידע כיצד יסתיר עוונותיו שמא יכשילו יצר הרע. מה עשה? הלך והחביאו בבגדים מהודרים ששם לא יעלה על דעתו של היצר הרע לחפשה". אמור מעתה: בהידורו החיצוני נחבאת עונותיו הפנימיות.

משנסתלק "המגיד" ממזריטש לבית עולמו ביום י"ט בכסלו, התקל"ג (1772) – והיה זה לאחר החרם הראשון על החסידות – נפוצו תלמידיו להביא למקומותיהם את תורת החסידות. עמד אז רבי מנחם מגדל ובחר לעצמו, ויש אומרים שהוטל עליו, לעמוד בראש החסידות בליטא – באותה ארץ שמתוכה יצאו המתנגדים לחסידות – ובעיר מינסק. אלא, שבשל הרדיפות הקשות שרדפוהו המתנגדים, עבר ממינסק לרדישקביץ שבפלך פוליסיה, ולא נח ועבר להורודוק שליד עיר מולדתו וויטבסק, ומשם החל להנהיג, כאשר תלמידיו-חבריו במזריטש מצטרפים אליו: ר' אברהם מקאליסק, ר' שניאור זלמן מלאדי, ר' ישראל מפאלאצק, ר' ברוך מקוסוב, ואחרים. כיון שכך, נעשתה הורודוק מרכז החסידות ברייסיין הצפונית ואלוהי כוונתו ונורו חיצונית ההתנגדות.

משראה ר' מגדלי אציל הנפש שמלחמה לו בשער החסידות, החליט שלא ישיב מלחמה אלא ינסה להיפגש עם הגאון מוויילנא עצמו, ראש המתנגדים, כדי להסביר לו חסידות מהי ומטרות התנועה מה הן. עמד ר' מנחם מגדל ויצא עם תלמידו הגדול רש"י מלאדי לוויילנא, ושהו שם ימים עד שיואיל הגאון לקבלם, אולם הגאון נעל דלתות ביתו בפניהם. סיפר על כך לאחר ימים רבים רש"י מלאדי: "הנה, מראשית כזאת הודענו והלכנו אל הגאון

החסיד, גרו יאיר, לביתו להתווכח עמו ולהסיר תלונותיו מעלינו. בהיותו שם עם הרב החסיד המנוח מוהר"מ מענדל האראסנער (הורודוקר – הוא ר"מ מגדל) וצ"ל, נסגר הדלת בעדנו פעמיים, וכאשר דיברו לו גדולי העיר: רבינו, הנה זה הרב המפורסם שלהם בא להתווכח עם כת"ה (כבוד תורתו הקדושה), וכאשר ינוצח בוודאי יהיה שלום על ישראל – דחה אותם בדיחויים. וכאשר החלו להפציר בו מאד, חלף והלך לו ונסע מן העיר". אעפ"כ, לא הירפה הרצון לעשות שלום עם המתנגדים מר' מנחם מגדל כל ימיו.

משרבו הלחצים עמד רמ"מ מוויטבסק בשנת התקל"ז (1777) ופנה לארץ הקודש, משהוא הולך לפני שלוש-מאות חסידיו ההולכים עמו. היתה זו שיירת העולים הגדולה ביותר שעלתה לא"י, מאז עלייתו של רבי יהודה חסיד בשנת התס"א (1701). עלייה זו עוררה רושם עז בתפוצות הגולה, ור' ברוך ממו'בח, נכדו של הבעש"ט, אשר חלק על רבים מצדיקי דורו, אמר: "רבי מגדלי לא הניח כמותו בחוץ לארץ!" – ללמדך, חשיבותו של ר' מגדלי לתנועת החסידות בארצות הגולה.

בחודש אדר בשנת התקל"ז יצאה שיירת שלוש-מאות הנפשות, והפליגה באוניות קטנות מגלאץ שב רומניה לקושטא, ומשם – לעפ"ו. משהגיעה השיירה לעכו בתחילת אלול אותה שנה, שמחו כל העולים שמחה גדולה, ומיד יצאו רכובים על חמורים בדרכס לצפת, אשר אליה הגיעו ביום ה' באלול. לא היה אושר בעולם כאושרם של החסידים משהגיעו לעיה"ק צפת ת"ו, כאשר יספר ר' ישראל מפאלאצק: "זה היום קיוונו לו, נגילה ונשמחה בארץ חמדתנו, חמדת הלבבות, משוש הרעיונות, הקדושה בכל מיני קדושות".

אלא ששמחתם זו לא ארכה. קפץ עליהם רוגזו של "הפקיד" היהודי הספרדי, ואף בני העדה האשכנזית לא האירו להם פנים, כיון שהגיעו לידיהם מכתבי השיטה והמלשינות אשר שוגרו לק"ק צפת מוויילנא העיר. ר' מנחם מגדל, שרודף שלום היה, קיבל עליו יסורים אלה של נפור בהכנעה ובאהבה במשך שלוש שנים, עד שבשנת התקמ"א (1781) הריחו מחליט לעבור לטבריה עם חסידיו הנאמנים. כאן מתקבל רמ"מ מוויטבסק בכבוד גדול ואף משתדך כאן עם משפחה מיוחסת ספרדיה מירושלים, משבנו ר' משה גושא את בתה לאשה. מטבריה משגר ר' מנחם מגדל את שלוחיו ואיגרותיו לאנשי שלומם וחסידיו שברייסיין, ואף-על-פי שמינה שם את רש"י מלאדי לעמוד בראש החסידים שברייסיין, ראו אלה ברבם היושב בטבריה את מנהיגם לכל דבר. וכך כותב רמ"מ מוויטבסק לחסידיו: "ידוע להווי לאהובי אנשי (אנשי שלומנו) שאני באה"ק כמשולח משרי המדינות לפלטין של מלך, שלא נעלם ממני שום דבר לתיקון המדינה, הן בגוף והן בנפש... ובפרט אהובי חברי שהם עמי ממש תמיד, כאילו עומד לפני וחוקקין על לוח לבי, הן בתפילתי והן בהתבודדות בביתי... " (וראה איגרתו מש' התק"מ – 'איגרות'). ואילו רש"י הכהן היושב עמו בטבריה, כותב באיגרתו... "שבעת קראו קריאת 'שמע', שעל המטה... נגלו לו (לרמ"מ) תעלומות בני אדם הקשורים עמו, וידע מה יעשו בפרוטרוט ומה בכוחם לעשות" –

אכן, ר' מנחם מגדל יודע על הנעשה בקרב חסידיו שברייסיין,

ומורנו) הרב מוה"ר מנחם מענדל בהרב מוה"ר משה זללה"ה (זכרו לברכה לחיי העולם הבא) לבקר בחוליו, ומצאנוהו שוכב ומוטל על ערש דווי, ולשונו ומילולו בפיו, וצלולה דעתו ומושבית עליו כשאר אדם ההולך בשוק, יודע להשיב על הן – הן, ועל לאו – לא; וכן אמר לנו:

הנני מצווה את בני ביתי, שתהי' (ו) עדים בדבר: הנני מצווה את בני המופלג מוה"ר משה נ"י (נרו יאיר): א) שלא יהי' (ה) לו שום התקנות; ב) ולא יקדק עם הספרדים (יהי' (ה) אך שיהי' והנהגתם יהי' (ה) איך שיהי'; ג) ולא יסעוד בשום סעודות חתונות (של) נכרים, לא אצל ספרדים ולא אצל אשכנזים, כי אם פעם בשנה אצל אהובו ביותר, וגם זה באם שיסכימו כל אהוביו דורשי אמת; ד) ולא ישתה בימות החול, לא י"ש ולא יין כלל, כ"א (כי אם) כשיזדמן איזה אורח או עת הצורך, כוס אחד לבד, ובשבת מותר לשתות אונסא א' ראקי (אונקיה אחת י"ש) ושניים ושלשה אונסאש (אונקיות) יין, לא יותר; ה) ולא ישתכר אפי' (לו) בפורים ושמחת תורה, כ"א שנים שלוש כוסות יין; ו) ולא יבזבז בסעודת אורחים הרבה, כ"א אורח אחד, ויתן לו כפי הרגלו וכאשר יברכוהו; ז) שלא יתנא במלבושים יקרים כי אם בינוניים; ח) להתרחק מכבוד; ט) להתרחק מהוללות ושמח בה' ובעבודתו; י) וילמוד בכל יום ספר מוסר; י"א) ויתחבר עם אנשי אמת; י"ב) ויאהב הפחות שבישראלים; י"ג) ויתרחק משקר בכל כוחו אפי' (לו) לשם שמים; י"ד) שלא יחתום בהרב (בן הרב) כי אם כשאר אדם במוה"ר (בן מורנו הרב רבי); ט"ו) שלא יאמר דברי תורה משמו; ט"ז) שימכור כל המטלטלין החשובים, דהיינו כלי כסף וכלי זהב וכל התכשיטין של כסף וזהב וכל הזיגרגס (השעונים) ושולחנות ומיטות ואצטבעות והקילומעש הטובים והקאלדרה (השמיכה החורפית) הטובה וכל הבגדים של שבת ויו"ט (ויום טוב) אפי' טלית של שבת, ומותרי הטענאויש ודימיואניש ומותרי שמן ומותרי חטים, ויקבצו הכל לסך אלף גראש (גרושים) עבור האלמנה הי' (א) אמו תחי' (ה) – אם תרצה; י"ז) שילוו לכולל אשכנזי' (ם) כל אלף גראש ויעשו פירות ויתנו לה שלוש גראש לכל שבוע; י"ח) ואם לא יעלה לסך הנ"ל כל המטלטלין, או ימלאו מן הסך שיבוא לשמי בשנה הבאה (מן החלוקה השנתית); י"ט) וכן שאר כל המצוות המותר על פרנסת בניו, בערך בינוני, ייתן לכולל אשכנזים בהלואה שיעשו פירות; כ) ולא ידור בני עם אמו בבית א' (חד) אפי' (לו) שעה אחת, כ"א (כי אם) ליתן לה דירה למטה; כ"א) ושיתן מאה גראש להיתומה מבתי ז"ל (זכרונה לברכה, שנפטרה והותירה שני יתומים אחריה); כ"ב) וישלם בעד בית התפילה של האשכנזים שלושים גראש בכל שנה, באם שיהי' (ה) יכולת בידו בעדו; כ"ג) ושלא יחקקו על המצבה שום שבת, כי אם מוה"ר מנחם מענדל.

כל הנז"ל (הנוכח לעיל) ציווה בפנינו כבוד הרב הנז"ל בפיו ולשונו ודעת מיושבת, הו קציר ורמי בערסא ומתוך אותו חולי הלך לעולמו וחיים שבק לן ולכל ישראל, וכתבנו כל הדברים כהוותן, ולראי' (ה) באנו על החתום, יום שביעי לחודש אייר, התקמ"ח, פעה"ק טבריא תובב"א.

נאם אברהם בלא"א (בן לאבי אדוני) מוה"ר אלכסנדר כ"ץ זללה"ה (חתימה); והעד השני לא חתם, יען כי כל האנשים שהיו

ומטבריה הוא מנסה ליישב המחלוקת שבין המתנגדים לחסידים. הוא כותב מכתב נרגש ל"שרי התורה, גאוני עולם, אורי ישראל וקדושי וכו', כבוד שרי חכמי וואלין, ליטא ורייסיין . . .", ומכתב אחר ל"שרי, חורי וסגני, חכמי סבי ודייני, אהבי ה', אנשי קריה נאמנה ק"ק וילנא . . .", ובהם הוא מפציר ומבקש לחדול מן המחלוקת. ומכתב רודף מכתב ובקשה רודפת בקשה, והכל – בענווה ובצניעות, בפסל-רוח ובשלום, כי כך דרכו מאז ומתמיד. חמש שנים לאחר שעלה לטבריה הוקם שם ביתו, שבו היו "תחתים, שניים ושלשים", ואשר הכיל בו גם בית-כנסת הדור ונאה. ר' ברוך ממו"ח שולח לר' מנדל פרוכת מיוחדת לארון הקודש בצירוף מכתב, שכולו שפל-רוח. חסידיו שבטבריה מקובצים סביבו ודבריו להם כמים חיים. בשנת התקמ"ז (1787) חלו רבים מחסידי, ועגמת הנפש שירדה עליו מניצה את ראשית חוליו, שממנו לא קם עוד. משחש ר' מנדל ששעת הסתלקותו קרבה, מינה מערש חוליו את ר' שניאור זלמן מלאדי למנהיגם המוכתר של חסידי שבח"ל, כדבריו שבמכתבו: "מה אנחנו שואלים כי אם לאהבה את אהובנו כ' הרב חביבי, ידידנו האמתי מעולם, אשר נפשנו קשורה בנפשו כ"ק מהרש"ו נ"י, הגדול מאחיו . . . כולכם חייבים בכבודו, שהרי כמה גיעות יגע וכיתת רגליו הרחק נדוד, נע ונד זמן טובא למען שמוע דברי אלהים חיים".

בר"ח אייר, התקמ"ח, נסתלק ר' מנחם מנדל מוויטבסק לבית עולמו והוא כבן נ"ח שנים. על סבלו ומכאוביו בשנת חוליו מספר תלמידו ויורשו ר' אברהם מקאליסק בהספדו: " . . . הנה ה' עשה דבר בישראל אשר כל שומעיו תצילנה שתי אוניו, כי נפלה עטרת ראשו . . . נסתלק ענן הכבוד . . . הצדיק אבד ואינו כי לקח אותו אלקים. אל דמי לנו. חטאנו עם אבותינו כי הוכה במכאוב צדיק. על משכבו הפך בחוליו ימים רבים וחדשים מספר, מחודש אב התקמ"ז ועד יום ב', ר"ח זיו התקמ"ח, שנגנו הארון . . . בימים הנוראים הניח לו ה' מסביב להתפלל לפני הציבור כדרכו . . . גם בפורים, האמנם כי כבר חלוש היה עד מאד מאד, התחזק ובא לביה"כ לשמרת מקרא מגילה ברבים . . . שהיה ככה דל ובשרו כחוש, עד שכמעט יצא מגדר האנושי כ"א (כי אם) יד שכלו היתה תקיפה, וז' ליקחו וברור מלולו בדעת מיושבת ושכל צח ומצוחצח, שכל רחב ומוצק תמיד, בשפה ברורה קולע אל השערה עד פרק אחרון".

אבל כבד עטף את טבריה כולה, חסידים וספרדים כאחד. קהילות החסידים שבח"ל ביכו את מותו ימים רבים, עד ששליח החסידים מטבריה, ר' צבי הירש סג"ל ב"ר אברהם מהארקע, ראה צורך לפרסם איגרת מיוחדת לחסידי רייסיין כדי לעודד רוחם. לפי צוואתו שמלפני מותו לא חרתו שבחים על מצבתו, אלא רק: "פ"נ בשנת תקמ"ח מוה"ר מנחם מענדל בהרב מוה"ר משה זללה"ה בר"ח אייר יום ב'". (מצבתו זו היא אחת מהבודדות שנותרו בשלמותה מאותו דור, והיא ניצבת בביה"ע שבטבריה). משתמו שבעתימי האבל נתפרסמה צוואתו, חה לשונה, כפי שנכתבה ונחתמה ע"י ר' אברהם מקאליסק:

"אנחנו הח"מ מודים ומעידים לפני כל רואי חתימת ידינו דלמטה, איך שאנחנו הח"מ היינו אצל כבוד אדמו"ר (אדונינו

"לא לקלים המרוץ כזה, יום ולא יומיים, לא חודש ולא שנה, כי אם ברבות השנים, עד יעברו ימי תקליט(ה)" (קרי: הקליטה)... ו"כל הבא אל הקודש צריך מחדש עיבוד ויניקה וקטנות וכו', עד פנים בפנים יראה פני הארץ ונפשו קשורה בגפשה..." (וראה איגרותיו - 'אגרות').

ועל הכל - מופת היה לכל בענותנותו ובצניעותו. והיו מספרים, כי בטרם שהשיב נפשו לבוראו, ברגע האחרון ממש, נאנח ומילמל: "אוי לי מפניות, אוי לי מגיאות!..." ונסתלק. והיה נהוג לחתום דבריו ואיגרותיו: "... דברי הקשקל באמת, מנחם מענדל בהרב מו"ר משה זללה"ה".

✽

מאמריו, תורתו ואיגרותיו כונסו בספרים: 'פרי הארץ', על התורה, קאפוסט, התקצ"ד; 'פרי העץ', ו'טומיר, התרל"ד; 'לקוטי מאמרים', מ"ה איגרות ועוד, לבוב, התרע"א; 'עץ פרי', על התורה, לבוב, התר"מ; 'מאמרים גוראים', על הזוהר (בסוף ספר 'מנחם ציון') פשעמישל, התרמ"ה.

י"א אלפסי

המצבה שעל קבר רמ"מ מו"ר בסבסא המצויה בבית"ע בסבריה

שם יראו לנפשם לבוא עה"ח (על החתום) יחד עם הרב הקדוש הנ"ל הקליסקר זי"ע (ר"א מקאליסק - זכרו יגן עלינו). סלקא לה הצוואה מקודש הקדשים".

✽

הסתלקותו של הרמ"מ היתה אבידה גדולה לתנועת החסידות, זו שמבית מדרשו של הבעש"ט ו"המגיד" ממזריטש, ואבידה שאין לה תמורה לעדה החסידית שבטבריה, אשר רק התחילה להיקלט במקום מאז קבעה בה מושבה שבע שנים לפני כן. לחסידיו היה ר' מנחם מנדל יותר מאשר רב ומנהיג רוחני. הוא היה להם כאב ממש, אב הדואג לילדיו הפעוטים הרכים, שאך זה עתה החלו לצעוד צעדיהם הראשונים, וכל בטחונם ותקותיהם תלו בו ואך בו בלבד. ועם פטירתו דומה היה כאילו נתייטמו הפעוטים מאביהם הטוב, וראו פתאום עצמם שאין להם עוד על מי לסמוך ולהפקיד דרכם ופועלם. אמנם עמד להם יורשו, ר' אברהם מקאליסק, כמנהיג. אולם לא ר' אברהם כרבי מנחם מנדל שהיה, כאמור, למעלה ממנהיג ומראש.

בדרכו בחסידות דבק רבי מנחם מנדל, כאמור, בבית מדרשם של הבעש"ט ו"המגיד" ממזריטש, ולא חידש חידושים. היסוד המרכזי שבחסידותו היתה האמונה השלמה ביישות האלוהית, המקיימת את היקום כולו בכל רגע. אלוקים שברא את הטבע, הוא ה"מקיים אותה בכל רגע", וכל המחשבות, המידות, הרצון, לרבות העניינים הגשמיים, באים "מיד השוכן אתם בתוכם ממש, ובלתו אין שום חומר וצורה, טעם וריח. כולם פגרים מתים, בלתי נמצאים כלל בלא הווייתו". ממילא קיימת, איפוא, השגחת ה' על הכל, ו"אין אדם נוקף אצבעו, ואין שום עשב יבש ונעקר, ואין שום אבן גורק, כי אם בזמן ומקום הראוי לו".

ואילו התפילה - הרי שאי אפשר להגיע לדביקות "כי אם על ידי תפילה שהיא השכינה". כל אדם יכול להגיע למדרגה עליונה, כי "האדם הוא חלק אלוה ממעל ממש, ובאפשרותו להתייחד אחדות גמורה עמו יתברך, בלי שום הפסקה ומטח מבדיל". לכן, על האדם להיטהר ולהתקדש, כי בידו שלו כל טוב העולם, ו"כל מאורעות העולם - הכל בשבילו יחדיו ממש, לכן צריך לדעת בעצמו, איך שהוא הגורם מאורעות העולם וחליפיהם". בדרגה אחת למעלה מן האדם הפשוט עומד "הצדיק", כי הוא נקרא "מלאך" - הווי אומר שליח - ה"מקשר עליונים עם תחתונים", ו"מראה לעין כל (את) אלוהותו יתברך, לשמוע ה' בקול איש אשר רוח אלהים בו".

ר' מנחם מנדל היה מן המתנגדים למופתים הנעשים לבקשת החסידים, כאשר נהגו צדיקי פולין וגליציה. באחד ממכתביו הריהו כותב: "על עיקר בקשתו (של אחד מחסידיו) עבור בנים - בושט פנים כיסתני. התחת אלוקים אני? (אמנם) ה'ה ה'ה דבר ה' ביד הבעש"ט (שעשה גם מופתים) ויגזור אומר ויקם. אחד היה, ומקדמונים לא קם כמוהו ואחריו עלי עפר - מי יקום?".

משמעותה העמוקה של העלייה לארץ הקודש, ארץ ישראל, היא היוולד האדם מחדש, וכל יסורין שבאים על העולה החדש לארה"ק, אינם אלא יסורי לידה והיוולדות מחדש. ו"לכל שואל ומבקש לשכון כבוד בארץ הקדושה" הריהו אומר במפורש:

חתימתו של ר' אברהם בן אלכסנדר כ"ץ - ר' אברהם הכהן מקאליסק

רבי אברהם הכהן מקאליסק

רבי אברהם הכהן נולד לאביו ר' אלכסנדר כ"ץ, בשנות השלושים של המאה הי"ח, בעיירה קאליסק, ומספרים היו, ש עוד בילדותו הצטיין הילד אברהם בגאונות נדירה. משגדל ונחשב כעילוי, נשלח לבית מדרשו של הגאון בוילנא, ומשעמד הגאון על חריפות שכלו וידיעותיו העמוקות של תלמידו אברהם, היה מכבדו, ולא זו בלבד, אלא שפעם אף כיבדו בהשבת תשובה בהלכה לר' חיים הכהן רפפורט, רבה של קהילת לבוב.

משסיים שם תלמודו ועזב את בית מדרשו של הגאון, חזר לביתו שבקאליסק ועסק בתורה, משהוא מתבודד עם עצמו ומתמודד עם סוגיות שבתורה. באחד הימים בא אצלו אחד מיהודי העיירה ודיבר על לבו לעלות ולבקר בבית מדרשו של רבי דוב בער ממזריטש, וירשו של הבעש"ט. תחילה פיקפק רבות אם רשאי הוא, כמי שיצק מים על ידי הגאון מוילנא - שהיה אותו זמן ראש המתנגדים לחסידות ושר' דוב בער ממזריטש היה מנהיגה - אולם כיון שיצא ובא אל "המגיד", לא זו בלבד שלא מיהר לחזור, אלא נישבה בחבלי קסמיה של החסידות, עד שנעשה לאחד מתלמידיו המובהקים של "המגיד". ועל כך מעיד הוא עצמו וכותב: "חי ה', אשר עמדתו לפני כבוד אדמו"ר, היה מספיק לי כל דיבור לזמן פביר". ללמדך, שהשפעתו של "המגיד" היתה באישיותו שלו לא פחות מאשר באמרו, ו"היינו מסתפקים בדיבור אחד זמן רב, כי אם לא באנו אלא לשמוע דיבור אחד זה - דיינו, והיינו שומרים אותו (דיבור) - אימרה של "המגיד" בקדושה ובטהרה עד עת בוא דיבור שני".

מששב ממזריטש הלך לוילנא אצל רבו הגאון, אולם משסח ר' אברהם להגר"א שהיה בבית מדרשו של "המגיד", הפסיק הגאון בשיחתו עם ר' אברהם ופסרו מעל פניו...

עוד בחי' "המגיד" ממזריטש החלו מתאספים סביב ר' אברהם חסידים, שהיו מתלמידי החכמים הצעירים, והיתה מנהיגותו עליהם נודעת כקיצונית. לימים, סיפר ר' שניאור זלמן מלאדי - משביקש להזכיר לר' אברהם מקאליסק את "חטאי נעוריו" - כי באותם ימים שהכל היו מתלמידי "המגיד", היתה חבורת הצעירים של ר' אברהם נוהגת לזלול בתלמידי חכמים, ותוך שהיו החסידים הצעירים מבקשים להרבות שמחה, היו נוהגים ב"הוללות וליצנות" ואפילו "להתהפך תמיד בראש למטה ורגל למעלה בשווקים וברחובות"... והוסיף רש"ז מלאדי, כי בהתנהגותם זו נתנו בני חבורתו של ר' אברהם עילה נוספת למתנגדים בהתנגדותם לחסידות. ולא זו בלבד, אלא שאפילו "המגיד" עצמו נוף בר' אברהם על כך ואפילו סירב לראות פניו, עד שעמד לו כמליץ מלפני "המגיד" חברו הטוב רבי מנדלי מוויטבסק.

אכן, ר' מנחם מנדל מוויטבסק היה רעו וידידו של ר' אברהם מקאליסק עוד מהיותם יחד בבית מדרשו של "המגיד" ממזריטש. ומשעמד רמ"מ מוויטבסק ועלה בראש חסידיו לארץ הקדושה, בשנת התקל"ז (1777), בצטרף אליו ר' אברהם ועמד לימינו. ואם כי היה ר' אברהם אישיות כפני עצמה, קיבל עליו מנהיגותו של חברו רמ"מ מוויטבסק וראה בו רב ומנהיג. על האיגרות שהיה

הרמ"מ מריץ לחסידיו שבגולה, היה חותם גם ר' אברהם, ופעמים רבות שהיה חותם הוא לבדו.

משעבר רמ"מ מוויטבסק עם מרבית חסידיו מצפת לטבריה, בשנת התקמ"א (1781), משלא יכול עוד לעמוד שם ביחס "הפקיד" היהודי הספרדי אליו ובלעז דברי השיטנה שהילכו בין העדה האשכנזית שם, נשאר ר' אברהם מקאליסק בצפת, עם קומץ מן החסידים, עד שברבות הימים נטש אף הוא את צפת והצטרף למושב רבו רמ"מ בטבריה. כאן הקים לו בית מדרש משל עצמו, ליד זה של רבו ומנהיגו הרמ"מ מוויטבסק, משהם שניהם יחדיו מכבדים זה את זה ור' אברהם רואה בר' מנדלי רב ומנהיג העדה החסידית בטבריה.

בשם ה' אברהם הכהן מקאליסק

אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק

אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק

אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק

אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק

אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק
היה ר' אברהם הכהן מקאליסק

איגרתו של ר' אברהם הכהן מקאליסק, אשר נכתבה בטבריה ב"שלהי
מנחם אב התק"ץ" (1790)

ר' אברהם מבקש, איפוא, מר' שניאור זלמן מלאדי, להניח ידו מקיבוץ הכספים ולהשאיר זאת לשד"ר החסידים השלוחים מטבריה. אולם רש"ז מלאדי סירב, ואילו השלוחים עצמם – וכנראה לפי הוראתו של ר' אברהם – סירבו לקבל אותם סכומים שנאספו למען העדה בטבריה מידיו של רש"ז מלאדי. הוסיפו חסידיו ר' אברהם מקאליסק ואמרו, שרש"ז מלאדי עצמו הוא שסירב לתת את הכספים לשד"ר החסידים מטבריה, ולא זו בלבד, אלא שאף עיכב בידו הכספים שנאספו בשנים התקס"ג – התקס"ד (1803–1804).

כיון שהגיעו הדברים לידי כך, לא ראה ר' אברהם דרך אחרת אלא לַמְנוֹת את רבי מרדכי מלכביטש, אחד מגדולי הצדיקים שבפולסיה, כראש הגבאים למען הישוב החסידי שבטבריה. במעשהו זה, שקשר גורל הישוב החסידי של טבריה בלכביטש, כרה ר' אברהם את האפיקים לגלי עליות החסידים אשר באו מפלגי לכביטש – לאחר פטירתו של ר' אברהם – כזו של עליית חסידי לכביטש עצמם, עליית חסידי קוברין, ואחרון לגלי-עלייה אלה – עליית חסידי סלונים.

המצבה שעל קבר ר' אהרן מקאליסק המצויה בביה"ע בטבריה

משנסתלק רבי מנחם מנדלי לבית עולמו בר"ח אייר התקמ"ח, היה ר' אברהם זה שכתב צוואתו ואף היחיד שחתם עליה, ומשעברו שבעת ימי האבל, עמד ר' אברהם בראש העדה החסידית בטבריה כמנהיג וכרב מוכר על הכל. מנהיגי החסידות הכירו בסמכותו ורש"ז מלאדי אף עיטרו בכינוי "הכהן הגדול שיחי" (ה) הממלא מקום קדושת רבינו הקדוש ולה"ה (וכרו לחיי העולם הבא – ר' מנדלי) בחכמה וביראה". מאז נעשה הכינוי "הכהן הגדול" שגור בפי כל, ועל הכל הכירו חסידי טבריה באישיותו של ר' אברהם שהיתה נערצת עליהם. כותב ר' מאיר מביחוב, מחסידי טבריה בימים ההם: "ויאורו עיני אשר זכיתי לחזות בנועם זיוו הוד הדרת קודש פני כבוד אדמו"ר, גאון עוזנו, רוח אִפְנו אמת, ומה נהדר הכהן הגדול בקדושתו ומה נורא מעשהו, כמראה הבזק ונוגה לו, כי קָרַן אור פניו ומפיו יצאו זיקוקין דינורא... וכל אחיו ידידינו, הנילוויים אליו, אנשי קודש חברים, מקשיבים לקול דברי אלקים חיים, כולנו פה בארץ החיים".

לימים, ובשל סיבות בלתי ידועות, התגלע ריב בין רבי אברהם מקאליסק לבין כמה מראשי ומנהיגי החסידים. אחד מאלה שנעשה לו לבר-פלוגתא חריף היה ר' יעקב שמשון משפיטובקה, שלא יכול היה לדבר שלום לר' אברהם. עד שבשנת התקנ"ז (1797), משבא ר' נחמן מברסלב לבקר בעיה"ק טבריא תוב"ב, עשה ר' נחמן שלום ביניהם. אולם עיקרה של המחלוקת שבין ר' אברהם לבין מנהיגי החסידות פרצה בינו לבין ר' שניאור זלמן מלאדי, מנהיג החסידים ברייסין, אשר אותו הכתיר עוד בחייו רמ"מ מוויטבסק כמנהיג החסידים בארצות הגולה.

ראשיתה של המחלוקת פרצה – לפחות כלפי חוץ – בשל ספרו של רש"ז מלאדי 'ספרן של בינונים', הוא ספר 'התנאי', שבו מרוכזים עיקרי חב"ד, שהעלו מעל לכל חשיבותן של חכמה ודעת בהכרת הבורא. משהגיע ספר זה לידי של ר' אברהם (התקנ"ז – 1797), שעד כה לא היה חושף משבחים לרש"ז מלאדי, ישב ר' אברהם וכתב לרש"ז מלאדי בוז הלשון: "קא חוינא לספר הבינונים שהדפיס כת"ר (כבוד תורתו), ולא מצאתי בו תועלת כל כך להצלת נפשות. עיקר האמונה והיראה הוא מקור הברכות והטוב הגנוז, וכל השקללים הם מקור הדינין, רחמנא ליצולן. לכן שומר נפשו ירחק מהם. כי תחילת הרע הוא מן השקל דמיניה דינין מתעריין... וכמה נאבדו ונתפקרו מן השקללים".

לא הסתפק בכך ר' אברהם והריץ מכתבים נוספים לאחרים, ובהם אפילו האשים את רש"ז מלאדי שלא העביר, כביכול, את כל הכספים אשר נאספו למען החסידים בטבריה. משקיבל ר' לוי יצחק מברדיצ'ב את מכתבו של ר' אברהם, השיב לו לר' אברהם במכתב מנומק, שהוא דוחה כל טענותיו. ואילו רש"ז מלאדי לא נשאר חייב והשיב מלחמה שערה, משהוא מוכיר גם "נשכחות" עוד מימי בית מדרשו של "המגיד", כאשר הזכרנו לעיל. כיון שכך, החליט ר' אברהם לנסות וליישב את המחלוקת ושיגר בשנת התקס"א (1801) לרש"ז מלאדי את שליחו, השד"ר ר' מאיר מביחוב, אולם השליח לא הצליח ליישר את ההדורים והקרע שבין פלגי החסידות הרחוב והעמיק. אז מחליט ר' אברהם לשחרר עצמו ועדת החסידים שבטבריה מתלות זו שהוא תלוי ברש"ז מלאדי ובכספים הנאספים על ידו למען הישוב בטבריה.

החסידי בעיר זו. כרוצה נאמן ומסור לבני עדתו, דאג כל אותן כ"ב שנים להעמקת שורשיו של הישוב החסידי בטבריה והתערותו בחיי הקהילה הספרדית הוותיקה. יחד עם זאת הרחיב יריעותיו של האוהל החסידי שבטבריה, ומתח לו מיתרים ארוכים וחזקים לקהילות החסידים שבגולה, שמהן ינקו העדה החסידית בארץ את קיומה בחומר וברוח, והודות להן גדלה והתרחבה עם גלי העליות שבאו לטבריה בשנים שלאחר מותו, כאשר צריך לעיל. חליפת מכתביו הרבים בכ"ב שנות מנהיגותו משקפת בבהירות את מצב העדה החסידית בטבריה באותן שנים, ונותנת אף תמונה מחיי הקהילה הספרדית בשנים אלו. לאחר הסתלקותו מכסה הערפל את אורח חיי החסידים בטבריה, משאץ בידינו עדויות כה רבות ובהירות כאיגרתו של ר' אברהם מקאליסק.

✽

תורתו ואמרי נדפס בספר 'חסד לאברהם' לר' אברהם המלאך, טשרנוביץ, התר"א, ואילו קובץ אמריו ואיגרותיו כונס בספר 'איגרת הקודש', לבוב, התר"ץ. חלק ממכתביו פורסם עוד, בשעתו, בספר 'פרי הארץ' לר' מנחם מנדל מוויטבעק (קאפוסט, התקע"ד).

י" אלפסי

ר' אברהם מקאליסק כיבד והעריך את ר' מרדכי מלכביטש והירבה בגדולתו, ואף כתב עליו שהוא "הרב החסיד המפורסם בצדקתו וכל מעשיו באמונה", ואילו חסידי לכביטש ופלגיהם העלו תמיד על גס את פועלו של ר' אברהם מקאליסק, את קדושתו וגדולתו. ולא זו בלבד, אלא שמצאו חסידי לכביטש קשר בין הסתלקותם של שני המנהיגים, ר' אברהם מקאליסק ור' מרדכי מלכביטש, והיו מספרים שימים אחדים קודם פטירתו שיגר ר' אברהם מכתב לר' מרדכי ובו כתב, בן השאר: "מחר תהיה אמי עמי במחיצתי", ואכן נפטר ר' מרדכי תשעה ימים לאחר פטירתו של ר' אברהם...

רבי אברהם הכהן מקאליסק נפטר בטבריה ביום ד' בשבט, התק"ע (1810), ועל מצבתו, הניצבת עוד כיום בבית העלמין שבטבריה, חרות: "פ"נ אדמו"ר הרה"ג כמוהר"ר אברהם במו' אלכסנדר כהן לאל עליון ח"ש (חיים שבק) ד' לחדש שבט בשנת התק"ע לפ"ג, ת.נ.צ.ב.ה."

✽

זכותו הגדולה של ר"א מקאליסק, כאחד מן האישים הבולטים ביישובה של טבריה, טמונה בעשרים ושתיים שנות מנהיגותו לישוב

טבריה בשנות ה-30 של המאה הי"ט, לפני הרעש (1837). מראה מצפון-מערב - לפי ציורו של הרחן ליאן דה לבורד (המחזיק לעתידות טבריה)

ב. חכמי טבריה לדורותם

א. באלף השלישי והרביעי ליצירה (עד לשנת 1240 למניין או"ה)

רבי אבא – מדור שלישי לאמוראים. נולד בבבל ולמד בביה"מ של רב הונא בסורא, ורב יהודה בפומבדיתא. נגד רצון רבוי יהודה עלה לא"י ובהגיעו לעפ"ו נשק את סלעיה. אף כי אנו מוצאים אותו בחיפה ובצור, נראה כי מקום מושבו הקבוע היה בטבריה – בחברת רבי זירא וראשי הישיבה רב אמי ורב אסי. הוא עסק במסחר המשי ולרגל סחרו היה יוצא לחו"ל, אולם תמיד הידר לחזור. עד כמה שנתאזרח בא"י תעיד העובדה, שנתהדר בתואר "רבותינו שבארץ ישראל". נסיעותיו סייעו בידו להביא את תורת בבל לא"י ואת תורת א"י לבבל. בתלמוד מסופר עליו הרבה על דרכי צדקתו וחסידותו. על חייו המשפחתיים ידוע לנו מעט. הוא נשא לאשה את אמו של ר' שמואל ב"ר אבא מהגרוניא שנתאלמנה מבעלה. משמתה עליו והשאירה לו נכסים, נשא אשה אחרת – בת ת"ח ששמו אנרא, הנזכר בתלמוד. מאמרו המפורסם באגדה שימש מוטו לחובבי ציון: "אין לך קץ מגולה מזה שנאמר 'ואתם הרי ישראל עונכם נתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל'".

רבי אבא ב"ר זבדא – עורך שני ושלישי לאמוראי א"י. ירד לבבל והיה תלמידם של רב ורב הונא. משחזר לארץ ישב לפני ר' אלעזר, ולאחר מותו נחשב לחכם החשוב ביותר בא"י. נראה שישב בטבריה כי הוא שהיה הפותח בהלכה ורב אמי ורב אסי המסיימים. לרבי אבא לא היו בנים ולאחר מות אשתו סירב לשאת אחרת. היה מתפלל בקול רם ובתענית-ציבור היה דורש לפני הקהל. אחת מדרשותיו נתפרסמה ביותר ורבים משתמשים בה עד היום: "ישראל, אף-על-פי שחטא – ישראל הוא!".

רב אבדימי ברבי נחמיה – "ראש הפרק" השביעי בטבריה, בשושלת מר זוטרא שעלה לארץ בשנת ד"א ר"פ (520). כיהן, לערך, במאה השביעית למנינם ('ספר הישוב' ב', עמ' 89).

אבון-פתיר, ר' יחיא (יוחנן) בן זכריה – מחכמי טבריה החשובים במאה העשירית למנינם. נקרא "אבון פתיר" ע"ש בנו "פתיר", וכונה: "הלבילר איש טבריה השייך לעדה הרבנית". הוא תרגם את התנך לערבית או כתב לו פירוש, וזכור אצל הסופר הערבי מסעודי ב'תנביה' שלו, הכותב עליו שהיה חכם גדול בתורת ה"קלאם" – היא הפילוסופיה הדתית האיסלאמית, והוא עצמו התווכח עמו בכמה שאלות. אבון-פתיר עסק בענייני המסורה והניקוד והיה גם רבו של רב סעדיה גאון, והוא שנטע בתלמידו את האהבה לכתבי הקודש ולחקר הלשון העברית. הוא יצא מטבריה לחו"ל כדי להפיץ תורתו, בתקופה זו של העברת המרכז היהודי מבבל וא"י לאירופה. נפטר, לערך, במחצית המאה העשירית למנינם ('ספר הישוב' ב', עמ' 13).

רבי אבון (אבין, בון) ב"ר חייא – מדור שלישי לאמוראי א"י. למד בטבריה בישיבתו של רבי יוחנן וקיבל גם מרבי זירא

ומרבי אילעי. נפטר בגיל צעיר, בהיותו בן עשרים ושמונה. רבי זירא אמר עליו בהספדו: "יגע רבי בן בתורה לכ"ח שנה, מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד לק' (100) שנה".

רבי אברהם בן פראת – מבעלי המסורה בטבריה בסוף המאה השמינית למנינם (כנ"ל).

רבי אברהם בן ריקאט – מבעלי המסורה בטבריה בסוף המאה השמינית ובתחילת התשיעית למנינם. גם אביו ריקאט נחשב לאחד מבעלי המסורה הנודעים ('ספר הישוב' ב', עמ' 12).

רבי אושעיה (הושעיה) – תלמידו של ר' בר קפרא ור' חייא רבה. עם מורו סידר קובץ ברייתות עפ"י משנת רבי. בסוף ימיו עבר מטבריה לקיסרין. ריש לקיש ור' אלעזר בן פדת ורב אמי מוסרים שמועות מפיו. לדעת הרמב"ם היה ר' אושעיה מבית דינו של רבי יהודה הנשיא, ויש הסוברים כי אב הכנסיה אוריגנס עצמו היה אחד מתלמידיו.

רבי אחייה הכהן – "החבר ממדינת מעיזה" היא טבריה. היה מבעלי המסורה, ונראה שהיה גם מחכמי הישיבה שבטבריה בתחילת המאה התשיעית למנינם (שם).

רבי איבו ב"ר נגרי – מדור שלישי ורביעי לאמוראי א"י. נראה שהיה תלמידו של ר' חייא בר אבא וישב גם לפני ר' אילעי. היה חברו של ר' יהודה בן שמעון בר מוי. מושבו היה, כנראה, בטבריה. בתארו את מצבה הטופוגרפית של העיר תמנת, הוא ממשלה לפי המקומות שבטבריה.

רבי אלעזר בן פדת – מדור שני לאמוראי א"י. והוא "רבי אלעזר" סתם שבתלמוד. עלה מבבל לא"י וכהן לרשת את כסאו של רבי יוחנן כראש ישיבת טבריה. מספר מאמריו בשני התלמודים ובמדרשים מגיע לאלפים ונחשב כגדול ההלכה בדורו, אולם מאידך היה גם דרשן מצוי ובעל אגדה. בבבל היה תלמידם של רב ושמואל. בעלותו לארץ נשא אשה והיה תלמידם של ר' חנינא ב"ר חמא, ר' אושעיה ובעיקר של ר' יוחנן, רבו המובהק. לאחר מכן נתמנה דיין ובספיקותיו פנה תמיד אל רבו. האגדה מרבה לתאר את התלהבותו בתורה וכן את עניינותו הגדולה. תמיד סירב לקבל מתנות ואפילו החזיר את מתנות הנשיא. עם זאת לא היה פוסק מלתת צדקה לאחרים. ממאמריו באגדה מתגלות אישיותו הנעלה ומוסריותו הגבוהה. מרובות הן אמרותיו בשבחה של א"י, שאפילו הקבורה שבה נעלה. בהיותו בארץ עמד בקשר מתמיד עם חכמי בבל ומקובל הוא, שכל "שלחו מתם" – דהיינו, שלחו מארץ ישראל – הוא רבי אלעזר. זכה להיקרא בתואר הכבוד "מרא דארץ ישראל". עם מותו של רבי יוחנן מילא מקומו כראש ישיבת טבריה, אולם לא האריך ימים. לפי אגרת רב שרירא גאון נפטר

באותה שנה שבה נפטר רבי יוחנן – ד"א ל"ט (279). בנו מתו עליו בחייו ונותר לו רק הבן רבי פדת, שאף הוא היה אמורא.

רב אמאי בר נתן – מראשי אמוראי א"י מדור שלישי. עמד בראש ישיבת טבריה לאחר מותם של ר' יוחנן ור' אלעזר. היה תלמידו של ר' אושעיה, ר' חנינא, ר' ינאי ור' יהושע בן לוי, אולם בעיקר היה תלמידו המובהק של רבי יוחנן, אותו היה משמש כתלמיד לרב, ולאחר מותו התאבל עליו שבעה שלשים כעל אביו. בישיבת טבריה היה חברו ובן-זוגו של ר' אסי. על שניהם, שהיו כוהנים, נאמר: "כהני חשובי דארץ ישראל", שעסקו יחד גם בגמילות חסדים. בבואו לתדמור השתדל לפדות את זעיר ב"ר חנינא שנשבה שם. יחד עם ר' אסור חייא ב"ר אבא היה עובר בעירות ובכפרים, בשליחות רבי יהודה נשיאה, לתקן את הדרוש בענייני חינוך. לאחר מות רב הונא בבבל נחשב כגדול החכמים ובאגרתו בהלכה הוא פותח "מני אמי ב"ר נתן תורה יוצאה לכל ישראל". המסורת מייחסת את מקום קבורתו בטבריה (וראה 'אתרים מספרים').

רב אסי – מראשי אמוראי א"י מדור שלישי. היה חברו הטוב של ר' אמי בראשית ישיבת טבריה וכוהן כמותו. נולד בבבל ובטבריה היה תלמידו של רבי יוחנן. היה גדול גם בקבלה וביקש ללמד את בן גילו רבי אלעזר מעשה מרכבה. ר' אלעזר היה קורא לו "מופת הדור". היה מתרחק מן הרבנות ולא רצה לקבל עליו משרה ציבורית, אולם בסוף ימיו התחרט על כך. היה גומל חסדים עם כל אדם ובעיקר עם הגרים. לפי הבבלי עוררה פטירתו שינוי במעשה הטבע, שנעקרו אז כל האילנות, ולפי הירושלמי נפל אז "קסטולין" של טבריה. המסורת מייחסת את מקום קבורתו ליד ר' אמי בטבריה (וראה שם).

רבי פנאה – מדור אחרון של תנאים וראשון לאמוראי א"י. אמריו מופיעים עדיין בברייתות. היה לו בית מדרש בטבריה, שבו היה דורש רבי יוחנן, שהיה תלמידו, ומביא את שמועותיו. האגדה מספרת עליו שהבין סודות ורמזים ודע תמיד להוציא משפט צדק, ובשל חכמתו הרבה מינוהו הרומים לשופט. היה עוסק בציון הקברים, כדי שידעו להישמר מן הסומאה. רוב שמועותיו הן בתחום האגדה.

בן אשר – שושלת בת חמישה דורות שהיו גודעים בין בעלי המסורה שבטבריה, בסוף המאה התשיעית ובתחילת העשירית למניינם. ראשון לשושלת היה "רבי אשר הזקן הגדול ז"ל, ואחריו היה בנו נחמיה נפיש (נח נפש), ואחריו היה אשר בנו, ואחריו היה משה בנו... ואחריו היה אהרן בנו... ודע, כי זה אהרן בן משה בן אשר בן נחמיה בן אשר הזקן הגדול, היה אחרית השלשלה" (רשימת בעלי המסורה, מאן ח"ב, 44 – 'ספר הישוב' ב', עמ' 12). ר' אהרן בן משה היה בעל המסורה החשוב ביותר, שחי בטבריה בשנים ד' תר"ס – ד' תפ"ה (900–925 למניינם). והוא גם אהרן בן אשר שעסק בחקר הדקדוק העברי וכתב ספר אשר הועיד עליו: "זה הספר מדקדוקי הטעמים שהחביר ר' אהרן בן אשר ממקום מעזיה הנקראת טבריה". עד היום מצוי בידינו

ספר תורה שנוקד ע"י האבובנו, שניצל בנס מידי הערבים במצרים. ומר' משה בן אשר נשתמר בידינו, בכתב ידו, ספר נביאים, כעדותו: "אני משה בן אשר, אשר כתבתי זה המחזור של מקרא (ס' נביאים) על פי (על-פה) כיד אלהי הטובה עלי באר היטב, במדינת מעזיה העיר ההוללה... נכתב לקץ שמונה מאות שנה ועשרים ושבע שנים לחורבן הבית השני... (שם, שם) – היא שנת ד' תרנ"ו – 896 למניינם (וראה 'מסורה וניקוד נוסח טבריה').

בן עזאי שמעון – מדור שלישי לתנאי א"י. רבו היה רבי יהושע ובשמו הריהו מוסר כמה הלכות. הצטיין בשקידתו הרבה ולכן אף לא נשא אשה. משמת – אמרו ש"בטלו השקדנים". נראה שנפטר בגיל צעיר משום שלא הגיע לסמיכה. לפי ברייתא מסוימת היה בין ה"ארבעה שנכנסו לפרדס" והוא ש"הציץ ומת", ולפי מקור מדרשי, היה בין עשרת הרוגי מלכות. היה מפורסם בחריפותו שהיו משתבחים בה, ולפי האמור: "הריני כבן עזאי בשוקי טבריה". מייחסים שמקום מושבו הקבוע היה בטבריה.

בנימין איש טבריה – מן המאה השביעית למניינם. עמד בראש המרד של יהודי א"י משמרדו בבזנטיון. עליו סופר כי בשנים ד' ש"ע–שע"ד (610–614) העמיד כל רכושו הרב, שהיה עשיר גדול, לקניית נשק ולאספקה לגדודים היהודים, אשר עלו לירושלים יחד עם הצבא הפרסי הכובש. משנתאכזבו היהודים מהפרסים ומשלטונם וכרתו ברית עם הקיסר הרומי הרקליוס, אירח אותו בנימין בבואו לטבריה כל ימי שהותו שם. מששאלו הקיסר על שום מה רדף קודם לכן את הנוצרים, השיב לו בנימין, ללא משוא פנים: "על שנאתם את תורת". לפי מקור אחד קיבל בנימין איש טבריה את הדת הנוצרית, לאחר מלחמת הרקליוס ביהודים, וזאת – מחוסר ברירה.

רב גוריא – "ראש הפרק" השני בשושלת מר זוטרא, שעלה מבבל לטבריה בשנת ד' ר"פ, 520 למניינם ('ספר הישוב' ב', עמ' 89).

רבן גמליאל (הרביעי) בן רבי יהודה נשיאה – הנשיא העשירי לבית הלל. מילא מקום אביו כנשיא הסנהדרין (בשנת 286 למניינם, לערך). שמו כמעט שאינו נזכר בתלמוד, ונראה שמילא תפקיד שלטוני בלבד.

רבן גמליאל החמישי בן הלל (השני) – הנשיא השלושה-עשר לבית הלל (בשנים 365–385 למניינם, לערך). שמו אינו נזכר במקורות יהודיים. בעל 'סדר הדורות' אף מפקפק, שלא בצדק, בקיומו. עליו מסופר, כי משהחרים הנציב הרומי היסכיוס תעודות בביתו, התלונן ר"ג לפני הקיסר תיאודוסיוס הראשון, ועל כך שילם הנציב בחייו.

רבן גמליאל (השישי) בן רבי יהודה (השלישי) – הנשיא החמישה-עשר והאחרון לבית הלל, שלפיכך נקרא "בתראה". ב"17 באוקטובר, בשנת 415 למניינם, שלח תיאודוסיוס השני איגרת אל שר המדינה אברליאנוס, ובה נאמר: "היות וגמליאל

מִדְמָה בָּלְבו שְׁמוֹתָ לֹא לַעֲבוֹר עַל הַחֹק בְּלִי עֹנֶשׁ, מִשּׁוּם שֶׁהוּא תּוֹפֵס מִשְׁרָה גְבוּהָה, דַּע לָךְ שְׁצִוִּינוּ לְרֹאשׁ הַפְּקִידוֹת לִיטוֹל מִמֶּנּוּ אֶת תַּעֲוֹדַת הַכְּבוֹד שֶׁל שֶׁר, וְלִהְיוֹת לוֹ רֶקֶת מַעֲלָתוֹ שֶׁהִיָּתָה לַפְּנִים".
לאחר 11 שנים, בשנת 426 למניינם, נפטר רבן גמליאל ובטלה הנשיאות. לפי מקור נוצרי היא ר"ג רופא.

הבה בן הלל אלטבראני – נראה שהיה מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה ה"א למניינם. שמו נזכר בתעודה שמורה באוכספורד ('ספר הישוב' ב', עמ' 12).
הדותה – ראה 'פייטני טבריה הקדומים'.

החזוה, רבי אברהם – ראש קהילת היהודים הישובים בטבריה, במחצית השנייה של המאה ה"ב למניינם – לפי עדותו של הנוסע ר' בנימין מטודילה, משנים ד' תתקכ"ה–ל"ג (1165–1173).

הלל השני (בן רבי יהודה נשיאה – הנשיא השנים-עשר לבית הלל (בשנים 330–365 למניינם). בזמנו חדלו לקדש עפ"י הראיה, שהיתה בסמכותה הבלעדית של הנשיאות. הלל תיקן את הסדר שעל פיו יכלו קהילות חו"ל לקבוע את לוח השנה, מבלי היות תלויים בקביעת הסנהדרין שבטבריה. תקנה זו נעשתה על ידו בשנים ד' ק"ח–ק"ט (358–359). בשנת ד' קכ"ב (362) כתב אליו יוליאנוס "אחי הנכבד מאד הנשיא" (וראה גם האגרת המיוחסת לו, בשער שני).

ר' הלל החבר ביר' ישועה החזן – עמד בראש קהילת טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"א למניינם. במכתבו שנשתמר בגניזה הקהירית הוא פונה אל רבי אפרים בן שמריהו אשר בפוסטאט, ובו הוא מבקש: "צוה בכבודך לחזנים להכריז ולקבץ את אשר נשאר מן המת ותמציא הפסוקה, ולתיתו לשליחם" (של ה"מיוסרים" שבטבריה, אשר שלחו שני שלוחים לאסוף תרומות לקיומם). המכתב נכתב לאחר שנת ד' תתשצ"ד (1033). כמורכב עמד בקשר גם עם החבר רבי משה מקהילת צור ('ספר הישוב' ב', עמ' 11) (וראה שער שני).

מר זוטרא בן מר זוטרא ראש הגולה – עלה מבבל לטבריה בש' ד' ר"פ, לערך (520 למניינם) ונתמנה בה ל"ראש הפרק", ולאחר מכן לראש הסנהדרין. צאצאיו, ששה דורות אחריו, כיהנו כולם כ"ראש הפרק" בטבריה ('ספר הישוב' ב', עמ' 89).

מר זוטרא ב"ר גוריא – "ראש הפרק" השלישי בטבריה, לאחר אביו גוריא. כיהן במאה השישית למניינם, לערך (שם).

רבי זירא (זעירא) – מגדולי חכמי ההלכה בא"י מדור שלישי לאמוראי א"י. נולד בבבל ולמד בישיבות סורא ופומבדיתא, כשרבותיו המובהקים הם רב הונא ורב יהודה. כן קיבל מרב חסדא, רב נחמן ורב המנונא. בהשתוקקותו הרבה לעלות לא"י, השתמט מרבו יהודה ועלה לארץ גם מבלי ידיעתו. בעברו את הירדן בגדיו התנצל ואמר: "מקום שמה ואהרן לא זכו להגיע

אליו – מי יאמר שאני אוכה?". מאחר שלא חונן ביופי ובצורה נאה סבל בתחילה, אולם מהרה נתפרסם כגדול בתורה. הישיבה בא"י היתה כה חביבה עליו, עד שצם מאה תעניות כדי לשכוח תורתו מבבל. בטבריה הספיק עוד ללמוד תורה מר' יוחנן וריש לקיש, וכן קיבל מר' אלעזר, ר' אמי ור' אסי. היה מדקדק ביותר בשמועותיו, עד שקראו עליו: "איש אמונים מי ימצא". בין חבריו ותלמידיו היה ר' ירמיהו הקרוב עליו ביותר. ר' זירא נשתבח בחסידותו ובענותנותו. היה כוהן ונתייתם עוד בילדותו. משנפטר הספידו הספדן: "ארץ שנער הרה וילדה / ארץ צבי גידלה / שעשועיה / אר נא לה, אמרה רקת / כי אבדה כלי חמדתה".

רבי זכאי – מדור שני לאמוראי א"י. נולד בבבל ועלה לארץ ושימש "תנא" – שונה ברייתות – בישיבת ר' יוחנן בטבריה. פעמים שר' יוחנן סירב לקבל את הברייתות שלו, באמרו: "פוק – תני לברא!" ("צא ושנה בחוץ!"). עמד בקשרים עם ראש הגולה מר עוקבא.

רבי חביב ב"ר פיפיים – מחכמי המסורה בטבריה במאה התשיעית למניינם ('ספר הישוב' ב', עמ' 12).

רבי חגי (רב חגא) – מדור שלישי ורביעי לאמוראי א"י. נולד בבבל ועלה לטבריה. בבבל היה תלמידו של רב הונא, ובטבריה – תלמידו המובהק של ר' זירא. בימיהם של ר' יונה ור' יוסי היה ר' חגי לאישיות המוסמכת ביותר בטבריה, עד שהיה הוא הפותח בישיבה והם המסיימים. ר' יוסי היה קורא לו 'רבי'. ר' חגי הוא שזכה להכניס ארונו של רב הונא, שהועלה מבבל לטבריה, למצרתו של ר' חייא (וראה 'אגדות טבריה').

ר' חוניא (נחניא, חנינא) דבית חורן – מדור ראשון לאמוראי א"י ומבעלי התפקידים ב"בית הוועד" שבטבריה, ואשר היה מן הממונים לעיבוד השנה. היה מתגורר בעבה"י, בהר חורון, במקום שעסק בהוראה. האגדה מספרת עליו שהכינת היתה נקרעת לפניו משעבר אותה כדי לעפר את השנה. בנו היה ר' עזיאל והמוסרים בשמו היו ר' יוחנן, ר' אבא ב"ר זבדא ור' יהושע בן לוי.

ר' חזקיה ב"ר חייא – מדור ראשון לאמוראי א"י. יחד עם אחיו תאומי, יהודה, היה מפורסם מנעוריו כגדול בתורה. בשל פגיעתם בכבוד רבי יהודה הנשיא נדחו מבית הנשיא ונאלצו לצאת לעבודות-שדה וחיו בצער. כאביו, רבי חייא, סידר קובץ ברייתות שהובאו בתלמוד בשם 'תנא דבי חזקיה'. דבריו נתקבלו כדברי אחד התנאים. דן הרבה בהלכה עם ר' יוחנן ויש הסוברים שר' יוחנן היה תלמידו. בשמו הובאו גם דברי אגדה רבים. התגורר בטבריה ובה נפטר ונטמן במצרת אביו (וראה 'אתרים מספרים').

רבי חיא ב"ר יוסף – מדור שני לאמוראי א"י. בבבל היה תלמידו המובהק של רב ולאחר מותו – תלמידו של שמואל. משעלה לא"י ישב בבית מדרשו של ר' יוחנן בטבריה. מעמדו היה מכובד והרשה לעצמו לחלוק על ר' יוחנן. נראה שנתמנה לשופט בטבריה, ופרנסתו היתה ממסחר במלח. כמה מחכמי דורו מוסרים בשמו.

רבי יהודה בשיאה – הנשיא התשיעי לבית הלל. בן דור ראשון ושני לאמוראי א"י. היה נכדו של "רבי" – רבי יהודה הנשיא, ובן בנו של רבן גמליאל השלישי. נקרא "נשיאה" כדי להבדילו מסבו, אולם נקרא גם בתואר "הנשיא". הוא שהעביר מושבו ומושב הסנהדרין מציפורי לטבריא (235 למניננו, לערך). ביחסיו היה קרוב לר' אושעיה, ר' יוחנן ורש לקיש. הוא נתפרסם בתקנתו להתיר שמן של גויים, ולרוב נהג להקל בהלכות, עד שקראו לבית דינו "בית הדין המתיר". בתקופת נשיאותו לא היה המצב המדיני נוח, ולפיכך נאלץ להכביד את עול המסים גם על חכמי התורה, ועורר בזאת את רוגזם. הוא היה הנשיא האחרון שתפס עמדה גם כחכם בסנהדרין, בהליכותיו נהג פשטות וצניעות, ובמותו חלקו לו כבוד רב ואף התירו לכוהנים להיטמא לו. כמה מן הדברים המתייחסים לו מוסבים על חוקרים לנכדו, רבי יהודה בשיאה השני.

רבי יהודה בשיאה השני בן רבן גמליאל (הרביעי) – הנשיא האחד-עשר לבית הלל והשלישי הנשיא את השם יהודה. פעליו בלתי ידועים ונראה שמילא תפקיד שלטוני בלבד. לפי מקור מאוחר היה תלמידו של ר' יוחנן, ושאל שאלה את ר' אמי.

רבי יהודה בשיאה השלישי בן רבן גמליאל (החמישי) – הנשיא הארבעה-עשר לבית הלל (בשנים 385–400 למניננו). אין עליו פרטים וכמעט שלא נזכר במקורות.

רבי יהודה ב"ר אמי – מדור שלישי לאמוראי א"י. ייתכן שהוא בנו של ר' אמי מטבריא. ביתו עמד בקרבת בית המדרש שבטבריא ור' ירמיה רגיל לישיב בפתח ביתו.

רבי יהודה ב"ר חייא הגדול – מדור ראשון לאמוראי א"י. מלבד השבחים הרבים שנאמרו על יהודה וחזקיה יחדיו צריך יהודה שהיה, כנראה, הבכור לאחיו התאום, כ"סיני", וכך היה קורא לו ר' ינאי שהיה חותנו. כאחיו, אף הוא לא הוסמך להוראה בשל הסכסוך עם 'רבי'. נפטר בחי' חותנו ונטמן במערת אביו רבי חייא בטבריא (וראה 'אתרים מספרים').

רבי יהודה ב"ר נחמני – מדור שני ושלישי לאמוראי א"י. היה דרשן בבית מדרשו שבטבריא, יחד עם חברו ר' לוי, וביחד נודע כמתורגמן של רש לקיש. ר' יהודה נחק באומץ-לב רב, וכשנתמנה פעם אמורא לדין בשל בצע כסף, העז לומר בפניו: "הרי אומר לעץ הקיצה, עורי לאבן דומם. הוא יורה? – הנה הוא תפוש זה ב כ וכסף וכל רוח אין בקרבו".

ר' יהושע הכהן – ראה 'פייטני טבריא הקדומים'.

רבי יוחנן בן הנוף – מחכמי טבריא בדור שלישי לתנאי א"י. ומצינו, שרבן גמליאל דיכנה היה בביתו שבטבריא משביק שם.

רבי יוחנן בר נפחא – ראה 'אישים'.

רבי יונה – מגדולי אמוראי א"י בדור רביעי. עמד בראש ישיבת טבריא יחד עם חברו ר' יוסי. שניהם נחשבים כעמודי הירושלמי – כאבי ורבא ל'בבלי'. על הרוב היו שניהם מצרינים

רבי חייא רבה (הגדול) בן אבא בר אחא כרסלא – מוצאו היה מבבל. נחשב בין התנאים האחרונים מבני דורו של רבי יהודה הנשיא. היה מגדולי החכמים ומקום מושבו בטבריא. סידר קבצי ברייתות, שהיו כעין השלמה למשנת רבי יהודה הנשיא, ונקראו 'חיצוניות', דהיינו שלא נכנסו למשנה, אולם היו מדויקות בתוכן וראויות לסמוך עליהן. בשעתו היה יד ימינו של רבי יהודה הנשיא ופעמים שהיה משיב לרבי בענייני הלכה, עד שרבי קרא עליו: "מארץ מרחק איש עצתי". נתפרסם בעיקר על שהיה ראשון למפיצי התורה. הוא כתב את חמישה חומשי התורה בנפרד, על עור צבאים, וכל כתה קיבלה חומש אחד, שהיתה מחליפה אותו עם האחרת לאחר שסיימה ללמוד בו. ע"כ הופצה התורה בין הנוער ורבי שהתפעל, אמר: "כמה גדולים מעשי חייא!". האגדה הרבתה לפארו גם לאחר פטירתו וקבעה, שכל הצדיקים מונהגים בישיבה של מעלה ע"י מלאכי השרת וזולת ר' חייא, העולה יורד בכוח עצמו. הוא גם שהכין מורים לגולה ושלה את בני משפחתו לבבל להרביץ שם תורה: את רב שהקים את ישיבת בבלי, וכן את רבה בר בר חנה. בניו – יהודה וחזקיה – היו אף הם חכמים מפורסמים, עד שאליהו הנביא השיב לשאלה, אם יש עוד בעולם צדיקים כאברהם יצחק ויעקב? – השיב: "הן, רבי חייא ובניו".

ר' חייא בר אבא – כיהן כראש הישיבה בטבריא לאחר רב אמי. נשלח בשליחות הנשיא לבבל, סוריה ורומי, והתקין (שם) תקנות. כמוכן קיבץ כספים למען ישיבת טבריא ומינה פרנסי ציבור, בקהילות ישראל.

רבי חייא בר אדא – מדור שני לאמוראי א"י. בן אחותו של בר קפרא. היה מחונן בקול ערב וגמנה על תלמידיו של רב, אולם בעיקר קיבל מרש לקיש שחיבבו מאד. היה בעל כרם בטבריא. משנפטר, הספידו ריש לקיש ואמר: "דוד ירד לגו – לרעות בגנים וללקוט שושנים – אילו הצדיקים שמסלקם ביניהם".

רבי חנניה בן עקביא – תנא מדור רביעי. היה חברו של ר' יהודה ב"ר אילעי ומצוי עם בני הדור – ר' מאיר ור' יוסי. מושבו היה בטבריא והאריך ימים עד שזן גם עם בני הדור שלאחר מכן – רבי ור' נתן.

רבי חצוב – מראשי הקהילה היהודית בטבריא. לערך בסוף המאה השביעית למניננו. צאצא שמיני בשושלת מר זוטרא, בנו של ר' יעקב בן רב אבדימי שכיחן כ"ראש הפרק" בטבריא (ספר הישוב ב' עמ' 89).

ר' יהודה בן עלאן הטיבראני – "ראש ישיבת ירושלים, ירחמהו אלהים... " חי במאה התשיעית למניננו, ונראה שבא לישיבת ירושלים מטבריא, לאחר שנידלדלה בה הישיבה. ר' יהודה נזכר גם בהקדמתו של ר' לוי הלוי לפרשת 'דברים', רש הסוברים, שהיה קראי, והוא אינו אלא אותו "טבראני המדקדק" שחיבר את 'מאור עיניים', אשר ר' הדסי מזכירו ב'אשכול הכופר'.

יחד, הן בענייני מסחר והן בענייני הליכות חיים. בתקופת הרדיפות של אורסקינוס, שר צבאו של גלוס, התירו שניהם ליהודי הגליל לאפות לצבא לחם בשבת. הוא היה תלמידו של ר' ירמיה וייתכן שקיבל תורה עוד מר' זירא. רוב עיסוקו היה בהלכה, אולם נשתמרו ממנו דברים גם באגדה. נודע בפזרנותו לצדקה, שהיתה נעשית בהצנע, ומסופר עליו גם מעשה מופת. ב'בבלי' הוא קרוי בתואר "תקיני דארעא דישראל". נפטר עוד בחיי חברו ר' יוסי, ובנו, ר' מנא, מילא מקומו.

ר' יוסי – מגדולי אמוראי א"י בדור רביעי. יש סוברים שהוא ר' יוסי בר זבידא. היה תלמידו המובהק של רבי אילעי, שעשרות פעמים מסר בשמו. כן מסר דברים בשם ר' ירמיה ור' זירא. גם שני אחיו – ר' אבדימי ור' אבא מר – היו תלמידי חכמים. יחד עם ר' יונה עמד בראש ישיבת טבריה ושניהם נחשבים כעמודי ה"ירושלמי". לאחר מות ר' יונה היה ר' יוסי לבר הסמכא הגדול ביותר של חכמי א"י. הוא ששלח לגולה את חישוב העיבור וסדר קביעת המועדות, ולפי בקשתו נשתמר בגולה יום-טוב שני של גלויות, למרות גילוי חשבון העיבור. עם פטירתו הותר לכוהנים להיטמא לו, כפי שהותר לר' יונה.

רבי יוסי בן תודאי – מחכמי טבריה ונתכנה בתואר "איש טבריה". נזכר כשאל שאלה לרבן גמליאל. משנראתה השאלה בעיני רבן גמליאל כקנטור, גודה ר' יוסי על ידו.

רבי יוסי בן קסמא – מדור שלישי לתנאים. על אף שהיה מגדולי דורו, לא הובא שמו במשנה ובתוספתא ונשתמרו עליו רק אגדות. היה בין המתונים שהתנגדו למרידה במלכות ואפילו התנגד ללמוד תורה ברבים. בשל מתינותו היה מכובד על גדולי רומי "שהספידוהו הספד גדול". הוא התגורר בטבריה ואף עמד בראש הישיבה. בתלמוד הוא נזכר כחזה עתידות. בשמו מובא הסיפור הנפלא, שהוצע לו לעבור לעיר אחרת, שבה יתעשר עושר רב, אולם הוא סירב באומרו: "אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, אך אני דר אלא במקום תורה". לפי עדותו שלו, היתה טבריה "עיר גדולה של חכמים וסופרים".

יוסף בר אסד אלטבראני – מראשי הקהילה הטבריינית במחצית הראשונה של המאה ה"א למניינם. ירד לפוסטאט שבמצרים ונפטר שם. לאחר מותו הגיעה למצרים רייעה ברת מנצור מטבריה, בשנת ד' תת"ז (1047), כדי לקחת את אשר נותר לאחר מותו של דודה "יוסף בר אסד אלטבראני אצל... הזקן הגדול השר הנכבד, כבוד גדולת קדושת... (ספר הישוב ב' עמ' 12).

רב יעקב בן מר זוטרא – "ראש הפרק" בטבריה במאה הששית למניינם, הרביעי בשושלת מר זוטרא, שעלה לטבריה בשנת ד' ר"פ (520) (ספר הישוב ב' עמ' 89).

ר' יעקב בן רב אבדימי – מחכמי טבריה במאה השביעית למניינם, צאצא שביעי לשושלת מר זוטרא בטבריה (שם).

רבי ירמיה – מגדולי אמוראי א"י בדור שלישי ורביעי. נולד בבבל ובצעירותו עלה לא"י. כאן – נתעלה בתורה עד שכיחן בזקנותו כראש ישיבת טבריה, וכלל הוא ש"אמרי במערבא" – הכוונה לר' ירמיה. רבו המובהק היה ר' זירא ולמד גם אצל ר' אבהו. מתלמידיו ידועים: רב הונא ורב חזקיהו, רבין ור' יצחק ב"ר יוסף, רב דימי ואחרים. היה מפורסם בשאלותיו האקדמיות שפעמים רבות היו מחרות ואף מעוררות גיחוך. על התלמוד הבבלי ועל חכמי בבל דיבר בחריפות וכינם "בבליים טפשים". כ"כ היה מפורסם בתפילתו שעליה שקד לקיימה במועדה. עמד בקשר אמיץ עם בית הנשיא וביצע בשמו שליחויות. ר' ירמיה נודע בשקדנותו הגדולה עד שאמרו, כי משבא ר' ירמיה חזרה שקדנות לישראל לאחר שנתבטלה עם מותם של בן עזאי ובן זומא. ועליו סופר, כי לפני מותו ציווה לקברו בתכריכים לבנים ולתת נעליו ברגליו ומקלו בידו, שאם יבוא משיח – יהא מוכן לקראתו (וראה 'אתרים מספרים').

כרים בן נתן – מחו"ר טבריה במאה האחת-עשרה למניינם. היה השליח הראשון של ה"מיוסרים" מטבריה, שיצא בשנת ד' תשצ"ד (1034) לפוסטאט שבמצרים, וקיבל כתב שדרו"ת רשמי מחכמי טבריה מ"שני הצדדים" – העדה הארצישראלית והעדה הבבליית – חתום בידי "החברים, החוגים, הזקנים והנאמנים" של טבריה. כתב השליחות הופנה לרבי אפרים בן שמריה אשר בפוסטאט.

ר' לוי – מדור שלישי לאמוראי א"י. נודע כדרשן מצויץ ובעל אגדה נכבד. יחד עם ר' יהודה ב"ר נחמן שימש דרשן בשכר, בבית מדרשו של רבי יוחנן, במשך 22 שנה, ודרשותיו נשאו חן בעיני ר' יוחנן. דרשותיו היו מלהיבות וחכמים רבים שלחו תלמידיהם לשמוע אותו. ר' אבא ב"ר כהנא נשקו על ראשו כששמע דרשתו. משערים שהוא לוי ב"ר חמא (או בר לחמא, לפי כתבי היד).

ר' מאיר – ראה 'אשים'.

ר' מאיר – מנקדני טבריה במאות השמינית והתשיעית למניינם. עליו נאמר "קורא מקרא וחזק בדקדוק". יש הסבורים כי הנאמר בקולופון: "שמועה רעה באת מרקת – העירה יגן ולב הסיקת / כי בעוונות מת יודע עמוקת / שקורא מקרא בדקדוק חשיקת" – מכון לר' מאיר המדקדק ('ספר הישוב' ב' עמ' 13).

רבי מוכתר – מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ב למניינם – לפי עדותו של הנוסע ר' בנימין מטודילה, משנים ד' תתקכ"ה – ל"ג (1165–1173).

רב מיגס בן רב יעקב – מחכמי טבריה במאה השביעית למניינם. צאצא רביעי בשושלת מר זוטרא ('ספר הישוב' ב' עמ' 89).

רבי מנא – מגדולי אמוראי א"י בדור חמישי. בנו וממלא מקומו של ר' יונה אביו, כראש ישיבת טבריה, ואחד מהאמוראים הנזכרים ביותר ב"ירושלמי". למד מאביו ומר' יוסי – חברו של אביו בראשות ישיבת טבריה – וכן קיבל מחכמי קיסריה, ותלמידיו – רבים היו. מחבריו יש להזכיר את ר' חנינא דציפורין, שעמד בראש ישיבת ציפורי, אולם משהכיר בגדלותו של ר' מנא ויתר על ראשות הישיבה והעבירה לר' מנא. ייתכן שהדבר נעשה על רקע ריב שבין ר' מנא וחברו לראשות ישיבת טבריה – ר' אבין (רפין). אגדות ב"ירושלמי" מספרות על כוחו הרב גם במופתים.

משה בן דוד בן נפתלי – ממעצבי נוסח המקרא הסברייני, בן דורו של אהרן בן אשר ובר פלוגתא שלו (וראה 'מסורה וניקוד נוסח טבריה').

רב משה מוחה – מחכמי הדקדוק בטבריה במאה ה-9 או ה-10 למנינם. הוא נזכר ברשימת בעלי המסורה ב'מאמר השווא' (וראה שם).

מרי משה החזן – מחכמי טבריה במחצית הראשונה של המאה ה"א למנינם. נזכר בכתובה של בנתו "נאעמה הפנור" מ"מדינת טיבריא החופשית" ('ספר הישוב' ב', עמ' 12).

רבי נהוראי – מחכמי טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ב למנינם. היה רופא וישב ב"שוק היהודים" בטבריה ומכר שם בָּשָׂמִים, כשפניו היו מכוסים תמיד "שלא יראו לכאן ולכאן, והיה לו ספר ייחוס עד רבי יהודה הנשיא", ו"הוא תלמיד חכם וצדיק" – לפי תיאורו של הנוסע ר' פתחיה מרגנשבורג, שביקר בטבריה בשנת ד' תתק"מ (1180), לערך.

ר' נחמיה בן רב מיגס – מחכמי טבריה במאה השביעית למנינם. צאצא חמישי בשושלת מר זוטרא (שם, עמ' 89).

רבי נתן בר טובי – מדור שלישי לאמוראי א"י. היה תלמידו של ר' יוחנן וחברו של ר' זירא. בן טבריה וביתו עמד קרוב לישיבה הגדולה. שמו מצוי כחולק על ר' זירא.

רבי פדת – מדור שלישי ורביעי לאמוראי א"י. היה בנו של ר' אלעזר, ראש ישיבת טבריה, ותלמידו אשר מסר משמו. שימש בתפקיד "אמורא" בישיבתו של ר' אסי בטבריה.

ר' פנחס – מחכמי טבריה באמצע המאה השישית למנינם – בכרתיק מן המאה השביעית נזכר, כי "היהודי פנחס מטבריא" השתתף בכנס הנוצרים (מסביב לשנת 552 לסה"נ) באלכסנדריה, כדי לעזור להם בקביעת תאריך הפסחא שלהם. [המקורות לתגליתו זו של פרופ' שאול ליברמן, יתפרסמו על-ידו במקום אחר].

ר' פנחס ב"ר אבדימי – מחכמי טבריה השביעית למנינם. צאצא שביעי לשושלת מר זוטרא בטבריה ('ספר הישוב' ב', עמ' 89).

ר' פנחס ברבי יעקב הכהן – ראה 'פייטני טבריה הקדומים'.

רב פינחס ראש הישיבה – מבעלי המסורה הסבריינים הקדומים, במחצית הראשונה של המאה התשיעית למנינם (וראה 'מסורה וניקוד נוסח טבריה').

ר' צמח בן אבי שיבה "הידוע (גם בשמו) בן צוארה" – מחכמי המסורה בטבריה במאה התשיעית למנינם ('ספר הישוב' ב', עמ' 12).

ראבין (ר' אבין, בון) – מגדולי אמוראי א"י בדור החמישי, ובנו של האמורא המפורסם רפין. לפי האגדה נולד לאחר מות אביו ונקרא על שם אביו – רבין. עמד בראש ישיבת טבריה, כשר' מנא עמד בראשות ישיבת צפורי, והם חולקים ביניהם בעשרות מקומות. כנראה שלא חי ביניהם בשלום, וייתכן בגלל ראשות הישיבה בטבריה, שהרי ר' יונה אביו של ר' מנא, עמד בראשה. משבנה ר' אבין שערים לביהמ"ד הגדול בטבריה והתפאר על כך בפני ר' מנא, גער בו האחרון "האם לא היו אנשים שיעסקו בתורה?". משנפטר בימי המועד, לא הספידו ר' מנא והציבור התלונן על כך. אמנם, לאחר המועד הספידו והתנצלו שלא עשה זאת עד עתה בגלל קדושת המועד. לפי דעה אחת היה ר' יוסי ב"ר אבין, חותם ה"ירושלמי", בנו.

ר' ריקאט – ראשן לחכמי המסורה בטבריה, במאה השמינית למנינם (שם).

רבי שמעון בן לקיש – ריש לקיש – מגדולי אמוראי א"י בדור שני לאמוראים, תלמיד וחבר לר' יוחנן ועמד עמו בראש ישיבת טבריה. אף כי מצאו היה ממשפחת ת"ת, מכר עצמו בצעירותו ללדנים – אלה הגלדיאטורים המתגוששים בזירה עם חיות סרף. משנפגש במקרה עם ר' יוחנן החל לומד תורה מפיו ר' יוחנן אשר השיא לו את אחותו שלו. עד מהרה נתעלה ועמד בשורה אחת עם רבו, משקיבל גם מבני הדור בר קפרא, ר' יהושע בן לרי ור' הושעיה. ריש לקיש נודע בהתמדתו ובשקידתו, ואמרו עליו שעד שנכנס לשיעורו של ר' יוחנן, היה חחר על פרקו ארבעים פעם, ומרוב שקידתו אף היה שוכח ויוצא בשבת מחוץ לתחום. בישיבה היה חחר עם התלמידים על פרקו של ר' יוחנן, והיה מקשה על רבו עשרים וארבע קושיות על כל דבר, עד שהיתה ההלכה מתלבנת. ואמרו עליו: "הרואה ריש לקיש בבית המדרש, כאילו עוקר הרים וטוחנם זה בזה". גם ביושרו התפרסם, עד שאמרו:

1. ר' אברהם יחזקאל אבואלעפיה
2. ר' חיים יששכר – רבנו חי – אבואלעפיה
3. ר' חיים נסים – חנ"א – אבואלעפיה
4. ר' חיים שלמה ב"ר יחזקאל אבואלעפיה

כ"י נוסח
לבראשית

רבים. עזרתו הרבה לאיכרי המושבות בעמק הירדן זכו להוקרה, וסיועו הישיר ל"הגנה", שהיתה בראשית פעלה, היקנו לו מעמד מכובד גם על חוגי הישוב החילוני. בשעות הפנאי היה מנגן על כינור, וידוע היה כמי שהסכים על ספרים רבים. נפטר בטבריה בכ"ד באלול, התש"ל (1970) ונטמן שם. הותיר אחריו זכרונות בכתובים, בידי בנו יוסף ז"ל, שתרמו רבות לעורך ספר זה במידע על התקופה.

אבואלעפיה, ר' חיים נסים ב"ר יצחק, המכונה "חנ"א" – נולד בטבריה בשנת התקל"ה (1775). בהתקס"ה (1805) כבר מופיעה חתימתו בן שאר חו"ר טבריה. בשנת התקפ"ה (1825) נתמנה כרב ומנהיג הקהילות בטבריה ובצפת, במקום אביו. ברעש התקצ"ז (1837) ניצל בנס, משביתו התמוטט עליו, ונפגע רק ברגלו. בשנת הת"ר (1840), משניסו כמה שיח"ים לכבוש את הכפרים הנטושים שבגליל ולהטיל עליהם שלטונם, יצא למפקד הצבא התורכי בצידון והתלונן על התעללות השיח"ים. מיד יצאה הוראה למושל צפת להגן על היהודים בגליל. בהתר"ה (1845) יצא לביירות למען "ישוב א"י" ושנה לאחר מכן הוא ראשון לחו"ר טבריה החותמים נגד הריפורמה בברונשווייג. בשנת התר"ט הסכים על הספר 'אמת ליעקב'. בסוף ימיו עלה לירושלים ובכ"ט בתשרי, התרס"ו (1854) נבחר ל"ראשון לציון". כרבה הראשי של ירושלים תמך בד"ר ל"א פראנקל לייסוד ביה"ס "למל". כתב הרבה, אולם פרט לתשובות בודדות משלו, שנדפסו בספריהם של חכמי הדור, לא הדפיס דבר. כתביו שקרא להם 'קרית חנ"א' אבדו ברעש התקצ"ז. נפטר בירושלים בכ"ח בשבט, התרכ"א (1861) ונטמן שם. וסופר, כי בשעת הלוייתו פסקו גשמי הזעף שנתכו בירושלים והשמש זרחתה. על מצבתו חרותים שבחים רבים. הוא הוספד ע"י ר"ח פלאגי בספרו 'ארצות החיים'.

אבואלעפיה, ר' חיים שלמה ב"ר יחזקאל – יליד טבריה ושד"רה בשנת התקע"ז (1816). בשליחותו זו שהה 4 שנים, ובסופה הדפיס שנית בליוורנו את הספר 'זמרת הארץ' לר' יעקב בירב, יצא שנית כשד"ר בשנת התקפ"ט (1829) לאיטליה ולתוניס, וכינוהו שם בשם "בעל הנסים" על כמה נסים שקרו לו. בשנת התקפ"ז (1827) חתם בטבריה על שטר מכר לרפאל די פיג'וטו.

אבואלעפיה, יוסף דוד (הראשון) ב"ר יששכר – בשנת התק"ע (1810) הריהו מכהן כרב בדמשק, ומשם עלה לטבריה. בשנת התקע"ז (1817) יצא כשד"ר לארם-צובא. בהתקפ"ז (1827) הוא בין החותמים על כתב השד"רות לר' יחזקאל אליעזר אבואלעפיה. הסכים לספר 'פאת השולחן' לר' ישראל משקלוב (1836). נפטר בטבריה בשנת התקצ"ז (1837) ונטמן שם.

אבואלעפיה, יוסף דוד (השני) ב"ר יששכר – נולד בסופיה, ובהיותו בן חמש הגיע לטבריה עם אמו האלמנה. כבר בילדותו כינוהו בתואר "רבי". משגדל כיהן כרב העיר, ולאח"כ עבר לדמשק. בשנת התרי"ז (1857) מופיעה חתימתו עם חו"ר טבריה, ובהתרמ"ה (1885) נבחר לרב ראשי והיה הראשון בתואר

"אדם שריש לקיש מדבר עמו בשוק, אפשר להלוות לו כסף ללא עדים". ביהורו העזאף להוכיח את הנשיא ר' יהודה נשיאה, ולחלוק ללא מורא על רבנו. לפי האגדה חלה ריש לקיש לאחר וויכוח חריף עם ר' יוחנן, ורעייתו – אחותו של ר' יוחנן – ביקשה מאחיה שיתפלל על אישה, אולם ר' יוחנן סירב וריש לקיש נסתלק. כיון שנסתלק התחרט ר' יוחנן ופרץ בבכי וזעק: "היכן אתה ריש לקיש, היכן אתה ריש לקיש?" במותו היה כל עזבונו "קב אחד של כרכום", והותיר אחריו בן שהיה ת"ח חריף ובת.

ב. באלף החמישי ליצירה (מש' 1240 למניין או"ה)

אבואלעפיה, ר' אברהם יחזקאל ב"ר שלמה – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח ובתחילת ה"ט. בני דורו כינוהו "הרב המלומד בנסים". בשנת התקס"ו (1806) הספיד בליוורנו את חיד"א. בשנת התקצ"א עוד היה בין החיים. כל חייו סבל מחוליים, ונראה שנפטר בטבריה ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' אליהו חיים ב"ר מאיר יששכר – נולד בטבריה בר' באב, התרי"ז (1846). גודע כשקדנותו והרביץ תורה לתלמידים רבים. נפטר בכ"ב באלול, התרפ"ז (1927) ונטמן בטבריה. לבקשתו לא נכתבו שבחים על מצבתו.

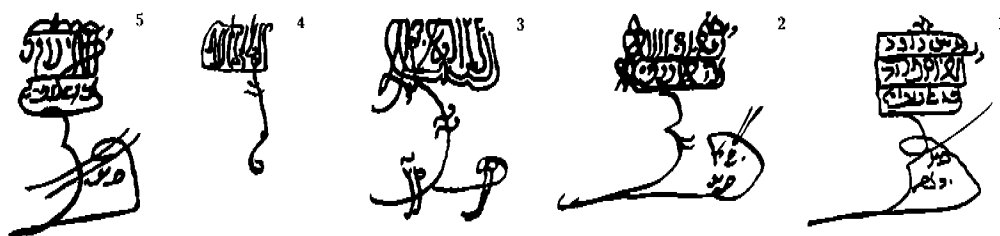
אבואלעפיה, ר' דוד – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח. בשנת התקמ"ה (1785) הריהו חתום על כתב השדר"ות לר' רפאל אברהם לב אריה. פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

אבואלעפיה, ר' חזקיהו דוד – מרבני טבריה. דוד שלישי לר"ח זקנו – מחדש הישוב בטבריה בשנת הת"ק (1740). נפטר בירושלים בז' בחשוון, התקל"ג (1773) ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' חיים – ראה 'אשים'.

אבואלעפיה, ר' חיים יחזקאל – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח וראשית ה"ט. בין החתומים על כתב השדר"ות לר' חיים ישראל סגרי משנת התקס"ה (1805). מצבתו אינה בטבריה.

אבואלעפיה, ר' חיים יששכר ב"ר יוסף דוד, המכונה "רבנו" – נולד בטבריה בשנת התרמ"ד (1884). לאחר פטירת ר' בכור אלחדיף נבחר ל"חכם באשי" (1911) – הרב הראשי ליהודי טבריה. בשל מחלוקת שנפלה בכוללות ספרדים רמב"ה התפטר מכהונתו בשנת התרע"ג (1913). אולם בלחץ הציבור חזר לכהן כרב ראשי עד לשנת התר"ף (1920). חידושיו בסדרי הקהילה היקנו לו שם ופעולותיו לטובת הישוב בטבריה בשנות מלחמת העולם הראשונה, לרבות לפליטי יפו, זכו לשבחים

1. ר' יוסף דוד (השני) אבואלעפיה
2. ר' יוסף שמואל אבואלעפיה
3. ר' יחזקאל אליעזר אבואלעפיה
4. ר' יחזקאל ב"ר אבואלעפיה
5. ר' יעקב ב"ר יוסף דוד אבואלעפיה

אבואלעפיה, ר' יוסף שמואל ב"ר מאיר יששכר – נולד בטבריה בשנת ה'ת"ה (1845) והיה תלמידו של ר"ח שמואל הכהן קונורטי. בשנת ה'תרל"ב (1872) יצא כשד"ר לתוניס, ובהיותו שם נפטר בכ"א בתשרי, ה'תרנ"ד (1893). חיבר שו"ת וספרו "יש"א ברכה", כללי דינים לפי א' – ב', נשאר בכ"י. פיוטו לכבוד "התנא, רבי מאיר בעל הנס" נתפרסם לראשונה בסוף ספר "טובת מראה" לר' רפאל אוחנא, ולאח"כ נדפס פעמים רבות (וראה פיוטו).

אבואלעפיה, ר' יחזקאל אליעזר ב"ר מיכאל רפאל שבתאי – מגדולי חכמי טבריה. בשנת התקפ"ז (1827) יצא כשד"ר לאיטליה וסובב בה עד לשנת התקצ"ה (1835). בהיותו שם הסכים על ספריו של ר' מרדכי שמואל גירונדי, ובשנת התקצ"ה הביא לדפוס בליוורנו את הספר "בן המלך והנזיר". נפטר בטבריה בד' בשבט, ה'תר"ט (1859) ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' יחזקאל ב"ר – בא עם אביו ר' חיים לטבריה מאיזמיר עם חידוש הישוב בה בשנת ה'ת"ק (1740). בשנת התקכ"ו (1766) יצא כשד"ר לתורכיה ובשנת התקל"ה (1775) חתם על כתב השד"רות לר"ח שלום עמאר, ושנה לאחר מכן לר' דוד גפני. היה חתנו של ר"ח שבתי לאגו, מחבר "שמחת עולם". נפטר בטבריה בשנת התקמ"ז (1787) ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' יעקב חיים (הראשון) – כיהן כרב קהילה טבריה לפני שנעזבה מיושביה היהודים בשנת (1670). היה סבו של ר' חיים אבואלעפיה – מחדש הישוב בטבריה, כשבעים שנה לאחר מכן.

אבואלעפיה, ר' יעקב ב"ר יוסף דוד – מגדולי חכמי טבריה. נולד בט' בשנת התקע"ב (1812) וניצל מרעש התקצ"ז בנס. בשנת ה'ת"ד (1840) חתם על כתב השד"רות לר"ח שמואל הכהן קונורטי. חתימותיו מופיעות בין שאר חו"ר טבריה על העצומה נגד הריפורמה בברונשוויג (1846), ועל יסוד ישיבת "בית יעקב" (ה'תר"ו–1846), וכן על כתב השד"רות לר' שלמה רחמים אבואלעפיה (ה'תרל"א–1871). היה בעל נכסים, אולם נפטר חשוך בנים ואת רכושו ירש בן אחיו, ר' יוסף דוד ב"ר ישכר (לפי המקובל ניספו ילדיו ברעש התקצ"ז). נפטר בטבריה ב"ג באייר, ה'תרל"ט (1879) ועל מצבתו חרות: "פה נטמן גווית הארי עומד בפרץ, אביר הרועים מר קשישא" –

אבואלעפיה, ר' יעקב ב"ר יששכר ב"ר חיים – שנים רבות ישב בקושטא ורק בסוף ימיו עלה לטבריה. החל משנת התקמ"ט (1789) כיהן כרב ראשי, ובשנת התקנ"ן (1790) הוא חתום על כתב השד"רות לר' יהודה ב"ר ישראל סגרי. נפטר בטבריה בהתקנ"ב (1792) ונטמן שם.

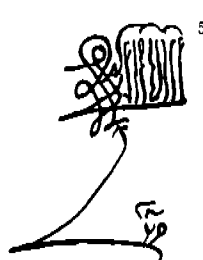
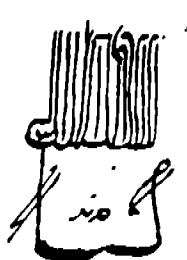
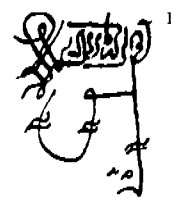
אבואלעפיה, ר' יצחק ב"ר חיים – יליד צפת לאחר שנת ה'ת"פ (1720). בשנת ה'תפ"ה (1725) יצא עם אביו ר' חיים שהחמן לכהן כרב באיזמיר. בשנת ה'ת"ק (1740) חזר עם אביו, מחדש הישוב, לטבריה. עמד לימינו של אביו הקשיש בשיקומה

תעודת הזהות התורכית ל"חכם יוסף דוד אבואלעפיה" שניתנה בטבריה (אוסף חיים בן יוסף אבואלעפיה)

"חכם באשי" במקומו של ר"א רפאל כלפון – תפקיד שכיח בו עד יום מותו, בט"ז בשבט, ה'תרנ"ח (1898), משהיה בדרך. ומספרים, כי לאחר שאמר למלוויו שהגיעה שעתו, קרא "שמע" ונסתלק, ומלוויו הביאוהו לקבורה בטבריה.

1. ר' יצחק בר"ח אבואלעפיה
2. ר' יצחק בר"ר יששכר אבואלעפיה
3. ר' יצחק בר"ר משה אבואלעפיה
4. ר' יששכר בר"ח אבואלעפיה
5. ר' יששכר (השני) אבואלעפיה

אבואלעפיה, ר' יששכר בר"ח – נולד באיזמיר בשנת התפ"ו (1726). עלה עם אביו לטבריה (הת"ק–1740) ועמד לימינו ביישובה של העיר. בשנת התק"ד (1744) יצא כשד"ר לחזק את קופות "רבי מאיר בעל הנס", ובשנת התקכ"ה (1765) נבחר כראש קהילת טבריה. בהיותו כבן 38 שנה, לערך, יצא כשד"ר טבריה לביסוס מעמדה, וביקר בתורכיה, איטליה, צרפת, הולנד ואנגליה. בהיותו בליזורנו (התקכ"ז–1767) הסכים על הספר "יד מלאכי", ובהיותו בלונדון (התקכ"ט–1769) הסכים על הספר "כסא שלם". בגמר שליחותו יצא לארצות הבלקאן ושהה בשלונקי מאלול התקל"א עד חשוון התקל"ב (1771). בשנה זו נבחר כרבה של קהילת סופיה וכיהן שם עד למותו בט' באייר, התקמ"א (1781). משפטר פתאום בהיותו יושב וכותב שיעורי תורה. בגניו הקהילה של סופיה נשתמר כ"י לספר זכרון לר' יצחק הכהן, אשר ר' ישכר העתיק בעבורו. במותו הוספד בשלונקי ע"י ר' שמואל קונפורטי, ובאיזמיר ע"י ר' רפאל יוסף חזן. קברו בסופיה נחשב כמקום מקודש עד היום, ורבים העולים להשתטח עליו בשנת עצירת גשמים. כל כתביו נשרפו בארכיון הקהילה בסופיה בשנת ה'תרנ"ג (1893).

אבואלעפיה, ר' יששכר (השני) ב"ר יוסף דוד – מגדולי חכמי טבריה. בשנת התקפ"ו הוא כבר בין חו"ר טבריה וחותם על כתב השדר"ות לר' יחזקאל אליעזר אבואלעפיה. גם בשנת התרי"ז (1857) הוא מופיע בין חו"ר טבריה, ובת"ר"ל (1870) נבחר לרב קהילת צידון. נפטר שם באותה שנה ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' מאיר יששכר ב"ר יחזקאל אליעזר – מגדולי רבני טבריה במחצית השנייה של המאה שעברה. נולד בשנת התקס"ט (1809) ויצא כשד"ר למצרים (התרי"ד–1854) ולמרוקו (התרי"ז–1857). באיגרות השד"רות הוא מכונה בתואר "הרב העצום רב משרשיא". האריך חיים ונפטר בטבריה בכ"א בחשוון, ה'תרמ"ו (1886) ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' מאיר ב"ר בכור יחזקיהו – נולד בטבריה בשנת ה'תרמ"ד (1884). יצא בשליחות אגודת "עזר דלים" וכיהן כמוכתר העדה הספרדית בטבריה וכיו"ר "חברה קדישא". נפטר בטבריה בה' בניסן, ה'תשכ"ה (1965) ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' מיכאל שבתי רפאל, ב"ר יחזקאל – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ח ותחילת ה"ט. בשנת התקמ"ז (1787) יצא כשד"ר לתורכיה, ובשנת יצא לתורכיה ולשלונקי (התקנ"ג–1793). בהיותו שם הדפיס את שיטת המאירי למס' "יבמות" ובשנת התקס"א (1801) הריחו בטבריה. באותה שנה כבר יצא בשלישית לאדריאנופול, ובדרכו הוא מדפיס בשלונקי את הספר "שמחת עולם" לר"ח שבתי לאנו. בהתקס"ה (1805) הוא חותם בטבריה על כתב השד"רות לר"ח ישראל רפאל סגרי. נפטר בקושטא בח' בניסן, התקס"ז (1807) ונטמן שם.

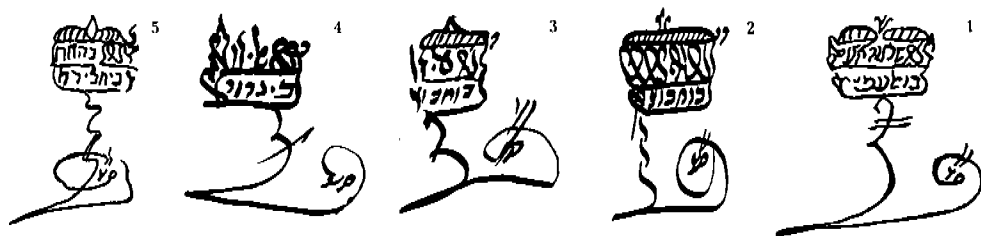
אבואלעפיה, ר' מתתיהו, המכונה "צ'ליבי" – מחו"ר טבריה במחצית הראשונה של המאה שעברה. בהתקפ"ח (1828)

של העיר ובבנייתה. בשנת התק"ג (1743) יצא בשליחות אביו, ושנה לאחר מכן, בהיותו בדמשק, קראו אביו לשוב לטבריה כדי לקבל לידיו את מנהיגות הקהילה. בשובו סמך אביו ר"ח ידו עליו, ומינויו כרב הקהילה נתקבל בברכה, לרבות בעיני שליט טבריה שח' ד'אהיר אל-עומר. ר' יצחק המשיך בפועלו של אביו, מחדש הישוב היהודי בעיר, וחתומותיו מופיעות על תעודות הקהילה עד לשנת התקט"ו (1755). חיבר: כיאור על ספר "יראים" לר' אליעזר ממין, בשם 'פחד יצחק', אולם הספר נשאר בכ"י. כמו-כן כתב את ההקדמה לספר "זמרת הארץ" של גיסו ר' יעקב בירב. נפ' בקושטא בתמח התקכ"ד (1764) ונטמן שם. ר"נ נחמולי מספידו בספרו 'נחל העורבים'.

אבואלעפיה, ר' יצחק ב"ר יששכר ב"ר חיים – מראשי חכמי טבריה. למעשה היה הממונה על קהילות צפת וטבריה מטעמו של השר היהודי ר' חיים פרחי, ור' ישראל משקלוב העיד עליו שהיה "מושל ופקיד שתי העיירות הללו". בשנת התק"ן (1790) הוא חותם ראשון על כתב השד"רות לר' יהודה סגרי, לר' שמואל קושטא (1803). לר' חיים אלישנדרא משנת התקע"ז (1816). כ"כ מצויות חתימותיו על כתבי שד"רות עד לשנת התקפ"ג (1823). הסכים על הספר 'חמדת ישראל' (1807). בשנת התקפ"א (1821) ברח מאימת השר לירושלים, ומשברח שנית מחשש מאסר בשנת התקפ"ד (1824), נתקל ראשו במשקוף דלת והוא נפגע קשה. כתוצאה מכך נפטר בכ"ז באייר, התקפ"ה (1825) ונטמן בטבריה. על מצבתו חרות: "פה נטמן פאר הזמן, רועה נאמן בישראל, גדול שמו".

אבואלעפיה, ר' יצחק בר"ח נסים – מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה ה"ט. בש' ה'תר"ו (1846) הוא כבר בין החותמים על העצומה נגד הריפורמה, ושלש שנים לאחר-כ יצא כשד"ר לתוניס ולטריפולי. בתוניס הסכים על הספר 'יוסף יוסף' לר' יוסף בורגיל (ליזורנו, ה'תר"ב–1852) ובטריפולי – על הספר 'מוזמרת הארץ' לר' פרגי ב"ר רחמים נעים (ליזורנו, ה'תרל"ו–1876). בשנת ה'תר"ך יצא כשד"ר צפת למרוקו ושם הסכים על הספר 'כרם חמד' לר' יצחק אלנקוה. בה'תר"ל (1870) הסכים בטבריה על 'פני יצחק' של בן אחיו, ר' יצחק אבואלעפיה, ובשנה זו הוא חתום בין חו"ר טבריה על איגרת לנשיאי היהודים הבגדאדים בקשר ליחסם לכת "בני ישראל". נפטר בטבריה בט"ז באדר ב', ה'תרנ"ט (1899) ונטמן שם.

אבואלעפיה, ר' יצחק ב"ר משה – נכד הרב חנ"א ותלמידו. נולד בטבריה בשנת התקפ"ד (1824). בשנות החמישים של המאה שעברה התמנה כרב ופוסק בטבריה, ובשנת ה'תר"ל (1870) הוכתר כרבה של קהילת דמשק. נחשב כאחד מפוסקי ההלכה הגדולים בדורו וכמי שעמד בקשרים עם גדולי החכמים בארצות שונות. מאות מתשובותיו נתפרסמו בספרו 'פני יצחק', שיצא בששה חלקים בשנים ה'תרל"א–ה'תרס"ה (1871–1905). לאחת מתשובותיו בחלק א' קמו עוררים, ולפיכך חיבר ספר מיוחד 'לב נשבר' (ה'תרל"א–1871), שבו הגן על דעתו. בשנת ה'תרס"ט (1909) חזר לטבריה ונפטר שם באדר, ה'תר"ע (1910).

1. ר' שלמה רחמים (העיוור)
אבואלעפיה
2. ר' בכור מסעוד אבוחבוס
3. ר' יוסף חיים אבוחבוס
4. ר' אליהו אביגדור
5. ר' אברהם אביחצירא

יצא כשד"ר לתורכיה. תשובתו נזכרת בספר 'הגיד מרדכי' לר' מרדכי אסיאו (שלוניקי, התר"ה-1845). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

אבואלעפיה, ר' שלמה רחמים ב"ר חיים נסים.
- מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הקודמת. בהיותו בן ט"ו נתעורר, אולם המשיך בלימודיו ונעשה לאחד מגדולי רבני טבריה. בהתרל"א (1871) יצא כשד"ר לתורכיה ולמרוקו. בשליחותו זו נעשה לו מעשה פלא שעזר לו בשליחות. בשנת התרנ"ט (1899) כיהן מספר חודשים כ"חכם באשי", רב ראש בטבריה. נפטר בטבריה בכ"א בסיון, התרס"ז (1907), ועל מצבתו חרות: "דורש כתר אותיות, פה מפיך מרגליות, החסיד העניז והאמת והצדק איזור מתניו, ה"ה מעלת הרב הגדול, מעוז ומגדול, ריכא ובר כוכבא מורע המלוכה". השאיר אחריו רק בת יחידה שנישאה לר' בכור מסעוד אבוחבוס. הסכים על ספרים רבים. שו"ת שלו והידושי נשארו בכ"י. כמה מתשובותיו נפסקו בתפרסמו בספרי חכמי הדור.

אבוחבוס, ר' בכור מסעוד - מחו"ר טבריה במחצית השנייה של המאה הקודמת. בשנת התרכ"ט (1869) יצא כשד"ר למרוקו ולתורכיה ובשנת התרל"א (1871) לאותן הארצות כמלווה לר' שלמה רחמים אבואלעפיה העיוור. בהשתדלותו נבנתה הכיפה היפה שעל בית הכנסת רמב"ה. בשנת התרנ"ג (1893) יצא בשלישית כשד"ר למצרים. בסוף ימיו נתמנה למ"מ קונסול צרפת בטבריה. נפטר במגפת החולירע בכ"ד בכסלו, התרע"ג (1912) ונטמן בטבריה. בניו: ר' דוד חי, ר' משה, ר' אליהו ור' אברהם, אף הם נמנו בין חכמי טבריה בסוף המאה שעברה ובתחילת הנוכחית.

אבוחבוס, ר' יוסף חיים ב"ר בכור מסעוד - נולד בטבריה בשנת התרמ"א (1881). כתלמיד סבו ר' שלמה רחמים אבואלעפיה, העיוור, היה מתמיד בלימודיו, חרף כל יסוריו שנתסר בהם כל ימיו במחלות שונות. נפטר בן 34 ביום ב' בכסלו, התרע"ה (1915) ונטמן בטבריה. הותיר אחריו כ"י לספר דרושים על התורה.

אביגדור, ר' חיים - יליד קושטא ותלמידו של ר' אליעזר נחום בעל 'חזון נחום'. בבחרותו נתייתם וגדל בבית ר' משה הכהן בעל 'כהונת עולם', ועמו למד בישיבת ר' חיים קמחי. עלה לא"י ולמד בישיבת צפת. משום מה הוכרח לעזוב את הארץ ועבר למצרים, שם ישב שמונה חודשים. לאחר שחזר לצפת שוב יצא לקושטא, ובגלל המגיפה שם עבר לשלוניקי ונתקבל בבית ר'

משה אמאריליו. לאח"כ סובב בערי איטליה, אשכנז ואמשטרדם. משעלה ר"ח אבואלעפיה לטבריה עלה עמו בשנת הת"ק (1740), ושנה לאחר מכן יצא לערי איטליה בשליחותו של ר"ח לביסוס יישובה של טבריה. בהיותו באמשטרדם (התק"ב-1742) הדפיס את ספרו 'פרי עץ חיים', הכולל שו"ת, חידושים ודרושים. אמנם בהקדמתו לספרו אין הוא מזכיר את שד"רותו, אולם ר' משה חיים מורפוגו, אב"ד אנקונה, מכנהו בתואר "שד"ר טבריה" ('שמש צדקה', אר"ת, ס" כ"ט).

אביחצירא, ר' אברהם ב"ר יעקב - בנו של ר' יעקב גדול רבני מרוקו. עלה לטבריה בשנת התרל"ב (1872) וכל ימיו עסק בתורה. כיהן ברבנות והיה מפרנסי העיר. נפטר ב"א באדר, התרע"ג (1913), במגפת החולירע, ונטמן בטבריה. הוציא לאור את חיבורי אביו: 'יורו משפטי' ליעקב' (ירושלים, התרמ"ג-1883); 'דורש טוב' (ירושלים, התרמ"ד-1884); 'גנוי המלך' (ירושלים, התרמ"ט-1889). בנו, ר' יחיא, נדקר בטבריה בידי ערבים בכ"א באייר, התרצ"ח (1938) ונפטר בכ"ד בו.

אבוטבול, ר' חיים - מחכמי טבריה במאה הי"ט. נספה ברעש התקצ"ז (1837) ונקבר בטבריה.

אבוטבול, ר' יוסף ב"ר ישועה - נולד בטבריה בשנת התרי"ז (1855) וגדל ע"י ר' רפאל חיים ן נאים, מאחר שהיה יתום. נמנה על רבני טבריה ויצא כשד"ר להודו, תימן, עירק, בוכארה וצפון אפריקה, בשנים התרע"ה-התרפ"א (1915-1921). נפטר ב"ב בשבט, התרצ"א (1931) ונטמן בטבריה.

אביקציץ, ר' יהודה - נולד במוגאדור בשנת התקע"ג (1813) ועלה לטבריה בש' התרכ"ז (1867). יצא כשד"ר למרוקו בשנת התרכ"ח (1869). בעת שליחותו נפטר ממכנאס ב"ב בחשוון, התר"ל (1870) ונטמן שם (ר' יהודה ארבוז שיצא עמו המשיך בשליחות במקומו).

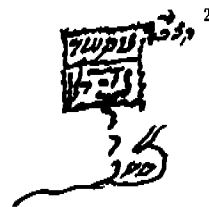
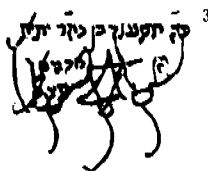
ר' אברהם הרב מפליסקוב - תלמידו של ר' דוד שלמה מסורוקא מחבר 'לבוש שרד' הקבור בצפת. נפטר בכ"ו בכסלו, התרל"א (1871) בטבריה ונטמן שם.

ר' אברהם אשר ב"ר שלמה - מחו"ר העדה האשכנזית בטבריה במחצית השנייה של המאה שעברה. היה זקן חסידי "קארלין" וחתימתו מופיעה בשם הכולל עד שנת התרס"א (1901). נפטר בטבריה באותה שנה, בד' בניסן, ונטמן שם.

אבן ארדייט, יוסף - נולד למשפחה ספרדית שגלתה לתורכיה, בתחילת המאה ה-16. היה עזרו ודי ימינו של דוק יוסף נשיא ונתמנה על ידו על בנייתה של טבריה. בהשפעת דוק יוסף נשא נתקבל אף לראיין אצל השולטאן סולימאן "המפואר", אשר נתן בידו "פירמאן" לפחת דמשק, להיות לו לעזר בבניינה של טבריה (יתר קורותיו בטבריה - ראה 'סיפורים מן העבר').

אבן יעיש, יעקב - בנו של שלמה אבן יעיש, ממשפחת אנוסים מפורסוגל. משקיבל שלמה מידי השולטאן מוראד השלישי את הרשיון לבנות את טבריה והכפרים הסמוכים לה, כהמשך פעולתם

1. ר' יוסף אבוטבול
2. ר' מסעוד אדהאן
3. ר' מסעוד בן ר' יחיא אדהאן
4. ר' אליהו אדהאן

אדרעי מאיר – נולד בטבריה בכ"ב באלול, התרע"ח (1918), כבן למשפחת אדרעי שעלתה ממכנאס לטבריה במחצית המאה שעברה. את חינוכו קיבל בטבריה. היה כתב טבריה בעיתונים: "הדור", "הבוקר", "ידיעות אחרונות" ו"מעריב", וכן פעיל ב"הגנה". נטל חלק בשחרור טבריה במלחמת הקוממיות. בשנת תשי"ג (1953) נתמנה כמנהל מחוז הגליל ב"עמידר". היה פעיל במפא"י עד להקמת תנועת רפ"י. בשנת התשכ"ה (1965) נבחר כנציג רפ"י לראשות עיריית טבריה, וכיהן כראש העירייה עד לשנת התשכ"ט (1969). עם איחוד מפלגות הפועלים, נבחר כמ"מ ראש העירייה מטעם מפלגת העבודה – תפקיד שבו הוא מכהן כיום.

אדרעי, ר' מכלוף – מחכמי טבריה במחצית הראשונה של המאה שעברה. יצא כשד"ר למרוקו בשנת התר"ט (1849). נפטר בטבריה בח' באדר, התרי"ח (1858) ונטמן שם.

אדרעי, ר' מכלוף ב"ר יחיא – נולד בטבריה בשנת התרמ"ה (1885) ולמד בישיבותיה. היה ממונה על החזקת הישיבה של רמב"ה. יצא שלוש פעמים כשד"ר צפת למרוקו ולתוניס (1932, 1934, 1936). בשנת התר"ץ (1930) יצא לארצות הבלקאן כשד"ר העדה הספרדית בירושלים. נפטר בטבריה ביום ב' רה"ש, התשכ"ז (1966) ונטמן שם.

ר' אהרן אריה ליב ב"ר משה מדרויא – מבני עדת החסידים שהתיישבו בטבריה בשנת התקמ"א (1781). פרטים נוספים עליו אינם ידועים.

ר' אהרן ב"ר יצחק – מעדת חסידי טבריה בשנות ה-80 למאה הי"ח. יצא בשליחות עצמו בשנת התקמ"ה (1785) וסייב בפולין וברוסיה כשלוש שנים. חזר לטבריה באדר ראשון, התקמ"ח. היה חתנו של "המנוח צדיק תמים... מפורסם מ"ו צוריאלי". החסידים היו קוראים לו "רבי אהרן הגדול", להבדילו מר' אהרן ב"ר מאיר מסמאליין. יתכן שהוא ר' אהרן אשכנזי, שיצא כשד"ר החסידים בטבריה לארם וכוורדיסטאן, בשנת התק"ן (1790).

ר' אהרן בן מאיר מסמאליין – מבני עדת החסידים שהתיישבו בטבריה בשנת התקמ"א (1781). בשנה זו חתם על איגרת השד"רות לר' שלמה זלמן ב"ר צבי הירש הכהן. בשנת התקמ"ו (1785) כיהן כמשמשו של רמ"מ מוויטבסק ונקרא "רבי אהרן הקטן".

אורבון, ר' דוד ב"ר אברהם דב מחמלניק – מגדולי היחס בחסידות שעלה לא"י. סבו מצד אמו היה ר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה, בעל 'תולדות יעקב יוסף', אולם שמו של ר' דוד אינו מופיע במסמכי טבריה בני זמנו. נפטר בטבריה בכ"ח בכסלו, התק"ץ (1830) ובאורח פלא נשתמרה מצבתו עד היום.

של דונה גראסיה ודק יוסף נשיא, שלח לטבריה את בנו יעקב, כדי שינהל את ענייני טבריה. יעקב "בנה בה מעונות רבים וארמון יפה", אולם לא התעניין בניהול חיי הישוב היהודי, אלא ישב ועסק בתורה בלבד. נפטר בשנת השס"ג (1603) ונטמן בטבריה.

אדהאן, ר' מסעוד ב"ר יחיא – עלה לטבריה בשנת התרל"ה (1875) מהעיר תפיליאת שבמרוקו, והיה לאחד מרבני העיר. יצא כשד"ר לטבריה למרוקו ולאלג'יר. נפטר בכ"ב בחשוון, התש"א (1941). על מצבתו חקוק: "איש אלהים קדוש הוא הרב החסיד העניו ומשתדל במצוות מעודו, לא עבר עליו חצות לילה בשנה". אחיו – ר' אליהו, היה שו"ב בשכם ובטבריה, וכן שד"ר טבריה לבוכרה, גרמיה, אלג'יר ומרוקו. נפטר בח' באב, התרפ"ה (1925).

המלך יוסף ונשיא המועצה ליהודים ומוסלמים
המלך יוסף ונשיא המועצה ליהודים ומוסלמים
המלך יוסף ונשיא המועצה ליהודים ומוסלמים

שער הספר 'פתוח חותם' הכתוב בכתב יד ומצויר בצבעים ביד ר' מסעוד ב"ר יחיא אדהאן מטבריה בשנת (התרכ"ח – 1868) ברכות לפ"ק